NOTRANJSKI LISTI

III

UDK 908 (497.12 NOTRANJSKA) (059)
NOTRANJSKI LISTI III

NOTRANJSKI LISTI III

CERKNICA 1986

IZDALA: Kulturna skupnost občine Cerknica, 61380 Cerknica, Gerbičeva 32, zanjo Marija PESEK

ZALOŽILA: DO Paralele, 61000 Ljubljana, Samova 9, zanjo Lojze BARAGA

UREDIL: Janez ŠUMRADA

UREDNIŠKI ODBOR: Tone AVSEC, Tone BAVEC, Franjo BAVEC, Tone KEBE, Marija PESEK, Janez ŠUMRADA (glavni in odgovorni urednik), Lojze ULE

IZDAJATELJSKI SVET: Jože FRANK, Tone KRAŠEVEC (predsednik), Marjan KUSIČ, Jože LESAR, Srečo LONČAR, Danimir MAZIJ, Danilo MLINAR, Janez PAKIŽ, Janez SEDEJ, Jože TELIČ, Jože TIŠLER, Lojze ULE, Lojze ZAKRAJŠEK, Stane ZIDAR in predsedniki skupščine občine Cerknica, občinske konference SZDL, občinskega komiteja ZKS, občinskega sveta ZSS, občinskega odbora ZZB NOV, občinske konference ZSMS, predstavnika občinske raziskovalne skupnosti in občinske kulturne skupnosti ter glavni in odgovorni urednik Notranjskih listov.

LEKTORICI: Sonja RIŽNER in Jerica SNOJ

OPREMIL: Bojan DE REYA

FOTOGRAFIJE: Arhiv SR Slovenije (Ljubljana), Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja – Zemljepisni muzej (Ljubljana), Muzej ljudske revolucije za Notranjsko (Lož), Muzej ljudske revolucije Slovenije (Ljubljana), Narodna galerija (Ljubljana), Narodna in univerzitetna knjižnica (Ljubljana), Albertina (Dunaj - Wien), Kupferstichkabinett (Dunaj - Wien), Zgodovinski arhiv Ljubljana (Ljubljana); Franci Bar, Tomaž Drozg, Melita Kebe, Tone Kebe, Marko Prpič, Borut Uršič in številni posamezniki, ki hranijo izvirno dokumentarno gradivo

TISK: Tiskarna Kresija, Ljubljana, 1986

NAKLADA: 2500 izvodov

Po mnenju Republiškega komiteja za informacije št. 4210-275/81 z dne 10. 7. 1981 je zbornik Notranjski listi oproščen temeljnega davka od prometa proizvodov

IZID ZBORNIKA SO OMOGOČILI: BREST CERKNICA; KOVINOPLASTIKA LOŽ; KARTONAŽNA TOVARNA LJUBLJANA, TOZD KARTONAŽA RAKEK, TOZD VALKARTON LOGATEC; GRADIŠČE CERKNICA; GOZDNO GOSPODARSTVO POSTOJNA, TOZD GOZDARSTVO SNEŽNIK STARI TRG, TOZD GOZDARSTVO CERKNICA, TEMELJNA ORGANIZACIJA KOOPERANTOV CERKNICA, TOZD LOVIŠČE JELEN STARI TRG; KOVIND UNEC; AVTOMONTAŽA LJUBLJANA, TOZD TOVARNA TRANSPORTNIH NAPRAV CERKNICA; IZOLIRKA LJUBLJANA, TOZD NOVOLIT NOVA VAS; MERCATOR – NANOS, TOZD TRGOVINA RAKEK; PERUTNINARSKI KOMBINAT PIVKA, TOZD LASTNA KMETIJSKA PROIZVODNJA CERKNICA; KMETIJSKA ZADRUGA CERKNICA; JAMA POSTOJNA IN JAMA TOZD GOSTINSTVO CERKNICA; KOMUNALA CERKNICA; SPLOŠNO AVTOBUSNO PODJETJE, TOZD NOTRANJSKA CERKNICA; ZAVOD ZA UREJANJE PROSTORA CERKNICA; INDUSTRIJA USNJA VRHNIKA; KLI LOGATEC; LIV POSTOJNA; ZAVAROVALNA SKUPNOST TRIGLAV POSTOJNA; TIMAV KOPER, TOZD IGRALNICA CASINO, PORTOROŽ; OBČINSKI SINDIKALNI SVET CERKNICA; REPUBLIŠKI KOMITE ZA BORCE IN VOJAŠKE INVALIDE; KULTURNA SKUPNOST OBČINE CERKNICA; OBČINSKA RAZISKOVALNA SKUPNOST CERKNICA

ZA VSEBINO PRISPEVKOV IN TOČNOST PODATKOV ODGOVARJAJO AVTORJI

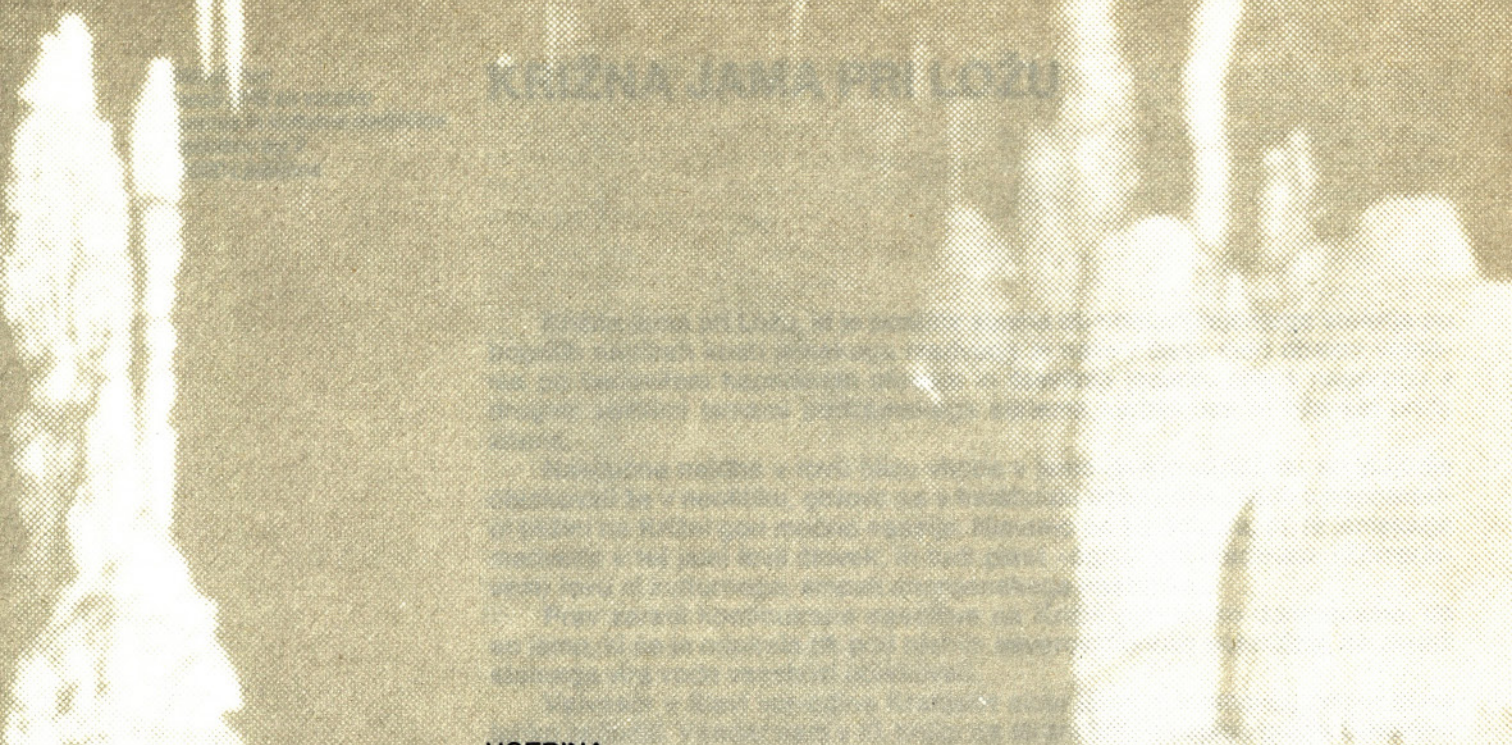

VSEBINA

Matjaž PUC, Križna jama pri Ložu 7
Boris SKET, O favni v Križni jami 25
Božo OTOREPEC, Grad Snežnik in Snežniški v srednjem veku 28
Janez ŠUMRADA, Šteberški in njihova posest v srednjem veku 47
Stane GRANDA, Notranjski kmet in Francozi 61
Janez KOS, Obseg zemljiškega gospostva Snežnik v prvi polovici 19. stoletja 67
Stane GRANDA, Oris gospodarskih in socialnih razmer v Loški dolini in Babnem polju v prvi polovici 19. stoletja 76
Eva HOLZ, Okrajna glavarstva in okrajni glavarji na Notranjskem v drugi polovici 19. stoletja 85
Branko ŠUŠTAR, Pregled zadružništva na Cerkniškem do leta 1945 ... 99
Boris ROZMAN, Sokolsko društvo Dolenji Logatec 1908–1941 119
Melita KEBE, O furmanstvu na osrednjem Notranjskem med obema vojnama 136
Jurij FIKFAK, Demografski, gospodarski in socialni oris področja postojnske občine med okr. 1880 in 1980 159
Emilijan CEVC, Kopija Madone iz Trapanija v Begunjah pri Cerknici 173
Marijan SLABE, O starejših upodobitvah Cerknice 181
Dragotin CVETKO, Življenjsko delo glasbenika Frana Gerbiča 195
Tone KEBE, Gerbičevo glasbeno izročilo kot naša kulturna obveza 205
Albinca LIPOVEC, Nerudove potopisne slike Postojne, Predjame in Cerkniškega jezera 210
Franc PASETTA, Nastanek in delovanje Borovniške čete v letu 1941 223
Lojze ULE, Grahovo z okolico med narodnoosvobodilnim bojem (Obdobje 1941/42 do italijanske ofenzive) 256
Damijan GUŠTIN, Razvoj partizanskih enot na Notranjskem v prvi polovici leta 1942 s posebnim pogledom na razvoj bataljona Miloša Zidanška 286
Franjo BAVEC-Branko, Loški odred NOV in PO Slovenije 311
Franci STRLE, Pregled razvoja in poveljniške sestave Notranjskih odredov 340
Lojze TRŠAN, Partizanske tehnike na Notranjskem 1941–1945 384
Branko KOROŠEC, Nekaj primerov partizanskih vojaško-topografskih dokumentov Notranjske 409
Franc STRLE-Nino, Spomini 431
ZAPISKI
Andrej MAKOVEC, Popis mlinov, žag in nekaterih drugih proizvodnih obratov na osrednjem Notranjskem 491
Roman GORJAN, General Rudolf Maister-Vojanov in Notranjska 495
Franci STRLE, Pravda o prvobitnem in uvoženem risu 497
ODMEVI 500

Matjaž Puc
Zavod SRS za varstvo
naravne in kulturne dediščine
Plečnikov trg 2
61000 Ljubljana

KRIŽNA JAMA PRI LOŽU

Križna jama pri Ložu, ki je postala slavna ob koncu prejšnjega stoletja po bogatih najdbah kosti jamskega medveda in nato v času med obema vojnama po čudovitem kapniškem okrasju in številnih jezerih, prej v nasprotju z drugimi velikimi jamami podzemskega sistema Ljubljanice ni bila kaj prida znana.

Naključne najdbe v rovu blizu vhoda v jamo dajejo slutiti, da so jo ljudje obiskovali že v neolitiku, gotovo pa v halštatski dobi, ko je živelo v neposredni bližini na Križni gori močno naselje. Nimamo pa še dokaza, da je jamskega medveda v tej jami lovil človek, in tudi plast »oglja« v Cerarjevem (Zörrerjevem) rovu ni kulturnega, ampak anorganskega nastanka.

Prav zaradi kontinuirane naselitve na Križni gori lahko domnevamo, da so jamo, ki se je odpirala tik pod njenim severovzhodnim pobočjem, že zaradi stalnega vira vode vseskozi obiskovali.

Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske sicer jame ni imenoval, čemur bi se lahko začudili. Vendar nam v XI. knjigi na strani 560 pri opisu gradu Šteberka in vasi »Botschetske« (Bočkovo) nedaleč od gradu, ki leži v divji gozdnati pokrajini brez vode, pripoveduje, da domačini hodijo po vodo v tri podzemske jame. Na tem območju poznamo resnično samo tri podzemeljske jame, ki pridejo do vode, in ena izmed njih je Križna jama. Valvasorjeva zgodba se žalostno konča. Domačini so se namreč v teh jamah klanjali hudiču in zato jih je budna proticoprniško razpoložena oblast popolnoma zdesetkala. Čisto mogoče, da Valvasorju teh jam nihče ni mogel ali pa ni hotel pokazati, v obožavanju »hudiča« v teh vodnih jamah pa bi lahko domnevali ostanke starih predkrščanskih kultov . . .

Najstarejše znano tiskano poročilo o obisku vhodnega dela jame je izšlo leta 1832, vendar pri nas pred kratkim še ni bilo znano; gre za dnevnik J. J. Tobina, ki je v letih 1828–1829 spremljal sira Humphryja Davyja po potovanju po Štajerski, Kranjski in Italiji. Šele leta 1838 pa je izšel v reviji Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topografie des Herzogtums Krain opis jame iz 1824 in 1825. Okrajni gozdar v Ilirski Bistrici Johann Zörrer je podrobno opisal večino prvega dela Križne jame, ki jo je novembra 1824 in julija 1825 obiskal z večjo skupino domačinov, večinoma iz bližnjega Loža, od katerih pa omenja samo kaplana Zieglerja iz Loža, ki je jamo že dobro poznal, in Cerkničana Kebeta. Zörrer je ob drugem obisku jame tudi spodbudil domačine, da so do Prvega jezera prinesli velik lesen čoln, se prepeljali čezenj ter

Jamarji v Križni jami pred drugo svetovno vojno (od leve proti desni): neznani vojak, Kos, Bukovec, F. Bar, Pehani, Kenk, Kraševec, Michler, neznani domačin, neznani vojak, Seliškar (leži). Merili so v prvem delu jame

Prvi načrt oziroma bolj skica Križne jame je bil objavljen leta 1838, vendar je bil izrisan že 1825, ko je Johann Zörrer s sodelavcem Zieglerjem in še z desetimi domačini, ki so mu pomagali nesti čoln, prodrl do Drugega jezera. Smeri in razdalje so ocenjene, vendar je načrt za tiste čase kvaliteten: a – vhod, e – Čimboraso, u – Dežmanov rov, hh – Prvo jezero, n – Drugo jezero

stranska žepa na severnem bregu. Prišli so tudi do naslednjega, Drugega jezera, slišali brzice na drugi strani, vendar niso nadaljevali poti. Zaradi pomanjkanja časa niso raziskali nekaterih rovov na južni strani, tudi Medvedjega rova ne, zato Zörrer medvedjih kosti ne omenja. Piše, da ni našel človeške ribice, čeprav jo je pričakoval – človeško ribico je brez uspeha iskal tudi Anglež Tobin.

Naslednji znani opis jame je izšel leta 1847 v Illyrisches Blatt št. 51: Aleksander Skofiz piše o najdbi kosti jamskega medveda v tako imenovanem Zörrerjevem rovu nedaleč od vhoda jame in v Medvedjem rovu. Kosti je pokazal kustosu Freyerju v ljubljanskem muzeju.

Obširneje piše o Križni jami (imenuje jo Kreuzberghöhle, torej Križnogorska jama) tudi Adolf Schmiedl v svojem znanem delu Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Lueg, Planina und Laas iz leta 1854. Takrat je bila Križna jama že znano najdišče kosti jamskega medveda.

Načrtno pa je začel izkopavati kosti v jami šele Ferdinand von Hochstetter, član dunajske akademije znanosti. Leta 1878 je s šestimi možmi v spremstvu preparatorja ljubljanskega muzeja Ferdinanda Schulza v štirih dneh izkopal prek 2000 kosti jamskega medveda, ki so bile po njegovem mnenju preostanek najmanj sto medvedov. Iz nabranega gradiva je sestavil dve popolni okostji, ki še zdaj krasita zbirko dunajskega naravoslovnega muzeja.

Naslednje leto je Hochstetter obiskal jamo še enkrat, jo natančno premeril in podrobneje preiskal sedimente. S seboj je vzel tudi geodeta Szombatyja, zato imamo iz teh časov izredno točen in pregleden tloris Križne jame

do Drugega jezera. Načrt je bil objavljen 1882 v glasilu Cesarsko kraljeve akademije znanosti s podrobnim opisom, profili, tlorisi. Hochstetterjev načrt in opis jame z mnogimi ponekod kar preveč turističnimi in romantičnimi imeni so jamarji uporabljali še v obdobju med obema vojnama in pozneje – seveda samo do konca Prvega jezera, saj Hochstetter v nasprotju z Zörrerjem nadaljevanja jame ni poznal.

Pozneje so prvi del jame obiskovali le posamezni domačini in izletniki, saj je jama veljala za raziskano in ne preveč zanimivo: kapnikov ni bilo veliko, mnogo so jih polomili razni »zbiralci«, pa tudi kosti jamskega medveda so bile tako rekoč odnešene.

Treba pa bi bilo samo odpluti s čolnom čez Drugo jezero in pot bi se nadaljevala: 200 m za jezerom bi ob nižji vodi lahko ob jezerskih bregovih prišel vsakdo do Beneškega pristana, le ponekod bi moral bresti do kolen. Ljudje so prišli čez Drugo jezero že pred uradnim raziskovanjem ljubljanskega jamarskega društva. Na zahodni steni tik pred Beneškim pristanom je neznan obiskovalec zapisal svoje začetnice: C. Z. 1922. Mogoče je bil prav ta C. Z. član skupine dijakov pod vodstvom profesorja Prezlja, ki je leta 1926 prodrla od Drugega jezera navzgor do Kalvarije in še naprej mimo Križne gore skoraj do Matjaževega rova, kjer jih je ustavilo jezero.

Za takratne čase izjemno najdbo (večina naših največjih jam je bila takrat pod Italijo) so 1928 opisali v dijaškem listu Mentor.

Prav to odkritje neorganiziranih jamarjev je spodbudilo takratno Društvo za raziskovanje jam v Ljubljani, da je v letih 1934–1937 sistematično raziskovalo Križno jamo. Izredne fotografije Francija Bara in pogoste objave rezultatov raziskav in opisov jame so ponesle slavo te podzemske lepotice po vsej takratni Sloveniji in Jugoslaviji. Križna jama je postala nenadoma naša največja in najlepša jama.

Zaradi bližine meje z Italijo se je zanjo kmalu začela zanimati stara jugoslovanska vojska in leta 1940 so bili v tajnosti že pripravljeni načrti, kako bi jo spremenili v vojaški objekt, seveda ob precejšnji »adaptaciji« vhodnih delov. Narejena je bila cesta do jame, razširili in poglobili so tudi vhod. Dela je k sreči preprečila nenadna napoved vojne.

Križna jama – sigova kopa Čimboraso

Po vojni so se začele vrstiti v jami predvsem razne fotografske in raziskovalne skupine članov Društva za raziskovanje jam Ljubljana in drugih slovenskih jamarjev. Izmerili in raziskali so še vrsto novih rovov, tako da se je predvojna dolžina 5 km podaljšala na 8 km. Jama je zaprta z zamreženimi vrati, steza pa je vsaj delno urejena do Prvega jezera.

Križna jama je raj za vse ljubitelje podzemeljskih lepot in jamske fotografe ter prvorazreden spomenik podzemeljske narave, pomemben geomorfološko, hidrološko, biološko, paleontološko in arheološko, zaradi svojih lepot pa seveda tudi za množični turizem. In prav tu bi morali biti previdni. Križno jamo so srečne okoliščine, predvsem pozne raziskave notranjih delov in njihova težka dostopnost, hkrati pa zamrežena vrata v zadnjih desetletjih, pustile skoraj nedotaknjeno in takšno jo moramo ohraniti tudi generacijam za nami. Žal pa jama postaja žrtev polucije: nekdaj tako čista in kristalna voda, ki se pretaka skozi jezera, je zdaj velikokrat motna in polna pen. Vzrok je jasen: kanalizacija Velikih Blok in Nove vasi se steka v ponore, od koder priteka voda Križne jame.

OPIS JAME

Vhod v Križno jamo je na nadmorski višini 638 m. Odpira se v južnem stranskem žepu vrtače, ki je nastala po udoru, pod navpično več deset metrov visoko steno. Prelom v smeri sever–jug, ob katerem se je udrl bočni podor ob severni steni podzemeljskega rova, je lepo viden – na drugi strani rova je ob istem prelomu nastala Šulceva razpoka.

Vhod je oblike enakostraničnega trikotnika s stranicami približno 3 m, je umetno poglobljen in zaprt z mrežastimi vrati. Po gruščnatem udoru, ki je nastal pozneje, se nato spustijo strme betonske stopnice v **Glavni rov** Križne jame. Je precej velik, širok je od 20 do 25 m, visok tudi nekaj takega, po tleh pa pokrit z grobim, le ponekod zasiganim gruščem, ki je padal s stropa in sten. Ta vhodni del jame se imenuje **Cerarjeva** ali **Vhodna dvorana.** Takoj desno pod vhodom pelje glavni rov, ki ni širši od 10 m, proti zahodu in po približno 50 m gruščnatega rova nenadoma strmo pade v **Prvo Kittlovo brezno.**

Kittlovo brezno je globoko 15 m in je najlažje dostopno z vrvjo ali lestvicami z južne previsne strani. V njem stalno stoji voda (ob srednji vodi na nadmorski višini 601 m). Na severovzhodni strani je krajši rov, ki pripelje do sosednjega jezera na n. v. 602 m. Voda priteka v to jezero, ki je globoko 14 m, iz Dežmanovega rova.

Rov, ki ga obiskovalci splošno imenujejo **Kittlov rov,** se od Prvega Kittlovega brezna obrne ostro proti jugozahodu ter se začne dvigovati, njegovo dno pa je prekrito s sigo. Rov se po 60 m v tej smeri konča v podoru, kjer je med kamenjem in kapniki še nekaj špranj, ki pa se vse končajo. Nadaljevanje ja v severozahodnem žepu, do 5 m visokem rovu in ravnim in s sedimenti pokritim dnom. Dolg je le kakšnih 40 m. Čisto na koncu je v tleh in v steni več lukenj, vodijo v **Drugo Kittlovo brezno,** globoko od 20 do 30 m. Brezno z večinoma previsnimi stenami, ki ga Alfred Šerko imenuje tudi **Vodnjak,** pripelje v jezero s premerom 15 do 20 m, globoko do 30 m in brez suhega nadaljevanja. Kamnito dno jezera, ki očitno sprejema vodo iz Šulceve razpoke in Prvega Kittlovega brezna, je na nadmorski višini 567 m.

Šulceva razpoka je sistem rovov in brezen, izoblikovanih ob prelomnicah sever–jug, in ima tri vhode, vse v južni steni glavnega rova. Prvi rov je vodoravna, visoka, ozka in več kot 50 m dolga, toda le od 1 do 2 m široka razpoka, po kateri je rov dobil tudi ime. Druga dva vhoda sta brezni, globoki po 15 m: eno ima vhod na nasprotni strani vhoda v Križno jamo, drugo brezno s precej ozkim vhodom pa se odpira ob južni steni slabih 20 m proti vzhodu. Obe brezni pripeljeta do potočka (ob visoki vodi se njegov šum sliši prav do glavnega rova). Vse tri razpoke se nato združijo, potok pa po 50 m priteče v sifonsko jezero, kjer se sistem Šulceve razpoke konča. Hidrografija potoka v tem delu še ni popolnoma jasna, verjetno pa priteka voda iz Dežmanovega rova.

30 m vzhodno od glavnega vhoda v Križno jamo se strmo dviguje 40 m dolg stranski rov z močno gruščnatim dnom. To je **Turkov rov** (ime mu je dal ing. Hočevar po lastniku zemljišča, na katerem je vhod v jamo). Hochstetter ga imenuje Rov B. To ime se na nekaterih povojnih načrtih uporablja, vendar menim, da je neustrezno. Čeprav na videz nepomemben, je Turkov rov verjetno ostanek starega vhoda v sistem Križne jame, saj slučajne arheološke najdbe pred nekaj leti v tem rovu dajejo slutiti, po kateri poti sta se v jamo zatekala jamski medved in mogoče z njim, gotovo pa pozneje v halstatski dobi, tudi človek.

Glavni rov se nato nadaljuje proti jugovzhodu in vzhodu, je bolj ali manj nespremenjenih dimenzij, od 20 do 25 m širok, v **Drugi dvorani** celo do 30 m. Višine pa nikjer ne doseže take kot v vhodni Cerarjevi dvorani, tu je širok le

KRIŽNA JAMA
tloris

0 100 200 300 400 500 600 700

N

PASAŽA

MIŠNICA

TRŠANOV R.

BLATA

KORALNI ROV

KRISTALNA GORA

20.

MATIJAŽEV R.

19.

18.

MARKOV R.

KALVARIJA

Nizka posoja

17.

16.

15.

KRIŽNA GORA

PISANI ROV

14.

13.

13.

OTOK

JEZERSKI ROV

SUHI ROV

12.

11.

10.

9.

8.

7.

6.

5.

4.

3.

2.

1.

II. taborišče

MEDVEDJI R.

Tiberijsko jezero

Cimbarase

Ponor

ŠULCEVA RAZPOKA

KITTLOVI BREZNI

VHOD

DEŽMANOV R.

DZRJL 1985

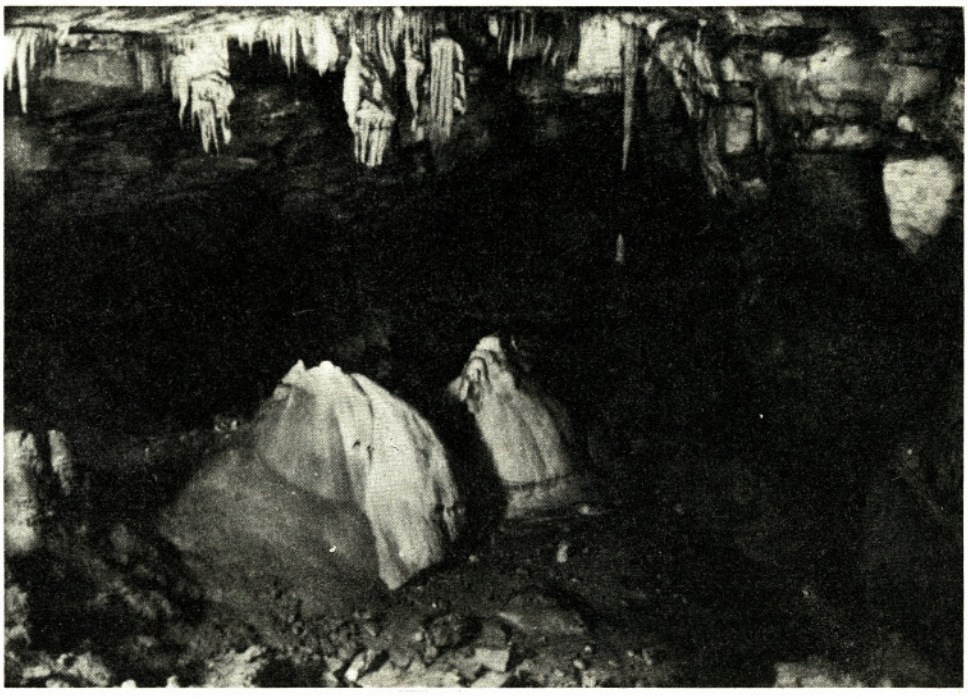

Križna jama – Tetarata konec Medvedjega rova

od 10 do 15 m. Tla so precej neravna, le tu in tam zasigana, polna velikih podornih balvanov. Hochstetter je nekatere najbolj značilne poimenoval Pop, Miza, Tribuna, Triglav, Lasulja in podobno. Tudi turistična pot se vijuga sem in tja in si izbira med skalami najboljšo smer. V Drugi dvorani, kjer je visok podorni stožec, se pod severno steno neopazno spusti med skalami ozko brezno v Szombatyjev prehod, ki pripelje v Dežmanov rov.

Od Druge dvorane, ki je 130 m oddaljena od vhoda in z vrha njenega podornega stožca še lahko opazujemo komaj opazen trak svetlobe vhoda v daljavi, se glavni rov obrne proti vzhodu in je podobnih dimenzij kot v prvem

Križna jama – vodni rov pri Beneškem pristanu

Križna jama – sigov prag med jezeroma v prvem delu Jezerskega rova

delu. Ob vzhodnem vznožju svežega podornega nasipa Druge dvorane se začno pojavljati bolj zasigani balvani, rov pa se precej izravna. Po skoraj 100 m enakomerno širokega in visokega rova pridemo do pomembne točke v starem delu Križne jame – to je sigov stalagmit, pravzaprav sigova kopa, ki jo obiskovalci jame dobro poznajo po njeni značilni obliki in imenu **Čimboraso** (tako jo je imenoval Hochstetter po vulkanski gori Chimborazo v ekvadorskih Andih). Njena nadmorska višina je 618 m.

Na južni strani Čimborasa se dviguje zasigan stranski žep, dolg samo 20 m, toda zelo pomemben. Dokler sigasta kopa ni prekinila nadaljevanja, je pripeljal v Medvedji rov in bil edini prehod za jamskega medveda, ki drugače verjetno nikoli ne bi prišel vanj po vodnem rovu s severne strani.

Preden nadaljujemo pot po glavnem vodnem rovu navzgor, moramo še obiskati zanimiv in za hidrologijo Križne jame pomemben **Dežmanov rov,** ki se odcepi od Čimborasa proti severu. Dolg je – s tremi stranskimi rovi – 295 m. Najprej hodimo kakšnih 30 m po lepih večjih in manjših ponvicah, nato prekrijejo dno podorni balvani. Moramo povedati še to, da ob najvišjih vodah teče voda mimo Čimborasa kar naravnost v Dežmanov rov. Ob srednjih in nizkih vodah se pojavi šele v kotanjah in stranskih razpokah pred Dežmanovo dvorano, ki se začne 100 m od Čimborasa in je visoka do 16, široka pa do 18 m. Po dnu dvorane odtekajo vode čez nekaj metrov visok slap proti sistemu rovov proti severozahodu. Ti rovi so dostopni samo ob zelo nizkih vodah, drugače zapre sifon nadaljevanje že nekaj 10 m za slapom. Voda brez dvoma odteka v Prvo Kittlovo brezno, v Dežmanov rov pa priteka po nedostopnih zalitih špranjah iz **Ponora,** ki ga lahko obiščemo samo z druge strani, iz glavnega vodnega rova.

Le kakšnih 20 m severno od Čimborasa,v zahodni steni Dežmanovega rova, se med balvani odpirajo trije vhodi v **Zvezni rov,** ki prek **Szombatyjevega prehoda** povezuje ta del jame z Drugo dvorano. Dolg je 220 m, poteka najprej proti severozahodu, je kar lepo zasigan, po dnu pa so večinoma sigaste ponvice in ilovica. V **Srebrni dvorani,** ki je najlepše zakapana, pelje proti severozahodu 40 m dolg zasigan stranski rov, sam Zvezni rov pa se obrne proti jugu in nato proti zahodu. Širok je do 5, visok do 3 m, dno je večinoma iz ilovice, kar kaže na to, da ga še zdaj ob izjemno visokih vodah zaliva voda, ki

Risba Jezerskega rova, ki odlično prikazuje vzdušje v jami. Narisal jo je M. Švigelj, ki je bil eden izmed šestih dijakov, ki so leta 1926 prodrli do Križne gore in še čez

priteče iz Dežmanovega rova. Szombatyjev prehod je kaminski rov med balvani, ki pripelje v vhodni glavni rov.

Če zdaj nadaljujemo pot spet od Čimborasa proti vzhodu, nas že od daleč pozdravlja šumenje vode, ki se pri **Ponoru** zliva iz glavnega rova v poševno razpoko proti severu. Ponor ali Gotski rov, kot ga imenuje Hočevar, je dolg 60 m, širok in visok pa je le nekaj metrov, izdolben je v živo skalo in je očitno nastal pozneje.

Glavni rov, ki zdaj dobi aktivni vodni potok, je pri ponoru do 10 m širok in do 5 m visok (turistična pot pelje ob južni steni po umetno nanošenih kamnih) se po 50 m spet spremeni. Razširi se in se zviša, pred nami pa se odpre **Prvo jezero,** ki ga Hočevar po Ložu imenuje **Loško jezero.** Pot zavije desno navzgor po sigastem pobočju, kjer se začne **Medvedji rov.**

Smo 400 m od vhoda v jamo. Slavni in nič manj lepi Medvedji rov, v katerem je kopal Hochstetter in drugi, se odpira proti jugu. Je značilen ostanek nekdaj glavnega vodnega rova, zdaj večinoma prekritega z nanosi, ilovicami, sigo in podori. Rov je dolg 250 m, od 10 do 15 m širok, visok pa od 5 do 8 m, ponekod več, drugje manj, odvisno od tal, ki so zelo razgibana. Prvih 30 m rova je večinoma podor, nato je po tleh precej razmočena ilovica, ki jo prečka manjši pretok, večji le ob zelo visoki vodi. Voda zastaja in nanaša ilovico. Po 50 m se začne kapniški del – zasigan podor z lepimi stalagmiti, tako imeno-

Jezerski rov v Križni jami, Dvanajsto jezero

vana **Oljska gora,** ki pripelje do sigaste kadunje, v kateri se blešči **Tiberijsko jezero,** polno čiste nakapane vode; dolgo je 16, široko do 8 m. Njegov obseg precej niha, saj je odvisen od količine nakapane vode. Okolica jezera je obdana z mnogimi stalaktiti in stalagmiti, vsa pa je zalita s sigo zlato rumene barve. Tiberijsko jezero in njegova najbližja okolica sta že od nekdaj hvaležen motiv jamskih fotografov.

Od jezera naprej se rov zniža in zoži, tla postanejo ilovnata. Lepo vidimo sledove izkopavanj. Rov nas pripelje v dvorano z imenom **Hochstetterjeva zakladnica,** kjer je bilo najdenih največ kosti jamskega medveda. V dvorani se Medvedji rov obrne proti severozahodu in po plitvi 2 m globoki stopnji pridemo v njegov končni del **Tetarato** (tako ga je imenoval Hochstetter po značilnih sigovih terasah na prostem v Novi Zelandiji). Tudi ta del jame je lep in vreden ogleda. Dolg je samo 40 m, toda lepe ponvice in kapniške skupine se kar vrstijo. Konča se pod stropom, kjer ga zapira sigasta kopa – na drugi strani je Čimboraso.

Prvo ali Loško jezero je dolgo 90 in široko do 10 m. Rov ima raven strop skoraj v višini 15 m, širok je od 20 do 15 m in ima poleg Medvedjega rova več odcepov. Takoj za Medvedjim rovom je v njegovi višini prav tako z zasigane police vhod proti jugovzhodu v **Rov nad pristaniščem,** ki je dolg 60 m in se polagoma spušča; najprej je zasigan, nato pokrit z ilovico. Konča se v ozki z vodo zaliti špranji. Od sigaste police do vhoda v rov se pot po vsekanih stopnicah strmo spusti navzdol k bregu jezera, k **Prvemu pristanišču.** Od tod lahko nadaljujemo pot peš ob levem južnem bregu še nekaj časa proti vzhodu.

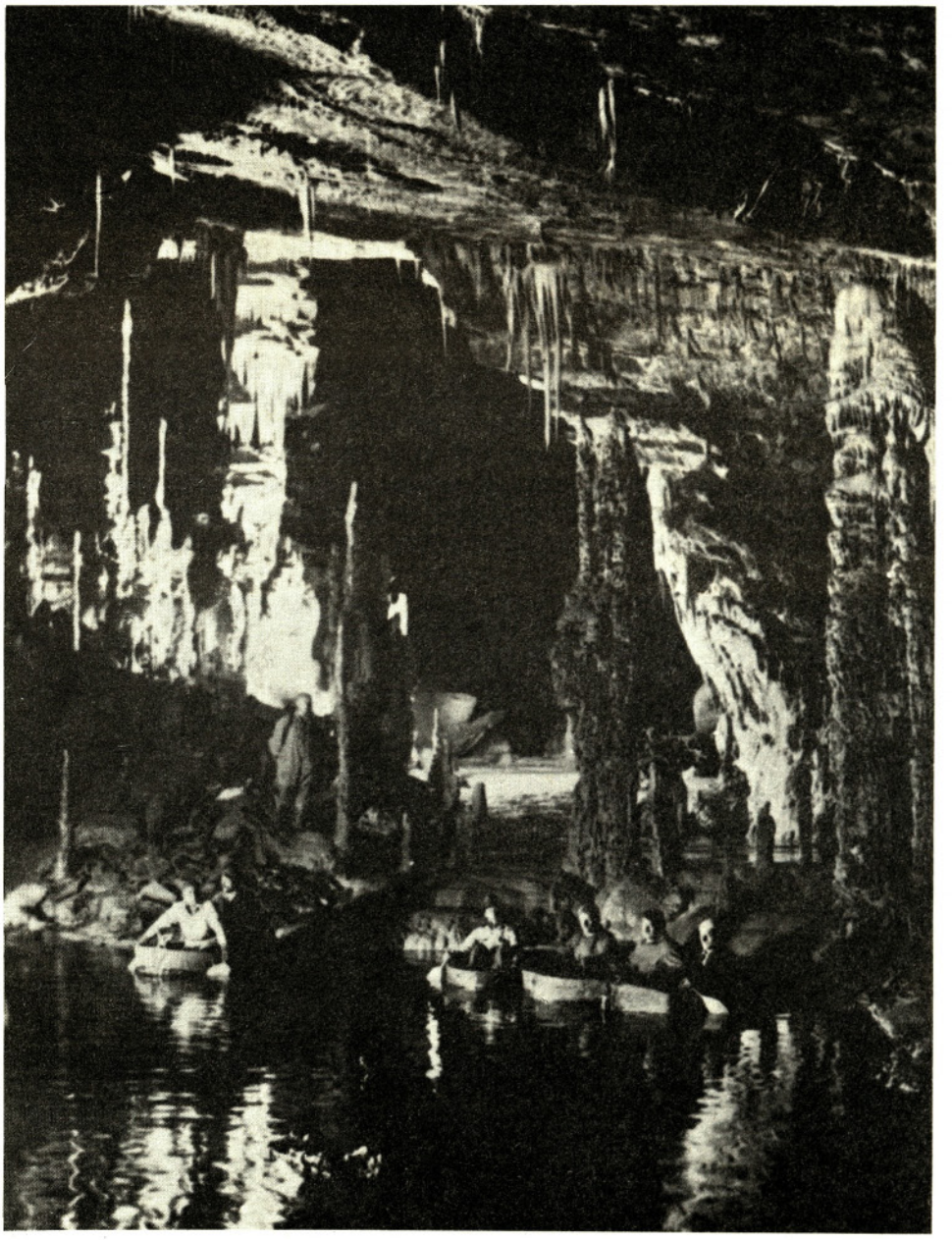

Križna jama – Kalvarija

Križna jama – Matjaževi stebri v Matjaževem rovu

Po 20 m se nam odpre na desno prvi in nato drugi vhod v **Diaklazni rov.** Oba rova se po nekaj 10 m združita in se nato končata v sifonu. Kot zanimivost naj povemo, da je ing. Hočevar, ki je bil navdušen pristaš bajanice, leta 1937, ko je prenašal teodolitski poligon jame po površini, z bajanico odkril »rov«, ki se je v smeri Diaklaznega rova nadaljeval proti jugu.

Na drugi strani jezera, nekje nasproti prvega vhoda v Diaklazni rov, se dviguje 50 m dolg stranski rov, prekrit s podorom in ilovico. Hochstetter ga nima na svojem načrtu, medtem ko ga Badjura v svojem članku v Domu in svetu imenuje **Zadnji Kraj.** Drugi stranski rov na severni strani jezera je 70 m, z odcepom 100 m dolg **Prvi Podorni rov,** v glavnem prekrit z gruščem, ilovico in brečo. Desni krak tega rova ima brez dvoma morfogenetsko povezavo z Drugim Podornim rovom na drugi strani vodne pasaže Drugega jezera.

Nadaljevanje jame je na drugi strani Prvega jezera. Ob nižji ali srednji vodi lahko do podornega nadaljevanja, ki po 40 m pripelje do Drugega jezera, pridemo celo z južne strani, od Diaklaznega rova navzgor, s tem, da brez večjih muk prečkamo navpično, dva metra visoko polico. Vendar pozor – voda je tod globoka. Rov, ki je nato suh in brez pretoka ob srednjih vodah, nas pripelje do brega **Drugega jezera.** Ker rov ostro zavije proti vzhodu in je zalit z vodo, prehod pa tudi nikoli ni višji od 1,5 m, ga težko opazimo. Voda iz Drugega jezera se pretaka naprej skozi globoko razpoko – po vsej verjetnosti ne samo v naslednje Prvo jezero, ampak tudi proti jugu, v izvire pri Podložu. Do

Križna jama – Štirinajsto jezero v Pisanem rovu. V čolnu spredaj F. Bar, zadaj J. Michler

tod bomo ob nižjih in srednjih vodah zlahka prišli peš, naprej pa vedno le s čolnom.

Drugo jezero se za nizko pasažo konča že po 10 m. Na levo navzgor je vhod v 40 m dolg strm in gruščnat **Drugi Podorni rov,** glavni rov pa se nadaljuje proti jugu v obširnem rovu, širokem od 10 do 15 m, visokem od 5 do 10 m. Tu se začne **Jezerski rov.**
Plitva stopnja, prek katere se šumeče pretaka potok Križne jame, nas pripelje v **Tretje jezero,** dolgo 30 m; je bolj ali manj samo struga potoka in jo lahko prehodimo s škornji ali pa obidemo po levem sigastem pobočju. Voda iz višjega jezera nato priteka ob suši samo ob desni strani skozi razpoko, torej moramo čoln prenesti po suhi levi strani, kjer pridemo do **Četrtega jezera.** Jezero je dolgo kakšnih 15 m in ga lahko ob nižji vodi obidemo. Tu zgoraj se že začenjajo majhne sigaste kaskade, ki pregrajujejo jezero od jezera. Prek njih prijetno žubori in šumlja voda, so pa tudi ovira, skoraj vedno moramo sestopiti iz čolna, ga prevleči čez pregrado in nato zopet sesti vanj. Nekatera jezera so globoka čez 2 m, v tleh rova, prepreženega s sigastimi pregradami in ponvami, so tudi globoke luknje.

Pri **Petem jezeru,** ki je dolgo 25 m, se začne rov, ki je tako značilen za Križno jamo. Začno se pojavljati lepe kapniške tvorbe, veliki stalagmiti in stalaktiti pisanih barv; stalagmiti velikokrat rastejo tudi iz vode, dokaz, da je jama doživela tudi obdobja, ko pretoka v njej ni bilo. Prav pri Petem jezeru, ki je slabih 100 m oddaljeno od Drugega jezera, je skupina stalagmitov in stalaktitov na desni zahodni strani rova dobila ime **Beneški pristan.** Tu se začne najlepši del jame, ki ga večinoma lahko občudujemo le iz čolna. Do Beneškega pristana namreč lahko ob nižji vodi pridemo od Drugega do Šestega jezera kar peš, samo v škornjih.

Nato se jezera vrstijo takole: **Šesto jezero** je dolgo le 20 m, precej dolgo je nato **Sedmo jezero,** in sicer 55 m. Rov se začne počasi obračati proti jugovzhodu. **Osmo jezero** je dolgo 25 m, **Deveto** 45 m. Na zahodni strani vodnega rova sta dva stranska zasigana žepa. Mejo med jezeri tvorijo za Križno jamo tako značilne sigaste pregrade, čez katere šumlja podzemeljski potok. Pri teh pregradah moramo ponavadi izstopiti iz čolna in nato čoln prenesti ali pa povleči za seboj. Najbolje je, če ni vodni pretok niti prenizek niti previsok. Ob močnem nasprotnem toku le s težavo napredujemo, ob nizki vodi, ko komaj kaj teče čez pregrade, pa se precej mučimo s prenašanjem čolnov.

Križna jama je znana po skorajda obveznih padcih v vodo, zato pozor! Rezervna luč v nepremočljivem ovoju in rezervna obleka sta obvezni.

Deseto jezero je dolgo kar 90 m in si ga velja zapomniti. Ob njem je na zahodnem bregu dva metra visoka pregrada do ilovnate police, kjer je tako imenovano **Drugo taborišče** – tu so namreč taborili na raziskovalnih ekspedicijah med obema vojnama, ko so se še bali nenadne visoke vode. Na južni

strani kakšnih 20 m dolge stranske dvoranice v vodnem rovu, ki je visoka voda ne doseže, so že takrat opazili neprehodno špranjo, ki so jo nato več let vztrajno kopali povojni ljubljanski jamarji. Prekopali so jo leta 1972. Po ozki, nizki in skoraj vedno zaliti pasaži ob sušnem obdobju zdaj lahko pridemo v 170 m dolg, od 5 do 10 m širok in prav toliko visok vodoravni rov z ilovico na dnu, vendar lepo zakapan. Vodno ni več aktiven, vendar vodi skoraj točno proti jugu in je mogoče eden izmed dokazov nekdaj večjega pretoka voda Križne jame proti jugu, proti Loški dolini.

Kmalu za Drugim taboriščem rov Desetega jezera ostro zavije na levo, proti severu, kjer po sigastih stopnicah, prek katerih šumljajo brzice, dosežemo **Enajsto jezero.** To je dolgo dobrih 40 m in kolenasto zavije proti severovzhodu in vzhodu. Prek nekaj sigastih stopnic pridemo do **Dvanajstega jezera,** ki je najdaljše v Jezerskem rovu sploh. Najprej ima smer sever v dolžini 60 m, nato ostro kolenasto zavije proti vzhodu še 100 m. Sredi tega odseka jezera, ki drugače nima dostopnih bregov, stoji osamljena čudovita stalagmitna in stalaktitna skupina kapnikov, nekakšen otoček sredi popolnoma zalitega rova (globina je tu povprečno 3 m), imenovana **Piratska ladja,** motiv številnih fotografov. Malo naprej, pri mogočnem sigastem baldahinu **Gobi** na vzhodni brežini jezera, lahko pristanemo in si odpočijemo od dolgotrajnega veslanja. Od tod bomo potrebovali do naslednjega jezera še skoraj 200 m. Širina rova, ki mu stene padajo naravnost v vodo, je kakih 5 m, globina je povprečno 1,5 m, ne enem delu se precej zniža, tako da lahko čutimo močan prepih. Nekje na sredini poti, 100 m od Gobe, je jezerski rov prekinjen s stranskim kapnikom in visokim kaminom, iz katerega se je zvalilo podorno kamenje. Dolga leta je bilo treba čolne prenesti čez dva napol potopljena bloka, potem pa je bila pot delno zminirana, tako da zdaj ob srednjih in višjih vodah ni treba vstajati iz čolna.

To 350 m dolgo jezero, ki je nekakšen preizkus jamarjeve čolnarske in veslaške spretnosti, se konča s plitvino in sigastimi stopnicami. Pogled se nam dobesedno odpre na vse strani. Prišli smo do **Otoka,** podora, ki se je 4 m visoko nasul sredi skoraj 30 m širokega in do 20 m visokega rova. Podor obliva z juga in severa voda, za nas pa bo bolje, če ga obkrožimo po levi, torej severni strani.

Prišli smo v geomorfološko starejši in zato tudi obsežnejši rov, ki je odvajal vode z vzhoda proti severozahodu. Na levem bregu še Dvanajstega jezera bomo videli nadaljevanje v **Suhi rov,** 250 m dolg obsežen rov, z ilovico po dnu, visok in širok prek 20 m. Konča se z mogočnim podorom v nadmorski višini 660 m. Rov je prekinil velik udor, ki je lepo viden tudi na površini. Udornica ni daleč vzhodno od ceste Bloška polica–Lož. Staro nadaljevanje Suhega rova pred udorom je Drugi podorni rov, 80 m ravne črte je do njega. Stari vodni tok je nato tekel čez rov sedanjega Prvega jezera, Medvedji rov in Vhodni rov naprej proti zahodu.

Redkokdo se ustavi v Suhem rovu, saj se vsakomur mudi naprej, proti osrednjem delu jame. Ko smo obkrožili Otok (ima nadm. višino 623 m), smo šele prišli do sigastih pregrad, kjer moramo stopiti iz čolna in ga prenesti v **Trinajsto jezero,** če seveda tega nismo storili že prej ob sotočju pod Otokom.Tu opazimo na severni (levi) strani vhod v **Skriti rov,** ki pa je dolg le dobrih 50 m in je brez posebnosti. Trinajsto jezero je tudi dolgo (250 m) in precej široko, tudi čez 10 m. Rov je obsežen, na južnem bregu je prehoden po suhem po nagnjenih kamnitih skladih brez večjih težav. V tem delu Jezerski rov dobesedno »zadiha«, saj je bil od Drugega jezera do Otoka le sekundarni vodni prehod v sili po udoru za Suhim rovom in zato tam nima večjih dimenzij.

Tako smo pripluli do slavne **Kalvarije,** slikovite kapniške dvorane, sotočja voda iz **Pisanega rova** in **Blat,** osrčja Križne jame. Prav do sem pride večina jamarskih izletov, ki imajo zgolj ogledno in fotografsko naravo. Mnogokrat zmanjka časa, saj je napredovanje čez jezera počasno, nekaj nerodnežev se je že »skopalo«. Toda tudi na Kalvariji bo dosti estetskega užitka. Pričaka nas pravi gozd vitkih stalagmitov, stebrov in stalaktitov; nekaj stalagmitov in stebrov je prav mogočnih, izjemno so razgibani in pisani. Za ta del Križne jame so značilni pisani barviti kapniki: prevladujejo oker in rdečkaste barve, mešane s kristalno belimi pasovi. Pri Kalvariji in pri kapniškem okrasju Križni jami sploh pa bi veliko manjkalo, če ne bi bilo vode, stoječe in šumljajoče čez sigaste pragove, modre in zelenkasto modre barve (žal tudi ta nekdaj tako kristalna voda ni več neoporečna).

Toda, če smo namenjeni naprej v **Pisani rov,** se moramo podvizati in spet prenesti čolne čez šumljajoče slapiče ob južnem robu dvorane naprej proti vzhodu do **Štirinajstega jezera.** Zanimivo, da raziskovalci sploh niso opazili pritoka s severa in odcepa v **Blata,** saj je pritok iz Pisanega rova močnejši in

Križna jama – Kristalna gora

že na daleč opazen, strop proti severu pa se nekam približa kapnikom Kalvarije. Nadmorska višina brega jezera je 621 m, smo 3 m više od Trinajstega jezera.

V Štirinajstem jezeru nas bo najprej pozdravila **Nizka pasaža,** ki se začne po kakšnih 20 m veslanja po mirnem in precej globokem jezeru. Tu se bomo morali skoraj zlekniti v čoln in to tudi ob nižjih pretokih, saj je to jezero nastalo zaradi zasiganega podora Kalvarije, ki ga zajezuje. Štirinajsto jezero je najdaljše v jami sploh, saj je dolgo 500 m. Veslanje nas bo dodobra namučilo, pa tudi ilovnati bregovi (ilovica se še vedno odlaga zaradi zastajanja vode, saj ob zelo visokih vodah Nizka pasaža ne more prevajati vsega pritoka) so kaj dolgočasni. Tu in tam lahko pristanemo, zadnjih 100 m jezera pa se celo sprehodimo po ilovnatem severnem (desnem) bregu rova, ki ima klasične dimenzije že preveslanega Jezerskega rova, 10 do 15 m širine in od 5 do 10 m višine, le da je tod precej manj kapniških skupin. Mogoče jih prekriva ilovica.

Na koncu pa le pride osvežitev. Že od daleč slišimo šumljanje čez podorne bloke **Križne gore,** več kot 100 m dolge in do 40 m široke in visoke dvorane. Potok Pisanega rova se sifonsko prebija pod osrednjim podorom, ki je slikovito zasigan, ponekod s pravim gozdom stalagmitov, drugje z ogromnimi nizkimi kopastimi stalagmiti sige svetle barve, na katere stalno curlja voda iz navpičnih kaminov.

Za občudovalca Križne jame je važno vedeti to, da ne nosi čolna proti vzhodu, v slepi **Rov Križne gore,** ki je kakšnih 50 m dolg in se odpira na jugovzhodu dvorane. Rov je sicer zanimiv in slikovit in njegov nastanek ni čisto jasen. Je delo voda, ki so nekoč odtekale tudi proti jugu? Vsekakor je dokazano, da del podzemeljskega potoka ponikuje v vodni rovček južno od zgornjih brzic Štirinajstega jezera, torej gre za podzemeljsko bifurkacijo.

Treba je torej iti po strmem pobočju naravnost severno od brzic pod podorom, po dobro izhojeni, toda od začetka nerodni stezi, nato pa po suhi polici slabih 100 m do brega **Petnajstega** oziroma **Šestnajstega jezera.** Petnajsto jezero se začne že tik na drugi strani podora, vendar je zaradi strmih ali pa celo navpičnih bregov komaj dostopno.

Čolne je torej treba prenašati kar daleč, in če prenašamo kaj težjega, začenjamo razumevati ime Križna gora za dvorano.

Stopnica in že smo spet v značilnem rovu in v **Sedemnajstem jezeru.** To jezero je tako kot naslednje **Osemnajsto** precej plitvo, ima ilovnate bregove (pač spet zaradi podora Križne gore in zastajanja poplavne vode), obe pa sta dolgi po 80 oziroma 50 m. Pri Sedemnajstem jezeru bomo lahko hodili po vzhodnem bregu, nato lahko prebredemo pri sigasti kaskadi in pridemo na zahodni breg **Osemnajstega jezera.** Naslednje **Devetnajsto jezero** je spet globlje in daljše; ima kakšnih 150 m v dolžino. Je zelo slikovito in pomembno: tu se odcepi proti vzhodu **Matjažev rov,** ki je eden najlepših delov jame. Nadmorska višina njegovih brežin je pri srednji vodi 625 m, medtem ko je vhod v Matjažev rov 2 m više, tako da moramo iz čolna po vklesanih stopnicah splezati na sigasto polico.

Tudi s tega rova teče voda, toda to je le manjši potoček, ki vzdušju izjemno bogatih kapnikov pridaja še element stoječe ali pa šumljajoče vode. Rov je dolg slabih 250 m in je redkokje širši in višji od 10 m, vendar pri ogledu

Križna jama – Kristalna gora

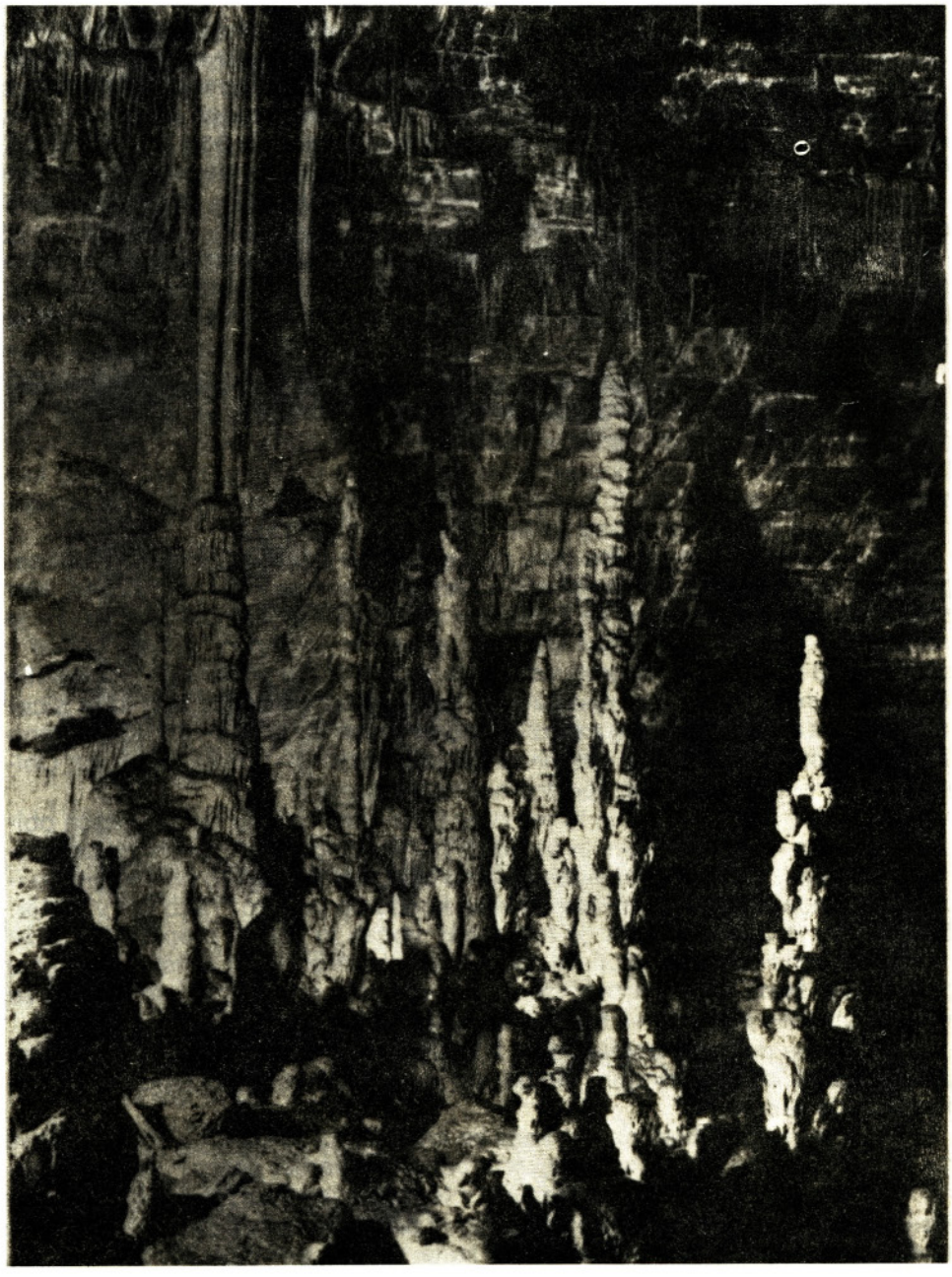

vsaj njegovega prvega dela ne smemo izpustiti. Že po nekaj 10 m se nam odpre pogled na eno najlepših kapniških skupin v jami: to sta tako imenovana **Matjaževa stebra** oziroma Stebra kralja Matjaža, ki sta dala ime rovu in sta že od vseh začetkov eden najbolj priljubljenih fotografskih motivov v Pisanem rovu.

Toda, splačalo se nam bo malce sprehoditi tudi naprej. Kapniki vseh oblik, vrst in barv so ponekod dobesedno pregradili rov. Malo pred končno

dvorano, ki je podorna in ni kapniška, je ozka pasaža, ki so jo razširili že pred vojno. Žal so prišli le 50 m naprej.

Pojdimo naprej po Devetnajstem jezeru, saj se kmalu konča pri novi sigovi pregradi. Naslednje je **Dvajseto jezero,** dolgo je nekaj nad 50 m in je znano po nežnih koralastih tvorbah ob stenah. Voda se le počasi pretaka in je čez večino leta enakomerno visoka; ker je zasičena z apnencem – prihaja skozi obsežno območje podorov – se ta v nežnih kristalnih tvorbah odlaga ob obalah jezera. Zato pozor! Tudi ljubitelji jam so lahko uničevalci, čeprav nenamerni.

Ob koncu Dvajsetega jezera nas ponovno pričaka šumenje, toda tokrat čez 2 m visoke kamnite balvane, ki so skoraj zaprli prehod. Z vzhoda dobiva jezero močnejši pritok, medtem ko moramo sam čoln prevleči navzgor, kar ne gre lahko, saj je prehod nizek in ozek.

Nenadoma se znajdemo v obsežnem podornem rovu (nadmorska višina je 630 m), ki se močno dviguje proti severovzhodu. Smo ob vznožju **Kristalne gore,** medtem ko se vodni, tako imenovani **Obhodni rov,** nadaljuje takoj za kamnito zaporo proti severu. Je manjših dimenzij, dolg pa je kar 150 m, preden pride do starega obsežnejšega rova Kristalne gore, do križišča končnih rovov v Pisanem rovu. Tu je **Enaindvajseto jezero,** ki je obenem tudi zadnje v tem delu jame. Če ne bomo čolna pustili ob koncu Dvajsetega jezera, se lahko peljemo po njem brez zaprek. Vendar je takšno stanje šele od leta 1968, kajti prej je bil zaradi mogočnega stalaktita, ki ga je pregrajeval nekje na polovici, rov neprehoden. Le malo razstreliva je zadostovalo, da se je kapnik zrušil v vodo in odprl prehod za ljudi.

Vrnimo se k vznožju Kristalne gore! Do te obsežne dvorane, ki je dolga skoraj 200 m, široka in visoka pa do 40 m, se prvi raziskovalci niso mogli prebiti zlahka, kajti 10 m visoka navpična stopnja iz podornih blokov je bila le s težavo preplezljiva.

Po zadnji vojni so postavili jeklene lestve, tako da se bomo vendarle brez večjih težav prebili do ene najlepših dvoran v jami. Kristalna gora nima zaman takšnega imena; cel gozd mogočnih in vitkih stalagmitov (med njimi je tudi znani 'Križ') prekriva dno in stene te podorne dvorane, hkrati pa ob luči svetilk odseva na milijone kristalnih iskric. Ozračje je zelo suho in ta posebna klima tega dela jame očitno vpliva na kristalizacijo sige.

Ob ogledovanju Kristalne gore pa ne smemo pozabiti na obisk **Končnega rova.** Do njega se bomo spustili v strmem rovu na severu dvorane, kjer stoji voda 21. jezera ali pa se bomo kar pripeljali po Obhodnem rovu. Tu je nekakšno križišče. Malo pred končnim spustom do jezera vidimo odcep v suhi **Zvezni rov,** ki poteka proti vzhodu in se konča ob podoru po petdesetih metrih, na drugi strani jezerskega rova pa je vhod v **Koralni rov,** ki je sicer manjših dimenzij (ima nekaj pasaž in dvoran), vendar je znan po lepih kapniških tvorbah. Je kar 200 m dolg in je najsevernejši del v Pisanem rovu. Obiskujejo ga le redkokdaj bolj športno nastrojeni jamarji.

Končni rov pa je vodni in to mu daje tisto vrednost, da se ga splača obiskati. Izredno lepo je zasigan in ga lahko primerjamo z Matjaževim rovom, čeprav je manjši. V začetku pa potrebujemo čoln, saj 21. jezero ob svojem koncu ni kaj prida plitvo. Končni rov se spet konča ob podoru. Tako kot v Matjaževem rovu in Zveznem rovu je tudi tukaj močan in stalen prepih. Vse kaže na neko močno podorno zaporno cono, ki je razdelila glavni jamski tok (to naj bi bila vsaj delno voda Farovščice na Blokah). Na drugi strani so gotovo še veliki in obsežni jamski rovi. Nam jih bo kdaj uspelo najti?

Na koncu moramo pogledati še v **Blata,** v rov Križne jame, ki je pravzaprav najdaljši od vseh drugih. Vendar ga jamarji bolj redko raziskujejo. Vzrokov za to je več.

Prvič je prvi del Blat, na kar kaže že ime, zaradi zastajanja vode (zakrivil ga je, tako kot pri Štirinajstem jezeru, podor Kalvarije) precej ilovnat in sorazmeroma dolgočasen. Potok, ki teče v tem delu jame, ni nikjer močneje zajezen, zato je vrezan v ilovnato strugo in ni prehoden s čolnom. Čoln je treba nositi, če hočemo priti v najlepše dele jame, pa tudi dve pasaži v zadnji polovici jame nista prijetni, ob malo višji vodi ena tudi ni prehodna.

Pa vendar se nam bo splačalo prehoditi vsaj prvi kilometer Blat tudi brez dodatne opreme, čeprav je dobro imeti visoke škornje.

Prvi del rova od Kalvarije naprej je zelo lep. Nekaj prav posebnega je gozd stalaktitov ekscentričnih oblik na stropu. Po sto metrih nas bo pot čez zanimivi kapniški **Mostič** pripeljala v ilovnat predel, dolg 200 m, ki je mogoče še najbolj neslikovit, čeprav so njegove dimenzije kar precejšnje. Dobrih 300 m od Kalvarije pridemo do **Medvodja,** sotočja potokov Blat in **Tršanovega rova,** Tršanov rov so do konca raziskali in izmerili ob večji suši šele leta

1969, ko se je odprlo sifonsko **Stransko jezero,** kakor so do takrat imenovali pritok pri Medvodju. Rov je dolg 250 m, skoraj polovica ga je zalita z vodo, nato pa se nadaljuje v rov manjših dimenzij, ki se konča z **Uroševo dvorano.** Ta je spet podorna in nadaljevanje poti ni več mogoče. Od kod priteka voda, ni jasno. Mogoče bi natančnejše preiskave potrdile domneve, da je to kraška voda, ki se nabira na območju pri Bloški polici. Rov in dvorana se imenujeta po tragično ponesrečenem zdravniku dr. Urošu Tršanu, jamarju in alpinistu, ki je bil tu leta 1969 med prvopristopniki.

Blata pa se nadaljujejo takole: Malo naprej od Medvodja zavije rov pravokotno proti jugovzhodu. Pot nas pripelje do lepe kapniške skupine **Bobnarice,** ki so dobile ime po značilnem bobnečem šumenju vode, nato pa naprej še približno 200 m v isti smeri do **Ključa,** kjer rov ponovno ostro zavije proti severu. Na tem mestu potok verjetno izgublja nekaj vode, ki se ponovno pojavi v težko prehodnem vodnem **Markcovem rovu,** dolgem 200 m, vendar malih dimenzij. Rov se izteče na začetku Blat pri Kalvariji; od tam je tudi dostopen.

Od Ključa naprej ohranjajo Blata v glavnem smer proti severu. Rov postane bolj razgiban, pojavi se nekaj podorov in kopasta siga. Kakšnih 300 m bomo potrebovali do **Mišnice.** Tu voda že precej zastaja, začenjajo se pojavljati značilna jezera. Mišnica je težko prehodna sigova kopa nad jezerom. Za njo se nam odpre najobsežnejši del Blat, do 20 m širok in od 15 do 20 m visok rov, ki so ga v glavnem izoblikovali podori. Voda v potoku je plitva.

Več kot 300 m bomo hodili do **Pasaže,** težko prehodne ožine nad vodo. Za njo se začne zadnji prav tako dobrih 300 m dolgi del Blat, ki je verjetno najlepši in najzanimivejši odsek tega dela jame. Izoblikoval se je ob visokih kamnih in podorih, voda je zajezena, tako da se sprehajamo ob čudovitih jezercih in kapniških skupinah. Posebno znan je **Gotski steber,** deset metrov visok kapniški steber tik pred končno podorno dvorano. Voda priteka med podornim kamenjem na dan, pritekala pa naj bi prav s ponorov Bloščice, čeprav tudi to še ni dokazano. Smo na nadmorski višini 655 m, 35 m nad jezerom pod Kalvarijo. Do sem pride le malo obiskovalcev Križne jame.

DOLŽINA ROVOV V KRIŽNI JAMI (PODATKI V METRIH)

1.	Glavni rov (do Kalvarije) 1935	1.580,9
2.	Pisani rov (s Kristalno g.) 1935	1.180,5
3.	Blata 1969, 1965	1.803,4
4.	Suhi rov 1956	257,8
5.	Szombatyjev prehod 1935	254,5
6.	Tršanov rov 1969	249,7
7.	Kittlovi brezni 1961	241,3
8.	Matjažev rov 1954	237,7
9.	Medvedji rov 1935	222,3
10.	Dežmanov rov 1935	219,3
11.	Markcov rov 1971	218
12.	Šulceva razpoka 1957	209,9
13.	Končni rov Pisanega rova 1968	180
14.	Obhodni rov (Kristalna gora) 1968	177
15.	Koralni rov 1969	170,5
16.	Drugo taborišče 1972	170
17.	Prvi podorni rov 1959	140
18.	Slepi rov 1935	104,8
19.	»J« rov 1935	97,5
20.	Križna gora (južni del) 1956	88
21.	»V« rov 1959	71,1
22.	»B« rov 1958	69
23.	Zvezni rov 1972	67,2
24.	Drugi podorni rov 1959	56
25.	Prvi rov 1935	54,5
26.	Ponor 1935	51,4
27.	Tetarata 1935	44,4
28.	Zvezni podor (v Zveznem rovu) 1968	43
29.	Rov pri T. 18 1954	28
30.	Kamin pri T. 13 1959	24
31.	Rov pri T. 43 1956	21
32.	Rov pri T. 59 1956	19
33.	Rov pri T. 26 1954	18
34.	Rov pri T. 60 1956	16
35.	Pritok pod Kristalno goro 1958	15

Stanje poligonov v Križni jami 1974 ..... 8.230,7 m

Vse fotografije je posnel 1935 Franci Bar

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Društva za raziskovanje jam Ljubljana.

Bohinec, V., 1963. Die Križna jama bei Lož, Slowenien. Dritter Intern. Kong. Spel. 2, 211–214, Wien.

Brodar, M., R. Gospodarič, 1973. Medvedji rov v Križni jami. Mladinski raziskovalni tabori (1971–1972), 30–46, Ljubljana.

Gospodarič, R., 1974. Fluvialni sedimenti v Križni jami. Acta carsologica VI, 327–366, Ljubljana.

Hochstetter, F. v., 1881. Die Kreuzberghöhle bei Laas in Krain. Denkschriften d. mathem.-naturw. Kl. Akad. d. Wissensch. Wien, 43, 1–18, Wien.

Kataster Jamarske zveze Slovenije, Ljubljana, kat. št. 65

Kunaver, P., Cerkniško jezero, Ljubljana 1961, str. 116–129.

Michler, I., 1934. Križna jama. Proteus 1/V, 97–102, Ljubljana, – Nova odkritja v Križni jami, Proteus 1/V, 188–195, Ljubljana.

Novak, D., 1969, O barvanju potoka v Križni jami, Geografski vestnik XLI, Ljubljana.

Planina, T., 1965. Križna jama, prospekt. Turistična zveza Cerknica.

Schmidl, A., 1854. Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Lueg, Planina und Laas. Wien.

Šerko, A., I. Michler, 1948. Postojnska jama in druge zanimivosti Krasa. Postojna–Ljubljana.

Zörrer, J., 1838. Beschreibung einer Berghöhle bei Heiligen Kreuz unweit Laas. Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Herz. Krain. 1, 76–88, Ljubljana.

dr. Boris Sket
Biotehniška fakulteta
Univerze Edvarda Kardelja
VTOZD za biologijo
Aškerčeva 12
61000 Ljubljana

O FAVNI V KRIŽNI JAMI

Lastnosti jamskega okolja, ki najbolj vplivajo na možnosti za življenje so: dokaj stalna temperatura (okoli 9 °C v večjem delu Slovenije), zelo vlažen zrak, predvsem pa popolna tema. Posledice teme pa so veliko daljnosežnejše, kot bi si predstavljali; ne le da se morajo živali prilagoditi nanjo z bolje razvitimi čutili za tip ali voh; posledica teme je predvsem popolna odsotnost zelenih rastlin, ki so na osvetljenem površju glavni proizvajalci hrane. Vsa hrana mora torej priti v podzemlje od zunaj, zato so zaloge zelo skope, treba jih je porabljati zelo varčno. Na pomanjkanje hrane so se živali prilagodile tako, da jim je pokrnelo vse tisto, česar ne rabijo. Zato so ostale brez oči, brez kožnega barvila, pa še izredno počasno presnovo imajo. Tako spremenjene živali bi le težko prenesle konkurenco navadnih površinskih živali, če bi bilo hrane dovolj. Zato so se s prilagajanjem priklenile na jame, imenujemo pa jih troglobionti. Seveda je v jamah tudi nekaj manj prilagojenih živali, ki jih pogosto najdemo tudi zunaj.

RAZMERE V KRIŽNI JAMI

Križna jama je velika in sorazmerno dobro »zaprta«, zveze s površjem so sorazmerno slabe. Zato so tudi zaloge hrane, ki prihajajo vanjo, še posebej revne. Sorazmerno dosti organskih ostankov pride skozi veliki vhod, nekaj malega prinese potoček, ki prihaja v Blata skozi Stransko jezero, zelo malo hrane pa prinese kapnica skozi razpoke v stropu. Temu primerno je tudi življenje v Križni jami zelo revno. Kopenskih živali je malo več v rovih blizu vhoda, vodnih pa v potočku, ki priteče iz omenjenega Stranskega jezera. Za razliko od podzemeljskih tokov ponikalnic, v vodah Križne jame skorajda ni površinskih živali.

Poleg tega, da so živali v Križni jami nasploh redke, pa tukaj manjka nekaj imenitnejših predstavnikov jamske favne, kot sta jamska kozica in močeril.

KOPNO

Od vhoda do jezer Vhod Križne jame je zelo velik, zato sega dnevna svetloba še dokaj daleč po jami. Vendar to jamskih živali ne moti. Ker prihaja skozi vhod tudi hrana, jih je blizu vhoda celo več kot pa v zelo odmaknjenih delih. Nekatere živali so prav vezane na območje vhodov: jamski pedic (**Triphosa dubitata**) in zobati vrbovček (**Scoliopteryx libathrix**) v jamah navadno le prezimujeta in ju najdemo v hladnih mesecih pri počitku na jamskih stenah. Moramo pa seveda upoštevati, da živali lahko priletijo ali prilezejo v jamo skozi ožje luknje, ki za človeka niso prehodne. To velja še posebej za netopirje in jamske kobilice, ki se dokaj redno sprehajajo med površjem in podzemljem. Nekatere vrste netopirjev v jamah samo prezimujejo, druge pa se vračajo vsak dan in izletavajo le ponoči. Takšni so tudi podkovnjaki (**Rhinolophus** sp.), ki jih najdemo posamič v Križni jami; sicer so tudi netopirji tukaj zelo redki. Pogostejše in zato pomembnejše so jamske kobilice (**Troglophilus** sp.). Tudi te iščejo hrano zunaj – žro domala karkoli – nato pa se vračajo v jame. Ker v jami puščajo svoje iztrebke in trupla, lahko rečemo, da posredno prinašajo hrano s površja v jame.

Na kosu trhlega lesa, na kakršnem se živali sploh rade zbirajo, bomo pogosto našli bele, poldrug centimeter dolge ploske kačice (**Brachydesmus** sp.); kot večina dvojnonogih stonog jedo razpadajoče rastlinske ostanke in jih najdemo tudi zunaj jam. Tukaj bomo najbrž našli tudi množico drobcenih pršic (**Schwiebeia cavernicola**). Gre za vrsto, ki živi skoraj povsod: na površju in v jamah, na kopnem in v vodi.

Že vse zgoraj omenjene živali najdemo seveda tudi v povsem temnih delih tega območja, tudi nekaj sto metrov daleč od vhoda. Še bolj redno naletimo v tem območju na dve vrsti dvokrilcev. Majhne, črne skakajoče muhe (**Phoridae**), ki skoraj le tekajo in skačejo, čeprav imajo normalno razvita krila, se hitro zberejo, če jim nastavimo košček usmrajenega mesa. Jajčeca namreč najraje ležejo v živalske ostanke, s katerimi se nato hranijo njihove ličinke. Druga vrsta dvokrilcev, podobnih velikemu komarju (**Trichoceridae**), pa počiva na jamskih stenah. Verjetno se, podobno kot zgoraj omenjena metulja, zateka v jamo le pred mrazom in poletno sušo.

V rovih med vhodom in Prvim jezerom bomo še najhitreje naleteli tudi na katerega izmed jamskih hroščkov. Šest vrst jih živi tukaj, a le tri so kolikor to-

liko pogostne. Vedeti moramo, da se tako hroščki kot tudi druge prave jamske živali zadržujejo bolj v ozkih špranjah in nanje redkeje naletimo v večjih prostorih. Privabimo pa jih lahko – seveda rabimo za to nekaj dni – z drobnim koščkom usmrajenega mesa ali sira. To je namreč za mnoge jamske živali prava pojedina; njihova dokaj redna dijeta je jamska ilovica, ki vsebuje le neznatne količine organskih snovi.

Med najmanjše jamske hroščke spada milimetrski **Bathyscimorphus trifurcatus**, ki je ovalnih oblik in brez kakšnih posebnosti; njemu podobne živali najdemo tudi v stelji in prsti zunaj jam. Njegov sorodnik drobnovratnik (**Leptodirus hochenwarti**) pa nasprotno spada med najimenitnejše jamske živali. Tudi zgodovinsko je pomemben, saj so ga odkrili v Postojnski jami kot prvega jamskega hrošča sploh. Seveda je povsem slep, ima zelo dolge noge in tipalnice, približno centimeter dolgo telo pa ima zelo ozko in dolgo, vratu podobno oprsje ter skoraj kroglast, napihnjen zadek. Razširjenost te zanimive vrste sega le malo čez meje Slovenije. Narava te živali pa je takšna, da jo nekoliko pogosteje kot druge jamske hrošče srečamo na izpostavljenih jamskih stenah. Tretji pogostejši hrošček je **Typhlotrechus bilimeki**, centimetrski pripadnik sicer roparske družine krešičev, ki pa je kot prava jamska žival seveda spet zadovoljen s kakršnokoli hrano. Najpogosteje ga bomo našli pod kamnom ali pod kosom trhlega lesa. Vsi jamski hrošči so obarvani le v različnih odtenkih rjave.

Drugi deli jame V vseh delih Križne jame od prvega jezera dalje so kopenske živali še neprimerno redkeje poseljene. Zaradi izredne čistosti jame je hrane izredno malo. Živalce najdemo le posamič tu in tam, pogosteje ob robu vode ali pa ob kakšnih organskih ostankih. A celo na mesne vabe pridejo živali le posamič. Najbolj razširjeni so razni skakači (**Collembola**), nekrilate žuželke milimetrskih velikosti, ter dvorepke (**Diplura**). Tudi slednje spadajo med nekrilate žuželke, a njihovo podolgovato, belo telo je do centimeter dolgo in ima na koncu dve dolgi, členjeni nitki (»repa«).

Velika, do 2 cm dolga žival, ki jo bomo našli na ilovnatih tleh, je jamska mokrica **Titanethes albus**. To je sicer kopenska žival, ki pa kaj rada zbeži naravnost v vodo in se tam enako dobro počuti. Doslej tudi nismo omenili velikega jamskega pajka **Stalita taenaria**. Ne plete mrež, temveč se prosto sprehaja naokoli; glavoprsje in noge ima obarvane rjavo, zadek pa je mlečnobele barve. Nasprotno pa manjši pajkec **Troglohyphantes** prede mrežice. Tudi na oba večja hroščka, **Leptodirus** in **Typhlotrechus**, lahko naletimo kjerkoli. Na stenah bomo morda našli tudi paščipalca **Neobisium**, kačice iz rodov **Brachydesmus** ali **Acherosoma** (prva je sploščena, druga pa bolj valjasta) in drobne, milimetrske hišice polžka jamičarja (**Zospeum** spp., 3 vrste). Seveda pa vse tukajšnje živali prebivajo tudi v vhodnih delih jame.

VODNO ŽIVALSTVO

V šigastih ponvicah in lužah kapnice, na kakršne naletimo povsod po jami, je živalstvo izredno revno. Le z gosto mrežico bi nam v njih uspelo naloviti drobne, milimetrske ceponožce – harpakticide (**Harpacticoida**) in nekaj milimetrov dolge postranice (**Niphargus** gr. **kochianus**). Podobna revščina je tudi v potokih, ki tečeta po Blatih in po Pisanem rovu.

Izjema so nekatera mesta, kjer pokriva dno debela plast zelo rahle ilovice, po njej pa rijejo dokaj na gosto veliki, deževnikom podobni črvi. Ta žival, **Pelodrilus bureschi**, pa je kar čedna – sicer brezbarvna koža ji na luči čudovito opalescira.

Vendar pa se v Blatih živalstvo nenadoma močno obogati, ko v potoček priteče odtok Stranskega jezera. V tem najdemo ostanke odmrlega listja in podoben organski drobir; ta voda torej prinaša nekaj hrane s površja.

Zlasti na kamnih v Stranskem jezercu, pa tudi v potoku pod njim, najdemo kar 6 vrst polžev: **Belgrandiella superior, B. crucis, B. schleschi, Paladilhiopsis** sp., **Hauffenia michleri** in **Zospeum exiguum**. Seveda so vsi ti polžki drobne živalce, v povprečju merijo le kakšna 2 milimetra v širino ali višino. Zanimivo je, da so druge vrste rodu **Zospeum** kopenske, omenjena vrsta pa živi v vodi.

Če se potrudimo z obračanjem kamnov v vodi, bomo najbrž našli tudi gladkega jamskega ježka (**Monolistra racovitzai**). To je sicer vrsta izopodnih rakov, centimeter do dva meri v dolžino, v nevarnosti pa se zvije v kroglico. Večji samec nosi v času parjenja samičko na trebuhu; kadar se oba zvijeta v kroglico, je samica povsem skrita in zaščitena. Še večja žival je jamska postranica **Niphargus orcinus**. Doseže 3 cm v dolžino in je tudi zelo čokata. Nekoliko krajši, predvsem pa veliko vitkejši je **Niphargus stygius**, ki so ga kot prvo vrsto svojega rodu in tudi med prvimi jamskimi živalmi opisali iz Postojnske jame. Manj opazni so seveda drobni črvički, ki rijejo v blatu ali pe-

sku na dnu potoka. Ti maloščetinci (predvsem **Enchytraeidae** in **Trichodrilus** sp.) so brezbarvni, komaj milimeter debeli, a lahko tudi nekaj centimetrov dolgi.

Skoraj iste živali kot v spodnjem delu Blat živijo tudi v potoku oziroma jezerih glavnega rova, le veliko bolj na redko so posejane. Na kakšnem kosu lesa pa bodo vendar polžki gosteje naseljeni. Pojavljajo se tudi drobne ličinke vrbnic (Plecoptera); to so sicer površinske živali, ki se v tej revni jami najbrž sploh ne razvijejo do konca. V strugi je nekaj mest, kjer je tudi ob visokem vodostaju tok počasnejši in se lažji delci usedajo. Na takšnih mestih je pesku primešanih zelo veliko praznih polžjih hišic.

Več o jamskih živalih pove knjižica:
B. Sket, 1979, Življenje v kraškem podzemlju, zbirka Pelikan, Mladinska knjiga, 32 str.
O sestavi jamske favne na Notranjskem pa članek:
B. Sket, 1979, Jamska favna Notranjskega trikotnika, njena ogroženost in naravovarstveni pomen, Varstvo narave 12: 45–59

GRAD SNEŽNIK IN SNEŽNIŠKI V SREDNJEM VEKU

Božo Otorepec
Zgodovinski inštitut
Milka Kosa ZRC SAZU
61000 Ljubljana, Novi trg 5

Nastal ob močnem izvirku, ki se tu pojavlja iz skalne razpoke in ki ima celo leto vodo,[1] menda še na osnovi iz rimskih časov,[2] je srednjeveški grad Snežnik predvsem varoval trgovske poti iz Loške doline skozi gozdove Snežnika v dolino Notranjske Reke.[3]

Ko je 1886 viharni veter nedaleč od cerkve sv. Marjete v Šmarati in graščinskega parka podrl staro divjo hruško, se je v koreninah pokazala obdelana nagrobna plošča in ob nadaljnjih izkopavanjih so našli več dobro ohranjenih rimskih grobov;[4] arheologi domnevajo, da je bila v Šmarati večja rimska naselbina.[5] Sam patrocinij sv. Marjete v Šmarati, ki se kot »villa S. Margarite« omenja prvič leta 1275,[6] je s patrocinijem sv. Jurija v Starem trgu pri Ložu zanimiv svetniški par, podobno kot sv. Marjeta v Kamniku in sv. Jurij v Nevljah. Zaradi legende o njenem premagovanju zmaja – ti pa so menda radi bivali v močvirnih krajih – najdemo tej svetnici posvečene cerkve navadno ob takih krajih, nedaleč od njih pa cerkve sv. Jurija, ki je tudi veljal za borca z zmajem in rešitelja sv. Marjete. To je lepo prikazano v grbu Loža, ki mu je bil podeljen, ko je postal mesto l. 1477.[7] Verjetno so v spodnji veži gradu vzidani rimski nagrobniki iz Šmarate[8] še danes vedno znova spodbujali misel o rimskih osnovah starega Snežnika. Mnenje, da je srednjeveški grad Snežnik nastal najkasneje konec 10. ali v začetku 11. stoletja je seveda brez vsake podlage v znanih zgodovinskih virih.[9]

Če pregledamo dosedanje podatke o zgodovini gradu, je med najstarejšimi raziskovalci njegove preteklosti omeniti na prvem mestu kranjskega historiografa J. V. Valvasorja, ki je v svoji Slavi vojvodine Kranjske l. 1689 podal takrat znane podatke o njegovi zgodovini. Omenja, da je grad dobil ime Snežnik (Schneeberg) po visoki gori Snežniku, na katerega pobočju leži in katerega vrh je pogosto tudi poleti pokrit s snegom. Poleg tega je bil ta grad dedni grad gospodov Snežniških, zaradi katerih je morda tudi lahko dobil svoje ime. Leži na precej visoki kamniti skali, ki jo je narava sama obdala z globokim jarkom. Čez ta jarek je vodil dolg lesen most v obzidje in od tega drugi višje v grad. Vhod v grad je bil precej dvignjen in narejen po starem kranjskem načinu, da bi tako zadržal sovražnika. Potoček, ki izvira iz skale blizu gradu, je znamenitost po tem, da včasih spravi na dan žive račke. Dalje omenja Valvasor bližnjo veliko in obsežno divjino, ki se razteza v samo Turčijo. Zato se trgovci in potniki, ki hočejo potovati skozi ta gozd proti Reki, javijo v gradu, da dobe spremstvo dveh, treh ali več oboroženih srčnih mož, ki proti letni plači opravljajo stražarsko službo in brezplačno spremljajo potnike skozi gozdove, v katerih se zadržuje hudobna svojat iz razbojnikov, banditov in včasih tudi Turkov. Kakor hitro pride sporočilo o pojavu teh hudobnih »ptičev«, se začne njihovo zasledovanje in zaradi tega je ta divjina kolikor mogoče očiščena od njih. – Kar se tiče zgodovine gradu, ponovno omenja, da je bil dedni grad gospodov Snežniških, ki so ga imeli mnoga in dolga leta v lasti, tako leta 1337 gospod Herman in gospod Wolfelin Snežniški in njuna sestra Izolda Snežniška, ki so vsi trije napravili neko ustanovo v samostanu Bistra. Okoli leta 1462 je bil lastnik gospod Nikolaj Snežniški, ki se je poleg drugih kranjskih plemičev udeležil reševanja l. 1462 na Dunaju obleganega cesarja Friderika III. Vendar je ta rodovina, ki se je z gospodi iz Loža razdelila v dve liniji, že v preteklem (t. j. 16. stoletju) izumrla. Za njimi so dobili ta grad v last gospodje Lambergi, tako 1521 gospod Jožef pl. Lamberg, kranjski deželni upravitelj. Omenjeni gospodje Lambergi so grad imeli mnoga leta, dokler ga ni pred približno petdesetimi leti gospod baron Leopold Raumschissel kupil od nekega gospoda pl. Prancka. »Od Raumschissla so grad pridobili knezi Eggenbergi, od njih pa sedanji (t. j. 1689) lastnik gospod Franc Ferdinand, knez Turjaški.«[10]

Doslej najobsežnejšo razpravo o zgodovini gradu Snežnik je sestavil leta 1923 Henrik pl. Schollmayer-Lichtenberg, direktor gozdov in domen takratnega lastnika princa Hermana pl. Schönburga-Waldenburga. Obsežni tipkopis, sestavljen vestno na osnovi do takrat znane literature pa tudi originalnih listin iz deželnega arhiva ter grajskih urbarjev in aktov, je imel poleg karte še 63 slik. Žal je v arhivu graščine Koča vas, katere lastnik je bil Schollmayer, ohranjen le tipkan koncept brez vseh prilog.[11] Avtor obširno obravnava pra-

zgodovinske najdbe iz okolice gradu, obdobje Rimljanov in najdbe v Šmarati ter rimske temelje snežniškega gradu. Omenja začetek gradnje gradov na Kranjskem po porazu Madžarov na Leškem polju l. 955, sprva le v obliki stolpov, obdanih z obzidjem. Kar se tiče Snežnika, je menil, da je zaradi manj ostrih prezidav in dozidav možno čisto neoporečno ugotoviti prvotno obliko gradu. Na podlagi številnih notic in skic, napravljenih pri gradbenih popravilih mnogih stoletij je Schollmayer napravil shematični prikaz gradbenega razvoja (ki kot priloga žal ni ohranjen). V prikazu je opustil obzidje s stolpi in obrambnimi hodniki na obzidju, ki je oklepalo zunanje grajsko dvorišče, da bi se lahko videlo nekdanje notranje grajsko dvorišče; zaradi tega je izpustil tudi prednji zid pod obrambnim hodnikom, ki je zaključil notranje dvorišče. V tem zidu so bila vhodna vrata visoko nad tlemi, tesno pod obokom obrambnega hodnika, tako da je bil vstop mogoč le z lestvijo ali vrvjo. Iz skice je bilo videti, da je grad prvotno obsegal dva stolpa z obrambnimi pomoli in odprtinami za izliv smole, ki so obdajali notranje dvorišče in ki so bili spojeni z obrambnim hodnikom. Obzidje se je priključilo na ta stolpa, imelo je dva mala stražna stolpa na zunanjih vogalih, okroglega proti hribu in štirioglatega proti dolini. Poleg okroglega stolpa proti hribu so bila vrata v zunanje grajsko dvorišče (sedaj že dolgo zazidana, toda še dobro vidna) v višini naravnih tal. Okrogli stolp ima na tej strani strelno lino za obrambo teh vrat. Od tod je vodila – grajskega ribnika takrat še ni bilo – trgovska in tovorna pot na Reko, ki je še sedaj – delno vkopana globoko v skale – spoznavna kot globok žleb mimo hiše Snežnik št. 2 (poleg gradu najstarejša zgradba, prej imenovana sodna hiša) na Lom in Rajndol. – Po načinu gradnje je Schollmayer sklepal, da je bil grad Snežnik zgrajen najkasneje konec 10. ali v začetku 11. stoletja; kdo naj bi ga zgradil pač ne bo mogoče nikoli izvedeti. Doseljeni vitezi, ki so ga zgradili, mu niso dali – kot pri Auerspergu, Lichtenbergu idr. – imena, ki so ga prinesli iz stare domovine, ampak so sami prevzeli ime novega bivališča kot Črnomaljski, Višnjegorski idr. V času Snežniških je grad ostal tak, kot ga je Schollmayer opisal; šele Lambergi, ki so dobili grad v začetku 15. stoletja, so ga gradbeno tako predelali, kot je videti pri Valvasorju. Spremembe kaže pokrito notranje dvorišče, uporaba tega prostora za veže v dveh nadstropjih, medtem ko ima tretje nadstropje še videz prejšnjih stolpov. Vstop v grad je olajšan z mostom od nasproti ležečega naslona skozi obzidje k starim, visoko ležečim vratom. Pred letom 1679 je bil to dvižni most od ekscentričnega srednjega stebra proti obzidju. Njegovi kamniti ležaji za vrtljivi tečaj so še danes v obzidju, a se ne vidijo, ker jih pokriva obok sedanjega mostu. – Kar se tiče posestnih razmer, Schollmayer pravilno poudarja – kot bomo še videli – zamotane razmere. Po načinu gradnje sklepa, da je grad Snežnik starejši od gradu v Ložu, po Valvasorju pa povzema, da so se gospodje Snežniški razdelili z gospodi iz Loža v dve liniji. Ker pa je bil grad v Ložu zgrajen kasneje, mogočnejši in trdnejši in je imel v bližini trg Lož, je bil Snežnik pomaknjen na drugo mesto; vendar ni nikjer najti, da bi bil Snežnik odvisen od Loža. Šele v drugi polovici 17. stoletja, ko je bil loški grad zapuščen in ko je postal razvalina in ko so vse pravice in dolžnosti Loža prešle na Snežnik, je bil sestavljen urbar (Stockurbar), ki ga Snežnik prej ni imel in torej ni bil nikoli zastavna gosposka. Da bi bil Snežnik del gospostva Lož, proti temu govorijo vrste lastnikov obeh gospostev, razdelitev deželskih sodišč, predvsem pa dejstvo, da se v seznamu kranjskih komornih posestev iz 1542 omenja Lož, ne pa Snežnik. – Čeprav gospode iz Loža prvič omenjajo že 1227, Snežniške pa šele 1337, smatra Schollmayer, da so slednji zgradili grad v Ložu in osnovali linijo Loških. Ko so Loški izgubili svoj dedni grad Lož in se razkropili po deželi – Novograjski (Castrum novum – Novi grad nad vasjo Podgrad v severni Istri) so menda njihova stranska linija – in so bili Ortenburžani od 1335 gospodje Loža, pa so bili Snežniški še vedno svobodni gospodarji svojega gradu, ki so ga šele konec 14. stoletja prodali Lambergom. – Poleg listine iz 1337 z omembani treh Snežniških, ki jo omenja že Valvasor, navaja Schollmayer še Volkerja Snežniškega iz ok. 1346, katerega pečatnik je bil 1885/86 najden na Snežniku. Po Valvasorju pozna še štiri Snežniške v vojski cesarja Friderika III. l. 1446 proti Ogrom. Trditev, da sta bila Jurij Snežniški in žena Kunigunda 1457 soustanovitelja bratovščine Rešnjega telesa v Ribnici, je zaradi napačnega branja Dimitza[12] – šlo je za Schönnberg–Šumberk in ne Schneeberg–Snežnik – seveda tudi netočna. Po deželnozborskem protokolu v deželnem arhivu trdi, da so bili Snežniški šele 12. 1. 1463 sprejeti med deželne stanove in konča z Valvasorjevo trditvijo, da so Snežniški izumrli v 16. stoletju. Schollmayer žal ne navaja odkod podatek, da so Snežniški okoli leta 1400 prodali grad Snežnik Viljemu Lambergu in da sta bila njegova sinova Andrej in Jurij I. (roj. 1409) rojena že kot gospodarja

Snežnika. Andrej naj bi osnoval linijo Lambergov s Snežnika, ki pa je menda že v tretji generaciji izumrla v moškem kolenu. Ne drži trditev po Valvasorju, da so Lambergi ok. 1600 prodali Snežnik pl. Pranckom, sicer štajerskim plemičem. Iz dveh aktov iz 1599 in 1601 je namreč razvidno, da je Jakob pl. Pranckh dobil grad Snežnik 1589 po ženi Barbari pl. Scheyer, kateri je ne le Snežnik, ampak vso posest zapustil 1586 oče Pavel pl. Scheyer,[13] ki je med do sedaj navedenimi lastniki Snežnika sploh še neznan.[14] Schollmayer še obsežno analizira zemljiško posest, ki je spadala pod Snežnik v vaseh Šmarata, Kozarišče, »Schellesnitza« (kraj pri Iga vasi in Podgori, ki ga ni več), Iga vas, Babna polica, Podgora, Dane, Nadlesk, Vrhnika, Grahovo, Lipsenj in travnik ob Cerkniškem jezeru. – Večina njegove razprave pa je seveda posvečena razmeram v 18. in zlasti v 19. stoletju.

Pečat Herberta Snežniškega z grbom in napisom: + S' ERBORDI D' LOS na listini 1338 s. d. v AS, Bistra

V Leksikonu Dravske banovine iz 1937 pri Kozariščah omenjeni podatki o gradu Snežniku so povzeti po Valvasorju in ne prinašajo nič novega. Takratni lastniki so bili knezi Schönburg-Waldenburgi iz Dresdena, ki so grad temeljito obnovili. Grad je hranil bogato zbirko starin od rimskih časov dalje, knjižnico in arhiv pa arhivsko gradivo od 1669 dalje.[15] – Dobesedno skoro enako prinaša tudi Krajevni leksikon Slovenije iz 1968, le da ima kot leto prve omembe Snežnika navedeno napačno povzeto letnico 1377 (!).[16]

Nič novega o srednjeveškem Snežniku in njegovih lastnikih ne prinaša tudi razprava P. Ribnikarja o posestnih in gospodarskih razmerah loško-snežniškega gospostva od 16. do 18. stoletja, ki v uvodu zelo kratko povzema Valvasorja, ko trdi, da so na Snežniku v 13. in 14. stoletju »gospodovali oglejski patriarhi in gospodje s Snežnika, ki so izumrli v zač. XVI. stoletja.«[17]

Doslej največ podatkov o listinah, v katerih se v srednjem veku omenja Snežnik, je zbral M. Kos v svojem gradivu za historično topografijo Kranjske. Tu navaja kar 13 listin z omembami snežniškega gradu oziroma bližnjega dvora, ne navaja pa omemb gospodov Snežniških.[18] Zanimivo je, da nima navedene že pri Valvasorju omenjene listine samostana Bistre iz 1337, v kateri se omenjajo kar trije plemiči »de Sneberch«. V rokopisnem konceptu tega

dela je zbranih še 23 listin z omembami Snežnika oziroma Snežniških,[19] za katere avtor v objavi gradiva pravi, da se v obliki »Sneperch« in podobnih v 14. in 15. stol. velikokrat imenuje.

J. Šumrada se v razpravi Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice ne dotika izrecno Snežnika v tem obdobju, vendar pa daje s pregledom dosedanjega vedenja o zgodovini Loža in njegovih fevdalnih gospodarjev posredno tudi širši zgodovinski okvir, pomemben za srednjeveški Snežnik.[20]

Štiri do sedaj neobjavljene listinske podatke o srednjeveškem Snežniku prinaša po M. Kosu delo M. Smoletove o graščinah na Kranjskem, vendar z eno izjemo (list. 1351 III 26) samo iz Arhiva SR Slovenije v Ljubljani.[21] To je sploh velika pomanjkljivost tega dela, kar se tiče srednjeveškega obdobja.

Za pričujočo raziskavo o srednjeveškem Snežniku je bilo zato treba ponovno podrobno pregledati tiste zbirke listinskega gradiva, v katerih bi – poleg že znanih prej omenjenih – utegnili biti doslej neznani podatki za zgodovino gradu in njegovih gospodarjev. Poleg že deloma objavljenih listin kartuzije v Bistri,[22] ki je imela precej posesti tudi na Notranjskem, so objavljeni tudi kratki povzetki listin iz nekdanjega bogatega arhiva na gradu Turjaku,[23] od katerih se mnoge nanašajo na Snežnik oziroma Snežniške. Listine prvih znanih oglejskih fevdnikov loško-snežniškega področja v 13. stoletju t. j. Strmško (Sternberg) – Vovbrških, se z listinami kasnejših fevdalnih gospodarjev Ortenburžanov (po 1336) danes hranijo v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju. Listine kranjskih Lambergov s Snežnika zajemajo danes v Arhivu SR Slovenije v Ljubljani tudi številne listine gospodov Snežniških iz 14. stol. Fevdne podelitve oglejskih patriarhov iz 13. in prve polovice 14. stol. so večinoma objavljene v raznih oglejskih diplomatarijih iz prejšnjega stoletja.[24] Posamezne omembe Snežniških je najti v listinah Goriško-Tirolskih pa tudi drugih fevdalcev, ki so imeli zemljiško posest v tej okolici.

Podatke o Snežniških iz danes izgubljenih listin bi utegnili najti v starih genealoških zbirkah. Še najbolj obširna je prek tristo let stara Schönlebnova genealogija kranjskega plemstva,[25] ki pa razen omembe dveh Snežniških (?) konec 11. stoletja, neznane listine iz 1320 z omembo Hermana Snežniškega in trditve, da je »Johannes de Schneeperg« ok. 1515 po izselitvi v Avstrijo kot zadnji svojega rodu tam umrl, ne prinaša ničesar, kar ne bi bilo sicer znanega o Snežniških iz še danes ohranjenih listin. Ker je Valvasor večino svojih genealoških podatkov črpal iz tega dela, je tu iskati poreklo podatka o izumrtju Snežniških v 16. stoletju.

Pri evidentiranju listinskega gradiva za Snežnik in Snežniške v srednjem veku pa poleg njihove maloštevilnosti naletimo še na drugo, rekli bi imensko težavo. Naš Snežnik se v latinsko in nemško pisanih srednjeveških listinah običajno piše kot »Sneperch, Sneberch, Sneperg« in podobno. Ta »Schneeberg« pa seveda ni bil edini na področju takratnih avstrijskih dežel. Tako je bil istoimenski grad tudi v Dolnji Avstriji zahodno od Dunajskega Novega mesta, ki se omenja že 1311,[26] in grb po njem imenovanih Schnebergerjev je popolnoma drugačen od grbov naših Snežniških.[27] – Veliko bolj zamotano je vprašanje »Snepergerjev« s področja Vzhodne Tirolske, t. j. okolice Lienza, ki se omenjajo v šestih doslej znanih listinah iz leta 1314–1348, deloma kot sorodniki naših Jamskih, predvsem pa sta pri njih v rabi tudi osebni imeni Volker in Viljem kot pri naših Snežniških, kar bi kazalo na možne rodbinske povezave. Žal na nobeni od omenjenih listin ni ohranjen njihov pečat z grbom zaradi primerjave. Sicer pa so v tem času redko vztrajali na starih rodbinskih grbih, ampak so jih sorazmerno hitro menjavali v stranskih linijah, zlasti manjših ministerialov in vitezov. Zato vsekakor ni izključiti morebitne rodbinske povezave oziroma porekla naših Snežniških iz Tirolske, saj je tako povezavo dopuščal že Valvasor, bila pa bi v tistem času, ko so veliki fevdalci pošiljali svoje ministeriale – celo iz daljne Frankovske in Bavarske – v oddaljenejše kraje svoje posesti za pospeševanje kolonizacije in zavarovanja te posesti, celo zelo verjetna. Sicer pa o teh tirolskih »Snežniških« še kasneje.

V doslej znanih zgodovinskih virih se Snežnik prvič omenja l. 1269. Takrat je »Meynardus de Sneperch« prejel od oglejskega patriarha Gregorja v fevd tri in pol hube v vasi Kal (v Beli krajini ali pri Postojni). Te je nekoč imel v fevdu od patriarha neki Henrik, imenovan »Stanloci« iz Črnomlja, kasneje pa jih je prodal Henriku iz »Carspercha« (nekje na Krasu ali na Goriškem), možu Majnardove sestre Eme. Ta je hube kupil z denarjem, ki ga je za doto Eme dobil od svaka, omenjenega Majnarda. Ker pa Ema ni mogla imeti otrok, sta se oba Henrika po svojem opolnomočencu odpovedala omenjenim hubam v korist Majnarda.[28] Dva dni kasneje je isti Majnard Snežniški z drugimi oglejskimi ministeriali iz Loža, Postojne, Pudoba idr. jamčil patriarhu za dolg Karlossa iz Loža.[29] Naslednja omemba Snežniškega je šele iz leta 1321, ko je

Volker iz Loža, sin pokojnega Herborda, imenovanega Snežniški (Herbordi dicti Sneperger) prodal samostanu v Bistri hubo v vasi Begunje po nasvetu in z dovoljenjem svojega fevdnega gospoda Vitiga, imenovanega Bogatec z Novega gradu pri Podgradu, ki je listino tudi pečatil, ker Volker ni imel svojega pečata.[30] Dobrega pol leta kasneje je Volker prodal Bistri še dve hubi v Zelšah in eno v Dobcu; tudi to listino je pečatil omenjeni Vitigo za Volkerja.[31] Šest let kasneje je isti Volker, toda sedaj imenovan kot sin Herborda iz Pudoba (Herbordi de Aych), prodal Johanesu z Brega, sinu že 1269 omenjenega Karlossa iz Loža, štiri hube v Babni polici, Nadlesku in Šmarati.[32] Med pričami te prodaje je Herbord Snežniški, sin pokojnega Hermana iz Pudoba, ki je listino tudi pečatil. Poleg njega se kot pečatniki omenjajo tudi še Konrad Snežniški, loški župnik Eberhard in Jurij z Brega (Georius de Rain; Breg je pri Starem trgu). Tokrat so vsi štirje pečati še kar dobro ohranjeni. Toda zanimivost so napisi na njih: na pečatu Jurija z Brega je napis: S (igillvm) GEORII DE LOS in grbom v obliki zgoraj levo praznega polja. Podoben grb ima Herbord Snežniški, kjer je zgoraj desno prazno polje, toda napis se glasi: S (igillvm) ERBORDI D(E) LOS t. j. pečat Herborda iz Loža! Pečat Konrada Snežniškega ima slabo ohranjen napis, kot grb pa nekakšno lestev po sredini grbovnega polja. Leta 1332 so bili Konrad in Piers s Snežnika (von Sneperg) in tudi Wolfart s Snežnika z Jurijem z Brega priče prodaje dveh hub na Blokah.[33] Na nadaljnje sorodstvene vezi kaže že Valvasorju znana listina iz leta 1337. Takrat so bratje Ditrik, Herman in Jurij, imenovani »de Werrenstain« (Werdenstain na Koroškem), s privoljenjem matere Izolde in njenih bratov Hermana in Wolfelina, imenovanih Snežniški (dictorum de Sneberch), prodali hubo v Dobcu kartuziji v Bistri. Od obešenih pečatov je danes žal zelo slabo ohranjen le košček prvega.[34] Valvasor je to listino poznal tudi po Schönlebnovi genealogiji. Prej omenjeni Henrik Werdenstainski je 1338 prodal s privoljenjem žene Neže in njenega brata Herborda hubo v Zelšah Bistri,[35] prodajno listino pa je poleg Henrika pečatil še omenjeni Herbord s pečatom, ki je imel napis: S (igillvm) ERBORDI D(E) LOS in grbom, z zgoraj desno praznim poljem t. j. dejansko pečatom Herborda Snežniškega z listine iz 1327! Ohranjen je tudi pečat njegove sestre Neže z napisom S. AGNESE DE LOSSE in levo zgoraj praznim poljem v grbu, kot ga je imel 1327 Jurij z Brega, toda z napisom Jurija iz Loža!

Wolfart Snežniški, omenjen v listini iz 1332, je 1341 kot »Wolfardus dictus Sneper de prope Los« (W. imenovan Snežniški iz bližine Loža) izdal v Čedadu neko zadolžnico.[36] Poročen je bil z Aleno (Heleno), sestro Nikolaja Smrekarja, mnogokrat omenjenega v raznih listinah iz tistega časa. Z njo je imel sinova Alberta in Pavla.[37] Dve ohranjeni listini iz 1344 govorita, da si je nekoč izposodil od (verjetno sorodnika) Otona iz Loža in Jedert, žene Nikolaja Kamniškega, verjetno sestre Otona, srebrn pas, ki ga je žena Alena šele to leto plačala Otonu in Jedert.[38] Leta 1354 je bil že mrtev, ker je to leto njegova vdova Alena s sinom Albertom zastavila bratu Nikolaju Smrekarju tri hube v Viševku, Šmarati in Rožniku pri Škocjanu.[39] Očitno pa to še ni bilo dovolj za poravnavo dolgov, ker je Alena s sinovoma 1358 morala bratu prodati še tri hube v Šentjurju v fari Šmarje, Lipljenah in Rožniku.[37] S tem se je nadaljeval gospodarski propad Snežnika, ki se je začel že 1317, ko je Wolfart prodal Ditriku z Werdenstaina hubo v Zelšah.[40]

Wolfartov in Alenin sin **Albert Snežniški**, prvič omenjen leta 1354[39] – na listini iz 1358 je ohranjen njegov okrogli težko razpoznavni pečat[37] – je moral z bratom Pavlom vrniti svojemu fevdnemu gospodu grofu Otonu Ortenburškemu fevde v Šentjurju, Lipljenah in Rožniku, ki so bili to leto prodani stricu Nikolaju Smrekarju.[41] Že naslednjo pomlad je bil mrtev. Njegova vdova Katra, hči kranjskega deželnega vicedoma Alberta Šentpeterskega je prejela od svaka Nikolaja Smrekarja 60 mark beneških šilingov za svojo jutrnjo,[42] ker se je bil ta polastil Albertovega dela Snežnika.

Drugi Wolfartov sin **Pavel Snežniški**, prvič omenjen 1358,[37] je nadaljeval z odprodajo Snežnika stricu Nikolaju Smrekarju. Dne 24. avgusta 1367 mu je za 70 mark oglejskih pfenigov prodal s privoljenjem oglejskega patriarha, čigar fevd je Snežnik še vedno bil, svoj del »na gradu Snežniku skupaj z vrati, ki posebej spadajo zraven in z vrati in dvoriščem, kar je bilo skupno«. Poleg tega mu je prodal pristavo, domce, sadovnjak, njive in senožeti in še posebej senožet na jezeru ter trato v Kozariščah z vsemi senožetmi, ki spadajo k njegovemu delu Snežnika in omenjeni pristavi.[43] Njegov na prodajni listini obešeni pečat se je izgubil, ostala pa sta pečata njegovega bratranca Hansa z grbom Snežniških in strica Volkerja Snežniškega z drugačnim grbom, o katerem bomo še govorili. Pač pa je njegov pečat dobro ohranjen na listini iz 1375. Okrogli pečat ima napis: S (igillvm) PAVLI DE SNEPERCH in grb z zgo-

raj desno praznim poljem. V tej listini Pavel izpričuje, da se je poravnal s stricem Nikolajem Smrekarjem glede medsebojnih terjatev do tega dne, s tem da ostane veljavna listina o prodaji njegovega dela Snežnika Smrekarju in njegovemu sinu Nikolaju ter listina, ki jo je Smrekarju dala sestra, Pavlova mati. Poleg Pavla je listino v znak soglasja pečatil tudi njegov fevdni gospod grof Friderik Ortenburški.[44] Slab mesec dni kasneje je Smrekarju prodal še pol hube v Kozariščah.[45] Leta 1384 se v listini grofov Albrehta in Friderika Ortenburških omenja, da je Hans z Brega, imenovan Loški, ki je s sinom Otonom prejel v fevd grajski stolp na Bregu in številne hube v okoliških vaseh, obljubil, da se bo na poziv grofov pojavil pred sodiščem »zaradi zadeve, ki se je zgodila nad pokojnim Pavlom Snežniškim«.[46] Iz tega bi morda lahko sklepali, da je umrl nasilne smrti.

Wolfartova edina znana hčerka Jedert je bila 1349 na svojo prošnjo sprejeta med dominikanke v Velesovem.[47]

Leta 1332 se poleg Wolfarta omenjata kot priči neke prodaje tudi (brata?) **Konrad** in **Piers Snežniška**.[33] Toda medtem ko o Konradu ni nadaljnjih vesti v ohranjenih listinah, se leta 1361 omenjajo otroci pokojnega Piersa s Snežnika (Pirsen von dem Sneperg): hčerka Zofija, poročena z Erhartom iz Pudoba in Adelhajd, vdova Otona iz Gorij, ter že pokojni sin Jurij. Zofija je takrat z možem prodala po očetu in bratu podedovano »polovico četrtine na gradu Snežniku« za 46 mark šilingov omenjeni sestri Adelhajdi.[48] Iz zgoraj omenjenega listinskega gradiva je torej razvidno, da so se Snežniški imenovali tudi po Ložu ali po Pudobu, velikokrat najdemo v besedilu listine osebe, imenovane po Snežniku, v napisih na isto listino obešenih pečatov pa oznako po Ložu ali Pudobu ali celo Bregu. Kar se tiče grbov na takih pečatih, je videti, da je bil grb snežniške linije ščit s praznim desnim poljem zgoraj,[49] pri drugih pa tudi s praznim levim poljem zgoraj. Vsekakor pa podobnost grbov kaže tudi na rodbinsko povezanost, to je opazil že Valvasor, ko je trdil, da sta obstojali loška in snežniška linija iste rodbine.[50] Schollmayer je menil, da je bila snežniška linija – kljub temu da je poznal prvo omembo šele iz 1337 – starejša od loške, ki se prvič omenja po njegovem že 1227.[51] Zaradi zelo redke ohranjenosti listinskega gradiva s podatki o medsebojnih rodbinskih zvezah vseh linij Loško–Snežniško–Pudobskih je nemogoče sestaviti kakršno koli genealoško deblo.

Iz ohranjenih listin je vendarle videti, da je linija ministerialov, oziroma vitezov, imenovanih po Ložu, starejša.

Znana je potrditev njihovih privilegijev iz 1237 po grofu Ulriku Strmškem in bratu grofu Viljemu III. Vovbrškem.[52] Slednji je med 1237–1242 uporabljal pečat z napisom SIGILL (VM) COMITIS GVILELMI DE LOS.[53] Tudi njihovi ministeriali v Ložu in okolici so se imenovali po Ložu. Ko je 1244 uspelo oglejskemu patriarhu Bertoldu dobiti od grofa Ulrika Strmškega oziroma Vovbrškega grad Lož z ministeriali, služabniki in svobodnimi, se na koncu med pričami omenjata tudi »Carulus et Herbordus de Los«.[54] Med pričami oglejske listine za Turjaškega iz 1260 se omenjata »Marchart vnd Herwort bruoder von Los«.[55] »Erchelbertus de Los«, omenjen 1269, je bil sin pokojnega Markvarta iz Loža.[56] Za Karlossa iz Loža je bil isto leto porok že omenjeni Majnard Snežniški.[57] Leta 1275 je dobil Herman, sin pokojnega Henrika iz Loža, zase in za brate od Ogleja v fevd tri in pol hube v Pudobu, hišo in hubo v trgu Ložu (in foro de Los) ter še tri hube v Vrhniki, šest v Volčjem, tri v »Oseriach«, eno pri pristavi in travnik pri jezeru.[58] Brata Oton in Herbord iz Pudoba (de Eyche) sta dobila 1285 od grofa Valterja Strmškega v fevd hube v Zelšah »v okolici Cerknice«.[59] Leta 1293 so Herman, Oton in »Heromanus«, prebivalci Loža (habitatores de Los), obljubili zvestobo oglejskemu patriarhu, njegovemu gastaldu v Ložu ter vsem oglejskim uradnikom v Ložu, Postojni, Cerknici, Vipavi in na Krasu.[60] Med pričami prodaje Podgrajskih Bistri, se 1320 omenja tudi Volker iz Pudoba.[61] Ni zanesljivo, ali je Volker iz Loža, sin pokojnega Herborda, imenovanega Snežniški, v bistriški listini iz 1321[62] identičen s tem Volkerjem iz Pudoba. Vendar se 1327 omenja Volker kot sin pokojnega Herborda iz Pudoba![63] Poleg tega se v isti listini omenja še živeči Herbord s Snežnika, toda kot sin Hermana iz Pudoba. Na njegovem pečatu pa je napis S (igillvm) ERBORDI D(E) LOS z grbom Snežniških. Kot kupec omenjeni Johannes z Brega je omenjen kot sin Karlossa iz Loža. L. 1361 omenjeni Erhart iz Pudoba, poročen z Zofijo, hčerjo Piersa Snežniškega, je listino pečatil s pečatom, kjer je sicer danes nespoznaven napis,[64] grb pa je tip grba ortenburških ministerialov. Par desetletij kasneje omenjeni Piers iz Pudoba se 1399 omenja kot nečak omenjene Zofije Snežniške,[65] l. 1403 pa že kot pokojni.[66] – Zofija je bila po listini iz 1392 hčerka pokojnega Otona iz Loža (!) in sestra pokojnega Viljema Snežniškega ter nečakinja Viljema

Lambergerja.[67] Oton iz Loža je bil sin Johannesa z Brega, ki je imel pridevek Loški in je bil poročen z Nežico, hčerko Nikolaja Kokrškega, kateri je ob poroki 1392 za jutrnjo nakazal svoje ortenburške fevde, predvsem svoj stolp na Bregu.[68] Tudi njegov stric Viljem Lamberger je nakazal Nežici za doto 100 mark beneških šilingov, Oton pa ji je za protidarilo dal vas Polico z devetimi hubami.[69] Vendar pa je Oton še isto leto umrl in njegova hči in sin iz prvega zakona Zofija in Viljem se omenjata, kot smo videli,[67] še kasneje.

Dodatne težave v teh že tako izredno zamotanih sorodstvenih odnosih povzroča še pojav nekih vitezov iz Vzh. Tirolske v 1. pol. 14. stol., ki so tudi imeli pridevek »Sneperger«, za katere pa ni dokazov, da bi bili v sorodu z našimi Snežniškimi. Ker sta bili osebni imeni kot Volker in Viljem v rabi tudi pri njih, je ločitev možna le z dejstvom, da so od šestih listin, kjer se omenjajo, štiri izdane v vzhodnotirolskem Lienzu, ena na Tirolskem in ena v Brežah na Koroškem, med pričami v njih pa najdemo le Korošce in vzhodne Tirolce. Tako je 1314 Amelrik iz Goltburga v Ziljski dolini podelil Viljemu in Volkerju ter bratom, sinovom Rutliba »des Snepergers« v fevd vso svojo dediščino v Ziljski dolini in okolici, pri podelitvi pa so pričale razne koroške priče.[70] Štiri leta kasneje najdemo v listini glavarja v Lienzu med pričami tudi omenjenega Volkerja Sneperger.[71] V l. 1326 v Lienzu izdani listini je bil priča poleg Lienčanov tudi Viljem »der Schneberger«.[72] Dve leti kasneje je Konrad III. Lienško-Jamski poravnal Hugona »Schnebergerja« (kasneje korarja v Innichenu) z njegovima bratoma Viljemom in Volkerjem Schnebergerji, ki so vsi trije bili strici Konrada in sinovi Angelrate in Rutliba Schnepergerja.[73] L. 1334 je kralj Henrik Češki in Poljski, vojvoda koroški, podelil Henriku »dem Maul« iz Zgornjega Dravograda v fevd posest, ki jo je vrnila njegova teta Gertruda, žena Viljema »des Snêpergers«. Posest je ležala v okolici Zgornjega Dravograda.[74] Salzburški nadškof je 1348 dovolil Volkerju Snepergerju, da proda omenjenemu Henriku Maulu neke salzburške fevde.[75] Na nobeni listini ni žal ohranjen kak pečat teh Snepergerjev, da bi bila možna primerjava grbov, vsekakor pa morebitna povezava – predvsem zaradi rabe omenjenih osebnih imen – ni povsem izključena.

Pečat Agneze Werdenstainske, rojene Loške, z napisom: ✠ S. AGNESE DE LOSSE na listini 1338 s. d. v AS, Bistra

Snežniški so kot oglejski ministeriali opravljali za patriarha razne upravne posle. Tako je patriarh Bertrand leta 1346 sporočil vsem v vipavski gastaldiji, da je predal glavarstvo gradu v Vipavi s tamkajšnjo gastaldijo, sodiščem, jurisdikcijo in dohodki »dilecto nobis Herbordo de Sneperch habitatori nostro in Vipaco«.[76]

L. 1346 je **Henrik Snežniški** – omenjajo ga samo v tej listini – prodal s privoljenjem bratov Hermana in Wolfelina Snežniških, ki ju omenjajo že 1337 v bistriški listini, znani že Valvasorju, ter Folcherja oziroma Volkerja, sina Konrada Snežniškega, Bistri hubo v Dobcu.[77] Na listini so ohranjeni pečati izstavitelja Henrika in vseh treh drugih Snežniških. Henrikov ima napis S (igillvm) HENRICI D(E) SNEPERCH, kot grb pa drugo varianto snežniškega grba s prostim poljem zgoraj levo, medtem ko imata brata Herman in Wolfelin enaka snežniška grba s prostim poljem zgoraj desno. Pri tem je zopet zanimivo, da je na Hermanovem napis S. HER(MANI DE L)OS, na bratovem pa D(E) SNEPERC. Popolnoma drug tip je pečat Volkerja Snežniškega, sina Konrada. Napis je sicer tudi: S. VOLKERI D(E) SNEPERC, grb pa je popolnoma drugačen in težje spoznaven. Podoben je nekako krogli ali glavi s trupom oziroma ključavnici.

Morda je tukaj mesto, da omenimo zanimivo srednjeveško najdbo na snežniškem gradu. Dne 27. V. 1887 je poročal višji upravitelj veleposestva Snežnik, Josef Obereigner iz Snežnika, kustosu kranjskega deželnega muzeja Deschmannu, da so pri kopanju temeljev (za novo pozidavo vzhodnega dela obzidja in kuhinje v letih 1885/86)[78] našli pod kulturno plastjo na naplavljenem pesku, globlje kot leži temelj okopnega zidu, star pečatnik iz medenine, ki je bil očitno namenjen za obešanje in ki je nekoč pripadal takratnemu lastniku Snežnika, ki je bil prej ločen od loškega gospostva. Pečatnik je imel premer 39 mm in na zadnji strani majhno ušesce. Med dvema krogoma iz niza biserov je bil v sredini gotski ščit iz 14. stoletja, v katerem je bila kot grbovna podoba poševno ležeča lestev s petimi klini. Napis se je glasil + S(igillvm) VOLCHERI DE SNEPC. Črka P je bila poševno prečrtana kot znamenje za krajšani P (ER). A. Müllner, ki je to poročilo objavil, pripominja, da se Volker Snežniški omenja leta 1346.[79] V resnici pa se po znanih virih omenja neki Volker Snežniški že med leti 1321–1327, pri tem je 1321 v dveh listinah rečeno, da ni imel lastnega pečata.[80] Ali je istoveten z Volkerjem Snežniškim, ki se omenja med leti 1346–1368,[81] torej več kot 20 let kasneje, je pri takratnih življenjskih razmerah vprašljivo. Za tega drugega Volkerja pa smo prej omenili, da je na listinah iz 1346, 1358, 1367 in 1368 ohranjen njegov pečat, vendar z nekoliko drugačno grbovno podobo. Ali gre pri opisu grba na najdenem pečatniku res za poševno lestev in ne morda za šahiran poševni tram, kot je znan iz heraldike,[82] je danes nemogoče preveriti, kajti omenjeni pečatnik je danes izgubljen. Zanimivo je, da se navaja, da so grb z desno poševnim (šahiranim?) tramom imeli ministeriali z Novega gradu na Krasu[83] (zato Novograjski), za katere Schollmayer (po neomenjenem viru) trdi, da so kasnejša stranska linija Snežniških. Podoben poševen šahiran tram so imeli v grbu tudi Črnomaljski,[84] še pred njimi pa Kostanjeviški[85] po šahiranem grbu Španhajmov, katerih ministeriali so bili. Na povezanost kranjskih Ravbarjev z enim ali drugim bi morda pričalo dejstvo, da so imeli ti v dveh poljih vola oziroma bika, v dveh pa poševen tram.[86] Vsekakor je škoda, da se je omenjeni pečatnik kot redek stvarni preostanek s srednjeveškega Snežnika in spomin na Snežniške danes izgubil.

Sredi 14. stoletja se je del Snežnika, ki je verjetno po dedovanjih prišel na žensko linijo, vrnil v lastništvo Ortenburžanov. L. 1351 so namreč Jurij Zaendel iz Kamnika (tam se omenja med 1329–1363),[87] žena Marjeta in njun sin Martin prodali grofoma Otonu in Frideriku Ortenburškima svoj »del na gradu Snežniku«, ki je bil dedno pripadel Marjeti in njenemu sinu Martinu, obenem s senožetjo ob jezeru in drugo pri gradu Snežniku.[88] Ta listina je prva od več listin iz 14. in 15. stoletja, ki omenjajo delitev samega gradu in posesti na več deležev.

Omenili smo že, da je patriarh **Herborda Snežniškega** 1346 imenoval za oglejskega glavarja in gastalda v Vipavi.[76] Pet let kasneje sta Hans Kamniški in žena Beatrix prodala njemu in sinu Juriju tri hube v Studencu. Zanimivo je, da ima Herbord pridevek »erber man«,[89] ki se je običajno dajal meščanom oziroma neplemičem. Sin Jurij je tudi ostal v Vipavi. L. 1356 se je poročil z Marjeto, hčerko Frica s Kostanjevega pri Polhovem Gradcu ter ji za jutrnjo zastavil svoj dvor pri Vipavi s pripadajočo posestjo, tako v Šentjurju, Bukovici, »Scherbini« (nekje na Vipavskem) in Vrtovčah.[90] Vendar pa je bil čez pet let že mrtev, kajti 1361 je patriarh Ludvik podelil to posest Petru s Kostanjevega v imenu Marjete, vdove pokojnega Jurija Snežniškega.[91]

Pečat Henrika Snežniškega z napisom: ✝ S. HENRICI D' SNEPERCH na listini 1346 II 21 v AS, Bistra

Pri najdbi srednjeveškega pečatnika na Snežniku smo že omenili, da gre morda za pečatnik **Volkerja Snežniškega**, ki ga omenjajo med 1346 in 1368.[81] L. 1346 omenjajo, da je bil sin Konrada Snežniškega.[77] 1354 je pečatil listino svoje tete Alene Snežniške,[92] enako tudi 1358.[93] V Ribnici je pečatil 1366 skupaj z bratom »Haensleinom« listini za bratovščino sv. Jurija v Ribnici,[94] l. 1367 pa listino nečaka Pavla Snežniškega o prodaji njegovega deleža gradu stricu Nikolaju Smrekarju.[95] Zadnjič naletimo nanj naslednje leto, ko je s privoljenjem brata Grifa in Konrada Snežniških prodal loškemu tržanu mlin pri Žerovnici.[96]

L. 1397 je Grifova vdova Elza (Els, Bettlein) s sinom Jurijem Snežniškim prodala pol hube v Bločicah bratovščini v tamkajšnji cerkvi sv. Primoža, listino pa sta pečatila Konrad Snežniški in njegov sin Martin Snežniški.[97] Tri leta kasneje sta s sinom Jurijem odprodala od snežniške posesti še dve hubi v Žerovnici v cerkniški fari, eno v Iga vasi v loški fari. Listino sta pečatila omenjeni Jurij in Elzin nečak Martin Snežniški, sin moževega brata Konrada Snežniškega.[98] Toda medtem ko je na Martinovem pečatu z napisom S. MARTINI D(E) SNEPERCH jasno viden tudi snežniški grb (prosto polje desno zgoraj), pa je na sicer zelo lepo ohranjenem pečatu Jurija poleg napisa S. IOERG SNEPERGER popolnoma drugačen grb: sredi ščita okrogla plošča, ali obroč, kot je na grbu na primer 1394 dveh Novograjskih;[99] to bi govorilo v prid Schollmayerjevi trditvi, da so Novograjski stranska linija Snežniških.

Zadnji dve desetletji 14. stoletja so snežniško posest še naprej odprodajali. Zaradi rodbinske povezanosti Snežniških z nekaterimi rodbinami ortenburških ministerialov na Gorenjskem, so imeli posamezne hube tudi na Gorenjskem. Tako je **Viljem Snežniški** brat prej omenjene Zofije, hčerke Otona iz Loža (!), stric Piersa iz Pudoba, prodal 1384 stricu Viljemu Lambergerju eno hubo v Loki in drugo v Zabreznici, njegova teta Neža pa še eno hubo v Loki.[100] Viljem je imel posest tudi na Dolenjskem. L. 1390 mu je Tibolt Črnomaljski zastavil del svoje vinske desetine od polovice goric pri Gornjem Suhorju pri Črnomlju za posojenih 36 zlatnikov.[101] Odprodajo gorenjske posesti je nadaljeval 1391, ko je omenjenemu stricu Viljemu Lambergerju prodal še desetine na Rečici, hubo pred trgom Radovljico, eno v Zabreznici, eno v Hrašah in eno na Brezjah, kar vse je bilo fevd Ortenburških. Poleg Viljema sta prodajno listino pečatila še njegova strica Hans Čušperški in Konrad II. Sne-

žniški; danes vsi trije manjkajo.[102] Viljem, Čušperški in omenjeni Viljem Lamberger so kot strici pečatili listino Otona iz Loža za ženo Nežico, ko ji je zastavil svoj stolp na Bregu, od Lambergerja pa je dobila še razne ortenburške fevde.[103]

Viljem Snežniški je bil avgusta 1392 že mrtev. Vso njegovo posest je podedovala sestra Zofija, očitno ker je umrl brez dedičev, čeprav je bila takrat še živa žena Juta. Zofiji je pred smrtjo naročil, da ne sme ničesar ukreniti brez nasveta strica Viljema Lambergerja, kar je obljubila tudi pismeno. Poleg tega je z isto listino prodala Lambergerju tri hube v Podgori pri Ložu in eno v Iga vasi, ki jih je bila podedovala po bratu, bile pa so vse štiri fevd oglejskega patriarha. Kupnino 140 mark šilingov beneškega denarja je moral Lamberger dati njeni svakinji Juti, ker ji je toliko pismeno zagotovil mož Viljem za jutrnjo in protidarilo.[104]

Zofija ni bila dolgo gospodarica na snežniškem gradu. Že 1393 je predala vse, kar je podedovala po bratu Viljemu, mlademu Juriju Lambergerju in njegovim bratom. Ta je 29. maja istega leta v Vidmu od patriarha Johannesa na kolenih klečeč sprejel v fevd Viljemovo oziroma Zofijino posest: četrtino gradu Snežnika s kmetijo blizu gradu, dalje kmetijo v Podgori, dve v Iga vasi, eno v Viševku, eno v Šmarati, kar je vse ležalo v loški fari. Poleg tega še pet kmetij v Žerovnici v cerkniški fari.[105]

Staremu Viljemu Lambergerju je Friderik Ortenburški šele 1394 podelil v fevd gorenjsko posest Viljema Snežniškega,[106] kupljeno že l. 1391.[102]

Viljem Lamberger je 1395 osebno na gradu Sofumbergu prejel za sina Jurija in druge sinove od novega patriarha Antona oglejske fevde, ki jih je Zofija Snežniška tem dedno zapustila z enakim naštevanjem kot prej.[107]

Toda šele pet let kasneje je Zofijin nečak Piers iz Pudoba dal svoje soglasje za Zofijino darilo njegovemu bratrancu Juriju Lambergerju in bratom. Listino sta poleg izstavitelja pečatila še njegova strica Nikolaj Smrekar – verjetno brat njegove matere Alene Snežniške – in Peter z Brega. Zanimiva je predvsem zato, ker našteva z imeni tudi vse kmete na podarjenih kmetijah. Poleg četrtine Snežnika (vest Sneperg), ki je bil delež Zofije, našteva še dvor pri Snežniku (hoff bey Sneperg) – torej ne le kmetijo pri Snežniku kot v patriarhovih podelitvah – in štiri hube v Podgori, na katerih so bili na eni neki Morog, na drugi Martin Teran, na tretji stari župan Andrej in Mikec in na četrti Štefan in Peter. Na hubah v Iga vasi je bil na eni »Schalcher«, druga je bila pusta. Na petih hubah v Žerovnici so »sedeli« Peter Petrus, Marin Haiber, župan Martin z bratom Janezom (Janes), Martin Kunšič in Jakob, Jure in mlinar Ditrih ter župan in Hasiberjev sin. Hubo v Viševku je obdelovala Perecova vdova, ono v Šmarati pa Strauss.[108] Očitno se Piers iz Pudoba ni lahko odpovedal dediščini, ki bi mogla pripasti tudi njemu. To je videti iz listine, izdane konec junija 1399, s katero je Zofija soglašala s poravnavo med Jurijem Lambergerjem in brati na eni strani ter Piersom iz Pudoba na drugi strani.[109] Vendar je po njeni smrti spor za snežniško dediščino izbruhnil znova. Sam grof Friderik Ortenburški je moral marca 1403 kot fevdni gospod razsoditi spor med Jurijem Lambergerjem, njegovima bratoma Melhiorjem in Vaclavom ter njihovimi brati in sestrami na eni strani ter Majnhartom pl. Pemundom in Nikolajem s Pšate, zaradi očetove in Petrom s Čušperka, Jurijem Snežniškim, Martinom Snežniškim ter Jurijem Melczem zaradi materine dediščine. Spor je tekel zaradi četrtine gradu Snežnika, dvora pod njim, štirih hub v Podgori, dveh v Iga vasi, ene v Viševku in ene v Šmarati, poleg tega še zaradi hube v Tuševem dolu pri Črnomlju in vinograda v Metliki, senožeti na jezeru, petih hub v Žerovnici in še ene senožeti tam v cerkniški fari in za 100 mark pfenigov, ki jih je pokojni Viljem Snežniški posodil Piersu iz Pudoba – zaradi česar imata zahtevke omenjena Majnhart pl. Pemund in Nikolaj s Pšate – in sploh za vse, kar sta zapustila njihov bratranec in stric Viljem Snežniški in njegova sestra Zofija in kar je prišlo vse v roke Viljema Lambergerja, po njegovi smrti pa njegovih otrok. Grof je obravnaval tudi škodo, ki jo je omenjeni Jurij Snežniški zaradi tega spora napravil imenovanim Lambergerjem. Grofova razsodba, ki so jo vsi prizadeti pismeno potrdili, se je glasila: vsa posest po Viljemu Snežniškemu in sestri Zofiji je prišla v roke pokojnega Viljema Lambergerja; ta je posest odkupil od Zofije in plačal Piersu iz Pudoba za njegove pravice na to dediščino. Za to posest je Jurij Lamberger dobil od prejšnjega patriarha Johannesa in sedanjega patriarha Antona fevdni pismi in je še sedaj v njegovi lasti. Jurij Snežniški in njegovi sodelničarji, ki so tudi menili, da imajo pravico do dedovanja, so Jurija Lambergerja tožili v Furlaniji pred patriarhom Antonom in njegovimi sodniki. Še preden pa je bila izrečena razsodba, je Jurij Snežniški odvzel Juriju Lambergerju njegov delež na snežniškem gradu in napadel njegovo posest in ljudi v grofovem loškem gospo-

stvu ter mu storil znatno škodo. Zato grof odloča, da pripade del na gradu Snežniku z omenjeno posestjo in ljudmi, kot je to imel pokojni Viljem Lamberger, odslej Juriju Lambergerju in bratom ter dedičem. Lambergerji ne smejo od Jurija Snežniškega in sodelničarjev terjati nobene odškodnine za storjeno škodo. Poslušal je njihove listine in besede, vendar mu niso mogli dokazati svojih pravic do očetove in materine dediščine. Vsekakor pa jim morajo Lambergerji do prihodnjega Jurjevega v Kranju izplačati 100 mark oglejskih

Pečat Hermana Snežniškega z napisom: + S'. HER(MANI DE L)OS na listini 1346 II 21 v AS, Bistra

in beneških šilingov ali drugega enako vrednega denarja, veljavnega na Kranjskem, oni pa jim morajo izdati potrdilo o prejemu in pismeno patriarhu vrniti omenjene fevde ter se v prihodnje odreči medsebojnemu sovraštvu.[110] In res so ob prihodnjem Jurjevem t. j. 24. IV. 1403, Majnhart pl. Pemund, Nikolaj s Pšate, Peter s Čušperka, Jurij in Martin Snežniški ter Jurij Melcz izdali Lambergerjem potrdilo o prejetem denarju po omenjeni razsodbi in se obenem odrekli vsem nadaljnjim terjatvam. Listina je bila pečatena s pečati vseh izstaviteljev ter še dveh prič.[111] V drugi listini, izdani isti dan, so kot je bilo odrejeno, vrnili oglejskemu patriarhu četrtino gradu Snežnika z omenjeno posestjo, kar je Jurij Snežniški že prejel v fevd od patriarha Antona in ga prosili, da to podeli Juriju Lambergerju in bratom.[112] Tako je torej ok. 1400 del gradu Snežnika in grajske posesti prišel na Lamberge, nič pa ni znano o ostalih treh četrtinah gradu in posesti.

V tem času v listinah omenjajo **Jurija Snežniškega** sina Grifa Snežniškega in Elze, ter kar dva Martina Snežniška. **Jurij Snežniški** je omenjen prvič 1397, ko je mati prodala hubo na Bločicah tamkajšnji cerkvi.[97] Tri leta kasneje sta z materjo prodala dve hubi v Žerovici in eno v Iga vasi. Listino je poleg Jurija pečatil tudi njegov bratranec Martin Snežniški.[98] Dve leti kasneje je za 60 zlatnikov zastavil stricu Benediktu Verneškemu, gradiščanu v Ložu, svoje pravice in del na gradu Snežniku, sadovnjak pri cerkvi v Snežniku (pey der chirchen ze Sneperg), dvor tudi v Snežniku, hubo v Viševku, senožet na jezeru, pol hube na Bločicah in senožet v Žerovnici.[113] Prej smo že omenili njegov delež v sporu z Lambergi za četrtino gradu, ki jim jo je celo nasilno odvzel.[110] Njegov grb je bila plošča ali obroč sredi grbovnega polja, kot so ga

imeli tudi Novograjski. Njegov bratranec je bil **Martin Snežniški**. Prvič se omenja[114] kot pečatnik listine iz 1393, obenem s Konradom Snežniškim. Oba sta štiri leta kasneje pečatila listino Elze Snežniške in sina Jurija.[97] Iz listine iz l. 1400 je razvidno, da sta bila z Jurijem bratranca. Pa vendar je imel Martin pečat s popolnoma drugačnim grbom – namreč starim grbom Snežniških: zgoraj desno prostim poljem. Napis na pečatu se je glasil: S (igillvm) MARTINI D(E) SNEPERCH.[115] Njegov pečat na dve leti mlajši listini Petra Novograjskega je danes izgubljen.[116] Kot je videti iz listine iz 1403, je bil svak Majncla Verneškega, s katerim je zamenjal senožet v Babnem polju, da jo je ta lahko poklonil bratovščini sv. Andreja na Babni polici.[117] Omenili smo ga že kot sodediča Snežniškega po Viljemu in Zofiji Snežniškima.[110] Aprila 1404 je skupaj z drugim Martinom Snežniškim pečatil listino za loškega župnika, žal pa sta pečata danes izgubljena.[118] Kot je videti iz pečatenja listine iz 1403, je bil ta drugi Martin njegov bratranec. Odpadel je tudi njegov pečat na listini iz avgusta 1404 o prodaji senožeti na Bločicah.[119] Isto leto omenjajo njegovega kmeta v Šmarati (ze Sand Moroten in dem dorff), njegov pečat na tej listini je tudi izgubljen.[120] Ko je sorodnik Peter Novograjski prodal dva meseca kasneje loškemu župniku hubo v Danah, sta listino o prodaji pečatila tudi Martin in Jurij Snežniška, oba pečata sta danes izgubljena.[121] L. 1406 je sopečatnik listine o prodaji osmih hub v loškem gospostvu grofu Frideriku Ortenburškemu,[122] ki je takrat v Kočevju izdal obsežen gozdni red za kočevsko gospostvo.[123] V listini iz 1415 omenjajo njegovo hubo s senožetjo, »v trebežu« (in dem triebes) blizu dvora v Pudobu; tu je omenjen tudi kraj, »kjer snežniška voda pade v veliko vodo« (Sneperger wasser in das gros waser velt),[124] očitno tam, kjer se voda iz snežniškega izvira pri Kozariščah spaja z Malim Obrhom. Ta Martin Snežniški se kot »starejši«, v primerjavi z mlajšim bratrancem, zadnjič omenja 1430, ko je prodal svojo kmetijo v Pudobu ustanovi zgodnje maše v trgu Ložu.[125]

V prvi polovici 15. stoletja omenjajo viri tudi **Jurija Snežniškega**, prvič 1428, ko je prodal hubo v Volčjem v fari Bloke, ki je bila oglejski fevd, oskrbnikom zgodnje maše v cerkvi sv. Petra v Ložu.[126] Na listini o prodaji dveh hub v Danah je ohranjen njegov pečat obenem s pečatom Jakoba Snežniškega.[127] Slednji je imel stari snežniški grb t. j. desno zgoraj prazno polje,

Pečat Volkerja Snežniškega z napisom: ✝ S. VOLKERI.D.SNEPERC na listini 1346 II 21 v AS, Bistra

Jurij pa je imel grb druge linije Snežniških, t. j. okroglo ploščo oziroma obroč. L. 1441 je pečatil listino Boltežarja Lambergerja, gradiščana v Ložu, o prodaji pol puste hube v Pudobu.[128] Ko je 1445 Jurij Snežniški mlajši prosil goriškega grofa Henrika, da pusti njemu, očetu in sodelničarjem še v zastavi tri kmetije v Brestovici, je omenil v pismu, da je on dedič Werdenstainerjev.[129] Ker grof tega ni hotel, ga je v drugem pismu prosil za odkup teh kmetij, ki so jim bile zastavljene za 20 mark beneških šilingov, o čemer je pričalo priloženo zastavno pismo oziroma listina.[130] Iz linije Jurija Snežniškega, ki je bil prej omenjen v Vipavi med 1351 in 1361 kot sin Herborta Snežniškega, je zelo verjetno tisti Jurij Snežniški, ki je 1464 dobil od cesarja Friderika III. v fevd strelski dvorec v Vrhpolju pri Vipavi, ki je prej spadal pod vipavski grad.[131] Trideset let kasneje je ta strelski dvor dobil v fevd Jurij Snežniški od novega cesarja Maksimiljana.[132]

Nekega Jurija Snežniškega omenjajo l. 1477 kot župnika v Cerknici.[133]

Pečat Wolflina Snežniškega z napisom: ✝ S.WOLFELINI D.SNEPERC na listini 1346 II 21 v AS, Bistra

Rodbina nekdanjih Snežniških je potem, ko je grad Snežnik ok. 1400 prešel na Lamberge, obdržala v lasti bližnji dvor pri gradu in nekaj zemljiške posesti. Tako tu v prvi polovici in sredi 15. stoletja omenjajo **brata Jakoba in Hansa Snežniška.** Junija 1429 sta izstavila vojvodu Frideriku Avstrijskemu reverz zase in za Jurija in Hermana, sinova Eberharda Ravberja, da imajo v fevdu desetino v Begunjah in še v nekaterih drugih vaseh v cerkniški fari, ki je bila nekoč Werdenstainerjev in Verneških.[134] Hans Snežniški se je 1430 pregrešil nad drugim delom desetin v Begunjah, ki pa so bile last grofa Henrika Goriškega, zato ga je dal grof prijeti in vreči v ječo. Izpuščen je bil šele, ko je pismeno obljubil, da ne bo več delal škode grofovim desetinam in ko sta zanj jamčila brat Jakob in Hans Peiser.[135] Očitno je bil Jakob starejši brat, kajti ko sta 1444 ob delitvi kranjskih fevdov Habsburžanov v Ljubljani prejela v fevd del prej omenjene desetine v Begunjah, Bezuljaku in na Brezjah ter v drugih vaseh na Postojnskem, je kot prvi omenjen Jakob.[136] Ko je Andrej Snežniški 1456 prodal pol hube na Bločicah ključarjem tamkajšnje cerkve sv. Primoža, je listino pečatil tudi njegov stric Jakob Snežniški.[137] Isti je pečatil tudi listino o nakupu dveh poslopij v Metuljah po loški farni cerkvi.[138] Leta 1461 je Jakob zašel v hude denarne težave. Bil je dolžan Lenartu Greifu

32 zlatnikov, ki jih ni mogel vrniti, zato ga je ta tožil pred deželnim sodiščem. Zahteval je, naj se mu za dolg preda dvor Snežnik (hof Snepergk) z vsem pripadajočim, na tem je takrat »sedel« omenjeni Jakob Snežniški.[139] Greif je tožbo predal v nadaljnji postopek ljubljanskemu meščanu Johannesu Dietwiserju, kateremu je šele 1463 uspelo v 4. naroku doseči prisoditev omenjenega dvora Snežnika Lenartu Greifu.[140] Medtem je namreč tudi daljni Jakobov sorodnik Erazem iz Loža najavil svoje pravice na omenjeni Jakobov dvor, a jih je odstopil Engelhartu Turjaškemu.[141] Očitno je Turjačanu uspelo priti do tega dvora, kajti še 1487 omenjajo, da je Pankrac Turjaški zamenjal svoj dvor pri Snežniku – tega omenjajo v turjaškem urbarju iz 1484[142] – s Hermanom Ravberjem za hubo v Tavžljah in pustoto na Volčjem.[143] Za dvor je bilo še takrat izrecno rečeno, da je bil nekoč last Jakoba Snežniškega.

Ni mogoče ugotoviti, ali je **Hans Snežniški**, o katerem poročajo viri iz 1477–1478, istoveten z Jakobovim bratom, prej med 1429–1444 omenjenim Hansom, kajti časovno obdobje je za srednji vek malo predolgo.

Za uvod naj omenimo, da poroča koroški kronist Jakob Unrest k letu 1475, da sta hrvatski grof »Hans von Prundleye« (Janž Brinjski) in plemič iz Kranjske po imenu »Schueperger« – narobe brano za Schneperger – poklicala Turke iz Bosne, ker sta se sprla s cesarjem. Ti so aprila 1475 udarili na Kranjsko in Kras in napravili veliko škodo.[144] – Decembra 1477 pa je cesar Friderik III. pisal kočevskemu meščanu Juriju Petricu, da je že večkrat pisal sodniku in svetu Kočevja in zahteval, da predajo kranjskemu deželnemu glavarju »Snežniškega, ki ga imajo v ječi« (den Sneperger so sy in vennkhnuss haben) in da ga nikakor ne smejo izpustiti. Sodnik in svet pa sta glavarju odgovorila, da nimajo oni Snežniškega v ječi, ampak on, Jurij Petric, ki hoče z njim odkupiti brata. Cesar je to prepovedal in mu strogo zapovedal, da ga preda deželnemu glavarju.[145] Ker se to očitno ni zgodilo, je mesec dni kasneje cesar – kateremu je očitno bilo mnogo do tega, da dobi Snežniškega na Dunaj – poslal svoja posebna odposlanca Jurija Schrotta in Jurija Kaczendorferja v Kočevje, kjer je Hans Snežniški – tu je prvič omenjeno njegovo osebno ime – ležal v ječi, in od podložnikov kočevskega gospostva s posebnim poveljem zahteval pomoč pri morebitnem obleganju mesta Kočevja, če to še vedno ne bi hotelo izročiti Hansa Snežniškega![146] Obenem je s posebnim pismom naročil prej omenjenemu Juriju Petricu, da naj mesto Kočevje, oziroma on sam takoj izročijo Hansa Snežniškega in njegovega slugo nekega Waldegka, omenjenima posebnima odposlancema, ki ju pošilja z dvora. Pisal je tudi mestu Kočevju in ponovno zagrozil s takojšnjim obleganjem in nasilnim odvzetjem Snežniškega.[147] Šele iz pisma od istega dne deželnemu glavarju in vicedomu na Kranjskem zvemo, da mora Snežniškega in »Wladegken« predati Lambergerjem, ki imajo proti njima svoje zahteve. Naj mu sodi in kot prisednike pozove najbolj znane meščane Ljubljane, Kranja in Kamnika.[148] Kako se je ta zadeva iztekala, žal ni znano. Očitno je šlo za osebni spor Snežniškega z Lambergi, čuden je oster nastop cesarja do Kočevja, tako da bi skoro menili, da je Hans Snežniški zagrešil zločin veleizdaje, t. j. povezovanja s Turki zaradi spora s cesarjem. – Še v letih 1521–1523 omenjajo v Ljubljani hišo last »gospoda Hansa Snežniškega«.[149]

Andrej Snežniški, ki je 1456 omenjen kot nečak Jakoba Snežniškega, je bil poročen z Dorotejo, hčerko Martina Mehovskega, ki je 1481 omenjena kot njegova vdova.[150]

Med kranjskimi plemiči, ki so 1462 prihiteli Frideriku III. na pomoč, zaradi česar je cesar 12. januarja 1463 zboljšal kranjski deželni grb, omenjajo tudi **Nikolaja Snežniškega**,[151] ki ga navaja tudi Valvasor. Kot nagrado je dobil 1465 od cesarja v oskrbo grad Prosek.[152] Za njegovo čuvanje mu je kranjski deželni glavar 1466 izplačal 50 mark šilingov.[153]

Ni znano, v kakšnih sorodstvenih zvezah z ostalimi Snežniškimi je bil **Volbenk Snežniški**, kateremu je Friderik III. leta 1483 podelil v fevd svoje kranjske in nekdanje celjske fevde v šentrupertski in trebanjski fari, Vrhtrebnjem in Poljanah.[154]

Neporočene hčerke Snežniških so po takratni navadi pogosto morale v samostan. Videti je, da je bil zanje po tradiciji primeren samo samostan dominikank v Velesovem, kajti le tu omenjajo nune iz tega rodu. Omenili smo že Jedert, hčer Wolfarta Snežniškega, kateri je kardinal Gvido kot papežev legat leta 1349 dovolil sprejem v Velesovo.[155] Zofija iz Loža oziroma Snežniška je obljubila sestri Elizabeti (Pettlein), nuni v Velesovem, 1393 dve hubi: eno v Podgori in eno v Iga vasi, njun stric Viljem Lamberger pa ji je eno v Podgori zamenjal za hubo v Srednji vasi pri Šenčurju, ki je bila v neposredni bližini samostana.[156] Nune so namreč ob vstopu v samostan morale prinesti s seboj svojo doto, bogatejše po navadi eno ali več kmetij, od katerih dohod-

kov so se preživljale oziroma uživale razne priboljške. Po njihovi smrti je taka kmetija ostala samostanu in tako ni čudno, da so si samostani v teku stoletij nabrali veliko zemljiško posest. Leta 1394 je velesovski samostan potrdil, da je nuna Elizabeta Snežniška poravnala polovico kupnine za kmetijo v Šmarci v mengeški fari, ki jo je bil kupil samostan od dveh Kolovških. Zato pa je pobirala letno eno marko činža od hube, to pa je namenila vzdrževanju večne luči pred Marijinim oltarjem v samostanski cerkvi.[157] Njeno hubo v Srednji vasi pri Šenčurju omenjajo še 1398. Kmet Janez, ki je bil takrat na tej hubi, je bil osebno podložen dvema Kranjčanoma, a se je to leto odkupil in podal v lažje podložništvo velesovskega samostana.[158] – Adelhajda Snežniška naj bi bila 1425 velesovska priorinja.[159] V ohranjenih listinah iz istega leta pa je kot priorinja navedena »Adelhayd de Aych« torej Pudobska,[160] toda 1434 je omenjena kot »Alhaytt von Sneperig«.[161] Priorinja je bila ta Snežniška še leta 1436.[162] Leta 1441 je bila med velesovskimi nunami omenjena tudi »domina Anna Snepergerin«.[163] Gašper Kamniški je 1490 prodal »Allegannd Snepergerin«, vdovi Matevža Obenfura hubo v Vrbi pri Dobu. Ker je ta listina ohranjena med listinami Velesovega,[164] smemo sklepati, da je šlo za kakšno kasnejšo nuno tega samostana.

Od začetka 15. stoletja so torej na Snežniku gospodarili Lambergi kot dediči zadnjega Viljema Snežniškega in njegove sestre Zofije. Snežniškim je ostala le nekdanja pristava pri gradu, ki so jo spremenili v »dvor Snežnik«, toda tudi tega so 1463 zaradi dolgov izgubili.[165]

Tako je oglejski patriarh Ludvik mogel leta 1425 podeliti oglejske fevde v loški in bloški fari, od katerih so mnogi bili nekoč Snežniških, sedaj Juriju Lambergerju in bratoma Boltežarju in Jakobu. V fari Lož je ležala posest v vaseh Babno polje, Babna polica, Podgora, Višavek, Vrhnika, Iga vas, Šmarata, Dane in Godičevo, v fari Bloke pa v Žerovnici, Jezeru, Brezjah, Lipsenju, Nemški vasi in Radleku.[166] Lambergi s Snežnika kot eni od štirih linij Lambergov so nosili tedaj predikat »s Snežnika« – tako Jurij Lamberger starejši leta 1488 in 1494.[167] Leta 1497 je »Jorg Lamberger zu Sneperg« odprodal od snežniške posesti dva travnika pri jezeru in pri Lipsenju cerkvi sv. Pavla v Žerovnici in tamkajšnji bratovščini.[168] Zanimivo je, da snežniški Lambergi nikoli niso prevzeli k svojemu grbu (z raznimi enačicami skupnim ortenburškim ministerialom na Gorenjskem) še grba Snežniških. Vzrok je bil enostavno v tem, da so v 15. stoletju Snežniški še živeli, delno na dvoru pri Snežniku, delno v Vipavi in drugje in še uporabljali svoj stari grb. Ta bi postal »prost« šele, ko bi rodbina izumrla v moškem kolenu. Delno so stari grb Snežniških pa tudi onih iz Loža še v 15. stoletju uporabljali Loški (Laser, Loser, Lasser). Tako je imel Erazem Loški, ki je bil 1474 oskrbnik klaris v Škofji Loki, že 1467 v svojem pečatu dva grba: poleg starega rodbinskega Loško-Snežniških z zgoraj desno prostim poljem še drugega z zgornjo polovico medveda.[169] Še 1518 omenjajo Jurija Loškega (Laaser) kot lastnika hube v Danah.[170]

Tudi Lambergi niso bili vedno na Snežniku, ampak so grad in zemljiško posest dajali v upravo raznim oskrbnikom. Tako je 1556 omenjen Matija Dekman, meščan Loža kot oskrbnik na Snežniku (Pfleger zu Schneperg).[171]

KRATICE:

AS	Arhiv SR Slovenije v Ljubljani, Kronološka zbirka listin
AS, Bl.	Listine samostana Bistra v AS
AS, VEL.	Listine samostana Velesovo v AS
AKÖGQ	Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen I, 1847–.
GZL	B. Otorepec, Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku 1–12, 1956–1968.
HHStAW	Haus–Hof – und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundenreihe (Hišni, dvorni in državni arhiv na Dunaju, Splošna kronološka vrsta listin)
MDC IV, V–XI	A. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae IV, 1906, H. Wiessner V–XI, 1956–1972.
MHVK	Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain I, 1846–.
MMVK	Mittheilungen des Musealvereines für Krain I, 1866–.

NŠALj	Nadškofijski arhiv v Ljubljani
ŠDA	Štajerski deželni arhiv v Gradcu
UBKr	F. Schumi, Urkunden-und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I, II, 1882–1884
UBSt IV	G. Pferschy, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, IV. Bd., 1975

OPOMBE

[1] **Gavazzi** Arthur, Die Seen des Karstes I. Teil, Wien 1904, prim. MMVK 19, 1906, str. 71–72; P. **Habič**, Nekaj geografskih značilnosti Loške doline, Notranjski listi I, 1977, str. 12.

[2] Arheološka najdišča Slovenije, 1975, str. 154: M. **Urleb**, Loška dolina in okolica v davnini, Notranjski listi I, 1977, str. 26; J. **Šumrada**, Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice, Notranjski listi I, 1977, str. 32.

[3] **Valvasor**, Ehre, 1689, XI, S. 511–512.

[4] Heinrich von **Schollmayer-Lichtenberg**, Schneeberg und die Dynasten von Schönburg, Koča vas 1923 (tipkopis v AS, Graščinski arhivi XXXIX, Koča vas, fasc. 12).

[5] Urleb o.d., str. 27.

[6] **M. Kos**, Gradivo za historično tipografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), 1975, str. 620.

[7] **B. Otorepec**, Grb in pečat mesta Loža, Notranjski listi I, 1977, str. 70.

[8] Schollmayer o.d., 4–5; Urleb o.d., str. 26.

[9] Schollmayer o.d., 6.

[10] Valvasor o.d. XI, 511–513.

[11] Glej opombo 4.

[12] **A. Dimitz**, Geschichte Krains I, 1874, S. 274.

[13] AS, Komisija za fevdne zadeve f. 11, št. 164.

[14] Valvasor o.d., XI, 512–513; **M. Smole**, Graščine na nekdanjem Kranjskem, 1982, str. 450.

[15] Leksikon Dravske banovine, 1937, str. 406.

[16] Krajevni leksikon Slovenije I, 1968, str. 46.

[17] **P. Ribnikar**, Posestne in gospodarske razmere loško-snežniškega gospostva od XVI. do XVIII. stoletja, Kronika 3, 1955, str. 35.

[18] M. Kos o.d. str. 561.

[19] Rokopisna zapuščina M. Kosa na Zgodovinskem inštitutu M. Kosa pri ZRC SAZU, fasc. 43.

[20] Šumrada o.d.

[21] Smole o.d., 450–451.

[22] **F. Komatar**, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, MMVK 13, 1900, str. 33–69.

[23] **F. Komatar**, Das Schlossarchiv in Auersperg, MMVK 18, 1905, S. 108–187, MMVK 19, 1906, S. 37–58, 99–140, MMVK 20, 1907, S. 161–245, Carniola N. V. 1, 1910, S. 20–34, 118–135, 226–243.

[24] **Thesaurus** ecclesiae Aquilejensis, izdal J. Bianchi 1847; B. M. de **Rubeis**, Monumenta ecclesiae Aquilejensis, 1740.

[25] AS, rokopis I/42 r, str. 646.

[26] **A. Lang**, Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520, II. Teil, 1939, S. 390, 616.

[27] **J. Krassler**, Steirischer Wappenschlüssel, 1968, S. 122.

[28] UBKr II, št. 395; Thesaurus, str. 181 št. 375 sub 1268.

[29] ravno tam, št. 396.

[30] Listina 1321 II 16. Begunje v AS, Bl. – regest MMVK 13, 1900, str. 52, št. 25; GZL XI, št. 37.

[31] Listina 1321 IX 12. v AS, Bl.

[32] Listina 1327 XII 10. Stari trg pri Ložu, nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[33] Listina 1332 VIII 10. v AS.

[34] Listina 1337. Bistra v AS, Bl. – reg. MMVK 13, 1900, str. 54.

[35] Listina 1338., Begunje v AS, Bl. – reg. MMVK 13, 1900, str. 56.

[36] Archivo di Stato Udine, Archivio notarile fasc. 679, notar Štefan Candelarius 1341 III 25. Čedad.

[37] Listina 1358 I 7. nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[38] Listina 1344 XII 19., nekoč HHStAW, sedaj AS in 1344 XII 26. ravno tam.

[39] Listina 1354 III 23. nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[40] HHStAW, Ms. B 534, fol. 330.

[41] Listina 1358 VII 26. v HHStAW.

[42] Listina 1359 III 25., nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[43] Listina 1367 VIII 24., nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[44] Listina 1375 II 9., nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[45] Listina 1375 III 2., nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[46] Listina 1384 VI 26., reg. MMVK 19, 1906, str. 123–4, št. 234.

[47] Listina 1349 V 14. Arnoldstein, reg. MMVK 18, 1905, str. 179–180, št. 80.

[48] Listina 1361 XI 19. v AS.

[49] J. Krassler o.d., str. 25: »Ein Freiviertel vorne oben«.

[50] Valvasor o.d., XI, 513.

[51] Schollmayer o.d., str. 8.

[52] UBKr II, str. 70–71.

[53] MDC IV, str. 933, geneal., tabela VIII.

[54] UBKr II, str. 96–97; MDC IV, št. 2445, 2457.

[55] Listina 1260 IX I. Videm, reg. MMVK 18, 1905, str. 125, št. 5; UBSt IV, I. 1.

[56] UBKr II, str. 303.

[57] UBKr II, str. 303–4, 304–5.

[58] Listina 1275 s.d., prepis v rokopisu R 80, fol. 194, nekoč v HHStAW, sedaj v Drž. arhivu v Trstu; Thesaurus ecclesiae Aquilejensis, p. 148, nr. 284.

[59] Listina 1285 III 31. Greifenberg, obj. MDC V, št. 630.

[60] Listina 1293 I 26. Oglej, obj. AKÖGQ 26, 1861, S. 251.

[61] Listina 1320 IV 21. Begunje, reg. MMVK 13, 1900, str. 51.

[62] Listina 1321 II 16. Begunje, reg. MMVK 13, 1900, str. 52.

[63] Listina 1327 XII 10. Stari trg pri Ložu, nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[64] Listina 1361 XI 19. v AS.

[65] Listina 1399 IV 15. v AS (pod 1399 VIII 12.)

[66] Listina 1403 III 28. Ortenburg v AS.

[67] Listina 1392 VIII 10. v AS.

[68] Listina 1392 III 12. v AS.

[69] Listina 1392 III 13. v AS.

[70] Listina 1314 I. 9. Lienz, reg. MDC VIII, št. 193.

[71] Listina 1318 IV 28. Lienz reg. MDC VIII, št. 417.

[72] Listina 1326 VI 3. Lienz, reg. **K. Trotter**, Die Burgrafen von Lienz und zum Lueg, 1954, S. 16.

[73] Listina 1328 VI 15. Lienz, reg. Trotter o.d., S. 16.

[74] Listina 1334 X 31. Grad Tirol, reg. MDC IX, št. 693.

[75] **A. Lang – K. Metnitz**, Salzburger Lehen in Kärnten bis 1520, 1971, S. 467.

[76] Listina 1346 I. 26. Videm, Archivio di Stato Udine, Archivio notarile fasc. 5120, notar Gubertinus de Novate 1338–1346, str. 368; kopija Collezione Bianchi nr. 3325 v Biblioteca comunale Udine.

[77] Listina 1346 II 21. v AS, BI, reg. MMVK 13, 1900, str. 57.

[78] Schollmayer o.d., str. ad 10.

[79] **A. Müllner**, Altes Siegel von Schneeberg, Argo 1, 1892, Sp. 40.

[80] Prim. opombe 30, 31 in 32.

[81] Prim. opombo 77 in list. 1368 II 1., nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[82] Krassler o.d., S. 33.

[83] ravno tam, S. 33.

[84] ravno tam, S. 21.

[85] Na prim. na listini 1276 s.d. v MDC V, št. 233.

[86] Krassler o.d., S 33.

[87] **B. Otorepec**, Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku, Kamniški zbornik 2, 1956, str. 77.

[88] Listina 1351 III 26. HHStAW; prim. Smole o.d., 450–451 (napačno da v AS).

[89] Listina 1351 VII 4. v ŠDA nr. 2426a.

[90] Listina 1356 IV 27. v ŠDA nr. 2569c.

[91] Listina 1361 V 25. v ŠDA nr. 2783c.

[92] Kot opomba 39.

[93] Kot opomba 37.

[94] Listini 1366 III 29. Ribnica, reg. MHVK 16, 1861, str. 53, št. 67; MMVK 19, 1906, str. 50–51, št. 160–161.

[95] Listina 1367 VIII 24. nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[96] Listina 1368 II 1., nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[97] Listina 1397 IV 10. v NŠALj.

[98] Listina 1400 IV 11, nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[99] Listina 1394 IV 24. Novi grad v AS.

[100] Listina 1384 V 1. v AS.

[101] Listina 1390 IV 7., nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[102] Listina 1391 VIII 16. v AS.

[103] Kot opombi 68 in 69.

[104] Listina 1392 VIII 10. v AS.

[105] Listina 1393 V 29. Videm v AS.

[106] Listina 1394 III 12. v AS.

[107] Listina 1395 V 28. Sofumbergo v AS.

[108] Listina 1399 IV 15. v AS pod: VIII 12.

[109] Listina 1399 VI 29. v AS.

[110] Listina 1403 III 28. Ortenburg v AS; prim. Smole o.d., 450.

[111] Listina 1403 IV 24. v AS.

[112] Listina 1403 IV 24/B v AS.

[113] Listina 1402 IV 19., nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[114] Listina 1393 III 12., reg. MHVK 15, 1860, str. 74; MMVK 17, 1904, str. 46, št. 12.

[115] Listina 1400 IV 11., nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[116] Listina 1402 IV 20. v AS.

[117] Listina 1403 III 4/11, reg. MMVK 17, 1904, str. 46, št. 13.

[118] Listina 1404 IV 14. v AS.

[119] Listina 1404 VIII 24. v NŠALj.

[120] Listina 1404 X 30. v AS.

[121] Listina 1404 XII 13. v AS.

[122] Listina 1406 V 25. v HHStAW.

[123] Listina 1406 V 20. Kočevje, obj. **G. Widmer**, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens, 1931, S. 29–33.

[124] Listina 1415 IV 3. v AS.

[125] Listina 1430 VII 25., reg. MMVK 17. 1904, str. 46, št. 15.

[126] Listina 1428 IV 21., reg. MMVK 17, 1904, str. 46, št. 14.

[127] Listina 1440 V 31., nekoč v HHStAW, Rep. III, sedaj AS.

[128] Listina 1441 IV 24., reg. MMVK 17, 1904, str. 46, št. 16.

[129] Listina 1445 I 10. v HHStAW, napačno pod 1345 VI 12.

[130] Listina 1445 s.d., kopija HHStAW, Ms. B 534, fol. 103v.

[131] Listina 1464 I 26. Dun. Novo mesto, reg. AKÖGQ 10, 1853, str. 407, št. 713.

[132] Listina 1494 IX 27., kopija v Niederösterr. Landesarchiv Wien, Ms. 17/9, fol. 113 v.

[133] **G. Vale**, Itinerario di Paolo Santonino, 1943, p. 177.

[134] Listina 1429 VI 24. v HHStAW, reg. **J. Chmel**, Materialien zur österr. Geschichte I/1, S. 15, Nr. 48.

[135] Listina 1430 X 3. v HHStAW, Oesterr. Akten, Görz, Fasc. 24, Abt. II, Nr. 10.; ravno tam Ms. B 534, fol. 171v.

[136] HHStAW, Ms. W 724, fol. 226v.

[137] Listina 1456 V 7., insert v listini 1607 VI 26. v NŠALj.

[138] Listina 1456 VIII 10., reg. MMVK 17, 1904, str. 47, št. 19.

[139] Listine 1461 VI 29. Ljubljana, 1461 VIII 10., 1461 XI 2., reg. Carniola 1, 1910, str. 30, št. 461, str. 31, št. 465, 466, 467, 468.

[140] Listina 1463 I 10. Ljubljana, ravno tam str. 118, št. 475.

[141] Listina 1463., reg. Carniola 1, 1910, str. 120, št. 479.

[142] Turjaški urbar iz 1484, nekoč na Turjaku; po izpisu M. Kosa v rokopisni zapuščini na Zgod. inštitutu M. Kosa ZRC SAZU, fasc. 40.

[143] Listina 1487 III 23., reg. Carniola 1, 1910, str. 237, št. 529.

[144] **S. Jug**, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Glasnik Muzej. društva za Slovenijo 24, 1943, str. 18–19.

[145] Listina 1477 XII 22. Leoben, obj. AKÖGQ 3, 1849, str. 97, št. 49.

[146] Listina 1478 I 19. Gradec, obj. AKÖGQ 3, 1849, str. 134–5, št. 162.

[147] Listina 1478 I 19. Gradec, obj. AKÖGQ 3, 1849, str. 135–6, št. 163.

[148] Listina 1478 I 19. Gradec, obj. AKÖGQ 3, 1849, str. 136–137, št. 164.

[149] Trgovska knjiga Žige Mospacherja, Mestni arhiv ljubljanski, fol. 86.

[150] Listina 1481 III 28. Pliberk v AS.

[151] Listina 1463 I 12. v AS.

[152] Reverz od 1465 VII 25., obj. AKÖGQ 10, 1853, str. 425–6, št. 846.

[153] Listina 1466 XI 15. Gradec, obj. J. Chmel, Regesta Friderici imperatoris III, 1859, str. 485, št. 4747.

[154] Listina 1483 III 18., kopija AS, Kom. fevd., fasc. 6/116.

[155] Listina 1349 V 14. Arnoldstein, reg. MMVK 18, 1905, str. 180, št. 80.

[156] Listina 1393 V 20. v AS.

[157] Listina 1394 VIII 5. v AS, VEL.

[158] Listina 1398 XI 30., v NŠALj.

[159] **J. Barle**, Kronologična vrsta velesovskih prednic, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 4, 1894, str. 238.

[160] Listina 1425 V 4. Celje, v AS, VEL.

[161] Listina 1434 II 6. V AS, VEL.

[162] Listina 1436 V 4. v NŠALj.
[163] Listina 1441 VIII 10. Kamnik, v AS, VEL.
[164] Listina 1490 IX 26. v AS, VEL.
[165] Prim. opombo 141.
[166] Listina 1425 IV 29. Celje v AS.
[167] Listini 1488 VI 12. v AS in 1494 VI 23., obj. MMVK 17, 1904, str. 47, št. 21.
[168] Listina 1497 IV 21. v AS.
[169] Listina 1467 VII 17. v AS.
[170] Listina 1518 I 21., reg. MHVK 15, 1860, str. 75.
[171] AS, Protokol vicedomskega sodišča 1554–1558, fol. 234.

Janez Šumrada
Zgodovinski inštitut
Milka Kosa ZRC SAZU
61000 Ljubljana
Novi trg 5

ŠTEBERŠKI IN NJIHOVA POSEST V SREDNJEM VEKU

Nad zaselkom Podšteberk, ki pripada vasi Lipsenj ob Cerkniškem jezeru, so na griču z nadmorsko višino 650 m z značilnim imenom Stari grad dobro vidne razvaline srednjeveškega gradu ŠTEBERK. Njegovo jedro je nastalo v romanski dobi, v 13. stoletju,[1] torej nekako tedaj kot najstarejši del gradu nad sosednjim Ložem,[2] kar v obeh primerih potrjujejo tudi ohranjeni zgodovinski viri. Že Valvasorju[3] se je zdelo, kakor nam danes, da leži srednjeveški Šteberk – v Valvasorjevi dobi že opustel in propadajoč – skupaj z v 17. stoletju zgrajenim spodnjim gradom Novi Šteberk[4] »v divjini«, stran od naselij in prometnih poti. V srednjem veku je bilo popolnoma drugače: grad je namreč nastal na strateškem mestu ob znani prometnici, ki je povezovala notranjost prek Blok, Loža, Cerknice, Planine, Postojne in Senožeč s primorjem in Italijo in jo viri že pred koncem 15. stoletja imenujejo »stara cesta«.[5] Ta pot je prihajala k Šteberku iz Loške doline prek Podloža in prelaza Sv. Ana pod Križno goro. Njena trasa bi utegnila biti vsaj na terenu okrog Šteberka samega zelo stara, če upoštevamo tamkajšnjo zgodnjo poseljenost – prazgodovinski gradišči na samem Šteberškem griču[6] in na Križni gori.[7] Prav nekje blizu Šteberka se je ta prometnica križala s tisto, ki se je nadaljevala prek Dan in prehoda Stare ogence v dolino Pivke. Ta pot – Simon Rutar jo imenuje »danska pot«[8] – je bila uveljavljena že v antiki,[9] dokaj pomembna pa je bila tudi v srednjem veku. Ob njenem izteku onkraj Loškega gozda, kakor imenujejo nekateri viri snežniško-javorniško gozdno pogorje, je bila v Zagorju na Pivki mitnica, prek katere ni potekal le lokalni promet, temveč tudi trgovina globljega zaledja z istrskimi kraji.[10]

Ob križišču prometnih poti, nedaleč od prometno in strateško pomembnega prehoda na visoki Kras nastali grad je sprva pripadal oglejskemu patriarhu, ki je imel obsežno posest v pokrajini okoli Vipave, Postojne, Cerknice in Loža.[11] Na njem so se utrdili šteberški vitezi, sprva oglejski ministeriali, ki so ob koncu tretje četrtine 13. stoletja, ko se po naši vednosti prvič omenjajo, že upoštevanja vreden fevdalni rod. V mirovni pogodbi med oglejskim patriarhom Rajmondom della Torre in goriškim grofom Albrehtom iz 1274 je med poglavitno škodo, ki so jo povzročili oglejski cerkvi Goriški in njihovi zavezniki, navedeno, da so Šteberški (ili de Stegberch) od časa, ko so prestopili od patriarha v tabor goriškega grofa in Hugona Devinskega v grofovi službi in skupaj z njegovimi ljudmi povzročili škodo patriarhovim ljudem v Cerknici in Ložu (a tempore quando diverterunt ad comitem /sc. Goritiae/ et ad dominum Hugonem de Dewino fecerunt etiam hominibus de Kirkiniz et de Los dampnum in servitio comitis una cum hominibus suis).[12]

Navedba je značilna za Šteberške, še zlasti v času naglega vzpona rodu v prvi polovici 14. stoletja, ki je posledica širših družbenih razmer tistega časa. Dolgotrajno borbo za politično prevlado nad slovenskimi deželami v 13. in 14. stoletju je od druge polovice 13. stoletja naprej v marsičem pogojevala nagla oslabitev oglejskega patriarha, nosilca deželnoknežje oblasti na Kranjskem, v Istri in Furlaniji ter cerkvene metropolitske oblasti v pokrajinah južno od Drave. Patriarhovo propadanje sta v prvi vrsti izrabljala oba njegova velika soseda, na zahodu Benetke, na vzhodu Habsburžani. Ti so si postopoma podrejali slovenske dežele: do srede tridesetih let 14. stoletja ozemlje do roba velikih kraških prelazov, v šestdesetih letih pa tudi svet do morja, s čimer so odločili borbo za prevlado v svoj prid. Pred prevlado Habsburžanov so skušali šibkost deželnoknežje oblasti izkoristiti v svojo korist tudi mnogi drugi. Visoko plemstvo, tudi osamosvojeni patriarhovi veliki vazali, je stremelo po zaokrožitvi lastnih dinastičnih teritorijev na oglejski račun (Goriški, Devinski, Ortenburžani). Okoristiti se je skušalo tudi številno srednje in nižje plemstvo.[13] Mednje je treba šteti tudi viteze s Šteberka, ki so se spretno prilagajali spreminjajočim se političnim razmeram in včasih prav vratolomno manevrirali med različnimi političnimi strankami – te po svojem sestavu tako niso bile trajne. Značilno je, da je za Šteberške – kot tudi za vrsto njihovih plemiških sodobnikov – pojem vazalove zvestobe fevdnemu gospodu popolnoma izgubil svojo vsebino. Večidel so svojo orožje res vihteli

v službi svojega suzerena patriarha, toda pri tem so imeli vedno pred očmi predvsem svoje lastne interese. Oglej jim je moral njihov vojaški angažma povrniti bodisi v denarju bodisi s podeljevanjem novih posesti, dohodkov in služb. Sicer pa niso oklevali in so se, če se jim je tako bolj izplačalo, bojevali za druge udeležence borbe za politično dominacijo, nekajkrat tudi v povezavi z drugimi manjšimi pripadniki svojih plemiških slojev ali v »lastni režiji«. Kondotjerske sposobnosti nekaterih predstavnikov rodu, precejšnja vojaška moč, s katero so lahko razpolagali že v začetku 14. stoletja, od nje odvisna gospodarska krepitev in diplomatska spretnost so omogočale ambiciozno rodovno politiko Šteberških, ki ji povsem jasno sledimo od tridesetih do konca šestdesetih let 14. stoletja, v času Vulfinga in Janeza I.

Šteberški so si tedaj prizadevali obvladovati ozemlje ob prometnih prelazih iz notranjosti na visoki Kras. Za dalj časa so svoja stremljenja uresničili z od patriarha praktično neodvisno službo oglejskega glavarja v Postojni, ki je gospodoval izjemno pomembnemu ozemlju med Postojnskimi vrati, Prevalom pod Nanosom, Senožečami in na zgornji Pivki. Pridobitve so utrdili z obsežno zemljiško posestjo na postojnskem in drugem Krasu, v oglejski Spodnji Vipavi, interese pa so imeli tudi v Istri in v okolici Planine, ob izteku Postojnskih vrat. Posest domačega Šteberka jim je v veliki meri omogočala nadzor nad prometnimi tokovi prek Blok, Menišije in Cerkniške doline v zaledje oziroma k morju. Hkrati so pridobili tudi obsežno posest na vzhodnem Gorenjskem in Štajerskem. Nadzor nad kraškimi prelazi so ohranili do habsburške zmage v borbi za prevlado, ki pomeni tudi začetek političnega in gospodarskega zatona rodu Šteberških.

V začetku 14. stoletja so bili Šteberški v oglejski službi. Ko je bil patriarh leta 1309 v vojni z Goriškimi in nekaterimi furlanskimi plemiči, mu je prišel FRIDERIK Šteberški (dominus Federicus de Stumberch) pomagat z velikim številom 400 ali celo 500 oboroženih mož.[14] Vzpon Šteberških pa je povezan s tremi člani rodu, ki so živeli na prelomu iz prve in v drugi tretjini 14. stoletja. To so Vulfing, sin LENONGA (Lenongus, Lynunch, Leinold, omenjen ok. 1300, umrl pred avgustom 1325)[15], njegov brat Janez I. ter Volfhart, ki je bil najbrž brat ali stric prejšnjih dveh.

VULFING (Volvinus, Wluinch, Wölflin, omenjen prvič 1325, umrl med marcem 1338 in januarjem 1339)[16] je bil v letih 1331 in 1332 skupaj s svojimi prijatelji, podrejenimi in služabniki v vojni s patriarhom. Patriarh je namreč konec oktobra 1331 sklenil z njim premirje do 6. januarja 1332, marca 1332 pa so se ponovno dogovorili za premirje do 24. aprila.[17] Z grofom Jernejem, sinom Friderika s Krka (Frankopana), in Henrikom Ortenburškim je prišel Vulfing konec novembra 1332 v Gorico, od tam pa so skupaj z Goriškimi vdrli v Furlanijo, požgali ves kraj Risano, se nastanili v kraju Reana (ali Portoreana ?) in zatem s kakšnimi 7000 konjeniki oblegali Videm.[18] Očitno pa je bil Vulfing kmalu s patriarhom v najboljših odnosih. Novembra 1333 je namreč prejel ostanek denarja za plačilo vojakov, ki jih je bil privedel v oglejsko službo. Patriarhu je tedaj služil s 43 čeladarji (elmi) in 34 lokostrelci (ballistarii).[19] Istočasno je s svojimi možmi zaščitil kraj Cassacco pri Tricesimu na severu Furlanije in ga obvaroval pred požigom, za kar je prejel njegov zastopnik Filip de Portis od tamkajšnjega fevdalnega gospoda deset mark.[20] Prestop na patriarhovo stran si je dal Vulfing bogato poplačati tudi drugače. Že pred sporom s patriarhom je imel kot nagrado za izkazane dotedanje usluge stanovanje v kastelu gradu Postojna (habens castrum Arispergi in servitio domus de castello),[21] zdaj pa je postal patriarhov glavar v Postojni (pro domino patriarcha capitaneus in Arispergo)[22] in torej tudi na velikem delu Krasa. Za 1000 mark solidov, kolikor jim je ostal dolžan za vojno službo, je patriarh avgusta 1335 podelil Viljemu Sperimberškemu ter bratoma Vulfingu in Janezu Šteberškima grad in glavarstvo Postojna ter mitnico v Landolu v zastavo.[23] V tem času je imel Vulfing tudi nekakšne pravice do posesti na Uncu in v njegovi okolici (Nova vas, Ivanje selo), ki so jo dediči Gralanta z Wasserleonburga na Koroškem prodali grofom Goriško-Tirolskim, pri tem pa zahtevali zaščito pred koroškim vojvodo, goriško vdovo grofico Beatrico in njenim sinom, pred ženami Devinskih in njihovimi otroci ter pred Vulfingom Šteberškim (Wölflin von Stegberch) in drugimi, ki naj bi imeli pravico do te posesti.[24] Pri tem seveda ni jasno ali gre za Vulfingove osebne pravice ali pa za pravice oglejskega glavarja v Postojni. Kot patriarhov vazal je Vulfing prisostvoval patriarhovemu zmagoslavju pri gradu Braulins, ko so se predali v oglejsko ujetništvo in sprejeli patriarhove mirovne pogoje Jurij Devinski, Ulrik

Rihemberški, Friderik Vikumberški in drugi,[25] sodeloval pa je tudi na zasedanju furlanskega parlamenta sredi septembra 1336, kjer so med drugim razpravljali o navedenih ujetnikih.[26]

VOLFHART Šteberški (omenja se ok. leta 1337 in 1338)[27] je užival nek oglejski fevd na Vačah, a se mu je skupaj s sedmimi drugimi marca 1337 odpovedal in jih je zatem patriarh Bertrand podelil Konradu Gallu z Lebeka.[28] Sredi tridesetih let, vendar ne pred 1335, ko se je tej funkciji odrekel Corrado Bojani,[29] je podelil patriarh Volfhartu naslov **istrskega mejnega grofa.** Seveda je bil ta naslov v 14. stoletju daleč od svoje nekdanje vsebine, saj istrske mejne grofije sploh ni bilo več: nekaj so odtrgali od nje Benečani (mesta z delom zaledja), nekaj patriarhovi tekmeci Goriški in Devinski. V funkciji istrskega mejnega grofa je zato v tem času treba gledati komaj kaj več od upravitelja preostale patriarhove posesti v Istri oz. predstojnika tamkajšnje oglejske uprave. Patriarh je to mesto praviloma podeljeval le za kratko obdobje nekaj let ali celo za eno leto. Večinoma so dobivali to funkcijo pripadniki furlanskega plemstva, od plemstva iz notranjosti pa so v 14. stoletju to službo kar trikrat opravljali Šteberški.[30] Volfhartovemu sinu KOLONU (Gollonem filium militis Wolfardi de Stegbech marchionis Istrie) je podelil leta 1338 patriarh Bertrand v fevd posest (habitantia) v spodnjem vipavskem gradu (in castro inferiori de Vipaco), ki jo je imel poprej Almerik iz Vipave, a je umrl brez zakonitih dedičev. Posest je obsegala poleg drugih pravic in dohodkov tudi kmetije, travnike, vinograde, pašnike in gozdove in jo je v Kolonovem imenu sprejel njegov oče.[31] Kolon je umrl pred oktobrom 1342, najbrž brez moških potomcev, saj je posest v Spodnji Vipavi prešla na njegovega bližnjega sorodnika Janeza Šteberškega.[32]

JANEZ I. Šteberški (omenjen prvič 1335, umrl konec leta 1371 ali pozneje)[33] je postal po smrti brata Vulfinga glavar v Postojni,[34] po kateri se začne enostavno imenovati Postojnski,[35] saj je očitno stalno bival na postojnskem gradu, posest rodbinskega gradu Šteberk pa so mu upravljali oskrbniki, ki jih viri omenjajo kot glavarje (capitaneus).[36] Leta 1342 je postal Janez prvič tudi istrski mejni grof.[37] Tedaj je bil s patriarhom še v dobrih odnosih in tudi v njegovi vojaški službi, saj sta njegova bojna tovariša Henrik Zbelovski (de Planchenstain) in Oton iz Kostrence (de Gostrauntz) leta 1341 prejela od patriarhovega notarja Gubertina de Novate 20 mark za popolno plačilo konj, ki sta jih izgubila, ko sta jezdila z Janezom Šteberškim na vojno z goriškimi grofi.[38] Oktobra 1342 je patriarh posredoval pri duhovniku Ulriku iz Celovca, ki je bil vikar župnije Kapla (vicario plebis in Capella), naj vrne njegovemu glavarju v Postojni Janezu Šteberškemu 10 mark, ki jih je Janez kot Ulrikov porok plačal čedajskemu kapitlju.[39]

Hkrati pa se je Janez približeval protioglejski stranki. To se jasno vidi iz odnosov med Šteberškimi in Ortenburžani v tem času. Avgusta 1341 so bratje Ditrik, Herman in Jurij Werdenstainski, oglejski gradiščani v Ložu, obljubili služiti Ortenburžanom z gradom Lož (mit der vest ze Lôs), namreč proti Janezu Šteberškemu (naemlich wider Hansen von Stegberg), ne pa proti patriarhu in Devincem.[40] To bi pomenilo, da so Ortenburžani predvidevali spopad s Šteberškim in so si zagotovili zaveznike v Šteberku sosednjem Ložu. Očitno je, da so Ortenburžani pričakovali, da se bo Janez zoperstavil njihovim starim načrtom, da bi si pridobili oglejski Lož, toda ta nevarnost je bila v naslednjem letu očitno odstranjena. Werdenstainski so avgusta 1342 prejeli od patriarha Bertranda grad Lož v fevd za čas patriarhovega življenja,[41] a so ga z vsem pripadajočim, odvetščino in deželskim sodiščem takoj prodali Ortenburžanom za 2940 mark oglejskih pfenigov,[42] s čimer so Ortenburžani, ki so se Loža poprej začasno že večkrat polastili,[43] dosegli pomemben uspeh. Janez Šteberški na tako očitno izigravanje patriarhovih fevdnih pravic sploh ni reagiral! Še več, Werdenstainski so bili sočasno Janezu dolžni plačati večjo vsoto 600 mark oglejskih pfenigov, ki so mu jo v njihovem imenu izročili naravnost kupci Ortenburžani[44] in sicer – kakor priča Janezova pobotnica[45] – dejansko še pred formalno izvedbo nakupa, kar najbrž ni bilo naključje.

Da se je Janez Šteberški v tem času resnično pridružil protioglejski stranki in bil po patriarhovem mnenju celo njen voditelj, priča pismeni odgovor, ki ga je aprila 1344 izročil patriarh beneškemu poslaniku Bertucciu da Canal. V njem Oglej obžaluje škodo, ki jo je bil beneškim podložnikom povzročil Janez Šteberški kot prijatelj goriških grofov in drugih poglavitnih sovražnikov oglejske cerkve.[46] Leta 1343 je namreč izbruhnila vojna med

goriškim grofom Albrehtom IV. in Benečani zaradi posesti gradu Sv. Lovreč Pazenatički v Istri, pri čemer so goriški zavezniki Janez (namreč Šteberški; vir ga imenuje Anzel, tudi Angelus /!/), Gal in Galucij, vsi trije iz Postojne (Postoina), tako grozovito opustošili beneško posest v Istri in povzročili beneškim podložnikom, zlasti Koprčanom, toliko škode, da so bili izvzeti iz beneško-goriškega mirovnega sporazuma, sklenjenega avgusta 1344, in razglašeni za odkrite sovražnike Benetk.[47] V svojem odgovoru na beneške pritožbe patriarh med drugim navaja, da zadržuje Janez grad Postojna, ki pripada oglejski cerkvi, proti patriarhovi volji in da ga je njegov brat (namreč Vulfing) z lopovščino odvzel patriarhovemu predhodniku (dictus Johannes castrum de Arisperch, quod ad Aquilegensem spectat ecclesiam . . . contra uoluntatem nostram illud detinet, quod frater suus furtiue nostro predecessori abstulit). Potem ko je patriarh brez uspeha poskušal, da bi prišel Janez predenj zavoljo beneških pritožb, je Janez sklenil zvezo s patriarhovimi sovražniki (ligam et unionem fecit cum emulis nostris) in prav v zadnjem času z oboroženo silo napadel patriarhov grad Lož, ga oblegal 14 dni ter požigal in ropal kar je mogel (armata manu accessit ad castrum nostrum de Los comburendo et robando quicquid potuit inuenire, ipsumque castrum tenuit obsessum per XV dies). Patriarh pripoveduje v svojem pismu , da bi grad rad osvojil, pa zato ni možnosti (possibilitas defficit, non uoluntas), saj je kraj neosvojljiv, do njega pa tudi ni mogoče priti brez očitne nevarnosti za patriarhovo osebo (quia locus est inexpugnabilis et non possemus habere transitum . . . absque manifesto periculo persone nostre), saj so Goriški v zvezi s Šteberškim proti patriarhu, grad (Zgornja) Vipava pa so nekateri oglejski vazali prodali na škodo oglejske cerkve avstrijskemu vojvodi; v njem je močan glavar avstrijskega vojvode z mnogimi ljudmi, z njim pa so povezani tudi Janez in drugi mogočneži tistih krajev, namreč Ptujski, ki je glavar Kranjske in (Slovenske) marke, grof Ortenburški in celjski grof in drugi sosednji kastelani, ki pomagajo Janezu pri zločinih (qui sibi adstant ad malefaciendum). Patriarh se zanaša, da bo takšnemu stanju kos novi pazenatiški glavar Peter Geno.

Protioglejska povezava Janeza Šteberškega z Goriškimi pa je bila kratkotrajna in Janezu – pa tudi nekaterim drugim članom zveze – očitno ni prinesla zaželjenih rezultatov. Že 1345, le leto kasneje, je Janez spet v oglejski službi. Patriarh, ki je bil v vojni z Goriškimi, je rad sprejel v svojo službo kot najemnike (seruicium et stipendium) vojake, ki so mu jih pripeljali Oton Ortenburški, Henrik s Planine pri Sevnici, Albert Trušenjski, Herman Klevevški, Janez Šteberški ter mnogi drugi plemiči. Ker ni mogel drugače priti do potrebnega denarja, je patriarh zastavil pomembno mitnico v Ključu (it. Chiusa) pri Trstu za dve leti firentinski trgovski družbi Bardi proti plačilu 2500 mark oglejskih denarjev, pri čemer je 100 mark za plačilo nemških vojakov takoj prejel.[48]

Po 1345 je začel Šteberški ponovno pridobivati oglejske službe in fevde. Tako mu je patriarh leta 1348 podelil fevde, ki jih je imel nekoč Wichardus de Radspurch (Rašpor ?), ki je umrl brez moških dedičev.[49] Še preden je postal za kratko dobo enega leta ponovno istrski mejni grof,[50] je prišla do beneškega senata novica, da razmišlja o novem vdoru v beneško Istro. Senat je pooblastil spretno osebo, naj zbira zadevne informacije in Janeza (Janzil de Postoina) pripravi, da bi se načrtu odpovedal.[51] Janez je še dalje opravljal službo glavarja v Postojni in na Krasu. Leta 1352 je izdal zaščitno pismo trgovcem iz Čedada, ki so bili namenjeni na sejem v Senožečah (ad nundinas in Senosezach).[52] Svojo oblast in posest na Krasu je v tem času tudi povečal, med drugim na škodo Goriških, kar dokazuje mirovna pogodba med patriarhom in goriškimi grofi iz 1355. Patriarh je v njej obljubil, da Janezu ne bo pomagal, če bi Goriški od njega zahtevali povrnitev posesti oziroma služabnikov (restitutionem bonorum videlicet servitorum) Henrika »de Ratesperch«, tistih z Gotnika in pokojnega Nikolaja z Novega gradu (Nicolassi quondam de Castronovo – grad je bil nad vasjo Podgrad), pa bi Janez to odklonil.[53]

Proti koncu petdesetih let se je Šteberški že povsem pridružil Habsburžanom in njihovim protioglejskim načrtom. Pravilno je precenil razmerje moči in se povezal z zmagovalci v bližajočem se zadnjem dejanju boja za politično prevlado v slovenskih deželah. Tudi za avstrijske vojvode zavezništvo mogočnega, dejansko neodvisnega oglejskega glavarja, ki je gospodoval vrsti kraških prelazov, ni bilo nepomembno. Janez je bil zlasti v dobrih odnosih z vojvodom Rudolfom IV. Ta je novembra 1359 pozval sodnike in konzule mesta Trst, ker se mu je bil pritožil njegov »zvesti in dragi služabnik« Janez Šteberški, naj zahtevajo od nekaterih Tržačanov, da

morajo Janezu povrniti škodo, ki jo je bil utrpel kot njihov porok pri Viljemu Svibenjskemu[54]. S habsburško zmago nad patriarhom, ki je moral pristati na ostre pogoje dunajskega predmiru in nekoliko blažji dokončni mirovni sporazum v hrvatski Koprivnici (1362)[55], je Šteberški svoj položaj le še utrdil. Avgusta 1363 je oprostil samostan Bistro plačevanja mitnin in carin na vseh svojih mitninskih in carinskih postajah za blago, namenjeno samostanu za lastne potrebe.[56] Janez je bil v tem času gotovo med zaupnejšimi sodelavci vojvode Rudolfa. Habsburžan ga je namreč poslal kot enega od treh svojih odposlancev k patriarhu, ker ta ni izpolnjeval določb koprivniškega miru. Zahtevali so v imenu vojvode izpolnjevanje dvostranskih pogodb, potrditev oglejskih fevdov v habsburških rokah, izročitev nekaterih furlanskih gradov ter potrditev, da je patriarh prepustil (confirmationem concessionis) avstrijskim vojvodom nekatere gradove, med drugimi Slovenj Gradec, Lož in Postojno.[57] Patriarh se koprivniškega miru ni hotel držati, ampak je začel ponovno sklepati proti Habsburžanom naperjena zavezništva. V novi vojni je imela habsburška stranka sicer velike uspehe, toda zmagala je koalicija med patriarhom, goriškimi grofi in Padovo; vojna se je končala leta 1366 s premirjem. Aprila 1366 je furlanski parlament formuliral seznam patriarhovih zahtev za »vzpostavitev pravičnejših odnosov med patriarhatom in avstrijskimi vojvodi«, kjer je med drugim navedeno, naj Habsburžani vrnejo oglejski cerkvi Janeza Šteberškega z gradom Postojna (Janzil de Stegberg restituatur cum castro de Arisperch) in ga kot podanika imenovane cerkve odvežejo in osvobodijo vseh vezi in priseg, tako da bo ostal kot poprej zvest služabnik in podanik oglejske cerkve (tamquam subditus ipsius ecclesie pretestu predicti castri ab omni vinculo et sacramento absoluatur et liberetur, taliter quod in pristinum statum remaneat fidelis seruitor et subditus ecclesie antedicte)[58]. To se seveda ni zgodilo, saj je bila patriarhova vojaška zmaga Pirova zmaga. Habsburžani so bili na Krasu že v premoči in nanje so se začeli po vrsti naslanjati oglejski vazali, ki se jim doslej še niso pridružili (npr. 1366 Devinski). Postojna je ostala skupaj z drugimi pridobitvami pod habsburško suverenostjo, vojvoda Albreht in Leopold pa sta grad in gospostvo (vesten vnd der herrschaft ze Arlsperg) oktobra 1366 zastavila Janezu Šteberškemu in njegovima sinovoma Viljemu in Janezu (Hansen von Stegberg, Wilhalm vnd Hansen seinen svnen) zaradi dolga 1500 firentinskih zlatnikov. Hkrati so prejeli Šteberški tudi 400 zlatnikov dohodkov iz meščanskega davka v Gradcu.[59] Šteberški je v tem času pridobil tudi deželsko sodišče v Ložu, ki mu ga je zapisal Henrik Goriški[60]; od Majnarda Goriško-Tirolskega, v katerega službo je stopil[61], pa je dobil v fevd deželsko sodišče na Bledu in v Bohinju (Vels in Chrain vnd ze Vochein)[62].

Šteberški so Postojno obdržali vsega nekaj let. Februarja 1371 so Janez Šteberški, imenovan Postojnski (genant von Arlsperg), in njegova sinova Viljem in Janez prodali Postojno avstrijskima vojvodoma Albrehtu in Leopoldu za ogromno vsoto 28.000 firentinskih dukatov. Poleg gradu Postojna na Krasu (vest Arlsperg gelegen auf dem Karst) so Šteberški prodali tudi odvetščine, gozdove, ribiške pravice (vischpenn mit vischwaiden) in posebej polovico ribolovne pravice na Cerkniškem jezeru (halbtail der vischwaid des sewes gelegen in der Zirknicz), 900 mark šilingov letnih dohodkov (urbarialni dohodki, desetina, carine, mitnine, sodišče) ter vse druge pravice in svoboščine, razen vasi in dvora v Uševku ob Cerkniškem jezeru ter vasi Dolenje jezero (auzgenomen alain des dorfess ze Olswig vnd des hofs dabey ze Olswig vnd des dorfes ze dem See) z vsem pripadajočim; ti sta od starih časov spadali pod Postojno (die von alter her zu Arlsperg gehört habent)[63]. Vendar so Šteberški na Krasu obdržali še precejšnjo posest, ki so jo Habsburžani vzeli v svojo zaščito,[64] ker sta del te posesti – 37 kmetij v postojnskem gospostvu (die gen Arlsperg gehorent) – Šteberškim s silo odvzela Hugon in Ulrik Rihemberška[65].

Kaj je pravzaprav pripravilo Šteberške, da so se odrekli Postojni, svoji vsekakor najpomembnejši posesti, ki jim je omogočala obvladovati strateško nadvse pomembno ozemlje? Gotovo je treba upoštevati, da je bila s svojo geografsko lego Postojna za utrditev nove habsburške vladavine na Krasu precejšnjega pomena, vendar tega ne gre precenjevati: Habsburžani posesti niso obdržali v svojih rokah, ampak so jo takoj dali v zakup grofu Hermanu I. Celjskemu, sicer svojemu zvestemu vazalu.[66] Najbrž je vsaj toliko pomembno, da so zašli Šteberški konec šestdesetih let v dolgotrajne in zelo resne finančne škripce. Ambiciozna in velikopotezna politika Janeza I. je namreč zahtevala velika finančna sredstva. Nujno je potreboval precejšnje vsote denarja, če je hotel vzdrževati vojsko in poravnati stroške za orožje,

hrano, kupovati konje in podobno. Občasno je prihajal do potrebnega denarja z odprodajanjem posameznih manjših kosov svoje posesti. Tako sta leta 1338 skupaj z bratom Vulfingom prodala samostanu Bistra dve kmetiji na Brezju pri Begunjah nad Cerknico, ki sta ležali ob vodi (ob dem wazzer, mišljena je Cerkniščica), za 26 mark oglejskih šilingov[67], z ženo JERO pa 1367 prav tako Bistri poldrugo hubo v Zelšah ali v Selščku v cerkniški župniji (in dem dorf ze Elsach ... in der pharr ze Cirknicz ze Oberdorf) za 14 mark pfenigov beneških šilingov.[68]

Vendar pa je Janez pridobival gotovino, ki jo je potreboval, večinoma s krediti, ki jih je najemal pri židovskih posojevalcih denarja na obresti. Njegove poslovne stike z ljubljanskimi Židi lahko zasledujemo pravzaprav ves čas od Vulfingove smrti do Janezove pozne starosti. Leta 1346 je pri Leti, vdovi Žida Arnolda, postavil kot poroka za izsposojenih 60 mark oglejskih pfenigov Konrada Galla in Nikolaja Sumerekerja in jima obljubil povrniti morebitno škodo; upnici je moral vrniti polovico dolga do prihodnjega Jurjevega, ostanek pa do prihodnjega Mihelovega[69]. Najobsežnejše je bilo Janezovo poslovanje z Židom Hačimom in njegovimi družabniki; največkrat je bil to Moše, omenjajo se tudi Fraduč, Elija in Avidon. Tako so junija 1359 najeli Ulrik in Hugon Rihemberška, grof Oton Ortenburški, Janez Šteberški in Janez Turjaški pri Židih Fraduču, Eliji in Hačimu kredit v višini 346 mark oglejskih pfenigov, vračljivih do prihodnjega Jurjevega.[70] Kaže, da so bili Janezovi posli z omenjeno skupino uspešni in je bil Janez večino časa dober plačnik svojih dolgov, saj se je pojavljal od začetka petdesetih let kot garant za velika posojila, ki so jih najemali Ortenburžani. Že 1351 je bil pri Moši in Hačimu porok za Otona Ortenburškega, ki je najel 570 mark oglejskih pfenigov posojila do naslednjega Mihelovega[71]. Ko sta maja 1358 brata Oton in Rudolf Ortenburški najela pri Moši in Hačimu posojilo v višini 1000 mark oglejskih pfenigov, plačljivih do prihodnjega Jurjevega, je bil Šteberški eden od njunih šestih porokov,[72] kar se je zgodilo tudi leta 1364, ko sta tridentinski škof Albert Ortenburški in njegov brat Oton dobila pri Hačimu in Avidonu na posodo 1000 mark oglejskih pfenigov za dve leti.[73] Leta 1353 je bil Šteberški z Rudolfom Katzenstainskim porok za 350 mark oglejskih pfenigov, ki sta jih dobila od Moše in Hačima kot posojilo Eberhart z Vrbovca in Friderik Walseejski[74].

Janez je kredite in obresti poravnaval z gotovino, ki jo je prejemal od tistih, ki jim je dal na voljo svoje vojake, z vojnim plenom, z rednimi dohodki od podložnikov, mitninami, carinami, s prelivanjem pridobljene zemljiške posesti, z dohodki od služb. Večino svojega dolgega življenja je gospodarsko prosperiral. Težko je reči, zakaj je proti koncu življenja zašel v denarne težave. Morda so bile njegove investicije v zadnji veliki habsburško-oglejski spopad bistveno večje od dohodkov, do katerih je na ta način prišel. Mogoče je tudi, da so ga pustili na cedilu tisti, ki jim je bil za poroka pri najemanju velikih posojil. V spremenjenih političnih razmerah so se tudi bistveno zmanjšale možnosti, da bi Šteberski nadaljevali svoj vzpon z dotedanjimi metodami. Kakorkoli že, Janez je imel decembra 1370 velike težave z odplačevanjem kredita, ki ga je bil najel pri Moši, Hačimu in njunih ženah. Od celotnega dolga 9200 goldinarjev je vrnil upnikom z obrestmi (erkhens und gesuchs) vred 6480 goldinarjev, kar je izpričeval obračun, ki so ga imeli v rokah upniki. Za preostali dolg so zaračunavali upniki od dneva, ko so izstavili listino, ki jo navajamo, tedensko od vsakega goldinarja po en dunajski pfenig obresti (gesuch all wochen auf ein iekleichen guldein ain wiener pfening von disem heutigen tag)[75]. Očitno je, da Janez do izteka posojilnega roka ni mogel zbrati potrebne gotovine in da so mu upniki določili dodatne, zamudne obresti.

Janez svojih dolgov pred smrtjo ni mogel poplačati, saj sta šele njegova sinova in dediča VILJEM (Wilhalm, Wilhelm, prvič omenjen 1366, umrl pred aprilom 1406) in JANEZ II. (prvič omenjen 1366, umrl po septembru 1419)[76] le z obsežnimi odprodajami uspela nekoliko sanirati gospodarstvo. Okrog leta 1387 sta prodala del podedovane posesti v Spodnji Vipavi, namreč stolp pri vodi (= pri reki Vipava, turn bei dem wasser ze nydern Wippach), nekemu Hennslu iz Vipave. Ta se je v korist Hermana I. Celjskega in Viljema Celjskega odpovedal nekaterim oglejskim fevdom, zato sta mu Celjska navedeni stolp podelila v fevd.[77] Istočasno sta Šteberška zastavila za dobo dveh let svoj delež dveh hiš in domcev ter ribiške mreže pri Šentjanžu v Ljubljani za 32 mark šilingov beneškega denarja.[78]

VILJEM se je poročil z MARJETO SICHERSTAINSKO iz stare in nekdaj pomembne, a v tem času že obubožane in skoraj propadle plemiške rodbine. Oton Sicherstainski, zadnji predstavnik družine, je bil svoji sestri na tak ali drugačen način dolžan 200 funtov, za kar ji je bil zastavil del družinske posesti. Tudi ta del je leta 1381 z vrsto druge posesti, ki je bila še v njegovih rokah, izročil grofu Hermanu I. Celjskemu in jo od njega prejel v fevd.[79] Marjeta je bratu dolg dejansko odpustiia, saj je Oton leta 1383, ko je predajal svojim poglavitnim upnikom Celjanom vrsto posesti, določil med drugim takole: če sestra umre brez dedičev, tedaj dobi (beri: ostane) dolžno vsoto brat, če pa bi ta umrl pred sestro brez dedičev, naj bi bili te vsote deležni Celjani.[80] Viljem Šteberški je ženi za 200 mark dote in 372 mark jutrnje nakazal grad Lebek pri Vačah (veste Liebegge), vas, polja in vse druge pritikline pred tem gradom (gre za nekdanjo vas Lebek), 10 kmetij v župi Borje pri Šentlambertu (Wari), 12 hub v župi Tirna (Deremberg), 8 kmetij v župi »zu Kobisch«, 11 kmetij v župi Osredek (Mitteregg), naslednjih 11 v župi Čemšenik (Schremsenik) ter desetino, ki leži okoli Lebeka in kar spada k njej v fari Vače. Nakazilo je potrdil avstrijski vojvoda Friderik[81]. Viljem je umrl okrog preloma v 15. stoletje, vsekakor pa pred aprilom 1406. Tedaj je bila Marjeta, ki je kupila dve hubi v Poženiku v cerkljanski fari za 95 mark pfenigov beneških šilingov, že vdova (edelen frawn Margreten herren Wilhalems von Stegberch saligen witib)[82]. S svakom Janezom II. sta 1408 podarila Nemškemu viteškemu redu v Ljubljani svojo lastno in svobodno posest, in sicer: 11 hub v vasi Bizovik (zu Holaren) – od teh jih je bilo osem naseljenih, tri pa puste, sadovnjak v Bizoviku pri cerkvi in gozd tam blizu ter dve hubi v vasi Dobrunje (Dobrawn); vsa našteta posest je ležala v ljubljanski župniji. Zato so se obvezali križniki vsak dan brati mašo v kapeli svete Marjete na oltarju svete Marjete v svoji cerkvi, kjer imajo Šteberški svoj grob (da wir vnser begrebnuzz vor haben)[83]. Iz listine, v kateri nastopa Marjeta kot Viljemova vdova le v lastnem imenu, Janez II. pa govori tudi v imenu svojih dedičev, se da sklepati, da Viljem in Marjeta nista imela otrok, na kar kaže tudi citirana listina Otona Sicherstainskega iz 1383.

JANEZ II. je leta 1398 skupaj z nekaterimi plemiči (viteza Pangrac in Konrad, ki sta bila gradiščana v Lienzu in sta imela grad Jamo pri Postojni,[84] »Osel« in »Orchel« iz Gorice, postojnski glavar gospod Pankrac) in drugimi (med njimi so bili Janezov familiar Madžar Peter, postojnski sodnik Beler s svojim bratom ter Mancij in Bertolucij, ki sta bila mitničarja v Landolu /Landovia/ oz. na Planini /de Alivis seu de Alpibus/) z oboroženo silo napadel oglejsko posest in Istro (nostram Aquilegensem patriam atque Istriam). Tam so ropali, mnoge podanike oglejske cerkve kot ujetnike odvedli v Jamo (ad locum Foraminis) in se tam utaborili. Nekaj ujetnikov so poklali z mečem in jih nasadili na vile (eorum quosdam gladio trucidantes . . . eos furcharum suspendio deputarunt) in patriarh Anton jih je zavoljo teh zločinov izobčil.[85] Očitno se je takoj zatem odločil rešiti spor miroljubno, saj je z uporniki sklenil premirje, ga junija 1398 podaljšal za en mesec,[86] julija pa ponovno do 15. avgusta.[87] Na željo samostana Bistra je Janez II. izpričal s posebno listino samostanske sodne pravice v Menišiji okrog Begunj (Vygawen)[88]. Janez II. je dobro gospodaril, saj je začel družinsko posest ponovno povečevati z nakupi. Mix Novograjski mlajši, Jurijev sin s Planine na Notranjskem, je namreč prodal svojemu ujcu Janezu Šteberškemu v prosto last vas Kozjane (Chosiack) na zgornjem Krasu v brezoviški župniji. V vasi je bilo 11 kmetij z ljudmi, posestjo in vsemi pravicami razen pravice krvnega sodstva ter z desetino, od katere je pripadal del brezoviškemu župniku; vse našteto je Šteberški kupil za 400 mark šilingov beneškega denarja.[89] V prvi tretjini 15. stoletja so imeli Šteberški še vedno precejšnjo posest okoli Lebeka, Vač, Gamberka in Zagorja ob Savi, tudi na Štajerskem, saj so bili leta 1422 na seznamu štajerskih deželanov.[90] Posamezne kose tamkajšnje posesti so podeljevali v fevd vsaj od časov Janeza I. naprej. Leta 1412 je Janez II. podelil svojemu sodniku v Zagorju Petru Kozlakarju in njegovemu sinu Janezu (Peter Koslaker die zeit mein richter ze Sagor, Hannslein seinen sün) dvor v Lazah pri Zagorju (hof ze Zagor gelegen ze Los), kjer je bil poprej naseljen pokojni župan Vulfing, skupaj s pripadajočo desetino, zatem pa tudi dve kmetiji v Kleniku pri Vačah (Glinek in Watscher pharr am nagsten bei Wats gelegen) z desetino, ki pripada omenjenemu dvoru in hubama; tako se glasita prejšnji fevdni pismi, ki sta ju imela Peter in Janez od Janezovega pokojnega očeta Janeza in brata, pokojnega Viljema (als die vordern lehensbrief lawtent die sie von meinen vater saligen hern Hannsen von

Stegwerg vnd von meinen pruder saligen hern Wilhalm von Stegwerg darumbe habent)[91]. Janez Kozlakar je nekaj let zatem podedovano posest, ki jo je imel v fevdu od Janeza Šteberškega (mein rechts vaterlich erb das zelehen ist von den edlen herrn Hannsen von Stegberg), zapustil svoji ženi Elzi. Poleg dvora v Lazah pri Zagorju (ze Lozz im Seger) s pritiklinami navaja Kozlakar tudi dvor (!) in kmetijo v Kleniku (Kliennichk) v vaški fari ter vinograd in vse drugo pripadajoče.[92]

Nekdaj mogočna družina Šteberških je doživela svoj polom v času bratov NIKOLAJA (prvič omenjen 1427, zadnjič 1444) in VIGULUSA (Wigeleys, Wygolas, prvič omenjen 1433, umrl med junijem 1440 in februarjem 1441), ki sta bila pač potomca Janeza II. Z neuspešnim nasprotovanjem Habsburžanu Frideriku in z ogromnimi dolgovi sta uspela do konca tridesetih let 15. stoletja izgubiti pretežni del družinske posesti na vzhodnem Gorenjskem in veliko na Notranjskem, v štiridesetih letih pa je Nikolaj izgubil tudi rodbinski grad Šteberk.

Že leta 1427 je Nikolaj Šteberški zastavil za 500 goldinarjev svojemu stricu Konradu Apfaltrerju pet kmetij v Metljah na Blokah (Mettelach), 6 hub v Podložu (Podlos) in dve v Nemški vasi na Blokah (Dewczendorff) – vse so ležale v loškem sodišču (in Laser gericht) – in sicer z ljudmi in pritiklinami[93]. Prav tedaj je bil Nikolaj zapleten v nekakšen spor z vojvodom Friderikom Habsburškim. Narave spora ne poznamo, najbrž pa je šlo za upor, ki ni uspel, in Nikolaj je prišel v habsburško ujetništvo. Vojvoda ga je dal proti plačilu kavcije začasno izpustiti, ker je avgusta 1428 pismeno obljubil, da se bo do prihodnjega sv. Martina vrnil v ujetništvo v Ljubljano.[94] Ko so Nikolaja iz ujetništva izpustili, se je moral kar dvakrat svečano odpovedati maščevanju zoper vojvodo, njegove bratrance in njihove ljudi,[95] vojvodovima pooblaščencema Konradu Kreigu in graškemu županiku Juriju pa je izdal pobotnico, da mu je bil vrnjen ostanek zastavnine (Pfandschillingsrest) za zastave, ki jih je imel v Gradcu in Mariboru in so mu bile odvzete.[96]

Zdi se, da je moral neuspeli upor Šteberška precej veljati, saj sta brata zašla v tridesetih letih v tako težko krizo, da se iz nje kljub velikim prodajam in najemanju kreditov nista več izvlekla. Leta 1433 sta za 4985 funtov dunajskih pfenigov prodala Habsburžanom obsežno posest na vzhodnem Gorenjskem in na Štajerskem, in sicer grad Gamberk (vesten Gallenberg) z deželskim sodiščem[97] ter naslednje župe in vasi: župo Izlake z vasmi »Naboyssinach« (Plazine ?) Zgornje Ržiše (Oberrokchalm), Zabreznik (Hinderpressnik bey Sand Niclas) in Prhovec (Prechaditz), kjer je 21 kmetij; župo Jesenovo (Vessenow) z vasmi Znojile (Snoyl) in »Massessen«, kjer je skupaj 15 hub; župo Čemšenik (Schrembsnik) z vasmi Razbor (Raswar) in Zaplanina (Vnder der Alben), kjer je 17 hub in mlin; župo Dobrljevo (Dobriell) s štirimi kmetijami ter župo Brezje (Pirkch) s petimi. Poleg naštetega sta prodala tudi vso posest, ki sta jo imela v Zagorju ob Savi (in dem Sëger), kjer so bili naseljeni kosezi (darauf die edlinger sitzent), in sicer: 55 posestev (güter) »am Tenn zum heiligen geist«, 60 posestev »am Trog«, 43 »zu Rudy« in 15 »zu Ostronikg«; mimo naštetega sta prodala tudi vse šteberške desetine v Zagorju. Gamberk je bil sicer fevd, ki so ga Šteberški prejeli od avstrijskih vojvod[98]. Morda je imel Vigulus prav zavoljo te prodaje še leta 1436 določene zahteve do avstrijskih vojvod.[99] Ta velika prodaja pa očitno ni zadoščala: že 1435 je Vigulus prodal uglednemu ljubljanskemu meščanu Vidu Špenglavcu[100] za 20 funtov dunajskih pfenigov na lazu pod Slivnico pri Cerknici (vnser hueben im gerewt vnder Slewniczs) kmetijo, ki je bila avstrijski fevd.[101] Vigulus se je pri Špenglavcu tudi zadolževal in mu v zastavo prepuščal dele svoje posesti. Za dvajset posojenih ogrskih zlatnikov mu je leta 1438 zastavil posestva (guetern) v lazu pri Nadlišku na Blokah (in dem grewt pey Adlischekch)[102]. Nekako v tem času je Vigulus Špenglavcu zastavil tudi del svoje posesti na Blokah in v Menišiji. Kmalu po njegovi smrti se je oglasil še eden od njegovih upnikov, ljubljanski Žid Ichel, ki je zahteval od Vigulusovega dediča Nikolaja Šteberškega pred kranjskim deželnim upraviteljem na sodišču denarno razliko med zastavno vrednostjo in dejansko vrednostjo (vbertewrung) naslednjih posesti, ki jih je bil Vigulus zastavil Špenglavcu (das alles des Veitten Spenglaucz purger ze Laibach sacz ist von dem Wigulosen Stegwerger): dveh desetin, ležečih v bloški in cerkniški fari; polovice hube v »Stegneach«, dveh kmetij na Slemenu (Fierst), ene pa na Rožančem (Rassenecz), ki vse ležijo v bloški župniji; zatem enega posestva (gutt) na Hribarjevem (Kribary) ter treh polovičnih hub prav tam; dveh kmetij v Podslivnici (Slunicz) in ene v Otonici (Ottenecz).

Sodišče je razsodilo Ichelu v prid in mu izdalo sodno pismo.[103] Dejansko je našteto posest na Blokah in v Menišiji s silo in v nasprotju z deželnim pravom (mit gewalt vnd wider lanndessrecht) zasedel Friderik Črteški (Rewttenberger), ki je bil, kakor bomo še videli, Vigulusov prijatelj in morda tudi sorodnik. Špenglavec ga je seveda tožil pred deželnim sodiščem,[104] tožbo dobil in zastavljeno šteberško posest leta 1449 predal tedanjemu deželnemu upravitelju Juriju Črnomaljskemu, ki je bil Špenglavca v celoti izplačal.[105] Denar si je Vigulus sposojal tudi v sosednjem Ložu. Leta 1440 je zastavil za 50 dukatov dve hubi v Danah (zu Podenn in Laser pharr) tržanu v Ložu Nikolaju Taschnerju in njegovi ženi Marjeti. Dogovorjeno je bilo, da bosta kmetiji prosti zastave, če bo Vigulus upnika opomnil 14 dni pred Jurjevim in jima denar vrnil.[106] Vigulus je bil očitno precej dolžan tudi svojemu svaku Frideriku Ravbarju[107] in njegovemu bratu Janezu. Friderik Ravbar je imel morda celo neke pravice do gradu Šteberk, saj je januarja 1438 tožil Elizabeto, ženo Friderika Črteškega, nekaj mesecev zatem pa tudi Črteškega samega, da sta mu v gradu Šteberku protipravno odvzela oklepe, železne čelade, posteljne vzglavnike, posteljnino in drugo v vrednosti 200 funtov dunajskih pfenigov.[108] Pravda se je potem vlekla nekaj let.[109] Pred sodiščem sta maja 1438 brata Ravbarja dobila našteto posest Vigulusa Šteberškega: sedem kmetij in pol v Cerknici (Oberndorff), dve pusti hubi, dvanajst kajžarjev ter dva mlina pa polovico desetine, tako da Vigulusu ostane njegov del; v Dolenji vasi (listina navaja prvič pomotoma »Newndorff«, kar bi bila Nova vas na Blokah, takoj zatem pa pravilno »Niderdorff«) 7,5 naseljenih in štiri puste kmetije, mlin in žago ter polovico desetine, pri čemer ostane Šteberškemu njegova polovica; dva travnika na Cerkniškem jezeru, Poljano (Pollan) in Retje (Art); celo vas Uševk (Ölsenwikg) ob Cerkniškem jezeru s pritiklinami in desetino; v vasi Dolenje jezero (See) pripadajo Ravbarjema v zastavo razlika med zastavno in realno vrednostjo posesti (überteurung) in sodne pravice (gerechtikait), Šteberškemu pa ostane desetina; poltretja huba v Martinjaku (Mertesdorff), 8 kmetij v Grahovem (Grocha), 5,5 na Bločicah (Oblaschisch), pet hub v Lipsenju (Lubsen), dve v Žerovnici (Senabicz), pol v Podložu (Podläs) ter dve kmetiji, od katerih je ena pusta, v vasi Ulaka (Wullach). Razlika med zastavno in dejansko vrednostjo ter sodne pravice v Podložu in Metljah (Podlas ... Mettella) ter od dveh kmetij v Nemški vasi na Blokah (Deutschendorff) pa pripadajo Konradu Apfaltrerju.[110] Ravbarja sta prejela tudi desetino v Bezuljaku (Holaren), Begunjah (Vrgangen /!/), na Brezju (Pirk) in v Topolu (Toppell).[111] Precejšen del posesti, ki sta jo leta 1438 dobila Friderik in Janez Ravbar, so Šteberški kmalu ponovno pridobili. Nikolaj Šteberški je imel leta 1444 po podatkih notranjeavstrijske fevdne knjige naslednje habsburške fevde: grad Šteberk s pomirjem (purkchfrid) in pristavo pod gradom (mayrhof vnder dem hawss), polji, travniki, gozdovi in lovskimi pravicami (wiltpann); dvanajst hub in desetino v Cerknici (Oberndorf); deset kmetij in desetino v Dolenjem Jezeru (See); na Brezju (Vresa) dve kmetiji in desetino; v Uševku ob Cerkniškem jezeru (Olschebikg) 23 kmetij in desetino, proč od vasi (ab dem dorf) pa tudi dvor (pawhof) z desetimi hubami in desetino; v Martinjaku (Mertischpach) 5,5 kmetij in desetino; vinsko desetino na Gočah pri Vipavi (Katschach); šestnajst kmetij v Dolenji vasi pri Cerknici (Niderdorf) in desetino; v Grahovem (Grochaw), osem kmetij; v Žerovnici (Sernawnicz) dve, na Bločicah (Oblaschicz) 6,5, na Ulaki (Walach) pa dve kmetiji; v Nemški vasi (Tewschendorf) dve kmetiji, v Metljah (Mettelach) šest, v Podložu (Potlas) pa sedem hub; v Starem trgu (zu Las im Altenmarkcht) dve kmetiji; v Viševku pri Ložu (Olschobikg in Laser gegent) kmetijo in desetino; v Vrhniki pri Ložu (Vurchlikch) tri hube; na Poljanah (Pollan) dve kmetiji; v Babnem polju (Pabenfeld) tri in pol kmetije, v Danah (Poden) pa dve; 4,5 kmetije v Lipsenju (Lubzin); vinsko desetino na Ustjah pri Vipavi (Gmund bei Witpach); žitno desetino v Begunjah na posestih priorja iz Bistre (zu Figawn auf des prior guter von Frencz); desetino od dvanajstih hub v Dolenji vasi (Niderndorf)[112].

Valvasor[113] pripoveduje – pri tem se naslanja na neki Schönlebnov rokopis[114] – ganljivo zgodbo o tragičnem koncu zadnjega Šteberškega. V prostem prevodu se glasi takole: »Zadnji tega imena in rodu, ki je tudi imel ta grad v lasti in se je tudi imenoval Janez, je imel zakletega sovražnika, gospoda Erazma Jamskega (nasploh, a napak imenovanega Predjamski, op. J. Š.): ta je ponoči leta 1482 priplezal v grad, nakar je bil v gradu preplah. Ko je gospod Janez Šteberški slišal, da se je sovražnik že polastil gradu, je upal, da si bo rešil življenje, če se skrije; zato se je zavlekel pod streho na deščen pod; toda ta se mu je tudi izkazal sovražno, ker se je z njim vred

vdrl, tako da je gospod Šteberški padel skozi (luknjo v tleh) in ostal obešen za vrat med dvema deskama. Tako in v tolikšni stiski je bilo z njim zadušeno njegovo ime in rod«.[115]

Zgodbi bi lahko verjeli, če bi bil v osemdesetih letih 15. stoletja grad Šteberk še v rokah rodu, ki se je imenoval po njem. Pa ni bil: že leta 1446, v ohranjenem seznamu davčne naklade (anslag der stewer) ob poroki Katarine Habsburške, je bil Šteberk s svojo posestjo eden od deželnoknežjih uradov (embter) na Kranjskem; za omenjeno poroko je prispeval 50 goldinarjev naklade.[116] Jasno je torej, da so Šteberški iz še neznanih razlogov med 1444 in 1446 izgubili habsburški fevd Šteberk, ki je prešel neposredno v roke deželnemu knezu. Ta je potem urad poverjal v upravo imenovanim upraviteljem (amtmann). Vsaj v šestdesetih letih 15. stoletja je bila uprava urada Šteberk poverjena tistim upravnikom, ki so vodili tudi urad Hošperk.[117] Posest, ki je spadala pod grad Šteberk, je bila deželnoknežji urad vsaj še v začetku 17. stoletja.[118] Šteberški pa v štiridesetih letih niso izgubili vse posesti v pokrajini okoli rodbinskega gradu. Ko je leta 1455 cesar Friderik III. sporočil svojemu glavarju v Postojni in na Krasu Juriju Črnomaljskemu, da se je Engelhart Turjaški odpovedal dohodku 12 funtov pfenigov, ki ga je kot kranjski vrhovni komornik prejemal iz vicedomskega urada, mu je cesar zato podelil ribolovne pravice v svojem delu Cerkniškega jezera (see in der Zirgnitz gelegen in unsern tayl derselben vischwaidt) in izrecno poudaril, da Turjačana pri tem ne sme nihče ovirati, **posebno Šteberški ne** (namentlich die von Stegberg nicht).[119] Člani rodu Šteberških so torej še imeli nekaj posesti v okolici Cerkniškega jezera; seveda so bili to le ostanki nekdanjega velikega družinskega imetja. Rod sam je najbrž v resnici izumrl še pred koncem 15. stoletja. Ljudsko izročilo ob Cerkniškem jezeru ohranja spomin na to plemiško družino zlasti v znani pripovedi o tragični ljubezni med šteberškim sinom in karlovško hčerko,[120] zanimivo pa se zdi, da se je ohranil spomin na Šteberške tudi drugod, tako na notranjski Planini.[121]

KRATICE

AKÖGK	Archiv für Kunde österreichischen Geschichtsquellen.
AÖG	Archiv für österreichische Geschichte.
AS	Arhiv SR Slovenije Ljubljana.
ASU, AN	Archivio di Stato Udine, Archivio notarile.
AT	Archeografo Triestino, Nuova Serie.
CKSL	Centralna kartoteka srednjeveških listin pri Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU.
DFr.	Giuseppe Bianchi, Documenti per la storia del Friuli, 1–2, Udine 1844–1845.
FRA 40	Joseph v. Zahn, Austro-Friulana. Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileia 1358–1365, Fontes rerum Austriacarum II/40, Wien 1877.
GZL	Božo Otorepec, Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, 1–12, Ljubljana 1956–1968.
HHStA	Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien.
IMK	Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko.
Indice	Indice dei documenti per la storia del Friuli dal 1200 al 1400 raccolti dall'abate Giuseppe Bianchi, Udine 1877.
Materialien I	Joseph Chmel, Materialien zur österreichischen Geschichte I, Linz 1832.
MHDC	Hermann Wiessner, Monumenta historica ducatus Carinthiae.
Mlinarič	Jože Mlinarič, Kartuzija Pleterje 1403–1595, Ljubljana 1982.
MMVK	Mitteilungen des Musealvereines für Krain.
NL	Notranjski listi
Regesta	Joseph Chmel, Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis, Wien 1838, reprint 1962.

OPOMBE

Na mnoge vire, ki so uporabljeni v tej razpravi, me je ljubeznivo opozoril raziskovalni svetnik prof. Božo Otorepec, za kar se mu lepo zahvaljujem.

[1] Informacija dr. Ivana Stoparja.

[2] Marijan Zadnikar v delu Romanska umetnost, Ars Sloveniae, Ljubljana 1970, postavlja nastanek gradu Lož v začetek 13. stoletja.

[3] Johann Weichart Valvasor, Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Nürnberg 1689, XI. knjiga, str. 556.

[4] Prim. bakrorez v Valvasorjevi Slavi, kot v op. 3, in v NL I/1977, str. 37.

[5] Joseph Chmel, Urkundliches zur Geschichte Kaiser Friedrichs IV, AKÖGK 3/1849, str. 99, št. 55, s. d. (= konec 1477); August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, I, Laibach 1874, str. 313, op. 4; Janez Šumrada, K poznavanju žitnih mer nekaterih mest in trgov na Kranjskem v prvi polovici 16. stoletja, Kronika 30/1982, št. 3, str. 203-5 z literaturo v op. 6.

[6] Simon Rutar, Završniška gospoščina na Krasu, IMK 5/1895, str. 213; Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, str. 149.

[7] Mehtilda Ulreb, Križna gora pri Ložu, Ljubljana 1974 (Katalogi in monografije 11); ista, Loška dolina in okolica v davnini, NL I/1977, str. 16–30.

[8] S. Rutar, kot v op. 6, str. 214.

[9] M. Ulreb, Križna gora in okolica v antiki, Arheološki vestnik 19/1968, str. 473-4.

[10] Urbar gospostva Prem iz 1498, objavil Milko Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III, Urbarji Slovenskega Primorja 2, Ljubljana 1954, str. 244 (Viri za zgodovino Slovencev 3).

[11] Prav tam, str. 52-3.

[12] 1274 avgust 19 – Pietro Kandler, Codice diplomatico Istriano; Indice, str. 17, št. 391; Prim. M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, str. 627.

[13] Splošno o tem: Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 208–214; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 2, Ljubljana 1965, str. 371–390; M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 275–305.

[14] DFr. 1, str. 36, št. 18: cum CCCC armatis; J. Bianchi, Documenta historiae Forojuliensis saeculi XIII et XIV ab anno 1300 ad 1333 summatim regesta, AKÖGK 31/1864, str. 430: cum quingentis armatis. – V Regesten des Herzogthums Steiermark I/1, Graz 1976, str. 18, št. 62 in v I/2, Graz 1985, str. 13, ad 62a, se omenja listina 1309 februar 14-15 s. l., ki pripoveduje, da je prišel patriarhu na pomoč CONRADUS de Stumberch. Annelies Redik dopušča možnost, da gre za predstavnika družine Stubenberških.

[15] J. Bianchi, Thesaurus ecclesiae Aquilejensis opus saeculi XIV, Utini 1847, str. 305, št. 997; 1307 junij 11, Gorica – MHDC 7, str. 150, št. 394; 1325 avgust 2, Trst – Anton Koblar, Regesti listin boštanjskega arhiva, IMK 9/1899, str. 203. – Sicer se po Valvasorju (XI. knjiga, str. 557) leta 1297 omenja tudi neki GIT Šteberški.

[16] 1325 avgust 15, Trst – kot v op. 15; 1338 marec 4, Šteberk – MMVK 13/1900, str. 55, št. 31; 1339 januar 6, Čedad – ASU, AN fasc. 679, Stephanus Candellarius 4 (1339–1340), f. 2.

[17] 1331 oktober 30, Čedad – DFr. 2, str. 565, št. 706; 1332 marec 21, Videm DFr. 2, str. 563, št. 723; Indice, str. 72, št. 2122 in str. 73, št. 2155. Prim. k temu še 1331 avgust 15, Slavina – DFr. 2, str. 545-7, št. 698; Indice, str. 72, št. 2111. – Istočasno je bil Oglej v vojni tudi s furlanskimi gospodi iz Melsa in Prampera ter njihovim sorodnikom Nikolajem iz Loža. Premirje je bilo sklenjeno 12. novembra 1331 (DFr. 2, str. 566-8, št. 708; Indice, str. 72, št. 2124).

[18] 1332 november 29 – DFr. 2, str. 633, št. 755.

[19] 1333 november 21 – AÖG 41/1869, str. 487; 1333 november 23, Videm – Indice, str. 76 št. 2264.

[20] 1333 december 27 – AÖG 41/1869, str. 488; Indice, str. 76, št. 2272. – Za stike viteza Filipa de Portis z Vulfingovim bratom Janezom: 1339 januar 6, Čedad kot v op. 16.

[21] 1332 november 29 – kot v op. 18.

[22] 1335 februar 1, Oglej ASU, AN fasc. 5120, Gubertinus de Novate 3 (1334–1335), f. 30'.

[23] 1335 avgust 20 – A. Koblar, Drobtinice iz furlanskih arhivov, IMK 2/1892, str. 83; Indice, str. 81, št. 2409; S. Rutar, Rakovska dolina in Cerkniško jezero, Ponatisek iz Planinskega vestnika 1900, str. 10.

[24] 1333 julij 31, Weissensee in 1333 september 5, Lienz – MHDC 9, str. 183, št. 609 oz. str. 184, št. 613.

[25] 1336 avgust 27, grad Braulins – AT ns. 14/1888, str. 54-5, št. CXXVIII; str. 55–7, št. CXXIX in Indice, str. 84, št. 2499.

[26] 1336 september 14 in 15, Videm – AT ns. 14/1888, str. 57–60, št. CXXX.

[27] 1337 julij 22, Videm – AT ns. 14/1888, str. 273, št. CXXXIX; 1338 oktober 15, Vipava – prav tam, str. 279, št. CXLV; Indice, str. 91, št. 2743.

[28] 1337 marec 7, Videm – A. Koblar, kot v op. 23, IMK 4/1894, str. 16; Indice, str. 86, št. 2558.

[29] 1335 april 12, Čedad – Indice, str. 80, št. 2377.

[30] Že 11. marca 1341 je bil za istrskega in kranjskega (!) mejnega grofa imenovan Janez de Cuccagna (Indice, str.98, št.2965). – Za funkcijo istrskega mejnega grofa v tem času prim. Indice, str. 46, št. 1346; str. 50, št. 1456; str.110, št. 3359; str. 117, št. 3610; str. 125, št. 3900; str. 126, št. 3916; str. 138, št. 4359; str. 139, št. 4366, 4370, 4371, 4373; str. 141, št. 4456; str. 142, št. 4478; str. 160, št. 5052 in str. 171, št. 5381.

[31] 1338 oktober 15, Vipava – AT ns. 14/1888, str. 278–9, št. CXLIV; Indice, str. 91, št. 2744.

[32] Le tako lahko razlagamo dejstvo, da se v vipavskih zadevah pojavlja Janez Šteberški. Prim. 1342 oktober 16, Videm – ASU, AN fasc. 5120, Gubertinus de Novate 10 (1339–1342), f. 19; 1345 oktober 4, Videm – AT ns. 15/1890, str. 418–9 št. CLXXXVI. Posredno dokazuje takšno

razlago tudi to, da sta okr. 1387 Janezova sinova Viljem in Janez II. prodala del posesti v Spodnji Vipavi nekemu Hennslu iz Vipave (prim. spodaj op. 77).

[33] 1335 avgust 20 – kot v op. 23; viri kot v op. 35, 64 in 65. Janez se omenja tudi v: 1344 december 19, s.l. – orig. AS, prepis CKSL; 1344 december 26, s.l. – orig. AS, prepis CKSL (datacija M. Kosa:1345 januar 1). – Janez Ludvik Schönleben sklepa v svojem rokopisu Genealogica (AS, Zbirka rokopisov I 42r, str. 690) na osnovi virov iz Bistre, da Janez, ki se pojavlja leta 1338 skupaj z bratom Vulfingom (Schönleben: Wolfgang; gre za listino 1338 marec 4, Šteberk – kot v op. 16) in leta 1345 izpričuje volilo svojega pokojnega služabnika Jakila s Šteberka (1345 november 11, MMVK 13/1900, str. 57 št. 37), ni identičen z Janezom Šteberškim iz 1363 (1363 avgust 24, Ljubljana – prav tam, str. 62 št. 49) in 1367 (1367 julij 13 – prav tam, str. 64 št. 55), ko je navedena tudi njegova žena Jera. Takšni tezi je po svoje pritegnil tudi Valvasor (XI. knjiga, str. 557; trdi, da so se Šteberški skoraj vsi imenovali Janez in da je v starih zapisih naletel na njihovo omenjanje do dvajsetkrat, pa je bilo vsem ime Janez. Od Šteberških z drugimi imeni navaja Gita – gl. op. 15, pozna pa, tako kot Schönleben, tudi Vulfingovo in Janezovo listino iz 1338), vendar v zbranih virih zanjo ni prave opore. Tudi sinova Janeza I. sta živela zelo dolgo: Viljem Šteberški se zatrdno omenja skozi dobrega četrt stoletja, njegov brat Janez II. pa celo petdeset let (prim. spodaj).

[34] capitaneus in Arisperch, prim. 1339 januar 6, Čedad – kot v op. 16; 1342 oktober 16, Videm – ASU, AN fasc. 5120, Gubertinus de Novate 10 (1339–1342), f. 33'.

[35] 1344 avgust 21 – Carlo De Franceschi, L'Istria. Note storiche, Parenzo 1879, str. 176–8; S. Rutar, Kämpfe krainer Adeliger gegen die Venetianer in Istrien, MMVK 3/1890, str. 184–5; 1347 marec – De Franceschi, prav tam, str. 180; Rutar, prav tam,str. 185; 1371 februar 24, Dunaj – kot v op. 63.

[36] Znan je šteberški glavar Jekelin oz. Jekil (Jekelinus capitaneus in Stegberch, 1337 s.d. Bistra – MMVK 13/1900, str. 54 št. 30; 1338 s.d. Begunje – prav tam, str. 56 št. 34), ki je bil novembra 1345 že mrtev. Janez I. Šteberški je tedaj namreč izpričal, da je njegov pokojni služabnik »Jächil von Stegberch« podaril samostanu Bistra za pokoj svoje duše hišo v Selščku pri Begunjah (Selczak) – 1345 november 11, prav tam, str. 57, št. 37 (prim. op. 33). – Iz petnajstega stoletja poznamo šteberškega oskrbnika (pfleger zu Stegberg) Friderika Kamniškega (1428 april 19 – orig. HHStA, prepis CKSL).

[37] 1342 april 13, Čedad – Indice, str. 100, št. 3057; S. Rutar, kot v op. 23.

[38] 1341 marec 10, Videm – Biblioteca arcivescovile Udine, Ms 29, Gubertinus de Novate 1340–1343, f. 31'.

[39] 1342 oktober 16, Videm – kot v op. 34.

[40] 1341 avgust 12, Ortnek – orig. HHStA rep. XXIV, prepis CKSL.

[41] 1342 avgust 26, Videm – Indice, str. 102, št. 3099.

[42] 1342 oktober 31 – orig. HHStA rep. XXIV, prepis CKSL.

[43] Prim. 1327 julij 25, Čedad in 1335 julij 5, Videm – Indice, str. 62, št. 1829 in str. 81, št. 2397. – Gl. še Janez Šumrada, Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice, NL I/1977, str. 37–8.

[44] Kot v op. 42.

[45] 1342 september 29 – regesti Franca Kosa iz HHStA rep. XXIV, v zapuščini Franca in Milka Kosa, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.

[46] 1344 april – AT ns. 15/1890, str. 76–9, št. CLXXIV.

[47] 1344 avgust 21 – kot v op. 35.

[48] 1345 julij 6, Manzano – FRA 40, str. 52–5, št. 43. – Premirje z Goriškimi je bilo sklenjeno v Vidmu 10. avgusta 1345, med pričami pa je bil tudi Janez Šteberški (AT ns. 15/1890, str. 417–8, št. CLXXXV).

[49] 1348 marec 11 – ASU, AN fasc. 5120, Gubertinus de Novate 11 (1342–1344), f. 6'.

[50] 1349 maj 7, Videm – Indice, str. 114, št. 3532.

[51] 1347 marec – kot v op. 35.

[52] 1352 september 9 – Indice, str. 122, št. 3789; izpis Milka Kosa v njegovi zapuščini pri Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, fasc. 5.

[53] 1355 september 22, Beram – AT ns. 16/1890, str. 23–7, št. CCXXV.

[54] 1359 november 19, Dunaj – orig. AS, prepis CKSL.

[55] Prim. 1362 april 21, Dunaj in zlasti 1362 maj 2, Koprivnica – FRA 40, str. 166–8, št. 135 in 169–170, št. 137.

[56] 1363 avgust 24, Ljubljana – MMVK 13/1900, str. 62, št. 49 (prim op. 33).

[57] 1363 okr. september 10 – FRA 40, str. 208, št. 165.

[58] 1366 april – FRA 40, str. 336, št. 235.

[59] 1366 oktober 28, Dunaj – kopija iz 14. stol. sub 1371 oktober 28, v HHStA, prepis CKSL. – Zastavljene dohodke iz meščanskega davka v Gradcu je hotel Janez leta 1371 zamenjati za dohodke v Ljubljani, ki pa so bili zastavljeni za jutrnjo Viridi Milanski, ženi vojvode Leopolda Habsburškega. Vojvoda Albreht je zato sporočil Hermanu I. Celjskemu (gl. op. 66), naj ostane Janez pri dohodkih v Gradcu. Če pa tega ne bi želel, naj mu Herman v vojvodovem imenu ponudi v zameno dohodke iz deželnoknežjih urbarjev, mitnic, uradov, sodišč in drugega kje drugje, na primer pri mitnici v Šentvidu na Koroškem. Če Janezu tudi to ne bi ustrezalo, prosi vojvoda Celjana, naj mu v zameno ponudi v zastavo kakšno svojo posest v višini vsote, ki jo Janez prejema v Gradcu, pri čemer se vojvoda obvezuje Hermanu povrniti vso škodo (1371 september 9, Dunaj – orig. HHStA, prepis CKSL).

[60] 1368 s.d. – MMVK 19/1906, str. 55, št. 171.

[61] 1368 junij 17, Planina na Notranjskem – MMVK 19/1906, str. 54, št. 168.

[62] 1368 junij 17, Planina na Notranjskem – MMVK 19/1906, str. 54, št. 169.

[63] 1371 februar 24, Dunaj – orig. HHStA, prepis CKSL, regest Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark 6/1855, str. 257–8 št. 168. – Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 379, navaja, da so bili med 1372 in 1456 po Valvasorju (XI. knjiga, str. 7) lastniki gradu Postojna Celjani, dejansko pa da so leta 1371 Habsburžani kupili Postojno »od oglejskih patriarhov«. Pripomniti moramo, da Valvasorjeva prva

letnica točno označuje čas, ko so dobili Celjani Postojno v zastavo od Habsburžanov (gl. op. 66). Po Celjski kroniki (Franz Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, Graz 1883, XLV. poglavje, str. 156–7; prevod Ludvika Modesta Golie, Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972, str. 63) je Postojno skupaj z drugimi zastavljenimi gradovi vrnil Habsburžanom grof Herman II.

[64] 1371 oktober 26, Dunaj – kopija iz 14. stol. sub 1371 oktober 26 v HHStA, prepis CKSL.

[65] 1371 oktober 28, Dunaj – kopija iz 14. stol. sub 1371 oktober 28 v HHStA, prepis CKSL.

[66] Prim. 1372 marec 14, Celje – MMVK 13/1900, str. 65, št. 59.

[67] 1338 marec 4, Šteberk – MMVK 13/1900, str. 55, št. 31 (prim. op. 16 in 33).

[68] 1367 julij 13 – MMVK 13/1900, str. 64, št. 55 (prim. op. 33). – Zemljiško posest je Janez tudi podeljeval kot plačilo za različne usluge. Leta 1348 sta z ženo Jero podelila Otonu iz Gorij, njegovi ženi in dedičem kmetijo v Podgori pri Ložu (in dem dorf ze Hinterperch ze nast pey Los, 1348 junij 11, Postojna – AS, Wurzbach 1887, prepis CKSL).

[69] 1346 november 30 – orig. AS, prepis CKSL.

[70] 1359 junij 19 – kopija iz 14. stol. sub 1345 julij 1 v HHStA rep. XIV; kopija 1438 marec 16 v HHStA rep. XIV, prepis CKSL.

[71] 1351 november 1 – MMVK 18/1905, str. 172, št. 91.

[72] 1358 maj 4 – MMVK 18/1905, str. 183, št. 116.

[73] 1364 avgust 3 – MMVK 19/1906, str. 47–8, št. 152.

[74] 1353 april 17 – orig. AS, prepis CKSL.

[75] 1370 december 4 – MMVK 19/1906, str. str. 101, št. 187.

[76] 1366 oktober 28, Dunaj – kot v op. 59; 1406 april 7 – orig. AS Velesovo št. 623, prepis CKSL; 1419 september 8 – orig. AS, prepis CKSL; Biblioteca comunale Udine, sign. 892, Miscellanea V, ff. 9', 12', 15, 17 etc. sub 1391. – Schönleben navaja (kot v op. 33) po pleterskih in verneških virih, da se omenja leta 1407 Janez Šteberški (Joannes de Stegberg) kot sorodnik Herbarta Turjaškega, leta 1421 pa v listini Bernarda Holtzhacherja, kateremu naj bi prodal neko posest okoli Cerknice. Po Schönlebnovem mnenju naj bi umrl pred letom 1441, kar ne drži, saj se od konca dvajsetih let omenjata Nikolaj, nekoliko kasneje pa njegov brat Vigulus kot gospodarja šteberške posesti.

[77] 1387 oktober 10 – orig. HHStA, prepis CKSL.

[78] 1388 junij 22 – GZL 1/95.

[79] 1381 junij 10, Celje – orig. AS, regest MMVK 14/1901, str. 36, št. 5; Mlinarič, str. 93.

[80] 1383 september 18 – orig. AS, regest MMVK 14/1901, str. 36–7, št. 6; Mlinarič, str.94.

[81] 1392 junij 28, Dunaj – orig. AS Velesovo št. 606, prepis CKSL.

[82] 1406 april 7 – orig. AS, Velesovo št. 623, prepis CKSL.

[83] 1408 avgust 20 – GZL 9/53; Mlinarič, str. 95.

[84] Gre za Pankraca Jamskega, prim. serijo listin iz 1414 v GZL 2/55 sl.

[85] 1398 maj 25, Čedad – AT ns. 17/1891, str. 315–8, št. CCCXIX.

[86] 1398 junij 22, Čedad – AT ns. 17/1891, str. 318–9, št. CCCXX.

[87] 1398 julij 1, Čedad – AT ns. 17/1891, str. 319, št. CCCXXI.

[88] 1400 april 9 – orig. HHStA, prepis CKSL.

[89] 1403 april 29 – MMVK 20/1907, str. 165, št. 282.

[90] Hans Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1282–1740, Graz 1931, str. 532.

[91] 1412 oktober 1 – orig. AS, prepis CKSL.

[92] 1419 september 8 – orig. AS, prepis CKSL. Prim. tudi 1421 januar 17 – prepis CKSL.

[93] 1427 julij 19 – orig. AS, prepis CKSL. – Andrej Apfaltrer je okr. leta 1467 prodal kranjskemu deželnemu vicedomu Juriju Rainerju posest v uradu Šteberk za 500 goldinarjev (1467 junij 11, Dunajsko Novo mesto – Regesta, str. 514, št. 5043).

[94] 1428 avgust 9 – Materialien I, str. 14, št. 38.

[95] 1429 oktober 24 in 1431 november 11 – Materialien I, str. 16, št. 55 oz. str. 17, št. 73.

[96] 1429 november 22, Neustadt – Materialien I, str. 16, št. 57.

[97] V listini je najstarejši doslej znani opis gamberškega deželskega sodišča.

[98] 1433 julij 14, Gradec – orig. HHStA, prepis CKSL.

[99] 1436 januar 4, Neustadt – Materialien I, str. 24, št. 140.

[100] Vid Špenglavec je bil v letih 1430–1433 ljubljanski mestni sodnik (prim. GZL 2/83, 2/87), leta 1440 pa je bil tudi cehovski mojster ljubljanskega krznarskega ceha (prim. GZL 3/54).

[101] 1435 maj 30 – GZL 2/88.

[102] 1438 april 21 – GZL 9/70.

[103] 1441 februar 20, Ljubljana – GZL 9/72.

[104] 1443 oktober 28, Ljubljana – GZL 2/93.

[105] 1449 april 23 – GZL 2/96.

[106] 1440 maj 31 – orig. AS, prepis CKSL.

[107] Vigulus imenuje v listini 1438 april 21 (kot v op. 102) Friderika Ravbarja »meins lieben swager«.

[108] 1438 januar 13 in 1438 maj 5, Ljubljana – orig. AS, prepis CKSL.

[109] Prim. 1439 april 20 – orig. AS, prepis CKSL; 1443 september 24 – orig. AS, prepis CKSL.

[110] Prim. op. 93.

[111] 1438 maj 19, Ljubljana – orig. AS, prepis CKSL.

[112] Notranjeavstrijska fevdna knjiga 1444, HHStA, Ms W 724, f. 245–245', mikrofilm v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, fotografske kopije v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU.

[113] Valvasor, XI. knjiga, str. 557.

[114] Valvasor namreč citira: »MS Schönl.«; zadevnega Schönlebnovega besedila nisem uspel identificirati. Najbolj bi takšno pisanje sodilo v Schönlebnove Annales sacro-profani inclyti ducatus Carnioliae, ki pa so ohranjeni le v dveh delih do leta 1000 n. št. (AS, Zbirka rokopisov I 50r in I 51r).

[115] V izvirniku se glasi zadevno besedilo: »Der Letzte dieses Namens und Stammens / so dieses Schloss auch in Besitz gehabt / und auch Johannes geheissen / hatte zu einem geschwornen Feinde den Herrn Erasmus Lueger: welcher / bey der Nacht im Jahr 1482 / dieses Schloss Stegberg überstiegen: worauf Allarm in dem Schloss worden. Als nun Herr Johann von Stegberg vernommen / wie der Feind schon würcklich dess Schlosses sich bemeistert / setzte er seine Hoffnung das Leben zu erretten in das Verbergen; versenckte sich derhalben unter das Dach / auf einem gebretterten Boden: der sich aber auch gleichsam für Feind erklärte / indem er mit ihm einbrach / also / dass der Herr von Stegberg zwar hindurch sanck / doch aber zwischen zweyen Brettern / um den Hals behängen blieb / und also / mit ihm /sein Nam und Stamm / in solcher Beklemmung / elendiglich erstickte.« (Besedilo je v izvirniku v knjižni gotici.)

[116] Materialien I, str. 66–70, št. XXVIII; Valvasor, X. knjiga, str. 285.

[117] Prim. 1466 december 3, Gradec – Regesta, str. 488, št. 4786; 1466 december 12, Gradec – AKÖGK 10/1853, str. 437, št. 940; 1467 april 11, Dunajsko Novo mesto – prav tam, str. 439, št. 957; 1469 september 15 – Regesta, str. 564, št. 5696; 1469 september 19, Gradec – prav tam, str. 565, št. 5713; 1469 oktober 9, Gradec – prav tam, str. 568, št. 5763. – Tedaj je bil upravitelj uradov Hošperk in Šteberk Baltazar Wagen.

[118] Prim. urbar urada Šteberk iz leta 1602, AS, Zbirka urbarjev II/24u. – Na podlagi ohranjenih virov iz 16. in začetka 17. stoletja sem v razpravi Gospodarske posledice turških vpadov na Kras do tridesetih let 16. stoletja (zbornik Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana 1986) med drugim opozoril tudi na turško pustošenje ozemlja urada Šteberk med sedemdesetimi leti 15. in tridesetimi leti 16. stoletja in sumarno obdelal vprašanje ponovne poselitve puste zemlje.

[119] 1455 april 27, Dunajsko Novo mesto – AKÖGK 10/1853, str. 194, št. 89; Carniola nv. 1/1910, str. 23, št. 444; za pravice Turjaških na Cerkniškem jezeru gl. tudi 1457 junij 13 in 1464 avgust 7 (Carniola nv. 1/1910, str. 24–5, št. 448 in str. 121, št. 482).

[120] Zgodba je bila že večkrat objavljena. Gl. npr. Jožef Žirovnik, Cerkniško jezero, Ljubljana 1898 (Zabavna knjižnica Slovenske matice, XI. zvezek), str. 102–7.

[121] Med sestavljanjem te razprave je Janko Kateren s Planine pri Rakeku v mladinski oddaji Periskop (TV LJ 1, 21. 1. 1986) pripovedoval legendo, zakaj straši v Malem gradu pri Planini: domači fevdalec in eden od Šteberških sta hotela posiliti mlado dekle, ki pa se je raje vrgla z grajskega stolpa v globino in se ubila. Njen duh naj bi kasneje strašil v Malem gradu.

mag. Stane Granda
Zgodovinski inštitut
Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 5
61000 Ljubljana

NOTRANJSKI KMET IN FRANCOZI

Ob razstavi Napoleonove Ilirske province 1809–1814, ki je bila 1964. leta v Narodnem muzeju v Ljubljani, je etnograf Boris Kuhar napravil analizo do tedaj zbranega ljudskega izročila o Francozih v naših krajih v času avstrijsko-francoskih vojn in Ilirskih provinc. Analiza kaže, da je med vsemi slovenskimi deželami najmanj ohranjenih vesti v notranjskih krajih.[1] Glede na zgodovinska dejstva je tak rezultat presenetljiv.

Notranjci so verjetno dobili prve neposredne vtise o revolucionarnih

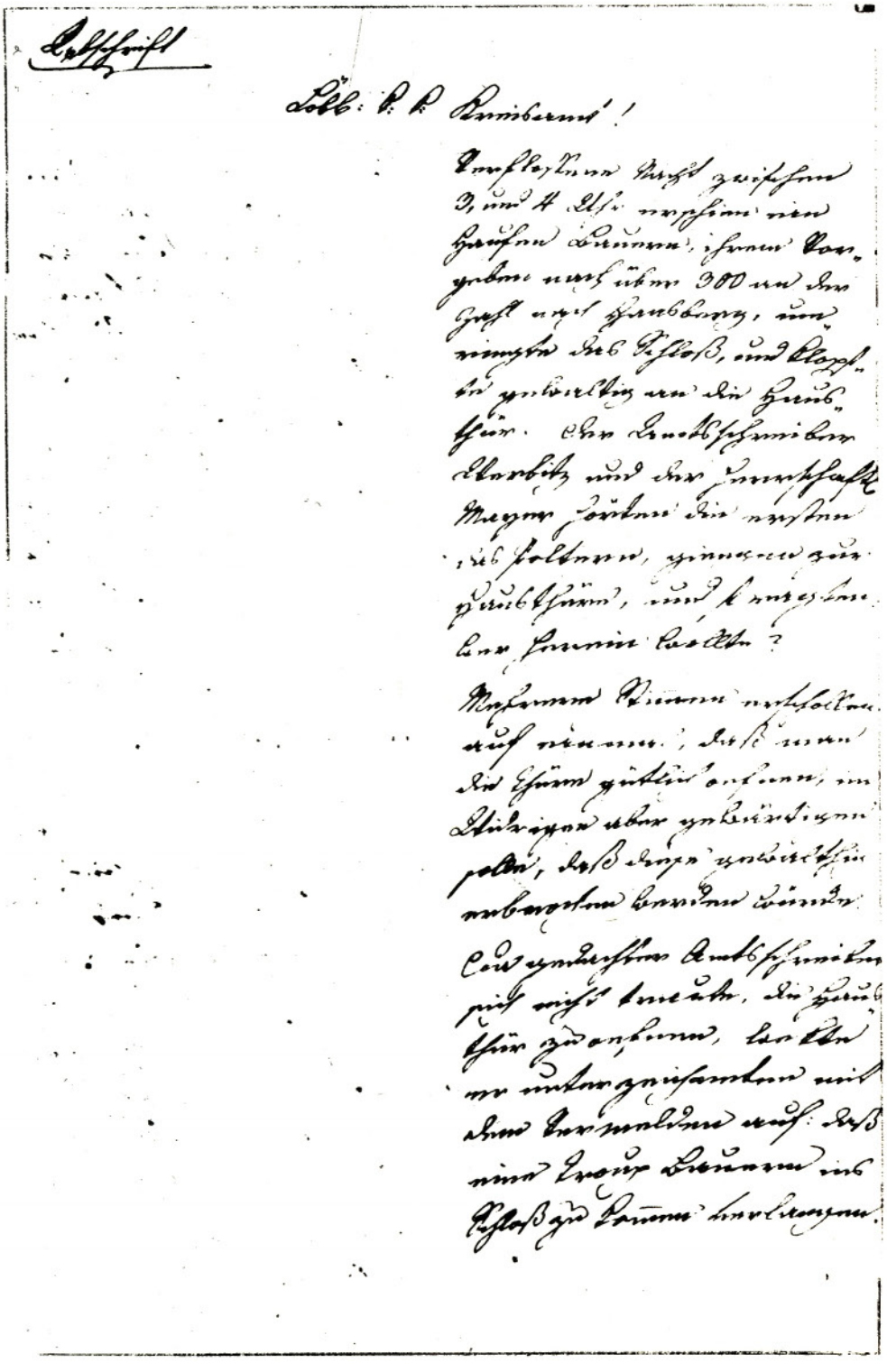

Poročilo gospostva Hošperk o protifrancoskem kmečkem uporu

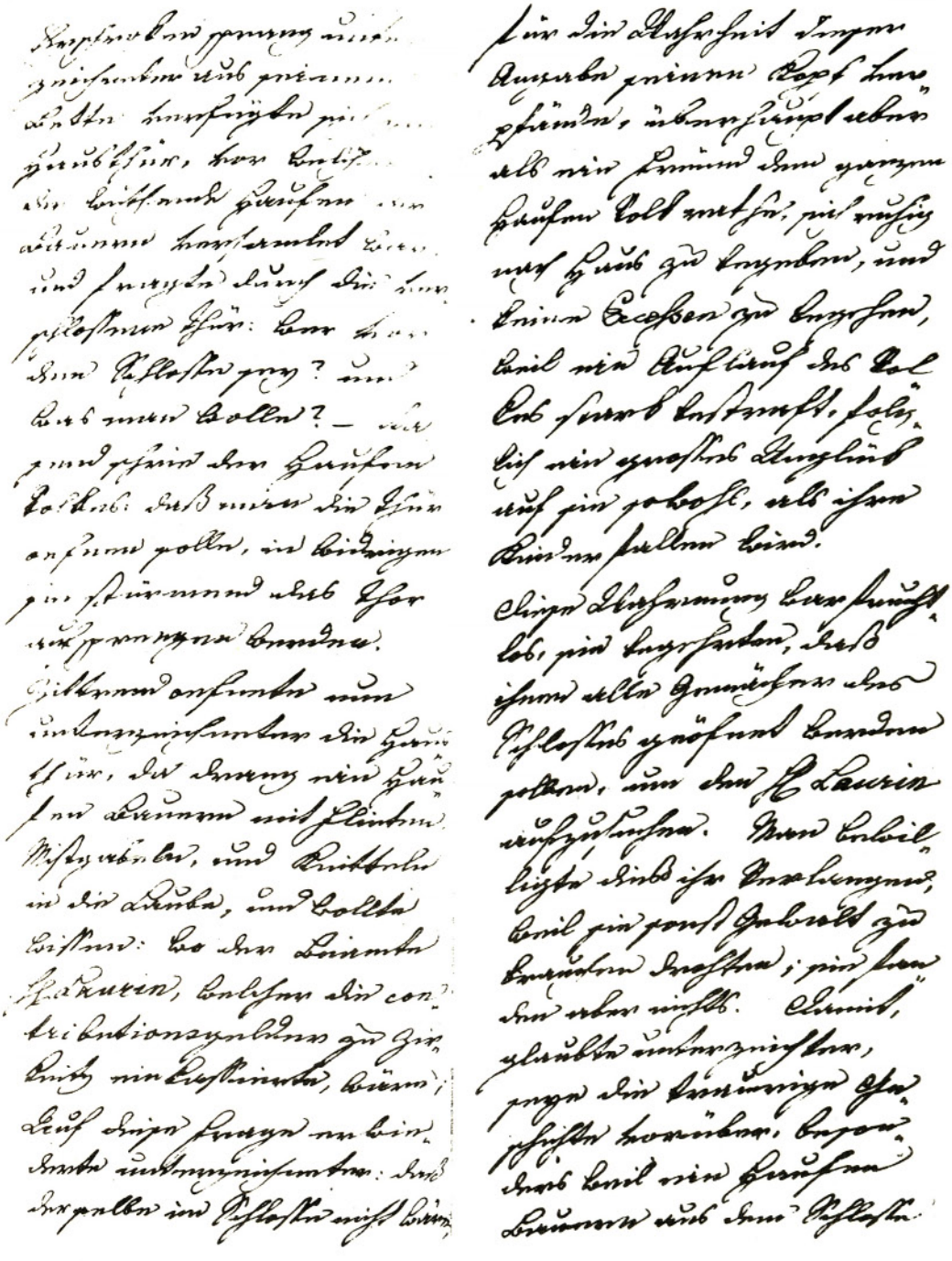

Francozih kot vojaki 13. avstrijskega pešpolka. Njegovo naborno okrožje je obsegalo Notranjsko, okolico Trsta in Goriško. S Francozi so se spopadli prvič leta 1795 v Italiji. Kmetje, ki niso bili vojaki, pa so jih neposredno spoznali 1797. leta, ko so prvič prišli v naše kraje. Ker tujih armad že nekaj desetletij ni bilo pri nas in ker je bila proti revolucionarni Franciji precej močna propaganda, so se jih mnogi zelo bali in mnogi so zapustili svoje domove. Od Postojnčanov naj bi ostali doma samo poštar s pisarjem in župnik.[2] Francozi so skušali pomiriti naše prednike s pomiritvenimi razglasi, v katerih so jim obljubljali spoštovanje njihove vere, običajev, žena in premoženja. Objavljeni so bili tudi v slovenskem jeziku. Eden od njih je bil uradno objavljen v Logatcu 27. marca 1797. Obljube so dokaj držali. Najbolj pomembno pa je, da niso naložili posebnega vojnega davka.

Njihovega drugega prihoda 1805. leta so se prebivalci naših krajev še bolj bali. Nič ni pomagalo, da sta jih mirili bežeči avstrijska armada in oblast. Strah je bil upravičen. Francozi so veliko zahtevali tako v naturi kot v denarju. Kranjski so naložili poseben vojni davek v znesku tri milijone frankov. Ljudem so zagrozili, da bodo vsako upiranje ostro kaznovali. Upornike bodo ustrelili, vasi pa brez preiskave požgali.

Avstrijska oblast se je skušala iz porazov nekaj naučiti. Začela je izvajati

določene reforme, ki bi izboljšale armado in pritegnile k obrambi dežel kar najširše ljudske množice. Skrajšana je bila vojaška obveznost in vpeljanih je bilo nekaj novosti pri urjenju vojakov. Organizirati so začeli tudi deželno obrambo. Iz kmetov, ki so imeli manj kot polovico kmetije, in iz vaškega in mestnega »proletariata« so začeli ustanavljati brambovske bataljone. Brambovci niso smeli biti mlajši od 18 in ne starejši od 40 let. Zgornja meja seveda ni veljala za častnike. Ti so lahko bili vojaški upokojenci. Urjenje naj bi potekalo po farah po nedeljski maši pod vodstvom dosluženih podčastnikov. Notranjci so sestavili štiri bataljone. Bili so slabo oboroženi in uniformirani. Julija 1808. leta je ena izmed notranjskih enot prišla v okolico Ljubljane na enomesečne vojaške vaje. Za naše ljudi so bili brambovci zanimivi, ker so oblasti dvigovale njihovo borbeno moralo s slovenskimi vojaškimi pesmimi. Druga oblika deželne obrambe je bila črna vojska, danes bi rekli oboroženo ljudstvo. Njena oborožitev je bolj spominjala na čas kmečkih uporov kot pa na takratne armade. Hujše breme kot organiziranje deželne obrambe so bile splošne obrambne priprave avstrijskih oblasti, zlasti premikanje vojaštva, ki ga je bilo na njegovih pohodih treba nahraniti, prenočiti in mu pomagati z živino pri prevažanju vojaške opreme. Vse to je naše ljudi tako finančno kot materialno zelo izčrpalo.

Ob tretji francoski zasedbi naših krajev 1809. leta se je hitro pokazalo, da so bile vse obrambne priprave zaman. Mnogi brambovci, ki jih je Napoleon

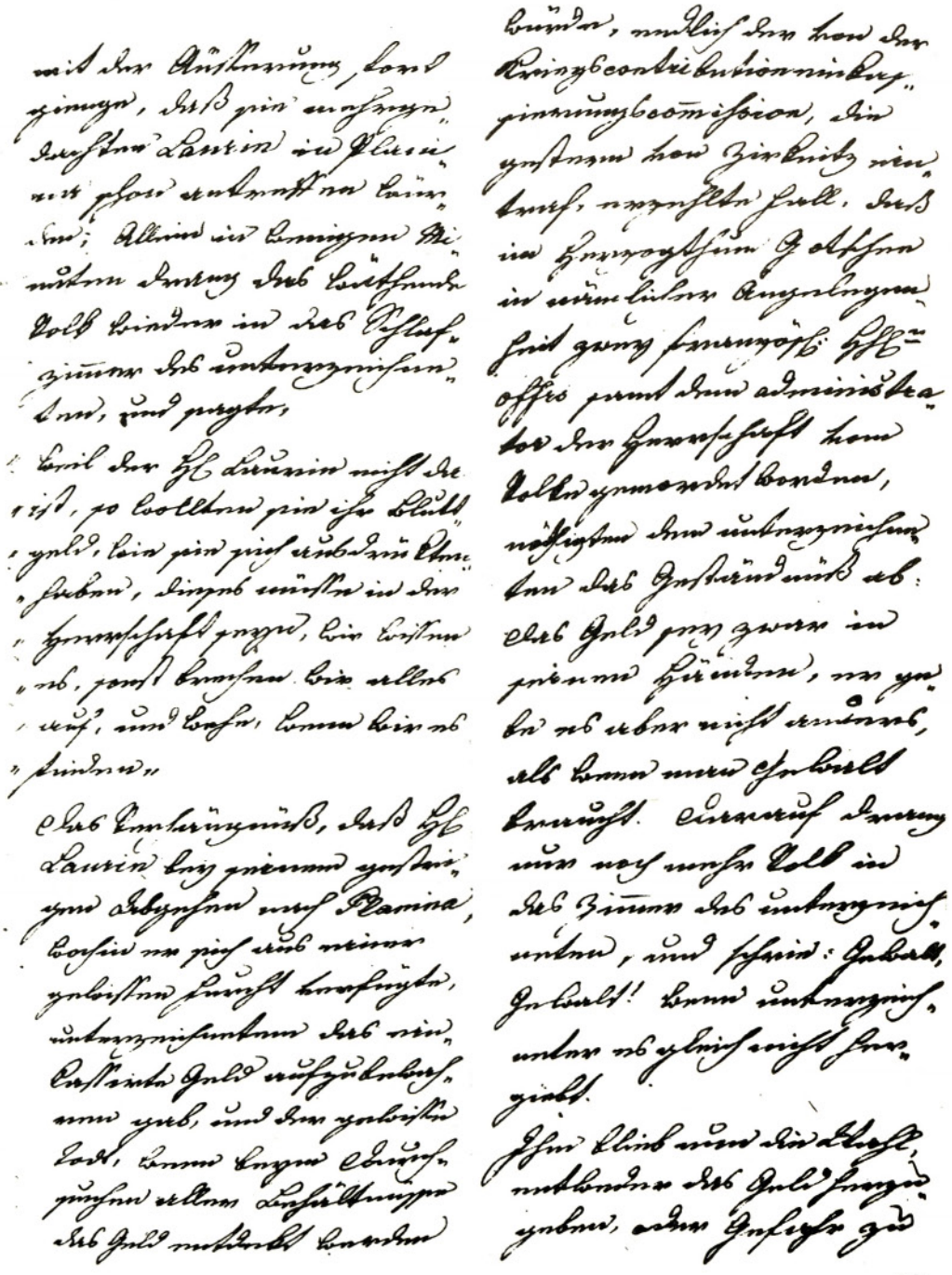

razglasil za upornike, so si komaj rešili življenje. Obnašanje francoskih vojakov je bilo bistveno drugačno kot ob prejšnjih okupacijah. Čim višji položaj je imel vojak v armadi, tem več je zahteval. Napoleon je 7. julija 1809 ukazal, da mora samo dežela Kranjska plačati več kot 15 milijonov frankov vojnega davka. Za financiranje okupacijskih oblasti so vpeljali tuđi prisilno posojilo. Poleg denarnih zahtev so morali kmetje izpolnjevati tudi francoske zahteve po dajatvah v naturi in delovne obveznosti. Zato so za čas od francoske zasedbe do sklenitve miru oziroma ustanovitve Ilirskih provinc značilni napadi kmetov na manjše skupine francoskih vojakov, njihovih uradnikov, zlasti pa na blagajne. Francoske zahteve so se stopnjevale zlasti v poznem poletju in zgodnji jeseni 1809. leta, to je v tednih neposredno pred sklenitvijo miru. Njihova brezobzirnost je sprožila dokaj močno in obsežno uporniško gibanje, ki je zajelo kraje ob zgornji Krki, Belo krajino, Kočevsko in dele Notranjske. Oblast je vzroke za upore, kot je to običaj v vseh časih, iskala predvsem v nasprotni propagandi. Te seveda ni mogoče zanikati, toda bolj pravilna je sodba, da sovraštva ni bilo potrebno pretirano razpihovati, dovolj vzrokov so dali sami oblastniki.

Med upori na Notranjskem je najbolj znan in je bil tudi najbolj odmeven napad na grad Hošperk, kjer so bili krajevni uradniki novih oblasti.[3] O napadu je ohranjenih nekaj dokumentov. Najbolj zanimiv je tisti, v katerem uradnik neposredno opisuje potek napada. Postojnski okrožni urad je namreč njegovo poročilo v prepisu poslal deželni vladi v Ljubljano. Objavljamo fotokopijo in nekoliko svobodnejši prevod.[4]

Prepis

Slavni cesarsko-kraljevi okrožni urad!

Preteklo noč med 3. in 4. uro se je pojavila množica kmetov, po njihovih trditvah nad 300, v Hošperku, obkolila grad in silno trkala po vhodnih vratih. Uradni pisar Verbic in oskrbnik gospostva sta prva slišala razgrajanje, odšla k vhodnim vratom in vprašala, kdo hoče noter. Z mnogimi glasovi je naenkrat zadonelo, naj zlepa odprejo vrata. V nasprotnem primeru lahko pričakujejo, da bodo siloma vlomili.

Omenjeni uradni pisar si ni upal odpreti vhodnih vrat, zbudil je podpisanega in ga obvestil, da zahteva skupina kmetov vstop v grad. Podpisani je prestrašen skočil iz postelje, se napotil k vhodnim vratom, pred katerimi je bila zbrana razjarjena množica kmetov, in vprašal skozi zaklenjena vrata, kdo je pred gradom in kaj hoče. Množica ljudi je zavpila, naj odprejo vrata, ker jih bodo v nasprotnem primeru siloma vlomili.

Trepetajoč je podpisani tedaj odprl hišna vrata, nakar se je nagnetla množica kmetov s puškami, gnojnimi vilami in krepelci v vežo in hotela zvedeti, kje je uradnik gospod Laurin, ki je pobiral kontribucijske denarje v Cerknici. Na to vprašanje je podpisani odgovoril, da ga ni v gradu. Za resničnost te vesti je jamčil z glavo, sploh pa kot prijatelj ljudstva svetoval celi množici, naj se vrne domov in naj ne zagreši nobenega izpada, ker je vsako upiranje ljudi zelo kaznivo in mu bo sledila velika nesreča tako zanje kot za njihove otroke.

Opominjanje je bilo brezplodno, zahtevali so, naj jim odprejo vse sobe gradu, da poiščejo gospoda Laurina. Tej zahtevi smo ustregli, ker so grozili, da bodo uporabili silo, vendar ga niso našli. Podpisani je upal, da bo s tem žalostni dogodek končan, še zlasti, ker je skupina kmetov zapustila grad, rekoč, da bodo prej omenjenega Laurina že našli v Planini. Toda po nekaj minutah so se razjarjeni ljudje ponovno nagnetli v grajsko sobo podpisanega in rekli: »Ker gospoda Laurina ni tu, hočemo njegov krvav denar,« tako so izrecno rekli. Kot vedo, mora biti denar na gospostvu. Grozili so, da bodo vse razbili, tudi orožje, če ga najdejo.

Dejstvo, da je gospod Laurin ob svojem včerajšnjem odhodu v Planino, kamor se je odpravil zaradi določenega strahu, dal podpisanem v varstvo pobrani denar, in gotova smrt, če bi pri preiskovanju vseh skrinj našli denar, končno zaradi primera, ki ga je povedala okrožna kontribucijska komisija, ki je prišla včeraj iz Cerknice, da so v gospostvu Kočevje v podobni zadevi ljudje ubili dva francoska oficirja z administratorjem gospostva vred, so izsilila od podpisanega priznanje, da je denar sicer res v njegovih rokah, da ga pa ne bo dal, razen če bodo uporabili silo. Na to se je v sobo podpisanega nagnetlo še več ljudi in vpilo: »S silo, s silo!« če ga podpisani takoj ne izroči!

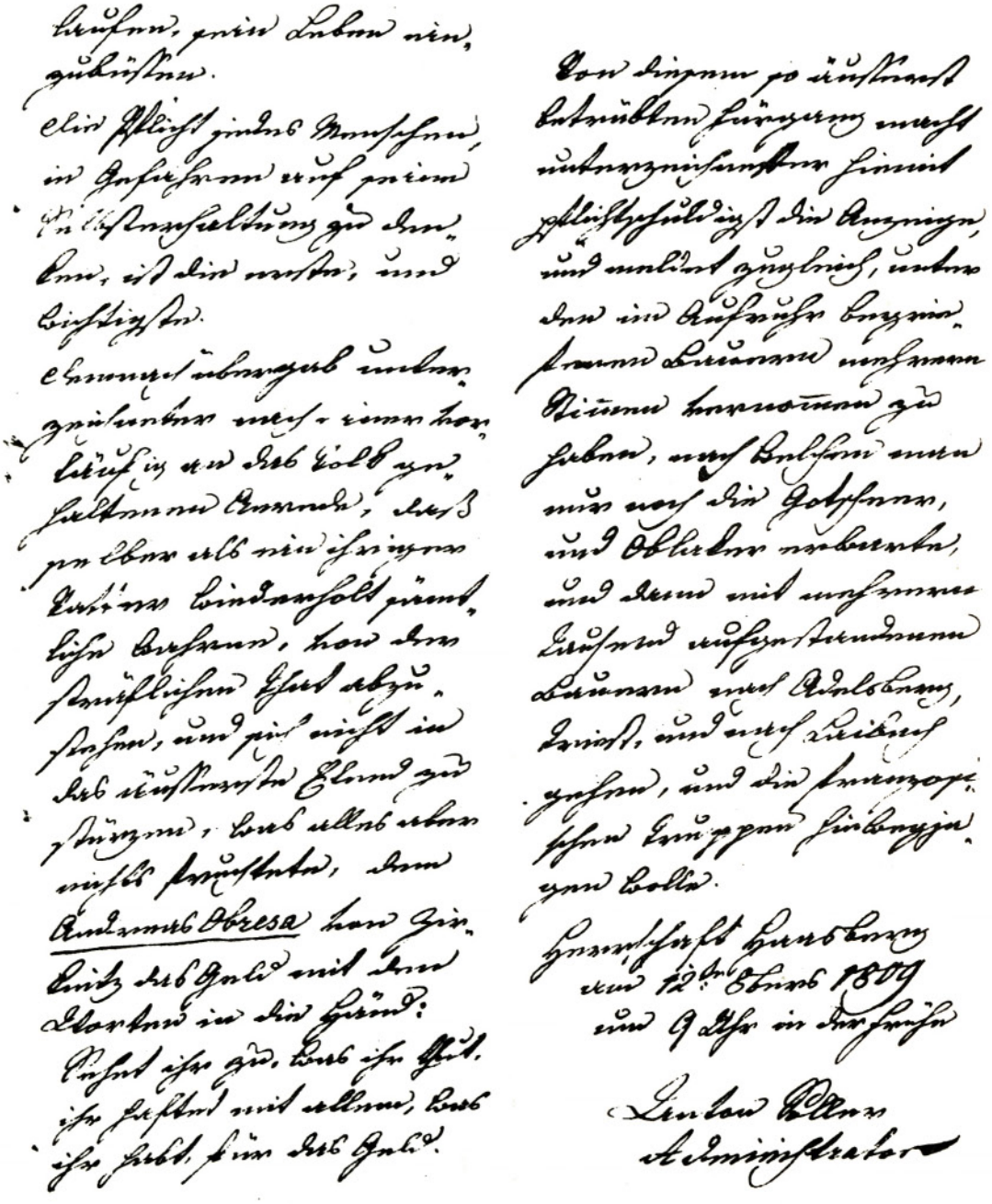

Ostali sta mu samo možnosti, da denar izroči ali da se izpostavi nevarnosti in plača z glavo.

Prva in najpomembnejša dolžnost vsakega človeka v nevarnosti je misel na samoohranitev.

Nato je podpisani po predhodnem govoru ljudstvu, da bi ga kakor njegov oče odvrnil od kaznivega dejanja, da ne bi padlo v skrajno bedo, kar pa je bilo zaman, predal denar v roke **Andreju Obrezi** iz Cerknice: »Glejte, kaj boste delali. Z vsem, kar imate, jamčite za denar.«

O tem skrajno žalostnem poteku je podpisani izdelal dolžno poročilo in hkrati sporoča, da je od več v uporu sodelujočih kmetov slišal, da pričakujejo samo še Kočevarje in Bločane in da bodo z več tisoč vstalimi kmeti šli v Postojno, Trst in Ljubljano, od koder hočejo pregnati francoske čete.

Gospostvo Hošperk
12. oktobra 1809
ob 9. uri zjutraj
Anton Soller
administrator

To poročilo je bilo, kot je bilo že zgoraj omenjeno, s spremnim dopisom poslano v Ljubljano. Iz njega izvemo, da so kmetje zaplenili okoli 9000 gld kontribucije in prisilnega posojila. Deželno oblast so v njem obvestili, da sta na sledove upornosti naletela tudi oddelek za prisilno ali eksekucijsko izterjavo ter okrožni komisar Stibil, ki sta v tistih dneh izterjevala denar v okolici Cerknice. K sreči sta se rešila v varno zavetje Planine. V soglasju s francoskim generalom v Postojni je tamkajšnji okrožni urad poslal v Cerknico zanesljivega človeka, ki bi zbral zanesljive podatke o tamkajšnjih razmerah. Njegovo poročilo naj bi jim naknadno posredovali. Zaradi nemirov se tudi niso upali poslati že zbranega denarja v znesku 7186 gld 20 2/4 krajcarjev s poštnim vozom. To naj bi storili ob naslednji vožnji. O dogodkih so obvestili tudi poveljnika francoskih sil v deželi, generala Baraguay d' Hilliersa.

Zelo zanimivo poročilo deželni vladi v Ljubljani je poslal urad v Bistri 13. oktobra. V njegove prostore so namreč na prejšnji večer neposredno po tem, ko se je z Loškega vrnil uradni kontrolor, ki je pobiral z eksekucijsko komisijo prvo osmino francoske kontribucije in prisilnega vojnega posojila ter hotel predati zbrani denar, vdrli podložniki Loškega in uradov Begunje in Bezuljak. Povedali so, da so hošperški podložniki iz Cerknice in okoliških vasi lovili tamkajšnjo komisijo za prisilno izterjavo in jo hoteli odpeljati na Reko, da pa jim je razen uradnika Rozmana, ki so ga zvezanega zadržali v Cerknici, ušla, denar pa pustila v Hošperku. Potem so oboroženi kmetje šli v hošperški grad ter zahtevali in dobili od tamkajšnjega uradnika Sollerja pobrani denar. Od tam so šli tudi v Begunje in hoteli imeti kontrolorja in pobrani denar, vendar je kontrolor k sreči že odpotoval. Iz nadaljevanja poročila zvemo, da so tudi uradniku v Bistri s silo vzeli denar in ga celo prisilili, da jim ga je vrnil tako, kot so ga vplačali. Prav takrat so vdrli tudi podložniki iz Borovnice in tudi zahtevali, da se jim vrne denar. Uradnik jim je zatrjeval, da je večino denarja že odposlal, vendar jih to ni odvrnilo od njihovih zahtev. Tudi o tem dogodku so obvestili zgoraj omenjenega francoskega generala.

Iz povedanega je razvidno, da je napad na Hošperk naglo odmeval in da so tamkajšnji kmetje našli številne posnemalce. Okupacijska oblast je reagirala. 13. oktobra sta bila objavljena dva nemško-slovenska lepaka. Enega je podpisala deželna vlada, drugega pa ljubljanski škof, ki se je pri pomirjanju ljudi zelo angažiral. Na eni strani je interveniral pri okupacijskih oblasteh na drugi pa je prek duhovščine in z lepakom miril kmete. Ker v teh uporih ni bila prelita kri uradnikov in francoskih vojakov, se je francoska oblast zadovoljila s tem, da je poslala v Postojno tri kompanije vojakov. Ti z upornimi kmeti niso brutalno obračunavali, kot se je to dogajalo na Dolenjskem in Kočevskem ter v Beli krajini, kjer so jih precej ustrelili, hiše pa požgali. Njihova naloga je bila, da ljudi s svojo navzočnostjo prestrašijo in jih pokorijo. Poročilo postojnskega okrožnega urada z dne 21. oktobra 1809 navaja, da je po zaslugi pametnega obnašanja okrajnega komisarja v Hošperku mirno. 24. oktobra pa že poročajo, da so kmetje celo vrnili odvzeti denar. Nedvomno je bila to že posledica navzočnosti vojakov. Dva dni kasneje pa so prosili za asistenco 150 vojakov tudi iz Logatca. Kmetje iz Rovt in Zaplane so napadli urad v Logatcu ter zahtevali in dobili del vplačanega davka. Ker je general grof Baraguay d' Hilliers 8. novembra izdal pomilostitveni odlok,[5] je jasno, da so vojaki ljudi pomirili. Ne gre pa prezreti tudi posledic sklenitve miru med Avstrijo in Francijo v Schönbrunnu ter ustanovitve Ilirskih provinc. Oboje se je zgodilo 14. oktobra. S tem je bilo konec okupacijskega razmerja in z njim zvezanih finančnih posledic.

OPOMBE

[1] Boris Kuhar, Francozi v slovenskem ljudskem izročilu. Napoleonove Ilirske province 1809–1814, Ljubljana 1964, str. 99–116.

[2] Splošne podatke povzemam po: Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba, 7. zvezek, str. 12–64. Glej tudi: Branko Reisp, Tabelarični pregled zgodovinskih dogodkov v naših deželah od začetka francoske revolucije do padca Napoleona, Napoleonove Ilirske province 1809–1814, str. 118–127.

[3] V bistvu so bili to še stari avstrijski uradniki, ki pa so morali poslušati nove oblasti.

[4] Vsi citirani dokumenti so v A SRS, Deželna vlada 1809, fasc. 14.

[5] Poročilo postojnske kresije deželni vladi 21. novembra 1809.

Janez Kos
Mestni muzej
Gosposka 15
61000 Ljubljana

OBSEG ZEMLJIŠKEGA GOSPOSTVA SNEŽNIK V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

V tem orisu bomo podali obseg zemljiškega gospostva Snežnik v prvi polovici 19. stoletja, obseg, ki smo ga izračunali na osnovi podatkov iz Francovega katastra iz leta 1824 in iz cenilnih operatov.[1] V cenilnih operatih je v popisu zemljišč za vsako parcelo poleg parcelne številke, njenega obsega, kakovostnega razreda, letnega katastrskega dohodka, navedeno tudi zemljiško gospostvo in podatek, ali je bila rustikalna, to je v uživanju podložnika, ali dominikalna posest, se pravi, ali jo je gospostvo za svoj strošek obdelovalo zase. Oris temelji na podatkih za 13.757 zemljiških parcel, ki so v imenovanih cenilnih operatih označene kot posest snežniškega gospostva.

Zemljiška posest snežniškega gospostva je ležala na območju nekdanjih osemnajstih katastrskih občin;[2] našteli jih bomo od severa proti jugu: Volčje, Nova vas, Studeno, Hudi vrh, Bločice, Metulje, Lipsenj, Knežja njiva, Podcerkev, Stari trg pri Ložu, Pudob, Iga vas, Poljane, Višavek, Vrhnika, Dane, Nadlesk, Kozarišče, Vrh in Babna polica. V katastrskih občinah Volčje, Bločice, Studeno in Lipsenj so bila le posamezna zemljišča snežniškega gospostva. Gospostvo se je torej razprostiralo po južnem in vzhodnem delu Bloške planote, po vzhodnem predelu gozdnega hribovja, ki se s planote spušča v Loško dolino, po večjem delu Loške doline ter po gozdnem hribovju vzhodno od te doline (proti sedanji meji s Hrvaško) in južno od nje (proti Snežniku). Največ snežniške posesti je bilo v južnih katastrskih občinah, ki smo jih navedli, to je v Loški dolini in v hribovju južno in vzhodno od nje, se pravi prav na tistem območju, ki ga je svojčas, pred spojitvijo z zemljiškim gospostvom Lož, obsegalo zemljiško gospostvo Snežnik. Posest na območju katastrske občine Lož je bila 1824 v celoti v posesti imenja mesta Lož,[3] medtem ko so se v drugih katastrskih občinah v glavnem povsod kot zemljiški gospodje pojavljala tudi sosednja zemljiška gospostva, graščine ali imenja. Zemljiško gospostvo Snežnik je imelo sklenjeno posest le na območjih gozdov, v hribovitih predelih, v Loški dolini pa je bila posest precej razdrobljena, kar se lepo pokaže s primerjanjem obsegov snežniške posesti v območjih katastrskih občin Stari trg pri Ložu in Pudob in posesti drugih zemljiških gospodov, saj je snežniškemu gospostvu pripadala na tem območju le nekako tretjina posesti.

Zemljiško gospostvo Snežnik po številu kmetij ni bilo med največjimi gospostvi na Kranjskem, pač pa je bilo veliko po svojem obsegu, zlasti po gozdovih, ki so predstavljali kar dobri dve tretjini vse njegove posesti. Zemljišča so bila z izjemo gozdnih in nekaterih pašniških dokaj razdrobljena na majhne parcele, zlasti so bile majhne njive. Vsa zemljiška posest (brez poti, potokov, gradbenih parcel in nekaterih drugih pustih površin) je bila razdeljena na 13.757 parcel, od katerih jih je 8054 merilo komaj 10 a (58,5 % vseh parcel), 4105 od 10 do 50 a (29,8 % vseh parcel) do 1 ha, 1021 parcel je merilo od 1 ha do 10 ha, 78 jih je merilo od 10 do 50 ha, 12 od 50 do 100 ha in 34 parcel celo nad 100 hektarjev. Parcele, večje od 1 hektarja, so bile skoraj brez izjeme travniki, pašniki in gozdovi, najbolj obsežne so bile gozdne parcele.

Gozdovi so v katastrskih in cenilnih zapisnikih razdeljeni v nizke in visoke, ki so bili donosnejši. Razdeljeni so bili v kakovostne razrede; v prvi razred so uvrščeni dobri gozdovi, v drugi srednji, v tretji pa slabi.

Po površini so gozdovom sledili travniki, pašniki in planine. Travniki so tudi bili razdeljeni v kakovostne razrede, najslabši travniki so bili v četrtem razredu in so bili približno enake kakovosti kot travniki, poraščeni s posameznim drevjem in grmovjem. Pašniki razen treh izjem niso bili razdeljeni v kakovostne razrede. Precej obsežni so bili pašniki, obrasli s posameznim drevjem in grmovjem, na območju katastrskih občin Kozarišče, Nadlesk in Vrh pa so bile tudi obsežne planine (senožeti).

Površina nizkih in visokih gozdov po katastrskih občinah in kakovostnih razredih

Katastrska občina	Nizki gozdovi									Visoki gozdovi									Skupaj vsi gozdovi		
	1. razred			2. razred			skupaj			1. razred			2. razred			3. razred			skupaj					
	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²
Volčje										1	10	6							1	10	6	1	10	6
Nova vas	105	69	24				105	69	24													105	69	24
Studeno											43	27								43	27		43	27
Hudi vrh																								
Bločice																								
Metulje	69	75	99				69	75	99	142	18	93							142	18	83	211	94	82
Lipsenj																								
Knežja njiva										307	8	51							307	8	51	307	8	51
Podcerkev	15	57	35				15	57	35													15	57	35
Stari trg pri Ložu																								
Pudob																								
Iga vas																								
Poljane										104	50	55	430	81	10				535	31	65	535	31	65
Višavek																								
Vrhnika										315	57	20							315	57	20	315	57	20
Dane	3	53	88	86	34	55	56	50	57	1729	48	3	2299	4	42				4028	52	45	4085	3	2
Nadlesk	52	96	69				52	96	69	2898	83	50	3098	13	79				5996	97	29	6049	93	98
Kozarišče										1152	50	52	4703	95	33	4715	75	82	10572	21	67	10572	21	67
Vrh										2117	98	8	896	18	81				3014	16	89	3014	16	89
Babna polica										746	15	37							746	15	37	746	15	37
Skupaj	247	53	15	86	34	55	300	49	84	9515	83	92	11428	13	45	4715	75	82	25659	73	19	25960	23	3

Površina travnikov po katastrskih občinah in katkovostnih razredih

Katastrska občina	1. razred			2. razred			3. razred			4. razred			Travniki z drevjem in grmovjem			Skupaj		
	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²
Volčje		26	58	13	8	22										13	34	80
Nova vas	4	74	79	111	1	31										115	76	10
Studeno	5	81	59													5	81	59
Hudi vrh	77	22	17	89	6	91		17	69							166	46	77
Bločice				16	47	56	6	42	90							22	90	46
Metulje	117	71	2	92	44	70										210	15	72
Lipsenj		4	46				20	52	97							20	57	43
Knežja njiva	1	81	76	4	33	4	144	31	98	97	67	25				248	14	3
Podcerkev	1	58	18	6	77	71	33	59	61	21	46	82	155	50	27	218	92	59
Stari trg pri Ložu	1	2	28		99	52	2	64	25							4	66	5
Pudob	6	7	74	6	65	37	9	73	6		49	79				22	95	96
Iga vas	5	91	99	14	89	47	43	86	83							64	68	29
Poljane	37	79	93	144	99	94										182	79	87
Višev ek	6	50	40	17	41	33	2	52	47							26	44	20
Vrhnika	13	84	38	151	83	94	45	85	60							211	53	92
Dane	6	64	36	60	25	78	172	18	10				140	5	71	379	13	95
Nadlesk		17	27	5	38	15	3	11	29				195	56	47	204	23	18
Kozarišče	25	25	65	110	37	93	263	28	35							398	91	93
Vrh	15	49	26	38	66	23	49	92	98				140	45	27	244	53	74
Babna polica	28	54	54	87	89	9	165	19	51				18		5	299	63	19
Skupaj	356	48	35	972	56	20	963	37	59	119	63	86	649	57	77	3061	63	77

Površina pašnikov in planin po katastrskih občinah in po kakovostnih razredih

Katastrska občina	Pašniki 1. razred			2. razred			3. razred			Pašniki z drevjem in grmovjem			Skupaj			Planine			Skupaj pašniki in planine		
	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²
Volčje		7	70											7	70					7	70
Nova vas																					
Studeno																					
Hudi vrh	68	68	28										68	68	28				68	68	28
Bločice																					
Metulje	30	15	14										30	15	14				30	15	14
Lipsenj																					
Knežja njiva	7	95	59	77	94	80	66	48	69				152	39	8				152	39	8
Podcerkev	224	79	10										224	79	10				224	79	10
Stari trg pri Ložu		1	98											1	98					1	98
Pudob		7	59											7	59					7	59
Iga vas	65	93	51	343	47	19							409	40	70				409	40	70
Poljane	70	21	33										70	21	33				70	21	33
Viševek	59	53	71										59	53	71				59	53	71
Vrhnika	148	7	35										148	7	35				148	7	35
Dane	40	9	42							233	61	26	273	70	68				273	70	68
Nadlesk	98	76	97										98	76	97				98	76	97
Kozarišče	117	86	13							310	75	86	428	61	97	448	71	29	877	33	97
Vrh	47	23	93										47	23	93	39	73	30	86	97	23
Babna polica	37	3	19							7	16	85	44	20	4				44	20	4
Skupaj	1016	50	92	421	41	99	66	48	69	551	53	97	2055	95	57	488	44	59	2544	40	16

Vrtov, velikih in malih, in malih sadnih vrtov je bilo vsega skupaj 22 ha 23 m². Cenili so jih z enakim ali celo malo višjim katastrskim dohodkom kot najboljše njive. Njive so delili v dobre, srednje, slabe in prav slabe. Najslabše njive so bile ocenjene komaj s tretjino katastrskega dohodka najboljše.

Površina njiv po katastrskih občinah in kakovostnih razredih

Katastrska občina	1. razred			2. razred			3. razred			4. razred			Skupaj		
	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²
Volčje	2	3	24	4	16	17							6	19	41
Nova vas	19	31	84	38	83	64	29	35	21				87	50	69
Studeno		66	39	1	71	76							2	38	15
Hudi vrh	13	91	99	13	11	54	1	69					28	72	53
Bločice															
Metulje	14	12	98	18	31								32	43	98
Lipsenj		37	4	1	58	63		19	96				2	15	63
Knežja njiva	6	1	2	10	17	54	11	85	27				28	3	83
Podcerkev	7	26	2	9	30	35	26	24	89	38	42	67	81	23	93
Stari trg pri Ložu	6	92	34	16	49	22	12	45	55				35	87	11
Pudob	8	70	54	8	89	93	11	12	39				28	72	86
Iga vas	13	29	73	37	54	64	34	34	45				85	18	82
Poljane	8	9	58	13	92	18							22	1	76
Višev ek	6	30	63	22	46	21	16	42	78				45	19	62
Vrhnika	7	9	91	25	58	19							32	68	10
Dane	5	65	62	14	28	30	13	44	25	12	44	64	45	82	81
Nadlesk	2	27	82	7	67	67	8	69	96	3	54	93	22	20	38
Kozarišče	11	57	74	32	64	6	39	89	30				84	11	10
Vrh	1	40	4	4	8	13	3	51	81				8	99	98
Babna polica	3	96	48	9	19	27	8	9	66				21	25	41
Skupaj	139		95	289	98	43	217	34	48	54	42	24	700	76	10

Stavbne parcele so bile v vseh naštetih katastrskih občinah, le na območjih katastrskih občin Studeno, Bločice in Lipsenj jih ni bilo, se pravi, da na njihovih območjih tudi niso živeli snežniški podložniki. Vseh stavbnih površin, na katerih so stale hiše, kajže, mlini, žage, hlevi in razna druga gospodarska poslopja, je bilo skupaj 14 ha 26 a 94 m² (največ, skoraj sedmina tega, v katastrski občini Kozarišče).

Površina po katastrskih občinah in kulturah

Katastrska občina	1 njive			2 vrtovi			3 skupaj 1+2			4 travniki			5 pašniki			6 planine			7 skupaj 4+5+6			8 skupaj 3+7			9 gozdovi			10 skupaj 8+9			11 stavbišča			12 skupaj 10+11		
	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²
Volčje	6	19	41		8	34	6	27	75	13	34	80		7	70				13	42	50	19	70	25	1	10	6	20	80	31		7	30	20	87	61
Nova vas	87	50	69		34	88	87	85	57	115	76	10							115	76	10	203	61	67	105	69	24	309	30	91	1	65	53	310	96	44
Studeno	2	38	15		7	73	2	45	88	5	81	59							5	81	59	8	27	47		43	27	8	70	74				8	70	74
Hudi vrh	28	72	53	1	67	79	30	40	32	166	46	77	68	68	28				235	15	5	265	55	37				265	55	37		73	96	266	29	33
Bločice										22	90	46							22	90	46	22	90	46				22	90	46				22	90	46
Metulje	32	43	98		85	82	33	29	80	210	15	72	30	15	14				240	30	86	273	50	66	211	94	82	485	45	48		50	76	485	96	24
Lipsenj	2	15	63				2	15	63	20	57	43							20	57	43	22	73	6				22	73	6				22	73	6
Knežja njiva	28	3	83	1	21	96	29	25	79	248	14	3	52	39	8				300	53	11	329	78	90	307	8	51	636	87	41		77	92	637	65	33
Podcerkev	81	23	95	2	40	19	83	64	12	218	92	59	24	79	10				243	71	69	327	35	81	15	57	35	342	93	16	1	54	36	344	47	52
Stari trg pri Ložu	35	87	11	1	61	96	37	49	7	4	66	5		1	98				4	68	3	42	17	10				42	17	10		73	68	42	90	78
Pudob	28	72	86		83	91	29	56	96	22	95	96		7	59				23	3	55	52	60	32				52	60	32		66	32	53	26	38
Iga vas	85	18	82	3	27	50	88	46	32	64	68	29	409	40	70				474	8	99	562	55	31				562	55	31	1	11	70	563	67	1
Poljane	22	1	76		4	63	22	6	39	182	79	87	70	21	33				253	1	20	275	7	59	535	31	65	810	39	24	1	4	27	811	43	51
Viševek	45	19	62	1	34	45	46	54	7	26	44	20	59	53	71				85	97	91	132	51	98				132	51	98		32	88	132	84	86
Vrhnika	32	68	10		48	94	33	16	4	211	53	92	148	7	35				359	61	27	392	77	31	315	77	20	708	57	20		64	29	708	98	80
Dane	45	82	81	1	45	3	47	27	84	379	13	95	273	70	68				652	84	63	700	12	47	4085	3	2	4785	15	49	1	10	9	4786	25	58
Nadlesk	22	20	38		60	26	22	80	64	204	23	18	98	76	97				302		15	324	80	79	6049	93	98	6374	74	77		34	71	6375	9	48
Kozarišče	84	11	10	4	47	35	88	58	45	398	91	93	428	61	99	448	71	29	1276	25	21	1364	83	66	10572	21	67	11937	5	33	2	10	75	11939	16	8
Vrh	8	99	98		28	87	9	28	85	244	53	74	47	23	93	39	73	30	331	50	97	340	79	82	3014	16	89	3354	96	71		23	38	3355	20	9
Babna polica	21	25	41	1	49	22	22	74	63	299	63	19	44	20	4				343	83	23	343	83	23	746	15	37	1089	98	60		65	30	1090	63	90
Skupaj	700	76	10	22	58	83	723	34	93	3061	63	77	2055	95	57	488	44	59	5606	3	93				25960	23	3				14	27	20	31980	03	20

Od vse te posesti, ki je merila 32.303 ha 88 a, je gospostvo Snežnik obdelovalo v tako imenovanem pridvornem gospodarstvu samo zase oziroma je neposredno uživalo 13.846 ha 67 a zemlje ali 42,88 %, podložniki pa so jo uživali 18.442 ha 35 a ali 57,12 %, od tega 1080 ha 11 a kot posest sosesk, to je kot gmajno. Večji del dominikalne posesti so gozdovi (90,67 %), veliko manjši del pa travniki, pašniki in planine (9,12 %), samo neznaten del njive in vrtovi (0,22 %).

	Njive			Vrtovi			Travniki			Pašniki			Planine			Gozdovi		
	ha	a	m^2	ha	a	m^2	ha	a	m^2	ha	a	m^2	ha	a	m^2	ha	a	m^2
			1. razred			mali			1. razred									nizki
	10	31	73		10	61	23	49	95	371	22	30	260	59	6	633	56	91
			2. razred			veliki			2. razred		z drev. in grm.			z gozdom				visoki
	13	77	2		46	50	57	46	50	317	92	71	31	59	44	11920	72	49
			3. razred						3. razred									
	5	48	57				94	34	7									
			4. razred						z drev. in grm.									
		3	67				106	55	72									
skupaj	29	61	23		57	11	280	86	24	689	15	1	292	18	50	12554	29	40
%			0,22						2,03			4,98			2,11			90,67

Precej drugačno je bilo razmerje med njivami, travniki, pašniki in planinami ter gozdovi, ki so jih uživali podložniki. Tudi ti so uživali največ gozdov (72,69 %), vendar so imeli dosti večji delež pri njivah (3,64 %), travnikih (15,08 %) ter pašnikih (7,41 %). Posest, ki so jo podložniki uživali kot skupno posest sosesk, je predstavljala komaj 3,35 % snežniške posesti ali 5,86 % rustikalne. V glavnem so sestavljali soseskino posest pašniki (1042 ha), katerih tretjina je bila poraščena s posameznim drevjem in grmovjem.

	Njive			Vrtovi			Travniki			Pašniki			Planine			Gozdovi			Skupaj		
	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²	ha	a	m²
DOMINIKALNO	29	61	23		57	11	280	86	24	689	15	1	292	18	50	12554	29	40	13846	67	49
RUSTIKALNO																					
Soseske	4	2	79		39	79	19	19	27	1042	22	13				14	27	84	1080	11	82
Podložniki	667	12	8	21	3	33	2761	58	26	324	58	43	196	26	9	13391	65	79	17362	23	98
Skupaj	671	14	87	21	43	12	2780	77	53	1366	80	56	196	26	9	13405	93	63	18442	35	80
SKUPAJ	700	76	10	22		23	3061	63	77	2055	95	57	488	44	59	25960	23	3	32289	3	29
%			2,17			0,07			9,48			6,37			1,51			80,40			100

Dominikalno %			4,23			2,60			9,17			33,52			59,82			48,36			42,88
Rustikalno %			95,77			97,40			90,83			66,48			40,18			51,64			57,12
Skupaj %			100			100			100			100			100			100			100

Zelo zanimiva je podoba zemljiške posesti gospostva Snežnik, kot se kaže skozi oceno letnega katastrskega dohodka. Izračunali smo, da je ta znašal okroglo 32.981 goldinarjev. Kar 97,73 % tega dohodka je bilo od rustikalne posesti, od dominikalne pa samo 7,27 %, četudi je površinsko zajemala ta, kot smo videli, 42,88 % celotne posesti. Od njiv in vrtov je bilo letno 23 % celotnega katastrskega dohodka, 13 % od pašnikov in planin in 64 % od gozdov.

Izračunan obseg posesti drugih zemljiških gospostev in njihov letni katastrski dohodek bi bil osnova za njihovo medsebojno primerjanje; s takimi izračuni bi mogli ugotoviti posestne osnove hub tudi za prejšnje čase, ki jih danes primerjamo le po višinah dajatev zemljiškim gospostvom.

OPOMBE

[1] Arhiv Slovenije, Ljubljana, Francov kataster – protokoli in cenilni operati: Volčje A 213, Nova vas A 104, Studeno A 188, Hudi vrh A 13, Bločice A 112, Metulje A 99, Lipsenj A 90, Knežja njiva A 39, Podcerkev A 128, Stari trg pri Ložu A 4, Pudob A 135, Iga vas A 24, Poljane A 129, Višavek A 198, Vrhnika A 203, Dane A 21, Nadlesk A 101, Kozarišče A 75, Vrh A 201, Babna polica A 8.

[2] Južne katastrske občine so pozneje delili po razmejitvi med kraljevini Jugoslavijo in Italijo.

[3] Janez Kos, Podoba mesta Lož v prvih treh desetletjih devetnajstega stoletja, NL 1977, str. 85.

ORIS GOSPODARSKIH IN SOCIALNIH RAZMER V LOŠKI DOLINI IN V BABNEM POLJU V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

mag. Stane Granda
Zgodovinski inštitut
Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 5
61000 Ljubljana

Viri za gospodarske razmere v Loški dolini in v Babnem polju v prvi polovici 19. stoletja niso tako skromni. V prvi vrsti je treba omeniti operate franciscejskega katastra, veliko lahko pričakujemo od arhiva gradu Snežnik, ko bo seveda urejen, posebno za socialne razmere so dragocene tudi matične knjige. Nekaj podatkov je tudi pri drugih takratnih ustvarjalcih arhivskega gradiva, zlasti oblastnih organih. V analih Kranjske kmetijske družbe ni pomembnejših podatkov. Monografskih obdelav še ni, pomembna je razprava Janeza Kosa v prvi številki Notranjskih listov.[1]

Za tukajšnji oris so bili uporabljeni predvsem cenilni operati franciscejskega katastra. Upoštevane so bile naslednje katastrske občine: Stari trg, Knežja njiva, Vrhnika, Iga vas, Poljane, Vrh, Babna polica, Babno polje, Kozarišče, Nadlesk, Pudob, Viševek, Podcerkev in Dane. K. o. Lož, razen v prvi tabeli, ni upoštevana, ker jo je že obdelal Janez Kos. Snežnik pa je izpuščen zato, ker se ga bo treba lotiti kdaj kasneje v okviru proučevanja celotnega snežniško-javorniškega gozdnega kompleksa. Takrat bodo upoštevane še nekatere druge gozdne k. o. s tega področja. Uvodoma je treba poudariti, da uporabljeni viri do podrobnosti v celoti niso zanesljivi zaradi človeškega faktorja in zaradi fiskalnih vzrokov, zaradi katerih so nastali. Dosedanje razprave, zlasti pokojnega dr. Pavleta Blaznika[2] pa so pokazale, da so v generalnem pogledu zanesljivi, kar za tovrstne preglede zadostuje. Večina dosedanjih tovrstnih razprav upošteva predvsem teritorij ene k. o. Obravnavanje večjega teritorija in s tem precejšnjega števila občin ne izvira toliko iz želje po preseganju dosedanjega načina dela, ampak predvsem iz spoznanja, da njihove meje ne v osebnem in ne v gospodarskem pogledu, razen v izjemnih primerih, niso ničesar pomenile. Tako ugotovljena podoba je zaradi komplementarnosti občin realnejša. V tabelah, ki so bistveni del pregleda, so upoštevane stare merske enote. Določena preračunavanja, zlasti na decimalke, so bila izvršena le zaradi večje preglednosti in lažje izdelave tabel.

Geografske razmere v ožjem pomenu besede se od obravnavanega časa pa do danes niso bistveno spremenile, zato niso obravnavane. Ob branju je v zvezi z njimi potrebno upoštevati predvsem negativne klimatske vplive Snežnika, ki so povzročile marsikatero slabo letino, in kraški teren.

Obravnavanje gospodarskih in socialnih razmer tistega časa pomeni za veliko večino slovenskega ozemlja predvsem opisovanje kmetijstva in kmetov. V tem pogledu sta Loška dolina in Babno polje prej pravilo kot izjema. Ostalega, na primer obrti, je bilo zelo malo in je bilo nepomembno ali pa je bilo netipično kot na primer zemljiški gospod s svojo gozdno veleposestjo in svojim načinom življenja.

Osnovni pogoji za kmetijstvo so prikazani v tabeli 1.

V tabelo niso vnešeni podatki o neuporabnih površinah in stavbnih parcelah. Njihov delež se le pri manjših občinah dvigne nad odstotek, izjema je Pudob s 5 %. Kot je iz številk v zadnji koloni razvidno, so bile med katastrskimi občinami že glede velikosti velike razlike. K. o. Kozarišče je zavzemala skoraj osemdesetkrat večji teritorij kot Pudob. Nekatere k. o. niso imele gozda, nekatere izredno malo polj. Posamezne kulture so zelo neenako zastopane. Če kdo v lastni k. o. ni mogel izkoriščati gozda, ga je pač v sosednji in v tem je bistvo zgoraj omenjene komplementarnosti k. o. Pogled na zemljevid obravnavanega področja in primerjava s tabelo kaže, da občine ob potokih ali v dolinah v obliki nekakšne podkve oklepajo gričevnat in hribovit svet, pokrit pretežno s travnimi površinami in z gozdom. Več kot 70 % vseh obravnavanih površin je pokrival gozd, travnikov in travnikov z drevjem je bilo 15 % pašnikov, tudi tistih z drevjem okoli 10 %, njiv okroglo 3 %. Le okoli 2 % je pripadlo drugim površinam, ki so vplivale na gospodarske razmere obravnavanih področij. Gozd je torej predstavljal poglavitno značilnost teh krajev; nedvomno je bilo v njem tudi veliko bogastvo, toda v obravnavanem času ga zaradi slabih prometnih razmer

Tabela št. 1: Izraba zemljišč

Kulture	Njive		Travniki		Mali vrtovi		Veliki vrtovi		Pašniki		Travniki z drev.		Pašniki z drev.		Planine		Nizki gozd		Visoki gozd		Skupaj	
k. o.	orali	%	orali	%	orali	%	orali	%	orali	%	orali	%	orali	%	orali	%	orali	%	orali	%	orali	%
Stari trg	155,3	43	39,9	11	2,9		2,3		163,6	45											364	100
Knežja njiva	72,8	6	430,9	33	3,5				268,7	21									534,4	41	1310,3	100
Vrhnika	103,1	6	715,0	44	2,2				257,4	16									549,2	34	1626,9	100
Iga vas	195,4	19	127,4	12	7,5				114,8	11			596,9	57							1042,0	100
Poljane	40,8	3	360,4	25	0,1				122,0	8									942,2	64	1465,5	100
Vrh	46,8	1	266,6	4	1,6				195,4	3	428,9	7			69,0	1			5356,3	84	6364,6	100
Babna polica	50,2	2	607,6	29	1,0		2,8		68,6	3	49,1		12,5						1292,4	62	2084,2	100
Babno polje	250,5*	9*	529,3	18	1,4				796,2	28	757,8	26							547,6	20	2882,8	100
Kozarišče	158,3	1	723,8	4	4,4		5,5		205,5	1			540,0	3	779,7	5			14937,9	86	17355,1	100
Nadlesk	168,4	1	51,7	1	5,2		0,6		224,1	2	1968,5	17			86,0	1	92,0	1	8970,4	78	11566,9	100
Pudob	130,6	60	67,2	31	5,1	2			15,3	7											218,2	100
Višev ek	143,3	38	121,5	32	1,4		5,7		103,6	28											375,5	100
Podcerkev	154,9	16	122,5	13	4,6				392,3	40	285,0	29					22,0	2			981,3	100
Dane	126,2	2	474,9	6	4,4				73,6	1	356,7	4	399,0	5			156,2	2	7002	82	8593,0	100
Lož	187,9	11	206,1	12	10,1				47,5	3			1030,3	59					259,2	15	1741,1	100

* vrstenke

Kranjske, zlasti teh krajev, ni bilo mogoče izkoristiti. Ne gre tudi prezreti, da je bil kmet z gozdom povezan preko mnogih služnostnih pravic. Njive so določale pogoje bivanja in naseljenost sploh. Zaradi njihovega skromnega števila je bila naseljenost razmeroma majhna. Seštevanje deležev travniških površin, pašnikov in tudi planin, pa tudi možnosti in pravice do paše v gozdu, nas opozarjajo na pomembnost živinoreje. Že razmerje med njivami in travniki, ena proti pet, je za tiste čase dokaj ugodno.

Poljedelstvo je bilo kljub skromnemu deležu njiv nadvse pomembno. Najboljše njive so bile v k. o. Stari trg, Nadlesk, Podcerkev in Dane, največ dela v primerjavi s pridelkom je bilo z njivami v k. o. Poljane. Po kvaliteti so jih delili v tri, v treh primerih pa v štiri kvalitetne razrede. Isti kvalitetni razred še ne pomeni dejansko enake kvalitete zemlje. Zato je tudi vrednost čistega donosa tretjega razreda v k. o. Kozarišče enaka vrednosti čistega donosa četrtega razreda v k. o. Podcerkev. Razdelitev, ki jo kaže tabela št. 2 je bila prvotno nekoliko drugačna, seveda v škodo kmetov. Bilo je veliko pritožb,

Tabela št. 2: Kvaliteta njivskih površin

Bonitetni razr.	I.		II.		III.		IV.	
k. o.	povr.	vred.	povr.	vred.	povr.	vred.	povr.	vred.
Stari trg	39,5	13^{15}	64,5	8^{40}	51,3	5^{20}		
Knežja njiva	16,6	10^{30}	27,3	6^{15}	29,0	4^{40}		
Vrhnika	32,7	9^{35}	70,4	4^{50}				
Iga vas	29,3	10^{5}	83,3	6^{5}	82,2	4^{35}		
Poljane	13,0	8^{10}	27,8	4^{50}				
Vrh	5,7	10	22,2	6^{45}	19,0	4^{50}		
Babna polica	9,0	10^{50}	21,5	7^{20}	19,7	4^{50}		
Babno polje								
Kozarišče	24,1	9^{20}	60,0	6^{05}	74,2	3^{55}		
Nadlesk	20,9	13	40,0	8^{50}	80,0	6^{8}	27,5	3^{35}
Pudob	24,3	10^{5}	43,4	6^{5}	62,8	4		
Višavek	25,8	9^{35}	57,5	6^{10}	60,1	4^{35}		
Podcerkev	12,9	13	21,4	10^{05}	47,9	5^{15}	72,8	3^{55}
Dane	16,4	13	42,9	7^{45}	39,3	5^{15}	27,6	3^{45}

Površina je v oralih, vrednost čistega donosa na oral površine v goldinarjih (1 gld = 60 kr).

zato je prikazano stanje rezultat razmer po zaključku individualnih reklamacij jeseni 1841. leta. Število najboljših površin so zmanjšali v korist slabših razredov. Niti v enem primeru ni prvi razred porasel, izjemoma se je to zgodilo pri drugem razredu. Čisti donos je bil prvotno najvišje ocenjen v k. o. Dane (17^{5} gld), vendar so ga potem zmanjšali.

Na njivah so sejali in sadili naslednje pridelke: ozimno pšenico, jaro pšenico (a zelo redko), ječmen, oves, ajdo, proso, lan, deteljo, krompir, bob, fižol, lečo, repo, zelje, korenje in zelo redko koruzo. Vsem površinam niso namenjali enako prostora, zlasti malo stročnicam, lečo in zelje navajajo zelo redko. Pri veliki večini občin je izrecno poudarjeno, da pridelovanje krompirja in ajde že nekaj let narašča. »Kruh ubogih«[3] ali »ljudska jed«, kot je nekdo označil krompir, je pokrival od četrtine do tretjine polj, ajda okoli osmine. Prevladoval je štiriletni kolobar: pšenica, ječmen, oves, proso ali ajda ali krompir. Edino za ajdo so naredili praho, ki je trajala »od sv. Jurija do sv. Janeza«.[4] Gnojili so vsako drugo leto, zlasti takrat in tista polja, na katera so posejali ali posadili ječmen, ajdo, bob in krompir. Na oral so navozili več kot štirideset voz, ki pa so bili različno težki. Po preračunanjih naj bi znašala teža gnoja več kot 20 ton. Na oral njive srednje kvalitete so posejali 6 mernikov pšenice, 7 ječmena, 9 ovsa, poldrugi prosa in 5 ajde, dobili pa 16 mernikov pšenice ali ječmena, 18 ovsa in 15 ajde (k. o. Podcerkev). Seveda so bila odstopanja glede na kvaliteto njiv in intenzivnost obdelave. Razmerje med posejanim in pridelanim krompirjem je bilo 1 : 5–6. Kvaliteto pridelkov so na splošno ocenjevali kot srednjo, prav tako tudi količino. Pogosto jim je zagodlo vreme, zlasti spomladanske in jesenske pozebe.

Vrtovi, ki so se stiskali k hišam, so bili dveh vrst: mali zelenjavni in večji sadni. Bili so deležni nekoliko intenzivnejše obdelave, predvsem zelenjavni. Na teh so gojili zelenjavo, na sadnih pa slive in zlasti hruške za mošt. Sadjereji tamkajšnji kmetje niso pripisovali pomembnosti. Vrednost čistega donosa na oral je bila enaka vrednosti čistega donosa prvega razreda njivskih površin.

Že v uvodu je bilo ugotovljeno razmeroma ugodno razmerje med njivskimi in travniškimi parcelami. Iz tabele št. 1 je razvidno, da so imele relativno največ travnikov k. o. Vrhnika, Babno polje, Podcerkev, Knežja njiva, Višavek, ... Po kvaliteti so bili travniki razdeljeni v tri oziroma štiri

bonitetne razrede. Kot vidimo iz tabele 3 je imel najkvalitetnejše travnike Pudob, sledil mu je Nadlesk, nato Stari trg, Knežja njiva, Iga vas, Viševek, ... Kljub pomembnosti te kulture za življenje tamkajšnjih prebivalcev, travniki

Tabela št. 3: Kvaliteta travniških površin

Bonitetni razr.	I.		II.		III.		IV.	
k. o.	pov.	vred.	pov.	vred.	pov.	vred.	pov.	vred.
Stari trg	8,4	6^{35}	11,9	3	19,7	2^{15}		
Knežja njiva	5,2	5^{45}	18,7	3^{10}	165,5	1^{55}	241,5	1^{05}
Vrhnika	36,7	3^{35}	556,6	1^{45}	121,8	1		
Iga vas	13,5	5^{45}	33,9	3^{45}	80,0	1^{55}		
Poljane	67,7	2^{15}	292,6	1^{25}				
Vrh	43,1	2^{40}	82,2	1^{45}	141,3	1^{20}		
Babna polica	77,9	2^{40}	198,5	1^{30}	331,1	1		
Babno polje	61,5	4	386,5	1^{55}	81,3	1^{05}		
Kozarišče	30,9	4^{00}	212,5	2^{15}	480,4	1^{25}		
Nadlesk	5,2	6^{45}	28,0	3^{10}	18,5	2^{10}		
Pudob	13,9	7^{50}	15,8	4^{15}	31,9	3^{10}	5,6	1^{55}
Viševek	22,3	5^{45}	88,1	3^{10}	11,1	2		
Podcerkev	2,8	6^{45}	13,1	3^{10}	67,1	2^{15}	39,3	1^{25}
Dane	15,3	3^{10}	155,2	2^{15}	304,5	1^{25}		

Površina je v oralih, vrednost čistega donosa na oral površine v goldinarjih.

niso bili deležni, razen spomladanskega brananja, nikakršne nege. Kosili so jih v nižjih predelih dvakrat, v višjih pa le enkrat in nato pasli. Travniki, ki so ležali ob potokih, so bili pogosto poplavljeni. Zato poleg sladke omenjajo tudi kislo krmo.

V zvezi s travniki je treba omeniti tudi pašnike. Deležni niso bili nikakršne nege. Isto velja tudi za planine (senožeti). V zvezi s travnatimi površinami je potrebno obravnavati tudi živinorejo, ki je pomagala kmetu vztrajati v teh krajih. Živina ni bila pomembna le kot pomoč pri delu oziroma kot sestavni del prehrane ampak tudi kot vir zaslužka. Bila je predmet trgovine, zlasti proti Trstu in seveda za »furanje«. Tabela št. 4 prikazuje številčno stanje živine v začetku tretjega desetletja prejšnjega stoletja.

Majhne razlike med podatki vojaške konskripcije leta 1830 in podatki komisije okoli tri leta kasneje ne smejo pripeljati do absolutno negativnega

Tabela št. 4: Stanje živine

K. o.	Konji		Voli		Krave		Ml. gov.		Ovce		Svinje	
	1830	kom.	1830	kom.	1830	kom.	1830	kom.	1830	kom.	1830	kom.
Stari trg	16	16	53	53	68	68			102	102		100
Knežja njiva			48	48	30	30		13	77	77		50
Vrhnika	2	2	60	60	31	31		24	82	82		50
Iga vas	20	18	95	76	65	65		36	101	100		50
Poljane			38	38	20	20		22	58	58		25
Vrh	3	3	21	20	20	20		4	26	30		3
Babna polica	2	2	19	19	21	21		24	45	90		40
Babno polje	5	5	78	60	78	80		20	123	123		100
Kozarišče	9	8	81	80	91	90		26	138	138		80
Nadlesk	10	10	75	50	66	60		31	89	89		67
Pudob	1	2	42	42	40	40		10	3	3		6
Viševek	12	12	49	49	50	50		24	44	44		60
Podcerkev	2	2	78	78	59	52		20	116	116		66
Dane	8	8	72	72	84	64		20	141	141		100

Podatki iz leta 1830 so rezultat konskripcije, v drugi koloni (kom.) pa rezultati popisovalcev okoli 1833. leta.

Ml. gov. – mlado govedo

ocenjevanja dela popisovalcev razmer. Zemlja je bila v takratnih razmerah sposobna preživeti le določeno število živine, kar so kmetje natančno vedeli. Seveda pa to na drugi strani ne more spremeniti dejstva, da so okrogle številke o prašičih še kako sumljive.

Konji so bili hrvaške pasme. Običajno so jih kupovali od trgovcev, ostalo živino pa so vzgajali sami. Govedo je bilo deloma domačega izvora in majhno po rasti, deloma pa srednje štajerske pasme. O mlečnosti ni podatkov. Prodajali so predvsem teleta, pa tudi starejše krave, vendar tudi te običajno skupno s teleti. Kupci so bili okoliški mesarji, zlasti pa trgovci, ki so goveda prodajali v Trst. Mlečni izdelki so težko našli kupca. Ponudba domačim gostilničarjem je bila namreč velika, zato so jih običajno porabili doma. Ovce

so bile majhne domače pasme. Volno so porabili doma za izdelavo domačih ženskih oblek. Kaže, da so moška oblačila že kupovali. O lanu za vse občine piše, da se seje izredno malo in da ni omembe vreden. V jeseni so del ovc prodali. Obdržali so jih le toliko, kolikor so jih lahko prehranili. Nasploh je bila prehrana velik problem. Vlečno živino so namreč poleg paše krmili tudi s senom. Mlečno živino, to je govedo in ovce, pa so ves čas, dokler je bilo to le mogoče, pasli. V hlevih jo je namreč čakala krma, ki je omogočala le borno preživetje, »Rauchfutter«. Bolje se je godilo svinjam, ker so jih vse do jeseni, tako kot ostalo živino in prašiče, še zlasti pasli v gozdu. Jeseni so jih zmastili s kuhinjskimi odpadki, ostanki vrtne zelenjave in predvsem s krompirjem. Imeli so jih za dom in tudi za prodajo. Običajno so bili štajerske pasme in le redko hrvaške. O perutnini ni podatkov. Sklepati je mogoče, da je je nekaj bilo, ne smemo pa prezreti težav, ki jih je povzročala bližina gozdov.

O gozdovih je bilo že nekaj povedanega. V njih so rastle običajne vrste drevja. Sestavljalci operatov nikjer ne opozarjajo na njihovo kvaliteto. Pomembnejša od delitve na mehak in trd les je bila delitev, ki je ločila les za kurjavo od merkantilnega lesa. Kmetje so preko servitutov ali pa preko najemov dobili dovolj lesa za svoje potrebe. Za drva je zapisano, da jih ni mogoče komu prodati, merkantilni les pa je bilo tudi težko prodati zaradi že omenjenih vzrokov.

Splošne pogoje gospodarjenja pa je potrebno pogledati še z vidika posameznih gospodarskih obratov. Iz tabele številka 5, ki prikazuje stanje okoli leta 1830 je razvidno, da vasi niso bile velike. Na mnogih kmetijah sta

Tabela št. 5: Podatki o prebivalcih

K. o.	Hiš	Stan.	Kmeč.	Obrtn.	Obrt. in kmeč.	Preb.	Moški	Ženske	Preb. na hišo	Družin. člani
Stari trg	58	70	58	3	9	340	155	185	5,9	4,9
Knežja njiva	28	43	39	1	3	194	95	99	6,9	4,5
Vrhnika	38	53	43	4	6	283	142	141	7,4	5,3
Iga vas	51	73	67	2	4	340	153	187	6,7	4,7
Poljane	11	22	22			97	49	48	8,8	4,4
Vrh	16	20	17		3	110	54	56	6,9	5,5
Babna polica	12	20	17	1	2	86	39	47	7,2	4,3
Babno polje	46	81	79	1	1	420	223	197	9,1	5,2
Kozarišče	61	75	71	2	2	367	170	197	6,0	4,9
Nadlesk	36	49	47		2	239	113	126	6,6	4,9
Pudob	29	37	32	1	4	191	92	89	6,6	5,2
Višavek	35	43	35	5	3	201	94	107	5,7	4,7
Podcerkev	34	48	46		2	231	113	118	6,8	4,8
Dane	40	47	42	1	4	235	128	117	5,9	5

Stan. – stanovanja
Kmeč. – kmečke družine
Obrt. – obrtniške družine
Obrt. in kmeč. – obrtniške in kmečke družine

živeli po dve družini, ki sta bili v tesni sorodstveni zvezi: stari in mladi ali pa je bil nekdo obrtnik. Bolj običajno so ti živeli sami in so našteti v kategoriji dninarji-ljudje brez vsake zemlje. Statističen izračun kaže, da je štela povprečna družina okoli pet družinskih članov. Seveda pa je to statistična dimenzija resnice in so bile družine gotovo večje. Zato moramo resnico iskati bližje onemu številu, ki kaže število prebivalcev na hišo manj eden ali oba starša. Dober primer je npr. Stari trg. Iz tabel št. 6 in 7 je razvidno, da so prevladovale kmetije v velikosti pol hube. Z oziroma na dejstvo, da je večjih ali manjših od teh razmeroma malo, velikega deleža kajžarjev, smemo domnevati, da je bil proces drobljenja oziroma koncentriranja zemlje šele na začetku. Ker so fevdalne obveznosti zapisane za kmetije v velikosti pol hube, lahko dopustimo celo možnost, da so se delile oziroma koncentrirale s te velikosti. Poseben primer je Babno polje. Tu ni bilo hubne razdelitve, ampak je bila zemlja razdeljena na štirideset enakih delov, ni še jasno ali gre za enake površinske ali gospodarske dele, in razdeljene prav tolikšnemu številu kmetov. Bila je dominikalna. Kmetje so jo dobili po zakupnem pravu. Proces rustikalizacije, to je prehoda v kmečko posest, je bil še na začetku. Poleg kmetov je živelo še šest dninarskih družin brez zemlje. Druga posebnost Babnega polja je takoimenovana »Eggartenwirtschaft,« »neke vrste ledinsko poljedelstvo, povezano s planinskim pašništvom. Pri tem so posamezne dele pašnika uporabljali v okrog 10 let trajajočem obdobju za leto ali dve kot njive, sicer za pašo«.[5]

Tabela št. 6: Število kmetij glede na velikost

K. o.	Velikost v hubah 5/4	4/4	3/4	1/2	3/8	1/3	1/4	1/6	1/8	Dninarji
Stari trg		1		20		12				25
Knežja njiva		1		12		2	6	2		5
Vrhnika				13			10			15
Iga vas		9		32					4	6
Poljane				5	2		3			1
Vrh			2	8			2			4
Babna polica				8						4*
Babno polje										
Kozarišče				25	2		4			30
Nadlesk			4	27						5
Pudob	1		3	19			4			2
Višavek			1	24			1			9
Podcerkev		1	1	18		5	7			2
Dane				30		4				6

Čisti donos na oral je znašal 6^{25} gld, 3^{35} gld, kar pomeni, da tak način gospodarjenja lahko primerjamo s slabšimi njivami. Slovenski izraz za tak način izrabe tal je vrstenke.

Vprašanje zase je velikost hub oziroma njihovih delov. Primerjava z velikostmi tovrstnih gospodarskih enot v kranjskem delu Vipavske doline kaže popolnoma drugo sliko. Tam je popolnoma jasno, koliko obsega huba, tu pa ni mogoče ugotoviti zakonitosti. Tam je polovična huba vedno merila

Tabela št. 7: Površina kmetij glede na velikost v oralih

Velikost k. o.	5/4	4/4	3/4	1/2	3/8	1/3	1/4	1/6	1/8	Dninarji
Stari trg		do 7		5–8 3/8		3/4–10 2/4				
Knežja njiva		26		do 18		do 7	6–8 3/4	1–3		
Vrhnika				21 3/16–35 3/4			8 5/8–15 3/16			
Iga vas		9 1/2–10 1/2		6–8 1/2					2 3/4–3 13/16	
Poljane				23 5/16–24 15/16	23 1/4–27 5/8		8 3/8–23 1/2			
Vrh			do 12 1/2	7 1/2–9 3/8			5 13/16			
Babna polica				4–6						1/16–1*
Babno polje										
Kozarišče				9 1/4–12 7/8	13 3/8–26 5/8		7 3/4–19 5/8			
Nadlesk			5–7	6–9 5/8						
Pudob	16		10–16	5–6			do 3**			
Višavek			do 10	7 3/4–10			do 9			
Podcerkev		31	17	14–20		5–9	16			
Dane				16–20		10–24				

* vendar samo 3, eden je brez zemlje
** ni popolnoma čitljivo, lahko tudi 6

8–14 oralov, tu pa bi bila tolikšna lahko že cela ali pa le četrtina. Vzroki so gotovo tudi zgodovinski, nedvomno pa so pomembnejši geografski, namreč zelo neizenačeni ekonomski pogoji kmetovanja. Nedvomno drži, da so bili tu veliko manj zahtevni v presoji, kaj je cela kmetija. Vprašanje bi bilo veliko bolj jasno, če bi lahko ugotovili notranjo sestavo takega obrata, to je koliko je polj, travnikov, ... S pomočjo zemljiške knjige bo ob kakšni drugi priliki vsaj delno mogoče odgovoriti tudi na to vprašanje. Podrobnejše podatke bi potrebovali tudi o številu živine po kmetijah. Navajajo, da imajo večji kmetje običajno dva vola, v Vrhniki, Viševku, Iga vasi, na Babni polici in v Nadlesku[6] pa celo po štiri, po dve do tri krave, v Iga vasi le po eno, po dve do pet ovac, Babno polje je spet izjema z desetimi, in dva prašiča. Čeprav trdijo, da je po vaseh dovolj živine za poljska dela, da si jo kmetje po potrebi med seboj tudi izposojajo, pa je moč iz podatkov o številu živine večjih kmetov izračunati, da so je imeli mnogi malo ali nič in so komaj živeli. To velja predvsem za dninarje, čeprav ne smemo prezreti gmajn, to je skupnih zemljišč in možnosti paše v gozdu.[7] Delovne sile je bilo po kmetijah dovolj, redki so zaposlili hlapca ali deklo, saj je bilo veliko mogoče narediti z dninarji. Pri delu so si pomagali z lesenim plugom okovanim z železom, branami z železnimi zobmi, z motiko, sekiro, malo koso, grabljami in s trozobimi vilami za seno. Imeli so tudi lojtrske vozove, ki pa so bili popolnoma leseni, brez enega okovanega dela. Na obravnavanih kmetijah je bilo življenje zelo skromno. Jedli so močnato hrano in zelenjavo, zlasti pa krompir. Le ob nedeljah in praznikih sta bila na mizi tudi kruh in meso. Viškov pridelkov ni bilo in ker ni bilo tudi denarja, niso imeli po kaj hoditi na trg v Sodražico, kjer je bil vsak četrtek tržni dan. Značilne so bile številne male parcele. Zaradi tega je moral sosed zelo paziti, kaj bo sadil sosed, da si pri poljskih delih nista delala škode. Čeprav trdijo viri, da je bilo gnojenje zadovoljivo, na drugi strani vseeno poudarjajo negativne posledice predolge paše oziroma nerazvite hlevske

živinoreje. Nekateri so namreč izjavljali, da bi gnoj kupili, pa ga ni mogoče. Na drugi strani pa zapisovalci trdijo, da za umetna gnojila tistega časa: apno, lapor, »milarsk pepel«, ... nimajo denarja. Pozabiti ne smemo tudi poplav oziroma že omenjenih pozeb. Pohvaliti jih velja, da so se dokaj intenzivno ukvarjali s poljedelstvom, v primerjavi z Vipavsko dolino[8] so veliko hitreje sprejemali krompir in tudi deteljo, ki so jo posejali med ječmen in nato kosili do dve leti. Prahe, zlasti daljše, so se izogibali, dobro so kolobarili, upoštevali koristnost gnojenja in zelo skrbeli za živinorejo. Mnogi so morali iskati dodatno zaposlitev. Nekaj malega jo je nudil gozd, »furanje« in pa obrt. Omenjene so, poleg neimenovanih uslužnosti, naslednje: Knežja njiva tri dotrajane žage, ki so zaposlovale tri delavce in so sežagale letno okoli 400 hlodov, v Vrhniki štiri žage s štirimi zaposlenimi, ki so sežagale letno 1800–2000 hlodov, ena v Kozariščah, ki je sežagala letno 75 hlodov, v Pudobu ena žaga z enim zaposlenim in 250 sežaganimi hlodi, v Viševku ena žaga, ki je sežagala 50 hlodov. V Starem trgu so izdelali letno nad 2000 kg surove pepelike in zaposlovali pol leta dva delavca, v Vrhniki pa je bila suknarska obrt, ki je zaposlovala tri ljudi, ki so izdelali letno 2000 vatlov sukna. Na Knežji njivi so bili tudi trije mlini, ki so imeli 12 podtočnih koles. Vendar je bilo možnosti zaposlitve malo in so mnogi iskati delo tudi drugod.

O zunanjem izgledu vasi: Hiše stoje večinoma skupaj, za njimi so vrtovi, glede na teren sledijo ostale kulture. Hiše so bile kamnite in lesene. Nekatere od teh niso imele niti kamnitih temeljev. Običajno so bile pokrite s slamo in deskami, boljše s skodlami. Bile so povečini pritlične in skupaj z lesenimi gospodarskimi poslopji velikosti posestev primerne. Najlepši kraj je bil Stari trg. Tu je bila poleg šole, ki jo je obiskovalo bolj malo otrok, tudi zaradi oddaljenosti nekaterih vasi, kamnita gotska cerkev z opečnato kritino. Tu so bile tudi tri enonadstropne hiše, dve sta imeli opečnato kritino, ena skodle. Hiše so bile po večini kamnite, pokrite z deskami ali slamo. Sicer pa so bile edine lepše stavbe cerkve. Izstopali so gradič v Koča vasi, gradič v Babnem polju, oba trdno zidana in pokrita s skodlami in pa seveda dvonadstropni Snežnik z visokim obzidjem, ki pa je bil tudi pokrit s skodlami. Nobena hiša ni bila pri zavarovalnici zavarovana pred požarom. V Vipavski dolini je bila skoraj v vsaki k. o. vsaj ena hiša zavarovana. Distriktni komisar notranjeavstrijske vzajemne zavarovalnice iz Gradca za komisariat Planina, ki je obsegal okraja Planina (Hošperk) in Snežnik, kresijski gozdni komisar Anton Ferdinand Perssina[9] se ni toliko trudil kot njegov vipavski kolega.[10]

Vasi so povezovale poti: občinske, komunikacijske, tudi vaške poti, ki so bile srednje kvalitete, mnoge pa zelo slabe in prevozne le v sušnem obdobju. Hvalijo le okrajno cesto, ki je povezovala Babno polje z Loško dolino (z odcepom do gradu Snežnik) in nato s Cerkniško dolino. Kot ilustracijo naj omenimo, da med vzroki, zakaj ne hodijo na trg v Sodražico, omenjajo tudi prometne razmere. Del poti je bil namreč tako slab, da je bil prehoden le s tovornim konjem.

Upravno je spadalo vse obravnavano področje v kresijo Postojna, sedež okrajne gosposke je bil na gradu Snežnik. Cerkveno so spadali vsi kraji v starotrško faro, nad katero je imel patronat verski zaklad.

Zemljišča po posameznih k. o. so bila podložna naslednjim gospostvom:

Stari trg: Snežnik, Koča vas, mestno imenje Lož, fara in župna cerkev sv. Jurija v Starem trgu, beneficija sv. Barbare in sv. Petra v Ložu, deželno-knežji svobodnik (5 parcel).

Knežja njiva: Snežnik, Koča vas, fara Stari trg, cerkev iz Viševka.

Vrhnika: Snežnik, Koča vas, fara Stari trg, stolni kapitelj v Ljubljani (Lambergov kanonikat), podružnična cerkev sv. Petra v Ložu, beneficij sv. Barbare, mesto Lož.

Iga vas: Snežnik, Koča vas, fara Stari trg, cerkev sv. Štefana v Lipsenju.

Poljane: Snežnik, fara Stari trg.

Vrh: Snežnik, Koča vas, fara Stari trg, cerkvi sv. Andreja na Poljanah in sv. Tomaža na Vrhu.

Babna polica: Snežnik, fara Stari trg, cerkev sv. Antona na Babni polici.

Babno polje: Babno polje.

Kozarišče: Snežnik, Koča vas, fara Stari trg, cerkvi sv. Jakoba v Pudobu in sv. Petra v Ložu.

Nadlesk: Snežnik, Postojna, Koča vas, Nadlišek, fara Ribnica, fara in župna cerkev v Starem trgu, imenje Stična, ljubljanski stolni kapitelj (Lambergov kanonikat), beneficij sv. Barbare (?).

Pudob: Snežnik, Koča vas, fara in župna cerkev v Starem trgu, podružnična cerkev sv. Jakoba v Pudobu.

Viševek: Snežnik, Koča vas, fara Stari trg.
Podcerkev: Snežnik, fara Stari trg.
Dane: Snežnik, Koča vas, župna cerkev sv. Jurija v Starem trgu, fara Ribnica.

Zelo različnim so bili dolžni plačevati tudi desetino. Kot desetinske gosposke so naštete po k. o.:

Stari trg: Snežnik, fara Stari trg
Knežja njiva: fara Stari trg, Koča vas (odvetništvo Snežnik)
Vrhnika: Snežnik
Iga vas: Snežnik
Poljane: Snežnik
Vrh: Snežnik
Babna polica: fara Lož (le 2 hubi)
Babno polje: Babno polje (odvetništvo Snežnik)
Kozarišče: le del parcel Snežnik
Nadlesk: Koča vas, fara Stari trg, fara Bloke
Pudob: le del parcel Snežnik
Viševek: Snežnik, fara Stari trg
Podcerkev: fari Stari trg in Ribnica
Dane: fara Ribnica (le 3 hube).

Kljub temu, da so se leta fevdalizmu iztekala, pa naj nekaj ilustrativnih primerov pove, da so ga še zelo občutili. Dominikalna, rustikalna zemlja, služnosti na pašnikih, planinah in v gozdovih so jih zvezale z mnogimi denarnimi, naturalnimi in delovnimi vezmi z zemljiškimi in desetinskimi gosposkami. Določene davčne obveznosti so imeli tudi do države. V Starem trgu so morali dajati dvanajsti del v naturi od pšenice, ječmena, ovsa, boba in ajde, plačati državi davek in izpolnjevati še nekatere druge obveznosti do zemljiškega gospoda. Vrhnika ni bila dolžna dajati desetine v naturi, zato pa urbarialni činž, državni davek, tlako, ekstraordinarij itd. Iga vas je dajala desetino od preoranih pašnikov (!), desetino od pšenice, ječmena, ovsa, ajde, prosa ali krompirja. Natančno naštevanje in analiziranje bi zahtevalo samostojno razpravo. Za konec naj navedemo le primer k. o. Babno polje. »V ti opčini je ena skoraj ne navadna dessetina odusih niv. Od pšenice, ječmena, ovsa, boba, ajde, lana, čebel, jancu inu krompira, brez debi bil peti dejl porajtan. Susebnu gre prou natanki per krompirjovi desetini: narpervič se sturi po nivi proba po klaftrah, pole bo desetina porajtana inu vzeta. Desetina se gruntni gosposki Čabar odrajtuje. Od niv se še posebej gruntni gosposki štivra vdnarjih, od per eni glihi enga joha 5 f: usaku lejtu plača. Davki od tih lasnih šnošeti bodo vsako lejtu po velikosti in dobroti pomirjeni vsako lejtu v dnarjih plačani. Kmetje ijmajo zabstojn inu večni užitik v tem poprej inu vselej šlišejočim Šneperskim gojzdu. Oni ijmajo pravizo notri listje grabit, ino živino past, brez deb kej plačali.«[11] Ta sicer ne najbolj tipičen, pač pa zaradi originalnega zapisa našega jezika nad vse dragocen primer iz tistega časa zelo jasno kaže nered, ki je vladal. Zato ni čudno, da so kmetje v k. o. Nadlesk trdili, da morajo plačevati ne le lastni gosposki, ampak tudi tujim in da nihče v občini ne ve, od kje imajo le-te to pravico. To, v bistvu revolucionarno razmišljanje, pa je že bilo znanilec novih časov.

OPOMBE

[1] Janez Kos, Podoba mesta Loža v prvih treh desetletjih devetnajstega stoletja, NL 1/1977, str. 85–90.

[2] Pavle Blaznik, Železniki in franciscejski katastrski elaborati. Loški razgledi 25/1978, str. 11–23; Žiri v luči franciscejskega katastra. Loški razgledi 27/1980, str. 120–130, glej njegovo nepopolno bibliografijo v Loških razgledih 30, 1983 str. 193–195.

[3] Podrobneje o uveljavljanju, širjenju in poimenovanju krompirja piše Jože Stabej, Kruh ubogih. Dela SAZU 1977.

[4] Od 24. aprila do 24. junija.

[5] Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I, Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana, 1970, str. 132, 233.

[6] Mišljene so seveda katastrske občine.

[7] O njih ni podrobnih podatkov.

[8] Stane Granda, Kmetijske razmere v Vipavski dolini v prvi polovici 19. stoletja. Goriški letnik 11, 1984 str. 61.

[9] Annalen der kaiser. königl. Landwirtschaft-Gesellschaft in Laibach, 1828, 1829, str. 20.

[10] Prim op. 8, str. 62.

[11] Zapisovalec je odgovore na vprašanja zapisoval v nemščini ter jih prevajal še v slovenščino. Ali je bil Jurij Sudnik – ta je namreč podpisan – domačin ali ne, bo treba še ugotoviti. Prepisano je dobesedno, le namesto bohoričice je uporabljena gajica.

mag. Eva Holz
Zgodovinski inštitut Milka Kosa
ZRC SAZU
61000 Ljubljana, Novi trg 5

OKRAJNA GLAVARSTVA IN OKRAJNI GLAVARJI NA NOTRANJSKEM V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

(Teritorialne spremembe in upravna ureditev)

Okrajna glavarstva so bila v drugi polovici 19. stoletja najnižja stopnja državne oblasti v deželi. Od tega, kakšni so bili okrajni glavarji, je bilo v veliki meri odvisno življenje na posameznih področjih. Kakšni so bili ti ljudje, bom poskušala prikazati v tem besedilu.

Od sredine 16. stoletja so si vladarji habsburške dinastije prizadevali, da bi uredili centralno oblast v pokrajinah, ki so jih nadzorovali. Uspehi in neuspehi takšnega prizadevanja so bili odvisni od razmer v Evropi, pa tudi od razmerja moči v državi sami.

Osnove moderni upravi pa je v začetku absolutne monarhije ustvarila šele cesarica Marija Terezija sredi 18. stoletja. Po tej ureditvi je bila Kranjska kot deželno glavarstvo (deželna vlada) razdeljena v tri kresije: ljubljansko, novomeško in postojnsko. Kresije so bile enote državne uprave, vse pristojnosti so bile združene v rokah okrožnega glavarja. Postojnska kresija je zajemala Notranjsko, avstrijsko Istro, večjo enklavo na tržaškem Krasu ter Devin.[1]

V času Ilirskih provinc so kresije nadomestili distrikti, ki pa so imeli sedeže na sedežih starih kresij. Sedež distrikta je ostal v Postojni. Delil se je v kantone Postojna, Idrija, Logatec, Senožeče, Lož, Cerknica. Izgubil pa je področje Vipave in še nekatera druga področja.

DISTRIKT POSTOJNA 1811

Kantoni	Občine	Francoske podobčine	Katastrske občine
Postojna	Postojna	23	13
	Razdrto	20	11
	Košana	16	8
Idrija	Idrija	9	9
Logatec	Logatec	12	10
	Vrhnika	11	7
	Borovnica	19	6
	Polhov Gradec	29	10
Senožeče	Senožeče	15	10
	Dolina	25	12
	Prem	29	24
	Trnovo	11	9
	Lipa	20	16
	Materija	23	11
	Podgrad (Novi grad)	22	20
Lož	Lož	30	23
Cerknica	Cerknica	21	10
	Planina	13	8

Na naslednji strani:
Zemljevid Notranje Avstrije, kraljestva Ilirija in vojvodine Štajerske leta 1841 (Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja, Zemljepisni muzej. SL/66)

**Zemljevid administrativne razdelitve vojvodine Kranjske leta 1855. (Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja, Zemljepisni muzej. KR 41)*

Po propadu Ilirskih provinc, je postojnska kresija spet pridobila vipavsko področje in ostala nespremenjena do leta 1849.[2]

Predstojniki postojnske kresije so bili:[3]

1747–?	Seyfrid pl. Gussich
1754–?	Seyfrid pl. Gussich
1769–1772	Pompeyus von Brigido
1773–1782	Franz Xaver Schwab von Lichtenberg
1787–1796	Joseph von Kreutzberg
1798–1800	Anton von Marenzi

1802–1807	Joseph von Kreizberg
1809–?	Petit de Beauverger
1815–?	B. pl. Ziernfeld
1819–1830	Anton Codelli von Fahnenfeld
1831 je bilo mesto prosto	
1832–1835	Clemens grof Brandis
1836–1840	Joseph von Flödnig
1841 je bilo mesto prosto	
1842–1843	Anton von Laufenstein
1844–1849	Joseph Koschaker

OKRAJNA GLAVARSTVA

Ob revolucionarnem letu 1848/1849 je stara ureditev propadla. Osnovani so bili okrajna glavarstva in sodni okraji. Sodni okraji so se ujemali z davčnimi okraji. Leta 1853 je bila v uradnem listu opisana ureditev delovanja okrajnih oblasti.

Okrajni uradi so bili najnižja stopnja deželne knežje oblasti. Osebje teh uradov so sestavljali predstojnik, adjunkti, aktuarji, pisarji in sluge. Predlog za mesto okrajnega glavarja je posredovala mešana komisija notranjemu ministru, ki se je moral o tem sporazumeti še z ministrom za pravosodje. Okrajni adjunkti so bili imenovani prek kresijske komisije, ki je predložila njihovo imenovanje mešani komisiji. O mestu adjunktov je dokončno odločal notranji minister sporazumno z ministrom za pravosodje. Pisarniške uradnike pa je smel imenovati kresijski predstojnik sam na predlog okrajnega predstojnika.

Območje dela okrajnih oblasti je zajemalo izpolnjevanje zakonov, zagotavljanje varnosti, javnega reda in miru ter zagotavljanje splošnega blagostanja. Okrajni uradi, ki so bili na deželni meji, so morali politično oblast obveščati o spremembah, ki so nastajale ob meji. Okrajne oblasti so skrbele za poti in mostove na svojem področju. Pomagati so morale pri novačenju, prenočevanju vojske in pri prepregi. Odločale so tudi o tisku in časnikih na svojem področju, skrbele za cerkvene in šolske zadeve, skrbele za reveže, nadzorovale tujce, nadzorovale podrejene občine. Pri javnih nastopih je bil okrajni urad predstavnik države. Imel je tudi pravico kaznovanja na prvi stopnji, opravljal je nekatere posle s področja davkov, računovodstva in blagajne.[4]

Omeniti pa je treba, da se na vseh stopnjah oblasti v habsburški monarhiji, od dežele do občine, prepletajo državna oblast in ostanki samouprave. To velja tudi za okrajna oblastva. Tako je bil okraj kot ozemeljsko upravno področje samoupravno telo, ni pa imel avtonomije. Okraji so se v tem smislu oblikovali tam, kjer so bili za to ugodni zemljepisni pogoji, zgodovinske, gospodarske, jezikovne in kulturne razmere. Okraji so bili večje enote, ker so le tako lahko opravičili svoj obstanek. Ujemali so se z omenjenimi političnimi okraji. Praviloma so okraju pripadale vse občine, ki so bile na njegovem področju. Spremembe ozemlja (združitev dveh okrajev ali pa razcepitev v dva samostojna okraja) so urejali z deželnim zakonom. Okraj je imel seveda tudi svojo upravo. Člane so volili izmed prebivalcev okraja, ki so imeli pasivno volilno pravico. Člani okrajne uprave so izmed sebe izvolili okrajni odbor. Le-ta je najemal uradnike kolikor in kakršne je potreboval za delo. Okrajna uprava pa je skrbela za gospodarstvo, vendar pri tem ni smela posegati v delo političnega okraja. O svojem delovanju se je morala sporazumeti tudi z občinami.

Okraj se je lahko odločil, katere obče naloge bo opravljal. Lahko je skrbel za izboljšavo gospodarstva, šolstva, nastanjanje vojaštva, ustanavljanje hranilnic, varstvo pred elementarnimi nesrečami. Imel je tudi pomembne obveznosti pri vzdrževanju cest. Državna oblast je nadzorovala okraje, lahko je zahtevala poročila in pojasnila ter prepovedala nekatere dejavnosti in zakone, če je bila prepričana, da je okraj s svojim delom prestopil pristojnosti, ki so mu bile določene. Državna oblast je odločala tudi o pritožbah in odločitvah okraja.[5]

Leta 1856 so bila na Notranjskem naslednja mešana okrajna glavarstva:

Mešana okrajna glavarstva	**Okrajni predstojniki**
Bistrica	
11 195 prebivalcev	1856 Valentin Šušteršič (Schusterschitz)
30 krajevnih občin	1859 isti
33 katastrskih občin	

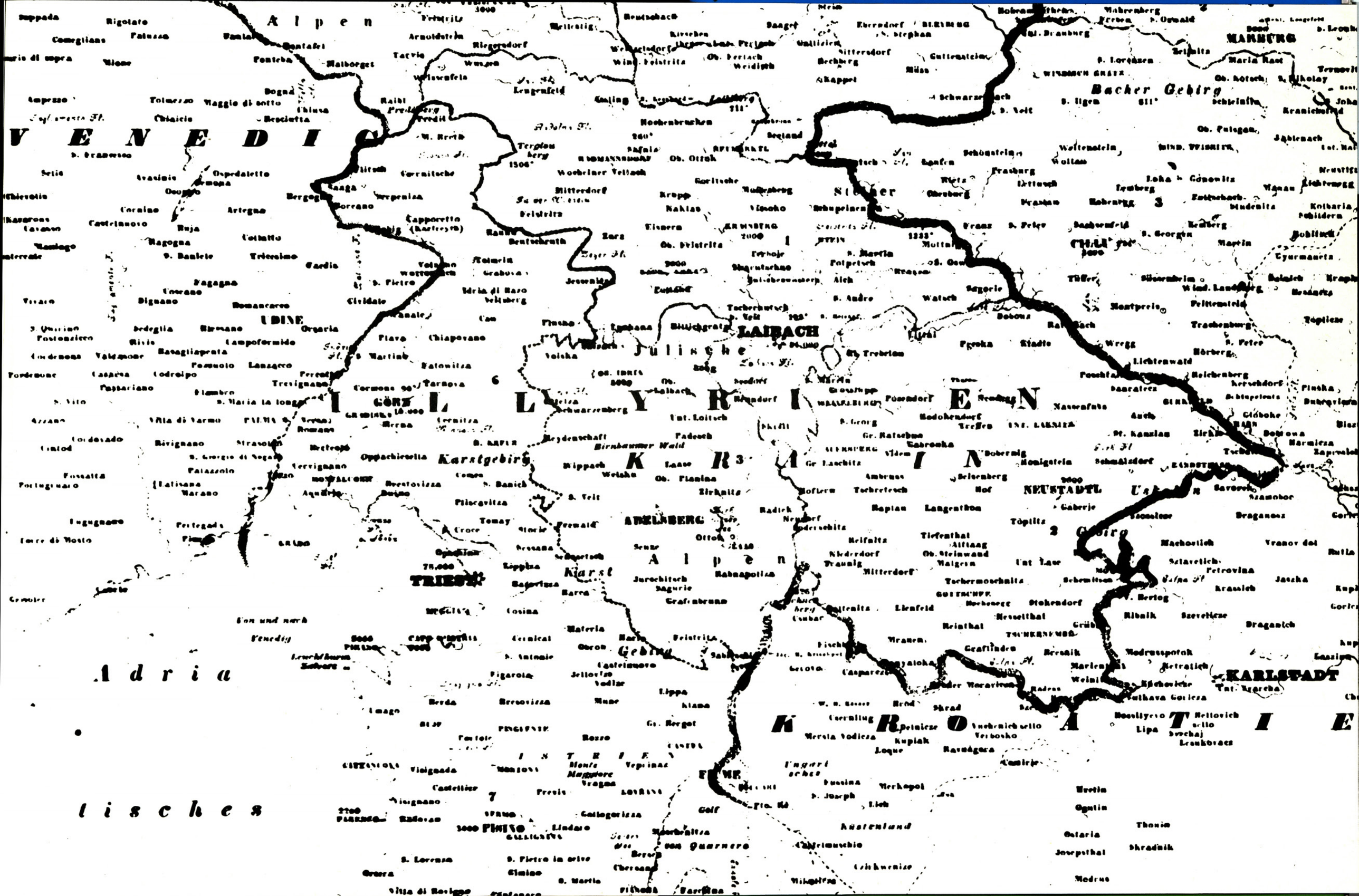

Alpen
VENEDIG
Adria
tisches
ILLYRIEN
KRAIN
KROATIE
Julische
Karstgebirg
Karst
Gebirg
Bacher Gebirg
Steiner
LAIBACH
UDINE
GÖRZ
TRIEST
ADELSBERG
NEUSTADTL
CILLI
MARBURG
KARLSTADT
FIUME
PISINO
Küstenland
Golf
von Quarnero
Ungarisches
Von und nach
Venedig

ADMINISTRATIV-KARTE
des
HERZOGTHUMS
KRAIN

im hohen Auftrage
des k. k. Ministeriums des Innern vom November 1853 Zahl 57
verfasst
im k. k. Archiv des Grundsteuer-Catasters
im Jahre 1853

ZEICHEN-ERKLÄRUNG

HAUPTSTADT
STADT
Bezirks

DIOECESAN-EINTHEILUNG

Uebersichts Croquis
des
Herzogthums

KÜSTENLAND.

KÄRNTHEN.

KÜSTENLAND.

Ausweis
über
Resultate des Catasters und der directen Steuern

Resultate des Catasters und der directen Steuern	Anzahl der	Anzahl der Katastral-Gemeinden
Productiver Boden		
Unproductiver Boden		
Gesammt Flächenmass		
Parcellen		
Städte		
Marktflecken		
Ortschaften		
Häuser		
Steuerpflichtige Hausherrn		
Steuer jährlicher Ertrag		
Grundsteuer 16% Zuschlag		
Gebäudesteuer 16% Zuschlag		
Einkommensteuer		
Hausherrnsteuer vom Ertrage		
Erwerbsteuer		
Einkommensteuer		
Summe der pflichtigen Steuer		

Landes Eintheilung

Übersicht der gemischten Bezirke des Landesgerichtssprengels Laibach

N°	Amtssitz	Bezirks-Gemeinden	Anmerk.
I	Adelsberg		
II	Egg ob Podpetsch		
III	Feistritz		
IV	Idria		
V	Krainburg		
VI	Kronau		
VII	Loitsch		
VIII	Laack		
IX	Landstrass		
X	Ludwigsthal Umgebung		
XI	Littai		
XII	Neumarktl		
XIII	Oberlaibach		
XIV	Planina		
XV	Radmannsdorf		
XVI	Senosetsch		
XVII	Stein		
XVIII	Wippach		
	Summe		

Übersicht der gemischten Bezirke des Kreisgerichtssprengels Neustadtl

N°	Amtssitz	Bezirks-Gemeinden	Anmerk.
XIX	Gottschee		
XX	Gradischutz		
XXI	Gurkfeld		
XXII	Landstrass		
XXIII	Mottling		
XXIV	Neudegg		
XXV	Neustadtl		
XXVI	Rudolfswerth		
XXVII	Seisenberg		
XXVIII	Weixelburg		
	Summe		

Zusammenstellung

Laibach

Idria ober

Wippach

Feistritz III.

Laibachs Umgebung

Gradischutz

Littai

Neustadtl

Gurkfeld

Landstrass

Seisenberg

Weixelburg

Gottschee

Reifnitz

Senosetsch

Neumarktl

Planina

Adelsberg

Egg ob Podpetsch

Loitsch

Ludwigsthal

Oberlaibach

Stein

Krainburg

Radmannsdorf

Kronau

Idria

Laack

Idrija	
14 470 prebivalcev	1856 Jožef Päuer
10 krajevnih občin	1859 isti
26 katastrskih občin	
Lož	
9821 prebivalcev	1856 Anton Ogrinc (Ogrinz)
22 krajevnih občin	1859 isti
47 katastrskih občin	
Postojna	
11 397 prebivalcev	1844–1849 Jožef Košakar (Koschaker)
22 krajevnih občin	1850–1853 Ludvik Mac Neven O'Kelly
22 katastrskih občin	1854–1863 Valentin Murnik
	1863–1867 Anton Globočnik
Planina	
12 508 prebivalcev	1856 Wilhelm Röder
17 krajevnih občin	1859 Ivan Arko
22 katastrskih občin	
Vipava	
12 286 prebivalcev	1849–1851 Victor baron Schmidburg
14 krajevnih občin	1856 Vincenc Jevniker
23 katastrskih občin	1859 isti[6]
Senožeče	
8108 prebivalcev	1856 Alojz Mulley
17 krajevnih občin	1859 isti
19 katastrskih občin	

Leta 1867 je cesar sprejel sklep o ločitvi sodne in politične oblasti, kar je pomenilo vrnitev na staro stanje. Notranjsko sta pokrivali dve okrajni glavarstvi, okrajno glavarstvo Postojna in okrajno glavarstvo Logatec. To se je najprej imenovalo Logatec (Planina), nato Logatec pri Planini in končno Logatec.

Osebje novo nastalih oblasti je bilo strogo omejeno. V okrajnem uradu so bili po en predstojnik, okrajni komisar in tajnik. V manjših okrajih tajnika niso imeli. Okrajnega glavarja je imenoval notranji minister, na ostala delovna mesta pa je uradnike imenoval deželni vodja; na Kranjskem je bil to deželni predsednik.

Ko so okraje uredili na novo, so nastale na Notranjskem nekatere manjše ozemeljske spremembe. Postojna je ostala sedež za dotedanji postojnski okraj, pridobila je še občini Mrzlo Polje in Strmco, ki sta dotlej spadali pod mešano okrajno glavarstvo v Planini. Postojnsko okrajno glavarstvo je tako zajemalo sodne okraje Postojna, Bistrica, Senožeče in Vipava.

Novo okrajno glavarstvo, ki je dobilo sedež v Logatcu, je izgubilo že omenjeni občini Mrzlo Polje in Strmco, pridobili pa so kmečki občini Rovte in Žibrše, ki sta do tedaj spadali pod mešano okrajno glavarstvo na Vrhniki. K logaškemu okrajnemu glavarstvu so spadali sodni okraji Planina, Idrija in Lož.[7] Kakšen je bil obseg postojnskega in logaškega okrajnega glavarstva, katere občine so pripadale enemu ali drugemu, kolikšno je bilo vsaj približno število prebivalstva in kako se je to število spreminjalo, lahko razberemo iz tabele, v kateri so zajeti podatki za leta 1874, 1884 in 1905.

OKRAJNO GLAVARSTVO POSTOJNA

	1874 preb.	1884 preb.	1905 preb.
I. Sodni okraj Postojna			
Občine:			
Postojna	3606	3513	3635
Košana	1951	1972	1888
Šmihel	2110	2307	2195
Sv. Peter	2390	2566	2893
Slavina	1795	1919	1854
Bukovje	–	–	604
	11852	12277	13069

II. Sodni okraj Bistrica			
Občine:			
Čelje	213	218	262
Trnovo	2927	3083	3315
Bistrica	670	688	–
Knežak	1967	2257	2538
Jablanica	1793	1794	1894
Janeževo brdo	126	146	154
Kilovče	304	311	326
Prem	458	494	483
Roteževo brdo	158	184	175
Smerje	307	339	381
Zagorje	970	988	1007
	9893	10502	11228
III. Sodni okraj Senožeče			
Občine:			
Britof	422	444	495
Famlje	283	284	275
Laže (Lasche)	230	209	168
Dolenja vas	543	506	461
Gorenje Vreme	374	355	374
Razdrto	3892	3612 (Hrenovica)	2684 (Hrenovica)
Senožeče	1091	1101	916
Sinadole	160	163	157
	6995	6674	5530
IV. Sodni okraj Vipava			
Občine:			
Budanje	922	887	942
Podvelb (Zoll).	795	769	969 Col
Erzelj	339	333	346
Goče	513	510	486
Lože	415	421	428
Planina	697	676	751
Podkraj	750	798	842
Podraga	584	505	482
Slap	573	548	507
Sturja	1244	1270	1289
Ustja	369	391	382
Šembid (St. Veit)	1569	1480	1473 Sv. Vid
Vrabče	1129	1020	961
Vipava	2586	2442	1472
Vrhpolje	–	–	755
	12485	12050	12085

Okrajno glavarstvo Postojna je imelo leta 1874 41225 prebivalcev, leta 1884 je bilo naštetih 41530 prebivalcev, leta 1905 pa 41912.

OKRAJNO GLAVARSTVO LOGATEC

	1874 preb.	1884 preb.	1905 preb.
I. Sodni okraj Idrija			
Občine:			
Čekovnik	318	316	354
Dole	810	850	940
Godovič	499	494	517
Idrija	3937	4284	5728
Pri Fari (Unter Idria)	1719	1976	1992
Lome	238	Sp. Idrija v obč. Črni vrh	v obč. Črni vrh
Žir (Sairach)	3005	3741	3889
Črni vrh	1708	1970	2037
Verh	644	v obč. Žiri	v obč. Žiri
Vojska	742	779	775 Vojsko
	13620	14410	16232
II. Sodni okraj Lož (Lože, Laas)			
Občine:			
Stari Terg	4282	4349	4703
Lož	722	799	743
Bloke	3790	4099	2867
	8794	9247	8313

III. Sodni okraj Logatec			
Občine:			
Rovte (Gereuth)	1841	1897	2111
Hotederšica	805	893	873
Cirkova vas		Gor. Logatec	Gor. Logatec
(Kirchdorf)	875	1056	1010
Dol. Logatec	1341	1539	1619
Planina	3220	3661	1620
Begne (Wigaun)	1097	v obč. Cerknica	–
Cerknica	3559	4999	–
	12738	14045	7233
IV. Sodni okraj Cerknica			
Občine:			
Rakek	–	–	1813
Žilče pri Sv. Vidu	–	–	1489
Cerknica	–	–	5305
			8606

Leta 1874 je bilo v okrajnem glavarstvu Logatec 35152 prebivalcev, leta 1884 37702 prebivalcev in leta 1905 40384.[8]

V obeh okrajnih glavarstvih so v letih 1868 do začetka prve svetovne vojne opravljali službo okrajnega glavarja naslednji uradniki:

Logatec (Planina)	1868	Anton Ogrinc (Ogrinz)
Logatec pri Planini	1874	Anton Ogrinc
Logatec	1876–1877	Anton Ogrinc
	1878–1879	Edvard Gusič (Gussich)
	1880–1883	Ivan Mahkot
	1884–1887	Anton Pace
	1888–1889	Karl Rus (Russ)
	1890	Mihael Gstettenhofer
	1891–1901	Gustav Delkot (Del Cott, Delcott)
	1902	Oton Detela
	1902–1908	Ivan Kremenšek
	1908–1914	Karel Ekel
Postojna	1868–1885	Anton Globočnik
	1886	Gustav Delkot
	1887–1890	Friedrich Schwarz
	1891–1896	Ferdinand Gozani
	1897–1902	Wilhelm Laschan von Moorland
	1903	Wilhelm Rechbach
	1904–1907	Štefan Lapajne
	1908	mesto okrajnega glavarja je bilo prosto, posle je vodil Silvester Domicelj
	1909–1910	Franc Žitnik (Schitnik)
	1911–1914	Anton Pilshofer[9]

OKRAJNI GLAVARJI NA NOTRANJSKEM

Arko Ivan

Bil je okrajni predstojnik v Planini 1853. leta.

Delkot (Del Cott, Delcott) Gustav

Bil je okrajni glavar v Postojni leta 1886, v Logatcu pa v letu 1891–1901. Iz Logatca so poročali, da je bil med prebivalstvom priljubljen.[10]

Detela Oton

Njegova uradniška kariera se je začela leta 1889, ko je pričel kot praktikant in potem napredoval po uradniški lestvici. Leta 1902 je bil okrajni glavar v Logatcu, v letih 1903–1909 pa v Radovljici. Ne smemo ga zamenjati s kranjskim deželnim glavarjem Otom pl. Detelo.[11]

Domicelj Silvester

Rojen je bil leta 1868 v Zagorju pri Pivki, umrl pa je leta 1938 v Ljubljani. Po končanem študiju se je odločil za uradniško službo. Leta 1893 je stopil v pripravljalno službo pri finančnem ravnateljstvu v Ljubljani, naslednje leto pa je prešel v politično upravo na Kranjskem in bil dodeljen okrajnemu glavarstvu v Radovljici. Od leta 1897 do 1900 je služboval pri deželni vladi v Ljubljani, leta 1899 je postal okrajni komisar, leta 1901 pa je bil prestavljen v Logatec. Leta 1906 je napredoval do vladnega tajnika in bil leta 1907 imenovan za vodjo okrajnega glavarstva v Postojni. Leta 1908 je bil premeščen

na okrajno glavarstvo v Ljubljani, leta 1909 pa v Črnomelj, kjer je postal 7. 11. 1912 okrajni glavar. Zaradi bolehnosti je bil leta 1917 začasno upokojen, vendar se ni več znova zaposlil.

Bil je zelo nadarjen in spreten uradnik. Poglobil se je v duha slovenskega jezika, resno se je ukvarjal tudi s pravniškim jezikoslovjem. Anonimno je v Slovenskem Pravniku leta 1906 objavil razpravo Govor, psihologija, terminologija, karakteriološka študija, v kateri je obravnaval osnovne razločke med slovenskim in nemškim načinom mišljenja in govora. Predlagal je temeljito preosnovo terminološkega raziskovanja.[12]

Ekel Karl

V letih 1907–1908 je bil okrajni glavar v Črnomlju, od 1908. do 1914. leta pa v Logatcu. Znal je slovensko in nemško, pisno in ustno.[13]

Globočnik Anton pl. Sorodolski

Rojen je bil leta 1825 v Železnikih, umrl pa leta 1912 na Dunaju; pokopan je v Postojni. V ilirsko mišljenje ga je vpeljal Luka Jeran, s katerim se je spoznal kot dijak leta 1841. Tej rodoljubni smeri je ostal zvest tudi na dunajskem vseučilišču, kjer se je družil z Matijo Cigaletom in Petrom Kozlerjem. Z njegovim imenom sta povezani tudi slovenska zastava in ideja Združene Slovenije. Leta 1848 je živahno sodeloval v ustavnem gibanju. S Petrom Kozlerjem sta odločila, naj velja kranjska deželna zastava (belo-modro-rdeča) za slovensko trobojnico. Istega leta je s tovarišem Semrajcem v Novicah izdal oklic Slovencem, naj se potegujejo za združitev v eno upravno enoto. Bil je tajnik društva Slovenija, ki je izdelalo slovenski narodni program. Le-ta je zahteval popolno združitev Slovencev ne glede na kronovinske meje ter

Mi župan [illegible] sovétniki
PREMSKE OBČINE
smo v odborovej seji dné 28. marcija tega leta jednoglasno imenovali
Vaše Blagorodje, velečastiti gospod
ANTON GLOBOČNIK,
viteza Franc-Jozipovega reda, c. k. okrajni glavar v Postojni, itd., itd.,
za
ČASTNEGA OBČANA
V PREMU,
kar s to listino svečano dokazujemo.
Občinski zastop v Premu, dné 28. marcija 1883.

Ena od častnih diplom, ki jih je prejel postojnski okrajni glavar Anton Globočnik. (Narodni muzej v Ljubljani)

enakopravnost Slovencev v šolah in uradih. S tem programom je sodeloval na slovanskem kongresu v Pragi maja 1848. leta. V juniju se je vrnil na Dunaj, da je po očetovi želji opravil še zadnji juridični izpit. Medtem pa je cesarska vojska razgnala slovanski kongres v Pragi. Globočnik se je pokoril očetovi volji in se vrnil domov. Prišel je pod vpliv domačih razmer in se spremenil v mirnega in lojalnega uradnika, ki se je sprijaznil z danimi razmerami. Svojega slovenskega prepričanja sicer ni nikdar zatajil, vendar pa se je znal – posebno v Postojni – prilagoditi stanju, kakršno je bilo v kranjskem deželnem zboru.

Kot začetnik je bil najprej pri deželnem sodišču v Ljubljani, nato pa so ga začeli seliti; delal je tudi na Hrvaškem. Leta 1861 se je v sporu, ki je nastal med Hrvati in Madžari zaradi Medjimurja, postavil na hrvaško stran. Ker pa

so zmagali Madžari, se je moral umakniti in je prišel k deželni vladi v Ljubljano. Leta 1863 je postal okrajni predstojnik, leta 1867 pa okrajni glavar v Postojni, kjer je opravljal to delo vse do leta 1885.

Med svojim uradovanjem v Postojni se je posvetil predvsem ureditvi in popularizaciji Postojnske jame. Težave, ki so ob tem nastajale, je popisal v svojem dnevniku. Skrbel je tudi za vzdrževanje in izboljšavo cest, za pogozdovanje Krasa in za gradnjo kapnic. Veliko si je prizadeval za utrditev in razvoj osnovnega šolstva. Ker posamezne šolske občine niso zmogle dovolj sredstev, je pri visokih in premožnih osebah doma, pa tudi na Dunaju, pridobil podpore, s katerimi so si pomagali pri gradnji ali pa vzdrževanju šolskih stavb. O slovenskem uradovanju in o odnosu do Slovencev ves ta čas v Slovenskem narodu ni bilo kakšnih pomembnejših pripomb. Ljudje so se pritoževali v glavnem zaradi širjenja nemškutarstva med učiteljstvom.

Stanje v kranjskem deželnem zboru se je odražalo tudi v razmerah v postojnskem okrajnem glavarstvu. Tako se je leta 1879 Postojnčanom posrečilo, da so se otresli nemškutarskega župana Burgerja, marca istega leta pa so bile ponovne volitve, ki so narodnjake presenetile, saj je bil Burger spet izvoljen za župana. Leta 1880 so se iz Ilirske Bistrice pritoževali nad nemškim uradovanjem okrajnega glavarstva v Postojni. Pravili so, da so politični uradi na Notranjskem že uradovali slovensko in nemško, sedaj pa spet prevladuje nemščina.

Leta 1885 je bil Globočnik imenovan za vladnega svetnika ter je prišel k deželni vladi v Ljubljano. Leta 1890 je stopil v pokoj. Zaradi svojih zaslug pri uradovanju je dobil plemstvo in naslov »Sorodolski«. Leta 1894 je za svoje znanstveno delo dobil tudi odlikovanje – veliko zlato kolajno za znanost in umetnost. Ko je bil že upokojen, je še enkrat nastopil v političnem življenju. Leta 1891 je bil izvoljen za poslanca v državnem zboru. Kandidiral je na listi katoliške narodne stranke (v kuriji gorenjskih in notranjskih mest in trgov) in zmagal pred naprednim kandidatom dr. Danilom Majaronom. Pristopil je k Hohenwartovemu klubu; delal je v odsekih, kot govornik pa ni nastopal. Mandat je odložil leta 1896.

Pomembno je tudi njegovo pisateljsko delo. Ko je prišel na Kranjsko leta 1862, se je začel ukvarjati z znanstvenim delom. Tega leta je v izvestjih Juridične družbe izšla njegova razprava o deželnoknežjih gozdnih rezervatih na Kranjskem. Leta 1867 je v MHK objavil monografijo o Železnikih. Leta 1877 je v Ljubljani izdal Allgemeines Repertorium der Gesetze und Verordnungen aus allen Fächern, ki so jo uporabljali po vsej Avstriji in je bila 1893 ponatisnjena pod naslovom Index der alten und neuen österreichischen Gesetze und Verordnungen. V letih 1867 in 1878 je v nemškem jeziku izdal krajša navodila za župane, leta 1888 brošuro Die historische Entwicklung des Verwaltungs und Gerichtswesens in Krain, tej pa je leta 1893 sledila knjiga Übersicht der Verwaltung und Rechtsgeschichte des Landes Krain. Sestavil je tudi seznam kranjskega plemstva, ki ga je 1899 priobčil pri MHK kot Der Adel in Krain. Pisal je tudi članke v slovenščini in sicer za Slovenskega Pravnika leta 1888 Instancije v občinskih zadevah kranjskih, leta 1890 Pravne stopnje in njih roki v upravnem postopanju in istega leta še Vkupnost v javnem in zasebnem pravu. Za Österreichische Zeitschrift für Verwaltung je leta 1882 napisal razpravo Zum Schutze der auf Huben lastenden öffentlichen Leistungen in leta 1890 Zur Frage der Strafumwandlung im politischen Strafverfahren. Zanimal se je tudi za numizmatiko in na Dunaju leta 1897 izdal knjigo Geschichtliche Übersicht des österreichischen Geld und Münzenwesens. Opisuje razvoj avstrijskega denarstva od srednjega veka do uvedbe kron leta 1891.

Ko je po upokojitvi prišel v Ljubljano, je začel delati tudi pri Muzejskem društvu za Kranjsko. V letih 1885–1888 je bil podpredsednik društva, v letih 1889–1891 pa njegov predsednik. Ko se je preselil na Dunaj, je postal njegov častni član.[14]

Gozani Ferdinand

Sodil je med tiste okrajne glavarje, ki so se precej selili. Najprej je bil okrajni glavar v Črnomlju in sicer v letih 1887–1890, nato pa je sledilo glavarstvo v Postojni v letih 1891–1896. Končno je napredoval v Ljubljano, kjer je bil okrajni glavar v letih 1896–1903. Znal je slovensko – pisno in ustno.[15]

Gstettenhofer Mihael

V Logatcu je bil okrajni glavar leta 1890, nato pa se je preselil v Kranj, kjer je služboval v letih 1891–1901. Slovensko je znal ustno, pisno pa slabo. Časopisje je pisalo o njem, da je nemško usmerjen. Tako so leta 1891 opra-

vili popis prebivalstva le v nemščini. Podpiral je tudi nepravilnosti pri volitvah v nemško korist.[16]

Gusič (Gussich) Edvard
Bil je okrajni glavar v Logatcu v letih 1878–1879.

Jevniker Vincenc
Bil je predstojnik okrajnega urada v Vipavi v letih 1856–1859.

Košakar (Koschaker) Jožef
Bil je prestojnik postojnske kresije v letih 1844–1849. Leta 1849 je poročal o razmerah na Postojnskem. Govoril je o precejšnji revščini, ki vlada med prebivalstvom. Ob vprašanjih oblikovanja občin je menil, da bi silno težko dobili župane. Po njegovem mnenju je prebivalstvo tudi precej neizobraženo.[17]

Kremenšek Ivan
Rojen je bil leta 1860 v Lazah pri Logatcu, umrl pa je leta 1929 v Ljubljani. Julija leta 1884 je stopil v konceptno službo pri namestništvu v Gradcu, nekaj časa služboval pri okrajnem glavarstvu v Ptuju in bil leta 1885 premeščen na Koroško, kjer je bil v letih 1885–1886 pri okrajnem glavarstvu v Wolfsbergu, 1886–1888 v Spittalu, 1888–1890 pa pri deželni vladi v Celovcu. Leta 1889 je postal vladni koncipist. Naslednje leto je bil kot okrajni komisar premeščen v Velikovec. 4. 9. 1898 je postal vladni tajnik pri deželni vladi v Celovcu. 13. 9. 1902 je bil imenovan za okrajnega glavarja v Logatcu. Tam je ostal šest let, 29. 10. 1908 je bil imenovan za vladnega svetnika pri deželni vladi v Ljubljani.

V času nemškega pritiska pod deželnim predsednikom Heinom in kasneje Schwarzem, predvsem pa med svetovno vojno, je pomagal rojakom, kolikor je mogel. Pomagal je Parmi, proti kateremu so po zaslugi nemškega ovaduha uvedli preiskavo. Ker je bil ob zlomu Avstrije najstarejši slovenski vladni uradnik, je od tedanjega predsednika deželne vlade grofa Attemsa 29. 10. 1918 prevzel vladne posle.

Uspelo mu je, da je pod različnimi predsedniki narodne in deželne vlade, ki so bili v začetku laiki na tem področju, ohranil pravilno delovanje državne uprave v Sloveniji. Ko je bila Narodna vlada ukinjena, je vodil posle notranjega oddelka pri Deželni vladi za Slovenijo. Leta 1922 je bil za svoje zasluge odlikovan z redom Sv. Save III. razreda. Leta 1923 je postal načelnik pri Pokrajinski upravi za Slovenijo, leta 1925 pa namestnik velikega župana ljubljanske oblasti. Istega leta je po smrti dr. Ivana Žolgerja postal predsednik državne komisije za državnopravni izpit na ljubljanski univerzi.[18]

Lapajne Štefan
Rojen je bil leta 1855 v Idriji, umrl pa leta 1912 v Ljubljani. V Postojni je bil okrajni glavar v letih 1904–1907. Pravo je študiral in doštudiral na Dunaju. V prvo prakso je stopil pri dr. Sernecu v Celju, kmalu pa je prestopil v politično službo. Ko je prišel na čelo deželne vlade Andrej Winkler (1880), so Slovenci pričakovali, da se bodo začeli za slovenske uradnike boljši časi. Tudi Lapajnetov nastop v Vesteneckovi aferi (1881) naj bi bil dobro znamenje. Vendar iz teh upov ni bilo nič. Bil je v službi v Logatcu, ko se je decembra leta 1883 potegoval za službo magistratnega tajnika v Ljubljani. Od treh kandidatov je imel samo on potrebno izobrazbo.

Magistratu pa se je »čudno zdelo, da je c. kr. okrajno glavarstvo, kjer Lapajne sedaj služi ob izročitvi vprašalnice po popolnem izognilo se vsakej kvalifikaciji prosilca. Ta uradna molčečnost bila je magistratu povod, da je pod roko pozvedoval, kaj je vzrok in zvedel je, da je c. kr. okrajni glavar molčal, ker ni hotel poročati neugodno. Lapajne je po neodpustni indiskreciji izvedel, da njegovi prošnji ni bila dodana običajna uradna kvalifikacija in je ta nedostatek hotel popraviti z vlogo na c. kr. okrajno glavarstvo. A vzlic zdanjega c. kr. okrajnega glavarja izjavi, ktero je izzvala ona vloga, magistrat prošnje Štefana Lapajneta ne more priporočiti slavnemu odseku, nego mora razglasiti, da je zlasti ljubljanskemu magistratu treba uradnikov, ki so neprestano in vztrajno delavni, pa zunaj urada dostojnega obnašanja.«

Poleg tega je bilo pri odklonitvi dodano še, »da je mestni magistrat izvedel, da kandidat kljub hvalevredni nadarjenosti še nima one uradne in izuradne resnosti, katera je pogoj za pridobitev službe tajništva.«

Tako je bil v službi pri mnogih glavarstvih. Ljudje so ga imeli radi, višji uradniški krogi pa so ga prezirali. Leta 1902 je postal vodja okrajnega glavarstva v Ljubljani, leta 1903 pa je bil premeščen v Postojno, kjer je bil šele leta 1905 imenovan za okrajnega glavarja. Leta 1907 je stopil v pokoj.

Po upokojitvi je sodeloval pri društvu Pravnik. Ukvarjal se je z narodnim in strokovnim delom. Za Slovenskega Pravnika je napisal leta 1908 članek Iz političnih normalij, leta 1910 pa Važne odločbe upravnega sodišča od 1876 do 1910, Juridična družba v Ljubljani. Istega leta je tudi priredil VII. zvezek Pravnikove zbirke avstrijskih zakonov Državni osnovni zakoni. Tega leta je izdal še Občinski red in občinski volilni red za Ljubljano, Občinski red in občinski volilni red za vojvodino Kranjsko.

Ko je bil okrajni glavar v Postojni, je bil tudi načelnik jamske komisije. Podlistki Aus der Chronik der Adelsberger Grotte, ki so leta 1907 izhajali v časopisu Laibacher Zeitung, naj bi povečali zanimanje za to naravno lepoto.[19]

Lašan (Laschan) von Moorland Viljem

Njegova uradniška pot se je začela leta 1882, ko je dobil službo konceptnega praktikanta v Ljubljani. Nato se je povzpenjal po uradniški lestvici, dokler ni leta 1897 postal okrajni glavar v Postojni. To službo je opravljal do leta 1902. Znal je slovensko – pisno in ustno.[20]

MacNeven O'Kelly Ludvik

Bil je okrajni predstojnik v Postojni v letih 1850–1853. O oblikovanju občin je leta 1849 menil, da se to ne bo dalo hitro opraviti, ker bo potrebno zbrati podatke o številu prebivalstva, o površinski in župnijski ureditvi ter o imovinskih razmerah. Od združitve občin tudi ni pričakoval izboljšave za občinsko upravo. Bil je proti velikim občinam. Ko je to izjavljal, je bil še ljubljanski okrožni glavar.[21] V Postojni so ga hvalili, ker je učinkovito pomagal pri cepljenju.[22]

Mahkot Ivan

Rojen je bil leta 1828 v Ljubljani, umrl pa je leta 1901 tudi v Ljubljani. Po rodu je bil iz stare ljubljanske meščanske družine. V letu 1848 je sodeloval v prebujenem narodnem življenju. Njegovo narodno navdušenje se je poleglo, ko si je začel iskati službo.

Leta 1853 je stopil v konceptno službo pri kranjskem namestništvu v Ljubljani, leta 1856 je postal aktuar pri okrajnem uradu v Radovljici, leta 1862 pa je bil kot pristav dodeljen v Krško h komisiji za odvezo zemljiških bremen. Tam je leta 1867 postal komisar okrajnega glavarstva, leta 1875 je bil imenovan za tajnika pri deželni vladi v Ljubljani. Leta 1876 je od tam odšel za okrajnega glavarja v Črnomelj, kjer je služboval v letih 1877–1879, nato je opravljal službo okrajnega glavarja v Logatcu v letih 1880–1883, zatem pa v Ljubljani v času 1884–1895.

V Črnomlju so bili prebivalci nad njim razočarani, ker so o njem menili, da je naroden, kandidiral pa je na nemški listi. Ljudje so bili veseli, ker je kmalu odšel. Drugo mnenje o njem pravi, da si je povsod znal pridobiti prijateljstvo, da je bil dobrotljiv in pravičen. Leta 1880 je za svoje uspešno uradovanje dobil naslov vladnega svetnika. Sodil je med najstarejšo generacijo upravnih uradnikov na Kranjskem, ki se je šolala še v predmarčni dobi.[23]

Mulley Alojz

V letih 1856–1859 je bil okrajni predstojnik v Senožečah, v letih 1861–1868 pa na Vrhniki. Leta 1861 je bil izvoljen za poslanca v kranjski deželni zbor za kmečke občine sodnega okraja Vipava in Idrija. To mu je uspelo, čeprav je kandidiral tudi dekan Grabrijan. Opredelil se je proti slovenski stranki. Leta 1867 je bil izvoljen v deželni zbor v kurijo mest in trgov, 5. 9. 1868 pa je bila njegova izvolitev razveljavljena.[24]

Murnik Valentin

Bil je okrajni predstojnik v Postojni v letih 1854–1863.[25]

Ogrinc (Ogrinz) Anton

Bil je okrajni predstojnik v Ložu v letih 1856–1859, v Logatcu pa je bil okrajni glavar v letih 1868–1877. Zapostavljal je slovenščino, župan iz Planine pa mu je vseeno dopisoval slovensko.[26] Leta 1877 so ga upokojili, na njegovo mesto pa je prišel omenjeni baron Edvard Gusič.

Pace grof Anton

Rojen je bil leta 1851 na gradu Turnu pri Sv. Križu v litijskem okraju, umrl pa je leta 1923 na Dunaju. Po opravljenih študijah je stopil v politično upravno službo na Kranjskem. Po praktičnem političnem izpitu je izredno hitro na-

predoval po uradniški lestvici. V Logatcu je bil okrajni glavar tri leta, od 1884 do 1887. Med Slovenci je veljal za enega izmed boljših poznavalcev in prevajalcev Prešerna. Kot gimnazijec je bil narodno čuteč Slovenec, kasneje se je slovenskim narodnim prizadevanjem sicer odtujil, vendar pa je do smrti ostal njihov prijatelj.[27]

Päuer Jožef
Bil je okrajni predstojnik v Idriji v letih 1859–1865.

Pilshofer Anton
Vodja okrajnega glavarstva v Postojni je bil v letih 1911–1914.

Rechbach Wilhelm
Leta 1903 je bil okrajni glavar v Postojni, v Novem mestu pa v letih 1904–1914. Zavzemal se je za nemško uradovanje. Po uradnih podatkih, ki so bili zelo uvidevni do okrajnih glavarjev in njihovega znanja slovenščine, ni znal slovensko.[28]

Röder Wilhelm
Bil je okrajni predstojnik v Postojni leta 1856, v Kamniku pa v letih 1859–1867. Januarja 1867 je bil v kamniškem okraju kandidat nemške stranke.

Rus (Russ) Karl
Bil je okrajni glavar v Kamniku v letih 1885–1887 in v Logatcu v letih 1888–1889.

Schmidburg von Victor
Bil je okrajni predstojnik v Vipavi. Imenovan je bil 12. 12. 1849. leta. Dovolil je oblikovanje samostojnih občin po željah prebivalcev. To funkcijo je opravljal do leta 1851.[29]

Schwarz vitez Friedrich
Bil je okrajni glavar v Postojni v letih 1887–1890, nato pa v Novem mestu v času od 1891 do 1892. Bil je izrazito nemško usmerjen. V Postojni je povzročil več težav. Ob volitvah leta 1886 se je tako razhudil, da je Slovence javno ozmerjal z intriganti, faloti in fanatiki. Najprej je te izraze zanikal, potem pa je Slovenski narod objavil opis dogodkov ob notranjih volitvah. Sojenje zaradi žalitve časti je bilo na Schwarzovo željo v Vipavi in bil je obsojen. Vendar pa so razsodbo preložili. Ob obravnavi so prišle na dan še različne druge neprijetnosti. Občinam je pošiljal nemške vprašalnike in ker jih župani niso izpolnili, je poslal žandarja, da je to uredil. Teh obtožb se je branil s tem, da se je zagovarjal, kako so tudi prejšnji okrajni glavarji ravnali tako, da pa dela težave »Bralno društvo v Zagori«, ker ni hotelo odgovoriti. Ker se je mudilo, pa je poslal žandarja, da je zbral potrebne podatke. Očitali so mu tudi nemško uradovanje in grožnje z revolverjem. Kljub vsemu je ostal okrajni glavar v Postojni tri leta, nato pa še eno leto okrajni glavar v Novem mestu. Tam je na cesti pretepal ljudi, ki ga niso pozdravili nemško, prepiral se je z dijaki, ki so v »njegovi« gostilni peli slovenske pesmi, očital jim je tudi, da preganjajo Nemce.[30]

Šušteršič (Schusterschitz) Valentin
Bil je okrajni predstojnik v Bistrici v letih 1856–1859; bil je oče dr. Ivana Šušteršiča.[31]

Žitnik (Schitnik) Franc
Okrajni glavar v Postojni je bil v letih 1909–1910, nato pa v Kranju v obdobju 1911–1914. Znal je nemško in slovensko – pisno in ustno.[32]

Ob pregledu življenja in dela posameznih okrajnih glavarjev na Notranjskem lahko opazimo, da so jih razmeroma pogosto menjavali. Izredno dolgo je na mestu okrajnega glavarja v Postojni ostal le Anton Globočnik, sicer pa so prav v postojnskem okrajnem glavarstvu (poleg črnomeljskega) v okviru kranjske dežele okrajne glavarje zelo pogosto menjali. V letih 1879 do začetka prve svetovne vojne so na Postojnskem dobili sedem novih okrajnih glavarjev in le enkrat se je okrajni glavar priselil iz drugega okrajnega glavarstva. V logaškem okrajnem glavarstvu pa so v enakem času dobili štiri nove okrajne glavarje, štirje pa so se priselili od drugod.

Ob koncu še nekaj podatkov o gospodarskem položaju okrajnih glavarjev. Kot državni uradniki so morali med prebivalstvom vzbujati strah in spoštovanje in temu primerno so morali biti tudi oskrbljeni z vsem potrebnim. V letu 1853 so sodili v VIII. plačilni razred (plačilni razredi so se šteli od I., kamor je sodil ministrski predsednik, do XII. razreda, kamor je sodil akcesist). Deželni namestnik je sodil v III. plačilni razred in je imel od 6000 do 8000 goldinarjev letnih dohodkov, poleg tega mu je pripadalo uradno stanovanje in še funkcijski dodatek od 4000 do 8000 goldinarjev. Deželni predsednik je sodil v IV. plačilni razred. Imel je 5000 goldinarjev letne plače, prosto stanovanje in funkcijski dodatek od 2000 do 4000 goldinarjev. Okrajni predstojniki pa so spadali v VIII. plačilni razred in imeli 1000 do 1200 goldinarjev letne plače, pripadalo jim je tudi prosto stanovanje v uradni zgradbi ali pa denarno nadomestilo zanj.[33]

Ob spremembah v letu 1868 so okrajni glavarji prišli v VII. ali pa ostali v VIII. plačilnem razredu, odvisno od tega, ali so bili imenovani za okrajne glavarje prvega ali drugega razreda. Plača se jim je gibala med 1200 in 1800 goldinarji na leto. Glede stanovanja so ostali predpisi nespremenjeni.[34]

Leta 1873 je znova prišlo do pregleda o plačevanju državnih uradnikov. Okrajni glavarji so bili tokrat določeni v VII. plačilni razred, plača je znašala 2000 do 2400 goldinarjev na leto, dobivali so tudi aktivitetne doklade med 280 in 700 goldinarji na leto. V tem času je dobival ministrski predsednik 12 000 goldinarjev plače in 14 000 goldinarjev funkcijske doklade na leto, uradnik v zadnjem, tokrat XI. razredu pa je dobival 700 do 900 goldinarjev na leto. Do vojne se tako razmerje bistveno ni spremenilo.[35]

V Postojni in Logatcu so bile finančne razmere v letih 1875 in 1913 take:

	1875	plača	dodatek	razred
C. kr. okrajni glavar	Postojna	2200 gld	140 gld	VII
	Logatec	2200 gld	140 gld	VII
C. kr. okrajni komisar	Postojna	1300 gld	200 gld	IX
	Logatec	1200 gld	200 gld	IX
C. kr. koncipist v	Planini	900 gld	160 gld	X
	1913	plača	dodatek	stanovanje
C. kr. okrajni glavar vodja okr. glavarstva	Postojna	4000 kr	483 kr	stanovanje
C. kr. okrajni glavar	Logatec	5400 kr	402 kr 50 v	stanovanje
C. kr. okrajni komisar	Postojna	3000 kr	720 kr	/
C. kr. okrajni komisar	Logatec	3000 kr	600 kr	/
C. kr. koncipist	Postojna	2200 kr	576 kr	/
C. kr. konceptni praktikant	Logatec	1000 kr	/	/[36]

OPOMBE

[1] Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961.
Fran Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936.
A. J. P. Taylor: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956.
O načinu mišljenja med uradništvom pa pravi Bruckmüller: »Vsak uradnik mora gledati izključno na skupni blagor, njegova 'domovina' je monarhija. Oblikuje se 'avstrijska' narodna zavest, ki ne gleda na regionalno poreklo ali jezikovno pripadnost, ki postane tipična in omejena na to skupino prebivalstva.« Ernst Bruckmüller: Habsburški absolutizem in narod dvornih svetnikov. Zgodovinski časopis 38, Ljubljana 1984, str. 41 in str. 42.

[2] Seraphine von Puchleiter: Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französischen Verwaltung (1809 bis 1814). Mitteilungen des Musealvereins für Krain, Laibach 1902, str. 109–147.

[3] Postojinsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis. Spisali in izdali učitelji v okraji, V Postojini 1889, str. 10.
Anton Globočnik: Übersicht der Verwaltungs und Rechtsgeschichte des Landes Krain, Ljubljana 1893, str. 12.
Poleg tega pa še za posamezna leta:
za leto 1747, ASRS, Repr. in kom., VII (Okrožni glavarji in okrožni uslužbenci).
1754–1776, Kaiserlich = Königlicher Inner = Oesterreicher Instanz – Calender ali Land = Crainerischer Schematismus.

1780–1782 Neuer Instanz-Calender.
1793 Instanz Kalender für das Herzogthum Krain.
1795 Schematismus für das Herzogthums Krain.
1796–1806 Instanz Schematismus.
1807 Schematismus für Krain, Görz und Gradisca.
AS. Glavni intendant Ilirskih provinc, Fasc. 39, str. 72–74.
1819–1825 Schematismus des Laibacher Gouvernements-Gebieths.
1826–1827 Schematismus von Krain und Kärnten.
1828–1843 Schematismus für das Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien.
1844 Provinzial Handbuch des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien.

[4] Reichs-Gesetzblatt št. 10, 19. 1. 1853. Dodatki A: ureditev in delovanje okrajnih oblasti. (v nadaljevanju R. G. Bl.).

[5] Mischler-Ulbrich: Österreichisches Staatswörterbuch, Wien 1905. 1. knjiga, str. 501–517.

[6] Hof und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien 1856–1914.

[7] Zakonik in uradni list za vojvodino Kranjsko, leto 1867, VII del, št. 8, str. 18.

[8] Imenik krajev vojvodine Kranjske, sestavljen na podlagi ljudskega štetja od 31. decembra 1869, Ljubljana 1874.
Special-Orts-Repertorium von Krain, Wien 1884.
Gemeindelexicon von Krain, Wien 1905.
Krajevna imena so navedena po citiranih delih.

[9] Isto kot pri opombi št. 6.

[10] Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani 1890, štirinajsta seja, 24. 11. 1890.

[11] Status des Personalstandes der politischen Verwaltung im Herzogtume Krain, Laibach 1875–1915.

[12] Pol stoletja društva Pravnik, Spominska knjiga. Uredil R. Sajovic, Ljubljana 1939, str. 87–88.

[13] Isto kot opomba št. 11.

[14] Slovenski biografski leksikon I, str. 220.
Pol stoletja društva Pravnik, Ljubljana 1939, str. 88–92.

[15] Isto kot opomba št. 11.

[16] Isto kot opomba št. 11.
Slovenski narod 13. 4. 1892.
Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani 1895. Petnajsta seja 15. 2. 1895.

[17] Janko Polec: Uvedba občin na Kranjskem v letu 1849–1850. Zgodovinski časopis 6/7, Ljubljana 1952–1953, str. 700.

[18] Pol stoletja društva Pravnik, Ljubljana 1939, str. 91–97.

[19] Isto, str. 97–98.
Slovenski pravnik 28, str. 343–344.
Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJ. REG. I. fasc. 894, folio 446 in folio 468.
Očitki, ki jih je ljubljanski mestni magistrat naslovil na Lapajneta, so se nanašali na dogodke leta 1881 v ljubljanski Kazini.
Prosluli litijski okrajni glavar vitez Vesteneck je tam žalil Lapajneta in njegovega tovariša, ker sta govorila slovensko. Vesteneck je bil sicer obsojen zaradi žaljenja časti, nakar pa je odpotoval na drugo službeno mesto. Lapajne pa je imel, kot vidimo, težave zaradi tega dogodka še kasneje. O tem je poročal Slovenski narod 16. 6. 1881 in 18. 6. 1881.

[20] Isto kot opomba št. 11.

[21] Janko Polec: Uvedba občin na Kranjskem v letu 1849–50. Zgodovinski časopis 6/7, Ljubljana 1952–1953, str. 709.

[22] Laibacher Zeitung, 18. 8. 1853.

[23] Pol stoletja društva Pravnik, Ljubljana 1939, str. 99–100.
Slovenski narod 5. 3. 1879.

[24] Josip Pfeifer: Die Landtagsabgeordneten des Herzogthums Krain 1861 bis 1901, Ljubljana 1902, str. 54 in str. 13–14.
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861–1918, Ljubljana 1965, str. 205 in str. 217.

[25] Postojinsko okrajno glavarstvo, V Postojini 1889, str. 10.

[26] Novice 13. 9. 1871.

[27] Slovenski biografski leksikon II, str. 242.

[28] Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani 1909. Sedma seja 15. 1. 1909.
Isto kot opomba št. 11.

[29] Laibacher Zeitung 20. 12. 1849.
Janko Polec: Uvedba občin na Kranjskem v letu 1849–50. Zgodovinski časopis 6/7, Ljubljana 1952–1953, str. 725.

[30] Slovenski narod 1. 12. 1886; 3. 12. 1886; 28. 2. 1887; 26. 2. 1887; 13. 1. 1887; 2. 3. 1887; 30. 4. 1892; 25. 9. 1891.
Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani 1889. Deveta seja 5. 11. 1889.

[31] Slovenski biografski leksikon III, str. 731.

[32] Isto kot opomba št. 11.

[33] R. G. Bl. št. 10, 19. 1. 1853; št. 139, 14. 7. 1853.

[34] R. G. Bl. št. 44, 19. 5. 1868. Dodatki.

[35] Laibacher Zeitung 28. 4. 1873.
R. G. Bl. št. 47, 15. 4. 1873; št. 75, 15. 5. 1873.

[36] Isto kot opomba št. 11.

Branko Šuštar
Zgodovinski arhiv
Ljubljana
Mestni trg 27
61000 Ljubljana

PREGLED ZADRUŽNIŠTVA NA CERKNIŠKEM DO LETA 1945

Zadruge so bile prostovoljna združenja neomejenega števila članov za pospeševanje njihovih gospodarskih koristi s skupnim poslovanjem ali z dovoljevanjem kredita. Ker jih je bilo moč ustanoviti skoraj brez kapitala in so bile z nizkimi deleži zadruge dostopne tudi manj premožnim, so imele poseben pomen prav na podeželju. Skupna nabava različnih potrebščin, skupno predelovanje in prodaja izdelkov ali uporaba skupnih proizvodnih sredstev pa tudi cenen kredit naj bi zadružnikom omogočil boljše gospodarjenje. Tako bi izključili dobiček posrednikov (trgovcev) in onemogočili oderuštvo.

Eno od sredstev za reševanje socialnega vprašanja je bilo prav zadružno gibanje, ki si je prizadevalo za izboljšanje življenjskih razmer svojih članov. Razširjeno po mnogih deželah je bilo tudi idejno pestro, saj je bilo za ene način, kako omiliti in odstraniti krivice tedanjega družbenega reda, za druge tudi sredstvo za dosego pravičnejše družbe, in zopet za druge kar samostojen gospodarski sistem, ki naj zamenja kapitalizem. Kljub tej različni usmeritvi ciljev zadružništva pa je to gospodarsko sodelovanje – tudi manj premožnim – omogočalo ekonomske koristi na temelju samopomoči, širilo misel za skupno delo in solidarnost.

I. UVOD

Prikaz organiziranja zadružništva* na področju današnje občine Cerknica – njen obseg se pokriva z nekdanjima sodnima okrajema Lož in Cerknica – sega od nastajanja prvih zadrug konec 19. stoletja pa do leta 1945, saj je povojno obdobje prineslo zadružništvu organizacijske in vsebinske spremembe.

Osnovni vir za obravnavano vprašanje je Zadružni register v fondu ljubljanskega okrožnega gospodarskega sodišča iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana.[1] Zadružni register sestavljajo register z več zvezki (knjigami), kazalo, zbirka listin in revizijski seznam.[2] Vpisi v register prinašajo glavne podatke o posamezni zadrugi, šele spisi določene zadruge iz zbirke listin pa odkrivajo tudi njeno delovanje, a niso ohranjeni v celoti. Tako prinaša ta pregled bolj prikaz nastajanja in obstoja zadrug, kakor pa tehtno analizo zadružništva, saj so opozorila na vsebino delovanja posamezne zadruge pač odvisna od omenjenega vira.

Obravnava zadružništva v cerkniškem delu Notranjske vsebuje poleg omembe začetkov organizacije za napredek kmetijstva še pregled zadružnih organizacij po posameznih vrstah. Tu so najprej kratko predstavljene *kreditne* zadruge, nato *nabavne in prodajne* – od teh posebej, bolj kot primer, Konsumno društvo v Starem trgu – in čisto kmetijske (kot npr. *mlekarske, živinorejske, lesne)* ter zatem še *ostale* zadruge.

Na koncu je podana slika zadružništva v avstrijskem obdobju in v času prve jugoslovanske države z opozorili o pripadnosti zadrug različnim zvezam. Dodan je še popis zadrug.

II. PRED NASTANKOM ZADRUŽNIŠTVA

Podružnice Kranjske kmetijske družbe

Že pred razvojem zadružništva so nastale organizacije za pospeševanje kmetijstva. Taka je bila tudi Kranjska kmetijska družba, ki je po zemljiški odvezi z organizacijo podružnic postala kmetom dostopnejša pa tudi privlačnejša zaradi svojega praktičnega pomena.[3] Tedaj sta nastali tudi ložka (Lož) in planinska (Planina) podružnica.[4] Loška podružnica je med leti 1860–1871 štela 15 do 20 članov, to pa je bilo običajno tudi za podružnice drugod.[5] Kasneje se je razmahnilo število podružnic pa tudi članstva. Konec stoletja (1893), ko je imela Kranjska kmetijska družba 2786 članov v 63 podružnicah, so bile podružnice tudi v Cerknici (43 članov), na Planini (26), v Ložu (38), na Blokah (37), v Grahovem (37) in na Menišiji, s sedežem v Begunjah (18).[5a] V začetku našega stoletja pa sta bili ustanovljeni podružnici na Uncu (1901) in pri Sv. Trojici (1911), pri Sv. Vidu pa so tekle priprave

(1913).[6] Kmetijska družba je pospeševala kmetijstvo z nabavo plemenske živine, z razvojem sadjarstva in s preskrbo semen, orodja, strojev, umetnih gnojil ter drugih kmetijskih potrebščin. Podpirala pa je tudi ustanavljanje kmetijskih društev in zadrug.[7]

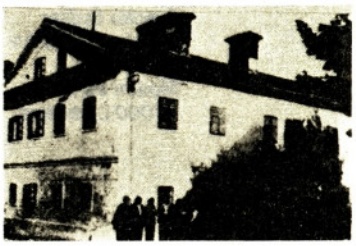

Posojilnica za Stari trg, Lož in sosedstvo v Starem trgu

V vodstvu posameznih podružnic so bili uglednejši člani, kakor nam kaže sestava novega odbora planinske podružnice (oziroma podružnice s sedežem v *Cerknici* za celo cerkniško okolico) leta 1882. Prej delujoča podružnica je namreč zamrla, nato so na »občno željo nekaterih posestnikov« izvolili nov odbor. Predsednik je bil cerkniški dekan Janez Porenta, tajnik Karel Dermelj, nadučitelj v Cerknici, med tremi odborniki pa je bil Adolf Obreza, državni poslanec v Cerknici, in še dvoje posestnikov iz Unca in Planine.[8]

Posebej so se notranjske podružnice kmetijske družbe ukvarjale z izboljšanjem sadjarstva in v ta namen uredile vrt z drevesnico, npr. v Novi vasi na Blokah, kjer pa je drevesnico razpadle podružnice nato leta 1913 kupilo Prostovoljno gasilsko društvo na Blokah. Vrt z drevesnico so imeli tudi v Cerknici, kjer so jeseni 1893 prosili za podporo, kajti imeli so veliko dela in stroškov z rigolanjem in sajenjem 2000 jablan in 2000 hrušk, od katerih so se prve zelo slabo prijele.

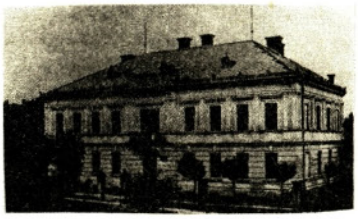

Posojilnica v Cerknici

Tudi podružnica v *Grahovem* je imela vrt, ki ga je 1912. leta sklenila kakšno osmino zasaditi s 300 hruškami in 200 jablanami. Tedaj so sklepali tudi o nabavi dveh gnojničnih sodov z razpršilcem, enem za Grahovo in drugem za Žerovnico. Naročili so tudi dva čistilnika (vejalnika) ter leto zatem sklenili, da velja raba podružničnega orodja za člane 20 krajcarjev, za nečlane pa celo krono na dan.

Ta podružnica, ki so ji leta 1913 načelovali Josip Kobal, nadučitelj v tem kraju, župnik Alojzij Wester in še trije posestniki iz Grahovega in eden iz Žerovnice, je takole poslovala:

	1911	1912	1913	
dohodki	188 kron	282 kron	190 kron	
stroški	60 kron	176 kron	182 kron	(vse zaokroženo na 1 krono)
ostanek	128 kron	106 kron	8 kron	

Ko so leta 1911 tudi pri *Sv. Trojici nad Cerknico* ustanovili podružnico kmetijske družbe, h kateri je pristopilo devet že prej vpisanih članov, so pri družbi pohiteli z naročilom različnih potrebščin. Novi člani pa so bili pripravljeni plačati svoj članski prispevek za celo leto 1911, če bi jim le preskrbeli vsakemu po osem drevesc. In kaj so potrebovali?

»15 kg domače detelje, 50 kg klajnega apna, 950 kg orehovih tropin, 700 kg 40 % kali(je)ve soli, 3170 kg Rud. Superfosfata, katere blago pošljite na postajo Rakek, orehove tropine v vrečah po 50 kg in 40 % kali(je)vo sol tudi 5 vreč po 50 kg. Druge pa po 100 kg.«[9]

Razmere za delo kmetijske družbe so se spremenile v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno, saj družba ni bila več edina kmetijska organizacija na Kranjskem. Razvijalo se je tudi kmetijsko zadružništvo. Šele to je imelo med svojimi člani večino kmetov, tudi malih, ki so prej ostajali zunaj organizacij za pospeševanje kmetijske proizvodnje.

III. RAZVOJ ZADRUŽNIŠTVA PO VRSTAH ZADRUG

Vse vrste zadrug so bile organizirane na podoben način, a z vsebinskimi razlikami. Tako so vse imele pravila, ki so določala namen delovanja in organizacijski ustroj posamezne zadruge. Zadružniki so poleg pristopnine vplačali še deleže, ki so bili ponekod dvojni, glavni in opravilni. Le višji glavni deleži so omogočali popolno volilno pravico v organe zadruge. Poleg občnega zbora (skupščine), ki se je moral sestajati letno ter obravnavati poslovanje zadruge, sta bila organa zadruge še načelstvo (predstojništvo oziroma upravni odbor) in nadzorstvo. Zadruge so bile podvržene revizijam (vsaj vsaki dve leti), ki so jih opravljali revizorji zadružnih zvez, v katere so se združevale zadruge.

Zadružna pravila so poznala tudi jamstvo: omejeno (npr. 2-, 4- ali 10-kratno višino deležev) ali neomejeno – zlasti pri kreditnih zadrugah, ko so zadružniki jamčili z vsem premoženjem. To je bilo tudi označeno v firmi (imenu) zadruge.[10]

1. Kreditne zadruge

V prvem obdobju slovenskega zadružništva od sedemdesetih let 19. stoletja naprej so nastajale predvsem posojilnice, ki so postajale finančna opora slovenskemu meščanstvu ter se razvijale ob dejavnosti bratov Vošnjak. Od devetdesetih let minulega stoletja dalje pa so nastajale zadruge zaradi svoje »važnosti za socialni preporod in za gospodarsko osamosvojitev izkoriščanih slojev«. To drugo obdobje slovenskega zadružništva, za katerega je bila značilna dejavnost Janeza E. Kreka, je pomenilo nenavadno hitro širjenje zadrug, saj jih je bilo med leti 1892 in 1905 osnovanih kar 481.[11]

V ta čas sodi tudi nastanek zadrug v delu Notranjske, ki danes upravno sodi v občino Cerknica. Med leti 1893 in 1895 se je začelo razvijati najprej kreditno zadružništvo.

Prva je nastala jeseni leta 1893 *Posojilnica za Stari trg-Lož in sosedstvo*[12] s sedežem v Starem trgu, organizirana po načelih Schulze-Delitscha.[12a] »V odboru so bili skoro sami lesni trgovci, štacunarji in gostilničarji, torej pač ljudje brez potrebnega idealizma za nesebično delovanje take ustanove«, kakor je zapisal kasneje Fr. Jaklič v Prispevkih k zgodovini našega zadružništva.[13] Ta kreditna zadruga je dajala posojila zadružnikom, ki so vplačali glavni (10 goldinarjev) ali opravilni delež (1 goldinar), sprejemala hranilne vloge na obresti in si dobivala denarna sredstva s svojim zadružnim kreditom. A na dodelitev kredita je že vplivala politična razcepljenost, saj je večina članov odbora odklanjala »prošnje kmetov, ki ob volitvah niso šli s stranko, ki je bila večini odbora všeč«. To je vplivalo na duhovnika Petra Hauptmana, sicer tudi odbornika te zadruge, da si je začel prizadevati za nastanek rajfajznovke v Starem trgu.

Že naslednje leto so ustanovili dva zadružna denarna zavoda v Cerknici. To pa je bil že čas politične diferenciacije tudi v zadružništvu ter medsebojne konkurence enakovrstnih zadrug v istem kraju, kakor sta bili tu *Posojilnica v Cirknici in Hranilnica in posojilnica v Cirknici.* Imeli sta enak namen delovanja kot starotrška posojilnica, a različno visok zadružni delež ter še nekaj členov pravil. Pripadali pa sta tudi različnim revizijskim zvezam.[14]

Tudi leto 1895 je prineslo dvoje novih kreditnih zadrug. V začetku leta so ustanovili *Hranilnico in posojilnico v Blokah,*[15] junija pa je nastala še ena denarna zadruga – *Kmetijska hranilnica in posojilnica v Starem trgu,*[16] ki je v primerjavi s posojilnico v istem kraju imela le eno vrsto deležev v višini enega goldinarja in bila organizirana kot rajfajznovka ter tako vključevala zlasti manj premožne, ki so se na ta način želeli rešiti oderuštva vaških bogatinov. Nastanek te zadruge, ki je imela enaka pravila kot cerkniška ali bloška hranilnica in posojilnica, je doživel nasprotovanja in šele na pritožbo je deželno sodišče zadrugo registriralo. Odločilno besedo pri nastajanju rajfajznovk v Cerknici, na Blokah in v Starem trgu so imeli tamkajšnji kaplani,[17] ki so na ta način onemogočali vaško oderuštvo, skušali reševati ekonomski položaj kmeta in manjšali tudi politični vpliv liberalcev.

Dvojnost denarnih zadrug v obeh večjih krajih, v Starem trgu in v Cerknici, je bila tudi izraz klerikalno-liberalnih nasprotij.[18] A to vprašanje – kakor tudi obravnava kreditnih zadrug na Notranjskem nasploh – bi zahtevalo posebno študijo, saj se je na Slovenskem najmočneje razvilo prav kreditno zadružništvo.

Za tale pregled pa naj nam zadostuje omemba vsaj še dveh zadrug,[19] ki sta delovali v zadnjem desetletju avstrijskega obdobja. Leta 1907 je nastala *Hranilnica in posojilnica pri Sv. Trojici nad Cerknico,* ki je imela namen izboljševati gmotne razmere svojih članov zlasti s spodbujanjem varčnosti in s preskrbovanjem v gospodarstvu potrebnih denarnih sredstev. Februarja 1918 so sklenili razpustiti zadrugo in likvidirati njeno imetje.[20]

Kmečko posojilnico v Begunjah pri Cerknici so ustanovili leta 1908. Imela pa je široko področje delovanja, saj je pospeševala gospodarstvo svojih članov s preskrbovanjem kredita, mogla pa je tudi nabavljati semena, gnojila, plemensko živino in druge poljedelske potrebščine ter vnovčevati kmetijske pridelke. Tudi ta zadruga, ki so ji najprej načelovali trije posestniki iz Begunj in eden iz Selščka ter begunjski trgovec, nadučitelj in gostilničar, je prenehala z delovanjem v istem času, saj je bila konec leta 1921 po končani likvidaciji izbrisana iz zadružnega registra.[21]

V času prve jugoslovanske države so osnovali še dve hranilnici in posojilnici. Leta 1924 je nastala *Kmetska hranilnica in posojilnica* v Novi vasi na Blokah, ki je v tridesetih letih enako kot druge denarne zadruge doživljala krizo in leta 1936 zaprosila kmetijsko ministrstvo za odobritev odloga plačil, kar so ji za dobo šestih let tudi odobrili.[22] *Hranilnica in posojilnica v Uncu* pa je bila ustanovljena konec leta 1925. Opravilni delež je znašal 25 din in po letu

1926 se je ta kreditna zadruga ukvarjala še z zamenjavo tuje valute svojim članom. V prvem načelstvu pa so bili logar, župnik in en posestnik z Unca, dva pa sta bila še iz Ivanjega sela in z Rakeka.[23]

Tudi ti dve zadrugi sta, poleg hranilnic oziroma posojilnic, ki so nastale v letih 1893 do 1895, obstajali do leta 1947. Tedaj so vse kreditne zadruge na podlagi uredbe o likvidaciji kreditnih zadrug z dne 17. 4. 1947 prešle v likvidacijo in bile leta 1956 izbrisane iz zadružnega registra.

2. Nabavne in prodajne zadruge

Sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja so tudi na tem področju začele nastajati blagovne zadruge. Te so kot konzumne zadruge kmetu preskrbovale potrebščine, nekatere pa so razširile svoje poslovanje tudi na vnovčevanje kmetijskih proizvodov ali pa imele v svojem okviru tudi gostilne. Takšna podeželska trgovina je konkurirala trgovcem, a le redke zadruge so delovale dlje časa.[24]

Najprej sta nastali Konsumno društvo v Starem trgu (1895) in leto zatem istoimenska cerkniška zadruga: *Konsumno društvo v Cirknici.*[25] Ob koncu devetnajstega stoletja pa so ustanovili še Narodno gospodarsko društvo v Starem trgu in *Kmetijsko društvo na Blokah.*[26] Čeprav z različnimi imeni, so imele vse zadruge podoben namen nabavno prodajnih zadrug: preskrbovanje z gospodinjskimi in gospodarskimi potrebščinami po najnižjih cenah, vnovčevanje kmetijskih pridelkov in skrb za dvig kmetijstva. Pri nastajanju teh društev je imela pomembno besedo duhovščina, ki je ponekod zadruge tudi vodila.

Starotrško *Narodno gospodarsko društvo* je nastalo kot liberalni pendant Konsumnemu društvu v istem kraju. Tudi v načelstvu, ki je štelo 12 odbornikov, načelnika (Franjo Peče iz Starega trga) in njegova namestnika (Franjo Žagar iz Markovca), ni bilo predstavnika duhovščine, temveč sami posestniki iz Starega trga, Loža, Vrhnike in drugih okoliških vasi. Po letu 1903 je načelnikoval Tomaž Strle iz Podcerkve, a že leta 1919 je občni zbor sklenil razdružitev zadruge brez vsake likvidacije.[27]

Tudi bloško in cerkniško društvo nista dolgo delovali, saj se je slednje razdružilo že leta 1905, po komaj desetih letih,[28] Kmetijsko društvo na Blokah pa že po petih letih (1904).[29]

Precej dalj časa je živelo Konsumno društvo v Starem trgu, saj je – preimenovano najprej v Kmetijsko zadrugo, nato pa v Nabavno in prodajno zadrugo – obstajalo do konca leta 1945. Prav o tej zadrugi pa je ohranjeno tudi nekaj več gradiva in lahko očrtamo njen razvoj.

Delovanje Konsumnega društva v Starem trgu

Konsumno društvo v Starem trgu pri Ložu[30] je bilo ustanovljeno 16. septembra 1895 z namenom »preskrbovati svojim udom vsako v gospodinjstvu in gospodarstvu potrebno blago dobre vrste in po nizkih cenah«. Pristopnina je znašala 2 kroni, delež pa 40 kron. V prvo predstojništvo so bili izbrani starotrški kaplan Peter Hauptman kot načelnik in osem posestnikov iz okoliških vasi.

Število članstva je hitro raslo. Leta 1897 jih je bilo 311, dve leti skoraj za 100 več in leta 1903 že prek 500. Ponovno je raslo število članov po prvi svetovni vojni (1917: 559, 1919: 631), ko je v letih od 1923 do 1926 štela zadruga nad 680 članov. V začetku tridesetih let se je to število zmanjšalo na manj kot polovico (1930: 654, 1933: 315), nato je leta 1941 vključevala zadruga še 254 članov.[31]

Prirastek članstva v letih od 1898 do 1902 kaže, da je letno pristopilo od 25 in 49 novih članov, navadno pa okoli 30. V teh letih je bilo število izstopov minimalno (od 2 do 4), razen leta 1900, ko jih je bilo 30 – skoraj toliko kot pristopov – večinoma zaradi preselitve v Ameriko.

Primerjava števila članstva zadruge in prebivalstva občin Stari trg in Lož v času pred prvo svetovno vojno in po njej kaže, da je zadruga zajela polovico do dveh tretjin vseh družin (če nam število hiš pomeni tudi število družin) in s tem kako polovico prebivalstva.[32]

Osnovna dejavnost konzumnih zadrug je bila usmerjena v nabavo različnih potrebščin in prodajo pridelkov in izdelkov, torej v trgovino. Nemara ni šlo vse v promet (z zadostnim dobičkom), zato so leta 1902 sklenili zmanjšati zalogo manufakturnega blaga, s tem da niso več naročali »modno žensko blago«, »sukno ali tako zvani polštofi s prav nizkimi cenami«. Tudi sredi vojnih let (1916) je bil promet v trgovini ogromen, kljub težavam z dobavo blaga. Leta 1924 so razširili obrat zadruge tako, da so prodajali zadružnikom vse

potrebščine, ki so jih rabili. A zaradi manjšega prometa so zalogo že naslednje leto zmanjšali.

Leta 1899 so s sprejetjem novih pravil preosnovali zadrugo v produktivno gospodarsko društvo, s katerim so hoteli ustaviti propadanje kmečkega stanu (veliki zemljiški dolgovi) in spodbuditi zanemarjeno živinorejo, sadjarstvo in tudi poljedelstvo, skratka povzdigniti kmetijstvo nasploh. Tega leta so sklenili nakupiti dve čistilnici za žito in urediti zadružno drevesnico. Res so kupili »dva kmetijska stroja, trier in vejalnico« za 502 kroni ter dva vagona umetnih gnojil. Spodbujali so člane naj s tem izboljšujejo svoja posestva. Na občnem zboru leta 1900 pa so imeli v mislih še nakup dveh bran za travnike, ki bi ju člani uporabljali skupno ter obnovo drevesnic.

In katere pridelke članov je zadruga prodajala? Leta 1907 so na občnem zboru pohvalili razvoj zadruge, h kateremu je veliko pripomogla »kupčija z deželnim pridelkom: fižolom«. Zadruga je kupčevala tudi z lesom, zlasti do leta 1926. Tedaj je začela z bolj intenzivnim delovanjem Lesna zadruga v Starem trgu pa tudi razmere za to dejavnost niso bile ugodne. A trgovanja z gospodarskimi pridelki ni bilo konec, saj leta 1928 omenjajo kupčijo s senom in tobakom (najbrž tobačnimi izdelki), kar je prinašalo zadrugi kljub oteženemu manipuliranju precej zaslužka. Uspešen promet z blagom, posebno s tobakom, omenjajo še konec tridesetih let. V tem času je imela zadruga tudi svojo gostilno in leta 1939 so menili, da na novo sprejeta gostilničarka »vrši svoj posel v splošno zadovoljstvo«.

Konsumno Društvo
v Starem Trgu pri Loži
v. z. z. o. p.

Zanimivo bi bilo poznati ekonomski položaj članstva. Vsaj nekaj podatkov glede tega nam ponuja primerjava števila članov glede vplačanih deležev. Že v začetku leta 1897 so spremenili zadružna pravila in uvedli dve vrsti deležev: glavne (40 kron), ki so omogočali volilno pravico brez omejitev, in opravilne (4 krone), ki niso dovoljevali izvolitve v odbor zadruge. Tako je bil olajšan pristop v zadrugo tudi manj premožnim, hkrati pa so imeli tisti, ki so v zadrugo več vložili, tudi večjo besedo pri njenem poslovanju.

Tabelarični prikaz članstva in poslovanja Konsumnega društva v Starem trgu

a) leto občnega zbora zadruge
b) število članstva
c) število prisotnih na občnem zboru
d) znesek prejemkov zadruge v navedenem letu v kronah (zaokroženo na 1 K) od leta 1922 pa v dinarjih (zaokroženo na 1 din)

* računska zaključka navajata znesek prejemkov za leti 1897 in 1898 v goldinarjih, v tej tabeli pa sta tudi zneska v kronah, preračunana po relaciji 1 gld = 2 K

a	b	c	d
1897	311	249	75.552*
1898	378	152	72.380*
1899	403	125	71.490
1900	438	137	86.807
1901	439	130	102.861
1902	484	66	105.106
1903	506	118	97.919
1904	511	96	95.466
1905	504	63	92.825
1906	500	56	
1907	500	70	
1908	514	75	
1909	532	65	145.460
1910	552	98	164.346
1911	562	76	144.124
1912	560	90	136.907
1913	553	64	128.013
1914	569	46	155.946
1915	553	67	187.918
1916	556	35	213.075
1917	559	33	
1918			285.056
1919	631	46	1.075.436
1920	663	30	5.966.477
1921	663	37	6.948.564
1922	669	66	2.229.005
1923	683	54	3.000.907
1924	686	48	3.762.900

1925	681	49	2.927.318
1926	631	21	
1927	663	21	
1928	663	34	
1929	654	29	
1930	654	25	
1933	315	12	
1938	307	28	1.094.196
1939	312	17	1.326.546
1940	312	18	7.475.874
1941	254	17	

Že leta 1897 je pristopilo kar 91 novih članov, večina (79) z opravilnimi deleži. Ko je zadruga leto zatem štela 378 članov, so bili zadružniki z glavnimi deleži še v večini, kasneje pa je njihovo število padlo (1899: 296, 1902: 250). Hitro pa je raslo število zadružnikov z opravilnimi deleži in s tem tudi število ekonomsko šibkejših članov. Če so ti imeli leta 1898 dobro četrtino in dve leti zatem slabo polovico, jih je bilo leta 1902 le za 30 manj. Leto zatem je bilo pri 506 članih zadruge skoraj enako število enih in drugih, leta 1904 pa je bilo zadružnikov z opravilnimi deleži skoraj za 30 več.

Kmetijska zadruga
v STAREM TRGU pri LOŽU
registrovana zadruga z omejeno zavezo.

Obseg poslovanja zadruge je viden iz zneskov prejemkov in izdatkov oziroma skupnega prometa, ki je bil nekaj manjši kot dvakratnik vseh prejemkov v enem letu. Letni promet zadruge se je gibal najprej okoli 145 000 kron, nato pa v letih 1901–1902 presegel 200 000 kron. Nekaj časa je bil letni obseg poslovanja tudi nekaj nižji, v letih 1909–1914 pa je dosegal okoli 300 000 kron. Nato je leta 1918 narasel na prek pol milijona kron. Leto zatem je znašal že skoraj štirikrat več, v letih pred denarno reformo pa celo 14 milijonov kron.

L. 1922 je bil letni promet okoli 5 milijonov din, v naslednjih letih pa okoli 6 milijonov din. Konec tridesetih let je znašal le še 2 do 2,5 milijona din, leta 1940 pa 15 milijonov din. V letih stabilnih cen pomeni večja vsota letnega prometa res tudi porast poslovanja zadruge, v času prve svetovne vojne in v letih po njej (posebej v letih 1923–1924 je bila vrednost dinarja nizka in cene visoke) ter leta 1940 pa je to prej izraz višanja cen.[33]

Bolj zgovorni so podatki o dobičku zadruge, ki za čas okoli leta 1900 dopolnjujejo sliko o poslovanju Konsumnega društva. Tako je bilo leta 1896 za 2070 in leto zatem 460 goldinarjev dobička, v letih 1902 in 1903 pa za okoli 1200 kron. In kako so dobiček delili?

Od prebitka za leta 1896 so rezervnemu skladu dodelili kake tri četrtine, da »naj se deloma za nakup blaga, deloma v posojilnico naloži, po previdnosti odbora«, večji del preostale četrtine so razdelili kot dividende, nekaj pa še kot nagrade odboru in poslovodji. Leta 1898 je odbor Konsumnega društva v dobrodelne namene razdelil družbi sv. Cirila in Metoda 10 goldinarjev, po pet dijaški kuhinji in za »napravo zastave krš. soc. delavcem«, 40 goldinarjev pa »za eventuelno napravo bolnišnice povodom jubileja«. Prebitek za leto 1899 so razdelili v blagu kot že leto poprej, 147 kron pa namenili spet v »dobrodelne namene po odborovi previdnosti, zlasti za pogorelce na Poljanah, katerim se je že z obleko v prvi sili pomagalo«. Dobiček leta 1903 so razdelili med 5 % obresti deležev, 4 % obresti rezervnega sklada in dividende v blagu.

Sliko denarnega poslovanja naj dopolni vsaj omemba dolgov zadruge. Tako si je že leta 1898 izposodila 1000 kron (to je bilo nekaj nad šestino vsote vseh deležev), ko so imeli zadružniki za 4031 kron blaga na up. Dolg v Kmetijski hranilnici in posojilnici v Starem trgu je odplačevala tudi v začetku tridesetih let. Čeprav je ta denarni zavod prevzel večje število njenih dolžnikov in ji s tem odpisal del dolgov, pa so bili ti leta 1940 še vedno previsoki.

Po letu 1900, ko je zadruga doživljala vzpon, sta nastali dve podružnici: v Iga vasi (1901) in v Ložu. Tu je bila leta 1908 ustanovljena podružnica s prodajo mešanega blaga za člane zadruge. Odprtje zadružne poslovalnice v Iga vasi (zanjo so že prej kupili posestvo za 5400 kron) je povzročilo ovadbo Trgovskega in obrtnega društva za Kranjsko,[34] ki je poročalo sodišču, da se v Iga vasi »razpečava kolonialno in manufakturno blago ter toči tudi vino«. Razglasitev in vpis te podružnice (zadružnega skladišča) v sodni register sta omogočila njeno nemoteno delovanje. Že v letu 1901 so v njej prodali za več kot 14 000 kron blaga in leto zatem za 18 500 kron. Leta 1906 je zadruga kupila stroj za izdelovanje opeke, ki je na podružnici v Iga vasi »splošno dobro uspeval«. Podružnico v Iga vasi je ukinila zadruga leta 1940.

Kriza zadruge, ki je bila opazna posebej v zmanjšanju števila članstva na polovico v začetku tridesetih let, se je nadaljevala tudi v naslednjih letih. Leta 1938 so za slabo stanje krivili premajhno zanimanje zadružnikov za zadrugo. ti so namreč kupovali v zadrugi premalo blaga za svojo porabo. Zadruga je

delovala še med drugo svetovno vojno in imela svoje letne skupščine še vsaj leta 1942 in 1943. Po vojni pa se je z ustanovitvijo ene nabavne in prodajne zadruge za celotno področje današnje občine Cerknica tudi ta zadruga decembra 1945 spojila z Nabavno in prodajno zadrugo na Rakeku.[35]

V letih prve jugoslovanske države se je Konsumnemu društvu v Starem trgu s podružnicama v Iga vasi in v Ložu pridružilo še nekaj blagovnih zadrug. Od teh so v prvih povojnih letih splošnega pomanjkanja blaga nastali: Kmetijska zadruga za nakup in prodajo v Begunjah pri Cerknici, Kmetijsko konsumno društvo na Blokah[36] (to ni niti začelo poslovati, saj so se celo člani društvenega načelstva vključili v podružnico ljubljanskega I. delavskega konsumnega društva v Novi vasi), Kmetijska gospodarska zadruga v Dolenji vasi pri Cerknici (vse leta 1919) in leta 1920 še Kmetijsko društvo v Sv. Vidu nad Cerknico.

Tega leta je bila osnovana še *Samopomoč, gospodarska zadruga javnih nameščencev in upokojencev v okolišu politične ekspoziture cerkniške.* V vodstvu zadruge, ki je imela namen preskrbovati člane z živežem, oblačili in gospodarskimi potrebščinami, so bili davčni upravitelj, obmejni komisar, trije oficianti (sodni, pisarniški in davčni) in okrajni gozdar.

»Zadruga je nakupovala od ustanovitve specerijsko, kolonialno, manufakturno blago in živila. Poslovalo se je z blagom do konca leta 1922. Potem nič več. Sedaj se ne nahaja pri zadrugi po izjavi članov načelstva nobena zaloga blaga več. Prodajalo se je samo članom.

Potreba po taki nabavni zadrugi za nameščence in upokojence je bila v obmejnih krajih po prevratu velika, ker trgovci niso dobavljali blaga ali pa po oderuških cenah. Zato je zadruga v početku imela precejšen promet in je dobro delovala. Po izpraznitvi zasedenega ozemlja zlasti Rakeka pa je postala trgovska konkurenca prevelika, disciplina članov se je vedno bolj kršila in nazadnje se vsled teh razmer ni več splačalo nabavljati blago na zadružni račun. Zato je načelstvo upravičeno mnenja, da se zadruga likvidira.« Tako omenja delovanje zadruge revizijsko poročilo iz junija 1923, ki vsebuje tudi postavke računskega zaključka za dobo od aprila 1920 do maja 1923.

Ker je imela zadruga namen »podpirati slabo situirane državne nameščence«, je dobila nekaj nad 38 000 kron državne podpore. Revizor je ugotavljal, »da je zadruga prodajala blago s kolikor mogoče malim dobičkom v korist svojih članov. S tem je izpolnjevala svojo zadružno nalogo in je obžalovati, da je vsled nedisciplne članov primorana misliti na likvidacijo.«

Zadruga je poslovala bolj »po domače«, saj je imelo načelstvo le ustne seje in niso vodili zapisnika, nadzorstvo zadruge sploh ni delovalo pa tudi letnih občnih zborov niso sklicevali. Zadruga je delovala v okolišu sodnega okraja Cerknica–Lož in leta 1923 štela 160 članov. Na občnem zboru konec leta 1923 so res sklenili likvidacijo zadruge, ki je bila končana šele pet let zatem.[37]

Kmetijska zadruga za nakup in prodajo v Begunjah pri Cerknici je imela namen razpečavati in predelovati kmetijske pridelke in obrtne izdelke svojih članov, jih oskrbovati z različnimi potrebščinami, nabavljati kmetijske stroje in tako pospeševati kmetijsko gospodarstvo. V prvem predstojništvu, ki sta mu načelovala Fran Likovič, tesarski mojster iz Topola kot načelnik in Matevž Zalar, krojaški mojster iz Begunj, kot namestnik, so bili še trije posestniki iz Topola, Bezuljaka in Dobca ter še dva mojstra obrtnika: kolarski iz Begunj in kovaški iz Selščka. Opravilni delež je znašal 50 kron. Po sklepu občnega zbora se je maja 1925 zadruga razdružila in prešla v likvidacijo, ki so jo končali čez štiri leta.[38]

»Ker pa cene živilom in drugim za kmetsko prebivalstvo neobhodno potrebnim predmetom vedno dvigajo nas vrhutega tozadevni trgovci kolikor največ mogoče izkoriščajo ter vsled tega posebno revnejši sloji skoraj več vzdrževati nemorejo, zaradi tega zbral se je podpisani odbor in si na ta način pomagati, da si ustanovi kmetsko zvezo katire namen bi bil si tozadevne predmete to je potrebščine kar potrebuje kmetistvo sam nabavati ter jih med svoje ude brez dobička razpečavati.«[39]

Tako so se posestniki iz Dolenje vasi pri Cerknici septembra 1919 obrnili na deželno sodišče v Ljubljani in novembra je bila ustanovljena *Kmetijska gospodarska zadruga v Dolenji vasi pri Cerknici.* Imela je podobna pravila in enak delež (50 kron) kot begunjska kmetijska zadruga. Načelnik zadruge je bil Jakob Ule, posestnik in mizarski mojster iz Dolenje vasi, od koder je bil tudi podnačelnik in vseh pet odbornikov. Zadruga je prenehala s poslovanjem že februarja 1921, »ker (so) se življenjske potrebščine lahko dob(il)e drugod«. Po svojem ustroju zadruga ni bila upravičena ukvarjati se z nakupom in prodajo konsumnega blaga in na nasvet revizorja je občni zbor avgu-

sta 1921 razpravljal o razdružitvi zadruge. To so po daljši debati tudi sprejeli s petimi glasovi proti. Tudi občnega zbora, ki je septembra 1922 sklepal o končani likvidaciji, se je udeležilo 60 članov zadruge (vseh je bilo 230). Ko so poravnali vse obveznosti zadruge, je preostalo še 16 000 kron, ki so jih predali Gasilnemu društvu v svoji vasi.

Kmetijsko društvo v Sv. Vidu nad Cerknico (s sedežem v Rudolfovem)[40] je delovalo od leta 1920. Prvi upravni odbor sta vodila Andrej Makovec iz Rudolfovega kot načelnik in Franc Štrukelj iz Bečajev kot namestnik, v njem pa je bilo še pet članov iz Štrukljeve vasi, Župena, Slugovega, Lešnjakov in Sv. Vida.

V prvem letu delovanja je pristopilo k zadrugi 116 članov (s skupaj 128 deleži po 50 in 100 kron), nato pa je število članstva še naraščalo (1922: 140) do 161 leta 1923. Na taki ravni se je obdržalo v dvajsetih letih (1928: 154), v tridesetih letih pa je število članstva upadalo (1932: 132, 1935: 115). Leta 1940 je štela zadruga še 86 članov.

Zadruga se ni razvijala brez težav in nasprotovanj (denarna kriza in konkurenca v domačem kraju). Prvo leto je imela nekaj nad 780 000 kron prometa, čistega dobička pa 1863 kron. Poznani so tudi podatki o poslovanju za leto 1927, ko je imela zadruga pri nekaj nad 778 500 din prometa za dobrih 350 din čistega dobička.

Težav ni manjkalo tudi v letih največje številčne rasti (1922–1923), ko so tožili, »da se člani premalo zanimajo za društvo« in jim priporočali, »da naj le pri zadrugi kupujejo, ker ko bi ta prenehala, bi bili odvisni od brezvestnih trgovcev«. Huda denarna kriza, ki so jo omenjali v naslednjih letih (1924, 1928), je povzročala zadrugi težave tako v »denarnem poslovanju z upniki, kakor dolžniki« (1932).

Zadruga si je v letu 1926 pridobila obrtni list trgovine z mešanim blagom in točilno pravico, a splošna uredba je leta 1928 ukinila poleg drugih tudi njihovo društveno točilnico. Podružnico, ki jo je osnovala leta 1921 v Bečajih, so leta 1932 opustili.

Prisotnost na občnih zborih se je navadno gibala od 7 do 10 članov, le redko več (1921: 25, 1923: 19, 1926: 23), a takšen obisk je bil – kot kaže – značilnost nabavno prodajnih zadrug z velikim številom članstva. Za medvojno poslovanje zadruge ni podatkov, po vojni pa se je konec leta 1945 priključila Naprozi na Rakeku.

V tridesetih letih našega stoletja sta nastali še dve blagovni zadrugi: Kmetijska zadruga v Cerknici in Kmetijsko društvo (od leta 1936 naprej Kmetijska zadruga) na Rakeku, ki sta se s sprejemom novih pravil leta 1936 preimenovali v Nabavno in prodajno zadrugo. Naslednje leto sta tako spremenili pravila in ime že prej delujoča Kmetijska zadruga v Starem trgu pri Ložu in Kmetijsko društvo v Sv. Vidu nad Cerknico. Med vojno pa je bila leta 1942 ustanovljena še Gospodarska zadruga v Cerknici. Takšna je bila podoba blagovnih zadrug do sprememb leta 1945.

Osemindvajset let po razpustu cerkniškega konsumnega društva je bila osnovana *Kmetijska zadruga v Cerknici* s podobnimi nameni: oskrbovati člane z različnim blagom in prodajati njihove pridelke. V vodstvu zadruge so bili cerkniški posestniki (poleg načelnika Ivana Lovka in namestnika Mihaela Žnidaršiča še štirje odborniki) in eden iz Dolenje vasi. Zadruga je v letih 1940–1941 štela nekaj nad 600 članov, a letnih skupščin se jih je udeležilo le 6 do 10.

In kako so poslovali?

Leta 1939 so imeli	3.546 din prebitka,
leta 1940 so imeli	27.796 din prebitka,
leta 1941 so imeli	540 lir prebitka,
leta 1942 so imeli	347 lir izgube.

Že na skupščini aprila 1942 so poročali, »da zadruga ni delovala radi racijoniranja živil s čimur se je bavila« in tudi naslednje leto so lahko le napovedovali ponoven začetek delovanja po ureditvi razmer.[41]

Kmetijsko društvo na Rakeku so ustanovili v začetku januarja leta 1934. V prvo predstojništvo so izvolili Andreja Modica z Rakeka in Janeza Puntarja z Unca – prvega za načelnika in drugega za namestnika – ter še tri posestnike z Ivanjega sela, Slivic in Unca kot odbornike. Ta zadruga, ki je od leta 1936 nosila ime Kmetijska zadruga in od leta 1939 Nabavna in prodajna zadruga, je imela po osvoboditvi poseben pomen pri reorganizaciji blagovnega zadružništva na področju sedanje občine Cerknica.

Leta 1937, ko se je občnega zbora udeležilo 29 od skupaj 271 članov, je imela zadruga 546 626 din prometa, čistega dobička pa 1088 din. V nasled-

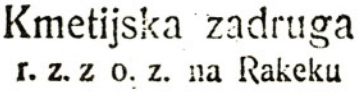

njih letih se število članstva ni bistveno spremenilo, najbrž pa zadrugi ni šlo najbolje, saj je leta 1940 opustila nadrobno prodajo zadružnikom v najetih prostorih na Rakeku in na Uncu. Kaže pa, da so vojne razmere spet spodbudile delovanje te zadruge.

Poslovna poročila osvetljujejo medvojno delovanje zadruge, ki se ji je ob začetku vojne posrečilo »vsaj rešiti vse premoženje in važnejše knjige in zapiske«. Zadruga je delovala tudi v prvih vojnih letih ter naročala za svoje člane umetna gnojila in cement, a na prejem naročenega je morala nato čakati več mesecev. »Dokler niso bila racijonirana živila je dobila tudi nekaj živil, ki jih je razdelila«.

Medtem ko je cerkniška Nabavna in prodajna zadruga v tem času ustavila delovanje, pa je zadruga na Rakeku v letu 1942 »živo delovala«, saj so se člani »pri nakupih blaga pridno udejstvovali in blago sproti pokupili« (zlasti umetna gnojila, semena in cement), tako da vsem zaradi omejenih količin blaga niti ustreči niso mogli. V letih 1942–1943 je nekoliko naraslo tudi število članstva (okoli 280). Promet zadruge je bil okoli 300 000 lir v letu 1942, leto zatem pa manjši za kakih 10 000 lir. V teh dveh letih je bilo dobička nekaj nad 4000 lir oziroma malo pod 2000 lir v letu 1943. V tem letu je zadruga delovala v zelo omejenem obsegu zaradi težke dobave blaga in »slabih prometnih razmer, ki so mnogokrat kazale naravnost obupni položaj«. Poslovanje pa je bilo zaradi »do skrajnosti omejenega kretanja prebivalstva« odvisno le od predsednika in poslovodje zadruge.

Ko so ob povojni reorganizaciji zadružništva omenjali predvojno delovanje Nabavne in prodajne zadruge na Rakeku, so menili, da je ves čas le životarila in imela naravo malih podeželskih »grajzlarij«. Ob osvoboditvi je štela 293 članov in je prinesla k reorganizirani zadrugi 4284 din valoriziranih sredstev.[42]

Cerkniška Nabavna in prodajna zadruga, ki je delovala od leta 1933, je v času vojne prenehala poslovati. A junija 1942 so ustanovili tej sorodno *Gospodarsko zadrugo v Cerknici.* Štirinajst ustanovnih članov je izvolilo upravni odbor z občinskim blagajnikom Antonom Ponikvarjem kot predsednikom in kaplanom Francem Urbancem kot podpredsednikom zadruge. Iz Cerknice so bili tudi ostali odborniki (čevljar, tesar, mizar, šolski upravitelj), razen enega kmetovalca, ki je bil iz Zelš.[43]

V letih po prvi svetovni vojni je svojo poslovalnico (trgovino) *v Novi vasi* odprlo *Prvo delavsko konsumno društvo v Ljubljani,*[44] potrošniška zadruga, ki je nastala že leta 1895 ter razširila poslovanje po letu 1918. V letu 1937 je društvo štelo 8500 članov, 34 poslovalnic s skupnim prometom nad 17 milijonov din; tedaj je imela bloška poslovalnica za dobrih pol milijona din prometa.

Poslovalnica tega konsumnega društva je bila v Novi vasi 36, kjer so imeli v najemu lokal. Delovalo je, čeprav v omejenem obsegu tudi v času italijanske okupacije. Ko pa so jeseni 1943 kraj zasedli Nemci, so ti razbili vrata trgovine ter večino blaga odpeljali v Stari trg, nekaj pa ga je shranil poslovodja pri sebi doma. Tako je bila poslovalnica zaradi vojnih razmer ukinjena, po vojni pa je januarja 1946 prevzela preostalo zalogo blaga poslovalnica Naproze Rakek.[45] Ta Nabavna in prodajna zadruga pa je prevzela tudi večino (184) od kakih 350 članov bloške poslovalnice razformiranega I. delavskega konsumnega društva v Ljubljani.[46]

Po osvoboditvi se je Nabavna in prodajna zadruga na Rakeku preosnovala in se decembra 1945 združila z nabavnima in prodajnima zadrugama v Starem trgu pri Ložu in pri Sv. Vidu ter obema cerkniškima zadrugama. Kasneje (1947) se ji je pridružila še novovaška podružnica I. delavskega konsumnega društva, tako da je Naproza Rakek vključila vse nabavne in prodajne zadruge na področju nekdanjih sodnih okrajev Cerknica in Lož, to pa je bil tudi teritorialni obseg njenega delovanja.[47]

3. Mlekarske zadruge

Proti koncu 19. stoletja so bile ustanovljene mlekarske zadruge v krajih, ki so imeli dobro prometno povezavo z Reko in Trstom.[48] Mlekarsko zadružništvo je nastajalo na Notranjskem najprej v krajih zunaj obravnavanega ozemlja. Ob koncu stoletja so osnovali mlekarsko zadrugo v Planini,[49] v začetku tega stoletja pa so nastale take zadruge še v Cerknici (1900), v Grahovem in na Blokah (obe 1902).[50]

Mlekarska in sirarska zadruga grahovska v Grahovem si je zadala nalogo »mej ljudstvom vzbujati zmisel za umno mlekarstvo in sirarstvo« ter sprejemati in prodajati mleko in mlečne izdelke članov. Ob osnovanju so zadrugo vodili grahovski nadučitelj Hinko Likar (predstojnik), lesni trgovec v Grahovem Alojzij Krajc (blagajnik) ter dva Žirovčana: Jožef Sigmund je bil tajnik za-

druge, mlinar Andrej Turšič pa je bil poleg Andreja Zabukovca iz Grahovega odbornik. Zadruga ni delovala dolgo, saj so jo februarja 1906 razpustili in leto zatem je bila likvidacija te zadruge končana.[51]

Cerkniška in bloška mlekarska zadruga sta imeli namen »ustanoviti mlekarno, kamor bodo zadružniki oddajali mleko, da se porabi (spravi v denar)«. *Mlekarska zadruga v Blokah* (s sedežem v Nemški vasi) se je že leto dni po nastanku razšla.[52] Cerkniška zadruga pa se je obdržala še deset let.

Prvo načelništvo *Mlekarske zadruge v Cerknici* so sestavljali Miroslav Meden, posestnik in trgovec, Jernej Kušlan, posestnik in kovač in Anton Ilešič. Vendar se je predstojnik zadruge hitro menjaval, saj so leta 1904 izvolili poslovodjo Ivana Lavriča in dve leti zatem Jožeta Ponikvarja. V času, ko je leta 1905 propadel cerkniški konsum, omenjajo težave tudi pri mlekarni, ki se je skušala rešiti iz dolgov s sodelovanjem s tržaškim podjetjem Trifolium. A avgusta 1912 so člani sklenili razdružiti in likvidirati zadrugo.[53]

Po skoraj 15 letih je na tem področju nastala *Mlekarska zadruga v Novi vasi,* ki so jo osnovali leta 1926. Njen namen je bil podoben: predelava mleka in prodaja mleka in mlečnih izdelkov. Delovala je na področju tedanje občine Bloke, kakor to izrecno omenjajo pravila iz leta 1938.

Na ustanovnem občnem zboru se je konec leta 1926 na povabilo Stanka Lenarčiča zbralo 63 kmetovalcev, od katerih jih je 53 pristopilo k zadrugi. Opravilni delež je znašal 200 din, zadruga pa je bila član Zveze slovenskih zadrug. Lenarčič, posestnik in trgovec iz Nove vasi, je nato vodil zadrugo deset let. V tem desetletju se zadruga ni razvijala brez težav, pomagala pa ji je Kmetska hranilnica in posojilnica v Novi vasi. Načelstvo zadruge je nato prevzel Franc Lužar iz Nove vasi, medtem ko je ostal za podnačelnika posestnik z Runarskega Mihael Oražem.

Leta 1938 so poročali o poslovanju v preteklem letu, ko se je količina mleka dvignila za dobrih 30 000 litrov. Tedaj so bili zadovoljni s kvaliteto izdelkov in s prodajo, ki se je posebno poživila po razstavi na velesejmu. Samo cena sira je bila nizka, čeprav so prodajali kakovosten ementalec.

Število članov se je gibalo okoli 60. Od ustanovnih 53 članov je naraslo v letu 1937 na 58, leto zatem pa celo na 69, nato je v prvem letu vojne nekoliko upadlo (63). Tedanje redne letne skupščine se je udeležila polovica zadružnikov, a rezultat poslovanja v letu 1940 je pokazal izgubo v vrednosti okoli 2900 din. Kasnejših podatkov v zadružnem registru ni.[54]

Mlekarska zadruga v Novi vasi

Mlekarska zadruga
r. z. z o. z.
v Novivasi pri Rakeku

4. Živinorejske zadruge

Začetki *Živinorejske zadruge v Starem trgu pri Rakeku*[55] segajo v leto 1929, ko je v mesecu avgustu nekaj nad 30 živinorejcev osnovalo svojo zadrugo za področje tedanjih občin Stari trg in Lož. Tedaj sta bila za zadrugo že pripravljena dva montafonska bika za izboljšanje domače pasme goveda. Namen zadruge je bil namreč povzdigniti živinorejo z zboljšanjem pasem vseh vrst živine, posebej s preskrbo dobrih plemenjakov in vpeljavo rodovnika.

Zadruga je uspešno delovala, saj je naraščalo število članov in živine. Do leta 1932 je vključila 44 kmetovalcev, tri leta zatem že 62, leta 1938 pa 75 članov. To število je le za malo naraslo v letih pred vojno.

Navadno je zadruga imela dva bika, včasih le enega. A po mnenju članstva sta bila dva plemenjaka premalo in leta 1935 so predvideli dobavo še enega. Okrajni kmetijski referent pa je menil, da sta za 52 rodovnih krav še dva bika preveč. Določeno je bilo namreč, naj na sto rodovnih krav pride en bik, tu pa so glede na veliko raztresenost članov dovolili dva. Do leta 1938 so člani zadruge lahko izboljšali svojo živino, ker so imeli »enega prav dobrega zadružnega bika«. Tedaj je bil glavni plemenjak Jorg (895 kg), drugi pa Argo (610 kg); oba so uporabljali tudi za vožnje.

V začetku leta 1937 so imeli 59 rodovnih krav (v rodovniku A 10 in v rodovniku B 49 krav), konec leta pa 51, od teh 28 v rodovniku A. V ta rodovnik so bile sprejete večinoma mlade krave z rodovniškim poreklom, rodovnik B s kravami brez takega porekla pa so postopoma ukinjali. Leta 1941, še pred vojno, so imeli 80 rodovniških krav (A: 62, B: 18), v seznamu mlade živine pa vpisanih še 51 glav.

Od leta 1932 dalje je zadruga opravljala tudi molzno kontrolo. Leta 1934, ko so imeli 48 rodovniških krav, je najvišja molznost znašala 3751 l, vse krave skupaj pa so dale skoraj 112 000 l mleka. V letu 1940 je povprečna mlečnost znašala dobrih 7 l na dan oziroma 304 dni pri kravi. Najmanjša mlečnost je znašala dobrih 1000 l, največja pa je bila 5191 l. Vendar je imela tako veliko mlečnost le ena krava, po deset jih je imelo 2500–3000 l oziroma pod 1500 l. Večina krav je imela dobro mlečnost (24), med 2000 in 3000 l letno, precej pa je bilo tudi zadovoljivih (16), to je z mlečnostjo med 1500 in 2000 l mleka letno.[56]

Ta uspešni razvoj je zavrl vojni čas, v katerem je zadruga izgubila skoraj ves upravni odbor. V začetku leta 1946 je sprejela nova pravila in delovala kot Živinorejska zadruga Stari trg pri Rakeku s sedežem v Iga vasi in okolišem, ki je obsegal vso Loško dolino z Babnim poljem.

Marca 1931 je bila ustanovljena *Živinorejska selekcijska zadruga v Novi vasi.* Želela je »povzdigniti živinorejo svojih članov« in doseči »čimboljše in čimdonosnejše pleme montafonske in ostale enobarvne sive domače pasme«, kakor so zapisali v pravila. Zadružni delež je znašal 50 din. V prvem načelstvu zadruge sta bila dva posestnika iz Nove vasi (načelnik: Lenarčič[57]) in dva z Velikega vrha. Po petih letih obstoja se je zadruga novembra 1936 razdružila in prešla v likvidacijo, ki je bila končana štiri leta zatem.[58]

Na obravnavanem področju ni nastala nobena živinorejska zadruga več, razen v Planini pri Rakeku[59] leta 1930, to pa je že zunaj začrtanega upravnega okvira. Pač pa sta že po vojni v aprilu 1946 nastali Živinorejska zadruga v Begunjah – Sv. Vid (za vasi Begunje, Sv. Vid, Cajnarje in Otave) in Živinorejska zadruga Marof z okolico – Cerknica (za kraje od Zelš do Bloške police).

5. Lesne zadruge

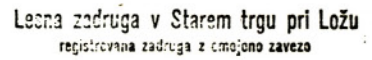

Od lesnih zadrug je nastala prva kmalu po koncu prve svetovne vojne. To je bila *Lesna zadruga v Starem trgu pri Ložu,* ki je od leta 1919 skrbela za povzdigo umnega gozdarstva, kakor je zapisala v svojih pravilih, ter kupčevala z lesom. Opravilni delež je znašal 100 kron (po letu 1925 pa 1000 din). Prvo načelstvo so sestavljali posestniki iz Pudoba, Vrhnike, Viševka in Loža. Najbrž zadruga ni delovala preveč intenzivno, saj se je z lesno kupčijo do srede dvajsetih let ukvarjala tudi Kmetijska zadruga v Starem trgu. Tedaj je zopet začela z bolj intenzivnim delovanjem lesna zadruga.

V petem letu svojega obstoja (1924) je imela nekaj nad 1 083 000 din prometa (izdatkov in prejemkov), leto zatem dobrih 236 000 din in v letu 1927 pri skoraj 571 000 din prometa nad 422 000 din izgube. Tedaj so omenjali tudi težave, ki jih je imela zadruga (predvsem pomanjkanje denarja in premalo zavednosti članov) in sklenili, da preide v likvidacijo. Ta je bila končana leta 1930, poslovne knjige pa je shranila Hranilnica in posojilnica v Starem trgu.

Število članov je bilo v začetku 1926. leta 54, ob koncu pa kar za 35 več, tako da je zadruga ob koncu delovanja (1928) štela 121 članov.[60]

Okoli leta 1940 so ustanovili še dve lesni zadrugi. Februarja 1939 je nastala *Lesna zadruga na Rakeku,* z namenom, da »prevzema od svojih članov les, ga obdeluje in vnovčuje po čim ugodnejših cenah«. Na ustanovnem zboru se je zbralo 17 članov, ki so sprejeli pravila z deležem 100 din od 1 ha gozda ter izvolili upravni odbor.[61]

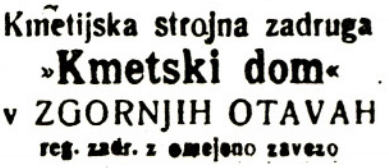

Tik pred vojno je bila marca 1941 ustanovljena še *Lesna zadruga v Begunjah pri Cerknici,* ki je imela v svojih pravilih poleg kupčije z lesom še nabavo in prodajo kmetijskih in življenjskih potrebščin za svoje člane.[62] Po vojni je po sprejetju novih pravil delovala kot Lesno-produktivna zadruga v Begunjah pri Cerknici. V letih po vojni je bilo na tem ozemlju ustanovljenih še več takih zadrug: v Cerknici (1945), v Starem trgu (1946) in na Rakeku (1947).

6. Pašniške in gozdne zadruge

V zvezi z agrarno reformo veleposestniških gozdov v letu 1931 so nastajale pašniške in gozdne zadruge kot združenja agrarnih interesentov, ki so pričakovali, da bodo na ta način deležni gozdnih parcel, kar pa se ni uresničilo.[63]

Tako je bila junija 1931 ustanovljena Prva pašniška in gozdna zadruga na Uncu, v juliju in avgustu pa še enajst pašniških in gozdnih zadrug: v Begunjah, na Blokah, v Cerknici (kar dve), Dolenji vasi, Grahovem, Ložu, na Rakeku, v Ravnah, Starem trgu, Šivčah in v Žerovnici. Zadruge sploh niso zaživele in pri večini ni vpisano niti nadaljnje delovanje niti likvidacija, razen pri dveh, eni cerkniški in zadrugi v Dolenji vasi. Ti dve pa sta bili izbrisani iz registra s pripisom, da sploh nista začeli poslovati.[64]

7. Kmetijska strojna zadruga

Ena izmed vrst zadrug, ki so bile maloštevilne in manjšega pomena, so bile tudi strojne zadruge, ki so nastajale z namenom, da skupno nabavljene kmetijske stroje in druge priprave za pogon in obdelavo člani tudi skupno uporabljajo. Leta 1937 je delovalo v jugoslovanskem delu Slovenije 61 takih zadrug.[65] Na področju današnje občine Cerknica je edina taka zadruga nastala decembra 1929 v Otavah pri Begunjah nad Cerknico. Tedaj je 13 posestnikov osnovalo *Kmetijsko strojno zadrugo »Kmetski dom« v Zgornjih Ota-*

vah. Ob sprejetju novih pravil leta 1939 je zadruga, ki ji je še vedno predsedoval Jožef Zalar, štela 21 članov ter delovala na področju podobčine Otave.[66]

8. Druge vrste zadrug

Pri obravnavi pregleda zadružništva nam ostane še nekaj zadrug, ki jih ne moremo uvrstiti med doslej omenjene vrste zadrug.

S široko dejavnostjo trgovine in predelave pridelkov se je nameravala ukvarjati leta 1922 ustanovljena *Prva notranjska izvozna in uvozna zadruga v Cirknici.* V pravilih je imela opredeljeno področje poslovanja, segajoče od nakupa in prodaje kmetijskih, obrtniških in gospodarskih pridelkov in izdelkov, preskrbe umetnih gnojil in močnih krmil, mesa in mesnih izdelkov do industrijske predelave pridelkov. A že leta 1924 so sklenili razdružiti zadrugo. Januarja 1926 je bil odprt konkurz in dvanajst let pozneje zadruga tudi izbrisana iz registra.[67]

Sredi dvajsetih let je nastala *Zadružna elektrarna v Cerknici,* ki je imela namen dobavljati članom »električni tok (silo) na skupen račun in nevarnost«. V vodstvu zadruge so bili cerkniški dekan, posestnik in trgovec, dva kaplana in dva obrtna mojstra – čevljarski in zidarski. Slednji je tudi vodil gradnjo elektrarne. Razvoj te zadruge lepo vidimo iz poročil njenega načelnika Jožefa Juvanca, ki je na prvem občnem zboru junija 1928 poročal:

»Zgradila se je elektrarna pod vodstvom zidarskega mojstra Antona Škerla; vso napeljavo, omrežje in hišne inštalacije je izvršila solidna tvrdka Jugoslovensko Siemens dd., ki je dobavila tudi generator. Za prvo poslovno leto je zadruga pasivna, treba bo povečati konsum in poiskati primerne podpore pri oblasti. Načelstvo je že storilo primerne korake, podpora je tudi obljubljena.«

Tudi z napredkom zadruge v letu 1929 so bili zadovoljni, saj so napeljali več novih instalacij ter priklopili dva mizarska stroja, tako da so se dohodki povečali. Prejemkov so imeli v tem letu skoraj 129 000 din (in nekaj manj izdatkov), nekaj pa je bilo še izgube iz prejšnjih let.

Konec oktobra 1933 so sklenili prodati elektrarno banski upravi v Ljubljani. To so tudi napravili in mesec dni zatem so sklenili zadrugo likvidirati. Do septembra 1935 ni imela nobenega premoženja več pa tudi nobenih dolgov in tako je bila likvidacija končana. Poslovne knjige so izročili v hrambo cerkniški Hranilnici in posojilnici.

Članski delež je znašal 100 din in posameznik je lahko vplačal več deležev in tako imel tudi več glasov pri volitvi vodstva ali pri glasovanju. Število članov je naraščalo od 62 s 112 deleži leta 1928, prek 73 članov dve leti zatem, do 81 članov s 131 deleži v letu prodaje elektrarne banski upravi, od katere so jo prevzele Kranjske deželne elektrarne.[68]

Leta 1930 sta bili ustanovljeni še dve zadrugi: *Zadruga nakladalcev in razkladalcev na Rakeku* in bloška vodovodna zadruga. Omenjena zadruga na Rakeku se je ukvarjala z vsemi opravili, ki sodijo na področje nakladalcev in razkladalcev lesa, z obračunavanjem dela članov in z denarnim poslovanjem. A tako le po določilih pravil, saj vpisov o nadaljnjem delovanju te zadruge, ki ji je načelovalo troje delavcev z Rakeka, ni.[69] Od vseh zadrug na obravnavanem področju je bila samo ta organizirana v zvezi zadrug socialnodemokratske smeri, ki je bila ustanovljena sredi dvajsetih let v Ljubljani pod imenom Zveza gospodarskih zadrug.

K ustanovnemu občnemu zboru *Vodovodne zadruge Nova vas pri Rakeku* (kasneje označene na Blokah) se je maja 1930 zbralo 15 ljudi, ki so izvolili vodstvo zadruge s Stankom Lenarčičem, posestnikom in županom iz Nove vasi, kot načelnikom. Namen zadruge je bil oskrbovati člane z vodo ter graditi in vzdrževati vodovod. Ko so deset let kasneje spreminjali pravila, je zadruga štela 26 članov. Tedaj so tudi enemu iz Fare demontirali vodno napeljavo, »ker ni hotel ničesar plačati« in drugemu, ker mu je pogorela hiša. V tistem času je pristopilo nekaj novih članov, izgubo v poslovnem letu 1939 pa so odpisali od rezervnega sklada.[70]

Začetki zadružništva na področju današnje občine Cerknica sodijo v drugo obdobje razvoja slovenskega zadružništva. Od devetdesetih let minulega stoletja dalje se je razvijalo najprej kreditno zadružništvo v Starem trgu, Cerknici in na Blokah; v prvih dveh krajih kar po dve taki zadrugi. Poskusi nastajanja kreditnih zadrug tudi v manjših krajih (Begunje, Sv. Trojica) v začetku tega stoletja niso rodili dolgotrajnega uspeha, saj sta obe zadrugi prenehali z delovanjem ob koncu avstrijskega obdobja.

IV. KONČNI PREGLED

1. Zadružništvo do leta 1918

Nabavno prodajno zadružništvo je nastajalo malo za kreditnim in to v treh večjih krajih: v Starem trgu, Cerknici in na Blokah; v prvem sta v tem

času delovali dve taki zadrugi. Od kmetijskih predelovalnih zadrug so druga za drugo nastale v prvih letih tega stoletja mlekarske zadruge v Cerknici, Grahovem in na Blokah. A delovali sta le prvi dve, najdlje – dobro desetletje – cerkniška mlekarska zadruga.

Čeprav naj bi bilo zadružništvo v skrbi za gospodarski napredek nepolitično, pa so vendar zadruge, zlasti pa zveze zadrug kazale določeno politično usmeritev. Tako so bile zadruge članice različnih revizijskih zvez in stanje leta 1912 nam daje naslednjo sliko.[71] Največ zadrug v tem delu Notranjske je bilo članic Zadružne zveze v Ljubljani, ki je bila povezana z delovanjem Slovenske ljudske stranke. Tej zadružni zvezi so pripadale hranilnice in posojilnice v Cerknici, na Blokah, v Starem trgu in pri Sv. Trojici, Konsumno društvo v Starem trgu in cerkniška mlekarska zadruga.

Tudi obe liberalno usmerjeni zadružni zvezi sta imeli svoje članice med zadrugami z obravnavanega področja. Članici Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani sta bili Posojilnica v Cerknici in Kmečka posojilnica v Begunjah pri Cerknici, Posojilnica za Stari trg–Lož in okolico pa je pripadala Zadružni zvezi v Celju. Liberalno usmerjeno je bilo še Narodno gospodarsko društvo v Starem trgu.

2. Zadružništvo od 1918 do 1945

V tem obdobju se je do leta 1937, ko je bil sprejet nov zadružni zakon, razvijalo zadružništvo na enakih zakonskih osnovah kot v avstrijskem času. Različni pa so bili vplivi gospodarstva, posebej v letih po prvi svetovni vojni in v času gospodarske krize, pri nas posebej po letu 1931.[72]

Tudi v tem obdobju so nastajale še nove kreditne zadruge, na obravnavanem področju v Novi vasi in na Uncu (sredi dvajsetih let), tako da je bil tudi ta del Notranjske – podobno kot ostala Slovenija v okviru stare Jugoslavije – z njimi dovolj preskrbljen. Kreditne zadruge kot najpomembnejša skupina med različnimi vrstami zadrug so obstajale ves obravnavani čas do likvidacije leta 1947.

V prvih letih po koncu svetovne vojne leta 1918 je bilo veliko pomanjkanje blaga, cene pa so se stalno dvigovale. Tedaj se je širila ideja zadružne samopomoči pri nabavljanju blaga in nastajale so številne nove konsumne zadruge. Med letoma 1919 in 1922 je na ozemlju jugoslovanske Slovenije nastalo 131 takih zadrug, na obravnavanem področju pa 6. Če so kreditne zadruge doživljale v vojnih in povojnih letih velike izgube, pa je blago tudi v tem času ohranilo ali pa še povečalo svojo vrednost. Konsumne zadruge so tedaj živahno poslovale, trgovina je bila donosna in v času pomanjkanja so zadruge laže prišle do blaga kot privatni trgovci.[73]

Še iz avstrijskih časov delujočemu Konsumnemu društvu v Starem trgu so se pridružile podobne zadruge v Begunjah, na Blokah (dve), v Dolenji vasi, Cerknici in pri Sv. Vidu (Rudolfovo). A od teh na novo nastalih zadrug sta de-

Hranilna knjižica Posojilnice Stari trg–Lož in sosedstvo

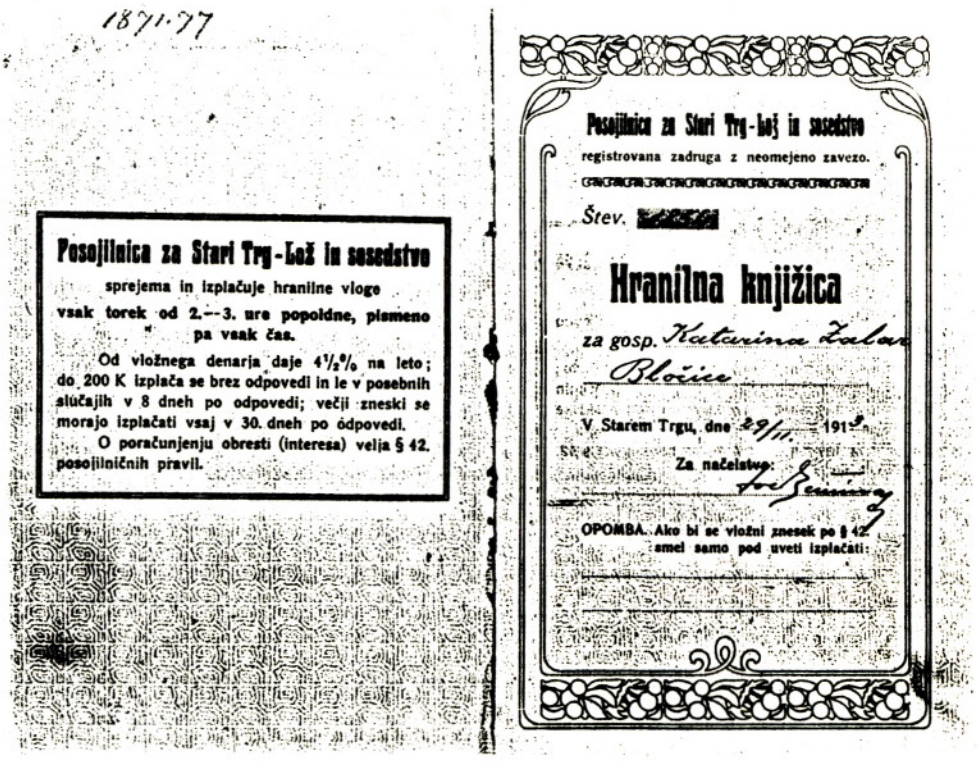
1871·77

Posojilnica za Stari Trg-Lož in sosedstvo

sprejema in izplačuje hranilne vloge vsak torek od 2.—3. ure popoldne, pismeno pa vsak čas.

Od vložnega denarja daje 4½% na leto; do 200 K izplača se brez odpovedi in le v posebnih slučajih v 8 dneh po odpovedi; večji zneski se morajo izplačati vsaj v 30. dneh po odpovedi.

O poračunjenju obresti (interesa) velja § 42. posojilničnih pravil.

Posojilnica za Stari Trg-Lož in sosedstvo

registrovana zadruga z neomejeno zavezo.

Štev. [redacted]

Hranilna knjižica

za gosp. Katarina Zabar

Blošice

V Starem Trgu, dne 29/11. 191[redacted]

Za načelstvo:

OPOMBA. Ako bi se vložni znesek po § 42. smel samo pod uveti izplačati:

lovali celo obdobje stare Jugoslavije le dve: podružnica ljubljanskega I. delavskega konsumnega društva v Novi vasi in Kmetijsko društvo pri Sv. Vidu. Druge zadruge so po nekaj letih že prenehale obstajati.

Nabavno in prodajno zadružništvo se je razvijalo nato v tridesetih letih, ko sta nastali taki zadrugi v Cerknici in na Rakeku, ena pa še v vojnem času (1942). Razvoj po letu 1945 je nato prinesel združitev vseh nabavnih in prodajnih zadrug v eno z več poslovalnicami.

V začetnih letih prve jugoslovanske države sta bili osnovani še lesna zadruga (Stari trg) in izvozno uvozna zadruga (Cerknica), ki pa je delovala le nekaj let. Tudi starotrška lesna zadruga ni dočakala svoje desetletnice in nato lahko razvoj takih zadrug spremljamo spet v zadnjih letih Kraljevine Jugoslavije (Rakek), posebej pa po letu 1945.

Leta 1931 so nastale pašniške in gozdne zadruge bolj povezane z vprašanjem agrarne reforme kot zadružništva, saj niso delovale. Pač pa velja v tem času omeniti še dvoje zadrug za pospeševanje kmetijske proizvodnje.

Med temi so bile v slovenskem merilu najpomembnejše mlekarske zadruge, a bolj po številu članov kot pa po blagovnem prometu. Tako je od srede dvajsetih let kar uspešno delovala Mlekarska zadruga v Novi vasi. Druga kmetijska zadruga, osnovana konec dvajsetih let, pa je bila Živinorejska zadruga v Starem trgu. Po drugih krajih je živinorejsko zadružništvo nastajalo šele po drugi svetovni vojni. Vsaka od teh dveh zadrug (mlekarska in živinorejska), ki sta delovali do konca omenjenega obdobja – slednja pa še čez – je bila edina svoje vrste na področju današnje občine Cerknica v zadnjem poldrugem desetletju Kraljevine Jugoslavije. To velja tudi za Kmetijsko strojno zadrugo v Otavah, ki je delovala v istem času. Tako velja ugotovitev, zapisana za celo Slovenijo (tedanjo Dravsko banovino), da »preseneča neznatno število v teh zadrugah organiziranih kmetovalcev«, tudi za ta del Notranjske.

V tem obdobju sta na obravnavanem področju nastali tudi dve novi vrsti zadrug: elektrarna (Cerknica, 1926) in vodovodna zadruga (Nova vas, 1930). Prva ni delovala kot zadruga niti desetletje, druga pa je obstajala dalj časa.

Čeprav se je tudi v času med obema vojnama zadružništvo razvijalo predvsem v večjih krajih (če sodimo po sedežu zadrug), pa so sedaj zadruge nastajale še drugod (Dolenja vas, Rudolfovo, Zgornje Otave, Unec). V letih pred drugo svetovno vojno je bila med tukajšnjimi centri zadružništva (Stari trg pri Ložu, Cerknica, Nova vas na Blokah) na prvem mestu prav slednja s svojimi petimi zadrugami. Na Rakeku sta tedaj delovali le dve zadrugi, v treh manjših krajih pa v vsakem še ena.

Za čas od začetkov zadružništva na Cerkniškem pa do leta 1930 lahko primerjamo nastajanje zadrug na tem področju z razvojem na Slovenskem.[74] Leta nastajanja zadrug na Cerkniškem sovpadajo z leti splošne rasti zadružnih organizacij pri nas. Največ jih je nastalo okoli leta 1895 in okoli leta 1900, manj pa med leti 1907–1908, ko je na Slovenskem nastalo letno nad 100 zadrug.

Zmanjšanemu porastu zadružništva v letih pred prvo svetovno vojno in med njo je sledil čas, ko je v letih 1919–1920 nastalo na Slovenskem kar 160 novih zadrug, od teh 7 na obravnavanem ozemlju. Tu so ustanovili več novih zadrug še sredi dvajsetih let in ob koncu istega desetletja.

Vendar so zadruge tudi propadale in od vseh 30, kolikor jih je bilo ustanovljeno na Cerkniškem do leta 1930 sta tedaj delovali še slabi dve tretjini, saj je bilo 11 zadrug že izbrisanih iz registra: v avstrijskem obdobju 5 (3 med leti 1906–1907), 4 v začetku dvajsetih let (med njimi 2 kreditni) in 2 ob koncu omenjenega desetletja. Slovensko povprečje izbrisanih zadrug (do leta 1930) je znašalo za vse vrste zadrug 33 %, za ta del notranjske pa le nekaj več. Tudi tu je bilo procentualno največ izbrisov pri konsumnih zadrugah, od kmetijskih zadrug je propadlo veliko mlekarskih, precej manjši pa je bil procent izbrisanih kreditnih zadrug.

Po številu zadrug, ki so nastale oziroma delovale do leta 1930, je bilo logaško okrajno glavarstvo (oziroma njegov jugoslovanski del) nekje sredi med drugimi slovenskimi okraji z 58 zadrugami, kolikor jih je tod nastalo do leta 1930. Ker jih je bila izbrisana iz zadružnega registra že dobra tretjina, je tedaj obstajalo tod še 34 zadrug, od teh nekaj nad polovico na področju cerkniške občine. Če pa bi primerjali kmetijsko zadružništvo (brez kreditnih zadrug) na Cerkniškem z onim na področju sedanje občine Vrhnika[75] – upoštevaje razlike[76] – potem je bilo kmetijsko zadružništvo po nastanku zgod-

nejše (in tudi številnejše) na Cerkniškem, področje Vrhnike pa že v času do leta 1918 prednjači v različnih vrstah kmetijskih zadrug. Vrhniške zadruge so navadno tudi živele dlje časa, saj so tri nastale v avstrijskem času in delovale še v obdobju med obema vojnama. V nasprotju z vrhniškim področjem, kjer je bilo proizvodno zadružništvo v ospredju, pa so bile na Cerkniškem številne zlasti konsumne zadruge.

Tu pa je bilo zadružništvo tudi bolj opazno razdeljeno med različni revizijski zvezi, čeprav položaj glede pripadnosti zadružnim zvezam v letih pred drugo svetovno vojno (okoli leta 1938) ni bil bistveno drugačen kot leta 1912.[77]

Hranilna knjižica Hranilnice in posojilnice Bloke

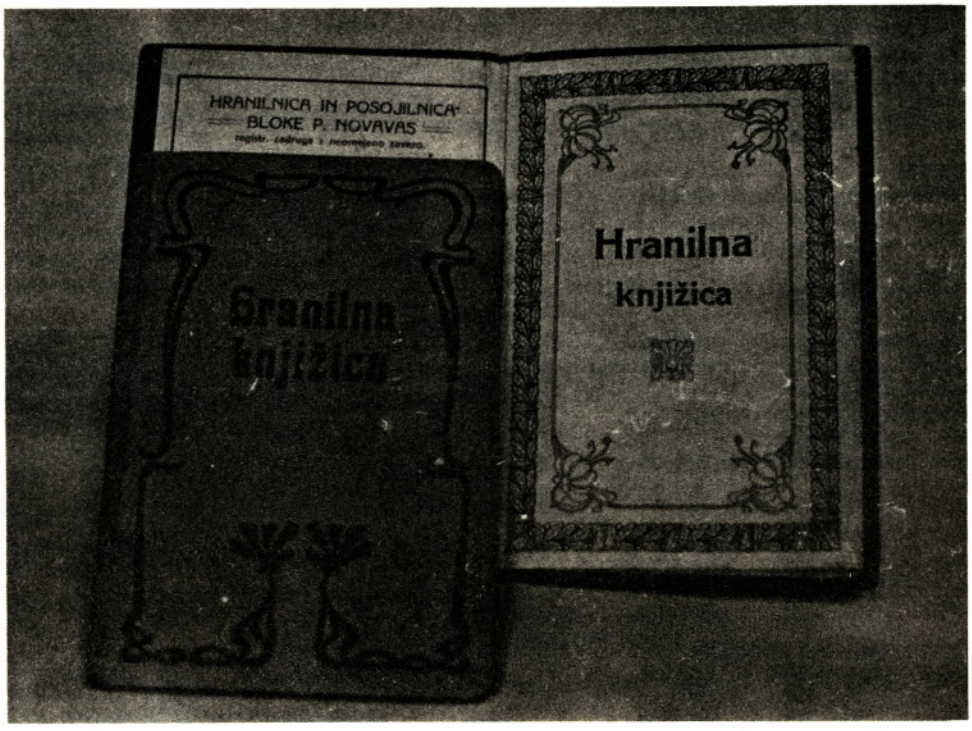

Večina zadrug je bila včlanjena v Zadružno zvezo v Ljubljani. Od kreditnih zadrug so bile to hranilnice in posojilnice v Cerknici, na Blokah, v Starem trgu in na Uncu. Blagovnih zadrug je bilo vključenih 5: v Starem trgu, Novi vasi, pri Sv. Vidu, v Cerknici in na Rakeku. V Zadružno zvezo je sodila še živinorejska zadruga (Stari trg) pa tudi kasneje osnovani lesni zadrugi na Rakeku in v Begunjah ter Gospodarska zadruga v Cerknici. Med članicami Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani najdemo v istem času 3 kreditne zadruge: 2 posojilnici (Stari trg, Cerknica) in eno hranilnico in posojilnico (Nova vas). Od drugih zadrug so pripadale tej zvezi še strojna zadruga (Otave), mlekarska zadruga in vodovodna zadruga (obe Nova vas).

Po vojni je s spreminjanjem družbene ureditve dobivalo tudi zadružništvo nove okvire svojega delovanja v socializmu. To pa je v marsičem bistveno spremenilo naravo in tudi vsebino dotedanjega zadružništva.

V. POMISEL

Tale pregled je narejen le na osnovi gradiva gospodarskega sodišča (zadružni register), saj v slovenskih arhivih ni niti enega arhivskega fonda katerekoli od več kot 40 zadrug, ki so do leta 1945 nastale na področju sedanje občine Cerknica.[78] Če to primerjamo z bogatim arhivom vrhniških zadrug, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana,[79] se nam pojavlja misel, da so nemara kakšne knjige zapisnikov ali pa drugi zapisi o delovanju zadrug še kje ohranjeni (pri kom doma?). Ker ima takšno gradivo pomen za zgodovino gospodarstva na Notranjskem, bi bilo prav, da najde pot v zgodovinski arhiv.

SEZNAM ZADRUG NA PODROČJU SEDANJE OBČINE CERKNICA DO LETA 1945

Po krajih sedeža urejen seznam zadrug vsebuje glavne časovne meje delovanja posamezne zadruge in opozarja, kateri revizijski zvezi je pripadala. Te so v tem seznamu označene s kraticami.

ZSP – Zveza slovenskih posojilnic v Celju
ZSZ – Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani
ZZ v Celju – Zadružna zveza v Celju
ZZ – Zadružna zveza v Ljubljani
ZC – Zadružna centrala v Ljubljani
ZGZ – Zveza gospodarskih zadrug za Jugoslavijo v Ljubljani

Ime zadruge[80] (sedež, preimenovanje)	Ustanovitev	Razpust (Izbris)	Revizijska zveza
BEGUNJE PRI CERKNICI			
Kmečka posojilnica v Begunjah pri Cerknici	1908	(1921)	ZSZ, ZZ v Celju
Kmetijska zadruga za nakup in prodajo v Begunjah pri Cerknici	1919	1925 (1929)	ZZ
Pašniška in gozdna zadruga v Begunjah pri Cerknici	1931		ZSZ
Lesna zadruga v Begunjah pri Cerknici (od 1946 Lesno produktivna zadruga)	1941	po 1948	ZZ
BLOKE			
Hranilnica in posojilnica v Blokah	1895	1947 (1956)	ZZ
Kmetijsko društvo v Blokah	1899	1904 (1906)	ZZ
Mlekarska zadruga v Blokah (sedež: Nemška vas)	1902	(1903)	–
Kmetijsko konsumno društvo na Blokah	1919	(1920)	–
Prvo delavsko konsumno društvo v Ljubljani, podružnica v Novi vasi-Bloke (sedež: Nova vas)	1919/20	1945/47	ZZ
Kmetska hranilnica in posojilnica v Novi vasi na Blokah	1924	1947 (1956)	ZSZ
Mlekarska zadruga v Novi vasi pri Rakeku	1926	po 1940	ZSZ
Vodovodna zadruga Nova vas	1930	po 1940	ZSZ
Živinorejska selekcijska zadruga v Novi vasi	1931	1936 (1939)	ZSZ
Pašniška in gozdna zadruga na Blokah	1931		ZSZ
CERKNICA			
Posojilnica v Cirknici	1894	1947 (1956)	ZSP, ZZ v Celju, ZSZ
Hranilnica in posojilnica v Cirknici	1894	1947 (1956)	ZZ, ZC, ZZ
Konsumno društvo v Cirknici	1896	1905 (1906)	ZZ
Mlekarska zadruga v Cirknici	1900	1912 (1913)	ZZ
Samopomoč, gospodarska zadruga javnih nameščencev in upokojencev v okolišu politične ekspoziture cerkniške	1920	1923 (1928)	–
Prva notranjska izvozna in uvozna gospodarska zadruga v Cirknici	1922	1924 (1938)	ZSZ
Zadružna elektrarna v Cerknici	1926	1933 (1935)	ZZ
Prva pašniška in gozdna zadruga v Cerknici	1931		ZZ
Pašniška in gozdna zadruga v Cerknici	1931	(1941)	ZSZ
Kmetijska zadruga v Cerknici (od 1939 Nabavna in prodajna zadruga)	1933	1945	ZZ
Gospodarska zadruga v Cerknici	1942	1945	ZZ
DOLENJA VAS PRI CERKNICI			
Kmetijska gospodarska zadruga v Dolenji vasi pri Cerknici	1919	1921 (1923)	ZZ
Pašniška in gozdna zadruga v Dolenji vasi	1931		ZSZ
GORNJE OTAVE			
Kmetijska strojna zadruga Kmetski dom v Zgornjih Otavah	1930	po 1940	ZSZ
GRAHOVO PRI CERKNICI			
Mlekarska in sirarska zadruga grahovska v Grahovem	1902	1906 (1907)	–
Pašniška in gozdna zadruga v Grahovem	1931		ZSZ
LOŽ			
Pašniška in gozdna zadruga v Ložu	1931		ZSZ
RAKEK			
Zadruga nakladalcev in razkladalcev na Rakeku	1930		ZGZ

Pašniška in gozdna zadruga na Rakeku	1931		ZSZ
Kmetijsko društvo na Rakeku (od 1936 Kmetijska zadruga, od 1939 Nabavna in prodajna zadruga)	1933	po 1947	ZZ
Lesna industrija na Rakeku	1939		–
RAVNE PRI ŽILCAH			
Pašniška in gozdna zadruga v Ravnah pri Št. Vidu nad Cerknico	1931		ZSZ
RUDOLFOVO PRI ŽILCAH			
Kmetijsko društvo v Sv. Vidu nad Cerknico (od 1940 Nabavna in prodajna zadruga)	1920	1945	ZZ
STARI TRG			
Posojilnica za Stari trg–Lož in sosedstvo	1893	1947 (1956)	ZSP, ZZ v Celju
Kmetijska hranilnica in posojilnica v Starem trgu pri Ložu	1895	1947 (1956)	ZZ
Konsumno društvo v Starem trgu pri Ložu (od 1923 Kmetijska zadruga, od 1940 Nabavna in prodajna zadruga) s podružnicama v Iga vasi od 1901 in v Ložu od 1908	1895	1945	ZZ
Narodno gospodarsko društvo	1899	1919 (1921)	ZSP, ZZ v Celju, ZSZ
Lesna zadruga v Starem trgu pri Ložu	1919	1928 (1923)	ZZ
Živinorejska zadruga v Starem trgu pri Rakeku (od 1933 Živinorejsko selekcijska zadruga, od 1947 Živinorejska zadruga s sedežem v Iga vasi)	1929	po 1947	ZZ
Pašniška in gozdna zadruga v Starem trgu	1931		ZSZ
ŠIVČE			
Hranilnica in posojilnica pri Sv. Trojici nad Cerknico	1907	1918 (1921)	ZZ, ZC
Pašniška in gozdna zadruga v Sv. Trojici	1931		ZSZ
UNEC			
Hranilnica in posojilnica v Uncu	1925	1947 (1956)	ZZ
Prva pašniška in gozdna zadruga na Uncu	1931		ZZ
ŽEROVNICA			
Pašniška in gozdna zadruga v Žerovnici pri Rakeku	1931		ZSZ

OPOMBE

* Dr. Vladu Valenčiču, vodji enote Zgodovinskega arhiva v.p., se prav lepo zahvaljujem za pregled koncepta besedila in za opozorila – med drugim na članke v Narodnem gospodarju.

** Likovna oprema: žigi zadrug so posneti s spisov posamezne zadruge v zadružnem registru, fotografije iz Zadružnega zbornika, Ljubljana 1937, hranilne knjižice pa iz fonda (povojne) Kmetijske zadruge Grahovo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.

[1] Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, zadružni register (zadr.).
Zvezki zadružnega registra so označeni z rimskimi številkami, posamezni vložek pa z arabsko. Iste oznake nosi spis posamezne zadruge v zbirki listin, zato tako tudi citiramo (npr. zadr. III/90). Da bi ločili novo serijo, ki vsebuje večkrat tudi zadružne spise – voditi so jo začeli po zakonu o gospodarskih zadrugah z dne 11. 9. 1937 – od zvezkov dotedanjega registra, je pri slednjih označeno še: stari (st.).

[2] F. Trček, Oris zadružništva, Ljubljana 1936; posebej poglavje: Zadružni register in vpisi vanj, str. 69 sl.

[3] V. Valenčič, Organizacije za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovna literatura, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Ljubljana 1970, str. 523–556; (Valenčič, Organizacije). Posebej o Kmetijski družbi za Kranjsko, str. 527–528.

[4] Arhiv SR Slovenije, Ljubljana (AS), Kmetijska družba v Ljubljani (Kmetijska družba), fasc. F/4 (1843–1890), fasc. P/6 (1918–1922).

[5] AS, Kmetijska družba, fasc. A/3 (1858–1871).

[5a] Upravniško poročilo glavnega odbora c. kr. kmetijske družbe kranjske občnemu zboru za leto 1893, Ljubljana, 1894; str. 6–7.

[6] V besedilu, ki obravnava čas do leta 1945, so uporabljena tedanja imena krajev, ki pa se v dveh primerih razlikujejo od sedanjih. Tedanji Sv. Vid nad Cerknico se sedaj imenuje Žilce, nekdanja Sv. Trojica nad Cerknico pa je bila preimenovana v Šivče. AS, Kmetijska družba, fasc. P/6 (1881–1911). P/6 (1912–1917).

[7] Valenčič, Organizacije, str. 532.

[8] AS, Kmetijska družba, fasc. F/4 (1843–1890).

[9] Kot opomba 6.

[10] Kot opomba 7.

[11] A. Kralj, Iz zgodovine slovenskega zadružništva, v: Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, str. 537–551.

[12] ZAL, zadr. I/40 st. in I/75 s spisom.
Imena zadrug, posebej tista krepko tiskana in ona, ki so navedena v seznamu na koncu prispevka, so pisana tako, kakor se je zadruga vpisala v register (ime firme). Tako se ta imena posebej v dveh primerih razlikujejo v nazivu krajev (Sv. Vid, Sv. Trojica – glej opombo 6 – in nekoliko še v imenu današnjega občinskega središča, za katero se nekako do preloma stoletja uporablja ime Cirknica). Včasih imajo imena zadrug drugačen predlog (v oziroma na Blokah) ali pa oznako, kje kraj leži (Nova vas pri Rakeku oziroma na Blokah), različno od tiste, ki smo je vajeni danes.

[12a] Zadruge, urejene po pravilih F. W. Raiffeisena (imenovane tudi rajfajznovke), so imele namen izboljšati materialno stanje gospodarsko šibkejših. Delovale so na manjšem področju, zadružniki so vplačali le majhen delež, pač pa so jamčili solidarno za vse obveze zadruge. Kakor je bil ta sistem prilagojen kmečkemu prebivalstvu, pa je bil Schulze-Delitschev sistem namenjen »mestnemu srednjemu sloju, predvsem obrtnikom, malim posestnikom in trgovcem.« Ta zadružni tip je deloval skoraj kot čisto trgovsko podjetje ter imel izrazito kapitalistično naravo. Članski deleži so bili razmeroma visoki, področje obsežnejše (M. Vičič, Zadružništvo, knjiga I., Beograd 1937, str. 182–188). V posameznih državah so se oblikovale različne variante temeljnih zadružnih sistemov, to pa bi bilo treba ugotavljati po posameznih zadružnih pravilih. Posebej glede različnih deležev (glavni in opravilni), različne volilne pravice v organe zadruge in – pri denarnih zadrugah – različne višine aktivnih in pasivnih obresti.

[13] Pripovednik Fran Jaklič Podgoričan (roj. 1868) je v literarno pisanih Prispevkih k zgodovini našega zadružništva (Narodni gospodar, 1930; o starotrškem zadružništvu v št. 11) opisal tudi življenje notranjskega »frohtarja « pod pritiskom oderuštva vaškega magnata in nastanek rajfajznovke v Starem trgu.

[14] ZAL, zadr. I/51 st. in I/24 s spisom; ZAL, zadr. I/52 st. in II/9 s spisom.

[15] ZAL, zadr. I/54 st. in II/26 s spisom.

[16] ZAL, zadr. I/65 st. in III/90 s spisom. Omemba nastanka posojilnic v Starem trgu, od katerih je bila »klerikalna, ustanovljena 1895, in liberalna ustanovljena 1905« (M. Hace, Iz zapiskov in spominov 1940–1945, Perspektive III 1962/63, št. 27), je v datumu nastanka slednja napačna.

[17] Tedaj so službovali Peter Hauptman v Starem trgu, Anton Lavrenčič in France Pešec v Cerknici in Karl Lenasi na Blokah (Narodni gospodar, 1930, št. 11, 178).

[18] D. Schauer, Prva doba našega zadružništva (Od nastanka do leta 1895), Ljubljana 1945, str. 108, 136.

[19] Ob koncu stoletja (pravila: 1897, vpis v register: 1900) je nastala še *Hranilnica in posojilnica za Planino in Studeno* s sedežem na Planini. Obstajala je do leta 1947 in bila članica Zadružne zveze v Ljubljani (ZAL, zadr. II/112 st. in III/51 s spisom).

[20] ZAL, zadr. IV/155 st.

[21] ZAL, zadr. IV/296 st.

[22] ZAL, zadr. VIII/40 st. in I/19 s spisom.

[23] ZAL, zadr. VIII/121 st. in II/61 s spisom.

[24] V. Valenčič, Organizacija, str. 541.

[25] ZAL, zadr. I/82 st.

[26] ZAL, zadr. II/56 st.

[27] ZAL, zadr. II/86 st.

[28] Komentar v glasilu Političnega in gospodarskega društva za Notranjsko ob razdružitvi Konsumnega društva v Cerknici lepo kaže politično obarvano vzdušje tistega časa: »Konsum v Cerknici, s katerim so hoteli farovški gospodarji osrečiti naše ljudstvo, je poginil naravne smrti.« (Notranjec, št. 5., 24. 2. 1905)

[29] V Planini pri Rakeku je v letih 1909–1911 obstajala še Kmečka gospodarska zadruga za občino Planina, ki je bila članica Zveze slovenskih zadrug. Štela je 23 zadružnikov, ko se je 1911. leta razdružila »radi pomanjkanja zanimanja s strani članov« (ZAL, zadr. V/121 st. s spisom).

[30] ZAL, zadr. I/63st. in III/83 s spisom. V literaturi je najti drugačne podatke o nastajanju zadrug v Starem trgu (B. Troha, Gospodarske in politične razmere ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja v Loški dolini, v: Notranjski listi I. Stari trg pri Ložu 1977, str. 96), a najbrž kaže bolj zaupati podatkom v zadružnem registru.

[31] Delni vzrok zmanjšanju števila članstva med leti 1930–1933 je lahko morda naročilo revizorja, naj črtajo umrle, neaktivne in odseljene člane (pripomba dr. V. Valenčiča).

[32] Ko je zadruga leta 1900 štela 438 članov, je bilo v občinah Lož in Stari trg, takratnem delu sodnega okraja Lož, 930 hiš in 5446 prebivalcev, 10 let pozneje pa je bilo 552 zadružnikov, v obeh občinh pa skupaj 5528 prebivalcev. Občina Lož je bila majhna (leta 1900: 128 hiš in 743 prebivalcev), tako da večji del seštevkov odpade na občino Stari trg. Leta 1931 je bilo v obeh občinah 908 hiš ter 5407 prebivalcev.
Podatke o omenjenih štetjih je moč najti v: Specijalni repertorij krajev na Kranjskem, Wien, 1894; Gemeindelexikon von Krain, Wien 1905; Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs, Wien 1915 in Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

[33] V. Valenčič, Razvoj zadružništva v luči letopisov Zadružne zveze, Narodni gospodar, 1930 št. 1; str. 20.

[34] AS, Deželna vlada za Kranjsko, Vereins-Kataster der politischen und nichtpolitischen Vereine in Krain, 791.
To društvo – ustanovljeno 1899 in razpuščeno 1921 – je imelo namen »pospeševati in varovati vse koristi trgovskega in obrtnega stanu« tudi »z opozarjanjem pristojnih oblastev na morebitne nezakonitosti pri poslovanju konzumnih društev in gospodarskih zadrug.«

[35] ZAL, zadr. I/86 s spisom.

[36] ZAL, zadr. VI/236 st. s spisom.

[37] ZAL, zadr. VI/287 st. s spisom.
Zanimiv prispevek o delovanju zadruge vsebujeta tudi poročili predsednika načelstva zadruge Samopomoč Maksa Ivanca in zadružnega blagajnika na občnem zboru 16. 12. 1923 v Cerknici: »Predsednik očrta v kratkih besedah delovanje zadruge ter omenja, da je bilo v početku zanimanje do zadruge veliko, ki je pa počasi začelo pojemati, dasiravno se je načelstvo trudilo, da ustreže željam zadružnih članov in jim preskrbi živila kolikor mogoče po najnižji ceni. Po odhodu Italijanov iz Rakeka je pa članstvo zadrugo popolnoma pozabilo ter začelo kupovati pri trgovcih v Cerknici in na Rakeku. Načelstvo je imelo še precejšnjo zalogo živil, katero je pa moralo razprodati za vsako ceno. Ako bi se članstvo zavedalo pomena, zadruga bi delovala lahko še v naprej. Ker pa se članstvo tega ni zavedalo se je vsled tega delovanje zadruge prenehalo. Predlaga, da preide zadruga v likvidacijo. Pozdravi navzočega zastopnika gosp. revizorja osrednjega odbora »Nabavljalnih zadrug« I. Ferjančiča iz Beograda, ter poda besedo gosp. blagajniku Stanku Ribnikarju. Gosp Ribnikar Stanko poda izčrpno poročilo o delovanju zadruge in o financijelnem uspehu njenega delovanja. Pridružuje se izjavi gosp. načelnika Ivanca, ter podrobneje kritizira krivdo članstva, ki je bilo mnenja, da bode dobivalo živila popolnoma zastonj ali pa vsaj polovico ceneje kot v trgovini. Dokazuje, da je zadruga k nabavni ceni blaga prištela samo transportne stroške in ni iskala dobička. Upravni stroški in drugo se je večinoma krilo v državni podpori. Popisuje delo načelstva, ki ga je v zadrugi opravljalo na korist svojega članstva. Člani načelstva so sami razkladali vreče in zaboje z vozov v skladišče, sami tehtali in prodajali, samo da se je blago cenejše oddajalo svojemu članstvu. Koliko potov je poročevalec napravil v Ljubljano, da je izposloval pri ljubljanskih zavodih moko in druga živila. Za dobiček so si člani načelstva pokvarili svojo obleko in za hvaležnost morali slišati marsikatero pikro besedo od nehvaležnega članstva. Predlaga, da preide zadruga v likvidacijo.«

[38] ZAL, zadr. VI/190 st.

[39] **ZAL, zadr. VI/210 st. s spisom.**

[40] ZAL, zadr. VI/271 st. in III/428 s spisom.

[41] ZAL, zadr. X/360 st. in II/40 s spisom.

[42] ZAL, zadr. X/114 st. in I/86 s spisom.

[43] ZAL, zadr. IV/123.

[44] ZAL, zadr. III/53 s spisom;
ZAL, Prvo delavsko konsumno društvo v Ljubljani (Prvo delavsko), 72. Konec leta 1921 se na občnem zboru društva omenja prodajalna na Blokah.

[45] ZAL, Prvo delavsko, 56, 69.

[46] ZAL, Prvo delavsko, 19,60.

[47] ZAL, zadr. I/86 s spisom.

[48] Valenčič, Organizacija, str. 540.

[49] Mlekarska in sirarska zadruga v Planini je obstajala med letoma 1899 in 1914, vodili pa so jo trije člani predstojništva: planinski župan Anton Kovšca, občinski tajnik A. Kermc in trgovec Alojz Gartner (ZAL, zadr. II/94 st.).

[50] V literaturi se omenja še mlekarska zadruga v Starem trgu, ki je bila ustanovljena leta 1899 in je štela okrog 240 zadružnikov (glej opombo 30). Na drugem mestu pa beremo, da je mlekarna delovala od leta 1892 do 1918 (M. Hace, Kmetijsko zadružništvo na Notranjskem, v: Naša vas V/1956, št. 5, str. 108). Mlekarske zadruge v Starem trgu ni najti vpisane v zadružni register niti leta 1892 niti 1899 pa tudi v seznamih zadrug leta 1907 (Hribarjev najnovejši splošni naslovnik . . . Ljubljana 1907) in 1912 (glej opombo 71) je ni. Označena pa je na zemljevidu o zadružni organizaciji iz začetka tega stoletja.

[51] ZAL, zadr. VI/210 st.

[52] ZAL, zadr. III/29 st.
»Glavni pogoj za uspešno obratovanje mlekarske zadruge je zadostna množina mleka . . . Zadruge z izpod 300 litri mleka na dan se sploh niso mogle trajno vzdržati, one s 300 do 500 litri mleka nekako uspevajo, čeprav ne najbolje; boljše pa gre onim, ki ga imajo 500 do 1000 litrov.« (F. Trček, Oris zadružništva, Ljubljana 1936; str. 94) Tako je npr. vrhniška mlekarska zadruga obratovala leta 1922 najprej z 200, nato z 800 litri mleka dnevno, leta 1937 celo s 3000 litri. (V. Valenčič, 50 let mlekarstva na Vrhniki, Vrhnika 1954.)

[53] ZAL, zadr. II/101 st.
Notranjec, glasilo Političnega in gospodarskega društva za Notranjsko, št. 5, 24. 2. 1905. Članek omenja, da ima cerkniška mlekarna, po svoji ustanovitvi čisto klerikalen zavod, dolg v višini 18.000 kron.

[54] ZAL, zadr. I/10 s spisom.

[55] ZAL, zadr. IX/64 st. in II/139 s spisom.
Nekaj podatkov o Živinorejski zadrugi v Starem trgu prinaša tudi članek ing. I. Lovšina v publikaciji ob živinorejski razstavi oktobra 1985 v Iga vasi. (I. Lovšin, Razvoj živinoreje v Loški dolini, v: 75 let Mercator Kmetijske zadruge Cerknica, Cerknica 1985). Jubilej je bil ob petinsedemdesetletnici selekcijske službe na tem območju, saj je leta 1910 »takratna kmetijska družba uvažala rjave bike iz Švice tudi za ostala sivo rjava področja«. (nav. delo, str. 3.)

[56] Sliko gospodarskega položaja v Loški dolini leta 1940, ko je bilo tod 42 gostiln in 35 trgovin z mešanim blagom, je opisal M. Hace: »Kmetje so redili 1800 krav sivorjave in montafonske pasme, 800 telet, 640 volov, 600 konj, 2500 prašičev in nekaj tisoč kokoši, 240 ovac, 25 do 30 koz. V občini je bilo 750 kmetov, 53 % kmetov je bilo zadolženih . . .« (glej opombo 16).
Le za primerjavo naj dodamo še letno povprečje mleka ene krave sredi petdesetih let: 2367 l (1954) in 2527 l (1955). A. Simončič, Uspeh živinorejske organizacije v Loški dolini, v: Naša vas V/1956 št. 15.

[57] Stanko Lenarčič iz Nove vasi je bil načelnik štirih zadrug v Novi vasi (denarne, mlekarske, vodovodne in živinorejske). Leta 1928 se je na željo podeželskih zadrug razširila uprava Zveze slovenskih zadrug in tedaj je bil tudi izvoljen v njeno načelstvo. V času izida Zadružnega zbornika pa je bil celo narodni poslanec (Zadružni zbornik, izdan ob stoletnici rojstva Mihe Vošnjaka, očeta slov. zadružništva, Zveza slovenskih zadrug, Ljubljana 1937, str. 100).

[58] ZAL, zadr. IX/289 st.

[59] ZAL, zadr. X/196 st.

[60] ZAL, zadr. VI/216 st.s spisom.

[61] ZAL, zadr. I/118.

[62] ZAL, zadr. IV/103.

[63] V. Valenčič, Pregled našega zadružnega gibanja in stanja, v: Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 458.

[64] Te zadruge so bile vpisane v register med koncem julija in sredo avgusta. Npr. cerkniška zadruga, ki je bila ustanovljena 12. 7., je bila 4. 8. 1931 vpisana v zadružni register (zadr. X/76 st.).

[65] V. Valenčič, Organizacije str. 542.

[66] ZAL, zadr. IX/115 st. in II/65 s spisom.

[67] ZAL, zadr. VII/167 st.

[68] ZAL, zadr. VIII/185 st. Zadružna elektrarna je bila ustanovljena junija 1928 tudi v Planini pri Rakeku z namenom »izvršiti v trgu Planina elektrifikacijo«. V ta namen je zadruga dobila od občine Planina v pomoč vsoto 10.000 din, s katero si je nabavila dieselski motor 12. 5. H.P. sistema Otto (za 8000 din). Ker pa je banska uprava začela z elektrifikacijo Notranjske (pri tem je prišla v poštev tudi Planina z vsemi okoliškimi vasmi), je postala zadruga brezpredmetna. Zadružno imetje so leta 1932 izročili občini Planina ter tako zadrugo likvidirali (zadr. VIII/301 st. s spisom).

[69] ZAL, zadr. IX/151 st.

[70] ZAL, zadr. IX/175 st. in IV/29 s spisom.

[71] Adresar, I. Splošna naslovna knjiga za Kranjsko, 1912. II. del (str. 91 sl.) vsebuje tudi seznam zadrug.

[72] V. Valenčič, Pregled našega zadružnega gibanja in stanja, v: Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 457–464. Tudi naslednji podatki o slovenskem zadružništvu v času po letu 1918 temeljijo na omenjenem delu.

[73] Kot opomba 33.

[74] Za slovensko zadružništvo do leta 1930 je objavil pregled statističnih podatkov Ant. Kralj, kar za ta čas omogoča tudi primerjave z razvojem na obravnavanem področju (Ant. Kralj, Gibanje zadružništva v Sloveniji od 1893 do konca l. 1930, Narodni gospodar, št. 7., 15., 7. 1931, str. 97–102).

[75] B. Šuštar, Pregled kmetijskega zadružništva v občini Vrhnika, v: 1904–1984 – Vrhnika, Zadružništvo in mlekarstvo, Vrhnika 1984.

[76] Področje občine Vrhnika je skoraj trikrat manjše od cerkniške, ima za štirikrat manj naselij in na začetku tega stoletja je tam živelo pol manj prebivalcev kot na področju občine Cerknica (Krajevni leksikon Slovenije, I., Ljubljana 1968).

[77] ZAL, zadr.: vpisi zadrug v registru, spisi posameznih zadrug in revizijski seznam.

[78] Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SR Sloveniji, Beograd 1984. To seveda pomeni, da je podatke o zadružništvu na področju občine Cerknica treba iskati tudi v upravnih in sodnih fondih.

[79] Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980; omenja gradivo sedmih zadrug s področja občine Vrhnika, od katerih je posebno obsežen fond Zadružne mlekarne Vrhnika od 1904 dalje.

[80] Seznam zadrug upošteva zadruge s področja današnje občine Cerknica. Imena zadrug so taka, kot so bila vpisana v zadružni register ob ustanovitvi (glej še opombi 6 in 12 o imenih zadrug). Kadar ime zadruge ne vsebuje kraja sedeža ali pa ta ni nedvoumen, je v oklepaju označen še ta. Prav tako so ponekod dodana še opozorila o preimenovanju zadruge. Leto ustanovitve je navadno tudi leto vpisa zadruge v register, leto razpusta zadruge pa je – razen pri letu 1947 razpuščenih kreditnih zadrugah – leto, v katerem je to sklenil občni zbor zadruge. Po končani likvidaciji zadruge pa se je vpisal še izbris firme v zadružni register.

Boris Rozman
Zgodovinski arhiv Ljubljana
Mestni trg 27
61000 Ljubljana

SOKOLSKO DRUŠTVO DOLENJI LOGATEC 1908–1941

Namesto uvoda

V prispevku prikazujem delovanje Sokolskega društva Dolenji Logatec, probleme s katerimi se je društvo srečevalo in kako jih je premagovalo. Osnovni vir mi je predstavljal fond Sokolsko društvo Dolenji Logatec,[1] ki sem ga natančno pregledal, zlasti zapisnike sej upravnega odbora in občnih zborov za čas od 1908 do 1941. Pregledal sem tudi nekaj literature in časopisov, ter se pogovarjal z nekaterimi posamezniki – bivšimi člani Sokola, pa tudi z nečlani. Vseeno pa je bilo to premalo, da bi lahko vse ugotovitve, do katerih sem prišel na osnovi njihovih odgovorov, objavil. Vse je treba še preveriti na osnovi virov, literature in mogoče še kakšnih razgovorov.

Pregledati bi bilo potrebno število prebivalstva, njegovo strukturo in seveda ugotoviti, katera društva so na tem področju še delovala. Kako so ta (npr. Gasilsko društvo, Lovski klub, Esperantski klub, Pevsko društvo Logatec, Smučarski klub, Strelska družina)[2] vplivala na okolico oziroma na Sokola? Pri tem mislim zlasti na posebno telovadno organizacijo Orlov, ki je nastala leta 1906 iz Slovenske krščanske socialne zveze in je dolgo časa delovala v okviru katoliških prosvetnih društev,kakršno je delovalo tudi v Dolenjem Logatcu. 1929 je bila ukinjena, 1937 pa se znova pojavi kot samostojna Zveza fantovskih odsekov. Je bila med organizacijama kakšna konkurenca, kako je to vplivalo na nadaljnje telovadno in drugo delo sokolskega kot tudi orelskega društva? Katoliško prosvetno društvo je ravno tako imelo svoj pevski zbor, svojo dramsko skupino, ki je zelo uspešno delovala. Kako so na to gledali pri Sokolu, kaj so naredili, da bi bili (mogoče) boljši, kvalitetnejši in imeli več obiska? So med seboj sploh tekmovali ali so bili člani enega društva (sekcije) hkrati tudi člani drugega? Zapisniki o tej možnosti pišejo le enkrat,[3] sicer takih in podobnih podatkov ne vsebujejo. Neprestano poudarjajo vlogo in pomen telovadbe, nikoli pa niti z besedo ne omenjajo orlov, Svobode ali kakega drugega društva, ki je delovalo sočasno.

Po pripovedovanju bivših članov Sokola[4] sovraštva med sokoli in orli ni bilo. Do sporov je prihajalo le v času volitev, ko sta se organizaciji borili vsaka za svojo stranko. Orli za klerikalno, sokoli pa za liberalno. Med njima je sicer vladala neke vrste konkurenca, ki pa je slonela na nekakšni simpatiji. Eni druge so občudovali, hodili na njihove igre, predstave, telovadne akademije. Obiskovali so tudi veselice, tombole, maškarade in ostale prireditve, ki so jih organizirali eni ali drugi.

Za vsakega člana posebej so se borili. Pri tem niso gledali nase, temveč na organizacijo, ki so ji pripadali. Nekajkrat so sokoli dobili tudi člana iz orlovskih vrst (Jerman Remigij), medtem ko o obratni situaciji ne moremo govoriti. Bilo je tudi veliko družin, ki so imele člane v obeh društvih.

Šele ko bomo pregledali celoten sklop teh in drugih vprašanj, bomo dobili odgovor o vlogi in pomenu sokolskega društva, tako na kulturnem kot tudi fizkulturnem področju, kar se deloma vidi tudi iz pričujočega besedila.

Še manj je iz zapisnikov razvidna politična vloga sokolskega društva. Pri razvoju sokolske organizacije je nujno potrebno ločiti njeno delovanje pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama. Ravno tako je potrebna razmejitev med vodstvom medvojne sokolske organizacije (končno pove že vse dejstvo, da je bil njen starosta prestolonaslednik Peter) in članstvom, ki je večinoma želelo le telovaditi, o razmerah v vodstvu pa ni dosti vedelo.

Do prve svetovne vojne, v avstroogrski monarhiji, je sokolska organizacija zagotovo imela pozitivno vlogo. Zavzemala se je za slovenski jezik. Vemo, da so ob sestavljanju pravil pri kasnejšem Južnem Sokolu napisali, da bodo poslovali v slovenskem jeziku, kar je takoj zavleklo ustanovitev organizacije. Ko so Nemci leta 1908 v Ptuju napadli udeležence skupščine Ciril-Metodove družbe, jih obmetavali s kamenjem in pretepali s palicami, so bile v Ljubljani protinemške demonstracije. Teh so se udeležili tudi sokoli. In ko sta padli tudi dve žrtvi, Adamič in Lunder, so prišli na njun pogreb tudi sokoli iz Logatca.[5]

Kaj pa v stari Jugoslaviji? Sokolska organizacija še vedno poudarja, da ji gre za krepitev duha, toda vse bolj se veže na režim. To se najbolj vidi leta 1929, ko so vse telovadne zveze ukinjene oziroma prepovedane, ustanovljen

Zlet notranjskih sokolov v Logatcu 12. 7. 1908

pa je Sokol kraljevine Jugoslavije (SKJ), ki je bil voden od zgoraj. Njegovo geslo: en kralj, en narod, ena država, pove vse. Zakon je v smislu diktature jasno določal, da so vsa vodstva imenovana in ne voljena. S tem so bila pri upravljanju organizacije uničena vsa demokratična načela.[6]

Že leta 1924 je iz Sokolskega društva Dolenji Logatec izstopilo kar precej članov (verjetno drugje tudi). Zakaj? Je bil vzrok ta, da je bila sokolska organizacija jedro Orjune, s čimer mnogi člani niso soglašali? Zapisnik 6. redne seje odbora 7. 6. 1924 pravi: »Dne 1. 6. 1924 so padli v Trbovljah vrli naši bratje zadeti od komunistov. . . . izrekamo svoje sožalje.«

Izredni občni zbor leta 1934 kaže kakšno pot je želela ubrati sokolska organizacija: »Dva svetovna nazora se borita danes po vsem svetu. Materializem, na drugi strani pa visoki ideli domoljubja, humanitete. Tega drugega se oklenimo z vsem svojim delom, da ne zapljuskajo valovi sovražnih sil v naše duše!«[7]

Ko govorimo o sokolih, mislimo pri tem tudi na slovenske liberalce. Nasprotniki so jim pravili tudi »brezverci«. To jih je skrbelo: »Uprava kakor tudi posamezni člani uprave niso proti veri, kakor bi nam nekateri ljudje potikali, marveč je res, da vero spoštujemo«.[8] Konec koncev, »na rojstni dan njegovega veličanstva, se službe božje udeleži članstvo v kroju.«[9]

Vendar dejstvo je, da so v cerkev zelo malo hodili. Tudi ob večjih cerkvenih praznikih so raje zavili v kakšno gostilno ali na obisk, »kjer so popili s prijatelji kozarec vina«.[10]

Ne smemo tudi mimo dejstva, da je leta 1933, ko je sokolstvo celotne Slovenije s finančnimi sredstvi pomagalo »siromašnim družinam brezposelnih rudarjev v rudarskih revirjih Trboveljske premogokopne družbe« (TPD), to storilo tudi Sokolsko društvo Dolenji Logatec. Nabrali so 205 din, ki so jih nakazali Celjski posojilnici.[11]

O nastajanju levega krila pri Sokolu in vstopu v OF je že dosti napisanega. Komunistična partija je med sokole začela vrinjati svoje člane in jih navduševati za ideje, ki so želele konec obstoječega družbenega reda. O kakšnih problemih društva v zvezi s tem zapisniki ne pišejo. Zanimiv pa je v tem smislu govor načelnika predavateljskega odseka Sokolskega društva Dolenji Logatec dr. Kraševca v zvezi z govorom Franja Lubeja, enega vodilnih članov levega krila Sokola, na obrambnem zboru v Ljubljani 1938 leta: »Raznašajo se ideje, češ da je Lubej imel komunistično predavanje . . . ker pa on kakor tudi ostali člani niso našli v omenjenem predavanju niti besedice, ki bi količkaj ličila na komunistično tendenco, se tudi on kot načelnik čuti prizadet in podaja ostavko, dokler se cela stvar ne razčisti.«[12]

Tone Kebe pa je v svojem še neobjavljenem delu Logatec z okolico med NOB razjasnil tudi to vprašanje.

Po pogovorih z Lubejem, Rusom in tudi Kidričem je voditelj Sokola v Dolenjem Logatcu Rado Pehaček sklical nekaj sestankov za ustanovitev OF v Logatcu. Pri tem so sodelovali samo sokoli in junija 1941 ustanovili OF z odborom. Septembra 1941[13] je Pehaček pripravil shod Sokola v prostorih

gostilne Tollazzi ob navzočnosti drugih gostov. 27 do 30 ljudi je zasedlo salon. Za primer nevarnosti so imeli pripravljen izgovor, da praznujejo. Sprejeli so sklep, da logaški Sokol v celoti pristopi k OF. Vse se je srečno izteklo, čeprav je tam vohunil sam vodja italijanske vojaške obveščevalne službe kapetan Francesco d' Amico.[14]

Po zaslugi Rada Pehačka, Andreja Babnika in Staneta Žitka, ki so med sokoli imeli velik ugled, je tudi večina članstva odšla v partizane.

Logaška partija v tem času praktično ni obstajala, kljub temu da so bili pogoji za to. V Logatcu je bilo namreč veliko delavstva na žagah, obrtniških vajencev ter železničarjev. V Logatcu je živelo celo nekaj ljudi, ki so se borili v Rusiji, toda ko je prišlo do napada na Jugoslavijo, so se popolnoma pasivizirali. Njihovega vpliva ni bilo čutiti. Tik pred vojno so bili le trije komunisti: Ante Crnica, Janez Suhadolnik in Bogomil Drnovšek, ki je 1. 1. 1941 vstopil tudi v sokolsko organizacijo (leta 1942 je bil ustreljen).[15]

Vprašanj je še veliko, odgovori nanje pa bodo dali sokolski organizaciji in drugim organizacijam tisto mesto v naši zgodovini, ki jim pripada.

Ustanovitev društva

Slovensko sokolstvo je bilo že krepko spremenjeno, ko je bilo 1908 ustanovljeno Sokolsko društvo Dolenji Logatec. Gibanje za preobrazbo slovenskega sokolstva, tako imenovano prerodno gibanje, je sprožil in končal dr. Viktor Murnik (1864–1964), ki je s tem postal osrednja osebnost v slovenski telovadbi.[16] Do njegovega prihoda se sokolstvo ni dosti razlikovalo od čitalnic. Prirejali so zabavne večere, veselice, plesne prireditve, gledališke predstave, pevske večere. Razlika je bila predvsem v tem, da so pri Sokolu imeli tudi telovadno šolo.[17] Z Murnikovim prihodom pa so v sokolske vrste prodirale nove ideje: »Slovenskemu sokolstvu je treba dati sistematično, v sokolskem duhu vzgojno telovadbo, ki naj poveže društva v močno skupnost, v prvovrsten družbeni dejavnik, na katerem naj sloni široko narodno delo. Telovadba mora zato postati poglavitna, najpomembnejša oblika v sokolskih društvih in ne samo ena, doslej v glavnem zapostavljena dejavnost.« Temelj sokolskega gibanja mora biti široka narodna miselnost, sloneča na svobodomiselnosti.[18] Z vztrajnim delom je Murnik dosegel, da so člani začeli redno in sistematično vaditi pod vplivom Tyrševih idej.[19]

Ko je bila leta 1904 prerodna doba že končana, je na Slovenskem delovalo 13 pravih sokolskih telovadnih društev.[20]

Medtem ko gornje velja nasplošno za slovensko sokolstvo, pa za samo Sokolsko društvo Dolenji Logatec tega ne moremo trditi, kajti njegov način delovanja je bil ravno tak kakršno je bilo slovensko sokolstvo pred prerodnim gibanjem. Ves čas delovanja so se v društvu posvečali ravno tako kot telovadbi tudi kulturnim in družabnim dogodkom. Število sekcij je bilo zato vedno večje.

S sokolstvom so se v Dolenjem Logatcu seznanili že 1898, ko je bil tam zlet[21] idrijskega Sokola. Takrat je bila tudi prvič izražena želja po ustanovitvi društva. Pod vtisom vsesokolskega zleta v Pragi in v želji, da bi sodelovali na prvem zletu notranjskih sokolskih društev v Logatcu leta 1908, so Logačani konstituirali pripravljalni odbor in sestavili pravila. Predložili so jih deželni vladi, ki jih je po večkratnih zavrnitvah le potrdila. Da bi domačine čimbolj seznanili s cilji in nalogami Sokola, so zanje organizirali dve predavanji o pomenu jugoslovanskega sokolstva in telesne vzgoje.[22]

27. 6. 1908[23] je v gostilni Hladnik na Brdu potekal ustanovni občni zbor, ki se ga je udeležilo 64 članov. Za starosto (predsednika) so izbrali Frana Hodnika, načelnik (vodja telovadbe) pa je postal Tomo Tollazzi. Društvo je bilo zdaj tudi uradno priznano. S telovadbo so namreč začeli že prej. Na vrtu J. Tollazzija so postavili železen drog in začeli vaditi redne in proste vaje, ki so jih pokazali na prvem zletu.[24]

Dolenji Logatec je dobil sokolsko društvo, ki naj bi širilo zanimanje za »sokolsko stvar«, se pravi za telovadbo. Kot so zapisali, je cilj telovadbe »povzdigniti telesne in duševne sile vsakega posameznika in s tem celega naroda«.[25] Da bi telovadba bolje potekala, so ustanovili vaditeljski zbor iz boljših telovadcev, ki so pomagali pri vodenju ur. Za svoje delo niso prejemali nobenega plačila. Predelovali so telovadno snov in spoznavali metodo dela v duhu Tyrševega sistema.[26]

Telovadbe so se takoj lotili organizirano. Člani so takoj začeli trikrat tedensko (ponedeljek, četrtek, sobota) obiskovati telovadne ure, medtem ko sta bila sreda in petek rezervirana za naraščaj. Na začetku so vadili samo na drogu in skoke. Ko pa so se preselili z vrta v telovadnico, so si oskrbeli še bradljo in konja.[27] Orodje so naročali celo v Pragi.

Društvo je takoj začelo sodelovati na zletih drugih sokolskih društev, na sokolskih dnevih, se udeleževati otvoritev sokolskih domov, javnih telovadb, ki so bile velikokrat povezane z najrazličnejšimi družabnimi prireditvami, kot so veselice, silvestrovanja, praznovanja. Na enem takih praznovanj, ki je bilo v počastitev 25-letnice bralnega društva v Gorenjem Logatcu 5. 9. 1908, je prvikrat nastopil tudi naraščaj.[28] Večina je bila iz vrst revnejšega sloja, zato so jim materialno zelo pomagali. Tako so jim v ta namen naredili sokolske kroje na društvene stroške.

Telovadili so redno in zelo intenzivno. Poleti, ob lepem vremenu, na prostem, drugače pa v telovadnici.[29] Velikokrat so imeli probleme s kurjavo, tako da so zaradi mraza, zlasti v zimskem času, ostajali doma. Vseeno so postajali čedalje boljši. Njihov član, tedanji načelnik Slavko Smole, je bil tudi v slovenski vrsti, ki je leta 1911 sodelovala na mednarodnem tekmovanju v Torinu. Med Slovenci je zasedel zelo dobro četrto mesto.[30] Telovadcev pa je bilo že toliko, da so lahko tudi na zletih, veselicah, sodelovali v večjem številu pri skupnih, prostih vajah in celo s samostojnimi skupinami na bradlji ali drogu.[31] Prirejali so številne »peš izlete« v hribe, v kraje,kjer so delovala njihova bratska društva.[32] Enega takšnih pohodov v Ceste leta 1912, kjer so se srečali s sokoli z Vrhnike, je spremljala »velika množica ljudi, ki je stala ob cesti in jih pozdravljala.«[33]

Istega leta so v Cerknici organizirali sokolski dan, ki so se ga Logačani udeležili z avtom. Avto so v obeh krajih mnogi videli prvič. Delegacijo je pripeljal v Cerknico Ivan Sicherl.

Ob 5-letnici društva in ob 50-letnici delovanja sokolstva na Slovenskem so razvili prapor, ki so ga naredile logaške »napredne dame«. Njegova »kumica« je bila Josipina Sicherl. Javna telovadba, ki je bila v ta namen organizirana, se je končala z vrtno veselico.[34]

Na silvestrovo so se logaškemu občinstvu prvič predstavile tudi telovadke, ki so s svojim programom pokazale, da so tudi one začele z resnim delom. Telovadba naraščajnikov pa še vedno ni potekala tako, kot bi morala. S sklepom deželnega šolskega sveta na Kranjskem je bilo leta 1910 njihovo delo prepovedano. Slovenska sokolska zveza se je pritožila, ker je bil sklep v nasprotju z zakonom. Tako so 1913 z delom le nadaljevali. Žal je prva svetovna vojna prekinila to, kot tudi vse ostalo delo sokolskega društva. To se je nadaljevalo šele po 26. 2. 1921, ko je bila meja z Italijo končno določena in so Italijani morali Logatec zapustiti.[35]

Leta 1919 so se sicer zbrali na rednem občnem zboru, toda Italijani so ovirali vsako društveno delo. Tako ni bilo nikakršne društvene aktivnosti niti telovadbe. Karabinjerje in civilni komisariat so seznanili z novo izvoljenim odborom, vložili so prošnjo za začetek delovanja. Vendar brez uspeha. »Če bi karkoli poskusili, bi šli lahko v zapor«.[36] 27. 2. 1921 so v Logatec prispeli »osvoboditelji«. Na železniški postaji so jih pričakali prebivalci Gorenjega in Dolenjega Logatca ter iz bližnje in daljnje okolice. Manjkali pa niso tudi predstavniki raznih društev: orli, člani Požarne brambe in tudi sokoli. Tako sta generala Maistra pozdravila sestra Hodnikova v imenu »ženstva« in Slavko Smole v imenu društev.

Kmalu zatem so sokoli dobili nazaj tudi prapor, ki ga je v času italijanske zasedbe hranila sokolska zveza v Ljubljani. Ljubljančani so ga izročili zastavonoši F. Hodniku, naj ga čuva »kot zenico svojega očesa in naj jo (zastavo, op. BR) nese v Idrijo, Postojno, Trst, dokler jo ne zasadi v obalo Jadranskega morja«.[37]

Nova ureditev pa na logaške sokole – po zapisnikih sodeč – ni dosti vplivala. Društvo se je zopet začelo udeleževati javnih nastopov, zletov, izletov. Seveda na prvem jugoslovanskem vsesokolskem zletu v Ljubljani ni manjkalo. Ta je bil od 15. avgusta 1922. Približno 100 članov sokolskega društva se je udeležilo tega velikega in pomembnega dogodka.[38] Število članstva je naraslo, tako da so v septembru 1922 ustanovili odsek Sokola v Planini, ki se je kasneje osamosvojil. Pa tudi v Gorenjem Logatcu so v drugi polovici leta 1923 ustanovili samostojno društvo.

S telovadbo, ki so jo začeli zanemarjati zaradi gradnje sokolskega doma, so nadaljevali, vendar so jih neprestano spremljali problemi. Ni bilo vaditeljev, telovadci pa so vse bolj postajali neresni. Telovaditi bi morali

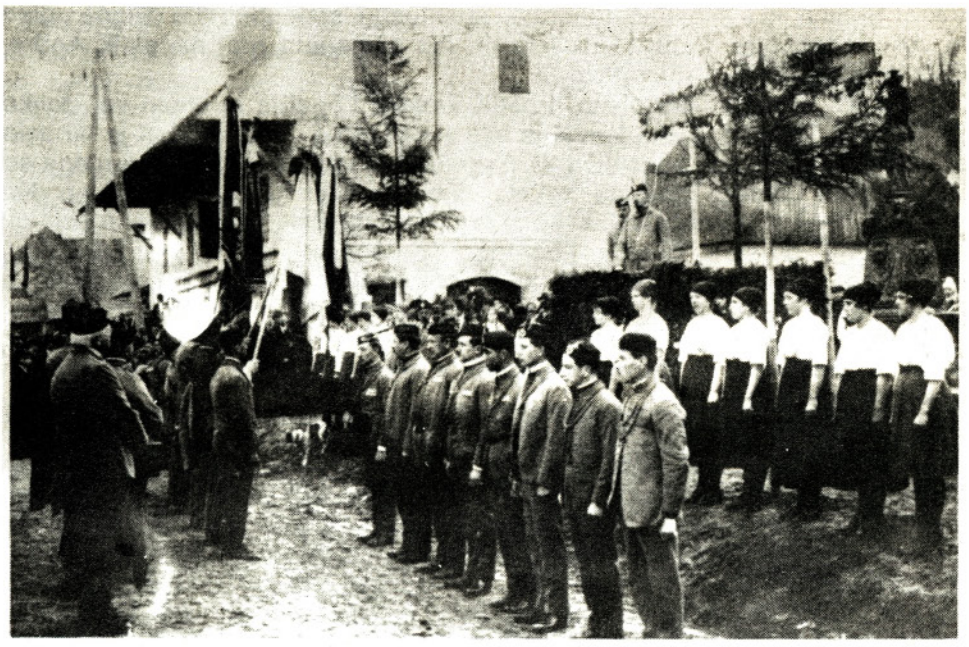

Po odhodu Italijanov iz Logatca leta 1921 so sokoli dobili nazaj svoj društveni prapor, ki ga je hranil Sokol v Ljubljani. Govori dr. Vladimir Ravnihar

redno, zlasti tisti, ki še niso dopolnili 26 let, vendar tega niso počeli. Članarine niso več plačevali.

Vaditelji in upravni odbor so prišli do spoznanja, da se člani vse manj zanimajo za telovadbo, torej tudi za društvo.[39] Probleme so želeli rešiti, vendar pa je pri tem prišlo do medsebojnega obračunavanja. Začeli so se prepirati, izogibati drug drugemu, si očitati neresnost, malomarnost pri delu. Sledile so nezaupnice in menjave v odboru so se kar vrstile. Tako se je npr. v letih 1932 do 1936 zamenjalo 5 starost, 5 načelnikov in 6 podstarost. To je seveda vplivalo na člane, ki so še julija 1927 pripravili »najboljši javni nastop na Notranjskem.«[40] Ženskega naraščaja ni bilo, moškega pa ravno toliko, da so lahko telovadili. Vse manj pa je tudi moške in ženske »dece«. Slednjo so skušali pridobiti s kino predstavami, kar jim je deloma uspelo.

Leta 1929 je Sokol doživel preobrat. V decembru so bile razpuščene vse telovadne zveze v državi: Jugoslovanska sokolska zveza, Hrvaška sokolska zveza, Orlovska zveza in Zveza telovadnih odsekov Svoboda. Izšel pa je tudi zakon o ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije. Zakon je dovoljeval, da se prostovoljno pridružijo novi zvezi, v nasprotnem primeru pa se jim zapleni vse premoženje v korist Sokola kraljevine Jugoslavije.[41]

Sokolsko društvo Dolenji Logatec je dobilo novo vodstvo, ki ga je imenovala uprava župe.[42] Starosta je postal Slavko Smole, načelnik Ciril Lenarčič, v društvo pa se je takoj vpisalo 111 članov. Vendar so problemi ostali. Poskusili so celo z mlajšim kadrom, kar je prineslo uspeh le na začetku. Toda na prireditvah, na katerih je društvo še vedno sodelovalo, so vseeno nizali uspeh za uspehom. Prirejati so začeli celo lahkoatletska tekmovanja, na katerih so »upoštevajoč podeželsko članstvo« dosegali zelo dobre rezultate.[43]

Že 1932 je bil ustanovljen SMUČARSKI ODSEK, ki je začel delovati z velikim entuzijazmom. Ustanovili so tudi oddelek ženskega naraščaja. Telovadna akademija »Triglav« je spet pokazala, da je na zunaj z društvom vse v redu. Vsi so bili ponosni nanjo in ob njej pozabili na vse probleme, ki pa so se jih kmalu zavedli. Člani so začeli igrati nogomet, kar ni bilo v sokolskem duhu. Prepričani so bili, da je le-ta »popolnoma zmešal telovadbo, ki je praktično v razsulu«. Menili so, da ta šport ni za Sokol, zato so ga strogo prepovedali igrati. Kdor je kršil disciplino s tem, da je igral nogomet, je bil lahko črtan iz članstva. Sprejemali pa so kazni o izključitvi tistih, ki so kršili disciplino, bodisi da so trikrat zapovrstjo manjkali pri telovadbi ali pa če so igrali karte v času telovadbe. Redna vadba je bila še vedno obvezna. Nabavljali so telovadno orodje, iskali so ljudi, ki bi bili pripravljeni delati. Ustanovili so tudi STRELSKI ODSEK.[44]

V letu 1937 in 1938 je sokolsko društvo doživelo prelom. Tudi navzdol začno prevzemati vodstvene funkcije vse bolj napredni in mladi ljudje. Sokol se vse bolj odtuji državno-kraljevi centralizaciji in postaja zopet številčnejši.[45] To velja tudi za Dolenji Logatec. 25. 10. 1936 postane starosta

Viktor Šenica, ki s svojo poštenostjo, aktivnostjo, sposobnostjo dvigne ugled in vpliv logaškega društva. Pri tem pa mu pomagata tudi načelnik Andrej Babnik in načelnica Fani Vidmar.[46]

Ob 30. obletnici Sokolsko društvo Dolenji Logatec ni imelo več toliko problemov. Telovadna akademija je bila »veličastna«. Napovedan je bil celo starosta slovenskega sokolstva dr. Engelbert Gangl, toda namesto njega se je prireditve udeležil starosta Sokola Ljubljana brat Kajzelj. Razprli so dva prapora: dečji in naraščajski, ki so ju prispevali bivši idrijski sokoli in članice sokolskega društva Dolenji Logatec. Naraščajski prapor je bil nekaj posebnega. »Na modri podlagi, ki je obkrožena z državno trobojnico in lipovimi listi, je naslikana ptica sokol z razprtimi krili in napisom 'Le naprej brez miru'. Druga stran prapora ima rdečo podlago in je prav tako obdana z državno trobojnico in lipovimi vejicami, v sredini je velik sokolski znak in posvetilo naraščaja«.[47]

»Javni nastop se je začel z impozantnim sprevodom, v katerem je korakalo 869 sokolov z župnim jezdnim odsekom na čelu. V sprevodu so bili tudi idrijski sokoli s praporom bivše idrijske župe in tudi dve godbi dravske divizije z oddelkom vojske in sokolska godba iz Trbovelj«.[48]

Vse do leta 1941 se položaj v društvu ni bistveno spremenil. Še vedno so sodelovali na vsakoletnih obveznih prireditvah, se udeleževali telovadnih tečajev za vaditelje in neredno obiskovali telovadbo. Tudi sestanki so se redno vrstili. Zadnji pred vojno je bil 11. 3. 1941, a zapisnik upravnega odbora nevarnosti vojne ne omenja.

Tega ne moremo trditi za nekatere člane sokolskega društva, ki so v vojni videli veliko nevarnost. 25. marca 1941 so ob pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu v Logatcu organizirali protestno zborovanje, na katerem je spregovoril tudi Rado Pehaček, ki je okoli 300 demonstrantov z govorom zelo navdušil. V pohodu od sokolskega doma do kolodvora in nazaj so demonstranti naleteli na orožnike, ki so jih hoteli zaustaviti. Ogorčeni so prebili kordon in nadaljevali s protestnimi klici.

Rado Pehaček je bil zaradi tega klican k sreskemu podnačelniku dr. Eriku Erckerju na zagovor, a mu ni mogel do živega. Na koncu »zaslišev anja« se mu je celo opravičeval, češ da je moral kot odgovoren za javni red tako ukrepati.[49]

Vojno le redko omenjajo. Enkrat je omenjena v zvezi z arhivskim gradivom društva: Kaj bi z njim v primeru nevarnosti. Pomoč so pričakovali od črnomeljskega sokolskega društva, ki naj bi jim ga spravilo skupaj s praporom, v primeru, da bi morali zapustiti obmejno področje.[50]

Gostilna Kramar (danes milica) je bila večkrat prizorišče občnih zborov, ko še ni bilo sokolskega doma

Sokolski dom

Bistvenega pomena za vadbo telovadcev je bil prostor oziroma telovadnica, kjer naj bi vadili. Tega na začetku ni bilo. Tako so že pred ustanovitvijo sokolskega društva začeli telovadci vaditi na vrtu Jožeta

Tollazzija, ki jim je kmalu zatem brezplačno odstopil za dobo treh let za vadbo primeren prostor. To je bil hlev, ki so ga preuredili v telovadnico. Hkrati so začeli misliti tudi na lasten prostor, kjer bi se poleg telovadbe tudi kulturno in družabno udejstvovali. Vse bolj so si želeli imeti svoj sokolski dom. V ta namen so ustanovili odsek za sokolski dom, katerega glavna naloga je bila čimprej urediti vse, kar je potrebno za graditev doma.Odsek se je temeljito lotil naloge, ki mu je bila zaupana. Prodajati so začeli »kupone«, razglednice, zbirati prostovoljne prispevke. Na več krajih so postavili nabiralnike, kamor so sokoli metali denar, ali pa so med kakšno prireditvijo hodili med ljudmi in jih nagovarjali, naj pomagajo pri graditvi. Sprejeli so celo sklep, po katerem naj bi posamezniki za dobo 5 let brez obresti posodili denar za novogradnjo.[51]

Sokolski dom ob otvoritvi leta 1923

Veliko časa so porabili, ko so se odločali o kraju, kjer naj bi novi dom stal. Najbolj se jim je zdel primeren prostor med Gorenjim in Dolenjim Logatcem, za katerega so se po dolgih razpravah tudi odločili. S tem bi omogočili tudi telovadcem iz Gorenjega Logatca redno vadbo in enako razdaljo do doma. V še hitrejšo akcijo jih je pripravil sam Tollazzi, ki je po treh letih zahteval prostor nazaj ali pa odškodnino. Leta 1914 so kupili zemljo med tedanjo hišo živinozdravnika Majdiča in vilo Oblak za 2000 kron in se takoj lotili dela. Bratu Franu Plečniku so zaupali izdelavo načrta, sami pa začeli iskati material, ki bi bil uporaben za gradnjo. Prva svetovna vojna je njihovo delo prekinila.

V mesecu maju 1921 jim je dravska divizija podarila leseno barako z namenom, da bi jo uporabljali kot telovadnico.[52] Ker njihovim potrebam ni zadoščala, so jo podrli in les prihranili za nov dom. Lokacija za gradnjo se jim spet ni zdela primerna, zato so začeli iskati novo. Staro zemljo so prodali in se odločili za kraj med Hamerlizom in Kobalom,[53] kjer dom stoji še danes.[54] Načrte jim je tokrat naredilo gradbeno podjetje Slograd po njihovih skicah. Člane je najbolj skrbela dvorana, ki so ji slednjič le določili 20 m dolžine, 10 m širine in oder globok 8 m.[55]

Denar so nabirali na isti način kot na začetku, veliko pa jim je pomagala logaška liberalna hranilnica.

Gradnje so se lotili z velikim navdušenjem. Delali so udarniško brez plačila. Mnogi so prispevali svoj delež tudi v materialu (les, pesek), ki ga je vozilo 400 voznikov (Branko Ožbolt je na primer prispeval celoten les za ostrešje).[56]

Sklenili so celo, da »vsak član in članica društva mora opraviti za izvršitev dela pri našem domu en dan kuluka ali se odkupiti z zneskom din 15 kot enodnevno mezdo za delavca. Član ali članica opravi to enodnevno delo osebno ali pa pošlje namestnika«.[57]

Pri delu so jim pomagali tudi sokoli iz Gorenjega Logatca, ki so čedalje bolj razmišljali o svojem domu. Po 218 dneh je bil dom zgrajen. 15-letnico društva so tako praznovali v novem domu, ki je bil takrat drugi največji v Sloveniji.

Jutro se je o njem temeljito razpisalo: »Za logaške razmere je novi dom naravnost impozantna stavba. Zgrajen je v umirjeni arhitekturi in izrabljen zelo praktično. Glavna je velika dvorana s prikupnim odrom, galerijo ter pripadajočimi malimi lokali za garderobo in kopel. Poleg sejne sobe bo mala v gornji etaži prav primerno služila za družabne večere in prireditve v manjšem obsegu ter posebno za čitalnico, ki sporedno s Sokolom že deluje in napreduje. V splošnem nudi novi dom širok okvir za vse napredno društveno in prosvetno gibanje«.[58]

Bogdan Oblak, stari oče inženirja Sama Oblaka, pa je napravil kamnitega sokola, težkega 500–600 kg, ki so ga Italijani 1941 ob zasedbi Logatca porušili. Sokol je stal na vrhu strehe sokolskega doma.[59]

Toda z novim domom so nastali novi problemi. Le-ta je potreboval stalno vzdrževanje, denar za to pa se je čedalje težje našel. Tudi okolica še ni bila urejena tako, kot bi morala biti. Stalne probleme so imeli s streho, teraso in vodovodom. Denar so sicer večkrat dobili, vendar ne dovolj, in dolg je postajal vedno večji. 1926 je znašal 458.900 din,[60] osem let kasneje pa že 680.000 din.[61]

Toda denarja, ki so ga dobili, niso vedno uporabili za popravilo. Ko jim je npr. Sokol kraljevine Jugoslavije podaril 10.000 din, so ga brez slabe vesti porabili za novo zvočno »aparaturo«.

Za sokolske domove v Jugoslaviji je leto 1935 odrešilno. Sokolskim društvom so namreč rešili finančne težave. Tako je tudi dom v Dolenjem Logatcu dobil sredstva za obnovo in razširitev. 1937 so mu napravili prizidek. Ko so končali delo so na slavnostni seji poročali, da se je sanacija »posrečila«.

Brez nadaljnjega vzdrževanja ni šlo. Do začetka druge svetovne vojne so se neprestano ukvarjali s problemi kanalizacije, strehe, beljenja, urejanja okolice. Tokrat finančni problemi niso bili tolikšna ovira.[62]

Vaje na krogih so bile ene izmed najtežjih telovadnih prvin

Članstvo (številčnost in struktura)

Ob ustanovitvi je bilo prisotnih 64 članov (10 ustanovnih, 40 podpornih in 14 izvršujočih). Vse do prve svetovne vojne se je število zelo počasi večalo. Tik pred pričetkom vojne je bilo na seznamu komaj 12 članov več. Mogoče bi bila številka večja, če bi upoštevali le tiste, ki so vstopali v društvo. Toda kaj, ko so mnogi tudi izstopali. Nekateri so se odselili, veliko pa jih je bilo tudi službeno premeščenih.[63]

Po vojni se stanje ni dosti spremenilo. Še v času italijanske okupacije je število članstva manjše kot leta 1913: 60 članov. Po odhodu Italijanov pa začne počasi naraščati, vse do leta 1924, ko pade število od 179 članov na 99.

Eden izmed vzrokov je vsekakor ta, da mnogi sokoli niso hoteli biti člani organizacije, ki je zagovarjala Orjuno in to še potem, ko so se jasno pokazali njeni cilji (spopad v Trbovljah). Istočasno pa je mnogo članov hkrati predstavljalo tudi Orjunino članstvo.[64]

Na vse načine so se začeli truditi, da bi število ponovno povečali. Začeli so vabiti, hkrati pa pritiskati na svoje člane. Tako so na primer telovadci v 6

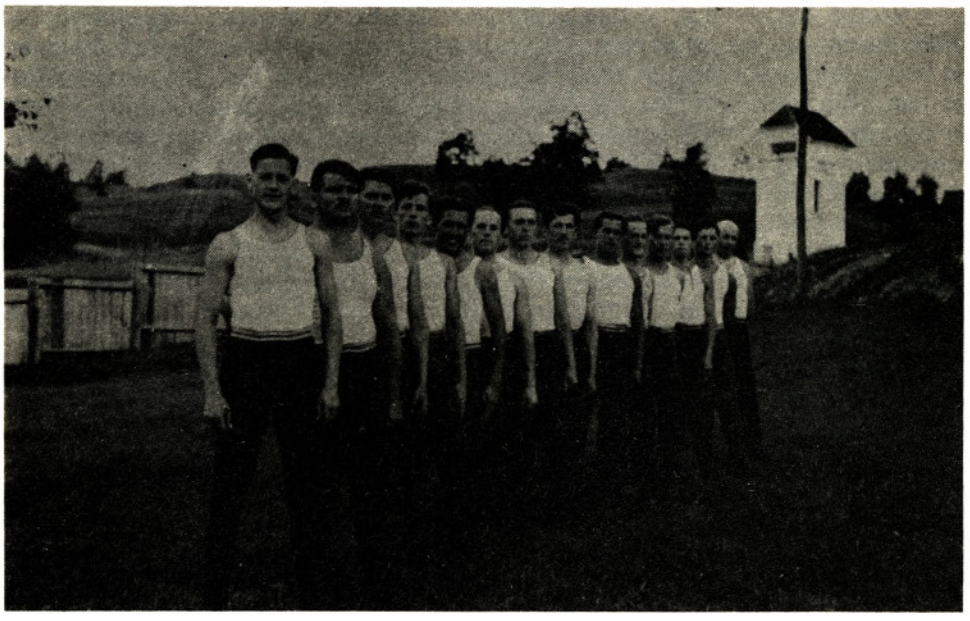

Vzorna vrsta telovadcev na orodju leta 1936

mesecih morali pripeljati k društvu novega člana. V nasprotnem primeru so morali plačati kazen v višini 10 din.[65]

Poskušali pa so tudi na drug način: »Poleg sokolskih društev namreč obstajajo tudi druga društva. Praksa dokazuje, da je članstvo v vseh društvih skoro eno in isto. Ker Sokol od ljudi (članov) zahteva treznost, poštenost, naroden čut, zavednost, morajo biti taki ljudje tudi pri drugih društvih«. Zato so predlagali, naj se društva, katerih kulturna naloga se lahko opravlja tudi v sokolskih društvih, razpustijo. S tem naj bi povečali članstvo in dvignili njegovo kulturno raven.[66]

Mnogo članov društva je bilo neresnih. Plačevali so samo članarino, če so sploh jo, drugače pa so društvo samo izrabljali. V upravnem odboru so začeli zato poslovati tako, kot je bilo v praksi po drugih sokolskih društvih. Vsakogar, ki je trikrat zapovrstjo manjkal pri telovadbi, so črtali s seznama. Vsako neresnost, nedisciplino pri vajah ali pa igranje kart, nogometa, so kaznovali z izključitvijo. Število je zopet začelo rasti in 1927 je imel Sokol že 148 članov. Sledil je še en padec članstva 1929. leta na 90 članov.

Šestojanuarska diktatura je dala jasno vedeti, da od Sokola pričakuje vdanost in pokorščino. Končno je imela tudi svoje namene z ustanovitvijo Sokola kraljevine Jugoslavije. V takšni režimski organizaciji pa mnogi člani niso imeli kaj početi.

Nato pa se je število začelo zopet dvigati in se je dvigalo vse do 1938, ko je društvo štelo 247 članov.[67]

Sledilo je upadanje števila članstva, ki je aprila 1941 pristalo na 180 članih društva.

Število članstva

Leto	Število članov
1908	64
1913	76
1921	60
1923	179
1924	99
1927	148
1929	90
1933	155
1938	247
1941	180[68]

Podatki o strukturi članstva so ohranjeni le za čas od 1930 do 1932.[69] Žal je nemogoče ugotoviti strukturo za posamezna leta, ker so vpisi zelo pomanjkljivi. Določeni podatki (leto vstopa, izstopa, odhoda, smrti) velikokrat manjkajo.

V letih 1930–1932 je bilo vpisanih v Sokolsko društvo Dolenji Logatec 276 članov, kar pa ne pomeni, da jih je toliko tudi delovalo. Največ članstva je bilo iz vrst uradništva in sicer 56 (davčni, železniški). Tudi število delavcev je bilo sorazmerno veliko: 52. Med njimi je bilo največ železničarjev. Ker je bilo to društvo obmejno, je imelo med svojimi člani tudi veliko graničarjev in oficirjev, kar 37, ki so bili tudi pobudniki za ustanovitev narodnoobrambnega odseka za obrambo zahodne meje. Med 31 obrtniki so zastopani praktično vsi poklici: čevljarji, mesarji, peki, tapetniki, kovači, brivci, mizarji.

Po številu članstva si nato sledijo trgovci (16), otroci sokolskih staršev (21), posestniki (9) in zasebniki (5). Omembe vreden je tudi podatek, da je kot kmet označen en sam član društva. In to v kraju, ki je veljal za podeželskega!

Ti podatki povedo, da je bilo članstvo Sokola v glavnem iz vrst uradništva, medtem ko so bili kmetje pri Orlovski zvezi ali pa kje drugje. Vprašanj je še veliko.

Struktura članstva v letih 1930–1932

Uradniki (železničarski, davčni, ostali)	56 ali	20,29 %
Delavci (železničarji, ključavničarji, ostali)	52 ali	18,85 %
Vojaške osebe (graničarji, višji čini)	37 ali	13,40 %
Obrtniki (čevljarji, mesarji, peki, brivci . . .)	31 ali	11,23 %
Trgovci	27 ali	9,78 %
Dijaki	16 ali	5,80 %
Sinovi in hčere članov Sokola	21 ali	7,60 %
Posestniki in zasebniki	14 ali	5,08 %
Ostalo (veterinar, geometer, šofer, hišnik, ostali)	22 ali	7,97 %
Skupaj	276 članov	100,00 %

Posebne najštevilnejše kategorije

Železničarji	34
Graničarji	34
Trgovci	27
Sinovi in hčere članov Sokola	21
Dijaki	16
Davčni uradniki	15
Železniški uradniki	14
Ostali uradniki	12
Ključavničarji	11
Učitelji	11
Posestniki	9[70]

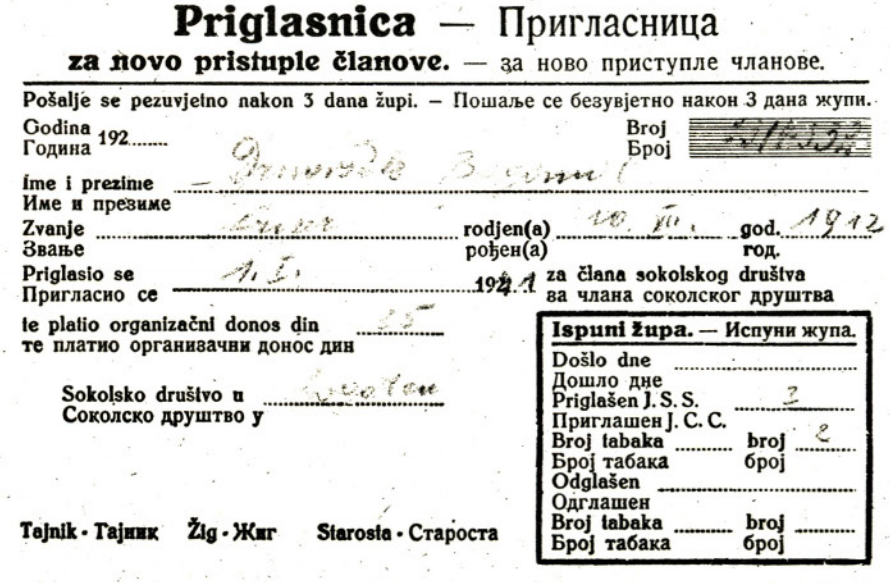

Priglasnica — Пригласница

za novo pristuple članove. — за ново приступле чланове.

Pošalje se pezuvjetno nakon 3 dana župi. — Пошаље се безувјетно након 3 дана жупи.

Godina / Година 192..... Broj / Број [illegible]

Ime i prezime / Име и презиме — Drnovšek Bogomil

Zvanje / Звање [illegible] rodjen(a) / рођен(а) 10. III. god. / год. 1912

Priglasio se / Пригласио се 1. I. 1941 za člana sokolskog društva / за члана соколског друштва

te platio organizačni donos din / те платио организачни донос дин 25

Sokolsko društvo u / Соколско друштво у [illegible]

Tajnik - Тајник Žig - Жиг Starosta - Староста

Ispuni župa. — Испуни жупа.

Došlo dne / Дошло дне

Priglašen J. S. S. / Приглашен J. C. C. 3

Broj tabaka / Број табака broj / број 2

Odglašen / Одглашен

Broj tabaka / Број табака broj / број

Pristopna izjava Bogomila Drnovška k Sokolskemu društvu Dolenji Logatec leta 1941

Kulturno-prosvetno in družabno delovanje

Kulturno-prosvetno in družabno življenje sta predstavljala ravno tako pomemben element pri delovanju sokolskega društva kot telovadba. V obeh sekcijah so delovali ljudje, ki so bili aktivni tudi kot telovadci. Praksa je bila celo takšna, da so poleti telovadili, pozimi pa peli, igrali in se kulturno izobraževali. Tudi spremembe v sokolski organizaciji niso spremenile načina delovanja društva. Z vsemi problemi se je ukvarjalo z enako mero odgovornosti. Končno je to bilo »podeželsko društvo«, katerega naloga je bila poleg vzgojne telovadbe tudi ta, da mora za sokole prirejati čim več predavanj in družabnih večerov, na katerih naj bi se razpravljalo o žgoči problematiki tedanjega sveta in seveda tudi o sokolstvu. Sokole je treba vzgajati in izobraževati.

Ravno zaradi tega so že takoj na začetku delovanja sokolskega društva Dolenji Logatec ustanovili JAVNO KNJIŽNICO IN ČITALNICO, ki je takoj nudila bralcem 120 knjig in 15 časopisov. Knjige so deloma kupili, v glavnem pa so bila darila posameznikov, zlasti sokolov. Eden izmed največjih darovalcev je bil Tollazzi. To je bil v knjižnici ustaljen način dobivanja knjig. Uredili so tudi čitalniški prostor, ki so ga dobili brezplačno v najem. Sicer pa se je odsek vzdrževal z denarnimi prispevki društva.[71]

Število bralcev in število knjig se je iz leta v leto večalo. 1914 je bilo v knjižnici že 310 knjig. Med vojno se jih je sicer nekaj izgubilo, vendar pa so te kmalu nadomestili. Število se je stalno večalo, tako da zadnja znana številka iz leta 1940 govori o 693 knjigah. V glavnem je šlo za leposlovne knjige in drame, sokolske in znanstvene knjige, ki so jih izposojali enkrat tedensko, ponavadi ob nedeljah.

Z bralci niso bili zadovoljni. Premalo jih je bilo. Ugotavljali so, da je večina raje obiskovala drugo, »nesokolsko« knjižnico. Knjižnico so zato odprli tudi med tednom.

30-letnica društva je predstavljala enega najpomembnejših dogodkov pri delovanju društva

V čitalnici so imeli na razpolago včasih večje, včasih manjše število časopisov: Jutro in Domovino, od sokolskih glasil pa Sokolski list, Sokolski glasnik in Sokolič. Ostali časopisi so bili na voljo le včasih, odvisno od finančnih sredstev. Tako so bili občasno naročeni na Slovenca, Slovenski narod, Našo radost, Prosvetni glasnik.

Nekaj časopisov so plačevali tudi člani društva sami in na ta način pokazali pripadnost društvu. Število bralcev pa je kljub temu padalo.

Pri društvu so kmalu ustanovili tudi PREDAVATELJSKI ODSEK, ki je organiziral predavanja za svoje člane in drugo občinstvo. Želeli so, da bi se Logačani seznanjali z zanimivimi temami iz sokolskega in drugih področij. Predavanja naj bi bila aktualna, da bi se jih udeležilo čim več ljudi, s tem pa bi lahko pridobili tudi nove člane.

O sokolski ideji, cilju organizacije in vedenju se je velikokrat govorilo, svoje člane pa so začeli seznanjati tudi z drugim. Tako so pripravili

predavanja o Društvu narodov in njegovi vlogi, ruski revoluciji, koroškem plebiscitu, koroških Slovencih, Kočevarjih, jugoslovanskih legionarjih. Pripravili pa so tudi teme o nastanku sveta, »predpotopnih živalih«, potresih. Zveza kulturnih društev iz Ljubljane jim je posredovala predavatelje.

Poslušalcev je bilo vedno dovolj. To je upravni odbor želel izkoristiti tako, da je začel pobirati v času predavanj prostovoljne prispevke. Kasneje so to prepovedali, ker se jim je zdelo neprimerno: »Prispevki se lahko dobijo tudi drugače.«

Največ poslušalcev je pritegnilo predavanje O zaščiti prebivalstva pred napadom iz zraka, ki je bilo organizirano marca 1940. Udeležilo se ga je 260 ljudi, torej precej več, kot je logaški Sokol imel članov.

Povedati je treba tudi, da predavanja za članstvo niso bila obvezna, nanje pa so bili vabljeni vsi Logačani ne glede na pripadnost društvu.

DRAMSKI ODSEK si je zadal osnovno nalogo, da bo širil prosveto in kulturo med ljudi. O njem so v društvu razpravljali že pred prvo vojno. Želeli so ga ustanoviti, toda premalo zanimanja je bilo, pa tudi k zvezi dramatičnih društev Ljubljani bi se morali prijaviti, kar pa bi pomenilo le »velike stroške in malo koristi«.[72]

Ves čas delovanja se je odsek srečeval s problemi, ki jih je bolj ali manj uspešno reševal. Na začetku je z igrami, ki jih je prirejal, žel veliko pohval. Dobro so bile obiskane, a denarne pomoči, ki jim je bila najbolj potrebna, ni bilo. Za delo so bili pripravljeni vsi, toda funkcij niso radi sprejemali. Po sedmih letih rednega delovanja je bil 1928 odsek razpuščen ravno zaradi tega, ker niso mogli dobiti novega predsednika. Ta problem so sicer rešili, toda pojavili so se drugi. Predstave so bile slabo obiskane, s tem se je zmanjšal tudi zaslužek, ki je bil tako pičel, da so si bili za proslavo ob obletnici društva prisiljeni sposoditi kostume v tedanjem Narodnem gledališču v Ljubljani. Del gledalcev jim je odvzel kino,[73] del jih je hodil na predstave Katoliškega prosvetnega društva, ki je bilo v tem času zelo močno.

Na igro Revček Andrejček so se temeljito pripravljali in zabeležili so »moralni in gmotni uspeh«.[74] Igrali so v glavnem ob različnih prireditvah, kot so silvestrovanja, pustovanja, praznovanja obletnic društva ali države. Kadar so imeli možnost, so odšli tudi na gostovanja.

Najraje so uprizarjali komedije, ki so jih ljudje radi gledali. Veliko zanimanja je bilo zlasti za Špansko muho, Slabo vest, Užitkarje, Scapinove zvijače, Kovačevega študenta. Lotili so se tudi Cankarjevega Pohujšanja. V vseh igrah pa so želeli vzbujati malo več »bratske ljubezni, ki jo v Logatcu pomanjkuje«.[75]

Sorazmerno pozno, leta 1932, pa je bila ustanovljena LUTKOVNA SKUPINA. Ta pa je imela še več težav kot dramska. Odsek je imel stalne probleme z disciplino. Igralci celo na predstave niso prihajali. Edini omembe vreden uspeh je, da so leta 1933 poslali na lutkovno razstavo v Narodnem domu Ljubljana kompletno sceno igre z lutkami vred.[76]

Naštudirali so nekaj iger, s katerimi so gostovali na Rakeku, v Cerknici, Žireh in Gorenjem Logatcu. Neprestano pa so se prepirali, zapuščali vodstvo skupine, skratka, »bili so preveč zaposleni s tem delom, da bi se kaj delalo«.[77] Posamezniki so se zelo trudili, da bi tako stanje popravili. Mnoge člane skupine so pošiljali na lutkovne tečaje, da bi mogoče na ta način kaj dosegli. Brez uspeha, tečajniki so znanje le deloma prenašali na svoje kolege v sekciji oziroma društvu.

PEVSKI ODSEK, ki so ga sestavili izmed članov Sokolskega društva, se je na začetku sestal le po potrebi. Ponavadi je šlo za podoknice, društvene prireditve ali pa pogrebe. 1909 so bili na primer vsi člani pevskega odseka hkrati tudi telovadci.[78] Redno delovati pa je začel odsek šele leta 1924, ko sta začela nastopati moški in ženski pevski zbor. Delovala sta zelo aktivno, toda pravega učinka, kot ga je bilo pričakovati, ni bilo. Bila sta v senci Pevskega društva Logatec, ki je s svojim programom in kvaliteto lahko prirejalo samostojne nastope.

Ko je 1933 sodelovalo na akademiji ob 25-letnici društva, je društvo izreklo pismeno zahvalo Pevskemu društvu Logatec. Seveda pa so si v društvu želeli lasten zbor ali dobro pevsko skupino. Prejšnja zbora sta bila razpuščena. 1935 je bil ustanovljen Mladinski pevski zbor, ki je leto dni kasneje štel že 76 otrok.[79] Vodil ga je Janko Buček. Število je tako veliko zato, ker so bili vsi starši–člani Sokola dolžni pošiljati svoje otroke k zboru.[80] Istega leta je imel mladinski zbor prvi javni nastop, ki so ga vsi ocenili za uspešnega. Uspehi zbora pa so se vrstili vse do leta 1941.

Takoj ob ustanovitvi društva je začela delovati tudi TAMBURAŠKA SKUPINA. Nekako takrat je namreč propadlo tamburaško društvo »Sloga« in

celotno premoženje prepustilo Sokolu.[81] To pa še ni bilo dovolj za redno in resno delovanje. Na sejah so o tem vedno razpravljali in zahtevali, da se skupino »spravi k življenju«. Ob kakšni prireditvi sicer sodelujejo, toda v glavnem »spijo«. Ni čudno da so na sejah upravnega odbora Sokolskega društva želeli odsek razpustiti, tamburice pa prodati.[82]

Podobno je bilo tudi z GODBO. Hoteli so jo imeti, toda sprva zanjo niso imeli vseh inštrumentov. Nabavili so najprej klavir, nato čelo.[83] Želeli so imeti tudi bas, harmonij, bobne. Nato ni bilo dovolj članov, ki bi bili pripravljeni igrati. Ko so rešili ta problem, zopet niso imeli pravega dirigenta. Tako so godbo iz leta v leto vedno na novo ustanavljali oziroma, kot so se sami izrazili, »oživljali«. Leta 1933 in spet 1934 – takrat so na novo ustanovili GLASBENI ODSEK in spet 1935. Ker ni bilo uspeha so si zamislili ansambel z manj inštrumenti.

Sokolski orkester iz obdobja po letu 1930

Ko je ansambel le začel delovati so ga skušali izkoristiti za igranje na prireditvah, kot so maškarade, družbeni večeri. Leta 1937 je ansambel celo organiziral lasten glasbeni večer pod vodstvom dr. Cirila Krašovca. Ni pa bil tako dober, da bi lahko nastopil na praznovanju 30-letnice društva. Sokol se je raje obrnil za pomoč na godbo Dravske banovine z oddelkom vojaške godbe in na sokolsko godbo iz Trbovelj.[84]

Zelo razgibano so imeli sokoli tudi DRUŽABNO ŽIVLJENJE. To je zbliževalo stare in mlade, sokole in nesokole, propagiralo delovanje društva in seveda skušalo razveseljevati staro in mlado v Logatcu. Družabne prireditve so bile velikokrat povezane s praznovanji pomembnih obletnic društva, zlasti kadar je šlo za okrogle jubileje. Ustanovitev kraljevine Jugoslavije, kraljev rojstni dan so redno praznovali. Zabave so organizirali tudi za božič, miklavževo, silvestrovo, pust. Na vseh teh prireditvah so sodelovali tudi godbeniki, pevci, plesalci, telovadci, dramatiki, ki so se tukaj ponavadi tudi prvič predstavili občinstvu.

Tako se je prvič predstavil na veselici pevski zbor sokolskega društva. Na silvestrovo so svoje znanje leta 1914 prvič pokazale tudi logaške telovadke.

VESELIČNI ODSEK je torej delal intenzivno. Vsako leto ob pustnem času je organiziral maškarado, ki je bila zelo priljubljena prireditev. Na maškarade, ki so bile tradicionalne, so hodili obiskovalci iz Ljubljane, Kranja, z Vrhnike, iz Celja in od drugod. Na posamezno prireditev je prišlo tudi do 600 ljudi. Ena izmed zelo obiskanih takih prireditev je bila 1934 Pustna noč v Šanghaju. Imeli pa so tudi Tutankamonovo noč, Karneval leta 2000 ipd.[85]

Miklavžev večer je veselični odsek vedno povezal z obdaritvijo otrok sokolskih staršev. Na starega leta dan je organiziral skupno silvestrovanje. Veliko javnih nastopov, plesnih venčkov, akademij se je končalo z vrtno veselico in organiziranim srečolovom.

Na nekaterih prireditvah je bil srečolov najpomembnejši. Imenovali so jih tombole. Da bi se jih udeležili v čim večjem številu in da bi jim prireditev

na XXII.
tradicijonalno
maškarado

Pričetek ob 20. uri

Karneval v letu 2000

Naše maškarade iz prejšnjih let Vam jamčijo v vsakem pogledu tudi letos užitkapoln večer v močno razširjenih prostorih

(NAPOVEDAN JE OBISK Z MARSA)

v soboto, dne 4. februarja 1939

OBLEKA POLJUBNA — MASKE DOBRODOŠLE

DAMSKA PREOBLAČILNICA S FRIZERKO NA RAZPOLAGO

Vabilo na tradicionalno vsakoletno maškarado »Karneval v letu 2000« iz leta 1939

prinesla čim več zaslužka, so ljudi začeli vabiti tudi preko časopisov (Jutro, Domovina). Tombole so bile popularne zlasti v letih 1933–1940. Velikokrat so se jim zelo obrestovale. Kdaj pa kdaj je prišlo tudi do pretepov in sporov, kjer je šlo v glavnem za »napade in žalitve« posameznih oseb.

Ko so fantje odhajali v vojsko ali pa so bili posamezni člani premeščeni na nova delovna mesta v druge kraje, jim je Sokol priredil tako imenovane ODHODNICE. Zapeli in zaigrali so jim in se poslovili od njih z željo, da se še kdaj srečajo. Tudi podoknic ni manjkalo. Kadar je imel kakšen njihov privrženec rojstni dan ali kak drug razlog za veselje, so mu prišli zapet in zaigrat pod njegovo okno.

Občne zbore sokolskega društva Dolenji Logatec so imeli, ko še ni bilo doma v Gorenjem ali Dolenjem Logatcu, v gostilnah Hladnika na Brdu, Antona Kunca, Ivana Riharja, Josipa Tollazzija, Frana Korenčana, Josipa Smoleta in v hotelu Kramar. Zadržali so se seveda tudi po končanem zboru, saj so se potem ravno največ pogovorili.

Imeli so tudi svoj »buffet«, ki so ga po odhodu iz Logatca zapustili Italijani. Veliko prostega časa pa so preživeli tudi v sokolskem domu, kjer so imeli gostilniško sobo.

Posebno mesto pri društvu je imela KINO SEKCIJA,[86] ki je delovala v okviru Sokola, vendar popolnoma samostojno. Za to sekcijo je poskrbel trgovec Anton de Gleria, ki je bil član Sokola že od njegove ustanovitve. Na izredni seji upravnega odbora 23. 10. 1923 je že obvestil člane društva, da je vložil prošnjo na deželno vlado in čaka na njen odgovor. Ugodna rešitev je kmalu prišla in tako so v marcu 1924 Logačani že začeli hoditi v kino, ki je bil v sokolskem domu. Predstave so bile enkrat tedensko, ob nedeljah. V primeru, da so imeli v kraju kakšno drugo prireditev, je predstava odpadla. Vseeno je bilo na leto predvajanih približno 30 filmov (npr. leta 1930).

Možnost nabave zvočnega filma so takoj izkoristili. Ustanovili so komisijo, katere naloga je bila, da ga čimprej nabavi. 24. februarja 1934 je bila prva predstava zvočnega filma v Logatcu. Pretiranega zanimanja za film sprva sicer ni bilo, toda sčasoma so se ljudje nanj navadili in ga vse bolj obiskovali. Z zanimanjem so spremljali filmske zgodbe o Razputinu, Tarzanu, pa o Manevru ljubezni ali pa o Valčku v spalnem vagonu. Vse to je pripomoglo, da se je gmotni položaj kina popravil. Adaptirali so kino kabino, nabavili nove stole, filmsko platno itd.

Ker je bil to sokolski kino, so imeli člani Sokola nekaj prednosti. Karte so lahko kupili ceneje. Skrbeli so tudi za otroke, ki so se udeleževali sokolske telovadbe. Za njih so pripravljali posebne predstave in jih na ta način motivirali, da so se še bolj redno udeleževali telovadbe.

Leta 1939 so dobili Logačani še en kino, ki je postal sokolskemu konkurenten. Obisk se je seveda zmanjšal in ni bil zadovoljiv niti v enem kinu.

V času najhujše krize, ki so jo posebno občutili najnižji sloji prebivalstva, so v društvu ustanovili tudi SOCIALNI ODSEK, v želji, da bi pomagali revnim članom, ki jih je bilo proti letu 1940 čedalje več. Akcije take pomoči so bile vse pogostejše. Kupovali so obleko in obutev, najrevnejšim pa so nabavljali tudi osnovna živila. Tako so na primer za veliko noč leta 1937 razdelili 350 kg

moke.[87] Nudili so jim tudi finančno pomoč. Leta 1940 je vsaka družina, katere člani so bili sokoli, dobila približno 500 din pomoči.[88] Upoštevali so zlasti starše sokolskih otrok. V ta namen so imeli poseben socialni fond, ki so ga vzdrževali s prostovoljnimi prispevki.

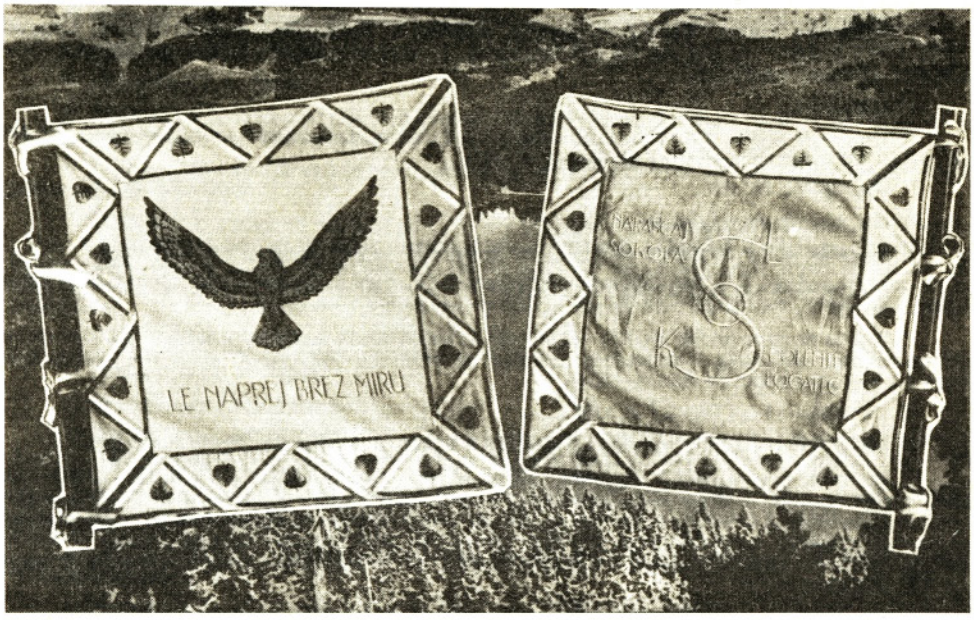

Naraščajski prapor društva, razprt ob 30-letnici

OPOMBE

[1] Gradivo fonda Sokolsko društvo Dolenji Logatec, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, je iz časa od 1908 do 1941 in obsega sledeče:

1. **Pravila**

pravila telovadnega društva »Sokol«

2, 3. **Zapisniki:**

– občnih zborov
od 27. 6. 1908 do 10. 5. 1941;
od 21. 9. 1919 do 6. 1. 1937;
– odborovih sej
od 31. 3. 1921 do 12. 10. 1926,
od 7. 1. 1924 do 28. 1. 1931,
od 20. 1. 1933 do 29. 12. 1937,
od 12. 1. 1938 do 11. 3. 1941.

4. **Evidenca članstva:**

– od 1908,
– od 1930, tudi dva zapisnika ožjega odbora z dne 26. 4. in 24. 5. 1930
– od (nedatirano)
– seznam podpornih članov.

5. **Statistika:**

– statistična knjiga za člane, članice in »naraščaj« od 1. 9. 1932 do 31. 10. 1934,
– statistični zapisnik od 1. 1. 1935 do 20. 3. 1938.

6. **Delovodniki:**

– ekspedicijska knjiga od 20. 12. 1926 do 12. 12. 1929,
– vložni zapisnik od 30. 1. 1923 do 20. 11. 1926.

7. **Poročilo:**

za glavno skupščino dne 4. 4. 1937; izdala sokolska župa Ljubljana.

8. **Razno**

poročila, obvestila, okrožnice.

[2] Leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 400.

[3] Seja upravnega odbora, 2. 3. 1938.

[4] Zabeležka ob razgovoru z bivšimi člani Sokola, ki so delovali v Sokolskem društvu Dolenji Logatec, z dne 3. 12. 1985 v prostorih KS v Logatcu. Zabeležka obsega 4 strani.

[5] Občni zbor, 28. 2. 1909.

[6] Glej op. 16, str. 167.

[7] Občni zbor, 23. 6. 1934.

[8] Seja upravnega odbora, 26. 6. 1934.

[9] Seja upravnega odbora, 4. 9. 1935

[10] Glej op. 4.

[11] Seja upravnega odbora, 19. 6. 1935.

[12] Seja upravnega odbora, 16. 11. 1939.

[13] Datum še ni popolnoma jasen. Tone Kebe pravi, da si člani Sokola niso enotni. Eni trdijo, da gre za avgust. Glej tudi op. 14.

[14] Pripombe Toneta Kebeta k mojemu referatu o Sokolskem društvu Dolenji Logateč 1908–1941 z dne 7. novembra 1985. Vsebuje pa jih tudi njegovo sedaj še neobjavljeno delo Logatec z okolico med NOB.

[15] Glej op. 4.

[16] Drago Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 95. Gl. tudi D. Stepišnik Telovadba na Slovenskem, 1974.

[17] Glej op. 16, str. 86.

[18] Glej op. 16, str. 95, 96, 97

[19] Miroslav Tyrš je bil ustanovitelj in začetnik sokolske organizacije v Pragi leta 1862.

[20] Prvo društvo, ki je bilo ustanovljeno, je bilo v Ljubljani septembra 1863 imenovano Južni Sokol, kasnejši Ljubljanski Sokol. Že ime govori o vplivu oziroma vzoru pri Čehih.

[21] Vsako društvo je bilo dolžno vsako leto prirediti svojo javno telovadbo – zlet, prikaz in dokaz rednega delovanja v telovadnici oziroma na prostem, obenem pa je bil tak nastop tudi krajevna kulturno-politična manifestacija.

[22] Ustanovni občni zbor 27. 6. 1908.

[23] Leta 1908 je na Slovenskem nastalo še 14 drugih sokolskih društev in 2 odseka.

[24] Zapisnik ustanovnega občnega zbora (UOZ) z dne 28. 6. 1908. Pripomba: Za posamezne podatke dobljene iz zapisnikov občnih zborov ali sej upravnih odborov, nisem posebej označeval, iz katerega zapisnika so, pač pa sem to delal le za pomembnejše podatke ali pa za določene citate. Sicer bi moral opombe označevati praktično pri vsakem stavku. V fondu Sokolsko društvo Dolenji Logatec tudi ostalih podatkov ne bo težko poiskati, ker le-ta obsega samo 2 škatli in je urejen.

[25] Glej op. 8.

[26] Glej op. 16, str. 97.

[27] Jedro dela je bila redna vadba oziroma telovadba, kjer so bili vsi telovadci skupaj. Potem so se razdelili v vrste in začeli vaditi na orodjih, skakati in plezati.
Glavno načelo take telovadbe je bilo naslednje: »... biti mora vzgojna, telovadec mora postati v telesnem, moralnem in estetskem pogledu čim boljši član družbenopolitične skupnosti, predstavljene po sokolskem gibanju.« Gl. kot v op. 16, str. 104.

[28] Poleg telovadcev članov in kasneje članic so bile organizirane skupine moške in ženske dece (6–14 let) in moškega in ženskega naraščaja (14–18 let).

[29] Občni zbor 5. 1. 1910.

[30] Občni zbor 14. 1. 1912.

[31] Na začetku pri nas društva niso bila tako številna. Tako smo šele 1905 dobili Slovensko sokolsko zvezo. Šele ta je pospešila nastanek večjega števila sokolskih društev. 1909 je morala zveza ozemlje razdeliti na 8 sokolskih žup, ki so se začele povezovati z društvi. Sokolsko društvo Dolenji Logatec je pripadalo ljubljanski župi Sokol I Ljubljana. Slavko Smole je bil preko te župe poslan k izbirnim tekmam za sestavo reprezentance, ki je nato nastopala v Torinu.

[32] Člani so se med seboj nazivali z brati in sestrami.

[33] Občni zbor 12. 1. 1913. Ob pohodih so to ljudje večkrat počeli, ker so v sokolih videli najzavednejše borce za narodnostne pravice Slovencev.

[34] Občni zbor 6. 1. 1914.

[35] Občni zbor 20. 3. 1921.

[36] Občni zbor 20. 3. 1921. V tem času je vodstvo Slovenske sokolske zveze sklicalo sestanek, na katerem se je izreklo za centralizacijo in zedinjenje vsega sokolstva v državi. Sokolstvo naj bo vsenarodna organizacija nad političnimi strankami, dostopna vsem Slovencem, naj brani le svobodo naroda in čistost narodne misli. 1919 je bila ustanovljena Sokolska zveza Srbov, Hrvatov in Slovencev s sedežem v Ljubljani.

[37] Po rapalski pogodbi ti kraji pripadajo Italiji; Občni zbor 20. 3. 1921.

[38] Občni zbor 21. 1. 1923.

[39] Občni zbor 17. 1. 1926.

[40] Občni zbor 15. 1. 1928.

[41] Glej op. 16, str. 167.

[42] Glej op. 16, str. 167.

[43] Sokolski glasnik, 13. 10. 1933, št. 41, str. 5.

[44] Seja upravnega odbora, 2. 3. 1938.

[45] Glej op. 14.

[46] Glej op. 4.

[47] Jutro, 5. 8. 1938, str. 4.

[48] Jutro, 9. 8. 1938, str. 3

[49] Glej op. 14.

[50] Seja upravnega odbora 4. 6. 1940.

[51] Izredna seja upravnega odbora 17. 7. 1921.

[52] Občni zbor 29. 1. 1922.

[53] Občni zbor 2. 4. 1922.

[54] To je ob glavni cesti, ki teče skozi Logatec, nasproti bencinske črpalke. Danes je v njem kulturni dom.

[55] Izredna seja upravnega odbora 2. 4. 1922 in 15. 6. 1922.

[56] Glej op. 4.

[57] Seja upravnega odbora 9. 3. 1933.

[58] Jutro, 7. 8. 1923, leto IV., št. 183, str. 2.

[59] Viktor Premk: Pričetek sokolstva v Logatcu, str. 3. Neobjavljen tipkopis v lasti V. Premka.

[60] Občni zbor 30. 1. 1927.

[61] Občni zbor 6. 1. 1934.

[62] Podatki so iz zapisnikov občnih zborov z dne 10. 3. 1914, 10. 5. 1914, 2. 4. 1922, 15. 6. 1922 in iz zapisnika seje upravnega odbora z dne 1. 8. 1923.

[63] O tem, zakaj so bili premeščeni, zapisniki ne govorijo, pač pa sem te podatke dobil v pogovorih z bivšimi člani.

[64] Poudariti je treba, da so bili v Orjuni tudi nekateri, ki so pozneje odigrali vidno vlogo v vrstah komunistične partije. K tej organizaciji jih je verjetno pritegoval program utrjevanja na novo nastale države južnih Slovanov. Ko pa so spoznali njeno razredno stran, so se od nje oddaljili in se začeli vključevati v naprednejše stranke, kajti Orjuna se je ostro postavila zoper komunizem.

[65] Seja upravnega odbora, 9. 7. 1923.

[66] Občni zbor, 6. 1. 1934.

[67] O vzroku sem govoril že na 117. strani.

[68] Podatki so vzeti iz zapisnikov sej upravnega odbora in poročil občnih zborov Sokolskega društva Dolenji Logatec. Številke so se velikokrat spreminjale tudi iz meseca v mesec, zato sem tam, kjer ni bilo števila članstva, pri letnem poročilu upošteval največjo število, ki jo je zapisnik navajal. Številke prikazujejo samo člane in članice, medtem ko za deco in naraščaj za določena leta ni podatkov. Seznamov ni.

[69] Imenik članstva oziroma evidenca se ravno tako nahaja v fondu sokolskega društva (arhivska enota 4).

[70] V tabelah so upoštevani vsi, ki so bili v času 1930–1932 vpisani v evidenco, ne glede na to, ali so v tem času umrli, izstopili, odšli ali kako drugače prenehali delovati v društvu.

[71] Občni zbor 28. 2. 1909.

[72] Občni zbor 10. 3. 1914.

[73] Glej op. 24.

[74] Občni zbor 6. 1. 1937.

[75] Občni zbor 15. 1. 1928.

[76] Seja upravnega odbora 19. 6. 1933; zapisnik ne pove, iz katere igre je vzeta scena.

[77] Seja upravnega odbora 4. 1. 1937.

[78] Občni zbor 28. 2. 1909.

[79] Seja upravnega odbora 2. 10. 1935.

[80] Občni zbor 6. 1. 1936.

[81] Občni zbor 27. 6. 1908.

[82] Občni zbor 19. 3. 1914.

[83] Seji upravnega odbora 17. 2. 1925 in 10. 1. 1926.

[84] Jutro, leto XIV, 9. 8. 1933, str. 3.

[85] Seja upravnega odbora 3. 2. 1934.

[86] Članek o kino sekciji je izšel v Logaških novicah oktobra 1985, št. 10, str. 7.

[87] Seja upravnega odbora 14. 4. 1937.

[88] Leta 1939 in 1940 je bila Jugoslavija še vedno v hudi gospodarski krizi. Delavec bi moral zaslužiti 45 din na dan za normalno življenje, vendar je večina zaslužila veliko manj. Tako je 68.000 delavcev zaslužilo okoli 8 din, se pravi 1 din na uro, 227.000 delavcev okoli 20 din, 161.000 delavcev pa okoli 34 din na dan. Prim. Branko Božič, Oris zgodovine Slovencev, DZS, Ljubljana 1980, str. 14.

O FURMANSTVU NA OSREDNJEM NOTRANJSKEM MED OBEMA VOJNAMA

Melita Kebe
Kvedrova 32
61000 Ljubljana

KRATKA ZGODOVINA FURMANSTVA

V srednjem veku je bilo tovorjenje glavna oblika transportnega prometa po suhozemskih poteh. Ceste in pota, ki so vodila čez slovensko ozemlje, so že tedaj kazala izrazit tranzitni pomen.

Čez Notranjsko je vodila pot od Razdrtega na Planino – kjer se je cepila v smeri proti Vrhniki in naprej k Ljubljani, druga pot pa je šla na Cerknico in Lož. Od tu se je odcepila pot prek Blok na Rašico in naprej na Dolenjsko. Cesta se je od Razdrtega prek Krasa usmerjala, kakor še danes, v Istro, druga smer pa je šla od Postojne na Reko.

Po teh cestah so prevažali tovorniki domače in tuje blago. Glavni domači proizvodi, s katerimi so trgovali, so bili: živina, vino, kože, krzno, les in lesni izdelki, vosek in železarski izdelki. Uvažali pa so špecerijo, dragocene kovine, tkanine, nakit, boljše sukno, morsko sol, začimbe, južno sadje, sladka vina ipd. Habsburški vladarji so uvedli prisilne poti čez svoj Trst in izdajali ukrepe, s katerimi so uredili način plačevanja mitnin v smeri proti Tržaškemu zalivu. Vsi, ki so hoteli na beneško in istrsko ozemlje, so morali čez Trst, tudi tisti z neotovorjenimi konji, in pri tem plačati vse mitnine zahodno in južno od Loža, Planine, Postojne in Podkraja. Vsi iz Kranjske z natovorjenimi in s praznimi konji so morali čez Cerknico na Postojno ali čez Vrhniko na Senožeče in Lokve v Trst.[1]

Dvig proizvodnje in tesna povezava slovenskih dežel s tujimi trgi v začetku 16. stoletja sta še povečala obseg trgovine, ki je bila z večine slovenskega ozemlja vezana zlasti na primorska mesta in Italijo. Velik del te trgovine so v začetku 16. stoletja še obvladovali domačini, vendar ne samo meščanski trgovci. Vanjo so posegali tudi kmetje. Veliko kmetov, zlasti malih kmetov in kajžarjev, je živelo tudi od zaslužka pri tovorjenju. Tako so posamezni kmetje na leto prodali tudi po petsto ali tisoč tovorov raznega blaga in cela krdela živine.[2]

Leta 1719 je proglasil habsburški dvor Trst in Reko za svobodni pristanišči. Blago so hoteli od tega leta dalje na Dunaj prevažati »vetturiniji«, znani furmani iz kraja Mestre pri Benetkah. Habsburški dvor tega ni sprejel, ker ni hotel pustiti na cedilu domačih prevoznikov. Na cestah so pretežno tovorili, kolikor so vozili, so z lahkimi kmečkimi vozovi. Na Notranjskem kolesa teh kmečkih voz niso bila obita z železnim obročem.

Cesta je tekla po starodavni tovorni poti skozi Logatec, Planino in Postojno v Trst. To pot je ukazal Karel VI. leta 1719 popraviti in razširiti, da sta se na cesti lahko srečala dva voza.[3]

Leta 1720 so objavili ukaz, naj na cestno tlako pošiljajo le moške. Dnina profesionalnega delavca je bila vredna 17 krajcarjev, celotni zaslužek furmanov pa je bil dvakrat večji. Podložniki so opravljali tovorno in vozno tlako za prevoz lesa, vina, žita in drugih poljskih pridelkov. Najvišja je bila – po izročilu – pri graščini Snežnik, in sicer štirikrat na leto, najdlje pa se je ohranila pri graščini Koča vas. Vlada in zemljiški gospodje so vedeli, da cestna tlaka podložnikom ni všeč in da je treba najti drugačno rešitev. Kmetje so raje plačevali cestni davek. Bolj ko so kmetje prehajali na sistem denarnega plačevanja, več je pri gradnjah in popravilih cest bilo poklicnih dninarjev. Vpeljali so stalno cestarsko službo.[4] Voznik, ki je blago vozil v Trst, je prenočeval ali krajši čas počival in južinal v gostilnah. Tu je konje izpregel, sam pa je z drugimi ljudmi v točilnici izmenjal novice.

Ker so bile gostilne pomembne prometne postojanke, je leta 1749 naročil kranjski deželni glavar, kako so gostilničarji dolžni graditi lope ali kolnice za vozove in povečevati hleve za konje. V hlevih je moralo biti prostora za najmanj dvajset konj. Glede Notranjske naj bi veljalo pravilo, da morajo biti kolnice zgrajene najmanj na Vrhniki, v Logatcu, Postojni in na Prevalu.[5]

V obdobju merkantilizma v 18. stoletju so se po proglasitvi svobodnih pristanišč v Trstu in na Reki odprla vrata svobodni trgovini in konkurenci. To je vplivalo na porast prevozništva in trgovine v naših deželah. V zaledju so bile do sredine 18. stoletja narejene »komercialne« ceste za povezavo pristanišč z notranjostjo države. Leta 1747 je prevzela organizacijo tega dela

država, po dograditvi pa je ceste navadno dala v zakup. Dograditev cest je omogočila uvedbo rednejših poštnih vozov od Dunaja do Trsta.[6] Konj in vol sta bila edino prometno sredstvo. Ob cestah so bile podkovne kovačnice, kovačnice za vozove, kolarnice, sedlarnice pa tudi gostilne, krčme in žganjarne. Že od daleč so se videli hlevi za prenočevanje konj. Po takih hlevih, kjer je bilo za konja treba plačati deset krajcarjev, so bili nastavljeni konjarji, ki so jih imenovali »auskneht«.[7] Takšne hleve lahko še danes vidimo na Planini pri Rakeku, kjer so prevozniki večinoma prenočevali, nakar so jim zjutraj kmetje s Planine, z Unca, Rakeka in iz Ivanjega sela s pripreganjem dodatnih konj (»forajtanjem«) pomagali čez Kačje ride. Prav zaradi »forajtanja«, ki se mu po nemško reče še »zufahren«, imenujejo še danes v Logatcu pokrajino, ki se začenja na Planini in konča v Babnem polju, Čufarijo, njene prebivalce pa Čufarje.[7a]

Razvoj prevozništva je bil v drugi polovici 19. stoletja z izgradnjo južne železnice od Dunaja do Trsta zaustavljen. Z glavne ceste je izginil nekdaj živahen promet, celi podeželski predeli so izgubili dohodke od prevozništva. Začelo se je novo obdobje v zgodovini trgovine in prevozništva.

GRADNJA JUŽNE ŽELEZNICE TER RAZVOJ CESTNEGA OMREŽJA IN ŽAGARSKIH OBRATOV

Železniško progo Dunaj–Trst so začeli graditi zaradi gospodarskih interesov Avstrije in razvoja Trsta kot njene najpomembnejše luke. Z gradnjo so začeli 1840. leta. Preden pa je železnica prispela v naše kraje, je preteklo še petnajst let. Terenske razmere je že od leta 1842 preučeval inženir Lobinger. V sprejem sta bili predloženi dve varianti, soška in kraška. Kraška je bila sprejeta leta 1849 in je potekala čez Ljubljansko barje, mimo Logatca, Rakeka, Postojne, Šentpetra, Divače do Trsta.[8]

Železnica, ki je šla prek Rakeka iz Ljubljane v Trst, je temeljito spremenila gospodarsko dejavnost in odprla vrata v svet. Zato je bilo treba na železniško postajo Rakek zgraditi novo cesto, ki bi ustrezala rednemu prometu. V tem času je bil okrajni glavar Ogrinc. Ker ni bilo na voljo denarnih sredstev, je ukazal, da morajo sodelovati pri gradnji vsi posestniki od Prezida do Rakeka. Uvedel je prisilno delo. To je napravil tako, da je vsakemu posestniku odmeril del trasirane ceste v gradnjo. Cesta je bila zgrajena leta 1859 in se je dolgo imenovala Ogrinčeva cesta.[9] Odsek te ceste med Ložem in Bloško polico se imenuje Grinska cesta, ker je izgradnjo tega odseka vodila graščina Snežnik.[9a] Proti koncu 19. stoletja se je začela razvijati lesna industrija. Les so dobivali v bogatih gozdovih, posebno gozdovih graščin Snežnik in Planina in velikih hrvaških gozdovih, ki so gravitirali k železniški postaji Rakek.

Vse do prve polovice 19. stoletja so ljudje za svoje potrebe ročno žagali les. Okoli 1850 so bile zgrajene prve vodne žage »venecijanke«. Postopoma so si skoraj vsi lastniki vodnih mlinov zgradili tudi vodne žage. Z nastankom venecijank se je začela razvijati tudi trgovina z rezanim lesom.

Do izgraditve železnice so vozili les iz Loške doline po stari cesti prek Sv. Ane in naprej v Trst, kjer so les kupovali italijanski trgovci. Ko pa je stekla železnica, so ob tržnih dnevih vozili les naprodaj na Rakek, kamor so prihajali tržaški trgovci. Za ceno lesa so se pogajali. Proti koncu stoletja so prevzeli trgovino z lesom večji trgovci, ki so kupovali les v vagonskih količinah.[10]

Leta 1852 je bila zgrajena prva parna žaga na Kranjskem. Žago v Travniku v Loškem potoku je zgradil Karel Obreza, ki je bil lesni trgovec v Cerknici. Sprva je žaga zaposlovala petnajst do dvajset delavcev. Leta 1857 je imela 14 žagarjev, dva pomočnika in 7 pomočnic. Karel Obreza je 1866 žago prodal kočevski graščini za 20 000 goldinarjev. Verjetno so ga k temu prisilili gospodarski razlogi. Bližnji gozdovi so bili že dokaj izkoriščeni, iz oddaljenih graščinskih gozdov pa je dovoz lesa postajal težji in dražji. Po dveh letih je žago vzel v zakup Franc Trevisan, leta 1900 Franjo Žagar, lesni trgovec iz Markovca pri Ložu, po prvi svetovni vojni pa jo je prevzel Ivan Rus.[11] Leta 1880 je Franjo Žagar zgradil prvo večjo parno žago v Markovcu. Okoli leta 1906-7 je začela obratovati parna žaga Marof, last graščine Snežnik, v letih 1907-8 pa žaga na Milanovem vrhu, ki je leta 1938 pogorela. V Podcerkvi v Loški dolini je delovala izpred prve pa do časa po drugi svetovni vojni tudi parna žaga in venecijanka. Postavil jo je trgovec Žagar iz Markovca.[11a]

V desetih letih sedanjega stoletja so začeli graditi cesto na relaciji Pudob–Javornik–Pivka in odcep prek vasi Gorenje Jezero na Grahovo. Glavni pobudnik gradnje je bil veleposestnik knez Windischgrätz s Planine. Za odcep ceste Gorenje Jezero–Grahovo so bili zainteresirani tudi vaščani, ker

Most v Cerknici z napajalnim koritom

so bili do tedaj povezani le s slabim poljskim kolovozom. Začeli so ga graditi leta 1910, končali pa 1913.[12]

Leta 1922 je postavil trgovec Karel Kovač parno žago pri Starem trgu. Pri njem je bilo zaposlenih 40–50 delavcev. V istem času je bilo pri podjetju Žagar zaposlenih 50–60 delavcev in na žagi Marof 55–70 delavcev. Furmanov, kmetov-voznikov, je bilo takrat 350.[13]

VRSTE FURMANSKIH VOZOV

Za domača opravila so uporabljali več vrst vozov:
a) lojtrnike (za seno in steljo)
b) plohe (za gnoj)
c) sode (za gnojnico)
d) truge (za prevoz kamenja)
e) cize, karete, gare (vozički brez vprege, ki jih vleče človek)
f) parizarje (za njive, močvirnat svet, težke tovore)
g) tajslne (za cestne prevoze, prevoze lesa).

Najbolj znani furmanski vozovi so bili »tajslni« in »parizarji«. »Parizar« je težak furmanski voz, tehta tudi 700 kg. Ima široka kolesa, katerih premer je 8–10 dm. Njegovo ime izhaja iz obdobja Ilirskih provinc, ko so kolesa z lesenimi osmi (»aksi«) začela izpodrivati kolesa, obita z železnim obročem.

»Tajsel« se je pojavil kasneje in ima ožja kolesa, katerih premer je 5,5–6 dm. Ime je najbrž dobil po nemški besedi »taiselwagen«, kar naj bi v splošnem pomenilo voz na osi.

Glavni deli voza so oje (»štanga«), zgornji del (»polica«), spodnji del (»škatla«), gibalo (»ridof«), ročice (male in velike), prva in zadnja prema in »sura«, ki je povezovala prednji in zadnji del voza.[14] Kolo je sestavljeno iz okovja (»šine«), špic in osi (»aksa«). Železni pokrov, ki se pritrdi na osnik, se imenuje »štricelj«.

Kolesa so mazali s polževino, če so šli na daljšo pot, drugače pa s »šmirom«.

Zavora je bila pri prvotnih kmečkih vozovih, narejenih povsem iz lesa, brez kovinskih delov, nekako do šestdesetih let prejšnjega stoletja takšna: prevrtan lesen panj, dolg do 60 cm in debel 20 do 25 cm. Za »trkl« je bil pričvrščen z leseno »trto«, nekako 0,8 do 1 cm debelo »drabutovo« šibo, uvito in dolgo nekako poldrugi meter.[14a] Zatem so zavirali z »žlajdro« in »coklo«. Kolo je prišlo pod coklo, ki je bila z žlajdro čvrsto privezana na zadnjo premo. Pozneje je bilo zaviranje z žlajdro in coklo prepovedano zaradi poškodb cestišča. Nadomestil ju je »žlajf« z lesenimi vložki, ki so pritiskali na sredini ob kolesje.

Obvezna oprema vozov so bile velike in male verige (»ketne«), sekire, cepini, drog za valjanje hlodov (»henduk«), »grebe«, železna veriga s kavlji za vleko hlodov iz gozda, lampe, obeski za špecerijo in žaklji s hrano za živino.[15]

Vozniki, ki so prevažali živila,so imeli pod vozom pritrjen zaboj na štirih verižicah, ki se je imenoval »prična«. Poleg živil so imeli tam spravljen še dežnik, kladivo in žeblje za razna popravila in drobnarije.

Pri spravilu sena so uporabljali »žrdi« ter vrvi »porepnik« in

Parizar pred gostilno na Rakeku

»opasivnico«. Po grdih poteh so rabili tudi »prepas«. »Žrd« ali »drog« je bil lesen in dolg 4–5 metrov, debel pa v sredini nekako 7 do 10 cm. Spredaj so ga privezovali z verigo, zadaj pa s »porepnikom«. »Opasivnico« so »opasali« trikrat okoli voza, da je držala seno, »prepas« pa počez sredi voza.[16]

Pozimi so vozili s sankami – »hitrcami«, ki so bile približno 60 cm visoke 3,80 m dolge. Lahko so bile cele (enojne) – za vleko iz gozda ali gibljive (dvojne, za vožnjo po cestah). Prve so lažje tekle, druge pa so bile bolj nerodne, dale so se podaljšati. Za zaviranje so uporabljali »mačke«. To sta bila dva železna klina, pritrjena na lesen drog, na katerega je furman stopil, kadar je hotel zavirati. Zavora »holbaks« je bila bolj popolna. To je bila močna veriga, ki so jo dali pod smučnico.[17]

Parizar

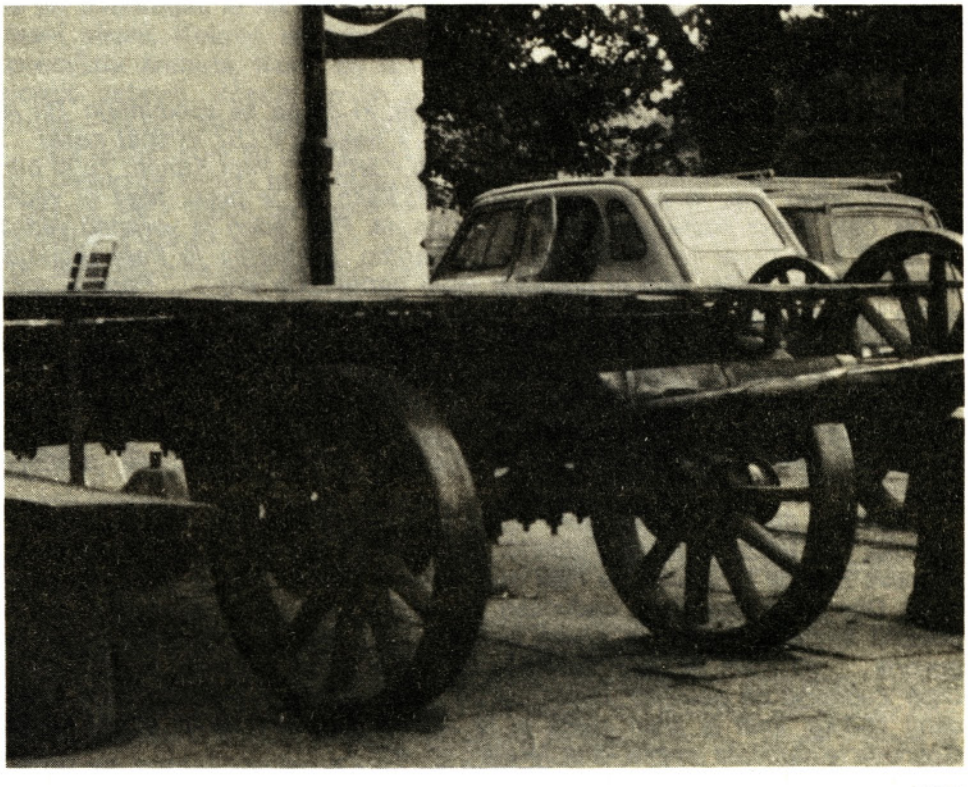

Furmanske »hitrce«

Ob nedeljah so furmani vpregli »zapravljivčka«, ki so mu rekli tudi »bagrle«, v Loškem potoku pa »šupar«. Zapravljivček je imel dve sedišči z nizko šprikljasto ograjo in se je uporabljal za prevoz vreč in drugega blaga ali za nedeljske sprehode. Uporabljali so tudi koleslje za hitre prevoze dveh ali treh ljudi. Boljši kmetje so si lahko privoščili kočije, ki so imele oblazinjene sedeže. Z njimi so se lahko peljale štiri osebe. Voznik je sedel na »kozlu« (sprednji sedež) in pokal z »gajžovnikom«. Konje so lepo okrasili, prav tako je bil tudi bič prepleten z raznobarvnimi trakovi.

Kočije so uporabljali za slavnostne priložnosti pa tudi takrat, ko so hoteli kakšnega potnika peljati na Rakek.[18]

V prejšnjem stoletju so se kočije uporabljale tudi za prevoz cesarsko-kraljeve pošte. Pošto so vozili poštni kočijaži – »postiljoni«. Eden izmed postiljonov je bil Pepi Kanon, katerega pravo ime je pozabljeno. O njem je ohranjen zapis pisatelja Osipa Šesta iz katerega povzemam nekaj odlomkov:

»Od tega je že zelo dolgo in malo jih je, ki se ga še spominjajo. Bil je postiljon in je vozil cesarsko-kraljevo pošto z Rakeka v Lož in spet nazaj... Iz dneva v dan, iz tedna v mesec, iz meseca v leto ... Pepi Kanon. To ni bilo njegovo pravo ime, to je bil samo vzdevek; kako se je pisal, tega ni vedel nihče, celo strogi poštar cerkniški Zagorjan ne. Pač, eden je verjetno vedel: to je bil Ivan Levar iz Grahovega, silni bariton, s katerim je Pepi prodajal konje v Milan, kadar Ivan ni prepeval lepih baritonskih arij ... Pepi je vozil pošto sleherni dan z Rakeka v Lož. Petek in svetek je sedel na kozlu in vozil cerkniško poštno kočijo preko 'Velike gase' po klancu, mimo šole, tja v Martinjak, Grahovo do Loža ... Imel je trobento in v to je včasih zatrobil svoj veličastni prihod ali odhod... Prav res, še danes ne morem govoriti o njegovi muzikalnosti, čeprav je bil prijatelj muzikalnega Ivana iz Grahovega, vendar se z veseljem spominjam tulbe iz njegove vedno krasno se svetleče trobente...

Sleherni dan je vodil konjičke mimo šole in sleherni dan sem ga čakal in zaprosil, naj ureže arijo na trobento. Pa je storil; odmevalo je vse naokrog, Hrenova Franca je pravila, da Pepi nori, soseda Branislovka je trdila, da se je napil. Oče pa (Andrej Šest, nadučitelj, op. M.K.), ki je bil pameten mož, mu je poklonil viržinko, katero je njemu poklonil silni Jerala, o katerem bomo še govorili... (O njem je Osip Šest napisal krajši zapis – gl. NL II, str. 257 – Oton Župančič pa pesnitev Jerala. Jerala je bil sodnik v Cerknici in je tehtal okoli 160 kg. Imel je silen apetit in je zlahka pospravil po tri kosila hkrati. Gospoda je naročala zrezke »à la Jerala«, op. M.K.).

Prišel je dan, ko je Pepi pred šolo ustavil svoje vrance in ukazal: 'Smrkavec, splezaj na kozla k meni!' In z neznansko radostjo je zlezel pokovec na voz k Pepiju pa smo jo urezali po Veliki gasi, tja do Šerkove žage. Tam sva se poslovila... Minevali so tedni...Prijateljstvo se je utrdilo in vselej kadar sem čakal, me je Pepi povabil naj prisedem. Še več! Dovolil mi je celo, da sem zatrobil v trobento... Seveda ne po 'Veliki gasi', ampak tam proti Podskrajniku, kjer je bilo na državni cesti malo prometa, tam mi je dovolil, da pokažem svoje muzikalne talente. Bilo je krasno...

Prijateljstvo je bilo postavljeno! Če je Pepi vedel, da sem doma, je vselej ustavil kočijo pred šolo. Včasih mi je celo dovolil, da sem vodil njegove konjičke... Bič je imel, to je resnica, a resnica je tudi, da ga ni nikoli uporabljal... Njegovi konjički so ubogali na besedo, ki je bila včasih zelo trda in kruta...

Loterija, to je bila strast Pepija Kanona. Vsako soboto je ustavil svojo kočijo pred Werlijevo štacuno, splezal s kozla in postavil svoje številke... Prašal sem ga ko sem kočiral konjiče proti Martinjaku: 'Pepi, zakaj pa igraš loterijo?' Pa mi je po dolgem času odgovoril: 'Ti si smrkavec in še živeti nisi pričel. Jaz pa sem star in v grob visim. Ampak nada, upanje, to je nekaj... Od tega živim... Poglej, pa si mislim, da so izvlečene vse tri številke in da sem dobil veliki dobitek... Tu na kozlu sedim, Abra in Izak vlečeta kočijo, jaz pa sem kupil domačijo, kupil sem lepo črno obleko in mašne šolne. Pa še tako pentljo, kot jo ima tvoj oče, sem kupil... in še to... in še ono...'

Tako sva se vozila, tako upala in pričakovala, sanjala visoko na kozlu poštne kočije o vseh lepotah, ki jih lahko pokloni sreča... Kje so? Leta so tekla... Poštne kočije ni bilo več in glas Pepijeve trobente ni več dramil 'Velike gase' v Cerknici... Da, da leta so tekla...

Ej, kje so časi, ko smo skup junačili? Kje je pošta in strogi poštar Zagorjan, kje je ostala trobenta, in kje počiva postiljon Pepi Kanon? Lep pozdrav prijatelj!...«

Pričujoča nostalgična zgodba predstavlja po vsej verjetnosti enega od zadnjih poštnih kočijažev v Cerknici, njegovo posebnost in težnjo, da bi se dvignil nad »kozla«, na katerem je bil sedel in si služil skopega kruha.

Po prvi svetovni vojni so prevažali pošto na relaciji Stari trg–Prezid še vedno s konji. Do Starega trga je pripeljal pošto z avtobusom Mele iz Cerknice, naprej v Prezid pa so jo vozili z vozovi Štanfel (Žagar) iz Prezida ter Anton Janež (Logarček) in Cindrič iz Babnega polja. To je trajalo vse do druge vojne.[18a]

VPREGANJE ŽIVINE

Furmani so največ vozili s konji in manj z voli. Ker so bili voli počasnejši, so jih uporabljali le na krajše razdalje. Vozili so drug za drugim, vedno po desni strani. Kolone so bile dolge tudi 2 km. Na poti so kobile večkrat spremljala žrebeta. Konji so bili lepo vzgojeni in so točno vedeli, kje se morajo ustaviti. Včasih so jih tudi tepli, predvsem pri »curikanju« (nem. zurück – nazaj), zato so imeli dostikrat odrgnine po telesu.

Za pogon konj so uporabljali izraz »dijo« ali »bistahar« (za v levo smer), za v desno pa »hovt« in za ustavljanje »vöja«. Izraz »houtasjebi« je pomenil – v desno, »le k sjeb« pa v levo.[19] To je veljalo tudi za pogon volov, ki so jih ustavljali z »oha« ali »veha«. Za živino so uporabljali tudi razna imena kot npr. sivc, lisko za vole in rjavc, plavc za konje (»pram« – rjav konj, »šimelj« – bel konj).

Ljudje, ki so videli belo vprego, so rekli: *»Bel konj je na cesti, kmalu bo nedelja«,* kajti belcev je bilo sila malo.

Konjsko opremo je sestavljal »komat« – konjski ovratnik, pod katerega so dali »laipkiz«, mehko tapecirano podlogo. V gobcu je konj imel železne »žvale«. Za vprego so imeli zaprežnice – jermenje. Križni jermen se je imenoval »ruk jermen«. Za privez živine so se uporabljali »drikeljci« – prečna lesena droga. Vajeti za konja so se imenovale »crugli«.

Glavni del volovske opreme je bil žil (»samec«), na katerega je bila pritrjena »kamba« iz lesa. Za volov gobec so uporabljali leseno ali pločevinasto »torbo«.

Za vprego živine so uporabljali »šrango« – železno verigo, ki se je pripela na »štango« – oje, na kateri je bila tudi »vaga« (pregibalka).

Ko so vola vpregli, so močnejšega privezali na notranjo kljuko, šibkejšega pa na zunanjo,. Enako so »pricamali« močnejšega konja. Čez oba vola so položili »dvojnik«, dvovprežni jarem za vprego volov. Jarem z žilom in kambo so poznali ponekod tudi pri trojni volovski vpregi. Dvojnika po prvi

Mesojedčeva kovačnica v Cerknici s cilindrskim mehom

svetovni vojni v Loški dolini niso več uporabljali.

NEKAJ IZ FURMANSKEGA ŽIVLJENJA

Na Notranjskem so se od začetka tega stoletja pa do druge svetovne vojne skoraj vsi kmetje ukvarjali s furmanstvom. Ker je bila zemlja revna, je le 10 % ali manj kmetov živelo samo od kmetije. Drugi so poleti kosili in orali ter delali v gozdu (sekači, tesači, drvarji), da so pozimi lahko vozili les na žage in železniško postajo Rakek. Furmanstvo je bilo dodatni vir zaslužka.

Središče lesne trgovine na Notranjskem je bil Rakek, ki se je razvil že v prejšnjem stoletju takoj po prihodu železnice. V knjigi Cerknica in njena okolica iz leta 1863 zasledimo zapis: *»Prec zunaj rakovskega kolodvora, na cesti proti Cerknici, je veliko tržišče za les.Tržni dan je vsak četrtek. Čuda veliko lesa, žaganc in tramov se proda tukaj, kar daje Rakovcem lepe dohodke, vsako leto nad 600 goldinarjev. S temi dohodki ako modro gospodarijo ž njimi, si omislijo sčasoma lahko veliko koristnih naprav za sosesko.«*[21]

V knjigi Logaško okrajno glavarstvo iz leta 1889 pa beremo: *»Po cestah razlega se vedno krik voznikov, kajti Rakek je nekako središče lesne obrtnije na Notranjskem. Na parnih žagah gospoda Fr. Lavriča obdeluje se les v obrtnijsko rabo. Nekdaj je bila vas Rakek majhna in nepoznana vasica. Ko se je leta 1857 dodelala železnica in kolodvor sredi vasi napravil, začela se je nova doba. Hiše so se začele lepšati, predelovati in nove zidati, trgovina in obrt pa sta se krepko razvila.«*[22]

Po I. svetovni vojni je Rakek postal važna obmejna postaja. Z rapalsko pogodbo smo izgubili velik del ozemlja in nekdanja Notranjska je bila porazdeljena med Italijo in kraljevino SHS. Promet po južni železnici se je ob meji povečal, kajti les so izvažali v Italijo, nekaj pa tudi prek Trsta v druge države.

Na Rakeku so imeli lesna skladišča trgovci: Žagar, Karel Kovač, Vito Cascinio, Kunstel, Alojz Gabrenja, Izidor Jelinčič in firma »Arbor«. Glavni špediterji pa so bili: Edo Mihevc, Franjo Tavčar, Vladimir Lokar, Košmrlj in Ačimović.

Žagar, ki je imel na Rakeku žago, je naložil tudi po dvajset vagonov lesa na dan, ker so furmani prihajali z vseh strani: iz Prezida, Loške doline, Bloške planote, Cerknice, Grahovega in Menišije. Kolone so bile tako dolge, da so tisti, ki so prišli med zadnjimi, čakali tudi po dve, tri ure, da so prišli na vrsto. Včasih se je nabralo toliko lesa, da ga niso imeli več kam odlagati.[23]

Pred Rakekom je bila rampa, kjer so pobirali cestnino – 6 krajcarjev od para konj ali volov.[24] Cestnino je pobiral »šrangar« v majhni hišici s »šrango«, cestno pregrado. Hišica je bila zgrajena leta 1912, gradil pa jo je Josip Ronko iz Cerknice. Cestno pristojbino je pobiral za novo cesto iz

Hiša v zgornjem delu Rakeka, kjer so nekoč pobirali cestnino. Imenuje se značilno »Šrangar«

Cerknice prek Podskrajnika na Rakek, ki je bila zgrajena v prvih letih tega stoletja. Iz cestnega zaslužka si je lahko zgradil novo hišo z gospodarskimi poslopji.[25]

Ker je bilo na cestah v tistem času veliko kamenja, se je to pod težo vozov drobilo in mešalo s konjskimi odpadki. Cestarji so nastalo cestno blato pospravljali na cestne robove, od koder so ga odnašali kmetje, kajti bilo je odlično gnojilo za njive, ker je vsebovalo dosti apnenca. [26]

Vozovi so morali biti opremljeni s tablico z imenom voznika in lučjo (petrolejko), če so vozili v temi. Če tega niso imeli, so plačali kazen 100 dinarjev.[27] Dostikrat so se kazni izognili tako, da so peljali hitreje, kot je bilo dovoljeno. Dovoljena hitrost leta 1940 je bila 15 km na uro, vozili pa so tudi do 28 km na uro. Pri takšni hitrosti si orožnik ni utegnil ogledati voza.[28]

Tudi za hitro vožnjo so bile denarne kazni, vendar orožnik navadno ni mogel oceniti hitrosti. Na Šrangarjevi in Kravanjevi hiši v Cerknici je bil napis: »Po klancu hitro voziti, po trgu z bičem pokati je strogo prepovedano. Kazen 50 dinarjev.«

Kmet Anton Mlakar iz Iga vasi je prepozno opazil orožnika, tablice pa ni imel in tako mu ni preostalo nič drugega, kot da se je, ko sta se mu orožnika približala, spotaknil in padel v lužo. S tem je odvrnil njuno pozornost od voza. Smejala sta se mu in odšla naprej. Pozneje je pravil, da se je splačalo biti moker, saj je privarčeval 100 dinarjev.[29]

Takšne sreče pa ni imel Jože Tavželj-Krstinček iz Cerknice, ki bi moral plačati kazen, ker ni imel luči. Kazen je raje prestajal v zaporu, kot da bi plačal. Med furmani je bil priljubljen, ker se je rad šalil. »Sposodil« si je Šemonovega Ludvika iz Grahovega in ga dražil: »Če boš zrastel toliko, kot je visoka špica od konjskega komata, boš potrjen k vojakom.« Fanta pa so na »štelengi« izvrgli in ni bil potrjen. Potlej so se vsi norčevali iz njega.[30]

Pozimi, ko so furmani vozili s sanmi, so morale imeti te kraguljčke ali zvonec, da se jih je slišalo. Če ga nisi imel, si prav tako plačal kazen. Tako je nekoč fural Franc Gostiša iz Cerknice v Loški potok. Ker je bila pot dolga, je zamašil zvonec, da je lahko malo zaspal, pozneje pa ga je pozabil odmašiti. Nad Bločicami ga je ustavil žandar in ga vprašal, kje ima »zgun« (zvonec). Odgovoril je, da ga vendar ima. »Pa kej ga imate?« Hitro je stopil nazaj in na skrivaj odmašil zvonec. »Zakej pa ne zvoni ta zgun?« »Sej zvoni, kej ga ne slišite.« Ko ga je žandar vprašal, kako se piše, je zrecitiral:

Franc Gostiša, pri mostu je hiša, št. 108, vsak dan žgance kosim, ta stara dva oba živa.« Vseeno je moral plačati kazen.[31]

Furmani so največ vozili med tednom, v soboto in nedeljo so bili prosti. Včasih so imeli tudi med tednom prost dan, da se je živina odpočila. Največ

so vozili s konji, z voli pa bolj poredko, ker so bili počasni. Peljali so vedno po desni strani.

Ker so bile ceste prašne, je bila živina umazana, posebno, če je deževalo. Zato so jo morali, ko so prišli domov, skrbno očistiti. Za čiščenje so uporabljali kovinsko strgalo, ki so mu rekli »štrigelj«, in krtačo.

Korčetov Pepe iz Cerknice je bil do smrti samec. Zaradi svojega težkega življenja je včasih popil kozarec vina in kaj rad je zavil v gostilno, saj je bil brez družine osamljen. Tako je včasih zanemaril svoje konje in jih je poredko »oštrgljal«. Pa so se našli zlobni jeziki , ki so vedeli povedati, da je denar najbolj varno naložen pod Korčetovim »štrigljem«.[32]

Konje so največ hranili z ovsom, kateremu so včasih primešali koruzo. Mesečno so porabili za par 500–600 kg ovsa. Vole so hranili s senom ali deteljo. Vreče z ovsom ali s senom so imeli ponavadi s sabo.[33] Ob poteh so bila napajalna korita, kjer se je živina odžejala. Če teh korit ni bilo, so imeli vodo s seboj v lesenih posodah, ki so se imenovale »banglje« ali »banke«.

Furmani so se radi ustavljali v gostilnah, kjer je bilo v hlevih prostora za nekako dvajset konj, druge pa so privezali kar zunaj. Konji so že sami vedeli, kje se morajo ustaviti, če je voznik slučajno zaspal. Ker se je največ denarja zapravilo v gostilnah, je nastal ljudski pregovor, da *»od pijanca konj dobro za gostilno ve«*.[34]

Vozili so ob vsakem vremenu. Pozimi 1928/29 je bilo tako mrzlo, da so pretežno hodili ob vpregi, da so se ogreli. Na poti se jim je velikokrat zgodilo, da niso mogli zvoziti klanca, ker so bili preveč naloženi. Takrat so prelagali na druge vozove ali pripregli par konj (»forajtali«). Prepregali so tudi spomladi, ko se je sneg topil in s sankami niso mogli naprej.

Konjske in volovske podkve so pozimi morali »širfati«, narediti ostre robove ob straneh, da živini ni drselo. V Loškem potoku so uporabljali izraz »grifanje«. Če je deževalo, so konje pokrili s ceradami (»plahtami«), pozimi pa z odejami, da se niso prehladili.

Furmani so imeli oblečene »cajhaste« hlače »raševke«, narejene iz trde tkanine, podobne platnu, srajco in suknjič. Na glavi so imeli klobuk. Obuti so bili v čevlje ali škornje, ki so bili strojeni iz svinjskega ali kravjega usnja in so jih mazali s prašičjim salom. V dežju so nekateri imeli obute gumijaste škornje, na glavi pa vrečo. Nekateri furmani, ki so vozili od Prezida do Rakeka, so imeli še pelerine.[35]

Biči (iz macesna ali pušpana) so bili lahko kupljeni in so jih »pacali« v gnoju, da so se omehčali. Nekateri so imeli navadne brinove »gajžovnike«, zlasti za vole, drugi pa macesnove ali biče iz »pacanega« ali kuhanega jesena, ki so jim rekli »koprivovci«.

Za pokanje so imeli posebno drobno »špago«, imenovano »šmis«. Pokali

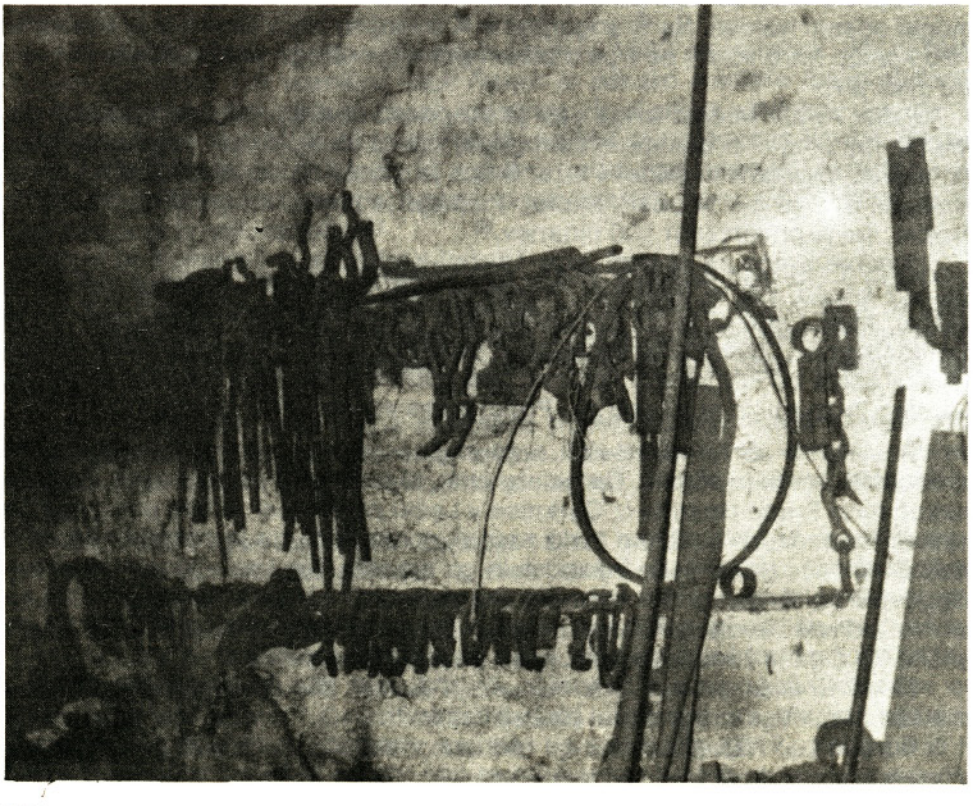

Kovaško orodje

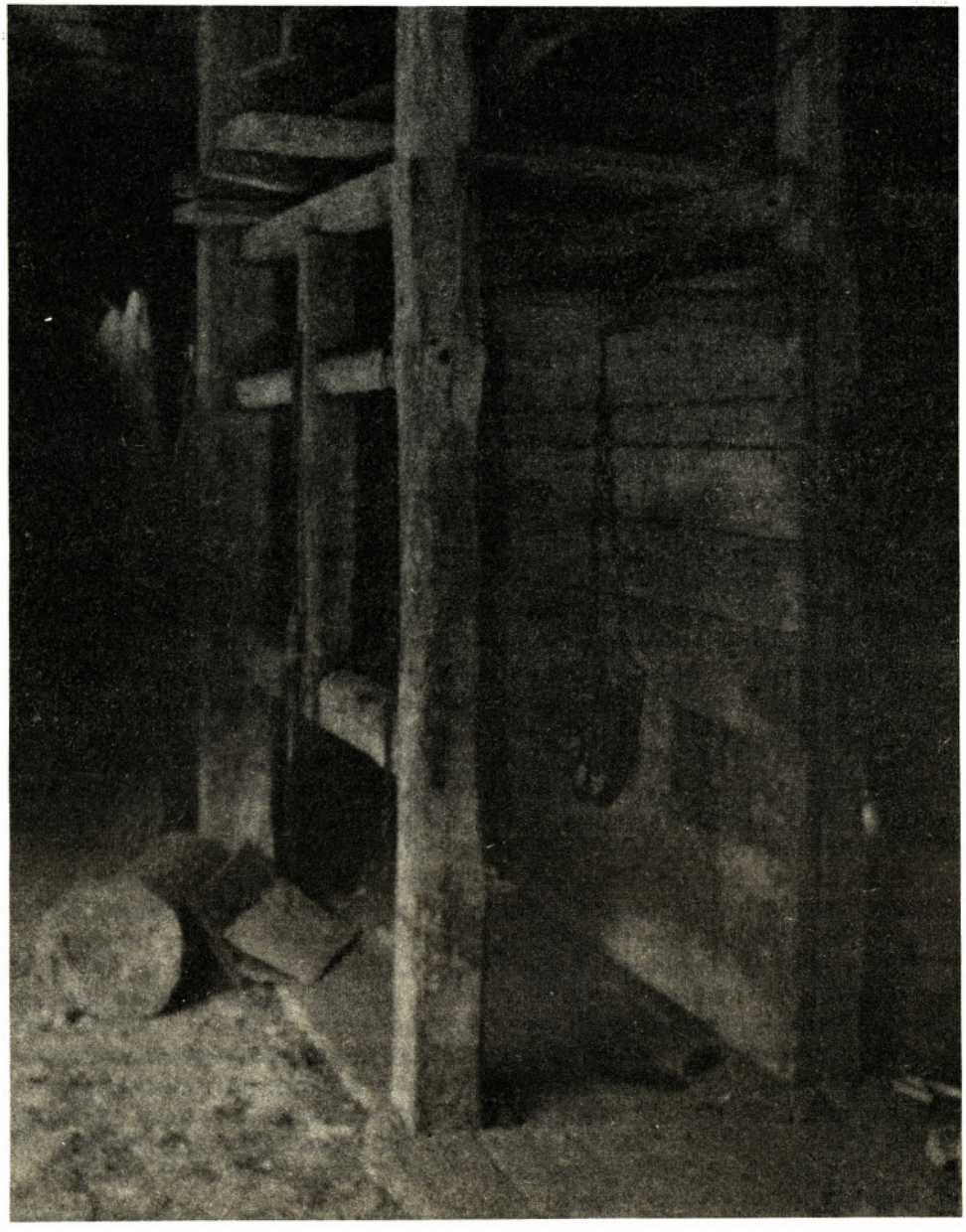

Prostor za podkovanje živine (»štant«)

so bolj takrat, ko so vpregli zapravljivčka ali kočijo.

S furmanstvom so bili neločljivo povezani tudi kovači, kolarji in sedlarji. Kovač je bil glavni obrtnik na vasi. Njegovo delo je bilo različno, od podkovanja konjskih in volovskih podkev, okovanja lesenih vozov, do izdelovanja orodja (cepini, henduki, žage) in mlinskih koles.

Kovači so se podkovanja učili v podkovski šoli v Ljubljani, pred letom 1918 pa nekateri tudi v nemških delih Avstrije, kjer je bila ta obrt bolje razvita.

Usposobljeni so bili tudi za zdravljenje konjskih poškodb, ker so bili živinozdravniki v tistem času zelo redki (živinozdravnik je bil v vsem okraju le v Logatcu). Za izdelavo nove konjske podkve so računali v tridesetih letih 10–12 din, za popravilo stare pa 4 din, nova volovska podkev je stala 5 din, stara pa 2 din. Če so okovali nov voz parizar, je to stalo 1000 din. Za ta denar si lahko že kupil kravo. Za okovan tajsl pa so zahtevali 1000–1200 din.[36]

Kolarji (»bobnarji«) so izdelovali leseno ogrodje za vozove pa tudi kadi, sode in druge lesene izdelke.

Konjsko vprego in opremo so izdelovali sedlarji – »zotlerji« (komate, podloge, jermenje, uzde, vajeti, žvale). Sedlarji so hodili kar po domovih. Včasih so delali po ves dan in zaslužili 20–30 din. Največkrat so popravljali staro opremo, ker za novo ni bilo denarja.[37]

FURMANSKE POTI

V tem poglavju mislim opisati najbolj pogoste smeri prevoza lesa iz Cerknice in okolice, Loškega potoka, Loške doline, Menišije, Bloške planote

in Planine v obdobju po I. svetovni vojni, ko se je prevozništvo zaradi izvažanja lesa v Italijo najbolj razvilo.

Voznike lesa so trgovci različno plačevali. Cena je bila odvisna od: trgovca, tovora (deske, trami), teže (suhi, mokri les), kubika ali kubičnega čevlja (kubični meter = 40 cm, 1 m^3 = 33 kubičnih čevljev), daljave, izpeljave in nakladanja iz gozda.

V CERKNICI je imel skladišče lesa trgovec Šerko, za katerega je les nabavljal Adolf Milavec (lastniki lesa so les prodajali trgovcem, ti pa naprej v Italijo). Šerko je najemal furmane, ki so vozili les iz skladišča na Rakek.[38]

Furmani iz Cerkniške doline so po les hodili v Markovec (firma Žagar), na graščinsko žago Marof, h Karlu Kovaču, v Žagarjevo skladišče v Podcerkev, v Loški potok, na Milanov vrh (Žagar) in v Prezid (Vilhar).

Žagan les – žagance so vozili naravnost na vagone na Rakek ali pa so jih odložili na rampah. Če je vagon že stal tam, so iztovarjali ramparji, drugače pa sami.

Kadar so šli po les v Loški potok, kjer je bilo veliko potočnih žag in mlinov, so šli od doma že zelo zgodaj, kmalu po polnoči. Ko so naložili les, so se vrnili v Cerknico, drugi dan pa so les peljali na Rakek.[39]

Tudi ko so šli v Loško dolino, so šli od doma ob polnoči, in nekoliko pred peto uro zjutraj so bili že na mestu. Potlej je bilo treba razkrivati kupe zloženega lesa, včasih pa deske po velikosti vezati. To jih je zaposlilo za ves dan. V poznih večernih urah so izpregli v Cerknici, prenočili, drugi dan pa nadaljevali vožnjo proti Rakeku. Tam so morali tovor razložiti.

Dostikrat so šli na »froht« na srečo ali na slepo in so prišli nazaj s praznimi vozovi, ker so ves les odpeljali drugi furmani. Takrat so pravili, da »vozijo papeža«.

Plačevali so jih različno. Tako so za vsak voz desk (okoli 2 toni ali do 4 m^3) dobili 100 din za »krclje«, hlodovino pa 75 din, čeprav jih je bilo teže nakladati. Če so vozili trame, so jih naložili okrog 100 kubičnih čevljev, to je okr. 3 m^3.[40]

Vozili so tudi tranzit do Kačje vasi (Planina), ki je bila že v Italiji. Les je žigosal Franc Urbas-Levstek iz Cerknice, žigosal in prekupčeval je tudi Janez Martinčič-Klobčar.

Dosti ljudi v Cerknici je prevažalo kamenje in pesek iz Zelš in Podskrajnika na cesto v Kamno gorico (Anton Kranjc-Trebči, Ludvik Braniselj-Kundrov, Franca Modic-Marontova).

Jože Homovec-Roženta je povedal, da je fural tudi šestkrat na teden. Odhajal je v Loško dolino h Kovaču, na Marof in Milanov vrh. Iz Loške doline je z voli vozil »švelerje« (železniške pragove) na Rakek. Zaslužil je 70 do 100 kg koruze ali 80 do 100 din z eno furo. Za Kovača je najraje vozil, kajti

Kovačija Franca Lavriča na Hribu

Gnezdova gostilna na Uncu leta 1974. V ozadju Maistrova hiša s kolono nad cesto; v njej je bila nekdaj mitnica

na Rakeku je imel skladišče in tam je dobil še golaž.

Zelo znan prevoznik je bil Pepe Korče v Cerknici pri mostu. Imel je mršave konje, bil pa je vsak dan na cesti. Vozil je tudi špecerijo. Znan je bil po tem, da konj ni dosti »štrgljal«. Sam je pravil, da jih ne »štrglja« zato, da bodo videti bolj debeli, kajti njegovi konji so bili od vseh najbolj »kumrni« (suhi).[41]

Znani furmani so bili še: Janez Obreza-Cilbov, Jože Tavželj-Krstinček, Franc Gostiša, Štefetov Jože, Franc Otoničar, Jakob Modic, Matija Šajn, Franc Žnidaršič-Bokalov, Janez Urbas z Male gase, Janez Drenik-Šentek in Jože Klančar s Peščenka, Tone Klančar-Francetov, Jože Turšič-Švelc z Male gase in Ivana Sežonova, ki je furala s kočijo še po drugi svetovni vojni.

Napajalna korita v Cerknici so bila: pri Toncovih, pri Švelcovih, pri mostu, pri Žitkovih, pri Štenti, pri Ostanku, pri Štajerju, pred Rožentovo hišo, pred Mačkovo in Olarjevo hišo, pred Samčevo hišo.

Najbolj znane gostilne v Cerknici in okolici so bile: Bonač, Cenc, Kranjc, Rajčevič, Samec, Zabukovec, Mlakar, Žajfnica in Dalmatinka. Največ so se furmani ustavljali pri Mlakarju na Rakeku.

Kovači, kolarji in sedlarji v Cerknici in okolici so bili naslednji:

Poklic	Začetek dela	Kraj
KOVAČI		
Ivan Kranjc	1907	Cerknica
Anton Maček	1911	Cerknica
Matevž Hiti	1912	Cerknica
Jakob Štrukelj	1912	Cerknica
Janez Brenčič	1913	Cerknica
Jožef Kastelic	1914	Cerknica
Matija Mršek	1928	Rakek
Anton Šparenblek	1931	Cerknica
Franc (Janez) Mesojedec	1912	Cerknica
Ivan Meden	1931	Rakek
Franc Orožen		Dolenja vas (Prigorica)
Jernej Lovšin		Dolenja vas (Rakitnica)
KOLARJI		
Jožef Petrovčič	1930	Cerknica
Ludvik Lovko	1930	Cerknica
Ivan Kos	1929	Dolenja vas
Franc Mramor		Unec
SEDLARJI		
Frank in Ivan Francelli	1904	Cerknica
Josip Lenarčič	1932	Cerknica
Tone Bartol		Cerknica

Furmani iz MARTINJAKA so vozili les iz gozdov na žage, tranzitni les v Planino in Kačjo vas ter na Rakek.

V Martinjaku je imel parno žago Vladimir Premrov. Zgrajena je bila v letih 1926-27.

Za vožnjo iz Martinjaka v Loški potok, kjer je naložil les in ga odpeljal na Rakek, je furman dobil vrečo moke.[42]

V ŽEROVNICI je bilo pet žag, katerih lastniki jih še sedaj upravljajo: Šega (Lovko), Janez Mauko, Andrej Šilc, Andrej Turšič in Ivan Debevc.

V vasi LIPSENJ sta imela žago Slavko Petrič in Jože Mekinda. Vse te žage so bile vodne.[43]

Kmet Jakob Šilc je imel žago v Žerovnici, na katero so vozili furmani hlodovino iz Loškega potoka. Ponavadi je za 20–30 m^3 prepeljanega lesa zaslužil 120 din. Rezan les so furmani iz Žerovnice ali Martinjaka peljali na Rakek.

Furmani v GRAHOVEM so les večinoma vozili za trgovca Alojzija Krajca-Matjaža iz Grahovega in Vladimirja Premrova-Cesarja iz Martinjaka. Alojzij Krajc in še prej njegov oče sta znala izkoriščati kmete, ki so vozili les v njuno skladišče. Les je ocenil Krajc kar skozi lino hišice na rampi, ne da bi ga izmeril. To je bila »ocena na oko«, seveda vselej v njegovo korist. Alojz Krajc, industrijalec, trgovec in bogataš, je imel več žag in gozdov, na Štajerskem pa celo graščino. Vseeno se je delal siromaka in je že zgodaj zjutraj pobiral iveri po skladišču ali pa nalagal gnoj. Včasih so ga pri delu zmotili trgovci, ki pa ga niso prepoznali. Rekel jim je, da gre poklicat gospodarja. Hitro se je preoblekel in se vrnil, seveda le, če je kazalo na dobro kupčijo.

Zraven njegove hiše je bila furmanska »štala«, ki se je imenovala »Matjaževa štala« (po Krajčevem vzdevku). Alojzij Krajc je veljal za vodjo vseh lesnih trgovcev.[44]

Med furmani v Grahovem so bili: Janez Krajc, Andrej Zabukovec, Ana Krajc-Jakopin, ki je tudi sama nalagala, in Marija Logar-Gornik. Kovača v Grahovem sta bila Drobnič in Matjaž Hiti.

V LOŠKEM POTOKU je bilo več tras. Glavna trasa je bila z Medvedjaka (25 km iz Loškega potoka), od koder so vozili hlode. Zjutraj so odšli od doma ob petih in ko so prišli v gozd, so vlačili les na nakladališče, nato so ga vozili do Drage ali Podpreske, 9 km iz Loškega potoka. Vmes so konje nahranili z deteljo ali ovsom in napojili. Vsak voznik je navadno imel s sabo kruh in klobaso ali slanino, v času krize pa tudi koruzne žgance. Na žago v Travniku so prišli okrog dveh popoldne, tam so razložili in odšli domov. V Travniku je bila parna žaga, katere lastnik je bil industrijalec in lesni trgovec Ivan Rus, ki jo je kupil od Auerspergov.

Druga trasa je bila s travniške žage, od koder so vozili deske do železniške postaje Žlebič. Ponavadi so na poti morali pripreči še par konj,

Nekdanja furmanska gostilna »Na Perkosu« v Grahovem

ker je bila pot precej strma. Ko so les razložili, so se na povratku navadno ustavili v Sodražici, kjer so nahranili konje, nekateri pa so jih dali tudi v hlev. Včasih so imeli hrano za konje v posebnih zabojih (»trugah«).

Tretja trasa je bila iz Loškega potoka čez Bločice v Grahovo h Krajcu, kamor so vozili deske in trame.

Kadar so vozili deske s travniške žage na Rakek, so na Bločicah preložili deske na drug voz. Tam so tovor prevzeli furmani z Bločic in Bloške police, ki so ga odpeljali na Rakek. Medtem ko so prekladali les, so se konji odpočili in dobili hrano, vozniki pa so navadno jedli pri domačih.

Ta fura je bila plačana po 25–30 din od m^3, pri tem so Potočani dobili dve tretjini, Bločani pa eno tretjino denarja.

Nekaj časa so vozili tudi brodnale (obtesana debela smreka ali hoja, dolga 12 ali več metrov) z Medvedjaka ali iz Pasje jame nad Čabrom, ki so jih izvažali v Italijo. Navadno so jih vozili z dvema paroma konj na podaljšanih vozovih z dolgimi »surami«.

Najbolj znani furmani so bili: Janez Bambič, Anton Vesel, Franc Bartol, Lojz Kordiš, Jurij Rus, Alojz Rus, Franc Levstik, Ivan Bambič, Anton Zbačnik v Loškem potoku in Anton Debeljak, France Mikulič, Anton Mikulič pri Beli vodi.

Večkrat so tovor vozile tudi ženske in otroci. Znana furmanka je bila Škampetova Franca, ki je najprej vozila z očetom, pozneje pa sama. Otroci so ponavadi furali v spremstvu odraslega soseda, ki je popazil nanje. S furmanstvom so se v Loškem potoku večinoma preživljali močnejši kmetje, drugi pa so šli čez zimo delat na Hrvaško (hrvatarji).[45]

Kovači so bili naslednji: v Loškem potoku Franc Vidervol in Andrej Škerl, v Travniku Matija Zgonc in na Hribu Franc Lavrič, ki je začel s kovaško obrtjo leta 1931. Kovačija deluje še danes in je edina delujoča v vsej ribniški občini.

Kolarja sta bila na Hribu dva in sicer Ludvik Košmrlj (1929) in Alojzij Lavrič (1922). Sedlarja pa sta bila Miroslav Jereb v Sodražici (1932) in Jakob Koprivec v Travniku (1932).

Furmani iz LOŠKE DOLINE so največ furali h Karlu Kovaču v Stari trg, Karlu Žagarju v Markovec ali Podcerkev in na Milanov vrh in na graščinsko žago Marof. Na Milanovem vrhu je imel svojo žago trgovec Žagar iz Markovca. Tu je bilo naselje, v katerem so živeli žagarji, cestarji in hlapci, ki so skrbeli za njegovih petnajst parov konj.[46] Z Milanovega vrha so vozili žagance, krclje, deske in »testone« (24 mm debele deske) na Rakek in dobili za 100 kg prepeljanega lesa 3,5–4 din.

Kadar so les vozili v Markovec, so ga morali sami posekati, zložiti na voz in ga pripeljati na žago. Če so ga vozili s Črnega vrha, so dobili 37 din, iz Praprotne drage pa 50 din za pripeljani voz lesa. Vse prevoze iz gozdov so opravíli v istem dnevu, če so imeli vole, so odpeljali les na eno od žag v Loški dolini šele naslednji dan; s hitrejšimi konji so vse skupaj opravili v enem dnevu.[47]

V Babnem polju je obstajala mitnica, kjer so pobirali cestnino. Furman je plačal 2,5 din, če je peljal les za »froht«, za domačo porabo je plačal 5 din in 10 din, če je bil les od drugod (iz Loškega potoka, Cerknice . . .)[48]

Kadar so se furmani vračali z Rakeka s praznimi vozovi, so se vozili čez Dolenje Jezero, nasip, Otok in Laze na Gorenje Jezero v Loško dolino ali pa so šli kar čez jezero (seveda le takrat, ko je bilo usahlo) do Goričice in naprej čez Gorenje Jezero. Če je bilo blatno, so šli raje ob gozdni poti, čez Otok.[49]

Iz Babnega polja je les stalno vozilo 5–6 furmanov, prav tako z Babne police. Dobili so že oštevilčene krclje in si jih razdelili med sabo. Za voz, ki je vseboval 3 kubike lesa, so dobili 100 dinarjev.[50]

Kadar so šli na Milanov vrh, so šli na pot zjutraj ob štirih, vrnili pa so se še isti dan zvečer ali ponoči, medtem ko so se s Čabranske gore, ki je tudi na Hrvaškem, vrnili v enem dnevu. Nekaj časa so s Klanjske police vozili brodnale (ladijski les) na Rakek, od tam pa so ga izvažali v Italijo.

Nekateri furmani so vozili tudi živila. Franc Truden iz Podgore je vozil z Rakeka v Prezid žito, moko in druga živila k trgovcu Vilharju, ki je imel tam skladišče lesa, nazaj pa je peljal les. 17. januarja je praznik sv. Antona. V cerkvi na Babni polici so imeli mašo za živino. V cerkev so nosili krače, klobase in drugo suho meso in ga licitirali. Ker je to praznik živine, je takrat živina počivala.

Poleti in jeseni so v gozdu sekali in tesali trame, da so lahko pozimi vozili. Za delo v gozdu so dobili 25–30 din na dan. Na Snežniku so bili plačani 7 din od poseka jelk, za vsako režnjo pa 1 dinar. V jeseni so že pripravljali kupe lesa (100–200 m^3), ki so ga pozimi razvozili.[51]

Seznam furmanov iz Loške doline, ki ga je sestavil po spominu Anton

Šumrada (Mihevščev) iz Podgore, objavljam v prilogi.

Kovači, kolarji in sedlarji v Loški dolini so bili:

KOVAČI
Franc Debevc (Stari trg)
Franc Hiti (Lož)
Andrej Mlakar (Stari trg)
Viktor Mulc (Pudob)
Anton Ule (Podgora)

KOLARJI
Martin Nelc (Podgora)
Franc Štefančič (Pudob)
Ivan Voljč (Stari trg)

SEDLARJI
Ivan Lenarčič (Stari trg)
Ivan Čepon (Lož).

Opuščena furmanska gostilna v Jermendolu ob cesti iz Loške doline v Babno polje

V MENIŠIJI je bilo več žag, ker so bili tu bogati gozdovi: v Topolu, pri Sv. Trojici (na Šivčem), v Selščku, Begunjah, Bezuljaku in na Kožljeku.

Vse te žage so bile na vodni pogon, medtem ko je imel v Begunjah parno žago, ki je imela dva »gartra« (polnojarmenika), Viktor Meden, pri katerem so les kupovali predvsem italijanski trgovci. Po 2. svetovni vojni je bila zaplenjena in takrat so tam ustanovili družbeno podjetje Lip, ki se je pozneje preimenovalo v Brest.[52]

Na Kožljek so hodili ponavadi trije ali štirje furmani skupaj, ker so morali razvažati težje smreke. Včasih so hlodovino presušili, da so jo lažje speljali po zbiralnikih v vas. Vozili so jo v Kačjo vas in na Rakek.[53]

Begunjski furmani so vozili les iz Loškega potoka čez Bloke in čez Cerknico na Rakek. V Loški potok so odhajali čez Cerknico, Bloško polico, Novo vas. Iz Begunj so vozili tudi na Rakitno čez Otave, vendar je bila to slaba pot.

Leta 1929 so furmani vozili hlodovino in trame iz Menišije čez Cerknico–Ivanje selo v Laze, kjer je imel žago trgovec Matičič, po domače Mikle. Mikle je kupoval les za trgovca Papeža v Ljubljani in ga prodajal naprej v Italijo. Zanj so les vozili France Malnarjev-Malarček, Janez Zalar-Popkov, Franc Škrlj in Jakob Turšič.[54]

Jakob Turšič je fural z voli iz Bezuljaka. Pot je bila precej strma, zato je moral »forajtati«. S furmanstvom se je ukvarjal zato, ker je moral preživljati številno družino.

V letih 1929-30 so vozili brodnale iz Iške v Begunje, iz Begunj pa na Rakek v Kunstljevo skladišče furmani: Edvard Knap-Klemenov, Edvard Mele-Kunčev in Ivo Martinčič-Klobčarjev.[55]

V letih 1940-41 so postavili vojaške utrdbe in takrat so furmani

vozili pesek, železo in cement zanje. Plačani so bili 30 din od metra.[56] Najbolj znani furmani v Menišiji so bili: Anton Obreza, Alojz Švigelj, Ludvik Turšič, Jože Furlan, Jože Obreza, Viktor Sernel, Manca Škrlj Blažetova in Ivana Tekavec.

V Selščku je stanoval izvošček Mivč, ki je imel svojo kočijo in je vozil potnike na železniško postajo Rakek. Ker je bil pohabljen, mu je bil to edini vir zaslužka.

Alojz Švigelj je povedal, da so vozili les iz Loškega potoka, včasih tudi iz Prezida, po štirje furmani skupaj, ki so pomagali drug drugemu. Ko so prišli v Loški potok, so naložili en ali dva voza, v katerega so vpregli dva para konj. Ko sta dva furmana pripeljala voz iz Retja na vrh klanca do gostilne »Pri Benčini«, sta se vrnila po drugi voz, katerega sta naložila že druga dva furmana. Tako so hiteli, da so do noči spravili do gostilne vsaj štiri ali pet voz. Nato so v gostilni spravili konje v hlev, jim dali jesti, potem pa šli v gostilno in povečerjali. Po večerji so šli spat v hlev h konjem. Ko je bila ura dve zjutraj, so morali že napreči konje in iti na Rakek. V Novi vasi so se malo ustavili, da so napojili konje. Konje so napajali tudi na Bloški polici. Na Rakeku so navadno, ko so les razložili, odšli v gostilno Mlakar, če ni bila preveč polna. Včasih so se ga napili, vendar so konji znali sami priti domov brez vodstva. Pri Mlakarju in Domicelju na Rakeku so furmani lahko kupili hrano (oves, koruzo) za konje, če je niso imeli s sabo. Veliko so se ustavljali tudi v gostilnah Hladnik, Žumer, Domicelj in v Žajfnici v Cerknici.

Napajali so pri Bonaču, Medenu, Domicelju.

Kadar so se konji poškodovali ali kadar so jih hoteli podkovati, so jih najraje vodili h kovačem Hitiju, Medenu, Mačku in Štritofu v Begunjah ali k Drobniču in Hitiju v Grahovem.

V Begunjah je bil kolar Franc Švigelj, v Selščku Franc Škrlj in Anton Debevc.

Konjsko vprego in opremo so jim izdelovali sedlarji: Bartol, Lenarčič iz Cerknice in Francelli s Peščenka.

BLOŠKI furmani so največ vozili v Martinjak k Vladimirju Premrovu (les iz Loškega potoka), v Cerknico in iz Jelenovega žleba pri Loškem potoku na Rakek. Iz Loškega potoka so vozili »dile« in trame. Prespali so doma, naslednji dan pa so voz peljali na Rakek, kjer so naložili na vagone ali pa raztovorili na železniški rampi. Nazaj grede so vozili v Loški potok živila za trgovca Lavriča in Lenarčiča in konsum.

Denar za prevoz lesa so dobili od lesnega trgovca ali prekupčevalca, za špecerijo ali drugo blago pa od trgovca.

V zabojih (»pričnah«), v katerih so prevažali živila, so hranili še verige, orodje, cerade (plahte) za konje in pod njimi denar, kajti bali so se napadov

Napajališče s podaljškom

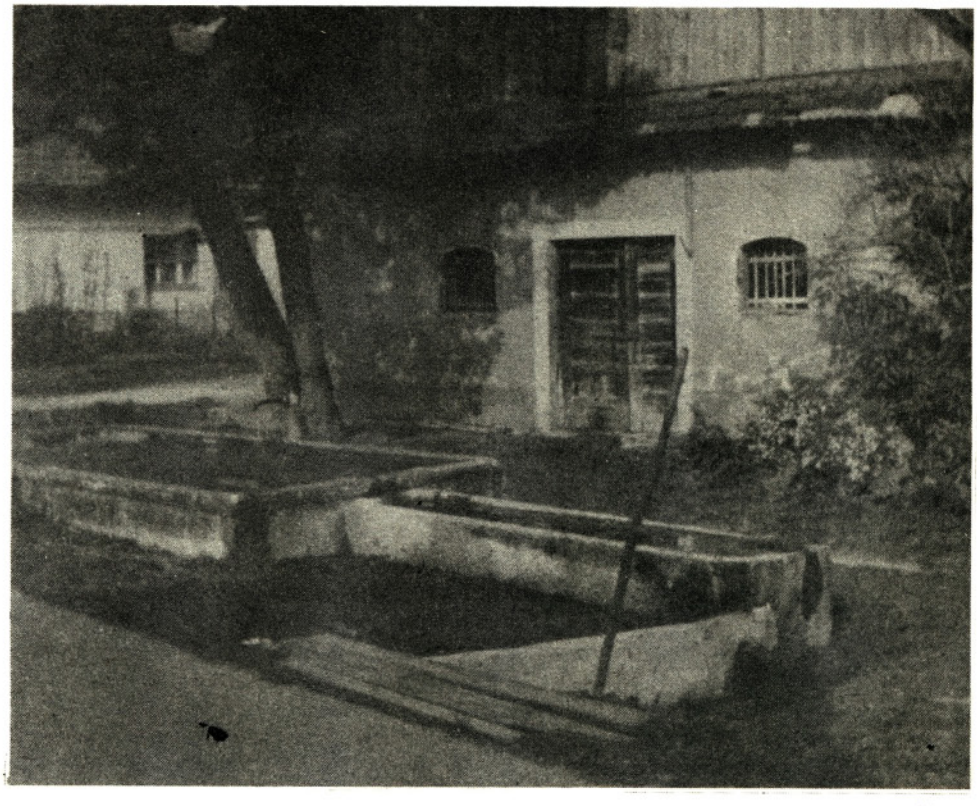

in kraje.[57]

Vozili so dan za dnem, čeprav je bil zaslužek majhen.

Pri gostilni Mlakar na Bloški polici, ki je sedaj ni več, so imeli privezovalne rampe z lesenimi koriti za krmljenje konj z ovsom ali koruzo.

Napajališči za živino sta bili na Bloški polici dve, na Bločicah pa eno z betonskim koritom. Na Bloški planoti so imeli lokev za napajanje.

Znan kovač na Blokah je bil Jože Semič, ki je z delom začel leta 1929. Kadar so vozili iz Loškega potoka, so tovor pretovarjali na Bloški polici in na Bločicah. Do tja so pripeljali do tone in pol težak tovor trije ali štirje, od tam do Rakeka pa le dva do dve toni in pol, kajti pot se je najprej strmo dvigala in so morali »forajtati«, zatem pa se je spustila in so lahko natovorili več. Plačilo so si po nekih pravilih razdelili.

Prevažali so običajno 3–4 kubične metre lesa ali celo do 200 kubičnih čevljev tesanega lesa (tramov), ko je šlo navzdol po ravnem. Tisti, ki so vozili do Rakeka, so zaslužili od 20–40 din glede na težo ali kubaturo lesa.

Iz Loškega potoka do Martinjaka, kamor so vozili hlodovino, so z eno vožnjo zaslužili od 90–110 din.[58]

Za prevoz lesa iz Jelenovega žleba do Rakeka (42 km), ki so ga vozili dva dni, so dobili 200 din.[59]

Najbolj znani furmani so bili Anton Žnidaršič-Kmetek od Fare, Jože Zgonc od Fare, Jože Milavec iz Nove vasi in Franc Marolt-Klančar iz Velikih Blok.

Furmani iz PLANINE so vozili les na Windischgrätzove žage. Knez Windischgrätz je imel šest žag: tran-žaga, malograjska v Planini, žaga v Škocjanu, žaga venecijanka v Malnih, žaga na Mačkovcu nad Kačjo vasjo, žaga v Belskem. Imel je svoje kolarje, sedlarje, kovače, šoferje, mehanike in konje (konjske hleve je imel v Podgradu in na Mačkovcu).

Iz gozda so les vozili pogodbeni vozniki, ki so se dogovorili, kje bodo sekali in koliko kubičnih metrov lesa bodo prepeljali. Po rapalski pogodbi, ko so Javorniki spadali pod Italijo, so šle čez Planino, ki je bila važna obmejna postaja, velike količine tranzitnega lesa. Les so vozili v Italijo pogosto brez carine. Nekateri vozniki so imeli ponarejene železne žige, s katerimi so žigosali les tudi iz gozdov s te strani meje.

V navadi je bilo, da so na italijanski strani podrti les žigosali italijanski obmejni organi in vpisali količino žigosanih hlodov. Le-ti pa so bili zelo tanki in ponavadi so jih zopet odpeljali na italijansko stran ter na novo žigosali, potem ko so odžagali stare žige. Italijanska obmejna straža je tako še enkrat žigosala število »krcljev«in jih vpisala v seznam. Kmetje dvolastniki pa so na tej strani posekali v seznamu navedene kose, seveda znatno debelejše. Tako se jim je ponudil dvojni zaslužek. Ko so obmejni organi te ukane odkrili, so jih morali kmetje podkupovati za pridobitev dokumentov, to pa pri Italijanih ni bilo težko. Potem je bilo treba les le udariti s ponarejenim žigom in zadeva je stekla. [60]

Furmani gredo na »froht« (prva leta po drugi svetovni vojni)

ORGANIZACIJE KMETOV-VOZNIKOV, ŽAGARSKIH DELAVCEV IN RAMPARJEV

Že leta 1919 so se začeli kmetje-vozniki iz Loške doline v Pudobu organizirati v vozniško društvo.

Namen društva je bil skrbeti za blagostanje družin svojih članov. Društvo je podpiralo voznike pri sklepanju pogodb in dajalo pojasnila in podporo v stanovskih zadevah in pri prometnem varstvu. Društvena denarna sredstva so bila: prispevki društvenikov, darila in podpore.

Društvenik je lahko postal vsak, ki se je prijavil in ga je sprejel odbor. Društveno vodstvo je bilo sestavljeno iz načelnika, dveh pregledovalcev računov, dvanajstih odbornikov in vrste društvenikov. Poslovalna doba vodstva je bila eno leto.

Naslednje leto je bilo ustanovljeno tudi Društvo voznikov za prevoz tovornega blaga v Cerknici, srez Logatec.

Društveni namen je bil:

1. zastopati in pospeševati gospodarske interese prevoznikov in malega človeka sploh, varovati stanovsko čast in pospeševati čut skupnosti;
2. vpeljati med preprostim ljudstvom zavarovanje ljudi, orodja in živine;
3. izobraževati kmetski stan s prirejanjem shodov, predavanj itd.

Sredstva društva so bila: pristopnina, članarina in podpore. Vstop v društvo je lahko priglasil vsakdo, ki je imel vprežno živino in ki se je prijavil na društvenem odboru, kjer je podpisal pismeno izjavo in plačal pristopnino – 10 kron.

Društveni odbor je bil sestavljen iz štirinajstih moških članov kot odbornikov. Izvoljenih je bilo tudi deset moških kot namestnikov odbornikov.

Najpomembnejši odborniki so bili Franc Braniselj, Andrej Knap in Franc Gostiša.[61]

Leta 1936 je bilo ustanovljeno Društvo voznikov Loške doline v Starem trgu. Društveni namen je bil, da skrbi za gospodarske interese svojih članov in jih varuje tako, da posreduje pri sklepanju pogodb, urejevanju voženj in pri določanju cen za vožnjo. Član je lahko postala vsaka oseba in gospodarska ustanova, ki je redno plačevala društvene prispevke in se je ukvarjala s prevozništvom. Pobudo za ustanovitev društva je dal Janez Zigmund, kmet iz Vrhnike. Ustanovitev društva je narekovala eksistenčna ogroženost in konkurenca med vozniki, tretji razlog pa je bil organiziran enoten in uspešen nastop delavstva v boju za izboljšanje gospodarskega položaja.

Za predsednika je bil izvoljen kmet Lojze Palčič iz Vrhnike. Pododbor društva, katerega predsednik je bil Franc Telič, je vključeval tudi voznike iz sosednje cerkniške občine in hrvaškega Prezida.

Na ustanovnem občnem zboru so določili:

a) višino članarine – mesečno 50 par, letno 6 din,

Napajalno korito na Blokah

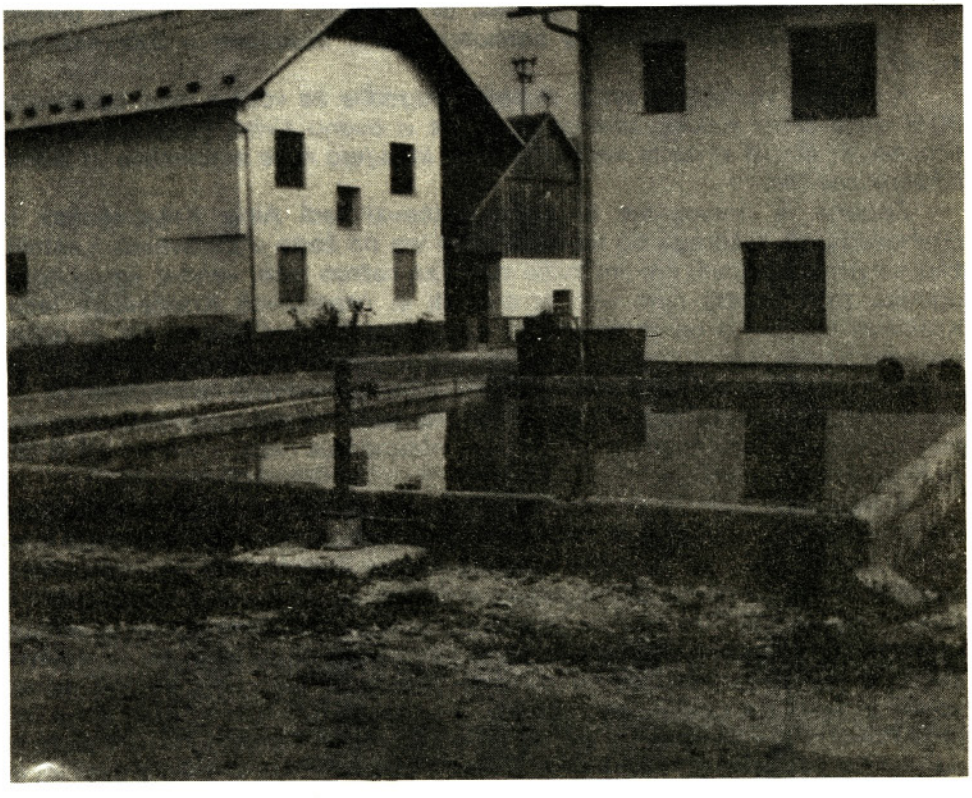

b) da ima odbor pravico sklepati pogodbe s trgovci in določati vozne cene,

c) da bodo seje odborov vsako prvo nedeljo v mesecu,

d) da se za voznike iz cerkniške občine zaradi njihove oddaljenosti ustanovi poseben pododbor.

Podpisani člani so bili:[62] Rafael Turšič, Lož 28, Janez Zigmund, Vrhnika 27, Alojz Palčič, Vrhnika 10, Franc Levec, Viševek 18.

Tudi delavci na železniški postaji Rakek so se leta 1935 organizirali v svoje ramparsko društvo. Zastopnik in blagajnik tega društva je bil Lojze Vrabec, predsednik pa Tone Krajc. Ramparjev je bilo šestnajst, delali so po štirje skupaj. Nakladali so trame in žagance, hlodovine pa bolj malo. Za napolnjen vagon so dobili 70 dinarjev, ne glede na to, ali je imel 10 ton ali 15 ton nosilnosti. Le za podaljšane vagone – pijone so dobili 140 dinarjev.

Dogajalo se je, da je ena skupina naložila več vagonov kot druga, kajti les je bil različen (pri odpadnem lesu »rafutu« je bilo treba veliko več truda, da so ga naložili, ker je bil različnih dolžin), pa vseeno so bili po dogovoru vsi enako plačani.

V času gospodarske krize so morali nakladati za polovično ceno 35 din od vagona. Nastopili so proti temu, vendar niso mogli nič doseči, ker bi jih drugače odpustili in najeli druge delavce, kajti brezposelnost je bila velika.[63]

Furmani in žagarski delavci so se v tridesetih letih začeli vključevati v kmečko-delavsko gibanje (KDG). Za snovanje tega gibanja je bila pomembna stavka na Kovačevi žagi pri Starem trgu septembra 1936, ko so se delavci uprli lastniku, ki jim je hotel odtrgati 50 par od vsake ure in nameraval razžagovati hlode na sosednji žagi Marof. Stavkajoče so na poziv stavkovnega odbora podprli vsi delavci na drugih žagah in večina furmanov, tako da so Kovačeve načrte preprečili.[64]

Zmeraj pa niso bili tako uspešni. 13. marca 1940 se je pri lesnem podjetju Fr. Žagar pokvaril parni kotel. Obrat ni delal in delavstvo bi moralo domov. Delavski obratni zaupniki so zahtevali, naj delavce razporedijo na kakšno drugo delovno mesto ali pa naj jim vseeno plačajo skromno odmerjeno plačo in jih pošljejo domov. Ko pa so se s to zahtevo obrnili k firminemu družabniku, se je ta razburil in začel vpiti: »Vsi ven na dež, da boste mokri.« Zunaj je močno deževalo in delavci so bili v trenutku premočeni do kože, tako da so se bili prisiljeni raziti po domovih, če se niso hoteli prehladiti. Ko so naslednji dan obratni zaupniki protestirali zaradi takega ravnanja, jih je družabnik zmerjal s »tolovaji« in »hujskači« in grozil, da bo odpustil toliko delavcev, da sploh ne bo več treba obratnih zaupnikov, če ne bodo poslušni.[65]

Plače žagarskih delavcev in prevoznikov so bile izredno slabe, zato ni čudno, da je izšel v časopisu Sobota dne 9. oktobra 1937 naslednji poziv: *»Ali je res potrebno, da revno ljudstvo, to je kmetje, vozniki, drvarji, delavci na žagah delajo še nadalje za sramotne plače, dosežene v dobi najhujše krize?*

Kmetje in vozniki, ki sedaj sklepate pogodbe za vožnje lesa, zahtevajte 30 % višje cene! Kakšna pravica je to, da vi bedno živite, gospodje si pa s tisočaki, ki jim jih vi na ta način darujete, kupujejo nove avtomobile in zidajo luksurijozne vile.«[66]

Žagarje in prevoznike je slabo plačeval tudi Alojz Krajc-Matjaž iz Grahovega, za katerega so furmani vozili les na žage v Žerovnico. Lastniki žag so Krajca prosili, naj jim zviša ceno za režnjo lesa, vendar jim ni hotel ugoditi, zato žagarji niso več sprejemali in razrezovali Krajčevega lesa. Krajčevo hlodovino pa je še vedno sprejemal žagar Debevc. Ko je prišel pozneje Jakob Šilc v imenu lastnikov žag k obračunu za režnjo, se mu je posvetilo, da Debevc še zmeraj dela za Krajca, saj mu je le-ta plačeval po 28 din od m^3, vsem ostalim pa le po 25 din. Ko je Šilc Krajca vprašal, zakaj mu plačuje več, je dobil odgovor, da Debevc natančneje reže, v resnici pa je šlo za Krajčevo maščevanje.

V tridesetih letih je nastal hud spor med lastnikom žage v Martinjaku Vladimirjem Premrovom in okoliškimi kmeti-furmani. Vladimir Premrov je imel veliko zemlje, kjer se je pasla njegova živina. Tudi kmetje so imeli poleg vprežne živine še drugo živino, krave, drobnico, ki so jo vodili na te pašnike (pašna skupnost). Premrov pa je začel pašnike intenzivno gnojiti in zemljo izboljševati, da bi bolj uspevala, zato ni več pustil, da bi pasli na njegovem. Začel je pridobivati kmete, da bi pašo zaustavili. Napredni kmetje so se upirali in tako sta nastala dva tabora. V enem so bili tisti kmetje, ki so bili proti Premrovu, v drugem pa tisti, ki so držali z njim. Tistim, ki so bili proti, je odpovedal zaslužek pri furmanstvu in vložil tožbo. Tožba je trajala šest let in

Ramparski delavci na Rakeku v začetku tridesetih let. Brodnal so pripeljali za ladjo Kraljica Marija iz Loškega potoka furmani Anton Žnidaršič (Kmetek), Rudolf Lah (Mestek) in Jože Milavec (Malnar)

nazadnje prišla na najvišje sodišče v Zagreb. Kmetje so se borili za pašo in pravice pašne skupnosti, a so tožbo izgubili. Prvotni znesek tožbe je bil 1959 dinarjev, stroški pa so pozneje narasli na 14 000 dinarjev. Med tožbo so se nekateri kmetje odcepili in prišli na Premrovovo stran, ker so uvideli, da bo tožba izgubljena in lahko so spet vozili na njegovo žago. Drugi pa so si morali zaslužek poiskati drugje.[67]

V Grahovem je bila v letih 1936-37 stavka voznikov pod vplivom furmanov iz Loške doline, ki so vozili za Krajca-Matjaža in Premrova-Cesarja iz Martinjaka, vendar s štrajkom niso uspeli.[68]

SKLEP

Po 2. svetovni vojni je furmanstvo obstajalo še približno 10 let; iz tega časa je zapisan podatek o furmanski koloni iz Cerknice do gostilne Mlakar na Rakeku; v njej je bilo kar 136 voznikov.[69]

Ko je začela mehanizacija intenzivneje prodirati, so furmanske vozove sčasoma nadomestili tovornjaki, ki so začeli odvažati les iz gozdov v pristanišča in na železniško postajo, in furmani so bili odrinjeni od glavnih žil in cest. Ostalo jim je le spravilo lesa iz gozdov na dom. Pozneje so jih še iz gozdov izrinili traktorji in druga mehanizacija.

OPOMBE

[1] Milko Kos, Zgodovina Slovencev, str. 240, 426.

[2] Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti, str. 89.

[3] Ferdo Gestrin, Oris gospodarstva na Slovenskem v obdobju zgodnjega kapitalizma, str. 2, 3.

[4] Rafael Ogrin, Nova cesta od Vrhnike do Planine, str. 74.

[5] Jože Šorn, Zanimivosti z naših cest, str. 157.

[6] Zgodovina Slovencev, str. 369.

[7] Jože Šorn, Zanimivosti z naših cest, str. 157.

[7a] Informator Anton Šumrada.

[8] Ljudje in kraji ob Pivki, II. knjiga, str. 299.

[9] Janez Zigmund, Loška dolina nekoč in danes, Glasilo Kovinoplastike Lož, II/3-1965, str. 8.

[9a] Informator Anton Šumrada.

[10] Janez Zigmund, Loška dolina nekoč in danes. Glasilo Kovinoplastike Lož, III/4-1966, str. 8.

[11] Prva parna žaga na Kranjskem 1852. Plenkača pesem poje, str. 27, 28.

[11a] Informator Anton Šumrada.

[12] Janez Zigmund, Glasilo Kovinoplastike Lož IV/2-1968, str. 14

[13] Anton Avsec, Gospodarske in politične razmere v Loški dolini med obema vojnama, Notranjski listi I., str. 113.

[14] Informator Franc Mesojedec.

[14a] Informator Anton Šumrada.

[15] Informator Jože Semič.

[16] Informator Anton Šumrada.

[17] Informator Jože Semič.

[18] Informator Jaka Pajnič.

[18a] Informator Anton Šumrada.

[19] Informator Anton Joželj.

[20] Informator Jože Semič.

[21] Anton Likar, Cerknica in njena okolica, str. 5.

[22] Vojteh Ribnikar, Logaško okrajno glavarstvo, str. 65.

[23] Informator Alojz Švigelj.

[24] Informator Jakob Turšič.

[25] Informator Vladimir Strohsack.

[26] Informator Jakob Šilc.

[27] Informator Anton Šumrada.

[28] Informator Tone Avsec.

[29] Informator Anton Šumrada.

[30] Informator Jože Homovec.

[31] Informator Jože Semič.

[32] Informator Franc Žnidaršič.

[33] Informator Anton Debeljak.

[34] Informator Jože Semič.

[35] Informator Viktor Sernel.

[36] Informator Franc Mesojedec.

[37] Informator Tone Bartol.

[38] Informator Jakob Turšič.

[39] Informator Jože Semič.

[40] Informator Franc Žnidaršič in Anton Šumrada.

[41] Informator Franc Žnidaršič.

[42] Informator Jakob Šilc.

[43] Informator Jakob Šilc.

[44] Informator Stane Šega.

[45] Informator Franc Bambič.

[46] Informator Anton Jozelj.

[47] Informator Anton Šumrada.

[48] Informator Anton Jozelj.

[49] Informator Anton Šumrada.

[50] Informator Anton Jozelj.

[51] Informator Anton Šumrada.

[52] Informator Viktor Sernel.

[53] Informator Alojz Švigelj.

[54] Informator Jakob Turšič.

[55] Informator Alojz Švigelj.

[56] Informator Viktor Sernel.

[57] Informator Janez Žnidaršič.

[58] Informator Stanko Turk.

[59] Informator Franc Marolt.

[60] Informator Anton Ziherl.

[61] Arhiv Slovenije, Ljubljana, Društva, kat. št. 2662, 2465, 2993.

[62] Anton Avsec, Notranjski listi I.,str. 122–123.

[63] Informator Stane Erhofer.

[64] Anton Avsec, Notranjski listi I., str. 122.

[65] Ljudski glas, dne 10. aprila 1940, str. 7.

[66] Sobota, dne 9. oktobra 1937.

[67] Informator Jakob Šilc.

[68] Informator Jože Semič.

[69] Informator Jože Semič.

VIRI IN LITERATURA

I. Arhiv Slovenije Ljubljana

1. Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 331/3, št. obrti 44; fasc. 331/8, št. obrti 123; fasc. 331/4, št. obrti 2.

2. Društva, kat. št. 2662, 2465, 2993.

II.

2. Anton Avsec, Gospodarske in politične razmere v Loški dolini med obema vojnama, Notranjski listi I/1977, str. 113 sl.

3. Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965, 296 str.

4. Ferdo Gestrin, Oris gospodarstva na Slovenskem v obdobju zgodnjega kapitalizma, Kronika XVII/1969, str. 1 sl.

5. Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do konca 15. stoletja, Ljubljana 1955.

6. Anton Likar, Cerknica in njena okolica, Ljubljana 1863.

7. Ljudje in kraji ob Pivki, II. knjiga, Postojna 1985.

8. Ljudski glas, št. 4, 10. aprila 1940.

9. Ivan Matičič, Petrinka, Vodnikova družba v Ljubljani 1943.

10. Ivan Matičič, Rezinka, Slovenske večernice 1967.

11. Jože Mejač, Vozarji, Rodna gruda 1973.

12. Rafael Ogrin, Nova cesta od Vrhnike do Planine, Kronika VII/1959, str. 74 sl.

13. Leopold Podlogar, Iz zgodovine kranjskih trgov, Vrtec 50/1920.

14. Vojteh Ribnikar, Logaško okrajno glavarstvo, Logatec 1889.

15. Sobota, št. 10, 9. oktobra 1937.

16. Jože Šorn, Zanimivosti z naših cest v 18. stoletju, Kronika 27/1979, str. 157 sl.

17. Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.

18. Janez Zigmund, Loška dolina nekoč in danes, Glasilo Kovinoplastike, Lož II/3-1965, III/4-1966, IV/2-1968.

19. Janez Debeljak, Plenkača pesem poje, Kulturnozgodovinska kronika Loškega potoka, Ljubljana 1972.

INFORMATORJI

1. Avsec Anton, Medvode
2. Bambič Franc, Ljubljana
3. Bartol Tone, Cerknica
4. Debeljak Anton, Ljubljana
5. Erhofer Stane, Rakek
6. Homovec Jože, Cerknica
7. Jozelj Anton, Babno polje
8. Kotnik Stane, Ljubljana
9. Kranjc Tone, Begunje
10. Marolt Franc, Velike Bloke
11. Mesojedec Franc, Cerknica
12. Pajnič Jaka, Travnik
13. Semič Jože, Cerknica
14. Sernel Viktor, Begunje
15. Strohsack Vladimir, Rakek
16. Šajn Stane, Cerknica
17. Šega Stane, Grahovo
18. Šilc Jakob, Martinjak
19. Šumrada Anton, Podgora pri Ložu
20. Švigelj Alojz, Begunje
21. Tavželj Franc, Cerknica
22. Turk Stanko, Bloška polica
23. Turšič Jakob, Bezuljak
24. Vatovec Tone, Rakek
25. Zbačnik Tončka, Travnik
26. Ziherl Anton, Planina
27. Žnidaršič Franc, Cerknica
28. Žnidaršič Janez, Fara na Blokah

PRILOGA

Informator Anton Šumrada (Mihevščev) iz Podgore mi je posredoval seznam furmanov iz Loške doline, ki ga je sestavil po spominu in velja za trideseta leta tega stoletja. Ker seznam najbrž ni popoln, prosim vse, ki bi ga lahko dopolnili, da to storijo v naslednjih Notranjskih listih.

Babna polica: Janez Mlakar (Mlakarjev), Janez Mihelčič (Antonov), Terezija oz. Blaž Mihelčič (Ta mladih), Jože Šumrada (Ta starih), Janez Mihelčič (Majdar), Tomaž Troha (Črnak), Jože Mlakar (Rihtar), Franc Troha (Bajtarček).

Babno polje: Anton Janež (Frane), Janez Janež (Dolnji Frane), Anton Žagar (Stipe), Anton Šošteršič (Tamašče), Cene Poje (Petrašev), Janez Troha (Tomažev), Franc Troha (Lukcov), Franc Šošteršič (Jožetov), Anton Jozelj (Jozelj), Janez Veber (Valetov), Jože Janež (Kunštel), Janez Lipovec (Andrejev), Anton Veber (Rihtarjev), Anton Klimp (Klimp), Franc Veber (Mareten).

Dane: Nace Krašovec (Malnar), Franc Hace (Kordiš), Anton Kandare (Kosmač). Zaselek

Klance: Anton Kandare (Poton), Janez Lekšan (Lekšan), Franc Komidar (Petru), Janez Kandare (Špehar).

Dolenje Poljane: Janez Škrbec (Stari Urhov), Janez Novak (Novak), Franc Levec (Ureh), Franc Strle (Knavs), Karel Škrbec (Mežnarjev), Anton Okoliš (Okolišev). Zaselek Zgornje Poljane: Anton Kordiš (Hosta), Franc Kordiš (Hosta), Alojz Ravšelj (Matična), Franc Ravšelj (Dolnji Matična), Truden Anton, Nande (Mežnarjeva).

Iga vas: Anton Lipovac (Makušar), Franc Pavlič (Lekan), Janez Krapenc (Krapenc), Franc Bavec (Dubec), Franc Plos (Jernus), Janez Krašovec (Palčičev), Jakob Kranjc (Pavlov), Jože Prevec (Prevc), Janez Truden (Hlepin), Janez Bavec (Dolnji Dubec), Anton Mlakar (Mihovec), Matevž Nelc (Štorov), Janez Nelc (Lekšanov), Franc Zigmund (Antonov), Vinko Groše (Grošeč), Matevž Mlakar (Baraga), Vinko Baraga (Levček), Janez Ravšelj (Rjavec).

Knežja njiva: Leopold Kropin (Kropin), Franc Mlakar (Lohne), Janez Mihelčič (Majdar), Janez Ovsec (Polovnik), Jože Primšar (Primšar).

Kozarišče: Franc Krašovec (Čenčar), Alojz Baraga (Gašperc), Janez Mlakar (Župan), Janez Strle (Ule), Janez Lavrič (Gornji Jožkov), Anton Kandare (Dolnji Jožkov), Jože Grl (Pogrčin), Franc Baraga (Belčev), Jakob Mlakar (Lekec), Anton Špeh (Šemon), Franc Strle (Primožev), Janez Truden (Bolčin), Anton Truden (Truden), Franc Šumrada (Jager), Janez Baraga (Gašperc), Janez Šumrada (Jefkov).

Lož: Matevž Prevec (Jeranče), Lovrenc Kočevar (Mikelj), Janez Turk (Mlakar), Jože Mlakar (Kolaj), Jakob Prevec (Prevec), Franc Jernejčič (Mrkulin), Anton Mlakar (Adam), Janez Ule (Blažev), Alojz Zigmund (Urbanov), Rafael Telič (Telič), Jože Ule (Mehlan).

Markovec: Matija Strle, Janez Ravšelj.

Nadlesk: Franc Truden (Kočevar), Anton Truden (Tekavec), Franc Truden (Lužar), Anton Truden (Barovček), Franc Gregorič (Karlov), Matevž Bavec (Bločan).

Podcerkev: Franc Hace (Toček), Anton Žnidaršič (Sampert), Anton Žnidaršič (Andre), Franc Mlakar (Mlakar).

Podgora: Ludvik Urbiha (Lah), Janez Škrbec (Škrbec), Jože Urbiha (Matjac), Janez Gerl (Grletov), Alojz Strle (Sp. Kraščev), Janez Lekan (Zg. Kraščev), Alojz Urbiha (Zg. Matjacov), Franc Truden (Matevžev), Janez Truden (Matevžev), Jože Strle (Zgrabnov), Martin Nelc (Urbanov), Jože Špeh (Gržeč), Janez Nanut (Fric), Jože Bavec (Bavčev), Jože Debeljak (Potočan), Anton Šumrada (Mihevščev).

Podlož: Matevž Strle (Matevžev), Janez Tomec (Šoštarjev), Edvard Petrič (Mikelj), Franc Žnidaršič (Jernekov). Zaselek Sv. Ana: Matevž Levec (Kontel).

Pudob: Franc Avsec (Kovač), Anton Marinčič (Šeme), Jože Grl (Grletov), Anton Ponuda (Ponuda), Jože Lekšan (Matjon), Anton Kandare (Kandare), Janez Intihar (Lekač).

Stari trg: Franc Truden (Pakiž), Janez Mlakar (Mlakar), Franc Kočevar (Boček), Franc Krašovec (Malnar).

Šmarata: Jakob Špeh (Šimon), Janez Špeh (Ta zgoren), Blaž Bavec (Vale), Matevž Avsec (Ovsec), Janez Špeh (Ta zdolen), Franc Škrbec (Majerjev), Jože in Janez Truden (Jernejčkov).

Višavek: Janez in Anton Žnidaršič (Šumradova), Franc Mlakar (Antonov), Jernej Onušič, Andrej Ravšelj (Ravšeljnov), Matevž Žnidaršič (Drvol), Stanko Telič (Kosmač), Franc Strle (Potoškin), Alojz Baraga (Bazizel), Anton Kočevar (Sp. Kordiš), Franc Mulec (Kovač), Vencelj Plos (Jernus), Jože Intihar (Ravšeljnov), Jakob Kočevar (Zg. Kordiš), Franc Levec (Pirec), Janez Perovšek (Perček), Franc Žnidaršič (Bizar). Zaselek Bajer: Pepe Prevec (Mehec), Anton Avsec (Bajerec), Franc Kordiš (Hostek), Franc Zgonc (Šemac).

Vrh: Janez Antončič (Zdolenc), Franc Palčič (Kodrček), Janez Mlakar (Ta zgoren), Anton Antončič (Grabnar), Janez Grl (Landov), Alojz Kodrca (Anžic), Janez Antončič (Anžic), Janez Baraga (Jožac), Janez Kotnik (Kotnik).

Vrhnika: Janez Šraj (Šumradov), Franc Plos (Tišlar), Alojz Palčič (Palčič), Janez Porok (Porok), Jože Petrič (Okoliš), Anton Gregorič (Lokavec), Janez Zigmund (Baštek), Janez Modic (Rugelj), Franc Pirnat (Jožkov), Anton in Janez Nelc (Štorov), Jože Antončič (Antončič).

Jurij Fikfak
Inštitut za slovensko narodopisje
ZRC SAZU
61000 Ljubljana, Novi trg 5

DEMOGRAFSKI, GOSPODARSKI IN SOCIALNI ORIS PODROČJA POSTOJNSKE OBČINE MED OKR. 1880 IN 1980

DEMOGRAFSKI RAZVOJ OBMOČJA

Občina Postojna je imela marca leta 1979[1] 19747 prebivalcev, od tega 50,1 odstotka moških in 49,9 odstotka žensk. Od leta 1869, od 17794 prebivalcev, je njihovo število naraslo za 1953, kar pomeni približno osemnajst na leto. Leta 1910 je število prebivalcev prvič preseglo 18000 (18151) in leta 1931 19000 (19077). Leta 1948 je bil občuten padec števila (druga svetovna vojna in njene posledice); prebivalstvo je upadlo na 17585 ljudi. Od takrat pa do 1979 je število prebivalstva naraslo za 2162 ljudi. Poleg tega je za te kraje značilna tudi majhna gostota prebivalstva: leta 1977 okrog 40 prebivalcev na kvadratni kilometer.

Značilno je tudi preseljevanje prebivalstva znotraj občine, posebej v zadnjih dvajsetih, tridesetih letih. Za leto 1971[2] naj omenimo v zvezi s preseljevanjem naslednje podatke: 53 odstotkov preseljenih je bilo v okviru domačega kraja, 22 odstotkov med naselji občine, 18,5 odstotka jih je prišlo iz drugih slovenskih občin in 6,5 odstotka iz drugih republik.[3] To preseljevanje je bilo najmočnejše v letih 1961–1971; takrat se je preselilo 46,5 odstotka prebivalcev, v obdobju 1945–1961 pa 34 odstotkov. Pri preseljevanjih znotraj naselij občine gre v glavnem za enosmerne selitve: iz vasi v središče-mesto.

Posledica teh preseljevanj je upadanje števila prebivalstva v odročnih naseljih. Stopnja upadanja je za Rakulik 20,2, za Čepno 31 in za Suhorje 31,2.

Nasprotno pa je v naseljih, ki so glavna središča industrije in železniška križišča, velika stopnja rasti. Največja je v Prestranku: 976, v Postojni: 415 in v Pivki: 337.

Posledica preseljevanj je, da je v skupini vasi z do 100 prebivalci (27 naselij v občini) le 9 odstotkov prebivalstva, v štirih naseljih velikosti nad 500 prebivalcev pa več kot 50 odstotkov. Ta naselja imajo tudi velike dnevne migracije. Poleg njih je treba omeniti Neverke-Košano-Kal, Hruševje in Belsko kot naselja, ki zaposlujejo širši okoliš.

Zelo slaba starostna sestava je v enaintridesetih naseljih,[2] ki so na obrobju poselitvenega območja občine in so slabo povezana z osrednjimi naselji, v njih je tudi največ prvobitnega prebivalstva. Naselja z ugodnejšo starostno sestavo ležijo ob glavnih prometnih poteh, nimajo pa vozliščnega ali središčnega pomena. To so predvsem naselja med Pivko in Postojno, pa tudi med Razdrtim in Postojno. Kaže, da mora imeti kraj vsaj nekatere središčne funkcije (pošta, trgovina, gostilna in podobno), če naj ohrani ugodno socialno demografsko sestavo prebivalstva.

Naselja z najugodnejšo sestavo imajo vse najpomembnejše upravne in gospodarske funkcije. Prebivalci so najbolj raznolikega porekla, delež avtohtonih je najmanjši, prirast največji.

Razlogov za tako hitro rast na primer v Prestranku je več. Po popisu je še leta 1910 naselje imelo manj kot 100 prebivalcev (93). V dvajsetih letih beležimo začetke lesne industrije (predvsem furnirnica)[4]; Italijani so imeli v Prestranku carinsko živinsko postajo. Ob popisu leta 1931 so našteli 401 prebivalca. Takoj po vojni je število upadlo na 198 ljudi. V petdesetih letih so pričeli pospešeno obnavljati lesno industrijo in Prestranek je imel že čez štiri leta 440 ljudi. Tak razvoj je Prestranku omogočila železnica. Prej vodilna Slavina je izgubila svojo vlogo: sorazmerno ugodno strukturo je ohranila zaradi bližine osrednjih naselij. Posebej v zadnjem času je namreč navzoča težnja, da se primestna naselja urbanizirajo in tako zadržujejo prebivalstvo.

Naselje, ki je kar sto let na enaki ravni, je Dolnja Košana. Razlogi, da število prebivalstva ni upadlo, so nekatere središčne funkcije in bližina Perutninskega kombinata Neverke.

Med primeri upadanja števila prebivalcev naj omenim Šmihel pod Nanosom. Pri njem gre namreč za odročen položaj (slaba cestna povezava, oddaljenost od središč, malo ali nič središčnih funkcij – ima edino kulturni

dom in trgovino). Deloma se stanje popravlja, odkar vozi delavski avtobus in je v vasi nekaj kooperantov Perutninskega kombinata.

Drugačen primer je Planina. Pri tem gre za sorazmerno veliko število prebivalstva, ki se je nekdaj ukvarjalo s terciarnimi (po današnjem pojmovanju) dejavnostmi, vezanimi na prevozništvo. Po izgradnji železnice je Planina izgubila središčne funkcije in število prebivalstva upada. Kljub temu, da je bila Planina med vojnama obmejni kraj, je število prebivalstva še naprej upadalo. Po vojni Planina ni dobila nobene središčne funkcije[5]. Prebivalci Planine se vozijo na delo v Postojno ali v Logatec.

S tega področja so se v času pred letom 1900 ljudje izseljevali tudi v Brazilijo. Šlo je za nekaj selitvenih valov v letih 1880, 1890 in 1896. Vendar so se izseljenci iz Brazilije v glavnem vračali, saj so bile tam razmere izredno težke.

Po letu 1900 je bila priljubljena Severna Amerika. Tam so ljudje ostajali, kar priča o boljših možnostih za uspeh. Po pripovedovanjih in zapisih[6] je bilo precej izseljevanja tudi med italijansko okupacijo. Šlo je za politično emigracijo (predvsem v Jugoslavijo) pa tudi za gospodarsko (pri izselitvah v Argentino, saj v Severni Ameriki niso več sprejemali priseljencev).

Poudariti je treba, da so italijanske oblasti spodbujale in omogočale izseljevanje, saj so želele dati tem krajem čim bolj italijanski značaj. Leta 1941 so v pričakovanju vojne za nekaj časa izselile obrobne in obmejne vasi na Postojnskem, med njimi Jurišče, Palčje, Trnje, Žeje. Za nekaj tednov, pa tudi za dalj časa, so se ljudje preselili v dolino Vipave in na Kras, nekatere družine pa so morale iti daleč v Italijo.

Tudi takoj po drugi svetovni vojni so se ljudje s tega področja izseljevali, po letu 1960 pa se začnejo predvsem zdomske, začasne preselitve v Zahodno Nemčijo in druge zahodne države. Po podatkih za leto 1976 je bilo v občini Postojna 1,6 odstotka prebivalstva (204 zdomci) v tujini.[7] Največ zdomcev je v Nemčiji, potem pa v Švici. Primerjava z drugimi občinami pokaže, da je v Postojni malo zdomstva.[8]

Poleg stalnih izseljevanj je treba omeniti občasna. Pred prvo svetovno vojno so se fantje čez zimo odpravljali v hrvaške, tudi ogrske gozdove. Tudi dekleta so pozimi hodila v Trst. Poleti je prihajalo v Pivko več skupin Vipavcev in Kraševcev. V tem času pa so Pivčani pomagali pri spravilu lesa iz veleposestniških gozdov.

Narodnosti

V Postojni je bilo leta 1900 še 46 Nemcev,[9] ki pa takrat niso imeli več tako pomembne vloge kot dvajset let poprej. Za čas med obema vojnama je bila značilna rast števila prebivalstva. Precej je bilo priseljenih Italijanov. Leta 1921[6] so našteli v občini Hrenovice 11, v Št. Petru 57, v Slavini 157 (v njenem okviru je bil tudi Prestranek) in v Postojni kar 787 Italijanov. Za leta 1910–1936 je bila v Postojni stopnja rasti 174, v Št. Petru 142 in Slavini 122. Po kapitulaciji Italije je bilo v Postojni še kakih 500 Italijanov, v Prestranku 60 in okrog 30 v Razdrtem in v Št. Petru.[10] V Prestranku je bilo 450 Nemcev, v Št. Petru 90 (in 50 nemških železničarjev), v Postojni pa okrog 1200 vojakov iz različnih enot, 300 SS, 60 domobrancev, 300 policistov, pa tudi Italijanov iz različnih enot. Po vojni so se leta 1947 Italijani v glavnem odločili za Italijo in takrat so tudi prenehale šole z italijanskim učnim jezikom. Po letu 1960 so začeli prihajati priseljenci iz drugih republik. Gre za dva tipa priseljencev, za začasnega in stalnega.

GOSPODARSTVO – SPLOŠNO

Pri razvoju gospodarstva je bilo odločilnih več dejstev. V prejšnjem stoletju sta bili to marčna revolucija leta 1848 in izgradnja železnice, v tem stoletju pa italijanska okupacija, narodnoosvobodilni boj in povojna premikanja centralnih funkcij.

Z marčno revolucijo je prišlo pri kmetovanju do nekaterih sprostitev. V obdobju do leta 1857 je prevozništvo kmetu na Postojnskem omogočalo, da je odplačeval dolgove in da je sorazmerno dobro živel. Železnica je povzročila konec glavnine prevozništva (gre za prevažanje lesa v Trst). Človeku na Postojnskem so ostali drobci – prevažanje lesa iz gozda do železnice in prevoz sena v Trst. Zato je moral biti obdelan vsak košček zemlje, da so lahko za silo živeli.

Ob koncu stoletja se je začelo izseljevanje, obenem pa pospeševanje živinoreje, kar je olajšalo življenje. Ta doba in čas pred prvo svetovno vojno sta bila razmeroma ugodna, »zlata« doba predvsem za človeka v mestu, saj se je turizem že dobro razvil.

Italijanska okupacija je pomenila nazadovanje. Dohodki od turizma so šli italijanski oblasti. Z neugodno menjavo denarja, z obdavčitvami in drugimi pritiski so Italijani hoteli uničiti slovenske gospodarske temelje. Na drugi strani pa so podpirali in nagrajevali kmeta za pridelovanje hrane. Spodbujali so tudi rast lesne industrije.

Ena izmed posledic italijanske gospodarske politike je bila, da so se ljudje v glavnem usmerili v tihotapljenje. Sama Postojna je tako postala manj pomembna, saj je bila podrejena Trstu.

Po vojni je bila Postojna nekja časa središče okraja. Vrh prizadevanj tega časa je bil Postojnski teden (1953); leta 1959 je Postojna postala sedež občine. Nekatera področja so podrejena Kopru, Novi Gorici ali Ljubljani.

Danes je sedež notranjske regije, ki je bolj politična kot gospodarska enota. Prometna lega oziroma razbitost prometnih poti – na ozemlju občine so tri križišča (Razdrto, Pivka, Postojna) republiškega pomena – onemogoča Postojni, da bi postala resnično središče, zaledje za okrog 75000 prebivalcev.[11]

Značilni za to področje sta prehodnost ter lega med Ljubljano in Trstom (Koprom, Reko). Ta lega je narekovala razvoj terciarnih dejavnosti. Bogastvo gozdov je že zgodaj omogočilo lesno industrijo; ostala industrija se začne šele po letu 1950. Naslednja značilnost tega področja je, da so danes najbolj razvite tiste dejavnosti (če izvzamemo LIV), ki so bile že nekdaj gospodarsko pomembne in ustrezno razvite (mlekarstvo, turizem, gozdarstvo in lesna industrija). Tradicija se kaže tudi v tem, da se nekdaj nerazvito drobno gospodarstvo tudi danes ne more razviti (Analiza v op. 1).

Kmetijstvo

O kmetijstvu nasploh zelo izčrpno poročata Postojinsko in Logaško okrajno glavarstvo, knjigi izdani leta 1889. Takratna podoba gospodarstva in posebej kmetijstva je bila naslednja:

Povzemam: Ljudstvo se zvečine bavi s poljedelstvom. Največ pridelujejo krompirja, pšenice, ovsa in sena (Slavina). Le malo je rodovitne prsti in še ta je z brinjem poraščena. Vsled slabih letin je ljudstvo silno zadolženo in trpi pomanjkanje. Živi uborno, večinoma ob polenti (Košana). Ljudstvo se bavi večinoma s kmetijstvom in živinorejo, vendar pa si v teh dveh strokah kmetijstva ne more zaslužiti potrebnih zaslužkov (Št. Peter). Ljudje se bavijo s poljedelstvom in gozdarstvom (Trnje). Imajo mnogo polja (okoli 700 oralov) in pašnikov (800 oralov), gozda le malo. Pridelujejo krompir, pšenico, rž, oves, repo, poprejšnje čase mnogo korenja, največ pa sena. Splošnim potrebam zadostijo domači pridelki le toliko, da si ljudje ne iščejo v drugih krajih zaslužka. A morali bi takisto storiti, ko bi tako skromno in varčno ne živeli (Orehek). Nerodovitnega sveta je malo, pridela se raznoterega žita, krompirja, sočivja, lanu, repe, zelja in nekaj sadja. Posebej fižol in krompir dobro obrodita (Matenja vas). Ljudstvo se peča večinoma s poljedelstvom, ki pa je še zelo na nizki stopnji. Ni pa tega kriv sam kmet, marveč revščina, ki ga tlači. Ker nima denarja ne živine, tudi polja ne more obdelovati, kakor bi hotel. Sam trdi, da njegova revščina izvira iz tega, ker nima veliko travnikov (Šmihel). Tu je polje, ki ima dobro in rodovitno prhko zemljo, le v nekaterih legah se nahaja težka ilovica. Ker prebivalstvo ne dobi od zemlje dovolj potrebnega živeža, redi vsakovrstne domače živali. Največ se prideluje krompirja, fižola in turšice (Studeno). Ljudje so prav z malimi izjemami vsi kmetovalci, ki pridelajo na njivah za domačo potrebo dovolj pšenice, ječmena, prosa, ajde, ovsa, turšice, fižola, krompirja in zelja (Suhorje). Ljudje se žive s poljedelstvom, živinorejo, prevažanjem lesa, oglja in raznih domačih izdelkov. Največ se tu pridela sena, ovsa, krompirja, korenja, repe in zelja (Hrenovice). Ljudstvo se bavi s poljedelstvom in živinorejo. Na polju se ne pridela toliko, da bi zadostovalo domačim potrebam za celo leto (Zagorje). Odkar je zaradi vožnje po železnici zaslužek na cesti popolnoma presahnil, peča se tukajšnje ljudstvo s kmetijstvom in živinorejo, a zaradi pičlih pridelkov in majhnih zemljišč večinoma le skromno živi (Planina).[12]

Pričevanji v obeh knjigah potrjujeta težko življenje v času po spremembah v letu 1848 (o tem govorita zelo posredno) in po izgradnji železnice. Iz pričevanj je videti naslednje značilnosti kmetijstva: razlika med Košansko dolino pod mediteranskim vplivom (vinogradništvo) in ostalim območjem; vpeljevanje živinoreje; mnogo pašnikov in travnikov.

Podatki za leto 1900 omenjene značilnosti potrjujejo. Občina Košana je imela 50 hektarov vinogradov, kar 383 hektarov vrtov, 575 hektarov pašnikov (103 hektare travnikov), 166 hektarov njiv in 76 hektarov gozda.

Občina Postojna je imela kar 2368 hektarov gozda, 1060 hektarov pašnikov, 479 hektarov travnikov in le 143 hektarov njiv in 12 hektarov vrtov.

Statistični podatki povedo še nekaj. Gre za ekstenzivno živinorejo (pašništvo); les je bil ena od glavnih surovin. Postojna je skoraj nepoljedelsko usmerjena.

V poljedelstvu gre v času po drugi svetovni vojni za težnjo po monokulturah. Glavni kulturi sta krompir in pšenica. Podatki Zavoda SRS za statistiko za leto 1979 so: Na 355 hektarih (zasebni sektor) so poželi 11019 stotov pšenice, na 2 hektarih 46 stotov rži, na 10 hektarih 176 stotov ječmena, na 79 hektarih 1163 stotov ovsa, na 24 hektarih 798 stotov koruze; pobrali pa so na 397 hektarih 51360 stotov krompirja, na 12 hektarih 594 stotov fižola, na 25 hektarih 5610 stotov zelja in ohrovta. Nekdanjih žit, ajde in prosa ne sejejo več.

Posebej za poljedelstvo je treba omeniti, da gre v povojnem času za velike tehnološke premike, za nabavo traktorjev, kultivatorjev in druge strojne opreme. To je olajšalo delo in zdaj omogoča, da okrog 10 odstotkov zaposlenega prebivalstva pridela prav toliko hrane kot pred vojno 70 odstotkov prebivalcev.

Kakor so danes pri pridelovanju hrane zaposleni v glavnem zasebni kmetje, je v živinoreji poglavitni družbeni sektor. V živinoreji se je v veliki meri spremenil način prehranjevanja živine, iz ekstenzivnega v intenzivni.

O tem zgovorno pričajo podatki o razmerju med travniki in pašniki. V letu 1979 (Zavod SRS za statistiko) je bilo v okviru občine 9884 hektarov travnikov in 7694 hektarov pašnikov. Kmetijska zadruga je imela v letu 1981[13] okrog 1350 krav molznic, 900 telic, pitališče telet z okoli 700 glavami. Člani zadruge (550) in kooperanti (400) pa so imeli 2300 krav, 900 plemenskih telic in 1000 glav klavne živine. Proizvodnja mleka za trg je znašala okoli 12 milijonov litrov, od katerih je šlo 11 milijonov litrov na Reko (SRH). Kmetijske površine danes uporabljajo predvsem za pridelavo živinske krme. Pri živini se kažejo spremembe v številu konj, ovac in goveda. Število konj[14] in volov je upadlo, saj jih je v glavnem na polju nadomestil traktor, v gozdu pa tovornjak. Podatki za leto 1900 kažejo prevozniško močna in šibka središča. V občini Hrenovice je bilo tistega leta 273 konj, v Slavini še 256 (zaradi kobilarne Bile). Središče ovčjereje so bili Št. Peter z 809 ovcami, Košana s 596 in Zagorje s 502 ovcami. Severno od tega področja ovčjereje skoraj ni bilo, bolj pa je bila razvita svinjereja.

Sadjarstvo je razvito v glavnem v Košanski dolini. Predvsem gre za pridelovanje sliv in češpelj (21820 debel je dalo 321 stotov pridelka), jablan (22835 debel je dalo 397 stotov pridelka) in hrušk (3985 debel 155 stotov pridelka – zelo slaba letina).

Čebelarstvo tukaj gojijo; o njem poročajo v glavnem za območje med Pivko in Postojno.

Posebej v zadnjih letih se kmetijske površine občutno zaraščajo, kar je seveda v nasprotju s prizadevanji po večjih pridelovalnih površinah in pridelavi hrane. Zaraščanje kaže na slab odnos do zemlje, ki ni več osrednja vrednota. Danes je 20228 hektarov kmetijskih površin in 26929 hektarov gozda. Zarašča se 11174 hektarov, že opuščenih pa je 9054 hektarov. S tolikšno količino zaraščanja je Postojna v vrhu slovenskih občin.

Rokodelstvo in obrt

Drobno gospodarstvo je bilo na tem področju že od nekdaj slabo razvito. Z njim so se zvečine ukvarjali priseljenci (v Slavini na primer priseljenec iz Novega sveta). V domači dejavnosti (obrt) so izdelovali lesene izdelke v glavnem za domačo rabo, nekaj pa so nosili tudi prodajat, bodisi v Postojno bodisi v Trst. Izdelovali so pletene koše, grablje, čebre in podobno ter popravljali staro orodje.

Najbolj razviti sta bili obrti povezani z vodo: mlinarstvo in žagarstvo. Gre za dve področji. Mlini in žage s stalno vodo so bili ob reki Reki od Ribnice do Buj. Na drugem področju so bili mlini ob porečjih Pivke in Nanoščice, ki so delali nekaj mesecev na leto. Mlini na Reki so delali za celo Postojnsko. Mlini v Malnih zraven Planine so delali v glavnem vse leto; edina ovira so bile včasih izredne suše. Imeli pa so zaradi upravne in geografske ločenosti drugačno odjemalsko zaledje.

Pri žagah je treba omeniti, da gre za žaganje manjšim odjemalcem. Za to področje so značilne žage venecijanke, ki jih je tako kot mline poganjalo veliko vodno kolo, včasih pa tudi vreteno na koš.[16] Med obema vojnama so bili posebej na žagarje močni pritiski (v obliki davkov),[17] po vojni pa so bili ukinjeni vsi zasebni obrati. Tako so ostale žage samo v družbeni

lasti.[18] Ta ukrep je precej spremenil način življenja mlinarjev in naselij, ki so živela z mlinarstvom in žagarstvom.

Po ustnih podatkih je bilo v teh naseljih stanje drugih obrti naslednje:

Običajno so bili v prevozniških krajih vsaj po eden kovač in sedlar, v vseh naseljih pa eden ali dva čevljarja, mizar in kolar. V Postojni je bilo med obema vojnama precej čevljarjev. V treh čevljarskih delavnicah (največja Bizjakova) je delalo okrog 40 čevljarjev. Pred prvo vojno so bili še: dva pleskarja, brivec, tiskar, dimnikarji in krojači.

Sedaj je obrt razvita v naslednjih strokah: šiviljstvo, kemične čistilnice, avtomehaniki, parketarstvo, mizarstvo, zidarstvo in frizerstvo. S spremembo poklicne sestave prebivalstva so se spremenile tudi vrste obrti in storitev.

Industrija

V industriji je bilo leta 1978 zaposlenih 2790 delavcev od skupaj 7852 zaposlenih. Od tega je bilo v proizvodnji približno 80 odstotkov delavcev.

Industrijo lahko opredelimo po njeni tehnološki opremljenosti. Pri večini sredstev v letu 1976 je šlo za polavtomatske stroje in naprave (60 odstotkov) ter za stroje in naprave na pogon, toda z ročno strežbo (36 odstotkov) (po podatkih Zavoda SRS za statistiko). Gre v glavnem za industrijo, ki potrebuje pretežno nekvalificirano (priučljivo) in kvalificirano delovno silo.[19]

Na tem območju gre v glavnem za naslednje industrije: za lesno, predstavlja jo Javor; za kovinsko (Liv) in za mesno – Perutninski kombinat Pivka-Neverke, Mesna industrija v Postojni.

Lesna industrija

Lesarstvo pomeni poleg gozdarstva najstarejšo nekmetijsko dejavnost na Postojnskem. Razvilo se je na tistih področjih, kjer so že pred prvo svetovno vojno delovale parne žage s polnojarmeniki.

Pred prvo vojno je delala parna žaga v Pivki (leta 1884) pod firmo Križaj in Medica. Obratovala je v eni izmeni in zaposlovala 92 delavcev, samih domačinov. V desetih urah je lahko nažagala 30 kubičnih metrov lesa.

V Postojni je ustanovil parno žago oziroma lesno industrijski obrat veleposestnik Fran Jurca. Dnevna proizvodnja je bila 40 kubičnih metrov lesa. Zaposlovala je okrog 35 delavcev. Po prvi vojni so ustanovili obrata v Belskem in v Prestranku. Ker je nastala konjunktura za žagarske izdelke in za lesno industrijo sploh, je začel Windischgrätz graditi parno žago v Belskem. Ker je bilo dovolj primerne delovne sile, se je delo na žagi dobro razvijalo.[20] Hlodovino so vozili z vprežno živino okoliški prevozniki. Na dan je pripeljalo na žago do 40 voznikov. Leta 1926 je Windischgrätz nabavil kamione (ceste so asfaltirali že prej), kar je zelo pospešilo odpremo žaganega lesa.

V Prestranku je podjetnik Loi leta 1926 zgradil žago s furnirnico. Rezali so 2 do 5 milimetrov debel furnir iz domačega, pa tudi uvoženega lesa. Najprej je bilo delo v furnirnici sezonsko (zaradi sušilnice) in so poleti zaposlovali 70, pozimi pa 40 delavcev. Leta 1938 pa so po preureditvi obrata prenehali s sezonskim delom in Loi delavcev ni več odpuščal.[21] V tem času je furnirnica predelovala tudi eksotične vrste lesa: okoume, mahagonij, teak, cedro, indijsko rožo in podobno. Delala je do leta 1944.

V Pivki je žaga pogorela leta 1922. Po obnovitvi so jo leta 1925 razširili z obratom za proizvodnjo parketa in zabojev. Čez dve leti je bilo na žagi zaposlenih 90 delavcev, v parketarni okoli 65, v zabojarni pa 100 delavcev. Delavci so bili iz Pivke in okolice. Obrat je bil rentabilen vse do let 1929/30, ko je zaradi gospodarske krize propadel. Kupila ga je po nizki ceni družba rodbine Windischgrätz SICLA ob koncu leta 1934. Proizvodni program so spremenili in začeli leta 1937 z redno proizvodnjo vezanih plošč. V začetku je zaposlovala 72, v redni proizvodnji pa 135 delavcev. Brez motenj so delali do leta 1943.

V Postojni je veleposestnik Jurca po neuspelem poskusu svojega sina in še dveh družabnikov dal žago v najem tvrdki SCLABSA. Z manjšimi težavami je družba SICLA, ki je odkupila žago leta 1928, obratovala do leta 1945.

Osvoboditev je pomemben mejnik v razvoju lesno industrijskih obratov. Za prvo obdobje je značilen razvoj žag v družbenem sektorju (z istočasnim ukinjanjem zasebnih žag). V Pivki so izdelovali žagan les za Anglijo in Nizozemsko, jelove prage za Anglijo, pa tudi precejšnje količine vezanih plošč.

Leta 1951 je nastalo novo podjetje Javor v Pivki. Združile so se tovarna vezanih in mizarskih plošč z žago v Pivki, furnirnica in zabojarna v Ilirski Bistrici (pozneje postane ta del osnova Lesonita) in furnirnica v Prestranku.

Obrat v Pivki je imel leta 1969 naslednje proizvodne enote: proizvodnjo vezanega lesa, žago, finalno proizvodnjo in proizvodnjo ladijskih oblog. Proizvodni program je obsegal vezane plošče, petslojne mizarske plošče, sedeže, naslone, ladijske obloge in žagan les ter drobne izdelke, največ kuhinjske mize. Zaposloval je okrog 670 ljudi (leta 1975). Leta 1970 so odprli novo sodobno tovarno furnirjev v Prestranku, staro tovarno pa preuredili v skladišče. Od leta 1952 do 1959 so v furnirnici izdelovali furnir iz domačega lesa, v letu 1959 pa so začeli izdelovati furnir tudi iz eksotičnih vrst lesa. Po letu 1970 je proizvodnja narasla, predelali so že 70 odstotkov furnirja iz eksot. Stranski proizvod je bil žagan les listavcev. V letu 1975 je bilo v Prestranku zaposlenih okoli 200 ljudi.

Obrat Belsko je deloval kot žaga do leta 1964, takrat pa se je usmeril v proizvodnjo opažnih plošč. Leta 1970 so tehnologijo spremenili in vpeljali sendvič sistem izdelave. Obrat v Postojni je najprej deloval kot povezava obratov Belsko in Postojna pod imenom LIP Postojna. V Javor je vstopil 1960. leta. Pred letom 1960 je delal kot zabojarna, potem pa se je preusmeril v proizvodnjo kosovnega in oblazinjenega pohištva. Leta 1970 so ukinili žago in začeli izdelovati izključno končne izdelke. Leta 1975 so uvedli novo tehnologijo. V Postojni je bilo leta 1975 zaposlenih okoli 160, v Belskem pa 125 delavcev.[22]

Kovinska industrija

Njeni začetki segajo v leto 1953. Sprva so delali na manufakturni način: ulivali in grobo so obdelovali izdelke, predvsem za potrebe ladjedelnic. Leta 1962 sta se združila Liv Postojna in Veluroplastika Hruševje, kjer so izdelovali gradbeno okovje. Že pred tem pa se je Liv usmeril v proizvodnjo primežev.

Po združitvi so začeli izdelovati učila in otroške igrače. Enota v Hruševju je poleg aluminijastega okovja začela izdelovati odtočne sifone iz brizgane plastike. Do prve polovice sedemdesetih let proizvodni program ni bil natančno oblikovan. Izdelovali so predvsem najbolj iskane predmete (hranilnike, pokrovčke in podobno). V Livu Postojna so začeli izdelovati vozičke in iz tega se je dodatno razvila proizvodnja koles. Proizvodnjo žaluzij, ki so jih najprej začeli izdelovati v mizarski delavnici Liva, so prenesli v Hruševje, kjer je danes osnovna proizvodnja teh izdelkov. Proizvodnjo armatur so prestavili v novo zgrajeni objekt Liva. Leta 1972 so dali na trg prve mešalnike betona in samokolnice. V zadnjih letih so začeli z izdelavo hidravličnih nakladalnikov. Leta 1962 je bilo v Postojni in Hruševju 215 zaposlenih, leta 1967 239, leta 1972 398, leta 1975 526 in leta 1978 697. Podatki o številu zaposlenih kažejo na pomembnost kovinske industrije.[23]

O obeh industrijah je mogoče reči, da so bili v začetnih obdobjih proizvodni programi neizoblikovani. Lesna industrija je začela z žaganjem lesa na parnih žagah. Med obema vojnama se je proizvodnja razširila na vezane plošče, mizarske plošče, zaboje, parket in furnir. Po vojni se je prvo, začetno obdobje ponovilo; velike količine zgolj žaganega lesa so izvažali. Po letu 1950 se je pričela specializacija in finalizacija izdelkov. V zadnjih letih je prišlo do ukinitve vseh žag; žaganje opravljajo v bazenski žagi v Pivki. Iz primarne so prešli na finalno proizvodnjo. Podobno je bilo s kovinsko industrijo, kjer so v prvem obdobju program določali na osnovi trenutnih tržnih potreb. Šele kasno so izoblikovali osnovna vodila programa.[24]

Mesna industrija

Perutninski kombinat Pivka je delovna organizacija jugoslovanskega pomena. Ustanovljen je bil leta 1959 in je v začetku deloval kot dveletna šola za perutninarje in pomembno selekcijsko središče za vso državo. Deloval je v prostorih nekdanje italijanske vojašnice. V začetku je bila rast podjetja ekstenzivna.

Eden izmed glavnih premikov je bil prehod na kooperacijsko rejo od leta 1967 naprej. Prve novogradnje so bile pri kooperantih. Leta 1970 so zgradili deset sodobnih kooperacijskih vzrejališč. Delo za kombinat je zaposlilo okoli 400 kooperantov (tudi izven občine Postojna). V letu 1971 so vpeljali še proizvodnjo puranov. V letu 1978 je bilo 319 kooperantov, izmed njih 147 polno zaposlenih (imajo proizvodnjo 14000 brojlerjev v turnusu). Število dni v turnusu se manjša na okrog 55 dni. Prireja mesa pa se veča.[25]

Gradbeništvo

V občini delujeta SGP Gradnje (Slovenija ceste) in TOZD SGP Primorje iz Ajdovščine.

Gradnje so bile ustanovljene leta 1947. Do leta 1955 so v okviru Gradenj delovali obrati Mizarstvo, Ključavničarstvo in Pleskarstvo, ki so po tem letu postali samostojna delovna organizacija. V petdesetih letih so se kolektivi oblikovali po panogah (v okviru političnih odločitev), v šestdesetih pa so se začele oblikovati celovitejše organizacije.

Sedanja organizacija Gradnje obsega operativne enote v Postojni, Pivki in izven občine: Stavbno mizarstvo v občini in izven občine, Pleskarsko-slikarski obrat v Postojni, Avtostrojni obrat v Postojni, Avtostrojni park in Železokrivnica. S SGP Primorje so nakazane potrebe in možnosti za sodelovanje.[26]

Gozdno gospodarstvo

V letu 1848 so kmetje zahtevali tudi razdelitev gozdov. Leta 1853 je bila s cesarskim dekretom odobrena odveza služnostnih pravic, ki je bila v teh krajih uresničena okoli leta 1872 z izločanjem občinskih skupnih gozdov. Kmetje so zahtevali delitev gozdov, ki jo je leta 1887 zakon odobril (ob soglasju polovice občanov, leta 1894 pa že ob tretjini soseske). Kmetje so začeli svoje parcele prodajati in tako so nekateri pridobili večje gozdne površine. Rodbina Windischgrätz je v letu 1849 postala lastnik gradov Hošperk, Mali grad pri Planini in Predjamski grad ter številnih gozdov. Površine teh gozdov (tudi v današnjih drugih občinah) so merile 8969 hektarov. Imeli so dobre gozdne tehnike, ki so skrbeli za sestoj in kvaliteto gozdov. Z izkoriščanjem gozdov so začeli proti koncu stoletja. Med vojnama so ustanovili družbo SCLABSA (Società Coltivazione Legnami Abbattimento Boschi S.A. – Družba za vzgojo in posek gozdov). Za spravilo in sečnjo lesa so najemali Pivčane.[27] Stari način (ročni) izkoriščanja gozdov so uporabljali vse do šestdesetih let. Žagali so z amerikankami (potrebna sta dva delavca), klestili s sekirami, napravljali rampe za nakladanje lesa in v glavnem ročno spravljali les na voz oziroma pozneje na tovornjak. Prevažali so z živino, največ s konji, pa tudi z voli. Uporabljali so tudi bosanske konjiče-samarice.

Prelomna so bila šestdeseta leta, ko so začeli uvajati motorne žage (znamke Stihl). V tem času so se pojavili tovornjaki, najprej iz družbenega, potem tudi iz zasebnega sektorja. Ob koncu šestdesetih let so bile vse faze dela bolj ali manj mehanizirane. Z izgradnjo Melesa v Pivki (bazenska žaga) je bila ustvarjena stopnja delne avtomatizacije; les se lupi, razrezuje, sortira, čeli in meri. Čas za obdelavo se je v primerjavi z letom 1960 v letu 1979 zmanjšal na 15 odstotkov.

Glavni problemi so v ne povsem pravilnem stanju sestojev; preveč je prestarih. Težave predstavlja tudi množično zaraščanje. Zmanjšan odstrel divjadi povzroča veliko izgubo pri drevesnem mladju. Poseben problem pa pomenijo nesreče v gozdu in še bolj invalidnost zaradi dela z motorno žago.[28]

Trgovina

Pred prvo svetovno vojno je bil na Postojnskem eden izmed največjih trgovcev Anton Ditrich s trgovino na debelo in drobno. Zalagal je tudi druge trgovce. Velikost trgovinskih površin je pomembna zaradi turističnega značaja Postojne. Veliko sedanjih prodajnih mest ne ustreza potrebam turizma. Značilno je tudi, da se velik del prebivalstva oskrbuje z neživili (gre za večje, pomembnejše nakupe), bodisi v Ljubljani bodisi v zamejstvu. Zato ni jasno, ali naj trgovina razvija le osnovno preskrbo ali naj povečuje svojo vlogo regionalnega središča. Večino trgovskih lokalov v Postojni upravlja trgovsko podjetje Nanos. Osnovna preskrba (živila in mešano blago) je organizirana v občini. Koliko prebivalstva hodi na nakupe drugam, ni znano. Kmečko prebivalstvo se manj oskrbuje kot nekmečko. Posebno pomembni za Postojno so kioski s spominki in različnim propagandnim gradivom. V mestu je tudi tržnica s sadjem, zelenjavo in cvetjem.[29]

Turizem

Odkritje Luke Čeča 1818 je prelomnica za Postojnsko jamo. To leto pomeni pravi začetek turizma na Postojnskem. Leta 1824 je bila ustanovljena Jamska komisija, prva ali ena izmed prvih takšnih ustanov v Evropi. Sestavljali so jo predstavniki občine in okrajnega glavarstva. Takrat so določili, da jama ni pridobitno podjetje. Do leta 1857 se je le trikrat zgodilo, da je bilo več kot 2000 obiskovalcev na leto. Z železnico se je začelo novo obdobje. Jamo je naslednje leto prišlo obiskat več kot 4000 obiskovalcev. Zaradi starejših obiskovalcev so leta 1872 do vznožja Velike gore položili ozki tir in nanj namestili voziček na ročno potiskanje. Takšno prometno sredstvo pa je bilo ob velikem obisku neuporabno. Švicar Progler je leta 1874 zgradil sodobno zasnovan in urejen hotel Adelsbergerhof. Že pred njim so bili hoteli Pri ogrski kroni, Ribnik in Medved.

Leta 1883 so ustanovili turistično olepševalno društvo (eno izmed prvih v Sloveniji), ki je nasledilo Jamsko komisijo. Po zaslugi društva in glavarja Globočnika so že naslednje leto zasvetile v jami električne obločnice. Postojnska jama se je prva na Slovenskem napajala iz lastne elektrarne na parni pogon. Ob koncu stoletja je jamo obiskalo že več kot 8000 obiskovalcev na leto. Največji obisk v jami je bil na binkoštni ponedeljek, ko so priredili slavnostni ples.

Pred prvo svetovno vojno je obisk leta 1913 presegel številko 40000 (na binkoštni ponedeljek se je zbralo tudi čez 10000 obiskovalcev).

Med italijansko okupacijo se je vsebinski značaj jame bistveno spremenil – postala je pridobitno podjetje. Poiskati so morali nove obiskovalce, saj je bilo dotedanje zaledje odrezano z mejo. Največ obiskovalcev je bilo leta 1926, in sicer 110636. Leta 1924 je po jami stekel prvi vlak z bencinsko lokomotivo. To je olajšalo obisk jame in omogočilo večje število obiskovalcev. Italijani so vpeljali koncerte, ki pa so prinesli le veliko izgub. Ime mesta Postojna so preimenovali v Postumia-Grotte, da bi že samo ime predstavljalo reklamo. Leta 1926 so prvič posegli v okolico jame, ko so zgradili restavracijo pri vhodu v jamo. S tem so že prenesli gostinsko središče, ki je bilo do tedaj samo v mestu, na obrobje, k jami.[30]

Za turizem Postojne je v tem času značilna manjša prehodnost (turisti potujejo v glavnem z vlakom, manj z avtobusom) saj obiskovalci v glavnem niso motorizirani, v Postojni pa ostajajo tudi tri tedne. Postojna je bila poleti klimatsko zdravilišče. Glavna klientela Švicarja Proglerja so bili gostje, ki so ostali v Postojni ne le zaradi jame, ampak tudi zaradi podnebja (prim. Tuma, Iz mojega življenja).

Za čas po drugi svetovni vojni je značilno, da so imeli v začetku majhne turistične zmogljivosti. Nekaj stavb je zasedla vojska, nekaj je bilo porušenih. Tako je še v letu 1957 manj sedežev in prenočišč kot leta 1939. Pomembno pridobitev je pomenil hotel Kras, zgrajen v prvi polovici šestdesetih let. V tem času so zgradili tudi motel Proteus, v katerem se ustavljajo motorizirani turisti. V sedemdesetih letih so zgradili hotel Jama. Obisk se je ustalil na 800000 obiskovalcih letno. Tolikšno število obiskovalcev omogoča nova krožna proga, postavljena leta 1964. Lokomotive so na elektromotorni pogon.

Poleg turizma v zvezi z jamo je bilo pred prvo in drugo svetovno vojno razvito izletništvo, posebej na Razdrto. Tja so prihajali izletniki iz Trsta in okolice. Poskus obnovitve[31] je propadel. Sedaj je organiziran kmečki turizem na Hudičevcu pri Razdrtem. Nekateri oddajajo tudi zasebne sobe. Pomembno razširitev ponudbe predstavlja smučarsko središče Kalič, ki pa nima najbolj ustrezne cestne povezave.

Turizem na Postojnskem se je razvijal enostransko; ponudba je hidrografskega značaja. V zadnjih letih je opaziti prizadevanja po razširjanju ponudbe. Turistični program iz leta 1958 (1959), ki ima mnogo dobrih zamisli, je le delno uresničen. Z izboljšavo osnovne infrastrukture za domačine bo vsaj deloma poskrbljeno tudi za goste.[32]

Lov in ribištvo

Pred drugo svetovno vojno je bilo posebej v obrobnih vaseh (na primer v Juriščah) precej divjega lova. Po vojni je oskrbo lovišč in nadzor nad odstrelom prevzela lovska zveza oziroma lovska društva. Zaradi značaja pretežnega dela gozdov in za tujce neuporabljivih dohodov ni možnosti za večji razmah lova. Eden izmed glavnih problemov je premajhen odstrel divjadi, ki povzroča veliko škode na drevesnem mladju. Ob lovu bi bilo potrebno poiskati povezave z gostinskimi organizacijami, da bi tako popestrili ponudbo.

Ribištvo je bilo razvito tudi po drugi vojni na reki Pivki in na Unici. Zdaj so ta področja za ribolov manj primerna. Omeniti je treba lov na rake v porečju Nanoščice in Pivke, ki pa je prenehal zaradi račje kuge v petdesetih letih. Znašal je 1000 do 1800 rakov letno.[33]

Promet

Do leta 1857 je bilo prevozništvo za pivškega kmeta najpomembnejša gospodarska dejavnost. Prevažal je les, seno in drugo. Z izgradnjo železnice so prevozniki izgubili glavni vir zaslužka. Ostali so jim le krajši prevozi: spravila posekanega lesa do žag in od žag na železnico, prevoz sena. Predvsem so v Trst prevažali manj vredno (po nekaterih podatkih tudi boljše) seno za konje. Pot skozi Razdrto je še dolgo ohranila svoj pomen. Za konec prejšnjega in začetek tega stoletja velja omeniti prevažanje ledu[34] do železniških postaj, od koder so ga vozili v Trst. Led so delali tako, da so

poplavili kakšen travnik (od Pivke do Postojne), ali pa so ga (na primer v Šmihelu pod Nanosom) na mestih, kjer je večni led, rezali in ga ponoči vozili v Trst.[15]

Med obema vojnama se je zaradi odpiranja novih obratov lesne industrije promet za domače prevoznike spet povečal. Tako je za novi obrat v Belskem delalo kar 40 prevoznikov, ki pa so v letu 1927 v glavnem izgubili delo, saj je Windischgrätz nakupil tovornjake. Spravilo lesa iz gozda pa so še vedno opravljali s konji vse do leta 1960.

Sedaj je na tem območju več prometnih organizacij: Železniška transportna organizacija Postojna, Transavto Postojna in Avtopromet Nova Gorica. Delavci postojnskega Železniškega gospodarstva urejajo okoli 370 kilometrov prog. Narašča število potnikov, predvsem tistih, ki uporabljajo popuste. Vse več je takšnih oblik transporta, ko prevzamejo celoten (ne le delen) prevoz.

Transavto Postojna je začel z delom pred tridesetimi leti. Leta 1947 so imeli v avtoparku tri tovorna vozila, naslednje leto še dve, ki so ju ob pomanjkanju avtobusov med Ljubljano in Novo Gorico uporabljali za potnike. Leta 1952 so opravljali tudi prevoze na progah Postojna–Knežak, Postojna–Ilirska Bistrica in Postojna–Bukovje. Leta 1965 so za luko Koper opravljali prevoze blaga. Po letu 1974 so vozni park obnovili. Sedaj opravljajo tudi tehnične preglede in servisno dejavnost. Avtopromet Gorica ima poslovalnico v Postojni. Postojna je najpomembnejše avtobusno križišče med Ljubljano, Gorico, Koprom in Reko.[35]

Tihotapstvo

Tihotapstvo se je razvilo med obema vojnama. Nastalo je kot posledica obmejnega položaja tega področja.[6] Predvsem gre za tihotapljenje iz Jugoslavije v Italijo; mnogo manj je bilo tihotapljenja v nasprotni smeri. Iz Jugoslavije so v Italijo tihotapili predvsem meso-živino v smeri Stari trg pri Ložu-Jurišče. Iz Italije so tihotapili predvsem zelenjavo. O količini in obsegu tihotapljenja pove reklo, da so na Uncu razen župnika in svetega Martina tihotapili vsi. Zvečine so tihotapci imeli svoje stalne odjemalce.

Tihotapstvo je v veliki meri omogočala podkupljiva italijanska obmejna straža – graničarji. Poveljniki graničarjev so običajno dobivali delež od pretihotapljenega blaga. Tihotapci so bili organizirani v kolonah. Imeli so tudi neke vrste zavarovanje, s katerim so krili stroške tožbe. Po nekaterih podatkih so se na meji menjali, tako da so blago do meje pripeljali jugoslovanski, naprej pa italijanski tihotapci.[36] Po drugih virih teh menjav ni bilo. Tihotapstvo je bilo predvsem posledica slabega gospodarskega položaja (primerjaj tudi vlogo terciarnih dejavnosti sploh).

SPREMINJANJE POKLICNEGA USTROJA

Za čas pred prvo svetovno vojno je bila značilna agrarna podoba krajev; razvidna je iz matičnih knjig, Leksikona občin dežele Kranjske pa tudi iz pripovedi. V Šmihelu pod Nanosom je okoli leta 1900 podoba naslednja:

Poleg kmetov različne velikosti (zemljakov, polzemljakov in drugih) so bili še gostilničarji in trgovci, ki pa imajo vsi najmanj pol zemlje in združujejo eno ali obe obrti s kmetijstvom. Tisti, ki so imeli manj zemlje (pol ali četrt), so se bolj intenzivno ukvarjali s prevozništvom lesa in sena. Obrtniki so bili iz vrst bajtarjev (imeli so zelo malo ali nič zemlje – do 2 hektara). V Šmihelu sta bila dva kovača, dva čevljarja (šuoštarja), krojač (žnidar), tesar, zidar, nadšumar (nadgozdar).

V Slavini je bila podoba malo drugačna. Tam so bili že delavci. En krčmar je bil hišar (ni imel, kot je običajno, cele ali polovico zemlje; vendar si jo je po nekaj letih pridobil). Bili so še dninarji, tudi povezani z zemljo in delavci pri večjih kmetih in kajžarji. Na dnino so hodili tudi manjši kmetje (četrtinkarji). V Slavini so bili še učitelj, kamnosek, mizar, zidar, krojač, dva kovača, dva kolarja (buognarja).

V Postojni je bila poklicna struktura bolj razvita. To je razumljivo, saj je imela vse upravne funkcije. Bili so poklici v zvezi z okrajnim glavarstvom: okrajni glavar, sodne službe, advokat, notar, občinski tajnik, dacar, sodni pristav in drugi. Zatem so bili poklici v zvezi z bolnico: zdravniki, bolniške sestre-usmiljenke; pa živinozdravnik; poklici v zvezi z obdelavo lesa: kolarji, lesni delavci; tiskarnar, fotograf, soboslikarja, klobučar, urarja, kovači, krojači, brivec, mesarja, trgovci in podobno. Po navedbi je bilo v sami Postojni 21 trgovcev, 25 gostilničarjev, 36 uradnikov, 21 obrtnikov[37] ter 55 kmetov, 15 učiteljev, 10 prometnih delavcev, 18 jamskih vodnikov, 52 zaposlenih v lesni industriji.[38] Poleg teh so bili še dimnikar, sodarji, mehanik, monterji. V gostinstvu so bili zaposleni portirji-vratarji, natakarji in kuharji. Hotelir Progler je vzdrževal še vrtnarja za zelenjavo, vrtnarja za urejanje

angleškega parka, hlapca za konje.[39] Kljub tako pisani poklicni strukturi v Postojni okoli leta 1900 lahko govorimo o agrarnem značaju trga. Posest zemlje je bila še vedno osrednja vrednota. Če izvzamemo uradniške poklice, so imeli vsi ostali (tudi lesni delavec) opravka z zemljo.

Deloma se je takšen značaj med obema vojnama spremenil, saj je šlo za kmetijstvo in lesno gospodarstvo, obenem pa za močan vpliv vojaštva. Vendar so v nemestnih naseljih (na primer v Šmihelu pod Nanosom) še zmerom bolj upoštevali kmeta kot delavca pri lesni industriji (kljub stalnim dohodkom).

Tudi obmejni položaj Postojnskega je znatno vplival na ustroj poklicev. Italijani so na tem ozemlju postavili dva obrambna pasova. Pri gradnji so zaposlili v glavnem delavce od drugod (pretežno Italijane). Naprednejše Slovence (predvsem inteligenco) so internirali v Italijo ali pa so le-ti pobegnili v Jugoslavijo. Ostalo je v glavnem kmečko, nekoliko manj delavsko prebivalstvo.

V vaseh spremembe niso bile tako občutne, saj je bilo vojaštvo v večjih naseljih, ki so imela železniško postajo (glej demografski razvoj!). To so bila naselja Postojna, Pivka in Prestranek. Tudi v vaseh, ki so bile blizu železniške postaje, so se pojavljali železniški delavci (na primer v Slavini). Šlo je tudi za povečane potrebe po delavcih v lesni industriji in opekarni v Hraščah. Po nepopolnem spisku[40], nastalem med leti 1926 in 1930, so bile v Postojni naslednje dejavnosti: štiri špedicije, štirje čevljarji[37], štiri trgovine z živili, ena gostilna, tri krčme, dva urarja, en oglar, konstrukcija hidravličnih naprav, šest drugih konstrukcij (delavnic), plinarna, trije transporti, dva kovača, trije pleskarji, trije brivci, dva krojača, štirje prekupčevalci z lesnino, tri mesnice, en avtotransport, dimnikar, tiskarna, dve advokaturi, prodaja tobaka, izvošček, elektrikar.

Pojavili so se torej poklici, vezani na razvoj omenjenih dejavnosti. Spremembe v politični upravi so povzročile, da so se v skoraj vseh slovenskih vaseh naselile po ena, dve italijanski družini (Šmihel pod Nanosom, Slavina). Navadno so to bili karabinjerji. Iz vrst kajžarjev so se javljali prosilci za delo pri Loiju (v Prestranku, iz Slavine) ali na žagi v Landolu (iz Šmihela pod Nanosom). Kajžarji so bili najbolj gibljiva delovna sila. Lahko trdimo, da je bilo tako že pred prvo svetovno vojno.

Po drugi svetovni vojni se je začel proces deagrarizacije šele v šestdesetih letih. Da je bila v petdesetih letih še skoraj povsem agrarna podoba, kažejo podatki Krajevnega leksikona LRS 1954. Občina Dolane (nekdanji Šmihel) je imela 2648 prebivalcev; od tega je bilo 24,3 odstotka delavcev in nameščencev, 70 odstotkov kmetov in 5,7 odstotka ostalih. V občini Hruševje z 2122 prebivalci je bilo 23,3 odstotka delavcev in nameščencev, 69,3 odstotka kmetov in 17,4 odstotka ostalih. V občini Postojna je bilo 6822 prebivalcev, od katerih 61,4 odstotka delavcev in nameščencev, 28 odstotkov kmetov in 10,6 odstotka ostalih. V Pivki je bilo 5598 prebivalcev, od teh 47 odstotkov delavcev in nameščencev, 42,3 odstotka kmetov in 10,7 odstotka ostalih. V Planini (takrat je obsegala tudi Laze, Grčarevec in Jakovico) je bilo 1260 prebivalcev, od katerih 58 odstotka delavcev in nameščencev, 27,9 odstotka kmetov in 13,6 odstotka ostalih.

V letu 1961 se je v občini s kmetijstvom ukvarjalo 29,8 odstotka zaposlenih, 60,7 odstotka je bilo delavcev in nameščencev, 9,5 odstotka ostalih. To je bilo približno toliko kot leta 1953. Značilno za to občino je, da pravzaprav nadaljuje staro usmerjenost v terciarne dejavnosti (turizem, gostinstvo, trgovina in promet).

Sedaj sta za Postojno pomembni dve značilnosti. Izobrazbena struktura (s tem pa tudi poklicna) je nižja od povprečne v SR Sloveniji. V letu 1976 je imelo od 7272 zaposlenih 212 (2,9 odstotka) visoko izobrazbo, 268 (3,7 odstotka) višjo, 1008 (13,9 odstotka) srednjo, 553 (7,6 odstotka) nižjo izobrazbo, 302 (4,2 odstotka) je bilo visokokvalificiranih, 2262 (31,1 odstotka) kvalificiranih, 1612 (22,1 odstotka) polkvalificiranih in 1055 (14,5 odstotka) nekvalificiranih delavcev (po ZSRSS).

Ta struktura zaposlenih posredno govori tudi o tehnološki razvitosti občine Postojna. Druga značilnost je velika fluktuacija (odliv–prelivanje) kadrov. (Podatki za Transavto[41] za leta 1975–1979 kažejo na relativno stalnost režije; sem pridejo delavci iz proizvodnje zaradi invalidnosti. Pri okrog 400 delavcih je v povprečno petih letih iz režije odšlo 47 delavcev, iz proizvodnje pa kar 260. Prišlo je 88 delavcev v režijo in 347 v proizvodnjo).

Poseben problem je odliv visoko izobraženih delavcev. Ta odliv se bo po pričakovanju predstavnikov skupščine občine in delovnih organizacij

zmanjšal z vpeljavo usmerjenega izobraževanja, ko bo razen dosedanjega gozdarskega šolskega centra in gimnazije – zdaj naravoslovno-matematične usmeritve – še kovinarska, lesna in ekonomska usmeritev.[42]

SPREMINJANJE SOCIALNEGA USTROJA

Družbeno razlikovanje je bilo v avstro-ogrski monarhiji ena izmed njenih osnov. Pri tem gre za razlikovanje med mestom in vasjo, veleposestvom in mestom. Obenem pa za razlikovanje znotraj mesta in vasi. Razlikovanje je bilo vgrajeno v sam volilni sistem[43] in je onemogočalo, da bi nižje plasti dobile priznano družbeno moč. Poleg tega gre na Postojnskem za razlikovanje na jezikovnem oziroma narodnostnem področju, za nasprotovanja (najbolj so bila očitna med šestdesetimi in osemdesetimi leti) med Nemci in nemškutarji, ki so se zbirali v kazinu ter Slovenci, narodnjaki, ki so se zbirali v čitalnici.

Stvarni družbeni položaj obeh strani se je najjasneje pokazal ob volitvah. Te so tudi pokazale na odvisnost nekaterih stanov od oblasti. Tako Tuma poroča o učiteljih, ki so zaradi bojazni glasovali za nemškutarskega kandidata.[44] O spreminjanju razmerij med nemškutarsko in narodnjaško stranko zgovorno priča učitelj Janez (Johann) Thuma, ki je v istem času kot Tuma volil nemškutarskega kandidata (in tudi agitiral zanj), kasneje pa je volil narodnjaške kandidate.

O spreminjanju politične moči priča tudi zahteva v Notranjcu ob Vilharjevi proslavi leta 1906, naj bi odstranili vse nemške napise. Postojna naj bi tega leta imela popolnoma slovenski videz.

O razlikovanju med družbenimi plastmi govorijo tudi razmerja med vodstvenimi plastmi društev in drugim članstvom. Ob tem je treba omeniti že omenjeno sestavo političnega in gospodarskega društva v Postojni, pivškega dela taborovega odbora leta 1869 in podobno. Razlikovanje pogojuje družbeni položaj nekega človeka. Omenjeno je bilo že razlikovanje, vgrajeno v volilni sistem. Prebivalci Postojnskega so volili v tretji kuriji (mesto Postojna), četrti (kmetje, ki so plačevali davek) in v peti, splošni, od 1907 naprej vsi, starejši od 24 let. Razliko med mestom Postojna (do 1909 je bila trg) in okoliškim podeželjem lahko med strankarskim bojem označimo kot razliko med liberalci in klerikalci.

Tudi vas je bila družbeno precej razplastena: glavni nosilec in družbeno najbolj priznan je bil kmet - zemljak s trgovino ali gostilno. Nižje so bili pol in četrt zemljaki. Kmetje so se sploh strogo ločili od bajtarjev (imenovanih tudi hišarji, ponekod kajžarji). Tudi skupna zemlja – jus – se je delila glede na velikost zemlje; zemljaki so dobili ustrezno večje kose kot pol in četrt zemljaki; bajtarji niso dobili ničesar. Za bajtarje je bilo najbolj značilno, da so bili poklicno podjetni; iz njihovih vrst so se porajali obrtniki – žnidarji, kovači, čevljarji . . . Vendar so obrtniki in delavci prihajali tudi iz kmečkih vrst, iz stranskih vej. Prevzemnik kmetije je ostal kmet, drugi sinovi, ki so imeli izgovorjen kot ali ležišče, pa so se navadno preživljali z obrtjo ali kot delavci. Če so ostali doma, so bili neke vrste hlapci. Nižje plasti so bili hlapci in dekle, ki so jih zaposlovali najbolj premožni kmetje ter trgovci in gostilničarji. Od neproduktivnih plasti je treba omeniti preužitkarje, iz katerih so marsikje nastali berači.

Razliko med družbenimi plastmi različnih poklicev in posesti najbolj nazorno kažejo tipi stavb v Planini. Prevozništvo (le-to je omogočalo, s prenehanjem pa tudi zavrlo razvoj Planine) je najbolj prispevalo k razlikovanju. Tako srečamo preproste tridelne tlorise stavb pri hišarjih pa tudi sedem in devetosne stavbe pri gostilničarjih. Gostilničarji in trgovci so bili v Planini (podobno v Razdrtem) najpomembnejša družbena plast, plast, ki je tudi najhitreje obogatela.

V vaseh, manj v Postojni, so imeli izredno pomemben položaj župniki. O tem pričajo ne le velika župnišča, ampak tudi volilni izidi na podeželju. Izredno pomemben položaj so imeli tudi župani. Njihova izvolitev je pomenila potrditev prejšnjega položaja, omogočala pa je vstop v nekatere pomembne odbore.

O premikih v vrednotenju družbenih plasti pričajo volilni listi za volitve tretjega volilnega razreda v Postojni leta 1908 ali 1909. Med dvaindvajsetimi kandidati je bila večina posestnikov, vendar so bili vmes tudi že železniški delavec, mali posestnik, soboslikar, tesarski mojster, tiskarnar.

V posebnem položaju so bili učitelji. Njihov družbeni položaj je pomenil izboljšanje, pa tudi nadaljevanje poklica učitelja v cerkvenem okviru. Niso namreč več bili pod cerkvenim vodstvom, tako kot v šestdesetih in sedemdesetih letih, vendar jim je prav odvisnost od trenutne uprave narekovala omahljivost. Tudi denarno so slabo stali. Tisti, ki so jim posojali

stanovanje in jih imeli na hrani, so natanko vedeli, da bodo z njimi malo zaslužili. O njihovem položaju priča spomenica učiteljev dežele Kranjske Dejanja govore leta 1913. V Matenji vasi je zaradi obupnega gmotnega položaja in brezizhodnosti naredil, tako je napisano v komentarju, samomor sedemindvajsetletni učitelj Brus. V gostilnah so jim plačevali drugi. Prav zaradi svojega gospodarskega položaja učitelji niso nikdar imeli kdo ve kakšnega družbenega ugleda, kljub temu, da so skrbeli za izobraževanje in vzgojo otrok. Strankarski boji so se bili tudi znotraj učiteljskih vrst. Malo pred prvo vojno so dobili člani Slomškove zveze 25 odstotne draginjske doklade, nečlani pa 10 odstotne ali nič.

Razlikovanje v mestu je bilo nekoliko drugačno, čutiti ga je bilo predvsem v vrhu. Na vrhu so bili veleposestniki – tisti, ki so volili v prvem volilnem razredu; to niso bili Slovenci (Fran Jurca ni volil v I. razredu); potem so bili lastniki žag, upravni organi, hotelirji, trgovci na debelo in drobno. Visoko v tej hierarhiji so bili tudi državni uradniki.

Čas italijanske okupacije osnovne družbene hierarhije ni bistveno spremenil. Najbolj je prizadel inteligenco in napredno plast. Inteligenco so prisilili v pobeg ali internirali v Italijo. Internirali so tudi železniške delavce, razredno najbolj zavedno plast. Spremeni se tudi vrh. Poleg kneza Windischgrätza so bili v vrhu Italijani. V tridesetih letih so bili lastniki celotne lesne industrije. Iz že omenjenega spiska (glej dejavnosti pri poklicnem ustroju) je videti,[45] da so vso gospodarsko moč imeli v rokah Italijani. Od 106 nosilcev dejavnosti je bilo italijanskih 50; vendar gre pri tem za pomembnejše: hidravlične naprave, konstrukcije, špedicije, banke in podobno.

Opisano razmerje velja za glavna naselja z železniško postajo. Na vasi je bilo razmerje podobno onemu pred prvo svetovno vojno. Italijanska je bila običajno ena gostilna Dopolavoro; upravljali so jo Slovenci pod pritiskom italijanskih oblasti. Niso bile uspešne, saj so se ljudje zbirali v gostilnah s slovenskim značajem (na primer v Šmihelu pod Nanosom je lastnik gostilne Dopolavoro propadel). Razlikovanje med slovenskim in italijanskim je bilo posebno v mestu tako očitno, da ni ostal noben napis, pravzaprav nič, kar bi govorilo o slovenstvu. Po pripovedovanjih so se ljudje v lokalih in na cesti pogovarjali v italijanščini. Posebej v šoli je bilo razlikovanje zelo očitno, saj so javno zasramovali (s pljuvanjem, tepežem in podobnim) vsakega otroka, ki je spregovoril slovensko.

Izrazito je bilo razlikovanje tudi med fašisti in nefašisti. Marsikje je bil za opravljanje dela potreben vpis v fašistično organizacijo. Vprašanje, postati fašist in ostati na delu ali biti Slovenec in delo izgubiti, je bilo odvisno od lastnika podjetja. Merilo za razlikovanje je bila dejavnost pri fašistični milici (nekaj članov – Slovencev je izgubilo življenje).

Po vojni so se nekdanje družbene raziike spremenile. Veleposestnik Windischgrätz je bil razlaščen; prav tako so bili odvzeti zemljiški in stavbni viški cerkve. Takoj po vojni gre za poskus uveljaviti novo vrednoto – kolektiv, zadrugo, s posegi v tedanjo zemljiško lastniško strukturo, kar je povzročilo pri kmetih nezadovoljstvo.

Večina ljudi se je redno zaposlila. S stalnim virom dohodkov so se začele razlike zmanjševati. V zadnjih desetih, dvajsetih letih se v vrednotenju kaže premik. V vasi je najvišja vrednota kmetija, pri kateri je gospodar ali nekdo izmed članov družine redno zaposlen v podjetju. Nekatere raziskave življenjskih stilov[46] pa kažejo na novo pojmovanje družbenega razlikovanja.[47]

POJASNILI

1. Prispevek je del osnutka za etnološko topografijo občine Postojna.

2. Podatki v prispevku so – tudi z literaturo – omejeni z letom 1980. Po tem letu je treba omeniti vsaj še dve deli: Miroslava Pahorja in Ilonke Hajnal, Po jamborni cesti . . . v mesto na peklu, Ljubljana 1981, in pravkar izdani zbornik Ljudje in kraji ob Pivki 2, Postojna 1985. Upoštevati je treba tudi dosegljive podatke popisa iz leta 1981.

OPOMBE

[1] Podatki za leto 1979 so iz elaborata Analiza razvojnih možnosti, SO Postojna.

[2] Janez Rebec, Geografija Krasa.

[3] Gre le za stalno prijavljene.

[4] Primer, podoben Prestranku, je Belsko, kjer začne naraščati prebivalstvo po otvoritvi Windischgrätzove žage.

[5] Po vojni je ostajala Planina na robu dogajanja zaradi bojazni, da jo bodo poplavili do višine 480 metrov. Ta razlog je tudi največ prispeval k starinski podobi naselja.

[6] Silvo Fatur, Pivka med obema vojnama, v: Ljudje in kraji ob Pivki, Postojna 1975 (naprej: LKP).

[7] Lojze Gosar, Zdomstvo v SRS, Geografski vestnik 50.

[8] Povprečje v SRS je 5,7 odstotka.

[9] Leksikon občin dežele Kranjske za leto 1900 (1905).

[10] Maks Smrdel, Gradivo za zgodovino NOB na Pivki, LKP.

[11] Vladimir Kokole, Postojna kot geografsko središče, Geografski vestnik 50.

[12] **Navedki iz Postojinskega in Logaškega okrajnega glavarstva. Postojna oz. Logatec 1889.**

[13] Primorske novice, april 1981.

[14] V petdesetih in šestdesetih letih se začne spreminjati način prevažanja. Uvajajo tovornjake.

[15] Prim. Marija Makarovič, Medsebojna pomoč na Slovenskem, Ljubljana 1979.

[16] Že v prejšnjem stoletju sta bili dve veliki žagi, v Pivki in v Postojni, ki ju ni poganjala voda, temveč para. Iz njiju se je razvila poznejša lesna industrija.

[17] Zinka Žužek, Razkroj in inovacije na Juriščah, Vaje iz obče etnologije, 1980.

[18] Ustno Vid Dolenc, nekdanji občinski tajnik (maj, junij 1981).

[19] Podatek o stopnji tehnološke opremljenosti je potreben zato, ker kaže na zahtevano kvalifikacijsko strukturo, posredno govori o ravni v načinu življenja nekega naselja, o centralnosti ali marginalnosti.

[20] Strokovnejša delovna mesta so zasedli Italijani.

[21] Po ustnih informacijah je bil do Slovencev strpen in jih ni silil, naj se vpišejo v fašistično organizacijo (tudi sam ni bil fašist).

[22] Podatki iz zbornika Lesna industrija na Pivškem, Pivka 1976; glasilo Javor.

[23] Podatki iz publikacije LIV – 25. letnica, 1978; Livove informacije.

[24] Programi podjetij so bili v začetku naključni, izdelava pa obrtniška. Za Postojnsko je značilno, da so podjetja v prvem obdobju izdelovala polizdelke. V zadnjih desetih letih je prišlo do finalizacije proizvodnje.

[25] Glasilo Perutninskega kombinata Pivka. Ob 20. letnici, 1979.

[26] Glasilo SGP Gradnje ob 30. letnici.

[27] Pivčani so najemali kosce z Vipavskega in s Krasa, da so lahko šli sami delat v gozd.

[28] Lesna industrija na Pivške, Pivka 1976; glasilo Gozdnega gospodarstva Postojna, posebej številke 4, 1980 Gozdnega gospodarja (ob 30. letnici samoupravljanja).

[29] V. Bole, Analiza trgovskih površin v občini Postojna, diplomska naloga, Ekonomska fakulteta Ljubljana.

[30] Med mestom Postojna in jamo ni prave povezave; to se posebno občuti v zadnjih dvajsetih letih, ko motorizirani turizem hitro narašča in se turisti v mestu skoraj ne ustavljajo.

[31] Težnje po obnovitvi v Perspektivnem investicijskem programu okraja Postojna, 1954 (za dobo 1952–1962).

[32] Turistični program občine Postojna, 1958; glasilo THO Postojna; 150 let Postojnske jame 1818–1968 (zbornik člankov).

[33] Perspektivni investicijski program okraja Postojna za dobo 1952–1962, Postojna 1954; Turistični program, kot v op. 32.

[34] Nada Kovačič, v LKP.

[35] Informacija o ŽTO Postojna, Primorske novice, april 1981; gradivo za pripravnike v Transavtu; glasilo Transavto Postojna. Za obdobje pred prvo svetovno vojno: Maks Smrdel, Prispevki za . . . zgodovino Pivke, v LKP.

[36] Menjavo so opravljali zaradi dokumentov, saj so se italijanski tihotapci lažje gibali.

[37] Očitno gre za nosilce dejavnosti, ne pa za vse izvajalce.

[38] Prim. s podatki pri lesni industriji za obdobje pred prvo vojno.

[39] Henrik Tuma, Spomini iz mojega življenja, 1937.

[40] Nepopoln je spisek zato, ker je na primer gostiln precej več. Ni znano, po kakšnih merilih je spisek nastal (Arhiv IZRK).

[41] Informativno gradivo pri kadroviku.

[42] Uporabil sem v glavnem ustne navedbe, rojstne knjige v Slavini, Šmihelu pod Nanosom in v Postojni za obdobje 1880–1910; od 1920 naprej je o stanju staršev in botrov čedalje manj podatkov, okrog 1930 nič več razen imen. Za obdobje po drugi vojni: Krajevni leksikon LRS za leto 1953; Krajevni leksikon Slovenije I., 1968; knjižice Zavoda SRS za statistiko; za odliv visoko izobraženih kadrov glej Analizo razvojnih možnosti občine Postojna, 1979.

[43] O volitvah in volilnem sistemu po Vasiliju Meliku, Volitve na Slovenskem 1861–1918, 1965.

[44] Tuma je imel možnost voliti. Ker so računali, da bo volil nemškutarskega kandidata, so mu, čeprav je bil samo pomožni učitelj in le osemnajst let star, dali volilni listek. Pred volitvami je

sodeloval pri agitaciji za narodnjaškega kandidata, zato so mu hoteli volilni listek odvzeti, pa ga je pred njimi v znamenje nasprotovanja strgal. Zavoljo tega ga je oštel takratni okrajni glavar Anton Globočnik, ki je bil v mladih letih tajnik dunajske Slovenije in leta 1848 zastopnik **Slovencev na slovanskem kongresu v Pragi. Kot v op. 39.**

[45] Za označitev italijanskih in slovenskih nosilcev dejavnosti se zahvaljujem Janku Severju iz Postojne.

[46] Prim. Peter Klinar, Življenjski stili Slovencev, Teorija in praksa 1979. K tej razdelitvi, ki je naslonjena na kvalifikacijski kriterij, bo potrebno dodati razlikovanja med mestom in vasjo (problem marginalnosti – centralnosti), razlikovanje po poreklu (Neslovenci – Slovenci). Verjetno se da ugotavljati tudi konstante, na primer vprašanje razlikovanja v vasi med avtohtonimi in priseljenimi prebivalci.

[47] Uporabil še: Spomenica Dejanja govore, Ljubljana 1913; Maks Smrdel, kot v op. 35; Arhiv IZRK, volilni listi za leto 1908 ali 1909.

akademik dr. Emilijan Cevc
Umetnostnozgodovinski inštitut
Franceta Steleta ZRC SAZU
Novi trg 5
61000 Ljubljana

KOPIJA MADONE IZ TRAPANIJA V BEGUNJAH PRI CERKNICI

Ob cesti iz Cerknice na Bloke se je razpotegnila vas Begunje, ki se omenja v virih že leta 1260. Kakor Cerknica in vsa naselja po Menišiji je pripadala svoj čas zemljiškemu gospostvu kartuzije Bistra. Prednica današnje župnijske cerkve sv. Jerneja se omenja prvič v 14. stoletju; v dneh turških napadov je bila okrepljena s tabornim obzidjem. Bržčas je v 14. stoletju stala tudi že cerkev sv. Ožbalta na vzpetini ob vasi, ki pa je zdaj samo še kapela, zakaj od nekdanje cerkve je ostal le gotski, s križnorebrastim obokom prekriti prezbiterij, katerega zahodna stena s slavolokom se je spremenila v zunanjo fasadno steno kapele. Na tej so se ohranili ostanki slikarij – dobro je razločiti figuro Kajna, ki mu darovani snop jemlje hudičeva taca, slabše pa je viden Abel z ovco. Slikarija še ni docela odkrita, pripada pa (kolikor je videti skozi varovalno folijo) menda drugi četrtini 16. stoletja s pokmeteno predelanimi renesančnimi odmevi. Letnica na vratih – 1852 – zaznamuje najbrž čas, ko so podrli ladjo. Precej slabo ohranjeni leseni oltar pripada tipu poznega 17. stoletja.

Ko je tedanji spomeniški konservator dr. France Stelè 10. julija 1929 menda prvič in zadnjič obiskal begunjsko kapelo, je vnesel v terenski notes zapis o še nekem umetnostnem objektu v njej: »Alabastrni kipec Marije z Detetom v naročju, stoječ, po Giov(anniju) Pisanu, ves razbit; spodaj nekaj zlatenja, ki je novo.«[1] Po Steletovi fotografiji[2] ustreza tedanje stanje kipa današnjemu, le pozlata je bila svoj čas bolje ohranjena. Kip je stal v lesenem tabernakljastem ohišju med bujnim vencem umetnih rož. – Podpisani sem kip prvič videl poleti 1955 in tedaj mu je manjkala spodnja plošča podstavka z volutno motiviko. Ko sem 19. avgusta 1985 Begunje spet obiskal, sem našel kip shranjen v neki hiši; nekoč razdeljeni (Stelè: »... ves razbit«) kosi z volutno ploščo vred so zdaj skrbno zlepljeni, le zlateni ornamenti so bili odrgnjeni.

Kip je izklesan iz belega alabastra in je visok 47 cm; pri tem odpade na celotni podstavek 7,2 cm, na sámo spodnjo ploščo z volutami pa 1,8 cm. Spodnja plošča je široka 21 cm, globoka pa 11,2 cm; največja širina kipa (od levega do desnega Marijinega komolca) znaša 15,4 cm.

Marija stoji v lahnem kontrapostu; desna noga je pomaknjena nazaj, da koleno plastično izstopa. Telo je malce S–asto vzvalovano, kar je opaziti samo v pogledu od sprednje in hrbtne strani; to stojo opravičuje izbočeni levi bok, nad katerim drži Marija oblečeno Dete. Jezus, katerega desna noga je lahno dvignjena in skrita pod haljico, se je z gornjim delom telesa obrnil k Materi in se z dvignjeno glavo zazrl v njen obraz; z desnico ji sega do zasuka oglavnice nad prsmi, levico pa mu pridržuje Marija s svojo desnico. Toda Marijin obraz ne sledi Otrokovemu pogledu; zazrt je predse mimo Kristusa. Marija je čez haljo, ki se ji v nekoliko okorno izpeljanih gubah nabira ob stopalih, ogrnjena v plašč; ta ji na levi strani pada v navpičnih gubah, proti ozadju pa se izteka poševno, medtem ko se pod desno roko oblikuje v dve veliki, koncentrični ločni gubi, tretja pa ob podlahti obkroža desnico; na hrbtni strani se halja in plašč urejata v shematičen sistem velikih navpičnih gub. Glavo pokriva Mariji prt, izpod katerega silijo ob ovalnem obrazu valujoči lasje; od leve rame se peplum zavihuje nad prsmi proti desni rami, na hrbtni strani pa je skrepenel v suhoparen, spodaj kotno zalomljen iztek. Otrokova haljica je čez boke nabrana, kakor bi bila spodrecana; rokavci segajo le do komolcev. Jezusov obraz je debelušen, glavo pa mu pokrivajo kratki, lahno kodrani lasje.

Marija stoji na postamentu, ki (danes) povzema v tlorisu obliko zapotegnjenega osmerokotnika (ali pravokotnika z močno posnetimi ogli); zgoraj in spodaj je ta del podstavka zaključen z bogatim profilom, na sprednji strani pa se njegov zgornji rob usloči nad okroglo kartušo z grbom. Grb flankirajo na straneh po trije volutasti zavihki, ki so izklesani iz istega kosa kot širša in nižja spodnja plošča, ki je prav tako ujeta med letvasta profila. – Grb predstavlja na petih zavihnjenih lokih (pentljah) stoječo peterico stolpov, ki rasto od nižjih krajnih dveh do najvišjega srednjega; nad stolpi plava v lahen lok usločena kača. Razlago grba si prihranimo za pozneje.

Alabastrni Marijin kip v Begunjah

Kip je bil delno tudi polihromiran. Na Marijinem plašču opazimo modro barvo podloge. Marijini lasje so temno rjavi, ustnice so pordečene, zenici sta modri. Bel Marijin plašč je okrašen z zlatimi (a precej odrgnjenimi) brokatnimi vzorci in z zlatim ornamentom je poudarjen njegov široki rob. Zgornji del podstavka pokriva renesančno občutena tekoča vitica s palmetnimi listi. Preprostejša vitica spremlja tudi profil spodnje plošče. Ozadje grba je opečno rdeče.

Kip je na več mestih poškodovan. Manjkajo deli podstavka, odkrhnjeni so kosci plastičnih volut. Precej je trpel spodnji del figure; večja poškodba je na levi strani, kjer manjka kos izteka Marijine halje, nekateri drobci pa so bili odlomljeni, a so spet prilepljeni. Zgornji del podstavka je zadaj najbrž drugotno prisekan, ker tamkaj ni profilno oblikovan kot spredaj. Marijini in Jezusovi lasje so nekoliko odrgnjeni. V Marijini oglavnici sta zdaj dve luknjici v višini vratu – verjetno sta bila vanju zataknjena konca novejšega kovinskega nimba. Tudi namestitev kipa na podstavku najbrž ne ustreza prvotni, ker je figura pomaknjena preveč na svojo desno stran.

Na prvi pogled daje kip se srednjeveški vtis, da, spomni nas kar na italijansko skulpturo 14. stoletja. Pred tako datacijo pa nas svari že zlatena ornamentika na podstavku in na Marijinem plašču, ki jo je zaradi očitne neskladnosti imel Stelè za novejšo. Uganka kipa se mi je razrešila pred leti med obiskom cerkve Santissima Annunziata v Trapaniju, pristaniškem mestu v skrajnem severozahodnem oglu Sicilije. V kapeli te cerkve, nastale v prvi

polovici 14. stoletja, stoji sredi votivnih darov sloveči marmornati kip Madonna di Trapani – in begunjski kipec je njegova precej zvesta kopija. Trapanijski kip je skoraj naravne velikosti – okoli 172 cm je visok – in še dandanes je zelo češčen ter ovit v legendarno izročilo.

Opis begunjskega kipa ustreza, kar zadeva Marijino figuro, v vseh glavnih značilnostih opisu trapanijskega. Marijina in Jezusova drža je na obeh skulpturah enaka, le kontrapostnega nagiba, ki je v Begunjah zelo izrazit, v Trapaniju ne opazimo, zato se zdi sicilski kip nekoliko vitkejši in je na njem bolj čutiti tudi odmev francoskih plastik 14. stoletja, ki jih je neznani italijanski kipar trapanijske Madone gotovo poznal. Marijin pogled, ki se v Begunjah izgublja v daljavo, je v Trapaniju usmerjen proti Jezusu. Nagib Otrokovega telesa je v Trapaniju manj sunkovit, gibi rok so mehkejši, bolj »živi«. Draperija oblačil je realnejša, manj shematizirana, in peplum se realneje razvija ob obrazu, ki je tu ovalnejši in poživljen celo z lahnim nasmeškom. Hrbtna stran je tudi pri trapanijskem kipu precej sumarno obdelana, a vendarle z večjim plastičnim občutjem, saj segajo ločne gube plašča skoraj do srede hrbta. Tudi »spodrecanost« Jezusove haljice je manj očitna kot v Begunjah in na mnogih drugih kopijah.

Kateremu umetniku ali umetniškemu krogu bi smeli pripisati trapanijski kip?

Alabastrni Marijin kip v Begunjah, hrbtna stran

Ob srečanju z begunjskim kipom je Stelè pravilno zaslutil smer, v kateri se skrivajo zarodki tega Marijinega ikonografskega tipa in njegovega slogovnega izraza – pomislil je na kiparski krog Pisanov in s tem na italijansko kiparstvo trecenta. Tudi Madono iz Trapanija je večina raziskovalcev pripisala pisanovski delavnici in začetku druge polovice 14. stoletja. Med prvimi ga je prisodil »šoli Nicola Pisana« G. di Marzo.[3] Adolfo Venturi[4] je poskušal uvrstiti kip med dela naslednikov mojstra Tina da Camaino. A. Sorrentino[5] je pomislil na kiparja pisanske šole, ki je študiral vzore Giovannija Pisana. V. Scuderi[6] je povezal kip z deli Nina Pisana in ga uvrstil v čas med 1340–1345. Temu mišljenju se je pridružil tudi P. Toesca.[7] V bližino Doječe Madone (Madonna del Latte) iz cerkve Santa Maria della Spina v Pisi (zdaj v Museo Nazionale di S. Matteo, Pisa), ki je delo Nina Pisana, je pomaknil trapanijski kip tudi S. Bottari.[8]

Na svoj način podpira pisanovsko izhodišče tudi legenda, ki pripoveduje, da je zašel kip v Trapani iz Orienta, odkoder so ga hoteli Pisanci na beneški ladji rešiti pred Saraceni; prenesti so ga želeli pač v Piso. Ob sicilskem obrežju pa je ladjo zajel hud vihar, ki je mornarje prisilil, da so z drugim tovorom vred vrgli v morje tudi težki Marijin kip. Tega so nato našli ribiči in ga spravili v Trapani. Ťedaj pa so se spet oglasili Pisanci, češ da je kip njihov. Navsezadnje so se zedinili, naj o lastništvu kipa razsodi božja sodba. Madono so naložili na voz z volovsko vprego in se pogodili, da pripada Madona Pisancem, če bo voz s kipom zavil proti morju, in Trapanijcem, če bosta vola krenila v notranjost dežele. In vola sta potegnila kip do oratorija, ki je menda stal že zunaj Trapanija na mestu, kjer je današnja cerkev Santissima Annunziata. Tamkaj so nato kip namestili. – Po nekem »sirijskem« zapisu naj bi bil kip izdelan leta 730 (po mohamedanskem štetju let, kar bi po našem dalo leto 1352), naročil pa naj bi ga bil neki duhovnik na otoku Cipru.[9]

Hanno-Walter Kruft, ki je trapanijskemu kipu posvetil doslej najobsežnejšo, pravkar citirano razpravo, se je pridružil teoriji o avtorstvu Nina Pisana, češ da spada kip slogovno v skupino njegovih plastik, med katerimi sta glavni Madonna del Latte iz Pise in Oznanjenje v pisanski cerkvi S. Caterina. Kruft je poudaril, da je med Madono del Latte in trapanijsko tolikšna sorodnost, da bi smeli obe pripisati isti delavnici, če že ne isti roki. Značilna je tudi obdelava hrbtne strani pri obeh figurah. Obleka je obakrat tesno nategnjena ob telesu, gube se izgubljajo v napetem blagu. Pri Madonah, ki so dokazana dela Nina Pisana (S. Maria Novella v Firenzi; Madona na nagrobniku doža Cornara v cerkvi SS. Giovanni e Paolo v Benetkah), modelirajo hrbtno stran težke ločne gube.[10] – A tudi to pot vzbujajo nekateri momenti pomisleke; marmor, iz katerega je izklesana trapanijska Madona, je grški z otoka Naxos ali Paros, kar bi kazalo, da je kip nastal zares na Cipru, vendar pa pod dletom nekega pisanskega kiparja. Ob živahnih trgovskih zvezah med ciprskim kraljestvom in križarji je kaj verjetno, da je na Cipru delal kakšen pisanski kipar. Po nekem arhivskem podatku naj bi bil Marijin kip postavljen v Trapaniju leta 1370, leta 1363 pa so Turki napadli Ciper, kar bi utegnilo sprožiti tudi »beg« kipa.[11]

Angela Franco Mata[12] uvršča trapanijsko Madono v pisanski kiparski krog učencev Andrea da Pontedera in njegovih sinov Nina in Tomassa Pisana. Njegov avtor je poznal predvsem Ninovo delo, vendar ga je svobodno interpretiral. Toda če natančneje pogledamo modelacijo figur na bronastih vratih firentinskega Baptisterija, ki jih je ustvaril Andrea, moramo pokazati tudi na verjetnost njegovega vpliva.

V 15. stoletju je bila trapanijska Madona eden najpomembnejših romarskih ciljev na Siciliji in že tedaj je doživljala številne posnetke. Med kiparji, ki so se po svoji volji ali po želji naročnika zgledovali ob tej milostni podobi, a je niso suženjsko kopirali, omenimo v prvi vrsti Francesca Laurana in Domenica Gaginija. V 16. in 17. stoletju se je število kopij množilo iz dneva v dan. Guglielmo Gumppenberg[13] poroča, da so mnogi kupovali iz alabastra izklesane kopije in jih prenašali v svojo domovino. Kar štirideset kiparskih delavnic je izdelovalo kipe trapanijske Madone. Mnogi od teh, posebno kipi manjšega formata, so bili namenjeni za zasebno pobožnost in za razne samostanske kapele. To so bili pač devocionalni kosi, romarski spominki, kakršne srečujemo še danes na božjih poteh. Nekateri teh kipov posnemajo trapanijski original le motivno in ga celo svobodno variirajo, drugi so mu zvesti v vseh nadrobnostih prav do poteka draperije. Tako so na primer »posnetki« Francesca Laurana ali Domenica Gaginija v resnici le »variacije na temo« (pri prvem npr. Madona v palermski katedrali ali tista v Palazzolo Acreide – S. Maria della Medaglia; pri drugem Madona v Erice – Chiesa

Madona iz Trapanija

Madre, v S. Mauro Castelverde – Palermo, S. Maria dei Franchi in še drugi kipi iz Gaginijeve delavnice).[14] Mnogo številnejše so »zveste« kopije, ki prehajajo pogosto že v popolnoma obrtniško, devocionalno blago. Naštejmo le nekatere: kipec v zbirki Santocanale v Partanni (Mondello), v katedrali v Mazata del Vallo, v Salemi (Chiesa Madre), v mestni cerkvi v Marsali (izdelek Gabriela di Battista in Jacopa di Benedetto) in še mnogokje.[15] Zašli so tudi v različne muzeje – v pariški Louvre, v Berlin, v London itd. Najdemo jih v cerkvah v Benetkah, v Brindisiju, v Bologni, v Padovi; Toesca je zapisal, da jih je v Italiji nešteto. Seveda so odromale kopije tudi v druge evropske dežele; najprej so se naselile v obmorskih mestih, nato so segle v notranjost kontinenta. Nekaj španskih je zbrala in osvetlila Angela Franco Mata: v Palma de Malorca (Iglesia de la Sangre), v Solleri na Malorci, v Alba de Tormes (Salamanca, karmeličanski samostan), v Barceloni (Museo de Arte de Cataluña, v Madridu (Convento de MM. Carboneras), na Kanarskih otokoh (katedrala San Cristóbal v La Laguni) itd.[16]

Madona iz Trapanija, hrbtna stran

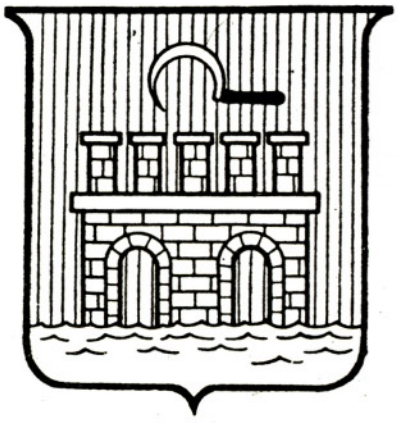

Grb mesta Trapani

Med prvimi prenašalci teh plastik so bili mornarji, saj je trapanijska Madona njihova posebna varuhinja. Zato je razumljivo, da so njene kopije zašle tudi v Dalmacijo, od katerih je doslej znane objavil Cvito Fisković.[17] Med najlepšimi je (med zadnjo vojsko izgubljena) Madona iz Sv. Šimuna v Zadru; drugi kip v Zadru hrani samostan Sv. Marije. Na Pelješcu je kip v cerkvi Gospa sniga v Borju, v Luki na Šipanu v župnijski cerkvi, v Orebiću v zasebni lasti itd. Vsi dalmatinski kipi so šablonski posnetki originala in povečini izdelki 17. in 18. stoletja. Izgubljeni zadarski kip je imel na bogato baročno okrašenem podstavku tudi trapanijski grb.

Razumljivo je, da je kopije težko natančneje datirati. Velik del jih pripada 16. in 17. stoletju. Če pa upoštevamo, da je samo v Trapaniju okoli 40 delavnic klesalo te skulpture, si lahko mislimo, da niti zdaleč ni mogoče določiti, katere pripadajo tej ali oni delavnici.

Zgoraj sem opisal grb, ki bogati podstavek begunjskega kipa. To naj bi bil grb Trapanija, mesta, ki se je ponašalo z antično tradicijo in z močnimi utrdbami. Zato je sprejelo v grb peterico stolpov, ki stoje ob ali na obzidju, z dvema polkrožno zaključenima vhodoma; spodaj je morje, nad stolpi pa plava srp.[18] Po grški besedi za srp – »drepanon« – naj bi bilo dobilo antično naselje tudi ime, ker je bilo zgrajeno med morjem in srpasto zaokroženim hrbtom predgorja. Toda kaj se je zgodilo z grbom na begunjskem kipu? Podstava stolpov (obzidje z vrati) se je spremenila v uvihnjeno jezikaste pentlje ali liste, o obzidju ni več sledu in nad stolpi se vije namesto srpa – kača. Ali kipar res ni poznal grba svojega mesta? Ali je kip nastal po sekundarni predlogi zunaj Trapanija? Zelo verjetno se mi zdi, da so izdelovali kopije trapanijske Madone tudi drugod po Italiji in ne samo v Trapaniju.

Kako bi begunjski kip opredelili? Vsekakor spada med kvalitetnejše umetnoobrtne izdelke svoje vrste, dasi je življenje v njem nekoliko zaledenelo. Dokaj natančno posnema sicilski original, celo v polihromaciji, a s tako mero spretnosti, da presega zgolj ikonografsko šablono. Po motivni strani ga lahko primerjamo z dalmatinskimi kipi in z mnogimi drugimi po svetu, ki se niso od originala preveč oddaljili. Zlata vitičasta valovnica na podstavku je tako klasično resna, da kaže na čas, ko so bili vsaj v ornamentiki renesančni spomini še zelo živi. Verjetno je begunjski kip nastal še v 16. stoletju ali najpozneje v zgodnjem 17. stoletju. Taki dataciji bi tudi volutno plastično okrasje postamenta ne nasprotovalo.

Kako pa je kip zašel v Begunje?

Po ljudskem izročilu naj bi bil darilo bistrskih kartuzijanov. Toda mar bi ga menihi res darovali cerkvi sv. Ožbalta in ne večji cerkvi sv. Jerneja? Verjetneje se mi zdi, da je priromal kip od tržaške strani po poti, ki je čez Cerknico in Bloke povezovala Trst z Notranjsko in Dolenjsko. Da bi pri tem sodelovali kartuzijani, kot si je zamislila ljudska domišljija ob zares nenavadnem kipu, ni prepričljivo dokazljivo in je celo malo verjetno.

»Trapanijski« grb na podstavku Marijinega kipa v Begunjah

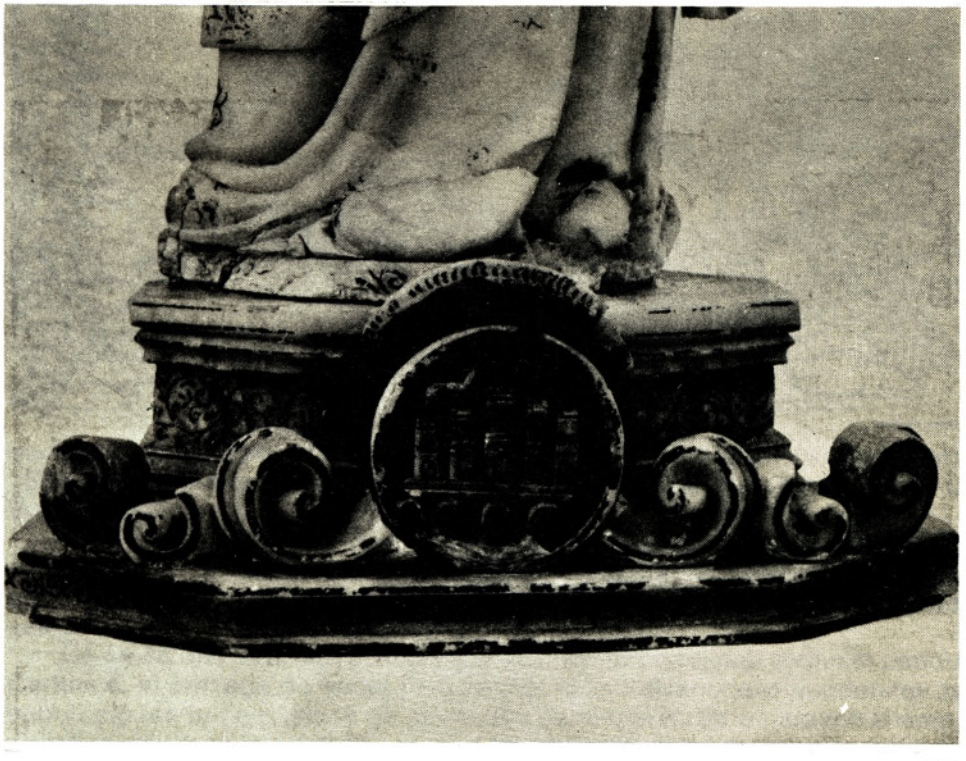

OPOMBE

[1] Steletov terenski zapisnik št. XLVII, str. 59.

[2] Fototeka Zavoda SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana.

[3] G. di Marzo, I Gagini e la scultura in Sicilia, I, Palermo 1880, str. 41.

[4] A. Venturi, Storia dell'Arte Italiana, IV, Milano 1906, str. 257 sq.

[5] A. Sorentino, Da Erice a Lilibeo, Bergamo 1928, str. 68 sq.

[6] V. Scuderi, Trapani, Trapani 1949.

[7] P. Toesca, Il Trecento, Torino 1951, str. 330 – M. Wundram, Toskanische Plastik von 1250–1400, Zeitschrift für Kunstgeschichte XXI, 1958, str. 266.

[8] S. Bottari, Una scultura di Nino Pisano a Trapani, Critica d'arte III, 1956, str. 555 sq.

[9] Hanno–Walter Kruft, Die Madonna von Trapani und ihre Kopien, Studien zur Madonnen-Typologie und zum Begriff der Kopie in der sizilianischen Skulptur des Quatrocento, Mitteilungen des Kunsthorischen Institutes in Florenz, XIV. Band, Heft III, 1970, str. 302 sq.

[10] Ibid. str. 302. – Za omenjene kipe v Pisi, v Firenzi in v Benetkah glej: John Pope-Hennesy, Italian Gothic Sculpture, London–New York 1972, slika 52 in fig. 41; slika 53 in fig. 40; slika 54; slika 55.

[11] H. W. Kruft, op. cit. 303 sq.

[12] Angela Franco Mata, La »Madonna di Trapani« y su repercusion en España. Bolletin del Seminario de estudioa de arte y arqueologia, Tomo XLIX, Valadolid 1983, str.268.

[13] Guglielmo Gumppenberg, Atlas Marianus sive de Imaginibus Deiparae per Orbem Christianum Miraculosis, Liber 11, München 1657, str. 150 sq. – Podatek je povzet po H. W. Kruft, op. cit. str. 305.

[14] H. W. Kruft, op. cit. sliki 5 in 7, sliki 8 in 11.

[15] Ibid. slike 14, 18, 19, 20.

[16] A. Franco Mata, op. cit., slike I/1,2; II/2,3; III/3.

[17] Cvito Fisković, Alabastrni kipovi iz Sicilije u Dalmaciji, Bulletin štev. 2 (53), Zagreb 1982, str. 57–71 in slike.

[18] Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti, zv. XXXIV, Roma 1937, str. 179. Nerazumljivo je, da avtor besedila o umetnosti Trapanija, Enrico Brunelli, v tem geslu datira Marijin kip šele v 15. stoletje.

dr. Marijan Slabe
Zavod SRS za varstvo
naravne in kulturne dediščine
Plečnikov trg 2
61000 Ljubljana

O STAREJŠIH UPODOBITVAH CERKNICE

Med ogledom ene izmed razstav na Inštitutu za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni sem se ustavil pred fotografijo ilustracije Cerkniškega jezera iz 16. stoletja, ki jo je sodelavec Inštituta Andrej A. Kranjc pozneje objavil v Kroniki.[1] Tedaj se je v meni porodila želja, da bi v obliki zaključene celote (ki pa verjetno ne bo popolna) predstavil upodobitve Cerknice do začetka 20. stoletja, se ob tem dotaknil tudi širše okolice in obenem poskusil na podlagi ilustrativnega sporočila izluščiti iz njih nekaj temeljnih izpovednih vrednosti, zlasti tiste, ki so zanimive in pomembne za prikaz urbanističnega razvoja in iz njega deloma izvirajočih pokazateljev socialno-ekonomskega in sploh zgodovinskega razvoja tega kraja.

Res je, da podrobnosti na posameznih slikah večkrat niso povsem realne; v njih, razumljivo, prihaja do veljave tudi za dokument negativna domišljijska poteza avtorjev, ki je pogosto imela viden pomen pri njihovem likovnem delu. Kljub vsemu pa te upodobitve vsebujejo nemalo osnovnih izraznih prvin, s katerimi je ustvarjalcem uspelo prikazati vsaj elementarno zasnovo in podobo Cerknice.

Pri poskusu, čimbolj pogljobljeno in natančno prikazati želeno tematiko, nas ovira tudi skopo ohranjeno gradivo; kot bomo videli iz nadaljevanja, imamo do konca prejšnjega stoletja na voljo, vsaj kot je meni znano, vse prej kot zadostno število upodobitev.[2] Ilustracija, ki me je spodbudila k pričujočemu pisanju, vsekakor zasluži, da jo omenimo na prvem mestu, še posebej, če želimo kronološko slediti nastanku posameznih prikazov. To je **karta Cerkniškega jezera** (sl. 1, 2) iz dela **Georga Wernherja** – De admirandis Hungariae

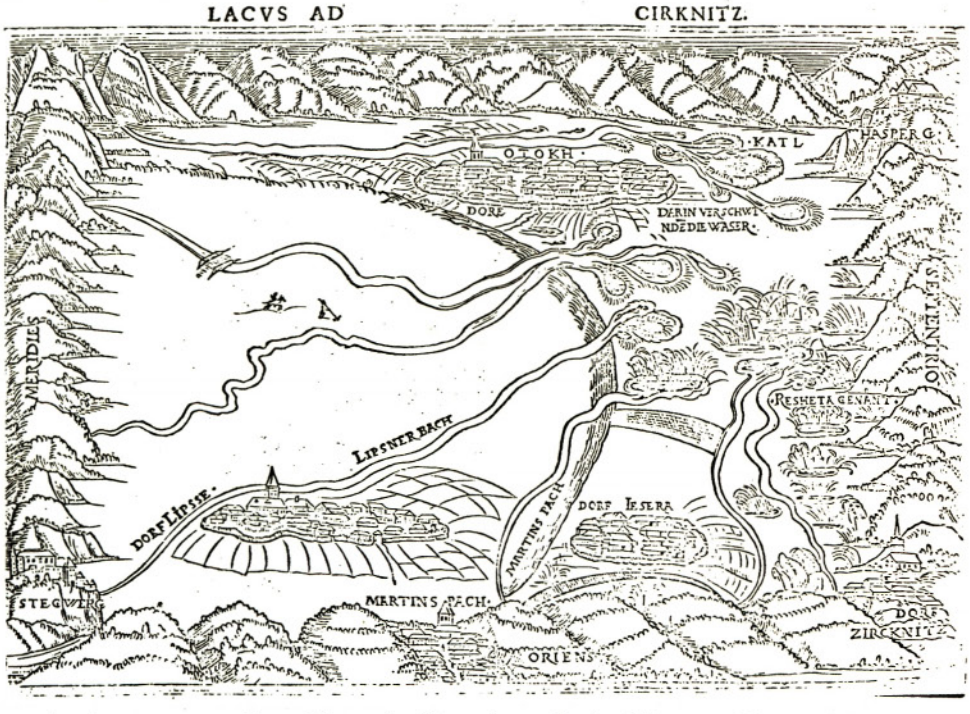

1. Ilustracija Cerkniškega jezera iz dela G. Wernherja Spominski spis o čudovitih ogrskih vodah (1551)

aquis hypomnemation (Spominski spis o čudovitih ogrskih vodah) iz leta 1551, katere fotografijo je avtor že omenjenega prispevka v Kroniki dobil iz Britanskega muzeja v Londonu.

Tako po vsebinski kot risarski plati risba na zelo posrečen in zanimiv način prikazuje Cerkniško jezero z njegovo neposredno okolico v sušnem **obdobju. Na njej pa je v skrajnem desnem spodnjem kotu upodobljena tudi** vas Cerknica (Dorf Zircknitz).

Če se še nekoliko dlje in obširneje pomudimo pri tej najzgodnejši podobi **Cerknice, ki presega do sedaj prvo znano, to je Valvasorjevo upodobitev za** dobrih sto let, in če pustimo ob strani vse na njej prikazane naravne znamenitosti in druge geomorfološke značilnosti ter se zadržimo le ob upodobitvah

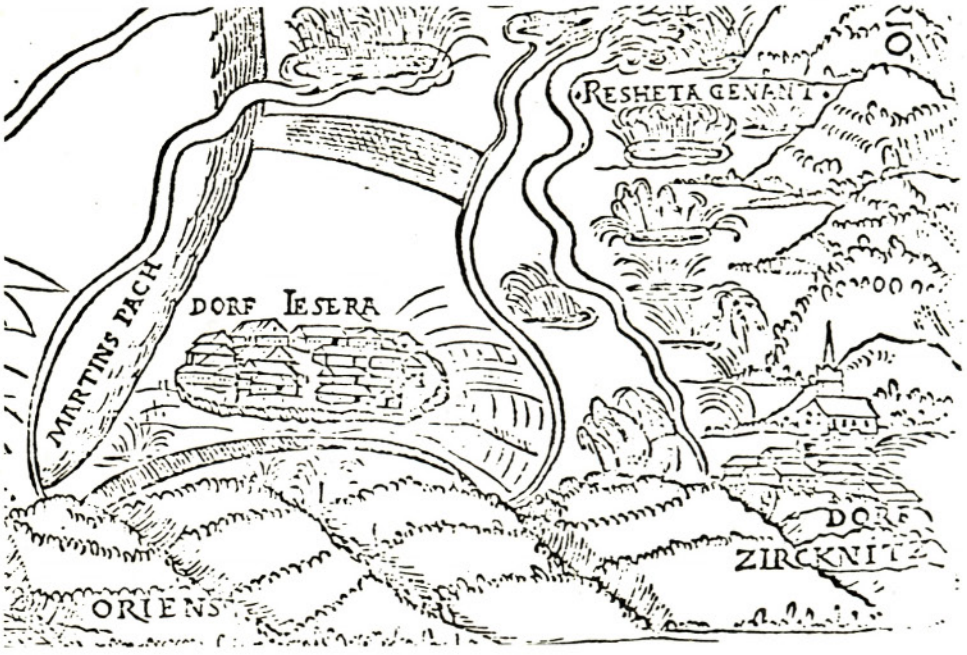

2. Ilustracija Cerkniškega jezera iz Wernherjevega dela (1551); detajl s Cerknico

naselij, lahko poudarimo naslednje: Dolenja vas na karti ni označena, čeprav bi na podlagi zgodovinskih virov posamezne poselitvene enote upravičeno pričakovali tudi v tem prostoru. Gradova Hošperk (Hasperg) in na drugi strani jezera stoječi Šteberk (Stegwerg) sta dobro vidna, saj ju predstavlja bogato členjena grajska arhitekturna gmota. Vas Dolenje Jezero (Dorf Iesera) še nima cerkve in se nam kaže kot gruča hiš, stisnjenih znotraj »ograde« oziroma ležečih na nekakšni dvignjeni polici. Na risbi je močno vidna vas Otok (Dorf Otokh) s poudarjeno vertikalo cerkvenega zvonika. Nekaj podobnega lahko rečemo tudi za Lipsenj (Dorf Lipsse), kjer je prav tako kakor pri Otoku in Jezeru prikazan »nasip« oziroma »ograda«, ki obdaja vas. Vendar pa v tem primeru opazimo v njej še vhodni stolp v naselje, to je objekt, v katerega se steka vpadnica v vas. Vsekakor bi bilo zanimivo še malo bolj raziskati preteklost tega naselja, da bi lahko doumeli, kaj je avtor s takšnim načinom upodobitve želel povedati.

Na drugi strani leži pod bregovi Slivnice Martinjak (Martinspach). V njem sta jasno nakazana osrednja komunikacija skozi vas in mogočni cerkveni zvonik, ki se na koncu naselja dviga visoko nad strehami hiš. Po doslej znanih podatkih se še danes obstoječa podružnična cerkev sv. Vida v Martinjaku omenja prvič leta 1581[3] in je v osnovi še gotska.[3a]

Ob ogledu zemljevida se pojavi vprašanje, zakaj na njem nista prikazana Grahovo in Žerovnica. Po literaturi se kasnejša župna cerkev v Grahovem prvič omenja leta 1526[4] in seveda ni stala na samem, saj je ob pomembni cestni povezavi – transverzali Notranjska–Dolenjska – že zgodaj nastalo naselje, zapisano v znanih virih prvič sredi 14. stoletja.[4a] Podobno velja tudi za Žerovnico, omenjeno prvič konec 14. stoletja, kjer se cerkev sv. Pavla navaja prvič 1497. leta.[5]

Zaradi avtorjevega osnovnega cilja, poudariti Cerkniško jezero in njegove pojave ter neposredno z njim povezana naselja, Cerknica kot pomenska vrednota v celotnem kompleksu te geografske karte zanj, kot kaže, ni bila toliko zanimiva. Zato, ker je bila odmaknjena od jezera, je ostala površno, le bolj orientacijsko in, lahko rečemo, že kar shematično in okvirno predstavljeno naselje. Vseeno pa je iz njene upodobitve vendarle že moč ugotavljati nekatere stalne, nespreminjajoče se vizualne značilnosti, ki se ohranjajo skozi ves čas tja v 20. stoletje.

Prikazan je pogled na kraj s severovzhoda; pred nami je poenostavljeno narisana skupina hiš s podolgovatimi dvokapnimi strehami, stisnjenih pod cerkvijo, ki se bohoti nad naseljem. Kot je razvidno s fotografije, je to preprost pravokoten objekt s štirimi odprtinami na vzhodni in s štirimi zaporednimi okni na severni strani (baptisterij ni viden), z dvokapno streho in zvonikom. Mogočni zvonik ne stoji v osi ladje, kakor ga pozneje prikazuje Valvasor, marveč ob njeni južni steni. O taborskem utrdbenem kompleksu ni duha ne sluha. Zato se seveda takoj vprašamo, čemu risar ni niti z najmanjšo potezo nakazal taborskega obzidja s stolpi, saj so bili ti pravzaprav temeljna značilnost kraja in so bili vidni iz vseh smeri. Ali je šlo morda pri tem zgolj za površno interpretacijo naselja? Danes veljavna trditev, da je bil tabor najver-

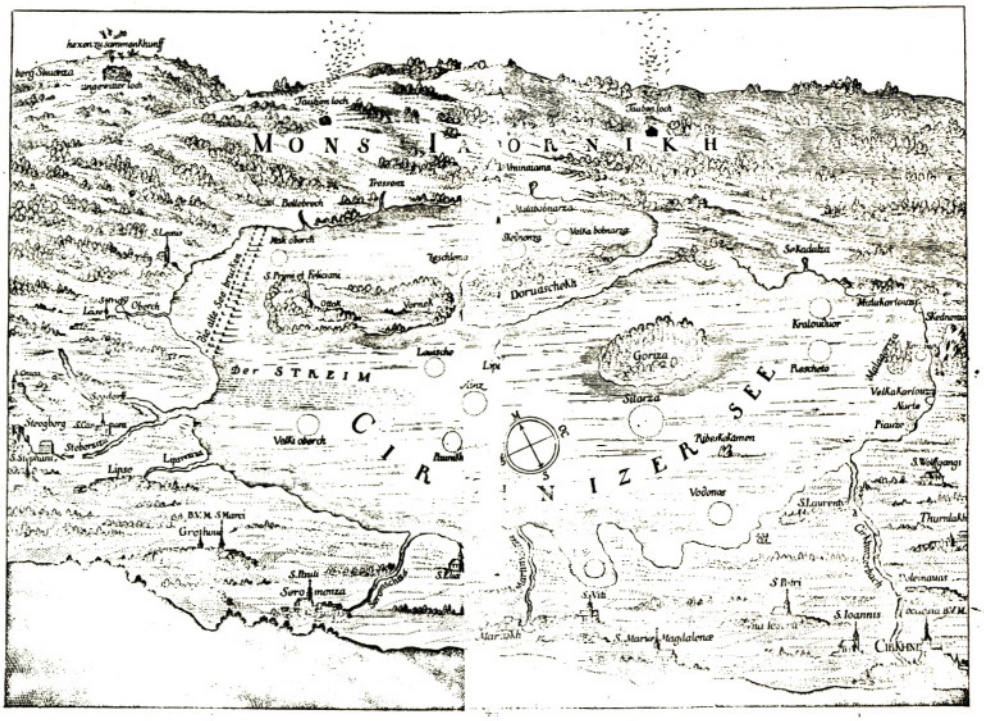

3. Zemljepisna karta Cerkniškega jezera z okolico iz dela J. V. Valvasorja Slava vojvodine Kranjske (1689)

jetneje zgrajen med leti 1472 in 1482,[6] torej takoj po porušenju prejšnje cerkve, postane seveda ob takšnem dokaznem gradivu s tega gledišča dvomljiva. Vnemar tudi ne smemo pustiti dejstva, da je avtor kraj označil kot Dorf Zircknitz enako kot Dorf Lipsse, Dorf Otokh ali Dorf Iesera. Torej Cerknici ni privoščil nobene prednostne krajevne oznake, ki bi kraju dajala kako posebno mesto oziroma veljavo osrednjega naselja v tem prostoru; to nam tako kot druge risarjeve »pomanjkljivosti« oziroma »zanemarjanja« da seveda spet misliti.

Kar zadeva poselitveno podobo cerkniškega območja, lahko prikaz v Wernherjevem delu v marsičem primerjamo z **Valvasorjevo grafiko Cerkniškega jezera** (sl. 3).[7] Slednja prikazuje Cerknico iz istega zornega kota. Na njej vidimo še več cerkva in zaselkov, npr. Dolenjo vas, Žerovnico in Grahovo. Pri lokaciji slednjih dveh pa je Valvasor z geografskega stališča pogrešil, saj ju je zamenjal. Zanimivo je npr. tudi, da Lipsenj cerkve nima več v sestoju naselja, kakor je bilo prikazano pri Wernherju, marveč zunaj njega; vsekakor bi slednje bolj ustrezalo stvarnemu stanju. Poleg omenjenih so novosti na karti še cerkev v vasi Jezero, kar dvoje cerkva v Grahovem in drugo. Zelo nazorno sta na zemljevidu prikazana tudi še danes obstoječa trikonhalna cerkev v Zelšah, ki je še brez zvonika, in grad Loško.

4. Zemljepisna karta Cerkniškega jezera z okolico iz Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske (1689); detajl s Cerknico

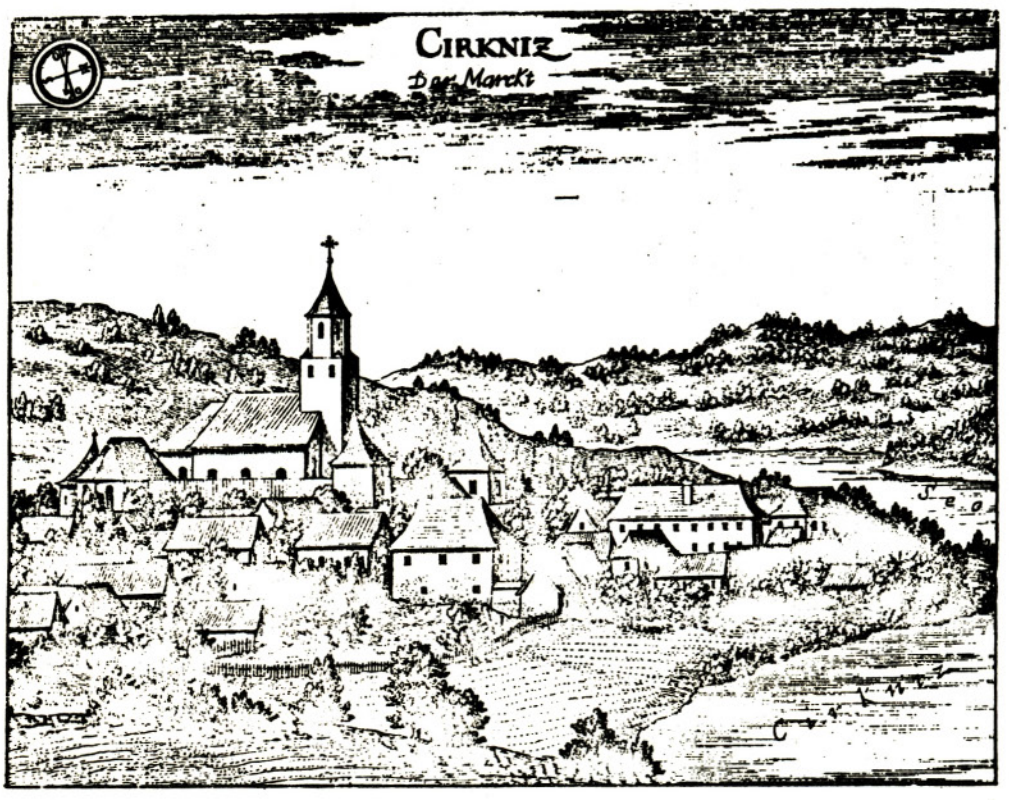

5. Cerknica. J. V. Valvasor, Slava vojvodine Kranjske (1689)

Pri obravnavani upodobitvi se moramo vsekakor dotakniti velikosti posameznih naselbin ob Cerkniškem jezeru v primerjavi z obsegom same Cerknice. Glede na danes znane zgodovinske podatke se nikakor ne moremo strinjati z avtorjevimi ponazoritvami, vsaj ne pri Grahovem in Lipsenju, medtem ko bi prikaz drugih naselij do neke mere mogel ustrezati. Ob vzporejanju obeh geografskih kart pa se nam na podlagi nekaterih poudarkov, ki jih zapažamo že pri Wernherju, utrne tudi nekoliko drzna misel, ki je sicer ni moč dokazati, da je Valvasor verjetno poznal omenjeni starejši zemljevid, ki mu je **morda vsaj orientacijsko rabil tudi kot predloga za upodobitev v njegovi knjigi.**

Če po vsem tem primerjamo obe upodobitvi še v detajlu – **risbi Cerknice**, vidimo, da gre pri Valvasorju (sl. 4) bolj za površen prikaz tako stavbne kot cerkvene arhitekture. Cerkev sicer ni ustrezno orientirana, vendar pa je kljub temu skupaj s taborskim obrambnim sistemom osnovna izrazna dominanta v naselju. Le-to se kot venec vije okoli nje in ponazarja zgolj okvirno silhuetno tipiko kraja, ki jo je še danes mogoče deloma zaznati, in to z iste, severne strani, od koder je risar v 17. stoletju ustvarjal predlogo.

Pripomniti pa je treba, da je na Valvasorjevih upodobitvah Cerknice, ki prikazujejo samo naselje, zvonik drugačen od tistega na karti Cerkniškega jezera. To tudi pove, da je pri geografski upodobitvi cerkniškega območja avtorja zanimala bolj okvirna predstavitev in manj natančne resnične podrob-

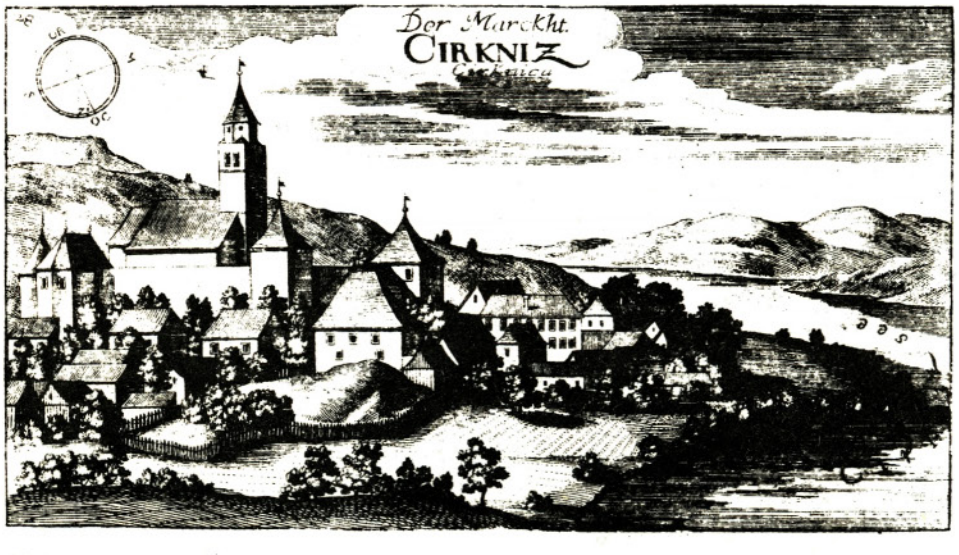

6. Cerknica. J. V. Valvasor, Topografija sodobne vojvodine Kranjske (1679)

nosti, to pa pomeni pravo nasprotje od njegovih detajlnih prikazov kraja samega.

Valvasorjeva grafika (sl. 5)[8] prikazuje Cerknico kot urbanistično in arhitekturno izredno kvalitetno celoto. Nekatere stavbe v njej vsekakor poudarjajo trško podobo oziroma kažejo na že skoraj mestno naravo naselja. Seveda gre tu le za upodobitev enega dela nekdanjega trga, tistega, ki je po vsej verjetnosti imel trgovsko in z njo tesno povezano osrednjo prometno funkcijo **ali kakšno drugo važnejšo namembnost, ne pa samo kmečkega prilastka.**

Druga Valvasorjeva grafika (sl. 6)[9] je pravzaprav samo detajlirana in deloma povečana kopija prej obravnavane podobe. Njena vrednost je predvsem v natančnem prikazu posameznih arhitekturnih elementov. Zlasti so natančneje zrisane okenske odprtine na poslopjih in nekateri drugi stavbni členi. To še bolj poudarja prej navedeno misel o socialni razslojenosti in različni vrednosti ter vlogi stavb v trgu. Lahko pa rečemo, da na obeh upodobitvah pravzaprav prevladuje arhitektura, ki ni popolnoma tipična za njegovo socialno-ekonomsko poreklo.

Naj kot zanimivost omenimo še to, da je zgornji del cerkvenega zvonika, upodobljenega na teh dveh Valvasorjevih grafikah, v nekaterih podrobnostih podoben onemu na Wernherjevi upodobitvi. Kljub temu da je tam prikazan zgolj shematično, ga je vendarle moč primerjati z omenjenima kasnejšima risbama. Seveda nam ob tem – že glede na njegovo lego – pride na misel, da zvonik morda le ni bil podrt med turškim navalom leta 1472, ko je bila požgana cerkev (to izvemo iz znamenite kamnite plošče ob stranskem vhodu v cerkev), marveč da je padel šele precej pozneje, potem ko ga je na novo sezidana cerkvena stavba (po E. Cevcu okoli 1530,[10] po F. Steletu[11] pa med leti 1472 in 1497) vključila v svojo sestavo. To pa je težko uskladiti s trditvijo, ki

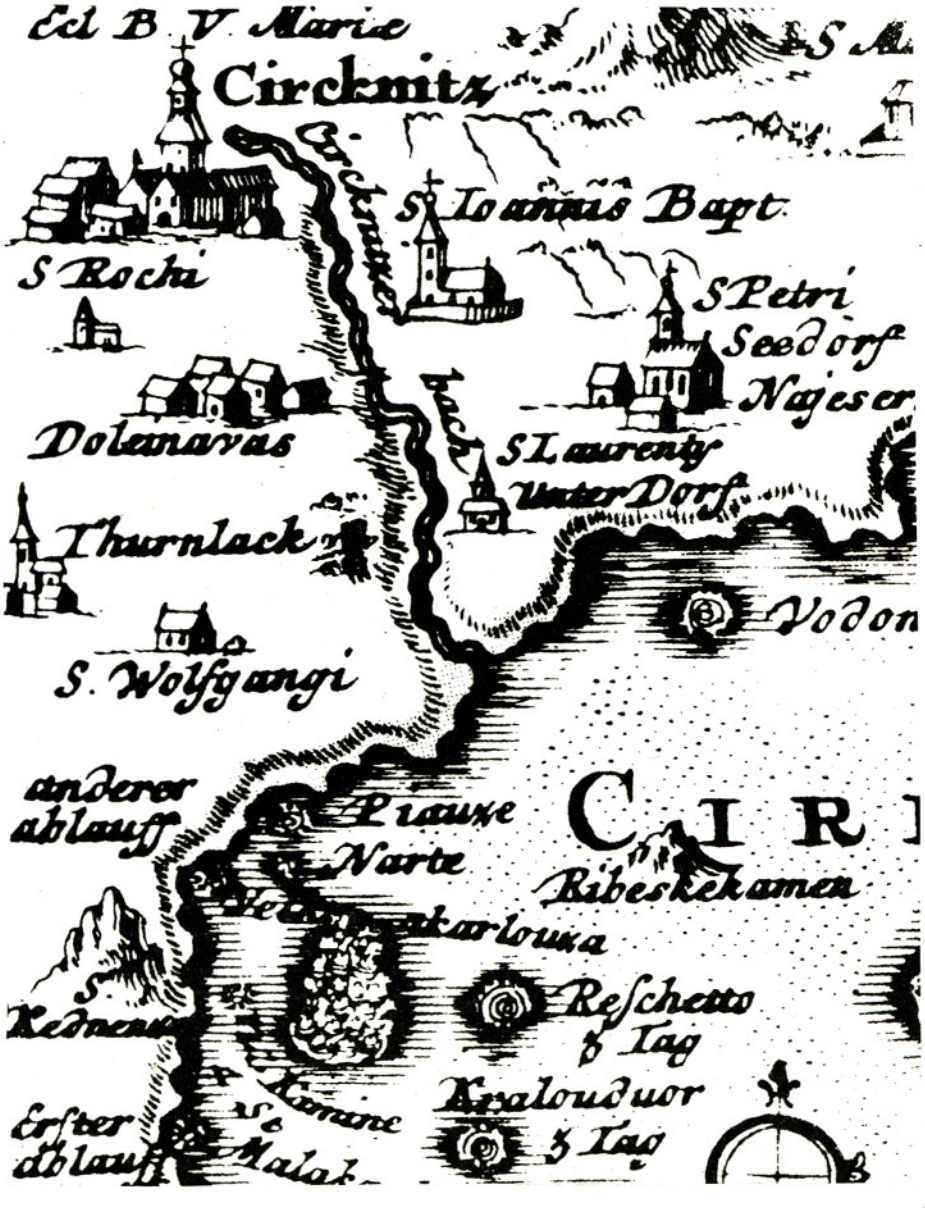

7. Zemljepisna karta Cerkniškega jezera na Homannovem Zemljevidu vojvodine Kranjske, Slovenske marke in Istre (1714); detajl s Cerknico

8. Zemljepisna karta Cerkniškega jezera. J. K. Homann, Zemljevid vojvodine Kranjske, Slovenske marke in Istre (1714)

sloni na umetnostnozgodovinski analizi cerkvene arhitekture, po kateri naj bi današnji zvonik, ki se razteza v notranjost cerkve, zgradili šele v 17.stoletju.[12]

Na naslednjo grafično ponazoritev Cerknice (sl. 7, 8) naletimo v **geografski karti J. K. Homanna** (1714),[13] ki je bila izdelana po Valvasorjevi predlogi Zemljevid Vojvodine Kranjske, Slovenske marke in Istre.[14] Ta odkriva pogled na trg in jezero nekje z juga – z Javornikov, to je ravno iz nasprotne smeri kot že prej opisani starejši Valvasorjev zemljevid, ki pa se od nje razlikuje v vrsti podrobnosti, zlasti še po kakovosti grafične izdelave (risbe) in vernejši upodobitvi krajev, posamičnih objektov itd. Vse to lahko sprevidimo že z bežnim pogledom na obe ilustraciji. Kot je videti, pa je moral avtor kot drugo predlogo uporabljati tudi to Valvasorjevo karto Cerkniškega jezera, saj je pri Cerknici in Grahovem napravil isto napako kot Valvasor – da ju je zamenjal. Kljub temu pa Homannova karta le kaže določen napredek, in sicer predvsem v prikazu naravnega, geomorfološkega reliefa. Vendar bi iz vrste dojemljivih elementov lahko sklepali, da risarju ni bilo do zares prave dokumentarne upodobitve krajev, marveč je pri predstavitvi poselitvenih enot le približno sledil Valvasorjevim prikazom. Torej je verjetno, da je poskušal upodobiti predvsem verodostojno sliko Cerkniškega jezera, to pa smo lahko opazili tudi pri obeh prej omenjenih avtorjih, in je zato manj pazil na značilnosti posameznih naselbin. In ker je Cerknica le eden izmed teh enakovredno prikazanih krajev na Homannovi karti, nam risba nekaj splošnih karakteristik

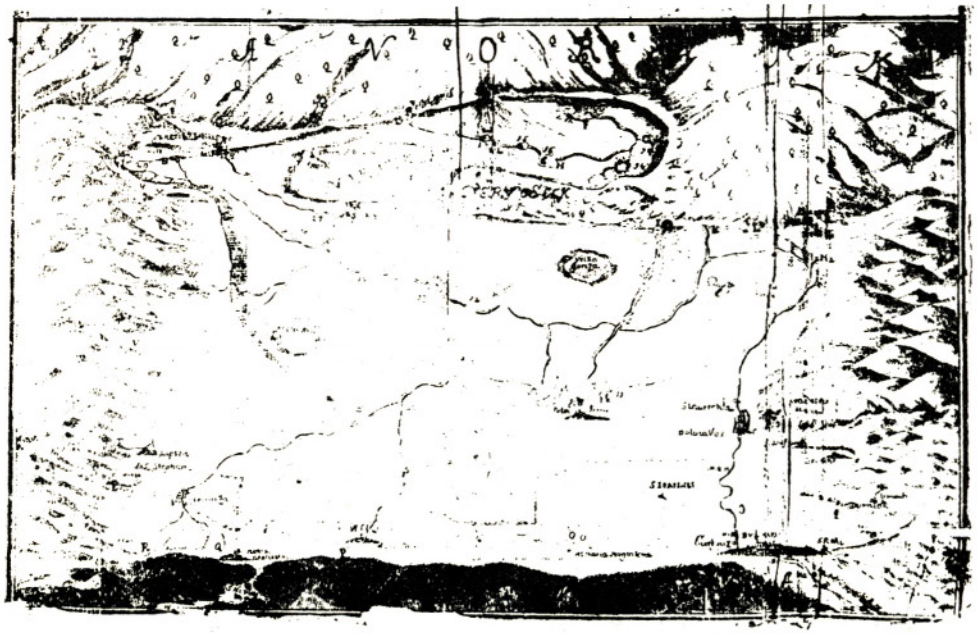

9. Zemljepisna karta Cerkniškega jezera iz dela F. A. Steinberga, Izčrpno poročilo o Cerkniškem jezeru na Notranjskem (1758)

10. F. Runk, Cerkniško jezero; detajl s Cerknico

stavb okoli tabora ne more rabiti kot zvesta, dokumentarna podoba tedanjega naselja.

Steinbergova upodobitev Cerknice (sl. 9) iz leta 1758 je spet vzeta iz geografske karte.[15] Njen zorni kot je izbran podobno kakor pri Wernherju in Valvasorju (s severovzhoda, to je nekje s Slivnice). Naselja so prikazana dokaj enotno, v glavnem kot strnjene gruče hiš ob cestah ali skupine poslopij na gričkih v obliki nekakšnih piramidalnih mas. Žerovnica je po legi v prostoru tu dokumentirana pravilno, to pa priča o tem, da je avtor zelo dobro poznal vse te kraje in se ni naslanjal zgolj na starejše predloge. Na zemljevidu je vrisana tudi cerkev sv. Nikolaja na Slivnici (danes je ta spomenik prepuščen stihiji časa), ki je v sklopu Valvasorjeve karte ni bilo. Glede na dokumentarno izraznost prikaza pa je Steinbergov zemljevid vsekakor zanimivejši od prejšnjega.

Cerknica v desnem spodnjem kotu je upodobljena kot kraj na podolgovatem, rahlo se vzpenjajočem griču z osrednjo vizualno vertikalno dominanto

11. F. Runk, Cerkniško jezero, konec 18. stoletja (Dunaj, Albertina)

12. F. Runk, Cerkniško jezero, konec 18. stoletja (Dunaj, Kupferstichkabinett)

– cerkvenim stolpom. Dimenzije prikazanih stavbnih mas oziroma tudi kraja samega so tako majhne, da nam preprečujejo kakršnokoli nadaljnje in glo-

13. F. Runk, Cerkniško jezero; detajl s Cerknico

blje razglabljanje o njegovi arhitekturi oziroma sploh o njegovem osrednjem urbanističnem rastru. Kaže pa, da je ta upodobitev realnejša in sprejemljivejša od Homannove; ponovno namreč potrjuje osnovni videz naselja s poudarjenimi vodilnimi motivi in temeljne smeri razvoja njegove urbane strukture skozi stoletja.

Pri izbiri zornega kota je **Runkov gvaš Cerknice** (sl. 10, 11) s konca 18. stoletja[16] najbližji poznejši Wagnerjevi litografiji. Je pa tudi neprimerno bolj samosvoja dokumentarna izpoved, lahko bi rekli, že kar nekoliko naivno romantična. Zajema pogled od zahoda na predel med taborom in Vidmom ter na zaselke, ležeče v smeri proti Martinjaku. V ozadju se dviga duhovito povestniško upodobljena Slivnica pa tudi v preostalem prikazu pokrajine deluje dokaj močno romantično obarvana komponenta.

Pri prikazu Cerknice je na sliki opazna predvsem osrednja vizualna poanta – tabor z dvema okroglima in enim štirioglatim stolpom ter močno poudarjenim obzidjem z vhodom. Morda je v tem primeru slikar nekoliko prešel golo dokumentarno izpovednost. Za stanovanjske stavbe in gospodarska poslopja lahko rečemo, da so z izjemo še obstoječega objekta na osrednjem trgu ob današnji Partizanski cesti vsekakor preveč poenotene in po svoje prikazane. Med hišami z dvokapnimi strehami je prazen prostor, ki ga je avtor izpolnil z drevjem oziroma s sadovnjaki. Opazno je tudi, in to je pomembno, širjenje kraja proti Martinjaku. Naselje obdaja živa meja, to pa je verjetno bolj ali manj le izraz avtorjeve licentiae poeticae.

14. J. Wagner, Cerknica s Cerkniškim jezerom, 1845 (Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani)

Pri **drugi Runkovi upodobitvi – akvarelu**[17] je moč ugotoviti samo podobne, a le skicirane prikaze (sl. 12, 13). Slika je iz istega časa (konec 18. stoletja) in nam ne daje kakih novih večjih možnosti za dopolnitev naših že izrečenih misli.

Wagnerjeva litografija s kredo[18] iz leta 1845 (sl. 14), ki ima za svojo razgledno točko mesto na rebreh Kamne gorice poleg nekdanje kapelice[19] ob stari cesti Cerknica–Rakek, nam na še dokaj romantičen način slika del Cerknice, jezero z Dolenjo vasjo, Dolenjim Jezerom in okoliškimi griči. Cerknico samo deloma zakriva greben Kamne gorice, kljub temu pa je dobro vidna skozi dolga časovna obdobja tipična podoba trga s cerkvijo in taborom, vendar z na novo oblikovanim zgornjim delom zvonika, ki se zgleduje po zvonikih ljubljanske stolnice in njihovih strešinah.[20] Opazimo pa tudi, da se gradnja in razširjenost urbane celote vse bolj oddaljujeta od osrednjega griča – najstarejše poselitvene točke, in sicer proti Dolenji vasi oziroma na Peščenk pod Slivnico. Na sliki je zanimiva mogočna stavba levo od cerkve, ki je po velikosti nekak pendant cerkveni ladji in naj bi stala ob današnji ulici

15. F. K. zum Thurn und Goldenstein, Cerknica, sredina 19. stoletja (Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani)

Tabor. Okvir upodobitve pa, žal, zajema le en taborski stolp, in to desnega od obeh danes še ohranjenih.

Časovno blizu Wagnerjevi upodobitvi je **Kurz v. Goldensteinova risba** (sl. 15),[21] ki v marsičem potrjuje verodostojnost Wagnerjevega prikaza. Goldenstein in si je postavil slikarsko stojalo v Kamni gorici, nad cerkvijo sv. Roka, in opazoval pokrajino v smeri proti jezeru. Z morda še nekoliko večjo romantično zanesenostjo kot Wagner je prikazal zahodni del Cerknice. Na tej sliki je že nekaj objektov in sicer ob nekdanji tranzitni cesti na Rakek, ki so bolj ali manj še ohranjeni oziroma je njihov videz še danes prepoznaven. Vsekakor so zanimive tudi manjše stavbe pod taborom, ki stojijo v smeri Žajfence in cerkve sv. Roka in pričajo o razvoju urbanizacije tudi na tem področju. Omenimo pa še podrobnost, da nam avtor levi danes obstoječi taborski stolp kaže kot, lahko bi rekli, neizrazito in nekoliko zanemarjeno arhitekturno gmoto, medtem ko desnega izraziteje poudarja. Pri cerkvi sv. Roka lahko zaznamo še nekaj starejših zunanjih stavbnih elementov, verjetno pa tudi prejšnjo obliko sedanjega zgornjega dela zvonika. Kar bode v oči, je okolica cerkve; le-ta se kaže kot kočarsko poseljen predel, ki pa je sčasoma povsem izgubil nekdanjo prvotno identiteto. Kakor pripoveduje risba, se med stanovanjske stavbe vrivajo posamezna gospodarska poslopja. Na polju levo od Svinje gorice so vidni tudi kozolci, ki jih doslej na srečo še ni dosegla roka modernega urbanističnega preoblikovalca prostora, s tem pa je ohranila eno izmed pomembnih cerkniških tradicionalnih vrednot.

Temeljni videz Cerknice je na obeh slikah, tako Wagnerjevi kot Goldensteinovi, dokaj jasno podan. Če pa bi se morali odločiti o stopnji verodostojnosti teh dveh upodobitev, bi morali v marsičem dati prednost Wagnerjevi, saj lahko zapišemo, da je bilo nemalo bistvenih prvin Cerknice, ki so prikazane na njej, vse do požiga kraja sredi druge svetovne vojne oziroma do kasnejše obnove še dobro zaznavnih v materialu in masi ohranjenih objektov iz 19. stoletja. Medtem pa so pri Goldensteinu nekateri prikazi pogosto zamegljeni ali pa preveč romantično in samosvoje poudarjeni. Zato pri njem ne moremo govoriti o povsem realni podobi kraja.

16. Cerknica z jezerom, sredina 19. stoletja (avtor?)

Iz srede prejšnjega stoletja izvira tudi **upodobitev Cerknice z okolico** (jeklorez sl. 16, 17), na katero me je opozoril tov. Janez Šumrada. Podoba je slikana nekje s Kamne gorice nad današnjo staro cesto Rakek–Cerknica. Trg je naslikan na levi strani, podobno kakor to opažamo tudi pri nekaterih drugih predstavljenih upodobitvah. Po dokaj naivno romantičnem izrazu vključujemo sliko med tiste upodobitve, ki nam ne nudijo povsem ustrezajočega realnega stanja. Pokrajina je zaradi razgibanega reliefa skoraj groteskna, vsekakor pa neresnična in nas s svojo pravljično podobo nekoliko zavaja. Seveda so precej spremenjena tudi razmerja v razdaljah. Na sliki iz-

stopajo trije kraji: Cerknica, Dolenja vas in Dolenje Jezero, ki pa so avtorsko samosvoje prikazani. To dokazuje že dejstvo, da se upodobitve hiš v obeh naseljih, ki ležita v ospredju, v posameznih linijah in sploh načinu prikaza ponavljajo, obenem pa kažejo avtorjevo samovoljnost upodabljanja in njegov beg pred željo, slediti natančni, resnični upodobitvi. Tudi župna cerkev v Cerknici, kjer je viden le en taborski stolp, ni zanimiva za spoznavanje dokumentarnosti, čeprav tudi tu močno izstopa vizualna vertikala cerkve tako kot že na drugih obravnavanih upodobitvah.

17. Cerknica z jezerom (detajl), sredina 19. stoletja (avtor?)

V drugo polovico 19. stoletja (1861-1862) sodi še olje **Antona Karingerja Cerkniško jezero** (sl. 18)[21a] – nanj me je prav tako opozoril Janez Šumrada – na katerem je v levem spodnjem kotu upodobljena tudi Cerknica. Spet je zajet pogled na jezero in kraj s stare ceste na Rakek podobno kot npr. pri Wagnerju, Runku in Goldensteinu. Videti je, da je bil ta predel oziroma Kamna gorica nasploh priljubljeno mesto, kjer so slikarji postavljali svoja stojala. Omenjeno olje je dokaj realistična in verna upodobitev takratnega naselja, kar lahko sklepamo že iz videza cerkvene zunanjščine; poleg cerkve so vidni še en taborski stolp, nekaj hiš z bogatim zelenjem v ožjem predelu trga, pa tudi nekaj objektov, ki razširjajo trg v smeri jezera in proti zahodu. Pri sliki moramo izpostaviti zlasti kakovostno skladje v vseh razsežnostih kraja s pokrajino; ta je slednji zares v okras.

Te upodobitve pa lahko dopolnimo z dokumentarno bogato paleto podrobnih podatkov o Cerknici v sredini 19. stoletja v knjižici A. Likarja iz leta 1863, kjer med drugim piše, da je bilo v kraju nekaj prav lepih mestnih hiš, 15 gostiln, 12 trgovin z živili in oblačili, 6 žag, 7 mlinov, dvoje pekarij in dvoje mesarij, en barvar, 6 kovačev, dva kolarja, prav toliko sedlarjev, kamnosekov, klobučarjev in irharjev; usnjarjev, krznarjev, krtačarjev, ščetarjev, tesarjev, mizarjev, krojačev, čevljarjev in drugih rokodelcev pa menda celo preveč.[22] Poleg kmetijstva sta bila razvita še žagarstvo in lesna industrija, ki sta pustila hude posledice v okoliških gozdovih.[23]

K pričujočemu pregledu upodobitev Cerknice naj samo zaradi dokumentacije in dopolnitve dokazil priključim še dvoje načrtov: **franciscejski kataster iz leta 1828** (sl. 19)[24] in nekoliko poznejši **načrt A. Schaffenratha iz leta 1835** (sl. 20)[25]

Če pogledamo prvega, dobimo predvsem vtis že kar izjemne, zbite urbane strukture Cerknice, in sicer ob Veliki in Mali gasi ter v okolici tabora s posameznimi naselitvenimi otoki pod sv. Rokom oziroma ob cesti proti Begunjam, zlasti pa je opazna močna poselitev onkraj potoka Cerkniščice v smeri Martinjaka, to je ob današnji Cesti 4. maja. Seveda je moč iz tega katastra iz-

18. A. Karinger, Cerkniško jezero, 1861–1862 (Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana)

luščiti tudi nekaj osnovnih spoznanj o kakovosti stanovanjskih in drugih objektov ter sploh o arhitekturno-socialnem urbanem tkivu kraja. Na njem lahko razločimo hiše, ki so bile lesene in verjetno krite s slamo, in druge, zidane, ki jih je pokrivala opeka. Že to pa seveda do neke mere daje možnost sociološke analize, ki pa je časovno seveda lahko le ožje vrednotena. Močno je tudi opazna še vedno glavna komunikacijska arterija, ki poteka skozi trg mimo tabora.

Pri le nekoliko mlajšem načrtu A. Schaffenratha iz leta 1835 ni kakšnih velikih ali bistvenih sprememb oziroma dopolnitev. Cerknica je v tem obdobju obrtniško in prevozniško naselje. Do prve svetovne vojne je vsaka hiša v trgu imela vsaj po enega furmana. Prevoz s konji je vplival tudi na razvoj kovaške in kolarske obrti. Ob koncu 19. stoletja je v Cerknici živelo še okoli 100 obrtnikov, ki pa so se morali ukvarjati s kmetijstvom, da so se sploh lahko preživljali.[26]

V drugi polovici 19. stoletja so bile značilnosti urbanega rastra Cerknice predvsem naslednje: Domačije – hišni posestveni kompleksi so bili med seboj navadno ločeni z ograjo ali pa s primerno razporeditvijo objektov samih, tako da so pročelja stanovanjskih hiš gledala na dvorišče, ki je bilo običajno tudi osrednji komunikacijski prostor posestva. Nekatere stavbe pa so bile z glavno, čelno fasado obrnjene proti cesti in te navadno niso imele prvobitne kmečke funkcije. To različno orientacijo fasad so torej verjetno narekovale zlasti ekonomske zahteve. Razpored stavb oziroma njihova lega v okviru posamezne domačije pa sta bila odvisna od terena, a tudi od drugih objektivnih vzrokov. Nemalo je bilo pri tem takšnih primerov, ko je ob cesti stala stanovanjska hiša, iz katere se je nadaljeval hlev, pravokotno nanjo ali pa v njeni neposredni bližini pa je ležalo gospodarsko poslopje. Vendar pa ta razdelitev seveda ni bila pravilo. Zaznavna je bila predvsem v okviru starejšega poselitvenega predela v kraju, medtem ko za mlajše, kasneje nastale poselitvene tvorbe ni več značilna. Pretežna večina hiš je bila pritlična, manj pa za začetek oziroma tudi še za sredino 19. stoletja analiza objektov kaže na višje stavbe, ki so se ponavljale zlasti ob nekdanji Veliki gasi in okrog tabora oziroma ob takrat glavni prehodni cesti. Te višje stavbe so bile predvsem trgovske ali javne narave, torej niso imele osnovne kmečke ali rokodelske funkcije. Močneje so se pojavljali višji objekti šele na prehodu 19. v 20. stoletje, ko so del starih hiš podrli in na njihova mesta postavili nove ali pa stare stavbe rekonstruirali v novi podobi. Seveda ne manjka iz tega časa tudi povsem novih gradenj, ki so rasle tako v osrednjem delu naselja ob Veliki in Mali gasi kot v okolici trga oziroma tabora pa tudi drugod. Kot vse kaže, Mala gasa z eno ali dvema izjemama v 19. stoletju ni poznala višjih objektov kot pritlične. Enako pa lahko rečemo tudi za južni predel pod taborom, ki je danes zgrajen popolnoma na novo.[27]

Ko preletimo vse upodobitve Cerknice, ki so pred nami, opazimo, kako so še v bližnji preteklosti ljudje s posebnim občutkom varovali izjemno kvali-

19. Načrt Cerknice po franciscejskem katastru, 1828 (Arhiv SR Slovenije)

tetno veduto-silhueto kraja in pozitivne člene njegove notranje poselitvene strukture. Če pa danes obiščemo Cerknico, vidimo, kako moderni človek zanemarja te po starosti častitljive vrednote, ki jih je moč označiti s še zdaleč nepopolnimi besedami, ki sem jih enkrat že zapisal:

»Danes pogled na kraj ne daje obiskovalcu več tistega vtisa, ki ga je dobil nekoč, ko je prihajal iz različnih smeri v Cerknico, ali kot nam ga prikazujejo stari slikarji ter že porjavele razglednice, pa najsi je to iz Podskrajnika, s stare poti na Rakek, z Loškega, iz Dolenje vasi, Jezera ali s Slivnice. Edini pogled, ki ga je mogoče uskladiti z zahtevami in željami poznavalca lepih panoram, je le še s ceste proti Begunjam. Od tod namreč ni opaziti številnih urbanistično ne povsem ustreznih zazidav, ki so poškodovale vedutne in seveda tudi druge prvinske vrednote tega kraja.«[28]

20. Načrt Cerknice po načrtu A. Schaffenratha, 1835 (Arhiv SR Slovenije)

OPOMBE

Za vse podrobnejše podatke glej: A. Kranjc, Raziskovanje vodnih jam na Slovenskem. Pregled od antike do danes, Kronika 32/1, 1984, 36, 39. sl. 1.

[2] Samo po sebi se razume, da navedeni prikaz upodobitev ni dokončen. Tako sta npr. v knjigi L. Lago–C. Rossit: Descriptio Histriae, Collana degli Atti del Centro di ricerche storiche – Rovigno, N. 5, Trieste 1981, Cerknica in njena okolica z jezerom na geografskih kartah prikazani najmanj osemkrat (karte izvirajo iz 2. pol. 16. stol. do vključno 1. pol. 18. stol.). Ob tem pa je treba poudariti, da je na njih vedno prikazan le shematičen obris kraja, simbol oziroma oznaka, to je skupina dveh ali treh objektov s cerkvenim zvonikom in včasih še taborskim stolpom.
Zelo verjetno obstajajo tudi, zlasti za čas 2. pol. 19. stol., še kakšne druge risbe ali celo fotografije in razglednice, ki pa mi niso poznane. Vendar menim, da vse to ne bi bistveno vplivalo na osnove mojega razmišljanja.
Zdi se mi tudi, da bi pričujoča razprava bralce lahko spodbudila k temu, da bi poskušali pripomoči h kompletiranju oziroma izpopolnitvi obravnavanega prikaza.

[3] J. Höfler, Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja, Viri za zgodovino Slovencev VI, 1982, str. 20.

[3a] Podatek dr. E. Cevca.

[4] A. Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526, IMK 5/1895, str. 253.

[4a] Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), 1975, str. 179.

[5] M. Kos, ibidem, str. 773. Rezultati arheoloških raziskav, ki jih je pred leti v neposredni okolici cerkve opravila prof. M. Urleb iz Inštituta za raziskovanje krasa v Postojni, še niso publicirani. Vsekakor pa od njih lahko pričakujemo določene pokazatelje morebitne starejše sakralne stavbe na tem mestu.

[6] P. Fister, Tabor v Cerknici na Notranjskem. Notranjski listi 1, 1977, 76.

[7] J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, 1689, IV, za stranjo 632.

[8] Ibidem, XI, 54.

[9] J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae, 1679 (faksimile Cankarjeva založba v Ljubljani, 1970), št. 28.

[10] E. Cevc, Poznogotska plastika na Slovenskem, 1970, 274.

[11] F. Stele, Gotske dvoranske cerkve na Slovenskem, Zbornik za umetnostno zgodovino 15, 1938, 1ss.
K. Rozman, Cerknica – spomeniške vrednote tržnega naselja, v: Spomeniškovarstveni elaborat urbanističnega načrta Cerknice (avtorji: M. Slabe, A. Leskovšek, M. Železnik, A. Bar–Janša, K. Rozman), 11. Hrani arhiv Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine.

[12] Ibidem, 12.

[13] Faksimile zemljevida Vojvodine Kranjske, Slovenske marke in Istre, ki ga je po predlogi J. V. Valvasorja izdelal Janez Krstnik Homann in je bil objavljen v delu Neues Atlas über die ganze Welt, Nürnberg 1714.

[14] J. V. Valvasor, Die Ehre . . ., II, pred str. 99.

[15] F. A. Steinberg, Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenem Czirknitzer-See, Laybach 1758, Tab. 1.
Znana je tudi Steinbergova oljna slika (v dveh kopijah), ki prikazuje ribolov na Cerkniškem jezeru pozimi in kjer je v vznožju Slivnice prikazana tudi Cerknica (A. Cevc, Baročno slikarstvo na Slovenskem, v: Barok na Slovenskem, razstavni katalog Narodne galerije v Ljubljani, 1961, 32, sl. 60), in sicer trg, obdan z obzidjem. Zaradi oddaljenega zornega kota pa je ta upodobitev za našo obravnavo seveda bolj okvirne narave in praktično ne daje možnosti za poglobljeno razpravo.

[16] K. Rozman, Slikar Ferdinand Runk in njegove upodobitve slovenskih krajev, Sinteza 43, 44, 1978, 93, sl. 7.
Ista, Runkove vedute slovenskih krajev, Zbornik za umetnostno zgodovino NV 14–15, 1978–1979 (1979), 123.

[17] K. Rozman, Sinteza 43, 44, o. c., 93, sl. 5.
Ista, Zbornik za umetnostno zgodovino NV 14–15, 1978–1979 (1979), o. c., 122.

[18] Za podatke o tem delu glej: Promet na Slovenskem 17.–19. stol., Razstavni katalog Narodnega muzeja v Ljubljani, 1975, 30, št. 50.

[19] Ta je stala na tem mestu še skoraj do sredine 20. stoletja.

[20] K. Rozman, Cerknica – spomeniške vrednote tržnega naselja, o. c., 13.

[21] Za podatke o risbi glej: Slovenski kraji in naselja v preteklosti, Razstavni katalog Narodne galerije v Ljubljani, 1978, 30, št. 22, sl. 8.

[21a] P. Vrhunc – F. Zupan, Anton Karinger (1829–1870), Razstavni katalog Narodne galerije v Ljubljani, 1984, 55, 108; kat. št. 10.

[22] A. Likar, Cerknica in njena okolica, 1863, 11 sl.

[23] M. Slabe, Cerknica, Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije 110, 1981, 14 sl., z navedeno literaturo.

[24] Franciscejski kataster za Kranjsko, mapa K. o. Cirknica 217, A, DAS, s protokolom II, 217 DAS.

[25] A. Schaffenrath, Situationsplan Zirknizer See – Terrains, DAS; Schaffenrathov načrt iz leta 1835, Cerkniško jezero, Mapa načrtov VIII, št. 9.

[26] M. Slabe, o.c., 16, z navedeno literaturo.

[27] Nekatere analize, iz katerih izhajajo navedeni podatki, sem opravljal tudi sam.

[28] M. Slabe, o. c., 3.

akademik dr. Dragotin Cvetko
SAZU
Novi trg 3
61000 Ljubljana

ŽIVLJENJSKO DELO GLASBENIKA FRANA GERBIČA

Fran Gerbić (Grbič, Gerbić, Gerbec) je bil rojen 5. oktobra 1840.[1] V svojem rojstnem kraju Cerknici je preživel zgodnja leta. Zatem je leta 1851 prišel v Ljubljano, kjer je obiskoval četrti razred normalke in tri razrede realke. Nato (1856) se je vpisal na učiteljišče. Ko ga je absolviral, je bil leta 1857 nastavljen kot učitelj v Trnovem pri Ilirski Bistrici, kjer je opravljal tudi službo organista. V tej in oni službi je ostal več let. Gradivo pravi, da je v tem času že skladal moške zbore in samospeve in tudi cerkvene skladbe. O tem priča njegova prva zbirka Glasi slovenski (1861), ki so bii tehnično seveda še skromni, vendar so že razodeli skladateljev talent. Osnovno tehniko komponiranja si je po vsem sodeč pridobil pri Kamilu Mašku, ki ga je uvajal v teorijo, harmonijo, petje, klavir in orgle, ko se je šolal v učiteljski pripravnici. Le-ta ga je očitno vnel za glasbo in mu, ko je spoznal njegove sposobnosti, dal prvo spodbudo za ustvarjanje.

Gerbič pa je hotel doseči več, kot je pokazal v svojih prvih kompozicijah. Kaže, da se je zavedal, da v njih ni izrazil tega, kar je čutil in kar bi mogel, če bi temeljiteje obvladal kompozicijsko tehniko. Da bi se z njo čimbolj seznanil, je leta 1865 odšel v Prago in se vpisal na tamošnji konservatorij, kjer je študiral solopetje in kompozicijo. Vmes je tudi skladal in še v času študija izdal Liro Sionsko (1866), v kateri je objavil 71 svojih cerkvenih pesmi. Ko je leta 1867 končal študij na konservatoriju, je bil verziran v obojem, v solističnem petju in v komponiranju. Jasno pa mu je bilo, da od skladanja ne bo mogel živeti in zato se je sprva poklicno odločil za petje. Najprej je bil angažiran kot junaški tenor v praškem gledališču, kar pove, da je moral imeti izdaten in kultiviran glas, širok po obsegu in privlačen po barvi ter s tistimi kvalitetami, ki so bile zaželene za tako renomirano inštitucijo, kot je že takrat bila praška Opera.

Praškemu občinstvu pa je pel Gerbič le kratek čas. Po navedbi, ki je na voljo, le pol leta. Odzval se je namreč vabilu Avgusta Šenoe, naj sodeluje v zagrebškem gledališču, kjer je Ivan Zajc ravnokar začel uvajati operno predstavljanje. Tu je bil tenorist od leta 1869 do leta 1878 in spoznal operno pevko Emilijo Daneš in se z njo leta 1876 poročil. Ko je zbolel, se je začasno umaknil v svoj rojstni kraj. V Zagrebu se je Gerbič kmalu in v celoti uveljavil. Kolikor vemo o njem, je bil prijeten in razgledan družabnik in je zato našel stike s tedanjimi vidnimi hrvaškimi kulturnimi krogi tega mesta. Te stike mu je kajpak predvsem omogočala njegova glasbena dejavnost, ki jo je na široko razdajal. Še leta 1889 beremo – pisec sicer ni bil podpisan, vendar je bil po vsej verjetnosti F. Kuhač – da je bil »veoma obljubljen zbog svog grla i svog društvenog općenja. Gerbić je veoma naobražen pjevač, te je imao pristup u najotmenije krugove našega glavnoga grada. Nije samo lijepo pjevao, već je i uglasbio nekoliko krasnih skladba«.[2] Isti pisec je vistem zapisu še dodal, da je prišel Gerbič v Zagreb kljub temu, da so ga v istem času vabili v Kijev in da je v Zagrebu »mnogo doprineo uz zaslužnoga Zajca da je osnovana hrvatska opera«.

Ze v 70. letih in še pozneje je imel Gerbič širok krog znancev, o čemer bo še beseda. Za njegovo zagrebško bivanje in tudi za pozneje je bil posebnega pomena njegov stik s F. Kuhačem (Koch), s katerim se je, kot je sam zapisal, seznanil leta 1871, ko je ta prišel iz Osijeka v hrvaško prestolnico. Z njim je postal tesen prijatelj, osebno sta se pogosto srečevala in pogovarjala o problemih, ki so ju zanimali, med seboj sta si tudi dopisovala.[3] Medsebojna korespondenca – z intervali – je zanju znana za dolgo obdobje od leta 1878 do 1910. Doslej je na voljo 41 pisem in dopisnic Kuhača Gerbiču in 5 Gerbičevih pisem Kuhaču. Slednjih je gotovo bilo še precej več, toda doslej ali še niso znana ali pa so se izgubila. Zanimivo je, da je Kuhač pisal Gerbiču večidel v nemškem jeziku in v gotici. Korespondenca s te in one strani je značilna, ker v mnogočem osvetljuje življenje in delo obeh glasbenikov. Dajala sta si strokovne nasvete, tudi ocenjevala sta drug drugega. Kuhač je Gerbiča večkrat prosil za pregled svojih del in za neposredno sodelovanje.

Kaj je Gerbič mislil o Kuhačevih literarnih delih, kako jih je presojal, največkrat ne vemo, kajti izvirno gradivo manjka v tej smeri. V tej zvezi nam je znano le to, kar je objavil v tisku, na primer v Ljubljanskem zvonu, dunajskem

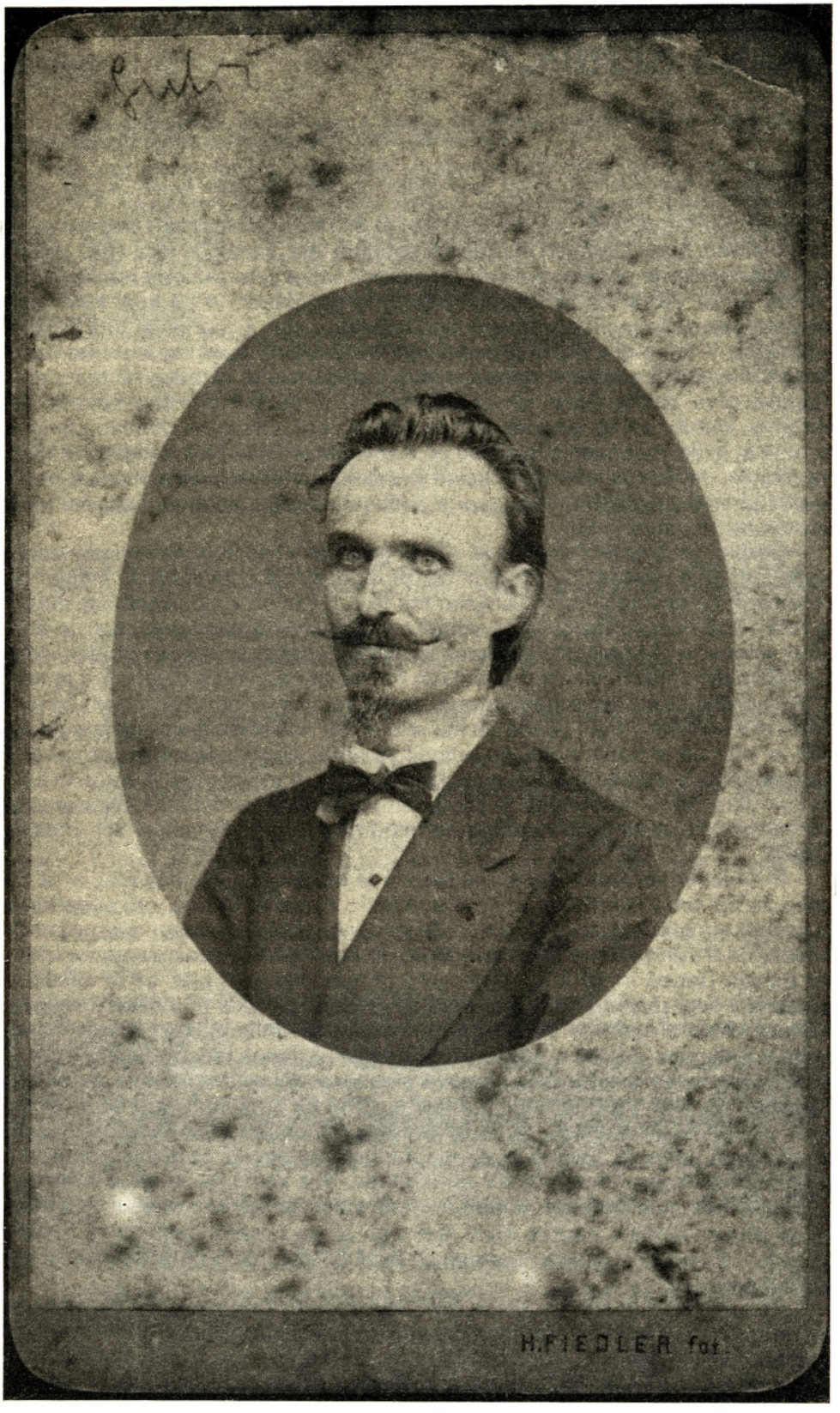

Fran Gerbič v praških letih (fotografiral H. Fiedler v Pragi). Na zadnji strani fotografije se je glasbenik podpisal kot František Gerbič.

Slovanskem svetu, Slovenskem narodu, v katerem je pisal o Kuhačevi zbirki Južno-slavjenske narodne popievke, ki jo je priporočal Slovencem,[4] in še drugod. Iz teh njegovih mnenj in ocen je razvidno, da jih je izrekal ali pisal dovolj objektivno, vendar hkrati v tonu, ki priča o njegovih simpatijah za Kuhača. Le-tega je hvalil in ga spodbujal k nadaljevanju začetega dela, z besedo je razločno podpiral tudi njegove, tedanjemu hrvaškemu glasbenemu vrhu večidel tuje ideje.

Izčrpnejši kot po Gerbičevi strani so v tej smeri viri s Kuhačeve strani. Tako je na primer Kuhač prosil Gerbiča za sodelovanje v Uputi u pjevanje za srednje škole,[5] ki si jo je zamislil in tudi snoval tako, da bi lahko rabila ne samo Hrvatom, temveč tudi Slovencem in Srbom. Imel je torej širše ambicije, ki so imele svoj izvor v tem, da je bil izrazito južno-, celo panslovansko us-

merjen. O tej ideološki naravnanosti govori vsako in vse njegovo delo. V prej navedenem primeru je načrtoval Gerbičevo sodelovanje v raznih oblikah, glede izpopolnjevanja s kompozicijami pa tudi korektur tam, kjer bi Gerbič morda bil drugačnega mnenja, in podobno. V pismu iz leta 1878 je Kuhača še posebno zanimalo, ali bo Gerbič sprejel njegovo terminologijo, s katero je hotel odstraniti tujo, češ, »dadurch würde eine Einheitliche südslavische Musik zur Hälften schon geschaffen sein und unser Sieg wäre ein vollkommener. Du in Laibach (für jetzt), ich in Agram, Jenko in Belgrad, Tolinger und Petrović in Kikinda«. Gerbič je na to sodelovanje načelno pristal, a je pripomnil, da tudi sam namerava napisati praktično šolo za petje, ki bi ustrezala zahtevam in potrebam glasbene šole ljubljanske GM (Glasbene matice).[6] Kuhač mu je – še nedokončano delo – poslal na vpogled. Kako ga je Gerbič ocenil, posebno po metodološki strani, spet ni znano. Iz Kuhačevega gradiva pa je mogoče razbrati, da mu je v tej zvezi Gerbič poslal določene pripombe, ki naj bi jih avtor upošteval. Do konkretnega sodelovanja pa ni prišlo, najbrž zato ne, ker je bilo Gerbičevo delo sorodno in se je s Kuhačevim križalo. Kuhač je bil zavoljo tega slej ko prej prizadet, vendar odsotnost Gerbičevega sodelovanja njunega prijateljstva ni skalila.[7]

Kuhač je računal na Gerbičevo pomoč tudi, ko je pripravljal svojo Uputu u glasoviranje, katere prvi del je izšel leta 1896, drugi pa leta 1897.[8] Želel je, da bi te Upute izšle tudi v slovenščini. Če bi bilo to realno, bi bil pripravljen nekatere hrvatske melodije izločiti in jih nadomestiti s slovenskimi. Založnik slovenske izdaje naj bi morda bila Slovenska matica, ki pa se zanjo ni navdušila in ravno tako ne Glasbena matica, ki ji je zadoščala sorodna edicija A. Foersterja,[9] s katero je zadovoljila aktualne potrebe.

Te vrste stiki so obstajali v času, ki je bil že precej oddaljen od Gerbičevega odhoda iz zagrebške opere. Medtem pa se je Gerbičevo življenje znova uredilo, čeravno na drugačen način kot prej. Ozdravel je in se spet aktiviral kot operni pevec. Zdaj ne več v Zagrebu, temveč v sezoni 1880/81 v Ulmu na Württemberškem, nato pa v sezoni 1881/82 v Lvovu, kjer je ponovno zbolel in se poslej dokončno odpovedal operni karieri.

Kot operni pevec je Gerbič sicer deloval relativno kratek čas, vendar je bil njegov repertoar razmeroma bogat. Pel je tenorske vloge v operah Fidelio (Beethoven), Norma (Bellini), Lucrezia (Donizetti), Marta (Flotow), Faust (Gounod) in Seviljski brivec (Rossini) pa tudi v Mozartovih odrskih delih (Don Juan, Titos, Čarobna piščal) ter v Verdijevih (Aida, Ernani, Rigoletto, Trubadur) in Wagnerjevih operah (Lohengrin). Kot pevec pa tudi po letu 1882 ni prenehal nastopati, sicer ne več v operi, pač pa na koncertnem odru. V tej obliki se je predstavil, še preden je pel v operi. Že za leto 1868 pove vir, da je ob sodelovanju »gospé Ane Pessiack-ove, gospodov Schantel-a, Jan. Sora, A. Förster-a in Voj. Valenta, muzične kapele c.k. polka grofa Huyn-a in moškega zbora čitalniškega« imel svoj koncert, kajpak v Ljubljani. Ob tej priložnosti je pel svojo pesem Z Bogom, Meyerbeerovo Pesem beneškega gondoliera, arijo iz Halévyjeve opere Guido in Ginevra ter s Pesjakovo in Valento v tercetu pasus iz Donizettijeve opere Lucrezia Borgia. Čitalniški zbor je v okviru tega koncerta pel Gerbičevo Molitev.[10] Kot pevca ga srečamo tudi pozneje na ljubljanskih filharmoničnih koncertih – poleg njega sta na teh koncertih nastopala tudi V. Parma in Fran Pogačnik-Naval.[11] V tej funkciji in kot spremljevalca na klavirju ga večkrat omenjajo tudi sporedi čitalniških prireditev.

Gerbič je imel širok glasovni register, tehnično je bil verziran pevec, interpretacijsko kvaliteten. Občutljiv, kot je bil, se je gotovo nerad poslovil od opernega odra. Moral se je preusmeriti. Kuhaču je bilo to znano in nagovarjal ga je, naj se vrne v Zagreb. Tam naj bi prevzel mesto učitelja petja na Hrvatskom zemaljskom zavodu, čemur se je Zajc zaradi preobremenjenosti odpovedal. Vendar se za to pobudo Gerbič ni ogrel. Raje se je zaposlil na lvovskem konservatoriju, kjer je poučeval petje do leta 1886.Tudi tu je imel velik krog znancev in prijateljev, poleg tega se je v Lvovu laže seznanjal s poljsko glasbo, ki ga je privlačila, na konservatoriju pa je imel pomembnejšo pozicijo, kot bi jo imel v Zagrebu. Kuhač pa ni odnehal. Leta 1885 ga je spet pregovarjal, naj zapusti Lvov in pride v Zagreb na mesto učitelja petja na prej omenjenem zavodu, ko je umrl V. Lichtenegger, »ako ti naime to mjesto primiti hoćeš«. Na to iniciativo je Gerbič, tako sklepamo iz njegovega pisanja Kuhaču z dne 5. junija 1885, pozitivno reagiral.[12] Pokazal je pripravljenost, da se ji odzove in je očitno tudi konkuriral, čeravno bi imel za življenje in delo v Zagrebu slabše razmere kot v Lvovu. Toda zaman, mesta, za katerega se je potegoval, ni dobil. Zakaj ne, je težko presoditi. Najbrž so bili vmes

osebni razlogi in njegova idejna orientacija, ki je izključevala kakršno koli pripadnost kaki politični struji ali stranki.

Prelomno pa je bilo za Gerbiča leto 1886. Tedaj je namreč dobil iz Ljubljane vabilo GM, Dramatičnega društva in Narodne čitalnice, naj se vrne v domovino in pomaga oblikovati slovensko glasbeno delo. Kot vešč glasbenik bi bil nujno potreben, to še zlasti zavoljo tega, ker so bili sposobni slovenski glasbeni delavci, ki bi bili tudi razvojno koristni, v 80. letih še redki. Omenjeno vabilo je v imenu vseh navedenih inštitucij podpisal Fran Ravnihar. V tej zvezi mu je Gerbič odgovoril s pismom z dne 20. junija 1886: »Mnoga opravila, katere imam zdaj pred letnimi skušnjami, zadržale so me z odgovorom dalje kot mi je bila volja, na velecenjeni list od dne 1. t.m. Na vrlo me časteče ponudbe, katere mi blagovolé v tem listu staviti narodna društva ‚Glasbena Matica', ‚Narodna čitalnica' in ‚Dramatično društvo', s katerimi me vabijo v ljubljeno mojo domovino na delo za narod in domovje sveto, čast mi je tu odgovoriti, da me je ta poziv in zaupanje, katero se mi s tem skazuje, v srcu razveselilo, ter da sprejmem to povabilo in stavljene mi ponudbe. – Bodite prepričani, da bom vložil vse svoje sile, da opravičim po mogočnosti zaupanje v me stavljeno in s pomnoženim veseljem delal bodem na polju naše domače umetnosti za našo sveto narodno stvar. Tako mi daj Bog sile, moči in blagoslov svoj! – Konec tega meseca imam svoje skušnje na tukajšnji konservatoriji. Drugi mesec pridem že v Ljubljano, da se ustmeno o vsem informiram, kar je potreba. – Medtem ko Vas, vele spoštovani gospod predsednik, še prosim, da blagovolite dotičnim društvenim zastopništvom poročati o tem mojem listu, se Vam še prav lepo priporočam, ter sem z odličnim spoštovanjem Vašega blagorodja udani sluga Fran Gerbić.«[13]

Da se je Gerbič odločil za Ljubljano, ki po glasbenem pomenu gotovo ni bila identična z Lvovom, je nedvomno značilno. To njegovo dejanje je verjetno res treba razumeti tako, kot je zapisano v poročilu GM, da se je Gerbič le »zaradi svojega izrednega rodoljublja« izrekel za to, zavoljo tega »pustil službo profesorja na konservatoriji v Levovu, ter se podal v domovino, da bode tu delal za razvoj glasbene šole Matične in slovenske glasbene literature«.[14]

V glasbeno delo se je v Ljubljani Gerbič vključil že zgodaj. Že ob ustanovitvi Dramatičnega društva je bil – takrat še konservatorist – član te za razvoj slovenskega gledališča tako pomembne inštitucije, gotovo z namenom, da bi prispeval po glasbeni strani.[15] V času, ko je deloval v Zagrebu, je ta »igropevec«, kot ga je nazval vir, na Hrvatskem nabiral člane za ljubljansko GM.[16] Dopisoval si je s številnimi slovenskimi glasbenimi in drugimi kulturnimi delavci. In še polno drugih glasbenih aktivnosti je izkazal v svojih stikih z domovino.[17] Na Slovensko leta 1886 torej ni prišel nepripravljen. Imel je širokopotezne načrte, kam in koliko bo segel v slovensko glasbeno življenje, kje in kako bo poskušal uveljaviti svoje sposobnosti, ki so bile mnoge in voljne, da se intenzivno kar najbolj izrazijo. Za tedanje stanje slovenske glasbe je bilo to na moč koristno. Vešče izobraženih, poklicnih glasbenikov je bilo le malo, med njimi na primer Foerster, medtem ko je bil Jenko v Beogradu, B. Ipavec v Gradcu, Gerbič pa v Lvovu. Potrebni so bili nadaljnji glasbeni delavci, ki bi se mogli uspešno pomeriti s tistimi iz kroga ljubljanskega nemškega življa, točneje iz okvira nemške Filharmonične družbe, glasbeniki, za katere bi lahko domnevali, da bodo sodelovali v realiziranju enega od ciljev slovenskega nacionalnega gibanja, v formiranju avtohtone slovenske glasbe. Sredi 80. let so že obstajale inštitucije, ki bi potrebovale večje število strokovnjakov, če naj bi uspele v delu, tako GM in Dramatično društvo, v določenem smislu tudi Cecilijino društvo, ki je izdajalo svoje glasilo, prvo slovensko glasbeno revijo Cerkveni glasbenik.

Gerbičev prihod v Ljubljano je bil potemtakem več ko dobrodošel. Tu je vodil šolo GM in na njej poučeval petje, teorijo, harmonijo in klavir vse do trenutka, ko se je v pedagoško delo vključil M. Hubad. Pri slednjem so se šolali mnogi poznejši odlični pevci, med njimi Franjo Bučar, Josip Karel Trtnik in Julij Betetto pa tudi skladatelji Oskar Dev, Josip Pavčič in še drugi, ki so se v njegovi šoli seznanjali s temelji kompozicijske tehnike. Delež, ki ga je Gerbič kljub težavam, ki jih je imel v vodenju glasbene šole, prispeval rasti navedene inštitucije ter množitvi slovenskih reproduktivnih glasbenikov in ustvarjalcev, je bil torej obilen. Bil je dobro verziran ne samo kot organizator, temveč tudi kot pedagog. To potrjujeta tudi njegova priročnika Metodika pevskega pouka in Teoretično-praktična pevska šola, ki hkrati pričata o njegovi posebni zavzetosti za pevsko vzgojo. Razumljivo, najprej je bil pevec, temu pa je pridružil še vrsto drugih glasbenih dejavnosti.

V tej pevsko-pedagoški smeri je bila teoretska povezanost nujna. Zanjo se je zgledoval v praksi praškega in lvovskega konservatorija, ki ji je hotel približati tudi svoja ljubljanska prizadevanja. Aktiven pa je bil tudi zunaj GM. Tako je poučeval tudi glasbo na ljubljanskem učiteljišču (1890, 1891, 1897), tu poleg orgel, teorije in harmonije seveda tudi petje, v razdobju 1896–1900 je vodil zbor pevskega društva Ljubljana in občasno tudi pevski zbor ljubljanske Čitalnice, po smrti L. Belarja je bil še regens chori v šentjakobski cerkvi (1899–1910).[18]

Gradivo pravi, da je bil Gerbič v svojih prizadevanjih zelo vsestranski. Poleg tega, kar je bilo o njem že rečeno, se je v času svojega ljubljanskega bivanja prizadevno angažiral tudi na gledališkem področju. To je bilo zaradi njegove poprejšnje solistične operne aktivnosti tako rekoč samo po sebi umevno.

Slovenska gledališka dejavnost je bila sprva v kompetenci čitalnic, tudi v Ljubljani. V tem okviru je bila zelo skromna, omejena na uprizarjanje preprostih iger, po glasbeni strani na predstavljanje iger s petjem. Z Dramatičnim društvom je bolj zaživela, repertoarno je postala širša in izvajalno kvalitetnejša. Vendar se ni mogla primerjati z uprizoritvami Deželnega gledališča, ki je bilo v nemških rokah in je temu ustrezno usmerjalo tudi programsko politiko, ki kajpada ni bila v skladu s težnjami slovenskega narodnega prebujanja. Ravno nasprotno, s temi si je bila v celoti navzkriž.

Spremembe v slovenskem glasbenem gledališkem predstavljanju so se v Dramatičnem društvu začele kazati, ko je v sezoni 1886/87 postal kapelnik Gerbič. Njegov nastop je pomenil novo usmeritev. Prispeval je tudi k boljši reproduktivni kvaliteti in razširitvi glasbenega deleža prizadevanj omenjenega društva. S to vrsto dela je imel Gerbič precej izkušenj. Pripravil je temelje za načrtnejše programiranje. Uspelo mu je premostiti ovire, ki so se mu stavile nasproti in med katerimi je bilo najtežje vprašanje formiranje zbora in angažiranje primernih solistov. Na svoj orkester v tem hipu še ni mogel misliti.

Kar se tiče realizacije njegovih načrtov, je bilo zlasti pomembno leto 1889, ko je bila pod njegovim vodstvom 25. februarja prvič z lastnim ansamblom uprizorjena opera V vodnjaku Viléma Blodka. Libreto je poslovenil dirigent Gerbič sam, režiral pa je opero I. Borštnik.[19]

S prizadevanji v okviru Dramatičnega društva je Gerbič pripravil pot slovenski operi, ki je bila tako eden njegovih ciljev in je začela z delom v okviru slovenskega Deželnega gledališča, ko je bilo to ustanovljeno v Ljubljani leta 1892.[20] Zaupano mu je bilo vodstvo te Opere. Vodil jo je do leta 1895, ko ga je nadomestil Hilarij Benišek.[21] Gerbič je seveda tudi dirigiral, čeravno za to formalno ni bil kvalificiran. Vendar se je v tej stroki verziral že prej, v okviru Dramatičnega društva, kjer je v času 1887–1892 vodil vrsto glasbenih predstav, med katerimi so bile večidel operete raznih avtorjev (I. Zajc, A. Adam, J. Offenbach, B. Ipavec, B. Ipavec, A. E. Titl, F. Suppé, H. Weidt, J. Brandl) pa tudi tri skromne opere (že omenjena Blodkova, J. R. Rozkošnega Miklavž, R. Wurmba Codrillo).

V Operi je poleg operet prevzel tudi zahtevnejše naloge. Prva opera, ki jo je vodil v novem gledališču, je bila Blodkova, ki jo je režiral J. Nolli in je bila predstavljena 3. oktobra leta 1892. Poleg nje je v nekaj naslednjih letih dirigiral Teharske plemiče B. Ipavca (1892), Prodano nevesto in Poljub B. Smetane (1894) in V. Parmovo opero Urh, grof celjski (1895). Poslej je dirigiral v slovenski Operi le še enkrat, in sicer Blodkovo V vodnjaku 1. marca 1898, ki jo je tokrat režiral spet Borštnik.

Gerbičevo vodstveno in dirigentsko delo je bilo v slovenskem opernem gledališču sicer kratko,[22] vendar za začetek načrtnega glasbenega uprizarjanja pomembno, in če sodimo po poročilih, tudi uspešno. S programskega vidika je bilo vse, kar je opernega dirigiral, slovansko (Blodek, Smetana, V. Parma, B. Ipavec). To potrjuje njegovo slovansko usmeritev, ki se ji ni nikoli in nikjer odrekel. Da je tako kmalu zapustil Opero, ne preseneča: zaradi preobremenjenosti in tudi zato, ker je Opera potrebovala poklicnega dirigenta, ki bi se izključno posvetil glasbenemu predstavljanju. Namestitvi Beniška se Gerbič ni upiral, slovo od Opere pa je gotovo občutil boleče, saj je bil on glavni pobudnik za njeno realizacijo. Vendar: čas se je spreminjal tudi v tej smeri odrske glasbene reprodukcije, ki je postala poslej čedalje bolj zahtevna in ji Gerbič kljub svojemu talentu ne bi mogel biti kos.

Po prihodu v Ljubljano je bil Gerbič s svojim delom in z načinom, kako so ga upoštevali, zadovoljen. Kuhaču je pisal leta 1893, da je, »hvala Bogu, sada ovdje zadovoljan«.[23] Mislil je na delo v GM in Dramatičnem društvu oziroma v Operi.

Nekaj pozneje je menil drugače. Težile so ga družinske skrbi, odnos med njim in GM se je polagoma ostril, bržkone zato, ker je bil Gerbič zelo načelen in je hotel za vsako ceno izvesti, kar si je zamislil, povrh vsega ga je utrujala prevelika zaposlenost in nemara še marsikaj. Kaže, da je zaradi teh in še morda drugih razlogov razmišljal o tem, da bi zapustil Ljubljano. Kuhač, ki je bil z Gerbičem v bolj ali manj stalnem stiku, je njegove probleme poznal. V tej smeri je dokaj zgovorna njuna korespondenca iz leta 1895, torej iz časa, ko je Gerbič zapustil Opero in zato verjetno bil še dodatno nejevoljen. V tej njegovi, lahko bi rekli mrakobni situaciji, je Kuhač Gerbiča znova vabil v Zagreb, kjer je pevsko društvo Kolo razpisalo natečaj za zborovodjo. Menil je, da je to mesto za Gerbiča moralno in tudi materialno dostojno. V tej zvezi mu je leta 1895 pisal med drugim: »Ich habe einige aktive ‚Kolo' Mitglieder auf Dich aufmerksam gemacht. Sobald Sie Deinen Namen hörten, waren sie über meinen Vorschlag ganz entzückt, da in Dir alles das vereint ist, was der Kolo braucht: Sänger, Lehrer, Componist, und Orchester Dirigent und gebildeter Mann. Da ich sah, dass gegründete Aussicht vorhanden wäre, dass man Dich wählen würde, habe ich darüber mit Dr. Vidović gesprochen, der ebenfalls weiss, dass Du in Laibach nicht sehr zufrieden bist. Bei uns sind freilich die Zustände ebenso ungesund wie bei euch, aber eins ist gewiss das Du hier die best möglichste Sympathie antreffen würdest. Hande somit wie du glaubst!« V nadaljevanju je Kuhač še pisal, da so zagrebški Slovenci za omenjeno mesto predlagali F. S. Vilharja, vendar s svojim predlogom niso uspeli. Gerbič se je natečaja Kola res udeležil, toda ni bil izbran.[24]

Tudi zagrebška zavrnitev je Gerbiča po vsej verjetnosti prizadela. Kvaliteten glasbenik, kakršen je bil, se je najbrž počutil zapostavljenega. Vendar se mu take in podobne stvari niso zgodile ne prvič ne zadnjič, čeravno je delal sposobno, z ljubeznijo in požrtvovalno. Ovire so ga spremljale kar naprej,[25] toda ni klonil. Svoja prizadevanja je uporno in sistematično nadaljeval v zavesti, da dela za narodno stvar in torej za napredek slovenske glasbe.

Svojo razvejeno dejavnost je Gerbič obogatil tudi ustvarjalno. Kot že vemo, je začel skladati zgodaj, na začetku še skromno, vendar že z razločno invencijo. V primerni meri jo je izkazal že v svojem op. 1, posvečenem »ljubljencu slovenskega naroda« Lovru Tomanu (Glasi slovenski). Njegov talent se je izrazil tudi v Liri Sionski, ko je že nekaj več vedel o kompozicijski tehniki in je tako mogel izdatneje pokazati moč svoje ustvarjalnosti. V tej zbirki se je predstavil kot skladatelj, ki bo šel svojo pot in nikakor to, ki jo je pozneje za edino pravilno oznanjalo slovensko cecilijanstvo. V tem cecilijanskem načinu nikoli ni pisal, tudi ne skladb, ki jih je objavljal v Cerkvenem glasbeniku. Ravno zaradi svojega oblikovalnega nazora je prišel v spor s S. Stegnarjem.[26] Spori med cecilijanci in GM se ga niso dotaknili in niso vplivali na njegov odnos do GM, ki ji je bil kljub raznim nevšečnostim vselej zvest, predan sodelavec. Gotovo pa niso imeli nič skupnega z njegovim umetnostnim nazorom, za katerega se je bil odločil ter ga sebi in času, se pravi tedanji slovenski glasbeni situaciji ustrezno, tudi uresničeval.

Kot skladatelj[27] je bil Gerbič osebnost, ki tega svojega dela ni vezal ne na GM ne na Dramatično društvo[28] ne na slovensko Opero in tudi ne na kako drugo dejavnost, ki jo je v teku svojega izvenljubljanskega in ljubljanskega bivanja opravljal v tej in oni inštituciji. Ustvarjalno je imel na voljo široko izpovedno lestvico. Njegove melodije so spevne, toda ni jim dal tistega izrecnega poudarka kot na primer njegov sodobnik B. Ipavec. Po naravi so trše, izrazno bolj zastrte, ne da bi zato izgubile privlačnost. V dobršni meri jih prekriva razmeroma gost harmonski stavek, ki je v primerjavi z melodiko izrazitejši. Ritmično Gerbičeve skladbe niso komplicirane, tudi v formi so jasne, arhitektonsko pa smiselno grajene.

Gerbič je bil ustvarjalec, ki ga je karakteriziral razsežen koncept, ta ne le po tehniki in formi, temveč tudi, kar se tiče izraza. Le-ta pa je najbistvenejša komponenta kakega ustvarjalca, daje njegovemu delu umetniško vrednost in omogoča vpogled v njegovo duhovno podobo. Prav izraz je ta element, ki najbolj razodeva Gerbiča. V njem se je skladatelj nagibal k dramatičnemu, čeravno tudi lirično ni bilo v ozadju. To in ono, lirika in dramatika, sta izvirali iz njegove prvobitne ustvarjalne sile, ki je bila sicer emotivno razločna, vendar hkrati tudi intelektualno pogojena. Gerbič je bil oblikovalec, ki se ni sproščeno prepuščal toku svojih čustev, temveč je obenem razmišljal o bistvenih problemih svojega sveta. Če bi ga po tej strani primerjali s Foersterjem in B. Ipavcem, je bil bližji prvemu. Tudi njega je tako kot Foersterja večkrat vodil intelekt, ki je tu in tam lahko prevladal, kar ni vplivalo samo na strukturo njegovih del, temveč tudi na njihov izrazni potencial. Z vidika stila smemo reči, da je bil visok romantik, ki si je šele v svoji zreli oziroma predvsem zadnji

ustvarjalni fazi prisvojil nekatere prvine poznega romantizma, jih vtkal v svojo glasbo in jo s tem zvočno obogatil.

Gerbič je bil zelo verziran v vokalni in instrumentalni tehniki, marsikatera njegova skladba je bila po tej strani naravnost zgledna. Za zadnja desetletja 19. stoletja, ki so že bila značilna za njegovo ustvarjanje, je bilo to pomembno. Takrat so se sicer pojavljali relativno številni skladatelji, ki pa so bili tehnično mnogokrat pomanjkljivi. Gerbič je bil eden redkih avtorjev, ki jim je kazal, kako je treba komponirati, to pa je pozitivno vplivalo na kvaliteto kompozicijskega stavka nekaterih njegovih sodobnikov. Oddaljil se je od zgodnje romantike pa tudi od oblikovalnega načina, ki so ga uporabljali cecilijanci. Poleg tega je precejkrat segel na področje instrumentalne glasbe, to pa je bilo v navedenem času v slovenski glasbi skoraj izjemno. V začetku 20. stoletja se je začela ta situacija bistveno spreminjati. Stilna usmeritev na novo nastopajočih skladateljev je postala naprednejša od njegove, poklicni muziki so se množili, glasbeno življenje je teklo hitreje in z vedno večjim uspehom. Zavoljo tega pa Gerbič ni ostal osamljen pojav. Slutil in spremljal je nove tokove in težnje, približeval se jim je in sprejel toliko, kolikor so bili v skladu z njegovim umetnostnim nazorom.

Tudi Gerbič kajpak ni mogel obiti tujih vplivov, ki so zapustili sled v njegovih kompozicijah, med njimi tudi ti, ki označujejo oblikovalne prijeme nemške romantike pa tedanje slovanske glasbe. Razlog za slednje lahko iščemo v njegovi nacionalni usmerjenosti, v tem, da je izšel iz praške šole, deloval v Zagrebu in Lvovu. Tako se je lahko temeljito seznanil s češko, poljsko in hrvaško glasbo. Vse to je nekako oplodilo njegovo ustvarjalnost, organsko se je spojilo z njegovim čustvenim svetom. O tem priča njegovo skladateljsko delo, v katerem je mogoče čutiti tipiko slovenske čustvenosti in širino slovanske izpovednosti, tudi Dvořákove in Chopinove vplive. Svojih vzorov seveda ni dosegel. Njegova ustvarjalna moč je bila kljub temu, da ji ni manjkal zagon, prešibka, da bi se vzpel više, kot se je mogel. Ta moč, ki se niti v razmerah, v katerih je delal, ni mogla v celoti uveljaviti, je bila neprimerljiva z ustvarjalno silo na primer Chopina, čigar vpliv se je kazal v Gerbičevih prijetno učinkujočih, vendar tehnično in izrazno razmeroma skromnih klavirskih mazurkah. Kljub omenjenim vplivom pa je v Gerbičevih skladbah toliko njegovega, da ni pretirano, če postavimo tezo o njegovi relativni samobitnosti. Ne izključni, toda le tako razvidni, da nam poslušanje njegovih skladb odkriva ustvarjalca, ki je čutil in mislil po svoje, na sebi lasten način, katerega tudi tuji odsevi niso zakrili. Nasprotno, ob njih je Gerbičeva avtohtona izpovednost še bolj zaživela.

Gerbičeva izrazna usmeritev se je v glavnem gibala v slovanski duhovni sferi, ne da bi pri tem zanemarila karakteristike lastne ustvarjalčeve individualnosti. Potrjujejo jo tudi skladateljevi stiki z umetniki iz slovanskega sveta,[29] tako z Dvořákom, Janom Nerudo in še z drugimi osebnostmi iz glasbenega in literarnega sveta. Tako ni čudno, da čutimo v njegovem opusu elemente slovenske in slovanske tematike, čeravno največkrat v transformirani obliki. Te vrste usmeritev je ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja na splošno sicer že usihala in se umikala realni idejni situaciji, toda v Gerbičevem delu je bila vseskozi izdatno navzoča.

Na področju vokala je napisal Gerbič mnogo zborov, samospevov in dvospevov, ki jih je nekaj v raznih zbirkah tudi objavil (npr. Slovanska jeka, Dvořáku posvečene Milotinke, op. 28, Trije dvospevi s klavirjem, op. 17 in 33, 20 moških zborov v narodnem značaju). Melodično so te skladbe prijetno razpete, izrazno povedne. Poudarja jih ne kompliciran, vendar dokaj bogat harmonski stavek. Med značilnimi naj bosta omenjena Kam in Pojdem na prejo, ki sta se poslušalcem zelo prilegala in za katerima so se tudi solistični pevci radi ozirali in ju vključevali v svoje koncertne programe.

Vokal je imel značilno vlogo tudi v skladateljevih kantatah, ki so bile zajetno zasnovane in se jim je Gerbič rad posvečal. Med njimi so bile Slovo za moški zbor in četverospev s spremljevanjem orkestra (op. 35), Himna za zbor, soli in orkester (op. 39) ter Oče naš (op. 91) za enako zasedbo. Med zgodnja dela tega področja sodi tudi Ave Marija (op. 22), ki je bila za ženski zbor, sopranski in altovski solo s spremljevanjem klavirja, orgel in violine I ter II. Njen instrumentalni delež ni bil obilen,kajti avtor v času, ko jo je pisal, v orkestraciji najbrž še ni bil kdove kaj trden. V svojih poznejših kantatah pa je Gerbič pokazal viden smisel za kombiniranje vokalnega in instrumentalnega stavka. Po tej strani si je prizadeval za ravnotežjem med obema komponentama in to je v glavnem tudi dosegel.

Čeravno je bil Gerbič predvsem vokalist, je imel tudi razločen čut za instrumental.[30] Pisal je skladbe za klavir, med njimi na primer Mazurki op. 42/II

in 59/I, Predigro in fugo in še drugo. Za komorno glasbo ni pokazal zanimanja, kaže, da ni ustrezala njegovemu interesu. Toliko bolj pa ga je mikala orkestralna glasba. Orkester je dobro poznal, njegove instrumentacije so bile premišljene, zvokovno izrazite in impresivne. Celotni orkestralni zasnovi in skladbi so posredovale marsikje bleščečo učinkovitost. Med skladbami te vrste naj bodo kot značilne omenjene Valse concertante (op. 25), Jugoslovanski baladi št 1 v d-molu in št. 2 v e-molu, Jugoslovanska rapsodija (op. 60) in še zlasti Lovska simfonija (1915),[31] ki je bila prva slovenska romantična skladba te kompozicijske zvrsti. Tehnično je spretno oblikovana, tudi izrazno predstavlja skladatelja, ki mu je bilo široko zajeto koncipiranje blizu in ga je privlačilo. V svoji skladateljski dejavnosti je Gerbič segel tudi na področje opere.[32]

Prva njegova opera je bila Kres. V pismu Kuhaču je Gerbič 31. julija 1893 prvič omenil, da jo pripravlja. Ko je uprava Hrvatskog zemaljskog kazališta leta 1894 razpisala natečaj za izvirno opero, je Gerbič prosil, naj mu Kuhač sporoči podrobnosti glede honorarja, jezika, v katerem naj bo libreto, in podobno. Kuhač mu je odgovoril in ga pozval, naj s Kresom pohiti. Vendar se Gerbič na konkurz ni odzval, ker opere še ni končal. Leto zatem (1895), ko jo je dokončal, je Gerbič Kuhaču v pismu z dne 11. februarja izrazil željo, da bi bila ta njegova opera uprizorjena v Zagrebu. Iz leta 1896 je podatek, ki pravi, da je Kuhač spet spodbujal Gerbiča, naj predloži svojo opero in mu je tako rekoč zagotovil izvedbo. To je ponovil tudi leta 1898, ko ga je prosil, naj mu pošlje Kres, on pa ga bo predal upravniku gledališča. Končno se je to zgodilo, Kuhač je bil z opero zadovoljen in je skladatelju čestital, Kres pa izročil Nikoli Fallerju.

Vendar Kres ni bil izveden ne v Zagrebu[33] in ne v Ljubljani. Kuhač je imel o tem delu najboljše mnenje, češ da je duh Kresa »pravi slovenski«, »manche Stellen sind geradezu entzückend, die Arbeit vorzüglich, der Geist echt slovenisch«. Res, glede muzikalnega dela Kresa je imel Kuhač prav. Tudi kar se tiče izraza, ni zgrešil, njegov vtis je ustrezal dejstvu. Melodika opere je tekoča, zvočnost pestra, instrumentacija izvrstna, po stilu sega ponekod iz pozne že v osnovne značilnosti nove romantike. Le libreto, ki ga je zasnoval skladatelj sam, ni bil dober. Bil je neprivlačen, tudi ni dajal večjih možnosti za razvijanje dramatike in napetosti. Manjkalo je torej to, kar opera nujno potrebuje. To je bil tudi glavni razlog, zakaj Kres ni bil nikoli nikjer realiziran na opernem odru, tudi ne v Gradcu in Pragi, kakor je Gerbič želel in predvideval ali vsaj imel v misli.

Poslej se je Gerbič še enkrat napotil v odrsko glasbo. V letih 1911–1913 je napisal opero iz življenja ljudstva okrog svojega rojstnega kraja in ji dal naslov Nabor. Po stilu in strukturi je to delo v splošnem enako kot Kres, tudi v njem je melodika izrazita, toda dramatika je skoraj odsotna. Vzrok za to je bil spet neizrazit, šibek libreto brez dramatičnih vzponov, napisal ga je skladateljev sin Hugo. Nabor je bil 22. oktobra 1925 uprizorjen na odru ljubljanske Opere, režiral ga je E. Kralj, dirigiral pa M. Kogoj.[34] Doživel pa je le tri predstave, občinstva očitno ni navdušil. Zatem ga niso več izvedli ne v Ljubljani in tudi ne kje drugod. Ostal pa je zanimiv historični dokument, ki dopolnjuje razvojno podobo slovenske opere in ki je bil predstavljen v času, ko je bila slovenska glasba stilno na razpotju ter se je vedno izraziteje nagibala v moderne evropske smeri.

Vsestranski Gerbič se je angažiral tudi kot urednik, tu in tam pa še kot kritik.[35] Cerkveni glasbenik mu kot glasilo, ki se je omejevalo na cerkveno glasbo, očitno ni zadoščal. Ob njem je hotel še revijo, ki bi bila namenjena posvetni glasbi. Za ta namen je začel leta 1899 izdajati Glasbeno zoro. Ko je v njenem drugem letniku pojasnjeval »program in stališče« te revije, je zapisal, da bo obsegala tudi »poučne članke, poročila iz glasbenih krogov in naših pevskih društev o njih delovanju, poročila o proizvodih na polju naše glasbene literature in o izvajanju glasbenih del itd.«

Glasbena zora je imela notalni in literarni del (»berilo«) s programom, ki je bil izrazito slovensko in slovansko usmerjen.

V notalnem delu je Gerbič objavljal malone vse, kar mu je bilo ob koncu 19. stoletja na voljo. Tako so se v njem zvrstile skladbe avtorjev, kot so bili – poleg njega samega – L. Pahor, I. Hladnik, J. Pavčič, B. Ipavec, F. Juvanec, A. Leban, K. Javoršek, S. Premrl, J. Bartl, A. Sachs, V. Vauda, V. Krek, F. Ferjančič, J. Leban, V. Parma, D. Fajgelj – sami Slovenci in ob njih še dva Čeha, J. Procházka in J. Junek. Vsi so bili romantiki, nekateri še zgodnji, večidel pa usmerjeni v visoki romantizem. Med njimi so bili po tehniki in izrazu boljši le redki, poleg Gerbiča morda še Hladnik, Pavčič, Ipavec, Premrl, Parma in Fajgelj. Vendar Gerbič ni mogel izbirati. Če je hotel napolniti notalni del svoje

revije, je moral sprejeti malone vse, kar mu je bilo na voljo, vso produkcijo takratne skladateljske generacije, ki se je skoraj v celoti omejevala na zbor in samospev, le izjemno še na klavir. V primeri s tem, kar je bilo zahodno od slovenskih meja, je bila ta produkcija neznatna in stilno zaostala. Vendar je bila zarodek, ki je obetal slovenski glasbi bližnje prihodnosti večji in naprednejši vzpon ter se je že najavljal (J. Ipavec, Savin, prav ob koncu stoletja še Krek in Lajovic).

Kot z notalnim delom Glasbene zore je imel Gerbič najboljši namen tudi z »berilom«. V njem je poskušal uresničiti, kar je napovedal v programu. Kaže pa, da je bil z izjemo D. Fajglja in A. Čecha njegov edini sodelavec. Prispevki so bili večidel njegovi, nanašali pa so se na vprašanja harmonskega stavka, na poročila o dogodkih v slovenskem in slovanskem glasbenem svetu, ki so se včasih obrobno dotaknila glasbenih edicij in koncertov v kritičnem smislu. Tu in tam je bil kak historično zanimiv drobec, koristen za poznejšega raziskovalca tega obdobja slovenske glasbe.

Glasbena zora je izhajala le dve leti (1899, 1900). Razlogov za njen nagli konec je bilo več. Mednje smemo šteti njeno konservativno usmeritev, ki je sicer ustrezala Gerbičevemu idejnemu konceptu, vendar ni bila perspektivna, nadalje pomanjkanje večjega števila kvalitetnih sodelavcev in končno tudi neugodno gmotno situacijo. Ravno nanjo se je skliceval Gerbič, ko je sporočil konec revije, češ da se »z današnjim listom prijazno poslavlja od svojih sotrudnikov in naročnikov. Pomanjkanje požrtvovalnosti mi pri tem ne bo mogel očitati gotovo nihče, ker sem za njen obstoj žrtvoval z ljubeznijo svoje moči in ves prosti čas. Ker pa obstoj lista zahteva razven teh tudi gmotnih žrtev nad moje moči, sem primoran z njegovo izdajo prenehati«. Upal je, da pride čas, »ko tudi za našo domačo glasbeno umetnost: ‚Vremena bodo Kranjcem se zjasnile, / Jim milši zvezde, kakor zdaj sijale!'«. Domneval je, da bo tedaj morda Glasbena zora »zopet napočila na obzorju domače glasbene umetnosti«.

To se je res kmalu zgodilo, vendar ne s konceptom Glasbene zore pa brez Gerbiča. Že leta 1901 so začeli izhajati Novi akordi, ki jih je urejal Gojmir Krek. Že njihov naziv je napovedal nov koncept, po katerem naj bi slovenska glasba krenila na nova pota in se čimprej približala sodobnim evropskim smerem. Kot sodelavec se je v Nove akorde že takoj vključil tudi Gerbič, ki je po vsem sodeč doumel, da sam progresivnega programa ne bi mogel realizirati.

Gerbič je bil idealist. Razdajal se je na vse strani, kot pevec, pedagog, teoretik, urednik, skladatelj. Rezultati njegovega dela so bili obsežni in za razvoj slovenske glasbe tudi pomembni, toda ne vselej uspešni. Operno kariero je moral končati kmalu, z GM je imel težave, zavoljo česar se je v tej instituciji čedalje bolj umikal v ozadje, slovensko Opero, ki ji je pomagal ob njenem rojstvu, je zapustil že po nekaj letih, s svojima operama ni dosegel tega, kar je pričakoval, tudi Glasbena zora je hitro ugasnila. Po vsem, kar o njem vemo, se zdi, da je bil po naravi težak, vendar človek, čigar prizadevanja so bila namenjena v korist slovenske in slovanske umetnosti. Če jih v polnosti ni mogel realizirati, večidel ni bila njegova krivda. Ob tem spoznanju se je verjetno počutil nesrečnega. To posredno potrjuje tudi gradivo, ki je na voljo ter govori o njegovem življenju in delu. Doživljal je vzpone in padce,[36] toda ni klonil. Svoje delo je opravljal vestno, vselej pripravljen kar največ dati svojemu narodu. Njegov prispevek je bil tehten, še zlasti dragocen ustvarjalno v okviru slovenske glasbene romantike, v kateri je bil poleg B. Ipavca in Foersterja umetniško in razvojno enakovredna osebnost.[37]

OPOMBE

[1] Za življenjske podatke gl. poleg drugega gradiva tudi SBL, zv. 2., 1926, 208–209.

[2] Dom i sviet, 1889.

[3] Prim. D. Franković, Korespondencija Kuhač–Gerbič, dipl. naloga, tipkopis, 1971. – Gradivo o dopisovanju je v Arhivu Hrvatske, biblioteki VIII. oddelka JAZU, biblioteki Hrvatskega glasbenega zavoda, Historijskom arhivu JAZU, Institutu za književnost i teatrologiju JAZU, Sveučilišni i nacionalni biblioteki – v Zagrebu, in v NUK, rkp. oddelek, Ljubljana.

[4] Slovenski narod, 1877, 18. 12.

[5] Prim. D. Franković ib.

[6] Gerbič je imel v misli Teoretično-praktično pevsko šolo, ki jo je tudi pripravil, ostala pa je v rokopisu.

[7] Svojo Uputu je Kuhač končal šele leta 1907, zaradi »stručnih mnijenja«, ki vsa očitno niso bila pozitivna, pa ta priročnik ni bil natisnjen.

[8] Gerbič je o prvem delu te edicije napisal pozitivno oceno, poudaril njegovo narodno težnjo in ga toplo priporočil. Gl. Slovanski svet, št. 1, 1896; D. Franković, ib.

[9] Teoretično-praktična klavirska šola (1886).

[10] Gl. gradivo v NUK, Ljubljana.

[11] Gl. filharmonične sporede za leta 1879, 1880, 1884, 1887, gradivo v arh. Filharmonične družbe, NUK, glasb. zbirka, Ljubljana.

[12] Prim. D. Franković, ib., 88, 89.

[13] Izvirnik v arh. GM, NUK, glasb. zbirka.

[14] Poročilo o delovanji Glasbene Matice za leta 1885/6, 1886/7, 1887/8, Ljubljana 1888, 5.

[15] Gl. Imenik družabnikov ljubljanskega Dramatičnega društva za 1867. leto, gradivo v NUK, rkp. oddelek.

[16] Gl. zap. 2. seje osnovalnega odbora Glasbene Matice od 4. 8. 1872, gradivo v arh. GM, NUK, glasb. zbirka.

[17] O tem priča tudi ohranjena korespondenca v NUK, rkp. odd., ki sicer še ni urejena. Vendar kaže že bežen pogled v njo, da je imel Gerbič zveze ne samo v 70. letih, temveč tudi v nadaljnjih desetletjih.

[18] Podrobnosti, ki se tičejo celotnega Gerbičevega glasbenega dela, so omenjali razni pisci. Prim. npr. Premrl S., Ravnatelj Fran Gerbič, CG XL, 21–27; isti, Fran Gerbič, CG XXXIII, 1910, 74–75; isti, Fran Gerbič, CG, LXIII, 1940, 173–176; Carniola, nova vrsta, VIII, 1917, 137–138 (J. Mantuani); Hudebni a divadelni věstnik, Praha 1877, št. 8, 60–61.

[19] Gl. Repertoar slovenskih gledališč, Ljubljana 1967, 184.

[20] Podrobnosti gl. v Muzejski knjižnici v Ljubljani, fsc. Deželno gledališče, mapa V, sporedi za sez. 1892/93 in naprej; A. Trstenjak, Slovensko gledališče, Ljubljana 1892, 159 ss.

[21] Gl. Československy hudebni slovnik, zv. 1, Praha 1963, 82.

[22] Gl. cit. Repertoar, 179–181, 184.

[23] Prim. D. Franković ib., 92.

[24] Gl. D. Franković ib., 93, 94.

[25] Prim. sej. zap. GM po letu 1886, arh. GM, NUK, glasb. zbirka; gradivo v Slovenskem gledališkem muzeju v Ljubljani.

[26] Prim. D. Cvetko, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, zv. 3, 1960, 237–238; sej. zap. GM od 25. 2. 1880 in 14. 3. 1880; CG XVIII, 1895; vse gradivo v NUK, glasb. zbirka.

[27] K temu prim. H. Gerbič, Kako je komponiral moj oče, Gledališki list Narodnega gledališča v Ljubljani, 1925, št. 2, str. 3–6; F. Gerbič, Moji prvi glasbeni početki, Novi akordi IX, 1910, 41–43.

[28] Gl. F. Gerbič, Nekoliko podatkov o ustanovitvi slovenske opere pri Dramatičnem društvu v Ljubljani, Novi akordi X, 1911, 31–34.

[29] K temu prim. J. Petr, Fran Gerbič a Češi, Slovanský přehled, Praha 1959, 57; gradivo v NUK, rkp. odd.

[30] Prim. A Rijavec, Slovenska glasbena dela, Ljubljana 1979, 66–67.

[31] Le-ta je verjetno identična s Simfonijo v G-duru, ki se večkrat omenja, a je ni najti. Je navedena v isti tonaliteti kot Lovska simfonija, kar dovoljuje ravnokar omenjeno domnevo. Gl. tudi A. Rijavec, ib., 67.

[32] Prim. J. Sivec, Opera skozi stoletja, Ljubljana 1976, 318–319.

[33] Prim. D. Franković, ib., 32–46.

[34] Gl. cit. Repertoar, 216.

[35] Po tej strani je bil Gerbič včasih oster. Gazele G. Maška je npr. odločno odklonil, češ da skladatelj »ni bil vešč slovenskega jezika in zato nimajo te skladbe nikakršne glasbene vrednosti. Gl. F. Gerbič, Prešernove pesmi in naši skladatelji, Prešernov album, 1900, str. 867.

[36] V tej zvezi naj bo še omenjen podatek, ki se nanaša na Gerbičevo kandidaturo za člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. O tem je skladatelju pisal Kuhač, ki mu je 29. 1. 1894 sporočil, da se je akademijski senat odločil imenovati 12 umetnikov za člane akademije. Poleg njega samega in Zajca naj bi bila upoštevana tudi B. Ipavec in Gerbič, ki je za to seveda bil zainteresiran. Vendar za člana JAZU ni bil izbran. K temu gl. D. Franković, ib., 101. – Ta odklonitev je Gerbiča, ki bi si s članstvom v JAZU utrdil položaj, vsekakor prizadela.

[37] K temu prim. še D. Franković, Korespondencija Kuhač-Gerbič, Arti musices, 6, 1975.

Tone Kebe
Kvedrova 32
61000 Ljubljana

GERBIČEVO GLASBENO IZROČILO KOT NAŠA KULTURNA OBVEZA

Kmalu po vojni se je v majhnem krogu ljudi v Cerknici pojavila misel, da bi skladatelju Franu Gerbiču, našemu rojaku, odprli muzej v eni izmed preostalih hiš, ki jih je nekoč premogel Gerbičev rod. Velika kmetija z mesarsko obrtjo (oče pa je opravljal še živinozdravstvena opravila) je dala možnosti, da so imeli kar tri hiše, takoj za obzidjem farne cerkve. Po vojni je ostala samo še ena hiša v lasti Jarmile Gerbič, skladateljeve hčere, ki je zaradi starosti in onemoglosti bivala v domu za ostarele na Bokalcih.

Pot od zamisli do izpeljave pa je bila razmeroma dolga in je trajala vsaj deset let. Ni skrivnost, da povojni časi niso bili naklonjeni kulturnim ustvarjalcem, ki v svojih delih menda niso kazali naprednega političnega ozadja, ne glede na čas, v katerem so ustvarjali.Toda redki, a vztrajni zanesenjaki so uspeli tedanje lokalne politične veljake le prepričati, da pri skladatelju Gerbiču ni šlo za kakršenkoli zadržek, kajti ves se je posvetil glasbi, v sklopu katere je bil velik del odmerjen sakralni. Še posebej pa se je izkazal kot narodnjak, ko je šlo za poživljanje narodne glasbene dejavnosti z akterji iz slovenskih vrst. Skupaj z Ipavci, Foersterjem, Jenkom, Hubadom in drugimi je deloval pri oživitvi in ustvarjalnosti slovenskega glasbenega življenja, s tem da bi utrdili in razvili svoja samostojna društva ter ustanove, ki bi dajale ustvarjalcem in izvajalcem čimbolj slovensko podobo.

Iz strokovno poglobljene in pretehtane ocene izpod peresa muzikologa akademika prof. dr. Dragotina Cvetka je razvidno, kako je bil ob koncu prejšnjega stoletja Fran Gerbič potreben slovenski glasbeni javnosti.

Cerkniški rojaki smo se glasbenemu mojstru Gerbiču oddolžili razmeroma pozno. V Ljubljani so to storili že veliko prej, saj pred glasbeno akademijo že dolgo časa stoji njegov doprsni kip in po njem se že dolga desetletja imenuje tudi ulica. Skoraj dve leti je trajalo, da smo uspeli z odkupom hiše, izselitvijo stanovalcev in z opremo enonadstropne vile s štirimi razmeroma majhnimi prostori. Šele tedaj smo lahko v skladateljevi rojstni hiši v Cerknici razmestili in razstavili nabrane muzejske predmete, zbrane od vsepovsod.

Še najmanj težav smo imeli s skladateljevo hčerjo Jarmilo (tedaj je bila stara že čez 80 let), ki je bila oskrbovanka na Bokalcih. S pomočjo daljnjega sorodnika dr. A. Steleta in njegove hčerke Metke smo jo uspeli prepričati, da je za simbolično ceno odstopila hišo za muzejsko zbirko. Zaradi starosti in popolne oglušenosti smo se z njo lahko pogovarjali s pisnimi vprašanji in odgovori in s pomočjo vsestransko naklonjenega dr. Steleta, ki se je z njo znal sporazumevati. Po zagotovilu, da bo muzej res namenjen njenemu »papanu«, je privolila in ugodila našim stališčem. Jarmila si je še vedno želela prihajati na počitnice v Cerknico, to pa ji je bilo že več let prej zaradi starosti in bolezni nemogoče. Dr. Stele je prav v tem pogledu storil največ in ji zagotavljal vso svojo pomoč. Tako je napisala še pooblastilo za dvig skladateljevega klavirja, ki ga je v okviru glasbenega oddelka NUK hranil pokojni Ludvik Zepič, ter še za nekatere manjše predmete.

Po daljšem času je občini uspelo iz odkupljene hiše izseliti dve stranki, med tem časom pa je potekala zbiralna akcija predmetov iz Gerbičeve zapuščine.

Neuradno je bil oblikovan odbor, ki ga je prizadevno vodil načelnik skupnih služb občine Cerknica Jože Skuk, kot glavni pobudniki pa so v njem sodelovali Janez Vidrih, član ljubljanskega opernega orkestra, sicer cerkniški rojak, Dušan Zagorjan kot predsednik krajevne skupnosti in kot prvi pobudnik ter Tone Kebe. Zelo prizadevno sta pri akciji pomagali Stanka Zagorjan, upokojena učiteljica, in soseda Mima Arhar, ki je hranila in odstopila nekatere hišne predmete. Omeniti moramo še takratnega predsednika občine Franca Kavčiča, ki je odboru v vsem pomagal. Pritegnili smo še prof. Radovana Gobca, takratnega predsednika društva slovenskih skladateljev, ki je zagotovil vgraditev spominske plošče in bronastega portreta skladatelja na njihove stroške.

Akcija je tako stekla. Po Ljubljani smo stikali po vseh inštitucijah in arhivih, opernem arhivu, arhivu pri NUK, v Operi, v Zagrebu, pri zasebnikih . . ., da bi zbrali čimveč iz Gerbičeve ustvarjalne zakladnice. Janez Vidrih je že neko-

liko prej na podstrešju na Jurčičevem trgu v Ljubljani, kjer je skladatelj zadnja leta živel, našel zaprašena dva izvoda Gerbičeve opere Nabor in ju zanesel v gledališki muzej. En izvod je bil pisan na roko s svinčnikom. Dolgo časa so prej iskali izgubljene izvode te opere, ki so jo leta 1925 uprizorili v ljubljanski Operi. En izvod je nato z drugimi najdenimi dokumenti prinesel v Cerknico.

Delovno se je organizacijskim pripravam pridružila še glasbena šola z Rakeka z ravnateljem Mirkom Reboljem in še domačinka z Rakeka prof. Boža Brecelj.Tu smo našli še posebno pomoč pri pripravah na dvodnevno proslavo.

Dr. A. Stele je ob pomoči, ki jo je dajal pri pogovorih z Jarmilo Gerbič, izročil nekatere Gerbičeve hišne predmete, in sicer velik divan, kmečko skrinjo, etažero v biedermajerskem slogu, dve omari, eno s steklenimi vrati, tridelno sliko Meister der Toene (Beethoven, Wagner, Liszt) in še nekaj spisov. V skrinji, ki jo je izročil dr. Stele, je bil še lepo vezan rokopis klavirskega izvlečka opere Kres in partitura te opere.

Gerbičeva hčerka Jarmila

Z vsemi darovanimi predmeti iz Gerbičeve zapuščine in tistimi, ki smo jih zbrali vsepovsod, smo vsaj delno napolnili štiri prostore v odkupljeni hiši. Zgoraj je bilo razvrščeno pohištvo, spodaj pa so bili razloženi drugi eksponati s slikami, posmrtnimi venci in trofejami, v skromnih panojih pa je bilo zloženo notno gradivo, slike, spisi, razne publikacije in drugo v zvezi s skladateljevo dejavnostjo. Razporeditev in ureditev je bila napravljena laično, vendar prikupljivo in intimno. Seveda bi morali z zbirko nadaljevati in jo prepustiti veščí roki.

Bližal se je čas občinskega praznika v Cerknici in odprtja Gerbičevega muzeja. S pospešenimi pripravami smo pričakovali ta veliki dan. Cerkniška godba, ki jo je vodil Janez Vidrih, je pripravljala poseben program. Uspeli so si nabaviti nove uniforme, da bi tudi navzven pokazali svečano podobo. Prav tako se je pripravljal cerkniški pevski zbor, še zlasti pa glasbena šola na Rakeku.

Zelo dobra povezava je bila z novinarji in radijskimi poročevalci, z društvom slovenskih skladateljev in pevskim zborom Glasbene matice iz Ljubljane. Še pred proslavo in po njej so vsi vodilni slovenski časopisi obširno poročali, lokalni list Glas Notranjske pa je svojega rojaka predstavil v nadaljevanjih.

Novinar Bogdan Učakar je 7. oktobra 1964 pripravil enourno oddajo na radiu z izbranimi najlepšimi Gerbičevimi spevi in z dobro napisano spremno besedo.

Dočakali smo slavnostne dni 10. in 11. oktobra 1964. Z velikega občinskega plakata z debelim barvnim tiskom so razvidne vse prireditve v okviru občinskega praznika. Sobota in nedelja sta bili določeni za Gerbičeve proslave.

V soboto 10. oktobra ob 10. uri dopoldne je pripravila glasbena šola na Rakeku akademijo, na njej so nastopali gojenci z izbranim programom in s sprejetjem svečanega sklepa, da se šola imenuje po skladatelju Franu Gerbiču. Lik skladatelja in spomine nanj je strokovno in kultivirano oživila prof. Boža Brecelj.

Zvečer istega dne ob 20. uri je bila v Cerknici slavnostna akademija s sodelovanjem domačega pevskega zbora in menda tudi glasbene šole z Rakeka, v drugem delu pa sta kot gosta nastopila solista Rajko Koritnik in Tone Kozlevčar. Misli o Gerbiču je podal Tone Kebe.

V nedeljo 11. oktobra je bila najbolj svečana prireditev pred Gerbičevo hišo. Tam je bilo odkritje spominske plošče in odprtje muzeja. Slavnostni govornik je bil prof. dr. Dragotin Cvetko, ki je orisal umetniško pot in ustvarjanje Frana Gerbiča kot mojstra slovenske glasbene romantike. V programu je sodeloval pevski zbor Glasbene matice iz Ljubljane.

Na slavnosti se je zbralo mnogo domačinov in glasbenikov iz vse Slovenije.

Istega dne ob 11. uri dopoldne je sledil še koncert domače godbe na pihala s posebnim venčkom Gerbičevih pesmi. Poseben izbor skladb je naštudiral in oddirigiral domačin in organizator proslave Janez Vidrih.

Čas glavne proslave bi sovpadal z verskim obredom, ki je vsako nedeljo ob 10. uri. Uvidevni župnik (zdi se mi, da je bil to dr. Jenko) je ceremonijo opravil že prej, da z zvonovi ne bi motili poteka slavnosti in da bi se verniki mogli udeležiti proslave. V cerkvi so tisti dan predvajali Gerbičevo mašo in pripravili razstavo njegovih cerkvenih in posvetnih pesmi.
Tako je Notranjska v tistih dneh ovekovečila skladatelja Frana Gerbiča in vse glasbeno življenje je bilo tedaj razgibano in usmerjeno v proslave.

Jarmila Gerbič, edina prava potomka, odprtja muzeja ni dočakala, čeprav si ga je srčno želela. Bila je ostarela , bolna in utrujena. V spominu nam je ostala, kako je v najlepši obleki čakala na naš sprejem na Bokalcih. Ker se je naš prihod nekoliko zavlekel, je starko premagal spanec in obležala je na pogrnjeni postelji. Zazrti v ta njen spokojni in nagubani obraz smo se spomnili na sliko, ki nam jo je ob nekem obisku pokazala. Pa ne samo eno. Pokazala nam je album fotografij iz njenega pevskega življenja in oblikovanja glavnih solističnih sopranskih vlog. In prav tako nam je v mislih prihajala v spomin kot Rusalka »s katero je živela z vso močjo svoje duše, do uspeha pa je pripomogla tudi njena lepa rast in vnanjost,« kot je zapisal kritik. Opazovali smo spokojno telo in mislili na njeno Rusalko, ki jo je tolikokrat odigrala na ljubljanskih, praških, beograjskih, tržaških, dunajskih odrskih deskah. Še vedno je upala, da se bo vrnila v svojo Cerknico na počitnice. Nekdanja umetnica, ki se je dvigala z očetom, doživljala slavo, je osamljena in pozabljena preživljala zadnje dneve življenja. Manj kot dva meseca pred ureditvijo in odprtjem muzeja »papanu« je mirno za vedno zaspala. Bilo nam je hudo, ker tega

dne ni več dočakala. Stežka je sledila kratkim obvestilom na televiziji in na radiu in kratkim vestem v časopisju in bila je zadovoljna, da bomo izpolnili njeno oporoko. Pred smrtjo je želela, da bi izpolnili še njeno prošnjo in na ploščo napisali: »V tej hiši se je rodil skladatelj Fran Gerbič, ustanovitelj slovenske opere in reorganizator šole Glasbene Matice.« Društvo skladateljev, ki je ploščo vgradilo, pa je dalo vklesati naslednje besedilo: »V tej hiši se je 5. oktobra 1840 rodil skladatelj Fran Gerbič, mojster slovenske glasbene romantike.« Morda so imeli glasbeniki prav, saj so mu nadeli ime mojstrstva ravno v tisti zvrsti glasbenega ustvarjanja, ki je bila pri Gerbiču kot plodovitem slovenskem skladatelju najbolj vidna. Slovenski rod bo ta del občutil najdlje.

Ko smo ob smrti Jarmile Gerbič dne 22. avgusta 1964 v Glasu Notranjske oktobra 1964 orisali njeno umetniško pot, nam je bilo žal, ker ni dočakala srečnega dne.

Naj obudimo še spomin na Gerbičevega sina Huga, ki je bil prav tako talent. Bil je igralec, slikar, pisatelj in diplomat. Pred mnogimi leti je deloval v diplomatskih in konzularnih službah, umrl pa je 20. aprila 1953 na Češkoslovaškem.

Iz njegovih literarnih zapisov in iz podobe, ki se nam je ohranila, lahko spoznamo skladatelja Frana Gerbiča še s človeške in značajske strani.

Visoko, lepo izbočeno čelo, ki ga še bolj odkrivajo ne preveč gosti lasje, globoko premišljajoče oči, ki se vgrezajo v močnih in izrazitih ličnicah z brado, ki še bolj poudarja možato košatost temu obrazu, takšen stopa v našo zavest skladatelj Fran Gerbič. Že njegov zunanji videz nam kaže zgovorno in izrazito fasado, pod katero se je skrivala dragocena notranjost človeške in umetniške prisrčnosti in tudi resnobe skladatelja. Bil je prešeren vaški fant z močnim romantičnim čutenjem, včasih kmetiško naiven, včasih tudi malo zagrenjen in sentimentalen, nikoli pa jokav in bolestno raznežen. Njegova v bistvu mehka konstitucija ni kazala navzven kakšne močne odpornosti. Takrat, ko je iskal zdravja, da si nabere moči, se je vselej zatekel v svoj rodni kraj, kjer je našel najboljšega zdravnika, hkrati pa inspiracijo za nadaljnje delo. Na vsakem koraku svoje življenjske steze je krotil samega sebe in iz dna srca sovražil bohemstvo, nezmernost, licemerstvo in malodušje. Svoje življenje in delo je držal krepko v sedlu volje in hotenja brez katere bi bil gotovo usahnil prej in brez tako bogatega sadu, kot ga je rodila njegova glasbena muza . . .

Bil je rodoljub v širokem smislu, altruist in idealist neomajne vneme, blag nežen in čuteč, cel mož, značaj in mož beseda, zanesljiv v vsakem pogledu . . .

Najlepši zapis o ustvarjanju Frana Gerbiča nam je v gledališkem listu 1925/26 ohranil njegov sin Hugo:

»Komponiral pa je moj oče večinoma zunaj v prirodi. Najčešče je šel v javorniški gozd ob jezeru, ali pa tudi k razvalini na Loškem, od koder se odpira krasen razgled na Cerkniško dolino, daleč tja čez križke griče proti Snežniku. Trdil je, da mu šum dreves in sijaj prirode pomaga k sprejanju in tkanju posameznih motivov. Hodil je sem ter tja po trati, tiho žvižgal predse in nosil za-

Odkritje spominske plošče na Gerbičevi hiši v Cerknici 11. oktobra 1964

pisnik v rokah. Potem je naglo sedel na kako skalo ali pa deblo in začel zapisovati glasbene motive. Često sem ga tudi opazoval, kako je začel s prsti gibati v zraku, kot bi hotel igrati glasovir. Poznalo se mu je natančno na licu, kakšen je glasbeni motiv, ki ga zanima. Pri veselih motivih so mu oči žarele, ves obraz se mu je nasmihal. Obrvi je privzdigoval in namrvil čelo v malo vesele gube. Nasprotno pa je pri resnih in žalostnih motivih nabral obraz v temne poteze, srepo gledal in hudo namršil obrvi. O svojem delu ni rad govoril, in često so minevali tedni, ko ga sploh ni omenil ... Splošno lahko trdim, da je očeta h kompozicijam vedno najbolj inspirirala svobodna kmečka gruda in nje prebivalci. Predvsem pa je ljubil svoj rojstni kraj Cerknico in tam so nastajala njegova najlepša dela.«

Pokojni Dušan Zagorjan se je starega Gerbiča dobro spominjal. Z njegovim očetom, znanim poštarjem v Cerknici, je Gerbič večkrat posedal v senci velike lipe, ki še dandanes raste ob obzidju farne cerkve. Tu sta se nad Zagorjanovo hišo in poleg Omaharjeve kovačije pogovarjala o tem in o onem vselej, kadar je prišel Gerbič v Cerknico. Tam pa so se zbirali in posedali še drugi možakarji in se pomenkovali z njim o vsakdanjih težavah. Vse te pogovore je Gerbič vlekel na ušesa in jih skrivoma vnašal na papir in nekatere spreminjal v notne zapise. Prenekateri starejši ljudje z Dušanom vred so vedeli, da je motive za svojo opero Nabor nabiral prav pred Omaharjevo kovačijo, kjer so se med drugim pogovarjali tudi o naboru, o potrjevanju za vojsko in zaničevanju tistih, ki niso bili potrjeni, in o zgodbah iz vsakdanjega življenja. Njegovo pretanjeno uho in bistre oči so bile neprestano razprte in nič mu ni ušlo. Vedno je kaj zapisoval, znal poslušati in se tudi seznanjati z dogodki po svetu ...

Gerbičev muzej je v prvotni obliki deloval le kakšnih pet let. Za zbirko je lepo skrbela Stanka Zagorjan in obiskovalcem z razlago razkazovala muzejske predmete in predstavljala skladatelja. Potlej pa so prišla leta postopnega propadanja, kajti muzejske prostore je začela uporabljati glasbena šola. Sprva so zasedli eno sobo, potlej še dve tako, da je bila zbirka poslej brez vsakega reda zložena v eni sobi in na dveh podstrešjih. Pokojni Dušan Zagorjan je vedel povedati, da so nekaj eksponatov nekateri odtujili, kajti nad muzejem ni imel potem nobeden več nikakršnega pregleda. Namesto da bi se zbirka bogatila, se je siromašila. Metka Stele je iz bojazni pred uničenjem odnesla sliko in še nekaj predmetov, kajti še celo streha je prepuščala vodo.

Že zdavnaj prej v muzej niso prihajali na ogled, saj je bil docela nepregleden in nedostopen. Videli pa so ga nekateri bolj poklicani in se zgražali nad tem, kar se je z njim dogajalo. Muzej (pravzaprav skladišče) si je ogledal tudi dr. Danilo Pokorn iz muzikološkega inštituta ZRC SAZU. Videl je to klavrno podobo in na Kulturni skupnosti v Cerknici podal kritične misli. Med drugim je dejal, da bi morala Cerknica poskrbeti za bolj.dostojno predstavitev skladatelja Frana Gerbiča.

Kdo je vsemu temu kriv, je težko reči. Glasbena šola je imela prostorske težave in jih je reševala na najbolj enostaven način. Imela je vseskozi finančne težave. Drugi navajajo drugačne vzroke. Toda muzeju je bila storjena velika škoda. V takšnem stanju so dali v arhivsko hrambo še rokopisno in tiskano gradivo in vse skupaj bo zdaj težko spraviti v red. Nekaj stvari so odnesli še zasebniki. Velika škoda pa je tudi v tem, da je bilo mnogo ljudi prikrajšanih za ogled in ves ta čas ni nobeden mislil na izpopolnjevanje začetne muzejske zbirke.

Glasbena šola je dobila v Cerknici zdaj svoje prostore. Gerbičeva hiša je prekrita in obnovljena in muzej bi lahko spet zaživel. Treba pa ga bo urediti po sodobnih muzejskih vidikih in zagotoviti nekoga, ki bo muzej vodil in razkazoval. Morda bi se to lahko uredilo v povezavi z muzejem v Ložu, čeprav je tam muzej s tematiko NOB.

Poleg spominske plošče na Gerbičevi hiši sameva še bronasta plaketa s skladateljevo podobo. Prav bi bilo, da bi po petnajstih letih zopet odprli tudi notranje prostore in da bi postali lepši in bogatejši. Tako bi se ponovno oddolžili s skromnim priznanjem vsej slovenski zborovski tvornosti 19. stoletja, ki ji je prav Fran Gerbič pomagal k oblikovanju svetlih črk, iz katerih je sestavljena tako resnično trajna vrednota, izražena v preprosti besedi – slovenska pesem.

In še nekaj! V zelški cerkvi imamo vsako leto koncerte zborovske in instrumentalne glasbe. Ali ne bi vsaj en sam večer namenili tudi skladatelju Franu Gerbiču, vsestranskemu glasbenemu ustvarjalcu in mojstru slovenske glasbene romantike?

NERUDOVE POTOPISNE SLIKE POSTOJNE PREDJAME IN CERKNIŠKEGA JEZERA

Albinca Lipovec
Oddelek za slovanske jezike in književnosti
Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Več kot sto let je minilo, odkar je znani češki pisatelj Jan Neruda (1834–1891) potoval po krajih naše Notranjske in si o njih literarno beležil podobe, ki bodo zanimive za današnjega bralca. Zanimive zato, ker je v njih zgodovinski odtis iz sredine preteklega stoletja. Dobro dé pa tudi tisto drugo, kar veje iz Nerudovih potopisnih slik – nadvse prijazen in ljubezniv odnos do opisane snovi, od lepote Postojnske jame in Cerkniškega jezera. Pri češkem pisatelju izvirajo pritrjevalna čustva na eni strani iz čustvena zavzetosti do vsega slovanskega, kar je bila spremljevalna sestavina narodnega gibanja pri Čehih in Slovencih v drugi polovici 19. stoletja; na drugi strani pa je Nerudova ljubeznivost izraz pristne hvaležnosti za gostoljubje v Cerknici, ki ga je užival v družini svojega prijatelja, glasbenika Frana Gerbiča (1840–1917), s katerim sta se bila seznanila v Pragi. Jan Neruda ga je obiskal v Cerknici maja 1868. leta. Prijateljska bližina je izpovedana v potopisni sliki o Cerkniškem jezeru in v peščici ohranjenih pisem,[1] naslovljenih Franu Gerbiču. Iz Nerudovih pisem je videti, da je češki pisatelj s svojim vplivnim peresom nekajkrat ustregel svojemu slovenskemu prijatelju v njegovih prošnjah v zvezi z angažmajem v praškem Narodnem gledališču, kjer je Fran Gerbič gostoval kot tenorist. Iz krajših pisem in razglednic lahko povzamemo, da je Fran Gerbič za časa svojega študija na glasbenem konservatoriju (1865–1867) imel v Pragi precej prijateljev, vendar je ostala zabeležena le zveza z Janom Nerudo kot ena zgodovinskih vezi med Čehi in Slovenci v prejšnjem stoletju. Zgodovinsko dejstvo, ki ga imenujemo prijateljsko sodelovanje med narodi, temelji nemalokrat na individualnih prijateljstvih, katerih ustvarjalno delo obrodi sadove. Gotovo so potopisne slike Postojne, Predjame in Cerkniškega jezera vsaj toliko zanimive za nas kot za Čehe, ki cenijo delo enega svojih največjih ustvarjalcev, kajti skozi njegov osebnost se je v veliki meri pretakala češka zgodovina o najbolj temeljnih vprašanjih narodnega obstoja na področju kulture in umetniškega ustvarjanja.

Nerudove literarne podobe o notranjskih krajih so izšle najprej kot podlistek v časopisu l. 1868, v knjižni izdaji pa l. 1879 kot peti zvezek **Feljtonov Jana Nerude;** knjigi je avtor dal naslov **Podobe iz tujine.**[2] V zvezi z genezo pričujočih štirih besedil, ki jih prvič predstavljamo v slovenskem jeziku, nam je še tole povedati: Neruda je uvrstil v svojo peto knjigo feljtonov le tri tekste o naših krajih in jih zaokrožil z naslovom **Podobe iz Kranjske.** Prva slika iz tega triptiha, ki je pravi hvalospev o naravnih lepotah Slovenije, je nastala kasneje. Izpeljana je vsekakor iz novinarsko neposredne skice **Vsakoletni obisk Postojnske jame,** ki jo je Neruda objavil kot prvo v časovnem zaporedju (6. junija 1868), napisal pa takoj drugi dan po ogledu Postojne. V časopisni notici, močno obarvani s takratnim aktualizmom, so nanizana opažanja o zapostavljenem položaju Slovencev (Slovanov) v habsburški monarhiji in o narodnostnih nasprotjih, ki so se očitno zaostrila po letu 1867, ko je z dualizmom bila samo Madžarom priznana enakopravnost v večnacionalni Avstro-Ogrski. Kot zgodovinski zapis je to Nerudovo besedilo bilo vredno prevoda in objave v Notranjskih listih.

podrobnejša označitev prevedenih potopisnih slik se vsekakor mora dotakniti avtorjeve osebnosti in je zato del naše spremne besede tudi kratka predstavitev[3] življenja in dela Jana Nerude.

NERUDOVA OSEBNOST

Utemeljitelj novejše češke književnosti in sooblikovalec češkega nacionalnega razvoja v drugi polovici 19. stoletja je rastel iz revnih razmer. Jan Neruda se je rodil v Pragi l. 1834 kot sin odsluženega vojaka in matere postrežnice. Odraščal je na Mali Strani, v mestni četrti pod Hradčani, ki je ob njegovem času predstavljala svojevrstno različico mestnega, šele nastajajočega meščanskega prebivalstva. Svojo študijsko pot je Neruda pretrgal zaradi gmotnih stisk in boja za preživetje, tako da nikoli ni dokončal študija filo-

zofije in prava. Zgodaj že se je začel udinjati kot časnikar pri nemških in čeških časopisih, kasneje pa je pristal pri Narodnih listih in si v tem glasilu mladočeškega liberalnega meščanstva skoraj trideset let služil kruh z novinarskim delom. S to dejavnostjo je povezana Nerudova aktivna udeleženost v češkem narodnem in političnem življenju. Časnikarska tlaka, dohodki od pisateljskega peresa, mu ni obetala in ne dajala dovolj materialnih sredstev, da bi si ustvaril družinsko življenje in popeljal v zakon svojo prvo ljubezen, »večno nevesto« Ano Holinovo. Čeprav je Neruda hrepenel po življenjski družici, mu usoda tega ni naklonila. Njegova ljubezenska razmerja so bila nasiloma prekinjena: zaradi pritiska javne morale (ljubezen do poročene pisateljice Karoline Světle, korespondenca med obema partnerjema je literarna umetnina), drugič zaradi prezgodnje smrti mladostne Tereze Macháčkove in tretjič je ljubezensko zvezo pretrgal sam z razumno odločitvijo, da bi mu staremu ne prinesla sreče premlada žena (ljubezen do Aničke Tiche). V svojem večnem samstvu kot čudni usojenosti se je zatekal k ljubljeni materi (pretresljivo se je o tem izpovedal v svojih pesmih), v tegobnih starčevskih letih pa z javno besedo odklanjal pot samskemu stanu, po nerudovsko topel in velik v svoji resnici, da tudi nebogljen in star zna dvigniti ceno ženski polovici človeštva.

Jan Neruda iz let, ko je pisal potopisne črtice »Podobe iz tujine«

Kljub temu,da Jan Neruda ni dokončal univerzitetnega študija, kaže njegovo delo na bogate razglede po svetovnem dogajanju, po domači in tuji kulturi na različnih področjih življenja. Izobraževal se je sam, širil svoje obzorje s prebiranjem knjig in potovanji, doma in na tujem. Nabiral je znanje po zahodni Evropi, na Bližnjem vzhodu, v Italiji, na Balkanu in v slovenskih krajih; iz Notranjske ga je pot vodila v Istro, Koper in Trst. Skozi življenje pridobljena izobrazba se razodeva v malodane enciklopedičnem znanju, ki je sporočeno v njegovi žanrsko razvejani publicistiki.

V svojih številnih feljtonih (več kot 2000) je znal uresničevati tisto, kar je piscu podlistkov narekoval sam v svojih literarnih kritikah. Od feljtonista je zahteval hitro spreminjanje tem in pristopov, »biti mora pesnik, filozof, učenjak, humorist, kritik, poln čustva in mož jeklen, od vsega tega pa naj ima komaj ščepec, da bi ne dolgočasil, da bi ne bil enoličen«, »sam bi naj bil mozaik, tako kot njegov feljton.«[4] Kako se je Janu Nerudi posrečilo doseči to stopnjo literarnega oblikovanja, lahko navsezadnje preverimo sami v potopisnih feljtonih o Postojni, Predjami in Cerkniškem jezeru. Svojemu feljtonu kot obliki moderne književnosti Neruda ni znal povsem jasno določiti literarne vrste, saj je v časopisu pod črto sporočal toliko različnih vsebin. Še za časa svojega življenja je razvrstil del svoje feljtonistike po žanrskih skupinah in jih takole naslovil: v dveh zvezkih so izšle **Študije, kratke in krajše,** (Studie, krátké a kratší, 1876), v enem **Šale igrive in deroče** (Žerty, hravé a dravé, 1877) in dve knjigi potopisnih črtic, **Manjše poti** (Menši cesty, 1877), in **Podobe iz tujine** (Obrazy z ciziny, 1872, ponovna izdaja 1879). Preostalo množico Nerudovih feljtonov, raztresenih po časopisih, pa so razvrščali šele uredniki njegovuh zbranih spisov. Knjige naslovljenih člankov **(Češka družba, Literatura, Gledališče, Likovna umetnost in glasba, Drobni klepet, Portreti)** kažejo na Nerudovo široko vključenost v češko družbenopolitično in kulturno dogajanje. Posebno v 60. letih je aktivno sodeloval v političnem gibanju in bil udeležen pri organiziranju demokratičnega krila mladočeške stranke; doživljal je z njo obdobje pasivne rezistence 70. let in tudi 80. leta, obdobje njene odcepitve od ljudskih množic ob vstopu v konzervativno vladno koalicijo. Neruda je občutil spremenjeno politiko mladočehov kot krizo v narodnostnem boju, v katerem da je ugasnila perspektiva napredka. Nekaj te grenčice je občutene tudi v feljtonu o **Dr. Janezu Bleiweisu,** ki ga je Neruda objavil ob njegovi smrti l. 1881: »... Med Slovenci in nami Čehi je bila včasih veliko večja vzajemnost, kot pa je danes. Slovenci, lahko se to reče, so se v marsičem ozirali na češko življenje kot na vzorno življenje za mlad slovanski narod. V političnem pogledu so ob ta ideal gotovo bili že zdavnaj, potrudimo se in upajmo, da si s svojim novim delom spet pridobimo pri njih prejšnji ugled in se prejšnja vzajemnost med obema plemenoma vrne ne le v novi, ampak v povečani moči.«[5] Češki politični vzorec v slovenskem narodnem gibanju je Jan Neruda opazoval sam ob svojem obisku l. 1868. Množičnost v političnem življenju, ki je zaživela v dobi taborov in čitalnic, je Neruda zagovarjal tudi v poznih letih svojega življenja, ko je že bil politično in človeško osamljen. V boju proti tuji oblasti in buržoaznim predstavnikom češkega naroda je bil prepričan, »da bo češki narod zrasel samo od spodaj navzgor.« Temeljne misli o narodu, zapisane v Nerudovi publicistiki, so na Češkem bile ponatisnjene v času druge svetovne vojne, v letih okupacije in fašističnega nasilja. Naj navedemo enega od Nerudovih aksiomov, znanega že iz obdobja romantike: »Češki jezik in češki duh živi predvsem v literaturi in umetnosti; komur se posreči pokončati jezik in duha, temu se je posrečilo ubiti narod za vse čase.«[6]

Pri Nerudi je v ospredju vprašanja o narodu in njegovi rasti razvoj domače kulture in umetnosti. Kot literarni ustvarjalec in teoretik si je prizadeval za tako literaturo, ki bi po svojem umetniškem značaju in spoznavni moči bila povezana z gledanjem in mišljenjem modernega človeka druge polovice 19. stoletja, osvobojenega v individualnem, socialnem in narodnostnem pogledu. V literarnoteoretičnih podlistkih je razvoj domače književnosti začrtoval v smeri kritičnega realizma; zavračal je »deviškost« v literaturi, ki se zapira pred žgočimi problemi časa (življenje revnih in obubožanih, položaj žensk itn.) ter si ne upa razkriti zlaganosti dobe, njene bolezni. V leposlovnih podlistkih je v izhodiščih svoje realistične poetike ujel v umetniško oblikovanih podobah prizore iz tedanje Prage; iz policijskih stražnic, jetnišnic, zastavljalnic in praških vogalov; predstavil je »vso človeško pisanost« – podobe beračev, prostitutk, služkinj idr., z namenom, da bi odkril socialne razmere, človeško bedo, ki je »nema, pa vendar obupno zgovorna obtožba vseh, ki so povzročili take razmere.«[7] Nasproti izoliranosti češke literature je postavljal evropski in svetovni razvoj in zahteval, naj bi velikane svetovne književnosti sprejeli za svoje in se učili iz njihovih del, vendar tako, da vse sprejete prvine

Neruda v starejših letih

rastejo iz čeških tal »v novo celoto«. Glede na očitke o spogledovanju s tujim svetom je v zagovoru svojega kozmopolitizma zapisal dialektično misel o kulturni vsebini, ki da mora biti po duši narodna, da bi imela ceno v svetu in mora biti svetovna, da bi bila cenjena doma. V nenehnem stiku z bralstvom je Neruda prek svojih feljtonov imel velik vpliv v tedanjem času. Nerudov bralec se je učil sprejemati resničnost v vsej njeni raznolikosti, jo pogledati z različnih zornih kotov in se zavedati pojavov, ki so v vsebini življenja, v družbenem prizadevanju, v civilizaciji in kulturi.

Pri predstavljanju Nerudove ustvarjalne osebnosti smo prišli do tiste dejavnosti, ki je bila v središču njegovega zanimanja, do umetniške literature, do njegove poezije in umetniške proze. Nerudovo pesniško ustvarjanje se je začelo v imenu poezije K. H. Máche, češkega pesnika[8] iz obdobja romantike, ki si ga je Nerudova generacija književnih ustvarjalcev vzela za vzor, ko je leta 1858 pripravila almanah »Maj«, kajti želela je navezati na uporniško izročilo Máchove pesnitve »Maj« in je zato cela skupina pesnikov in pisateljev (Neruda, Hálek, Světlá, Heyduk idr.) bila v češki literarni zgodovini imenovana **majevci.** Neruda je navezal v svojem pesniškem ustvarjanju tudi na tiste predstavnike svetovne književnosti, ki so bili nosilci upora proti politični in kulturni reakciji in utelešali s svojim delom zavest o nujnosti družbenega napredka: od nemških pesnikov je prebiral Heineja, od francoskiih Hugoja in

se vzoroval tudi pri madžarskem pesniku Petőfiju. Nerudova poezija nam z bogatejšim izrazom upodablja njegovo življenjsko skušnjo in odnos do sveta.

Če bi hoteli ustrezno predstaviti svet Nerudove poezije v njegovih šestih pesniških zbirkah, bi se morali ustaviti ob češkem slovstvenem izročilu, na katerega navezuje v novih izpovednih položajih, in poimenovati zgodovinski čas s pisano skalo podob in čustvenih stanj, ki izpolnijo eno človeško življenje. V okvirih našega spremnega besedila utegnemo pesniške zbirke komajda našteti.

Prvo zbirko je Neruda izdal še v dobi Bachovega absolutizma in ji dal naslov **Pokopališko cvetje** (Hřbitovní kvítí, 1858); naslovna podoba zgovorno kaže na leta po marčni revoluciji 1848 kot na »čas živih pokopanih«. Razpoloženje v pesmih je turobno, polno mladostne razklanosti in pesimizma, kajti pesnik ve za vzroke, ki spodjedajo življenje in ga spreminjajo v grobove; opazi jih v bedi in lakoti, v socialnih krivicah, ki spremljajo ljudi prav do pokopališča. Iz grenkih stanj se zateka k cinizmu in vrže ironično luč na ljubezen, domovino in na samega sebe. Iz te razkrajalne analize je Nerudo vodila osebna narava v pritrjevanje življenja, vendar je v naslednji pesniški zbirki **Knjige verzov** (Knihy veršů; 1868), ki jo je izdal po desetih letih, še veliko trpke ironije, tistega izraznega načina, ki je vtisnil pečat prvi zbirki. V temeljnih bivanjskih položajih pa napovedujejo pesniški cikli druge zbirke že moško zrelost. Pogled v Nerudova intimna čustva odstira zlasti lirski cikel **Knjige verzov,** ki je posvečen očetu, materi in Ani, nesojeni nevesti.

Kozmične pesmi (Písně kosmické, 1878), tretja Nerudova zbirka, uvajajo drugo obdobje njegovega pesniškega razvoja, in sicer v smer trdnejše in vedrejše življenjske perspektive. Pobudo za nove pesniške podobe so mu dala astronomska odkritja in vprašanja o možnostih in poslanstvu modernega človeka. V legendarno, mitično in zgodovinsko snov češkega ljudskega izročila je Neruda posegel z zbirko **Balade in romance** (Balady a romance, 1883) in ustvaril enega najlepših biserov v češki literaturi. Istega leta (1883) je Neruda izdal tudi zbirko intimne lirike **Preprosti motivi** (Prosté motivy), možato in nesentimentalno izpoved svojih starih let. V navalu skepse in resignacije najde rešitev v krogotoku narave, v njenem večnem pomlajevanju. Zadnja leta pred smrtjo je v krščanski simboliki ustvarjal podobe o narodovem trpljenju; podoba Matere božje z mrtvim Kristusom v naročju izraža odnos med domovino in narodom, kot ga je videl Neruda v 80. letih prejšnjega stoletja. Iz pesnikove zapuščine je Jaroslav Vrchlický pet let po njegovi smrti izdal šesto zbirko Jana Nerude; glede na prevladujočo simbolnost in idejno sporočilo je poslednja zbirka izšla pod naslovom **Pesmi velikega petka** (Zpěvy páteční, 1896).

Za življenja Neruda ni s svojo poezijo užival priznanja, ker ga je zasenčila vloga iznajdljivega feljtonista, vplivnega novinarja in kritika. Vendar so že naslednja desetletja dvignila ceno njegovega pesniškega opusa, kot pesnik je Neruda čaščen vse do današnjih dni. Od Nerudove umetniške proze, ki doživlja na Češkem vedno nove ponatise, je treba tudi v našem portretu Jana Nerude omeniti njegove **Malostranske povesti** (Povídky malostranské, 1878). S podobno pisateljsko metodo kot je naš Simon Jenko upodabljal Jeprškega učitelja in tragikomičnega ženina Tilko, je Jan Neruda predstavil ljudi z Male Strane, iz sveta svojega otroštva. Umetniški vtis temelji na prepletanju pisateljskih načinov: dokler se pisateljeva kamera obrača v smeri zunanjega opazovalca, so malostranski prebivalci videti smešne »figurice«, ko pa se Nerudova optika obrne navznoter, v razkrivanje usode in njihovega človeškega jedra, se upodobljene osebe prevesijo v tragiko in vzbujajo sočutje. Pri slikanju podrejenih, malih in v ničemer ne pomembnih ljudi je Neruda na njihovi strani; nekje med njegovimi vrsticami preberemo misel, da živijo »spodaj« celovitejši ljudje kot »zgoraj«.

Nič nismo povedali o Nerudovem dramskem ustvarjanju, kajti v njegovem delu je dramska zvrst precej obrobna. Vendar pa smo na Slovenskem spoznali Jana Nerudo najprej kot dramatika, kot avtorja enodejanke **Ženin od gladi** (Ženich z hladu, 1868), ki je izšla v slovenščini istega leta, kot je Neruda obiskal naše kraje. Prevajalec je bil Josip Stare (1842–1907), ki si je prav tako kot Fran Gerbič pridobival v preteklem stoletju visokošolsko znanje na praški univerzi, kjer je študiral slavistiko, zemljepis in zgodovino. Od Nerudove umetniške literature so bile v slovenščini največkrat predstavljene **Malostranske povesti** (izšle v letih 1886, 1936 in 1959), pri čemer je šele zadnja izdaja v prevodu Viktorja Smoleja prvič v celoti prinesla vse malostranske zgodbe in bila na ustrezni umetniški ravni. Nerudovo poezijo so začeli Slovenci prevajati šele v tem stoletju. Najobsežnejši izbor iz Nerudovih pesniških zbirk je prepesnila v slovenski jezik Avgusta Smolejeva; pesmi so izšle

pod naslovom **Neruda** l. 1974 pri založbi Mladinska knjiga. Podatke o slovenskih prevodih navajamo zato, ker je to morda ena od nadaljnjih poti k Nerudovi osebnosti. Ne nazadnje so prevodi Nerudovega dela pričevanje o našem dosedanjem poznavanju njegove umetnosti.

SLOVENSKA VARIANTA NERUDOVIH POTOPISNIH SLIK

Pri slovenjenju Nerudovih besedil, nastalih v preteklem stoletju, se je bilo treba odločiti za eno izmed izraznih možnosti in izbirati izrazna sredstva iz bogastva sodobne knjižne slovenščine v skladu z načeli naše prevajalske poetike, izhajajoče iz sedanjega, temu zborniku namenjenega sporočanja.Naša prevodna varianta je želela ubrati tako pot, da bi v slovenskem besedilu bile upoštevane nekoliko starejše stilizacije, značilne za jezikovni izraz prejšnjega stoletja (prim.: besedišče **odsihdob, dosihmal, milja** – pri označevanju oddaljenosti); na drugi strani pa je bilo treba izhajati iz nasprotne težnje, tj. čimbolj približati vsebino današnjemu bralcu in dati stvarem in pojmom ime našega zgodovinskega časa. V Nerudovi potopisni črtici je npr. reka Pivka imenovana s takrat običajnim nemškim imenom **Poik,** za Ljubljanico pa je slišal Neruda ime **Lublána.** V našem prevodu smo se pri imenih rek odločili za sodobno jezikovno obliko **(Pivka, Ljubljanica),** zakoreninjeno v slovenskem ljudskem izročilu.[9] Te vrste odločitev v našem prevodu se namreč ujema z idejno vsebino Nerudovega besedila, z njegovim proslovenskim mišljenjem, in izhaja hkrati iz okoliščine, da samemu pisatelju ni bilo dano priti do ustreznejših geografskih imen. Uvodoma smo že omenili, da je Neruda potopisno sliko o Postojni napisal kasneje; napovedal jo je v novinarskem poročilu **Vsakoletni obisk Postojnske jame.** Naj navedemo še enkrat ta Nerudov stavek:»**Podrobnejši opis si moram odložiti za mirnejši in pripravnejši čas . . .**« Poleg navedenih pobud, ki so nam pri prevajanju narekovale današnja poimenovanja rek, štejemo tudi literarnoestetsko zahtevo: izrazito čustvena zanesenost, podarjena Postojni in njenim naravnim lepotam, bi bila motena z nemškim izrazom **Poik** in bi v toliki meri ne požela pri bralcih zaslužene simpatije in topline, ki jo občutimo pri branju Nerudovih črtic.

Nedvomno so zemljepisna imena znak tiste zakonitosti, ki jo imenujemo zgodovinske spremembe od časov druge polovice 19. stoletja pa do današnjih dni, ko Slovenci ne živimo več v okviru Avstro-Ogrske. Če smo pri imenih rek »zgodovinskost« teksta zmanjšali, pa na drugih mestih ohranjamo v besedilu prvine iz preteklosti, ki kažejo na položaj Slovencev in njihov narodnostni boj, tesno povezan s češkim bojem za enakopravnost v avstrijski državi. iz tega sledi, da nam je Nerudov pridevnik »slovanski« pri globljem branju razumeti kot »slovenski« in mu v Nerudovem pisanju dodati še vsebino prijateljstva in bratstva, ki je povezovalo Slovence in Čehe v preteklosti. Na premike v zgodovinskem razvoju Slovencev kažeta tudi izraza »kranjski« in »Kranjska«, ki sta se v današnjem času že skoraj utopila v imenskih oblikah »slovenski« in »Slovenija«.

Znak »zgodovine« so v Nerudovem besedilu tudi navedeni citati v nemškem jeziku, ki jih v slovenski varianti nismo v ničemer spreminjali. V nemški tekst, ki ga je Neruda prevzel iz postojnske spominske knjige, nismo vnašali popravkov, ki bi uskladili pravopis z normo sodobnega nemškega jezika;[10] nismo torej spreminjali velike začetnice in ne grafičnega znaka, ki zaznamuje enega od nemških samoglasnikov (prim.: **gefaellige anmerkung** – sodobna pravopisna podoba: **gefällige Anmerkung**). Omenjene jezikovne značilnosti nas opozarjajo, da gre za starejše besedilo, ki ga je treba sprejemati z določeno stopnjo zgodovinske vednosti.

Med napotke pri branju Nerudovih potopisnih slik spada tudi pojasnilo tistega izrazja, ki ga je pisatelj dal pod narekovaje. Povsem enoumni so primeri, kjer gre za ponovljene besede nekoga, za premi govor, pospremljen z napovednim stavkom (npr. besede Cooprovega kapitana v potopisu Predjama). Z narekovajem je Neruda nekajkrat želel pokazati svoj odnos do povedanega: v popisu Predjamskega gradu je v izrazu »soba« skrita pisateljeva hudomušnost in prizanesljiva, skorajda elegantna ironija, ki jo čutimo tudi pri oznaki **gospodje roparji.** Najzanimivejši pri tej vrsti izrazja so govorni položaji, ki kažejo na slovenski tekst ali pa na prevode izrazov, ki jih je Neruda slišal pri nas. Slovenske besede najdemo pod narekovaji zlasti v potopisni sliki o Cerknici in Cerkniškem jezeru. V citatni obliki so tu navedena imena znanih jam Cerkniškega jezera in zapisan stavek, »Ura je deset« ter besedna zveza »slovenska čitavnica«, ki jo tudi v prevodu ohranjamo v starejši pravopisni obliki. V Cerknici se je avtor zadržal dalj časa, zato tudi citati v našem jeziku. Pri opisu kapnikov v Postojnski jami pa že ne vemo, katere podobe je Neruda v jami opazil sam in na katere so ga morda pri ogledu opozorili vodiči. Za po-

znavalca Postojnske jame bo zanimiva primerjava »slik«, ki jih navaja Neruda, z današnjim izgledom Postojnske jame, ali so »podzemni duhovi« slike v teh 120 letih premaknili ali pa jih samo izostrili. Ne gre tudi zanemariti Nerudove kritične pripombe v zvezi s slabo razsvetljavo podzemeljskih kotičkov, z enakimi očmi kaže pogledati v naš čas in današnjo sliko turistične Postojne. Preteklost nas nenehno povezuje s prihodnostjo in zato bodo Nerudove zgodovinske podobe pomagale sestavljati mozaik o našem preteklem življenju in spet malo trdneje podložile tla pod našimi nogami. Trdnost nam pri tem lahko daje Nerudova lestvica vrednot, ki jih iz njegovega sporočila ni težko razbrati. Literarna razglednica o lepi naravi, o pobočjih rejene govedi, o posnaženih domačijah itn., ni nič manj vredna v našem času in pri srcu tudi današnjemu turistu. In tisto, kar je rečeno v Nerudovem besedilu o »narodni moči«, naznačuje misel o pokončnosti in samozavedanju, ki je stalna vrednota v življenjskem bivanju narodne celote. Janu Nerudi lahko toliko bolj verjamemo, ker je njegova vsebina sporočena skozi čustvo ljubezni, ki se veže na konkretno družino Gerbičevih v Cerknici. Nič novega ni, da se nam zelo pogosto odnos do konkretnih ljudi posploši in dajemo enake (dobre ali slabe) lastnosti tudi okolici ali celemu narodu. Spomin na prijazno bivanje v družbi Cerkničanov je Nerudi vodil pero pri pisanju lepih misli o Slovencih.[11]

Pri pojasnjevanju iztočnic, po katerih je nastajalo slovensko besedilo, bi se morali ustaviti pri Nerudovem stavku. Prepustili smo se namreč njegovemu ritmu, zato na mnogih mestih ohranjamo Nerudov dolgi stavčni utrip, **malokje smo stavčne dele zasukali v slovenščini drugače. Ponekod nam je** členitev po aktualnosti spremenila besedni red izvirnika, in sicer v skladu z normo sodobne slovenske skladnje (tudi današnja češka skladnja je drugačna od Nerudove). Stavčne operacije je bilo treba izvajati previdno, da bi ne bil prizadet Nerudov poetični stil. (Prim. dva pomensko različna stavka, od katerih je prvi vzet iz Nerudovega besedila: **Velika** nas privablja **plesna dvorana.** – Privablja nas **velika plesna dvorana.)**

Variantnost in interpretacijski značaj prevoda se vidno kaže v naslovih našega prispevka, v katerih se namesto češke besede **obraz** pojavljata dve slovenski ustreznici – **slika** in **podoba.** Z različnima izrazoma smo želeli razmejiti Nerudov naslov **(Podobe iz Kranjske)** od naslova našega spremnega besedila **(Nerudove potopisne slike Postojne, Predjame in Cerkniškega jezera).** Slovenski besedi **slika** in **podoba** sta si po pomenu zelo blizu, vendar se v sistemu našega jezika drugače razvrščata in različno povezujeta z drugimi besedami. Pri predstavitvi Nerudovih potopisov se nam je zdela obvestilnejša besedna zveza **potopisna slika** in je zato bila uporabljena v naslovu pričujočega članka.

Da bi vsebina Nerudovih feljtonov bila razumljiva našim bralcem, razlagamo v **opombah**[12] manj znane dele njegovega besedila. Nejasnih mest nismo v prevodu z ničimer zaznamovali, da bi ne obtežili slovenske variante in ji ne zmanjšali leposlovne sestavine, značilne za češki izvirnik.

Jan Neruda
VSAKOLETNI OBISK POSTOJNSKE JAME (1868)

Včerajšnja slavnost v Postojnski jami je potekala pred svetom oziroma uradno, kot se baje tudi sicer to dogaja. Skozi tujo prevleko pa je vendarle prodrl narodni kranjski značaj, prodrl naravno in nekako sam od sebe in bil dovolj opazen, da bi lahko tudi najbolj omejenemu Angležu postalo jasno, da dežele tu ni obvladal nemški duh. Uprava znamenite jame, ki ji tukajšnje ljudstvo nedolžno sicer, ampak vendarle zbadljivo pravi »krótenverwaltung«, naredi v svoji preproščini za slavnost čim manj. Dve ali tri zastavice nad zemljo, hudo slaba, t.j. brez pravega smisla urejena osvetlitev pod zemljo, je vse, na kar polaga skrb in za kar pobira pri vstopnini po en goldinar. Zato so pa vstopnice s a m o nemške, opozorila na vogalih in transparenti v jami prav tako v nemščini in pa zaradi enakopravnosti glede na Slovence – v italijanščini. Slovanskega se nikjer nič ne najde, kajti smo v Avstriji in to ne glede na take malenkosti, kot so npr. slovanski kraji in slovansko ljudstvo. Po »krótenverwaltungu« pa se ravna tudi vsak prodajalec. Spominske medalje prodajajo le z nemškimi napisi, vodiči po jami le nemški in italijanski, in če zaprosiš za slovenskega, mora prodajalec po kak zaprašen primerek šele domov in prodal ti ga bo dvakrat draže kot nemškega – po skromno Pepelko je moral princ tudi nekajkrat in moral zanjo več žrtvovati.

Pa je vendar zmagala Pepelka, v pravljici in v resnici. Na binkoštni ponedeljek, edini dan v letu, ko uprava z nerodno razsvetljavo več v jami pokvari kot poveliča, se je sešlo tudi letos več tisoč ljudi. Veliko Američanov, izbrano komičnih primerkov Angležev obeh spolov, množica Italijanov, nekaj sto demonstrativno

naravnanih Madžarov, od katerih je mnogim v izdatni meri primanjkovalo arpadskih leksikalnih posebnosti; mnogi Dunajčani, ki jim je romanje preveč dolgo in bi se čarobno lepih stalaktitov razveselili samo v primeru, če bi jim jih pripravili v obliki ocvrte štručke kot »backhennle«; dva Tirolca – eden od njiju sam pater Greuter v najbolj pravšnji svoji podobi in drugi, neki profesor, z netirolsko liberalnimi pogledi – in vendar, ves ta pisani skup ni mogel prevladati tu zbrane slovanske množice. Italijani so kričali v najrazličnejših dialektih, vendar so zamrli v slovanskem zvenenju. Madžari so hrumeli in zahtevali v jami, imenovani »plesna dvorana«, da jim godba igra čardaš za čardašem, vendar je zmagala češka polka in madžarski »éljen« je utihnil v grmečem slovanskem »slava«, ko so zapeli slovenski »Naprej«.

Že dan pred slovesnostjo je bila Postojna polna tujcev; da bi prišel do postelje tu v eni od dovolj številnih gostiln, ni bilo niti pomisliti. Prav tako veliko težav je bilo s pijačo in jedačo, ki je prijala kar preveč »slavnostno«. Na dan same slovesnosti je bilo mestece preveč polno, na zabavo so prihajali nepregledno dolgi vlaki od Dunaja in Trsta, proti poldnevu pa so se pripeljali slovenski kmetje na vozovih, okrašenih s trikolorami, ob petju in glasbi. Postojnska čitalnica, odprta 17. maja na čast češkega narodnega gledališča, je postala središče zbranih narodnjakov. Prikupni prostori v njej so bili prenapolnjeni in obiskovalci so se menjavali vsake pol ure. Eno od prispelih k m e č k i h pevskih društev, spodobno ubrano, je predvajalo v salonu svojo umetnost. Ob treh popoldne se je vse odpravilo proti jami v največjem dežju, kajti obisk jame je izmerjen le nekako na tri ure.

Ne vem, kdaj bi v življenju bil doživel v naravi bolj veličastne vtise. Postojnska jama je najčudovitejši sen narave, bizarne in vendar polaščevalne, lepe in fantastične; tu podoba titanske mogočnosti, tam spet najnežnejša umetnina. Podrobnejši opis si moram odložiti za mirnejši in pripravnejši čas, zagotovo pa je, da ni risbe in ne besede, ki bi lahko posredovala povsem jasno podobo o lepotah, ustvarjenih tu skozi tisočletja. V Postojno bodo prihajali potniki in vse številnejši, na Slovencih pa je, da bi vsako leto slavje na ta dan izrabili kot narodno slavnost v pravem pomenu te besede. Slovenci vse doslej nimajo take narodne slavnosti in Postojna bi bila za to primerna, da ko bi tujec prišel sem, bi hkrati spoznal narodno njihovo moč. Postojna je ob živahni in pomembni železni cesti in v okolici, ki je več milj naokrog kar najbolj slovanska. Kot smo že omenili, ni bilo posebnih priprav, a je vseeno že dovolj odločno prodrl slovanski živelj.

Pozno v noč je bilo živahno na železniški postaji. Zdaj »éljen«, zdaj »slava«, zdaj čardaš in spet »Naprej«, celo četvorka iz čeških narodnih pesmi zazveni sem ter tja proti mestu. Danes je že spet mirno. Po mestecu sicer še prehajajo posamične skupine, ponajveč potujoče dame, vendar se je že sprostilo, v gostilnah se lahko zopet naspiš, pijača je spet neslavnostna in dobra.

Začelo se je sicer neprijetno deževje, vendar Predjama (Luey), Cerknica in Planina niso daleč in okoliške vasi zagotovo ponujajo popotniku dosti zanimivega.

PODOBE IZ KRANJSKE (1868)

I.
(Postojna)

SLOVANOV DEŽELA KRANJSKA, DEŽELA ČUDEŽEV! NAJBOLJ NENAvaden kotiček slovanskega sveta si, vendar ne zadosti znan, ne dovolj cenjen, kot vse, kar je slovansko. Niti mi sami te dovolj ne poznamo. Naša neumnost nas vodi na sever in zahod v nemške kraje, v katerih je tako malo tistega, kar bi ne poznali že vsaj iz opisov, in tako nam bližnja Kranjska, ta demant, ostaja tuja. In najhuje je to: kar je ustvarila umetnost v Münchnu in Dresdenu, si lahko na osnovi opisov in risb pogosto še lepše predstavljamo, kot je v resnici; kar pa je na Kranjskem ustvarila narava, ne bosta podali beseda in ne slika. V Alpah dosihmal živi in vse doslej snuje poezija, poetična je pesem in pripoved ljudi, med katerimi smo hitro kot doma. V vodah tu živijo vse do danes neukročene vile, v naročju gora delajo duhovi in kar je od njih stkano, je tako lepo, da si tega niti zamisliti ne moreš.

Stotine sem že prebral opisov Postojnske jame in videl različne upodobitve, vendar nisem niti slutil o njeni veličastnosti. Tudi ne bi mogel, priznam, prikazati podobe s katero bi označil le stoti del lepote in njenih posebnosti. Vpričo titanstva bolje da človeška umetnost tega ne poskuša. Pojdi in glej, nič drugega ti tu ne preostane.

V 24 urah si iz Prage lahko že na mestu. Postojna leži kakšnih šest milj od Ljubljane in prav toliko od Trsta, na sredi stare poštne poti med obema mestoma, po kateri je od nekdaj hodilo blago z juga proti severu. Kot na dveh vrveh ležijo postojnske hiše ob cesti po lepi dolini, nad katero se poganja železnica. In komaj četrt ure je od kraja oddaljen hrib Sovič, v katerem se razprostira slavna

jama. Na temenu hriba kjer so sedaj le neznatne razvaline, je včasih bilo domovanje številnih »postojn«, orlov, po katerih sta grad in mesto podedovala ime Postojna (Arisperch, Adlersberg, Adelsberg). Jama, ki je že davno znana (v 16. stoletju je za časa turških vpadov bila izvrstno skrivališče), je sedaj v upravi države in slavnostno osvetljena vsak binkoštni ponedeljek – najboljši dan za obisk.

Vstopimo skozi umetno obokan kratek vhod, na katerega koncu so stene že pokrite z mahovitimi kapniki (stalaktiti), in iznenada pred nami zazija ogromen prostor – »hram«. Smo v kraljestvu teme. Pred nami prepad, nad nami naraven visok obok, katerega razsežnost nakazujejo tam prižgane luči. Mogočno hrumenje nas je pozdravilo kot glas iz ogromnih orgel, reka Pivka se je tu vrgla v kraljestvo podzemlja: vali se in lomi ob skalah, potem pa ponikne milje daleč, da bi se po nekolikerih prav tako divjih šalah pojavila na severu kot hladna, srebrnojasna Ljubljanica. Luči, ki se dvigajo prav nad vodo, nam nakazujejo daleč tam spodaj globok prepad.

Obidemo prepad, držeč se ograje, in pridemo na prvi hodnik – in sedaj se vrstijo čuda eno za drugim. Zdaj ozek hodnik in brž za tem prevzeten koridor, zdaj okrogla soba in nato prostrana dvorana, prepad in spet vzpetina, nad katero se v vrtoglavi višini črnijo nepregledni oboki. Vse okoli nas se lesketa, kot bi bilo posuto z demanti: vsepovsod kaplja voda po apnenčastih stenah, curljajo solze po vrsti stebrov iz kapnikov in se vijejo potočki po tleh, kjer hodimo; svetloba seva povsod in se lomi v srebrne iskre, srebro, kamor stopi noga, in demant,kamor seže pogled. S stropov visijo neznanski stalaktiti, tudi s teh curlja z apnencem nasičena voda na tla, s tal pa spet raste stalaktit v višino kot panj, kot steber, nemara se kdaj združita in zlijeta skupaj, morda pa razcvete vsak zase in se ogneta drug drugemu. Kako bajne oblike, kakšne čudežne igračke orjakinje narave! Kakšno obilje skal in takoj za tem nežnih filigramov v kar najbolj raznolikih barvah: lahna rdečica vrtnice, elegantna sivina svile, ognjena rjavost piropa in prosojna belina alabastra! Koliko luči in koliko senc!

Kapnik se je prelil preko skalne votline in skrojil »gledališko ložo« s prebogato draperijo, s katero so se podzemni duhovi ubadali kakšno tisočletje. Samo malo naprej se je prelil preko druge votline in ustvaril snežnobel »božji grob«. Sto skalnatih balvanov se je nakopičilo in ko svetloba bakelj zaide vanje, je kot da bi izhajala iz njih rožna zarja severa. Stene so se iznenada razmaknile in velika nas privablja plesna dvorana, v kateri ne manjka niti orkester. Stalaktiti se vzpenjajo v višino. Tale tu je kot krstiteljica, oni tam kot marijanska soha, tretji kot otožna vrba. Zdaj gremo okoli stebra, pokritega s hieroglifi, zdaj spet okoli cele vrste stoječih mumij in že smo pri stolpičastem poševnem stebru, »pri stolpu iz Pise«. Z začudenjem stojimo pri »vodometu« – iz bele mase raste tu v višino rdeči steber, otipavamo skalo – ali ni to morda prava morska goba. Naslonimo se na trdo »kopico sena«, ogledujemo krasne ciprese, gledamo »speče deklice«, smejemo se »moškemu«, ki nese svojo »ženo« navkreber. Cela skala tu zraven je pokrita s snežno belim kapnikom in je kot nem, peneči se slap. Nenadoma pa zaslišimo pravo pljuskanje padajoče vode – in tu je rdeča skala, zbiralnik vode, v katerega iz neskončnih višin rahlo curlja potoček. Čudovita podoba!

S stropa pa visijo še bolj čarobne oblike. Velike zavese kot krasne halje, prosojne, v elegantnih barvah, s čipkami obšite. Tu visijo kapniki, razcveteli v bogate lestence, tam maha roka orjaka. In tam spet visi grozljiv, neznansko dolg steber, »Damoklejev meč«. A že stopamo skozi »gotsko dvorano« z vsemi lepotami, ki spominjajo na arhitekturo tega ponosnega sloga. In spet je pred nami vzpetina, nad njo črni obzor, na vrhu steber zraven stebra, majhen in velik, pokončen in poševen, gneteče se trume – kot na vrhu »Kalvarije«; trume okamenelega ljudstva se valijo v višave, na temenu pa grozi iz stebra križ.

Tri ure precej hitre hoje, čudesa eno za drugim, a vidimo komaj polovico vsega. Ostali deli, kolikor vem, so za obiskovalce nevarni zaradi spolzkih tal, zaradi visečih sten, nenadnih prepadov in vode.

Ali je mogoče opisati to čudo sveta?

II. (Predjama)

KRAS JE DIVJE POGORJE, RAZRITO. NA MNOGIH MESTIH SE BELI kot gola lobanja, kruta burja je pometla z njega gozd in prst. In v tej lobanji so črne očesne jamice, okrogle globeli, »doline«, pod katerimi je globoko nekje v naročju gore ogromna votlina, morebiti še bolj divja kot postojnsko »jezero«, morda še bolj čudovita, lepša in po čarobnih orjakih stalaktitih še bogatejša od celega postojnskega labirinta. Na dnu »doline« je njivica, velika kakor dlan in obrobljena s kupi težkega kamenja, da bi burja košček te prsti ne odnesla – mesec dela za košček ovsenega kruha!

Ves apneni Kras je z vodo prežet in podmeten , izplaknjen in prerit, je eno samo duplo, iz katerega naglo leti ledena kristalna reka, o katere izvi-

rih nihče ne ve. Sama globel, v katero iznenada prihrumi reka – kam ponikne, nihče ne ve, da tu in tam spet privre, pogosto le domnevamo. Le jame dveh ali treh gorá so doslej delno raziskane.

So pa tudi sočne doline, bohotne. Po njihovih obronkih bučijo veliki gozdovi, po njih pobočjih se glasijo zvonci rejene govedi, v njihovem naročju zelenijo temne trate, valovijo gosta žita, dremajo bele vasice. Rodovitna zemlja, vendar jo tu prebivalci nenehno stražijo. Po grebenih okoliških gozdov se vse leto potepajo volkovi, ki jih sneg globlje pomakne, in domujejo medvedi. Na skalovju ali pod njim tičijo sem in tja ostanki srednjeveških gradov. Včasih so tesno prislonjeni k skalni pečini, na katere temenu je gozd – »divjad jim je po strehi padala v kuhinjo«, pripovedujejo ljudje. Na dvorišče tukajšnjega zavarovanega gradu je nekoč padel medved in ubil gospodarico gradu.

Eden takih gradov je kaki dve uri od Postojne, torej tako daleč tudi od proge Ljubljana–Trst. To je grad Lueg, po slovensko Predjama. Zares edinstven grad v svetu po svoji legi in gradnji. Dve pobočji zelene predjamske doline sestavlja gozdnato pogorje, tretje pa se končuje z golo belo steno, gladko in čisto v pravem kotu. In sredi ogromne skalnate stene je še ena tako izpodjedena , skoraj okrogla votlina in v tej je zgrajen grad. Niti od zgoraj niti od spodaj in niti od strani ga ne vidiš, stati moraš prav skalnati pečini nasproti.

Morda se je prav skozi to votlino izlivala v davnih dobah reka in padala v divjem slapu, nemara tista, ki se sedaj izliva mirno iz druge dupline prav spodaj ob vznožju pečine ter žene drdrajoči mlin in žago. Zares prvi prebivalci gradu niso drugače vstopali in izstopali kot po vrveh in lestvah. Ženskega bitja med njimi ni bilo, sama divja druščina razbojnikov, tolpa slovečega Erazma Luegerja. Sedaj je grad v lasti Windischgraetza, nekaj novejših prizidkov olajšuje pristop. V gradu prebiva en sam človek, knezov gozdar. Če bi rekel, da ta »edini«, da je ta predjamski puščavnik Čeh, bi ne rekel nič presenetljivega, umevno je samo po sebi – »kjer je gospod bog videl na svetu luknjo, je vzel Čeha in jo zamašil«, nas uči Tyl.

Naš rojak je delal ravno na vrtu pred grajskim vhodom, ko smo se približevali in se glasno pomenkovali. Veselo se je takoj pridružil, v hipu postal naš vodič, takoj postregel z vinom in rženim kruhom – v kraju pšeničnega in ovsenega kruha kar najbolj prija spomin na domovino, ki se ga niti nisem mogel do sitega narezati! Spomnil sem se na Cooprovega kapitana, ki je svojim škotskim vojščakom izrekel besede: »A tako? Ovseni kruh marate, pečenke pa ne? – o ti sladkosnedci!«

Novejši prizidki niso v ničemer znameniti, zato pa je tem bolj zanimiv prejšnji grad, ki seveda ni velik. Gospodje roparji so sicer izkazali pri gradnji pogum, vendar nobene posebne umetnije. Kjer je bila skala, so jo pustili v božjem imenu lepo pri miru, vklesali so le nekaj stopnic ali kam više prizidali lestev; kjer je bilo malo naravne dupline, je tam torej že bila nova grajska »soba«. Niti s kakšnim ravnanjem tal se niso mučili in posebnost glavne grajske sobane, precej prostorne, je predvsem ta, da od enega konca k drugemu ni mogoče priti drugače kot po zelo strmih stopnicah. Obenem zagledamo v sobani ogromne stalaktite, ki še kar naprej rastejo, kajti voda vseskozi bogato polzi iz sten in zalaga grad zelo redno.

Skalnate stene so bile roparjem tudi zelo dobra obramba pred oblegajočimi bombardami, namerjenimi sem takrat, ko so gospodje roparji naredili »tega že kar preveč«, kot je rečeno v uvodnem članku zapisne knjige. Dolgo so se branili, potem pa je prišla kazen »po predpisih«. Našel se je ovaduh – Franz Ischariot ga imenuje zapisna knjiga – ki je sovražnikom izdal razpoko, za katero je Erazem Lueger sedel ob večerih. Tja so usmerili bombardo, Franz Ischariot je pravi trenutek z lučjo pokazal razpoko v zgornjem delu in obenem odprl dostop do gradu. Toda tudi on ni ušel kazni »po predpisih«, napadalci so najprej ubili njega . Iz tega povzema zapisna knjiga dva moralna nauka, prvič: naj človek ne bo ropar in ne tat, drugič: če pa že človek enkrat je v tej mizeriji, da je ropar, naj vsaj ne bo Ischariot, k čemur ni kaj pripomniti.

Od takrat, torej od konca petnajstega stoletja, ni imela Predjama zgodovine. Šele ko so postali moderni prizidki, so prihajali sem vsaj obiskovalci. V spominsko knjigo so za večno zapisali svoja imena, v rubriki »gefaellige anmerkung« pa so zagrešili marsikaj »ungefaelliges«. V zadnjem času so tja napisali nemški burši nekaj nesramnih pesmi, slovenski študent pa je k temu ironično dodal: »Diese poetischen gaben sind von einem Schwaben«. S pripombo pa se je tu ovekovečila tudi komisija z okrožnega sodišča: »Spodaj v vasi smo rubili pri vdovi zaradi neplačanih davkov, potem pa smo se zgoraj

bogovsko zabavali pri vinu in cigarah.« Na eni zadnjih strani sem našel tudi podpis Chorinskega žalostnega slovesa, grofa in nizkotnega morilca.

Veliko bolj je bilo zanimivo, kar je pripovedoval gozdar o svojem puščavniškem življenju. Prijazen, ljubezniv mož, škoda, ker sem pozabil njegovo ime! Imenoval se je Sykora ali Novotný, lahko da je bil tudi Petráček ali pa Ružička.

III. (Na Cerkniškem jezeru)

SLOVENSKA KRANJSKA JE PRAVI ESKAMOTER; O NEKATERIH NJENIH kabinetnih čarih sem že pripovedoval. Njena tla so prava čarobna steklenica ali če hočete neizčrpen rokav eskamoterja ali pa morda njegova roka, vajena hitrih voltov. Med njene čudeže sodi tudi Cerkniško jezero, kakšno uro hodá od postaje Rakek, pa vendar daleč od sveta, tiho, polno ljubke idile. Znano je, da se ga prehodi v dveh urah po dolgem in v kakšni uri počez, da vsako leto za nekaj časa povsem izgine in se spet napolni, znana je rečenica: Na Cerkniškem jezeru se lahko seje in žanje, ribari in pase vse v enem letu.

Zares ima tu kmet del leta precejšen kos svoje zemlje pod vodo, potem pa mu zazeleni v kipeč, bujen travnik, seveda kar preveč bujen, pokrit ne le s travo, ampak tudi s trdim ločjem. Voda odteka počasi, priteka zelo hitro, nepričakovano. Marsikdo, ki se je na drugi breg peljal na ohcet ali h krstu z vozom, je moral nazaj že s čolnom.

Junija začne voda odtekati in tedaj je jezero najzanimivejše. Velike površine so z globoko vodo pokrite. Po tihi gladini, v kateri se zrcalijo vrhovi gozdnatega ozadja, dajajoč vodi najprej temno zeleno barvo, potem svetlo in končno modrozeleno, kakršna je barva s soncem oblitega mirnega morja, pljuskajo podnevi divje race in krožijo proti večeru svetlikave jate galebov in morskih lastovk. Od same Cerknice pa se je voda umaknila že kar daleč vstran; kip našega rojaka sv. Janeza Nepomuka, ki stoji na izrastku naselbine, vode niti ne straži več. V bližini bregov se trava že kosi, dalje pa se menjavajo pasovi vode in trave v slikoviti medsebojni prepletenosti. Nekateri pasovi so še čisti; jate rib, ki jih zasledujejo ogromne ščuke, se podijo tu in krožijo okoli lijakastih mest, nekakšnih požiralnikov, v katere nagloma dere voda v širokih vrtincih in jemlje vse to mnoštvo rib s seboj tja v tajna podzemska skrivališča, da bi jih čez nekaj mesecev spet dala zdrave in sveže, celo odebeljene. Na drugih pasovih že rine ločje na površje. Beli zvončni cvetovi, podobni našim šmarnicam, le da so precej večji, razcvetajo med tem; mestoma cvete ognjena lilija, ki jo obletava kačji pastir. Tu še lahno drsi naš čoln, voda mestoma valovi kot potok, samo po ločju razpredene pajčevine motijo oko in nenehno zaposlujejo naše roke. Takoj zraven pa je že ločje gostejše, cvetov je vse več, vodni mah pošilja vse bolj bogate kodre na površje, čolnič se mora ogniti, da bi kam ne zabredel.

Cerkniški ribič je ob tem času dvoživka. Odet v preprosto platneno obleko se kaj malo zmeni za čoln. Če ga spremljaš na njegovem obhodu, hitro spoznaš, kje zelena površina vara tvoje oko in kje so že trdna tla. Tu in tam se ribič vrže v vodo in plava nekaj časa neviden, pa se spet pojavi, pljuskajoči glas izdaja njegov korak, kajti le s težavo prebrodi noga močvirje. In že ga spet vidimo, kako stopa lahkotno in trdno.

Ne le po že omenjenih požiralnikih, tudi drugače odteka ogromna količina vode. Vrhovi, ki obrobljajo eno stran jezera, so kot ogromne gobe, na njihovem vznožju so razpoke in mogočne jame, skozi katere voda prihaja ali odhaja. Ene »jemljejo«, druge »dajejo«. Vsaka špilja ali »jama« je znana po svojih lastnostih; »dajajoče« se blagruje, o onih, ki »jemljejo«, pa se pripovedujejo grozljive zgodbe. Od blagodejnih jam sta znani predvsem »Suhodolca« in »Bubnarca«, od roparskih zlasti »Svinjska jama«, »Mala« in »Velika Karlovca«. V notranjščini tistih jam, ki jemljejo – v ostale prodreti je zaradi naglega dotoka vode precej nevarno – poti še niso raziskane. Dostop do njih je lahek, vhod obrobljen s kupi posušenega ločja, potem pa se gre po mogočnih skalnih razvalinah – vendar ko voda odteka, ni mogoče priti do njih in takrat buči voda v Veliki Karlovci tako strašno, da se doslej še ni našlo pogumnih ljudi.

Samo eden se je našel. Preprost cerkniški ribič, po domače se mu je reklo »Baštek«, povsod naokoli pa poznan kot »čolnar in pisec samouk«. Bil je to mož, nekaj takega kot naš Jiří Volný, ovčar v Kratonogah, o katerem pravi Jungmannova zgodovina: – »po naravi pesnik in med boljšimi«. Opogumil se je nekoč in se podal na romanje skozi Veliko Karlovco in ga srečno izpeljal, na dnevno svetlobo je prišel šele nekje pri Škocjanu, za celo miljo daleč. Svojo pot je sam popisal in objavil v poljudnem časopisu. Ganljiv je njegov opis, kjer se groza dotika samote, najbolj grozljiv pa tam, kjer opisuje, kako je prepoln vtisov klecnil na kolena in vzkliknil: »Tu še nihče ni molil!«

Cerkniški čolnarji so nasploh zanimivi, za nas že po tem, da vsi razumejo češko. Delali so v pomorstvu, bili v Pulju, slišali govorico stotine Čehov pomorcev in Slovenec hitro zapopade.

Lepo je Cerkniško jezero, lepa poetična idila. Vozil sem se po njem v sanje zatopljen, ob jasno razlitem soncu, ko je nebo bilo polno škrjančkov in kačjih pastirjev polne vode. Prisluhnil sem na njem Vilharjevim blagoglasnim slovenskim pesmim ob večernem mraku, ko se je mesec zibal po jezeru in so morske ptice na široko obletavale čolnič. Gledal sem ga, ko ga je obsul dež in ko je nebo, vrhovi in jezero, bilo kot en sam siv plašč – vedno, vedno je bilo lepo! A najlepši, najbolj poetičen prostorček je tu otoček, ki se dviga sredi jezera.

Ne vem, ali se imenuje otoček Vornek in vasica na njem Otok ali je obratno, kar bo verjetneje – o obojem sem bral in slišal – vendar si nič žanrsko lepšega od otočka in vasice, celo nič bolj ganljivega, ne moreš predstavljati. Košček sveta je to komaj tako velik kot Štvanice na Vltavi, vendar se dviga strmo, obrobljen je z vrbjem in grmičevjem. Zgoraj je nekaj polja in travnikov, malo sadnega drevja in kakšnih deset zamišljenih, vendar posnaženih malih domačij, ki kot da so posute z otroki. Na koncu je majhna cerkvica, enkrat na leto odprta in posvečena redkima mučenikoma, Primožu in Felicijanu. In cerkvica, ki leži čisto na vrhu otoka, z rahlim praprotjem porasla, z visokim in starim gozdičem obrobljena, tako tiha in pozabljena, slikovita in preprosta, senčnata in ganljiva, je nenavadno poetična. Njena senčna podoba kane kot kaplja balzama v dušo – tukaj bi srce v samovoljno predani robinzonadi postalo spet otroško, bogato!

Vstopil sem v eno otoških hiš. Čisto je tu kot nasploh v vseh slovenskih domovih. Lepo obložen strop in z lesketajočo se barvo natrt, stene kot kreda bele in vse naokoli so v širokem pasu visele na steklo slikane zrcalne podobe in v papir uokvirjeni izrezki fantastičnih barv; miza in postelja, bleščeči od beline, in ogromna peč, ki zavzema četrtino hiše.

Cerknica je posrečen, ljubek kraj. Prebivalstvo je narodno prebujeno, petje se razlega po lepih hišah, pod košato lipo na trgu je svobodna beseda, »slovenska čitavnica«. Med Slovenci je Čeh hitro doma. Deležen sem bil tu gostoljubja v družini Gerbičevih. Oče odkritosrčeń, sin kot pravi brat, mati – kot da zrem v zveste oči svoje češke matere. In ko je spodaj nočni čuvaj klical svoj »Ura je deset«, sem prisluhnil jezernim povestim in se zazrl v daljni lesket dremajočih vodá. Živel nekoč je reven ribič, ki kočo je imel nedaleč od Velike Karlovce. Na drugi strani jezera je bil grofovski grad in v gradu grofica; grofica je ljubila mladega ribiča in ribič je ljubil mlado grofico. Ponoči je prihajal k njej ribič v svojem čolniču, toda stari grof je neko noč dal ugasniti luč v ribičevi koči in zanetil svetlobo pri Karlovci in ko se je ribič vračal, so ga pogoltnile vode. Odsihdob Karlovca tako buči in ječi, da slišiš njeno hrumenje prav na svoje ležišče.

OPOMBE

[1] Nerudova pisma, ki so bila v lasti Gerbičeve žene Emilije, je objavil dr. Václav Burian, lektor češkega jezika na ljubljanski univerzi v letih 1922–1940. Natisnjenih je deset pisem, sedem zasebnih in tri uradna, ki jih je Jan Neruda naslovil upravi praškega Narodnega gledališča in so stilizirana v Gerbičevem imenu. Burian je pisma pospremil s komentarji, iz katerih je razviden odnos med prijateljema. (Prim. Dr. Václav Burian, Nerudovy dopisy Franu Gerbičovi, Belletristický týdennik Zvon, ročnik XXV, číslo 2, str. 482–484, 497–499; Praha 1925).

[2] Besedila našega prevoda so vzeta iz sedme knjige Nerudovih zbranih spisov, ki nosi naslov Podobe iz tujine. Knjigo je opremil z opombami Karel Polák in iz njegovih bibliografskih podatkov smo pri predstavitvi Nerudovih potopisov izhajali tudi v našem članku. (Primerjaj izvirnik. – Obrazy z ciziny od Jana Nerudy, Knihovna klasiků, Československý spisovatel, Praha 1950).

[3] Glej o tem češko literarnozgodovinsko literaturo:
Miloš Pohorský, Jan Neruda – poglavje v knjigi Dějiny české literatury, III. svazek, Praha 1961, Nakladatelství Československé akademie věd.
Josef Hrabák, Jan Neruda, Průvodce po dějinách české literatury, Praha 1976, str. 227–236.

[4] Česti spisovatelé 19. a počátku 20. století, slovníková příručka, Československý spisovatel, Praha 1982, str. 191.

[5] Citat je vzet iz Nerudove knjige Portreti, iz 22. zvezka njegovih zbranih spisov (Prim. Jan Neruda, Dr. Jan Bleiweis, Podobizny I., 1873–1881, Spisy Jana Nerudy, XX. svazek, Praha 1951).

[6] Karel Polák, Národní myšleni Nerudovo, Svazky úvah a studií číslo 25, Praha 1940, str. 13.

[7] Prim. Nerudova literarnoteoretična razmišljanja v člankih Škodlivé směry I., II., III. in Našim kosmopolitům (Jan Neruda, Literatura I., Kritické spisy, Praha 1910).

[8] Ni nezanimivo v tej zvezi spomniti na Máchovo pešpot po naših krajih in njegovo srečanje s pesnikom Prešernom. (Prim. Albinca Lipovec, Karel Hynek Mácha in France Prešeren, Jezik in slovstvo 1981/82, št. 2–3).

[9] France Bezlaj, Slovenska vodna imena, Ljubljana, I. (1956), II. (1961).

[10] Prim. Anton Janko, Reforma nemškega pravopisa, Vestnik 1–2, Ljubljana 1984, str. 50–61.

[11] Glej npr. članek iz revije med obema vojnama (Josef Páta, O Nerudových vztazich k Jihoslovanum (Jubilejni glossa), Československo-jihoslovanská revue, ročnik IV, Praha 1934, str. 100–106).

[12] **Vsakoletni obisk Postojnske jame** (Výroční návštěva jeskyň postonjských)
– str. 216, »**krótenverwaltung**« – pravilno: Kroatenverwaltung, hrvaška uprava.
– str. 217, »**backhennle**« – dunajski izraz za cvrtega piščanca (v knjižni nemščini: Backhennlein).
– str. 217, **pater Greuter** – Josef Greuter (1817–1888), tirolski politik, profesor bogoslovja v Innsbrucku in poslanec v dunajskem parlamentu; drzen zasmehovalec, prijatelj Čehov in njihovega narodnega gibanja.
– str. 217, »**éljen a Magyar-huszar!**« – Naj živi madžarski huzar!
– str. 217, Prepevali so slovensko narodno himno »**Naprej zastava Slave!**« (avtor besedila Simon Jenko).

Podobe iz Kranjske (Obrazy z Krajiny)

– str. 218 **stalaktit** – Neruda ne loči med stalaktiti in stalagmiti, tj. med visečimi in stoječimi kapniki.
– str. 219, **Josef Kajetán Tyl** (1808–1856), osrednji predstavnik češke romantike: dramatik, avtor kratke proze, novinar in kritik. Navedene besede so iz II. dejanja Tylove pravljične veseloigre Strakoniški dudar.
– str. 219, **James Fenimore Cooper** (1789–1851), severnoameriški pisatelj, utemeljitelj pustolovskega romana o Indijancih. Njegova povest Poslednji Mohikanec je v češčini izšla prvič l. 1852, v slovenščini pa je izšel prvi prevod omenjene povesti leta 1900.
– str. 219, **Franz Ischariot** – Ovaduh je imenovan po biblijskem Judi z vzdevkom Iškarijot.
– str. 219, »**gefaellige anmerkung**« – prijazna pripomba.
– str. 219, **nemški burši** – nacionalistično naravnani nemški študentje.
– str. 219, »**Diese poetischen gaben – sind von einem Schwaben.**« – Ti pesniški darovi so od nekega Švaba.
– str. 220, **eskamoter** – francosko: čarodej, glumač, rokohitrc.
– str. 220, **Josef Jungmann** (1773–1847), vodilna osebnost češkega preporoda, avtor obsežnega znanstvenega dela s področja jezikoslovja in literarne zgodovine. Jungmannova **Historie literatury české** (izšla 1825 in 1849) prvič obravnava zgodovino češke književnosti v češkem jeziku.
– str. 221, **béseda** – V tej naglasni obliki je izraz prevzet iz češčine in označuje v slovenščini podobne življenjske oblike, kot jih v prejšnjem stoletju srečujemo na Češkem. Besede so bile prireditve z igrami, recitacijami, petjem, koncertnimi točkami, govori in predavanji. V češkem jeziku je bilo z izrazom beseda poimenovano tudi društvo s tovrstnim poslanstvom oziroma prostor takega društva.

Franc Pasetta
Lošca 1
61360 Vrhnika

NASTANEK IN DELOVANJE BOROVNIŠKE ČETE V LETU 1941

OKUPACIJA

Na jugozahodnem delu Ljubljanskega barja, ki ga danes zavzema občina Vrhnika, tj. od Pakega prek Borovnice in Bistre do Vrhnike, v njeni okolici in tudi na območju Pokojišča oziroma »v hribih«, je v noči z 10. na 11. april 1941 nastalo brezvladje. Jugoslovanska vojska je zapustila položaje na tako imenovani Rupnikovi obrambni liniji in se umaknila proti Igu. Poprej so še razstrelili borovniški viadukt, Kraljev most pri Dolu in Štampetov most nad Vrhniko.

Italijanska vojska je zasedla Vrhniko v petek 11. aprila 1941 okrog štirih popoldne. Najprej so se okrog Svete Trojice pojavile izvidniške patrulje, okrog petih pa je prikorakala na Vrhniko prva četa pešcev. Sledila ji je nepregledna vrsta biciklistov, motociklistov, tankov in artilerije. Večina vojaštva je šla naprej proti Ljubljani, nekaj pa ga je ostalo na Vrhniki. Utrdili so se pri Sv. Trojici, v nekdanji Pollakovi tovarni, fašistični oddelki pa v šoli.

V Borovnico so prišli italijanski vojaki šele v nedeljo, 13. aprila; to je bil neki polk, ki pa je odšel naprej. Najbrž je ta polk odšel na Pokojišče z nalogo, naj zasede del obrambne linije na tem območju. Italijani so se namreč tu pojavili v nedeljo popoldne iz smeri Borovnice. Za stalno pa so prišli Italijani v Borovnico šele naslednji dan, 14. aprila, in sicer železniški polk, ki je zasedel prosvetni dom, sokolski dom in kurilnico na postaji.[1]

Ljudje so bili razočarani nad tako hitrim razpadom nekdanje jugoslovanske vojske, toda v sebi so gojili prepričanje, da boj še ni končan. Sovražno so sprejeli tujo vojsko, posebno pa so že od prvih dni sovražili oholo obnašanje fašistov. Vsi so bili zaskrbljeni nad tem, kaj bo prinesla fašistična okupacija. Zaskrbljenost pa je bila še hujša, ko so opazili, kako so se mnogi bivši oblastniki kot Nace Hren, Marjan Marolt, Stanko Hočevar na Vrhniki in Franko Švigelj na Bregu usmerjali, spreminjali barvo in se najprej prilizovali, potem pa udinjali okupatorju.

Gibanja vojaštva so se umirjala. Večina mobilizirancev v bivšo jugoslovansko vojsko se je vrnila domov, nekatere pa so odpeljali v ujetništvo. Ljudje iz drugih krajev Jugoslavije so se vračali v svoja mesta, domov pa so prihajali domačini, poprej zaposleni zunaj Slovenije. Prihajali so tudi s Štajerske in z Gorenjske, kjer so bili zaposleni kot uradniki, učitelji in delavci. Po vseh teh selitvah in gibanjih prebivalstva, posebno mladega, se je stanje v maju umirilo in kmalu so se obnovile vezi med organiziranimi pripadniki naprednega gibanja pred vojno, ki so bile med aprilsko vojno pretrgane. Obravnavali so na novo nastali položaj, položaj podjarmljenega naroda pod fašistično okupacijo.

KORENINE UPORA, KRATEK POGLED NAZAJ*

Odpor fašizmu, upor in vstaja na tem območju je rezultat revolucionarnega delovanja več generacij, ki so v boju proti izkoriščanju in buržoazni samovladi gradile ideale o svobodi delavskega razreda, kmečkih množic in tudi o nacionalni svobodi. Ko govorimo o koreninah, iz katerih je vzklila vstaja, bi morali iti precej daleč nazaj, tja do zadnjega desetletja prejšnjega stoletja, ko so prvi vrhniški socialisti, za takratne čase »nekakšna politična sekta, ki je tako rekoč izobčena iz cerkve in države in ki jo stražijo od vseh strani policisti in državni uradniki« – kot je rekel Cankar – sklicali na Vrhniki svoj prvi shod. Takoj na začetku so se morali resno pretepati z nahujskanimi klerikalci. Da ne naštevamo vsega, kar se je dogajalo pred prvo svetovno vojno, pa uporov med vojno, sodelovanja v ruski revoluciji, do »hribskih boljševikov«, ki leta 1918 niso hoteli oddati orožja in so kljubovali nastajajoči oblasti.

Po vojni je že delavsko gibanje razvejeno, organizirano v delavskem izobraževalnem društvu Svoboda, ki je pod predsedstvom Jožeta Mlinaria in sekretarja Langhofa delovalo na Vrhniki nekaj let. Ko pa so leta 1924 po sodelovanju clanov Svobode pri prvomajskih manifestacijah v Ljubljani nekatere pozaprli, je oblast prepovedala tudi društvo.

Leta 1919 se je ustanovila socialdemokratska stranka, ki so jo vodili Vencelj Malavašič, Langhof in drugi, a njeno levo krilo, ki sta ga vodila Dalpin

*Članek ni namenjen obravnavi zgodovine predvojnega naprednega gibanja na Vrhniki in v Borovnici. Navajam samo osnovne elemente iz teh časov, ki nakazujejo kontinuiteto razvoja revolucionarne misli in organizacij. Zgodovinski opis delovanja naprednega gibanja med vojnama in tudi prej pa še čaka na obdelavo.

in Mušet, se je kmalu organiziralo v komunistično stranko. Znan je njihov nastop na Vrhniki 17. novembra 1920, ko so organizirali volilni shod ob volitvah v ustavodajno skupščino. Glavna njihova parola je bila »V boj za sovjetsko republiko«. Morali pa so kmalu v ilegalo, saj so bile z Obznano 30. decembra 1920 razpuščene vse komunistične organizacije. Z zakonom o zaščiti države 1. 8. 1921 so bili odvzeti mandati tudi komunistom dr. Milanu Lemežu, Valentinu Mlakarju in Vladislavu Fabjančiču; ti so bili izvoljeni za poslance na komunistični listi ljubljanskega okoliša, ki je obsegal tudi Vrhniko in Borovnico.

Razredna zavest delavcev je bila razvita, saj so vrhniški usnjarji, ki so delali pri Pollaku, bilo jih je nekaj čez 100, v dogovoru z drugimi usnjarji marca leta 1922 organizirali stavko, ki je trajala osem dni. Vodili so jo komunisti in socialisti, pomagala pa je tudi organizacija Svoboda. Izbran je bil stavkovni odbor, določene straže na vhodih v tovarno in osem dni so se bojevali s stavkokazi in klerikalci. Razrednega boja niso doživljali samo delavci, ampak vsa Vrhnika z okolico. Po osmih dneh je tovarnar Pollak moral popustiti pred upornimi delavci in je pristal na njihove zahteve. Maščeval pa se je nad organizatorji stavke in odpustil z dela Franca Preka, Martina Isteniča, Franca Leskovca, Janeza Jereba, Antona Plahtarja, Mikuža in druge, za katere je menil, da so organizatorji stavke. Tudi delavci v tovarni konzerv Impex so tega leta stavkali. Njihov boj je bil oster in uspešen, ker so se vključili tudi hrvaški mesarji, ki so delali v tej tovarni. Pred zahtevami delavcev so morali popustiti. Žandarji pa so po stavki aretirali Selka, Strničiča, Jožeta Mlinarja in nekega hrvaškega mesarja kot organizatorje stavke.

Zaradi pritiska buržoazije in njene žandarmerije so legalne delavske organizacije imele vse manj možnosti za svoje delovanje. Vrhniški komunisti in socialisti pa so se drugače organizirali, da bi ohranili napredno revolucionarno misel. Tako je nastal prvi Esperantski klub, ki ga je vodil Langhof, pa potem Atletsko društvo, kjer je bil predsednik Jože Mlinar; tudi šahovski klub Močilnik je pod svoje okrilje zbiral napredne Vrhničane. V tem času so bile tudi demonstracije pred Cankarjevim spomenikom na Vrhniki, zaradi česar so žandarji zaprli nekoliko »pevcev-demonstrantov«.

Leta 1932 se je obnovila komunistična stranka na Vrhniki. Pobudo so povzeli takratni mlajši delavci in nameščenci. Organizirane so bile trojke, v katerih so bili: Ignac Voljč-Fric, Anton Mattias, Josip Laznik, Ignac Kunstelj, Albin Perger, Anton Hojan in še nekateri. Iz Ljubljane pa sta jih obiskovala Boris Ziherl in ing. Friderik Gerl. Od tu je organizacija po iniciativi Naceta Voljča-Frica kot zastopnika osrednjega partijskega vodstva za to območje razpredla mrežo celic po celi Notranjski. Najmočnejša je bila celica na Vrhniki. Organizacija je sicer delovala krajši čas, ker je vdor policije v logaško celico povlekel za seboj skoraj vso organizacijo in so 11. junija 1933 aretirali 25 notranjskih komunistov, med katerimi jih je bilo največ z Vrhnike. Sledil je znani notranjski proces in razsodba, pri kateri so šest Vrhničanov obsodili na dolge zaporne kazni. Ko so se vrhniški komunisti z Nacetom Voljčem-Fricom na čelu po prestani kazni vrnili na Vrhniko, so naleteli na

Esperantsko društvo na Vrhniki, okvir za delovanje skojevcev. Na sliki France Popit, Franc Pasetta, Tone Vidmar-Mačkov, Janez Turk-Pavle – pozneje med prvimi borci Borovniške čete. Med drugimi je še Tone Mattias, komunist z notranjskega procesa, in Antonija Voljč, sestra narodnega heroja Naceta Voljča-Frica

novo napredno mladino, že organizirano v Esperantskem klubu. Usmerjal jo je skojevec France Popit. Po nekaj letih dominacije meščansko-klerikalnih in nacionalističnih mladinskih organizacij je v organizirano javno življenje na Vrhniki posegla spet nova, napredno, socialistično usmerjena mladina. Razvila je široko kulturno in prosvetno delo, se povezala z naprednim gibanjem v Ljubljani in Tacnu in vnašala med mlade marksistično misel, revolucionarno in razredno zavest. Z esperantom je navezala stike in vplivala na mlade v zadružnem gibanju.

V jeseni 1938 so pri pripravah za volitve 11. decembra sodelovali stari revolucionarji Ignac Voljč-Fric, Ignac Kunstelj, Tine Turk in drugi in skupina mladih, ki jih je vodil France Popit. S skupnimi močmi so organizirali pri Čempuhu predvolilni shod kmečko-delavskega gibanja, na katerem je govoril Franc Leskošek, sekretar CK KPS.

Delovanje napredne mladine na vrhniškem območju pa se je še bolj razširilo, ko so leta 1938 ustanovili na Vrhniki Društvo kmetskih fantov in deklet (DKFID), leto pozneje pa še v Veliki Ligojni. S kulturno-prosvetnim delom, prirejanjem tekem koscev in žanjic, s športnimi igrami, z raznimi razstavami in izleti, posebno pa z organiziranjem debatnih krožkov in predavanj ter posebnih akcij, kot je bilo na primer zbiranje podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, so vnašali napredno, protifašistično, socialistično misel tudi med kmečko mladino. Razvilo se je sodelovanje med borovniško Vzajemnostjo in vrhniškim DKFID. Skupina mladih: Andrej Verbič, Franc Pasetta, Tone Vidmar-Mačkov, Janez in Jože Turk, ki so skupaj s Francetom Popitom organizirali mladinsko gibanje na Vrhniki, je bila že pred vojno vključena v SKOJ. Na njihove sestanke sta večkrat prišla Ervin Dolgan in Darko Marušič-Blaž kot člana PK SKOJ za Slovenijo.[2]

Partijska organizacija se je spet obnovila 25. avgusta 1940, ko je bila ustanovljena celica iz kandidatske skupine, ki je obstajala od leta 1939. Sestavljali so jo France Popit (ki je bil sprejet v partijo v borovniški organizaciji spomladi 1940, že od 1936 pa je bil povezan kot skojevec v srednješolski mladini v Ljubljani), Franjo Skok in Črtomir Vrščaj.

Člani partije in skojevska skupina – ki jo je vodil France Popit, a občasno se je vključeval tudi Nace Voljč-Fric, ki pa je po okupaciji svojo dejavnost razvijal globlje na Notranjskem – so se že prve dni po fašistični okupaciji usmerili k izpolnjevanju partijskih stališč in navodil in so delovali v okolju, ki je bilo že pred vojno osveščeno. Skojevska skupina je organizirala odpor proti okupatorju in se pripravljala na vstajo.

Poleg navedenih organiziranih sil, ki jih je zbrala KPS že pred vojno, je pomembno, da se je že aprila in maja, ko je bila v Ljubljani ustanovljena Protiimperialistična fronta (pozneje Osvobodilna fronta), uprla okupatorju skupina naprednih kmetov iz zadružnega gibanja na Vrhniki in v okolici. Gibanje zadružnikov je svojo usmerjenost pokazalo že v tridesetih letih, ko se je uspešno bojevalo proti klerikalnemu diktatu v zadružnem gibanju na Vrhniki in za večje pravice soodločanja zadružnikov-kmetov. Prek Aleša Stanovnika so bili povezani s skupino mladih v Jugoslovanski strokovni zvezi, ki je sodelovala s KPS že pred vojno. Gibanje je na Vrhniki vodil Franc Furlan, kmet z Verda, ki je bil od časa ustanavljanja OF povezan s svojimi v Ljubljani, ki so pristopili kot ustanovna skupina v Osvobodilno fronto.

Za pozicije OF se je opredelila tudi skupina sokolov, ki je že pred vojno predstavljala »mlade« pri sokolih, in se zavzemala za sodelovanje z DKFID na Vrhniki, ki so jo sestavljali Stane Dobovičnik-Krt, Kondi Simic-Črt, Marko Šetinc, Grega Novak in drugi.[3]

Vzporedno z vrhniškim se je razvijalo napredno delavsko gibanje tudi v Borovnici. Glede na to, da je bila Borovnica samostojna občina, ekonomsko povezana z gozdnim zaledjem, z železnico, s kmetijstvom in tudi z Ljubljano, se je tudi to gibanje razvijalo samostojno. Od časa do časa pa je prihajalo do povezave z gibanjem na Vrhniki. Teh zvez je bilo največ v letih pred vojno.

Če preskočimo tisto, kar se je dogajalo pred prvo svetovno vojno, lahko omenimo že v času vojne, decembra 1917, velik shod železničarjev na borovniški postaji. Zahtevali so, naj se vojna konča. Tudi »zeleni kader« – begunci iz vojne službe in skrivači v gozdovih pred oblastmi – se je pojavil v teh časih.

Iz tega uporniškega razpoloženja se je po vojni razvilo stavkovno gibanje železničarjev v Borovnici. V velikem številu so se priključili splošni stavki železničarjev aprila 1920. Vzdržali so, čeprav je takratna oblast skušala z vojno mobilizacijo železničarjev stavko razbiti. Borovniški železničarji so odgovorili z odhodom v gozd. Znani so uporni stavkarji kurjač

Franc Furlan, Franc Mivšek, Merkun in Jože Turšič, čuvaji proge, in delavci: Franc Molk, Franc Vadnjal, Janez Kirn, Franc Petelin, desetar proge Jože Kirn in drugi.

Med delavskimi strankami, ki so se kmalu organizirale, je bilo zelo močno levo krilo socialdemokratske stranke, pozneje komunistična stranka Jugoslavije. Njeni pripadniki so 17. novembra 1920 organizirali uspešen predvolilni shod, a na volitvah za ustavodajno skupščino je dobila 39 % oddanih glasov. Na občinskih volitvah 3. 5. 1921 so komunisti, tedaj že pod okriljem Zveze delovnega ljudstva, dobili 27 % oddanih glasov.

Tudi organizacijo komunistične stranke v Borovnici je prizadela Obznana in potem še zakon o zaščiti države. Borovniški levičarji pa so potem ustanovili delavsko prosvetno društvo Svoboda. Ustanovitelji društva so bili: Franc Kržič iz Borovnice, Janez Stare z Dola, Franc Petelin z Brega, Lovro Mejač iz Borovnice, Franc Garin z Dola, Viktor Fortuna iz Borovnice, Anton Petrič iz Borovnice, Jože Kranjc iz Borovnice. Pod to legalno obliko so se dalje razvijale revolucionarne ideje delavskega gibanja. Ko se je leta 1924 povečal pritisk buržoazne oblasti na delavske organizacije, so borovniški žandarji izkoristili požar Petričevega kozolca kot povod za razpust Svobode.

Kraljeva diktatura je zatrla organizirane oblike delovanja delavcev. Ni pa zatrla idej. Ob obnovi komunistične stranke v Sloveniji leta 1932–33 sta bila sprejeta v KP na svojih delovnih mestih na železnici v Ljubljani Tone Zalar in Lovro Mejač. Njuno delovanje pa je segalo tudi v Borovnico.

V tem času je nastala sindikalna organizacija lesnih delavcev, ki je povezala delavce štirih žag v Borovnici. Predsednik te organizacije je bil Franc Petrič, tajnik Andrej Palčič, blagajnik pa Franc Žerjav. Bojevala se je za izboljšanje položaja delavcev pri sklepanju kolektivnih pogodb. Prišlo je do precej ostrega nastopa te organizacije pri pogajanjih z delodajalci septembra 1937 na borovniški občini. Pri teh pogajanjih so delavce zastopali tajnik sindikatov Palčič in zastopniki posameznih žag: Jože Molk za Švigljevo, Franc Koren za Petričevo, Lojze Petrovčič za Kobijevo in Anton Debevc za Majaronovo žago. Prisostvovala sta tudi predstavnika sindikalne centrale iz Ljubljane Bricelj in Golmajer. Pritisk delodajalcev ob pomoči takratnih oblasti pa je bil tolikšen, da je bil sklep negativen. Delodajalci so se maščevali nad posameznimi predstavniki delavskih organizacij in nekatere odpustili, druge pa premestili na slabša delovna mesta.

Nov sindikalni odbor pod predsedstvom Jožeta Molka, s tajnikom Francem Korenom in blagajnikom Andrejem Palčičem pa se je v svoji dejavnosti preusmeril v kulturo in prosveto. To pa je bil že uvod v Vzajemnost, ki so jo Borovničani organizirali leta 1936–37. Ustanovitelji so bili: Andrej Palčič z Laz, Anton Zalar z Laz, Janez Čerin z Dola, Janez Demšar iz Borovnice in dr. Ivan Korošec z Laz.

Ob državnih volitvah 11. decembra 1938 je bil v gostilni pri Mavcu organiziran shod kmečko-delavskega gibanja, na katerem sta govorila Franc Leskošek in Tone Dolinšek. Leskošek je kot kandidat opozicije dobil na volitvah v Borovnici 50 glasov, to pa je bil za tiste čase velik politični uspeh.

Septembra 1939 je bila ustanovljena prva partijska organizacija v Borovnici. Pri ustanavljanju sta bila prisotna Franc Leskošek in Tone Dolinšek, član OK KPS Ljubljana. Sekretar celice je bil Tone Zalar, člani pa Anton Gradišnik, Andrej Palčič in Jože Molek. Konec leta sta bila sprejeta še kandidata Anton Cerk in Janez Molek. V celico je bil vključen tudi stari revolucionar Andrej Stegnar, ki se je kot ilegalec zadrževal v Borovnici pri Zalarjevih in delal v ilegalni partijski tehniki. V tehniki je delala tudi Tončka Zalar. V jeseni 1940 je bil ustanovljen aktivni SKOJ v sestavi: Rudi Furlan, Janez Čerin, Ivan Kržič in Viktor Kirn.

Kot vidimo, je bilo v Borovnici od leta 1936–37 dalje delavsko gibanje zelo razvejeno. Vzporedno s kulturno-prosvetnim delom Vzajemnosti je deloval sindikat lesnih delavcev, a leto pred vojno je začela delovati še posebna ženska organizacija. Prek teh legalno organiziranih oblik je partija širila svoj vpliv. Kulturno-prosvetno delo je bilo razvejeno v Borovnici, a hodili so tudi na gostovanja. Rdeči sindikati so vodili boj kakih 300 takratnih delavcev za boljše razmere dela. Sodelovali so v delavskih manifestacijah in demonstracijah doma in drugod po Sloveniji. Sodelovali so v protidraginjskih akcijah v Ljubljani in vodili neposredni spopad z žandarji pri protidraginjskih akcijah v Borovnici. Vodili so akcijo zbiranja podpisov za prijateljstvo s Sovjetsko zvezo in zbrali 320 podpisov. Z vso to dejavnostjo so lahko prikrili okrožno partijsko konferenco KPS za Ljubljano-okolico, ki je bila v Borovnici v začetku leta 1940, pa tudi ilegalno partijsko tehniko, ki je delovala pri

Zalarjevih na Lazah leta 1940. V tej tehniki je bila tiskana tudi ciklostirana Zgodovina VKP(b). V Borovnico je večkrat prihajal Franc Leskošek, ki je vodil tudi sestanke z okoliškimi kmeti.

Z vsemi temi oblikami delovanja se je širila marksistična misel, razredna zavest, revolucionarno protifašistično razpoloženje in organizacijska povezanost delavcev, kmetov in mladine borovniškega in širšega območja. Tone Zalar, ki je bil pobudnik tega gibanja, je deloval tudi v partijski organizaciji na železnici v Ljubljani. Jože Molek-Puntar pa je vodil partijsko organizacijo v času, ko je bil Tone Zalar zaprt in skupaj z Andrejem Palčičem, Francem Kržičem, Janezom Molkom in Jakom Petrovčičem prve mesece leta 1941 pregnan v taborišče Ivanjica. Molek je povezoval in vodil tudi zelo razgibano skupino skojevcev in mladincev na območju »Faškarije«. Delovanje se je z Dola in Laz prenašalo tudi v Bistro, kjer je med delavci deloval Tone Gradišnik-Janoš. Tone Zalar in Jože Molek, ki sta bila zaposlena v Ljubljani, sta bila od prvih dni okupacije oziroma od časa vrnitve partijskega vodstva sredi aprila v Ljubljano v teku dogajanja in sta prenašala stališča in smernice KPS v organizirano okolje Borovnice in okolice.[4]

Prve dni po okupaciji so se vse te organizirane sile osredotočile predvsem na medsebojno povezovanje, ki je moralo biti v globoki ilegali, na pojasnjevanje politične situacije, na organiziranje prvih aktivov in odborov OF in na široko pojasnjevanje programa OF. Maja meseca, ko je izšla prva tedanja številka Slovenskega poročevalca, a druga že 8. junija, se je začela širiti tudi literatura.

ZBIRANJE OROŽJA

Zelo važna naloga tega časa, ob kateri so se aktivirali predvsem mladi člani partije, skojevci in drugi pripadniki gibanja, je bilo zbiranje orožja. Ta naloga, postavljena med prvimi že na seji članov CK KPS 11. aprila 1941 pri Trebelnem, je bila posebno poudarjena na partijskem sestanku, ki ga je vodil 27. maja 1941 v Borovnici pri Tonetu Zalarju član CK KPS Miha Marinko, kjer je podal politično stanje v Sloveniji in pojasnjeval najvažnejše partijske naloge. Sicer pa navodila o zbiranju orožja niso bila povsem nova, saj je Miha Marinko že na posvetu v Borovnici septembra 1940 to delo uvrstil med najpomembnejše naloge partije.[5]

Zbiranje orožja na tem območju je bilo važno tudi zato, ker se je nad Vrhniko, na relaciji Sv. Trije kralji (sedaj Vrh nad Rovtami)–Travni vrh–Ljubljanski vrh–Vinji vrh in dalje proti Slivnici razprostiral obrambni pas, kjer so bile ob aprilski vojni razporejene enote bivše jugoslovanske vojske. Po umiku, s katerim se je začel tudi razpad te vojske, je na terenu ostalo precej orožja, streliva in vojaškega materiala, ki ga je umikajoča se vojska pustila ali pa odvrgla.

Tako skojevci in mladinci z Brega in s Pakega pod vodstvom Jožeta Molka-Puntarja ob kapitulaciji bivše jugoslovanske vojske začeli zbirati orožje in vojaško opremo. Poleg posameznih pušk, streliva in delov opreme, ki so jo lahko našli na terenu, so ob umiku te vojske proti Preserju Jože Molek-Puntar, Viktor Kirn in Ivan Kržič-Pajk enostavno odpeljali vojakom izpred nosa dva voza orožja. Puntar je v gostilni na Bregu voznikom dal za pijačo in jih tam zadrževal, Kirn in Kržič pa sta odpeljala dva voza s konji vred na Mah, tam konje izpregla in odgnala. Na vozeh je bilo 24 novih zbrojevk. Zvečer so to orožje prenesli v skrivališča pod Krimom. Skupaj z Rajkom Kirnom, Pavlom Mikužem, Ivanom Juho, Zvonkom Slakom in z drugimi mladinci so takrat zbrali 36 pušk, 24 puškomitraljezov in 15.000 kosov streliva. Orožje in strelivo so skrbno uredili in zakopali. Poleg tega so imeli skoraj vsi mladinci orožje tudi doma in so ga izvlekli iz skrivališč maja 1942, ko je večina moških iz teh vasi odšla v partizane in formirala »faškarsko« oziroma 2. četo Šercerjevega bataljona Notranjskega odreda.[6]

Tudi v Borovnici, na Lazah in Dolu se je zbiranje orožja začelo takoj po razpadu bivše jugoslovanske vojske. V Borovnici je enota, ki je rušila viadukt, imela strelivo in tudi orožje na vozovih. Ko je ta enota začela razpadati in se umikati, so nekateri odvrgli orožje, a na vozovih je ostalo dosti streliva. To je Tone Gradišnik ob pomoči borovniških in bistriških fantov dal na voziček in odpeljal v Bistro. Takratni mladinec Anton Krašovec pa pravi, da sta po nalogu Staneta Kavčiča in Janeza Čerina ob kapitulaciji iz bunkerjev na Ljubljanskem vrhu z Ivanom Škrbcem znesla okrog 20 pušk in 2 zaboja streliva in kakih 10 uniform. Vse to sta spravila v Mrzlo dolino. Pozneje so to orožje prenesli nad čuvajnico nad Bistro, od tu pa v Bistro.[7] Poleg tega sta od orožja, ki je bilo vrnjeno na občino, odnesla 4 puške in nekaj streliva.

V Zabočevu je neka enota pri umiku proti Rakitni – s polnimi vozovi ni mogla v klanec – orožje, strelivo in drug material enostavno razložila v vasi. Franc Petelin pa je 12. aprila skupaj z Jakom Petrovčičem in Janezom Šušteršičem pobral okrog 15 zabojev streliva, precej bomb in drugega. Vse skupaj so odpeljali z ročnim vozičkom in poskrili. Orožje, ki so ga vaščani že prej pobrali, pa je Petelin zbiral v začetku leta 1942. Nekaj so ga ljudje dali prostovoljno, nekaj pa ga je kupil z denarjem, ki ga je dobil od OF v ta namen. Cena puškomitraljeza je bila 300 lir, puške pa 50 lir.[8]

Tudi na Padežu so zbirali orožje. Dragarjev Tone je vodil Toneta Gradišnika povsod tam, kjer so bili bunkerji in taborišča bivše jugoslovanske vojske, in zbirala sta orožje, kar ga je ostalo tam. Janez Debevc-Štalarjev s Padeža pa je jeseni leta 1941 izročil Gradišniku čisto nov puškomitraljez zbrojevko.[9]

Na Vrhniki se je za zbiranje orožja aktivirala že omenjena skojevska skupina in še nekaj bližjih simpatizerjev. Pobudo za akcijo je dal France Popit, vključili pa so se Andrej Verbič, včasih tudi njegov brat Jože, Kajetan Menart z Vrhnike in Franc Pasetta z Mirk, Janez in Jože Turk in Tone Vidmar-Mačkov iz Verda, katerim se je včasih pridružil Ciril Mlinar. Maja meseca so v manjših skupinah, največkrat pa kar vsi skupaj, načrtno pregledali vse bunkerje in okolico utrjene Rupnikove linije med Vrhniko in Logatcem. Pregledali so vse znane kraške jame in luknje na tem območju, pri izvirih Ljubljanice v Retovju in Močilniku, pa jamo na Sv. Trojici in druga mesta. Vojaki bivše jugoslovanske vojske, pozneje pa tudi domačini, so namreč precej orožja in streliva odvrgli ali pa poskrili ravno tam. Obiskali so znane simpatizerje in kmete in od njih tudi dobili nekaj orožja. Večkrat pa samo podatek, da ima ta in ta puško ali pa strelivo in bo to odstopil, ko bo prišel čas za to.

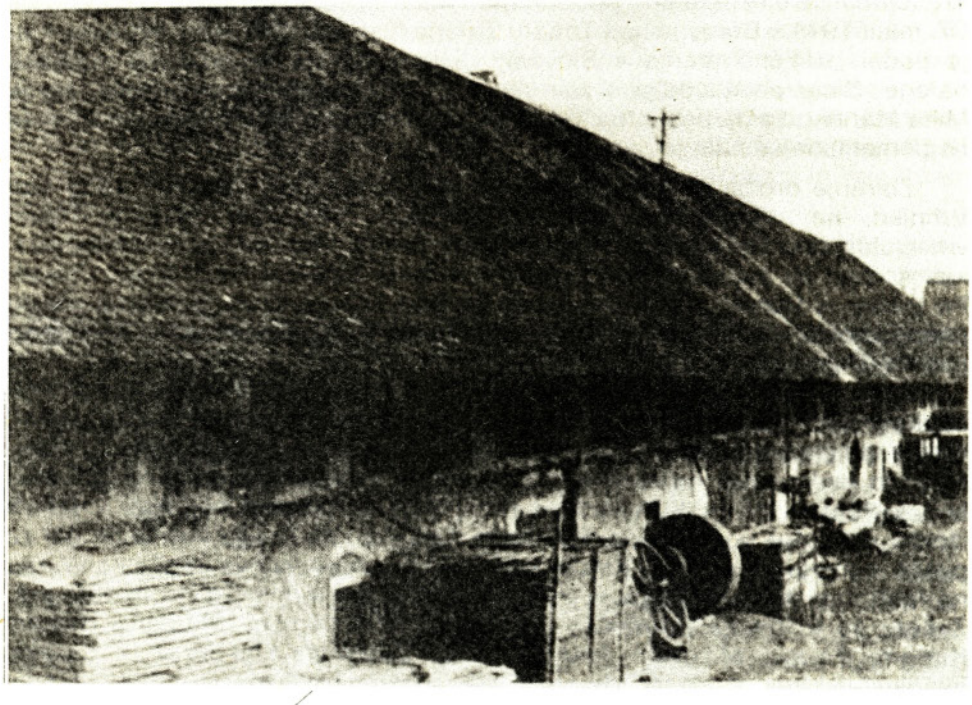

Grašćinski hlev v Bistri, kjer je bilo skladišče orožja, v novembru leta 1941 pa se je v njem skrivala skupina partizanov Borovniške cete

Zbranih je bilo kakih 15 pušk, dva puškomitraljeza, okrog 20 zabojev streliva, nekaj pištol, dva zaboja ročnih bomb, nekaj eksploziva, zaboj signalnih raket in precej druge vojaške opreme. Zbrano orožje in material so najprej skrivali po raznih mestih v Retovju in po svojih domovih. Potem pa so po poprejšnjem dogovoru Popita z borovniško partijsko organizacijo prve dni junija vse orožje, ki je bilo zbrano na območju Borovnice, Bistre, Verda in Vrhnike, uskladiščili na podstrešju Galetovih hlevov v Bistri. Tu so bili v senu napravljeni več metrov dolgi tuneli in vanje je bilo zloženo zbrano orožje in vojaški material. Bil je to pravi arzenal.[10] Vsi, ki so sodelovali pri zbiranju orožja, pa so zadržali po eno puško ali pištolo s potrebno municijo za osebno oborožitev.

Seveda niso zbirali orožja samo omenjeni tovariši. Na celem območju, ki ga opisujem, so mnogi simpatizerji samoiniciativno ali pa pod vplivom že dospelih stališč in navodil partije in OF zbirali in nabavljali orožje zase ali pa so ga skrili. Tako je na primer Tone Vidmar-Luka, še preden se je v

kamnolomu Verd vključil v gibanje, zbral orožje in ga potem oddal, da so ga vključili v arzenal v Bistri.

V barakah na Suhem hribu, kjer se je zadrževala bivša jugoslovanska vojska, sta Nace Voljč-Drčar in Karel Jurjevčič našla 10 pušk, katerim pa je nekdo prej porezal kopita. To sta odnesla in Drčar je orožje spravil doma. Pozneje pa sta skupaj s Francem Trčkom-Ovsovom v delavnici pri njih doma popravljala kopita in orožje potem oddala prvim dolomitskim partizanom.

Tudi vrhniški mlajši mladinci, kot Boris Mohar, Drago in Matija Seliger, Vinko Selko, Marjan Bermež in še nekateri, so zbirali orožje. Z njimi sta se povezala Viktor Klobučar-Kragulj in Kajetan Menart, ki sta poskrbela, da je orožje prišlo na pravo mesto.

Janez Kogovšek iz Podlipe je kar vozil orožje z Gradišča na Vrhniki in s Petkovca. V lopi je napravil pravcato skladišče. Mladinci, ki so zbirali orožje po Zaplani in Rovtah, so tudi skladiščili orožje pri njem v mlinu. Kogovšek je vse to orožje vzdrževal. Tu so se oskrbovali z orožjem in strelivom Dolomitski odred, nekajkrat tudi Šercerjeva in Tomšičeva brigada. Nekdo je Kogovška in skladišče izdal, pa je nekaj streliva padlo v roke belogardistom.[11]

Sredi junija je glavna dejavnost zbiranja orožja šla h koncu. Sicer se s tem zbiranje orožja ni končalo, saj je trajalo ves čas NOB. Menili so, da je orožje, ki ga je bivša jugoslovanska vojska pustila na tem terenu, večinoma pobrano. Takrat je bil pod Galetovo žago v Bistri organiziran pravi vojaški pregled orožja. Tu so se zbrali Tone Gradišnik in Franc Pasetta, ki sta vodila vojaško plat te akcije in pa France Popit, Avgust Merlak, Franc Rihar, Avgust Tomažin, Ciril Gabrovšek, Franc Babšek, Vinko Kržič, Janez Turk in Tone Vidmar-Mačkov iz Verda. Gradišnik je orožje vlekel s senika in ga podajal drugim, ki so ga odnašali pod žago. Bilo je precej desetin pušk, nekoliko puškomitraljezov, težki mitraljez, nekaj pištol, nekaj desetin zabojev streliva, nekaj zabojev bomb,precej eksploziva, električnih vžigalnikov za miniranje in raznega drugega vojaškega materiala ter uniforme bivše jugoslovanske vojske. Tu so vse sumljivo orožje preizkusili s strelom v žaganje, a težki mitraljez je Avgust Merlak s še enim tovarišem postavil v dolinico ob mostu čez rečico Bistro in oddal nekaj kratkih rafalov. Orožje so očistili, namazali in zapakirali, strelivo in bombe sortirali in zložili po zabojih in na koncu vse uredili in vrnili na Galetove senike. S tem orožjem je bila pozneje delno oborožena Borovniška četa. Ko pa so novembra 1941 začeli Italijani te senike preiskovati, so Gradišnik, Avgust Merlak in še nekateri prenesli orožje 30. 11. 1941 v Tomaževo brezno pri Bistri. S tem orožjem so se oborožili bistriški in dolski fantje, ko so decembra 1941 odšli v Kožlješko četo, drugo pa je Gradišnik marca 1942 oddal partizanom.[12]

Poleg zbiranja orožja je vrhniška skupina popisala vse mostove, useke in druge objekte na železniški progi Borovnica–Logatec, ki bi bili primerni za miniranje in rušenje. Evidentirani so bili razni tereni na Barju med Borovnico in Vrhniko, ki bi bili primerni za morebitno spuščanje padalcev ali pa za pristajanje letal.

Ob vsaki priložnosti so si fantje pridobivali teoretično in praktično vojaško znanje in se urili v ravnanju z orožjem. Včasih je bilo to pravo vežbanje desetine v strelski formaciji.

Maja je bila vrhniška skojevska skupina na izletu v Peklu pri Borovnici. Srečanje je organiziral France Popit. Sestala se je s skupino skojevcev iz Ljubljane in se med dvodnevnim taborjenjem v Kožlješkem grabnu udeležila aktualnih političnih razprav in pogovorov.[13]

STAVKA NA DOLU IN V VERDU

Poseben pojav odpora so bile stavke delavcev, ki so delali na obnovi Španovega mostu nad Dolom, Štampetovega mostu nad Vrhniko in v kamnolomu Verd, kjer so kopali kamen in gramoz za popravilo teh dveh mostov. V drugi polovici junija so namreč Italijani zamenjali dinarje v lire; pri tej operaciji se je za približno eno tretjino zmanjšala vrednost dinarja in s tem tudi mezde delavcev. Pod direktnim vodstvom partije in OF so najprej stavkali delavci pri delih na obnovi dolskega mostu, pri katerem so zahtevali izravnanje mezd z novim kurzom lire. Štrajk se je razširil tudi na delavce v kamnolomu na postaji Verd, kjer je bil masoven in je trajal dva, po nekaterih podatkih celo tri dni. Na Španovem mostu sta stavko organizirala Stane Kavčič in Jože Čerin, pomagal pa je tudi Demšar in drugi pristaši OF. Kavčiča in Čerina so karabinjerji odpeljali na svojo postajo v Borovnici. Delavci so vztrajali s stavko in zahtevali, da ju izpustijo in iz zapornikov sta

Srečanje vrhniških in ljubljanskih skojevcev maja 1941 v Peklu pri Borovnici in taborjenje pri Kožlješki žagi. Ravno ta šotor so uporabili tudi borci Borovniške čete. V ozadju Kožlješka žaga, kjer se je četa zadrževala nekaj dni oktobra 1941 pred odhodom proti Dolenjski

se spremenila v pogajalce. Italijani so morali pred enotnim nastopom popustiti.[14]

V kamnolomu na železniški postaji Verd pa sta pobudo za stavko dala Tone Gradišnik in Avgust Merlak. Tone Vidmar-Luka se je pogajal z Italijani, Slavko Vuk pa je prevajal. Delavci so bili vztrajni, pa so Italijani po posvetu z višjo komando po treh dneh popustili in delno pristali na postavljene zahteve in povečali mezde.[15]

Čeprav so stavke imele za osnovo ekonomske zahteve, so bile sestavni del celotnega organiziranega odpora in borbe proti okupatorju. Pojavile so se kot izraz tega razpoloženja in prispevale h krepitvi zavesti o možnosti aktivnega odpora in borbe proti italijanskim fašistom.

RAZVOJ ORGANIZACIJE KP IN OF

Pomemben mejnik v delovanju organiziranih sil tudi na tem območju je bil širši partijski posvet 1. in 2. junija 1941 v Ljubljani, katerega se je udeležilo okrog 30 najvidnejših članov partije v Sloveniji. Konferenca je na podlagi referatov in razprav Kardelja, Marinka, Leskoška, Beblerja in drugih sprejela vrsto sklepov o konkretnih nalogah in nadaljnjem delu partijskih organizacij glede priprave vstaje v Sloveniji. Vstaja naj bi se začela z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, ki ga je CK KPJ že predvideval.[16]

V soglasju s stališči navedenega posveta je prve dni junija dobil Ivan Novak-Očka od CK KPS nalogo, da odide na Notranjsko, kjer naj formira okrožni komite. Po njegovem pripovedovanju je prišel s Tonetom Zalarjem v Borovnico, od koder je naslednjega dne odšel v Logatec. Še isti večer tj. 7. junija 1941 je bil v Cerknici prvi sestanek novega okrožnega komiteja. Na tem sestanku so bili prisotni Ivan Novak-Očka kot sekretar komiteja, Janez Hribar, Lojze Ule in Vinko Kristan, ki je imel nalogo, da organizacijo povezuje z Ljubljano in je bil hkrati zadolžen za Vrhniko. Ustanovljeni komite je začel delo na celotnem področju Notranjske. Konec junija je prišel v okrožni komite France Popit-Jokl. Do tega časa se partijska organizacija bistveno ni razširila. Tedaj pa so bili iz vrst najbolj aktivnih ljudi posamezniki sprejeti v partijo in to je bil začetek organizacijske krepitve in razširitve partije na Notranjskem.[17]

Še pred razširitvijo partijske organizacije so na osnovi navodil in stališč, ki jih je posredoval Miha Marinko na sestanku 27. maja 1941 v Borovnici, začeli ustanavljati odbore in aktive OF, ki so širše zajeli kadre, ki so bili usmerjeni v akcijo proti okupatorju in na priprave za oboroženi boj. Že v juniju in juliju so organizirali odbore in aktive OF na Bregu in Pakem, v Borovnici, na Dolu in v Bistri, v Verdu, nekaj odborov na Vrhniki in kmalu še po okoliških vaseh.

S kadri, ki so v prvih mesecih s svojo aktivnostjo pri organiziranju odborov OF, pri zbiranju orožja in sploh z vztrajnim izpolnjevanjem postavljenih nalog dokazali predanost idejam partije in OF, je KP razširila svojo organizacijo. Prve sprejeme novih članov so organizirali na terenu Breg–Borovnica–Dol in Laze, kjer je iz nekdanjih aktivnih članov Vzajemnosti

izšla vrsta partijskih kadrov. Nastale so nove celice: Breg–Pako s sekretarjem Viktorjem Kirnom, a člani so bili Janez Demšar-Jernej, Pavle Mikuž-Bolte, kandidata nekaj pozneje Rajko Kirn-Pero in Ivan Kržič-Pajk. Demšar pa je v tem času prešel v borovniško partijsko celico za sekretarja; njena nova člana sta bila Tone Cerk in Franc Petelin. Nova celica je nastala na Dolu in v Lazah, kjer je bil sekretar Tone Gradišnik-Janoš in člani Stane Kavčič, Janez Čerin, Lojze Baraga in Ivan Korošec. Vanjo sta se pozneje vključila še Bistričana Avgust Merlak in Franc Rihar. Na Vrhniki sta nastali dve celici: hribska s sekretarjem Adolfom Malavašičem-Zajcem in člani Karlom Grabeljškom-Gabrom, Jernejem Voljčem in Ignacem Voljčem-Drčarjem in celica na Bregu: Franjo Skok, Nande Šinkovec, Jaka Leskovec in Kajetan Menart. Na Stari Vrhniki je nastala celica, v kateri so bili Viktor Klobučar-Kragulj, Jože Petkovšek, nekaj pozneje pa še Franc Rode in Viktor Grom. Osnovo nove partijske organizacije na tem območju sta postavila Ivan Novak-Očka in France Popit-Jokl. V novembru sta se organizirala še dva rajonska komiteja, borovniški in vrhniški.[18]

PRITISK OKUPATORJA IN PRVE ARETACIJE

Rastoča aktivnost, čeprav je potekala v globoki ilegali, ni ostala neznana okupatorju. V okrožnicah okupatorskih policijskih organov so kaj kmalu razglašali navodila za zasledovanje komunistov in o tem, da se »mora tako delovanje zatreti z največjo odločnostjo in strogostjo, da stalno in z vso možno preudarnostjo poizvedujejo, da se ugotovi obstoj morebitnih komunističnih skupin, identificirajo posamezni propagandisti, zlasti pa voditelji ter da se zasleduje njihovo gibanje in stike.«[19] Tudi ob napadu na Sovjetsko zvezo je poveljstvo XI. armadnega korpusa 23. junija 1941 opozorilo podrejene enote, da je »... možno, da bodo dogodki na vzhodni evropski fronti ter naš vstop v vojno proti Rusiji odjeknili med tukajšnjimi številnimi komunističnimi in prevratnimi elementi ...« in »... vsaka manifestacija ali akcija naj se energično zatre ...«[20]

Osvobodilno gibanje se je od začetka učilo iz dolgoletnih izkušenj KP iz časa njenega ilegalnega dela in že na sestanku 11. aprila 1941 pri Trebelnem so opozorili na to, naj se kompromitirani člani partije umaknejo v ilegalo. To opozorilo je bilo stalno prisotno med člani partije in aktivisti tega časa.

Dan po napadu fašističnih sil na Sovjetsko zvezo, 23. junija, so najprej šli v akcijo karabinjerji na Vrhniki. Vpadli so v hiši Franceta Popita na Vrhniki in Franceta Pasette na Mirkah in opravili pri njiju hišne preiskave. Ker ju niso našli doma, so naročili, naj se takoj javita karabinjerjem. Oba sta bila obveščena o nameravanih aretacijah in odšla v ilegalo. Poročilo, ki je bilo o poskusu aretacije in hišnih preiskavah poslano XI. armadnemu korpusu, govori o tem, da imajo zaupne informacije o delovanju komunistov v vrhniškem predelu, da je vodja France Popit, bivši študent, a njegov namestnik Franc Pasetta, da se komunisti sestajajo, zbirajo orožje in snujejo prevratne načrte.[21] To pomeni, da so domači izdajalci že ta čas začeli delovati, sicer še tajno, ker je bila velika večina ljudstva naklonjena OF.

Po umiku v ilegalo se je Popit nekaj časa zadrževal v Ljubljani, potem v Borovnici in na Kremenci pri Igu. Pasetta se je zvečer vrnil v Verd, se sestal z Janezom in Jožetom Turkom in s Tonetom Vidmarjem-Mačkom, s katerimi se je umaknil za nekaj dni v gozd – v Žlebe pod Ljubljanskim vrhom. Pozneje pa se je zadrževal pri Zalarjevih v Borovnici in nekaj časa skupaj s Popitom na Kremenci pri Igu. Stališče vodstva je bilo takrat, da morajo biti aktivisti nekje zaposleni, da s tem pokrivajo svojo prisotnost na terenu. Zato sta bila »zaposlena« pri nekem kmetu simpatizerju kot poljska delavca.

Tudi borovniški karabinjerji so poskušali z aretacijami znanih partijskih aktivistov. Drugi dan po napadu na Sovjetsko zvezo so pripravili aretacijo Toneta Zalarja-Žana. Partijska organizacija je bila že oprezna, in ko so zvedeli za te priprave, je Janez Molk počakal na Brezovici vlak, s katerim se je Žan vračal z dela v Ljubljani in ga opozoril na nevarnost. Žan je izstopil v Preserju in se napotil peš proti domu, Janez pa se je odpeljal z vlakom do postaje v Borovnici in tam res zapazil žandarja Špenka in Cestnika s tremi karabinjerji, ki so čakali na Žana. Obvestil ga je o tem in Žan je odšel v ilegalo. Skrival se je v Borovnici, v Verdu in potem na Mahu. Kak dan za tem pa je bil tudi Janez Molk obveščen, da ga nameravajo aretirati in se je umaknil iz Borovnice. Čez nekaj dni sta se našla na Mahu pri Jurjevem kozolcu. 9. julija pa so karabinjerji, najbrž zaradi izdaje, najprej iznenadili Janeza Molka in ga aretirali. Toneta Zalarja pa so presenetili pri Kaminu, ko je bil v čolnu na sredi Ljubljanice. Čolnar se je moral na zahtevo karabinjerjev

vrniti in aretirali so tudi Žana. Ob tem je nekdo na Mahu streljal proti karabinjerski patrulji. Odpeljali so ju najprej v Borovnico, potem pa na policijo v Ljubljano, a od tam v Šempetersko kasarno.[22]*

Masovne okupatorjeve aretacije pa so se začele ob obisku visokega komisarja Graziolija 13. julija 1941 na Vrhniki. Z aretacijami so začeli že 11. julija. Kak dan pred tem se je umaknil v ilegalo Andrej Verbič, ki je bil obveščen, da je tudi on na seznamu za aretacijo.[24] V Verdu pa so iskali na domu Janeza in Jožeta Turka, Toneta Vidmarja-Mačkovega, Cirila Mlinarja in še druge. Ti trije so bili zaposleni v kamnolomu na postaji Verd in jih je Ivanka Turk-Tatjana pravočasno obvestila, da jih iščejo. Pobegnili so, še preden so karabinjerji prišli v kamnolom.

Takrat je bilo na Vrhniki aretiranih precej ljudi, tako tudi v Verdu in Borovnici. Med drugimi so odpeljali Tomaža Popita z Vrhnike, Jožeta Knapiča iz Verda, Lovra Mejača in Rudija Furlana iz Borovnice in še mnoge druge. Na seznamu so jih imeli okrog 30. Aretacije so se nadaljevale tudi v avgustu, ko so pobrali 20 oseb.[25] Za aretacije v Borovnici je prišel tja žandar Grebenc, ki je bil nekdaj tu v službi in je dal Italijanom podatke o naprednih ljudeh.

V PARTIZANE

Na vrhniško-borovniškem območju se je vse bolj razvijala tudi ideja o organiziranju oboroženih oddelkov in o neposrednem oboroženem uporu. V začetku so se pripadniki OF pogovarjali o »oboroženih oddelkih in četah«, kaj kmalu pa se je oboroženi borec, pripadnik NOB in organiziran v stalne vojaške enote, začel imenovati »partizan«.**

Čeprav je bilo že od začetka celotno gibanje na tem območju usmerjeno v boj proti okupatorju, so bile posamezne konkretne priprave namenjene neposredno oboroženemu boju. Zbiranje orožja je bilo važen pogoj za nastajanje oboroženih oddelkov. Odločilni pogoj pa je bila politična in vojaška pripravljenost. Tu je treba všteti tudi prepričanje, da je prišel čas za oboroženi boj in perspektiva uspešnosti in končne zmage takega boja.

Napad Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 pa je ne samo vodstvu partije in OF, ampak tudi posameznim komunistom, skojevcem, aktivistom OF in vsem pripadnikom odporniškega gibanja odprl perspektivo uspešne oborožene vstaje. Vera v socialistično Sovjetsko zvezo je bila dovolj močna, da so upali, da bodo boj, ki ga začenjajo, tudi pripeljali do zmagovitega konca.

Ravno 22. junija 1941 sta imela nad železnico nad Dolom pri Borovnici Boris Ziherl in Tone Dolinšek sestanek z jedrom OF v tem kraju. Sestanku so prisostvovali: Tone Zalar-Žan, Stane Kavčič, Lojze Baraga, Ivan Korošec, Janez in Jože Čerin. Ziherl je podal referat o mednarodni situaciji, Tone Dolinšek pa je govoril o konkretnih nalogah in pripravah na upor. Ivan Korošec je prišel na sestanek s polurno zamudo okrog pol enajstih. Poslušal je namreč nemški radio in zvedel za napad na Sovjetsko zvezo. V razpravi, ki se je nato razvila, so prisotni postavili Ziherlu in Dolinšku odprto vprašanje, če to pomeni prehod v oboroženo akcijo, kar sta oba takoj potrdila.

Vrhniški skojevci so se istega dne sestali nad Retovjem in se pogovorili o na novo nastalem položaju. Potem pa, ko so fašisti skušali naslednjega dne aretirati dva njihova tovariša, so štirje od njih, Pasetta, Janez in Jože Turk in Mačkov Tone, oboroženi in vojaško opremljeni, odšli »v partizane« in si v Žlebih pod Ljubljanskim vrhom postavili taborišče. Po nekaj dneh so se vrnili domov, razen Pasette, ki je odšel v ilegalo.

Za začetek organiziranja partizanstva na tem območju je treba vzeti 8. do 10. julij 1941. Sklepi političnega biroja CK KPJ o začetku oborožene vstaje, sprejeti na seji 4. julija 1941 v Beogradu, so kaj hitro dospeli do partijskega vodstva v Sloveniji, saj je že 11. julija izšel v Slovenskem poročevalcu Kidričev članek K dejanjem, ki že poziva na oboroženi boj. France Popit, ki je bil kot član okrožnega komiteja KPS za Notranjsko in inštruktor CK KPS za to območje na tekočem, je dal pobudo, da se ta sklep realizira na Notranjskem za začetek na ožjem območju Vrhnike in Borovnice. Poklical je 8. julija 1941 ilegalca Franca Pasetto, ki se je takrat skrival na Kremenci pri Igu. Sestala sta se pri krojaču Kovaču na Karlovški cesti v Ljubljani, kjer je bilo znano zavetišče in javka ilegalcev. Tu in pa med potjo v Črno vas, kamor sta se napotila, mu je dal navodila, naj gre na Vrhniko in v Bistro, poišče mladince in naj oblikujejo partizansko skupino iz tistih, ki so za to že pripravljeni. Andrej Verbič je že bil v ilegali v Trnovem; Popit se je po prehodu čez Ljubljanico oglasil še pri njem in ga napotil v Bistro zaradi odhoda v partizane.

* Po drugih podatkih pa naj bi Italijani skušali aretirati Toneta Zalarja-Žana 11. julija, ko so aretirali druge Borovničane. Našli pa so njega in Molka in ju aretirali na Mahu 16. julija 1941, kar se omenja tudi v vestniku obveščevalnega urada XI. armadnega korpusa z dne 25. julija 1941, kjer je rečeno, da je »... 16. julija neki upornik sprožil tri strele iz pištole proti karabinjerski patrulji borovniške postaje, ki je zaprla dva komunista.«[23]

** Ime partizan, ki označuje pripadnika odporniškega gibanja, ki uporablja posebno gverilsko taktiko vojskovanja, izvira iz italijanskega in francoskega jezika in je bilo sprejeto kot ime za pripadnika jugoslovanskega boja proti fašizmu na seji CK KPJ 4. julija 1941 v Beogradu in je prvič javno navedeno v pozivu KPJ z dne 12. julija 1941 jugoslovanskim narodom na oboroženi upor proti okupatorju. Ime se je pojavljalo že v srednjem veku, a za časa Napoleonovih vojn se je v Španiji in Rusiji tako imenoval prostovoljec v boju za svobodo proti okupatorju. Haška konvencija iz leta 1907 partizana opredeljuje kot borca za svobodo proti okupatorju in hkrati kot soborca regularne vojske. Že med vojno se je po jugoslovanskem in tudi po sovjetskem vzorcu ime partizan razširilo in so ga uporabljala skoraj vsa poznejša osvobodilna gibanja. Ženevska konvencija iz leta 1949 je »partizana« izenačila z vojakom regularne vojske.[26]

France Popit-Jokl, predvojni komunist z Vrhnike, član Okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, inštruktor CK KPS in IO OF za Notranjsko, organizator Borovniške čete

Dogovorjeno je bilo, da bo javka za stike z oboroženo skupino pri Merlakovih v Bistri in da bosta zvezo držala Tone Gradišnik in Avgust Merlak. Zmenili so se tudi, da bodo uporabljali že prej dogovorjeni šifrirani način pismene komunikacije. Ko sta se poslovila, je Popit pozdravil s pestjo ob senceh glave z vzklikom »V boj!«, in pojasnil, da je to partizanski pozdrav. Odzdravlja pa se ravno tako s pestjo in z vzklikom »Za svobodo!«; to je Pasetta tudi napravil pri odhodu proti Vrhniki.*

V Bistri je še isti dan prišel v stik s Tonetom Gradišnikom in z Avgustom Merlakom in se z njima dogovoril o podrobnostih odhoda. Po zvezah so javili Janezu in Jožetu Turku in Tonetu Vidmarju-Mačkovemu iz Verda o odločitvi in naj se z orožjem in opremo javijo v nedeljo, 13. julija, na javki pri križu na Češnjici na obronkih Ljubljanskega vrha. Iskali so tudi Cirila Mlinarja, a zveza nekako ni delovala. Drugi dan je prišel v Bistro Andrej Verbič, ki je preskrbel šotor.** Iz skladišča na Galetovem seniku so vzeli puškomitraljez šoš, zaboj streliva, dve pištoli, 10 okvirjev za šoš in nekaj druge opreme. V spremstvu Avgusta Merlaka sta prečkala železniško progo nad Bistro ter postavila prvo začasno taborišče na obronkih Lipovca.

V nedeljo, 13. julija, so se na dogovorjeni javki pri križu na Češnjici priključili še Janez in Jože Turk ter Tone Vidmar-Mačkov, vsi trije delavci iz Verda pri Vrhniki.

Odhod prvih Vrhničanov v partizane se časovno ujema s prvimi masovnimi aretacijami na tem območju, ki jih je organiziral italijanski okupator ob prihodu visokega komisarja Graziolija na Vrhniko, v nedeljo 13. julija 1941. Sicer same aretacije niso bile niti vzrok niti povod za ta odhod, saj je bilo vse pripravljeno in začeto že prej. V tem prvem času so bili torej v začasnem taborišču na Lipovcu: Franc Pasetta, Andrej Verbič, Janez Turk, Jože Turk in Tone Vidmar-Mačkov, vsi iz Verda in z Vrhnike. Že prvi dan po prihodu pa se je Jože Turk vrnil, ker so ocenili, da je premlad. Dogovorili so se, da bo skrbel za zvezo z Verdom. Nekaj dni po nastanku skupine jo je obiskal France Popit z navodili, naj izpopolnjujejo svoje vojaško znanje, naj organizirajo varnejše taborišče globlje v gozdovih, naj navežejo stike z organizacijami na terenu, od katerih bodo dobivali hrano in vojaški material. Andrej Verbič pa je moral na ilegalno delo v Ljubljano. Pred vojno je bilo namreč znan aktivist društev kmetskih fantov in deklet in je bil zato potreben za praktično vključevanje te organizacije v OF. Po tem sestanku se je skupina preselila na območje Malega Jesenovca za Ljubljanskim vrhom, kjer si je na mali gozdni jasi na pobočju tega vrha, kakih sto metrov pod vrhom, postavila novo taborišče.[28]

Skupina na Malem Jesenovcu se je v prvem obdobju osredotočila na organizacijo taborišča, vzpostavljanje zvez z Verdom, Bistro, Borovnico in čez nekaj časa tudi z Logatcem. Ukvarjala se je s spoznavanjem orožja in si pridobivala podobno vojaško znanje, na javkah je sprejemala hrano in drug material pa tudi strelivo in to prinašala v taborišče, ki je s tem postajalo vedno bolj organizirano kot pravo vojaško taborišče s potrebnimi stražami, z dežurstvom, s kuhinjo in podobnim. Nekajkrat so obšli železniško progo od Borovnice do Logatca in notirali mesta, ki so bila pripravna za miniranje.

V tem času so bile vzpostavljene prve zveze in javke, poleg že navedene v Bistri pri Merlakovih, ki je dolgo ostala nekako glavna javka in baza prvih partizanov, še pri Kavčičevih na Dolu, nekaj pozneje tudi pri Koroščevih na Lazah. Zveza pa se je dobila skoro pri vseh znanih aktivistih. Z logaško organizacijo OF je bila vzpostavljena javka pri prehodu stare ceste Vrhnika–Logatec čez železniško progo. Javko sta po poprejšnjih pripravah in navodilih vzpostavila Pasetta in Jože Korošec, včasih pa je prišel tudi Janez Suhadolnik iz logaške organizacije OF.[29] Bilo je še nekaj drugih zvez in začasnih javk, ki so jih uporabljali posamezni borci.

11. avgusta 1941 se je skupini priključil Tone Vidmar, pozneje znani partizan Luka Suhadolc. Potem ko je 10. avgusta zvečer v središču Verda zagodel Italijanom svojevrsten »koncert«, najprej s streli iz puške, potem pa še z nekaj bombami, se je najprej enostavno vrnil domov. Kmalu je uvidel, da Italijani obkoljujejo njegovo hišo in Tone ne bi bil »Luka«, če jim je ne bi spet zagodel z bombo in pobegnil v noč. Drugi dan, 11. avgusta, pa se je javil skupini na javki pri križu pri Češnjici. Na zvezi sta bila Franc Pasetta-Maks in Mačkov Tone, katerima je Luka smejoč se pripovedoval, kako jo je zagodel Italijanom. Oni pa so v svojih poročilih zapisali, da je »na Verdu sumljiv človek s strahovalnim namenom dvakrat ustrelil s puško in vrgel dve bombi«.[30]

* Prvi partizanski pozdrav, ki je bil tedaj sprejet in potem opisan v Partizanskem zakoniku v čl. 8, je bil: »Stisnjena pest desne roke dvignjena k ščitu pokrivala z vzklikom 'V boj' ter odzdravom 'Za svobodo'.« Meseca septembra, po posvetu v Stolicah, so to geslo spremenili v »Smrt fašizmu – svoboda narodu«. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet pa je to objavilo v Slovenskem poročevalcu 17. oktobra 1941.

** Šotor, ki so ga imeli prvi partizani Borovniške čete in ki sta ga ta dan odnesla s seboj Pasetta in Verbič, je bil tisti, ki so ga uporabljali skojevci z Vrhnike na taborjenju v Peklu nad Borovnico maja 1941 in ga vidimo na sliki v knjigi Fotodokumenti o boju KPS, I. del, druga knjiga, str. 434.

Nekaj dni za njim, najbrž 14. avgusta, je prišel v skupino prek zveze v Bistri Tone Zalar-Žan z Laz pri Borovnici. S seboj je pripeljal iz Ljubljane še Miho Strnada. Po uspelem pobegu 7. avgusta 1941 iz zaporov v Šempetrski vojašnici, skupaj s tedanjim komandantom slovenskih partizanskih čet Francem Leskoškom-Luko, Francem Pokovcem, Jožetom Revelantijem, Milanom Majcnom in Smrekarjem, je po nekaj dneh zadrževanja v ilegali prispel v partizansko skupino na Malem Jesenovcu z nalogo, da prevzame funkcijo političnega komisarja v nastajajoči četi in da skupino kot izkušen revolucionar usmeri na aktivno dejavnost. Maks, ki je kot vojaški referent že poprej deloval v mladinski skupini na terenu in sporazumno vodil partizansko skupino, je ostal zadolžen za vojaško aktivnost skupine.

Čeprav partizanska skupina na Malem Jesenovcu v tem času ni organizirala neposrednih akcij, je njeno delovanje prispevalo h krepitvi in širjenju aktivnosti pri pripravah na vstajo. S povezovanjem s terenskimi organizacijami OF na območju Borovnice, Bistre, Verda, Vrhnike in Logatca so se te organizacije usmerile tudi na novo nalogo zbiranja hrane, obleke in obutve, orožja in vojaške opreme za partizane na Ljubljanskem vrhu. To je dalo nov polet delovanju na terenu.

PRVE AKCIJE

Prihod Zalarja in Mihe se ujema z obiskom Franceta Popita-Jokla v taborišču na Jesenovcu. Prve besede, ki jih je izrekel, so bile kritične, ker skupina še ni šla v akcije proti sovražniku. Sklep Glavnega poveljstva, da se začne z organiziranimi akcijami 20. oziroma 22. julija, namreč ni bil prenesen v skupino. Šele po plenumu OF je Popit utegnil priti v taborišče in v širši razpravi so govorili o situaciji in sklenili, da je treba takoj začeti z akcijami. Dogovorili so se, da se delovanje osredotoči na železniško progo Ljubljana–Trst, kjer je okupator najobčutljivejši.

Od odločitve pa do prve akcije sta minila dva dneva, ker so čakali, da jim iz Borovnice pošljejo močnejše škarje za rezanje žic.

Prvo akcijo je skupina izvedla 18. avgusta 1941 nekaj sto metrov pod postajo Verd, kjer so na železniški progi pri kilometru 593,8 prerezali 13 telefonskih in brzojavnih žic. Skupina je šla v akcijo v celi sestavi. Po kratkem ogledu terena so se povzpeli na progo, dva sta odšla nekaj metrov po progi proti postaji, druga dvojica pa nekaj nižje in kot straža pazila, da jih ne bi presenetila sovražna patrulja. Tone Zalar pa se je povzpel na brzojavni drog in prerezal vse dosegljive žice. Vse je trajalo nekaj minut in skupina se je vrnila v taborišče na Malem Jesenovcu.[31]

Mirko Bračič-Mirko Bradač, narodni heroj, komandir Borovniške čete. Padel je 11. decembra 1943

Naslednji dan so se na sestanku v Bistri dogovorili, da bodo šli v podobno akcijo na nekoliko bolj oddaljen teren, da bi zavedli okupatorja. Dogovorili so se, da se skupini priključijo tudi tovariši iz Bistre. 20. avgusta zvečer sta se na javki pri Merlaku v Bistri skupini priključila še Avgust Merlak in Tone Gradišnik iz Bistre. Vsi oboroženi so se podali čez potok Bistro in prek Barja do vasi Goričica in se tu povzpeli na progo. Najprej so postavili zasede na obeh straneh proge. Zalar, Pasetta in Merlak pa so porezali vse telefonske in brzojavne žice ob enem od drogov. Čeprav so žice ob padanju na nasip precej odzvanjale, Italijani niso reagirali. Akcija je bila izvedena pri KM 580,8. Četa se je vrnila v taborišče neopažena.

O teh dveh akcijah je poročal tudi Slovenski poročevalec št. 16 z dne 6. septembra 1941. Sabotažo pa je opazila zjutraj 21. avgusta sovražnikova patrulja, ki je nadzorovala železniško progo Preserje–Borovnica. Poročilo visokemu komisarju o tem pa je poslala karabinjerska postaja v Logatcu.[32]

Načrtovane so bile še podobne akcije na progi proti Logatcu,pa so dogodki naslednjih dni te načrte preprečili in odložili za nekaj dni.

Z aktivisti na Dolu so se namreč dogovorili, naj bi izdelali posebne mine, ki bi jih pritrdili na železniške tračnice in tako pognali v zrak progo in vlak. Stane Kavčič, ki je prevzel to nalogo, je v delo vključil Draga Lebeza, ki se je tedaj še amatersko ukvarjal s tehniko in kemijo, Čerinove fante in še nekatere tovariše z Dola. Po zamisli Draga Lebeza so začeli izdelovati mine, napolnjene z eksplozivom in fosforjem, kar naj bi se vžgalo pri močnejšem udarcu. V delavnici pri Mejačevih je sin Vlado iz cevi napravil dva valja in ju na konceh zaprl. Napolnili so ju z eksplozivom, na vrhu pa je bilo posebno polnilo s fosforjem. Mine sta Stane in Drago polnila doma pri Kavčičevih. Prvo mino sta srečno napolnila in zaprla, pri zapiranju druge mine pa se je pri privijanju vrhnjega vijaka fosfor vnel in mina je eksplodirala Dragu v rokah. Odnesla mu je prste. K sreči sta imela odprta okna v sobi, kjer sta delala, saj bi v nasprotnem primeru najbrž oba ubilo.[33]

Kmalu zatem, ko je bil 22. avgusta 1941 na zvezi v Bistri Tone Vidmar-Luka, je pripeljal novo skupino, ki jo je Glavno poveljstvo poslalo iz

Ljubljane, da bi okrepili skupino. Med njimi je bil Mirko Bračič, oficir bivše jugoslovanske vojske, ki ga je Glavno poveljstvo poslalo, naj prevzame komando čete. V pogovoru z Žanom in Maksom je pojasnil svojo funkcijo. Maks ga je na kratko obvestil o nastanku skupine, o dotedanjem delovanju in kaj je bilo v četi napravljenega glede vojaških vprašanj. Bračič je dal pozitivno oceno o dotedanjih pripravah in dodal, da je torej četa pripravljena za resnejše akcije. Žan pa je Bračiču pojasnil vlogo političnega komisarja v četi in potrebo po sodelovanju pri odločanju.

Z Bračičem so v četo prispeli še drugi trije novi borci iz Ljubljane.* S tem je četa na Malem Jesenovcu imela konec avgusta naslednji sestav: Mirko Bračič, komandir čete, Tone Zalar, komisar čete, in borci Tone Vidmar-Luka, Franc Pasetta-Maks, Tone Vidmar-Mačkov, Janez Turk-Pavle, Miha Strnad in še navedeni trije Ljubljančani.

Nekaj dni zatem, 26. ali 27. avgusta, je spet prispel v četo France Popit-Jokl in kot instruktor CK KPS in OF za Notranjsko imel nekoliko sestankov in dogovorov. Tedaj so v četi osnovali partijsko celico, ki jo je potem vodil Tone Zalar-Žan. V posebnem pogovoru s komandirjem in komisarjem je bilo domenjeno, da se bo četa začela pripravljati na rušenje borovniškega viadukta. V zvezi s tem se je pojavila tudi zamisel, da bi dobili okrepitev iz Mokrške čete.

PARTIZANSKA IMENA

Na posebnem sestanku so se dogovarjali o ilegalnih partizanskih imenih. Na osnovi dolgoletnih izkušenj iz ilegalnega delovanja KP so organizatorji gibanja in vstaje prenesli to koristno prakso tudi v partizane. Ta imena so bila nujna, da bi sovražniku onemogočili odkrivanje identitete borcev, aktivistov in organizatorjev. Mnogi borci in aktivisti so se poznali med seboj samo po ilegalnem imenu, to je zmanjševalo škodo pri možnih izdajah in odkrivanju organizacije. S tem so hoteli tudi preprečiti, da bi okupator organiziral represalije nad družinami partizanov in aktivistov.

Kot pravi Tone Vidmar, si je izbral ime Luka, ker se je spomnil na Medelenčkovega Luko, starčka iz Verda, ki ga je poznal še kot otrok. Ta človek je poleti tesal tramove, pozimi pa popravljal dežnike in vezal lonce po vaseh. Zdel se mu je zanimiv in si je vzel novo ime po njem. Pozneje pa mu je Mirko Bračič nadel še priimek Suhadolc po svojem posilnem v gardi.

Turkov Janez si je tedaj nadel ime Pavle. To ime si je najbrž nadel po mali punčki, ki so jo imeli v družini, pri kateri je stanoval pred vojno v Mariboru. Bilo ji je ime Pavla in jo je imel Janez zelo rad. Pozneje pa je temu dodal še priimek Šušteršič. Tone Vidmar-Mačkov pa nikakor ni hotel vzeti novega imena. Enostavno je trdil, da je Mačkov Tone in je to ostal do smrti na Osredku. Komisar Tone Zalar pa je zadržal ime Žan, ki ga je uporabljal že kot ilegalno ime v partijski aktivnosti. Franc Pasetta si je že prej v ilegali nadel ime Meks, kar je skrajšano od Mesikajner-Meksikajner, kakor se je reklo po domače pri njih doma. Njegov praded je bil namreč v letih 1865–67 prostovoljec avstro-ogrskega ekspedicijskega korpusa v Mehiki pa se je po njegovi vrnitvi družine prijel ta vzdevek. No, Meks je pri tovariših takoj prešel v Maks. Komandir Bračič ni bil pripravljen spremeniti imena in je tedaj ostal Mirko. Pozneje, ko je kot komandant moral podpisovati javne odredbe, pa je le pristal na to, da si doda priimek Bradač. Novi borci, ki so prihajali v partizane, so večinoma že imeli ilegalna imena, če pa ne, so si jih nadeli sami ali pa so jim jih dali drugi ob prvem stiku s partizansko enoto. Tako se je Strnad pri prihodu predstavil kot Miha in ga drugi v četi niti poznali niso pod kakim drugim imenom in tudi niso vedeli, od kod je.

OBOROŽITEV IN OBLEKA

Vsi borci so bili tedaj oboroženi z jugoslovanskimi mavzericami. Po Bračičevem prihodu je bil iz Bistre preskrbljen še en puškomitraljez, tako da sta bila v četi dva, šoš in zbrojevka. Nekateri so imeli tudi pištolo, a večina tudi po nekaj bomb. Oblečeni so bili zelo različno. Žan je bil v svoji železničarski uniformi, Pavle pa je prišel v partizane v kompletni jugoslovanski vojaški uniformi. Drugi so večinoma imeli pumparice, ki so bile zelo praktične. Večji del so bili obuti v žirovske planinske gojzerice, ki so jih nosili bivši planinci, a najti jih je bilo mogoče v vojaških skladiščih ob razpadu. Nekateri so imeli navadne, drugi vojaške kape, Luka pa je bil v svojem klobuku, od katerega se ni nikoli ločil. Znakov na pokrivalih takrat še niso imeli. Pozneje, ko so bili v taborišču pri Kožljeku, pa so si na pokrivala našili slovensko trobojnico z rdečo zvezdo.[34]

* Po podatkih, ki so znani do sedaj, še ni točno ugotovljeno, kdo so bili ti trije borci. Kot možni se omenjajo: Pleško, Marjan Črni, Franc Slapar, neki Mohor in Dolhar.

PRVA OBOROŽENA PRASKA

V noči med 31. avgustom in 1. septembrom 1941 je prišlo do prve oborožene praske z italijansko patruljo. Tega dne so poslali proti večeru na redno zvezo k Merlakovim v Bistro Maksa in Miho. Šla sta po material in hrano. Zato je bilo dogovorjeno, da se jima ponoči, ko se vrne iz patrulje, v Bistri priključi še Luka. Luka se je ponoči napotil proti Bistri in je na železniškem prehodu med Bistro in Podgoro naletel na italijansko patruljo. Ta ga je opazila in pozvala, naj se ustavi. Da bi jim »podkuril«, kot je sam rekel, se je ulegel za skalo ob gozdni poti, oddal nanje nekaj strelov iz svoje mavzerice in vrgel tri bombe, ki jih je imel pri sebi. Patrulja je panično pobegnila proti postaji Verd. Luka pa se je vrnil v taborišče in povedal, kaj se je zgodilo.

Lukova praska s patruljo je imela v okupatorjevih vrstah velik odmev. Zjutraj so karabinjerji iz Logatca že poslali poročilo o napadu. Ko je sprejel poročilo karabinjerske postaje, je Robotti pripisal: »Stiam freschi!« – »Lepo se nam obeta«.[35] Tudi v predlogu XI. armadnega korpusa z dne 4. septembra za uvedbo izrednih ukrepov zaradi izjemnega položaja v Ljubljanski pokrajini se navaja, da »... so sedaj začeli izvrševati atentate na ljudi in opustili napade na objekte, kakor to nedvomno dokazujejo naslednji najnovejši dogodki: (in našteva) ... oborožen napad na patruljo, ki nadzoruje železniško progo v bližini Vrhnike; ...«[36]

Seveda je bila ta Lukova akcija, ki ni bila vnaprej predvidena in je res pomenila prvi oboroženi napad Borovniške čete na italijanske vojake, popolnoma na mestu. V tem času je Kardelj napisal članek V partizane (objavljen v Delu št. 3 septembra 1941), v katerem med drugim ugotavlja, da »zaostajanje partizanske akcije na teritoriju, ki so ga okupirali Italijani, negativno vpliva na oborožene akcije v ostali Sloveniji« in da je »okrepitev partizanske akcije na teritoriju, okupiranem po Italijanih, druga naloga osvobodilnih sil slovenskega naroda.«[37]

Praska pa je imela še drugo plat. V Bistri na Galetovem kozolcu sta po pogovorih s Tonetom Gradišnikom-Janošem in Avgustom Merlakom spala in čakala na Lukov prihod partizana Maks in Miha. Proti jutru je prišel k njima Merlak, povedal, da se Luka ni javil in da je treba iti. Nekdo je še omenil, da je ponoči pri Verdu nekaj pokalo, pa so menili, da so Italijani spet s streljanjem preganjali strah, kot večkrat, in sta odšla precej otovorjena na železniški prehod med Bistro in Podgoro, kjer so navadno prečkali progo. Maks je prvi pogledal po progi, »če je čisto«, in potem prestopil zapornice. Tedaj so iznenada zakričali Italijani in planili nanj. Padel je naravnost v zasedo ali pa v skupino, ki je po praski raziskovala teren. Miha je uspel pobegniti, pritekel do Merlakovih in povedal Avgustu, kaj se je zgodilo. Avgust je deloval hitro in odločno. Materi je dejal, naj takoj obvesti Gradišnika, da so Italijani ujeli partizana Maksa, sam pa je odpeljal Miho na drugem mestu čez železnico v taborišče na Malem Jesenovcu.

Po poročilu, kaj se je zgodilo, je četa pospravila taborišče in se napotila globlje v notranjske gozdove blizu Kožljeka. Postavili so si novo taborišče na območju Grede.[38]

Borovniški viadukt pred rušenjem

Nekaj dni je bila organizacija OF na terenu pripravljena reagirati in je na Vrhniki spremljala, kako se ujeti partizan Maks obnaša. Iz karabinjerske postaje pri Jelovšku na Vrhniki so prihajala poročila, da se drži dobro kljub hudemu pritisku in pretepanju. Tudi ko so ga odpeljali v ljubljanske zapore, se stanje ni spremenilo, pa je gibanje z njim vzpostavilo zvezo, ko je bil v policijskih zaporih in bilo z njim v stiku do vrnitve v partizane decembra 1943.[39]

Četa si je drugega ali tretjega septembra 1941 postavila novo taborišče na območju Kožljeka, med Gredo in Suhim hribom, tam, kjer se gozdna pot spušča proti kožlješkemu logu. Kakih 20 do 30 metrov desno od te poti so si postavili dva šotora za 9 partizanov.[40]

PRVIČ NAD BOROVNIŠKI VIADUKT

Iz novega taborišča je četa nadaljevala z akcijami, ki so bile že prej pripravljene. Po dogovoru iz zadnjih dni avgusta v taborišču na Malem Jesenovcu so poslali kurirja za zvezo v Mokrško četo, ki je tedaj taborila v barakah nad Iško. Načrtovali so akcijo rušenja borovniškega viadukta.*

Ideja, da je možno porušiti železniški provizorij, ki so ga zgradili Italijani, se je rodila v železničarskih vrstah OF, takoj ko je po njem stekel promet. Glede na to, da je bil stari most grajen v polkrogu in po rušenju tudi del, ki je ostal, ni bil več kompakten, so železničarji menili, da vse skupaj ne more vzdržati težjega vlaka, ki bi s polno hitrostjo pridrvel na provizorij. Tega se je zavedal tudi okupator, pa so bile kretnice na borovniški postaji urejene tako, da bi vlak lahko avtomatsko preusmerili na slepi tir, če bi bilo potrebno. Zaradi tega zamišljena akcija ne bi mogla biti izvedena brez sodelovanja železničarjev, ki so ta mehanizem poznali.

Prva akcija, usmerjena na tak način rušenja viadukta, je bila planirana za prve dni septembra 1941. Po tem načrtu naj bi Borovniška četa ustavila vlak med železniškima postajama Verd in Borovnica in ga s polno paro pognala proti viaduktu. Železničarji na postaji Borovnica pa bi premaknili kretnice tako, da bi vlak zdrvel naravnost na most.

Zato je iz Mokrške čete prišla okrepitev osmih partizanov, ki so se priključili četi v novem taborišču. Med osmerico je bil tudi Stane Semič-Daki. On se tega spominja takole:

»Vedno več je bilo partizanskih skupin, ki so se začele preoblikovati v čete. Od terenskih aktivistov smo izvedeli za prvo tako skupino, ki se je preimenovala v Borovniško četo.

Takoj smo se z njo povezali in se dogovorili za stalno in trdno zvezo. Njihov kurir je ostal pri nas, mi pa smo jim poslali svojega. Čez nekaj dni je prišel naš kurir s pismom, naj jim pošljemo na pomoč osem partizanov s puškomitraljezom. Seveda nismo vedeli, zakaj potrebujejo pomoč, dokler nismo prišli v njihovo četo. Napravili so načrt za napad na železniško postajo Verd. Ljubo Šercer in Slavc Židanek sta zbrala osem prostovoljcev. Med

Porušeni borovniški viadukt

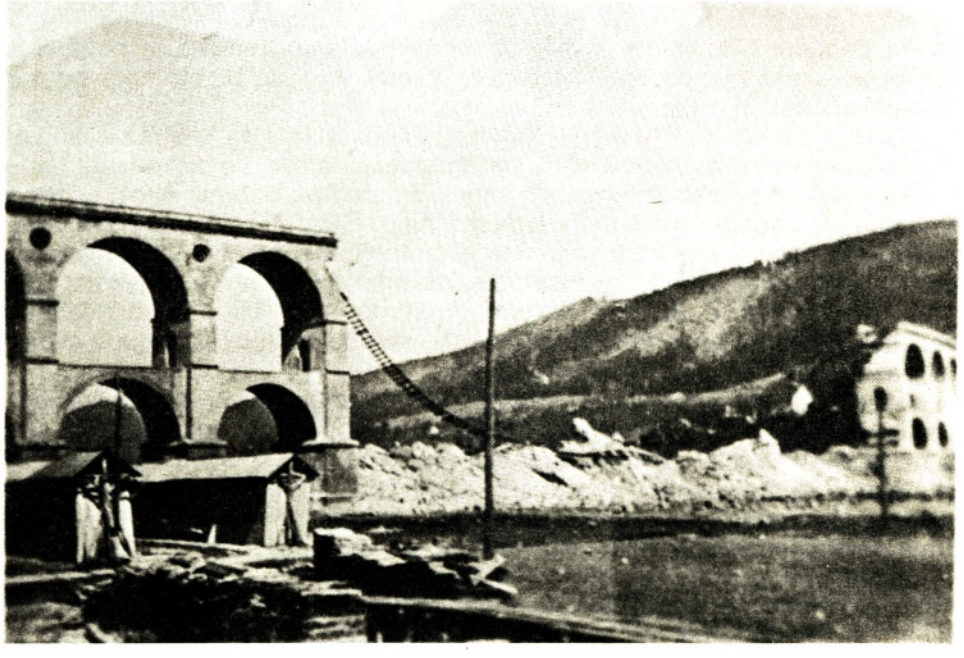

* Borovniški viadukt je bil zgrajen v letih 1851–1857, ko je bila zgrajena južna železnica. Bil je dolg 480 m in je na višini 50 m povezoval obronke hribov nad Borovniško dolino. Porušila ga je 10. aprila 1941 jugoslovanska vojska. Italijani so postavili prek 7 porušenih kolon 226 m dolgo železno konstrukcijo kot provizorij. Delo je trajalo dva meseca noč in dan in je 29. junija 1941 stekel prvi vlak.

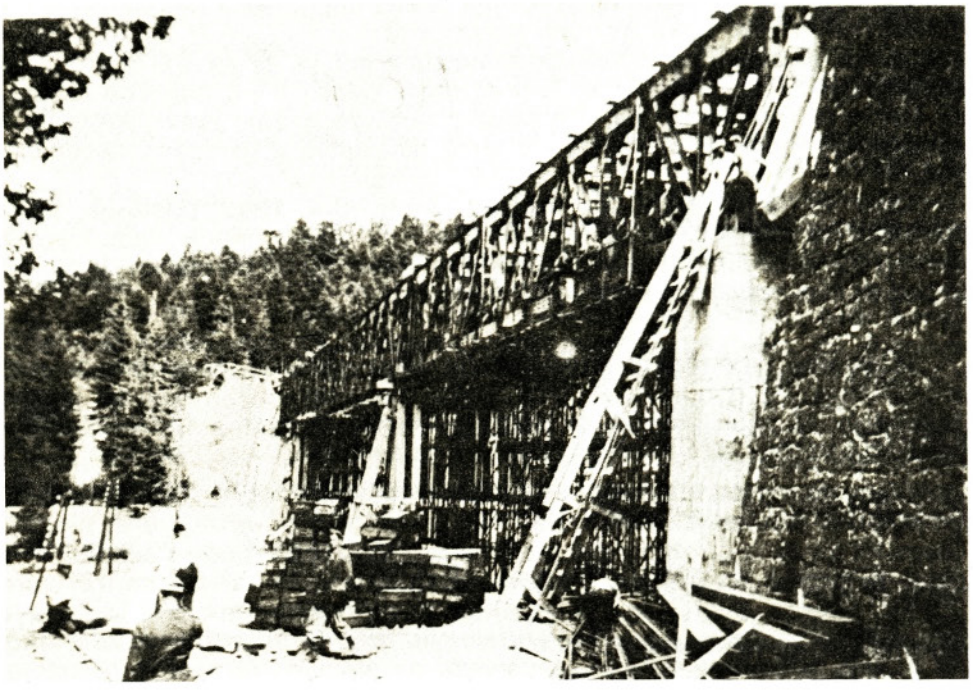

S provizorijem premoščeni borovniški viadukt

njimi sva bila jaz in Jože Nose-Španˇ. Pred odhodom smo dobili najboljše orožje, kar smo imeli. Zbrali smo ga sami v taboru. To je bil naš prvi daljši pohod na akcijo. Bili smo dobro založeni z bombami in strelivom pa tudi s suho hrano in kmečkim kruhom.

Vodil nas je njihov kurir. V Borovniško četo smo prišli naslednjega dne ob sedmih zjutraj. Hodili smo šestnajst ur, ker se je tudi kurir, ki nas je vodil, izgubil. Izgubili smo osem ur in tako hodili skoraj vso noč. Šli smo čez Iško pri Ustju, mimo Sv. Vida (Žilce), Otav naprej na Pokojišče. Povzpeli smo se na vrh hriba, da smo imeli pregled, in videli vse ceste pod seboj. Ker smo bili na vrhu, so nas oni zapazili in nam prišli s svojo patruljo naproti. V tej četi je bil tudi Tone Vidmar-Luka. Posebno zanimiv se nam je zdel njihov tovariš Janušek, železničar. Bil je majhne postave, zelo miren in skromen pa vedno dobre volje.*

V pogovoru je bilo zelo resen in njegove besede so bile zelo odločne. Najprej nas je vprašal, če smo lačni. Še istega večera smo se odpravili na pohod.

Janušek je vsakemu posebej pojasnil, kako bo napad potekal, ker ni hotel dosti slišati o večerji. Vsakemu je tudi povedal, kakšno nalogo bo imel. Ker nas je bilo malo, smo se morali dobro pripraviti. Vsak je dobil svojo nalogo, ki jo je moral izvršiti. Bilo nas je zelo malo za tako prometno železniško dvotirno žilo. Čeprav smo hodili po obsežnem gozdu, ki se širi med Verdom, Rakekom in Krimom, smo morali hoditi popolnoma tiho. Posebno nas je opozoril, da ne bi prehitro sprožili puške v sami akciji ali pa že na pohodu. Luka pa tega ni posebno upošteval, temveč je soglašal z menoj in samo glasno klel, predvsem kadar smo delali premike po tem velikem gozdu.

Discipline, kakršna je bila v Borovniški četi, pri nas na Mokrcu nismo bili vajeni. Janušek je bil njihov komandir in smo ga mi začeli zafrkavati, kar je posebno ugajalo Luki. Mi smo bili vajeni, da smo na pohodu skozi gozdove zavriskali in zapeli. Celo v bližnjih vaseh smo v koloni v nočnih urah zapeli, kadar smo delali pohode po vaseh ali pa patruljirali. Peli smo revolucionarne partizanske pesmi. Pri Borovniški četi pa smo smeli samo šepetati. Tone Vidmar-Luka nas je podražil, da smo turisti, ker smo bili preveč živahni in veseljaki, in to tako, da je slišal komandir Janušek; Janušek se je v svojem taborišču jezil, če nismo bili disciplinirani.

Med potjo smo postali še bolj žejni. Neprestano smo spraševali, kdaj bomo prišli do vode. Končno smo po treh urah hoda prišli do nekih skal, kjer je izpod skal curljala voda v majhno kotlino, ki so jo sami skopali v skalo. Pri studencu smo se nekoliko odpočili, se napili vode in pojedli vsak nekaj mesa in kruha. Niso nas lahko spravili stran od vode, še posebno, ker je Luka te kraje poznal in nam povedal, da drugje ne bomo dobili vode. Čez tričetrt ure je dal Janušek povelje za odhod. Sedaj je šla naša pot po strmem skalovju. Kako uro hoda od Verda smo se ustavili. Še enkrat smo pregledali vsak svoje orožje, Janušek pa je ponovil naše naloge. Januškov načrt je bil

* Daki tu in tudi drugod v svojih spominih pod imenom Janušek misli na komisarja Borovniške čete Toneta Zalarja-Žana (op. avtorja).

Tone Zalar-Žan, predvojni komunist z Laz pri Borovnici, komisar Borovniške čete. Padel je 14. decembra 1942

ustaviti vlak med Verdom in Borovnico. Strojevodjo in kurjača bi pognali s stroja, lokomotivo pa spustili s polno paro na borovniški viadukt. Komandir se je že prej dogovoril z železničarji iz Verda, da bodo vlak ustavili, ko bodo slišali streljanje med Verdom in Borovnico, in pobegnili proti Vrhniki. Janušek je bil namreč poprej železničar, pa je mislil to akcijo tako opraviti.

Počasi smo se začeli približevati progi in pol kilometra od nje smo se ustavili in čakali. Nihče ni spregovoril, znake smo si dájali z rokami in prisluškovali, če hodi kakšna italijanska patrulja ob progi.

Tedaj je Janušek polglasno zaklical: 'Ajde, vstanite, gremo naprej v akcijo!' Tako je bilo povelje, Italijani so ga lahko slišali. Do proge smo bili že razporejeni in vlak je zavozil v našo zasedo. Začeli smo streljali in čakali, kdaj se bo vlak ustavil, kot je bilo dogovorjeno. Drugače ga nismo mogli ustaviti, razen če bi ga minirali. Minirati pa nismo smeli, ker je bil načrt pustiti lokomotivo naprej na borovniški most. Toda to se ni zgodilo. Vlak je odpeljal mimo nas še hitreje. Janušek je začel glasno preklinjati železničarje.

Zakaj ni uspela ta akcija, nam je bilo jasno šele pozneje. Ta vlak ni bil pravi, morali bi počakati na drugega, ki je takoj za tem pripeljal. Med umikom je nekaj tovarišev zakašljalo, postali smo tudi precej glasni, ker smo vsi preklinjali. Italijani so to slišali, vendar niso vedeli, kaj pomeni. V vlaku pa je imel strojevodja italijansko spremstvo in tudi brzostrelko, s katero se nam je oglašal. Italijani se od proge niso odstranili, zato smo se tudi lahko neopaženo umikali v strelcih. Januškovo povelje je šlo neopazno in šepetaje od ust do ust, od borca do borca, tako da Italijani našega umika sploh niso opazili, čeprav smo bili vsi vseeno glasni. Približno kilometer od proge je Janušek zbral skupino. Pot smo nadaljevali v koloni skupaj v trojkah. Posamezne trojke so bile oddaljene 10 do 15 metrov, nekaj borcev pa je ostalo zadaj. Pazili so, da nas ne bi Italijani zasledovali. Ko smo prišli v gozd že kakšno uro hoda daleč, smo sedli, da smo se malo odpočili, sicer bi popadali po tleh od izmučenosti. Sedaj smo se že lahko glasneje pogovarjali. Seveda so tekle besede samo o boju in o neuspeli akciji. Od nas ni bil nihče ranjen, mislim pa, da tudi od Italijanov ne. Vsak borec je imel mnogo povedati. Imeli smo že vse ožuljene noge, posebno mi, ki smo prišli iz Mokrške čete, čeprav smo počivali skoraj ves dan. Sedaj pa nas je čakal dolg pohod.

Nameravali smo se takoj vrniti v svoje taborišče na Mokrc, kajti zaradi prevelike discipline nismo hoteli ostati v taborišču Borovniške čete niti uro več«.[41]

Skupina železničarjev aktivistov OF na železniški postaji Borovnica, ki jo je vodil Janez Makovec, je bila pripravljena delovati, če bi partizani uspeli zaustaviti vlak in ga pognati proti borovniškemu viaduktu. Akcija ni uspela, ker so zaustavljali napačni vlak, in pa, kot pravi Tone Vidmar-Luka, ker se je nekemu partizanu študentu sprožila puška in je bila italijanska patrulja, ki je bila v bližini, prezgodaj opozorjena na prisotnost partizanov.[42]

Zanimivo je, da so partizani in organizacija OF na železnici dalje razvijali idejo o rušenju borovniškega viadukta. Ker direktno miniranje ni bilo možno zaradi močnih straž in zavarovanja, je organizacija OF v Sekciji za vzdrževanje prog v Ljubljani izdelala načrt za rušenje na podoben način. Po tem načrtu naj bi vlak, natovorjen s strelivom ali pa sestavljen iz cistern bencina, ustavili med postajama Borovnica in Verd ter ga z največjo hitrostjo pognali na viadukt. To nalogo je prevzel bataljon Ljube Šercerja in napadel postajo Verd v noči med 1. in 2. februarjem 1942. Vse je bilo dobro načrtovano, tudi sodelovanje železničarjev, organizacije na terenu in partizanske enote so skladno delovale. Demonstrativno so napadli postajo Verd in točno ob predvidenem času je tudi pripeljal vlak s cisternami. Ker pa partizani niso uspeli ustaviti drvečega vlaka, se je ta del akcije o rušenju viadukta izjalovil, čeprav je bilo na železniški postaji v Borovnici vse pripravljeno.[43]

Tone Vidmar-Luka, narodni heroj iz Verda pri Vrhniki, borec Borovniške čete

Ta načrt je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet hotelo izvesti tudi junija 1942 ob prehodu II. grupe odredov čez te kraje na pohodu z Dolenjskega čez Notranjsko in Polhograjske Dolomite na Štajersko. Tudi pri pripravah za to akcijo je bila vključena organizacija OF na terenu Borovnice. Pri prehodu II. grupe odredov čez železniško progo Ljubljana–Trst je bil ločen del partizanskih enot, ki so pri Verdu napadle in zaustavile tovorni vlak. Ker pa je bil v vlaku nepredvidoma transport internirancev, ki so jih peljali iz Ljubljane v Italijo, se je akcija v noči 28. junija 1942 obrnila drugače.[44]

Vrnimo se k Borovniški četi in neuspeli akciji, v kateri naj bi porušili borovniški viadukt v začetku septembra leta 1941. Nekaj dni po akciji in po

odhodu tovarišev iz Mokrške čete se je četa spet selila. Za novo taborišče so izbrali skrito mesto nad izvirom Prušnice, imenovano Za robom. Na novo postavljeno taborišče je bilo malo pod robom, tako da je bila straža na vrhu roba in je imela pregled nad dolino pod seboj tja do vasi v Kotih.[45]

NEKAJ AKCIJ NA ŽELEZNICI

Sedaj se je četa usmerila na akcije na železniški progi med Logatcem in Planino. Pri nekoliko večji akciji rušenja proge pri Rakeku so sodelovali tudi člani organizacije OF s terena. Terenske organizacije v Logatcu so preskrbele vžigalnike na električni stik, ki jih je pred akcijo Anton Bavec-Cene dobil pri Anteju Crnici v Blekovi vasi pri Logatcu in jih prenesel podnevi čez Dolce mimo Intiharjeve čuvajnice na Županov laz, kjer je bila dogovorjena javka s skupino partizanov iz Borovniške čete. Skupina je odšla okrog 22. ure na akcijo. Italijani, ki so stražili progo in takrat še niso imeli zidanih bunkerjev, so imeli šotore postavljene prav pod mestom, ki ga je komandir Bračič izbral za miniranje. Noč je bila izredno svetla, zato so se partizani previdno približali progi, kjer je Bračič razporedil stražo, sam pa je šel minirat. Pri tem celo ni pazil na tišino, čeprav so bili sovražni vojaki v bližini. Pri miniranju se je slišalo precej močno razbijanje. Italijani na to niso reagirali. Kmalu po tem, ko je bil eksploziv postavljen, je prisopihal tovornjak in nastala je eksplozija.[46]

Ta akcija je bila najbrž 8. septembra. Zabeležila so jo tudi italijanska poročila, in sicer, da »so med železniškima postajama Rakek in Planina neznanci z mino na električni stik pognali v zrak približno 50 cm tira, ki teče vzporedno s tirom, po katerem je vozil vlak v Ljubljano.«[47]

Na tem delu železniške proge je bilo v tem času več akcij: 6. septembra je bil med Rakekom in Postojno pretrgan brzojavni vod.[48] Pri uvoznem signalu pred Rakekom sta bili 7. 9. minirani obe tirnici.[49] 9. 9. je bil med Rakekom in Postojno pretrgan čuvajniški vod. Direktni telefonski vod za Trst je bil moten vsak dan.[50] 7. septembra 1941 pa so bile med Planino in Rakekom pri kilometru 616,062 odvite tračnice na enem tiru. Morali so uvesti enotirni promet.[51]

Nekatere od navedenih akcij so opravile patrulje Borovniške čete, ki sta jih komandir Mirko in komisar Žan pošiljala v sabotažne akcije na železnico. Nekatere pa so opravili dobro organizirani in aktivni člani partije in SKOJ z Rakeka. Ker so si posamezne akcije precej podobne in so se zgodile v istem časovnem razdobju, je danes težko točno razčleniti, katero akcijo je kdo opravil.

NOVE ZVEZE, NOVI BORCI; V SESTAVU KRIMSKEGA BATALJONA

S premestitvijo čete na območje nad Kožljekom septembra 1941 je nastala tudi potreba po povezavi z novim zaledjem, z organizacijami OF, ki so nastajale na tem terenu. Nastale so nove javke in zveze, kot v Krajcevi hiši na Kožljeku[52] pa pri Šuštarjevih v Bezuljaku, kjer sta delovala brata Alojz in Anton Popek, pozneje znana partizana Vandek in Maks, in njuna sestra Milka. Te javke so delovale kot zveza čete z organizacijami v Cerknici in na Rakeku.[53] Zbiranje hrane, orožja in sanitetnega materiala za partizane se je začelo tudi na tem območju, to pa je še bolj aktiviralo pristaše partije, SKOJ in OF.

Zveze pa so šle tudi do drugih vasi in posameznih hiš tega dela Notranjske. Odporniško gibanje je bilo že precej razvejeno, saj sta tu delovala ilegalca Janez Hribar in Dušan Majcen že od junija meseca. Na Loško-Bloškem območju je deloval tudi Nace Voljč-Fric, sekretar RK KPS Lož-Bloke in organiziral partijo in OF.[54]

V tem času se je razvila javka za zvezo z Borovnico, njeno okolico in z Ljubljano na Petelinovi žagi. Tone Zalar-Žan je kmalu po prihodu v četo vzpostavil stik s Francem Petelinom, ki je imel žago na zelo ugodni legi nad Brezovico. Ko je četa postavila novo taborišče nad kožlješkim logom, se je ta zveza razvila in postala izhodišče za četo oziroma za njene zveze, preskrbo s hrano in z orožjem, pa tudi za prihod novih borcev. Pozneje se je tu, včasih po več dni, zadrževal kak bolan partizan. Petelinu so pokazali taborišče in ga seznanili z znaki sporazumevanja s stražo, da bi lahko prispel do njih v nujnih primerih, zunaj dogovorjene stalne javke na žagi. Tu so se javljali novi partizani, ki so prihajali iz Ljubljane. Kurirji in aktivisti, ki so prihajali ali pa odhajali iz čete, so navadno šli prek te zveze. Ta zveza je delovala ves čas obstoja Borovniške čete pa potem v decembru v času Kožlješke čete in tudi prve mesece leta 1942, ko je na tem delu Notranjske nastajal in deloval Šercerjev bataljon. Javko so izdali 7. aprila 1942 bivši

partizani Franc Rozman-Požarski, Branko Polanjko-Šinter in Anton Purkat-Peter.[55]

Zveza se je dobila kot do tedaj pri Kavčičevih in Koroščevih na Dolu.[56] Javka za zvezo z aktivisti z Brega in Pakega se je razvila v Peklu.[57] Bistra je še vedno imela svojo redno zvezo in javko pri Merlakovih pa tudi v Verdu se je dobila zveza s četo.

Stik z logaško organizacijo OF, ki je bil vzpostavljen kmalu ob nastanku čete, se je tudi dalje razvijal. Ta zveza je bila obnovljena in je redno delovala tudi pozneje v času Kožlješke republike. Takrat so po tej zvezi vozili hrano celo z vozovi v smeri Kožljeka.[58]

Ko je Izvršni odbor OF v septembru 1941 razglasil prvo partizansko mobilizacijo, so v četo začeli prihajati novi borci iz okolice in iz Ljubljane.

Novinci iz Ljubljane so večinoma prihajali na javko v Borovnici. Posamezniki pa so prišli tudi prek Mokrške čete in pozneje iz šolskega taborišča v Zali.

Prek omenjenih, že uhojenih zvez so v septembru in v prvi polovici oktobra prišli novi partizani Alojz Kralj iz Nove vasi pri Logatcu, Ivan Babšek z Dola pri Borovnici, Edo Rozman iz Borovnice, Franc Grom s Stare Vrhnike. V tem času se je četi priključil tudi Anton Purkat-Peter iz Gornjih Otav. Večja skupina iz Ljubljane je po nekih podatkih prispela z najetim tovornim avtomobilom iz Ljubljane v Borovnico, tu 6. oktobra zvečer dobila zvezo in odšla v taborišče pri Kožljeku.[59] Iz Ljubljane so prišli Branko Polanjko-Šinter, Josipina Pencelj-Joža, Jože Dolhar, ki je že v Ljubljani deloval v udarnih skupinah, pa Franc Slapar iz Domžal, neki Karel z Gorenjske in še Jure, Jovo in verjetno še kdo. Franc Pokovec-Poki je prispel iz šolskega taborišča na Krimu. Iz Brezovice pri Borovnici pa je prišel tudi pohajkovalec Jože Petrovčič. Sprejeli so ga in mu dali možnost, da se izkaže. Po štirinajstih dneh pa je v četi pokradel neke stvari in pobegnil. Izdal je žandarjem javko pri Francu Petelinu. Glede na odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda je bil obsojen na smrt in justificiran.[60]

Pred akcijo na Bezuljak je četa štela 22 borcev.[61] Seveda je treba pri ocenjevanju uspeha te mobilizacije in povečanja števila partizanskih vrst imeti pred očmi načrtni razvoj vstaje in kadrovsko politiko partije, ki je razvidna iz članka Toneta Tomšiča v Delu konec avgusta leta 1941, kjer med drugim pravi: »V zvezi z razporejanjem kadrov je danes zlasti vidna nevarnost, da bi nekatere partijske organizacije ves ali najboljši partijski kader poslale v partizane. To se ne sme zgoditi. Ne sme se dopustiti, da bi delovne množice v tovarnah, vaseh in mestih ostale brez vodstva partije . . .«[62] Kidrič pa o tem v poročilu CK KPS novembra 1941 za CK KPJ pravi: »Po drugi plati pa je pri nas v Sloveniji dobro politično delo neobhodno potrebno in je predpogoj za uspešnost istočasne oborožene akcije. To se je pokazalo (tam), kjer so naši oddelki prišli v zagato, ker zaradi nezadostnega političnega dela med prebivalstvom niso imeli masovne podpore. Obratno pa tiste vasi, kjer je delo OF dobro, tudi partizane podpirajo . . .«[63]

V septembru leta 1941 so na območju Vrhnika–Logatec–Stari trg pri Ložu–Velike Lašče–Pijava gorica–Ljubljansko barje nastale nove čete, tako da so bile poleg Borovniške še Loška, Robska, Preserska, Ribniška in Šolska četa v Iški. Iz navedenih partizanskih enot je Glavno poveljstvo konec septembra ali pa v začetku oktobra ustanovilo Krimski partizanski bataljon.[64] Borovniška četa se je operativno vključila v bataljon, ni pa menjala svojega taborišča pri Kožljeku. Tu je precej samostojno nadaljevala svoje delovanje in se povezovala z organizacijami na terenu. Komandir Mirko Bračič in komisar Tone Zalar-Žan sta skrbela za zvezo s štabom bataljona, ki je bil v Zali. V poveljstvu bataljona so bili Jernej Gašperšič iz Zadvora pri Ljubljani, član KPS od leta 1937 kot komandant bataljona, komisar bataljona Dušan Pirjevec-Ahac, Dušan Majcen-Nedeljko pa je bil namestnik komandanta. Ves bataljon, imenovan tudi Tretji partizanski bataljon, je v oktobru 1941 štel okoli 150 mož, ki so bili razporejeni po navedenih četah. Te so delovale na širokem območju od Ljubljane do Loške doline, Velikih Lašč in Ribniške doline.[65]

AKCIJA OB OTVORITVI LJUBLJANSKEGA VELESEJMA

Medtem ko se je četa organizacijsko povezovala z nastalim partizanskim bataljonom in s svojim zaledjem, je pripravljala nove akcije na železniški progi Ljubljana–Trst.

Velik politični odmev je imel napad na vlak 4. oktobra 1941 pred otvoritvijo Ljubljanskega velesejma. Okupator je od konca junija do oktobra pripravljal v Ljubljani veliko velesejemsko prireditev. Z okrožnicami in dopisi okrajnim glavarstvom je Grazioli želel poleg številnih italijanskih podjetij na

Rezultat akcije Borovniške čete 4. oktobra 1941 na progi Planina–Rakek

velesejmu prikazati vse glavne panoge kmetijske proizvodnje v Ljubljanski pokrajini. Načrtovali so obširen obisk iz pokrajine pa tudi iz Italije. »Vsa velesejemska prireditev, prirejena v znamenju 'veličine liktorskega fašija', bo prekašala vse dosedanje prireditve, ne samo po raznolikosti in mnogoštevilčnosti razstavljenega blaga in velikega števila obiskovalcev, temveč tudi v znamenju uspešnega in plodnega gospodarstva dela italijanske Slovenije« – so pisali slovenski kolaboracionistični časopisi. Velesejmu so okupatorji in njihovi pomagači pripisovali veliki politični propagandni pomen, kar je vidno tudi iz dejstev, da je velesejem odprl član fašistične vlade, korporacijski minister Ricci.

Da bi pokazala, kaj o tem velesejmu mislijo zavedni Slovenci, je OF pozvala na bojkot te prireditve. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet pa je pripravilo resnejši opomin okupatorskim prirediteljem. Del te naloge je dobila Borovniška četa. Obvestila so kazala, da se bodo v noči od 4. na 5. oktober peljali na otvoritev velesejma nekateri vidni fašistični funkcionarji in odločeno je bilo, da ta vlak napadejo.[66]

Iz Ljubljane so pravočasno dobili aparat za vžig, žice in električne vžigalnike za miniranje. O tem je Srečo Čerin-Cveto iz Borovnice povedal, da je v Ljubljani dobil od Popita dva nahrbtnika navedenega materiala, ga prenesel v Borovnico in prek javke pri Kavčičevih sta prišla do partizanov Borovniške čete.[67]

Kako so akcijo izpeljali, pa najbolje pove Tone Vidmar-Luka, ki pravi: »Akcijo smo izvedli 4. oktobra 1941 narodni heroj Mirko Bračič, Janez Turk iz Verda in jaz. Že prej smo bili obveščeni, da bo tega dne nekaj pred eno ponoči pripeljal tovorni vlak. Z Vrhnike smo dobili trotil v kockah, iz Ljubljane pa strojček za električni vžig. Z rokami smo skopali pod tračnicami jami, položili vanju razstrelivo in speljali izolirani kabel kakih petdeset metrov proč v grmovje. Komaj sto metrov od kraja, kjer smo minirali progo, je bila v šotorih nastanjena manjša italijanska vojaška enota. Bračič mi je ukazal, naj poiščem primerno mesto, od koder bom videl vlak in naj mu dam z roko znak, ko bo lokomotiva tri metre pred mino. Noč je bila jasna in mesec je svetil. Vse je šlo po načrtu. Vlak je pripeljal, jaz sem zamahnil z roko, Bračič je sprožil – lokomotiva je iztirila, za njo pa še vagoni. Skoraj na nas je padalo kamenje s proge. Naglo smo odšli, jaz pa sem za slovo še spustil rafal po italijanskih šotorih. Italijani sploh niso odgovorili. Šele čez dobro uro, ko smo bili že daleč v gozdu, so začeli v gozd pri progi streljati italijanski topovi z Rakeka. Streljali so tudi naslednjega dne.«[68] Pozneje pa je Luka dodal še tole: »Na akcijo smo res šli samo mi trije. Bračič je nosil štapine in mehanizem za eksplozijo, Janez Turk-Pavle je ves čas klel, ker je bil obložen z eksplozivom, jaz pa sem imel mitraljez 'zbrojevko' in 10 okvirjev. Bračič je odločil, da gremo sami, ker sta se pred tem že dve akciji ponesrečili. Ona, ko smo hoteli prve dni septembra napasti vlak in ga spustiti na borovniški viadukt, in pa pozneje, ko je bil miniran napačni tir, vlak pa je vozil mimo.

Bračič ni omenjal ostalim v četi, kam gre v patruljo; odšli smo mimo hriba Srnjak nad Rakekom do proge in izvršili akcijo, kot sem že opisal«.[69]

Slovenski poročevalec št. 20 z dne 10. 11. 1941 pa je zapisal, da so v noči od 4. na 5. oktober borci Borovniške čete Krimskega bataljona minirali progo med postajama Planina in Rakek. Prevrnili so lokomotivo in poškodovali 8 vagonov. Proga je bila od treh zjutraj pa do petih popoldne neuporabna. Nato so sicer Italijani en tir popravili, toda drugi tir je moral ostati zaprt za promet še teden dni. Po uradnem poročilu železniške uprave pa je »eksplodiral na progi Planina–Rakek pri km 615,4 peklenski stroj. Vlak se je prevrnil, 12 vagonov je iztirilo, proga je bila močno poškodovana. Ocenjena škoda: 586.000 lir.« Dne 6. oktobra zvečer pa sta kljub močni, skoraj nepropustni zastraženosti ljubljanskega velesejma pred pragom velesejemskega vhoda eksplodirali dve mini.

Po tem datumu skoraj ni bilo več Slovenca, ki bi še obiskal velesejem. O polomu velesejma je moral Grazioli med 6. in 8. oktobrom poročati Mussoliniju v Rimu.[70]

PRVA ITALIJANSKA HAJKA

Italijanske okupacijske sile so zaradi vse močnejših, pogostejših in vse bolj smelih akcij ne samo Borovniške, ampak vseh čet Krimskega bataljona začele 6. oktobra 1941 večjo ofenzivo proti partizanom v Ljubljanski pokrajini, ki je trajala vse do 29. oktobra 1941. Ta ofenziva je bila ob istem času kot nemška ofenziva v Srbiji na Užiško republiko. Italijanske okupacijske sile generala Robottija so menile, da je glavnina partizanskih enot koncentrirana v predelih Krima, Kremence in Mokrca. Ofenzivo so začeli z zavzetjem vasi Škrilje in Golo; a 7. oktobra so prehajkali sektor Mokrc in Malinjek. Te sovražnikove sile so se spopadle s partizani šele 14. oktobra v Zali, kjer so zaradi izdajstva napadle šolsko taborišče.[71]

V času ko so okupatorske enote divizije Granatieri di Sardegna izvajale ofenzivo širšega obsega na območju Mokrca in Krima, so manjše enote z nekaj karabinjerji in policaji opravile krajšo hajko na obronke Ljubljanskega vrha. Po poročilih, ki jih je dobil od nekih gozdarjev in najbrž tudi iz drugih virov na Vrhniki, je kvestor Messana sklepal, da se skupina partizanov, ki opravlja akcije na železniški progi Borovnica–Postojna, zadržuje na območju Ljubljanskega vrha. Iz zaporov v Šempetrski kasarni je vzel aretiranca Franca Pasetto z Vrhnike, za katerega je resno sumil, da je bil v partizanih ali da je bil vsaj povezan z njimi, čeprav ta tega ni priznaval. Napravil je načrt, da ga končno zlomi na terenu in priznanje izkoristi takoj na mestu samem.

Kakih 8–10 kamionov vojakov, skupina karabinjerjev in nekaj policije je peljalo s seboj uklenjenega zapornika. Po cesti Verd–železniška postaja Verd–Pokojišče so prišli do Češnjice. Tu so se ustavili in preiskali teren ob cesti, in ker niso našli sledov za partizani, so začeli s pritiskom na zapornika. Najprej so ga dobro pretepli in ker ni bilo rezultata, so fingirali streljanje. Moral si je izkopati grob, potem so ga privezali za drevo in postavili predenj skupino karabinjerjev z naperjenimi puškami. Ker ni bilo rezultata, so mu na koncu pripeljali še nekaj klofut in vsa skupina se je vrnila v Ljubljano.[72]

NAPAD NA BEZULJAK

Ko so okupatorske enote izvajale svojo ofenzivo na območju Mokrca, Krima in Ljubljanskega vrha, se je Krimski bataljon pripravljal za širše ofenzivne operacije. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je po Kardeljevih navodilih ukazalo Krimskemu bataljonu, naj začne izvajati ofenzivne akcije večjega obsega. Kardelj je namreč v članku V partizane, ki je bil objavljen v Delu št. 3 septembra 1941, opozoril, da se morajo tudi na območju, ki so ga okupirali Italijani, okrepiti partizanske akcije, ker je zaostajanje take akcije na tem območju izredno škodljivo. Če jih ni, se širi kapitulantska in špekulantska ideja politikov, da je za oboroženo akcijo »še prezgodaj«. Udariti je treba po sovražnikovih vojakih.[73]

Po teh navodilih in ukazu Glavnega poveljstva je štab Krimskega bataljona s komandirji in komisarji čet premislil možnost akcij, ki bi uspele. Najprej so načrtovali, da bi napadli italijansko posadko, ki je varovala skladišče eksploziva na Klancah nad Loško dolino. Akcijo naj bi izvedla Loška četa, ki je tedaj taborila v Smrekovcih pod Racno goro. Akcije niso izvedli. Načrtovali so tudi rušenje borovniškega viadukta, pri katerem naj bi sodeloval ves bataljon. Tudi te akcije niso izvedli, ker so bile italijanske posadke okrog viadukta premočne, da bi bila akcija zanesljivo uspešna. Vodstvo bataljona in čet se je na predlog okrožnega komiteja KPS odločilo

za akcijo, ki mora uspeti v vojaškem in političnem pogledu. Odločeno je bilo naj bi napadli italijansko posadko v Ložu in italijansko posadko in skladišče streliva v vasi Bezuljak.

Bataljon se je notranje reorganiziral in prilagodil načrtovanim akcijam. Združil je vse čete razen Borovniške v polbataljon in za komandirja postavil Ljuba Šercerja, za političnega komisarja Anteja Novaka, član okrožnega komiteja KPS Janez Hribar pa je bil odgovoren za vse priprave na terenu Loža. Polbataljon je dobil nalogo, da napade italijansko posadko v Ložu.[74]

Drugi del bataljona oziroma Borovniška četa pa je dobila nalogo, da napade Bezuljak, kjer je bila postojanka sovražnikove 112. inženirske delavske čete 14. delavske skupine.*

Kako je potekal napad Borovniške čete na Bezuljak, ki se je začel 20. oktobra 1941 ob 2.15, pa najbolje opisuje Tone Vidmar-Luka: »Ljubo Šercer je pripravil napad na italijansko posadko v Ložu, naša četa pa je po načrtu, ki ga je napravil komandir Mirko Bračič, morala napasti sovražno posadko v Bezuljaku pri Cerknici ter zažgati skladišče municije. Za to akcijo smo se temeljito pripravili. Mirko nas je učil, kako se napadajo postojanke, utrjene hiše, bunkerji in kako se vodi borba v vasi. Isti večer, ko je Ljubo Šercer s svojo vojsko napadel Lož, to je 19. oktobra 1941, je naša četa nekoliko ur kasneje napadla Bezuljak. Podrobne informacije glede sovražnika v vasi sta nam dala domačina brata Vandek in Maks. Bila sta naša vodiča. Pripeljala sta nas v vas, ne da bi nas kdo opazil, kljub temu da so bili fašisti alarmirani zaradi napada na Lož in so bili pripravljeni. Italijani nas niso pričakovali. Vsi so spali. Postavili so samo stražarje in patrole po vasi. Razdelili smo se po grupicah: po dva, po trije. Vsaka grupa je imela svojo nalogo: približati se hiši, kjer spe Italijani ter ob prvem strelu v vasi nametati bombe skozi okna, vdreti v hišo in pobrati orožje. Glavni namen te akcije je bil uničiti municijski magacin. Nadenj se je odpravil sam komandir s petimi tovariši. Skladišče je bilo v gasilskem domu. Pred vrati gasilskega doma je stal stražar. Treba ga je bilo spraviti s poti. Tovariš Karel se mu je približal in navalil nanj z nožem. Stražar je začel strahovito rjoveti, da ga je bilo slišati pol ure daleč. Počil je prvi strel, borba se je pričela. Sovražnikova patrola, ki se je kretala po vasi, je pričela streljati ter hitela napadenemu stražarju na pomoč. Naš mitraljez jih ni pustil blizu. Obenem smo metali bombe skozi okna na Italijane, ki so spali po hišah, tako da nobeden ni mogel na pomoč napadenemu skladišču. Naši so že prodrli v gasilski dom. V njem so bili še trije vojaki, ki pa so se od strahu sesedli.

V skladišču je bilo okrog 1500 kg eksploziva, katerega so uporabljali za razstreljevanje vojaških objektov na stari utrjeni liniji.

Jaz sem bil v tej akciji mitraljezec. Dobil sem nalogo napasti z dvema tovarišema hišo, v kateri je bilo 12 sovražnih vojakov. Vandek nas je pripeljal prav pred hišo in pokazal, skozi katera okna naj vržemo bombe. Ko je počil prvi strel v vasi, smo vrgli vsak po eno bombo, potem pa vdrli skozi vrata v sobo. Bombe so dobro opravile. Ležalo je vse navkriž. Eni na posteljah, drugi po tleh. Prižgali smo luč. Tu in tam je še kdo dihal. Hitro smo pobrali opremo in puške. Komandir je že dal s piščalko znak za umik iz vasi. Komaj pridemo na zborno mesto, ki je bilo kakih 200 m od prve hiše, ko nam je silna eksplozija naznanila, da je akcija uspela. Magacin je miniral Mirko. Eksploziva smo odnesli, kolikor je bilo mogoče, vse ostalo pa je z gasilskim domom zletelo v zrak. Napad je trajal vsega skupaj 15 minut. Sovražnik je imel poleg izgube municijskega skladišča še 32 mrtvih. Od naših ni bil nobeden niti mrtev niti ranjen.

Vrnili smo se v tabor. Postavili smo zasede in pričakovali Italijane. Prepričani smo bili, da nam bodo sledili in nas napadli v taboru. Dva dni smo jih čakali, a ni jih bilo od nikoder«.[75]

Tako o napadu pripoveduje Luka. Komandant okupatorskega XI. armadnega zbora general Robotti pa v svojem poročilu o napadu med drugim pravi: »... Akcija je bila skrbno pripravljena in komunistični uporniki so morali biti zelo številni, da so lahko napadli istočasno, ne da bi zgrešili: kapetana komandirja čete v njegovem stanovanju, komando čete, stanovanje podčastnikov, kuhinjo, stražo pri smodnišnici, dve manjši stanovanji za čete, v katerih je bilo razmeščenih v enem 10, v drugem 8 mož (dva odsotna). Možno je, da je ena sama skupina napadla prve tri objekte, ker so si blizu, toda glede na način, kako so komunisti akcijo izvršili, moramo sklepati, da je skupina štela okoli trideset komunistov ...«.[76] Po lastnih virih so imeli Italijani pri akciji na Bezuljak 3 mrtve in 7 ranjenih.** K sreči skladišče eksploziva ni bilo sredi vasi in se civilnemu prebivalstvu ni nič hudega zgodilo, ko so partizani skladišče vrgli v zrak.

Andrej Verbič-Kostja, predvojni skojevec z Vrhnike, borec Borovniške čete

* Razni viri in razprave različno obravnavajo vprašanje, kako je bil bataljon razdeljen. Daki navaja, da sta v napadu na Bezuljak sodelovali Borovniška in Šolska četa. Klanjšček in Hribernik navajata, da sta bili na Bezuljaku Borovniška in Preserska četa. Tone Vidmar-Luka, ki je sodeloval pri napadu, in zgodovinarja Mikuž in Avsec pa navajajo, da je bila na Bezuljaku Borovniška četa sama. Preserska četa najbrž ni bila tam, saj je komandir te čete Gorenjec-Minjin pri napadu na Lož držal zasedo proti Staremu trgu in napadel prihajajoči kamion (po viru Dušana Majcna-Nedeljka), a pozneje bil z delom čete pri umiku ujet (Daki). Komisar Preserske čete Iztok Zagar pa je med prvimi po vojni opisal napad na Lož. Zato menim, da je bila na Bezuljaku Borovniška četa sama, okrepljena z aktivisti s tega terena, ki so sodelovali v napadu.

** Glede števila padlih in ranjenih Italijanov soglašam z ugotovitvami Alfreda Groblerja-Mira (Notranjski listi II, str. 133), da točno število ni bilo nikoli znano, da pa so bile njihove izgube mnogo večje, kot jih navaja to poročilo.

Franc Pasetta-Maks, predvojni skojevec z Mirk pri Vrhniki, borec Borovniške čete

Načrt napada se je naslanjal na podrobna poročila o razporedu italijanske enote po hišah in o stanju v posameznih objektih. Te podatke so četi pravočasno preskrbeli aktivisti iz Bezuljaka.

Borcem Borovniške čete se je po poprejšnjem dogovoru priključila tudi skupina aktivistov s tega terena in sicer: Alojz Popek-Vandek, njegov brat Anton Popek-Maks in Ludvik Obreza iz Bezuljaka ter brata Franci in Lado Švigelj s Kožljeka, ki so z orožjem sodelovali pri napadu.

Podobno kot Luka opisuje napad tudi Lado Švigelj-Mojzes: »Zbrali smo se nad Bezuljakom, kjer sta brata Popek kot domačina iz Bezuljaka dala točna navodila za gibanje v vasi po načrtu, ki je bil že prej izdelan. Razporejeni smo bili po majhnih skupinah, vsak s svojo nalogo za akcijo po posameznih hišah, kjer so spali Italijani. Midva z bratom sva imela nalogo, da vdreva v italijansko komando, ki je bila v Urbanovi hiši. Po dogovoru naj bi napadli vsi istočasno na dogovorjeni znak potem ko bi ena od skupin potiho spravila s poti stražarja pri gasilnem domu, kjer je bil vskladiščen eksploziv za miniranje bunkerja Rupnikove utrdbene linije. Eden od borcev se je prostovoljno javil, da se potiho priplazi in z doma izdelanim lovskim nožem zabode stražarja. Res se mu je posrečilo neopazno se približati. Ko pa ga je hotel zabosti, je nož zadel ob nek trd predmet na prsih, se zvil in stražar je ostal nepoškodovan. V smrtnem strahu je začel Italijan tuliti, se iztrgal in pobegnil. Ko smo zaslišali tuljenje, smo uvideli, da je konspiracije konec, nismo več čakali na dogovorjeni znak in začeli z napadom. Midva z bratom sva zmetala bombe skoz okna v sobo, kjer sva po informacijah domačinov vedela, da spijo Italijani. Nato sva likvidirala stražarja, ki je pritekel iz hiše in vdrla v stavbo. Medtem je bil dan znak, da se zberemo pri gasilnem domu, da si naložimo eksploziva, preden se ga spusti v zrak. Ob času eksplozije smo bili že par sto metrov oddaljeni, vendar nas je zračni pritisk skoraj pometal po tleh. Kot zanimivost naj povem še to, da smo nekateri bili ob napadu bosi – samo v volnenih nogavicah – da smo se lahko neslišno priplazili na dogovorjena mesta po kamnitih vaških poteh«.[77]

Aktivisti iz Bezuljaka in s Kožljeka, ki so sodelovali pri pripravah in pri sami akciji, so se umaknili skupaj z borci Borovniške čete. Potem pa so odšli v ilegalo in se nekaj časa zadrževali pri Zalarjevih na Gori. Konec novembra oziroma v decembru, ko so se na Kožljeku ponovno začeli zbirati partizani, so se jim priključili med prvimi.[78]

Pri pripravah na akcijo so se dogovarjali tudi z organizacijo OF v Borovnici glede možnosti, da bi pri tem sodelovala narodna zaščita s tega terena, predvsem da bi odnesli čimveč eksploziva.* Niso se dogovorili, da bi se Borovničani vključili v akcijo.[79]

Narodna zaščita z Rakeka pa je ob napadu na Lož in Bezuljak slepilno obstreljevala nastanišča italijanske vojske, da bi sovražnika zmedla.[80]

Drugi del Krimskega bataljona, ki se je preformiral v polbataljon s komandantom Ljubom Šercerjem, je obenem uspešno napadel posadko 156. baterije 17. artilerijske divizije obmejne straže v Ložu. Komanda bataljona je tudi sodelovala pri napadu na Lož. Po akciji so se z zaplenjenim orožjem in s sedmimi ujetimi Italijani umikali prek Knežje njive na Racno goro, od tam pa na Petelinov vrh in čez Loški potok in Bele vode v gozdarske koče na Debelem vrhu, kjer jih je zajela italijanska ofenziva.

Novica o obeh napadih se je raznesla kot blisk in je zmedla tudi nadaljevanje italijanske ofenzive v Iški. Ko je 21. oktobra zvečer Robotti dobil opozorilo ljubljanskega kvestorja, da se je v okolici Loškega potoka pojavilo okrog 100 partizanov, je opustil prejšnji načrt ofenzive. Ker je menil, da so vsi partizani, ki so napadli Lož in Bezuljak, nekje v okolici Loškega potoka, je naredil velik obkoljevalni načrt. Med tem je zapadlo veliko snega, to pa je prizadelo partizane na tem območju. Začela se je bitka, v kateri je imel polbataljon hude izgube. Konec oktobra je od polbataljona ostalo le še 19 partizanov. Prebili so se prek Jelenovega žleba in Travne gore in zaradi izčrpanosti sklenili zakopati orožje. Spustili so se v dveh skupinah v dolino Ribnice in Sodražice in se – takrat je bilo to še mogoče – odpeljali z vlakom v Ljubljano.[82]

Predel Kožljeka je ostal zunaj območja italijanske ofenzive, tako da je, kot pravi Tone Vidmar-Luka, Borovniška četa dva dni po napadu na Bezuljak zaman čakala Italijane v zasedah pri Otavah.

Tiste dni je zapadel zgodnji in precej visok sneg, ki je četi podrl šotore. Niso se mogli več zadrževati na območju nad izvirom Prušnice. Odšli so na kožlješko žago, ki ni bila daleč od dotedanjega taborišča in tu taborili skoraj teden dni.

* Eksploziv, ki je bil zasežen pri akciji na Bezuljak, so shranili v gozdovih pri Kožljeku in ga je zadnje dni novembra skupina partizanov, ki so se začeli zbirati na Kožljeku, prenesla nad Brezovico. Tu je bil eksploziv skrit v Debevčkovem kozolcu v senu. En del so potem odnesli na Majaronovo žago v Borovnici, od tam pa v Bistro.[81]

V tem času so prišli v četo spet novi tovariši in sicer Ivan Šušteršič iz Brezovice nad Borovnico, Stane Turšič iz Borovnice, Stanko Lukančič in Rudolf Mikšič iz Logatca. Možno je, da je prišel še kdo, do sedaj o tem ni podatkov.[83]

PREMIK PROTI DOLENJSKI, UDAREC NA OSREDKU

Jeseni leta 1941 naj bi po zamisli Glavnega poveljstva skoncentrirali vse partizanske sile s Štajerske in iz Ljubljanske pokrajine na območju Zasavja, kjer so Nemci začeli izseljevati Slovence. Na izselitvenem pasu naj bi se zbrale sile dvanajstih partizanskih čet, katerim bi se priključila še narodna zaščita iz obmejnih krajev. Čete naj bi se zbrale do 1. novembra 1941. Mnoge čete niso uspele dospeti na zbirno mesto. Partizani, ki so se zbrali, so napadli Bučko. Iz teh enot je pozneje nastal 2. Štajerski bataljon.[84]

Borovniška četa, ki je izgubila zvezo s komando Krimskega bataljona, ki je med tem bojeval hude boje na umiku z akcije na Lož, je dobila po partijski liniji prek terena nalogo, naj krene proti Dolenjski, kjer bi se blizu Mokronoga morala priključiti Dolenjskemu bataljonu in bi sodelovala v koncentrični akciji na izselitvenem območju. Četa se je 28. oktobra 1941 odpravila na pot prek Sv. Vida (sedaj Žilce) in se okrog polnoči ustavila v vasi Osredek. Borci so bili utrujeni, saj jih je pri maršu oviral na novo zapadli sneg, ki ga je bilo okrog 30 cm. Na prvem kozolcu v vasi je četa prespala noč.[85]

Četa je iz relativno mirnega območja Kožljeka, kjer je bila naslonjena na široko organizirano zaledje Borovnice, Vrhnike, Logatca, Rakeka, Cerknice in Bloške planote, prešla na novo območje brez zaledja. Ta teren je bil že zasežen z italijansko ofenzivo pa so se razmere zelo spremenile. Četa se je začela prilagajati razmeram vojne enote na pohodu, vendar pa do vseh dejavnikov svojega zavarovanja najbrž ni bila dovolj pozorna. Prišlo je do izdajstva in do hudega udarca za četo. O tem piše Tone Vidmar-Luka:

»Bilo je 29. oktobra 1941. Zjutraj smo se vsi tresli od mraza. Razšli smo se po hišah, po 2–3 v hišo, kjer smo se ogreli in najedli. Da bi se nas ljudje preveč ne bali, smo raje pustili orožje v kozolcu pod stražo. Orožje smo pustili na lojtrskem vozu, pokritem s slamo, a ljudem v vasi smo se prikazali kot gozdni delavci, ki so se prišli v vas malo pogret. Jaz svojega mitraljeza nisem dal na voz. Komandir Mirko Bračič in komisar Tone Zalar-Žan sta odšla v Zalo, kjer so s tamkajšnjimi partizani pripravljali načrt za skupno akcijo na preserski most. Jaz sem bil kuhar. Pri sebi sem imel tudi svoj mitraljez. Okoli 11. ure dopoldne so Italijani napadli. Stražar jih zaradi goste megle ni pravočasno opazil in kakor da bi bilo zakleto, so najprej zasedli kozolec, kjer smo imeli spravljeno orožje. Jaz sem ravno kuhal 4 klobase za četo, pri meni je bil Tone Vidmar-Mačkov, ko je zaropotalo. Tonetu sem rekel: 'Le mene se drži.' Bil je namreč malo boječ v borbi. Tekla sva mimo hiš, jaz pa sem ščitil z mitraljezom; ali Toneta je tu med hišami zadelo in je tu tudi ostal. Menim, da Italijani orožja niso dobili, ker je kozolec z orožjem vred zgorel. Tam so ostali trije puškomitraljezi in 18 pušk. Ker se brez orožja nismo mogli spustiti v boj, smo se umaknili nekateri proti Iški, drugi proti Zali. Vse orožje – razen mojega mitraljeza – so potem Italijani našli zgoreno. Pri umiku iz vasi je padlo 6 tovarišev.

Naš komandir Bračič nam je hitel na pomoč s partizani iz Zale. Prišel je žal prepozno, ker so Italijani Osredek že požgali in se umaknili. Pogorelo je 8 poslopij. Skupno s partizani iz Zale smo se po tej katastrofi umaknili na Krim. Še isto noč smo odšli vsi skupaj prek Rakitne v naše prejšnje taborišče na Kožljeku.«[86]

Iz Italijanskih poročil se vidi, da je bila četa izdana takoj po prihodu na to območje. Italijani so imeli dovolj časa za pripravo akcije in so poslali 6. četo 1. grenadirskega polka divizije Granatieri di Sardegna, ki je že poprej operirala na tem območju in ga poznala. Že ponoči se je odpeljala z motornimi vozili v bližino Osredka in poslala izvidnico, ki je potrdila prisotnost partizanov v vasi. Pri napadu na četo je sodeloval tudi sovražnikov mitralješki vod s položajem na Ustju in drugi vod na položaju v Krvavi peči. Tudi po njihovih poročilih je padlo 6 partizanov in bila ujeta ena partizanka. Italijani so imeli enega ranjenega.[87]

Janez Turk-Pavle Šušteršič, predvojni skojevec iz Verda pri Vrhniki, borec Borovniške čete. Padel je 14. novembra 1943

Na Osredku so padli:

1. Anton Vidmar-Mačkov iz Verda pri Vrhniki, partizan od 13. julija 1941;
2. Ivan Šušteršič iz Brezovice pri Borovnici, partizan od 22. oktobra 1941;
3. Alojz Kralj iz Dolenjega Logatca, partizan od začetka oktobra 1941;

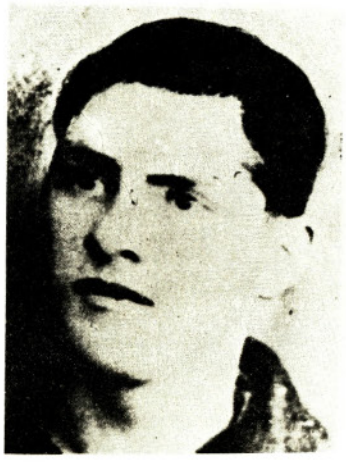

Alojz Popek-Vandek, narodni heroj iz Bezuljaka, sodeloval je z Borovniško četo po napadu na Bezuljak. Padel je 1. februarja 1943

4. Miha Strnad, partizan od 14. avgusta 1941;
5. neznani partizan;
6. neznani partizan.

Ujeta je bila prva partizanka na Notranjskem Josipina Pencelj-Jožа iz Ljubljane.

Padle partizane so Italijani prepeljali v Cerknico, od tam pa v Ljubljano zaradi obdukcije in identifikacije; pokopani pa so bili 7. novembra 1941 na Žalah kot »neznanci«.[88]

Ko se je Borovniška četa 30. oktobra 1941 spet znašla v svojem taborišču na Kožljeku skoraj brez orožja, v zimskih razmerah, brez zveze s komando bataljona, sta komandir Mirko Bračič in komisar Tone Zalar-Žan v sporazumu z ostalimi borci odločila, da se četa začasno razide oziroma umakne pod okrilje terenskih organizacij v dolino. Ljubljančani so večinoma odšli v Ljubljano in tam delovali kot ilegalci. Druge skupine in posamezniki so se vrnili v Logatec, na Vrhniko in v Borovnico. Tone Vidmar-Luka, Ivan Babšek, Edo Rozman, Janez Turk-Pavle in še nekdo iz Ljubljane so se kot ilegalci priključili bistriškim aktivistom OF. Na graščinskem hlevu so si globoko v senu napravili bunker, kjer je bilo prostora za deset ljudi. Hrano jim je nosil Tone Gradišnik-Janoš. Janez Turk-Pavle se je ločil od njih in skupaj z Jožetom Merlakom-Milanom odšel v ilegalo v Logatec.[89]

Tone Zalar-Žan se je zadrževal z nekimi tovariši v bunkerju na Trebevniku nad Borovnico. Stanko Lukančič je odšel v ilegalo domov v Logatec, Stane Turšič pa se je vrnil domov in nadaljeval z delom za OF, ker še ni bil kompromitiran.

Umik partizanov Borovniške čete iz zasneženih gozdov pod okrilje terenskih organizacij OF ni imel negativnega vpliva na razvoj gibanja na območju tega dela Notranjske. Na Osredku je bila izgubljena samo ena bitka, po njej pa je sledil umik pred novo ofenzivo.

Po umiku ostanka polbataljona Krimskega bataljona v Ljubljano in po razidu Borovniške čete je bila v Ljubljanski pokrajini samo Samotorska četa, tj. skupina iz Rašiške čete,ki se je umaknila z Gorenjskega na to območje. Dejavnost partizanskih enot je bila v zastoju. V Ljubljani in v drugih delih Ljubljanske pokrajine pa je bilo razvejeno delovanje organizacije OF. Množične demonstrativne akcije udarnih skupin, posebno v Ljubljani, so bile tako obsežne, da se upravičeno govori o OF kot državi v državi.

Tudi okupator je okrepil svoje napore, da bi odkril podtalno organizacijo osvobodilnega gibanja. Začel je z masovnimi represalijami, aretacijami in deportacijami. Izkoristil je nekatere zajete partizane, ki so popustili pod pritiskom in začeli izdajati. Uporabil je tudi italijanske vojake, ki so bili ujeti pri napadu na Lož in z njimi pri uličnih racijah po ljubljanskih ulicah in pregledu jetnikov v ljubljanskih zaporih iskal partizane, ki so se umaknili v Ljubljano. Tako je padel Ljubo Šercer in še nekateri partizani.

NAZAJ V PARTIZANE

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, Centralni komite KPS in Izvršni odbor OF so se zavedali, da bi takšno stanje lahko imelo hude posledice in da lahko samo okrepljena partizanska dejavnost izniči trenutne sovražnikove vojaške in policijske uspehe.[90]

Da bi spodbudila partizansko ofenzivnost v tem delu slovenske dežele, sta Glavno poveljstvo in CK sklenila izvesti ob pomoči partizanskih borcev, ki so se umaknili z Gorenjskega v šolsko taborišče pri Samotorci, akcijo rušenja železniškega mostu pri Preserju na progi Ljubljana–Trst.[91]

Akcija pa naj bi bila tudi znamenje za vrnitev vseh borcev nekdanjega Krimskega bataljona in mobilizacijo novih v partizane. Nastala naj bi močna partizanska enota, ki bi se čez zimo vojaško in politično vsestransko pripravila in spomladi postala jedro splošne vstaje v Ljubljanski pokrajini. Ta stališča so bila v drugem delu novembra prenešena na teren, ki ga opisujemo.

Glede na to, da taborišča Borovniške čete pri Kožljeku Italijani do tedaj niso odkrili niti ni tega dela Notranjske zajela njihova oktobrska ofenziva, Borovniška četa pa je na tem območju razvila pravi sistem zvez in javk z Borovnico, Vrhniko, Logatcem, Rakekom, Cerknico, z vasmi na Bloški planoti in tudi z Ljubljano, je Glavno poveljstvo poleg Samotorce odredilo Kožljek kot glavno zbirno mesto partizanov na Notranjskem.

Borci Borovniške čete, ki so bili v Bistri, so se zelo aktivno vključili v priprave in akcijo rušenja mostu čez Ljubljanico pri Preserju, ki so jo izvedli 4. decembra 1941. Po končani akciji, ko se je Špacapanova četa umaknila nazaj v Dolomite, se borci Borovniške čete niso več vrnili na hleve bistriške graščine, temveč so krenili nazaj v svoj tabor na Kožljeku.[92]

Staro taborišče Borovniške čete je bilo neprimerno za koncentracijo večjega števila partizanov in še v zimskih razmerah. Zato so na oddaljenosti kakih 10 minut od starega taborišča v Turščevih planincah postavili novo iz desk in materiala, ki je bil na kožljeških žagah. Postavili so ga partizani, ki so prvi prišli na to območje v začetku decembra 1941.*

Prve skupine so se v okolici Kožljeka začele zbirati že zadnje dni novembra, kot ona na Nandetovem kozolcu, kjer sta bila Alojz Popek-Vandek in Anton Popek-Maks, katerima se je z Rakeka priključil Anton Bavec-Cene in še nekateri tovariši.[94] 5. decembra je na Kožljek prispela skupina osmih partizanov, večina iz Borovniške čete,ki je sodelovala pri akciji na preserskem mostu. V skupini so bili Tone Vidmar-Luka, Tone Gradnišnik-Janoš, Jože Merlak-Milan, Janez Turk-Pavle, Edo Rozman in še nekateri tovariši iz Ljubljane.[95]

Tu je bil od prvih dni decembra France Popit-Jokl, ki je pripravljal in organiziral zbiranje partizanov. Po njegovem nalogu sta prišla na Kožljek Ciril Mlinar-Jože, ki je bil na Gori in Bogomil Gaberc-Huso, ki se je tudi že skrival. Jokl in Cene pa sta odšla po skupino, ki se je skrivala v Trebevniku nad Borovnico s Tonetom Zalarjem-Žanom, Cvetom Močnikom-Florjanom in še nekaterimi tovariši.[96] Tedaj je v spremstvu nekega aktivista iz Borovnice prispel v novo taborišče tudi Stane Semič-Daki, ki ga je Glavno poveljstvo določilo za komandirja nastajajoče čete. Tu je že našel kot komisarja Toneta Zalarja-Žana. 10. decembra je Janez Hribar pripeljal v taborišče skupino 13–15 tovarišev iz Brezovice pri Ljubljani in Notranjih goric, med njimi Jožeta Jakomina-Crnega, Franca Avblja-Lojka, Zdravka Prebila-Abija, Albija Vojteha, Kušarja, Pezdirja in druge.[97] Nastala je četa, ki jo danes imenujemo Kožlješka.

Iz tedanjega vrhniškega okrožja se je Kožlješki četi oziroma nastajajočem bataljonu priključilo več kot 20 partizanov. Z Vrhnike: France Popit-Jokl, Tone Vidmar-Luka, Janez Turk-Pavle, Ciril Mlinar-Jože, Avgust Merlak, Jože Merlak-Milan, Andrej Verbič; iz Borovnice: Tone Zalar-Žan, Tone Gradišnik-Janoš, Rok Veršnik, Franc Kržič, Pavle Mikuž-Bolte, Anton Cerk, Vinko Šušteršič, Ivan Greljo, Franc Pivk, Edo Rozman; iz Logatca: Zvone Kramar, Stanko Lukančič, Hilarij Jerman, Stane Podobnikar, Rudolf Mikšič in verjetno še kdo.[98]

ŠERCERJEV BATALJON, KOŽLJEŠKA REPUBLIKA

Vsak dan so prihajali novi borci in četa je preraščala v bataljon. Po nalogu Glavnega poveljstva se je januarja 1942 priključila še skupina starih borcev in novincev, ki so se zbrali v šolskem taborišču pri Samotorci, in z njimi bivši komandir Borovniške čete Mirko Bračič. Nastal je nov bataljon, ki je štel približno 140 ljudi. Poimenovan je bil po Ljubu Šercerju, komandirju polbataljona Krimskega bataljona, ki so ga Italijani ujeli v Ljubljani in 22. decembra 1941 ustrelili v Tomišlju. Komandant novega bataljona je bil v začetku Aleš Bebler, za njim pa Miloš Zidanšek-Zdravko, politični komisar Dušan Pirjevec-Ahac, namestnik komandanta do sredine januarja Janez Hribar, ki ga je pozneje zamenjal Mirko Bračič.[99]

Skupaj z bataljonom je nastala tudi Kožlješka republika, prvo osvobojeno ozemlje, z razvejenim sistemom zvez in oskrbovanja, vsestranskim političnim delom in organiziranim vojaškim življenjem.

Zadnje dni decembra 1941 je bil na pobudo Glavnega poveljstva ter Izvršnega odbora OF na Kožljeku v Krajčevi hiši sestanek političnih funkcionarjev s celotnega notranjskega območja od Iga do Babnega polja oziroma Kolpe. Skupaj z vojaškimi funkcionarji so se dogovarjali, kako bi organizirali osvobajanje tega ozemlja. V ta namen je bil ustanovljen, kot pravi Jokl – takole malo po notranjsko – odbor za vstajo in osvoboditev ozemlja na Notranjskem.[100]

In res, Šercerjev bataljon je v začetku januarja leta 1942 kljub slabim vremenskim razmeram, ko je bilo čez meter snega in 15° do 25° mraza, ustvaril obsežno osvobojeno ozemlje, ki je obsegalo tele vasi in naselja: Kožljek, Stražišče, Zibovnik, Otave, Kržišče, Pikovnik, Župeno, Koščake, Korošče, Hruškarje, Hribljane, Goro, Reparje, Cajnarje, Kremenco, Slugovo, Milavo, Ponikve, Gošič, Mahnete, Podslivnico, Otonico in Topol. Begunje nad Cerknico so bile le napol osvobojene in so bile zaradi bližine močne postojanke v Cerknici stalno kontrolirane. Prav tako so bile napol osvobojene Rute nad Iško, ker jih niso mogli zaščititi. To ozemlje so čete branile na odsekih Pokojišče–Rakitna–Cajnarji z zasedami in patruljami. Štab bataljona je bil na Gori. Osvobojeno ozemlje je bataljon držal osem dni.[101]

* Na območju Kožljeka je bilo leta 1941 in 1942 več partizanskih taborišč. Prvo taborišče Borovniške čete je bilo med Gredo in Suhim hribom na pol pota proti Kožlješkemu logu. Drugo taborišče te čete je bilo za Robom nad izvirom Prušnice. Taborišče Kožlješke čete in potem Šercerjevega bataljona je bilo v predelu gozda, ki se imenuje Planince, a ta del gozda je bil last Turščevih (Hren) iz Brezovice. Ta taborišča so na območju nekdanje borovniške, sedaj vrhniške občine. Na mestu v Kožlješkem logu, kjer je postavljeno znamenje, je leta 1942 taborila Lukova III. četa Šercerjevega bataljona. Poleg navedenih pa je v Vidvarjih še taborišče Pokojiškega voda iz leta 1942 ter taborišče Milanove čete.[93]

Borci Borovniške čete so se vključili v kožlješko taborišče in v šolsko taborišče pri Samotorci in potem v Šercerjev bataljon. Po podatkih, ki so zbrani do sedaj, se je iz čete vrnilo na Kožljek 17 borcev, dva sta ostala v borbenih skupinah v Ljubljani, šest jih je padlo na Osredku, trije so bili ujeti in obsojeni, eden je ostal na delu na terenu, dva pa sta dezertirala in eden od njiju je že tedaj postal izdajalec.

Od 11. julija 1941, ko je bilo postavljeno prvo partizansko taborišče na območju Lipovca nad Bistro, pa do 30. oktobra 1941, ko je bilo odločeno, da se četa razide in umakne v dolino, je minilo 110 dni, polnih akcij, boja in političnega delovanja. Četa je ponesla idejo upora, boja in partizanstva na široko območje severne Notranjske. S svojo aktivnostjo je ustvarila partizansko bazo na Kožljeku, ki je bila pozneje izhodišče za Kožlješko republiko.

Bila je to ena prvih šol partizanstva. Od idej o partizanskem boju v začetku se je v tem času, na uspehih in neuspehih, izoblikovala konkretna metoda bojevanja. Prvi partizani, ki so s četo šli v ognjeni krst, so jekleneli in postali pravi partizanski borci. Iz njih so se razvili kasnejši komandirji in komandanti, narodni heroji Mirko Bračič, Tone Vidmar-Luka, Franc Pokovec-Poki, katerim lahko dodamo tudi Alojza Popka-Vandka, saj je njemu tudi bil napad na Bezuljak ognjeni krst. Potem pa komandirji in komisarji kot Tone Zalar-Žan, Janez Turk-Pavle in še mnogi drugi. Ugotoviti pa moremo, da je večina doslej znanih borcev Borovniške čete padla med narodnoosvobodilnim bojem.

SEZNAM BORCEV

Po podatkih, ki so do sedaj zbrani, so bili v Borovniški četi:

1. MIRKO BRAČIČ-MIRKO BRADAČ, rojen 16. marca 1915 v Trstu. V bivši jugoslovanski vojski je bil oficir v kraljevi gardi. Do odhoda v partizane je bil povezan v Ljubljani v OF s skupino aktivnih oficirjev Staneta Cundra. V četo je prišel 22. avgusta 1941 za komandirja. Imenovalo ga je Glavno poveljstvo. Po Osredku se je vrnil v ilegalo v Ljubljani, decembra se je vrnil v Samotorsko četo, a 21. januarja 1942 v bataljon Ljube Šercerja na Kožljeku kot namestnik komandanta bataljona. Padel je 11. decembra 1943 v Kočevju kot komandant 14. divizije. Za narodnega heroja je bil proglašen 5. julija 1951.

2. ANTON ZALAR-ŽAN, rojen 29. oktobra 1904 na Dolu pri Borovnici. Pred vojno je bil ključavničar na ljubljanski železnici. Član KP od leta 1933. Od leta 1939 je bil sekretar celice v Borovnici in član okrožnega komiteja Ljubljana. Bil je znan aktivist Vzajemnosti v Borovnici. V začetku leta 1941 je bil v internaciji v taborišču Medjurečje pri Ivanjici. 9. julija 1941 so ga Italijani ujeli kot ilegalca, vendar je 7. avgusta pobegnil iz šempetrske kasarne skupaj s Francem Leskoškom in drugimi. V četo je prišel 14. avgusta 1941 kot komisar. Po Osredku se je zadrževal v bunkerju na Trebevniku nad Borovnico; v Kožlješko četo se je vrnil prve dni decembra kot komisar te čete. Padel je 14. decembra 1942 nad Šumnikom pri Borovnici kot sekretar rajonskega komiteja Borovnica.

3. ANTON VIDMAR-LUKA SUHADOLC, rojen 3. januarja 1917 v Verdu pri Vrhniki. V četo je prišel 11. avgusta 1941 po akciji v centru Verda. Bil je mitraljezec. Po Osredku je bil v ilegali v Bistri in je sodeloval pri akciji na preserskem mostu. V partizane se je vrnil 5. decembra 1941. Med NOB je bil znan in hraber komandant, proti koncu vojne pa komandant XVIII. divizije. Za narodnega heroja je bil proglašen 9. maja 1945.

4. FRANC POKOVEC-POKI, rojen 16. februarja 1921 v Ljubljani. 22. junija 1941 je bil v Ljubljani aretiran, a je 7. avgusta 1941 pobegnil iz šempetrske kasarne v skupini s Francem Leskoškom, Zalarjem in drugimi. 10. septembra 1941 je odšel v partizane, najprej v šolsko taborišče na Krim, potem v Borovniško četo, kjer je bil mitraljezec. Po Osredku je odšel v ilegalo v Ljubljano in deloval v udarni skupini VOS. Ob koncu vojne je bil komisar 3. brigade VDV. Za narodnega heroja je bil proglašen 27. 11. 1953.[102]

5. ALOJZ POPEK-VANDEK, rojen 21. maja 1920 v Bezuljaku. Kot aktivista so ga sprejeli v partijo že julija 1941. Sodeloval je pri napadu Borovniške čete na Bezuljak, se s četo umikal in odšel v ilegalo. Priključil se

je Kožlješki četi takoj ob njenem nastanku. Padel je 1. februarja 1943 kot namestnik komandanta Cankarjeve brigade v vasi Prekriški v Žumberku. Za narodnega heroja je bil proglašen 13. 9. 1952.[103]

6. ANDREJ VERBIČ-KOSTJA, rojen 25. maja 1920 na Vrhniki. Pred vojno je bil aktivist Društva kmetskih fantov in deklet. V SKOJ je bil vključen pred vojno. Bil je pri ustanovitvi partizanske skupine 11. julija 1941, pozneje v Borovniški četi. Kmalu je moral na terensko delo zaradi vključevanja DKFID v OF. Decembra 1941 se je vrnil v partizane na Kožljek. Januarja 1942 je bil spet poslan na terensko delo in kmalu so ga v Ljubljani aretirali. Iz zaporov in taborišča se je vrnil v partizane v začetku leta 1944. Ob koncu vojne je bil aktivist v zahodni Benečiji in predstavnik naše oblasti v Tarčentu.

7. FRANC PASETTA-MAKS, rojen na Mirkah pri Vrhniki 21. 11. 1919. Pred vojno je bil aktivist Esperantskega kluba in Društva kmetskih fantov in deklet na Vrhniki. V SKOJ je bil vključen že pred vojno. Bil je pri ustanavljanju partizanske skupine 11. julija 1941, pozneje Borovniške čete. 1. septembra 1941 so ga ujeli Italijani nad Bistro in odpeljali v italijanske zapore in internacijo, od koder se je vrnil v partizane decembra 1943. Ob koncu vojne je bil v Ozni za Slovenijo.

8. JANEZ TURK-PAVLE ŠUŠTERŠIČ, rojen 30. oktobra 1920 v Verdu pri Vrhniki. Pred vojno je bil aktivist Esperantskega kluba na Vrhniki, potem v Mariboru. Bil je predvojni skojevec. V partizane je prišel 13. julija 1941 in bil pri ustanavljanju skupine, ki je prerasla v Borovniško četo. Po Osredku je bil v ilegali v Logatcu. V partizane se je vrnil 5. decembra 1941 v kožlješki tabor. Padel je 14. novembra 1943 v Tatrah v Brkinih kot operativni oficir Šercerjeve brigade. [104]

9. ANTON VIDMAR-MAČKOV TONE, rojen 24. julija 1920 v Verdu pri Vrhniki. Pred vojno je bil aktivist Esperantskega društva na Vrhniki in sindikalne organizacije na Verdu pa tudi skojevec. V partizane je prišel 13. julija 1941 in bil pri ustanavljanju partizanske skupine, predhodnice Borovniške čete. Padel je na Osredku 29. oktobra 1941.[105]

10. JOŽE DOLHAR, rojen 9. marca 1915 na Reki. Po italijanski zasedbi Reke se je preselil v Ljubljano. Pred odhodom v partizane je bil zelo aktiven v borbenih skupinah v Ljubljani. V Borovniško četo je prišel sredi oktobra 1941. Po Osredku se je vrnil v Ljubljano in delal pri VOS. Po izdajstvu so ga aretirali in obsodili na zaporno kazen. Po vrnitvi iz Italije v začetku leta 1944 je takoj odšel v partizane. 8. januarja 1945 so ga pri Vačah ujeli Nemci kot aktivista za zvezo med Dolenjsko in Štajersko in ga po strahovitem mučenju ubili. Po drugih podatkih je prišel v Borovniško četo že 22. avgusta 1941 s psevdonimom Marjan Črni, vendar se je kmalu vrnil v Ljubljano.[106]

11. MIHA STRNAD, doma iz Trbovelj, a po drugih podatkih je bil železničar iz Maribora. V Borovniško četo je prišel 14. avgusta 1941 skupaj s Tonetom Zalarjem-Žanom iz Ljubljane. Padel je na Osredku 29. oktobra 1941.[107]

12. ANTON POPEK-MAKS, doma iz Bezuljaka. Sodeloval je pri napadu Borovniške čete na Bezuljak, potem je bil v ilegali na Gori. Priključil se je Kožlješki četi pri njenem nastanku prve dni decembra 1941. Padel je pri Žužemberku 26. julija 1943 kot namestnik komandanta bataljona.[108]

13. IVAN BABŠEK-CIRIL, rojen 13. novembra 1917 na Dolu pri Borovnici. Oktobra 1941 se je priključil Borovniški četi. Po Osredku se je skrival v Bistri. Vrnil se je v partizane 1. 9. 1942. Padel je 17. julija 1943 na Pokojišču kot komandir čete Šercerjeve brigade.[109]

14. ALOJZ KRALJ, rojen 4. julija 1915 v Dolenjem Logatcu. V Borovniško četo je odšel v začetku oktobra 1941. Padel je na Osredku 29. oktobra 1941.[110]

15. IVAN ŠUŠTERŠIČ, rojen 17. aprila 1917 v Brezovici pri Borovnici. V Borovniško četo je odšel 22. oktobra 1941. Padel je na Osredku 29. oktobra 1941.[111]

16. STANKO LUKANČIČ, rojen 7. novembra 1921 v Dolenjem Logatcu. V Borovniško četo je odšel 24. oktobra 1941. Po Osredku je bil doma v Logatcu. Decembra 1941 se je vrnil v Kožlješko četo. Padel je marca 1942 v Loškem potoku.[112]

17. STANE TURŠIČ iz Borovnice je odšel v Borovniško četo 26. oktobra 1941. Po Osredku se je vrnil domov in bil aktivist v Kotih. Avgusta leta 1942 so ga aretirali in odpeljali v taborišče Rab. Po kapitulaciji Italije se je priključil Rabski brigadi in bil v partizanih do konca vojne.[113]

18. LADO ŠVIGELJ-MOJZES, rojen 1915 na Kožljeku. Sodeloval je pri napadu Borovniške čete na Bezuljak. Potem je bil aktivist na terenu. Ob roški ofenzivi je bil ujet in bil v internaciji v Italiji. Po kapitulaciji Italije se je vključil v partizane na Primorskem. Ob koncu vojne je bil preiskovalni sodnik pri vojaškem sodišču IX. korpusa.

19. FRANCI ŠVIGELJ, rojen 1917 na Kožljeku. Sodeloval je pri napadu Borovniške čete na Bezuljak. Po akciji se je umaknil v ilegalo in deloval kot aktivist. Pozneje se je priključil partizanom. Avgusta 1942 so ga ujeli belogardisti in nato so ga Italijani ustrelili na Planini pri Rakeku.

20. EDO ROZMAN, rojen 17. marca 1923 na Bregu pri Borovnici. V Borovniško četo je odšel v začetku oktobra 1941. Po Osredku je bil v ilegali v Bistri. 5. decembra se je vrnil v partizane v kožlješko taborišče. Pogrešan (padel) je od maja 1942.[114]

21. RUDOLF MIKŠIČ-VIKI, rojen 1919. Pred vojno je bil orožnik v Logatcu. Gibanju se je priključil takoj v začetku. V Borovniško četo je prišel 21. oktobra 1941 po izvršeni akciji na izdajalca v Logatcu. Decembra 1941 se je vrnil v kožlješko taborišče. Padel je 12. decembra 1943 v Medvodah.[115]

22. FRANC SLAPAR iz Krašnje pri Domžalah. V Borovniško četo je najbrž prišel avgusta 1941. Po Osredku je odšel v ilegalo v Ljubljano, kjer je bil aretiran in obsojen na dosmrtno ječo. Njegova nadaljnja usoda je neznana.[115]

23. IVAN SCOBKO, rojen v Cerknici 30. septembra 1918. Padel je kot partizan 24. julija 1942. Pokopan je v skupni grobnici v Cerknici.

24. PLEŠKO, grafik iz Trnovega, je prišel v četo najbrž 22. avgusta 1941 iz Ljubljane. Verjetno gre za MIRKA PLEŠKA-PETRA, ki je potem po Osredku delal v centralni tehniki CK KPS.[117]

25. JOSIPINA PENCELJ-JOŽA, je prišla v četo v začetku oktobra 1941 iz Ljubljane. Ujeta je bila na Osredku 29. oktobra 1941. Njena nadaljnja usoda je neznana.[118]

26. ČRNI MARJAN je najbrž prišel v četo 22. avgusta 1941 skupaj z Bračičem. Njegova nadaljnja usoda je neznana. Po nekih podatkih je ta psevdonim imel Jože Dolhar (gl. tam).[119]

27. KAREL, doma z Gorenjskega; bil je v četi od začetka oktobra. Drugi podatki niso znani.[120]

28. JURE, partizan Borovniške čete, ki se je vrnil v začetku decembra v kožlješko taborišče.[122]

29. JOVO, partizan Borovniške čete, ki se je v začetku decembra vrnil v kožlješko taborišče.

30. MOHOR iz Ljubljane je bil partizan Borovniške čete. Decembra 1941 se je vrnil v kožlješko taborišče. Padel je oziroma je pogrešan od začetka leta 1942. Najbrž ne gre za Marjana Vesenjaka-Mohorja, intendanta Šercerjevega bataljona, ki je padel 2. februarja 1942 na Zavrhu.[123]

31. FRANC GROM s Stare Vrhnike je prišel v Borovniško četo oktobra 1941. Po Osredku je ostal doma in se ni vrnil v partizane. Leta 1942 je bil

odpeljan v internacijo v Italijo. Po vrnitvi je postal izdajalec. Po osvoboditvi je pobegnil v inozemstvo, kjer je leta 1979 umrl.[124]

32. BRANKO POLANJKO-ŠINTER iz Most (Ljubljana) je prišel v Borovniško četo v začetku oktobra 1941. Ni bil na Osredku, ker je prej odšel po nalogu v Ljubljano. V začetku leta 1942 je bil ujet in je postal izdajalec.[125]

33. ANTON PURKAT-PETER iz Gornjih Otav je prišel v Borovniško četo oktobra 1941. Po Osredku je odšel domov in se nato vrnil v Kožlješko četo. 3. februarja 1942 je bil pri Pikovniku ujet in je postal izdajalec. Po vojni se je vrnil domov in bil obsojen na pet let zapora.[126]

34. FRANC ROZMAN-POŽARSKI iz Ljubljane je prišel v Borovniško četo iz Mokrške čete. Ni bil na Osredku, ker je prej odšel po nalogu v Ljubljano. Postal je znan izdajalec in je pobegnil v inozemstvo. Pred leti se je pojavil v Ljubljani, bil aretiran in obsojen na zaporno kazen.[127]

OPOMBE

[1] Karel Grabeljšek, Vrhnika in okolica v boju za svobodo, 1968; Anton Debevc, Na hribih je večkrat gorelo, Naš časopis, Vrhnika 1981.

[2] Ustna izjava Franceta Popita 15. julija 1981.

[3] Za oris naprednega gibanja na Vrhniki med obema vojnama sem uporabil izjave: Franceta Popita, Franca Pelana, Albina Pergarja, Antona Plahtarja, Franca Preka, Antona Mattiasa na skupnem pogovoru dne 22. 4. 1960, zapisnik o tem v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika;
zapis o pogovoru z Antonom Plahtarjem, Jožetom Mlinarjem, Jožetom Laznikom in Tonetom Mattiasom iz leta 1974, ki je v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika;
pismeno izjavo Albina Pergarja julija 1960 o njegovem delovanju na Vrhniki v času od 1931 do 1933, ki je v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika;
pismeno izjavo Franca Preka, ki ni datirana, o odmevu oktobrske revolucije na Vrhniki in o stavki v tovarni Pollak na Vrhniki, ki je v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika;
pismeno izjavo Pavla Dobrovoljca o delovanju Esperantskega kluba na Vrhniki, pri avtorju;
ustne izjave: France Popit, 15. julija 1981; Andrej Verbič, 20. januarja 1981 in 15. julija 1981; spomini avtorja.

[4] Za oris naprednega gibanja med vojnama v Borovnici sem rabil: članek Rezke Traven, Revolucionarna pot borovniških komunistov, napisan po prispevku Jožeta Molka-Puntarja, objavljen v Komunistu 29. avgusta 1969;
članek Delavsko gibanje med obema vojnama v Borovnici in njeni okolici, objavljen v Našem časopisu št. 54, Vrhnika septembra 1979;
podatke zbrane za izpopolnitev prve knjige Krajevnega leksikona Slovenije (Ljubljana 1968), ki jih je zbral Krajevni odbor ZB NOV Borovnica, dopis št. 10/74, z dne 1. 5. 1974;
izjave: Janeza Molka, Franca Petelina, Viktorja Kirna, Jake Petrovčiča in Andreja Palčiča na posebnem pogovoru dne 14. aprila 1981 v Borovnici, magnetofonski trak s pogovorom pri avtorju;
ustne izjave Viktorja Kirna 31. 3. 1981, 14. 4. 1981 in drugi pogovori.

[5] Janez Hribar, Razvoj NOB na Notranjskem leta 1941, Zbornik o vstaji jugoslovanskih narodov 1941, Borec, Ljubljana 1965; Prispevki za zgodovino delavskega gibanja letnik I. št. 2.

[6] Ustna izjava Viktorja Kirna 20. 2. 1981.

[7] Ustna izjava Franca Merlaka z Dola, 1. 4. 1981.

[8] Ustna izjava Franca Petelina 18. 6. 1981.

[9] Anton Debevc, Na hribih je večkrat gorelo, Naš časopis, Vrhnika, 1981.

[10] Ustne izjave Andreja Verbiča 20. 1. 1981, Kajetana Menarta in spomini avtorja.

[11] Karel Grabeljšek, Vrhnika in okolica v boju za svobodo, ustne izjave Franca Fortune, Adolfa Malavašiča in Jožeta Vintarja 18. 6. 1981;
ustna izjava Naceta Voljča-Drčarja 18. 6. 1981;
pismena izjava Draga Seligerja v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika.

[12] Vera Hutar, Zločin brez primere, Borec 1980, št. 3 in spomini avtorja.

[13] Fotodokumenti o boju KPS, I. del, knjiga 2, str. 424 in spomini avtorja.

[14] Anka Vidovič-Miklavčič: Slovenski železničarji, Knjižnica OF, Ljubljana 1980;
Srečo Čerin-Cveto, izjava 9. 4. 1981;
Anton Krašovec, izjava aprila 1981.

[15] Anka Vidovič-Miklavčič – ravno tam; ustni vir Tone Vidmar-Luka, izjava 22. 1. 1981; vprašalnik Ivana Isteniča, 1980.

[16] Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov (Zbornik), VI. del, knjiga 1. str. 25.

[17] Prispevek Ivana Novaka-Očka in Franceta Popita-Jokla o delu na Notranjskem leta 1941, v arhivu CK KPS.

[18] Ivan Novak-Očka in France Popit-Jokl, ravno tam;
Rezka Traven, kot v opombi 4;

Rudolf Hribernik, Dolomiti v NOB, Ljubljana 1974;
Viktor Kirn, izjava 14. 4. 1981;
vprašalniki Franca Petelina, Kajetana Menarta, Rajka Kirna in Viktorja Groma – v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika.

[19] Iz navodil Kraljevske kvesture v Ljubljani z dne 5. 6. 1941, Zbornik, VI/1, str. 243.

[20] Zbornik, VI/1, str. 246.

[21] Zbornik, VI/1, dokument št. 89 in spomini avtorja.

[22] Ustna izjava Janeza Molka 14. 4. 1981 in Staneta Kavčiča 16. 6. 1981.

[23] Zbornik, VI/1, dokument št. 108.

[24] Ustna izjava Andreja Verbiča, 20. 1. 1981.

[25] Anton Avsec, Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941 in o partizanskem napadu na Lož, Notranjski listi I, str. 134–135.

[26] Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (Dokumenti), knjiga 1, Ljubljana 1962, dokument št. 14; Leksikon CZ, str. 712.

[27] Ustna izjava Staneta Kavčiča, 18. 6. 1981.

[28] Spomini avtorja in ustna izjava Andreja Verbiča, 20. 1. 1981.

[29] Spomini avtorja in podatek OO ZZB NOV Logatec.

[30] Tone Vidmar Luka, Krimski partizani, Spomini na partizanska leta, knjiga I., str. 8; Zbornik VI/1, str. 327.

[31] Zbornik, VI/1, str. 342 in spomini avtorja.

[32] Zbornik, VI/1, dokument št. 134.

[33] Izjava Sreča Čerina 22. 6. 1981 in Staneta Kavčiča 18. 6. 1981.

[34] Borec 1958, str. 33, ustna izjava Tatjane Merlak, 10. 5. 1981; izjava Toneta Vidmarja-Luke 22. 1. 1981 in spomini avtorja.

[35] Zbornik, VI/1, dokument št. 146.

[36] Zbornik, VI/1, dokument št. 149.

[37] Dokumenti, 1. knjiga, dokument št. 31.

[38] Ustni vir Tone Vidmar-Luka in spomini avtorja.

[39] Članek Rozalije Menih-Barbke v: Slovenke v NOB, 1. knjiga, str. 224.

[40] Ustna izjava Franca Petelina 14. 4. 1981.

[41] Stane Semič-Daki, Najboljši so padli, Ljubljana 1971, str. 59–63.

[42] Tone Vidmar-Luka, ustna izjava 22. 1. 1981.

[43] Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji, str. 202.

[44] Prav tam, str. 203 in Jože Mekinda-Franci, Pohod II. grupe odredov na Štajersko, Ljubljana 1959; izjava Janeza Makovca 26. 9. 1961, v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika.

[45] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani; ustna izjava Franca Petelina 14. 4. 1981.

[46] Iz Kronike NOB v občini Logatec, ki je pri OO ZZB NOV Logatec; po izjavah Antona Bavca-Ceneta in Anteja Crnice.

[47] Zbornik, VI/1, dokument št. 157.

[48] Zbornik, VI/1, str. 81; Slovenski poročevalec št. 18 z dne 20. 9. 1941.

[49] Prav tam.

[50] Prav tam.

[51] Danilo Delkin, Napad na vlak, mostove v zrak, Borec 1958, str. 83.

[52] Članek Delo cerkniških in rakovških žena za partizane, Slovenke v NOB, I. del, Ljubljana 1958, str. 155 in 156.

[53] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani; Stane Semič-Daki, Najboljši so padli.

[54] Članek Spomini Zalarjeve mame z Gore; Slovenke v NOB I. del, str. 151–152; prispevek Ivana Novaka-Očka in Franceta Popita-Jokla o delu na Notranjskem leta 1941, kot v op. 17.

[55] Ustna izjava Franca Petelina, 14. 4. 1981.

[56] Izjava Sreča Čerina, 9. 4. 1981.

[57] Ustna izjava Viktorja Kirna, 27. 3. 1981.

[58] Iz Kronike NOB v Logatcu, v arhivu OO ZZB NOV Logatec.

[59] Iz italijanskega poročila o napadu na Osredek, Zbornik VI/1, dokument št. 183.

[60] Podatek KO ZB NOV Borovnica. Odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda, ki predvideva smrtno kazen za dezerterstvo in izdajo, je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu št. 19, z dne 1. oktobra 1941.

[61] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani, str. 10.

[62] Dokumenti, 1. knjiga, dokument št. 25.

[63] Dokumenti, 1. knjiga, dokument št. 85.

[64] Zdravko Klanjšček in dr., Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945(NOV na Slovenskem), str. 145–146.

[65] Zbornik, VI/1, opomba na str. 127.

[66] Anton Avsec, Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941, kot v op. 25.

[67] Ustni vir Srečo Čerin-Cveto, izjava 22. 2. 1981.

[68] Tone Vidmar-Luka, Kdo je miniral progo, Borec 1958, str. 230.

[69] Tone Vidmar-Luka, izjava 22. januar 1981.

[70] Zbornik, VI/1, dokument št. 47.

[71] NOV na Slovenskem, str. 146.

[72] Spomini avtorja.

[73] Dokumenti, knjiga 1, dokument št. 31.

[74] NOV na Slovenskem, str. 148; Anton Avsec, Nekaj podatkov, kot v opombi 25, str. 135.

[75] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani, str. 10–11.

[76] Zbornik, VI/1, dokument št. 176.

[77] Izjava Lada Šviglja-Mojzesa, 12. 9. 1985.

[78] Spomini Zalarjeve mame z Gore, Slovenke v NOB, I. del, str. 151; izjava Toneta Vidmarja-Luke, 22. januar 1981.

[79] Ustni vir: Franc Petelin, izjava v Borovnici 14. 4. 1981.

[80] Franci Strle, Tomšičeva brigada, uvodni del, str. 202.

[81] Tone Bavec-Cene, izjava v oddaji Še pomnite tovariši na radiu Ljubljana, 17. 8. 1980. Podatek KO ZB NOV Borovnica po izjavah Franca Petelina in Franca Lebena, 8. 12. 1980.

[82] Zbornik, VI/1, opombe na str. 439 in 440; Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, I. del. str. 230.

[83] Iz evidenc OO ZZB NOV Logatec in KO ZB NOV Borovnica.

[84] Bitka kot življenje dolga; izjavi Aleša Beblerja-Tomaža in Franca Leskoška-Luke.

[85] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani, str. 11.

[86] Tone Vidmar-Luka, ravno tam; izjava 22. 1. 1981.

[87] Zbornik, VI/1, dokument št. 183.

[88] Iz evidence OO ZZB NOV Vrhnika, Logatec – popisnice o padlih;
izjava Toneta Vidmarja-Luke 22. 1. 1981;
ustni vir: Anton Šparemblek, Logatec;
evidenca DO ŽALE Ljubljana (za Alojza Kralja).

[89] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani; izjava 22. 1. 1981.

[90] NOV na Slovenskem, str. 187–188.

[91] Prav tam.

[92] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani.

[93] Ustni vir: Franc Petelin, izjava 14. 4. 1981.

[94] Izjava Toneta Bavca-Ceneta v oddaji Še pomnite tovariši na radiu Ljubljana 17. 8. 1980.

[95] Tone Vidmar-Luka, izjava 22. 1. 1981.

[96] Anton Bavec-Cene, kot v op. 94.

[97] Anton Avsec, Ustanovitev bataljona Ljube Šercerja in njegovo delovanje, Borec 1972, št. 1, str. 17–18.

[98] Podatki OO ZZB NOV Vrhnika, OO ZZB NOV Logatec in KO ZB NOV Borovnica.

[99] Anton Avsec, kot v op. 97.

[100] France Popit-Jokl, izjava v knjigi Bitka kot življenje dolga, str. 233–234.

[101] Anton Avsec, kot v op. 97, Anton Avsec, Janez Šumrada, Kratek oris priprav na množično vstajo in oblikovanje osvobojenega ozemlja na Notranjskem pozimi 1941–1942, Notranjski listi II, str. 153–157.

[102] Narodni heroji Jugoslavije, II. knjiga, str. 88.

[103] Prav tam, str. 91–92.

[104] Podatek iz popisnice o padlih, arhiv OO ZZB NOV Vrhnika.

[105] Prav tam.

[106] Ljubljana v ilegali, II. knjiga, str. 499; ustni vir France Popit.

[107] Ustna izjava Toneta Vidmarja-Luke, spomini avtorja in ustna izjava Franceta Popita 15. 7. 1981.

[108] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani; Zbornik, VI/1, str. 21.

[109] Ustna izjava Toneta Vidmarja-Luke, 22. 1. 1981; popisnica o padlih, v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika.

[110] Evidenca OO ZZB NOV Logatec in DO ŽALE Ljubljana.

[111] Evidenca OO ZZB NOV Vrhnika in podatki KO ZB NOV Borovnica.

[112] Evidenca OO ZZB NOV Logatec.

[113] Evidenca OO ZZB NOV Borovnica.

[114] Prav tam.

[115] Evidenca OO ZZB NOV Logatec.

[116] Ustna izjava Franca Merlaka z Dola pri Borovnici.

[117] Prispevek Ivana Novaka-Očka in Franceta Popita-Jokla o delu na Notranjskem v letu 1941, kot v op. 17; ustna izjava Toneta Vidmarja-Luke, 22. 1. 1981; dopolnilni podatek Franceta Popita-Jokla z dne 15. 7. 1981.

[118] Prispevek Dušana Majcna-Nedeljka, Na Notranjskem v letu 1941, v arhivu CK ZKS in Zbornik, VI/1, str. 437.

[119] Prispevek Dušana Majcna-Nedeljka; ustna izjava Franceta Popita 15. 7. 1981.

[120] Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani; izjava 22. 1. 1981.

[121] Izjava Antona Bavca-Ceneta v radijski oddaji Še pomnite tovariši 11. 1. 1981.

[122] Prav tam.

[123] Ustni vir: Tone Vidmar-Luka, izjava 22. 1. 1981; Andrej Verbič, izjava 20. 1. 1981; Viktor Klobučar-Kragulj v izjavi 26. 9. 1961, v arhivu OO ZZB NOV Vrhnika.

[124] Izjava Viktorja Groma, KO ZB NOV Stara Vrhnika 26. 2. 1981; izjava Viktorja Klobučarja-Kragulja, 26. 9. 1961; delno izjava Srečka Cerina 9. 4. 1981.

[125] Podatek KO ZB NOV Borovnica; ustna izjava Franca Petelina 14. 4. 1981 in Toneta Vidmarja-Luke 22. 1. 1981; navedeni prispevek Dušana Majcna-Nedeljka, kot v op. 118.

[126] Stane Semič-Daki, Najboljši so padli, str. 161; ustna izjava Toneta Vidmarja-Luke 22. 1. 1981 in pisna izjava z dne 9. 11. 1953; ustna izjava Franca Petelina 14. 4. 1981.

[127] Prispevek Dušana Pirjevca-Ahaca Leto 1941 z dne 14. 10. 1956; Stane Semič-Daki, Spomini narodnega heroja, Borec 2. 2. 1950, str. 47; ustna izjava Franca Petelina, 14. 4. 1981.

GRAHOVO Z OKOLICO MED NARODNOOSVOBODILNIM BOJEM

(Obdobje 1941/42 do italijanske ofenzive)

Lojze Ule
Gasparijeva 13
61380 Cerknica

Ko sem prevzel nalogo, da za območje Grahovega preiščem, kako je nastajala in delovala Osvobodilna fronta in druge organizacije, ki jih je porajal in narekoval narodnoosvobodilni boj na tem področju ter opišem sprotne dogodke, sem se zavedal velike odgovornosti pred ljudmi tega kraja in pred zgodovino. Po 45 letih, skoraj brez pismene ali druge dokumentacije, v glavnem na podlagi osebnih pričevanj ter lastnih spominov, raziskati in napisati nekaj o tako pomembnem razdobju zgodovinetega kraja, je hvaležna, a ne lahka naloga. Prikaz tega zgodovinskega obdobja mora biti kljub temu kolikor se le da objektiven in avtentičen, mora ustrezati zgodovinski resnici.

Že na začetku sem se zavedal, da bo moje pripovedovanje, čeprav ponekod podprto s pisano dokumentacijo in osebnimi pričevanji, še vedno pomanjkljivo. Posebno osebna pričevanja so po tolikih letih včasih dvomljiva, saj je nekaj primerov, ko o istem dogodku priče različno pripovedujejo. Pri končni odločitvi sem pač moral upoštevati tudi druge vire in se pogosto odločati za najbolj verjetni in logični opis. Motiti se je pač človeško, še posebno po 45 letih, ki so minila od dogodkov. Spomin pa nam vsem, ki smo preživeli čas narodnoosvobodilnega boja, ne deluje več zanesljivo. Zaradi tega prosim vsakogar, ki bi imel kakršnekoli pripombe k pričujočemu prispevku, da to sporoči na uredništvo Notranjskih listov ali pa meni osebno. Če bodo potrebni popravki, bodo objavljeni v naslednji številki Notranjskih listov.

Brez prič, ki so v prikazanem boju sodelovale in soustvarjale revolucijo in ki so mi s svojim pripovedovanjem in v pismeni obliki pomagale pri mojem pričujočem prispevku, bi bil le-ta sploh ne mogel nastati. Zaradi tega se vsem, ki so imenovani v opombah, za njihovo dragoceno pomoč zahvaljujem ter pričakujem nadaljnjega sodelovanja.

RAZMERE MED OBEMA VOJNAMA

Vas Grahovo leži ob cesti Rakek–Nova vas in je oddaljena 12 km od železniške postaje Rakek.

Pred 2. svetovno vojno je bila tu štiriletna ljudska šola, pošta, farna cerkev in župnišče, orožniška postaja in štab graničarske komande. Tudi sedaj je tu pošta in fara z župniščem, cerkev pa je bila leta 1943 požgana, ker so se bili v njej zabarikadirali domobranci. Tu je tudi še osemletna osnovna šola, ki pa upravno spada pod osnovno šolo Cerknica. Šola zajema naslednje vasi in zaselke: Grahovo, Žerovnica, Martinjak, Bločice, Bloška polica, Gorenje Jezero, Laze in Otok in Lipsenj z zaselki Sv. Štefan, Podšteberk in Goričice. Prav ti kraji bodo tudi predmet pričujočega zapisa.

Upravno-politična pripadnost omenjenih vasi pred 2. svetovno vojno je bila raznolika: Grahovo, Žerovnica in Martinjak so spadali pod občino Cerknica; Bločice, Bloška polica in Lipsenj z zaselki pod občino Lož, od leta 1938 pod občino Stari trg; Gorenje Jezero, Laze in Otok pa pod Stari trg. Kljub taki umetni razkosanosti je bila večina vasi življenjsko vezana na Grahovo kot nekakšno naravno središče. Dokaz temu je tudi versko življenje prebivalstva, ki je bilo teritorialno razpeto celo med štiri fare, pa se je kljub temu večina vernikov udeleževala verskih obredov v farni cerkvi v Grahovem.

Pred vojno so bili ti kraji kakor vsi drugi v tem predelu Notranjske gospodarsko pasivni ter prebivalstvo zelo siromašno. Prebivalstvo se je predvsem ukvarjalo s kmetijstvom, ki je bilo zelo ekstenzivno, dalje z živinorejo in gozdarstvom; prenekateri pa še s prevozom lesa (furmani) na železniško postajo Rakek; to pa je bil le boren zaslužek, ki pogosto ni pokrival stroškov. Industrijo je predstavljala le majhna Premrovova tovarna lesne galanterije v Martinjaku, ki je zaposlovala kvečjemu do 60 delavcev z mizernim zaslužkom; v njej so bile zaposlene tudi ženske. V Grahovem je bil tudi trgovec z lesom Alojzij Krajc, ki pa je imel tu le skladišče tramovja in nekaj rezanega lesa in je zaposloval le štiri delavce. Imel je tudi vinsko klet za oskrbo bližnjih gostiln z alkoholnimi pijačami in jih pri tem na veliko izkoriščal in goljufal.

Središče Grahovega pred drugo vojno

Na obravnavanem področju je bilo tudi nekaj obrtnikov: trije podkovski kovači, dva sekirna kovača, dva mizarja, nekaj krojačev in krojačic ter čevljarjev in frizerka, ki pa so imeli le malo zaposlenih delavcev. Več je bilo gostiln ter trgovin z mešanim blagom – 17 gostiln in 9 trgovin. V Grahovem je bila tudi pekarna in dve prodajalni mesa, ena združena s klavnico. Številni so bili vodni mlini in žage – 10 mlinov in 7 žag, katerih lastniki so bili posamezni kmetje, ki jim je bil to kar dober postranski, če ne celo glavni zaslužek.

Prenekateri mladi fantje pa tudi možje so se zaradi gospodarske in socialne stiske ter neposredne bližine državne meje ukvarjali tudi s tihotapstvom, predvsem konj, goveje živine in mesa. Hoteli so priti do hitrega zaslužka, ki pa je največkrat obtičal pri gostilničarjih ali pri glavnih organizatorjih tihotapstva. Mnogokrat se je tako tihotapljenje končavalo tudi tragično.

Ker za številno prebivalstvo in številčno močne kmečke družine – saj so nekatere štele po sedem in več članov – v domačem kraju ni bilo dovolj kruha, si je mladina iskala zaposlitev drugje po Sloveniji, veliko pa jih je iskalo srečo v ameriških deželah, največ pa v Franciji. Ko so se ti ljudje vračali v domači kraj, so »prinesli« tudi nekaj novih, naprednih idej med prebivalstvo, ki je bilo sicer močno pod cerkvenim vplivom.

Tudi politične razmere pred 2. svetovno vojno so bile na splošno zelo neugodne. Boj za oblast različnih političnih strank je tudi v teh krajih povzročal politično razcepljenost. Če bi se to zaostrovalo in se tako nadaljevalo še v leto 1941, ko je razpadla stara Jugoslavija in je kraje zasedla italijanska fašistična vojska, bi se prebivalstvo v času NOB popolnoma drugače usmerilo. Sicer pa tu nimam namena podrobnejše razčlenjevati vse različne silnice, ki so pred 2. svetovno vojno objektivno in subjektivno delovale med tukajšnjim prebivalstvom in ga skušale vpreči v svoje strankarske namene (liberalci, klerikalci, kmetijci in podobno).

Tudi razna društva, najprej klerikalni Orel in Prosvetno društvo ter kasneje Slovenski fantje, ki so bili pod okriljem Katoliške akcije, pa tudi Sokolsko društvo, so bila bolj ali manj v strankarskih okvirih. Kmečka, obrtniška in delavska mladina je pravočasno spoznala, kam pelje taka razcepljenost in se, razen maloštevilnih izjem, ni vključevala v omenjene organizacije. Mladina je po zgledu od drugod po Sloveniji že leta 1934 ustanovila svojo lastno napredno organizacijo – Društvo kmetskih fantov in deklet, ki je štelo prek 100 članov in članic. Najpomembnejše je bilo pri tem, da je organizacijo vodila sama mladina, ki ni dovoljevala nikakršnega tujega vpliva. Že omenjeno število članstva zgovorno priča, da je društvo zajelo v svoje vrste večino tukajšnje mladine, med drugim tudi skoraj vse člane Sokola in nekaj celo iz vrst klerikalne organizacije. Vzgoja članstva v tej organizaciji je bila po statutu formalno nepolitična, v svojem notranjem življenju, spretnem načinu vodenja organizacije ter pri izvajanju zunanjih manifestativnih prireditev (tekme koscev in žanjic, prirejanje iger, predavanja itd.) pa je bila močno politično osveščevalna in povezovalna. Prav tak način vodenja organizacije je kmečke ljudi neprisiljeno pritegoval v njeno okrilje in

tako tudi pod vpliv socialističnih idej, ki jih je posredno vnašala v organizacijo Komunistična partija, ki je že od leta 1939 imela v omenjenem društvu svoj vpliv.[1]

Tako organizirano in enotno delovanje kmečke mladine se je pokazalo kot pozitivno v času NOB, ko sta se tukajšnja mladina in prebivalstvo množično vključevala v OF ter sploh v NOB. Ko so italijanski fašisti zasedli te kraje, so bila tla ugodna in že pripravljena za množičen in organiziran odpor proti okupatorju. Okupator v teh krajih med prebivalstvom skoraj ni mogel najti sodelavcev za svoje namene. Tudi med največjo preizkušnjo, krvavo italijansko ofenzivo od julija do septembra 1942, prebivalstvo ni klonilo in je bilo večinoma na strani OF. To dokazuje dejstvo, da je bila v Grahovem osnovana belogardistična »vaška straža« šele meseca septembra 1942, medtem ko so bile drugod po Notranjski ustanovljene že med ofenzivo v juliju in avgustu. Belogardistična tajna služba je takrat takole poročala belogardističnemu vodstvu v Ljubljano: »Ustanovljena je bila vaška straža (v Grahovem), ki zaenkrat šteje samo kakih 15 mož. Verjetno se bo število zvišalo na 30, a bo treba vas še precej prečistiti, preden bo to mogoče.«[2] Tudi kasneje so imeli velike težave, saj je moralo belogardistično vodstvo za postojanko v Grahovem vodilni kader »uvoziti« iz Ljubljane.

Pogled na vas Grahovo proti Cerkniškemu jezeru in Javornikom

KAPITULACIJA JUGOSLAVIJE, PRIHOD ITALIJANSKIH OKUPACIJSKIH SIL, PRVA ŽRTEV

Tako kakor vsa druga območja sedanje občine Cerknica, so bili tik pred 2. svetovno vojno tudi naši kraji v območju državne meje med kraljevinama Jugoslavijo in Italijo. Ker sta oba fašistična protagonista že dvigala glavo in se ozirala po tujih ozemljih ter se temu primerno tudi pripravljala (vsakodnevno grmenje min po vrhovih Javornika, preletavanje letal), se je tudi vojaško vodstvo stare Jugoslavije odločilo, da meje zavaruje. Začela so se utrjevalna dela ob vsej mejni črti z Italijo. Gradili so tako imenovano Rupnikovo utrdbeno linijo, ki je potekala prav prek naših krajev, ki bi bili, če bi se začel pravi spopad, prvi na vrsti in kot taki verjetno zvečine porušeni. Prebivalstvo se je tega prav dobro zavedalo in je živelo v večnem strahu pred grozečo vojno nevarnostjo, bilo je apatično. Šolski kronist je tako zapisal: »V tem letu (1939/40) se ni vršil ne kmetijsko ne gospodinjsko nadaljevalni tečaj. Pričela se je vojna. Ljudstvo je bilo tudi pri nas radi dogodkov po svetu zelo razburjeno in celo oklevalo spomladi, če bi sejalo, sadilo. Vse to je zelo vplivalo na razpoloženje šolske mladine.« In za šolsko leto 1940/41: »Kmetijski in gospodinjski tečaj na šoli se je vršil v zimskih mesecih. Oba tečaja sta bila predčasno končana radi vojne . . .«[3]

Tudi aktivnost društev je občutno padla, saj je bila večina mladine vpoklicana na orožne vaje oziroma mobilizirana. Tako stanje je vidno tudi iz poročila Okrožja kmetskih fantov in deklet Logatec za leto 1940, ki ga je Zvezi kmetskih fantov in deklet v Ljubljani poslal dne 12. 11. 1940 Jakob Šilc, ki med drugim navaja: »Kritičen življenski položaj baš v okraju Logatec dopušča upravi okrožja, kakor vsem tovariškim društvom, v prvi vrsti samo obstoj, in to posebno letošnje leto, ko nas je večina bila pod orožjem, nekateri so pa še . . . Vsa društva, posebno Grahovo si je prizadevalo in tudi s

pomočjo učiteljstva izvršilo to leto važno delo, to je bilo v tem, da je bodrilo obmejno prebivalstvo ter omogočilo v veliki meri, da smo jeseni pospravili poljske pridelke, kakor druga leta. Ljudstvo je bilo zbegano, nekateri so se hoteli že seliti.«[4]

Strah in napetost sta se med prebivalstvom še povečala, ko se je, sicer iz skopih časopisnih poročil, zvedelo za barantanje takratnih jugoslovanskih politikov s Hitlerjevo Nemčijo. Strah pa je dosegel svoj vrhunec ko je prebivalstvo zvedelo, da so Hitlerjeva letala bombardirala Beograd in ko se je s tem začela nenapovedana vojna. Ljudje so bili zbegani in niso vedeli kaj storiti, saj so vsak čas pričakovali še vojaški napad Italije. V svojih spominih lepo in slikovito opisuje takratno razpoloženje ljudi Tončka Drobnič kot neposredna opazovalka: »Zadnje dni pred okupacijo se je čutil očiten nered in neorientiranost – ljudje so utihnili in čakali. Pospravljali so svoje stvari, kar se jim je zdelo vredno, in skrivali, zazidavali, nalagali na vozove, odpeljevali itd. Posebno so se bali, ker so bili naši kraji med obema utrdbenima linijama – italijansko in jugoslovansko. Ljudje so bili prepričani, da bo v primeru spopada vse porušeno in zravnano. Izvedena je bila mobilizacija – odšli so moški, tudi vozove in konje je bilo treba oddati. Tudi pri nas doma smo morali oddati konja in voz za vojsko ... Pri nas doma smo tudi pospravljali stvari ... Naložili smo poln voz predmetov ... Bilo je ravno na velikonočni četrtek okrog 10. ure zvečer, ko sem slišala močno detonacijo iz smeri Cerknice. Šla sem ven in videla, da vojaki polagajo 'nagazne mine'. Vprašala sem jih, kaj je za narediti, ali naj se umaknemo. Tudi vojaki niso vedeli nič določenega povedati; bili so samo zamišljeni in potrti. Očitno je bilo čutiti, da nimajo nekih določenih ukazov o svojem početju, ni bilo prave komande. Potem smo jaz, moj brat in oče vzeli nekaj hrane in obleke ter odeje in odšli preko Strmca in čez Bloke proti Dolenjski. V isto smer in z istim namenom je šlo še veliko drugih ljudi, umikajoč se pred pričakovano fronto. Ko smo šli skozi Bloke, smo videli tudi umikajočo se jugoslovansko vojsko, šli so tudi s topovi. Pomikali so se počasi, bili so mrki in tihi ...«[5]

O tem šolski kronist iz Grahovega: »Na veliki četrtek 1941 je umikajoča jugoslovanska armada minirala vse ceste in pota. Razpadla je Jugoslavija in mobiliziranci so odhajali na svoje domove.«[6]

Podoben je bil položaj v vseh bližnjih vaseh – ljudje so se trumoma odpravljali v smeri Sodražice in bližnjih vasi in iskali bližnje ali daljnje sorodnike, da bi se pri njih začasno naselili. Po pripovedovanju ljudi so bili to prav smešni prizori, ko je prebivalstvo peš ali z vozovi, otovorjeno z različno prtljago, romalo v »varnejše« zaledje. Prišlo je tudi do tragičnih dogodkov, kot na primer ko se je ob povratku smrtno ponesrečil otrok France Rok iz Žerovnice.

Ko so ljudje razočarani zvedeli, da je jugoslovanska vojska kapitulirala ter država razpadla, so se začeli vračati na svoje domove. Vojaštvo je bilo dezorganizirano in je odmetavalo orožje. O tem pripoveduje Tončka Drobnič: »... Že v petek pred veliko nočjo ponoči se je začelo. Po cesti so na vse strani begali vojaki in večinoma gledali, kako bi se vsak čimprej vrnil domov ... Posebno boleče je bilo, da so se posamezne vojaške enote razhajale in so vojaki odmetavali orožje ... Ko smo se vračali skozi vas Žigmarce, je bilo na cesti mnogo ljudi in vladalo je veliko razburjenje. Skoraj vsak moški je prinesel domov kakšno orožje, ki so ga odvrgli jugoslovanski vojaki. Slišalo se je, da bodo te kraje zasedli Italijani ... Ko smo prišli domov v Grahovo, so tudi tu fantje stikali po vasi in bližnji okolici za orožjem, predvsem so nabrali precej 'nagaznih min', ki so jih hodili v Špičko razstreljevat in je pokalo, da se je vse treslo. Verjetno je prav to pokanje zadrževalo italijanske edinice, da so prišle v naše kraje šele v soboto pred veliko nočjo ob 6. uri zvečer.«[7]

Tudi po drugih bližnjih vaseh so domači fantje, kolikor so bili še doma ali so se vrnili, izkoristili »brezvladje« v času od velikonočnega četrtka 10. aprila do velikonočne sobote 12. aprila 1941, da so stikali za orožjem po opuščenih bunkerjih in raznih skladiščih razpadle jugoslovanske vojske. Največ stvari so našli in odnesli iz vojaških kasarn na Blokah, kjer so poleg različnega orožja dobili tudi večje količine živil, to je prebivalstvu zelo prav prišlo, obenem pa so preprečili, da tega ni zasegel okupator.

Po razpadu jugoslovanske vojske je začela prihajati v naše kraje italijanska okupacijska vojska. Prišla je od Šentpetra (Pivke) prek Javornika na Gorenje Jezero. O tem je pisal šolski kronist: »V soboto 12. 4. 1941 so zasedle italijanske čete okoli poldne našo vas Gorenje Jezero.«[8] Šolski kronist iz Grahovega pa je napisal: »Na velikonočno soboto so že prihajale italijanske trupe po cesti iz Šentpetra, drugi pa od Rakeka. S strahom so lezli

Gornji del vasi Žerovnica pred drugo svetovno vojno

v bojnih formacijah po glavnih cestah. Bilo jih je kot mravelj. Spraševali so po 'Šerbih'.«[9] Tončka Drobnič pripoveduje v svojih spominih: »Okoli šeste ure zvečer sem stala pred domačo hišo v Grahovem, ko sem zagledala, da od vasi Žerovnica sem proti Grahovem prihaja kolona vojakov. Bila sem radovedna, kako izgleda ta vojska ter odšla še z nekaterimi vaščani k cesti. Bili so videti zelo klavrni; tako majhni in drobni so bili, kot kakšna zalega . . . Na čelu kolone se je s kolesom peljal nek oficir, bil je videti razdražen in se je v strahu oziral v vsak kot, da ne bi od kje počilo.«[10] Tone Gerbec in drugi so povedali: »Prvi italijanski vojaki so prišli skozi Lipsenj na velikonočno soboto od Gorenjega Jezera. Bili so mulovodci in pešadija. Mulovodci so odšli naprej čez Strmec na Bloke, pešadija pa je ostala v Grahovem za zavarovanje cestnega križišča.«[11] Še en značilen podatek o prihodu »nosilcev tisočletne kulture« v naše kraje: »Po razpadu jugoslovanske vojske so italijanski vojaki prišli v Žerovnico na velikonočno soboto, t.j. 12. 4. 1941, in sicer po glavni cesti od Gornjega Jezera. Bila je pešadija s konji in mulami. Ko so prišli skozi vas, se je od kolone odcepil vojak, stopil v Piškurjevo hišo in začel brskati po omarah, odpiral je predale ter vzel budilko, dve žepni uri, pribor za britje z brivskimi noži in razne druge predmete. V vasi se niso zadrževali in so šli naprej proti Grahovem.«[12] En del te vojske je krenil tudi proti Cerknici. Vera Tomec por. Železnikar je povedala o tem: »Prvi italijanski vojaki, ki so prišli skozi Martinjak, so bili pešci, ki so imeli s seboj otovorjene mule. Na čelu enote, ki ni bila velika, je hodil zastavonoša z italijansko zastavo. Prišli so po glavni cesti od Grahovega in nadaljevali 'pohod' proti Cerknici.«[13]

Prva žrtev okupatorja

Druga italijanska kolona, ki je zasedala naše kraje, je prišla preko Loške doline na Bloško polico na velikonočno nedeljo in se utaborila na stranski poti med Bloško polico in Bločicami na Koritih. Že naslednji dan, na velikonočni ponedeljek, so okupatorji ustrelili prvo civilno žrtev. Ta dogodek sta opisala Viktor Ogrinc z Bločic in Jože Pucelj z Bloške police, ki je bil celo očividec dogajanja: »Na velikonočni ponedeljek 14. aprila 1941 so gostilničarji, kot običajno na ta dan, prirejali za domače fante in dekleta ples, ki se je navadno začel popoldan, ko so doma že nakrmili živino. Ta dan je bil ples v gostilni Mlakar na Bloški polici, ki so se ga udeležili tudi fantje in dekleta z Bločic. Med njimi je bil tudi Jakob Žnidaršič-Štefanov, star približno 26 let. Med plesom je v gostilno stopil italijanski oficir v spremstvu skupine vojakov iz posadke, ki je pod šotori taborila med Bločicami in Bloško polico na Koritih. Ko jih je Jakob zagledal med gostilniškimi vrati, je vzkliknil: 'Kaj pa te porke italijanske iščejo tukaj.' Oficir je seveda to razumel in dal Jakoba takoj aretirati. Odgnali so ga v Tončkov skedenj, zaprli vrata, zunaj pa postavili stražarja. Ker pa je imel skedenj vrata tudi na nasprotni strani, jih je Jakob nalahno odrinil ter pobegnil. Italijanski vojaki so ga videli, kako v cik-caku beži proti mostu in streljali za njim, vendar ga tedaj niso zadeli. Bežal je pod mostom na drugo stran ceste, da bi ubežal proti Bločicam, tam pa ga je že čakal neki vojak, nanj kleče streljal in ga pri tem težko ranil. Ranjenega Jakoba so Italijani naložili na neki avto in ga odpeljali v bolnico v Postojno, kjer je kmalu umrl. Ko so Jakoba Italijani prijeli v gostilni, je k njim

stopil gostilničar Mlakar, ki je kot tihotapec znal nekoliko italijansko, ter jih skušal prepričati, naj ga izpustijo, kar seveda niso hoteli. Oficir je celo dejal, da če se še kdaj zgodi, da bi kdo žalil italijansko vojsko, bo zagorela vsa vas.«[14]

Italijanska okupatorska vojska je torej prišla v naše kraje iz dveh smeri, iz Šentpetra prek Javornika in Gorenjega Jezera ter prek Loške doline na Bloško polico, od koder je krenila na Bloke. V Grahovem in na Bloški polici se je ustavila le toliko, da je zavarovala cestna križišča. Po približno tednu dni pa so v naše kraje prišle posebne inženirske enote Gemini. Njihova naloga je bila razbijanje bunkerjev, odstranjevanje ovir s cest in potov ter zbiranje bodeče žice in drugega železja pa tudi orožja in municije, kolikor niso to opravili že domačini.

V Žerovnici se je nastanil v Dovičevi hiši štab, vojaštvo pa v hlevu in skednju. Železje, ki so ga zbirali, so imeli kar na kupu pred hišo in zastraženo. Zbrano železje so sproti odpeljevali s kamioni v Italijo. Ta posadka je bila v vasi vse do partizanskega napada na Lož in je teden dni za tem odšla. Tisto noč so bili alarmirani, zastražili so vse dohode v vas in okrepili patrulje. Bilo je približno 150 vojakov.[15]

Tudi v vasi Lipsenj se je tedaj nastanila manjša italijanska posadka, ki je spadala pod komando inženirske enote Gemini v Grahovem. Bilo jih je okrog 40. Nastanjeni so bili pri Tihincu in Uletu, kuhinjo pa so imeli v razpadajoči Krkotovi hiši. Iz Lipsenja so odšli teden dni po partizanskem napadu na Lož, hkrati kot iz Žerovnice in Grahovega.[16]

V Grahovem se je teden dni za prihodom prvih italijanskih vojakov nastanila posebna inženirska enota minercev Gemini. Bili jih je približno 300. Imeli so kamione, s katerimi so odvažali železje ter dovažali potreben material za oskrbo enote. Štab se je najprej nastanil v mlekarni, vojaštvo pa po vasi, dokler niso ob bivšem graničarskem štabu pod Špičko, ki so ga bili podminirali jugoslovanski graničarji ob umiku, zgradili tri lesene barake ter se nastanili v njih. Tam je bil tudi štab, v mlekarni pa je ostala oficirska kuhinja in ambulanta.

Obenem z vojaško posadko so se v Grahovem nastanili tudi karabinjerji, bilo jih je približno deset, pritegnili pa so medse tudi pet bivših orožnikov, ki so še naprej nosili jugoslovanske orožniške uniforme. Karabinjerji so bili nastanjeni v Levarjevi hiši na vrhu vasi, kjer so bili že prej jugoslovanski orožniki. V pritličju so bile pisarne in kuhinja, zgoraj spalnice in v kletnih prostorih zapori.

Januarja 1942 se je italijanski vojak, ko je stražil barake, namenoma ustrelil s puško. Kmalu za tem je vojska odšla iz Grahovega, za njimi pa tudi karabinjerji.[17]

Manjša posadka se je nastanila tudi v Martinjaku. Vera Tomec por. Železnikar pripoveduje: »Meseca junija 1941 se je v Martinjaku nastanila manjša italijanska posadka. Oboroženi so bili s puškami, pištolami ter nekaj mitraljezi. Nastanjeni so bili v Premrovovem hlevu oz. nad hlevom. Uporabljali so značilna italijanska vojaška kolesa, komandant enote pa se je prevažal z džipom. Štab posadke je bil pri Rakovcu (Švigelj). V štabu je bil tudi nek nemški oficir, star približno 35 let, stanoval pa je pri Lenčkovih. Vojaki so dosti patruljirali po vasi in bližnji okolici, v prostem času pa so se v gručah zbirali po vasi, največ okrog mostu. Nekako v septembru so vojaki odšli iz Martinjaka. Kasneje smo zvedeli, da so bili taisti vojaki in njihov kapetan prav tedaj v Ložu, ko so napadli partizani.«[18]

KLICE IN ZAČETKI ORGANIZIRANEGA ODPORA

Prav Društvo kmetskih fantov in deklet je bilo tista gibalna sila, ki je pred vojno naš kraj društveno pa tudi politično zelo razgibala. Vnesla je med mladino in prebivalstvo nekaj novega, kar je pomenilo konec arhaičnega načina mišljenja in življenja. Saj je večina mladine uvidela, da mora iz utesnjenih okvirov klerikalizma, ki je bil do tedaj močno usidran med prebivalstvom tega kraja. Ljudje so začeli razmišljati s svojimi glavami ter so postali dovzetni do vsega, kar je peljalo k napredku. V gospodarski in socialni stiski so iskali rešitve v novih, naprednejših idejah ter v enotnejšem in smelejšem nastopanju. Prav Društvo kmetskih fantov in deklet jih je usmerjalo na tako pot, posebno še po letu 1939, ko so od Zveze društev kmetskih fantov in deklet in njenih posameznih funkcionarjev-komunistov začele med članstvo društva prodirati revolucionarne ideje. Veliko zaslug pa je imel pri tem tudi znani predvojni komunist Janez Hribar iz Loža, ki je neposredno močno vplival na posamezne člane društva in s tem na celotno društvo. Te revolucionarne

ideje niso prodirale samo med članstvo društva, pač pa polagoma med prebivalstvo sploh.

Dejavnost Janeza Hribarja

Mimo revolucionarne dejavnosti Janeza Hribarja tudi v tem sestavku ne moremo. Sicer to ne bo celovit prikaz njegove dejavnosti, pač pa le delček, ko je ta dejavnost posegala na področje Grahovega. Zato si oglejmo dele sestavka iz Spominov na Janeza Hribarja, ki jih je avtor tega prispevka spisal za Glasilo Kovinoplastike: ». . . Po omenjenem razgovoru pri Mercini v Starem trgu sva s Šilcem spremila Hribarja do njegovega doma v Ložu. Spotoma nama je vehementno, kot je le on znal, dopovedoval o nujnosti socialistične revolucije, ker parlamentarna demokracija, v kateri naj bi sčasoma prišel na oblast kmečko-delavski element, kar sva midva s Šilcem nekako nevedno zagovarjala, je le iluzija . . . Med omenjenim razgovorom nama je Hribar še marsikaj razlagal, in to s takim žarom ter zanesljivostjo, da ga je bilo poslušati res pravi užitek. Razlagal nama je nekaj o marksizmu, o dialektičnem materializmu, o delavskem razredu, o zmagi proletarske revolucije v SZ in podobno. Moram priznati, da je bilo meni kot mlademu kmečkemu fantu marsikaj tega še 'španska vas'.

Kmalu po omenjenem razgovoru se je pri nas doma v Žerovnici oglasil Hribarjev oče rekoč: »Naš Janez te vabi, da se v nedeljo dopoldne oglasiš pri njem doma v Ložu.« Šel sem in me je prijazno sprejel ter brez kakršnegakoli ovinkarjenja prišel z besedo na dan. Rekel je, da me je na prejšnjem razgovoru dobro opazoval in da se mu zdim »fejst fant«. Spraševal me je, če kaj hodim v cerkev in k spovedi, če verjamem v boga in podobne stvari. Ko je dobil od mene nikalni odgovor, se je še bolj razvnel. Pogovarjala sva se do poznega popoldneva. Obljubil mi je, da mi bo preskrbel knjige, iz katerih bom zvedel še marsikaj, kar me zanima. Preskrbel mi je Razvoj družbe, privatne lastnine in države ter Komunistični manifest. Ko me je tako »oborožil« in v kasnejših razgovorih »zmasiral«, mi je pričel polagoma nalagati nekatere naloge. Občasno mi je dajal razne potiskane lističe revolucionarne vsebine, naj jih previdno raztrosim po vaseh. Seveda sem moral Hribarju o vsaki opravljeni akciji podrobno poročati. Vedno pa mi je naročal, naj bom pri svojem delovanju previden in konspirativen – to besedo sem tedaj prvič slišal. Prav zaradi konspiracije sva se kasneje s Hribarjem le poredkoma dobivala na njegovem domu v Ložu, pa tudi ne pri meni doma v Žerovnici. Največkrat sva se srečevala v Cerknici pri Janku, kjer sem bil zaposlen kot ključavničarski pomočnik. Dobivala sva se tudi na živinskih sejmih v Žerovnici, Grahovem ali v Cerknici, kamor sta z očetom prišla prodajat ali kupovat vole. Ob takih priložnostih mi je kaj izročil ali pa naročal to in ono, obenem pa sem mu moral poročati o opravljenih nalogah in kako uspevam v svojem delovanju, katere ljudi sem pridobil za našo stvar ter kakšen je odziv med prebivalstvom.

Najuspešnejša propagandna akcija, ki smo jo izvedli po Hribarjevem naročilu, je bila v jeseni leta 1939, ko smo za obletnico oktobrske revolucije pripravili velike plakate in jih od sobote na nedeljo razobesili v Grahovem in okoliških vaseh. Plakate mi je pomagal izdelati Srečo Remžgar iz Žerovnice, na njih pa je bil napis: »Proletarci vseh dežel, združite se!« ter narisan srp in kladivo. V spodnjem delu so bila izpisana razna revolucionarna gesla, kot je to naročil Hribar. Po omenjeni akciji sva se prek njegovega očeta domenila za srečanje, ki je bilo na poraščenih senožetih nad Bloško polico. Podrobno sem mu poročal o izvedeni akciji. Zelo je bil navdušen, ko sem mu povedal s kakšnim zanimanjem so ljudje prebirali gesla na plakatih in da so viseli še vso tisto nedeljo v Žerovnici na gasilskem domu, v Lipsenju na nekem skednju ob glavni cesti in na Bločicah ob cesti na Obadavih hruškah ter sredi vasi na vaški lipi. V Grahovem, kjer smo ga nabili na trafiko pred cerkvijo, so ga ljudje prebirali vse dopoldne, ko so prihajali k jutranji in dopoldanski maši. Orožniki so plakat pri običajnem obhodu slučajno odkrili, ker so pred njim videli gručo ljudi ter ga okrog desete ure sneli in odnesli. Plakate sta mi pomagala razobešati še Janez Herbljan in Andrej Ključar-Babčov iz Žerovnice.

Po Hribarjevem naročilu smo zbirali tudi prispevke rdeče pomoči in za španske prostovoljce. Razpečevali smo razne brošure med ljudi: Vprašanje srednjih slojev, Rdeče Trbovlje, Dinamit na Daljnem vzhodu. Vse to smo tudi prebirali z velikim zanimanjem, saj nam je to vlivalo novega revolucionarnega duha in širilo obzorje. O tem sem moral Hribarju poročati in z njim prediskutirati določena vprašanja. Pri takih razgovorih se mi je zdelo, da v njem vse vre in kipi od revolucionarnega zanosa.

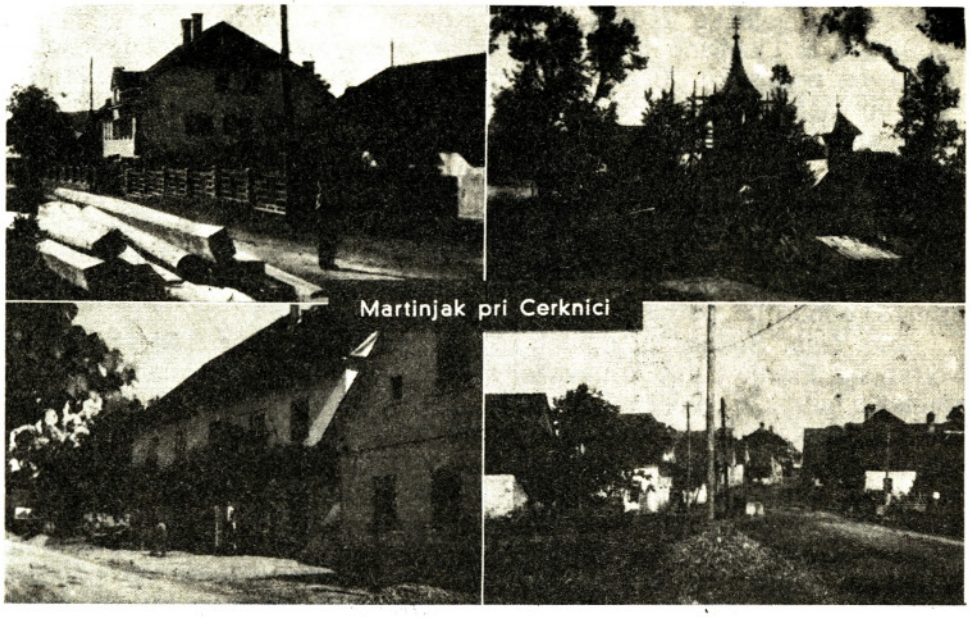

Martinjak pri Cerknici pred drugo svetovno vojno

Ko danes razmišljam o njegovem takratnem načinu revolucionarne dejavnosti, se mi zdi, da Hribar nekako ni imel časa za formalizem, čeprav so bile take okoliščine, da bi lahko že pred vojno v nekaterih krajih sestavil skojevske skupine ali celo partijske celice. V svoji velikanski energiji in zavzetosti za revolucijo je hotel osebno »obdelati« čimveč ljudi in jih navdušiti za socializem in komunizem. Kot pajek je razpredal svoje niti vsepovsod po Notranjski. Čeprav tik pred vojno v tem predelu Notranjske ne bi našli formalno organiziranih komunistov ali skojevcav, razen partijske organizacije v Loški dolini, moramo priznati, da mu je z izvirnim načinom revolucionarnega delovanja uspelo ustvariti neštete klice revolucije, ki so množično pognale že takoj v začetku NOB. Prav plodovi njegovega revolucionarnega delovanja še pred vojno pa tudi klice delovanja prvih komunistov iz leta 1932/33 so ustvarili okoliščine, da so bili že v prvih začetkih NOB sprejeti v Komunistično partijo mnogi dotedanji somišljeniki in sodelavci, kakor bi nenadoma zrasli iz tal, bile so formirane številne partijske organizacije. Ni dvoma, da je bilo v tako nenaden številčni porast komunistov v tem predelu Notranjske vtkano svojevrstno Hribarjevo predvojno revolucionarno delo. Prav to je omogočilo, da je bil že meseca junija 1941 ustanovljen okrožni partijski komite za Notranjsko, katerega član je tedaj postal Janez Hribar. Odgovoren je bil za vojaške zadeve.

Ob takem Hribarjevem revolucionarnem delovanju na področju Grahovega so zrasli številni zagovorniki socialističnih idej in agitatorji: Jože Debevec, Jakob Šilc, Jože Zigmund, Andrej Zabukovec. Stane Šega, Lojze Ule – predvojni član SKOJ, Lado in Ivan Remžgar, Andrej Krašovec, Jože Gabrenja, Andrej Šega, Matija Knap, Miha Šega, Janez Žnidaršič-Jeretov in drugi. Hribar je pridobil tudi Jakoba Šilca iz Žerovnice, uglednega in vplivnega kmečkega fanta, za sopodpisnika proglasa Kaj hočemo, ki ga je Zveza delovnega ljudstva izdala leta 1939. Prav tako je Hribar poslal Lojzeta Uleta iz Žerovnice in Antona Prevca iz Loža na skojevsko konferenco, ki je bila junija 1940 v gozdičku nad Zalogom pri Ljubljani. Tako je Hribar vzgajal nove in nove agitatorje socialističnih idej.«[19]

Vse omenjene tovariše zasledimo že v letu 1941 med organizatorji odpora. Delovanje jim je bilo zelo olajšano že s tem, da med prebivalstvom ni bilo več tiste ekstremne politične razcepljenosti, ki je vladala nekaj let pred vojno. Poleg tega je prihod fašističnega okupatorja ljudi bolj strnil, da so se skoraj enodušno oklenili OF kot edinega faktorja, ki je bil sposoben združevati ljudi v enotno fronto in jih potegniti v neizprosen boj za nacionalno in socialno osvoboditev.

Začetki odpora

Že v prvi polovici maja 1941 je bila v Cerknici ustanovljena prva partijska celica v tem predelu Notranjske, medtem ko je v Loški dolini obstajala že od leta 1939. Sekretar celice je postal Lojze Ule iz Žerovnice, ki je bil zaposlen kot ključavničarski pomočnik pri Janku Sežunu, člana pa sta bila Anton Rožej in Franc Caserman iz Cerknice. Z binkoštne sobote na nedeljo, 7. junija 1941, je bil formiran okrožni partijski komite za Notranjsko s sekretarjem Ivanom Novakom-Očkom. Člani so bili Janez Hribar, ki je bil

zadolžen za vojaške zadeve, Vinko Kristan[19a] za povezavo z vrhniškim področjem in Ljubljano ter Lojze Ule za propagando in finančne zadeve (članarina, prispevki). Julija 1941 je bil dodeljen okrožnemu komiteju France Popit kot inštruktor CK KPS. Prav s prihodom Popita na naš teren se je delo pravzaprav šele razmahnilo z vso širino, medtem ko je bilo dotlej le nekakšno otipavanje. Začelo se je intenzivno navezovanje stikov z ljudmi iz posameznih Društev kmetskih fantov in deklet ter Sokola, ki so že pred vojno imeli napredna in socialistična nagnjenja. Začelo se je širjenje Slovenskega poročevalca med ljudi, propagirali so zbiranje in skrivanje orožja. Iz najbolj zagretih propagandistov in zbiralcev prispevkov za OF so se kasneje formirali odbori OF, partijske in skojevske organizacije.[20]

Tudi člani Sokola so postali aktivni, saj je že maja 1941 prišel na Notranjsko Franjo Lubej in navezal stike s predstavniki Sokola in Društva kmetskih fantov in deklet v Grahovem. Jakob Šilc med drugim navaja: »Maja 1941 je prišel k meni na dom v Žerovnico in k Andreju Zabukovcu v Grahovo Franjo Lubej iz Ljubljane. Pogovarjali smo se o nadaljnjem delu Sokolske čete in Društva kmetskih fantov in deklet. Franjo Lubej je povedal o nalogah, ki nas čakajo v bodoče in da se je napravil razcep v vodstvu Sokola na levico in desnico. Mi smo zato, je dejal, da se naslonimo na demokratično stran in na Sovjetsko zvezo. Ta pot je edina, ki nas lahko privede do popolne osvoboditve in prevzema oblasti v svoje roke pod vodstvom Komunistične partije in OF. Andrej Zabukovec je imel nalogo urediti vso predajo premoženja Sokolske čete, jaz pa premoženje Društva kmetskih fantov in deklet. Mudilo se je, da ne bi okupatorska oblast zahtevala ukinitve in zaplenila premoženje.

Člani odbora društva smo se sestajali na žagi pri Andreju Šegi v Žerovnici, sprejeli smo program OF in pričeli takoj zbirati orožje in strelivo ter denar, hrano in obleke za tiste, ki se bodo vključili v oborožen odpor. Dne 1. oktobra 1941 je bila dana blagajna (tu misli denar) Društva kmetskih fantov in deklet Grahovo v OF, kjer jo je prevzel član okrožnega odbora OF Lojze Ule, prisoten sem bil jaz in blagajnik društva Janez Mavko iz Žerovnice.«[21] Tu moramo Šilca dopolniti v tem, da je bil denar društva iz Grahovega v znesku 2350 lir predan OF dne 4. 10. 1941 in da je temu prisostvoval tudi Andrej Šega. Omenjeni znesek je Lojze Ule nato izročil sekretarju okrožnega komiteja partije Ivanu Novaku-Očku.[22]

Franjo Lubej se je potem še nekajkrat oglasil v Grahovem. Sestajal se je s Štefanom Resinovičem, Stanetom Novljanom, Stanetom Šego in Andrejem Zabukovcem, ki so bili funkcionarji Sokola v Grahovem ter Jakobom Šilcem od Društva kmetskih fantov in deklet. Stane Šega je povedal, da je enkrat z Lubejem prišel tudi Marjan Brecelj za krščanske socialiste, ki pa jih v Grahovem ni bilo. To so bila le nekakšna otipavanja terena, konkretna organizacija OF, terenska oziroma vaška ali okrožna, pa ni bila postavljena vse do julija 1941, ko je bil na Perkosu (gostilna Kraševec) formiran okrožni odbor OF za cerkniško okrožje.[23]

Potrebno je popraviti podatek o formiranju okrožnega odbora OF za cerkniško okrožje, kakor je zapisan v NL II. V omenjenem okrožnem odboru je bil namreč tudi učitelj Franc Čebohin, Ivan Novak pa ni bil sekretar tega odbora. Omenjeni okrožni odbor na terenu ni zaživel in ni deloval, kot bi moral.Sestavljen je bil res predstavniško (sokoli, DKFID, krščanski socialisti (Mehle) in KP), vendar pa iz ljudi, ki so bili zgolj le predstavniki (razen Novaka), niso pa delovali širše na terenu, da bi ustanavljali vaške odbore OF. Omenjeni odbor OF je obstajal le kakšna dva meseca, meseca oktobra 1941 pa je bil formiran nov okrožni odbor OF (sestanek je bil v gostilni na Bloški polici). V njem so bili: Ivan Novak-Očka kot sekretar ter člani Jože Zigmund iz Žerovnice, Lojze Bukovac z Rakeka, Ludvik Lovko iz Cerknice, Jože Pirc z Rakeka in Lojze Ule iz Žerovnice, vsi že preizkušeni aktivisti OF in partije. Po aretaciji Ivana Novaka 22. 10. 1941 je postal sekretar okrožnega odbora OF za cerkniško okrožje Ludvik Lovko, blagajnik pa Lojze Bukovac.[24]

Porajanje terenskih odborov OF, partije in SKOJ

Začelo se je prav kmalu po prihodu okupatorja v naše kraje. Najprej z zbiranjem in skrivanjem orožja in streliva, ki je ostalo po raznih bunkerjih Rupnikove linije ter odmetano po bližnjih gmajnah. Direktivo za zbiranje orožja je dala Komunistična partija oziroma okrožni komite partije za Notranjsko, ki je bil ustanovljen že v noči od 6. na 7. junij 1941 v Cerknici. Tisti, ki so že bili člani partije ali njeni simpatizerji, so se začeli povezovati in pritegovati še nove ljudi, najprej posamično. Posamično in nepovezano v trdno organizacijo in so začeli tudi s propagando za odpor proti okupatorju, z razširjanjem Slovenskega poročevalca in drugega propagandnega gradiva.

Prav tako so posamezniki zbirali denarne prispevke za OF in partijo. Ustanavljanje jeder OF pa se je začelo v mesecu juliju 1941, ko je bil v Grahovem ustanovljen prvi vaški terenski odbor OF.[25] Stane Šega pripoveduje o tem: »Dva dni pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo (20. 6. 1941) je prišel k meni na dom v Grahovo Ivan Novak-Očka, ki ga je pripeljal Lojze Ule. Še isti dan sem zbral zanesljive prijatelje na sestanek, ki je bil na našem, Matevžkovem kozolcu. Poleg Novaka, Uleta in mene so bili na sestanku: Tone Jakopin, Janez Levar, Jože Gabrenja, Andrej Kraševec (pred vojno obsojen zaradi komunizma), France Krajc, Jože Gornik, Tone Zgonc in sin trgovca Matija Krajc, ki pa je bil kasneje izključen iz odbora, ker se je pokazal kot simpatizer oziroma aktivist plave garde. Tudi Tone Jakopin se kasneje ni udeleževal sestankov zaradi prisotnosti Matije Krajca, ki mu kot sinu kapitalista ni zaupal. Vodja vaškega odbora OF sem bil jaz. Zaradi varnosti smo se razdelili na trojke in tako razdelili tudi vas. Odbor je takoj pričel z intenzivnim delom in propagando za OF med prebivalstvom. Poleg pridobivanja novih simpatizerjev OF smo nadaljevali z zbiranjem orožja in streliva, širjenjem Slovenskega poročevalca ter zbiranjem obveščevalnih podatkov o ljudeh, ki so simpatizirali z okupatorjem ali bili sovražni do OF. Vse smo registrirali. Za razne beležke je obstajalo šifriranje, sestavljeno iz številk. Kasneje smo vključili v delo odbora tudi mojo mamo Marjeto Šega, ki se je kot babica lahko gibala po terenu in pri tem raznašala propagandni material kar v babiški torbi.

Nadaljnji sestanki vaškega odbora so bili tudi pri gostilničarju Ogrincu, ki je bil vključen v delo OF. Imel sem stike tudi z Jakobom Šilcem v Žerovnici, Matevžem Drobničem na Bločicah in Ludvikom Žnidaršičem iz Martinjaka. Na naše sestanke sta kasneje prihajala tudi Ludvik Lovko in France Caserman iz Cerknice, ki sta bila okrožna aktivista OF. Sestanki so bili v Žerovnici v Pirmanovem čebelnjaku. Tu sta bila prisotna Matija Knap in Jože Zigmund iz Žerovnice, prav tako okrožna aktivista OF.

Proti koncu leta 1941 smo v delo OF vključili tudi mladinke. Zelo aktivne so bile Tončka Drobnič, Jelka Primožič-Prhne, Amalija Gornik, Fanči Otrin in druge. Delovale so nepovezano, tako da ena za drugo niso vedele. V začetku leta 1942 pa smo jih povezali najprej v mladinsko organizacijo, kasneje pa tudi v skojevsko skupino.

Enkrat januarja 1942, sestanek je bil v mali sobi naše gostilne, smo se dogovarjali, kako bi izvedli oborožen napad na karabinjersko postajo v Grahovem. Dogovoru je prisostvoval tudi Lojze Ule kot član okrožnega komiteja partije. Kot povabljen je bil navzoč tudi Tone Urbas, bivši graničarski narednik, ki naj bi nam kot vojaško izšolan človek pomagal. Pripravljeno je bilo orožje in nekaj opasačev z municijo. Poskus ni uspel, ker je tisto noč močno snežilo, bilo je že kar blizu 40 cm snega. Napravili pa smo podroben načrt. Matija Krajc tedaj že ni bil več član vaškega odbora OF, ker mu nismo zaupali.«[26]

Tončka Drobnič pripoveduje o delu skojevcev: »V letu 1941 še nisem bila organizirano vključena v delovanje OF, vedela pa sem, da obstaja in

Krajčeva hiša (»Na vagi«) v Grahovem, kjer je bila pred drugo svetovno vojno pisarna Društva kmetskih fantov in deklet. Leta 1943 je bila v njej domobranska postojanka s Kremžarjem na čelu. Med domobranci je bil tudi pesnik France Balantič. V noči od 23. na 24. november 1943 so postojanko napadle enote Tomšičeve brigade in jo uničile. Pri tem je bilo ubitih ali pa je zgorelo okoli 30 domobrancev

deluje v vasi, saj sem prejemala Slovenskega poročevalca, ki mi ga je dajal Jože Gabrenja-Petrov. Včasih sem ga dala prebrati tudi drugim zanesljivim dekletom. V SKOJ sem bila sprejeta marca 1942, sprejel me je Stane Šega ob navzočnosti Matije Knapa iz Žerovnice in Franceta Casermana iz Cerknice. Takrat so bile sprejete v SKOJ tudi Jelka Primožič, Amalija Gornik in Fanči Otrin iz Grahovega. Grupo sem vodila jaz. Sestanek je bil neko nedeljo popoldne na vrtu gostilne Kraševec na Perkosu, v bližini grahovskega pokopališča. Naslednji sestanek skojevske grupe, ki se ga dobro spominjam, je bil v drugi polovici junija 1942 in sicer na Kovačnici nad cesto proti Bločicam. Sestanek je vodil Stane Šega, ki nam je bral 'Delo', ki je pisalo o smrti Toneta Tomšiča, ki so ga bili ustrelili Italijani. V 'Delu' so bili tudi drugi članki, kar vse smo na tem sestanku prebrali in razpravljali o vsebini. Pogovarjali smo se tudi o našem tekočem delu in nalogah, predvsem o širjenju Slovenskega poročevalca, pridobivanju novih mladincev za delo v mladinski organizaciji, odkrivanju nasprotnikov osvobodilnega gibanja itd. Zelo veliko smo delali na zbiranju hrane in drugega materiala za partizane, predvsem za četo, ki se je zadrževala na Križni gori.«[27]

V vasi Žerovnica je bil ustanovljen vaški odbor OF v avgustu 1941. O tem pripoveduje Jože Zigmund: »O Osvobodilni fronti sem bil najprej slišal od Ivana Remžgarja, gostilničarja v Zerovnici, ki je bil znan naprednjak in zanesljivo naš človek. Čitati mi je dal Slovenskega poročevalca in neki Bilten št. 1 in 2.[28] Z Remžgarjem sva večkrat razpravljala o političnih zadevah ter o organizirani borbi proti okupatorju. Prvi vaški odbor OF v Žerovnici je bil na pobudo Lojzeta Uleta ustanovljen konec avgusta 1941. Sestanek je bil v prostorih Remžgarjeve gostilne. Za člane odbora so bili izbrani: Janez Ule, Lojze Škrlj in jaz. Kmalu za tem so bili v odbor pritegnjeni še Matija Knap, Tone Telič-Teličev, France Janežič in drugi. Sodelavcev OF pa je bilo še več, tako Jakob Šilc, Andrej Šega, Andrej Turšič, Amalija Jenc por. Ule in Tone Janežič. Poleg običajnih nalog je odbor prepričeval vaščane, da naj se ne odzivajo na okupatorjev poziv o oddaji orožja in naj orožje skrivajo, ker bo še prav prišlo za oborožen odpor. Vaščani so te nasvete upoštevali in v vasi ni bilo nobenega znanega primera, da bi kdo oddal orožje okupatorskim oblastem. Koliko je bilo shranjenega orožja in municije, se je pokazalo v dneh okrog 11. maja 1942, ko je veliko vaških fantov oboroženih sodelovalo z Rakovško četo pri napadu na italijanske kamione v Grahovem.«[29]

Vas je bila politično razgibana in Slovenski poročevalec je prišel skoraj v vsako hišo; zaupanje v ljudi je bilo veliko. Še preden je bil ustanovljen odbor OF, so aktivisti propagirali ne samo med vaščani, ampak tudi med italijanskimi vojaki, ki so po razbitih utrdbah Rupnikove linije zbirali železje. Tako je Jakob Šilc od Lojzeta Uleta dobil konkretno nalogo, da po razrušenih bunkerjih na Kovačnici, kamor so še hodili italijanski vojaki, raztrosi letake v italijanščini. O tem je komandant komande karabinjerjev v sektorju Cerknica Adolfo Marras dne 23. 6. 1941 poslal na več naslovov dopis naslednje vsebine:

»Predmet: Propagandni tisk komunistov.

Danes ob 8. uri zjutraj je šel, da bi opravil delo, korporal Casas Giuseppe iz 17. kompanije 2. regimenta minercev Genio, nastavljen v Grahovem, v neko porušeno utrdbo pri Grahovem. Tam je naletel na dva tipkana letaka komunistične vsebine v italijanščini.

Omenjeni korporal je letaka oddal komandantu kompanije, ta ju je predal višjim.

Vojska v Grahovem je bila o tem takoj obveščena. Podvzeli smo raziskovanje o razširjenosti letakov. Do sedaj je izid negativen. Dal sem nalog komandantu postaje v Grahovem, naj okrepi opazovalno in preiskovalno službo, da se zatrejo morebitni novi poskusi razširjanja sramotilnih letakov.«[30]

Šilc je omenjene letake raztrosil v dveh ali treh utrdbah, iz nadaljnjih sočasnih italijanskih pa ni zaslediti, da bi Italijani našli kaj več letakov. Iz tega se da sklepati, da italijanski vojaki, ki so šarili po omenjenih razbitih utrdbah, zagotovo niso oddali svoji komandi vseh letakov, pač pa so jih obdržali in jih prebirali.

Zelo prizadeven član vaškega odbora OF v Žerovnici je bil Matija Knap, ki je kaj kmalu postal član SKOJ in za tem član partije ter član okrožnega odbora OF za cerkniško okrožje. Predvsem je sprva deloval med vaško mladino tudi zunaj svoje vasi. Pravzaprav se je njegovo delovanje nadaljevalo še iz Društva kmetskih fantov in deklet Grahovo v leta okupacije. V vasi je poskrbel, da se je tudi mladina organizirala. O tem pripoveduje Amalija Jenc por. Ule: »Decembra 1941 sem bila kot mladinka sprejeta v

SKOJ skupaj z Alojzem Škrljem. Sprejel naju je Matija Knap. Sestanek je bil v Pirmanovem čebelnjaku. V vasi je delovala tudi mladinska organizacija, katere člani so bili: Alojz Štenta, Janez Drobnič, France Žnidaršič-Tihincov, Janez Intihar, Tone Godejša, Vera Vesel-Tešova, Tone Hribar, Jože in Tone Jenc, Ivanka Šilc, Lado Šega, Anica Mulec, Tone Škrlj, Andrej Telič in Lojze Ključar. Sekretarka mladinske organizacije je bila Anica Mulec.«

Marca 1942 je bil sestanek pri Korenovem skednju. Od dotedanjih mladincev so bili sprejeti v SKOJ Anica Mulec, Lojze Ključar in Andrej Telič. Za sekretarko SKOJ je bila izbrana Amalija Jenc por. Ule. »Sestanke smo imeli v raznih hlevih ali pod kozolci, kjer smo se dogovarjali o delu, brali Slovenskega poročevalca in se seznanjali o pomenu OF in o borbi proti okupatorju. Še aktivnejši pa smo postali, ko se je na bližnji Križni gori zadrževala Rakovška četa. Nekateri borci te čete so večkrat prišli v bližino vasi na Ledine ali bližnjo gmajno, kjer smo se mladinci in skojevci z njimi sestajali, jim prinašali zbrano hrano ter jim posredovali razne informacije. Še posebno so se naši mladinci in skojevci izkazali 11. maja 1942, ko so borci Rakovške čete napadli v Grahovem italijanske kamione.«[31]

O malem šmarnu – 8. septembra 1941 – je bil v gostilni Ogrinc na Bločicah sestanek simpatizerjev OF, kjer so formirali vaški odbor OF. »Sestanek je vodil Lojze Ule. V odbor so bili izbrani Janez Žnidaršič-Mihov, Janez Žnidaršič-Jeretov, Andrej Žnidaršič-Mihov in Andrej Žnidaršič-Štefanov. Vaški odbor je imel povezavo tudi z Bloško polico in Radlekom, kjer so prejemali Slovenskega poročevalca Tone Hren, France Mlakar in Ludvik Modic na Bloški polici ter Anton Maček v Radleku.«[32]

Decembra 1941 je Lojze Ule na Bločicah formiral partijsko organizacijo, ki so jo sestavljali: Janez Žnidaršič-Mihov kot sekretar ter člani Matevž Drobnič, Janez Žnidaršič-Jeretov in Tone Intihar-Cikotov.[33] Sestanek je bil neko nedeljo dopoldne v gostilni Ogrinc. Tu so bili tudi skoraj vsi naslednji sestanki, partijski in OF. Kadar je bil sestanek na delavnik zvečer, je gostilničarjeva hčerka Ivanka Ogrinc opazovala pred hišo, da ne bi kdo od nepoklicanih pod oknom prisluškoval. Tako je nekoč, ko je v hiši potekal partijski sestanek, presenetila pod oknom Mrtinovcevega Matijo, se z njim zapletla v pogovor ter ga s tem odvrnila od prisluškovanja.[34]

V marcu 1942 je prišel na Bločice Matija Knap in iz aktivnih mladincev formiral skojevsko skupino, v kateri so bili: Drago Žnidaršič, Matija Kovačič, Ludvik Lunder in Alojz Žnidaršič-Ta starih; aktivno je delovala vse do italijanske ofenzive julija 1942.[35]

Za vas Lipsenj z zaselki Podšteberk, Sv. Štefan in Goričice je bil formiran odbor OF oktobra 1941, ko je na pobudo Lojzeta Uleta Matija Joželj sklical zanesljive ljudi iz vasi. Sestanek je bil pod Šegovim kozolcem na Lipsenju v večernih urah. Sklical je tiste vaščane, ki so že dotlej prebirali Slovenskega poročevalca in zbirali orožje po bližnjih bunkerjih za partizane. Formiran je bil odbor OF, ki so ga sestavljali: Matija Joželj, Matevž Šega, Tone Urbič, Stanko Gradišar in Filip Joželj. Odbor je vodil Matija Joželj. Nekoliko kasneje so bili v odbor pritegnjeni še Alojz Gradišar, Alojz Mahne, Tone Grbec, Matevž Mahne in kovač Miha Šega, ki je bil blagajnik.

Maja 1942 je Matija Knap na Lipsenju formiral skojevsko skupino, ki so jo sestavljali: Zofka in Malka Debevec, Pepca Šušteršič, Micka Šega, Meri Šega-Telič in Tone Truden.

Prav tako je v maju 1942 Matija Knap predložil za sprejem v partijo Matijo Jožlja in Matevža Šego. Kmalu za tem je na Lipsenj prišel nek tovariš iz Loške doline, ki ju je dokončno sprejel. Nekoliko za tem sta bila v partijo sprejeta še Alojz Gradišar od Sv. Štefana in Lojze Ule-Uleč z Goričice.[36]

Na Lipsenju je bil zelo vnet pristaš OF kovač Miha Šega, predvsem pa zbiratelj orožja, posebno pušk in streliva. Te puške je odkupoval po 5 dinarjev ter jih skrival za partizane. V bližini vasi Lipsenj je bila še pred vojno razpadajoča cerkvica sv. Roka, ki pa je še imela streho. Ko so gradili Rupnikovo linijo, je imela v njej komanda utrjevalnih del skladišče orožja in razstreliva. Ob razpadu Jugoslavije so vojaki cerkvico podminirali. Vendar so vaščani v ruševinah še našli kakšno nepoškodovano puško in še marsikaj. Puške so otroci prodajali Mihu Šegi, nekaj pa tudi sami skrivali pa so jim jih fantje iz vasi potem pobrali. Šega je imel zbrano orožje nekje zakopano.[37]

Na Gorenjem Jezeru so bili prvi stiki za OF vzpostavljeni nekako avgusta 1941, že septembra pa je bil prvi sestanek somišljenikov OF. Tega sestanka so se udeležili Stane Gerl, Jakob Mahne, Rudolf Škrbec, Anton Janežič, Polde Mulc-Mramorjev in Ivan Petrič-Vragov. Sestanek je bil v gostilni pri Vragu; vodil ga je Lojze Ule, razložil temeljne točke OF in nakazal naloge kot član okrožnega komiteja partije. V isti gostilni je bil naslednji sestanek v

večernih urah novembra 1941. Poleg zgoraj imenovanih so se ga udeležili Nace Štirn, učitelj Ladislav Furlani, Janez, Jakob in Mirko Kranjc, Jakob Mulc-Mramorjev, France Telič-Županov, Janez Avsec-Tomažev, Ivan in Stanko Martinčič, vsi iz Gorenjega Jezera ter Urbanov Janez z Laz. Tudi ta sestanek je vodil Lojze Ule. Tedaj je bil izbran naslednji odbor: Ivan Petrič kot predsednik odbora ter člani Stane Gerl, Jakob Mahne, Rudolf Škrbec, Anton Janežič, in Polde Mulc-Mramorjev. Za blagajnika je bil določen Jakob Mahne. Ivan Petrič se je kot predsednik odbora kasneje povezoval z Matijo Knapom in od njega prejemal navodila za delo. Omenjeni odbor je predvsem razširjal Slovenskega poročevalca po vaseh in pridobival ljudi za OF. Zbirali so orožje, ki ga je bilo v teh krajih precej od razpadle jugoslovanske vojske in evidentirali tistega, ki so ga nekateri vaščani imeli že skritega.

Delovanje omenjenega odbora OF je potekalo vse do torka po binkoštih, 26. maja 1942, ko so vas obkolili Italijani ter večino članov odbora aretirali.

V začetku 1942 je Matija Knap na Gorenjem Jezeru formiral skojevsko skupino, ki je pridno delovala. V njej so bili Stane Gerl, Ivan Petrič, Rudolf in Ivan Škrbec, Vera Župajna, Ivanka Mulc-Mramorjeva in Vida Petrič-Vragova.[38]

V Martinjaku v letu 1941 ni bilo odbora OF ali kake druge organizacije NOG, bili pa so posamezni simpatizerji OF. Zaradi posebne mentalitete ljudi v Martinjaku jih spočetka ni bilo mogoče med seboj povezati v odbor OF, čeprav so ti ljudje vedeli eden za drugega, da delajo za OF. Nekakšen informativen sestanek je bil sklican v začetku decembra 1941. Organiziral ga je Ludvik Lovko iz Cerknice v gostilni pri Medenu. Na sestanku so bili Ludvik Žnidaršič-Šentkov, Franc Obreza, France in Tone Rožanc, Janez Matičič in gostilničar Janko Meden. Kasneje pa so se redno sestajali Ludvik Žnidaršič-Šentkov, Janko Sežun, Janez Rožanc in Tone Palčič, ki naj bi bili nekakšen odbor OF. Na sestanke sta prihajala Franc Caserman in Matija Knap. Čeprav odbor formalno ni obstajal, je bil Ludvik Žnidaršič nekakšen povezovalec. Z njimi je posebno v letu 1942 dosti delovala Brinovceva Francka.[39]

Pomembno zbirališče v Martinjaku, kamor so se zatekali aktivisti OF in obveščevalci, je bila hiša Tomčevih. Vera Tomec por. Železnikar pripoveduje:

»Že leta 1941 so k mojemu očetu Ludviku Tomcu, ki je bil rojen v Loški dolini in imel tam precej znancev in prijateljev, prihajali 'na obisk' domačini iz Loške doline. Spominjam se Ivana Petriča-Belmalenskega, Franceta Plosa iz Markovca, Barage iz Kozarišč, Naceta Voljča-Frica iz Starega trga, Levčkovega Vinka iz Iga vasi in Frančka Pelana-Adamčka iz Loža. Prihajali so ponoči in se z očetom dogovarjali. Kolikor mi je znano, v letu 1941 v Martinjaku ni bilo organizirane OF. Tudi naša družina ni imela v Martinjaku nobene povezave z OF. Slovenskega poročevalca smo prejemali iz Loške doline od imenovanih tovarišev. V letu 1942 pa se je organizacijsko delovanje v Martinjaku razmahnilo. Že meseca marca 1942 sem bila zaradi dotedanjega delovanja sprejeta v partijo. Sprejel me je Ludvik Lovko iz Cerknice. Vezana pa nisem bila v nobeno partijsko organizacijo. K nam so pogosto prihajali znani aktivisti OF Ludvik Lovko, Matija Knap in Julka Mihelčič. Na teh sestankih smo se dogovarjali glede mladinske oziroma skojevske organizacije, ki sem jo vodila. V SKOJ so bili vključeni Vine Turk, trgovski pomočnik pri Kravanji v Cerknici ter Milan Bajc in Miro Majer-Grudnov iz Cerknice. V mesecu juliju 1942, še pred italijansko ofenzivo, pa smo v SKOJ sprejeli še Marijo Uršič, Ernesto in Milko Tomec in Terezijo Štritof iz Martinjaka. Na naše sestanke je hodila tudi Milena Nagel. Sestanki so bili običajno pri nas doma ali pa kje v naravi.«[40]

Tudi Tone Prevec iz Loža v svoji izjavi prej omenjeno potrjuje:

»Leta 1942 sem bil postavljen za sekretarja okrožnega mladinskega komiteja za Notranjsko, katerega član je tedaj bil tudi Matija Knap. Spominjam se, da mi je pripovedoval, da je z njim od januarja 1942 po mladinski liniji sodelovala tudi Vera Tomec iz Martinjaka. Kot sekretar okrožnega mladinskega komiteja sem se večkrat oglasil na njenem domu, kjer smo imeli mladinski aktivisti sestanke.«[41]

Mladinska organizacija v Martinjaku je bila zelo aktivna in je delovala v povezavi z grahovsko in cerkniško mladino. Vera Tomec por. Železnikar pripoveduje: »Povezava po mladinski liniji z Grahovim je potekala leta 1942 in 1943 nepretrgoma. Redno dvakrat tedensko sem nosila razno literaturo in letake v Grahovo, kjer so jih trosile Otrinove – Fanči, Danica ter njuna mama. 6. junija 1942 so italijani zaprli Fanči in jo po desetih dneh izpustili. Ovadila jo je žena orožnika Slaka, da je po Grahovem zbirala hrano za partizane. Pred italijansko ofenzivo julija 1942 so z OF v Martinjaku sodelovali še

Francka Kovačič-Brinovceva, Ludvik Žnidaršič-Šentkov, Razdrihovi in Janez Puntar-Brinovcev.«[42]

V Martinjaku je bil dober obveščevalni center pri Tomčevih, katerega osrednja osebnost je bila Vera Tomec, pomagali pa sta ji sestri Milka in Ernesta. Milka Tomec por. Troppan pripoveduje naslednje: »Že v letu 1941 ter ves čas vojne je bil pri nas doma v Martinjaku nekakšen obveščevalni center, kjer smo zbirali obveščevalne podatke z Rakeka in iz Cerknice. Jaz sem obiskovala meščansko šolo na Rakeku, kamor sem se večinoma vozila s kolesom in sem zbrane podatke – pismene ali ustne – prinašala sestri Veri.

Zbrane podatke je Vera urejala ter jih oddajala, najprej partizanom iz Rakovške čete, ki je bila nekje na Križni gori, ko pa se je ta četa vključila v Zidanškov bataljon, pa njihovemu obveščevalnemu centru. Kasneje je obveščevalne podatke Vera dajala OC VOS in OZNA. Stike je imela s Tonetom Kovačem, Danimirjem Matkom in drugimi, ki so prihajali k nam domov. Mnogo obveščevalnih poročil sem dobivala od nekaterih železničarjev na Rakeku o dogajanju na železnici (prihodi posebnih vlakov, vsebina vagonov in podobno). Od drugih infomatorjev sem prejemala podatke o dogajanjih v sovražni postojanki na Rakeku in v Cerknici, namerah sovražnika in podobno. Napisane podatke sem skrivala v votlih delih kolesa.«[43]

Razkrinkanje plavogardista Matije Krajca

Omenjeno je bilo, da je bil Matija Krajc iz Grahovega, sin trgovca in kapitalista Alojzija Krajca, odstranjen iz odbora OF, ker se je izkazalo, da je Mihailovićev privrženec. Kako je bilo s Krajcem, pripoveduje njegov takratni prijatelj Stane Šega:

»Z Matijo Krajcem iz Grahovega sva bila še pred vojno prav dobra prijatelja, oba sva sodelovala pri Sokolu. Že leta 1941, takoj po prihodu okupatorja, je pokazal interes za borbo proti njemu. Tako sem ga vključil v prvi odbor OF, ki je bil ustanovljen julija ali avgusta 1941, tudi zato, ker je bil član Sokola, da bi predstavljal to organizacijo v odboru. Dobro sem vedel, da Matija kupuje in zbira orožje, a sprva sem mislil, da za partizane. Vedel sem tudi, da ga ima skritega v hlevu, v tako imenovanem 'trahtarju', lijaku za seno, ki je imel spodaj dvojno dno, na vrhu pa naloženo seno. Imel je skupaj 18 pušk, 60 kragujevskih ročnih bomb in dve češki zbrojevki.

Že leta 1941 me je Matija poklical k sebi na dom, kjer sva poslušala angleški radio za Jugoslavijo, ki je pozival, naj počakamo z odporom proti okupatorju do znaka iz Londona, Matija mi je govoril tudi nekaj o Mihailoviću. Tako sem spoznal, kam Matija meri. Vse to sem povedal Ivanu Novaku-Očku, ki je bil sekretar okrožnega komiteja partije. Očka je dejal, da naj Matijo še naprej obdržimo v terenskem odboru OF, vendar naj ga nadzorujemo. Nekako novembra 1941 je Matija Krajc kupil na Bloški polici puško, jo prinesel domov ter postavil kar za vrata v skednju.Ravno tedaj pa so Italijani po vasi delali preiskave in puško našli. Matijo so aretirali in ga imeli dva meseca zaprtega v Cerknici. Njegov oče, ki je vedel, da sva z Matijo dobra prijatelja, saj sem bil pri njih kot doma, me je prosil za božjo voljo, naj hitro pospravim, če je še kaj takega skritega pod njihovo streho. Ker sem za orožje vedel, sva šla z Gregorčim Ludvetom v hlev kot da opravljava živino, odprla 'trahtar', pobrala orožje in ga zakopala v gnoj pred hlevom. Ponoči pa smo to orožje terenci prenesli v naš hlev. Že čez dva dni smo ga prenesli h kapelici nad Grahovim, na staro pot, ki vodi proti Martinjaku, ga spravili v velik lesen zaboj ter zamaskirali. Sredi januarja 1942 je Janez Zgonc-Grabnarjev na sankah po stari poti prepeljal orožje do Martinjaka, kjer ga je prevzela večja skupina partizanov, ki jo je vodil Alojz Popek-Vandek. Orožje so prenesli na Kožljek. S to skupino je bil tudi Novozelandec Frenk, ki je tedaj nesrečno padel ter si poškodoval hrbtenico. Ko je Matija Krajc po dveh mesecih prišel iz zapora, me je vprašal, kam sem dal skrito orožje. Povedal sem mu, da sem ga dal partizanom. Tedaj se je Matija izrazil: 'A, taka prasica si ti.' S tem je dokončno razkril, za koga je pravzaprav zbiral orožje, saj se je že prej večkrat pohvalno izražal o Mihailoviću. Končno smo ugotovili, da je bil Matija organizator plave garde. To je očitno pokazal tudi ob napadu partizanov na italijanske kamione v Grahovem 11. maja 1942, ko je sicer odšel z drugimi fanti v grmovje, vendar pa je tam skušal zbrati svojo skupino in jo organizirati na svojstven način. S polnim nahrbtnikom jedače in pijače je odšel prek Bločic in Bloške police na Križno goro, kjer se je preoblekel v jugoslovansko oficirsko uniformo. Tam je zbral manjšo skupinico fantov in jim točil vino. Ko sem bil o tem obveščen – bil sem pri neki drugi oddaljeni skupini – sem tja poslal nekoga z naročilom, naj prepriča fante o škodljivem delovanju Matije in fante pripelje v našo skupino. Vsi

fantje, razen enega, so se nam pridružili in tako je ostal Matija izoliran in prepuščen sam sebi. Odšel je v Podšteberk in se na Urbkovem (Gerbecovem) kozolcu preoblekel v civilno obleko, tam pa pustil uniformo in pištolo, kar je kasneje Urbek izročil meni. S tem je bil Matija Krajc razkrinkan kot plavogardist in v tem kraju ni imel nobene zaslombe več in ne somišljenikov. Kmalu za tem se je z vso svojo družino odselil v Ljubljano.«[44]

Transformator med Lipsenjem in Žerovnico, kjer je od februarja do 7. aprila 1942 delovala rotociklostilna tehnika, v kateri je Lojze Ule razmnoževal Slovenskega poročevalca

Propaganda in tisk

S propagando proti okupatorju in za OF so začeli v teh krajih že zelo zgodaj, takoj ko so začele prihajati prve številke Slovenskega poročevalca. Sprva je prihajal Poročevalec iz Ljubljane s Pečnikovim avtobusom v Novo vas, kjer ga je prevzemal Tone Šraj ali pa Jože Korošec s Hudega vrha. V Ložu ga je prevzemal Tone Prevec. Po drugi poti pa je avtoprevoznik Štirn z Vrhnike Poročevalca dostavljal na Rakek do elektromonterja Ivana Kralja ali pa v Cerknico k Janku Sežunu, kjer ga je prevzemal Lojze Ule. Prihajalo je le malo izvodov, ki pa zaradi vse večjega porasta somišljenikov in aktivistov OF niso zadoščali. Razdeljevali so ga sprva le najzanesljivejšim s parolo: »Ko prebereš, daj naprej«, tako je največkrat en izvod Slovenskega poročevalca krožil po vsej vasi. Za predel Grahovega in okolico ga je prinašal Lojze Ule. Kaj kmalu pa so z dostavo iz Ljubljane nastale nekakšne težave, postala je neredna. Zaradi tega je okrožni komite partije sklenil, naj bi osnovali svojo ciklostilno tehniko. Vodil jo je Lojze Ule.

Že julija 1941 je Vinko Kristan, ki je bil član OK KPS za Notranjsko, od nekod prinesel ciklostilni aparat na valjček s čednim ohišjem in rolo pokrovom. Tega je Lojze Ule namestil v podzemni jami nad Veselovim mlinom v Žerovnici, kjer je potem razmnoževal Slovenskega poročevalca. Matrice za razmnoževanje so sprva prihajale iz Ljubljane, od koder jih je prinašala Minka Sodja, ki je bila pri Ivanu Kralju na Rakeku. Tam jih je dvigoval Lojze Ule. Ko je tudi to odpadlo, je Lojze Ule začel pisati matrice sam s pisalnim strojem, ki ga je dobil pri Žagarju na Rakeku. Potrebne matrice in ciklostilni papir pa je dostavljal avtoprevoznik Štirn s svojim kamionom, kadar je za

trgovce v Cerknico pripeljal različno blago iz Ljubljane. Nekoč je pripeljal dva velika zaboja papirja in ju dostavil pred Logarjevo mesnico in pred trgovino Kranjc, ne da bi komurkoli kaj povèdal. Vsa sreča, da sta to zapazila Bine in Slava Logar, ki sta bila oba že člana partije in sta vedela kam sodi papir. Obvestila sta o tem Lojzeta Uleta in papir so nato skupaj shranili – nekaj na Žumrov kozolec, nekaj pa k advokatu Tavčarju, od koder pa ga je bilo treba umakniti drugam zaradi nevarnosti preiskav.[45]

Slovenskega poročevalca so na glavna zbirališča transportirali v nalašč za to predelanih pločevinastih posodah za petrolej (kantah). Prevažala sta jih z Meletovim avtobusom šofer Milan Mele in sprevodnik Franček Pelan-Adamček, mnogokrat pa tudi s Turšičevim kamionom Tone Zidar in Janez Mele-Primšar. Za predel Grahovega je Slovenskega poročevalca prinašal Lojze Ule in ga razdelil za posamezne vasi: za Grahovo ga je prevzemal Stane Šega, za Žerovnico Matija Knap, Jože Zigmund ali pa Jakob Šilc, za Lipsenj Matija Joželj in za Gorenje Jezero Ivan Petrič. Za Bločice ga je avtobus pripeljal neposredno iz Cerknice in ga dostavljal pred gostilno Ogrinc, kjer ga je prevzemala Ivanka Ogrinc in ga nato izročala Janezu Žnidaršiču-Mihovemu. V Martinjaku je prevzemal Slovenskega poročevalca Ludvik Žnidaršič-Šentkov.[46]

Ljudje so Slovenskega poročevalca in drug propagandni material radi prebirali, nekateri seveda bolj korajžno in z zanosom, drugi pa polni strahu in nezaupljivosti. Vendar pa je pisana beseda o ciljih OF in smislu NOB prodirala skoraj v vsako vas in do posameznika ter tako olajševala delo aktivistom OF in KP pri pridobivanju novih simpatizerjev in sodelavcev. Bila je tudi večja pripravljenost ljudi za vsakovrstno pomoč partizanom. Dosti smeleje so se ljudje opredeljevali za NOB tudi s porastom uspešnih partizanskih akcij proti okupatorju. Že partizanski napad na italijansko posadko v Ložu in v Bezuljaku, 19. oktobra 1941, je močno odjeknil med tukajšnjim prebivalstvom. Dne 11. maja 1942 pa je 1. četa Zidanškovega bataljona, v kateri so bili večinoma fantje iz bivše Rakovške čete, napadla italijanske kamione v Grahovem. To je pomenilo višek aktivističnega dela in dan splošne vstaje v Grahovem in okoliških vaseh.

11. maj 1942, dan splošne vstaje

O napadu Rakovške čete na italijansko kolono v Grahovem je v NL II na strani 50 in 51 pisal Tone Kebe. Povedati pa je treba še nekaj pomembnih stvari, ki so se dogajale tisti čas.

Vodilni aktivisti OF v tem predelu so že dalj časa opozarjali, da bi bilo treba v tem kraju izvesti kakšno partizansko akcijo, ki naj bi pripomogla, poleg že dobro organizirane OF in mladine, k večjemu odločanju za odhod v partizane.[47]

Povzemamo iz nekaterih razgovorov. Matija Ule je povedal:

»Organizatorji OF in SKOJ smo bili seznanjeni že prej, da nameravamo ob priložnosti izvršiti napad na Italijane, ko bodo šli skozi vas s kamioni. Redno so namreč vsak teden ob določenem dnevu vozili s kamioni hrano in drug material z Rakeka za svojo posadko na Blokah. Včasih so v Grahovem krenili prek Strmca, včasih pa prek Bloške police. Tisti dan, ko se je pripravljala četa za napad, smo aktivisti OF v Žerovnici že dopoldne vse pripravili. Zbrali smo nekaj orožja in potrebno hrano. Jaz sem izročil tri puške in nekaj bomb, Jože in Tone Jenc šest pušk in dva zaboja streliva. Vse smo izročili tistim, ki so bili ta dan mobilizirani v Narodno zaščito. Še pred napadom, t.j. dopoldne, so med Grahovim in Martinjakom ter Grahovim in Bločicami mobiliziranci porezali telefonske žice in podrli telefonske drogove, nekateri pa so odšli z žagami in krampi na glavno cesto med Grahovim in Bločicami ter v Strmec, kjer so prekopali cesto in jo zasekali z drevjem. To delo smo opravili že dopoldan in se nato vrnili v vas, kjer smo se popoldne nekateri pridružili partizanom. Skupaj z njimi smo krenili proti žerovniški kapelici, kjer so nam partizani razdelili naloge. Šli smo prek Perkosa mimo Fužinarja v gornji del Grahovega, kjer smo postavili zasedo, nekateri pa so neposredno sodelovali s partizani v boju. Fantje iz Grahovega so napravili zasedo v Strmcu proti Radleku.«[48]

Stane Šega pripoveduje: »Od Matije Knapa sem dobil tisti dan nalogo, da v Grahovem izvedem mobilizacijo domačih fantov ter aktivistov OF za pomoč Rakovški četi, ki bo napadla italijansko kolono avtomobilov, ko bodo šli skozi Grahovo proti Blokam. Dogovoril sem se z desetimi fanti, ki so bili vsi oboroženi s puškami, Tone Logar pa celo s puškomitraljezom. Dobili smo nalogo, da postavimo zasedo v Strmcu proti Radleku, kar smo tudi izvedli. Starejše moške iz vasi pa sem mobiliziral, da so cesto v Strmcu proti Radleku zasekali z drevjem. Ludvik Hribar-Štentčev z Bloške police je bil

takrat pismonoša na pošti v Grahovem. Ko je videl, da partizani pripravljajo zasede, je, še preden so bile pretrgane telefonske zveze, to sporočil Italijanom v Cerknico. Italijani so zaradi tega namesto predvidene hrane pripeljali tri kamione vojaštva, skritega za balami slame.«[49]

Matevž Drobnič z Bločic pripoveduje: »Ob napadu partizanov na kolono kamionov v Grahovem sem dobil nalogo, da v vaseh Bločice in Bloška polica izvedem poskusno mobilizacijo in organiziram rušenje obcestne škarpe v ovinkih na cesti proti Grahovem. Cesto smo prekopali na dveh mestih, delo pa je vodil Jakob Šilc iz Žerovnice. Tudi po okoliških vaseh je bila takrat izvedena mobilizacija in se je na Bloški polici tedaj zbralo 67 mobilizirancev. Skoraj vsi so bili oboroženi s puškami in petimi puškomitraljezi ter bombami in so imeli več zabojev streliva. Zbrali smo se v taborišču, ki je bilo v dogovoru z Rakovško četo že dan poprej pripravljeno 500 metrov nad cesto proti Ložu nad Mežnarjevo hišo. Z vsemi mobiliziranci je bilo dogovorjeno, da bodo po napadu v Grahovem prišli ponje partizani. Ker pa teh ni bilo ne tisti in ne drugi dan ter ni bilo prave 'komande', se je večji del mobilizirancev naslednje dni vrnil na svoje domove in se ponoči skrival po bližnjem grmovju pred Italijani. Le kakšnih pet jih je odšlo proti Križni gori in šteberškem gradu.«[50]

Tudi na Gorenjem Jezeru so takrat izvedli mobilizacijo, o čemer pripoveduje Ivan Petrič: »Matija Knap iz Žerovnice, s katerim sem bil povezan, se je 11. maja 1942 oglasil pri meni na Gorenjem Jezeru in naročil, naj izvedem v vasi mobilizacijo ljudi, ki so sposobni nositi orožje. Takoj sem sklical vaški odbor OF, ki je mobilizacijo izvedel zelo uspešno, le v vasi Laze niso našli nikogar, ker so se bili vsi sposobni moški že prej poskrili. Skupaj je bilo mobiliziranih okrog 18 ljudi. Del oboroženih ljudi smo poslali k Varhu nad Gorenje Jezero, da bi na cesti postavili zasedo proti Loški dolini, saj so bili v Starem trgu Italijani. Ostale pa smo poslali v Podšteberk, kakor je bilo dogovorjeno s Knapom, ker naj bi jih mimogrede odpeljali s seboj partizani s Križne gore, ko bodo šli napadat v Grahovo. Ker pa so jo partizani namesto skozi Podšteberk ubrali skozi Sv. Štefan, so omenjeni mobiliziranci ostali v Podšteberku ne da bi se udeležili napada. Naslednji dan so mobiliziranci iz Gorenjega Jezera odšli na svoje domove in se potem skrivali po bližnji gmajni.«[51]

V pripravah za napad tudi Lipsenj z zaselki ni zaostajal. Matija Joželj z Lipsenja pripoveduje: »Tisti dan sem prejel od Matije Knapa nalogo, naj izvedemo mobilizacijo. Zbrali smo deset fantov, ki so bili vsi oboroženi s puškami, jaz pa sem imel puškomitraljez in sem fante tudi vodil. Odšli smo proti Grahovem in smo držali zasedo na Pogričnikih. Tedaj se nam je pridružil tudi France Ule z Lipsenja, star približno 52 let. Zajahal je svojega konja in šel z nami proti Grahovem, konja pa potem pustil na Perkosu. V prvi svetovni vojni je bil v ruskem ujetništvu in je videl, kako so rdečearmejci napadali.«[52]

Matija Ule iz Žerovnice pripoveduje: »Cesto proti Bločicam smo prekopali in zasekali z drevjem že dopoldne tistega dne, ko je bil napad. Ko smo delo opravili, smo se vrnili v vas ter približno ob 13. uri odšli s partizani proti Grahovem. Pri napadu so kot zaščitniki iz Žerovnice sodelovali Franc Lunka, Tone, Jože in France Jenc (Grbči), jaz, Tone Telič-Tomincev, Tone Ponikvar, Jože, Tone in Matija Telič (Teličevi), Matija, Lojz in Tone Štenta in še drugi. Spominjam se dveh Prusnikovih fantov in Enžkovega Toneta od Sv. Štefana ter Matije Jožlja-Jakopovega, Mahnetovega Lojza in Matevža ter Staneta Šege in njegovega brata z Lipsenja in Mežnarjevega Vilka.«[53]

Tone Jakopin-Špiler iz Grahovega je pripovedoval: »Ob napadu partizanov na italijanske kamione v Grahovem 11. maja 1942 sem bil, tako kot veliko moških iz Grahovega in okoliških vasi, mobiliziran v Narodno zaščito, ki naj bi pomagala partizanom pri napadu.

Predvsem smo bili dodeljeni za podiranje telefonskih drogov med Grahovim in Martinjakom ter za zasekavanje ceste proti Radleku in Bločicam. Napadeni so bili trije italijanski kamioni. Bilo je dosti streljanja z obeh strani, kar je trajalo pozno v noč. Po končanem napadu se nas je večina mobilizirancev umikala prek Bloške police, kjer smo nad cesto proti Ložu nekaj časa taborili, nato pa smo se umikali proti Križni gori in Racni gori. Nekaj dni za tem so nas napadli Italijani, pri čemer je bil ranjen Miro Šušteršič iz Žerovnice. Prave 'komande' ni bilo, pa smo se zaradi neorganiziranosti porazgubili – nekateri so odšli k partizanom, večina pa proti domu in se zatem skrivali po okoliških gmajnah.«[54]

Tončka Drobnič je po vojni napisala svoje spomine, kjer med drugim pripoveduje: »... Potem je prišel 11. maj 1942, napad partizanske čete na italijanske kamione v Grahovem. Že nekaj dni prej so potekale priprave in

Stane Šega iz Grahovega, prvi organizator OF v Grahovem in organizator mladine v letih 1941/42

Matija Knap, organizator SKOJ v Žerovnici in njeni okolici v letih 1941/42, član okrožnega odbora OF za cerkniško okrožje, 1942 sekretar okrožnega komiteja SKOJ

vse je pomagalo in sodelovalo, tudi iz sosednjih vasi so prišli na pomoč – podirali so telefonske drogove itd. Razbijali in odstranjevali smo vse, kar je spominjalo na Lahe. Bila sem pred pošto, ko je prišla Matevžkova Marjeta in zagledala, da še stojijo kažipoti, ki so jih postavili Lahi. Skočila je tja, jih izpulila in na obcestnem kamnu razbila ... Kjer je bilo skrito še kakšno orožje, je tedaj prišlo na dan, vsak je hotel streljati in sodelovati pri napadu. Že pred napadom, ki se je začel ob peti uri popoldne, je bilo vse pripravljeno. Ko so potekale še zadnje priprave, sem videla Franceta Krajca-Ta starih, kako se je z mitraljezom nameščal kar sredi vasi in si ni mogel najti pravega mesta. Potem se je umaknil na pripravnejši kraj. Začulo se je brnenje kamionov tam od Trstenika. Komaj sem pritekla domov, so že padli prvi streli. Borbo sem opazovala skozi okno domače hiše. Prvi in drugi kamion sta privozila po cesti ven iz vasi k Sokolskemu domu, ko so padli prvi rafali, dočim so se drugi ustavili še na vasi, kjer so se krili. Partizanska zaseda je bila postavljena vzhodno od naše hiše na Pogričnikih. Streljanje je bilo srdito – z laške strani na gosto in brez prestanka, s partizanske strani pa bolj poredko, a bolje merjeno. Bila je že noč, ko je streljanje ponehalo. Borba je trajala dobro uro. Ponoči so se Italijani pobrali iz vasi in s seboj odpeljali večje število mrtvih in ranjenih. V Ogrinčevem hlevu in po dvorišču je bilo polno krvi, sem so nemara Italijani spravljali svoje mrtve in ranjene.«[55]

Italijani so za svoje ranjence tedaj pobrali pri mizarju Resinoviču več rjuh in drugega blaga za obveze. Ko so se s kamioni vračali skozi Martinjak proti Cerknici, so pri Tomčevih pobrali s treh postelj žimnice za ranjence.[56]

Po deloma uspešnem napadu se je večji del partizanov umikal v svoje taborišče na Križni gori skozi vas Žerovnico. Ker je ves tisti dan močno deževalo, so bili partizani izčrpani in premočeni. V vasi je bilo že vse pripravljeno in organizirano, da so si fantje obleko in obutev dobro posušili ter se nahranili – po hišah so v ta namen zakurili krušne peči. Že prej so mladinci in mladinke določili posamezne hiše in gospodinjstva, kjer so poskrbeli za borce. V vasi se je tedaj skoraj vse delalo kar javno.[57]

Iz gornjega pričevanja lahko sklepamo, da so bili kraji okrog Grahovega v letu 1941 in prvi polovici leta 1942 močno politično razgibani, ljudje pa pripravljeni z vsem sodelovati z OF. Partizanska akcija v Grahovem je kljub nekaterim začetniškim slabostim relativno dobro uspela, predvsem v mobilizaciji prebivalstva za pomoč partizanom. Izkazala se je velika solidarnost, saj so bili ljudje pripravljeni marsikaj žrtvovati za partizane. Med ljudmi je vladalo veliko navdušenje, vse okoliške vasi z Grahovim vred so bile tako rekoč na nogah. Le malokdo je stal ob strani.

Pokop padlega partizana Jožeta Janeža

Jože Janež (28. 2. 1921 Rakek –11. 5. 1942 Grahovo), borec Rakovške čete, padel ob napadu na Italijane v Grahovem

Ob napadu Rakovške čete na italijansko kolono kamionov v Grahovem je padel borec te čete Jože Janež, doma z Rakeka, kar je opisal v svojem sestavku Tone Kebe v NL II na strani 51. Vendar je treba dodati še nekaj podrobnosti.

Partizani trupla mrtvega borca Janeža niso mogli rešiti, ko je obležal na Ogrinčevem dvorišču. Tudi Italijani so ga pustili ležati tam vso noč. Ob njegovem pokopu na grahovsko pokopališče so bile velike težave, saj so ga zaradi nenehne navzočnosti italijanskih patrulj pokopavali kar dva dni. Pri tem moramo nekoliko popraviti »Kroniko občine Rakek med NOB 1941–1945« str. 18, kjer med drugim piše: »Takoj drugi dan po napadu se je s kamionom odpeljalo v Grahovo nekaj borcev, položilo Janeža na kamion in ga odpeljalo na grahovsko pokopališče.« Ta podatek ni točen. Tončka Drobnič pripoveduje v svojih spominih, da je drugi dan po napadu okrog poldneva pridrvela v vas motorizirana italijanska patrulja in kmalu odšla. Takoj za tem je v vas prišlo nekaj partizanov, ki so se dogovarjali glede pokopa mrtvega partizana. Stane Šega pripoveduje, da sta mrtvega partizana dne 12. maja z »vlakom« (ročnim vozičkom) odpeljala na grahovsko pokopališče Vida Mihelčič-Matevževa in Ludvik Žnidaršič-Gregorč. Tam so čakali partizani, da ga pokopljejo. Ko še ni bil do kraja pokopan, je od Grahovega proti pokopališču prišla italijanska motorizirana kolona ter začela streljati proti pokopališču. Partizani-pogrebci so se morali umakniti. Naslednji dan, 13. maja, so zopet prišli partizani, da bi dokončali pokop. Tončka Drobnič pripoveduje, da je bila tedaj doma in skozi okno gledala proti pokopališču. Takrat so partizani poskakali čez pokopališki zid in odšli v bližnji gozd. Italijani so jih zagledali, spustili za njimi nekaj rafalov ter se odpeljali dalje. Čez nekaj časa so se vrnili, niso se ustavljali ter odšli proti Cerknici. Potem je bil v vasi nekaj dni mir. Nekdo je takrat prinesel novico, da so se v Cerknici Italijani prerekali ali naj bi vas požgali ali ne.

glavna organizatorja za dobavo blaga iz Stične. Zvezo s patri v Stični je Dekleta-mladinke iz Grahovega in Žerovnice so za padlega partizana spletle vence in jih prinesle na pokopališče. Venec, ki so ga prinesle mladinke iz Grahovega, je bil spleten iz macesnovih vejic v obliki srca.[58]

Preskrba partizanskih enot in rekvizicije

Del Zidanškovega bataljona je taboril v neposredni bližini vasi na Križni gori. Potrebe za preskrbovanje enot s hrano so bile zaradi naraščajočega števila borcev vedno večje. Zaloge živeža pri okoliških kmetih v Loški dolini in okoli Grahovega so bile bolj ali manj že izčrpane, poleg tega pa je bilo treba misliti tudi na zaloge živil za hude čase. Nujno je bilo potrebno misliti na preskrbovanje iz bližnjih večjih centrov.

Že v letih 1941/42, ko sta bila Lojze in Emil Bukovac zaposlena kot trgovska pomočnika v trgovini Domicelj na Rakeku, so od tu prihajale precejšnje količine raznega materiala za partizane. Običajno so pripravljene zaboje prepeljali v Žerovnico furmani, ki so vozili na Rakek les in se prazni vračali, Janez Ule in drugi. Od tu pa so ga odnesli partizani Rakovške čete na Križno goro.[59]

Na Rakeku je bila še ena večja špecerijska trgovina, in sicer Levstek-Oblak, od koder so prav tako prihajale večje količine živeža za partizane. O tem pripoveduje Vera Tomec por. Železnikar:

»K mojemu očetu Ludviku Tomcu so večkrat prišli znanci iz Loške doline. Prihajali so ponoči in se z očetom dogovarjali. Po takih obiskih sem od očeta večkrat dobila nalogo, da k trgovcu Levsteku na Rakek odnesem pismo, oz. naročilo za blago, ki naj ga Levstek pripravi za partizane. Spominjam se, da je takemu naročilu prav kmalu sledila pošiljka blaga, predvsem večje količine olja v kantah in sol. Blago je prihajalo k nam v zabojih, naslovljeno na mojega bratranca Tomca, ki je imel špecerijsko trgovino v Starem trgu. Običajno so te zaboje z Rakeka k nam pripeljali furmani iz vasi Martinjak, Švigelj, Pakiž, Brinovcev in Janez Rožanec. Pri nas smo prepeljano blago shranili v kleti in v uti na vrtu, dokler niso ponj prišli z vozom ali z nahrbtniki ljudje iz Loške doline, od koder je šlo k partizanom.«[60]

Tudi industrialec Premrov iz Martinjaka je dajal živila za partizane. Francka Kovačič-Brinovceva iz Martinjeka pravi, da je še pred aprilom 1942, ko je bila kot služkinja zaposlena pri Premrovu, nekajkrat po njegovem naročilu pripravljala razna živila za partizane, predvsem mast, suho meso ter moko. Vse je organiziral Ludvik Žnidaršič-Šentkov iz Martinjaka. Partizani so vedno čakali v vrtu pred hišo in ko je vse pripravila, je Ludvik živila odnesel na vrt.[61]

Kot pripoveduje Stane Šega iz Grahovega, »so v mesecu juniju 1942 italijanske oblasti izdale odredbo, da morajo vsi, ki posedujejo večje količine prehrambenih artiklov, viške javiti oblastem. Da ti viški ne bi prišli v roke Italijanom in ker smo vedeli, da nekateri večje količine skrivajo, mi je Bračič iz Zidanškovega bataljona naročil, naj pri teh ljudeh izvršimo rekvizicijo.

Svoj čas sem bil dober prijatelj Matije Krajca, sina trgovca iz Grahovega, in dobro sem vedel, da Krajc v vinskih sodih skriva večje količine živeža. Šel sem h Krajcu in mu naročil, naj pripravi živež za partizane, ker mu bodo drugače viške pobrali Italijani. Začel se je izgovarjati in javkati, da nima nič, da ima le za družino in služinčad. Še enkrat sem mu rekel. Odgovoril je, da nima in da naj partizani kar pridejo in poberejo, če je kaj viška. To sem povedal Bračiču, ki je odredil rekvizicijo, ki je bila izvršena okrog 10. junija 1942. V akciji so bili v glavnem borci iz Rakovške čete, med njimi se spominjam Franceta Mekine-Boruta in Toneta Korenčiča-Tarzana, bili so tudi drugi. V akciji sem tudi sam sodeloval, vendar se Krajcu nisem pokazal. Akcija je trajala dve noči in vsakič smo odpeljali po dva velika voza živeža. Veliko je bilo žita, riža, mesa, sardin in drugega. Žito smo razvozili po mlinih v Žerovnici, kjer so ga zmleli za partizane. Ostalo blago pa smo odpremili v gozdove Križne gore in ga poskrili po raznih jamah. Ko je bilo žito zmleto, sva z Andrejem Zabukovcem nekaj moke razdelila najpotrebnejšim vaščanom, ki so utrpeli kakršnokoli škodo od okupatorja. Enkrat sva delila kar pri Sokolskem domu v Grahovem, ker pa je bilo tu prenevarno, sva drugič razdeljevala pri gostilni na Perkosu. Ob rekviziciji smo pri Krajcu zaplenili tudi malega konjiča-ponija, ki smo ga rabili za prenašanje hrane po Križni gori in drugod.

Italijani so kaj kmalu zvedeli za rekvizicijo pri Krajcu in tako ugotovili, da je imel Krajc večje količine neprijavljene hrane.

Zaradi tega so ga aretirali in je bil nato dva dni zaprt v kasarnah na Blokah. Ko se je vrnil se je izrazil, da so Italijani še hujši kot bi bili Rusi – ležal da je oba dni na hodniku na golih tleh. Vojaku je moral plačati 10 lir, da mu je prinesel nekaj slame za pod glavo.«[62]

Tudi pri industrijcu Premrovu v Martinjaku je bila izvršena rekvizicija, ki pa je bila še bolj obilna kakor pri Krajcu. Stane Šega pripoveduje:

»Kakšnih 14 dni po rekviziciji pri Krajcu sva se s Premrovom, ki je bil v družbi mizarja Resinoviča iz Grahovega, srečala na cesti med Grahovim in gostilno Perkos. Premrov me je zaustavil in dejal: 'Stane, ali je res, da me nameravajo partizani ubiti?' Odgovoril sem mu, da to ni res, da pa bo moral tudi on kaj pomagati OF. Rekel je, da bo nekaj pripravil in da naj partizani kar pridejo. Kmalu za tem smo šli, vendar je nastavil le 11 vreč žita in nič drugega. Ker pa smo bili obveščeni, koliko ima skrito in kje, smo izvršili pregled in pri tem odkrili velike količine raznega blaga.«[63]

Za rekvizicijo pri Premrovu je vedel tudi Ludvik Žnidaršič-Šentkov iz Martinjaka:

»Pri Premrovu je bila za služkinjo Marija Tepeš-Štentova. Nekaj dni pred rekvizicijo mi je prišla povedat, da me kliče k sebi na dom Premrov. Pri razgovoru mi je dejal: 'Veš Ludvik, pri meni bodo partizani napravili rekvizicijo, ampak ne bom jim odprl kašče, naj kar vdrejo, ključ od kašče pa bo pri Korobičenovih.' S tem se je namreč hotel zavarovati pred Italijani. Partizani so prišli 29. junija 1942 ponoči, bilo jih je približno 30. Šel sem vseeno h Korobičenu po ključ, prinesel ga je sam in odklenil kaščo. V kašči so bile velike količine živeža – sol, moka, oves, koruza, pšenica in drugo. V vasi smo mobilizirali tri voznike – Mihove, Razdrihove in Brencetove konje in vozove, ki so rekvirirano blago odpeljali proti Bloški polici. Rekvizicija je bila izvršena med 22. in 23. uro. Pri Premrovu je kljub temu ostalo še veliko blaga pa mi je čez par dni poslal Matija Knap pismeno naročilo, naj preostalo porazdelimo tistim vaščanom, ki so zaradi ustavitve dela v tovarni ostali brez sredstev za preživljanje. To sva skupaj s Palčičem, ki je pri Premrovu bil zaposlen kot kurjač in šofer, tudi izvršila.«[64]

France Žnidaršič-Urhov z Bločic pa dopolnjuje:

»Pri rekviziciji pri Premrovu v Martinjaku sem sodeloval dvakrat. Prvič smo pobrali za tri lojtrne vozove raznega živeža. Vozovi in konji, s katerimi smo blago odpeljali, so bili od kmetov iz Martinjaka. Jaz sem sedel na najtežjem vozu in so morali Mihov oče z Bločic zapreči svoje vole in »forajtati« v klanec proti Bloški polici. Precej tega blaga smo odpremili na Križno goro in ga spravili po raznih zasilnih skrivališčih. Nekaj smo ga spravili v neko podzemno jamo, ki je bila v Lovričevem gošču. Ob italijanski ofenzivi v juliju 1942 je šla tisto jamo pokazat Italijanom neka ženska z Bločic, ki je zaradi tega nato šla prostovoljno v internacijo, ker se je bala partizanov. Ko so Italijani jamo odkrili, v njej ni bilo več dosti blaga, ker so ga bili partizani že porabili ali pa ga prenesli v druga skrivališča. Pri naslednji rekviziciji pri Premrovu, ki je bila 14 dni kasneje, smo odgnali devet glav goveje živine, ki je bila odpeljana v Loško dolino za prehrano partizanov.«[65]

Pa prisluhnimo še Ferdu Godini: »Pomoč v hrani je prihajala iz vasi. Čete pa so tudi rekvirirale živino in živež pri tistih, ki NOB niso bili naklonjeni, ali pa pri bogataših, ki so imeli vsega zadosti. Taki bogataši so bili v teh krajih največ lastniki žag. Ivan Zbačnik, doma iz Loškega potoka, borec Zidanškovega bataljona, se spominja rekvizicije pri velikem bogatašu, lastniku žage in gozdov v Martinjaku pri Cerknici – Premruju, ki so mu ljudje rekli tudi »cesar«, ker je bil gospodovalen in nepriljubljen človek. Pri rekviziciji so med različnimi dobrotami našli tudi sodček ruma in šest palic zlata, ki so jih tudi vzeli. Sodček so v taborišču postavili pod smreko in je nad njim dobil oblast intendant, z zlatom pa si četa ni vedela kaj pomagati, zato je zlate palice kurir odnesel v štab bataljona na Petelinji vrh.

Zlate palice sem našel še vedno v štabu bataljona ... z zlatom tudi v bataljonu nismo vedeli kaj početi. Prepričan sem, da v vseh štirih letih ni napravilo nikomur ne veselja ne koristi.«[66]

Razna živila pa so za partizane prihajala tudi po drugih poteh. O tem pripoveduje Ludvik Žnidaršič-Šentkov iz Martinjaka:

»Precej raznega blaga, predvsem pa suhega mesa in mesnih izdelkov, riža, makaronov, je prihajalo iz samostana Stična na Dolenjskem. Gostilničar Meden v Martinjaku je namreč imel v samostanu Stična strica, patra, ki je tam delal pri predelavi mesa. Pod pretvezo, da je dobavljeno blago za Medena, se je v letu 1941 ter začetku 1942 nekajkrat z osebnim avtomobilom pripeljal v Martinjak v spremstvu neke učiteljice. On sam je bil v civilni obleki, v avtomobilu je imel naloženo blago, namenjeno partizanom. Spominjam se, bilo je decembra 1941, ko je k Medenu prišlo ponoči kakšnih 20 partizanov, pobrali so pripeljano blago ter odšli proti Loški dolini. Ko so napolnili nahrbtnike, so hoteli blago plačati, pa jim je Meden dejal, da bodo plačali, ko bomo osvobojeni. Janko Meden in njegova žena Minka sta bila glavna organizatorja za dobavo blaga iz Stične. Zvezo s patri v Stični je

vzpostavil Meden sam prek svojega strica patra. Če bi bili Italijani kaj odkrili, bi se bili izgovarjali, da so mu blago nasilno pobrali partizani. Vsakokrat je pater pripeljal več kot sto kilogramov blaga. Kadar je pater pripeljal blago do Medena, je ta sporočil meni, jaz pa sem javil Matiji Knapu v Žerovnico, ki je zadevo urejal naprej, da so prišli partizani po blago. Janko Meden in njegova žena Minka sta se zaradi kompromitiranosti morala po italijanski ofenzivi umakniti v Ljubljano.«[67]

Za partizane so bile poleg hrane poseben problem cigarete, ki jih je bilo posebno težko dobiti. Janko Sežun, ki je imel v Martinjaku trgovino, je od ženine sestre Pavle, ki je imela v Cerknici gostilno, večkrat prinesel večjo količino cigaret za partizane.[68]

Ker so okupatorjevi oblastniki vedeli, da prebivalstvo denarno in materialno podpira OF in partizane, ki so se vedno pogosteje pojavljali v predelu Cerkniške in Loške doline ter Blok, so tudi poskrbeli, da bi onemogočili partizanom preskrbo. Komisar Rossin iz Logatca, je komandi v Ljubljano poslal 11. maja 1942 fonogram naslednje vsebine: »K telegramu 796/17/RIS obveščam, da sem zaradi stalne navzočnosti band upornikov v vzhodni coni okrožja prekinil dobavo živeža občinam Cerknica (vključno center), Begunje, Sv. Vid, Bloke in Stari trg.«[69]

Na navedeni ukrep italijanskih oblasti tudi partizansko vodstvo v teh krajih ni držalc križem rok. Naj o tem govori tudi italijanski dokument. Komandant kompanije CC RR Ljubljana okolica, kapetan Mario Marchetti, je dne 23. junija 1942 vojaški komandi poročal: »15. t.m. je bil na Rakeku sejem goveje živine. Sejma se niso udeležili iz območja Begunj in Sv. Vida nad Cerknico. Iz zaupnih virov smo zvedeli, da so partizani v bližini žage v Begunjah na dan 15. t.m. zavrnili kmete, da niso smeli pripeljati živine na Rakek. Kontrole partizanov na avtobusih se nadaljujejo, predvsem v bližini Bloške police in Dan. V prvih dneh so partizani prepovedali prinašati na Rakek kakršnakoli živila, medtem ko zadnjih pet ali šest tednov kontrolirajo le osebne izkaznice (nekaterim ne dovolijo nadaljevati poti), preiskujejo potnike in prtljago. Te ugotovitve je posredovala vojska z Rakeka.«[70]

Amalija Jenc por. Ule, sekretarka SKOJ v Žerovnici 1941/42, članica vaškega odbora OF

Partizani so se začeli preskrbovati iz okupatorjevih zalog. Pomagali so jim trgovci, ki so bili simpatizerji NOG. Prek njih so skoraj na legalen način prišli do večjih količin potrebnega blaga. To lahko sklepamo iz naslednjega italijanskega dokumenta, ki ga je komandant karabinjerjev Ljubljana okolica, kapetan Mario Marchetti, dne 10. julija 1942 poslal komandi karabinjerjev v Ljubljano:

»30. junija 1942 okoli 16.30 ure sta bila voznika Lah Janez, sin Janeza, star 49 let iz Vel. Blok in Zgonc Jože, sin Antona, star 40 let iz Fare pri Blokah, na cesti Grahovo–Bloška polica. Ko sta prispela v območje Žironca (verjetno Žerunščka, hriba nad cesto Grahovo–Bločice, prip. avtorja) ju je ustavilo 12 partizanov, ki so bili močno oboroženi in oblečeni v civilne obleke ter v jugoslovanske vojaške uniforme. Polastili so se blaga, ki sta ga vozila na dveh vozeh. Partizani so spremljali voznika na Bloško polico. Tu so jima ukazali, naj vstopita v gostilno in nekaj časa ne smeta izstopiti. Ko sta voznika čez 15 minut prišla ven, nista našla ne partizanov ne blaga. Ostala je le živina, ki so jo partizani sami izpregli in spustili.

Ukradeno blago je bilo naslednje:

1. voz:

1500 litrov vina, 20 kg paradižnika, 20 kg kavnega surogata, 20 kg rožičev, 60 kom. mila, 40 kg čebule, 15 kg kvasa, 4 zaboji kreme za čevlje, 10 paketov vžigalic, 20 kg sode, 10 kg karamel. Celotna vrednost znaša 21000 lir. Blago je pripadalo Lenarčič Stanku iz Nove vasi.

2. voz:

56 kg suhih fig, 400 kg čebule, 96 škatlic loščila za čevlje, 2 kg rdeče paprike, 1 lonec »ferro rigato«, 1000 kg soli, 2 zaboja mila. Vrednost naštetega blaga ca. 6000 lir. To blago je bilo last delavske zadruge iz Nove vasi.

V prvih urah 1. tega meseca se je Stanko Lenarčič namenil iz Nove vasi v Stari trg, da bi poskusil dobiti blago nazaj. Toda ko je prišel kakih 500 metrov onstran Bloške police, ga je zaustavila partizanska patrulja, sestoječa iz 3 oboroženih mož. Ko so ga zaustavili, so po ukazu »stoj« zahtevali dokumente in pojasnilo, kam je namenjen.

Ko so bili seznanjeni z vzrokom potovanja, je eden od treh – domneva se, da je bil vodja – dal Lenarčiču list papirja, da bi sestavil spisek zaplenjenega blaga. Medtem ga je seznanil, da se želi najprej posvetovati s komandantom bataljona partizanov.

Ko jim je Lenarčič oddal seznam odvzetega blaga, se je vrnil v Novo vas.

imenovani Lenarčič zatrjuje, da se medtem, ko se po cestah gibljejo patrulje, v notranjosti gozdov zadržuje glavnina komunistov ... Vojaštvo v Novi vasi je vzpostavilo posebno službo, da bo spremljala, če bi se v navedeni občini pojavile neznane osebe in bodo preverjali vzrok njihovih zadrževanj. Vsekakor bo vojska ostala v kontaktu z Lenarčičem, da bi spoznala, kako se bo končal spor s partizani. Medtem bo treba budno opazovati Lenarčiča samega.«[71]

Iz gornjega italijanskega poročila bi se dalo sklepati, da Italijani Lenarčiču niso zaupali in so sumili, da je bila akcija izvedena s poprejšnjim dogovorom med Lenarčičem in partizani, saj je bil Lenarčič med vidnejšimi organizatorji OF na Blokah.

Onesposobitev tovarne v Martinjaku

Dne 24. aprila 1942 je poveljstvo III. grupe odredov izdalo odredbo na podlagi odloka Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o prepovedi sekanja gozdov in prodaji lesa okupatorju. V tej odredbi je bilo tudi določilo, »da se prepreči obratovanje vseh žag in da v lesnih podjetjih uničijo stroje, da bi lahko preprečili njihovo obratovanje za potrebe okupatorja.«[72]

Industrialec Premrov je imel v Martinjaku manjši obrat lesne galanterije, Šerko pa v Cerknici tako imenovano zabojarno. Oba sta delala za okupatorja. Premrov in Šerko sta dobila od partizanskega vodstva nalog, da ustavita obratovanje. Premrovu so tovarno onesposobili partizani, medtem ko se je Šerko ogradil z žično ograjo. Tone Palčič z Marofa, ki je bil navzoč pri onesposobitvi, se spominja: »Italijani so ves čas zahtevali, da tovarna obratuje in dela zanje. Partizansko vodstvo v Loški dolini pa je izdalo odredbo, s katero je vsem lastnikom tovarn prepovedalo proizvajati za okupatorja in ukazalo, da morajo ustaviti obratovanje. Ker se je Premrov bal, da bi zaradi ustavitve proizvodnje Italijani izvajali represalije, se je s partizanskim vodstvom v Loški dolini (na Racni gori) dogovoril, da pridejo partizani in onesposobijo tovarno in nekaj razbijejo. Ko so partizani prišli, je bil pred tovarno samo nočni čuvaj, bivši orožnik Šiljegović, ki bi ga bila skoraj zadela kap, ko jih je zagledal. Prišli so ponoči in ne vem koliko jih je bilo –nekateri so stražili na cesti, drugi pa so šli v tovarno. Pri demoliranju sem tudi sam sodeloval, in jim pokazal, kaj morajo napraviti. Razbili so manjše aparature, manometre ter steklene posode za olje pri lokomobili, ki so služile za mazanje premičnih delov. Porezali so tudi jermenje in ga precej odnesli s seboj za podplate pri čevljih. Glavne dele lokomobile – glavni bat, odpirač in zapirač pare in podobno pa smo skrili. S tem je bila lokomobila onesposobljena za obratovanje in ustavljen ves obrat. Naslednji dan je Premrov javil v Cerknico na italijansko komando, kaj se je zgodilo. Italijani so takoj prišli pogledat. Po ogledovanju so dejali, da se bo dalo vse popraviti in da bodo nekatere dele uvozili iz Nemčije. Ni jim pa to nikoli uspelo in je bila tovarna onesposobljena ves čas vojne. Obratovati je začela šele po osvoboditvi, ko je skrite dele Premrov zopet vstavil v lokomobilo ter popravil druge okvare. Od tega dne dalje delavci niso bili več zaposleni v tovarni.«[73]

Tončka Drobnič, sekretarka SKOJ v Grahovem leta 1942

»Ko so prišli partizani, so najprej poklicali Kramaršiča, glavnega računovodjo, ki je nekako zastopal Premrova. Ko jih je zagledal, se je silno prestrašil in se kar tresel od strahu.«[74]

In kaj pripoveduje o omenjenemu dogodku italijanski vir?

Visoki komisariat ljubljanske pokrajine je dne 8. maja 1942 prejel od tenence kr. karabinjerjev Logatec fonogram sledeče vsebine:

»Ob 0.15 uri je v Martinjaku pri Cerknici sedem partizanov, oboroženih s puškami, revolverji in ročnimi bombami, vdrlo v delavnico Premru in sin, lastnika Premru Vladimirja, sina Franca, starega 42 let iz Martinjaka št. 7, trgovca, poškodovali so motorje in rezali usnjene jermene; uničenih je skoraj 30 metrov.

Povzročena škoda znaša 20.000 lir.

Roparji so pred tem razrezali telefonsko civilno in vojaško linijo. Ko so odhajali, so navzoče delavce posvarili, naj prenehajo z delom, da se izognejo represalijam.

Ob 0.30 in 1.30 so drugi uporniki nedoločenega števila streljali proti straži komande v Cerknici. Vojaki so odgovorili z avtomatskim orožjem in ročnimi bombami. Nobeden ranjen.

Podpis: poročnik Falco.«[75]

Obenem je tudi komanda finančne straže Ljubljanske pokrajine dne 8. maja 1942 poslala na tri ustrezne komande v Ljubljani dopis naslednje vsebine:

»Predmet: Napad partizanov pri vasi Cerknica

Komanda kompanije kr. finančne straže iz Cerknice sporoča, da sta to noč ob 0.20 v Cerknici, kjer ima sedež bataljon Genio in kompanija obmejne straže (G. a.F.), bili postavljeni dve straži v imenovanem kraju: ena od G.a.F. in druga od Genia in sta odbili sunek (napad) mitraljezcev, kar ni povzročilo na naši strani nikakršnih izgub. Mitralješki napad se je ponovil ob 2.20 tudi brez izgub z naše strani. Vojaki so takoj reagirali na prvi in drugi napad z ognjem iz avtomatskega orožja. Nič ne vemo o obstoječi bandi.

Financarji in karabinjerji iz Starega trga, ki so včeraj dobili ukaz od vojaške komande iz Cerknice, da sporočajo novice vsako noč po telefonu, so sporočili zadnje novice ob 24. uri, nato se niso več javili, ker so bile telefonske žice porezane.

Oddelek kr. finančne straže je ostal pod orožjem vso noč, a se ni zaznala nova aktivnost.«[76]

Iz teh italijanskih poročil lahko sklepamo, da so bile vse tri partizanske akcije usklajene, da bi s tem zavarovali glavno akcijo – onesposobitev tovarne v Martinjaku. To se jim je tudi posrečilo. Po onesposobitvi tovarne v Martinjaku sta poveljstvo Zidanškovega bataljona in rajonski odbor OF Loška dolina nekaj dni kasneje izvedla podobne akcije tudi po Loški dolini in s tem popolnoma paralizirala dobavo lesa in lesnih izdelkov okupatorju.[77]

Prvi odhodi v partizane

Čeprav je bila pretežna večina prebivalstva Cerkniške doline opredeljena za OF in NOG pa kakšnega množičnega odhoda v partizane v letu 1941/42 še ni bilo. Ljudje so bili množično pripravljeni sodelovati in materialno pomagati partizanom, zadrževal pa jih je nekakšen oportunizem, da bi se šli s puško v roki borit proti okupatorju. Prvi, ki se je bil odločil za tak korak, je bil Tone Urbič-Tomo od Sv. Štefana. O tem se spominja avtor tega sestavka:

»Prve dni januarja 1942 je Tone Urbič-Tomo od Sv. Štefana izrazil željo, da bi odšel k partizanom. To sem takoj uredil in sva neko noč – bilo je precej snega – krenila iz Zerovnice, nad Martinjakom in Cerknico ter mimo Brezij in Medenove žage pod Begunjami proti Kožljeku, kjer je bila partizanska enota. Tomo je imel s seboj puško mavzerico s strelivom ter poln nahrbtnik obleke in hrane. Šla sva kar po cesti proti Kožljeku in še v klancu pod Kožljekom je iz grmovja padlo nekaj strelov. Ker sva mislila, da so to Italijani, sva zbežala po poti nazaj proti Medenovi žagi. Že med begom po polju sva zagledala, da gredo po cesti od Begunj tri postave. Ker je bila svetla noč, sva se skrila za bližnji grm in čakala, da se postave oddaljijo; mislila sva, da je italijanska patrulja. Tomo puške in nahrbtnika ni hotel nositi nazaj domov in je vse skupaj skril v tisti grm in mi naročil, naj poskrbim, da bodo vse dobili partizani. Ko sem čez dva dni zopet odšel na Kožljek, sem ugotovil, da so bili tisto partizani, ki so se vračali iz Begunj na Kožljek in da so bili streli namenjeni njim, ker so se hoteli drugi partizani z njimi nekoliko pošaliti. Partizanom sem povedal za puško in nahrbtnik v grmu, kar so še isti večer našli.«[78]

Tako torej se je končal prvi poskus odhoda v partizane, ki pa Toma ni prestrašil, saj je na Lipsenju še naprej sodeloval v OF, sodeloval tudi pri napadu v Grahovem 11. maja 1942 ter kmalu zatem odšel k partizanom in tam tudi padel.

Da je med tukajšnjimi fanti vladal nekakšen oportunizem glede odhoda v partizane, je spoznal tudi Jože Zigmund iz Žerovnice: »Neko nedeljo v aprilu 1942 je bil sestanek na Grični planjavi, nad hišo Mihe Šege na Lipsenju. Na sestanku smo bili Matija Knap, Bine Logar in jaz. Namen sestanka je bil, kako pripraviti ljudi za odhod v partizane, kaj ukreniti v ta namen, ker se fantje iz tukajšnjih vasi nekako izmikajo.«[79]

Boljši odziv za odhod v partizane in tudi boljše razpoloženje je nastalo po napadu partizanov na italijanske kamione v Grahovem. Večina fantov in tudi starejših moških iz Grahovega, Žerovnice, z Bločic, Bloške police, Lipsenja in Gorenjega Jezera se je takrat množično odzvala ter sodelovala pri Narodni zaščiti, pri podiranju telefonskih drogov in tako dalje. Če bi bila takrat boljša organizacija in če bi okrepili delo s posamezniki, bi bil odziv za vstop v partizane prav gotovo boljši. Poveljstvo Zidanškovega bataljona se je takrat znašlo v težavah, kako zajeti in organizirati tako veliko število ljudi, ki so se po napadu skrivali pred Italijani po bližnjih gozdovih (vprašanje oborožitve, prehrane itd., tembolj, ker so pričakovali italijansko ofenzivo).

To oceno potrjuje tudi Matija Ule, ki med drugim pripoveduje:

»Nekaj dni po napadu v Grahovem smo se tisti, ki smo se skrivali v bližnjih gmajnah, srečali nekje pri Sv. Ani na Križni gori z mladinskim

funkcionarjem Matijo Knapom, ki nam je svetoval, naj se vrnemo na svoje domove, kjer bomo lahko več koristili kot pa v partizanskih enotah. Povedal je tudi, da se pripravlja večja italijanska ofenziva, pa bi se v partizanih težko znašli. Tako nam je svetoval tudi komandir čete Slavko Kovač-Smeli, ki smo ga prav tam srečali. Kakšne tri dni in noči smo se še potikali po gozdu, v raznih luknjah in neorganizirani. Ker pa je bilo mrzlo in tudi hrane ni bilo, smo se vrnili vsak na svoj dom, vendar pa smo se še naprej ponoči skrivali po grmovju, podnevi pa smo se zadrževali doma in oprezali, da bi nas ne presenetili Italijani. To je trajalo vse do italijanske ofenzive.«[80]

Kljub taki situaciji pa je vendar že v mesecu juniju 1942 odšlo nekaj fantov v partizane: Stane Šega, Ivan Hiti, Matija Mele, France Levar, Andrej Zabukovec, Andrej Gornik, Ivan Primožič, Tone Logar, Jože Gabrenja, Andrej Kraševec in Zdravko Ogrinc iz Grahovega; Anton Janežič in Andrej Ule iz Žerovnice; Tone Urbič-Tomo od Sv. Stefana;Matija Joželj iz Lipsenja ter France Žnidaršič-Urhov iz Bločic in Tone Kraševec-Brencetov iz Martinjaka. Precej fantov pa je živelo v nekakšni polilegali, se še naprej skrivalo po grmovju in raznih luknjah. Obenem so delovali kot terenci. Vendar pa je večino teh zajela italijanska ofenziva. Bili so v raznih italijanskih taboriščih in se vrnili domov šele po italijanski kapitulaciji in se šele tedaj vključili v partizanske enote.[80a]

Škodljivi elementi za NOG in izdajalci

Narodnoosvobodilni boj je nujno povzročil tudi diferenciacijo med prebivalstvom, ki se ni prav vse opredelilo za OF. Med maloštevilnimi, ki so stali ob strani ali bili celo sovražni, jih je bilo nekaj, ki so s svojim ravnanjem škodovali NOB ali bili celo izdajalci. Eden takih je bil tudi Jakob Marolt ml. iz Žerovnice.

Bil je vojak bivše avstroogrske vojske in med 1. svetovno vojno zajet na italijanski fronti. Tam se je naučil toliko italijanskega jezika, da se je lahko sporazumeval. Pred 2. svetovno vojno je živel doma – imeli so gostilno in kmetijo. Jakob se je ukvarjal z živinozdravniškim mazaštvom. Velikokrat je ljudem pomagal pri živini, mnogokrat pa zaradi nestrokovnosti povzročil tudi pogin živinčeta, včasih celo namerno.

V letu 1941 in v začetku 1942 se je najprej opredelil za OF in deloval največ na Gorenjem Jezeru, ker mu v domači vasi ljudje niso zaupali. Na Gorenjem Jezeru je bil že v letu 1941 iniciator za ustanovitev vaškega odbora OF in sodeloval na pripravljalnem sestanku. Tudi ob napadu partizanov na italijanske kamione v Grahovem je sodeloval in pomagal pri mobilizaciji, spet na Gorenjem Jezeru. Kaj kmalu ga je odkrila obveščevalna služba OF v Cerknici in v Grahovem, da se veliko druži z italijanskimi karabinjerji. V Cerknico je celo hodil k Italijanom na neke sestanke skupaj z upokojenim orožnikom Žagarjem iz Grahovega, ki je bil kasneje tudi likvidiran kot izdajalec.[81]

Zaradi omenjenih dejstev in sumov ga je štab Zidanškovega bataljona, ki je bil tedaj na Križni gori, dal aretirati in pripeljati v štab bataljona. Matija Ule, ki je bil Maroltov sosed, se tega spominja takole:

»Bilo je nekako proti prvi polovici junija 1942, ko sem na pogorelem skednju nekaj pospravljal. Pred menoj se je pojavil partizan Franc Bombač-Matjaž ter vprašal za soseda Jakoba Marolta ml. Povedal sem mu, da sem ga malo prej videl, ko je hodil po dvorišču. Partizan je šel k Maroltu v hišo, kmalu pripeljal Jakoba k meni in ga pri tem opozoril, naj se obleče topleje, ker so noči hladne. Jakob se je šel preobleč in obut skoraj nove gojzarje. Matjaž mu je povedal, da je prišel ponj, ker imajo v bataljonu nekaj ožuljenih konj. Jaz sem imel še od razpada jugoslovanske vojske kovinski živinozdravniški kovček z nekoliko ampulami zdravil, pa sem to izročil Jakobu, češ da mu bo to še prav prišlo. Partizanu sem ob tej priliki izročil tudi puško, ki jo je dal nositi Jakobu, zatvarač pa je spravil v svoj žep. Čez tri dni ali štiri dni smo zvedeli, da so Jakoba partizani likvidirali. Ljudje v vasi so se oddahnili. Jakob je bil že pred vojno znan kot malo prida človek. Za dekle je imel Urbasovo Pepo iz Grahovega, ki se mu je izneverila in se poročila z mizarskim mojstrom Klanečkom, ki si je pri njih uredil tudi svojo delavnico. Iz maščevanja in hudobije je Jakob zažgal Urbasov skedenj, ki je pogorel s Klanečkovo delavnico vred.«[82]

Tudi Tone Janežič iz Žerovnice se spominja: »Bil sem pri štabu bataljona in videl v nekem šotoru zvezanega in zastraženega Jakoba Marolta iz moje vasi. Ko me je zagledal, me je začel prositi, naj mu pomagam. Rekel sem mu, da ga bodo že spustili, če ni nič kriv, če pa je kaj zagrešil, naj pripiše sam sebi. Jakoba so likvidirali borci Zidanškovega bataljona v začetku junija 1942, na dan, ko so partizani demonstrativno napadli kasarne na Blokah.«[83]

Prav tako se spominja Stane Šega iz Grahovega: »Z Matijo Knapom sva bila takrat poklicana h komandantu Zidanškovega bataljona Bračiču, ki je bil tedaj na Križni gori v taborišču prve (Rakovške) čete. Videla sva Marolta, ko je ležal v nekem šotoru pod stražo – grdo naju je gledal. Bračič naju je vprašal, kaj naj z njim napravi. Poleg drugega sem Bračiču povedal tudi to, da je v Grahovem brez vednosti terencev in samovoljno dal Jožetu Rotu nalogo, naj gre k Urbasovim in zahteva hrano in denar za partizane. S tem se je namreč hotel še na en način maščevati Urbasovi Pepi, ki je bila pred vojno njegovo dekle, pa se je poročila s Klanečkom. Zaradi tega je bil Jakob tudi zažgal Urbasov skedenj. Jakob se je pri nas v gostilni večkrat izražal, da bo zmagal Hitler in podobno.«[84]

In končno pripoveduje še Janez Ule iz Žerovnice: »Jakoba Marolta so prišli aretirat domov v Žerovnico. Znal je nekoliko italijansko in sta z nekim orožnikom iz Grahovega večkrat šla v Cerknico h karabinjerjem, kjer ju je videla naša obveščevalna služba. Vsi terenci smo bili o tem seznanjeni in smo se bali izdaje. Takrat sem bil sekretar partijske celice v Žerovnici. Še pred italijansko ofenzivo smo imeli sestanek pri Lipsenju, na katerem je bil navzoč tudi rajonski sekretar partije Jože Žnidaršič, po domače Kmetek s partizanskim imenom Nace. Ta mi je takrat pripovedoval, da so Marolta pred likvidacijo (ustrelitvijo) zasliševali in je vse priznal – priznal je tudi požig Urbasovega skednja v Grahovem še pred vojno in druge grdobije. Ko so ga po končanem zaslišanju vprašali, kaj si je zaslužil, je odgovoril: 'Šus v glavo.'«[85]

V šolski kroniki ljudske šole Grahovega za leto 1941/42 je kronist zapisal: »11. julija 1942 so partizani odpeljali 6 izdajalcev.«[86]

Grabelnikova mama Ana Gornik iz Grahovega pa je zapisala: »10. julija 1942 so partizani odpeljali 6 oseb: Baragove, Bajtarjeve, Špančkovo Pepo in jih likvidirali, ker so jih sumili izdajstva.«[87]

Nadaljnja raziskava v tej smeri je pokazala, da gre za tele osebe: pod Baragovimi so mišljeni upokojeni jugoslovanski orožnik Žagar, njegova žena Francka in njen oče, Bajtarjevi sta Mica in Neža (Nana) Martinčič ter Pepa Krajc-Špančkova.

O upokojenem orožniku Žagarju pripoveduje Stane Šega: »Od Jožeta Meleta iz Cerknice smo terenci v Grahovem dobili obvestilo, da nekdo iz Grahovega izdaja Italijanom, ker ti v Cerknici vedo vse, kar se v Grahovem dogaja. Zaradi tega sem Grabelnikovemu Jožetu, ki je bil v Narodni zaščiti, naročil, da ponoči opazuje, kdo hodi v Cerknico. Dal sem mu pištolo in je šel ponoči opazovat k Dolganu cesto proti Martinjaku. Jože je tako zalotil bivšega orožnika Žagarja, nameraval ga je prijeti, a mu je ušel.«[88]

Baraga, oče Žagarjeve žene Francke, je znal italijansko in se je veliko družil z Italijani. Še pred vojno je tihotapil prek meje razno kramarijo – svilo, nogavice in podobno. Od Italijanov si je obetal dobrega zaslužka – tihotapil je tudi med okupacijo. Bajtarjevi dve, Mica in Nana, sta se prav tako veliko družili z Italijani. Ob prihodu italijanske vojske v vas aprila 1941 sta jim ploskali in jih hvalili, češ da so dobri ljudje, saj so iz države, kjer imajo papeža in da bodo italijanski fantje nosili dekletom pomaranče. Pepa Krajc-Špančkova se je prav tako veliko družila z Italijani, v njihovi hiši so imeli podoficirji kuhinjo.[89]

Martin Gajski, orožniški kapetan 1. razreda v pokoju, v svojem dnevniku političnih dogodkov od 21. 5. 1942 do 1. 5. 1943 piše, da je iz Grahovega dobil pismo, v katerem med drugim piše, da so partizani ubili Barago, ki je bil že v Jugoslaviji zaprt zaradi vohunstva.[90]

Ivan Petrič-Vragov (levo), organizator OF na Gorenjem Jezeru v letih 1941/42 zaradi sodelovanja z OF obsojen pred italijanskim sodiščem v Ljubljani na 30 let ječe

NASILJE OKUPATORJA

Italijansko vojaštvo je bilo ob prihodu v naše kraje sprva zelo prijazno in ustrežljivo. Posebno zanimanje so pokazali do vaških deklet. Oficirji so hodili po vaseh nališpani in odišavljeni, se razkazovali ter zalezovali vaška dekleta, vendar jim je le malokatera nasedla. Ljudje Italijanov oziroma Lahov, kot so jim tukaj pravili, na splošno niso marali. Državna meja je bila vse preblizu, da bi ljudje ne vedeli, kaj italijanski fašisti počenjajo s primorskimi Slovenci.

Prav kmalu pa so italijanski vojaki začeli po vaseh delati preiskave, iskali so orožje, pri tem pa prizadevno kradli, kar jim je prišlo pod roke; posebno so jim bila všeč jajca in kokoši, pa tudi mačke so jim prišle prav.

Nervoznost okupatorja se je povečala, ko se je začel oborožen upor. Kaj kmalu je okupator moral pokazati svoj pravi fašistični obraz. Zginila je tista prilizniенost in ustrežljivost. Očitno pa se je okupator pokazal v pravi luči po partizanskem napadu na Lož in Bezuljak 1941, ko je prvič doživel očiten poraz. Tončka Drobnič piše v svojih spominih:

Alojz Ule, predvojni član SKOJ, maja 1941 prvi sekretar partijske celice v Cerknici, 7. 6. 1941 postal član okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, novembra 1941 pa sekretar novega cerkniškega okrožnega komiteja KPS

»Nadalje se spominjam, kakšen preplah je nastal med italijanskimi vojaki v Grahovem, ko so partizani napadli Lož. Vaščani sicer nismo vedeli, kaj se dogaja, slutili pa smo, da mora biti nekaj posebnega. Vojaštvo v vasi je bilo alarmirano, močno oboroženo in s čeladami na glavah. Postavili so zasede ob dohodih v vas, okrepili straže in patrulje. Bili so silno preplašeni in nervozni, prejšnja navidezna prijaznost je izginila. Tudi naslednje dni so bile okrepljene patrulje in močno zastraženi dohodi v vas. Nekako v mesecu decembru 1941 je italijanska posadka odšla iz Grahovega. Ostali so še karabinjerji, ki pa so se januarja 1942 tudi odselili.«[91] Pričele so se tudi aretacije.[92]

Okupator je okrepil nasilje v maju 1942. Ker pa partizanskim enotam ni mogel do živega, se je lotil civilnega prebivalstva ter aktivistov in pristašev OF. Zidanškov bataljon je v aprilu in maju zelo okrepil svoje akcije na okupatorja v tem delu Notranjske. 11. maja 1942 je četa Zidanškovega bataljona napadla Italijane, ko so se s tremi kamioni vračali z Rakeka na Bloke. Takoj naslednji dan so prišle italijanske izvidnice iz Cerknice v Grahovo in Žerovnico. Italijani so takrat v Žerovnici zažgali Tihinčev skedenj, v katerem je zgorel Brinarjev France. O tem dogodku pripoveduje Tihinčeva mama Pepca Žnidaršič:

»Moj mož France je v skednju na slamoreznico rezal rezanico za živino. Pri njem sta vasovala tudi sosed Franc Hribar in hlapec konjskega trgovca Kodele iz Ljubljane, ki je bil tiste dni pri sosedu Roku Švaganu, konjskem nakupovalcu in tihotapcu. K njim je s Hriba od cerkve mimo Hrbljanove hiše in prek vrta pritekel Lukov fant Stane Šega iz Grahovega rekoč, da gredo od Grahovega proti Žerovnici Italijani z več kamioni. Prav tedaj je prišel tja tudi Franc Lunka-Brinarjev, ki se je tudi skrival, kakor večina moških iz vasi. Ko mu je moj mož povedal, da gredo Italijani, se je zaril v skednju ob plankah med slamo. Italijani so med tem že prišli v vas in tudi videli, da je nekdo tekel s Hriba prek ceste proti skednjem. Polovica italijanske avtomobilske kolone se je odpeljala proti Lipsenju, drugi pa so se ustavili v vasi in poskakali s kamionov. Pritekli so proti našemu skednju in vse, ki so bili tam, nagnali iz skednja, jih postavili ob bližnji zid z rokami dvignjenimi nad glavami ter jih zastražili z uperjenimi mitraljezi. Del vojakov pa je preiskoval skedenj in pri tem so zaslišali, da se ob plankah nekaj premika. S krampi, ki so jih dobili pri sosedu, so začeli trgati planke in so odkrili Brinarjevega Franceta. Takoj so ga ustrelili, nato pa vrgli nekaj bomb in skedenj zažgali. Med tem pa so se vojaki, ki so stražili omenjeno četvorico moških, pogovarjali in se spraševali: 'Ali bomo te kar tukaj postrelili?' (Kodelov hlapec je namreč znal nekoliko italijansko in jih je razumel.) Poveljujoči je odgovoril, da jih bodo odpeljali na Hrib in jih postrelili ob pokopališkem zidu. V tem času pa so se že vrnili vojaki, ki so zažgali skedenj ter povedali, da je eden v skednju že mrtev in da naj zastražene kar spustijo. Tako so bili rešeni gotove smrti. Moj sin France se je takrat tudi skrival, bil je na vrhu skednja pod streho v senu in je vse slišal. Ko je začutil, da gori skedenj, je na nasprotni strani skednja, kjer še ni gorelo in ni bilo italijanskih vojakov, izskočil in zbežal v Zavrte ter se tako rešil.«[93]

Amalija Jenc por. Ule je takrat zapisala: »12. 5. 1942 so Italijani prišli v Žerovnico in zažgali Tihinčev skedenj.« V razgovoru je še povedala, da so Italijani iz Žerovnice odšli proti Loški dolini in se še isti dan okrog 12. ure vračali nazaj proti Cerknici.[94]

Tu pa moramo nekoliko popraviti podatek v NL II na str. 80, kjer je zapisano: »V takšnih razmerah se je 11. maja 1942 po cesti prek Gorenjega Jezera in Dan prebila v Stari trg močna motorizirana kolona italijanske vojske in po isti cesti med 11. in 13. uro v največji naglici odpeljala iz Starega trga vse karabinjerje – bilo jih je kakšnih 34. Tako je bila Loška dolina svobodna.

Isti dan popoldne pa je po cesti od Gorenjega Jezera prek Dan, Podcerkve in Nadleska pripeljal tovornjak s kakšnimi 20 borci Rakovške čete . . .«

To ni moglo biti 11. maja, ker je tedaj v večernih urah Rakovška četa šele napadla italijanske kamione v Grahovem ter šele ponoči končala boj. Gornji datum je torej treba popraviti na 12. maj. To potrjuje tudi Kronika Rakeka: »Po Loški dolini se je razleglo radostno razpoloženje. Posebno 13. maja 1942, ko so se v Stari trg s kamionom pripeljali rakovški partizani. Kamion so imeli okrašen z zelenjem in zastavo, na kabini kamiona pa je bil postavljen puškomitraljezec. Ustavili so se pred Sokolskim domom . . .«[95]

Da bi se Italijani maščevali za poraz v Grahovem in nevojaški umik iz Loške doline, so uporabili svojo artilerijo. »16. maja 1942 so Italijani streljali

iz Cerknice z 10 cm topovi na Grahovo in Žerovnico. Padlo je 114 granat.«[96] »16. maja 1942, tj. pet dni po napadu na Grahovo, so Italijani s topovi streljali na Žerovnico, Grahovo in Otok s Sinje gorice v Cerknici. V Žerovnici so tedaj pogoreli Piškurjev skedenj in drvarnica ter prav tako Štacnarjev in Teličev skedenj in drvarnica. V Grahovem je topovska granata zadela vogal Levarjeve hiše in ga odbila, na Otoku pa je tudi nekaj pogorelo.«[97] »Po partizanskem napadu na Grahovo so Italijani s topovi streljali na Žerovnico, ker so domnevali, da je to nekakšna uporniška vas.«[98] Po tem obstreljevanju so Italijani od Cerknice ter prek Žerovnice in Gorenjega Jezera vdrli v Loško dolino.[99]

Še pred italijansko ofenzivo so Italijani opravili na Gorenjem Jezeru drastično racijo. O tem pripoveduje Ivan Petrič:

»Na binkoštni ponedeljek 25. 5. 1942 je bil zvečer sestanek v Žerovnici, izven vasi v neki ogradi; vodil ga je Matija Knap. Govorili smo o bližajoči se italijanski ofenzivi ter nalogah, ki jih aktivisti s tem v zvezi imamo. Prejeli smo tudi nek propagandni material. Domov na Gorenje Jezero sem se vrnil okrog polnoči, propagandni material pa sem skril v drvarnico na dvorišču. Ob zori 26. maja je vas obkolilo italijansko vojaštvo, ki je prišlo s kamioni od Šentpetra (Pivke) do Otoških dolin, od tam pa peš do Gorenjega Jezera. Že takoj dopoldne so pričeli z aretacijami in pri tem preiskovali po hišah. Razen otrok in starejših moških so tedaj pobrali vse moške iz vasi. Odgnali so nas v Otoške doline v Javorniku, kjer so čakali kamioni, na katere so nas naložili. Od tu so nas odpeljali v kasarne v Šentpetru. Mene so dali v samico, kjer so me zasliševali in pretepali, kar so počenjali tudi z ostalimi – nekaj dni sem bil brez hrane. V Šentpetru smo bili zaprti približno dva meseca, nato v ljubljanskih zaporih, meseca septembra 1942 pa postavljeni pred sodišče. Kar nas je bilo mlajših, smo bili vsi obsojeni, starejši pa poslani v taborišče. Učitelj Ladislav Furlani in jaz sva bila obsojena vsak na 30 let ječe, ostali: Ivan Škrbec, Jernej Škrbec, Anton Janežič, Janez Avsec in drugi pa so dobili po 10 let ječe. Kazen smo prestajali po raznih italijanskih zaporih do kapitulacije Italije, ko so nas izpustili.«[100]

Omenjene racije so bile očitno posledica izdajstva, saj so bili aretirani in obsojeni vsi člani terenskega odbora OF in tisti, ki so ob napadu na kamione v Grahovem aktivno sodelovali. Težko je reči, kdo bi bil izdajalec, sum pada na Jakoba Marolta, ki so ga v juniju 1942 partizani likvidirali kot izdajalca. Vedel je namreč za vse člane odbora OF na Gorenjem Jezeru, saj je bil ob ustanovitvi prisoten. Prav tako je vedel, kdo je sodeloval pri napadu v Grahovem, saj je pomagal pri mobilizaciji na Gorenjem Jezeru.

Italijani pa so se radi maščevali tudi nad povsem nedolžnim civilnim prebivalstvom. V Martinjaku so junija 1942 aretirali štiri domačine samo zato, ker so v bližini vasi eksplodirale na cesti tri mine. Vera Tomec por. Železnikar pripoveduje: »V juniju 1942, bila je košnja, so prišli v vas italijanski vojaki in aretirali Baštetovega Lojzeta, Piskovega očeta, Toneta Palčiča in mojega očeta Ludvika Tomca. Očeta so pobrali, ko se je s koso na rami dopoldan vračal s košnje. Vse so zbrali pri mostu. Vse, razen mojega očeta, ki so ga izpustili že tam na mostu, so odpeljali v cerkniške zapore, zatem pa v ljubljanske zapore ter jih kmalu izpustili, razen Baštetovega Lojzeta. Ta se je nekaj upiral in so ga odpeljali v internacijo, kjer je umrl. Bili so aretirani tisti dan, ko so partizani na cesti v Trsteniku položili mine, na katere so naleteli italijanski kamioni. Miniranje pa se ni povsem posrečilo, bilo je le nekaj prask na kamionu.«[101]

Prav tako je povedal tudi Ludvik Žnidaršič-Šentkov, da ni bilo veliko škode, le nekaj prask.[102]

O omenjenem dogodku je sporočil marešalo Reggiani dne 28. junija 1942 nadrejenim v Logatec in Ljubljano: »Ob 8.30 uri 28. t.m. so pri Grahovem, na poti 4 kamionov z Guastatori in CC. NN. iz Velikih Blok, eksplodirale 3 mine. Od drobcev je bil ranjen šofer.«[103]

Cesto so minirali borci Zidanškovega bataljona, za miniranje pa je bil zadolžen Bine Logar, kakor je vidno iz Kronike občine Rakek. Aretacije so bile zgolj maščevanje nad prebivalstvom, ki z miniranjem ni imelo nič skupnega.

OPOMBE

[1] Več o delovanju Društev kmetskih fantov in deklet v: Lojze Ule, Nastanek in razvoj Društev kmetskih fantov in deklet na osrednjem Notranjskem, NL II/1981, str. 225–254.

[2] Franček Saje, Belogardizem, Ljubljana 1952 (druga izdaja), str. 419–420.

[3] Kronika ljudske šole Grahovo za šolsko leto 1939/40 in 1940/41, v arhivu osnovne šole Cerknica.

[4] Zgodovinski arhiv CK ZKS, Arhiv Zveze kmetskih fantov in deklet.

[5] Tončka Drobnič, rokopisni spomini.

[6] Kot v op. 3.

[7] Kot v op. 5.

[8] Kronika ljudske šole Gorenje Jezero za šolsko leto 1940/41 (arhiv osnovne šole Cerknica).

[9] Kot v op. 3.

[10] Kot v op. 5.

[11] Tone Gerbec in Matija Joželj, zapis razgovora.

[12] Matija Ule in Amalija Jenc por. Ule, zapis razgovora.

[13] Vera Tomec por. Železnikar, zapis razgovora.

[14] Viktor Ogrinc in Jože Pucelj, zapisana ustna izjava.

[15] Kot v op. 12.

[16] Matija Joželj in Tone Janežič, zapis razgovora.

[17] Stane Šega, Tone Jakopin in Tončka Drobnič, zapis razgovora.

[18] Vera Tomec por. Železnikar, Ludvik Žnidaršič in Francka Kovačič, zapis razgovora. – O omenjenem kapetanu Antoniu Pivottiju gl. NL I/1977, str. 138.

[19] Lojze Ule, Moji spomini na Janeza Hribarja, Glasilo Kovinoplastika Lož XX/1985, št. 2 sl.

[19a] O njem v knjigi: Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1982, str. 87 sl.

[20] Avtorjevi spomini.

[21] Jakob Šilc, Mladinsko kmečko-delavsko gibanje, prispevek za Notranjski zbornik, datiran 31. 3. 1971 (arhiv OO ZZB NOV Cerknica).

[22] Avtorjevi spomini.

[23] Stane Šega in Jakob Šilc (kot v op. 21). – Podrobneje o cerkniškem okrožnem odboru OF gl. NL II/1981, str. 33.

[24] Avtorjevi spomini.

[25] Avtorjevi spomini.

[26] Stane Šega, ustna izjava; Jakob Šilc, kot v op. 21.

[27] Tončka Drobnič, zapis razgovora.

[28] Z Remžgarjem je bil povezan tudi avtor in mu je dajal Slovenskega poročevalca in drug material. Ko je avtor nekoč prišel k Remžgarju, da bi prispeval za OF, mu je ta izročil izrecno za partijo 300 lir. Pri Remžgarju je hranil avtor tudi papir za razmnoževanje Poročevalca. – Avtorjevi spomini.

[29] Jože Zigmund, zapis razgovora; avtorjevi spomini.

[30] Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (dalje: A IZDG): Italijanski fond CC RR.

[31] Kot v op. 12.

[32] Matevž Drobnič, zapis razgovora.

[33] Tone Intihar se je kasneje izneveril osvobodilnemu gibanju in postal zagrizen domobranec. Novembra 1943 je zgorel v uničeni domobranski postojanki v Grahovem.

[34] Avtorjevi spomini ter ustna izjava Ivanke Ogrinc.

[35] Kot v op. 32.

[36] Kot v op. 11.

[37] Matija Ule, zapis razgovora.

[38] Ivan Petrič, zapis razgovora.

[39] Ludvik Žnidaršič in Francka Kovačič, zapis razgovora.

[40] Kot v op. 13.

[41] Tone Prevec-Dimač, pismena izjava z dne 9. 1. 1954, kopija pri avtorju.

[42] Kot v op. 13; Janez Puntar-Brinovcev je bil 1943 izvoljen za odposlanca slovenskega naroda in se je udeležil kočevskega zbora v začetku oktobra 1943.

[43] Milka Tomec por. Troppan, zapis razgovora.

[44] Stane Šega, zapis posebne izjave.

[45] O rotociklostilni tehniki obširneje Tone Kebe v NL II/1981, str. 36–38.

[46] Avtorjevi spomini.

[47] Kot v op. 29.

[48] Kot v op. 12.

[49] Stane Šega, zapis razgovora.

[50] Kot v op. 32.

[51] Kot v op. 38.

[52] Matija Joželj, zapis razgovora.

[53] Kot v op. 37.

[54] Tone Jakopin, zapis razgovora.

[55] Kot v op. 5.

[56] Stane Šega in Vera Tomec por. Železnikar, zapis razgovora.

[57] Kot v op. 12.

[58] Kot v op. 17; V spomin na hraber napad partizanov na italijanske kamione v Grahovem in na uspešno sodelovanje terena ob tem napadu si je Krajevna skupnost Grahovo izbrala 11. maj kot svoj krajevni praznik, pa je za ta dan neznani avtor zapisal (navajam odlomke): »Ob krajevnem prazniku Grahovega se spominjamo smrti partizana Jožeta Janeža, borca Rakovške čete.

Jože Janež, rojen 28. februarja 1921 na Rakeku, je hrabro padel kot borec Rakovške čete 11. maja 1942, še ne dva meseca po odhodu v partizane v zmagovitem spopadu te čete z italijansko vojsko v Grahovem. Kot pripovedujejo udeleženci tega spopada, je z bombo planil, ne da bi mu bilo žal življenja, v gnezdo okupatorjev, zbranih pri Ogrinčevi hiši. Pri tem ni opazil okupatorjevega častnika, ki je iz zasede meril nanj s samokresom in ga podrl s strelom v čelo. Nad mrtvim sta se po umiku partizanov sramotno znesli dve domačinki, vendar so ga zavedni Grahovčani spodobno pokopali na grahovskem pokopališču, čeprav so bili v nevarnosti zaradi obstreljevanja italijanske vojske . . .

Jože Janež je bil v stari Jugoslaviji gojenec pilotske šole v Novem Sadu. Po porazu stare jug. vojske v aprilu 1941 je odšel v ujetništvo v Črni gori. Od tam so ga odpeljali v Bari, od koder pa se je junija 1941 vrnil domov. Z ostalimi zavednimi mladinci se je takoj vključil v narodnoosvobodilno gibanje in z njimi, ki so sestavili Rakovško četo, dne 13. marca 1942 . . . odšel v partizane . . .« (Glas Notranjske, 5. junij 1966).

[59] Avtorjevi spomini.

[60] Kot v op. 13.

[61] Francka Kovačič, zapis razgovora.

[62] Kot v op. 44.

[63] Prav tam.

[64] Kot v op. 39.

[65] France Žnidaršič-Urhov, zapis razgovora.

[66] Ferdo Godina, Na Loško dolino ne sije sonce, Borec 1972.

[67] Kot v op. 39.

[68] Prav tam.

[69] A IZDG, italijanski fond.

[70] A IZDG, italijanski fond CC RR. – Fasc. 158/III–3.

[71] A IZDG, italijanski fond CC RR. – Fasc. 158/III–661.

[72] Lojze Mlakar v NL II/1981, str. 80–1.

[73] Tone Palčič, zapis razgovora.

[74] Kot v op. 39.

[75] A IZDG, italijanski fond CC RR.

[76] Prav tam.

[77] Kot v op. 73.

[78] Avtorjevi spomini.

[79] Kot v op. 29.

[80] Kot v op. 12.

[80a] Avtorjevi spomini in razgovori z Jožetom Zigmundom, Matijo Uletom, Stanetom Šego, Matijo Jožljem in drugimi.

[81] Avtorjevi spomini in priče: Stane Šega, Janez Ule, Matija Ule, Matija Joželj in drugi.

[82] Kot v op. 12.

[83] Tone Janežič, ustna izjava.

[84] Kot v op. 17.

[85] Janez Ule, zapis razgovora.

[86] Kot v op. 3.

[87] Grabelnikova mama (Ana Gornik), izpis iz njenega dnevnika.

[88] Kot v op. 17.

[89] Tončka Drobnič, razgovor.

[90] A IZDG, DMB arhiv.

[91] Kot v op. 89.

[92] Gl. NL II/1981, str. 25.

[93] Tihinčeva mama (Pepca Žnidaršič), zapis razgovora.

[94] Amalija Jenc por. Ule, zapis razgovora in osebni zapiski.

[95] Kronika občine Rakek med NOB 1941–1945, str. 18 (ciklostirana izdaja KO ZZB NOV Rakek).

[96] Kot v op. 3.

[97] Kot v op. 12.

[98] Kot v op. 29.

[99] Gl. prispevek Lojzeta Mlakarja v NL II/1981, str. 83–4.

[100] Kot v op. 38.

[101] Kot v op. 13.

[102] Kot v op. 39.

[103] A IZDG, italijanski fond CC RR. – Fasc. 158/III–3–553.

RAZVOJ PARTIZANSKIH ENOT NA NOTRANJSKEM V PRVI POLOVICI LETA 1942 S POSEBNIM POGLEDOM NA RAZVOJ BATALJONA MILOŠA ZIDANŠKA

Damijan Guštin
Inštitut za zgodovino
delavskega gibanja
61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

V letu 1941 je bila Notranjska eno izmed glavnih območij, kjer so partizanske enote delovale in se borile v italijanskem delu okupiranega slovenskega ozemlja. V Ljubljanski pokrajini so se sicer partizanske enote iz različnih vzrokov razvijale počasneje kot na nemškem okupacijskem območju.

Kljub temu je v jeseni 1941. leta nastala v južnem zaledju Ljubljane, v Krimskem pogorju, močna partizanska enota, Krimski bataljon. Le-ta je v svojih četah združila večino borcev v Ljubljanski pokrajini in skoraj vse v njenem zahodnem delu. Večina borcev je bila iz Ljubljane in iz njene neposredne okolice, preostali pa so bili iz krajev, kjer je enota nato delovala.

Z napadom na Lož in Bezuljak v oktobru leta 1941 je bataljon pokazal bojne veščine, ki so ustrezale tedanji stopnji vojaške organiziranosti in taktičnega znanja partizanskih enot. Ugoden odmev, ki ga je doživela akcija tega bataljona pa je narodnoosvobodilno gibanje lahko le delno izrabilo, saj je močna reakcija italijanskih vojaških sil, povezana z neugodnimi vremenskimi razmerami, Krimski bataljon onesposobila kot operativno enoto. Jedro njegovih borcev se je sicer prebilo v Ribniško dolino, vendar ni bilo sposobno, da bi takoj nadaljevalo boje v spremenjenih, zimskih razmerah. Zato se je zateklo v Ljubljano, kjer so bila zavetišča, oskrba in vodstvo. Preostala Borovniška četa je ostala le jedro za novo partizansko enoto.

Kljub temu, da se je jeseni leta 1941 organizacija Osvobodilne fronte na podeželju »Ljubljanske pokrajine« šele prav utrdila in razširila, je Krimski bataljon omogočil novo organiziranje in razvoj partizanskih enot, ki jih je v marsičem podprla tudi razširjena organizacija Narodne zaščite.[1]

I. ZIMSKA VSTAJA NA NOTRANJSKEM

Po prvih uspehih slovenskih partizanskih enot v začetku jeseni 1941 leta je glavno poveljstvo slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet načrtovalo že nove, bolj usklajene akcije. Spodbuda jim je bila sicer ne preveč upravičena kritika na posvetovanju v Stolicah, ki je temeljila predvsem na nepoznavanju položaja na Slovenskem. Prva taka akcija je bil poskus, preprečiti izganjanje Slovencev z izselitvenega območja v Posavju, od koder je nemški okupator po 20. oktobru leta 1941, ko je izgon najavil, začel izganjati slovensko prebivalstvo. V akcijo je glavno poveljstvo pritegnilo partizanske enote s Štajerske, Dolenjske in celo Radomeljsko četo z Gorenjske. Po nekaterih podatkih bi morala sodelovati tudi Borovniška četa, ki pa so jo medtem že napadli na Osredku in se je nato razbila.[2]

Poskus preprečiti izganjanje slovenskega prebivalstva sicer ni uspel tako, kot si je želelo in načrtovalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. V akciji so sodelovale prešibke enote. Vendar pa je akcija poživila dejavnost partizanskih enot na Slovenskem.

Ko je bila končana, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja začelo pospešeno pripravljati načrt za ljudsko vstajo, katere cilj so bila osvobojena ozemlja, kakršna so ponekod na jugoslovanskem ozemlju že nastala. Zamisel o načrtu je nastala že ob posvetovanju Mihe Marinka in Franca Leskoška-Luke z Josipom Brozom-Titom v Stolicah. Natančnejši načrt pa je izdelalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v drugi polovici novembra 1941. Temeljil je na treh žariščih vstaje, upoštevajoč razmere in tedanje partizanske enote, pa tudi mobilizacijske možnosti (okolica močnejših delavskih središč): Gorenjska z zaledjem Kranja in Jesenic, Zasavje ter območje med Kamnikom in Savinjsko dolino, Menišija in Bloke z zaledjem Ljubljane.[3]

Že ob koncu novembra je iz načrta izpadlo območje med Kamnikom, Savinjsko dolino in revirji, saj ga je prizadel močnejši vdor sovražnikov v partijsko organizacijo.[4]

Na Gorenjskem se je vstaja dobro razvijala. Že v prvi polovici decembra leta 1941 si je tamkajšnje vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja izdelalo operativni načrt za izpeljavo vstaje, ki ga je od sredine decembra dalje tudi uresničilo. Tako je vstaja dosegla vojaške, pa tudi politične uspehe in, sicer začasno, okrepila partizanske enote. Svoj vrh in hkrati tudi že zaton je vstaja doživela s tridnevnim bojem za Dražgoše od 9. do 11. januarja leta 1942.[5]

Tretje žarišče, ki ga je opredelil načrt glavnega poveljstva, je bilo na italijanskem okupacijskem območju na hribovitem ozemlju med Ljubljanskim barjem, Cerkniško dolino in glavno cesto Ljubljana–Ribnica.

Za izpeljavo načrta je bila potrebna močna partizanska enota, kar je bil poglavitni cilj glavnega poveljstva. Zato je na to območje od druge polovice novembra usmerjalo preživele borce Krimskega bataljona, ki so se zatekli v Ljubljano, in tudi nove prostovoljce. S pospešenim političnim delom, ki ga je vodil France Popit-Jokl, pa je nameravalo pridobiti tudi prostovoljce domačine. V začetku decembra je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja poslalo na to območje Franca Černeta-Klemena, ki pa tam ni deloval, saj se je zadrževal predvsem na Barju.[6] Sredi decembra je prišel v te kraje kot delegat glavnega poveljstva dr. Aleš Bebler, sicer njegov namestnik komandanta, ki se je zaradi izpeljave načrta dvakrat posvetoval z vojaškimi in političnimi voditelji na Notranjskem v vasi Kožljek.

Na prvem posvetu so predvsem pripravljali širšo organizacijo Narodne zaščite, oblikovali so nekakšen odbor za vso Notranjsko in postavili komandirje enot.

Na drugem, po vsej verjetnosti 25. decembra leta 1941, pa so pripravili načrt za osvobojeno ozemlje in organizacijo bataljona, ki naj bi ga čimprej ustanovili. Določili so načine za obvladovanje tega ozemlja in celo njegove meje. Segalo naj bi od Golega do Lužarjev, obsegalo Bloke, njegova vzhodna meja pa naj bi bila na črti Lužarjev breg–Rob–Osovnik–Mokrc.

Vendar pa se je moral dr. Aleš Bebler zadnje dni decembra leta 1941 zaradi zdravstvenih težav (vnela se mu je že v Španiji ranjena noga) vrniti v Ljubljano.[7] Zato so se prizadevanja za osvobojeno ozemlje zavlekla, kar glavnemu poveljstvu ni bilo všeč in kritiziralo je tudi dr. Aleša Beblerja.[8]

Poglavitni vzroki za zakasnitev pa so bili v tem, da je bilo potrebno osnovno partizansko enoto šele ustvariti, saj je Kožlješka četa do sredine decembra le počasi rasla, pa tudi neposredne priprave so se začele šele sredi decembra, ko je bila vstaja na Gorenjskem že organizirana. Pomembnejši razlogi za počasnejše priprave so bili tudi pomisleki funkcionarjev ali je načrt dovolj stvaren. Tudi domačini sredi hude zime niso vstopali v enoto v tolikšnem številu, kot je vodstvo pričakovalo.[9]

Namesto obolelega dr. Beblerja je glavno poveljstvo poslalo na Kožljek Miloša Zidanška, člana CK KPS, ki ga je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja okoli 10. decembra odpoklicalo s Štajerskega in se je tedaj zadrževal v Ljubljani. Na Menišijo je prispel najverjetneje 1. januarja 1942. leta in je začel takoj, na osnovi priprav, ki jih je opravil že Bebler, ustanavljati bataljon iz vseh enot, ki so mu bile na voljo v zahodnem delu Ljubljanske pokrajine.[10]

Bataljon, ki je dobil ime Ljuba Šercerja, je bil ustanovljen 7. januarja leta 1942 na Kožljeku. Kot vse kaže, je imel sprva le štiri vode, ki so prerasli v čete šele, ko so v bataljon prišli borci iz sprejemnega tabora v Polhograjskih Dolomitih. Na Kožljek jih je pripeljal Mirko Bračič 23. januarja. Naslednjega dne so oblikovali štiri čete in udarni vod. Z okrepitvami je bataljon štel okoli 140 borcev. bili so dobro oboroženi, tudi z avtomatskim orožjem. Poveljeval jim je Miloš Zidanšek, njegov namestnik je bil Mirko Bračič, politični komisar Dušan Pirjevec-Ahac in namestnik političnega komisarja Janez Hribar, član OK KPS Cerknica.[11]

Sprva se je enota notranje utrjevala, že sredi januarja pa je začela nadzirati širše območje okoli svojega tabora na Kožljeku. To je bila prva priprava za postopno oblikovanje osvobojenega ozemlja. V dveh spopadih, 15. in 18. januarja v Bezuljaku, na Otavah in nad Padežem, je bataljon izgubil šest borcev. Dva sta padla, štiri pa so italijanski vojaki ujeli.[12]

Po prihodu dolomitske skupine in dokončni organizaciji bataljona je ta že nadziral območje, ki je obsegalo 25 vasi na Menišiji in Blokah: Kožljek, Stražišče, Zibovnik, Otave, Kržišče, Pikovnik, Župeno, Koščake, Žilce, Korošče, Hruškarje, Hribljane, Goro, Reparje, Cajnarje, Kremenco, Kranjče, Slugovo, Ponikve, Milavo, Gošič, Mahnete, Podslivnico, Otonico, Topol, delno pa tudi Begunje pri Cerknici. To je bilo toliko laže, ker okupator v teh krajih ni imel nobene svoje postojanke. Čete bataljona Ljuba Šercerja so branile

predvsem dohode v zasedeni predel na ozemlju Pokojišče–Rakitna–Cajnarji in proti Cerknici.[13]

Taktični namen za ustvaritev tega osvobojenega ozemlja je bil, ogrožati železniško progo Ljubljana–Postojna, ki je bila pomembna zlasti zaradi prevozov nafte v Italijo, pa tudi za zvezo z italijanskimi okupacijskimi območji vzdolž Jadrana.

Zato ne preseneča, da je 3. partizanski bataljon že po nekaj dneh, najbrž po ukazu glavnega poveljstva, sklenil onesposobiti to železniško progo. Za to nalogo je štab pripravil izviren načrt: ustaviti tovorni vlak na postaji Verd in ga nato s polno hitrostjo pognati proti Borovnici, kjer naj bi zrušil v krivini zgrajeni viadukt, ki so ga po miniranju v aprilski vojni leta 1941 zasilno usposobile inženirske enote italijanske vojske.

Akcijo na Verdu je bataljon izpeljal zvečer 1. februarja 1942. Napad pa ni uspel, ker so partizane prezgodaj opazili. Uspeli so zavzeti del postajnega poslopja, ne pa tudi zaustaviti vlaka, ki je tedaj peljal mimo.[14]

Zaradi bližine sovražnikovih postojank se je bataljon takoj po akciji umaknil na Padež, kjer se je razdelil v štiri skupine. Te so prenočevale na Padežu, Zavrhu, v Pristavi in Dobcu.

Poveljstvo okupatorjevega XI. armadnega korpusa je takoj po obvestilu o napadu sprožilo obsežno nasprotno akcijo. To mu je bilo toliko laže, saj je že prej načrtovalo napad na 3. bataljon Ljuba Šercerja. Ker se 3. bataljon ni še iste noči umaknil dovolj daleč od proge, ga je zatekla zapora. Na Zavrhu je italijanski oddelek presenetil skupino okoli 20 borcev, od katerih se jih je 12 ali 13 zateklo v bližnje gospodarsko poslopje, kjer so jih po daljšem boju z orožjem in ognjem uničili. Predalo se je 5 borcev, od katerih so po ukazu komandanta XI. armadnega korpusa generala Robottija takoj,. na prizorišču boja, štiri ustrelili.[15]

Zaradi tega hudega poraza na Zavrhu se je štab bataljona odločil za novo združitev vseh čet 5. februarja na Otavah. Tako bi se bataljon lahko bolje upiral italijanski ofenzivni operaciji. 7.februarja se je bataljon pomaknil proti Blokam. Na pohodu je na Hribarjevem, ločen od bataljonove glavnine, padel 6. februarja komandant bataljona Miloš Zidanšek; skupaj z Mirkom Bračičem ga je presenetila sovražnikova patrulja.[16]

V drugi fazi očiščevalnih akcij italijanskega okupatorja od 9. do 12. februarja se je bataljon zapletel v boje blizu Otav in Hribarjevega. V njih ni imel izgub. Težke vremenske razmere in stalni premiki od začetka februarja naprej pa so borce izčrpali. Zato se je štab odločil, da bataljon razdeli v čete in se začasno umakne na prezimovanje. Razdelili so se v dva polbataljona s po dvema četama. Prvi, sestavljen iz 1. in 2. čete, pod vodstvom Stanka Kovača-Smelega je z Blok odšel proti Loški dolini, drugi, sestavljen iz 3. in 4. čete, pod poveljstvom Bojana Polaka-Stjenke pa na Mokrc.[17]

Z umikom 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja z Blok se je neuspešno končalo prizadevanje slovenske partizanske vojske za dosego osvobojenega ozemlja tudi na tretjem območju.

Prvi polbataljon se je v težkih vremenskih razmerah več dni prebijal čez Menišijo, Rakitniško-Vidovsko planoto in Racno goro na Poljane. Tam se je po nekaterih podatkih nastanil za nekaj dni, po drugih le za en dan. Do začetka marca si je enota uredila tabor okoli tri kilometre nad Poljanami in nato na Ostrem vrhu, kjer so si ob tamkajšnji lovski koči zgradili še barako. V tem taboru je ostal polbataljon vse do reorganizacije ob koncu marca 1942. leta.[18]

Drugi polbataljon se je utaboril na Mokrcu v Semičevi gozdarski koči in svojega bivališča ni menjal vse do italijanskega napada 18. marca.[19]

Oba polbataljona sta med prezimovanjem živela skoraj mirno vojaško življenje. Večjih vojaških akcij nista pripravljala, za patruljno službo in za zveze pa je skrbela predvsem posebna premična enota, leteča patrulja, ki jo je vodil Stane Semič-Daki. Prezimovanje je bilo namenjeno predvsem urjenju in političnemu usposabljanju.

Na Poljanah oziroma na Ostrem vrhu je imel polbataljon pogoste vojaške in politične ure ter kulturne večere. Na urjenju in političnih urah so bili prisotni tudi člani Narodne zaščite iz vasi. To je bil gotovo eden izmed redkih primerov v tistem času. Enoto so obiskovali tudi terenski aktivisti.

Podobno je živel tudi drugi polbataljon na Mokrcu, kjer je politični komisar 3. čete Ante Novak urejal tudi glasilo Partizanski vestnik, ki je sicer izhajal že v taboru na Kožljeku. To je bil, čeprav na roko pisan, prvi list katere izmed slovenskih partizanskih enot, seveda poleg glasila glavnega poveljstva.[20]

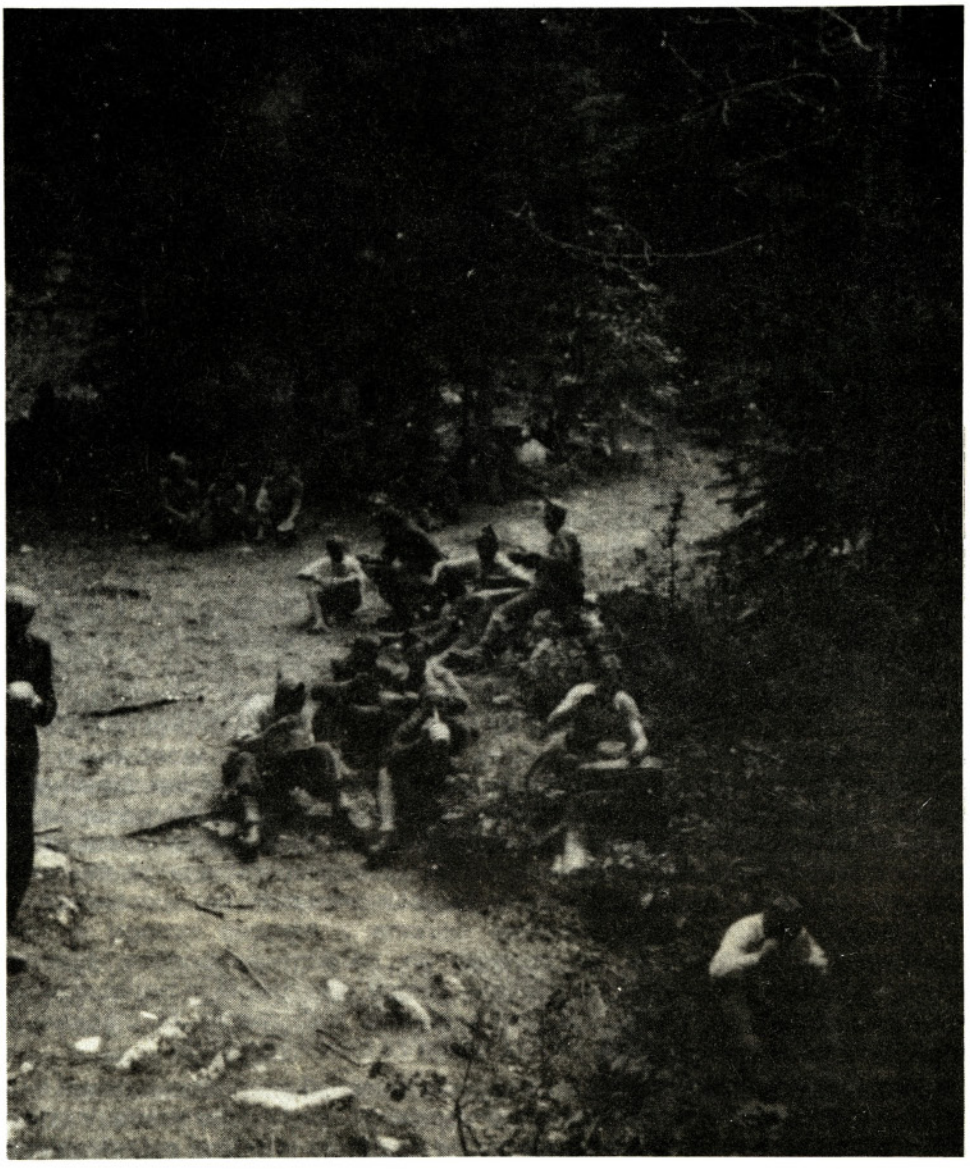

Borci 2 (3). bataljona Miloša Zidanška julija 1942 Kočevskega odreda nad Poljanami

II. RAZVOJ PARTIZANSKIH ENOT SPOMLADI 1942

Ko je glavno poveljstvo v drugi polovici marca 1942 izdelalo načrte za spomladansko ofenzivo partizanskih enot, se je odločilo za Gorenjsko, kjer naj bi spodbudilo razmah vstaje in poskusilo izbojevati osvobojeno ozemlje. Načrt je bil v marsičem nadgradnja prejšnjega, novemberskega, le da so bile načrtovane sile večje in cilji mnogo bolj daljnosežni. V tem načrtu je bila namenjena Notranjski in sploh italijanskemu okupacijskemu območju le obrobna vloga. Na njenem območju naj bi rekrutirali enega izmed bataljonov, ki bi moral podpreti vstajo na Gorenjskem, tako da bi zavaroval dolomitsko smer.[21]

Toda tudi v glavnem poveljstvu si o tem načrtu niso bili povsem enotni. Zlasti namestnik komandanta dr. Aleš Bebler, ki je razmere na Notranjskem dokaj dobro poznal, se je zavzemal, da bi težišče spomladanskih dejavnosti usmerili v Ljubljansko pokrajino. Tam je zlasti v skoraj docela izpraznjeni Kočevski slutil odlično izhodišče za nastanek in širjenje osvobojenega ozemlja. To pa je bila spet glavna naloga slovenskega narodnoovobodilnega gibanja spomladi leta 1942.

Kaže, da vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja teh različnih misli v marcu ni uspelo docela razčistiti, saj je večina vztrajala pri izpeljavi najprej zastavljenega operacijskega načrta s težiščem na Gorenjskem. Dr. Alešu Beblerju pa so pustili proste roke, naj poskusi tudi na Kočevskem, seveda z omejitvijo, da ne bo oviral glavnega načrta in da bo zagotovil potrebne sile za pomoč.[22] Odšel je skupaj z Ivanom Jakičem-Jerinom (oba sta sestavljala pozimi ustanovljeno pokrajinsko poveljstvo za Ljubljansko pokrajino) proti Kočevski. Pot ju je peljala čez Barje na Mokrc, kjer sta našla drugi polbataljon 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja. Z njim sta se nato umikala pred italijansko hajko in prišla na Travno goro, kjer je taboril prvi polbataljon.[23]

Tako je pokrajinsko poveljstvo združilo že pol svojih sil; na voljo je namreč imelo še 5. partizanski bataljon na Dolenjskem. Po že načrtovanem načelu je pokrajinsko poveljstvo iz teh sil pripravilo enote za izpolnitev vseh nalog, ki so bile pred njim. Del moštva, tako imenovano Špacapanovo skupino, ki bi morala že decembra leta 1941 na Primorsko, da bi tam okrepila narodnoosvobodilni boj, je takoj poslalo proti Primorski. To je bilo najverjetneje 22. marca. Preostalo moštvo je razdelilo v tri čete. Ena izmed njih je s pokrajinskim poveljstvom odšla na Kočevsko. Ostala je tudi leteča udarna patrulja, ki je dobila nalogo, da nadzoruje območji Krima in Mokrca in ohranja zveze z drugimi četami.[24]

Nekaj pozneje, v začetku aprila, je štab 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja oblikoval še Severno obmejno četo, ki naj bi tedaj podprla uresničevanje glavnega operativnega načrta.[25] Pokrajinsko poveljstvo je imenovalo tudi novi štab bataljona. Komandant je postal Mirko Bračič, politični komisar Janez Hribar-Tone Pogačnik, njegov namestnik pa Cveto Močnik-Florjan.[26]

Že v začetku aprila so bataljon znova preuredili zaradi pomembnih dogajanj na terenu. Ves bataljon se je namreč tedaj zadrževal še v gozdovih in je le malo zašel med prebivalstvo. Glavno breme prizadevanj za čim večjo mobilizacijo v partizanske enote so nosile organizacije Osvobodilne fronte in Komunistične partije. Te so bile tedaj (zlasti so se razširile že prej, v jeseni in pozimi 1941/1942) dejavne že v večini krajev na Notranjskem, od večjih središč do zaselkov, nanjo pa je bila navezana tudi organizacija v Prezidu in okolici. Spomladi leta 1942 sta bili tem organizacijam postavljeni dve temeljni vojaški nalogi, organizirati Narodno zaščito in zbrati prostovoljce za partizanske enote.[27]

Na Notranjskem je bila Narodna zaščita vsaj ponekod kar številna in dobro organizirana že jeseni leta 1941 (na primer v Loški dolini, ponekod na Blokah, na Rakeku, v Cerknici), še izpopolnila pa se je pozimi in v začetku pomladi leta 1942, potem ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja prav Narodni zaščiti namenilo pomembno vlogo v pripravah na spomladansko partizansko ofenzivo. S pravilnikom oziroma z njegovo razlago je bilo vsakemu omogočeno, da se opredeli za narodnoosvobodilno gibanje. Obenem so bile natančneje opredeljene naloge oboroženih in neoboroženih oddelkov Narodne zaščite. Zaostrena so bila tudi merila za članstvo v organizaciji (obvezna prisega, smrtna kazen za dezertiranje).[28]

Do nove krepitve Narodne zaščite je na Notranjskem prišlo spomladi leta 1942 in sicer predvsem pod vplivom organizacij Osvobodilne fronte. V Loški dolini je to bilo marca, zlasti pa aprila, po sestanku približno petindvajsetih zaupnikov Osvobodilne fronte nad Trznami, na katerem je bil tudi Janez Hribar. Na sestanku so razpravljali o obeh poglavitnih nalogah, o krepitvi Narodne zaščite in o prizadevanjih za številnejši odhod prostovoljcev v partizanske enote. Po sestanku so bile priprave po vaseh. Denimo v Vrhniki, kjer so poimensko določili posameznike, ki naj bi stopili v partizansko četo, ko bi za to prišel čas. Dotlej so delovali kot enota Narodne zaščite. Podobno je bilo v Babnem polju, na Babni polici, pa tudi v ostalih vaseh Loške doline in celo v Prezidu, kjer sta delovali Komunistična partija in Osvobodilna fronta. Močna enota Narodne zaščite je delovala že od prejšnjega leta tudi na Rakeku, svoje akcije pa je stopnjevala do sabotaž in napadov na sovražnikove patrulje. Prav tako je delovala Narodna zaščita v več vaseh na Blokah. Vse te enote Narodne zaščite so ustvarjale trdno podlago za spomladansko hitro krepitev partizanskih enot.[29]

Ob koncu prezimovanja 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja, ko se je bataljon zaradi preureditve zbral globoko v gozdovih na Travni gori, so odšli z Rakeka in iz njegove najbližje okolice prvi prostovoljci v partizane. Novo enoto so nameravali ustanoviti na Racni gori, kjer je bilo tudi zbirališče. Vzrok za tako hiter odhod v partizane, brez zvez z drugimi partizanskimi enotami na Notranjskem, je bil strah pred aretacijami. Sovražnik je namreč aretiral nekaj članov narodnoosvobodilnega gibanja. Vendar pa načrtnost in številnost prostovoljcev kaže, da je bil odhod zaradi omenjenih aretacij samo pospešen.

Prva skupina štirih prostovoljcev se je odpeljala 12. marca leta 1942 kar z avtobusom do Bloške police, od tam pa odšla na Racno goro. Druga in tretja skupina, prav tako po štiri, sta odšli na pot 13. marca, do 18. marca pa so prišle še tri skupine, v katerih je bilo 18 do 20 borcev. Skupaj se jih je zbralo v taboru na Racni gori od 30 do 35. Vsi so bili oboroženi, imeli so tudi puškomitraljez. Zvečine so bili z Rakeka, nekaj pa jih je bilo z Unca in Laz.

Sprva se niso formalno organizirali v četo, poveljeval pa jim je Dušan Zorc-Martin.[30]

V drugi polovici marca leta 1942 jih je s svojo letečo udarno patruljo odkril Stane Semič-Daki in jih povezal s štabom 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja. Štab bataljona jih je kot 3. četo takoj vključil v bataljon, ki je bil tedaj precej oslabljen, saj je imel le dve precej šibki četi. Četa je dobila tudi novo vodstvo, komandirja Stanka Kovača-Smelega in političnega komisarja Antona Bavca-Ceneta. Sredi aprila so borci ob prisotnosti bataljonskega političnega komisarja tudi zaprisegli.

Četa je sprva bivala v koči za Racno goro, nato se je preselila v Smrekovce, za nekaj dni na Petelinov vrh, od tam na Otrobovec nad Babno polico, sredi aprila pa na Kozji vrh.[31]

Njenih akcij je bilo postopoma vedno več. Borci so sodelovali pri likvidaciji dveh Zigmundovih v Iga vasi, 11. aprila so likvidirali dva okupatorjeva sodelavca iz Babnega polja, 13. aprila je del čete miniral železniško progo med Rakekom in Postojno, 15. aprila pa je del čete sodeloval pri poskusu za rešitev aretiranih v Prezidu. Vendar je pri Majerju zajel le dva karabinjerja in njuno motorno kolo. 19. aprila so bojna patrulja te čete in pripadniki enote Narodne zaščite iz Prezida postavili zasedo v Tatinski dragi pri Majerju, v katero je zašla italijanska avtomobilska kolona. V streljanju iz zasede, v kateri je bilo okoli 20 borcev, je padlo po italijanskih podatkih 25 vojakov, med njimi tudi komandir čete, 28 pa jih je bilo ranjenih. To so bile izgube, kakršnih slovenska partizanska vojska dotlej še ni prizadejala italijanskemu okupatorju v enem samem boju.[32]

Navdušenje nad zmago, pa tudi strah pred maščevanjem, sta še istega dne in v naslednjih dneh povzročila množičen odhod več stotin moških v gozdove. Izmed njih se jih je 107 pridružilo 3. četi 3. bataljona Ljuba Šercerja. Le-ta se je že 20. aprila, ko je slišala o zmagi, pomaknila bliže Prezidu. Poudariti je treba, da je bil to prvi primer množičnega priliva borcev v neko partizansko enoto od decembrske vstaje na Gorenjskem.

III. NASTANEK BATALJONA MILOŠA ZIDANŠKA

Že 19. aprila se je 3. četi 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja pridružilo okoli 40 prostovoljcev. Še več pa jih je bilo 20. aprila in naslednje dni. Prišli so iz vasi Gorači, Kozji vrh, Milanov vrh, Novi in Stari Kot, Draga, Parg in delno Prezida.[33]

Poveljstvo 3. čete, ki se je pomaknila v bližino Prezida, si je z vsemi močmi prizadevalo, da bi ta izbruh ljudske vstaje organiziralo v vojaško enoto. Ker se je zbralo že okoli 150 borcev, je četno poveljstvo uvidelo, da dotedanja organizacijska enota čete ne bo več ustrezna. Odločilo se je za ustanovitev bataljona, ki naj bi nosil ime Miloša Zidanška, februarja padlega komandanta 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja.

Bataljon so ustanovili 22. aprila leta 1942 na Binklarskem gredlu. Sestavljale so ga štiri čete in leteča patrulja. V začasnem štabu bataljona so bili Stanko Kovač-Smeli kot komandant, politični komisar Rafael Kovačič-Rafael Žagar in pomočnik komandanta Dušan Zorc-Martin. V sestavi čet so upoštevali krajevni izvor borcev. 1. četa je postala Rakovška (komandir Ivan Mohorič-Miha in politični komisar Anton Kovač-Branko), 2. četa je bila sestavljena iz Prezidancev (komandir Anton Bavec-Cene in politični komisar Filip Žagar-Črtomir), 3. četa iz Binklarjev (komandir Zdravko Turk-Kotnik in politični komisar Franjo Ožbolt-Borivoj), 4. četa pa je združevala borce s Kozjega vrha in iz Parga (komandir Peter Ožbolt-Pero, politični komisar Daniel Ožbolt-Dane). Leteči patrulji sta poveljevala Ivan Slabe-Lisjak in politični delegat Franc Mekina-Borut.[34]

Ko je začasni štab novi bataljon za silo uredil kot enoto, je 26. aprila odšel komandant proti položaju pokrajinskega poveljstva za »Ljubljansko pokrajino« na Stružnici. Zavedal se je namreč, da je formalno prestopil svoja pooblastila s samostojno ustanovitvijo bataljona. Zato je želel s tem seznaniti pokrajinsko poveljstvo.[35] Na poti pa je zašel v italijansko akcijo na območju zahodne Kočevske in štaba ni več našel v Ravnah. Zato je 28. aprila poslal svoje poročilo s patruljo.[36] 29. aprila se je bataljon na Travni gori srečal z Alešem Beblerjem, ki je odobril ustanovitev bataljona.[37]

Pokrajinsko poveljstvo za Ljubljansko pokrajino se je namreč okoli 20. aprila preosnovalo v štab III. grupe odredov. Prejšnjima članoma se je kot komandant pridružil še Mirko Bračič, ki je do tedaj poveljeval 3. partizanskemu bataljonu Ljuba Šercerja. Nova organizacija je bila povezana z načrti za spomladansko ofenzivo partizanskih enot. Glavno poveljstvo je

načrtovalo, da se bodo partizanske enote na Slovenskem povezale v odrede; trinajst naj bi jih bilo. Vodile pa naj bi jih štiri grupe odredov; I. na Gorenjskem, II. na severozahodnem Štajerskem, III. na Notranjskem, Dolenjskem in v Slovenskem primorju in IV. na jugovzhodnem Štajerskem. Z odredbo 4. aprila je poveljstvo imenovalo štabe prvih treh grup odredov in jim prepustilo oblikovanje odredov. Štab III. grupe odredov je že 24. aprila ukazal ustanovitev Notranjskega in Dolenjskega odreda, njune sile in poveljstva pa je nadrobneje uredil 29. aprila (Notranjski odred) in 9. maja (Dolenjski odred). Za vse te spremembe pa štab novoustanovljenega bataljona Miloša Zidanška še ni vedel in se je zato obrnil na pokrajinsko poveljstvo.[38]

Štab III. grupe odredov je v svojem ukazu o ustanovitvi Notranjskega odreda 29. aprila upošteval že opravljeno delo. Priznal je ustanovitev bataljona, ga uvrstil v Notranjski odred kot 3. bataljon, mu priznal častni naziv Miloša Zidanška ter imenoval dva člana njegovega štaba (komandanta Stanka Kovača-Slavka Smelega in operativnega oficirja Rudolfa Žiberta-Dolenca). Začasni politični komisar je ostal Rafael Kovačič, saj se za ustreznejšega bataljonskega komisarja z več izkušnjami še niso odločili.[39]

28. aprila zvečer se je bataljon pomaknil proti Glažuti in se nastanil v taboru Ribniške čete na Travni gori. Kaže, da je štab III. grupe odredov tedaj načrtoval akcije vseh bataljonov Notranjskega odreda in ne le 2. (Kočevskega). Vendar pa akcij ne 1. bataljon Ljuba Šercerja ne 3. bataljon Miloša Zidanška nista začela zaradi neugodnih vremenskih razmer; zapadlo je precej snega. Zato se je 3. bataljon Miloša Zidanška čez nekaj dni pomaknil v pogorje Racne gore. Z italijanskimi enotami, ki so takrat preiskovale Poljane, se ni srečal. 2. maja je štab bataljon ponovno reorganiziral. Ukinil je 4. četo in jo vključil v 2. četo. V prvih dneh maja je bataljon dobil novega političnega komisarja. Štab III. grupe odredov je v bataljon namreč poslal Cveta Močnika-Florjana Notranjca, v marcu namestnika političnega komisarja 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja in nato političnega delavca v okolici Velikih Lašč.[40]

Z izločitvijo 3. čete iz bataljona Ljuba Šercerja je le-ta oslabljen lahko deloval sprva le na območju Travne gore in Blok. Vse območje Krima, Mokrca, Menišije in Vidovske planote je bilo v aprilu še brez partizanov, saj je le leteča udarna patrulja Stanka Semiča-Dakija v več akcijah posegla na vzhodno obrobje Mokrca in do predmestij Ljubljane. Njeno izhodišče je bilo na Mačkovcu, kjer si je uredila tabor. Vanj so prihajali tudi prostovoljci z Blok, ki so se nato zvečine vključili v 1. bataljon Ljuba Šercerja Notranjskega odreda. Šele ob koncu aprila je bataljonova 1. četa prišla na območje Krima do njegovega vzhodnega obrobja.

Po ustanovitvi več čet v prvih dneh maja so se razdelile tako, da je 1. delovala v smeri proti Igu, 2. nad Preserjem, 3. pa je taborila nad Pokojiščem, delovala na območju med Borovnico, Cerknico in Verdom, najbolj pa je bila njena bojna aktivnost usmerjena na železniško progo.[41]

Borci Loškega odreda, katerega jedro so tvorili borci bataljona Miloša Zidanška septembra 1942 pri Sokolih nad Gerovim

Zato za konec aprila in začetek maja še ne moremo govoriti o strogo določenih operativnih območjih posameznih bataljonov Notranjskega odreda. Le-ta so se izoblikovala šele po ustalitvi v razvoju partizanske vojske. To se je zgodilo šele po nastanku osvobojenega ozemlja. 1. bataljon Ljuba Šercerja je v glavnem od operativnega območja 3. bataljona Miloša Zidanška ločila črta Velike Lašče–Mačkovec–Cerknica, tega pa od 2. bataljona črta Goteniški Snežnik–Ribnica.

IV. NASTANEK OSVOBOJENEGA OZEMLJA NA NOTRANJSKEM

Osnovni strateški cilj partizanske vojske spomladi leta 1942 je bil, da si pribori osvobojeno ozemlje, območje, ki bi ga vojaško obvladale partizanske enote, ki bi bilo izhodišče za razvijanje ljudske oblasti in za prihodnji razvoj partizanskih enot.[42] Glavno poveljstvo je zato izdelalo strateški in taktični koncept, ki je predvideval pridobitev osvobojenega ozemlja na območju nemškega okupatorja. Namestnik komandanta glavnega poveljstva z osnovno strateško zamislijo ni soglašal in je ponudil svoj lastni načrt, ki je predvideval pridobiti osvobojeno ozemlje na območju italijanskega okupatorja z izhodiščem na skoraj izpraznjeni Kočevski.

O podrobnostih tega načrta manj vemo. Predvideval je opuščene kočevske vasi kot osnovno izhodišče za partizanske enote. Od tam naj bi z akcijami v vseh smereh širile osvobojena območja, najbolj seveda proti Kočevju. Glavno poveljstvo pa je po odobritvi načrta postavilo še zahtevnejše cilje: enote naj bi se usmerile proti Kočevju in Ribnici, pretrgale naj bi prometne povezave med Ljubljano in Ribnico, pritegnile pa naj bi tudi partizanske enote z Dolenjske.[43]

Vsekakor je bila glavna odlika tega načrta v tem, da se ni toliko ukvarjal z vprašanjem, kje si priboriti osvobojeno ozemlje, temveč predvsem, kako si ga priboriti. Slovenska partizanska vojska je namreč pogrešala izkušnje, kako osvoboditi ozemlje. Zato je dr. Aleš Bebler v drugi polovici aprila leta 1942, tako rekoč neposredno pred začetkom ofenzivnosti partizanskih enot, izdelal navodila za osvobajanje ozemlja.[44] Na tej podlagi je štab III. grupe odredov pripravil širši načrt dejavnosti za prav tedaj ustanovljeni Notranjski odred.

2. bataljon (Kočevski) je začel z akcijami že 25. aprila, usmeril pa jih je v dolino Kolpe in Čabranke.[45] Oba bataljona na območju Notranjske, 1. Ljuba Šercerja in 3. Miloša Zidanška pa sta se dogovorila za skupno akcijo, za napad na Loški potok, kjer je bila manjša karabinjerska postaja. Zato je 28. aprila prišla glavnina 3. bataljona na Travno goro v tabor, kjer se je zadrževal štab 1. bataljona. Zedinili so se, da bodo napadli 1. maja. Vendar pa je sneg, ki je spet zapadel tiste dni, zelo otežil gibanje. Zato so nameravano akcijo prestavili za nekaj dni.

3. bataljon je nato že 1. ali 2. maja odšel na svoje operativno območje, Že 29. aprila je sovražnik zaradi prisotnosti partizanskih enot proglasil izredno stanje na območju občin Sodražica, Loški potok, Kočevska Reka, Fara, Mozelj, Ribnica, Dolenja vas, Kočevje – okolica, v občini Draga do Čabra in v občini Stari Log do Hinj.[46]

Na območju novo nastalega 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda so se spet začeli boji s spopadom pri Grahovem 7. maja, kjer je 1. četa odvrnila italijansko motorizirano kolono, ki je prišla z Blok, nato pa še njene okrepitve. Četa je izgubila enega borca, eden pa je bil ranjen.[47]

9. maja sta 1. in 3. bataljon znova poskusila izpeljati že prej načrtovano akcijo. 1. bataljon bi moral postaviti zasedo na Vagovki, a jo je v sodelovanju s Proletarsko udarno četo postavil le pod Lužarji. Večji del 3. bataljona je komandant razvrstil v zasedo pri Podbloščku na cesti Bloke–Loški potok, z manjšim delom pa je demonstrativno napadel karabinjerje v Loškem potoku. Sovražnikova pomoč napadeni postojanki pa je prišla po cesti Sodražica–Boncar–Bloke. Močnejše motorizirane kolone zaseda pri Podbloščku ni mogla zaustaviti in je le-ta prodrla v Loški potok. Vendar pa je na osnovi načrta Primavera okupator ocenil, da je postojanka preveč ogrožena. Zato je posadko z ostalimi silami še istega dne umaknil, tako da so partizanske sile že nadzorovale ozemlje med Ribniško in Loško dolino ter Sodražico, ostala pa je močna italijanska posadka na Blokah. To območje je bilo prvi zametek osvobojenega ozemlja v osrednjem delu Notranjske.[48]

Naslednje dni so bataljonove čete sistematično pripravljale novo širjenje osvobojenega ozemlja. S prekopavanjem in podiranjem dreves so blokirale ceste Lož–Bloška polica, Prezid–Lož in Prezid–Čabar.[49] Ko je karabinjerska postaja v Starem trgu pri Ložu začutila, da so v bližini močnejše partizanske

enote, je 12. maja zapustila svojo postojanko in se umaknila v Cerknico. Ker je bila to edina sovražnikova postojanka v Loški dolini, so partizanske enote lahko zasedle večino Loške doline. Najbližje italijanske posadke so bile v Cerknici, Prezidu, Čabru, na Blokah in na nekdanji jugoslovansko-italijanski meji. Bataljon je takoj vojaško zavaroval zasedeno območje z zasedo med Gorenjim Jezerom in Žerovnico in s patruljiranjem vzdolž prejšnje meje. Štab je ukazal blokirati in obstreljevati postojanki v Prezidu in Čabru, 13. maja pa je boj razširil še na obstreljevanje Cerknice, Rakeka in kasarne na Blokah. Zasede na cestah so položaje pogosto menjavale.[50]

Štab bataljona, zlasti njegov politični komisar Cveto Močnik-Florjan Notranjc, je takoj po osvoboditvi doline pričel z mrzlično dejavnostjo, da bi osvobojeno ozemlje uredil tudi upravno. V treh dneh, od 13. do 15. maja leta 1942, je štab bataljona izdal štiri proglase, s katerimi je hotel urediti osnovna vprašanja na osvobojenem območju. Pri tem je seveda sodeloval z odbori Osvobodilne fronte in organizacijami Komunistične partije. Vso oblast je najprej prevzela vojska, torej štab bataljona. Le-ta je ukinil vse uredbe, proglase, ukaze in policijske prepovedi italijanskih oblasti. Za boj sposobno prebivalstvo je pozval, naj vstopi v partizanske enote. Kdor ima orožje, naj ga prinese s seboj, ostali pa naj prinesejo orodje, da se bodo vključili v pionirske vode.

Kdor pa ne bi prišel med borce, ima pa orožje ali vojaški material, mora le-tega oddati partizanom ali oddelkom Narodne zaščite v roku 12 ur; če tega ne stori, mu grozi smrtna kazen.[51]

Borci 1. čete bataljona Miloša Zidanška

Že v tretjem proglasu 14. maja je štab bataljona določil, da prevzamejo upravno oblast na osvobojenem ozemlju terenski odbori Osvobodilne fronte, prebivalci pa naj bi s štabom bataljona imeli stike le prek njih. Bataljonskemu štabu je tako ostalo predvsem varstvo javnega reda in miru ter obramba osvobojenega ozemlja; sicer pa so se prebivalci osvobojenega ozemlja in odbori Osvobodilne fronte obračali na štab bataljona z najrazličnejšimi zadevami.[52]

Od ukrepov za ureditev odnosov na osvobojenem ozemlju posebej velja omeniti določbo, da mora teči delo dalje, a s še večjo vnemo, saj delajo za svojo, ljudsko oblast. Kdor ne bi hotel delati, bo izročen ljudskemu partizanskemu sodišču.

Posebej je štab bataljona določil, da morajo šole delovati še naprej, starši pa so osebno odgovorni za to, da pošiljajo šoloobvezne otroke k pouku. Omejitvena so bila določila o prepovedi čezmernega točenja alkoholnih pijač. To je štab v naslednjem razglasu opredelil še nadrobneje z obvezo, da gostilne zapirajo ob osmih zvečer in s prepovedjo tihotapljenja živil in živine v Italijo (čez nekdanjo jugoslovansko-italijansko mejo). Rezervna živila morajo terenski odbori Osvobodilne fronte skladiščiti v primernih skladiščih v gozdovih.

S smrtno kaznijo so zagrozili za vsako nasilje, rop, tatvino in grožnje prebivalcem, za zlorabo zbiranja denarja, hrane in drugega potrebnega za partizanske enote. Pač pa je štab bataljona dovolil svobodno gibanje prebivalstva tudi ponoči in ukazal je vrniti zaplenjene radijske aparate njihovim lastnikom. Ob tem je izrecno določil: »Dovoljeno je poslušati radio odajne postaje vseh držav.« Razširjevalcem alarmantnih govoric je poskušal stopiti na prste s pozivom prebivalcem, naj jih prijavljajo štabu bataljona, ki »jih bo postavil pred partizansko in ljudsko sodišče.«[53]

Delo političnega komisarja pri uvajanju oblasti na osvobojenem ozemlju v Loški dolini moramo oceniti še toliko ugodneje, ker se pri svojem urejanju razmerij s prebivalstvom in Osvobodilno fronto ni mogel opreti na nobeno podrobnejšo uredbo, saj je izvršni odbor Osvobodilne fronte šele 17. maja izdal svoja navodila za organizacijo oblasti na osvobojenem ozemlju. Ta navodila so lahko med ljudmi učinkovala po 20. maju, odloka o poslovanju šolstva in o prepovedi širjenja sovražnega tiska pa šele v začetku junija.[54]

Utrjevanje osvobojenega ozemlja v Loški dolini je 16. maja pretrgal novi vdor italijanskih enot v Loško dolino iz smeri Cerknice in Blok. Začel se je z obstreljevanjem vasi Otok. Štab bataljona je ukazal umik brez boja proti Loškemu potoku. Menil je namreč, da borci še niso dovolj usposobljeni za večji boj. Hkrati se je umikala tudi Narodna zaščita. Pri umiku je nad Starim trgom padlo 11 njenih pripadnikov.[55]

Štab bataljona se je umaknil na Otrobovec, 1. četo, ki se je zadrževala med mejo in Loško dolino, pa je štab bataljona napotil na obstreljevanje Cerknice in Rakeka.

Že 16. maja je štab dobil poročilo, da je v Loškem potoku nastala skupina bele garde. 17. maja je v Loški potok prišla skupina okoli 40 borcev, ki jih je vodil komandant bataljona. Skupina domačih fantov, ki jih je vodil kaplan, se ni hotela vdati. Zato so partizani napadli njihovo oporišče v cerkvi na Taboru in po krajšem obstreljevanju vdrli v cerkev. Predalo se je 12 fantov in kaplan. Odvedli so jih v tabor na Petelinjek, kjer so razpravljali o njihovi prihodnji usodi. Komandant se je zavzel za milo kazen. Duhovnika so izpustili s primernim opozorilom, fantom pa so dali na izbiro, ali naj gredo domov ali vstopijo v partizansko enoto; slednje so si zvečine tudi izbrali.

Po tem dogodku bataljon z belo gardo ni imel več opraviti, pač pa z neko plavogardistično skupino v okolici Čušperka.[56] Z milo sodbo zajetim domačim fantom in z uspelim mitingom 24. maja si je bataljon zagotovil varno izhodišče v Loškem potoku, da je lahko svojo dejavnost preusmeril proti Ribniški dolini. Začel je obstreljevati posadki v Velikih Laščah in Ribnici, ob koncu maja pa so zasekavali še ceste Grčarice–Glažuta, Loški potok–Sodražica, Dolenja vas–Rakitnica–Jelendol.[57]

18. maja so se italijanske čete umaknile iz Loške doline, tako da je zopet postala del osvobojenega ozemlja vse do velike italijanske poletne ofenzive. Po nekaj dneh ponovnega utrjevanja svoje oblasti, pri čemer je bilo potrebno ublažiti posledice smrti 11 pripadnikov Narodne zaščite 16. maja v Starem trgu, je oblast prevzel rajonski odbor Osvobodilne fronte. Red in mir v dolini je sprva vzdrževala tehnična enota pri štabu bataljona, nato pa 4. četa.[58]

Sredi maja leta 1942 je sprožil svojo ofenzivo tudi 1. bataljon Ljuba Šercerja Notranjskega odreda, in sicer z osvoboditvijo Iga 16. maja. Izpeljali sta jo 1. četa tega bataljona in Proletarska udarna četa. V naslednjih dneh se je osvobojeno ozemlje razširilo do sredine Barja.

Zahodneje je ofenziva 2. in 3. čete bataljona segla do močno zastražene in utrjene železniške proge. 2. četa je vsak dan nadzorovala vasi Preserje in Kamnik, 3. četa pa je nad Borovnico izvedla več akcij na progi. Požgala je veliko parno žago nad Verdom in poskušala preprečiti oskrbovanje italijanskih posadk na Pokojišču in Zavrhu, z delom svojih sil pa je posegla tudi proti Cerknici, ki jo je 15. maja demonstrativno napadla, 16. pa je iztirila vlak med Logatcem in Planino.

Novo ustanovljen samostojni vod, ki se je stalno zadrževal pri Sv. Vidu (Žilce), je zapiral smeri proti Blokam in Cerknici, od koder bi lahko vpadli sovražnikovi posadki proti osvobojenem ozemlju in ogrozili glavnino bataljonovih čet, ki so bile nad Barjem od Iške vasi do Verda in proti Rakeku.

Osvobojeno ozemlje je v drugi polovici maja obsegalo območje znotraj črte Ig–Podpeč, nad železniško progo od Preserja do Rakeka, nad Cerknico, pod mejo od Javornika do Prezida, odtod do Kolpe, po dolini Kolpe do Broda, Kočevski Rog, nad Kočevjem, Sodražica, vzhodna območja pod Mokrcem in do Iga. Znotraj tega območja je bila le močna italijanska posadka v kasarnah na Blokah, vendar je bila popolnoma obkoljena.

23. maja je zaradi silnega razmaha vstaje na obrobju Barja in podmokrških vaseh štab III. grupe odredov ustanovil še 5. bataljon Notranjskega odreda, ki mu je začasno poveljeval Stane Semič-Daki. Njegovo operacijsko območje se je raztezalo od Iške vasi proti Zapotoku in na Bloke. 27. maja se je zaradi pritiska novih partizanskih enot umaknila posadka karabinjerjev v Sodražici, tako da se je osvobojeno ozemlje še zaokrožilo.[59]

Ob nastanku osvobojenega ozemlja je bilo izredno pomembno vprašanje mobilizacije. Partizanske enote so se v osvobojenih krajih močno pomnožile, saj so uspehi privlačili tiste prostovoljce, ki do tedaj iz različnih vzrokov niso šli med partizane. Štabi enot so v svojih razglasih tudi že prenehali z načelom popolne prostovoljnosti in so poudarjali, da je dolžnost vsakega za orožje sposobnega prebivalca, da se pridruži partizanski vojski. Niso pa uveljavljali nikakršnih ukrepov proti tistim, ki se pozivu niso odzvali, saj je dotok novih borcev kmalu celo presegel oborožitvene in druge možnosti partizanskih enot.

V začetku maja so bili v 3. bataljonu Miloša Zidanška pretežno novi borci (le trije »stari« partizani od zimskih mesecev 1941/42), ki so prišli v partizansko vojsko marca (Rakovška četa) ali aprila leta 1942 (iz okolice Prezida). Drugi močnejši val novih borcev z Notranjskega je prišel v bataljon v začetku maja ob italijanskem čiščenju Poljan, ko so med borce odšli skoraj vsi moški. Naslednji in najmočnejši val novih borcev je sledil v dneh po prvi zasedbi Loške doline, k čemur je pripomogla bataljonova ustavitev dela na žagarskih obratih, in po italijanskem vdoru v Loško dolino 16. maja. Skupaj je ostalo v enotah okoli 100 prostovoljcev iz Loške doline, vključili pa bi jih lahko še precej več. Že takrat se je štab bataljona začel otepati vseh prijavljenih, saj je primanjkovalo orožja. Izbral je le za boj sposobne; starejše in premlade je zavračal, načeloma pa so pošiljali domov po enega iz družin, iz katerih je bilo več članov vključenih v partizansko enoto.[60]

Potem ko so okupatorjeve enote 18. maja zapustile Loško dolino, je štab bataljona zaradi velikega števila novincev ustanovil več čet. Znova je ustanovil 4. in 5. četo, ki ju je razporedil v zapore smeri proti Sodražici in Dragi, druge pa proti Blokam. 21. maja je ustanovil še 6. in 7. četo, ki sta obstajali le nekaj dni, saj je nato štab bataljona iz njiju oblikoval tehnično skupino, s preostalim moštvom pa je okrepil druge čete. 23. maja je štab bataljona na povelje Notranjskega odreda, da bataljon ne sme imeti več kot štiri čete (da ne postane preveč številen in preveč okoren, naj bi čete povezovali v več bataljonov), bataljon na novo organiziral. 1. četo je okrepil s 25 borci 4. čete, ki jo je razpustil, v 2. četo se je vključila 7. četa, prejšnja 5. četa je postala 4. četa in vanjo so vključili okoli 30 borcev prejšnje 4. čete. Ostali borci so se pridružili tehnični skupini. Čete so dobile sorazmerno stalna operativna območja in naloge. 1. četa je bila razdeljena v dva tabora; nadzirati je morala Cerknico, mejo in napadati železniško progo med Rakekom in Planino; 2. četa je delovala na Prezidanskem in v smeri proti Čabru, 3. četa proti Dragi, Travi in Ribniški dolini in 4. četa proti Blokam.[61]

Bataljon je najbolj povečal število svojih borcev med 20. in 22. aprilom, nato pa v prvi polovici maja, ko je okoli 20. maja štel približno 340 borcev. Njegova kasnejša rast je bila počasna, še posebej zato, ker je borce s hrvatskega območja postopoma pošiljal v hrvatske partizanske enote. V začetku junija je imel skupaj s 5. četo (Brkinsko) okoli 370 borcev, 20. junija okoli 400 borcev, v začetku julija pa približno 430 borcev.

V. STRUKTURA BORCEV 3. BATALJONA MILOŠA ZIDANŠKA NOTRANJSKEGA ODREDA

Na podlagi izvirnih popisov borcev posameznih čet 3. bataljona Miloša Zidanška, ki so jih čete tega in tudi drugih bataljonov morale narediti ob koncu maja in v začetku junija leta 1942, lahko natančneje ugotavljamo strukturo borcev teh enot. Iz tega lahko (z nekaterimi pridržki) tudi sklepamo o sestavi partizanske vojske med njenim prvim velikim razmahom. Ohranili so se popisi polovice 1. čete in celotne 2., 3. in 4. čete ter krajši seznam novih borcev, poslanih v 1. četo, ni pa takšnih popisov ostale polovice 1. čete, tehnične skupine in štaba s štabno enoto, niti 5. čete, kar je treba ob ugotovljenih številkah upoštevati. Ohranjeni seznami kažejo strukturo borcev bataljona v začetku junija, ki pa se je v drugi polovici junija in prvi julija bistveno spremenila z odhodom večine borcev hrvatske narodnosti v enote Primorsko-Goranskega odreda in vključevanjem novih prostovoljcev v bataljon.

Tabela 1: Pregled števila borcev 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda.[62]

Datum	1. četa	2. četa	3. četa	4. četa	5. četa	6. četa	7. četa	Teh. sk.	Štab
18. 5.	46		48			25			25
20. 5.	48				46				
22. 5.		43	50	76			49		
23. 5.	52								
26. 5.				47	47				
27. 5.		83	93						
1. 6.								36	
3. 6.	73			79					
5. 6.	73								
6. 6.		82	80					55	7
8. 6.								55	
10. 6.			91	83					
15. 6.			89						
17. 6.	88								
20. 6				69					
21. 6.		96							
25. 6.				79					
26. 6.			99						
2. 7.	84	72	96	81 (68)	40				30
9. 7.				85					
15. 7.				72					

Razdelitev borcev po krajevnem izvoru pokaže, da je splošna ljudska vstaja spomladi leta 1942 zajela večino krajev na operativnem območju bataljona, najmanj še Loški potok, čeprav iz drugih virov tudi za to območje vemo, da se je vključilo v bataljon vsaj okoli 10 borcev, ki pa v ohranjenih seznamih niso navedeni.

Večina borcev je bila iz tedanjih občin Prezid, Stari trg in Lož, manj pa iz občin Draga, Rakek in Cerknica. Nekaj borcev je bilo doma zunaj tega ožjega območja; iz Ljubljane, Butajnove, Ceste pri Velikih Laščah in iz Preserja, kar kaže na še slabo gibljivost borcev v enotah oziroma na njihovo prevladujoče krajevno načelo, ki je v razmerah partizanskega bojevanja imelo dobre učinke, kazalo pa je tudi slabe strani (nedisciplina, lokalistične težnje).

Tabela 2: Borci 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda po krajevnem izvoru.

Kraj	1. Število borcev	Število prebivalcev 2. 1931	Število prebivalcev 3. 1937	‰ 1 : 3
Babna polica	1	81	88	11,4
Babno polje	8	461	513	21,4
Bazli	2			
Bločice	3	161	161	18,6
Bloška polica	1	103	103	9,7
Butajnova	1	261	261	3,8
Cesta	1	311	318	3,1
Cerknica	1	1415	1409	0,7
Dane	2	189	267	7,5
Dolenje Jezero	3	293	276	10,9
Draga	2			
Gorači	39			
Grahovo	5	484	466	10,7
Grčarice*	1	258	210	4,8
Iga vas	2	217	217	9,2
Ivanje selo	4	249	249	16,6
Knežja njiva	3 (1)**	103	113	35,4
Kozarišče	6 (1)	416	505	13,9
Kozji vrh	13			
Kranjci	2			
Krušče	1	26	26	38,5
Lantari	3			
Laze pri Planini	6 (1)	368	368	19,0
Lazec	4			
Lipsenj	4	223	223	17,9
Ljubljana	1 (97)			
Lož	11	467	467	24,4
Majer	2			
Martinjak	1	284	284	3,5
Markovec	6	119	109	55,0
Milanov vrh	21			

* Okoli 25 % prebivalstva slovenske narodnosti.

** V oklepaju je navedeno število borcev v originalnih seznamih čet 1. bataljona Ljuba Šercerja, čete 5. bataljona Notranjskega odreda in 1. bataljona Kočevskega odreda.

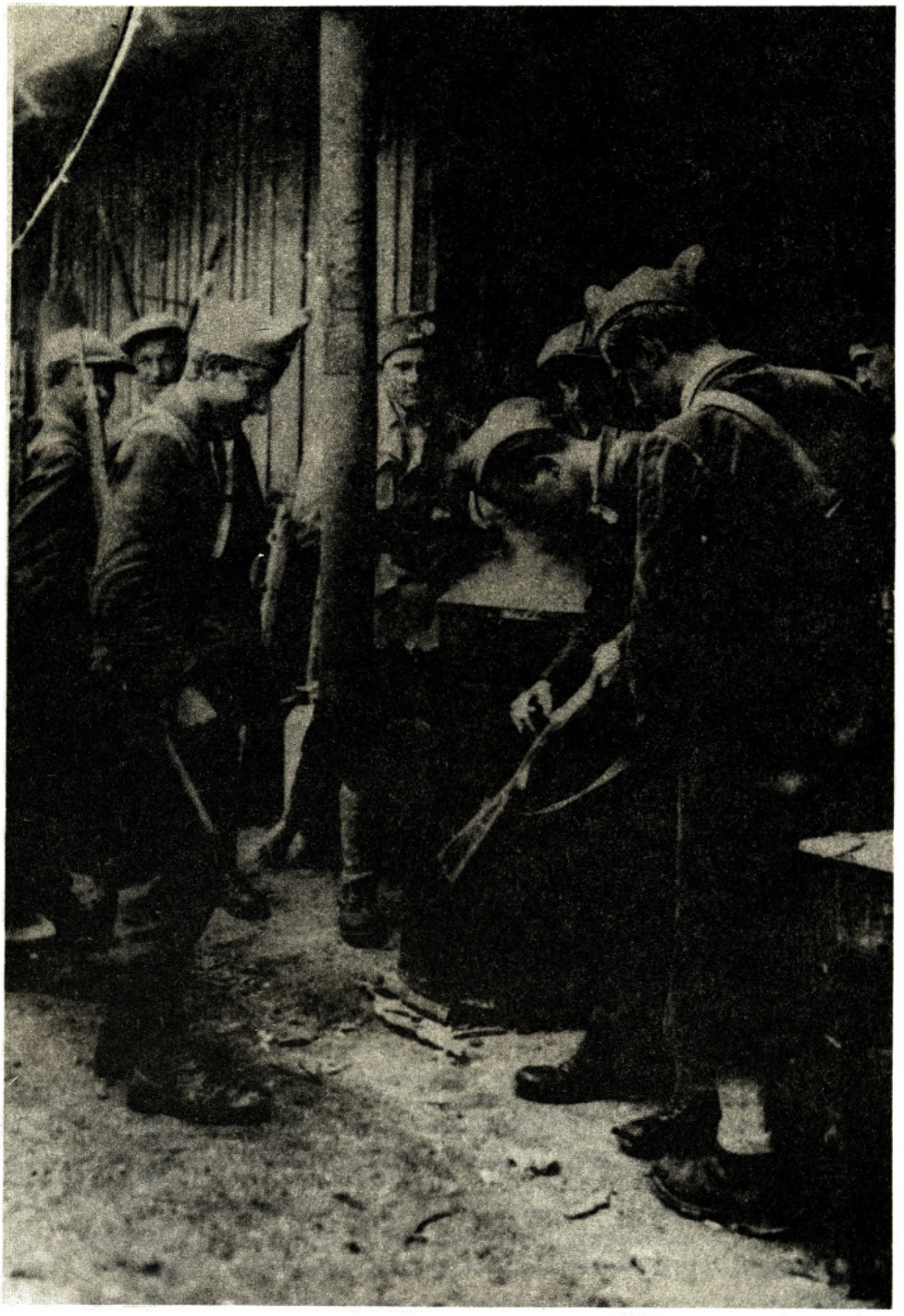

Kuhinja 4 (Abijeve) čete 5. bataljona Notranjskega odreda v Sodražici v začetku junija 1942

Nadlesk	1	264	252	4,0
Novi kot	15			
Parg	2			
Podcerkev	3	251	251	12,0
Podplanina	1			
Podpreska	2			
Poljane	5 (1)	91	116	51,7
Preserje	1	171	165	6,1
Prezid	31 (1)			
Pudob	10 (1)	228	228	48,2
Rakek	15	1279	1279	11,7
Runci	4			
Stari kot	11			
Stari trg	9 (2)	388	388	28,4
Škofljica	1			
Šmarata	2	174	170	11,8
Tajčari	5			
Tuški	1			
Višev ek	3 (2)	268	257	19,5
Unec	1	571	571	1,8
Vrbica	1			
Vrhnika pri Ljubljani	14 (3)	305	305	55,7

Zbitke	1			
Žerovnica	1	354	354	2,8
Drugo	1			
Skupaj	301 (110)			

Primerjava števila borcev s številom celotnega prebivalstva nam pokaže, da je treba oceno o množičnosti ljudske vstaje previdneje presojati. Število za boj primernega prebivalstva znaša po ocenah okoli 20 odstotkov. Primerjava z ugotovljenimi rezultati za območje Loške doline in Cerkniškega nam pokaže, da vrednosti dosegajo od nekaj odstotkov te vrednosti do več kot 25 odstotkov razpoložljivega moštva (Markovec, Poljane, Pudob, Vrhnika pri Ložu). Ti odstotki bi bili v nekaterih naseljih v občini Prezid še višji, vendar žal nimamo natančnejših podatkov o številu prebivalstva. Celotna občina Prezid je imela pred vojno 1650 prebivalcev, dala pa je okoli 100 borcev (okoli 60 promil) ali slabo tretjino za boj sposobnega prebivalstva.[63]

Tabela 3: Spolna struktura 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda.

	1. četa	2. četa	3. četa	4. četa	Skupaj	%
ženske	/	2	5	/	7	2,25
moški	70	79	75	81	305	97,75
					312	100,0

Po spolu so v bataljonu povsem prevladovali moški. Po omenjenih podatkih je bilo le 2,25 odstotka žensk. Njihova starost je segala od 18 do 20 let (6), ena je bila starejša (38 let), večina je bila poročenih. Po podatkih o številčnem stanju čet je bilo sicer v bataljonu od 15 do 20 žensk.[64]

Vključevanje žensk v partizanske enote je načelno uredilo že glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v svojem ukazu z dne 7. aprila, ponovil pa štab III. grupe odredov ob ustanovitvi Notranjskega odreda. Partizanskim enotam je bilo dovoljeno oziroma priporočeno, da sprejemajo medse poštene žene in dekleta, komandanti pa morajo preprečiti vsak poskus nemoralnih razmerij.[65]

Podatki o starosti borcev nam pokažejo, da je bila partizanska vojska zelo mlada, saj je bilo v bataljonu okoli 57 odstotkov borcev mlajših od 25 let. V primerjavi s starostjo partizanov v letu 1941 je torej opaziti pomladitev, ki je bila posledica večje množičnosti vstaje in manjše vpetosti mlajših v običajno okolje, pa tudi selekcijske politike bataljonskega štaba. Med četami so v starostni strukturi borcev nekatere razlike (2. in 4. četa sta imeli manj mladih in več borcev srednjih let), ki so posledica krajevne razporeditve čet.

Tabela 4: Starostna struktura borcev 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda (z dne 1. 7. 1942).

Starost	1. četa		2. četa		3. četa		4. četa		Skupaj		Leto 1941
		%		%		%		%		%	
do 20	23	32,8	14	17,5	25	31,3	18	23,4	80	26,15	16,72
20–25	24	34,3	28	35	27	33,7	15	19,5	94	30,72	23,66
25–30	12	17,1	16	20	12	15	14	18,2	54	17,64	50,05
30–40	10	14,3	16	20	13	16,3	22	28,6	61	19,93	
40–50	/		4	5	3	3,7	7	9,1	14	14,58	6,32
nad 50	/		2	2,5	/		1	1,3	3	0,98	0,73
ni podatkov	1		1		/		4		6		

Socialna struktura borcev bataljona kaže sliko, ki se ne ujema povsem s socialno strukturo prebivalstva na tem območju, ki jo poznamo precej na splošno. To so bila območja s kmečkim prebivalstvom, pa tudi z dokaj močno lesno predelovalno industrijo, predvsem žagarstvom, kjer se je zaposloval višek kmečkega prebivalstva in tistih, ki so imeli le malo zemlje ali so bili brez nje. V bataljonu so bili predvsem delavci, vendar je treba to opredelitev jemati s pridržkom; vsak borec se je namreč sam opredelil glede socialnega položaja oziroma poklica. Zato je v kategoriji gotovo nekaj takih, ki so bili

priložnosti poljski ali gozdni delavci in niso imeli zemlje. Na njihovo izjavljanje so nekoliko vplivale tudi leve tendence v dobi po nastanku osvobojenega ozemlja, ki pa poveljniškega kadra tega bataljona, vsaj kolikor je znano, v večji meri niso zajele. Nasprotno, bataljonskega političnega komisarja so nadrejeni štabi imeli za enega od politično najbolj sposobnih funkcionarjev na takih položajih.[66]

V socialni strukturi so povsem prevladovali delavci; če ob njih upoštevamo še obrtniške in trgovske pomočnike ter vajence, jih je bilo le nekaj manj kot štiri petine. Obrtniki so bili drugi najbolj številen sloj v bataljonu, pri čemer pa ni vedno mogoče razbrati, ali so bili to le domači obrtniki (čevljarji, kovači) ali pravi obrtniki. Kmetov z njihovimi otroki je bilo le približno toliko kot nameščencev in uradnikov. Ostale kategorije so bile izrazito obrobne in jih je bilo skupaj v sestavu le okoli 2,5 odstotka.

Tabela 5: Socialna struktura borcev 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda.

Socialni status	1. četa	2. četa	3. četa	4. četa	Skupaj	%
Delavci	31	65	64	64	224	73,4
Obrtniki	13	3	3	3	24	7,9
Obrt. in trg. pomočniki	5	7	1	1	14	4,6
Kmetje, kmečki sinovi in hčere	6	/	9	1	16	5,25
Nameščenci in uradniki	6	4	2	5	17	5,6
Študentje	1	/	/	2	5	1,65
Dijaki	3	/	/	2	5	1,65
Vajenci	1	/	/	1	2	0,65
Drugi poklici	2	/	/	/	2	0,65
						100,0
Ni podatkov	2	2	1	2	7	

VI. NA OSVOBOJENEM OZEMLJU

Po dokončni osvoboditvi Loške doline, ki je postala osrednji del osvobojenega ozemlja, se je bojevanje partizanskih čet omejilo predvsem na obrambo osvobojenega ozemlja, ki sicer ni bila vedno defenzivna, vendar osvobojenega ozemlja ni več širila, razen na območju Sodražice. Osvobojeno ozemlje je imelo svoje objektivne meje – namreč železniške proge in glavne ceste, ki jih italijanski okupator nikakor ni izpustil iz rok, na drugi strani pa je bila huda ovira tudi zastražena bivša jugoslovansko-italijanska državna meja. Posamezne postojanke, ki jih je okupator obdržal, pa so bile toliko utrjene, da jih partizanske enote kljub

Skupina poveljnikov in borcev Notranjskega odreda

Kurir Notranjskega odreda v Ložu

stalnemu vznemirjanju in tudi resnejšim napadom niso uspele pregnati ali celo uničiti. Tudi okupator se je v glavnem omejil na obrambo postojank in je le v posameznih izpadih skušal prodreti na osvobojeno ozemlje. Na območju 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda so bile najbolj aktivne enote na meji, ki so vdirale navzdol v Loško dolino v večjih ali manjših akcijah, tako 18. maja na Otok, 21. v Kozarišče in Šmarato, 26. na Gorenje Jezero, 27. in 31. maja do Dan, 5. junija pa v velikem vdoru v Dane, Podcerkev, Nadlesk in Stari trg. Vdori so prizadevali zlasti civilno prebivalstvo, ki so ga Italijani zajeli in vodili s seboj, nato pa ga pošiljali v internacijo. Samo ob zadnjem vdoru so odvedli 74 ljudi. Pogosto je napadala tudi posadka v Čabru, zlasti proti Dragi, pač pa je bila skoraj mirna posadka na Blokah.[67] Na severu je italijanska vojska potisnila 1. bataljon Ljuba Šercerja Notranjskega odreda z Barja in Iga 22. maja 1942, nov večji sunek pa je izvedla 2. junija 1942, ko je močna kolona prodrla od Kamnika proti Gorenji Brezovici, vendar jo je 2. četa zavrnila.[68]

Aktivnost čet je obsegala zlasti stalno patruljiranje po robeh osvobojenega ozemlja in obstreljevanja postojank, največkrat demonstrativna, medtem ko so z zasedami poskušali zajeti predvsem oskrbovalne kolone. Največji pomen sta glavno poveljstvo in štab III. grupe odredov pripisovala napadom na prometne zveze, zlasti na železniške proge. Bataljon Miloša Zidanška je moral po ukazu odrednega štaba poslati v bližino proge med Rakekom in Planino polovico 1. čete, da bi stalno napadala progo in objekte na njej. Še večjo vlogo je pri napadih na

železniško progo imel 1. bataljon Notranjskega odreda, predvsem njegova 2. in 3. četa. Napadi na progo, vlake in bunkerje so bili od srede maja do srede junija skoraj vsakodnevni.[69]

Na osvobojenem ozemlju se je zato štab bataljona posvetil političnemu in vojaškemu usposabljanju borcev, pa tudi svoji nadzorstveni funkciji. Začela se je že kazati med prebivalstvom notranja politična diferenciacija, ki se seveda še ni jasno izrazila. Kljub temu je štab bataljona v času osvobojenega ozemlja na svojem operacijskem območju likvidiral 16 ljudi, 2 sta bila ranjena, nekaj pa jih niso uspeli najti, medtem ko je enega likvidiral že 5. bataljon Notranjskega odreda. Njihovo krivdo je štab bataljona opredelil kot denunciacijo, izdajstvo in kriminal. Za nekatere so likvidacijo zahtevali terenski odbori OF. Vendar je štab bataljona nekatere, ki so bili starši več nedoletnih otrok, le posvaril, da ve za njihovo početje, a da jih zaradi vzdrževanja otrok zaenkrat ne bo likvidiral.[70] Prav tako je štab bataljona v tem času obsodil na smrt tri borce zaradi različnih prekrškov, zabeleženi pa so bili trije dezerterji, ki pa jih za njimi poslane patrulje niso uspele izslediti.[71] 10. junija je štab četam prepovedal, da bi na svojo pest izvajale likvidacije in rekvizicije, temveč so morale za to vedno dobiti dovoljenje štaba, temu pa predložiti tudi dokaze za njihovo upravičenost.[72]

Skupina partizanov iz 5. bataljona Notranjskega odreda. V sredini zgoraj je Vence Drobnič iz Sodražice

Sredi junija 1942 je glavno poveljstvo omejilo gibanje prebivalstva na osvobojenem ozemlju, ker je želelo preprečiti nenadzorovan pretok ljudi, ki ga je sicer mogel izkoristiti sovražnik za svoje obveščevalno delo, ko je zbiral podatke za veliko ofenzivo, ki jo je tedaj že pripravljal. Prepovedano je bilo oddaljiti se več kot 6 km od prebivališča brez propustnice, ki so jo za upravičene potrebe izdajali narodnoosvobodilni odbori v soglasju s štabi partizanskih enot. Za nespoštovanje ukaza je bila zagrožena smrtna kazen.[73] Na tej podlagi je štab 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda izdal 27. junija poseben razglas, s katerim je prepovedal vsako zapuščanje Loške doline, razen v posebnih primerih. Razglas je posebej opozarjal, da bo tihotapljenje živil in drugih življenjskih potrebščin kaznovano z zaplembo in denarno globo, kar so partizanske straže tudi izvajale.[74]

Poseben problem je bila prehrana prebivalcev Prezidanskega kota, ki so hodili po hrano v Loško dolino, česar štab bataljona ni odobraval; zaseda pri Babnem polju je te ljudi zavračala. Zaradi ukinitve aprovizacije na ozemlju, ki ga okupator ni več nadzoroval, je pred novo letino primanjkovalo v pasivnejših krajih hrane.[75]

Politično delo v bataljonu se je izpopolnilo, ko je ta začel izdajati bataljonsko glasilo Partizan (Notranjski partizan). Njegova prva številka je izšla 28. maja 1942, sredi junija pa je izhajal že v okoli 350 izvodih, kar pa še ni zadostovalo, saj ga je tudi civilno prebivalstvo rado bralo.[76]

Hrvati in partizani onkraj rapalske meje

Posebnost 3. bataljona Miloša Zidanška v primerjavi z ostalimi enotami na Notranjskem je bila, da je imel v svojem sestavu skoraj enakovredno zastopane sosednje Slovence in Hrvate, kar je sprožalo določena vprašanja, povezana z nacionalno pripadnostjo borcev. Že takoj 22. aprila je štab bataljona določil, da se pri zboru bataljona izobeša obe narodni zastavi in se pojeta obe himni. Ni bilo večjih težav pri poveljevanju, saj je tedaj bilo najobičajnejše poveljevanje po vzgledu starojugoslovanske vojske. Borcev iz Prezidanskega kota je bilo nad sto, razporejeni so bili predvsem v 2. in 3. četo. Prav tako je bataljonovo operativno območje obsegalo obmejne hrvatske predele. Do takega stanja je prišlo zato, ker je slovenska partizanska vojska v času po zmagi pri Majerju domačine laže organizirala, saj enot hrvatskih partizanov še ni bilo na tem območju, narodnost pa je bila ob vstopu v partizansko vojsko povsem drugotnega pomena.[77]

Sredi maja 1942 je začel posegati na to območje Primorsko-goranski odred s svojim bataljonom Vladimira Gortana. Ta je imel nalogo, da se utrdi tudi v Istri, kamor je konec maja poslal večjo skupino borcev. Ker je s tem oslabel, se je želel okrepiti z borci, ki so že bili v enotah bataljona Miloša Zidanška. Konec maja 1942 so v tem bataljonu zadrževali okoli 20 borcev iz 2. čete, ki so jim prišli na pomoč pri izvedbi neke akcije. Štab bataljona je zahteval, da se borci vrnejo, dokler tega vprašanja ne rešijo nadrejeni štabi.[78] Sporazum o njihovi premestitvi v enote NOV Hrvatske, je bil dosežen okoli 15. junija 1942: v enote NOV Hrvatske naj bi se vključili vsi borci z Milanovega vrha, Prezidanci pa po lastni želji. Velik problem je bilo vprašanje, ali so upravičeni s sabo odnesti tudi orožje, ali pa gredo na Hrvatsko neoboroženi. Kako so rešili to vprašanje, ni povsem jasno, kaže pa, da so jim pustili del orožja.[79]

Okoli 12. junija so poslali iz bataljona okoli 20 borcev z Milanovega vrha, 23. junija je odšlo k hrvaškim partizanom še okoli 20 borcev iz Prezida in okolice, postopoma do srede julija pa so se za odhod odločili v glavnem vsi.[80] Izgubo je bataljon nadomestil s pritegnitvijo novih borcev iz Loške doline, Cerkniškega in Loškega potoka, tako da se število borcev ni bistveno zmanjšalo.[81] Kot kaže, borci niso bili povsem zadovoljni niti med hrvaškimi partizani, saj se jih je skupina konec junija vrnila v domače kraje in navezala stike z 2. četo.[82]

Ko je 22. marca 1942 pokrajinsko poveljstvo poslalo iz 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja na Primorsko Špacapanovo skupino, jo je formalno še vedno štelo za del bataljona, kljub temu, da z njo ni več imelo zvez, niti ni enota ostala v enakem sestavu. Ko je štab III. grupe odredov ustanovil konec aprila Notranjski odred, je to skupino prištel k 3. bataljonu Miloša Zidanška, kar je bilo razumljivo glede na to, da se je njegovo operativno območje stikalo z mejo na dokaj dolgem odseku. Zveze čete z bataljonom so bile redke, bila pa je to tudi povsem nova enota, Brkinska četa,ki je nastala po porazu na Nanosu v začetku maja 1942 v Brkinih oziroma na Pivki. Od začetka maja do začetka junija štab bataljona ni imel zvez s četo. Spočetka

Skupina poveljnikov in borcev Notranjskega odreda

je bila menda vključena v bataljon kot 6. četa, po reorganizaciji bataljona v štiri čete pa so Brkinsko četo šteli kot peto. Ker ni delovala na osvobojenem ozemlju, je imela povsem drugačen in težji razvoj. Vojaško aktivna je postala konec maja, vrh njene aktivnosti pa je bil napad na stražarnico ob progi Pivka–Reka pri Merečah. Od šestih vojakov v stražarnici je četa ubila tri, preostale pa zajela in nato izpustila. Tej akciji je sledila ena najbrutalnejših reakcij italijanskih oblasti sploh med narodnoosvobodilnim bojem na Slovenskem. Požgale so šest vasi v bližini (Mereče, Podstenje, Pristavo, Gornje in Dolnje Bitnje, Kilovče in Ratečevo brdo) in ubile okoli 35 ljudi, ostale prebivalce pa odpeljale v internacijo.[83] Razumljivo je, da so se pod vtisom represalij daleč naokoli ljudje zaradi strahu pasivizirali, tako da je četa težko prihajala do hrane, kaj šele do novih borcev. Njena bojna aktivnost je povsem prenehala, 15. junija pa je bila napadena v svojem taboru pri Črnem studencu. Uspela se je sicer umakniti brez izgub, a za nekaj časa se je razpršila, trije njeni borci pa so odšli proti Istri.[84]

Reorganizacija partizanskih enot konec junija 1942

Sredi junija 1942 je glavno poveljstvo oziroma vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja sprevidelo, da je III. grupa odredov postala preobsežna, da bi jo lahko njen štab neposredno usmerjal; posebno je to veljalo za enoto na Dolenjskem, saj se je štab zadrževal največ na Mačkovcu za Krimom. Zato je sklenilo, da bo enote razdelilo v dve grupi odredov, III. in V. grupo, saj je še vedno računalo in si prizadevalo, da bi formiralo na Štajerskem tudi IV. grupo odredov. Poglavitni razlog za reorganizacijo je tako bila preštevilnost obeh odredov in želja, da bi z razdelitvijo poživili bojno aktivnost partizanskih enot. Večina bataljonov se je razvila v številne, v sebi zaključene sisteme, prave male odrede. Najštevilnejši je bil 1. bataljon Ljuba Šercerja, ki je štel okoli 700 borcev.[85]

Območje Ljubljanske pokrajine je glavno poveljstvo razdelilo po črti Novi Lazi nad Kolpo–Kočevski Rog–grebeni Male gore–Limberg–Škofljica–Ljubljana. Obe grupi je usmerilo izrazito proti mejnim območjem, III. grupo proti Polhograjskim Dolomitom in Primorski, V. grupo pa v Posavje, kjer naj bi razbila z Nemci naseljen pas ob Savi. Hkrati je natančno razdelilo naloge pri uničevanju glavnih prometnic, zlasti železniških prog. Da bi štabi lahko obvladovali enote, je glavno poveljstvo zahtevalo zmanjšanje bataljonov na obseg, ki ga je določilo že aprila 1942; čete po 50–60 borcev, bataljon s tremi četami po 150–200 borcev.[86] Poleg obeh grup odredov je glavno poveljstvo 30. junija izdalo še ukaz o ustanovitvi 1. proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča, ki je bila podrejena neposredno glavnemu poveljstvu in teritorialno neomejena.

Na Notranjsko je prišlo povelje o preformiranju partizanske vojske šele zadnje dni junija 1942, ko je bila reorganizacija na Dolenjskem v glavnem že izvedena. Povelje je zahtevalo, da štab III. grupe odredov izvede reorganizacijo Notranjskega odreda v tri odrede: Krimskega, Kočevskega in Polhograjskega. Iz petih bataljonov naj bi jih ustanovili sedem: iz 1. in 5.

Borci 2. bataljona Notranjskega odreda spomladi 1942

bataljona tri bataljone Krimskega odreda, iz 2. in 3. bataljona dva bataljona Kočevskega odreda in iz 4. bataljona dva bataljona Polhograjskega odreda. Zamisel ni bila najbolj smotrna, saj bi se moral razdeliti tudi bataljon (4.), ki ni dosegel še niti spodnje meje moči, mnogo močnejši bataljoni pa se niso delili.[87]

27. junija je štab III. grupe odredov izdal povelje za reorganizacijo, v katerem je imenoval tudi poveljniški kader: za Krimski odred komandanta Bojana Polaka-Stjenko Knapa in političnega komisarja Janeza Hribarja-Toneta Pogačnika, za Kočevski odred komandanta Jožeta Klanjščka-Vasjo Ižanca in političnega komisarja Cveta Močnika-Florjana Notranjca, za Polhograjski odred pa komandanta Franca Bukovca-Jožeta Ježovnika in političnega komisarja Cirila Keršiča-Metoda Cestnika. 2. julija je štab grupe določil operativna območja vseh treh odredov, ki niso znana natančneje, že 6. julija pa je razmejitev korigiral. Po tej razdelitvi je meja med Krimskim in Polhograjskim odredom potekala od Rakeka po železniški progi do Ljubljane, med Krimskim in Kočevskim pa po črti Črni vrh–Otavica–Bukovica–Globel–Studenec–Slivnica–Brezje–Rakek.[88]

Štabi vseh treh odredov so se zbrali in začeli delovati v prvih dneh julija 1942, preurejanje njihovih sil pa je trajalo še čez polovico julija, tako da ga je ponekod že ovirala italijanska ofenziva.

Krimski odred je reorganiziral svoje sile v dveh fazah. Takoj v začetku julija (najverjetneje 4. ali 5. julija) se je razdelil bivši 5. bataljon v 2. in 3. bataljon Krimskega odreda, ki sta imela po okoli 200–250 borcev. Bivši 1. bataljon, ki se je preimenoval 2. julija, je štab III. grupe odredov z odredbo št. 25 sredi julija razdelil v dva bataljona, saj je bil bataljon prej zaposlen s prenašanjem večjih količin različnega materiala s postaje Drenov grič proti Krimu in dalje na osvobojeno ozemlje. Iz njega bi morala nastati 1. in 4. bataljon Krimskega odreda (1. bataljon iz 1., 2. in 4. čete, 4. bataljon iz 3. čete in kolesarskega voda). Ko je štab novega 4. bataljona ravno zbral svoje sile, se je že začela italijanska ofenziva in bataljon je bil dokončno formiran že med njo, 19. julija.[89]

Štab Kočevskega odreda se je zbral v prvih julijskih dneh, bataljona pa sta se reorganizirala šele sredi julija, po posredovanju štaba III. grupe odredov. Reorganizacija ni spremenila strukture bataljona Miloša Zidanška, moral je poslati okoli 20 borcev za okrepitev Polhograjskega odreda, ki se je medtem na željo njegovih borcev in poveljnikov preimenoval v Dolomitskega. Pač pa je štab Kočevskega odreda ob sodelovanju namestnika komandanta glavnega poveljstva dr. Aleša Beblerja 19. julija odred reorganiziral v tri bataljone tako, da je ohranil neokrnjenost čet. Zmanjšal pa je njihovo število na tri v vsakem bataljonu. 1. bataljon so sestavljale 1., 4. in 5. četa bivšega 1. bataljona, 2. bataljona 2. in 3. četa bivšega 1. bataljona in 3. četa 2. bataljona Miloša Zidanška, 3. bataljon Miloša Zidanška pa so tvorile njegove 1., 2. in 4. četa. Z izločitvijo 3. čete, s katero je imel štab bataljona težave že pred reorganizacijo, se je operativno območje bataljona skrčilo in se pomaknilo proti zahodu.[90]

Borci ene od enot III. grupe odredov poleti 1942

Še bolj pa so vplivali na spremembe na tem območju nameni glavnega poveljstva glede Primorske. Že od začetka julija se je poveljstvo intenzivno zanimalo za razmere na Primorskem in zbiralo podatke po vseh poteh. Najbrž na zahtevo nadrejenih štabov se je v začetku julija napotil na poročanje v bataljon Miloša Zidanška komandir 5. čete (Brkinske) Karlo Maslo-Matevž. Vendar je med potjo padel v zasedo nad Zagorjem in bil težje ranjen, njegova patrulja pa se je razpršila. Brat ga je nato privedel čez mejo v bolnico, nazaj pa je odšla močna patrulja, da privede preostanek čete v Loško dolino. 8. julija je štab bataljona ponovno zaslišal komandirja, ki sam ni mogel na pot do glavnega poveljstva. To je namreč razpolagalo tudi s poročili ostalih čet, ki so Brkinsko četo dolžila, da je pretrgala zveze s preostalimi enotami na Primorskem. Tudi poročilo z dne 8. julija ni povsem zadovoljilo glavnega poveljstva in zahtevalo je ponovno zaslišanje 16. julija.[91]

15. julija je patrulja privedla okoli 15 borcev 5. čete (Brkinske), ki so se začasno priključili 2. četi. Kljub temu, najbrž na zahtevo štaba III. grupe odredov, je krenil v izvidnico preko meje komandant bataljona Miloša Zidanška z okoli 70 borci. Prispeli so do Pivke, nato pa je njena predhodnica naletela na zaporo ceste Postojna–Knežak–Ilirska Bistrica in se je zato skupina umaknila brez bojev zopet v Loško dolino. Vrnili so se 18. julija.[92]

Nosilec priprav za okrepitev primorskih partizanskih enot je bil dr. Aleš Bebler, ki je tedaj začel iskati primeren poveljniški kader za bataljon, saj je menil, da je bila temeljna napaka, da so pošiljali na Primorsko le nižji poveljniški kader, ki ni znal enot povezati v trdne celote in jih operativno voditi. Predlagal je Mirka Bračiča, Dušana Pirjevca, za operativnega poveljnika Viktorja Krašovca in sebe.[93] Hkrati je štab III. grupe pripravljal okrepitev primorskih partizanskih enot. Istočasno, ko je glavno poveljstvo imenovalo Stanka Kovača-Smelija za komandanta Kočevskega odreda (26. julija 1942), je štab III. grupe odredov ustanovil Primorski bataljon, za njegovega komandanta pa je imenoval Stanka Kovača. V bataljonu naj bi bili izključno prostovoljci. V kratkem času, ki je bil na razpolago, je štab Primorskega bataljona zbral v enotah Krimskega in Kočevskega odreda okoli 40 prostovoljcev, dobil nekaj več avtomatskega orožja, nekateri borci pa so se pridružili še v zadnjem trenutku, tako da je 27. ali najverjetneje 28. julija odšlo preko meje okoli 60 borcev. Že naslednji dan pa je operativno območje 3. bataljona Miloša Zidanška Kočevskega odreda zajela velika italijanska ofenziva.[94]

OPOMBE

[1] A. Avsec, J. Šumrada: Kratek oris priprav na množično vstajo in na oblikovanje osvobojenega ozemlja na Notranjskem pozimi 1941–1942, Notranjski listi II, Cerknica 1981, str. 153–154; I. Križnar: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, Slovenija – paralele, 1975, št. 43, str. 33–49; M. Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I, Ljubljana 1960, str. 226–234; Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, III. izdaja, Ljubljana 1978, str. 122–123, 145–150.

Sestavek ima namen povezati že obravnavano tematiko v Notranjskih listih II (L. Mlakar: Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB (Gradivo za zgodovinopisje); isti: Dejavnost KPS in OF na Prezidanskem 1941/1942; T. Kebe: Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem (Prispevek k zgodovini NOB); J. Tekavec: Prvo leto upora na Bloški planoti) z ohranjenimi arhivskimi viri narodnoosvobodilnega gibanja, ki so prav za obravnavano območje in čas številnejši. Zlasti je pomemben dnevnik 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda za čas od 22. aprila do 26. junija 1942, prav tako je ohranjeno v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje AIZDG) precej dokumentov bataljona, med njimi tudi delovodnik. Razvoj te enote je še bolj živo predočen, ker imamo na razpolago tudi nekaj sicer osebnih, a po vsebini pomembnih pisem političnega komisarja bataljona, pred nekaj leti pa nam je postal dostopen tudi njegov dnevnik (T. Ferenc: Florjanova zapuščina v tujem arhivu, Borec XXXIV, 1982, št. 5, str. 257–277). Od literature omenjamo predvsem neobjavljeni elaborat A. Avsca Delavsko gibanje med obema vojnama in NOB v Loški dolini do septembra 1942, v katerem je avtor zbral ob upoštevanju arhivskih virov tudi številne ustne vire, ki so danes, po štiriinštiridesetih letih od obravnavanega obdobja, pomembno dopolnilo in včasih tudi edini vir.

[2] M. Marinko: Moji spomini, Ljubljana 1974, str. 279; A. Bebler: Čez drn in strn, Koper 1981, str. 92–93; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga I, Ljubljana 1962, dok. št. 64, letak Slovenski narod, dok. št. 66, letak Slovenci (dalje Dokumenti ljudske revolucije); Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (dalje Zbornik), del VI, knjiga 1, dok. št. 173, navodila kvesture v Ljubljani 21. 10. 1941; Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, str. 150.

[3] Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. št. 94, poročilo CK KPS CK KPJ 5. 12. 1941; dok. št. 151, pismo E. Kardelja J. Brozu-Titu 29. 3. 1942; T. Ferenc: Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec XXIII, 1971, št. 12, str. 741–748; M. Marinko, nav. d., str. 276.

[4] Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. št. 94.

[5] Glej natančneje T. Ferenc: Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec XXIII, 1971, št. 12, str. 741–783; isti, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem decembra 1941 in januarja 1942, TV 15, VI, 28. 5.–1. 10. 1968, št. 21–39.

[6] F. Strle: Tomšičeva brigada, uvodni del, Ljubljana 1980, str. 227–229; Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. št. 94; T. Avsec: Ustanovitev bataljona Ljuba Šercerja in njegovo delovanje, Borec XXIV, 1972, št. 1, str. 17–18.

[7] Prav tam; A. Bebler, nav. d., str. 95.

[8] A. Bebler: Čez drn in strn, str. 95.

[9] Prav tam; A. Avsec, J. Šumrada: Kratek oris priprav na množično vstajo in na oblikovanje osvobojenega ozemlja na Notranjskem pozimi 1941–1942, Notranjski listi II, str. 154–155.

[10] F. Strle, nav. d., str. 230; A. Avsec, J. Šumrada, v op. 9 naved. d., str. 155.

[11] Zbornik VI/2, dok. št. 4. in 7, Partizanski vestnik št. 4 in 7, 8. in 11. 1. 1942; A. Avsec: Ustanovitev bataljona Ljuba Šercerja in njegovo delovanje, Borec XXIV, 1972, št. 1, str. 17–18; A. Vidmar-Luka: Krimski partizani, Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1946, str. 14; S. Semič-Daki: Najboljši so padli, I, Ljubljana 1971, str. 141–145; F. Strle, nav. d., str. 228–230.

[12] S. Semič-Daki, nav. d., str. 141–142; A. Avsec, nav. d., str. 18; AIZDG, fasc. 3/V, Huso: Notranjska in Kočevska v l. 1941–1942 do italijanske ofenzive.

[13] F. Strle; nav. d., str. 230–231.

[14] AIZDG, NOB tisk, fasc. S 7, Slovenski poročevalec III, 24. 1. 1942, št. 4, Poročila s slovenskih bojišč, Iz poslednjega poročila, ki ga je poslal tovariš Miloš Zidanšek glavnemu poveljstvu slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet; fasc. 3/III, Podrobnosti o formiranju Šercerjevega III. in V. bataljona NO; A. Avsec, nav. d., str. 20.

[15] Zbornik VI/2, dok. št. 138, poročilo karabinjerske postaje Ljubljana okolica 2. 2. 1942; dok. št. 140, poročilo štaba XI. armadnega korpusa 6. 2. 1942.

[16] S. Semič-Daki, nav. d., str. 173–175; A. Avsec, nav. d., str. 20–21.

[17] S. Semič-Daki, nav. d., str. 174; A. Avsec, nav. d., str. 21–22.

[18] S. Semič-Daki, nav. d., str. 175–192; AIZDG, fasc. 1a/IV, Huso: Notranjska in Kočevska 1. 1941–1942 do italijanske ofenzive; fasc. 3/III, Podrobnosti o formiranju Šercerjevega III. in V. bataljona NO; F. Strle, nav. d., str. 232–237.

[19] S. Semič-Daki in L. Vršnik: Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 1941–1945, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, II., 1958, str. 244.

[20] S. Semič-Daki, nav. d., str. 184; Zbornik VI/2, dok. št. 4, op. 2; AIZDG, elaborati, A. Avsec: Delavsko gibanje med obema vojnama in NOB v Loški dolini do septembra 1942, str. 50–53, 57 (dalje A. Avsec: NOB v Loški dolini).

[21] Zbornik VI/2, dok. št. 64, 65 in 66, odredbe glavnega poveljstva štabom I., II. in III. grupe odredov 29. 4. 1942.

[22] Zbornik VI/2, dok. št. 47, odredba glavnega poveljstva št, 5/I štabu III. grupe odredov 7. 4. 1942; A. Bebler: Čez drn in strn, str. 96. A. Bebler navaja, da mu je E. Kardelj še pozneje, ko je že bil na terenu, pisal pismo, v katerem mu je dokazoval potrebo po centru vstaje na Gorenjskem (ZA CK ZKS, Partija med vojno 1941, Stenografska beležka razgovora dr. Aleša Beblerja s podpolkovnikom J. Vujoševićem in majorjem Z. Klanjščkom o začetkih vstaje na Slovenskem, str. 18)

[23] AIZDG, fasc. 1/V, obračun tov. Primoža; A. Bebler, nav. d., str. 98–99; S. Semič-Daki, nav. d., str. 195–201.

[24] AIZDG, spominsko gradivo, L. Vrečar: Spomini iz leta 1941–1945; A. Bebler, nav. d., str. 99; S. Semič-Daki, nav. d., str. 202; F. Strle: Tomšičeva brigada, uvodni del, str. 239–240.

[25] Zbornik VI/2, dok. št. 48, ukaz št. 4. štaba bataljona Ljuba Šercerja 9. 4. 1942.

[26] AIZDG, fasc, 4a/II, ukazi štaba bataljona Ljuba Šercerja.

[27] AIZDG, NOB tisk, fasc. S 7, Slovenski poročevalec III, 6. 1. 1942, št. 1, 31. 3. 1942, št. 13.

[28] Zbornik VI/2, dok. št. 12, Pravilnik Narodne zaščite 24. 1. 1942; dok. št. 57, Tolmačenje pravilnika Narodne zaščite 23. 4. 1942.

[29] T. Kebe: Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem (Prispevek k zgodovini NOB) Notranjski listi II, str. 34–35; L. Mlakar: Dejavnost KPS in OF na Prezidanskem 1941/42, prav tam, str. 96–97; isti: Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB, prav tam, str. 74; J. Tekavec: Prvo leto upora na Bloški planoti, prav tam, str. 113; AIZDG, spominsko gradivo, J. Janež: Prvo leto NOB v Babnem polju na Notranjskem; AIZDG, elaborati, A. Avsec: NOB v Loški dolini, str. 72–80.

[30] T. Kebe, nav. d., str. 48–50; Rakovška četa, Borec VI, 1954, št. 3, str. 83–84; D. Matko: Rakek in njegova udarna četa, TV–15 XV, 3. 2. 1977–17. 2. 1977, št. 4–6; A. Avsec: Ustanovitev Rakovške čete in Zidanškovega bataljona, Borec XXIV, 1972, št. 2, str. 81–83; J. Telič: Nastanek Rakovške čete in Zidanškovega bataljona, TV–15, X. 16. 3. 1972, št. 12.

[31] Prav tam; S. Semič-Daki: Najboljši so padli I, str. 207–208.

[32] L. Mlakar: Dejavnost KPS in OF na Prezidanskem, Notranjski listi II, str. 98–101; A. Avsec, v op. 30 nav. d., str. 84–85; A. Ožbolt: Dežela Petra Klepca, Ljubljana 1974, str. 190–210.

[33] L. Mlakar, nav. d., str. 101–102; Primerjaj AIZDG, fasc, 7/III, seznam borcev 3. bataljona M. Zidanška.

[34] L. Mlakar, nav. d., str. 101–102; Zbornik VI/2, dok. št. 55, ukaz štaba bataljona M. Zidanška 22. 4. 1942.

[35] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik št. 1 o delu čet odnosno 3. bataljona Miloša Zidanška (dalje Dnevnik bataljona).

[36] AIZDG, fasc. 5/III, poročila pokrajinskemu poveljstvu 27. in 28. 4. 1942, Dnevnik bataljona. Kaže, da je preko 3. čete bataljona Ljuba Šercerja potekala tudi zveza med glavnim poveljstvo in štabom III. grupe odredov (pokrajinskim poveljstvom), saj je na tej poti S. Kovač-Smeli nosil tudi pošto glavnega poveljstva in bataljonskega štaba.

[37] Zbornik VI/2, dok. št. 67, odredba št. 6 štaba III. grupe odredov 29. 4. 1942; A. Ožbolt, nav. d., str. 223–224.

[38] Zbornik VI/2, dok. št. 42, odredba glavnega poveljstva št. 1/I 4. 4. 1942; dok. št. 60 in 67, naredbi štaba III. grupe odredov št. 5 in 6, 24. in 29. 4. 1942

[39] Zbornik VI/2. dok. št. 67.

[40] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona ; fasc. 7/III, pismo C. Močnika-Florjana ženi Zori 28. 4. 1942; T. Ferenc: Florjanova zapuščina v tujem arhivu, Borec XXXIV, 1982, št. 5, str. 257; A. Avsec: Ustanovitev Rakovške čete in Zidanškovega bataljona, Borec XXIV, 1972, št. 2, str. 87–88; F. Strle, nav. d., str. 260–264.

[41] S. Petelin-Vojko: Krajevna skupnost Podpeč–Preserje v NOB, Ljubljana 1983, str. 89–97; AIZDG, fasc, 1a/XII, dnevnik T. Vidmarja-Luke; Zbornik VI/2, dok. št. 124, operacijski dnevnik 1. bata. Ljuba Šercerja Notranjskega odreda; S. Semič-Daki, nav. d., str. 210–239; F. Strle, nav. d., str. 246–268; AIZDG, fasc. 3/III, Podrobnosti o formiranju Šercerjevega III. in V. bataljona NO; T. Vidmar-Luka, nav. d., str. 17.

[42] Zbornik VI/2, dok. št. 77, Splošna navodila za osvoboditev ozemlja 9. 5. 1942.

[43] Zbornik VI/2, dok. št. 46 in 47, odredbi glavnega poveljstva štabu III. grupe odredov 7. 4. 1942; A. Bebler: Čez drn in strn, str. 96–97, 99–100.

[44] AIZDG, fasc. 1a/XIII, dnevnik A. Beblerja, glej tudi Zbornik VI/2, dok. št. 77.

[45] Zbornik VI/2, dok. št. 85, zlasti op. 2; dok. št. 54, ukaz štaba III. grupe odredov 22. 4. 1942; F. Avbelj-Lojko: Spomini iz partizanskega življenja, Borec V, 1953, št. 1–3, str. 4–6, 42–45, 91–94, 154–156, 190–193.

[46] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona; Zbornik VI/2, dok. št. 165, fonogram poveljstva XI. armadnega korpusa 29. 4. 1942; dok. št. 166, fonogram poveljstva XI. armadnega korpusa 3. 5. 1942; F. Strle, nav. d., str. 262.

[47] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona; L. Mlakar: Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB (Gradivo za zgodovinopisje), Notranjski listi II, str. 79–81; F. Strle, nav. d., str. 269–271; A. Avsec: Spopad Rakovške v Grahovem, TV–15, X, 11. 5. 1972, št. 20.

[48] Glej Zbornik VI/2, dok. št. 139, Načrt Primavera 6. 2. 1942; AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona.

[49] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona.

[50] Prav tam.

[51] Dokumenti ljudske revolucije II, dok. št. 28 in 29, razglasa št. 1 in 2 štaba bataljona M. Zidanška 13. 5. 1942.

[52] Prav tam, dok. št. 30, razglas št. 3 štaba bataljona M. Zidanška 14. 5. 1942.

[53] Prav tam, dok. št. 32, razglas št. 4 štaba bataljona M. Zidanška 15. 5. 1942.

[54] Prav tam, dok. št. 35, Odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju 17. 5. 1942; dok. št. 36, Odlok o prepovedi protinarodnega tiska in njegovega širjenja 17. 5. 1942; dok. št. 37, Odlok o poslovanju šolstva na osvobojenem slovenskem ozemlju 17. 5. 1942; primerjaj M. Mikuž: Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji, Zgodovinski časopis, V, 1951, št. 1–4, str. 97–103.

[55] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona; prav tam spominsko gradivo, J. Janež: Bil sem član in sekretar vaške celice KPS Babna polica.

[56] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona; F. Saje: Belogardizem, II., dopolnjena izdaja, Ljubljana 1952, str. 250–252; AIZDG, spominsko gradivo, J. Kordiš: Partizanski napad na belogardiste v Loškem potoku. Tak odnos do prvih pojavov bele garde na Notranjskem je bil deležen precejšnjih kritik na partijski konferenci na Cinku od 5. do 8. julija 1942 (primerjaj Dokumenti ljudske revolucije II, dok. št. 98, zapisnik konference; V. Deželak: Konferenca Komunistične partije Slovenije na Cinku julija 1942, Ljubljana 1982).

[57] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona; Dokumenti ljudske revolucije II, dok. št. 98, razprava C. Močnika-Florjana Notranjca; AIZDG, spominsko gradivo, J. Kordiš: Partizanski napad na belogardiste v Loškem potoku.

[58] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona; elaborati, A. Avsec: Loška dolina v NOB, str. 89–92; L. Mlakar: Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB (Gradivo za zgodovinopisje), Notranjski listi II, str. 81–83.

[59] AIZDG, fasc. 7/III, pismo C. Močnika-Florjana ženi Zori 23. 5. 1942; fasc. 1a/XII, dnevnik T. Vidmarja-Luke; Zbornik VI/2, dok. št. 124, operacijski dnevnik 1. bataljona Ljuba Šercerja Notranjskega odreda; F. Strle, nav. d., str. 275–320; S. Petelin-Vojko, nav. d., str. 95–126.

[60] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona; L. Mlakar, v op. 58 nav. d., str. 83–84.

[61] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona.

[62] AIZDG, fasc. 5/III, Številčno stanje čet; Zbornik VI/3, dok. št. 47, poročilo štaba 3. bataljona M. Zidanška 2. 7. 1942.

[63] AIZDG, fasc. 7/III, seznam borcev 3. bataljona M. Zidanška Notranjskega odreda, fasc. 5/III, spisek partizanov, sprejetih v četo zadnjih deset dni; Splošni pregled Dravske banovine, Glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939, Ljubljana 1939; Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

[64] AIZDG, fasc. 5/III, Številčno stanje čet.

[65] Zbornik VI/2, dok. št. 46, odredba glavnega poveljstva štabu III. grupe odredov 7. 4. 1942; dok. št. 60, odredba št. 5 štaba III. grupe odredov 24. 4. 1942.

[66] AIZDG, fasc. 4a/I, dopis štaba III. grupe odredov štabu 3. bat. M. Zidanška Notranjskega odreda 28. 5. 1942.

[67] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona.

[68] S. Petelin-Vojko, nav. d., str. 114–127.

[69] M. Oblak-Ćarni: Partizanske akcije na železnici Zalog–Rakek pod italijansko okupacijo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I, 1960, št. 2, str. 243–253.

[70] AIZDG, fasc, 5/III, Dnevnik bataljona.

[71] Prav tam.

[72] Prav tam.

[73] AIZDG, NOB tisk, fasc. S 7, Slovenski poročevalec, III, 16. 6. 1942, št. 24 (izdaja na osvobojenem ozemlju).

[74] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona, razglas štaba bat. M. Zidanška 27. 6. 1942; Prav tam, elaborati, A. Avsec: Loška dolina v NOB, str. 126.

[75] AIZDG, fasc. 5/III, poročilo 2. čete štabu bat. 26. 6. 1942; prav tam, spominsko gradivo, J. Janež: Prvo leto NOB v Babnem polju na Notranjskem (navaja pomanjkanje hrane tudi za Babno polje).

[76] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona, fasc. 7/I, dopis štaba III. grupe odredov štabu 3. bat. M. Zidanška NO 28. 5. 1942: fasc. 7/III, pismo C. Močnika-Florjana ženi Zori 20. 6. 1942. V AIZDG, NOB tisk, je ohranjenih šest številk tega lista, prva je izšla 28. maja in šesta 4. julija 1942.

[77] Primerjaj L. Mlakar: Dejavnost KPS in OF na Prezidanskem 1941/42, Notranjski listi II, str. 94–105; A. Ožbolt: Dežela Petra Klepca; S. Sunajko: Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941–1945, Ljubljana 1971, str. 52–58.

[78] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona.

[79] Zbornik VI/3, dok. št. 68, poročilo A. Beblerja glavnemu poveljstvu 17. 7. 1942; AIZDG, fasc. 1/II, dopis glavnega poveljstva A. Beblerju 21. 7. 1942; fasc. 5/III, Dnevnik bataljona.

[80] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona.

[81] Glej AIZDG, fasc. 5/III. številčno stanje čet bat. M. Zidanška; Zbornik VI/3, dok. št. 47, poročilo štaba bat. M. Zidanška štabu Kočevskega odr. 2. 7. 1942.

[82] AIZDG, fasc. 5/III, poročilo 2. čete 26. 6. 1942.

[83] AIZDG, fasc. 5/III, Dnevnik bataljona; prav tam, NOB tisk, P-215, Notranjski partizan, št. 4, 18. 6. 1942; prav tam, elaborati, A. Avsec: Loška dolina v NOB, str. 105; J. Kramar: Po stopinjah Brkinskih čet, Slovenski Jadran X, 14. 4.–1. 5. 1961, št. 16–18/19; M. Zadnik: Tridesetletnica pokola in požiga v Brkinih, Borec XXIV, 1972, št. 11, str. 587–601.

[84] AIZDG, fasc. 5/III, poročilo štaba bat. štabu NO 17. 6. 1942, poročilo o zaslišanju komand. Brkinske čete 8. 7. 1942.

[85] S. Petelin-Vojko, nav. d., str. 133–134.

[86] Zbornik VI/3, dok. št. 34, odredba glavnega poveljstva štaboma III. in V. grupe odredov, 26. 6. 1942; ZA CK ZKS, zbirka I. Mačka-Matije, pismi E. Kardelja F. Leskošku 17. 6. 1942 in I. Mačka E. Kardelju 23. 6. 1942.

[87] AIZDG, mikroteka, NAW, T821 R218 posn. 864, odredba štaba III. grupe odredov vsem enotam Notranjskega odreda 27. 6. 1942.

[88] Prav tam; Zbornik VI/3, dok. št. 48, odredba štaba III. grupe odredov št. 22, 6. 7. 1942.

[89] AIZDG, fasc. 5/I, odredba štaba 4. bat. Krimskega odreda št. 1 18. 7. 1942; fasc. 4a/I, delovodnik 1. bat. L. Šercerja NO.

[90] AIZDG, fasc. 5/II, odredba št. 2 štaba 1. bat. Kočevskega odreda 19. 7. 1942; Zbornik VI/3, dok. št. 68. Reorganizacijo je štab Kočevskega odreda izvedel na pobudo A. Beblerja, da bi povečal aktivnost enot.

[91] AIZDG, fasc. 5/III, delovodnik bat. M. Zidanška, poročilo o zaslišanju komand. Brkinske čete 8. 7. 1942, fasc. 7/I, dopis štaba III. grupe odredov 2. bat. M. Zidanška Kočevskega odreda 7. 7. 1942.

[92] AIZDG, fasc. 5/III, poročilo 2. čete 15. 7. 1942, poročilo 4. čete 13. 7. 1942; prav tam, elaborati, A. Avsec: Loška dolina v NOB, str. 151–152; I. Zbačnik: Dvajset prostovoljcev med tavanjem skozi zasede, TV–15, naš tovaris XXIII, 1. 8. 1985, št. 30.

[93] Zbornik VI/3, dok. št. 68, poročilo A. Beblerja glavnemu poveljstvu 17. 7. 1942.

[94] AIZDG, fasc. 4/I, odredba štaba III. grupe odredov 26. 7. 1942, fasc. 5/II, sporočilo štaba 1. primorskega bataljona štabu Kočevskega odreda 27. 7. 1942, primerjaj Zbornik VI/3, dok. št. 84, odredba št. 9 glavnega poveljstva 26. 7. 1942.

Franjo Bavec-Branko
Puterlejeva 51
61000 Ljubljana

LOŠKI ODRED NOV IN PO SLOVENIJE

USTANOVITEV LOŠKEGA ODREDA

Namen in naloge ustanovitve

Z organizacijo OF in začetkom boja proti okupatorju na območju Slovenije se je tudi primorskim Slovencem odprla pot do osvoboditve izpod fašizma. Manjkalo pa jim je izkušenih voditeljev. Zato jim je bilo treba pomagati organizacijsko in z izkušenimi partizanskimi borci, ki bi jih povedli v skupni osvobodilni boj. Prvi so tja odšli s to nalogo bivši politični begunci in začeli z organizacijo NOG. Poleg tega je vodstvo NOG pošiljalo tja razne skupine, ki pa so le delno uspevale izvršiti svoje naloge. Največja na čelu s Stankom Kovačem-Slavkom Smelim ni uspela priti na cilj. V času sovražne ofenzive v Sloveniji se je iz prvih borcev primorskih čet organiziral na Primorskem prvi partizanski bataljon Simona Gregorčiča. Da bi se gibanje še bolj okrepilo in vključilo vse Primorce v boj proti fašizmu, je GŠ NOV in POS organiziral Loški odred (LO), v katerega sestavo naj bi prišel tudi bataljon Simona Gregorčiča, v operativno območje pa naj bi poleg Notranjske prišla tudi Primorska. Osnovne naloge ob ustanovitvi LO so bile, da udari po okupatorju in domačih izdajalcih prav v Loški dolini in jim dokaže, da še zdaleč niso uničili partizanov in OF, nato pa naj bi LO odšel na Primorsko in se tam vključil v nadaljnji razvoj NOG.

Z odredbo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet št. 9 z dne 26. 7. 1942 je bil ustanovljen Primorski odred, zaradi konspiracije imenovan LO. V izvlečku se odredba glasi takole:

»V svrho reorganizacije partizanske vojske in zaradi nastalega položaja odreja Glavno poveljstvo, da se izvrši v partizanski vojski na teritoriji III. grupe odredov celotno preformiranje in sicer:

1. Vojaško komando za celotno slovensko ozemlje pod okupacijo Italijanov prevzame III. grupa z naslednjimi odredi v sedanjih mejah: Krimski, Kočevski, Belokranjski, Krški, Zapadnodolenjski in Primorski odred, ki ostanejo na svojih položajih in rajonih.

2. V štabe so imenovani naslednji tovariši:

a. **štab III. grupe odredov:** komandant tov. Primož Tratnik, politkomisar tov. Tone Pogačnik, namestnik komisarja tov. Jokl.

b. **štab Krimskega odreda:** komandant tov. Sočan, politkomisar tov. Krt, namestnik politkomisarja dosedanji komisar 2. bataljona Krimskega odreda.

c. **Kočevski odred:** komandant tov. Slavko, dosedanji komandant 3. bataljona KO, politkomisar tov. Florjan, namestnik politkomisarja eden bat. komisar.

d. **Primorski odred:** komandant tov. Mirko Bračič, politkomisar tov. Ahac, namestnik politkomisarja tov. Lemut.« . . .

» . . . **V Primorski odred** je treba dati 120 ljudi s puškami in puškomitraljezi ter 3 zbrojevke in 3 italijanske puškomitraljeze.

Vse te ljudi in še 20 neoboroženih ljudi je treba zbrati s prostovoljci iz 3. bataljona Kočevskega odreda (to je bil bataljon M. Zidanška, opomba avtorja). K odredu je treba dati tovariše Smelija, Iztoka, Tarzana, Matevža (Karlo Maslo, op. avt.), če je ozdravel. Vse te ljudi je treba pod komando tov. Smelija poslati v bližino Grajševke (5 km severozapadno od Babnega polja, op. avtorja). Oborožiti jih je treba s po 150 naboji in mitraljezom s 400 naboji, dobro obleči in obuti, opremiti s 4 brdskimi kuhinjami, z dva dobra zdravnika, hrane za en teden. Dati jim je treba potreben sanitetni material in medicincem (tov. Strela) ter 2 bolničarkama ali bolničarjema. Posebna tajnost zaradi formiranja Primorskega odreda, ki naj nosi za sedaj ime **Loški odred** (LO) . . .«[1]

Odred je bil ustanovljen na območju cerkniškega okrožja, natančno pa na širšem območju Otrobovca. Prav v Loški dolini, kjer je okupatorjeva ofenziva zapustila največje opustošenje, požgane vasi, kjer so umorili sorazmerno največje število ljudi in jih največ odgnali v internacijo.

Organizacija in sestava

Z navedeno odredbo Glavnega poveljstva (GP) ustanovljeni Loški odred je bil sestavljen iz čet Zidanškovega bataljona in raznih borcev, ki so se našli na tem območju, tako da je bilo zbranih okoli 200 dobro oboroženih borcev in bork.

Na osnovi te odredbe je bila 27. 8. 1942 izdana odredba Loškega odreda, ki je organizacijsko formirala odred, in ga razdelila v tri bataljone. Postavljeni so bili štabi bataljonov in poveljstva čet. Prva dva bataljona sta bila skupaj na območju Loške doline, medtem ko je bil tretji bataljon Simona Gregorčiča razporejen na področje celotne Primorske in je tam deloval samostojno.

»Naredba št. 1 štaba Loškega odreda slovenskih partizanskih čet z dne 27. 8. 1942.

Po naredbi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je formiran nov Loški odred.

Za komandanta Loškega odreda je po tej naredbi imenovan tovariš Mirko Bračič, a za polit. komisarja tovariš Ahac (Dušan Pirjevec, op. avt.), dosedanji polit. komisar Belokranjskega odreda. Za namestnika polit. komisarja je imenovan tov. Saša Lemut (Jože Lemut, op. avt.).

Štab 1. bataljona Loškega odreda je sestavljen iz naslednjih tovarišev:
Komandant: Slavko (Ivo Slavec, op. avt.)
Namestnik kom.: Levec (Ivan Rozman, op. avt.)
Polit. kom.: Iztok (Ivan Turšič, op. avt.)
Namest. polit. kom.:
Štab 2. bat. Loškega odreda je sestavljen iz sledečih tovarišev:
Komandant: Cene (Anton Bavec, op. avt.)
Namest. kom.: Boris (Alojz Bombač, op. avt.)
Polit. kom.: Tone (Anton Prevec-Dimač, op. avt.)
Nam. polit. kom.: Aljoša (Anton Šraj, op. avt.)

Za komandirja 1. čete 1. bat. Loškega odreda je imenovan tov. Ivo (Janez Mele, op. avt.), za polit. komisarja tov. Tesar (Franc Caserman, op. avt.).

Za komandirja 2. čete 1. bat. Loškega odreda je imenovan tov. Janez (Janez Kranjc, op. avt.), za polit. komisarja tov. Vidko (Vidko Hlaj, op. avt.).

Za komandirja 3. čete 1. bataljona Loškega odreda je imenovan tov. Rafael (Rafael Martinčič, op.avt.), za polit. komisarja Karl (Karel Trambuš, op. avt.).

Za komandirja 1. čete 2. bat. je imenovan tov. Ivan (Rudolf Žibert-Ivan Dolenc, op. avt.), polit. kom. Bine (Albin Logar, op. avt.).

Za komandirja 2. čete 2. bat. je imenovan tov. Dimitro (Anton Cindrič, op. avt.), polit. kom. tov. Jernej (Jernej Arko-Črt, op. avt.).

Za komandirja 3. čete 2. bat. je imenovan tov. Dušan (Stanko Truden, op. avt.), za polit. komisarja tov. Jože (Jože Grle, op. avt.).

Štab 3. bat. tega odreda (bataljon Simona Gregorčiča, na drugi strani Snežnika, op. avt.) bo imenovan naknadno.

Tov. Slavko, komandant 1. bat. Loškega odreda, bo poleg svoje funkcije vršil še funkcijo namestnika komandanta odreda . . .

Za štab Loškega odreda komandant: Mirko I. Bračič«[2]

Po dosegljivih podatkih je bil bataljon Simona Gregorčiča ustanovljen med 10. in 15. avgustom 1942. leta nad Vitovljami v Vipavski dolini, kjer so se zbrale vse primorske čete razen Brkinske. Sestavljale pa so ga dotedanje čete: Vipavska, Tolminska, Brkinska in Kraški minerski vod. Za komandanta je bil imenovan Jože Lemut-Saša, za politkomisarja pa Martin Greif-Rudi. Vse te enote pa so se vrnile na svoja operacijska področja in nadaljevale svojo dejavnost samostojno. Štab bataljona pa se je zadrževal pri Vipavski četi v Vipavski dolini in Trnovskem gozdu.

Iz tega se vidi, da je bil ob ustanovitvi LO njegov 3. bataljon Simona Gregorčiča samo na papirju v sestavi LO, kajti vse do odhoda celega LO na Primorsko je deloval samostojno in še to po četah na širokem območju cele Primorske.

Težave so bile tudi s politkomisarjem Ahacem, ki je bil ob ustanovitvi LO še v Beli krajini in je prišel šele 1. oktobra 1942 na območje LO. Zaradi tega je bila 16. septembra izdana druga odredba štaba LO, s katero je bil začasno odrejen za vršilca dolžnosti politkomisarja LO Drago Flis-Strela. Prav tako je bilo še nekaj sprememb v štabih bataljonov. Tudi to je bilo urejeno z odredbo št. 2 LO z dne 16. septembra 1942:

»Za začasnega politkomisarja Loškega odreda je imenovan tovariš (Drago Flis, op. avt.) Strela, za politkomisarja 2. bataljona tovariš (Tone Šraj, op. avt.) Aljoša, za njegovega namestnika pa (Anton Prevec, op. avt.) Dimač.«[3]

V LO je bilo precej žensk, ki so bile razporejene po posameznih četah po

bataljonih. Bile so zelo pogumne in aktivne, opravljale so vse naloge kot njihovi moški tovariši. Da bi tem borkam priznali popolno enakopravnost, so ustanovili partizansko četo, s čimer so se strinjale vse borke v LO. Ženska partizanska četa, prva samostojna četa take vrste v slovenskem partizanstvu, je bila ustanovljena 10. septembra 1942. Štab LO je 16. septembra izdal odredbo št. 6, v kateri med drugim pravi:

»Radi samostojnosti tovarišic smatra štab odreda za potrebno, da se osnuje žensko četo, da bo tudi tovarišicam dana možnost pokazati svoje sposobnosti in tako doprinesti čim večji delež v NOB.

Za komandirja čete je bila imenovana tovarišica Fanika Škrbec (bila je tudi mitraljezec v svoji četi, op. avtorja), za politkomisarja pa je bila imenovana tovarišica Mira Kroneger. Ta četa je v sestavi I. bataljona Loškega odreda kot 4. četa. Komandant bataljona naj takoj dodeli novoosnovani četi potrebno število šotorskih kril in drugo potrebno opremo.«[4]

Poleg rednih dnevnih dolžnosti po četah (dežurstvo, straže, izvidnice, patrulje, oskrba s hrano in vodo) so borke skrbele še za higieno perila in drugo za cel bataljon. Prav tako so se udeleževale vseh akcij bataljona. Nosile so triglavke na glavi, le da so imele lahko še pikčaste rutice okoli vratu. Borke so bile zelo ponosne, da imajo svojo četo in so tudi bile zelo vestne in prizadevne, tako da v ničemer niso zaostajale za svojimi tovariši. To so pokazale povsod pri opravljanju vsakdanjih nalog pa tudi v boju, kjer so jurišale skupaj z borci, hkrati pa so skrbele tudi za ranjene tovariše. Posebno vestne so bile na straži okoli taborišča. Če nisi poznal znaka razpoznavanja, nisi mogel v taborišče, pač pa si moral leže brez orožja pričakati dežurnega in druge stražarje. Četa je štela 18 bork, večinoma so bile iz Loške, Cerkniške doline in s Primorske. Toda zaradi priprav in izbire borcev in bork LO za odhod na Primorsko je bila ženska četa razformirana 7. oktobra 1942. leta.[5] Del tovarišic je bil razdeljen med borce obeh bataljonov, ki so odšli na Primorsko.

Čeprav ženska četa ni dolgo obstajala, je ostala vsem borcem in borkam globoko v spominu, saj ni bilo nikoli več toliko tovarišic skupaj v eni od enot NOV. Čeprav so bile tudi potem enakopravne v vsem, so večinoma opravljale dolžnosti bolničark, administratork, kuharic. Nekaj pa jih je opravljalo tudi politične in vojaške dolžnosti v brigadah. Ženska četa v LO je ostala v zgodovini NOB kot primer emancipacije in enakopravnosti v pravem smislu v času, ko je bilo našim narodom najtežje.

Oborožitev

Borci in borke LO so bili za tiste čase zelo dobro oboroženi s strelnim orožjem, strelivom in ročnimi bombami. Čeprav ni točnih podatkov o celotni oborožitvi odreda, so po spominu preživelih borcev večji del orožja dobili od bivše jugoslovanske vojske. Puške so bile večinoma tipa mauzer, nekaj avstrijskih manliheric; le manjši del je bil italijanskega izvora. Strojnic je bilo v odredu le 14 in to 12 zbrojevk, 1 francoski šoš in ena težka nemška strojnica švarcloze starejšega tipa, še z vodnim hlajenjem. Ročne bombe so bile jugoslovanske kragujevke, le nekaj je bilo italijanskih, ki so jih imenovali »paradajzovke«. Streliva za mauzer je bilo dovolj na zalogi, prav tako so imeli dovolj streliva za lahke strojnice.[6]

Pomembna je bila tudi druga oprema borcev in bork, ki je bila potrebna za partizansko bojevanje in taborjenje po gozdovih. Najvažnejši del je bila šotorka, ki so jo imeli vsi borci, bila pa je zelo pisana po izvoru in kvaliteti. Nekaj so imeli pravih vojaških jugoslovanskih in italijanskih šotork, kar pa ni zadostovalo za vse borce. Pomagali so si tako, da so jih napravili iz zaplenjenih avtomobilskih cerad, ki so jih razrezali na velikost šotorke in napravili potrebne vezi. Vsi borci so imeli na glavah triglavke, ki so imele senčnik ter večji del pločevinaste kokarde s slovensko zastavo z rdečo zvezdo v sredini. Te kokarde so prišle po zvezi iz Ljubljane, narejene pa so bile kljub okupatorjevi kontroli v tovarni Saturnus. Še en okras so imele le triglavke borcev in bork LO. Vsi so imeli prišit še polhov rep (s polhi so se namreč tudi hranili). To so opazili tudi Italijani, ki so jih imenovali »banditi d'assalto« (jurišni banditi). Vsak borec je imel še odejo, jedilni pribor in menažko. Menažke so imeli iz različnih vojsk ali kakšno domačo posodo, kakor si je kdo preskrbel. Borci so nosili nahrbtnik in perilo (seveda omejene količine). Oblečeni so bili večinoma v civilne obleke in razne uniforme

Mirko Bračič-Bradač (levo) in Dušan Pirjevec-Ahac, komandant in politkomisar Loškega odreda

(vojaške italijanske, jugoslovanske, lovske, gasilske) s pasovi prav tako raznih vrst in izvora.

Kar se tiče kolektivne kuhinjske opreme, so imeli večidel kotliče od bivše jugoslovanske vojske; te so imele posamezne čete, če so delovale samostojno ali skupna kuhinja za vse, kadar so taborili vsi v enem taborišču. Za prenos hrane in drugih potreb je bil en sam konjič (»bosanček« so ga klicali), s katerim je prišel v partizane Toni (pravega imena ne vemo, znano je le, da je tovoril več let drva za lesnega trgovca Špeha iz Pudoba).

Prehrana LO na območju Loške doline

Prehrana borcev in bork je bila najtežja naloga, posebno še med sovražno ofenzivo. Čete so si pomagale na razne načine, večji del pa so bile odsekane od vseh virov normalne prehrane. Preostalo ni nič drugega, kot da so se ponoči podali na krompirjeve njive in največkrat kar z rokami kopali še nezrel krompir in druge poljščine. Manj se je moglo dobiti na terenu, kajti večji del terenskih delavcev so po izdajstvu polovili in postrelili, ljudje pa si zaradi velikega terorja niso upali borcem dajati hrane. Vse pripravljene rezerve in partizanska skladišča hrane so bila izdana in jih je okupator zaplenil ali uničil, tako da je bilo vprašanje prehrane poleg vsega drugega zelo kritično in neorganizirano.

Še hujši problem pa je bila voda, saj so notranjski gozdovi tako rekoč brez vode. Samo par studencev je bilo v gozdu in še ti so ob veliki suši presahnili. Tako so borci poleg lakote trpeli še bolj veliko žejo. To so vedeli tudi okupatorji, zato so hoteli na vse načine onesposobiti vse možne izvire vode, nekatere so celo zastrupili. To je zelo oteževalo normalno vzdrževanje najnujnejše higiene borcev in bork. Le ob potokih v Loški dolini so se lahko dobro umili in se napili vode.

Še bolj pa se je povečala potreba po hrani, ko so se začeli zbirati borci in se je ustanovil LO. Pri tem jim je zelo prav prišlo zapuščeno polje požgane vasi Babna polica, ki je bilo vse obdelano, žito večidel že požeto, vsi vaščani pa so bili odpeljani v internacijo na Rab. Tako je bilo vse, kar je ostalo (poljščine, sadje, vodnjaki), glavna baza za prehrano LO.

Organizacija dela na Babni polici

Zato je postalo polje okoli Babne police pravo delovišče za enote LO. Organizirana je bila prava pridelovalna zadruga. Žito, ki ni bilo še požeto, so požele borke ženske čete, mlatili pa so borci z vaško ročno mlatilnico, ki je ostala še cela. Tako je okoli teden dni od 19.–28. avgusta 1942 vsak dan en bataljon stražil, medtem ko so borci drugega bataljona mlatili in pospravljali žito. Shranjevali so ga v požgane obokane kašče po vasi. Kopali so krompir, ki so ga takoj pojedli, pobirali fižol in druge poljščine. Tudi tukaj sovražnik ni miroval, z izvidniškimi letali je opazil dejavnost partizanov in potem prišel z bombniki in je nekajkrat bombardiral že tako požgano vas in polje okoli nje. Na srečo ni prizadejal partizanom nikakršnih izgub. Bombe, ki niso eksplodirale, pa so partizani uporabili.[7]

Drugi dopolnilni vir prehrane je bila divjad, ki je je bilo dovolj v vsej okolici snežniških gozdov. Tisto leto je bilo tudi tako imenovano polhovo leto. Bukev je dobro obrodila, to pa je vplivalo tudi na polhe, ki so se zelo razmnožili. Borci so bili tudi vneti polharji, preskrbeli so si pasti iz doline, organizirana je bila ekipa najbolj veščih polharjev, ki so vsako noč ujeli po nekaj sto polhov. Te so očistili in s kostmi vred kuhali, da je kar šumelo po kotlih. Z malo krompirja, brez soli in zabele so bili dobra hrana za lačne mlade borce. Čeprav so imeli borci možnosti rekvizicije domače živine pri raznih znanih izdajalcih, tega niti med ofenzivo niti potem niso storili. Rajši so bili lačni, kajti s tem bi lahko povzročili napad sovražnika na partizane.

Lovili so tudi srnjad in jelenjad, vendar so jo streljali šele po sovražni ofenzivi, kajti streli bi lahko izdali taborišče.

Do prvih glav goveje živine pa je odred prišel nekako zadnje dni avgusta, ko je skupina borcev s komandirjem Cindričem napadla pri Prezidu italijanske vojake, ki so tam pasli pokradeno čredo živine. Tako so okoli 20 glav živine prignali na Babno polico in so imeli za nekaj časa precej mesa. Tudi posamezni borci so od doma prignali v LO živino, ki je še niso pokradli Italijani.

Tako se je med sovražno ofenzivo in še potem LO prehranjeval popolnoma samostojno. Odpovedala je namreč organizacija na terenu, nova pa je bila še prešibka, da bi preživljala toliko borcev. Večji del terenskih delavcev je pobegnil od doma in so bili tudi ti v gozdovih. Tako so morali tudi ti delati le ponoči, to pa je bilo zelo težko, ker so bili ljudje, ki so še ostali doma, zelo prestrašeni in so se bali partizanov zaradi terorja okupatorja in dejavnosti domačih izdajalcev. Na splošno je bil položaj na terenu tedaj zelo kritičen in le počasi so partizani z bojem spet pridobivali zavest in zaupanje v NOB.[8]

Urjenje borcev in bork

Čeprav so bili vsi borci in borke že nekaj mesecev v partizanih, zaradi hitrega razvoja dogodkov ni bilo tako rekoč nobenega časa za kakšno večje urjenje v vojaških veščinah in zelo malo časa tudi za politično delo. Po organizaciji enot LO pa je bilo poleg drugih nalog, poleg intenzivnega obdelovanja poliškega polja in skrbi za prehrano, več časa za vojaško urjenje in politično vzgojo borcev in bork. Za to so imeli na voljo nekoliko tovarišev, ki so bili v bivši jugoslovanski vojski aktivni mlajši oficirji. To so bili Bračič, Dolenc (Rudolf Žibert), nekaj časa tudi Anton Bavec-Cene. Tako so se načrtno vadili v ravnanju z orožjem, posebej pa so vadili še zavzemanje zaklona, zaščito in način umikanja, približevanje bunkerjem, napredovanje v strelskih vrstah in podobno, tako da so bili vsi borci in borke dobro pripravljeni za boje, ki so sledili. Kar se tiče obrambe proti sovražnim letalom pa so poleg vaj imeli nekajkrat tudi praktične primere, saj je sovražnik intenzivno iskal z izvidniškimi letali po gozdovih, da bi po njihovih podatkih ali

po podatkih od kakšnega pobeglega partizana poslali bombnike, ki so nekajkrat tudi bombardirali. Ko je 1. bataljon taboril nad vasjo Babna polica, so prileteli sovražni bombniki, ki so stresali 2–5 kg težke bombe na partizane v gozdu. Prileteli so prav nad taborišče in ena taka bomba je padla v kotel z mesom, ki ga je razneslo in so potem kosi mesa viseli po okolnih drevesih. Od borcev ni bil nihče niti ranjen, čeprav so vrgli na stotine teh bomb.

Prav zato ni bilo nobenih žrtev pri sovražnih bombardiranjih, ker so se borci urili v obrambi proti letalskim napadom. Vsak borec si je tam, kjer ga je ujelo bombardiranje, našel zaklon in miroval do odhoda letal.[9]

Poleg težkega dela, urjenja in drugih nalog se je v LO zelo razvilo kulturno in zabavno življenje. Zvečer so ob velikih tabornih ognjih prepevali, recitirali in igrali kratke igrice. Tega so se vedno spominjali vsi borci in borke, kajti takih razmer za taborne ognje na Primorskem niso imeli nikjer več.

S takim intenzivnim delom na vseh področjih vojaškega, političnega in kulturnega življenja se je razvilo medsebojno zaupanje in veliko tovarištvo, to pa je bilo tudi pogoj za opravljanje težkih nalog, ki so čakale odred.

AKCIJE IN BOJI ENOT LOŠKEGA ODREDA

Akcija na prve belogardiste in Italijane v Loški dolini

Medtem ko so se borci LO urili in se organizacijsko učvrstili, so okupator in domači izdajalci živeli v prepričanju, da so očistili gozdove partizanskih enot. Čutili so se varne, belogardisti pa so očitno stopili na stran okupatorja in sprejeli celo orožje za boj proti svojim bratom partizanom. Začeli so si postavljati tudi prve utrjene postojanke po vaseh. V Danah so se zabarikadirali v Albinovo hišo, v Pudobu so nameravali spremeniti hotel, ki je bil last glavnega organizatorja bele garde župana Kržiča, v postojanko. Pojavili so se še razni izdajalci, ki so pomagali fašistom pošiljati ljudi na morišče in v internacijo, požigati partizanske domove in ropati njihovo imovino.

Na osnovi podatkov, ki jih je dobil štab LO, je napravil načrt, da udari po okupatorju in njegovih pomagačih z vsemi razpoložljivimi silami. V načrtu je predvidel hkratni napad na italijanske fašiste v Starem trgu in na vse belogardiste, ki so se do tedaj pojavili po vaseh.

Kot signal za začetek napada naj bi vrgli letalsko bombo med postrojeno stražo in patrulje ob izmeni točno ob polnoči sredi Starega trga pred bivšo pošto. Bombo naj bi vrgli s strehe gostilne Karla Kovača. Poleg postojanke v Starem trgu naj bi napadli še belogardiste v Danah, Pudobu, Vrhniki in Podložu.

Za napad na posamezne objekte so bile odrejene čete in bojne skupine. Skupina, ki je napadala v Pudobu, je imela nalogo uloviti enega od organizatorjev bele garde Ludvika Kržiča ter potem tudi zažgati hotel in s tem onemogočiti postavitev sovražne postojanke na tem cestnem križišču.[10]

Točno ob polnoči med 3. in 4. septembrom 1942 je zagrmela vržena bomba v Starem trgu in takoj so se oglasile še puške in strojnice, napad se je začel. Po celi Loški dolini je pokalo, videti je bilo kot da napada veliko število partizanov, v resnici pa sta napadala le oba bataljona LO.

Okupator je bil zelo presenečen, še bolj pa domači izdajalci, kajti obračun za sveže zločine se je začel. Vse čete in bojne skupine LO so opravile svoje naloge, le v Podložu je prišlo do neuspeha, ker so se borci predčasno umaknili. Tam je bil ranjen tudi politkomisar čete Fric Dovečar.

O uspehu celotne akcije govori poročilo štaba LO od 4. septembra 1942.

»V noči od 3. na 4. september 1942 smo izvršili odredno akcijo na belo gardo in italijansko posadko v Loški dolini. Hrvati so nam obljubili za to akcijo 80 ljudi za pojačanje, toda oni so nam zadnji trenutek odkazali sodelovanje. Odločil sem se, da kljub temu izvršim napad na vasi v Loški dolini. Čeprav se je pri napadu občutno čutilo pomanjkanje ljudi, smo vseeno izvršili predvideni načrt.

Ena četa (25 ljudi) je napadla Stari trg, vdrla v njega in kljub močno utrjeni italijanski posadki v centru samega trga, likvidirala narodnega izdajalca in organizatorja bele garde kaplana Kramariča Franca in Teliča Karla, dočim Teliča Jerneja ni našla doma. Italijani so imeli okoli 10 mrtvih. Hišo in gospodarsko poslopje Teliča smo zažgali. Odhod in sam vdor v Stari trg je bil izvršen s petjem partizanskih pesmi.

Istočasno, ko je bil izvršen napad na Stari trg, so naše edinice napadle ostale belogardistične vasi v Loški dolini in likvidirale 14 oboroženih belogardistov . . .

Borba je bila precej težka vsled tega, ker so se poedini belogardisti obupno branili iz hiš . . . Zaplenili smo: 9 italijanskih pušk s priborom, 560

komadov nabojev, 20 ročnih bomb, eno pištolo, 8 glav živine, 3 pare konj, 6 prašičev, 300 kg medu, večjo količino perila, obleke, nekaj masti in živeža in raznega drugega materiala. V Pudobu in Danah je bil odpor belogardistov takoj strt ter je večina njih pobegnila. Ena skupina ni uspela izvršiti dano ji nalogo v Podložu radi strahopetnosti partizanov, kateri so svojega vodnika pustili ranjenega v hiši, sami zbežali, tako da se je vodnik tovariš Fric jedva rešil živ. Pri teh operacijah smo imeli 3 ranjene. V vsaki vasi smo raztrosili letake, namenjene slovenskemu ljudstvu, a v Starem trgu tudi letake, namenjene italijanski vojski. V teh akcijah so se posebno odlikovali tovariši: Palčič Milan, Tarzan kot vodnika ter celokupno njihovo oddeljenje in to tov. Vinko, Bogdan, Jakob, Dimitrij, Boris, Miha, Pero in tov. Fric, kateri je bil ranjen.

Družine terenskih delavcev in nekaj partizanskih družin smo evakuirali iz Loške doline na Hrvaško, vsega okoli 50 ljudi.

Z odredom bom sedaj krenil za nekaj časa v Gortanov bataljon, oni so nas namreč prosili za pomoč.

Smrt fašizmu – svobodo narodu!
Mir. I. Bračič, komandant«.[11]

Nekaj spominov borcev LO na akcije 3. in 4. septembra 1942 v Loški dolini

Komandir 3. čete 2. bataljona Stanko Truden se spominja:

Napad v Danah

»Vsi smo smatrali, da bo v Danah trd oreh. Tudi komandant LO Mirko Bračič je bil takega mnenja, zaradi tega je tudi odbral večji del same funkcionarje z nekaj hrabrimi borci na čelu s politkomisarjem Aljošo za napad. Tam so bili posebno nevarni zagrizeni belogardisti bratje Kovači iz Škrilj.Točnih podatkov o njihovem razporedu nismo imeli, akcijo pa bi morali začeti ob 24. uri po signalu z bombo v Starem trgu.

Toda Milan Palčič je naletel na belogardiste in že ob 22. uri začel z napadom, kar je bila polomija, ker so s tem bili vsi alarmirani in pozorni po vasi. Mirko Kandare (Jakopcev) pa je vseeno šel domov, da bi dobil podatke o razporeditvi belogardistov.

Na znak bombe iz Starega trga pa niso odjeknile naše bombe, nismo se mogli približati postojanki. Na juriš smo čakali za nekim zidom pri ogradi jaz, Anton Cindrič in Lojze Bombač-Boris, toda naša lahka strojnica je prav tedaj utihnila. Mitraljezec Jože se je umaknil pred streli z boka v neko votlino. Aljoša mu je ukazal ponovno v napad. Tedaj pa je zagrabil strojnico Cindrič, skočil na zid in z nekaj rafali razbil vsa okna. Aljoša je zavpil 'Juriš!' in že smo zdirjali do hiše. Aljoša se je uspel splaziti v hišo, za njim še jaz in Boris. Zatipal sem ključ z notranje strani vrat in jih odklenil. Toda belogardisti so bili tedaj že vsi v gornjih prostorih. Ko smo bili v kuhinji, so iznenada padli streli skozi okno, kjer je streljal neki belogardist s severne strani, prav tako tudi z južne strani, k sreči ni bil nihče zadet od naših. Obvladali smo tako postojanko, rekvirirali smo mnogo medu in živino, belogardisti pa so še vedno bili zbiti v nekem prostoru v prvem nadstropju in se niso hoteli predati na pozive Aljoše. Dva dobra borca sta stražila Korletovo hišo, drugi pa so pazili na plen. Ker se niso hoteli predati, je Aljoša ukazal politi vse z bencinom in zažgati. Kljub temu, da je hiša zgorela, so ostali živi prav bratje Kovači. Ujet pa je bil Korl (trgovec Karel Žnidaršič, op. avtorja) in zaradi izdajalske dejavnosti obsojen na smrt.«[11a]

Akcija v Pudobu

Franjo Bavec-Branko, avtor pričujočega zapisa, se te akcije spominja takole: »V skupino za akcijo v Pudobu sem bil odrejen tudi jaz. V njej so bili še Franc Žnidaršič-Bogdan, Vinko Baraga, Lojze Strle-Veljko, Ludvik Jerman-Didek, še dva borca, imen se ne spomnim ter dr. Aleksander Gala-Peter.

Ker smo bili večinoma domačini, smo se namazali s sajami in postali pravi črnci. To pa zaradi tega, da nas ne bi prepoznali in se maščevali nad našimi družinami. Naloga naše skupine je bila ujeti in razorožiti belogardiste, ki so se zbirali v hotelu, kjer je bil voditelj Ludvik Kržič, sin župana belogardista Kržiča iz Nadleska, zažgati hotel in preprečiti tako postavitev sovražne postojanke v njem. Poleg tega naj bi še likvidirali dva izdajalca iz Pudoba, ki sta bila obsojena na smrt. Ker nas je bilo malo, je šel le en borec v zasedo v smeri Starega trga, dočim je proti Pudobu na cesti stražo držal dr. Peter, ki je bil oborožen z neko staro pištolo in ročno bombo. Priplazili smo se brez ovire do hotela in čakali na znak. Ko je v Starem trgu zagrmela bomba, smo takoj začeli razbijati s puškinimi kopiti po vratih hotela in vpiti: »Aprite la porta« (odprite vrata), kot da smo italijanska patrulja. »Si

signori, vengo subito« (da gospodje, pridem takoj), je odgovorila sestra iskanega Ludvika Kržiča, prižgala luč in hitro pritekla odklenit vhodna vrata. Toda od presenečenja je samo zajavkala in začela padati. Namesto njihovih ljubimcev Italijanov je zagledala ob luči neke črnce z naperjenimi puškami in partizanskimi kapami. Vinko jo je zgrabil in ji govoril: 'No, no Lojzka, saj tebi nočemo nič, le brata Ludvika iščemo, nič se ne boj.' Po glasu ga je lahko takoj spoznala; in zakaj smo se namazali, smo se vprašali potem po akciji. Vsi mi smo takoj planili vsak v svoje nadstropje in detajlno preiskali hotel, vendar nismo našli nobenega belogardista, vsi so bili nekje zunaj. Medtem pa je prišel iz smeri Pudoba prav iskani Ludvik čez most in ga je dr. Peter zaustavil. Peter ni dobil odgovora, ker jo je Ludvik takoj pobrisal in verjetno odšel po svoje oborožene pajdaše, ki so se kasneje pojavili skupaj z Italijani v Pudobu.

Izvršili smo rekvizicijo in odpeljali par konj z vozom, dva prašiča, hrano in obleko, od orožja ni bilo nič, nakar smo zažgali žago tik ob hotelu in vse je zgorelo. Tako smo preprečili, da bi sovražnik postavil postojanko na tem važnem cestnem križišču, kar bi bila velika prepreka za partizane. Plen smo naložili na voz z zaplenjenimi konji, jaz pa sem dobil nalogo, da vse skupaj odpeljem v taborišče. Pridružil se mi je dr. Peter, ker na srečo ni bilo nobenega ranjenca. Dobila sva nalogo, da postaviva na koncu vasi pri Štefančiču zasedo, dokler ostali ne opravijo preostalih nalog. Po vsem sodeč je pobegli Ludvik Kržič naletel na italijansko in belogardistično patruljo, ki je tekla za nama po Pudobu in se nama približevala. Prijel sem za puško in zavpil: »Stoj, parola!«, vendar je ni bilo treba počakati, saj sem že zagledal italijanske čelade in takoj ustrelil mednje. Ob strelu so se konji splašili in zdirjali. Še nekajkrat sem ustrelil proti sovražnikom, z njihove strani pa se je vsula toča krogel, tudi iz strojnice. Zadeli naju niso, kajti Peter se je takoj ločil od voza in se zgubil v noč, sam pa sem imel odličen zaklon za velikimi košarami s perilom in zaklanima prašičema. Nastala je nevarna dirka, splašena konja sta potrgala vajeti in nemočno sem gledal, kako drvimo do Iga vasi, kjer sta pri šoli konja naglo zavila proti Viševku. Udarila sta jo potem kar čez njive in loke proti Sigi in Šici. Spotoma smo izgubljali kose perila in druge stvari, vse dokler nista konja prevrnila voza z menoj vred, dirjala še kakšnih 50 metrov in se ustavila pri neki hruški. Uspel sem nekako postaviti voz, pobrati nekaj blaga, prašičev pa sam nisem mogel naložiti. Zavlekel sem ju na njivo in pokril z ajdovimi snopi, da bi lahko prišli kasneje ponju. V taborišče sem tako prišel brez prašičev in dela plena, ki je padel z voza. Toni (neki Bosanec) in jaz sva se s konji takoj vrnila, da pripeljeva skrita prašiča. Toda tudi Italijani in belogardisti so prišli po sledi za izgubljenimi predmeti do prašičev prav tedaj, ko sva se približala midva. Zopet so napadli in morala sva se umakniti; na srečo nisva bila ranjena, a povedati sva morala tovarišem, da so nama prašiča odvzeli sovražniki«.

Ta dogodek je opisal po svoje tudi dr. Aleksander Gala-Peter v svoji knjigi Partizanski zdravnik, kjer med drugim piše: »Delo je bilo kmalu opravljeno. Napregli smo zapravljivček, naložili hrano, obleko in drugo na voz. Z Brankom sva sedla na voz, drugi pa so šli peš za nami. V diru sva se peljala čez most in skozi Pudob proti Iga vasi. Pot pred nama je osvetljevala rumena svetloba ognja, ki je požiral Kržičevo žago in hotel. Ko sva bila izven vasi, so nenadoma zažvižgale krogle okoli ušes. Na sredi ceste so bili strelci, očitno so bili Italijani in belogardisti. Branko je porinil vajeti meni in zakričal: 'Poženi kolikor moreš!' sam pa je zgrabil za puško in streljal nazaj proti postavam, ki so se risale v svetlobi gorečih objektov. Odnesla sva celo kožo in srečno prišla iz območja sovražnih strelcev.«[12]

V tej akciji so vsaka od skupin in posamezniki po svoje doživeli in opravili odrejene naloge. Skupno pa je bilo, da so bili vsi borci in borke ponosni, ker so lahko nastopili in z orožjem v roki pokazali okupatorju in domačim izdajalcem, da s svojim terorjem in zločini še zdaleč niso uničili NOG. To je še posebej veljalo belogardistom, ki so kljub vsem dotedanjim pozivom in opozorilom ostali nasprotniki naroda in očitno stopili na stran okupatorja.

Preplašenemu ljudstvu v Loški dolini in okoli nje pa je to vlilo novo upanje in vero v NOG in postavilo na laž okupatorjevo propagando o uničenju NOG na Notranjskem.

Slivniški bataljon

Poveljstvo LO in rajonski odbor OF za Loško dolino sta se zavedala, da bo akcija na Loško dolino sprožila nov val maščevanja okupatorja in

njegovih hlapcev proti družinam znanih aktivistov in partizanov, kar jih še niso odgnali v taborišča ali pa postrelili. Odločili so, da bodo hkrati z akcijo LO odpeljali vse te družine na varno. Tako so v noči na 3. 9. 1942 rešili 90 ljudi, ki so odšli to noč in pozneje v gozdove.

Najprej so šli celo v Gorski kotar proti Liki. Hoteli so priti na osvobojeno ozemlje, pa jim ni uspelo. Prispeli so le do Sokolovih sten, kjer so tudi že bili begunci iz okoliških požganih vasi Gorskega kotarja. Ker je tudi LO takrat odšel na Hrvaško in bil tam par dni, so tudi oni ostali ta čas tam, potem pa so se vrnili in blizu taborišča LO organizirali civilno taborišče.

Organizirali so se čisto po vojaško, čeprav je bilo od 90 beguncev za delo sposobnih le 23 oseb, otrok pod 14 let kar 37, 7 oseb je bilo starih nad 50 let; 10 žena je bilo z majhnimi otroki, med katerimi sta bila dva še dojenčka. Nekaj žena je bilo pred porodom.

Štab LO je dal za zaščito in drugo potrebno delo in življenje tega taborišča 20 borcev, ki so ga zavarovali in delali vse drugo, kar je bilo potrebno za življenje v tistih slabih razmerah v gozdu.

Civilno taborišče so smatrali za tretji bataljon LO, partizani pa so ga imenovali tudi delavski bataljon. Po odhodu LO na Primorsko so ostali tako rekoč še bolj samostojni s tako dobro organizacijo, da so postali četrti bataljon na novo ustanovljenega Notranjskega odreda (NO) in se imenovali Slivniški bataljon. Za komandanta je bil imenovan Jakob Baraga-Ješo, politkomisarja pa sta bila Rafael Kovačič in Franc Levec-Bogo. Bataljon je preživel hud napad sovražnika, nekaj jih je padlo, nekatere so ujeli, medtem ko se je večina rešila in se ni predala kljub hudemu mrazu, pomanjkanju obleke in hrane. Ostali so v gozdovih celih osem mesecev.

O njihovem težkem življenju je nekaj malega napisano v brošurici Slivniški bataljon, to pa je mnogo premalo za zgodovino in ta specifični del odpora notranjskega ljudstva proti okupatorju.

Kasneje je bil bataljon ukinjen. Večji del žena in otrok so poslali na osvobojeno ozemlje, nekaj mladoletnikov pa je šlo v razne partizanske enote, kjer so se borili kot drugi borci. Pričevanje o civilnem taborišču kot partizanski enoti je ohranjeno v poročilu NO.[13]

Pohod v Gorski kotar in prve skupne akcije s hrvaškimi partizani

Štab LO se je odločil, da se LO po akciji na sovražnika v Loški dolini takoj premakne v Gorski kotar, da bi se skupaj bojevali s hrvaškimi partizani in poglobili sodelovanje med sosednjima narodoma v boju proti istemu sovražniku.

S seboj so vzeli večji del plena iz akcij v Loški dolini. S seboj so odpeljali tudi civiliste, da bi jih zavarovali pred sovražnikovim maščevanjem. Vse drugo so pospravili in krenili na pot 4. septembra popoldne. Pot jih je vodila iz Otrobovcev prek Bele vode, Milanovega vrha na Ravnice in so do večera prišli do Brinove drage. Tam je bilo vse požgano, le dimniki so ostali od požganih lesenih hiš. Partizani so bili zelo žejni. Med potjo niso dobili vode, pa so se vsi veseli zapodili k vodnjakom ob požganih domovih, zajeli vodo in pili. Pritekel je hrvaški partizan-vodič in zaklical: »Drugovi, nemojte piti vode sa ovih bunara, jer ima u njima mrtvih ljudi pobijenih od fašista!« Vsi prestrašeni so pogledali malo bolje in videli v posodi zajete vode ženske lase.[14]

Prenočili so v bližnjem gozdu, zjutraj pa so prišli še tovariši iz hrvaškega bataljona Vladimira Gortana in so skupaj napravili zasedo ob neki dolini po grebenih nad cesto, kjer naj bi prišli italijanski vojaki iz Gerova. Ti so hodili pobirat poljščine po požganih vaseh, pa sta hrvaško poveljstvo in LO sklenila napasti to njihovo roparsko kolono. Partizani so napravili dolgo zasedo in ko je prišla predhodnica fašistov, jih sploh niso napadli, ker so pričakovali glavnino, da bodo vse skupaj potem napadli in uničili. Toda zgodilo se je drugače. Nekemu borcu se je potem, ko je bila predhodnica že v zasedi, sprožila puška in je padel strel, ki je sovražnika opozoril na partizansko zasedo. Italijani so prezrli zasedo pa so z glavnino krenili na grebene in prišli partizanom za hrbet.

Vnel se je hud boj, nastala je prava zmešnjava po gozdu, nekje so bili Italijani pred partizani, drugje pa spet njim za hrbtom. Boj je bil relativno kratek, Italijani so jo hitro pobrisali v Gerovo od koder so prišli, partizani pa so jo prav tako mahnili proti Sokolovim stenam, kjer so imeli hrvaški partizani svoje taborišče.

Po poročilu naj bi imel sovražnik okoli 20 mrtvih in jo je zelo poceni odnesel. Če bi bil uspel partizanski načrt, ki je predvidel uničenje te sovražne kolone in če ne bi bilo tistega izdajalskega strela, bi bilo drugače. LO ni imel nobenih žrtev v tem boju in se je utaboril blizu taborišča hrvaških partizanov.

Tu so ostali še par dni, ki so jih preživeli v medsebojnem spoznavanju.

Prijeten je bil skupni miting na Sokolovih stenah, kjer so se vrstili govori enih in drugih voditeljev o položaju v svetu, a posebej še v sosednjih deželah Hrvaške in Slovenije. Od hrvaških tovarišev je govoril glavni komandant Primorsko-Goranske operativne cone Veljko Kovačević.[15]

Od naših pa so govorili komandant LO Mirko Bračič-Bradač, Drago Flis-Strela, ki je bil tedaj politkomisar LO, in politkomisarja bataljonov Ivan Turšič-Iztok in Anton Šraj-Aljoša.

Mnogo so govorili o bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov v boju proti skupnemu sovražniku, čeprav se je zdelo nam borcem to logično in naravno, da se skupaj borimo proti istemu okupatorju in domačim izdajalcem brez velike propagande o tem.

Vseeno pa je bilo to srečanje Slovencem pa tudi bratom Hrvatom velika moralna podpora. Ko smo se videli in se skupaj borili, smo se čutili še močnejše v skupnem boju. Hrvaški partizani so tedaj živeli in imeli podobno organizacijo in probleme kakor mi. Opazili pa smo le nekaj razlik: tedaj so njihovi štabi imeli svoje kuhinje, kar pri nas ni bilo v navadi, in nosili so tudi že partizanske znake čina-položaja. Tudi tega pri nas še ni bilo. Tako je hitro minilo par dni skupnega taborjenja, urjenja in delovanja v kar prijetnem razpoloženju. Posebno so bili zanimivi skupni kulturno-zabavni programi ob velikih tabornih ognjih sredi gozdov na Sokolovih stenah. Potem je prišel kurir iz Loške doline, ki je prinesel neprijetno vest, da so belogardisti in fašisti vdrli na Babno polico, odkrili skrito naše žito in ga odnesli in da nameravajo pobrati še vse preostale poljščine, fižol, krompir in sadje, da ne bo nič ostalo za partizane.[16]

Bitka na Babni polici

Ko je štab LO zvedel za to neprijetno novico, je ukazal, da se mora LO takoj vrniti na svoje območje in preprečiti sovražniku nameravano ropanje poljščin na Babni polici. Oba bataljona sta krenila 9. septembra 1942 v popoldanskem času s Sokolovih sten v smeri Milanov vrh–Bele vode–Otrobovci. Hodilo se je podaljšano, le kratki premori so si sledili na pohodu. Pozno ponoči je odred prispel v Otrobovce. Le kratek počitek so si privoščili in malo hrane. Zgodaj zjutraj je 1. bataljon odšel naravnost proti Babni polici z nalogo, da postavi na južnih grebenih vasi zasedo in pričaka belogardiste in fašiste.

Tudi sovražnikom se je mudilo, tako so že v zgodnjih urah 10. septembra 1942 hoteli zasesti iste položaje okoli polja na južni strani Babne police, kamor je že prišel tudi 1. bataljon LO. Nasprotnika sta se tako rekoč srečala na teh položajih in se takoj spopadla ob 6.30. Vnel se je hud boj z močnejšim sovražnikom, kar se je slišalo tudi v Otrobovce, kjer se je 2. bataljon ravno pripravljal na skromen zajtrk. Sami borci so takoj zahtevali, da krenejo še oni na pomoč 1. bataljonu, in to je štab bataljona in LO tudi ukazal.

Borci so tekli kar po bližnjicah čez gozdove proti Babni polici in v rekordnem času tudi prispeli na položaje zapadno od tistih, kjer so se že spopadli 1. bataljon in fašisti. Tudi sovražnik je poklical pomoč, ki je prišla s kamioni iz Cerknice in Rakeka prav v času kot 2. bataljon LO. Le-ta pa je bil toliko hitrejši, da je zasedel dominantne položaje na levem krilu 1. bataljona. Nekaj časa je bilo vse tiho. Potem pa so na pomoč prišli pravi črnosrajčniki, ki so vpili po cesti in se v gosti strelski vrsti začeli pomikati proti vrhu grebena, da bi prišli za hrbet borcem 1. bataljona. V prvi vrsti so šli oficirji s pištolami v rokah in vpili: »Naprej, živel duce!«. Borci 2. bataljona pa so jih že imeli na muhah svojih pušk in so samo še čakali na povelje. Spustili so jih na razdaljo 50 metrov, ko je padlo povelje: »Pali!«. Oživel je ves greben pred fašisti. Nekateri so padli mrtvi, drugi ranjeni so se skotalili po hribu navzdol z glasnim vpitjem: »Aiuto, mamma mia!« (pomagaj, moja mama). Zdravi pa so jo ubrali nazaj v dolino mnogo hitreje kakor so prišli gor. Zares so borci LO prvič tako napadli v polni stroj sovražnika. Toda tudi sovražnik ni miroval. Takoj so se oglasile težke strojnice s Prevole, ki so ščitile napredujoči strelski stroj, ki je bil tedaj razbit in se je panično umikal v dolino. Tako je bil vsak poizkus, da bi pobrali orožje in drugo opremo padlih italijanskih oficirjev in vojakov, onemogočen z močnim ognjem težkih sovražnikovih strojnic, ki so sekale z rafali nad glavami borcev. Kmalu za tem so se oglasili tudi težki minometi, ki so začeli tolči po položajih LO. Na srečo so mine, ki so preletavale greben, udarjale daleč od položajev borcev LO. Toda sčasoma so se tudi njihovi zadetki začeli nevarno približevati borcem, tako da so morali večkrat menjati položaj. Končno je okoli 10. ure prišlo povelje, naj se borci vrnejo v taborišče. Tudi sovražnik je hitro pobral mrtve in ranjene ter odšel

nazaj od koder je prišel. Belogardistični junaki so jo ob prvih strelih pobrisali po najbližji poti čez gozd na svoje domove in so pustili svoje gospodarje same v boju s partizani. Tudi tisti, ki so mislili, da bodo pripeljali polne vozove krompirja, fižola in drugih poljščin, so prav tako vsi preplašeni pobegnili domov s praznimi vozovi.

Sovražnik je imel v tem boju mrtva 2 oficirja in 30 vojakov, še več pa je imel ranjenih, medtem ko je imel LO 1 mrtvega, tri težje in več lažje ranjenih, kar govori o srditosti tega boja.

Na Babni polici je tedaj padel mitraljezec 1. bataljona tovariš Janko, težko sta bila ranjena Ivo Slavec-Jokl, komandant 1. bataljona, in Rafael Martinčič-Rafel, komandir 3. čete 1. bataljona, Tončka Drobnič in še dva borca pa so bili lažje ranjeni.[17]

To je bila obenem največja bitka, ki jo je bojeval LO med bivanjem na Notranjskem in ena največjih pred kapitulacijo Italije na območju Loške doline. Sovražnik je dobro ocenil bojno moč LO in se ni upal ves čas bivanja LO na tem območju priti na Babno polico. Tako si je LO zagotovil svoj vir hrane, še bolj pa je bilo to pomembno za prehrano civilnega taborišča, ki se je naselilo v snežniških gozdovih in ostalo na tem terenu. Tudi za odpeljano žito je bilo poskrbljeno. Ljudje na terenu so točno povedali, kdo in koliko je odnesel tega žita. Vsi, ki so ga imeli, so ga pozneje morali dati zmlet in ga predati partizanom, če ne jim je grozila pravična kazen. Tako se je vsa ta akcija belogardistov, kajti Italijani niso vedeli nič o tem, iztekla v korist partizanov.

»9. t. m. smo se vrnili na položaj iznad Babne police. V zgodnjih jutranjih urah dne 10. t. m. smo poslali 1. bataljon našega odreda v zasedo nad vasjo Vrh, da pričaka Italijane, kateri prihajajo na Babno polico pobirat poljske

Boj na Babni polici 10. 9. 1942

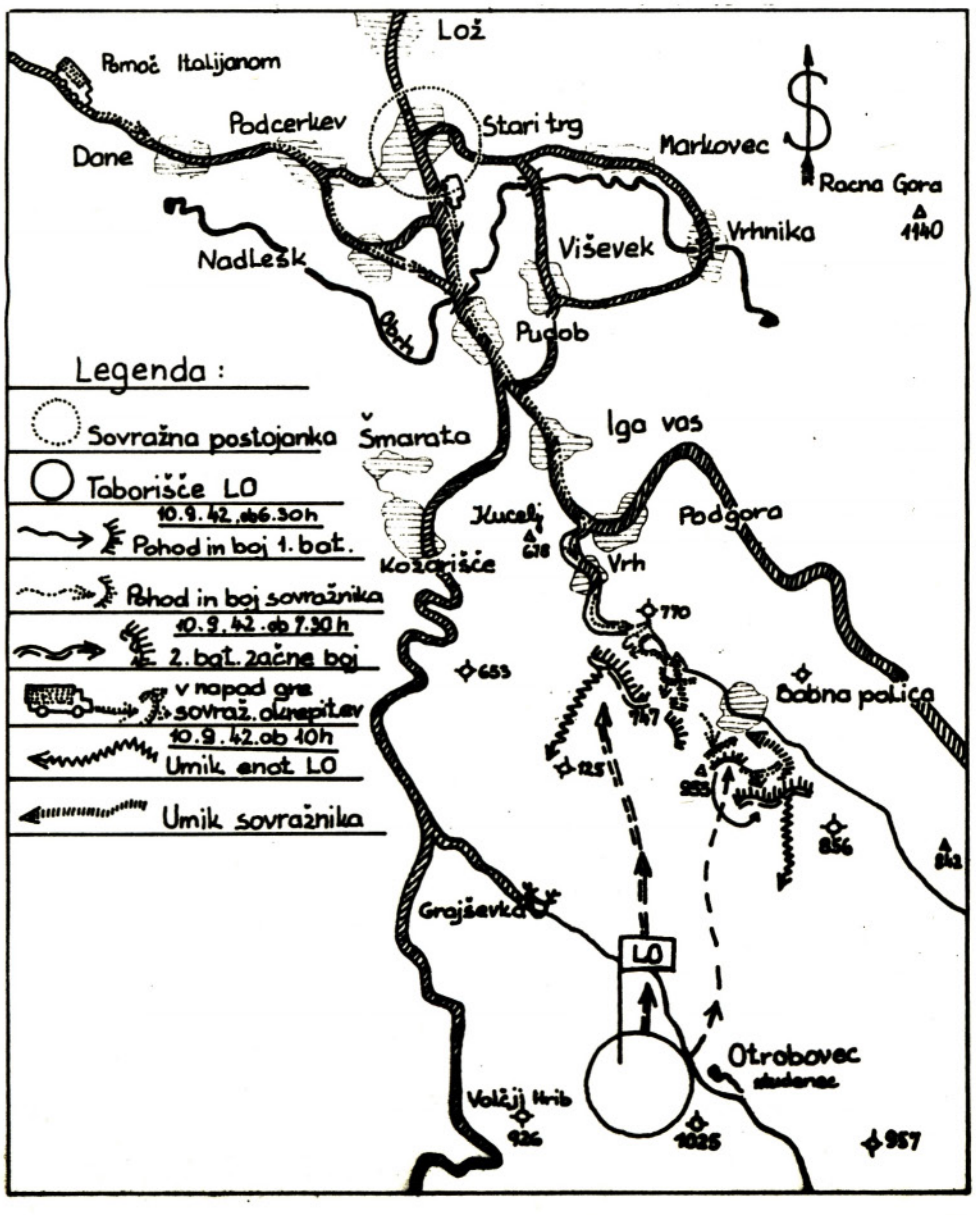

pridelke. Bataljon so Italijani skupno z belogardisti opazili in napadli naše, ko še niso zavzeli položaja. Borba se je pričela ob 6.30 zjutraj. Takoj ko smo čuli v odredu borbo, smo prihiteli še z drugim bataljonom v pomoč, ki je vstopil v borbo že ob 7.30. Italijani so v borbi uporabljali težke bacače, tromblone in mitraljeze. Borba je trajala do 10. ure. V borbi smo izgubili mitraljezca tov. Janka (mitr. je rešen). Ta tov. je padel radi tega, ker sta se dva puškomitr. umaknila iz najvišjega vrha na levem krilu in tako omogočila, da so fašisti prišli z mitraljezi na vrh, odkoder so nas tolkli v bok. Umikati smo se morali popolnoma po čistini, tako je pravo čudo, da nismo tu imeli več žrtev. V tej borbi je bil težko ranjen komandant 1. bataljona tov. Slavec in komandir 3. čete 1. bataljona tov. Rafael. Ena tovarišica je lažje ranjena. Italijani so imeli dva mrtva oficirja in 30 vojakov ter večje število ranjenih.

Tov. Slavca in še enega težje ranjenega smo odpravili v Drežnico v bolnico. Komandant bo verjetno za vedno vržen iz stroja.«[18]

»Ob priliki naše akcije dne 10. 9. t. l. na Babni polici je bil na izvidnici, kjer je bila najhujša borba, težko ranjen tov. Slavko, komandant 1. bataljona našega odreda. Tovariš komandant, videč, da je težko ranjen, se je zavlekel v neko skrivališče, kjer se je popolnoma slekel ter skril vso svojo opremo. Skril je tudi puško, daljnogled in bombo. Pustil je na nogah samo čevlje. Nekega fašista, ki je bil v bližini, je pripeljala krvava sled do komandantovega skrivališča in misleč, da je tov. komandant mrtev, mu je z vso grobostjo fašističnega podivjanca iztrgal iz nog čevlje in mu pri tem s čevljem vred odtrgal palec na levi nogi, kateri je bil od minskega izstrelka popolnoma razmesarjen. Kljub groznim bolečinam je tov. komandant z jekleno energijo ostal miren in se delal mrtvega. Ko je fašistični podivjanec odšel, se je tov. komandant napotil težko ranjen do Jermen dola in tamkajšnje ljudi prosil za pomoč in za prevoz do Babnega polja. Ker se ga ljudje niso upali prepeljati do vasi, se je sam napotil proti vasi in kmalu vsled izgube krvi obležal v grmovju, kjer ga je našla naša patrola.

S svojim postopkom, energijo in samozatajevanjem je tovariš komandant pokazal svetel primer, kako mora postopati vsak partizan v najtežjih trenutkih. Kljub temu, da je bil tovariš komandant težko ranjen, je bila njegova prva misel skriti vse, kar bi moglo koristiti fašističnim banditom in šele, ko je izvršil to svojo dolžnost, je mislil nase.

Tovarišu komandantu Slavku izrekamo za njegov heroizem in njegovo junaško izvrševanje dolžnosti vso pohvalo, katero zasluži v polni meri za svoje dejanje in ga stavljamo za primer in zgled vsem partizanom našega odreda.

Pri zgoraj navedeni akciji je padel kot žrtev fašističnih krogel naš mitraljezec tov. Janko. Tovariš Janko se je junaško boril in tudi junaško umrl. Ostal je na položaju, čeprav je videl veliko premoč fašistov, dokler ga ni podrl okupatorski mitraljez. S svojim mitraljezom je dolgo kljuboval fašističnim zagrizencem in njegove krogle so sejale smrt med fašistične bandite.

Težka je za nas izguba tovariša Janka, ker smo izgubili tovariša – junaka, kateri je bil razumen in hraber borec. Tovariš Janko je bil v mladinski organizaciji 'Skoj-a'.

Smrt fašizmu – svobodo narodu!

Komandant: **Mir. I. Bračič l. r.** Za polit. komisarja: **Iztok Rakovc**«[19]

Kako je padel mitraljezec Janko in bila potem še sama ranjena, se Tončka Drobnič spominja takole:

»V tem ko se je mitraljezec Janko med zadnjimi nekoliko dvignil in se pognal višje proti vrhu, ga je zadel cel rafal. Kljub pokanju sem slišala zamolkel stok, ki se mu je izvil iz ust. Sesedel se je in obležal. Kri se mu je ulila iz ust, na prsih se je na obleki naglo večala krvava lisa. Nekaj korakov od njega sem bila, pograbila sem njegovo platneno torbico, ki je bila polna okvirjev z municijo. V tem je nekdo, ki je bil za robom, skočil in z neznansko okretnostjo pobral Jankov mitraljez, Janka pa je odvlekel za roko s čistine pod rob . . .

Pognala sem se tudi jaz za drugimi. V tem sem začutila nekaj ostrega, ki mi je šinilo skozi nogo pod kolenom, da me je zapeklo in zagnalo po tleh. Tedaj sem spoznala, da je krogla zadela tudi mene. Dvignila sem se in se hotela v skoku spet pognati naprej v zavetje pred kroglami, pa me noga ni več ubogala. Padla sem po tleh in zdrsnila po suhi travi še nižje, še bolj fašistom na oči. Hkrati mi je priletelo kričanje Italijanov na uho: 'Ecco, ecco,

la bionda!' Na nič nisem mislila in kar že čutila na sebi krogle, ki me bodo zdaj zdaj prerešetale. Lahko bi me ubili tako kot Janka. Morda pa me hočejo živo ujeti, me je mrzlo spreletelo. Tedaj raje smrt. In v trenutku groze je upornost ali pa želja po življenju še večja, z vsemi močmi sem se vrgla naprej in si pomagala vstran s tega mesta, se skrila za šope trave in se kotalila za drugimi, ki so bili pred menoj.

Ko sem začela zaostajati, sem zaklicala, da sem ranjena. Tam je stal komandant in dajal ostre ukaze, ki sem jih le na pol razumela. V tem je z naglico skočil do mene komandir čete Dolenjc, mi vzel puško in torbico z municijo, vse to sem ves čas nosila s seboj, ne da bi vedela in nemara je ne bi bila pripravljena izpustiti za nič na svetu. Potem je bilo lažje, hitreje sem se kotalila naprej in se končno le znašla za robom v zavetju, kjer krogle niso več zadevale, ampak so nam sikale čez glave.«[20]

Tega boja na Babni polici se je udeležil Franjo Bavec-Branko, ki je bil tedaj borec 3. čete 2. bataljona LO. On se ga spominja takole:

»Tistega jutra 10. septembra 1942 je naš bataljon pravkar prejel neko juho za zajtrk, ko smo zaslišali prve rafale iz spopada 1. bataljona LO in Italijanov na Babni polici. Taborišče smo imeli točno nad studencem v Otrobovcih, gozdovi pa se imenujejo Poboljški. Vsi borci in poveljstvo smo bili za to, da gremo na pomoč 1. bataljonu na Babno polico. Padlo je povelje, naj takoj krenemo. Ker zelo dobro poznam tiste gozdove in bližnjice, sem bil odrejen, da pripeljem bataljon čimprej na Babno polico. Tekli smo, ves čas je bilo slišati boj na hribih okoli Babne police. Prišli smo zelo hitro (v eni uri) na položaje nad Babno polico. Naša četa, ki jo je vodil komandir Anton Cindrič, je dobila nalogo, da zasede položaje na skrajnem levem krilu grebena nad Prevolo. Slišali smo kamione, ki so pripeljali okrepitve Italijanom. Uspeli smo zasesti položaje, tako da nas oni niso videli. Komandir čete je obšel vse položaje in še posebej ukazal, da ne sme nihče streljati, dokler ne bo dal ukaza za to.

Tako smo se dobro maskirali in uredili zaklone in gledali v dolini na cesti fašiste, ki so se razvrščali. Dobivali so ukaze in končno krenili v gosti strelski vrsti naravnost proti našim položajem. Na čelu so šli oficirji, bili so vsi pravi črnosrajčniki, drli so se na ves glas: 'Naprej! Živel duce!' in se približevali našim položajem. Cindrič je kar naprej svaril: 'Ne streljajte, ne streljajte!' vse dokler se niso približali na okoli 50 metrov. Vsi borci (v četi nas je bilo 30) smo bili oboroženi s puškami mauzericami in dve lahki strojnici zbrojevki smo imeli. Odbrali smo vsak nekoga v vrsti pred seboj. Kolikor se spominjam, je proti meni prodiral neki oficir, imel je zavihane rokave, v roki je držal pred seboj pištolo in se drl, kot sem že povedal. Poleg njega sta šla še dva oficirja, tako so bili trije pred strelsko vrsto fašistov. Tedaj pa je iz vsega grla zavpil Cindrič: 'Pali!'. Vsi obenem smo ustrelili in strojnice so zaregljale, sovražna vrsta pa se je začela valiti nazaj. Mrtvi so padali in ranjeni so vpili:'Na pomoč, moja mama!'. Konec je bilo njihovega 'Naprej', verjetno so hoteli priti za hrbet položajem 1. bataljona, vendar so prišli naravnost na položaje naše čete, ki jih je dostojno sprejela. Toda tudi sovražnik se ni dal kar tako. Takoj so se oglasili težki mitraljezi s Prevole, od koder so podpirali črnosrajčnike v jurišu. Ti so nam preprečili, da nismo mogli mrtvim sovražnikom pred nami pobrati njihovega orožja. Čez nekaj časa pa so začeli tolči po naših položajih še težki minometi. Sprva so njihove mine udarjale daleč za našimi položaji, vendar so se začele vse bolj približevati našim položajem pa smo dobili ukaz naj jih premenjamo. Medtem pa so vsi še zdravi sovražniki pobegnili globoko v dolino in streljali na slepo nad našimi glavami, da je padalo listje z dreves. Zadeti nismo mogli več nikogar, ker so se umaknili našemu ognju. Tako smo ostali na bojišču okoli dve uri, ko je prišlo povelje za odhod v taborišče. Kolikor se spomnim, je moja četa odšla, ne da bi bil kdo resneje ranjen.«[21]

Bitka na Babni polici je imela velik odmev med okupatorji in belogardisti. Računali so, da bodo s to akcijo (pobrali naj bi vse poljščine na polju pri Babni polici) preprečili gibanje partizanskih enot na tem območju. Po bitki na Babni polici pa so videli, da so se zelo ušteli. Spet so se zabarikadirali v svoje postojanke, ven so šli le v večjem številu, medtem ko si ponoči niso upali hoditi po Loški dolini. Terenski delavci so ponoči spet lahko svobodno delovali po vaseh, vsem ljudem pa sta se morala in zaupanje v NOG dvignila in so spet (čeprav še vedno v strahu) začeli sodelovati s partizani.

Akcija za razorožitev belogardistov v Kozariščah

Medtem pa se je v Kozariščah oborožilo okoli 20 moških. Nekaj jih je to storilo pod pritiskom in grožnjami okupatorja, drugi pa so bili ideološki

skrajneži, zavedeni od verskih voditeljev, in so hoteli osnovati v vasi močno postojanko. Za ureditev postojanke so izbrali sredi vasi trdno grajeno hišo na majhnem gričku, po domače pri Trudnovih. Tam je živela vdova s hčerko, sin pa je bil že v internaciji. Bila je zelo pobožna, pa so jo nagovorili, da dovoli v hiši napraviti belogardistično gnezdo. Štab LO je dal ukaz za napad in razorožitev nekoliko vaških stražarjev na njihovih domovih, ni pa vedel za nastalo postojanko ter stalno zasedo v zvoniku in seveda tudi ne za celotno število oboroženih belogardistov.

Po dogovoru med štaboma Krimskega odreda in LO je bila predvidena skupna akcija, napad na belogardistično postojanko v Begunjah okoli 20. 9. 1942, kjer bi 4. bataljon Krimskega odreda in LO skupaj napadla. Štab LO pa je odločil, da spotoma očisti v Kozarišćah »vaško stražo« in prepreči nadaljnje širjenje belogardizma po vaseh. Organiziral je skupine po tri borce domačine, ki so imeli nalogo naglo vpasti v hiše vaških stražarjev, jih razorožiti in privesti na sredo vasi, kjer naj bi bil potem skupni miting.

Z drugimi enotami odreda so med to akcijo obkolili vas, če bi kdo hotel pobegniti ali pa če bi prišli Italijani v vas. Nihče pa ni vedel za že urejeno postojanko v hiši, kjer sploh ni bilo nobenega moškega.

V eno tako skupino je bil odrejen tudi avtor tega sestavka, v drugo pa njegov brat Stanko z nalogo, da razorožijo Franca Barago in Janeza Mihevca. Te akcije se avtor spominja takole:

»Iz Otrobovcev smo krenili 16. septembra 1942 že pozno popoldne prek Grajšovke, Peščenka in se z mrakom približali vasi Kozarišče, kjer se je glavnina odreda ustavila in počakala, da odrejene skupine razorožimo oborožene 'vaške zaščitnike'. Vodil sem eno skupino, drugo moj brat Stanko, vsi pa smo šli mimo Bolčinove hiše in smo morali mimo Trudnove, da bi iznenada prišli pred Belčevo hišo in sosednjo Mihovo.

Tik pred Bolčinovo hišo sva z bratom srečala našo teto, lastnico Trudnove hiše (kjer je bila belogardistična postojanka) in sva jo pozdravila: 'Dober dan teta!', toda namesto odgovora je kriknila, iz rok ji je padla golida z mlekom in zbežala je k Bolčinovim.

Skupini sta naglo planili čez Bolčinovo dvorišče in kar naenkrat so od Trudnovih začeli streljati. Na to se nismo ozirali in smo hitro planili v hiše, kjer smo imeli nalogo razorožiti oborožence. Moja skupina je zalotila našega»kandidata« Franca z družino pri večerji. Brez besed so vsem žlice padle na mizo in so prestrašeni strmeli v naše naperjene puške. Ker sem ga dobro poznal, sem mu rekel: 'France, daj puško s patroni in dve bombi, ki si jih prejel od Italijanov in potem gremo na vas, kjer bo miting.' 'Jaz nimam nič' je lagal. Rekel sem: 'Bomo pa sami preiskali hišo, to bo slabše za vas.' Potem je priznal, da ima res vse to kar zahtevamo, češ da so ga prisilili vzeti orožje sicer bi moral v internacijo, pa je izbral orožje. Vse skupaj pa je imel v gornjih prostorih hiše. Z naperjeno puško sem ga spremljal. Hotel je iti sam po orožje, govoreč, 'Kaj me ne poznaš?' 'Seveda te,' sem mu dejal, 'ali za to stvar ti ne zaupam nič'. Tako smo dobili orožje in ves pribor, ki ga je imel lepo pripravljenega na oknu v prvem nadstropju. Na vas ni hotel iti pod nobenim pogojem, govoreč, naj ga kar tam ustrelimo. 'Tega se ne boj, tokrat te samo opominjamo, ker ne želimo prelivati bratske krvi,' smo mu rekli, 'če pa v bodoče po vsem tem zagrabiš za fašistično orožje, potem pa bo verjetno drugače.' Ker ni na noben način hotel z nami na vas, smo ga pustili in odšli. Medtem je bila odrejena ena četa za napad na postojanko in po par strelih so jo belogardisti popihali skozi kletna vrata, za katera partizani nismo vedeli. V hiši so našli le gospodarico in njeno hčer. Tedaj so poklicali mene in mojega brata v Trudnovo hišo, kjer naju je komandant Bračič vprašal, če je res gospodarica najina teta, kar sva potrdila. Ona je namreč trdila komandantu, da ima bratove sinove pri partizanih. Kaj naj napravijo z njo in hišo, je vprašal Bračič, pa sva z bratom odgovorila, da je to stvar poveljstva. Tedaj je Bračič ukazal naši teti, da mora naslednjega dne hišo spraviti v red in jo očistiti vsega, kar spominja na postojanko, drugače bo čez nekaj dni hiša uničena. To je obljubila in tudi storila. Tam ni bilo več postojanke. Tudi sovaščan, vaški zaščitnik France, ni nikoli več prejel orožja od Italijanov in belogardistov.«

Celotna akcija pa je precej detajlno opisana v poročilu štaba LO z dne 26. septembra 1942.

»Odred je napravil 16. t. m. akcijo na belogardistično postojanko v Kozarščah. Zvečer v prvem mraku smo obkolili vas. Beli so nas opazili in pričeli na nas streljati. Prvoten naš namen je bil razorožiti bele in oddržati v vasi miting. Čim so padli streli, je naravno, ta naša namera propadla. Odgovorili smo tudi mi z nekaj streli, nakar je ogenj kmalu prestal. Začeli

smo preiskovati vas, hišo za hišo. Ljudje nam prvotno niso hoteli odpirati vrat. Šele ko so videli, da jih pustimo pri miru, da iščemo samo orožje, so se malo pomirili. Šli smo od hiše do hiše, dokazovali in poučevali ljudi ter jim delili letake. V toku same preiskave smo našli štiri belogardiste, jih razorožili in jim zaplenili puške, municijo in bombe. Eden od teh se je celo s puško zapodil v enega partizana in ga hotel ubiti. Toda ta je bil hitrejši, ga podrl na tla in ga razorožil. Vse ujete smo poučili in nato izpustili.

V vasi je bilo 20 oboroženih. Vsi so bili skoncentrirani v eni hiši, katera je bila zelo dobro utrjena. Še predno pa smo prišli do te hiše, so jo »beli junaki« jadrno popihali in se poskrili. Če bi imeli boljše informacije (toda te nismo mogli na žalost dobiti) odnosno če bi vedeli, da so vsi skoncentrirani v eni hiši, nam ne bi nihče ušel. V hiši, v kateri so bili skoncentrirani, smo rekvirirali njihove odeje, nekaj perila in tri pare čevljev. Pri vseh ostalih kmetih nismo vršili rekvizicije. V splošnem so se partizani držali zelo fer. Akcija je imela zelo dober vtis v dolini. Govori se, da je bilo 1200 partizanov, da so z ljudstvom zelo lepo postopali itd.«[22]

Štab LO si je mnogo prizadeval s propagando in povezavo z nekaterimi od bodočih organizatorjev bele garde, da bi se preprečilo njeno širjenje in oboroževanje v Loški dolini. Tako je bilo izmenjano nekaj pisem s pogoji med uglednim domačinom iz Šmarate Francetom Kvaternikom (Menišević) in komandantom 2. bataljona LO Antonom Bavcem-Cenetom, ki je bil tudi iz Šmarate. Toda beli se niso držali dogovora, kajti patrulja, ki bi morala blizu cerkvice v Šmarati izmenjati pisma, bi bila kmalu ujeta in pobita, če ne bi bila kjub dogovoru zelo previdna in je še pravočasno odkrila belogardistične zasede.[23] Patruljo so napadli in se je morala umakniti proti Bički gori, medtem ko je bilo vsakega dogovarjanja konec.

Po končani akciji je odred nadaljeval svoj pohod iz Kozarišč mimo Šmarate, Dan, pod Gorenjim Jezerom proti Dolenjemu Jezeru, kjer se je utaboril v Javorniku nad Dolenjim Jezerom. Že na pohodu pa so zaslišali streljanje iz smeri Begunj. Tam je namreč tisto noč napadel 4. bataljon Krimskega odreda, ne da bi počakal na prihod LO. Zaradi pomoči Italijanov iz Cerknice postojanke niso uničili. Napako so plačali z neuspehom celotne akcije, medtem ko je LO napravil velik premik in ni mogel sodelovati v tej akciji. Odred se je zadržal še en dan na območju Dolenjega Jezera in se vrnil nazaj na Otrobovce.

V prepisu poročila ROOF za Loško dolino z dne 10. 10. 1942 je pojasnjeno delovanje bele garde in odloki, kje morajo partizani LO opraviti rekvizicije, vračanje žita, ki so ga odnesli kmetje iz Babne police, pa tudi razgovori s Kvaternikom, da bi preprečili organizacijo bele garde.

»POROČILO ROOF ZA LOŠKO DOLINO

Seja ROOF za Loško dolino dne 8. 10. 1942 na položaju. Na seji se predlaga, da se rekvirira pri izdajalcu in simpatizerju bele garde Nanut Jožetu, vulgo Fricu iz Podcerkve. Rekvizicijo so zahtevali skoro vsi vaščani omenjene vasi. Nanut je bil že obsojen na smrt, vendar ni bil likvidiran. V vasi Podcerkev bo to naš moralni uspeh, ker ga ne morejo videti niti njegovi pristaši. Nadalje je sklenjeno, da bi bilo potrebno rekvirirati tudi v Podložu, pri Patrič Edrastu, on je vodja bele garde in tudi že obsojen na smrt, tudi on ni bil še justificiran. Tam naj bi se izvršila rekvizicija čimprej. Ostalim belogardistom pa naj se pobere puške. Enako predlaga za rekvizicijo tudi v Kočevasi, pri Greti Schulmajer, Nemka, bila je že razlaščena, včlanjena v nemški »Kulturbund« in »Ital. fašistično žensko zvezo«. Ker je bila razlaščena, nima pravice po nalogu ROOF do zemlje. Sedaj po italijanski ofenzivi pa je izjavila, da morajo vsi tisti, ki so prejeli zemljo od razlastitvenega odbora OF plačati najemnino, odnosno odslužiti kakor ona hoče. Izjavila je proti interesentom zemlje, da je sedaj oblast na njeni strani in da naredi z zemljo ali sadeži na tej zemlji, kar ona hoče.

Predlog za rekvizicijo je bil tudi pri Mihovcu v Kozariščah, tudi on je bil obsojen na smrt. On je odličen aktivist bele garde, vendar pa se z obzirom na neka pogajanja, ki jih vodi tov. Tine (Janez Stanovnik) kr. soc. z aktivistom bele garde Kvaternikom iz Šmarate, radi vpliva na Mihovega rekvizicija odloži za poznejši čas. Nadalje se odobri predlog, da se zbere točne podatke po vaseh Loške doline, kdo je prišel z okupatorjem dne 12. septembra 1942 na Polico po našo hrano, oziroma žito, ki smo ga pospravili mi partizani. Ko zberemo točne podatke predložimo na seji v pretres in odobritev.« (datum gori ni točen, to je bilo 5.–7. septembra, ko je bil LO v Gorskem kotarju, kajti

10. 9. 1942 je bila bitka na Babni polici in od tedaj jih ni bilo več na to polje. Opomba avtorja). (Nadaljnji tekst poročila izpuščen).

Miniranje železniške proge med Rakekom in Ivanjim selom

Poleg sodelovanja v napadu na belogardistično postojanko v Begunjah, je imel LO še posebno nalogo – miniranje železniške proge Rakek–Ivanje selo. Po podatkih, ki jih je dobil štab LO, bi moral 23. 9. 1942 voziti brzovlak s hitlerjevskimi ministri, ki so bili v Rimu. V ta namen smo s seboj nosili okoli 20 kg ekrazita ter 30–40 kilogramsko neeksplodirano avionsko bombo, ki so jo ob bombardiranju Babne police odvrgli italijanski bombniki, pa ni eksplodirala. Imeli smo s seboj minerski strojček za vžig eksploziva in še rezervne vžigalnike, imenovane »žabice«, ki so delovali na direktni pritisk.

Za vodjo skupine je bil kot strokovnjak za miniranje odrejen Ivan Kranjc-Janez in še 10 tovarišev z dvema lahkima strojnicama.[24]

Še v gozdu nad Gorenjim Jezerom smo še enkrat preverili minerski strojček in vžigalnike in se je pokazalo, da je vse v redu. Naslednjo noč se je ta skupina podala proti Rakeku. Šli smo izza Cerknice, mimo hriba Srnjaka in po gozdu prišli nad železniško progo med Rakekom in Ivanjim selom, kjer napravi proga blag ovinek. Tam smo počakali skriti v gozdu, točno koliko ne vem. Domačini pa so med tem časom dobro ugotovili, kako Italijani patruljirajo, njihove zasede in sploh zavarovanje okoli železniške proge na mestu, kjer se bo izvršilo miniranje. Prinesli so tudi nekaj hrane z Rakeka, toda zelo malo, tako, da smo bili ves čas precej lačni. Zvečer 23. septembra 1942 smo okoli devetih šli na progo, postavili zasedi proti Rakeku in Ivanjem

Borci Loškega odreda na Otrobovcu oktobra 1942, pred odhodom na Primorsko (foto Mirko Bračič)

selu, minerji pa so pripravili mine, tako da so pod tračnico dali na eno stran avionsko bombo, na drugo pa ekrazit, vse skupaj pa povezali z žico z minerskim strojčkom.

V načrtu je bilo, da tik pred vlakom vržemo progo v zrak, potem pa še s strojnicami in puškami napademo sovražnika na vlaku.

Vlak bi moral peljati skozi Rakek ob 22.10 uri.

Napeto smo čakali in res zaslišali vlak, ki je prihajal iz postojnske smeri.

Vse je bilo tiho, nobenega sledu o Italijanih, ki naj bi varovali progo.

Dobro smo ga slišali, ko je predirjal postajo na Rakeku, ne da bi se zaustavil, vsi pripravljeni in napeti. Že je bil vlak pri nas in šinil naprej brez vsake eksplozije. Razočarani smo šli ponovno na progo in postavili še dopolnilne vžigalnike »žabice«. Sedaj smo samo čakali, kdo bo še pripeljal po progi. Šele okoli polnoči smo zaslišali vlak iz smeri Postojne, vendar že od tam se je slišalo, da gre za tovorni vlak, ker je šel zelo počasi. Končno je le pripihal počasi dolg vojaški transport, tako da je imel še pomožno lokomotivo na koncu kompozicije. Zopet velika napetost borcev, tokrat ne zaman. Strašno je zagrmelo, kosi tračnic so leteli po zraku, lokomotiva in trije vagoni pa so se zrušili pod progo. Toda tedaj se je usula toča krogel okoli proge. Kompozicija je stala, v njej pa je bilo vojaštvo in oklepni vagoni, od koder so z vso silo streljali. To je bil signal za celo zavarovanje proge, za vse bunkerje ob železniški progi od Logatca pa do Postojne. Povsod je grmelo precej časa, kot da se je odprla kakšna fronta. Partizani smo jo morali jadrno zapustiti in še srečo smo imeli, da je bil med vlakom in nami graben. Tako so oni streljali na vse strani, vendar niso videli nikogar pa tudi zadeli niso nikogar. Po podatkih, ki smo jih kasneje dobili, je bila proga pretrgana za 24 ur, v zrušenih vagonih pa je bilo okoli 30 mrtvih in ranjenih sovražnikov, lokomotiva pa je bila popolnoma uničena.

O miniranju na kratko pripoveduje poročilo z dne 26. septembra, ki pravi:

»23.t. m. je naše minersko oddeljenje miniralo progo pri Ivanjem selu (pri Rakeku). Proga je bila pretrgana in transportni vlak ustavljen. Prišlo je do močnega streljanja iz vagonov.«[25]

To miniranje je sovražnika zelo razjezilo. Takoj je reagiral in alarmiral rakovško in cerkniško garnizijo, tako da se je skupina, ki se je po miniranju hitro umikala prek Srnjaka proti Cerknici, komaj ognila blokadi, ki so jo že ponoči postavljali ob cesti Cerknica–Rakek. Zaradi tega so šli proti Dolenjemu Jezeru pa tudi tam so že bili Italijani in jim ni ostalo nič drugega, kot da gredo kar čez usahlo jezero proti Gorenjemu Jezeru. Pot je bila naporna, ponekod tudi voda in jarki, tako da so do zore prišli komaj do vasice Laze, utrujeni in zelo lačni. Vsi so si zelo poškodovali noge, tako da so si do krvi ogulili stopala in so težko potovali. Italijani pa so blokirali tudi cesto pri Gorenjem Jezeru. Zjutraj so jih videli, ko so s kamioni pobirali svoje zasede. Torej hrane ni bilo moč iskati po hišah, le sadje z vrtov je bilo na voljo. Počakali so čez dan v gozdu in v mraku krenili proti Loški dolini mimo gradu Snežnik do Otrobovcev.

Toda tam ni bilo takrat v taborišču nikogar. Šele kurir, ki je prišel na zvezo, je odpeljal vse v novo taborišče v oddaljeni Berinščck, kamor se je premaknil ves LO po vrnitvi s pohoda proti Begunjam. Da so se umaknili v to taborišče, je bilo potrebno tudi zato, ker so Italijani in belogardisti že vedeli, da taborijo partizani na območju Otrobovcev in so močno napadli z letali in bombardirali velik del gozda od studenca v Otrobovcih pa vse do Babnega polja in še Babno polje.

Tam blizu Berinščkov so si uredili taborišče tudi begunci civilnega taborišča. Kar se tiče varnosti, je bilo novo taborišče zelo ugodno, zato pa je bil velik problem s preskrbo hrane in še posebej vode, ki je bila tedaj zelo dragocena in so jo morali nositi celo od Babnega polja in Bele vode. LO je postajal iz dneva v dan okretnejši in bogatejši v izkušnjah in tako je opravljal razne akcije in nenehno vznemirjal okupatorja. Po večjih akcijah in bojih je vršil razne akcije, tako okoli belogardistov, kjer je zakrknjenim in nepopravljivim vršil tudi rekvizicije. Tako je 8. oktobra 1942 opravil rekvizicijo pri nekem belogardistu v Podcerkvi. Zaplenili so mu 4 glave goveje živine in druge stvari.

Tako je šlo 18 mož pod vodstvom komandanta in politkomisarja 1. bataljona (po bitki na Babni polici je postal komandant 1. bataljona Ivan Rozman-Levec) z nalogo, da razoroži belogardiste v Grahovem. To se jim ni posrečilo, zažgali pa so vojaške barake. Na povratku so 10. 10. 1942 hoteli postaviti zasedo ob cesti nad Ložem. Vendar so jih presenetili Italijani, ki so

prišli po gozdu. Vnel se je boj, v katerem je padel komandir 1. čete 1. bataljona Ivan Mele-Ivo. O italijanskih izgubah ni dosegljivih podatkov.

Opravljali so še druge manjše akcije, kot je bilo trosenje letakov in razoroževanje posameznih belogardistov, tako da si zaradi aktivnosti LO sovražniki niso upali iz postojanke v manjšem številu. Terenski delavci pa so utrjevali porušeno organizacijo na terenu in jo izpopolnjevali z novimi aktivisti izmed ljudi, ki so še ostali na svojih domovih.

Partijska organizacija v enotah LO

Poleg vojaškega, političnega in organizacijskega dela se je članstvo KPS organiziralo tudi v celice in partijske biroje.

Partijske celice so organizirali po četah, kjer so bili več kot trije člani, če pa jih ni bilo, so se člani partije pridružili za partijsko delovanje v najbližjo celico. Povedati moramo, da so bili tedaj zelo ostri pogoji za sprejem v članstvo KP. Prav zaradi tega je bilo relativno malo članov KPS, čeprav so moralno vsi borci LO dokazali med sovražno ofenzivo, da so predani in moralno pripravljeni za vstop v KPS. Člani KPS so delovali v enotah zelo tajno. Kasneje so bili vsi borci prej ali kasneje sprejeti v članstvo KPS, toda mnogi so dali svoja življenja že pred tem.

Iz ohranjenih dokumentov je točno vidna partijska organizacija v LO. Imeli so štiri partijske celice in dva partijska biroja, v vsakem bataljonu po enega, medtem ko štab LO ni imel niti svoje celice niti ni bilo organiziranega partijskega biroja LO. Morda je bila tudi to posledica dela političnih organov štaba LO, kajti Dušan Pirjevec-Ahac je prišel – kot rečeno – v LO šele 1. 10. 1942. Pomočnik politkomisarja Jože Lemut-Saša pa je prej padel in sploh ni prišel v štab LO. Praktično sta bila v štabu LO samo komandant in namestnik, začasno pa je opravljal naloge politkomisarja Drago Flis-Strela. Vseeno so partijske celice v bataljonih hitro zaživele in so bile organizirane na naslednji način:

1. bataljon (stanje 29. septembra 1942)

Imel je svoj partijski biro, sekretar pa je bil Franc Caserman-Tesar. Štabna celica: Ivan Turšič-Iztok, Ivan Rozman-Levec, Franc Caserman-Tesar.

Celica prve čete:

Stane Šega, sekretar; Ivan Mele, komandir; Rudi Mahnič-Brkinc, politkomisar; Jože Gabrenja-Šuško, Polde Zorzut, Karbiša Kraševec-Mihael, Mirko Remžgar-Selasi, Ivan Rozman-Levec, komandant bataljona; Mirko Bračič-Bradač, komandant LO.

Celica druge čete:

Drago Flis-Strela, sekretar; Jože Gabrenja-Gorazd, komandir; Fric Dovečar, politkomisar; Franc Kranjc, Ivan Kranjc-Janez, Jože Grle, Ivan Gregorič, Ivan Turšič-Iztok, politkomisar bataljona; Fani Škrbec, Tončka Drobnič, Jože Radman-Rudar, Franc Caserman-Tesar.

Skupaj je bilo torej 21 članov KPS, poleg tega je bila še organizacija SKOJ, ki je imela na ta dan 7 članov, 4 pa so bili kandidati za članstvo KPS. Torej je bilo skupaj v 1. bataljonu 32 organiziranih borcev in bork, kar je bila skoraj tretjina bataljona, ki je imel nekaj čez 100 borcev.

2. bataljon (stanje 29. septembra 1942)

Imel je svoj partijski biro, sekretar je bil Anton Prevec-Dimač. Štabna celica: Anton Bavec-Cene, Anton Šraj-Aljoša, Anton Prevec-Dimač.

Celica prve čete:

Janez Razdrih-Gozdar, sekretar; Rudolf Žibert-Dolenjc, komandir; Alojz Bombač-Boris, politkomisar; Albin Logar, Jakob Špeh, Karel Mikolič, Fric Dovečar, Vinko Tomec.

Celica druge čete:

Alojz Jerman-Didek, sekretar; Stanko Truden-Dušan, komandir; Jernej Arko-Črt, politkomisar; Alojz Strle-Veljko, Josip Janež-Jože, Milan Palčič, kandidat za člana KPS; Franc Žnidaršič-Bogdan, kandidat; Viktor, kandidat; Truden, kandidat; Anton Cindrič-Dimitrij, kandidat.

Organizacija SKOJ. Člani so bili: Ančka, Nada, Vera, Marica, Milče, Jakob, Miha in Kristina, skupaj 8 članov; članov KPS in kandidatov je bilo skupaj 21. Torej je bilo v 2. bataljonu organiziranih skupaj 29 borcev, kar je bila tretjina od celotnega števila borcev in bork bataljona, ki je štel nekaj čez 100 borcev in bork.[26]

Iz teh podatkov je vidno, da je kljub zaprtosti partijske organizacije bila v LO približno ena tretjina borcev organiziranih, kar je bil lep odstotek, ki so ga velike partizanske enote le redko presegale.

Ustanovitev prve bolnišnice LO pod Snežnikom

V bojih LO so se pojavili prvi padli in ranjeni tovariši. Ranjence je bilo treba zdraviti, to pa je bilo v okviru enot nemogoče, ker bi s tem onemogočili gibljivost in bojno sposobnost enot LO. Po drugi strani pa so morali ranjenci imeti primerno nego na mirnem in kolikor toliko varnem kraju.

Ta problem je zelo natančno opisal v svoji knjigi dr. Aleksander Gala-Peter, ki je dobil od komandanta odreda Bračiča enostavno zapoved: »Organizirajte bolnico«. Kje in kako naj bo organizirana, to je bilo prepuščeno dr. Petru. Ko je zahteval od komandanta, naj mu dajo vsaj najnujnejšo opremo, šotore, posodo in kaj več hrane, odej in podobno, mu je ta odvrnil: »Lahko se boste znašli in si počasi nabavili, kar potrebujete, nihče od bolnikov ni toliko prizadet, da si sam ne bi mogel prav nič pomagati.« »Imel je po svoje prav,« je zapisal dr. Peter.[27]

Skupaj z odrejenimi borci in bolničarkami je uspel najti primerno mesto v Prezidanskem Berinščku, kjer so organizirali bolnišnico.

Vodja bolnišnice je bil dr. Aleksander Gala-Peter, ki je bil obenem tudi sanitetni referent LO. Kot osebje so mu bili dodeljeni še: Tine Mlakar iz Babnega polja, Anton Pintar, Milka iz Podloža in Vinko Baraga-Levček iz Iga vasi. Ranjen je bil Anton Antončič iz Vrhnike, bolniki pa Ivan Paternost iz Starega trga, Hrvatici Anka in Marija, sestra oz. žena partizana iz Gorskega kotarja, ki sta se zdravili v tej bolnišnici. Pozneje pa sta prišla še Ivan Slavec-Jokl in Rafael Martinčič, ker nista uspela priti v Drežnico v Liki. Počasi so uspeli urediti in zbrati najnujnejše za življenje v bolnici. Najhujše pa je bilo, da je Petru manjkalo zdravil. Sam je šel celo v Gorski kotar po zdravila, vendar tudi tam ni dobil kdove kaj. Končno so organizirali kanal prek Levčka, ki je dobro poznal vse vasi in dosti ljudi na Primorskem, da je hodil tja in so organizirali stalen kanal za zdravila za potrebe partizanskih bolnišnic. Vinko Baraga-Levček je pri tem prenašanju zdravil s Primorske padel 1944. leta pri Pivki.

Ta bolnišnica je nekolikokrat menjala svoje taborišče, sovražniki so bili večkrat zelo blizu nje, vendar je niso nikoli našli in napadli. Dr. Peter je po odhodu LO še ostal z ranjenci. Pozneje je tudi on odšel na Primorsko, kjer je bil organizator več konspirativnih bolnišnic. Operiral je tudi Ivana Slavca-Jokla, brez potrebnih injekcij, kar je tudi opisal v knjigi. Prav dr. Peter ima veliko zaslug pri tem, da so se organizirale partizanske bolnišnice.[28] Tudi v tej bolnišnici, kjer v začetku Peter ni bil član KPS, je bila organizirana že 16. septembra 1942 partijska celica iz bolnikov in osebja. V njej so bili: Ivan Slavec-Jokl, sekretar, člani Vinko Baraga-Levček, Lado Fajdiga, Stanko Bavec in kandidata dr. Peter in Tine Mlakar. Zelo prizadevni so bili tovariši iz Babnega polja, da so preskrbeli vse potrebno za bolnišnico.[29]

V tej bolnišnici se je nekaj časa zdravilo tudi šest borcev, ki so si med sovražno ofenzivo nekje nad Ložem pripravili solato in jo zabelili z glicerinskim oljem, ki je bilo zaplenjeno ob nekem napadu na italijanski kamion in spravljeno v nekem skrivališču. Ker je bilo to olje za strojnice, so se jim zmehčale kosti in so bili nesposobni za hojo.[30]

ODHOD LOŠKEGA ODREDA NA PRIMORSKO

Priprave

Najprej se je LO intenzivno organizacijsko utrjeval in izpopolnjeval na vojaškem in političnem področju. V ta namen je štab LO izdal konkretne odredbe, ki so urejale vse te dejavnosti. Tako je kar se tiče notranjega reda in dela v taborišču urejala odredba št. 7 z dne 3. 10. 1942:

»Da se uredi po enotnem načrtu vse življenje naših taborišč odreja štab Loškega odreda sledeče:

1. Dežurni bataljonov morajo vsak dan točno voditi pregled nad tovariši, ki so v taborišču in ki so v razhodu in javljati številčno stanje štabu odreda dvakrat dnevno in sicer: zjutraj pred pričetkom politične oziroma vojaške izobrazbe ter zvečer takoj po končani večerji pred pričetkom večernega zbora.

2. Vse patrole izrednega značaja, t. j. patrole, ki ne hodijo redno vsak dan po hrano ali po drugih vsakodnevnih opravkih ampak, ki gredo po posebnih poslih, sme pošiljati samo štab odreda oziroma za to odgovorni bataljonski štab v sporazumu s štabom odreda. Kurirje pa brezpogojno odpošilja samo štab odreda. Bataljonski štab, ki mora nekam poslati kurirja, naj stvar javi štabu odreda.

3. Vsaka patrola in vsak poedinec, ki zapušča taborišče, mora imeti propustnico od štaba odreda, straža mora vsakega, ki prihaja v taborišče ali

odhaja iz taborišča, zaustaviti in zahtevati od njega propustnico, pa čeprav ga pozna osebno. Če dotični nima propustnice od štaba odreda, naj eden od stražarjev takoj pohiti po dežurnega svojega bataljona.

4. Na lov smejo hoditi samo tovariši, ki imajo izrecno dovoljenje štaba odreda, da na ta način preprečimo anarhijo in nepotrebno izdajanje taborišča z neprestanim streljanjem.

5. Vsak poedinec ali patrola, ki se vrne s poti, mora o svoji poti poročati dežurnemu svojega bataljona, dežurni pa takoj poročati štabu odreda.

6. Vsak partizan naj se prek dneva in ponoči nahaja le v svoji četi, tako da je omogočeno delo odgovornih tovarišev.

7. Vsak partizan iz katerekoli edinice in vsak terenski politični delavec, ki se nahaja slučajno v naših taboriščih, naj se brezpogojno podreja naredbam štaba LO, posebej še kar se tiče gibanja, zapuščanja partizanskega taborišča in prihajanja. Terenski politični delavci imajo v partizanska taborišča dostop na osnovi propustnic svojih višjih komand in zato odgovornih političnih oblasti in organizacij.

8. Dežurni opravlja tudi dolžnosti komandirja straže in mora pri svojih raportih odrednemu štabu poročati o stanju straže in opažanja.«

Druga taka navodila za vojaško usposabljanje je štab LO izdal 10. 10. 1942.

»Komandirjem in komandantom Loškega odreda!

Dragi tovariši!

V cilju, da se čim bolj izpopolni vojaška izobrazba naših čet ter v zvezi z naredbo št. 8 štaba Loškega odreda, vam imenovani štab daje sledeča navodila:

1. Vojaške vaje, zamišljene in organizirane po nekem načrtu, dajejo partizanom poleg vojaške usposobljenosti tudi več volje do dela, discipline in več volje do borbe, ker jim vlivajo čut sigurnosti. V današnji dobi in v današnji razvojni dobi našega partizanskega gibanja je to še posebno važno. Čim bolj bo partizan vojaško izvežban, tem bolj se bo izkazal v borbi. Načrtne vojaške vaje bodo imele za rezultat ne samo višjo borbeno moralo, ampak tudi višjo strumnost in discipliniranost, kar bo komandantom olajševalo upravljanje z edinico. Tega dejstva se morajo naši komandanti in komandirji pri svojem vojaško vzgojnem delu stalno zavedati.

2. Komandanti in komandirji morajo najti vedno dovolj časa in priložnosti, da moštvo šolajo. Ni treba, da cel bataljon ali četo vežbamo skupaj, kar je v večini primerov nemogoče, ampak vežbajmo vsaj tiste tovariše, ki so brez dela. Če komandant ali komandir sam nima dovolj časa, da bi vežbal moštvo, naj sporazumno s politkomisarjem prepusti to delo najsposobnejšemu tovarišu, tako da bo res izkoriščena vsaka priložnost.

3. Cilj našega vojaškega vežbanja mora biti predvsem to, da se bo na osnovi svojega znanja partizan počutil v borbi bolj sigurnega, da se bo v vseh kritičnih trenutkih znašel, da ne bo niti v najtežjih primerih prenehal z borbo proti okupatorju, ampak bo vztrajal v naših bojnih vrstah vse do popolne osvoboditve in združitve slovenskega naroda.

4. Treba je vežbati:

a. **pešadijski eksercir:**

Posebno pažnjo posvetiti tovarišem, ki še niso služili vojske. Vse te vaje je treba prilagoditi našim razmeram in nikakor pretiravati. Te vežbe naj vlijejo tovarišem partizansko strumnost.

b. **»ratna služba«:**

Posebno pažnjo posvetiti **pohodom** – predvsem paziti na pravilnost pohoda in pravilno gibanje kolone podnevi, ponoči, po različnih terenih itd.

Prenašanje povelj – telefona, **patrole,** predhodnice, zaščitnice, pobočnice, njihove naloge, gibanje in zveze za kolono. Konspiracija na pohodu: cigarete, baterije, govorjenje, itd.

Patrole – izvidniške, bojne, likvidatorske in dr., način gibanja, zveze s komando, konspiracija,izvidnice in podobno.

Razvijanje v strelce – v vse smeri – posebej primeri, če pade kolona v zasedo, pri tem polagati posebno pažnjo na to, da se kolona ne razbije, da se borba pravilno razvije in da posamezne edinice obdrže zvezo med seboj in komando.

c. **Zvezna služba: »vojna obuka«**

Strategija in taktika partizanske armade – pokazati na razliko med redno in partizansko armado, opozarjati predvsem na možnost, da se partizanska

armada po potrebi lahko razbije na majhne skupinice, ki samostojno in brez zveze operirajo dokler se zato ukaže potreba.

Frontalna borba – strelna linija, posebno pažnjo na zaklone, predmet strelske linije, razmestitev orožja v borbi, vloga avtomatičnega in težjega orožja ter razmestitev in njihova vloga pri napredovanju in umikanju strelske linije, juriš iz strelske linije.

Zaseda – kombinirana zaseda, razmestitev orožja v zasedi, razvoj borbe v zasedi, umik iz zasede.

Napadi na utrjene postojanke – uporaba težjega in avtomatičnega orožja, organizirati in izvežbati dobrovoljske bombaše in jurišne borbe.

Uzbune – preprečiti paniko, se v redu umakniti ali pa sprejeti borbo.

d. **Spoznavanje orožja:**

Vsak partizan mora znati rokovati z vsem orožjem v enoti, posebno pažnjo polagati na tovariše, ki še niso služili vojske.

e. **Stražarska služba:**

Dolžnosti stražarja, način smene, postopki v raznih situacijah.

f. **Minerska služba:**

Poznavanje razstreliva, način priprave itd.

5. V tem smislu morajo naši komandanti in komandirji preiti takoj k vežbanju svojega moštva ter o tem poročati štabu odreda. Edino tako bomo usposobili naše edinice za naloge, ki stoje pred nami. Bataljonski štabi naj nudijo četnim poveljstvom v pogledu vojaške izobrazbe moštva čimveč dejanske pomoči.

Smrt fašizmu – svoboda narodu!
Za štab Loškega odreda slovenskih partizanskih čet:
Politkomisar: Ahac Brodar«[31]

Ta navodila in odredbe štaba LO so zadnje dni pred odhodom sprožile pravcato tekmovanje v vojaško-političnem smislu od štabov in komandirjev čet do vseh borcev in bork. Vsi so čutili potrebo po tem urjenju, ki je bilo zelo važen del priprav za bodoče naloge, ki jih je dobil LO. Kako je bilo to potrebno in koristno, se je pokazalo na pohodu, ki je bil poln raznovrstnih nevarnosti in sovražnikovih objektov (železniška proga, ceste in bunkerji). Vse to je moral odred premagati, ne da bi sovražnik zvedel za njegov pohod. Enote LO so odšle na Primorsko in vse srečno prispele na cilj.

Poleg teh so tekle tudi druge priprave, posebno materialne. Priskrbeti je bilo treba orožje, strelivo, hrano, osebno opremo, torej vse za popolnoma avtonomno delovanje brez tuje pomoči. Tem pripravam so zelo koristile izkušnje, ki so si jih pridobili na dotedanjih poizkusih prodora na Primorsko, posebno še na zadnjem pod vodstvom Stanka Kovača-Smelija. Njegov tragični konec je bil vsem borcem LO poznan, saj jih je del sodeloval in so se vrnili po neuspelem prodoru v Loško dolino.

Skoraj vse orožje je imel LO iz bivše jugoslovanske vojske: puške tipa mauzer in lahke strojnice zbrojevke. Vse to je bilo treba odnesti s seboj pa še dovolj streliva.

Zelo važno je bilo, da se odred ne bi nikjer dalj časa zadrževal zaradi iskanja hrane. Prav tako važno je bilo, da pride prek železniške proge Ljubljana–Trst. Od tam naprej pa naj bi organizirali razne postojanke za hrano in vodiče.

Treba je bilo preučiti celotno pot in položaj tedaj na Primorskem, pripraviti javke, vodiče, hrano in drugo za pohod LO. Prav tako je bilo treba na osnovi ocene pripraviti bodočo organizacijo in razmestitev čet LO in bataljona S. Gregorčiča, ki je bil že na Primorskem.

Za to je poskrbel komandant LO Mirko Bračič-Bradač, tako da je osebno s 6 tovariši in kurirji odpotoval na Primorsko že 25. septembra 1942.

Na celi poti je preučil vse možnosti pohoda, organiziral zveze in javke, prehrano po etapah pohoda ter zanesljive vodiče. Ko je dobil vse podatke, je pripravil tudi že novo organizacijo enot, pa tudi njihovo takojšnjo razmestitev po celi Primorski, da se ne bi zadrževali na enem mestu in čakali na reorganizacijo. Glavnemu štabu NOV in POS je poročal o vseh teh pripravah v svojem poročilu 8. oktobra 1942:

»Kakor sem vam že javil, 25. sept. t. l. sem odšel s patrolo bataljona S. Gregorčiča na Primorsko in še dokaj hitro dobil zvezo z bataljonom. Situacija na Primorskem je dosti povoljna za razvoj partizanstva; čeprav je ogromno konfidentov, je vseeno večina ljudi, kolikor sem lahko ocenil, zelo dobra in nam naklonjena. Zelo značilno je za te ljudi, da niso politično nič poučeni. Pri njih je samo eno, mržnja do fašizma in do Italijanov. Na Krasu sem imel priliko razgovarjati se s kmeti, okoli katerih so do sedaj zelo često hodili

partizani in taborili v bližini njihovih vasi, pa kljub temu niso imeli niti pojma o beli gardi, Mihailoviću in drugi golazni. Oni pač smatrajo, da je vseeno biti četnik ali partizan. Z dolgim razlaganjem sem jim dopovedal, kakšna je razlika med enim in drugim. Sama bela garda pa tudi razširja letake, v katerih razglaša, da je dosežen sporazum med partizani in četniki in da je vseeno kaj je kdo. Italijani so začeli zadnje čase precej divjati, sežigajo hiše, starše partizanov vlačijo v internacijo, njihove nepremičnine prodajajo na dražbi itd. Ljudje se kljub temu držijo dobro. Nekemu starčku, ko so zažgali hišo, je prišel v taborišče in prosil celo za puško. V njem ni bilo niti sledu obupanosti.

Samo partizansko gibanje se pa dokaj razlikuje od naših razmer. Tu so se pojavili zelo nevarni pojavi v partizanskem gibanju in to: 'zelenkarstvo' in hajduštvo. Med partizani je razširjena parola: 'Kaj nam pa morejo?'. Pod to parolo delajo strahovite napake, katere jih stanejo celo ljudskih življenj, predvsem pa izgube orožja.

Tako so v Trnovskem gozdu v preteklem mesecu izgubili 'zbrojevko'. Okoli 50 Italijanov je napadlo 80 partizanov, iznenadili so jih v samem logorju. Do sedaj so se akcije delale brez vsakega načrta in posledica je bila ta, da se je omogočilo fašistom neprestano gonjenje in razpršitve čet. Italijani so tu še zelo predrzni. Naravno, da je to od samih partizanov in njihove neaktivnosti. V zadnjih 14 dneh so doživeli 4 hajke. Pred dnevi so Italijani (15 po številu) napadli našo četo ob 10. uri zvečer z bombami. Izgub četa ni imela.

Nekateri partizani so zelo hrabri, a je zato večina njih zelo plaha. Večina ljudi ni bilā še v vojski in je popolnoma neuka. Treba bo precej trdega dela, da se bo doseglo dobre rezultate. Vojaških kadrov ni, pouk je zelo otežkočen, predvsem zaradi konfiguracije samega terena. Gozdov ni, par grmičev, pa je že dober prostor za partizansko taborišče. Naravno, da se mora v takem logorju govoriti s šepetom. Dosedaj štab bataljona še ni dosti napravil za razvoj partizanstva na Primorskem, je zelo vdan in predan, a je nedorasel nalogam. Na predlog PK KPS Primorske smo komandno osebje skoraj popolnoma spremenili. Precej smo se okrepili v kadrih, kateri so pobegnili iz koncentracijskega taborišča (12) iz Gonarsa. Formiral sem dva bataljona. Vsaka četa ima 15–20 oboroženih in 8 neoboroženih mož. Večje čete so pač tu nemogoče zaradi nepovoljnega terena in morajo biti v stalnem pokretu.

Tudi v slučaju, da bo dotok rekrutov znatnejši, ne mislim ustanavljati novih bataljonov, radi strahovitega pomanjkanja sposobnih kadrov. Mislim da bi v slučaju, da bi imel bataljon 10 čet, so čete še vedno bolje vodene po štabu enega bataljona, kakor pa po dveh štabih. To mislim pa samo toliko časa, dokler ne bomo dobili oz. vzgojili nove kadre.

1. bataljon LO sem poklical na Primorsko, katerega bom razporedil v sedaj formirani Tolminski bataljon, kateri ima samo dve četi. Vodstvo bataljona bo pač v dobrih in čvrstih rokah in pa dovolj borben.

Pošljite mi čimprej odrednega komisarja in namestnika političnega komisarja, ker je imenovani tov. Saša že davno mrtev.

Tu nimam niti približno sposobnega človeka za te funkcije. Celo za četne komisarje smo v zadregi. Politično delo v teh krajih je že itak zelo slabo oz. ga sploh ni bilo, a važnost tega posebno v teh krajih mislim, da ni treba poudarjati. . .

Na položaju, 8. 10. 1942
Štab Soškega odreda, komandant: Mirko Bračič«[32]

Kot je vidno iz poročila, je Bračič ocenil vojaški in politični položaj na Primorskem, poudaril veliko potrebo kadrov, posebno političnih, pa tudi že reorganiziral tamkajšnji bataljon S. Gregorčiča v Soški odred, v katerem je predvidel prvotno še en bataljon LO. Verjetno je bilo na osnovi takega stanja odločeno, da gresta oba bataljona LO s celotno kadrovsko strukturo na Primorsko, da bi se poživila partizanska dejavnost v nanovo ustanovljenem Soškem odredu, za katerega v LO še niso vedeli.

Medtem pa so se nadaljevale vse priprave v taboriščih LO. Odredni zdravnik dr. Peter je pregledal celoten LO in izločil vse bolne in starejše ter take, za katere je menil, da iz fizično-zdravstvenih razlogov ne bodo kos predvidenemu naporu dolgih pohodov na Primorsko.[33] Dekleta so iz zaplenjenega blaga šivale vrečke za suho hrano, vsak je dobil po dve taki vrečki, eno za kuhano meso in eno za kuhan fižol. Partizani so ga obrali in v taborišču so ga kuharji tik pred odhodom veliko skuhali. V Podložu so pri nekem belogardistu zaplenili težkega vola, katerega meso so skuhali za suho hrano.

Pek Franek (doma je bil iz Prezida) pa je iz ovsene in ječmenove moke napravil nekakšne majhne hlebčke za vse borce in jih spekel brez kvasa v poliških pečeh. Ti hlebčki so bili podobni morskim ježkom z ovsenimi bodicami. Vsi borci in borke, ki so šli na pohod, so dobili čutarice za vodo, vsak borec je dobil okoli 1 kg kuhanega mesa, okoli 2 kg kuhanega fižola in hlebček kruha. To je bila suha hrana za par dni, dokler ne bi prišli do organizirane prehrane na Primorskem. Prav tako je od opreme dobil vsak borec šotorko, bodisi pravo ali pa napravljeno iz avtomobilske cerade, in po eno odejo.

Kar se tiče perila in druge osebne opreme, niso imeli skoraj nič. Kurir, ki je prišel s Primorske in prinesel povelje za pohod LO, je bil zelo zgovoren in je pripovedoval, da je osebne opreme dovolj na Primorskem (kar seveda ni bilo res). Bil je zelo živahen visok fant. Po partizansko so ga klicali Batuška. Bil je tudi glavni vodič za LO vse do Vipavske doline, kjer naj bi počakal tudi Bračič na prihod odreda.

Vse te priprave so tekle, toda vse do zadnjega večera 19. oktobra 1942 se ni vedelo med borci, kdo bo šel tja, čeprav so vsi sodelovali pri vseh pripravah. Tedaj je bilo na večernem zboru prebrano povelje za odhod in tudi imena, kdo bo šel na Primorsko.[34]

Pohod LO iz Otrobovcev do Vipavske doline

Zgodaj zjutraj 20. oktobra 1942 so razdelili suho hrano in strelivo (na vsako puško 150 nabojev in še 50 nabojev za lahke strojnice). Nahrbtniki so bili kljub skromni osebni opremi zelo težki. Skuhali so še zadnje kosilo v Otrobovcu, tako da so bile vse te priprave in kosilo opravljeni dopoldne. Borci in borke so se še pozdravili s tistimi, ki so ostali. Bilo je to ganljivo slovo, saj se večinoma niso nikoli več videli.[35]

Prva etapa
Otrobovci–Debela gora nad Juriščami

Okoli 12. ure se je odred postrojil po bataljonih, prebrali so še povelje za pohod in odred je krenil v koloni po eden s predhodnico v smeri Grajšovka, Cinkovec, nad gradom Snežnik. Do mraka so prišli blizu stare jugoslovansko-italijanske meje pri Ostrem vrhu. Izvidniška patrulja je prišla še prej in pozorno pregledala območje meje, predvideno za prehod odreda. Ko so ugotovili, da do italijanskih kasarn ni sovražnika, je odred, ko se je znočilo, v največji tišini prekoračil bivšo mejo in se podal proti Debeli gori. Hodili so mimo neke italijanske kasarne, za nekaj časa so se ustavili, da so ugotovili, ali je kje v bližini kakšna italijanska patrulja. Ko so se prepričali, da je ni, so odšli dalje.

Odred je proti jutru utrujen prispel na kraj, ki je bil predviden za počitek. Tudi tukaj se je razporedil na dominantne položaje na vrhu Debele gore, da bi bil pripravljen, če bi se pojavil sovražnik. Postavili so straže in borci so opremljeni počivali v največji tišini cel dan. Izvidniške patrulje pa so si ogledale tudi del poti za naslednjo noč in na poti niso opazile sovražnika.

Druga etapa
Debela gora–Volče

Ko se je zmračilo, se je odred spet podal na pot. Pred glavno kolono je šla izvidnica z dobrim vodičem. Ta del poti je bil zelo nevaren in odločilen, saj je bilo treba prek železniške proge Trst–Ljubljana, ki je bila močno zastražena. Na srečo se je vreme močno poslabšalo, pripravljala se je nevihta. Prav tedaj, ko je odred prišel blizu železniške proge med Prestrankom in Pivko, se je močno ulilo. Dežja so bili vsi veseli, prvič, ker so bili močno žejni in so spotoma lovili vodo, drugič pa, ker je nevihta spravila italijanske patrulje pod streho in v bunkerje. Čez cesto in železniško progo so šli pri Sajevčah zelo previdno. Že prej so dobili navodilo, naj vsi skušajo priti čeznjo, če bi prišlo do napada na železniški progi. Ob hudem nalivu je vse srečno prešlo, dež je zabrisal tudi vse sledi. Kolona je potem počasi napredovala in proti jutru je vodič pripeljal cel odred pod hrib Mlečnik blizu vasi Volče. Tam so jih na odrejeni javki že čakali tovariši, česar so bili vsi veseli. Imeli so tudi pripravljene ovce, ki so jih zaklali in skuhali topel obrok, kar je vsem zelo dobro teknilo po dvodnevni suhi hrani. Tudi tukaj razen odrejenih tovarišev, ki so pričakali odred, nihče ni šel do vasi niti iz vasi in nihče ni videl partizanov. Še vedno je morala biti stroga konspiracija pohoda, kar je do tedaj zelo dobro uspelo in sovražnik ni še nič vedel o premiku partizanske kolone.

Tam so se dobro odpočili, malo osušili, izvidniki pa so izkoristili dan tudi za pregled nadaljnje poti za naslednji večer. Ugotovili so, da ni nobene ovire in da zvečer lahko nadaljujejo s tretjo etapo.

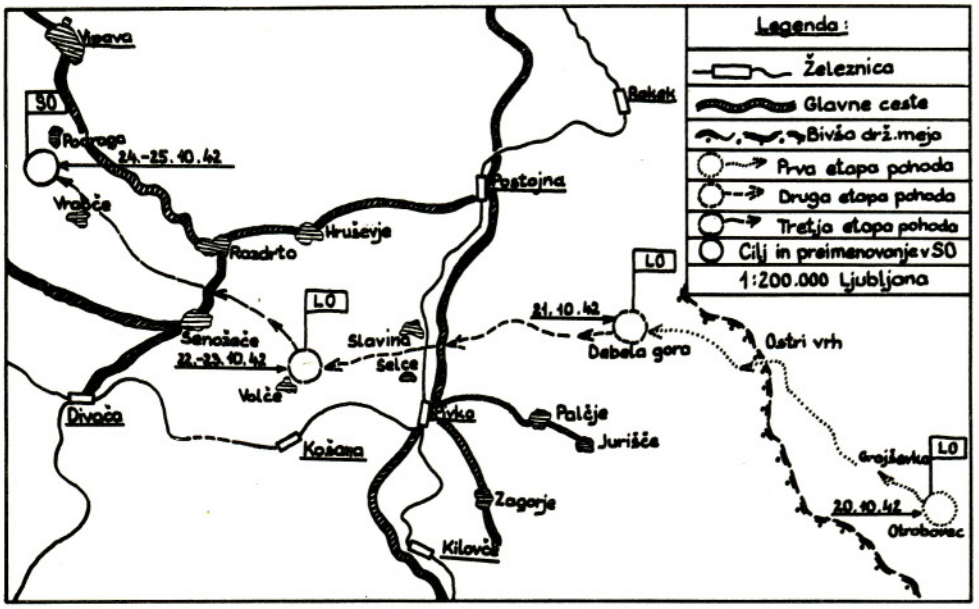

Odhod Loškega odreda na Primorsko, 20–25. 10. 1942

Tretja etapa Volče–Podraga pri Vipavi

Tudi ta etapa ni bila brez nevarnosti. Kolona je morala nekje prekoračiti glavno cesto Trst–Postojna, na kateri je bil živahen promet in jo je sovražnik močno kontroliral z zasedami ali pa z močnimi patruljami. Tudi za ta del poti so imeli zanesljive vodiče, ki so dobro poznali poti in vedeli, kje se sovražnik največ zadržuje pri kontroli cest in zased.

Bila je noč med 23. in 24. oktobrom 1942. Blizu ceste pri Senožečah se je odred še enkrat ustavil, da so vodiči in izvidniki ugotovili, če je prehod varen. Kmalu so nadaljevali pot proti Vrabčam, in ko so prišli na greben, se jim je odprl pogled v Vipavsko dolino. V daljavi so se videle luči Vipave in Ajdovščine, vsi so bili vznemirjeni ob tem pogledu na nove kraje, kjer bodo morali nadaljevati boj za osvoboditev teh krajev in združitev z drugimi deli Slovenije. Proti jutru so srečno prišli do neke grape v Podragi blizu Vipave. Čeprav so bili utrujeni od napornega pohoda, so bili vsi dobro razpoloženi, ker so prišli tako daleč, ne da bi sovražnik zvedel za to.

Tam so odred že pričakali dobro organizirani domači terenci in partizani ter komandant Soškega odreda Mirko Bračič, ki je bil še najbolj vesel, da so srečno prišli njegovi stari borci, posebno še tako potrebna kadrovska okrepitev, ki bo omogočila nadaljnji razvoj partizanstva na Primorskem. Še posebej pa so bili vsi presenečeni nad tem, s kolikšno skrbnostjo in ljubeznijo so pričakali odred domačini. Postregli so jim z vsemi dobrotami, ki so jim bile na voljo. Kuhali so polento z golažem, pa še sod vipavske črnine je pričakal borce LO. Tega pa partizani niso videli od okupacije bivše Jugoslavije. Navdušeni so bili nad sprejemom in skrbjo domačinov. Borci in borke so nehali dvomiti o tem, da bodo tu lahko delovali, saj je bilo ljudstvo proti fašizmu in ni bilo zastrupljeno z belogardizmom in drugimi izdajalci. Odred je bil zares tako sestavljen, da je prišla celotna starešinska struktura dveh bataljonov, čete so imele nekaj odličnih borcev, kar je bila v tistih časih najbolj možna dobra pomoč Primorski.

Toda s tem je bilo tudi konec Loškega odreda, ki je s tem pohodom končal svojo dejavnost pod tem imenom. Vse je bilo pripravljeno, tukaj je bil novi štab Soškega odreda, komandant Mirko Bračič-Bradač in politkomisar Dušan Pirjevec-Ahac, pripravljena je bila tudi že odredba o prihodnji organizaciji partizanov na Primorskem.

Na prvem zboru, ko so se borci odpočili in dobro nahranili, so prebrali odredbo, da se ukine Loški odred in da se iz njega in bataljona S. Gregorčiča organizira Soški odred (SO). Sestavljali so ga trije bataljoni: 1. bataljon SO je postal bataljon S. Gregorčiča, ki so ga imenovali tudi Vipavski, 2. bataljon je postal bivši 2. bataljon LO, kateremu se je pridružil tudi dotedanji Tolminski, ki je imel le dve četi, 3. bataljon SO pa je postal dotedanji 1. bataljon LO in so ga imenovali tudi Kraški bataljon.

S to odredbo je bilo konec Loškega odreda, ne pa še pohoda njegovih bataljonov, ki so po tej novi organizaciji nadaljevali svojo pot na nova odrejena območja delovanja. To je bila druga faza pohoda LO na Primorsko, sedaj že kot enot Soškega odreda. V tem taborišču so borci dobili še en dan odmora, ki je minil v veselem razpoloženju. Obenem pa je bil tudi zadnji, ki so ga skupaj preživeli borci in borke LO, po vseh tistih težkih pa tudi

radostnih dneh na območju Loške doline. Prišle so nove naloge in čas ločitve, za mnoge za vedno. S tem pa je bil izpolnjen načrt vojaško-političnega vodstva NOB Slovenije o pomoči in razvoju partizanstva na Primorskem.

Iz nadaljnjega prikaza lahko vidimo, koliko partizanov je bilo tedaj na Primorskem in kako so bili oboroženi:

Soški odred:

1. bataljon okoli 100 mož, 4 lahke strojnice, 80 pušk
2. bataljon okoli 100 mož, 6 lahkih strojnic, 75 pušk
3. bataljon okoli 80 mož, 3 lahke strojnice, 55 pušk

280 mož, 13 lahkih strojnic, 210 pušk.[37]

VPLIV DELOVANJA LO NA NADALJNJI RAZVOJ NOG NA NOTRANJSKEM IN PRIMORSKEM

LO je nastal v najhujši sovražni ofenzivi avgusta 1942, v času ko sta teror in fašistično-belogardistično divjanje na Notranjskem, posebno pa še v Loški dolini, dosegla svoj višek. Sovražnik je v teh krajih pobil 166 ljudi, v internacijo jih je odpeljal 371 ter požgal 288 domov. Menil je, da bo s terorjem in s pomočjo izdajstva bele garde za vedno pokoril prestrašeno prebivalstvo in pokončal partizane, kakor je na veliko trobila italijansko-belogardistična propaganda. Tedaj pa se je iznenada pojavila močna partizanska enota, Loški odred, ki je z enim udarcem po italijanskih fašistih in domačih sveže oboroženih belogardistih v noči od 3. na 4. september 1942 zavrnil vse laži njihove propagande in prinesel strah in trepet v njihove vrste. Velik del voditeljev in izdajalcev je še isto noč dobil zasluženo plačilo, medtem ko je trpečemu in prestrašenemu ljudstvu vrnil pogum in pokazal, da partizanov ni uničila niti italijanska, še manj pa belogardistična puška. Še več, po tej ofenzivi okupatorjevega terorja in zločinov so se okrepile vrste partizanskih borcev, organizacijsko pa so postali močnejši. Nastale so prve slavne slovenske partizanske brigade in partizanski odredi, med katerimi je bil med prvimi po ofenzivi tudi Loški odred.

Prisotnost LO je imela velik političen pomen, saj je pomagala terenskim aktivistom pri oživljanju organizacije OF in političnega dela v izredno hudih ilegalnih razmerah na območju sedanje cerkniške občine.

V času skoraj trimesečnega sovražnikovega divjanja in nasilja je imel pomembno vlogo na Notranjskem, še bolj pa v Loški dolini. Potem je odšel na Primorsko. Tam je partizansko gibanje močno okrepil in pokazal primorskim partizanom s svojimi bogatimi izkušnjami in borbenostjo, kako se je treba boriti za končno svobodo.

Skoval je bratstvo in enotnost med hrvaškimi in slovenskimi partizani s svojim prihodom v Gorski kotar in skupnimi akcijami s hrvaškimi tovariši.

Poudariti je treba, da je delovanje bataljonov LO na cerkniškem območju pomenilo neprekinjeno delovanje partizanskih enot na tem ozemlju. Saj je bil prvi Notranjski odred ukinjen julija 1942, drugi NO pa je bil ustanovljen takoj po odhodu LO na Primorsko.

Iz vsega tega izhaja, da je bil LO enota, ki je imela velik vpliv na razvoj NOB na Notranjskem v najbolj kritičnih časih, ko je sovražnik napenjal vse sile, da bi uničil NOB. Prav tako pa se je NOB s prihodom LO na Primorsko močno razvil. Še pred kapitulacijo Italije sta bili ustanovljeni prvi dve primorski partizanski brigadi. Po kapitulaciji je nastala prava ljudska vstaja, iz katere je zrasel slavni 9. korpus NOV in POJ, ki je ob koncu vojne odločilno prispeval k osvoboditvi Primorske. Borci LO so imeli vodilne položaje pri organizaciji in vodenju partizanskih enot 9. korpusa.

Dolg je spisek padlih na Primorskem pa tudi preživelih, ki so dosegli visoke položaje, vojaške čine in odlikovanja za svojo borbenost in znanje v boju s fašističnimi okupatorji in domačimi izdajalci.

Iz Loškega odreda je izšla vrsta narodnih herojev:

Mirko Bračič-Bradač,Ivan Slavec-Jokl, Ivan Turšič-Iztok, Rudi Mahnič-Brkinc, Karlo Maslo-Drago, Drago Flis-Strela.

Komandanti divizije:

Mirko Bračič-Bradač, Ivan Turšič-Iztok, Anton Bavec-Cene.

Politkomisarji divizije:

Rudi Mahnič-Brkinc, Franc Kranjc

Komandanti brigade:

Franjo Bavec-Branko, Anton Korenčič-Tarzan, Alojz Bombač-Boris, Karlo Maslo-Drago.

Politkomisarji brigad:

Drago Flis-Strela, Ivan Braniselj-Svarun, Mirko Remžgar-Selasi.

Komandanti bataljonov:

Ivan Slavec-Jokl, Jakob Gregorič, Milan Palčič, Ludvik Krajc, Jakob Manfreda, Ivan Rozman-Levec.

Politkomisarji bataljona:

Anton Šraj-Aljoša, Anton Prevec- Dimač.

Politkomisarji odreda:

Ivan Kranjc-Janez, Franc Caserman-Tesar.

Komandirji čet in kurirskih postojank:

Janez Mele-Ivo, Jože Gabrenja-Gorazd, Rudolf Žibert-Dolenjc, Stanko Truden-Dušan, Fanika Škrbec (Črnugelj), Fric Dovečar, Alojz Palčič, Stane Šega.

Politkomisarji čet:

Vinko Tomc, Lojze Strle-Veljko, Jernej Arko-Črt, Albin Logar, Franc Mlakar-Robert, Jože Grle, Mirko Kandare, Mira Kroneger (Bračič).

To so samo nekateri nepopolni podatki, vendar je že iz njih vidno, da je bil LO kadrovsko zelo močan in je tudi s tega vidika precej okrepil partizansko gibanje.

V Otrobovcih so ob štiridesetletnici pohoda postavili spomenik. Ob odkritju in proslavi se je zbrala večina preživelih borcev.

OPOMBE:

[1] Iva Mele, Loški odred (diplomsko delo), str. 15–18; Zbornik VI/3, str. 365–366, Naredba št. 9 Glavnega štaba NOV in POS z dne 26. 7. 1942, Arhiv CK KPS.

[2] Poročilo LO z dne 9. 10. 1942, Arhiv CK KPS,5/35. Iz njega se vidi, da je Dušan Pirjevec-Ahac prišel v LO šele 1. 10. 1942.

[3] Tone Ferenc, Primorska pred ljudsko vstajo, str. 20–21.

[4] Iva Mele, str. 18.

[5] Naredba št. 6 z dne 16. 9. 1942, Iva Mele, str. 18.

[6] Iva Mele, str. 19. Naredba št. 9 LO z dne 7. 10. 1942. Arhiv CK KPS, št. 5441.

[7] Spomini avtorja.

[8] Iva Mele, str. 21. Spomini avtorja, ko sta z bratom Stanetom odgnala par volov v Otrobovce za hrano LO.

[9] Naredba št. 8 LO z dne 6. 10. 1942 v Arhivu CK KPS; spomini avtorja na tri sovražne napade bombnikov in izvidniških letal.

[10] Spomini avtorja.

[11] Spomini avtorja; Zbornik VI/4, str. 20–21, Poročilo LO o napadu na Loško dolino 4. 9. 1942.

[11a] Stanko Truden, ustni vir 15. 2. 1975.

[12] Spomini avtorja; Aleksander Gala-Peter, Partizanski zdravnik, str. 296–301.

[13] Slivniški bataljon, poročilo štaba NO, str. 41–42.

[14] Spomini avtorja; v neki peči pa so našli vreče z razsekanimi deli ljudi, kar so naredili italijanski fašisti in hrvaški ustaši, kot so izjavili domačini partizani.

[15] Veljko Kovačević je postal generalpolkovnik in narodni heroj, je pisec knjige in TV nadaljevanke Kapelski kresovi, kjer opisuje boje iz tistih krajev.

[16] Spomini avtorja.

[17] Spomini avtorja; Zbornik VI/4, str. 87–88, poročilo LO z dne 16. 9. 1942 o bitki na Babni polici.

[18] Zbornik VI/4, str. 87–89.

[19] Zbornik VI/6,str. 65–66.

[20] Iva Mele, str. 30; ustni vir Tončka Drobnič.

[21] Spomini avtorja.

[22] Zbornik VI/4, str. 131–132.

[23] V patrulji so bili: Franc Bavec, avtor in Alojz Strle-Veljko. Belogardisti so postavili zasedo blizu javke in napadli patruljo. Poročilo ROOF za Loško dolino z dne 10. 10. 1942 govori tudi o pogovorih med partizani in Kvaternikom, Arhiv CK KPS.

[24] V skupini so bili še: Franjo Kranjc, Anton Korenčič-Tarzan, Vinko Korenčič-Tone, Ludvik Bombač-Boris, Ivan Turšič-Iztok, Jakob Gregorič-Jaka, Milan Palčič, Lojze Palčič, Franc Bavec, Franjo Bavec-Branko, Vinko Šumrada-Radoš, Ludvik Krajc.

[25] Spomini avtorja; Zbornik VI/4, str. 131–132.

[26] Dokument v Arhivu CK KPS št. 5462.

[27] Dr. Aleksander-Peter, Partizanski zdravnik, str. 308–311, kjer je podrobno opisal probleme pri organiziranju prve partizanske bolnišnice pod Snežnikom, ki se je kasneje razvila v eno velikih partizanskih bolnišnic in je delovala vse do konca vojne.

[28] Prav tam; Gala je posvetil tej bolnišnici kar 50 strani v svoji knjigi Partizanski zdravnik, str. 308–355.

[29] Arhiv CK KPS št. 5462, ki govori o organizaciji celice v bolnišnici.

[30] Poleg šestih partizanov so si s tem oljem pripravili jedi tudi terenski delavci. Šestorica je obnemoglo obležala v gozdu. Italijani so jih našli in štiri od njih pobili, ker niso mogli zbežati; Gala, Partizanski zdravnik, str. 344.

[31] Naredbi štaba LO 7 in 9 z dne 3. in 10. 10. 1942, Arhiv CK KPS, škt. 13 B.

[32] Zbornik VI/4, str. 175–178, Originalno poročilo komandanta Soškega odreda Bračiča o stanju na Primorskem pred odhodom LO, Arhiv CK KPS, št. 6477.

[33] Gala, Partizanski zdravnik, str. 338.

[34] Spomini avtorja in drugih borcev.

[35] Spomini avtorja, tedaj se je zadnjič pozdravil s svojim bratom Stankom.

[36] Spomini avtorja; poročilo štaba SO št. 2 z dne 28. 10. 1942, ki govori o »70 prispelih borcih«, je netočno, kar je vidno iz priloge rekonstruiranega spiska borcev in bork, ki so tedaj odšli na Primorsko z LO. Naredba o ustanovitvi SO je imela št. 14 z dne 24. 10. 1942, pa ni ohranjena in je le imenovana v poročilu SO št. 2 z dne 28. 10. 1942.

[37] Poročilo št. 2 z dne 28. 10. 1942, Arhiv CK KPS, št. 6477.

Priloga številka 1

SPISEK BORCEV IN BORK LOŠKEGA ODREDA, KI SO ŠLI 20. 10. 1942 NA PRIMORSKO

I. **Štab LO oziroma Soškega odreda**
1. komandant Mirko Bračič-Bradač, Trst,
2. politkomisar Dušan Pirjevec-Ahac, Solkan,
3. administratorka Mira Kroneger (Bračič), Ljubljana.

II. **Štabi bataljonov**
1. bataljon:
4. Ivan Rozman-Levec, komandant, Ljubljana,
5. Ivan Turšič-Iztok, politkomisar, Rakek.

2. bataljon:
6. Anton Bavec-Cene, komandant, Šmarata,
7. Anton Šraj-Aljoša, politkomisar, Nova vas na Blokah.

Drugi borci in borke, komandirji:
8. Drago Flis-Strela, Blanca–Rajhenburg,
9. Anica Zrimšek (Kuhar), Cerknica,
10. Franc Caserman-Tesar, Cerknica,
11. Lado Caserman, Cerknica,
12. Albin Logar-Bine, Cerknica,
13. Dragica Braniselj, Cerknica,
14. Drago Braniselj-Svarun, Cerknica,
15. Mirko Hribljan-Miro, Cerknica,
16. Vida Grošelj, Rakek,
17. Alojz Bombač-Boris, Rakek,
18. Franc Mekina-Borut, Rakek,
19. Franc Bombač, Rakek,
20. Anton Korenčič-Tarzan, Rakek,
21. Vincenc Korenčič-Tone, Rakek,
22. Anton Debevc-Zvone, Rakek,
23. Jože Gabrenja-Suško, Rakek,
24. Jože Gabrenja-Gorazd, Unec,
25. Ivan Kranjc-Janez, Ivanje selo,
26. Franc Kranjc-Franjo, Ivanje selo,
27. Stanislav Šega-Stane, Grahovo,
28. Stojan, Grahovo,
29. Andrej Gornik, Grahovo,
30. Tončka Drobnič-Tončka, Grahovo,
31. Ludvik Jerman-Didek, Dolenje Jezero,
32. Leopold Zorzut-Polde, Vodnjan,
33. Rudolf Žibert-Dolenjc, Gornje Škoflje,

34. Jože Rudman-Rudar, Trbovlje,
35. Jakob Manfreda-Jaka, Baška grapa,
36. Karel Mikolič-Korle, Travnik – Loški potok,
37. Rudi Mahnič-Rudo (potem Brkinc), Trst,
38. Toni (pravo ime ni znano), iz Bosne,
39. Fric Dovečar-Fric, Ljubljana,
40. Tonka Fric, Ljubljana,
41. Anka Fric (Tonkina sestra), Ljubljana,
42. Vinko Tomc-Vinko, Podlož,
43. France Tomc, Podlož,
44. France Strle, Podlož,
45. Viktor Turšič, Lož,
46. Anton Turšič, Lož,
47. Jože Turšič, Lož,
48. Tone Lovričev, Lož,
49. Jernej Arko-Črt, Stari trg,
50. Vinko Hace, Podcerkev,
51. Anton Hace, Podcerkev,
52. Fanika Škrbec-Fani, Podcerkev,
53. Viktor Škrbec-Rihtarček, Podcerkev,
54. Vinko Antončič, Vrhnika,
55. Janez Gregorič-Ivan, Vrhnika,
56. Jakob Gregorič-Jaka, Vrhnika,
57. Jože Grl, Vrhnika,
58. Vera Palčič, Vrhnika,
59. Francka Palčič, Vrhnika,
60. Milan Palčič, Vrhnika,
61. Lojze Palčič, Vrhnika,
62. Tone Kmetkov, Velike Bloke,
63. Franc Kordiš, Zgornje Poljane,
64. Jože Kordiš, Zgornje Poljane,
65. Stanko Truden-Dušan, Podcerkev,
66. Leopold Šepec-Polde, Dane,
67. Miroslav Šepec, Dane,
68. Mirko Kandare, Dane,
69. Ludvik Krajc-Ludve, Dane,
70. Ivan Kriški, Križna gora,
71. Ivan Štancar, Nadlesk,
72. Jakob Strle-Jaka, Viševek,
73. Alojz Strle-Veljko, Viševek,
74. Franjo Bavec-Branko, Iga vas,
75. Franc Žnidaršič-Bogdan, Iga vas,
76. Josip Janež, Babno polje,
77. Viktor Špeh, Kozarišče,
78. Anton Špeh, Kozarišče,
79. Jože Špeh, Kozarišče,
80. Karbiša Krašovec-Miha, Ostrožno brdo,
81. Franjo Maslo, Ostrožno brdo,
82. Albin Maslo, Ostrožno brdo,
83. Bojan Maslo, Ostrožno brdo,
84. Karlo Maslo, Ostrožno brdo,
85. Ludvik Maslo, Ostrožno brdo,
86. Marija Maslo-Marica, Ostrožno brdo,
87. Kristina Maslo, Ostrožno brdo,
88. Ančka Cerar, Bitnje,
89. Mirko Remžgar-Selasi, Brezovica pri Ljubljani,
90. Franc Bavec, Šmarata,
91. Jakob Špeh-Jaka, Šmarata,
92. Ljubo Komel, Stari trg,
93. Franc Virt, Viševek,
94. Andrej Mlakar, Knežja njiva.

Priloga številka 2

ŽENSKA ČETA LOŠKEGA ODREDA

1. Fanika Škrbec (Črnugelj) – komandir, Podcerkev,
2. Mira Kroneger (Bračič oz. Mihevc) – politkomisar, Ljubljana,
3. Tončka Drobnič, Grahovo,
4. Dragica Braniselj (Rome) – bolničarka, Cerknica,
5. Vida Grošelj, Cerknica,
6. Anica Zrimšek (Kuhar), Cerknica,
7. Cindrič Tončka, Babno polje,
8. Kristina Maslo (Fidel), Ostrožno brdo,
9. Marija Maslo (Vabra), Ostrožno brdo,
10. Ančka Cerar, Bitnje,
11. Zalka Ule, Cerknica,
12. Francka Palčič, Vrhnika,
13. Vera Palčič, Vrhnika,
14. Nada Falkeš,
15. Rezika Cindrič (Ivošević), Parg,
16. Mara Slavec (žena kom. 1. bat. Slavca), Kranj,
17. Tonka Fric, Ljubljana,
18. Anka Fric, Ljubljana.

PREGLED RAZVOJA IN POVELJNIŠKE SESTAVE NOTRANJSKIH ODREDOV

Franci Strle
Lajkovška 17
61000 Ljubljana

PRVI NOTRANJSKI ODRED

Za imenom Notranjski odred se skrivajo štirje različni odredi, ki so z manjšimi ali večjimi prekinitvami obstajali od aprila 1942 do maja 1945. Delovali so tako rekoč na istem operacijskem območju ter z enakimi ali podobnimi nalogami.

Prvi Notranjski odred je bil številčno najmočnejši, imel pa je tudi najobsežnejše operacijsko območje. Obstajal je od aprila do julija 1942. Nastal je iz 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja, Rakovške čete, vrhniške in logaške partizanske skupine, predvsem pa iz mnogih čet Narodne zaščite. Ta razvoj zahteva nekoliko daljši uvodni opis.

Tretji partizanski bataljon Ljuba Šercerja

Tretji partizanski bataljon Ljuba Šercerja (številčna oznaka je vseslovenska) se je razvil iz Kožlješke čete (le-ta je začela nastajati 22. novembra 1941 in je do 5. januarja 1942 narasla na več kot sto mož). Pred napadom na Verd 2. februarja 1942 je imel že štiri čete in udarno grupo, imenovano tudi smučarska četa. Po hudih enajstdnevnih bojih z večkratno italijansko premočjo se je 12. februarja razdelil na dva dela: 3. in 4. četa sta skozi Iško odšli prezimovat k žagi na Mokrcu, 1. in 2. četa z udarno grupo pa na Dolenje Poljane pod Racno goro, od tam pa sta se 1. marca 1942 premaknili na Žagno v gozdove Travne gore. Tu se je 19. marca bataljon spet združil, 23. marca 1942 pa preuredil: obnovila in iz bataljonske sestave se je izločila tako imenovana Špacapanova četa (komandir te čete je bil Mile Špacapan-Igor, njegov namestnik Anton Bele, politični komisar pa Jaka Platiše-Franc) ter odšla čez nekdanjo rapalsko mejo na Primorsko; prejšnji 3. in 4. četa sta se združili v novo 2. četo (le-ta je pod poveljstvom Bojana Polaka-Stjenka in političnega komisarja Anteja Novaka odšla na Fridrihštajn oziroma v kočevske hribe); prejšnji 1. in 2. četa pa v novo 1. četo (le-ta pa je pod poveljstvom Jožeta Kamnikarja-Artija ostala na Žagni); ustanovila se je tudi leteča udarna patrulja, v bataljon pa je bila vključena še na novo nastala Rakovška četa, ki je dobila številko tri in se usmerila k Prezidu. Njen novi komandir je postal Stanko Kovač-Slavko Smeli, politični komisar pa Anton Bavec-Cene Smrekar.

Na Travni gori se je konec marca in v začetku aprila 1942 število partizanov naglo večalo. Poleg tega je glavno poveljstvo tistikrat načrtovalo razmah vstaje na Gorenjskem in je zahtevalo, naj se notranjski partizani usmerijo proti nemško-italijanski razmejitveni črti v Polhograjskih Dolomitih, da bi gorenjskim partizanom krili hrbet. Zaradi vsega tega je bila na Travni gori 9. aprila 1942 z delitvijo 1. čete ustanovljena Severna obmejna četa, ki je nemudoma odšla proti Dolomitom. Komandir te čete je postal Jože Merlak-Milan Pišler, politični komisar pa predvojni komunist Tone Gradišnik-Januš. Tega dne je bil za komandirja 1. čete imenovan Tone Vidmar-Luka Suhodolc, politični komisar te čete pa je bil predvojni komunist Janez Hribar-Tone Debevc.[1]

Nastanek prvega Notranjskega odreda

Druga četa 3. partizanskega bataljona Ljuba Šercerja je ob odhodu s Travne gore imela dva voda; enemu je poveljeval Milan Saksida-Jordan, enemu pa Bogomir Gaberc-Huso. V takšni sestavi se je četa utaborila pri lovski koči na Fridrihštajnu. Tam se ji je priključil s svojim vodom še Martin Kos-Martinov, toda ne za dolgo. V začetku aprila sta s Fridrihštajna odšli dve skupini: ena čez Kočevski Rog k Podstenicam, druga pa na Stružnico, kamor je prišla za velikonočne praznike.* Ti skupini sta hitro prerasli v samostojni četi. V taborišču na Stružnici je iz skupine štirinajstih partizanov nastala četa, ki so ji rekli Stružniška ali Obmejna četa; njen prvi komandir je bil Janez Maselj-Lado, politični komisar pa Alojz Založnik-Nikola. Pri Podstenicah je nastala 2. (Roška) četa; njen komandir je bil Martin Kos-Martinov, politični komisar pa Ciril Keržič-Metod Cestnik. Na južnem Kočevskem pa sta tiste dni nastali še dve četi. Prva je nastala v okolišu Goteniškega Snežnika; komandir le-te je postal Milan Saksida-Jordan, politični komisar pa Jože

* Leta 1942 je bila velikonočna nedelja dne 5. aprila.

Bojan Polak-Stjenka Knap, komandant prvega Notranjskega odreda

Kodelič-Jure. Na Preži je naposled 12. aprila 1942 nastala še četrta četa; njen komandir je postal Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, politični komisar pa Janez Maselj-Lado. Namesto njega je novi komandir Obmejne postal Bogomir Gaberc-Huso.

Te čete so bile dokaj številne, saj so sredi aprila brez Roške štele okroglo 250 partizanov. Zato jih je štab 3. grupe odredov 16. aprila 1942 združil v bataljon, ki so ga imenovali Južnodolenjski. Poveljevala sta mu Bojan Polak-Stjenka Knap kot komandant in Ante Novak kot politični komisar. S tem so bili ustvarjeni široki temelji za nastanek Notranjskega odreda.[2]

Odredbo o ustanovitvi Notranjskega odreda je štab 3. grupe odredov napisal 24. aprila 1942. Z njo je določil, naj ima odred dva bataljona: »1. bataljon, ki naj še nadalje nosi ime narodnega junaka Ljuba Šercerja in ki ga sestavljajo dotedanja 1. četa, Rakovška, Severna obmejna in Primorska četa, in 2. bataljon, ki ga tvorijo 1., 3. in 4. četa dotedanjega Južnodolenjskega bataljona.« Le-ta je nastal, kot rečeno, 16. aprila 1942 iz dotedanje 2. čete 3. bataljona Ljuba Šercerja, že od vsega začetka pa so ga imenovali Kočevski bataljon. Z isto odredbo je štab 3. grupe odredov imenoval tudi oba bataljonska štaba. Komandant novega 1. bataljona Ljuba Šercerja je postal Tone Vidmar-Luka Suhodolc, njegov namestnik Dušan Zorc-Martin Černe, politični komisar pa Janez Hribar-Tone Debevc. Komandant 2. ali Kočevskega bataljona je postal Bojan Polak-Stjenka Knap, njegov namestnik Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, politični komisar pa Ante Novak. Za odredni štab si je štab 3. grupe pridržal odlog, da ga imenuje pozneje.[3]

Toda štab 3. grupe odredov je bil glede razvoja partizanstva na Kočevskem in Notranjskem v nemajhnem zaostanku. Ko je napisal odredbo o ustanovitvi Dolenjskega in Notranjskega odreda, slednji ni imel več le dveh, ampak že tri bataljone. Tretji je nastal iz 3. čete bataljona Ljuba Šercerja (Rakovške). Namreč v zasedi na Majerju pri Prezidu je 19. aprila 1942 vod Rakovčanov, okrepljen z delom prezidanske Narodne zaščite, potolkel štiri tovornjake Italijanov ter zaplenil štiri puškomitraljeze in petindvajset pušk, to pa je v naseljih okoli Prezida in v Dragarski dolini povzročilo množično ljudsko vstajo. Samo iz okolice Prezida je pristopilo k partizanom 107 fantov in mož. Zaradi tega je Stanko Kovač-Slavko Smeli 22. aprila 1942 napisal ukaz, s katerim ugotavlja, da je iz dotedanje 3. čete bataljona Ljuba Šercerja nastal nov bataljon, ki je bil istega dne ustanovljen na Binklarskem Gredlu in ki se je razdelil v štiri čete ter letečo skupino. Ukaz obenem določa tudi njegovo začasno poveljniško sestavo.

Začasni komandant novega bataljona, ki so ga sprva imenovali Rakovški, je postal Stanko Kovač-Slavko Smeli, njegov namestnik Dušan Zorc-Martin Černe, politični komisar pa Rafael Kovačič. V 1. četi (Rakovški) je postal komandir Ivan Mohorič-Miha, politični komisar pa Anton Kovač-Branko, v 2. četi (Prezidanski) je postal komandir Anton Bavec-Cene Smrekar, politični komisar pa Filip Žagar-Črtomir, v 3. četi (Binklarski) je postal komandir Zdravko Turk-Kotnik, politični komisar pa Franjo

Skupina partizanov iz pionirskega udarnega voda 2. ali Kočevskega bataljona Notranjskega odreda aprila 1942 v Kačjem potoku. Od leve proti desni stojijo: Leopold Grebenc in Ignac Miklič-Nace, aktivista rajonskega odbora OF Mozelj, Vidic-Lisjak, Franc Levstik-Miloš in Stane Zakotnik-Johan, sedijo pa: Ignac Karničnik-Nace, Franc Polh-Bogdan, Anton Marincelj-Janko in Mirko Čuk-Murtez, borci pionirskega udarnega voda

Ožbolt-Borivoj, v 4. četi (Dragarsko-potoški) je postal komandir Peter Ožbolt-Pero (iz Drage), politični komisar pa Danijel Ožbolt-Dane, leteči skupini pa sta poveljevala Ivan Slabe-Lisjak kot komandir in Franc Mekina-Borut kot politični komisar.

Sedem dni po ustanovitvi je Rakovški bataljon odšel proti Travni gori in se 29. aprila v taborišču pri gozdni jasi Mostje predstavil dr. Alešu Beblerju-Primožu, namestniku komandanta glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Ta je njegovim borcem za zmago na Majerju izrekel posebno priznanje, pokaral pa jih je, ker niso pobrali vsega italijanskega orožja. Istega dne je štab 3. grupe odredov s posebno pisno odredbo novemu bataljonu določil številko tri in častno ime po Milošu Zidanšku, potrdil pa je tudi vso poveljniško sestavo z izjemo Dušana Zorca-Martina Černeta, ki ga je predvidel za višji položaj. Na njegovo mesto, za bataljonskega operativnega oficirja, je imenoval Rudolfa Žiberta-Dolenca. Z isto odredbo je štab 3. grupe odredov imenoval tudi štab Notranjskega odreda, in sicer: za komandanta Bojana Polaka-Stjenka Knapa, ki je bil dotlej komandant 2. (Kočevskega) bataljona Notranjskega odreda, za političnega komisarja pa Janeza Hribarja-Toneta Pogačnika. S to odredbo je namesto namestnikov komandantov in komandirjev uvedel operativne oficirje ter za operativnega oficirja Notranjskega odreda imenoval Dušana Zorca-Martina Černeta.[4]

S tem je bila končana prva faza v nastajanju Notranjskega odreda. Ob tej ugotovitvi pa ne smemo prezreti nekaterih drugih organizacijskih ukrepov, ki so bistveno pripomogli k nadaljnjemu razvoju Notranjskega odreda. Štab 3. grupe odredov je namreč že 24. aprila Dakijevo letečo patruljo zaradi posebnih bojnih zaslug preimenoval v Proletarsko udarno patruljo, ki je bila neposredno podrejena njegovemu štabu, 29. aprila 1942 pa je v deseti točki že prej omenjene odredbe ukazal ustanovitev Proletarske udarne čete, sestavljene iz posebej izbranih prostovoljcev. Obenem je pojasnil, da bo ta četa dobila najtežje operacijske naloge, in določil, da bo neposredno podrejena štabu 3. grupe odredov. Je pa ta štab tudi v tej zvezi pravzaprav samo ugotavljal dejansko stanje, kajti Proletarska udarna patrulja se je tačas številčno že tako okrepila, da bi jo bilo mogoče krstiti za četo. Povsem do konca se je Proletarska udarna četa uredila v času od 4. do 11. maja 1942. Sprva je štela 48, potem pa prek 100 mož. Njen komandir je bil Stanko Semič-Daki Španec, njegov namestnik Jože Kamnikar-Arti, politični komisar pa Drago Martinec-Pilot.[5]

Razvoj prvih treh bataljonov Notranjskega odreda pa s tem seveda ni bil končan, ampak se je nadaljeval tudi v maju, ko se je splošni ljudski upor razširil zlasti v kraje okoli Ljubljane. Tam sta v maju in začetku junija 1942 nastala še dva bataljona Notranjskega odreda. Ta razvoj je bil zelo zanimiv, zahteva pa natančnejši opis.

Janez Hribar-Tone Pogačnik, politični komisar prvega Notranjskega odreda

Drugi ali Kočevski bataljon

Čete 2. ali Kočevskega bataljona so se deloma sešle na Preži 24. aprila 1942 in se uredile. Ob tej priložnosti so dotedanjo 4. četo, ki ji je do 22. aprila 1942 poveljeval Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, zmanjšali in preimenovali v pionirski udarni vod, za ukaz, da je iz bataljonske sestave odpadla 2. ali Roška četa, pa tedaj še niso vedeli. Sestava četnih poveljstev je bila poslej takale: komandir 1. čete Kočevskega bataljona Notranjskega odreda je bil do 31. maja Milan Saksida-Jordan,* od tedaj do 21. julija Franc Bombač-Zorko, po 21. juliju 1942 pa Pavle Hostnik-Jovo; politični komisar od četne ustanovitve do sredine maja 1942 je bil Jože Kondelič-Jure, 19. maja 1942 je podpisan neki Cveto, za njim do 6. junija Ivan Lokovšek-Jan, v juliju in avgustu 1942 Ivan Hržič-Dušan; komandir Obmejne čete od 12. aprila do 6. junija 1942 je bil Bogomir Gaberc-Huso, za njim do avgusta 1942 Franc Kum-Boter, politični komisar do 1. maja Alojz Založnik-Nikola, nato pa Anton Kranjc-Mirko; komandir pionirskega udarnega voda, ki je imel dva puškomitraljeza, je 22. aprila postal Stanko Zakotnik-Johan, prvi politični komisar tega voda je bil Janez Maselj-Lado, ki pa je prav kmalu postal bataljonski obveščevalec.[6]

Dan pozneje je tako preurejeni 2. ali Kočevski bataljon Notranjskega odreda doživel ognjeni krst. Namreč, več kot tisoč italijanskih vojakov je 25. aprila zastavilo dvodnevno hajko po gozdovih okoli Stružnice, toda partizani so se jim uspešno uprli, jim povzročili občutne izgube, nato pa se srečno izvili iz obkolitve. Zaradi izgub in neobvladljive partizanske moči so Italijani ob koncu hajke umaknili svojo posadko z Broda na Kolpi in ukinili več manjših postojank v okolici. To okoliščino je 30. aprila 1942 izrabila partizanska patrulja pod vodstvom Franca Avblja-Lojka, ki je ob pomoči

* Milan Saksida-Jordan je bil pred vojno tajni policist v Mariboru, potem pa gestapovski vrinjenec, ki je s pomočjo »orožarja« Martina organiziral piljenje udarnih igel. Njegovo saboterstvo in oba pomagača so odkrili po begu puškomitraljezca Martina Butine, ki mu je Jordan grozil z ustrelitvijo, k hrvaškim partizanom v Gorski kotar. En pomagač je sicer ušel, toda komandir Jordan in njegov »orožar« Martin sta dobila 31. maja 1942, kar sta zaslužila (Alojz Založnik-Nikola, spomini v rokopisu na str. 68, 69, 70, in Jože Jakomin-Crni, spomini v arhivu IZDG in priredba »V partizane«, Borec 1970/11 na str. 869 in 870).

prebivalstva pripravila k vdaji posadke hrvaških domobranov, orožnikov in financarjev na Brodu na Kolpi ter zasegla precej orožja, to pa je dotoku k partizanom dalo nov zagon.

Že 1. maja sta z delitvijo Obmejne nastali še dve četi. Tedaj so tudi izvedeli, da je iz prvotne bataljonske sestave odpadla 2. ali Roška četa. Novo številko dve je dobila četa, katere komandir je bil do 6. junija Bogomir Gaberc-Huso, nato pa Franc Kum-Boter. Politični komisarji te čete do avgusta 1942 niso znani, tedaj pa je k Botru za političnega komisarja prišel Jože Kodelič-Jure. Iz Crnijeve desetine je na Stružnici nastala 3. četa. Sprva je štela celo 150 partizanov, imela pa je štiri puškomitraljeze in petdeset pušk. Njen komandir od 1. maja pa vse do konca avgusta 1942 je bil Jože Jakomin-Crni, politični komisar do 20. maja Alojz Založnik-Nikola, za njim do 1. julija 1942 Ivan Hržič-Dušan, odtlej do avgusta 1942 pa Jože Kodelič-Jure. Nova 4. četa je bila ustanovljena blizu Svetlega Potoka. Vse od ustanovitve do 1. julija 1942 ji je poveljeval predvojni komunist Anton Marincelj-Janko. Tedaj je štab 3. grupe odredov za komandirja te čete imenoval Ivana Gabrijela Novaka-Izidorja, za njim je 18. junija 1942 novi komandir 4. čete postal Jože Bedenčič-Iztok, politični komisar do avgusta 1942 pa je bil inž. Janez Jerman-Janez.

S tem pa razvoj 2. ali Kočevskega bataljona Notranjskega odreda še ni bil končan. Najprej je bila v Borovcu iz jedra, ki ga je dala 4. (Jankova) četa, ustanovljena 5. četa. Njen komandir je bil Alojz Martinc-Nikola, ki so ga klicali tudi Miklavž, politični komisar do začetka julija 1942 pa Janko Mehle-Matevž.* Naposled je iz jedra, ki je izšlo iz Roške čete, nad Željnami nastala še ena četa, katere številka ni znana. Komandir te čete je bil Ivan Novina-Tomo, tesač iz Podturna, politični komisar pa Jože Bregar-Koko, dokler ob koncu julija ni postal intendant 1. bataljona Kočevskega odreda. Tedaj je bil za političnega komisarja te čete imenovan inž. Janez Jerman-Janez, končno ob zadnji preureditvi pa Anton Kranjc-Mirko.[7]

* Anton Ožbolt v knjigi Dežela Petra Klepca, Ljubljana 1974, na str. 326, in Janko Mehle-Matevž trdita, da je imela ta četa številko dve.

Sredi maja 1942 je bila na Krempi ustanovljena šolska četa. Od tam se je premaknila v Zdihovo, nato v Kuhlarje, od tam pa v Podstene. Njen prvi politični komisar je bil Jože Kodelič-Jure, za njim od 1. do 16. julija pa Ivan Lokovšek-Jan. Komandir-inštruktor te čete od 6. junija do 28. julija 1942 pa je bil Bogomir Gaberc-Huso. Poleg tega je imel 2. ali Kočevski bataljon Notranjskega odreda še Delavsko četo, ki je obsegala krojačnico in čevljarnico. Njen zadnji komandir je bil nekdanji pilot Ivan Gabrijel Novak-Izidor, doma iz Žužemberka, politični komisar od 1. julija 1942 naprej pa Viktor Mokorel-Zmago Kranjc. Delavska četa je dne 2. avgusta 1942, ko se je prebila do 1. bataljona Kočevskega odreda, štela vsega skupaj še 22 partizanov. Omeniti velja še napadalni oddelek, ki je 2. julija nastal namesto prejšnjega pionirskega udarnega voda. Komandir udarnega oddelka vse do konca roške ofenzive je bil Stanko Zakotnik-Kočevski Johan, politični komisar pa Martin (roj. 17. januarja 1906, lesni manipulant).

Ante Novak, prvi politični komisar 2. ali Kočevskega bataljona Notranjskega odreda (od 16. aprila do 20. maja 1942)

Po zapisu Ignaca Karničnika-Naceta je 2. ali Kočevski bataljon Notranjskega odreda narastel na sedem čet, vendar se je njegova ureditev po 23. maju 1942 zmanjšala na pet strelskih čet in udarni vod, poleg tega pa je imel še kolesarski vod ter šolsko in delavsko četo (krojačnica in šivalnica), ambulanto, pa tudi posebno oskrbovalno bazo z mesnico in pekarno, kar vse je v juniju 1942 zneslo več kot 800 partizanov. Pripomniti pa je treba, da so že v začetku maja iz bataljona izločili najmanj 30 Štajercev, ki so jih poslali v sestavo 2. grupe odredov, vse starejše, neoborožene ali za boj nesposobne pa so tudi izločili iz bataljonske sestave in jih uvrstili v civilna taborišča ali delavske bataljone, ker je primanjkovalo orožja še za mlade in vsestransko bojevite partizane. Podatek iz poročila dr. Aleša Beblerja-Primoža, da je 2. ali Kočevski bataljon Notranjskega odreda sredi maja 1942 štel več kot 1000 mož, je potemtakem popolnoma zanesljiv.[8]

Komandant 2. ali Kočevskega bataljona Notranjskega odreda je bil najprej Bojan Polak-Stjenka Knap, njegov namestnik pa Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, ki je bil 29. aprila 1942 namesto Stjenka imenovan za komandanta 2. ali Kočevskega bataljona, pripomniti pa je treba, da so bile te spremembe v resnici izpeljane šele 13. maja 1942, ko je napisal ustrezno imenovanje še štab Notranjskega odreda. Jože Klanjšek-Vasja je to nalogo opravljal do 1. julija 1942, ko je postal komandant Kočevskega odreda. Bataljonski politični komisar do 20. maja je bil Ante Novak, za njim od 20. maja do 12. junija Alojz Založnik-Nikola, odtlej dalje pa začasni politični komisar Viktor Mokorel-Zmago Kranjc. Operativni oficir (od 13. maja dalje) je bil Dušan Majcen-Nedeljko Ložan. Prvi bataljonski intendant je bil Ivan

Maršič-Očka, za njim od 28. aprila do 1. julija 1942 pa Slavko Koncilija-Aleks.

Zdravstveno varstvo partizanov Kočevskega bataljona je bilo v rokah predvojnega komunista dr. Lojzeta Mihelčiča, ki je 20. aprila 1942 ustanovil partizansko bolnišnico. Poznamo jo kot sanitetno postajo št. 3. Do italijanskega letalskega napada je bila v vasi Kočarji, nato v mlinu pri Kačjem potoku in naposled v Kumrovi vasi.

Ko se je 1. julija 1942 Notranjski odred preosnoval v tri nove odrede, sta prejšnji 2. ali Kočevski bataljon in 3. bataljon Miloša Zidanška Notranjskega odreda prišla v sestavo Kočevskega odreda, s tem da je Kočevski bataljon dobil številko ena, Zidanškov bataljon pa številko dve. Komandant 1. bataljona Kočevskega odreda je postal Anton Marincelj-Janko, politični komisar pa Ivan Hržič-Dušan. Ta bataljon je še naprej obdržal pet strelskih čet. Toda 16. julija 1942 so ob pomoči dr. Aleša Beblerja-Primoža opravili temeljitejšo preosnovo: Kočevski odred so razdelili na tri bataljone, in sicer tako, da je 1. bataljon Kočevskega odreda obdržal 1. četo, 4. četo, ki je poslej imela številko dve, in 5. četo prejšnjega 2. ali Kočevskega bataljona Notranjskega odreda, ki je poslej nosila številko tri. V sestavo novega 2. bataljona Kočevskega odreda sta pripadli 2. in 3. četa prejšnjega 2. ali Kočevskega bataljona NO. Njuni številki sta ostali nespremenjeni, številko ena pa je dobila prejšnja 3. ali Binklarska četa. Le-to je v novi 2. bataljon Kočevskega odreda prispeval 3. bataljon Miloša Zidanška Notranjskega odreda, ki je poslej tudi v sestavi Kočevskega odreda obdržal številko tri.

Ob tej preosnovi je bil razrešen Ivan Hržič-Dušan. Njegov položaj političnega komisarja 1. bataljona Kočevskega odreda je prevzel Ivan Lokovšek-Jan. Komandant 1. bataljona je ostal do 18. julija Anton Marincelj-Janko, potem ga je nadomestoval Jože Bedenčič-Iztok do 27. julija 1942, tedaj pa je bil za komandanta 1. bataljona Kočevskega odreda imenovan Ante Novak. V dogovoru z dr. Alešem Beblerjem-Primožem so določili tudi poveljstvo 2. bataljona Kočevskega odreda. Imenovanje je izšlo 21. julija 1942. Za komandanta 2. bataljona je bil imenovan Franc Bombač-Zorko, za političnega komisarja* pa Anton Kovač-Branko Jereb, ki je bil premeščen iz štaba 3. bataljona Miloša Zidanška, kjer ga je na položaju bataljonskega političnega komisarja zamenjal Ivan Rozman-Levec.[9]

Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, komandant 2. ali Kočevskega bataljona Notranjskega odreda

* Prvotno je bil za političnega komisarja 2. bataljona predviden Janko Mehle-Matevž. To je Mehletu povedal Boris Kidrič-Peter Kalan med partijsko konferenco na Cinku. Vendar pa Mehle ob vrnitvi s konference v kočevske hribe ni mogel več najti svoje čete, zato se je zatekel k vodstvenim organom na Kočevski Rog in se tam priključil zaščitni enoti glavnega poveljstva (Janko Mehle po beležki z dne 17. septembra 1985).

Tretji bataljon Miloša Zidanška

Kakor za Kočevski tako tudi za 3. bataljon Miloša Zidanška Notranjskega odreda velja, da se je spreminjal ves čas svojega obstoja. Prva sprememba je nastala že štiri dni po ustanovitvi, 26. aprila 1942, ko je izšlo povelje o ukinitvi leteče patrulje. Pri tem so bili Ivan Slabe-Lisjak, France Slabe-Jur in Franc Mekina-Borut dodeljeni v 3. četo, Anton Korenčič-Tarzan, Slavko Bombač-Boris in Ivan Turšič-Iztok v četrto, Ante, Lisan in Nikola po želji, ostanek pa v 1. četo.

Sledila je pomembna sprememba v bataljonskem štabu. Cveto Močnik-Florjan Notranjc je že 28. aprila dobil ukaz, naj odide v Smelijev štab, ker je imenovan za novega političnega komisarja Zidanškovega bataljona. Posle je prevzel brž po 1. maju, 5. maja 1942 pa podpisal tudi prvo listino.

Še več sprememb je bilo v četah. Že 1. maja je komandant Stanko Kovač-Slavko Smeli imenoval za začasnega komandirja 4. čete Ivana Slabeta-Lisjaka, ker se komandir Peter Ožbolt-Pero ni vrnil iz patrulje. Nekaj podobnega se je 5. maja pripetilo v 1. četi (Rakovški). Za začasnega komandirja je bil imenovan France Bombač-Matjaž, s pripombo, dokler se ne vrne komandir Ivan Mohorič-Miha.

Bataljonski štab je 3. maja 1942 razpustil 4. četo, ki so jo sestavljali pretežno Dragarji in Potočani. Večina njenega moštva je pripadla v 2. četo. Po vsem tem sta bataljon zapustila tudi prvi bataljonski komisar Rafael Kovačič-Rafael Žagar in politični komisar prejšnje 4. čete Danijel Ožbolt-Dane, ki sta odšla spet na terensko politično delo. Tega dne je bil za novega političnega komisarja 1. čete (Rakovške) imenovan Slavko Bombač-Boris, prejšnji politični komisar Anton Kovač-Branko Jereb pa je bil premeščen na enak položaj v 3. četo (Binklarsko). Naslednji dan je bil razrešen tudi prvi komandir te čete Zdravko Turk-Kotnik, ki je postal operativni oficir v 1. četi (Rakovški). Za novega komandirja je bil imenovan Jaka Turk-Dolinar (za političnega komisarja 3. čete pa je 4. maja 1942 podpisan neki Baraga). Tega dne je bil za operativnega oficirja 3. čete (Binklarske) imenovan Peter Ožbolt-Pero, za operativnega oficirja 2. čete pa Boris Žagar.

Alojz Založnik-Nikola, drugi politični komisar 2. ali Kočevskega bataljona Notranjskega odreda (od 20. maja do 12. junija 1942)

Napadalni oddelek 1. bataljona Kočevskega odreda julija 1942 v Koprivniku. Od leve proti desni stojijo: Mirko Špiletič, Milan Vukelič-Jaka, Franc Resnik, Ivan Lokovšek-Jan (v ozadju kot politični komisar 1. bataljona), Andrej Cetinski-Lev, Franc Levstik-Miloš, Albin Bižal, Marija Bizjak-Mici (za Bižalom), Slavko Šneler, Stane Zakotnik-Johan (v ozadju) in Franc Avbelj-Lojko. Sedijo: Ferdinand Mavrin, Stanko Gazvoda-Marko, Ignac Karničnik-Nace in Lojze Pirnat

Naposled je prišlo do nove spremembe tudi v bataljonskem štabu: 13. maja je bil razrešen Rudolf Žibèrt-Dolenc, za novega operativnega oficirja pa imenovan Anton Nemec-Srečko, ki se je v 3. bataljonu Miloša Zidanška zares vsestransko uveljavil.[10]

Svoj prvi ofenzivni nalet je 3. bataljon Miloša Zidanška sprožil 9. maja 1942 z napadom na karabinjerje v Loškem potoku, ko je Smeli poslal v naskok le štirinajst partizanov z enim puškomitraljezom, z glavnino svojih sil pa pričakal in porazil italijanske kolone na Podbloščku. To je italijansko poveljstvo prisililo, da je moralo umakniti svojo postojanko s Hriba v Loškem potoku. Sledil je napad 1. čete (Rakovške) na italijansko preskrbovalno kolono pri Perkosu in v samem Grahovem 11. maja. Takrat so Italijani doživeli nov hud poraz, podoben tistemu v zasedi pri Majerju, nakar so Italijani 12. maja 1942 opustili tudi karabinjersko postajo v Starem trgu pri Ložu. Ti partizanski zmagi sta okrepili pripravljenost za odhod k partizanom, ki so ga organizacije Osvobodilne fronte v Loški dolini in Cerkniški kotlini že prej določile, dobro pripravile in izpeljale v noči na 11. maj 1942. To noč je v bataljon Miloša Zidanška vsaka vas odposlala najmanj desetino novih srčnih partizanov, ki so bili zvečine že prej oboroženi in vključeni v Narodno zaščito. Čete so se številčno okrepile in ustanovile tudi nove. Italijanski vdor v Loško dolino 16. maja 1942 pa je spodbudil prav množičen odhod k partizanom. Odšli so tudi tisti fantje in možje, ki so prej odlašali. Zategadelj je bataljonski štab 18. maja obnovil 4. in ustanovil novo 5. četo, nato šesto, 21. maja 1942 pa še 7. četo. Komandir 4. čete je postal Ivan Rozman-Levec, politični komisar pa Ivan Turšič-Iztok, v 5. četi je bil za komandirja imenovan Anton Korenčič-Tarzan, za političnega komisarja pa Anton Prevec-Dimač, v 7. četi za komandirja Vinko Ožbolt-Vinko Osvetnik, za političnega komisarja pa Anton Bavec-Cene Smrekar. Na Cenetovo mesto komandirja 2. čete je bil imenovan France Mihelčič. Sestava poveljstva 6. čete ni znana.

Ker večina slučajnih prišlekov, ki so prišli v gozdove samo zaradi strahu pred italijanskim nasiljem, za partizanski boj še ni bila pripravljena ali sposobna in ker je primanjkovalo pušk, so precej teh ljudi odslovili domov, na novo nastale čete pa so 23. maja združili ali z moštvom ukinjenih okrepili prve štiri čete. Tako je iz četrte in pete nastala nova 4. četa, 25 partizanov pa je dotedanji komandir 4. čete Ivan Rozman-Levec odpeljal v 1. četo (Rakovško) in obenem tam postal komandir čete. Moštvo 7. čete je večidel odšlo v 2. četo (dotlej Prezidansko), kamor so razporedili tudi operativnega oficirja Franca Kordiša in političnega komisarja Antona Bavca-Ceneta Smrekarja, medtem ko je prejšnji politični komisar Filip Žagar-Črtomir postal Cenetov namestnik. Iz 6. čete so ustanovili tehnično skupino. Komandir tehnične skupine je postal Ivan Mohorič-Miha, politični komisar Ivan Turšič-Iztok, za novega komandirja tehnične skupine, ki so jo imenovali tudi tehnična četa, pa je bil 22. junija imenovan Stanko Truden-Dušan.*

V 4. četi so prevladovali partizani iz Vrhnike, Markovca, Viševka,

* Stanko Truden-Dušan je 30. decembra 1985 povedal, da je bil komandir tehnične čete pred njim neki Rudi, nekdanji orožnik, za njim pa Ivan Mlakar iz Starega trga, ki se je šel potem med ofenzivo vdat in so ga Italijani ustrelili. Anton Korenčič-Tarzan je bil poveljstva nad 4. četo razrešen zato, da bi postal Smelijev namestnik (po beležki z dne 30. decembra 1985 in dodatnem pojasnilu Mirka Šepca z dne 22. februarja 1986).

Pudoba, Starega trga in Loža. Največ je imela 81 mož, tri puškomitraljeze, 69 pušk in šest pištol. Njen komandir od 18. maja do 10. julija 1942 je bil Anton Korenčič-Tarzan, od 13. julija 1942 dalje pa Lojze Mulc-Rajdek, politični komisar pa ves čas Anton Prevec-Dimač. Tehnična skupina je 1. junija štela 34 partizanov, 3 puškomitraljeze, 32 pušk in 7 pištol, 8. junija 1942 pa 54 partizanov, tri puškomitraljeze, en težki mitraljez, 50 pušk in 9 pištol.[11]

V prvih štirih četah in bataljonskem štabu so medtem nastale še nekatere spremembe, njihova operacijska območja pa se niso spremenila.

Prva četa (Rakovška), ki sta ji vse do 21. julija 1942 poveljevala komandir Ivan Rozman-Levec in politični komisar Slavko Bombač-Boris, je bila razglašena za udarno. Na dan 1. junija je štela 73 partizanov, 6 puškomitraljezov, 62 pušk in 11 pištol, 17. junija 1942 pa 88 partizanov, 4 puškomitraljeze ter enako število pušk in pištol. Z glavnino je taborila severno od Križne gore (kota 855), nadzorovala nekdanjo državno mejo od Laz do Rakovega Škocjana, vznemirjala z obstreljevanjem Italijane na Rakeku in v Cerknici, pa tudi varovala dostope proti Grahovemu, Blokam ter Loški dolini, z drugim delom pa je taborila na Menišiji, napadala italijanske postojanske ob železniški progi proti Logatcu ter varovala dostope čez Begunje proti Cajnarjem in Velikim Blokam. Ta del čete, ki je štel 40 partizanov, je moral v dneh od 26. do 29. junija 1942 zavarovati prehod enot 2. grupe odredov čez progo pri Verdu, nato pa se vključiti v na novo ustanovljeni Dolomitski odred. Začasni komandir te skupine, ki so jo imenovali četa in ki je po prihodu v Dolomite štela še 35 partizanov, je bil Peter Markandel-Mark, politični komisar pa Drago Benčič-Brkin.

Ni pa ostalo samo pri tem. Prvega julija 1942 je štab 3. grupe odredov ukazal, da mora 3. bataljon Miloša Zidanška poslati v sestavo Dolomitskega odreda še 20 partizanov z dvema puškomitraljezoma. Štab bataljona Miloša Zidanška je o izvršitvi ukaza poročal 6. julija 1942. V Dolomite je okoli 10. julija 1942 odrinilo 26 partizanov pod poveljstvom komandirja Stanka Trudna-Dušana in političnega komisarja Jožeta Luznarja-Miha, ki so jih odbrali iz četrte čete.* Tistikrat je bil za komandirja tehnične čete imenovan Anton Korenčič-Tarzan.

V 2. četi so že od maja prevladovali Potočani in se ni več imenovala Prezidanska. Taborila je pri izviru Otrobovcu, zahodno od Babnega polja, nadzorovala nekdanjo državno mejo od Laz do Grajševke in Milanovega vrha ter z obstreljevanjem držala v šahu Italijane v Prezidu. Dne 27. maja je štela 83 partizanov, 3 puškomitraljeze, 68 pušk in 6 pištol, 21. junija 1942 pa 88 partizanov, 4 puškomitraljeze, 78 pušk in 5 pištol. Njenega drugega komandirja Franceta Mihelčiča je 22. junija zamenjal Ivan Okoliš (padel v avgustu 1942). Njun operativni oficir je bil najprej Franc Kordiš, od 22. junija do 16. julija Vinko Ožbolt-Vinko Osvetnik (tudi padel), za njim do 28. julija 1942 Janez Razdrih, odtlej dalje pa Mirko Šega.** Politični komisar 2. čete ves čas od 23. maja naprej je bil Anton Bavec-Cene Smrekar, njegov

* Jože Luznar-Miha je takoj po prihodu v Polhograjske Dolomite odšel na Gorenjsko, nakar je politični komisar te čete postal Lojze Komel-Radovan (Stanko Truden-Dušan, telefonično pojasnilo z dne 23. oktobra 1985).

** Mirko Šega se je 17. avgusta 1942 vdal Italijanom v Loškem potoku in s seboj potegnil še pet Potočanov, od katerih pa so bili štirje brez orožja. Sam je obenem postal izdajalec in je svoje življenje končal kot komandant belogardistične postojanke (Anton Bavec-Cene z dne 20. julija in Karel Mikulič z dne 4. septembra 1985 ter Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI knjiga 3 – poslej Zbornik VI/3 – dok. 206 na str. 610).

Del napadalnega oddelka 1. bataljona Kočevskega odreda julija 1942 v Koprivniku. Od leve proti desni stojijo: Ignac Karničnik-Nace, Franc Resnik, Marija Bizjak-Mici, Anton Marincelj-Janko (komandant bataljona – na konju), Stane Zakotnik-Kočevski Johan, Stanko Šneler in Stanko Gazvoda-Marko, sedi pa Jože Jakoš-Školski

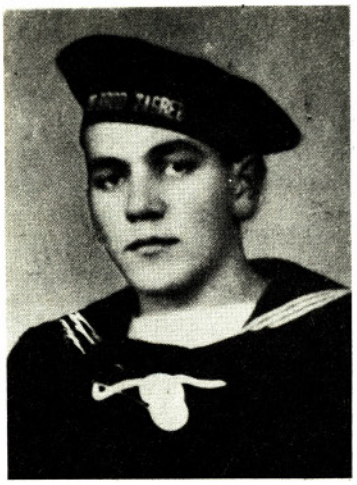

Stanko Kovač-Slavko Smeli, komandant 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda (fotografiran kot mornar na podmornici Smeli)

pomočnik do 16. julija 1942 pa Filip Žagar-Črtomir, ki je moral tedaj oditi med hrvaške partizane. Za novega namestnika je Cene predlagal Ivana Zgonca.

Tretja četa (Binklarska) je taborila nad Drago. Imela je nalogo vznemirjati Italijane v Čabru in preprečevati, da ne bi vdrli proti Loškemu potoku in Dragi od Prezida, Parga in Čabra. V njej so prevladovali Novokotarji in Starokotarji. Dne 27. maja je štela 93 partizanov, 4 puškomitraljeze, 46 pušk in 5 pištol, 26. julija 1942 pa 95 partizanov, 3 puškomitraljeze, 42 pušk in 5 pištol. Njen komandir od 4. maja 1942 dalje je bil ves čas Jaka Turk-Dolinar, operativni oficir do 6. junija Peter Ožbolt-Pero, ki je tedaj odšel na terensko politično delo, za njim do 22. junija Herman Hančič-Samo, nato Ivan Turšič-Iztok, od začetka julija dalje pa Jože Janež-Svarun. Politični komisar od 3. maja do 30. junija 1942 je bil Anton Kovač-Branko Jereb, od 30. junija do 26. julija 1942 pa Franc Mekina-Borut, za njunega pomočnika pa je bil 22. junija imenovan Ivan Grajš-Gortan. Ta četa je bila 16. julija 1942 izločena iz bataljona Miloša Zidanška. Dobila je številko ena in je pripadla v 2. bataljon Kočevskega odreda, ki sta mu poveljevala komandant Franc Bombač-Zorko Hrast in politični komisar Anton Kovač-Branko Jereb. Najbrž je bilo prav to usodno. Zavoljo slabih zvez z bataljonskim štabom, nekaterih nepravilnosti ter pretirane navezanosti na domači kraj in sorodnike je v četi po italijanski ofenzivi prevladalo hudo malodušje, to pa so sovražnikovi agenti prek zvez izrabili in dosegli, da se je šel dobršen del čete (30 partizanov) vdat Italijanom v Čabar.

Četrta četa je taborila blizu studenca v Smrekovcih. Vznemirjala in napadala je italijansko vojaštvo na Velikih Blokah in karabinjersko postojanko v Novi vasi ter branila njihov prodor proti Loškemu potoku in Sodražici. Vrhu tega pa je nadzorovala dogajanje po vaseh v Loški dolini, prav do Gorenjega Jezera. Dne 22. maja je štela 76 partizanov, 2 puškomitraljeza, 65 pušk in 4 pištole, 9. julija 1942 pa 79 partizanov, 4 puškomitraljeze, 76 pušk in 5 pištol, malo pozneje pa je dobila tudi lahki minomet. Sploh je bila ta četa zelo stanovitna; v njeni poveljniški sestavi je bilo le malo sprememb. Kot rečeno, ji je do 10. julija poveljeval Anton Korenčič-Tarzan, operativni oficir je 22. junija postal Lojze Komel-Radovan, za namestnika komandirja pri Lojzetu Mulcu-Rajdku po 13. juliju 1942 pa je bil imenovan Rafael Martinčič. Pomočnik političnega komisarja od 22. junija dalje pri Antonu Prevcu-Dimaču je bil Ivan Pirnat.

Pri bataljonskem štabu na Petelinovem vrhu (kota 1212), je bila še štabna zaščita s kurirji, bataljonska intendantura in bolnišnica, ki se je konec junija premaknila proti vzhodu na Ogenjco. Prvi bataljonski intendant je bil Janko, 24. maja mu je sledil Ivan Petrič-Božo,* medtem ko je bil Anton Žagar-Tone Poljec za bataljonskega intendanta imenovan šele 22. junija 1942. Zdravstveno službo v bataljonu in zasilno bolnišnico na Petelinjeku je iznajdljivo vodil dr. Aleksander Gala – doktor Peter, ki je v 3. bataljon Miloša Zidanška prišel že ob koncu maja 1942, sredi julija pa organiziral skrivno bolnišnico z imenom Ogenjca, ki je z njim vred štela 12 ljudi osebja.

Ožji bataljonski štab je skoraj mesec deloval v neokrnjeni sestavi, potem pa je 7. junija 1942 izgubil silno sposobnega in dejavnega operativnega oficirja Antona Nemca-Srečka, ki je bil imenovan za novega komandanta 5. bataljona Notranjskega odreda. Za Srečkom je novi operativni oficir postal Ivan Slavec-Slavko (pozneje Jokelj), ki je od 24. maja 1942 uspešno opravljal enako dolžnost v 1. četi (Rakovški). Njen prejšnji operativni oficir Zdravko Turk-Kotnik je namreč 24. maja postal bataljonski minerski inštruktor, konec junija 1942 pa Smelijev pomočnik, ki je ostal na tem položaju do 23. julija. Ob preosnovi 30. junija 1942, ko je bataljon Miloša Zidanška pripadel v sestavo novega Kočevskega odreda, se je moral posloviti Cveto Močnik-Florjan Notranjc, ki je bil imenovan za političnega komisarja Kočevskega odreda. Tedaj je vodstvo političnih poslov v Smelijevem štabu prevzel Anton Kovač-Branko Jereb, tega pa je 23. julija 1942 zamenjal Ivan Rozman-Levec. In končno se je moral tega dne iz štaba posloviti še Stanko Kovač-Slavko Smeli,** ustanovitelj in najuspešnejši poveljnik bataljona Miloša Zidanška. Za njim je poveljstvo nad bataljonom Miloša Zidanška prevzel Ivan Slavec-Slavko (pozneje Jokelj).[12]

V 3. bataljon Miloša Zidanška je spadala tudi samostojna Brkinska četa, ki jo v listinah zasledimo zlasti kot Primorsko četo. Bojno je delovala z one strani nekdanje rapalske meje, se pravi na Pivškem in v Brkinih. Štela je 30 partizanov in 4 partizanke, ki so bili vsi oboroženi, imeli pa so tudi en puškomitraljez. Komandir čete je bil Karlo Maslo-Matevž, politični komisar pa Aleš Sorta-Prešeren.

Čete bataljona Miloša Zidanška skupaj z Brkinsko so v času od 27. maja

* Ladica Štritof, roj. Petrič, je 29. septembra 1985 povedala, da je njen oče delal v štabu bataljona Miloša Zidanška kot pisar, v začetku pa je nabavljal cigarete. To ji je povedala mati, ki je po njegovem naročilu sama kupovala cigarete v trafikah. Na tej podlagi je mogoče utemeljeno sklepati, da je z imenom Ivan mišljen Ladičin oče Ivan Petrič-Božo.

**Stanko Kovač-Slavko Smeli je bil 27. julija imenovan za komandanta Kočevskega odreda namesto Jožeta Klanjška-Vasja Ižanca, vendar se ta odredba ni nikoli uresničila. Medtem je bil namreč Smeli določen za komandanta 1. Primorskega bataljona, ki so ga ustanovili 26. julija 1942. Imel je dve četi in je štel 60 partizanov. Politični komisar tega bataljona je bil Vidko Hlaj. Bataljon Miloša Zidanška je v ta bataljon prispeval 20 borcev z dvema puškomitraljezoma, 2. bataljon Krimskega odreda 25 partizanov, 3. bataljon Krimskega odreda pa okoli 16 partizanov. Po prestopu močno zasedene nekdanje rapalske meje je bil 1. Primorski bataljon 29. julija 1942 iznenaden in razkropljen v gozdičku pri Preložah, ob vračanju pa je 1. avgusta 1942 pri Mrzli jami blizu Jurišč padel tudi komandant Stanko Kovač-Slavko Smeli skupaj s svojima spremljevalcema (Fasc. 5/I v arhivu IZDG, imenovanje glavnega poveljstva z dne 27. julija 1942, Mačkovo gradivo v zgodovinskem arhivu ČK ZKS, Zbornik VI/3, dok. 91 na str. 233, Franci Strle »Notranjski odred in Tomšičeva brigada«, TV-15, št. 25 z dne 15. julija 1971 in »Borut iz Rakovške čete«, TV-15, št. 12 z dne 16. marca 1972, ter Drago Flis-Strela, ustni vir).

do 3. junija 1942 štele natanko 398 borcev, ki so imeli 20 puškomitraljezov, 310 pušk in 34 pištol – vseh oboroženih 344 ali 86,43 odstotka, okoli 20. junija 1942 pa je bilo v njih 440 partizanov, ki so imeli 20 puškomitraljezov in en težki mitraljez, 341 pušk in 35 pištol – vseh oboroženih 377 ali 85,68 odstotka. To pomeni, da je bil bataljon Miloša Zidanška zelo dobro oborožen. Poudariti pa velja, da v teh številkah ni zastopan bataljonski štab s prištabskimi enotami, saj za njih ni nobenih podatkov. Če bi šteli še štab, štabno zaščito, intendanturo in bolnišnico, ki so spadale v organsko sestavo bataljona, bi lahko zapisali, da je bilo v bataljonu Miloša Zidanška konec maja okoli 428 partizanov, konec junija 1942 pa okoli 470 partizanov in poveljnikov. Toda poudariti je treba tudi to, da je medtem iz bataljona odšlo 108 partizanov v sestavo Primorsko-Goranskega NOP odreda Hrvatske, v času od 29. junija do 10. julija 1942 pa še 61 partizanov (s štirimi puškomitraljezi) v Dolomitski odred, v štab Notranjskega odreda in glavno poveljstvo najmanj 10 borcev, v bojih ali kako drugače pa je padlo tudi najmanj 10 partizanov, kar znese skupaj 189. Torej to pomeni, da se je v Zidanškovemu bataljonu, dokler je le-ta pripadal Notranjskemu odredu, bojevalo kakih 659 borcev.[13]

Prvi bataljon Ljuba Šercerja

Po tistem, ko je bil 24. aprila 1942 ustanovljen Notranjski odred sta v 1. bataljonu Ljuba Šercerja ostali pravzaprav samo dve četi: 1. četa (Vandkova), ki je takrat taborila pri gozdni jasi Mostje na Travni gori in Severna obmejna četa, ki je bila v Polhograjskih Dolomitih. Tretja četa (Rakovška), kot že vemo, je bila že 22. aprila prerasla v bataljon, Špacapanova četa, ki so jo označevali z imenom Primorska, pa je bila 18. aprila 1942 razbita na Nanosu in je ni bilo več mogoče šteti za partizansko bojno enoto. Toda to dejstvo je bilo le žaloben preblisk, zakaj domoljubi na Notranjskem okoli Krima in Mokrca so le še čakali, kdaj bo treba prijeti za orožje.

Prav tiste dni sta začela nastajati zarodka 2. (Faškarske) in 3. (Kožlješke) čete. Predvojni komunist Jože Molek-Puntar je že 27. aprila poslal v 3. četo (Kožlješko) Franca Mikuža-Volka, do konca aprila 1942 pa še Zvoneta Slaka-Tilna, Toma Mavriča in Antona Grdino-Ilija, že povsem načrtno pa je 2. četa (Faškarska) začela nastajati 3. maja. Do 6. maja 1942 se je v taborišču na Malem Srobotniku zbralo prvih 26 Faškarjev, vštevši tudi tiste, ki so se vrnili iz 3. čete (Kožlješke). Tedaj so izbrali četno poveljstvo. Komandir čete je postal Pavle Mikuž-Bolte, njegov namestnik Rajko Veršnik-Gašper, oba partizana od decembra 1941, politični komisar pa Jože Molek-Puntar. Obenem so četo razdelili na dva voda in določili njuna komandirja.

O tedanjem poveljstvu in številčni moči 3. čete (Kožlješke) ni za zdaj še nobenih podatkov. Dokaz o tem, da pa sta četi 7. maja 1942 že obstajali, najdemo v neobjavljenem delu zasebnega dnevnika Toneta Vidmarja-Luka Suhodolca in v dnevniških zapiskih Jožeta Moleka-Puntarja, ki sta zapisala, da sta se 2. in 3. četa od 7. do 10. maja 1942 mudili v taborišču Dakijeve Proletarske udarne čete v Gabrju na Mačkovcu. Dne 9. maja sta se razvrstili skupaj s Proletarsko udarno četo v zasedo na Lužarjevem bregu, ki pa se je izjalovila. Na svoje operativno območje sta se četi vrnili 10. maja, 2. četa (Faškarska) je spotoma celo prenočila v Rakitni, 11. maja 1942 zjutraj pa odšla v svoje taborišče na Mali Srobotnik.

Prva četa (Vandkova) je zapustila taborišče na Travni gori že brž po 1. maju 1942 in se utaborila v Iški. Komandir te čete je bil Alojz Popek-Vandek, politični komisar pa znani predvojni komunist Alojzij Kusold-Vasilij.

Tačas je v Polhograjskih Dolomitih delovala tudi Martinova ali Kočevska četa, ki je dobila številko štiri, Severna obmejna četa pa je še naprej ostala brez številke, kot da so jo odpisali. Vse kaže, da bi morala oditi na Gorenjsko.[14]

Cveto Močnik-Florjan Notranjc, drugi politični komisar 3. bataljona Miloša Zidanška Notranjskega odreda

Nov skok v preoblikovanju je 1. bataljon Ljuba Šercerja Notranjskega odreda doživel ob izbruhu oborožene ljudske vstaje po obmokrških, barjanskih in obkrimskih vaseh, ki se je razvnela po zmagovitih posegih Proletarske udarne čete. Le-ta je 15. maja v Želimljem napadla in obvladala patruljo desetih karabinjerjev z Iga, drugo združeno financarsko-karabinjersko patruljo, ki je šla pogrešane karabinjerje iskat, pa razbila pri Gavgah, končno pa so proletarci proti večeru naskočili še ižansko karabinjersko postajo na griču Trnek. Ta naskok se sicer ni posrečil, toda 16. maja 1942 zarana je Proletarska udarna četa vnovič naskočila, na

Tone Vidmar-Luka Suhodolc, komandant 1. bataljona Ljuba Šercerja Notranjskega odreda

pomoč pa ji je prihitela 1. četa (Vandkova) 1. bataljona Ljuba Šercerja. Partizanski pritisk na Ig je bil tako močan, da so se morali karabinjerji in financarji s prispelimi okrepitvami vred umakniti z Iga. Istega dne so Italijani opustili tudi postojanko na Turjaku. Ta dva italijanska umika sta izzvala pravi uporniški plaz: partizani so zasedli vse barjanske vasi od Škofljice pa do Podpeči in na vseh koncih so nastajale nove čete.

Na Igu, kamor so takoj po italijanskem begu vkorakali deli Proletarske udarne čete in 1. čete (Vandkove) 1. bataljona Ljuba Šercerja, je bilo precej orožja in streliva. Nekaj so ga pustili Italijani, še več pa ga je Stanko Semič-Daki nabral pri ljudeh, zlasti mavzer pušk. Obenem so se Ižanci množično priglašali za odhod med partizane. Iz voda Proletarske udarne čete, ki so ga večinoma sestavljali Sodražani, in novincev z Iga je že 17. maja 1942 nastala Abijeva četa. Štela je celo več kot sto partizanov, prideljena pa je bila v 1. bataljon Ljuba Šercerja Notranjskega odreda kot njegova peta četa. Njen prvi komandir je bil Zdravko Prebil-Abi, politični komisar pa Anton Kramar-Zvone.

Toda novinci niso polnili partizanskih vrst le iz vasi, ki so jih zasedli partizani, marveč celo iz ljubljanskih predmestij, ki so bila še pod delnim nadzorstvom Italijanov. To velja zlasti za Rudnik, Galjevico, Ižansko cesto in Črno vas. Iz Črne vasi se je odpravila proti Krimu dobro organizirana četa Narodne zaščite, ki je štela blizu 100 partizanov in med drugim orožjem imela tudi dva puškomitraljeza. Njen komandir je po prihodu v Podkraj postal Ivan Jevc-Čufi, politični komisar pa predvojni komunist Tone Jarc iz Črne vasi. Na podoben način so v naslednjih osmih dneh nastale še dve ali tri čete.

Številke čet od četrte navzgor so se prvič menjale 23. maja, drugič pa 5. junija, obakrat zaradi ustanovitve novih bataljonov. Najprej je bila s številko pet 23. maja 1942 iz 1. bataljona Ljuba Šercerja izločena Abijeva četa in vključena v novo ustanovljeni 5. bataljon Notranjskega odreda, kjer je dobila številko štiri. Izpad so nemudoma nadomestili s pripadniki Narodne zaščite iz Tomišlja, Bresta, Vrbljena, Podkraja in Jezera ter ustanovili novo 5. četo. Naposled je morala s številko štiri iz 1. bataljona Ljuba Šercerja odpasti še tako imenovana Martinova četa, ki je bojno delovala v Polhograjskih Dolomitih, kjer je 5. junija 1942 nastal 4. bataljon Notranjskega odreda. Medtem so nekatere čete tudi razpustili in z odvečnim moštvom okrepili osnovnih pet čet. Tako se je 16. maja iz Dolomitov vrnila že omenjena Severna obmejna četa, tokrat zapisana kot »bataljon, namenjen za Gorenjsko«, vendar so jo takoj ukinili, 40 njenih borcev razdelili v 2. četo (Faškarsko), veliko večino s komandirjem vred pa v 3. četo (Kožlješko).[15]

Po vsem tem se je ureditev 1. bataljona Ljuba Šercerja Notranjskega odreda ustalila na pet strelskih ter nekaj posebnih čet, vodov ali oddelkov. O njihovi številčni moči in poveljniški sestavi je mogoče navesti naslednje podatke:

Prva četa (Vandkova) je po stanju z dne 18. junija skupaj s protitankovskim oddelkom (9 partizanov), ambulanto (8 partizanov) in delavskim oddelkom (25 partizanov) štela 124 partizanov, a je pred tem za 1. slovenski proletarski udarni bataljon T. Tomšiča prispevala 30 partizanov, 2 puškomitraljeza in 28 pušk. Ves čas od začetka maja do 16. julija 1942 je taborila v Iški, bojno delovala pa proti Igu, Črni vasi in Podpeči.

Komandir 1. čete od 24. aprila do 9. junija 1942 je bil Alojz Popek-Vandek, nato pa njegov brat Anton Popek-Maks. Politični komisar od 24. aprila do 20. maja je bil predvojni komunist Alojz Kusold-Vasilij (tedaj imenovan za intendanta in že 22. maja 1942 hudo ranjen), za njim tri dni Matija Smuk-Mato, nato od 28. maja do 8. julija Franc Kraljič-Frenk, od 8. do 16. julija 1942 pa Janez Japelj-Lovrenc Kajžar.

Druga četa je po stanju z dne 26. maja štela 73 borcev, ki so bili razdeljeni v tri vode, imeli so štiri puškomitraljeze, vsaj 20 pa jih je bilo brez orožja. V naslednjih tednih se je število borcev skoraj podvojilo, kljub temu, da je 9. junija za 1. proletarski bataljon izločila 15 posebej izbranih partizanov, ki so bili vsi oboroženi s puškami, s seboj pa so odnesli še en puškomitraljez. Medtem so vanjo prišli še novinci iz Preserja in okoliških vasi, pa so jo poslej klicali Faškarsko-Preserska četa. Po seznamih Stanka Petelina-Vojka je štela 129 ljudi. Taborila je na robu Borovniškega kota, napadala pa Italijane v Podpeči in ob železniški progi od Ljubljanice do Borovnice. Tej četi je najprej poveljeval Pavle Mikuž-Bolte, ki je 2. junija padel, potem od 2. do 9. junija Rajko Veršnik-Gašper, nato nekaj dni Anton Krašovec, za njim do 8. julija 1942 Vinko Kogovšek-Radovan, tega dne pa je bil za komandirja imenovan Jakob Rihar-Jaka. Politični komisar 2. čete (Faškarsko-Preserske) je bil ves čas Jože Molek-Puntar.

Najštevilnejša je bila 3. četa (Kožlješka). Še pred koncem maja 1942 je narasla z delavskim oddelkom na 160 partizanov, ki so bili zelo bojeviti. Italijanske utrdbe in kolone so napadali vse od Borovnice do Cerknice. Od 16. maja do 18. julija 1942, ko je skupaj s kolesarsko prerasla v 4. bataljon Krimskega odreda, je bil v 3. četi za komandirja Jože Merlak-Milan Pišler, njen politični komisar od 28. maja do 18. julija 1942 je bil Albert Kovač-Peter Grčar, njegov namestnik pa Jernej Maček.

Četrta četa, ki je 28. maja 1942 dobila številko pet, je taborila na Planinici, v boj pa posegala proti Podpeči in Črni vasi. Po stanju z dne 27. maja je štela 110 partizanov, ki so bili razdeljeni v tri strelske in en delavski vod. Oborožena pa je bila z dvema puškomitraljezoma in 88 puškami. Po stanju z dne 7. julija je imela 96 ljudi, od tega sedem partizank, vendar je iz svoje sestave 9. junija 1942 prispevala za 1. proletarski bataljon 25 borcev. Njen komandir je bil Matija Smuk-Mato, politični komisar pa Miro Pezdir, in sicer od 28. maja do 4. junija 1942, ko se je združila s prejšnjo sedmo četo, ki je nastala iz črnovaške Narodne zaščite. Ob združitvi in preimenovanju v novo 4. četo je politični komisar spet postal Tone Jarc, Miro Pezdir je bil premeščen v 3. četo, za novega komandirja 4. čete namesto Ivana Jevca-Čufija pa je bil imenovan Riko Metlikovič, ki je v avgustu 1942 postal hud izdajalec in zločinec.

O peti četi je znano samo to, da je imela 4. junija 1942 še številko šest, o njenem poveljstvu pa, da je bil tistikrat za njenega komandirja imenovan partizan Taras, za političnega komisarja pa neki Lado. Kaže, da je bila to štabna četa in so jo klicali tudi štabna karavla. Tudi v njej je bilo na začetku več kot sto partizanov.

Kolesarska četa je nastala iz samostojnega voda Sv. Vid, ki je 17. junija štel 29 borcev, nekoliko pozneje pa 35 partizanov. Samostojnemu vodu in nato kolesarski četi, ki se je tako imenovala od 3. julija 1942, sta poveljevala komandir Franc Korošec-Miha in politični komisar Alojzij Kusold-Vasilij. Le-ta je bil 22. maja prestreljen skozi pljuča, vendar je izredno hitro okreval. Komandir kolesarske čete je bil menda nekaj časa tudi Franc Štritof-Brane, vendar o tem ni pisanih virov. Kolesarska četa je 18. julija 1942 prešla v sestavo novega 4. bataljona Krimskega odreda kot 3. četa (pehotna), še naprej pa sta ji poveljevala Franc Korošec-Miha kot komandir in Alojzij Kusold-Vasilij kot politični komisar.

Tudi konjeniška četa je nastala iz samostojnega konjeniškega voda. Njegov komandir je bil Tone Kovač, ki je dobil nalogo, da za ustanovitev konjeniškega voda »mobilizira najmanj 20 jahalnih konj z vso odgovarjajočo opremo«. Za svoj sedež si je konjeniška četa izbrala Rakitno. Prvi znani komandir te čete je bil Štefan Milavec-Jager, za novega komandirja konjeniške čete pa je bil 8. julija 1942 imenovan Franc Kraljič-Frenk. Kdo je bil politični komisar, iz listin ni razvidno

Samostojni pokojiški vod je nastal 15. maja 1942, štel je 22 partizanov, taboril pa na Vinjem vrhu. Vanj so se vključili vsi moški s Padeža in Pokojišča. Politdelegat tega voda je bil Janez Turk-Pavle z Verda, komandir pa Jernej Vidmar-Aleksej s Padeža. Poleg teh je v listinah mogoče zaslediti še letečo skupino, katere poveljniška sestava ni znana, in štabno patruljo. Komandir štabne patrulje od 28. maja do 8. junija 1942 je bil Jože Debejc-Milan.[16]

Če seštejemo samo znane številke o številčni moči opisanih čet in samostojnih vodov, dobimo vsoto 715, poudariti pa velja, da tu manjkajo še številke o bataljonskem štabu, intendanturi, kurirjih in štabni zaščiti, da orožarskih ali drugih delavnic ne omenjamo. To pomeni, da je Petelinova cenitev, po kateri naj bi 1. bataljon Ljuba Šercerja Notranjskega odreda pred delitvijo štel približno 730 borcev, več kakor utemeljena. Od tega števila bi moralo 18. junija 1942 še naprej ostati v 1. bataljonu 460, drugih 270 partizanov pa bi moralo priti v 4. bataljon Krimskega odreda.

Da se to ni zgodilo, ampak jih je prišlo samo okoli 150, gre pripisati izgubam in osipu, ki jih je 3. in kolesarski četi povzročila italijanska ofenziva v svoji prvi fazi. Zaradi istih vzrokov tudi delitev ni potekala tako, kakor je 14. julija 1942 zapovedal štab 3. grupe odredov, ki je ukazal: »1. Prvi bataljon Kr.O bataljon Ljubo Šercer se razdeli na dva bataljona. V 1. bat. Kr.O. Ljubo Šercer pride 1. in 2. četa, štabna karavla in polovica kolesarskega voda, v 4. bat. Kr.O. pa 3. in 4. četa ter druga polovica kolesarskega voda. Konjeniški vod je začasno prideljen bataljonu Ljubo Šercer, toda razvil se bo v konjeniško četo, ki bo prideljena neposredno (štabu) Krimskemu odredu. 2. Za komandanta 1. bataljona Kr.O. je imenovan tov. Tomaž Skala, za

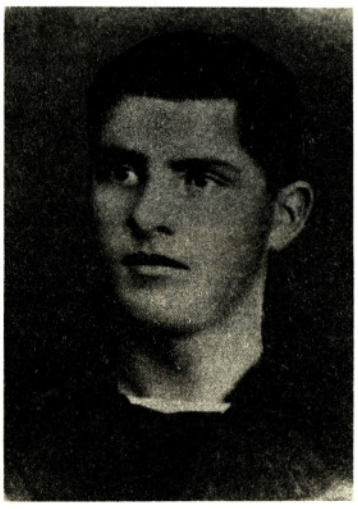

Alojz Popek-Vandek, namestnik komandanta in operativni oficir 1. bataljona Ljuba Šercerja Notranjskega odreda

politkomisarja tega bataljona tov. Fric Novak. Za namestnika komandanta je imenovan tov. Milan Vandek, za namestnika politkomisarja tov. Rado Završnik. 3. Za komandanta 4. bataljona Kr.O. je imenovan tov. Luka Suhadolc, za politkomisarja tov. Peter Grčar . . .«[17]

Kljub temu in ob vsem tem je treba povedati tudi to, da je bil 1. bataljon Ljuba Šercerja Notranjskega odreda oborožen vsaj 75-odstotno, kar je bila v primerjavi z 2. ali Kočevskim bataljonom zelo dobra oborožitev. Prav tako ne smemo pozabiti, da je ta bataljon prispeval za 1. slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča 70 borcev s tremi puškomitraljezi in 63 puškami, v novi Dolomitski odred pa 20 popolnoma oboroženih partizanov. To pomeni, da se je v vrstah njegovih čet bojevalo najmanj 820 partizanov.

Končno velja popisati še poveljniško sestavo bataljonskega štaba. Komandant 1. bataljona Ljuba Šercerja Notranjskega odreda od 24 aprila do 6. julija 1942 je bil ves čas Tone Vidmar-Luka Suhodolc, z izjemo 9., 10., 11. in 12. junija, ko se je na lastno željo napotil v prvi slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča. Tiste štiri dni je 1. bataljonu Ljuba Šercerja poveljeval Alojz Popek-Vandek, v času od 6. do 31. julija Jule Sočan-Tomaž Skala, potem pa spet Alojz Popek-Vandek. Politični komisar od 1. maja do 16. julija je bil Fric Novak, 16. julija pa ga je zamenjal Janez Japelj-Lovrenc Kajžar. Fricov namestnik od 2. junija do 14. julija 1942 je bil Stane Dobovičnik-Krt, za njim pa Rado Završnik. Bataljonski operativni oficir do svoje junaške smrti 10. junija je bil Milan Švigelj-Marko, nato tri dni Ferdo Skok, od 12. junija do 31. julija pa Alojz Popek-Milan Vandek. Bataljonski intendant od 2. junija dalje je bil Jože Prelesnik, oficir za zveze od 2. junija do 16. julija 1942 pa je bil Janez Japelj-Lovrenc Kajžar.[18]

Peti in šesti bataljon Notranjskega odreda

Zmagoviti obračuni Proletarske udarne čete s karabinjerji v Želimljem ter s karabinjerji in financarji pri Gavgah in na Igu 15. maja, nato pa z nemočnimi italijanskimi okrepitvami na Igu 16. maja 1942 so spodbudno odmevali tudi na vzhodnih obronkih Mokrca. Najprej, že 16. maja, so zgrabili za orožje člani Narodne zaščite iz Škofljice, Pijave gorice in Želimlja, zvečer tega dne pa še na Turjaku. Tako sta nastali Želimeljska in Turjaška četa. V prvi je postal komandir učitelj Andrej Flajs-Sočan, politični komisar pa Franc Kramar-Šimen. V Turjaški so za komandirja izvolili Jožeta Kožarja-Prajerja, za političnega komisarja pa Edvarda Podlogarja-Vilija. Četi sta nemudoma posegli v partizanske boje ali akcije: Želimeljska četa je Italijanom branila dostope prek Pijave gorice od Škofljice, Turjaška pa je s patruljami varovala smer proti Vidmu–Dobrepolju, obenem pa rušila telefonsko povezavo in mostove. Ob vdoru Italijanov na Rašico 20. maja se je dvignila tudi Narodna zaščita z Roba, posegla v boj na strani Silnijevega voda Proletarske udarne čete in skupaj z njim istega dne prerasla v novo partizansko četo. Turjačane so posnemali zlasti zaščitniki iz Šentjurja pri Grosupljem in Medvedice, iz Ponikev pa je odšlo v gozd k Vodicam 80 neoboroženih fantov.

Ko je za te dogodke izvedel dr. Aleš Bebler-Primož, je brž napisal pismo, s katerim je komandirja Proletarske udarne čete Stanka Semiča-Dakija Španca pooblastil, naj prevzame vodstvo na novo nastalih čet, jih poveže v 5. bataljon Notranjskega odreda ter z njim zavaruje hrbet 1. bataljonu Ljuba Šercerja, da bi se le-ta lahko posvetil akcijam na Barju in proti Borovnici.

Stanko Semič-Daki Španec, prvi komandant 5. bataljona Notranjskega odreda

To pismo je verjetno nastalo 19. maja, Daki pa ga je začel uresničevati 20. maja 1942, ko je bila v Purkarčah ustanovljena minerska (inženirska) četa. Istega dne je nastala tudi Robarska četa. Toda hudi boji pri Pokritem mostu in bitka za Ig, ki so ga Italijani vnovič zavzeli 22. maja, so ustanovitev 5. bataljona Notranjskega odreda odložili vse do 23. maja. Seve, ustanovitev je veljalo dobro pripraviti. Daki je moral izposlovati, da je bila Abijeva četa prestavljena iz 1. bataljona Ljuba Šercerja v novi 5. bataljon Notranjskega odreda, saj je vanj tudi spadala, kajti 17. maja je nastala iz voda Proletarske udarne čete. Po drugi strani je bilo treba poskrbeti predvsem za orožje. Čete, ki so nastale iz Narodne zaščite, kar velja zlasti za Turjaško in Želimeljsko, je Stanko Semič-Daki pozval, naj se podredijo štabu 5. bataljona Notranjskega odreda in tako postanejo redne partizanske čete, katerih borci morajo priseči. Velika večina je navdušeno sprejela poziv in prisegla, nekaj zaščitnikov, med njimi prvi komandir Turjaške čete Jože Kožar-Prajer, pa je še nadalje želela ostati na svojih domovih. Tega jim ni nihče branil, toda orožje so morali pri priči izročiti partizanom. Najslabše se je izkazala Narodna zaščita iz Spodnje Medvedice, toda Daki je ukrepal odločno in vsem omahljivcem pobral orožje. Kasnejši razvoj je pokazal, da je ravnal popolnoma pravilno.

Na novo nastale čete so se sešle pri Štefinovem mlinu v Podhojnem hribu. Tam je bil 23. maja slovesno ustanovljen 5. bataljon Notranjskega odreda. Prvi komandant 5. bataljona od 23. maja do 7. junija je bil Stanko Semič-Daki, odtlej do 1. julija 1942 pa Anton Nemec-Srečko. Politični komisar je bil ves čas Franc Kramar-Šimen, operativni oficir je postal Andrej Flajs-Sočan, intendant pa Jože Centa, ki ga je kmalu zamenjal Lojze Kramar.[19]

Ob zboru v Podhojnem hribu je bil 5. bataljon Notranjskega odreda razdeljen na štiri strelske čete, minersko (inženirsko) četo in konjeniški vod. Krajinska in poveljniška sestava enot ter njihove bojne naloge so bile naslednje:

Največ borcev prejšnje Proletarske udarne čete je ostalo v novi 1. četi 5. bataljona Notranjskega odreda, v njej pa so prevladovali partizani z Bloške planote in Sodražice. Komandir je postal Jože Kamnikar-Arti, politični komisar pa je bil Jože Koščak-Krištof. Po preosnovi se je premaknila k vznožju Travne gore, branila dostope k Sodražici in napadala Italijane okoli Žlebiča in Ribnice.

V 2. četi so prevladovali Robarji in partizani iz okolice Velikih Lašč, bodisi da so bili že prej v Silnijevem vodu ali pa so v boj pri Rašici 20. maja 1942 posegli kot Narodna zaščita z Roba. Komandir te čete je bil nekdanji orožnik Silni, za njim po 5. juliju Ivan Kamnikar-Matiček, od konca julija 1942 dalje pa Zdravko Prebil-Abi. Prvi politični komisar te čete je bil Žan Kovačič, potem do 1. julija, ko je nastal Krimski odred, pa Jože Ančik-Janko. Ta četa je bojno delovala proti Velikim Laščam in Ponikvam.

Številko tri je dobila četa, ki so jo sestavili iz Turjaške in Želimeljske. V njej so prevladovali borci s Turjaka, Pijave gorice ter Škofljice in Želimljega. Njen komandir do 7. junija je bil Ivan Sojer-Henrik, eden izmed nadaljnjih Janez Jeras-Džule, prvi politični komisar Alojz Centa iz Male Slevice, nato pa Branko Kolarič-Svetovid. Ta četa se je ves čas zadrževala v Zapotoku, varovala smer proti Igu in Želimljemu ter napadala Italijane ob železniški progi na odseku od Škofljice do Šmarja-Sapa.

Številko štiri je dobila Abijeva četa, ki je v 1. bataljonu Ljuba Šercerja Notranjskega odreda nosila številko 5. Komandir te čete do osvoboditve Sodražice 27. maja 1942 je bil Zdravko Prebil-Abi, nato ga je Daki poklical za svojega namestnika v Zapotok. Tedaj je četno poveljstvo prevzel Stane Oberstar-Milko. Prvi politični komisar te čete je bil Anton Kramar-Zvone, od 23. maja 1942 dalje pa predvojni komunist Franc Stegnar-Kolumb. Tudi ta četa je poslej bojno delovala v okolici Ribnice.

Minerska četa ni imela številke. Njen komandir je bil Jože Mirtič-Zidar, politični komisar do 9. junija 1942 Anton Modic, nadaljnji niso znani. Kasneje je prerasla v strelsko četo in je ne smemo zamenjati za tehnično četo, ki je obsegala orožarsko in mehanično delavnico.

Franc Kramar-Šimen, politični komisar, in Anton Nemec-Srečko, komandant (drugi) 5. bataljona Notranjskega odreda

Partizanski miting ob vkorakanju enot 5. bataljona Notranjskega odreda v Sodražico. Z Mikoličevega balkona govori Sodražanom Janez Hribar-Tone Pogačnik

Konjeniškemu vodu je vse do začetka julija 1942 poveljeval Dakijev ljubljenec Ludvik Praznik-Suljo, politični komisar voda pa ni znan. Pozneje so ga imenovali konjeniška desetina. Imeli so tudi kolesarski vod in desetino metalcev »molotovk«.

Proti koncu maja 1942 je z delitvijo 1. čete nastala še 5. (strelska) četa. Poslej so v obeh prevladovali Ribničani in Sodražani. Komandir prenovljene 1. čete je še naprej ostal Lado Mavsar-Ronko, prvi politični komisar je bil Jože Koščak-Krištof, ki ga je zamenjal dotedanji namestnik Miroslav Remžgar-Selasi, le-tega ob koncu julija 1942 pa Janez Groznik-Jelševar.

Komandir nove 5. čete je postal Anton Križman-Grča ter ji poveljeval vse do začetka avgusta 1942. Njen prvi politični komisar je bil neki Sine, za njim Anton Kramar-Zvone, potem Jože Tekavec-Pepe Sorok do začetka julija 1942, nato pa še primorski priseljenec Anton Majnik in nazadnje Ivan Fajdiga. Sprva je branila dostope v Sodražico, v začetku julija 1942 pa se je premaknila v trikot med Škofljico, Šmarjem in Turjakom. Takrat je spremenila tudi številko.

Peti bataljon Notranjskega odreda je imel še svoje šolsko taborišče v gozdu pri Zapotoku, ki ga je nekaj časa vodil Ferdo Skok, več skladišč in delavnic, dve telefonski centrali in lepo urejeno poljsko bolnišnico blizu zapotoške šole. Načeloval ji je zdravnik dr. Karel Milavec-Tine, ki je 28. junija 1942 dobil v pomoč še dr. Ivana Pintariča. Prevzeti bi bil moral vodstvo skrivne partizanske bolnišnice pri Novem potu za ranjene prebivalce Sodražice in drugih bombardiranih krajev, vendar je to preprečila italijanska ofenziva.[20]

O zdravstveni službi v tem bataljonu oziroma v Notranjskem odredu sploh, je treba zapisati tudi to, da je bil v juniju 1942 iz 2. v 3. grupo odredov premeščen dr. Arnold Bidovec-Jagoda, ki se je s svojimi kirurškimi posegi posebej izkazal že med bitko pri Muljavi od 7. do 11. junija 1942. Kaže, da se je dr. Arnold Bidovec-Jagoda* poslej zadrževal pri štabu Notranjskega odreda, ker si je dobro zapomnil zlasti komandanta Bojana Polaka-Stjenka in političnega komisarja Janeza Hribarja-Toneta Pogačnika. Med italijanskimi bombnimi napadi na Sodražico je nudil zdravniško pomoč tudi ranjenim Sodražanom.[21]

Po Dakijevi sodbi je 5. bataljon Notranjskega odreda konec maja 1942 imel že 450 ljudi. Ta številka je precej točna, kajti po najdbi poročila z dne 17. junija 1942 vemo, da je 5. bataljon tačas imel štiri (strelske) in eno tehnično četo, kolesarski vod, konjeniško desetino in desetino metalcev »molotovk«, v vseh teh enotah pa je bilo 420 partizanov in partizank. Od oborožitve so imeli 11 puškomitraljezov, 348 pušk raznih vrst, 199 bomb in 30 pištol, torej skupaj oboroženih 378, kar znese 90 odstotkov. Ob tem je treba vedeti, da je Stanko Semič-Daki 7. junija 1942 iz sestave 5. bataljona za novi 1. slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča odbral 46 ljudi, ki so odnesli 40 pušk in šest puškomitraljezov. Potemtakem je 5. bataljon Notranjskega odreda okoli 1. junija 1942 štel natanko 466 ljudi.

Toda po pričevanju takratnega političnega komisarja Franca Kramarja-Šimna je 5. bataljon Notranjskega odreda narasel celo na 560 ljudi. To Šimnovo trditev je mogoče dokazati posredno: s podatki o številčnosti 1. čete (Ronkove), ki je po italijanskem prevodu četnega seznama štela 108 partizanov, in s številčnimi podatki o moči 2. in 3. bataljona Krimskega odreda, ki sta prve dni julija 1942 nastala iz 5. bataljona Notranjskega odreda in od katerih je vsak imel po štiri strelske in eno delavsko četo.

Tako je drugi bataljon Krimskega odreda, ki so mu od 30. junija do 26. julija poveljevali komandant Andrej Flajs-Sočan, njegov namestnik Ferdo Skok ter politični komisar Franc Kramar-Šimen, od tedaj pa komandant Jože Mirtič-Zidar, namestnik Ferdo Skok ter politični komisar Jože Kopitar-Gregor Oven, je 8. julija 1942 štel: v 1. četi 58 partizanov in eno partizanko, v 2. četi 60 partizanov in 6 partizank, v 3. četi 76 partizanov (samo moških), v 4. četi 72 partizanov in 7 partizank, v delavskem vodu 32 partizanov (brez orožja) in v štabu pet partizanov in eno partizanko ali skupaj 323 partizanov in 15 partizank. Toda poudariti velja še to, da je ta bataljon – po sedemnajstih dneh velike italijanske ofenzive in preboju z Velike na Malo goro še nadalje ohranil štiri čete, od katerih je imela 1. četa 64 ljudi, 3. četa 63 ljudi in 4. četa 72 ljudi. Pri Sv. Gregorju je bila razbita le druga četa in je od nje ostal samo en vod s tridesetimi ljudmi.

Iz iste listine pa izvemo, da je imel štiri čete tudi 3. bataljon Krimskega odreda, kateremu so vse od 30. junija 1942 poveljevali komandant Anton

* Dr. Arnold Bidovec-Jagoda je bil ujet 14. avgusta 1942 v Zadolju pod Veliko goro in od naglega vojaškega sodišča v Ribnici obsojen na smrt. Usmrtitev bi morala biti izvršena 17. avgusta, vendar je bila odložena. Potem je bil 13. oktobra 1942 v Ljubljani obsojen na dosmrtno ječo. Zaprt je bil v Castelfrancu in Parmi. V ječah je staknil pljučno tuberkulozo, ki ji je podlegel 6. junija 1947 (TMG, fasc. 356 št. sodbe 2786/42 v arhivu IZDG in Partizanski zdravniki v boju za svobodo, TV-15, št. 27 z dne 29. junija 1972).

Nemec-Srečko, politični komisar Jurij Regoršek-Jure in namestnik komisarja Jože Ančik-Janko. Vendar je 3. bataljon Krimskega odreda med veliko italijansko ofenzivo zadela žalostna usoda. Ob preboju pri Loškem potoku so padli komandant Srečko, politični komisar Jure in bolničarka Pavla Levstek, čete pa so bile tako zdesetkane, da se je prebilo na Malo goro komaj 79 partizanov. Ker so bile čete takoj po 14. juliju 1942 izenačene glede številčnosti in tudi glede oborožitve in ker obstaja podatek, da je 1. četa 3. bataljona Krimskega odreda na dan 19. julija 1942 štela 61 partizanov, med njimi tri ranjene, je mogoče utemeljeno sklepati, da je 3. bataljon Krimskega odreda v začetku julija 1942 štel vsaj 260 ljudi. Potemtakem sta 2. in 3. bataljon Krimskega odreda skupaj štela 583 partizanov, to pa je znatno več, kot je za 5. bataljon Notranjskega odreda izpovedal Franc Kramar-Šimen, ki je dolžnost bataljonskega političnega komisarja opravljal ves čas njegovega obstoja.[22]

Zapisati velja še to, da je moral 5. bataljon Notranjskega odreda za ustanovitev Dolomitskega odreda prispevati 20 borcev z dvema puškomitraljezoma. Če štejemo tudi tistih 46, ki jih je dal v 1. slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča, pomeni, da se je v sestavi 5. bataljona bojevalo kar 647 ljudi.* Ob tem je treba poudariti, da je bil 5. bataljon Notranjskega odreda izmed vseh najpopolneje oborožen, obenem pa tudi najbolj bojevit. In kar je poglavitno: vse kaže, da se je ta bataljon v drugi polovici junija razdelil na dva dela, kajti sicer bi bilo nemogoče, da bi se iz njega razvila 2. in 3. bataljon Krimskega odreda. To potrjuje predvsem najdba poročila z dne 29. junija 1942, v katerem je zapisano: »1. četa 6. bat. stalno obstreljuje posadko na Igu . . .«

Iz teh, do nedavnega neznanih listin, izvemo tudi to, da bi moral Krimski odred imeti pet bataljonov in ne štiri, kakor je veljalo do zdaj. Za jedro 5. bataljona Krimskega odreda je bila določena Langijeva četa, ki je nastala že v sestavi 5. bataljona Notranjskega odreda. Ustrezna odredba z dne 14. julija 1942, ki sta jo podpisala namestnik političnega komisarja 3. grupe odredov Polde Maček-Borut Zadvorc in politični komisar tega štaba Ante Novak, se glasi: »5) Za komandanta 5. bataljona Kr.O. je imenovan tov. Tone Langi (Ivan Martinec), za politkomisarja tov. Jože Kmet. Za politkomisarja 1. čete 5. bataljona Kr.O. je imenovana tov. Anjuta (Milica Gabrovec, por. Puntar), za politkomisarja 2. čete istega bataljona je imenovana tov. Andreja (Danila Kumar).« Kajpak, ta odredba se ni uresničila, kajti načrte štaba 3. grupe odredov je prekrižala velika italijanska ofenziva že dva dni po tistem, ko so prišli na papir.[23]

* Bojan Polak-Stjenka Knap, ki je bil komandant prvega Notranjskega odreda ves čas njegovega obstoja, je 8. oktobra 1985 povedal, da je bil 5. bataljon Notranjskega odreda najmočnejši in da je štel tisoč partizanov. To je le še en podatek, ki potrjuje utemeljeno domnevo, da je bil ta bataljon razdeljen na dva bataljona (5. in 6. bataljon Notranjskega odreda) še pred ustanovitvijo Krimskega odreda, se pravi v juniju leta 1942.

Četrti ali Dolomitski bataljon

Četrti ali Dolomitski bataljon Notranjskega odreda se je razvil iz vrhniške in logaške partizanske skupine, deloma pa tudi iz Martinove čete.

Vrhniška skupina je v drugi polovici februarja 1942 štela 9 partizanov. Vodil jo je Anton Curk-Tone Gorjan. Prvih 20 dni je taborila v gozdni baraki pri Podlipi, v začetku aprila pa je del vrhniških partizanov odšel k štabu 3. grupe odredov na Kočevsko. Medtem se je oblikovala nova skupina in do 1. maja narasla na 25 borcev, taborišče pa si je uredila pri Kajndolu.

Štab Krimskega odreda med veliko italijansko ofenzivo nekje pri Novem potu. Drugi z leve je Andrej Flajs-Sočan, namestnik komandanta, šesti z leve (z vrečo v roki) Janez Hribar-Tone Pogačnik, politični komisar, sedmi z leve (z vrečo na rami) Bojan Polak-Stjenka Knap, komandant Krimskega odreda

Anton Curk-Tone Gorjan, komandant 4. ali Dolomitskega bataljona Notranjskega odreda

Logaška partizanska skupina je začela nastajati 1. marca in je do sredine maja 1942 narasla na 15 partizanov. Taborila je v bližini Žibrš, kjer je ob koncu aprila za poveljnika dobila Rada Pehačka. V drugi polovici maja je dosegla število 25 partizanov. Takrat se je premaknila v Vranje pečine, tam pa so jo 31. maja napadli Italijani iz postojank Rovte in Logatec. Od tam so se logaški partizani po štiriurnem boju umaknili brez izgub v tabor vrhniške partizanske skupine, ki je bil pri Kajndolu. Še isto noč po združitvi sta skupini odšli čez Horjulsko dolino in Prosce na Babno goro, od tam pa 1. junija 1942 na Mali Ključ v taborišče Martinove čete.

Martinova četa, ki je v listinah omenjena kot Kočevska četa, enkrat pa celo kot Vrhniški odred, ki mu je poveljeval Marjan Švigelj, se je konec aprila 1942 s Kočevskega vrnila v Polhograjske Dolomite, 3. maja 1942 pa je iz zasede na cesti Horjul–Vrhnika uspešno napadla enoto italijanskih financarjev ter jim prizadejala šest mrtvih. Po boju na Ključu 7. maja je v noči na 8. maj 1942 prestopila železniško progo pri Verdu, se do 20. maja bojevala okoli Ljubljanskega vrha in Podpeči, potem pa se je spet vrnila v Dolomite. V času od 3. maja do 5. junija 1942 je spadala v sestavo 1. bataljona Ljuba Šercerja Notranjskega odreda in je imela številko štiri.

Tako so se na Malem Ključu 2. junija 1942 prvikrat sešli vsi dolomitski partizani. Takrat je bila 4. četa 1. bataljona Ljuba Šercerja Notranjskega odreda dokončno preosnovana. Del Martinove čete, kakšnih 30 partizanov, je odšel med partizane na Gorenjsko, ostanek pa so združili z vrhniško in logaško skupino. Za komandirja čete je bil imenovan Anton Curk-Tone Gorjan, za političnega komisarja pa Ludvik Pezdir-Roman Potočnik. Četa je štela 50 partizanov, ki so jih razdelili na dva voda. Prvemu je poveljeval Peter Cefuta-Gad, drugemu vodu pa Rado Pehaček-Rado Smolar.[24]

V Polhograjskih Dolomitih so komaj končali urejevanje 4. čete 1. bataljona Ljuba Šercerja Notranjskega odreda, že jih je 5. junija 1942 presenetila odredba štaba 3. grupe odredov, naj se iz te čete takoj ustanovi nov bataljon z nazivom 4. bataljon Notranjskega odreda. Nastajajočemu 4. (Dolomitskemu) bataljonu je bilo v odredbi zelo natančno določeno operacijsko območje, ki ga omejujejo: železnica Trst–Ljubljana in Ljubljana–Šentvid nad Ljubljano, od tam pa na Toško čelo, Katarino, Belo in naprej po italijansko-nemški razmejitveni črti do Žibrš, od tam naprej pa po nekdanji rapalski meji proti Rakeku. Poleg tega sta bila z njo imenovana tudi začasni bataljonski komandant in začasni politični komisar. To sta bila Anton Curk-Tone Gorjan in Ludvik Pezdir-Roman Potočnik, njunemu štabu pa je bilo naročeno, naj takoj določi četna poveljstva. Kako pomembna je bila ta odredba, pove dejstvo, da jo je v Dolomite osebno prinesel komandant 3. grupe odredov Mirko Bračič-Miran Bradač, ki je tam zaukazano preosnovo čete v samostojni 4. bataljon Notranjskega odreda dejansko tudi izpeljal. To je naredil tako, da je takratne dolomitske partizane razdelil v tri čete.

Še istega dne sta na novo imenovani komandant Anton Curk-Tone Gorjan in na novo imenovani politični komisar Ludvik Pezdir-Roman Potočnik napisala naredbo in z njo določila četna poveljstva. Za komandirja 1. čete je bil določen Peter Cefuta-Gad, politična komisarka te čete pa je postala Rezka Korpar Kogej-Seničar, komandir 2. čete je postal Rado Pehaček-Rado Smolar, politični komisar v njej pa Rudi Hribar-Sergej, za komandirja 3. čete je bil določen Franc Kerča-Čuč, za političnega komisarja v tej četi pa Filip Mohorič-Martin Hren. Čez dvanajst dni so v tem štabu imenovali še operativnega oficirja, ki je postal dotedanji komandir 2. čete Rado Pehaček, obveščevalnega oficirja Januška (Ivana Dolničarja) in bataljonskega intendanta, ki je bil Franc Pezdir-Tolsti. Za komandirja 2. čete namesto Rada Pehačka je bil imenovan Ludvik (najbrž Stane Žitko iz Logatca, ki vojne ni preživel).[25]

Ludvik Pezdir-Roman Potočnik, politični komisar 4. ali Dolomitskega bataljona Notranjskega odreda

Čete 4. ali Dolomitskega bataljona so opravile tri večje akcije. Prva je bila 11. junija na cesti Logatec–Rovte, ko je 2. četa napadla iz zasede italijanske tovornjake. Tedaj je bilo ubitih sedem vojakov, osem pa ranjenih, med njimi podporočnik Segulin. Sledil je napad iz zasede 17. junija na cesti med Hruševim in Dvorom, ko sta bila ubita dva nemška vojaka, njuno orožje pa zaplenjeno. Zelo uspešen je bil zlasti napad 1. čete, ki je 27. junija 1942 s pomočjo Narodne zaščite iz Polhovega Gradca v bližini Zaloga presenetila 70 nemških vojakov iz 10. gradbenega bataljona, jih 27 pobila in 9 ranila, zasegla pa 18 pušk in precej vojaške opreme. Te zmage in splošna partizanska napadalnost so zelo okrepile priliv novih borcev, kar zgovorno nakazujejo tri poročila o številu partizanov in oborožitve.

Na dan 13. junija je bilo v 4. ali Dolomitskem bataljonu Notranjskega

odreda 122 ljudi, ki so imeli en težki mitraljez, tri puškomitraljeze, dve tromblonski puški, 65 pušk in osem revolverjev. Čez štiri dni, 17. junija, se je število borcev povečalo na 142, stanje glede mitraljezov in tromblonskih pušk je ostalo enako, število pušk pa se je povečalo na 77 ter pištol na enajst. Zadnje poročilo o številčnosti bataljona je nastalo 23. junija 1942. Takrat je bilo v 4. ali Dolomitskem bataljonu Notranjskega odreda že 157 ljudi, en težki mitraljez in pet puškomitraljezov, dve tromblonski puški in 86 pušk ter enajst pištol. Istega dne je bataljonski štab poročal o nameravani ustanovitvi Delavske čete, za katero je določil 13 partizanov in štiri partizanke. K temu velja pripomniti, da se je število partizanov in oborožitve do 7. julija 1942, ko je 4. bataljon Notranjskega odreda prerasel v Dolomitski (Polhograjski) odred, še precej povečalo.[26]

Ustanovitev 4. bataljona Notranjskega odreda je bila zelo pomembna za razvoj partizanstva v Polhograjskih Dolomitih, kajti Dolomiti so (zaradi svoje središčne lege in nenadomestljivih zvez s podtalnim partizanskim gibanjem v zastraženi Ljubljani) imeli v strategiji Glavnega poveljstva izreden in vseslovenski pomen. Do spomladi 1943 so Dolomiti kot vodstvena baza odigrali naravnost strateško vlogo. Prav to pa je omogočil Polhograjski (Dolomitski) odred, ki se je ob pomoči drugih bataljonov Notranjskega odreda razvil iz 4. ali Dolomitskega bataljona že dvaintrideset dni po njegovi ustanovitvi.

Rado Pehaček-Rado Smolar, operativni oficir 4. ali Dolomitskega bataljona Notranjskega odreda

Povzetek in sklep

O operacijskem območju prvega Notranjega odreda v arhivih ni nikjer ničesar napisanega. Toda iz dveh listin, ki sta nastali ob njegovi ukinitvi, iz odredbe o ustanovitvi 4. (Dolomitskega) bataljona in iz poročila o nalogah Brkinske čete je mogoče prav natančno določiti meje njegovega operacijskega območja. Na vzhodu so potekale: od Novih Lazov na Kolpi čez Kozice, Graščico, Šišje, Mačji hrib, Kopa, Kočevski Rog, Jazbec, Volčja Gorica, Šahen nad Polomom, nato po grebenu Male gore do Malega hriba, od tam čez progo na Golo brdo, Puhov hrib, Limberk, Ostrk in Tabor, od tu naravnost do Škofljice, nato pa po železniški progi do Ljubljane. Na severu je meja potekala po železniški progi od Ljubljane do Šentvida nad Ljubljano, od tam na Toško čelo in Katarino, potem pa po mejni črti med Italijani in Nemci vse do nekdanje rapalske meje pri Žibršah; na zahodu po nekdanji rapalski meji od Žibrš do Rakeka, od tam na Prestranek ter po grebenu Vremščice in po sredini Brkinov. Na jugu je meja potekala od Brkinov čez Snežnik do Milanovega vrha in nato po Čabranki in Kolpi do Novih Lazov. Se pravi, da je operativno območje prvega Notranjskega odreda pokrivalo operativna območja kar treh poznejših odredov, torej Kočevskega, Krimskega in Polhograjskega (Dolomitskega) odreda, in je bilo najobsežnejše operativno območje kakega odreda sploh.[27]

Na mejah opisanega območja so bataljoni prvega Notranjskega odreda vzpostavili operativno povezavo z drugimi partizanskimi enotami v vse smeri. Zlasti pomembna je bila operativna povezava s Primorsko-Goranskim NOP odredom Hrvatske. Prek nje je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet dobilo neposreden stik z Vrhovnim štabom NOV in PO Jugoslavije. Zelo dragocena je bila povezava z enotami 1. grupe odredov in pomoč, ki so jo štabi in enote prvega Notranjskega odreda dajali gorenjskim partizanom prek Polhograjskih Dolomitov. In končno: neprecenljive postojanke in zveze za nadaljnji razmah slovenskega osvobodilnega boja je prvi Notranjski odred ustvaril onstran rapalske meje, v Brkinih. Prek njih in z njihovo pomočjo so nastale ugodne okoliščine, ki so tudi na Primorskem raziskrile partizanski boj.

Prvi Notranjski odred pa se ne ponaša le z najobsežnejšim operacijskim območjem, marveč predvsem z največjo številčno in oborožitveno močjo, saj je po številu borcev in oborožitve skoraj za štirikrat prekašal celo slovito 2. grupo odredov, ki je doslej veljala za najmočnejšo in najsposobnejšo taktično enoto slovenske partizanske vojske. O tem govorijo številke, ki jih je vsekakor treba ponoviti. Prvi bataljon Ljuba Šercerja Notranjskega odreda je konec maja 1942 štel najmanj 684 partizanov, konec junija pa 730 partizanov. Drugi ali Kočevski bataljon je sredi maja 1942 štel prek 1000 partizanov, konec junija pa okoli 800. Tretji bataljon Miloša Zidanška je konec maja 1942 štel 398 partizanov, konec junija pa 470. Peti bataljon Notranjskega odreda je konec maja 1942 štel 466, konec junija pa 583 partizanov. Četrti ali Dolomitski bataljon je konec maja štel 50 partizanov (ena četa), konec junija 1942 pa 157 partizanov. Če te številke seštejemo, izvemo, da je prvi Notranjski odred konec maja 1942 štel 2598 partizanov, konec junija 1942 pa 2740 partizanov.*

* Bojan Polak-Stjenka Knap je 13. novembra 1985 izjavil, da je Notranjski odred konec junija 1942 zagotovo štel 3000 partizanov.

O oborožitvi obstajajo natančni podatki samo za Zidanškov, Dolomitski in deloma 5. bataljon Notranjskega odreda. Tretji bataljon Miloša Zidanška je bil ob koncu junija 1942 oborožen 86-odstotno, 4. ali Dolomitski pa 63-odstotno, 5. bataljon pa na začetku junija 1942 kar 90-odstotno. Na podlagi pričevanj je mogoče utemeljeno sklepati, da je bil podobno kakor Zidanškov oborožen tudi 1. bataljon Ljuba Šercerja, medtem ko je bila v 2. ali Kočevskem bataljonu Notranjskega odreda oborožena komaj dobra tretjina partizanov.

Končno velja zapisati, da je bil prvi Notranjski odred tudi zelo bojevit. To bi bilo mogoče dokazati z natančnim popisom bojev, ki so prvemu Notranjskemu odredu v obdobju borih dveh in pol mesecev navrgli štiri težke mitraljeze, tri minomete, sedem puškomitraljezov in najmanj sto pušk. Ne nazadnje je to trditev mogoče dokazati tudi s številom narodnih herojev, ki so izšli iz prvega Notranjskega odreda. Ti narodni heroji so: Franc Avbelj-Lojko, Drago Benčič-Brkin, Andrej Cetinski-Lev, Vladimir Dolničar-Rudi, Adreana Družina-Olga, Drago Flis-Strela, Janez Hribar-Tone Pogačnik, Rudolf Hribernik-Svarun, Jože Klanjšek-Vasja Ižanc, Stanko Kovač-Slavko Smeli, Danila Kumar-Andreja, Karlo Maslo-Matevž, Lado Mavsar-Ronko, Vlado Miklavc, Cveto Močnik-Florjan Notranjc, Ivan Obreza-Johan, Jože Ožbolt, Rado Pehaček-Rado Smolar, Bojan Polak-Stjenka Knap, Alojz Popek-Vandek, Zorka Regancin-Ruška, Stanko Semič-Daki Španec, Vinko Simončič-Gašper, Ivan Slavec-Jokelj, Ivan Turšič-Iztok in Tone Vidmar-Luka Suhodolc, skupaj torej kar 26.[28]

Na Slovenskem ni enote, ne odreda ne brigade, ki bi se lahko pohvalila s tolikšnim številom imenovanih narodnih junakov, da o neimenovanih, kakršni so bili: komandant 5. bataljona Anton Nemec-Srečko, ostrostrelca Viktor Kraševec in Dušan Zorc-Martin Černe, puškomitraljezca in komandirja Ludvik Praznik-Suljo in Tone Cindrič, komandir Jože Kamnikar-Arti in politični komisar Tone Šraj-Aljoša, ne izgubljamo besed. O njih pripovedujejo legende.

DRUGI NOTRANJSKI ODRED

Drugi Notranjski odred je obstajal od 6. oktobra do 20. decembra 1942. Imel je precej manjše operacijsko območje od prejšnjega. Na severozahodu je iz njegove pristojnosti odpadlo ozemlje onstran železniške proge Ljubljana–Trst, ki ga je že od julija 1942 pokrival Dolomitski odred, na zahodu pa ozemlje onstran rapalske meje na odseku med Rakekom in Milanovim vrhom, ki je oktobra 1942 prišlo v okvir operacijskega območja novega Soškega odreda.

Ta Notranjski odred je imel tri partizanske in en posebni bataljon, ki pa so bili številčno in tudi oborožitveno znatno šibkejši od tistih v prvem Notranjskem odredu. Izoblikoval se je iz treh čet nekdanjega 1. bataljona Ljuba Šercerja in 1. čete prejšnjega 2. bataljona Krimskega odreda ter iz ostankov Loškega odreda in 2. bataljona Kočevskega odreda.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet obnovljeni Notranjski odred prvič omenja 16. septembra 1942 v odredbi za ustanovitev Šercerjeve brigade. Z njo je za komandanta odreda določilo Janeza Hribarja-Toneta Pogačnika in za političnega komisarja Poldeta Mačka-Boruta Zadvorca, vendar je to povelje ostalo samo na papirju. Namreč ko sta 6. oktobra prišla na Mokrc Ivan Maček-Matija, politični komisar, in dr. Aleš Bebler-Primož, namestnik komandanta glavnega poveljstva,* sta za političnega komisarja Šercerjeve brigade imenovala Janeza Hribarja-Toneta Pogačnika, zato sta morala namesto njega izbrati drugo osebo. Ob tisti priložnosti sta imenovala ves štab Notranjskega odreda, in sicer: za komandanta Evgenija Ravniharja-Gregorja Rakovca, za političnega komisarja Poldeta Mačka-Boruta Zadvorca, za namestnika komisarja Matevža Haceta-Matevža Plehana, za obveščevalca Juleta Sočana-Tomaža Skalo in za intendanta Romana Goloba-Štefana Jereba. Ta štab je tudi obveljal, vendar z izjemo Poldeta Mačka-Boruta Zadvorca. Na predlog Franceta Popita-Jokla Petrova je bila namesto njega za političnega komisarja Notranjskega odreda imenovan Stane Dobovičnik-Stane Krt, ki je takoj prevzel svoje posle.[29]

Prvi bataljon drugega Notranjskega odreda se je oblikoval obenem s prvima dvema bataljonoma Šercerjeve brigade, se pravi 6. oktobra 1942. Njegove čete so izvirale iz nekdanjega 1. bataljona Ljuba Šercerja Krimskega odreda, ki pa se ni več imenoval po tem slovitem narodnem junaku, saj se je odtlej tako imenovala pravkar ustanovljena brigada. Komandant 1. bataljona drugega Notranjskega odreda od 6. oktobra do

* Ivan Maček-Jernej Posavec (Matija) je bil 1. oktobra imenovan za novega komandanta Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, tega pa ob prihodu na Mokrc še ni vedel, zato je nastopal v vlogi političnega komisarja. Podobno velja za dr. Aleša Beblerja-Primoža Tratnika in njegove pristojnosti, kajti 1. oktobra 1942 je bil namesto njega za namestnika komandanta glavnega poveljstva imenovan Jaka Avšič-Branko Hrast (Zbornik VI/4, dok. 49 na str. 161 in 162).

20. decembra 1942 je bil Jože Merlak-Milan Pišler, politični komisar pa Janez Japelj-Lovrenc Kajžar.

Ta bataljon je imel tri čete. O kraju bivanja in poveljniški sestavi čet je mogoče zapisati naslednje: 1. četa je taborila pri studencu med Ustjem in Gorenjim Igom, do sredine novembra sta ji poveljevala komandir Anton Popek-Maks in politični komisar Stanko Petelin-Vojko, po njunem odhodu v 2. bataljon je postal komandir neki Janko, politični komisar pa Janez Zalar-Tavčar; 2. četa se je zadrževala v gozdovih med Kamnikom pod Krimom in Borovnico, ves čas pa sta ji poveljevala komandir Matija Smuk-Mato in politični komisar Jože Molek-Puntar; 3. četa je taborila med Planinico in Lopato, njen komandir je bil ves čas Jakob Rihar-Jaka, politični komisar sprva Matija Škraba-Brus, ki je kmalu zbolel in odšel na terensko politično delo, za njim pa je politična komisarka postala predvojna komunistka Marija Draksler-Marjana. Ker se je pri tej četi zadrževal tudi bataljonski štab, je Marija Draksler-Marjana opravljala obenem še posle sekretarja bataljonskega biroja KPS. O oborožitvi in številu partizanov je znano le to, da so bile čete precej šibkejše od čet v 1. bataljonu Ljuba Šercerja spomladi in poleti 1942.

Čete so si takrat predvsem pripravljale hrano, skladišča in taborišča za zimo. V njih je prevladovalo mnenje, da so napadi na sovražnikove postojanke ali kolone stvar udarne brigade, češ da odredu primanjkuje ustreznega orožja. Le tu in tam so opravile kakšno manjšo sabotažno ali zastraševalno akcijo. Nasprotno pa so bili Italijani in belogardisti precej prizadevni. Pogosto so zahajali v gozdove, hajkali po njih in iskali taborišča. Nekaj so jih tudi našli, vendar so se čete vsakič pravočasno umaknile ali pa napad po daljšem boju zavrnile. Toda naposled se jim je 3. decembra le posrečilo, da so ranili enega partizana in našli njegovo puško, partizanko Marijo Štrekelj-Fatimo pa so ujeli. S tem so se deloma maščevali za napad iz zasede, ki jim jo je 21. novembra 1942 nad Anzelcem v Podkraju spretno nastavila 3. četa pod poveljstvom Jakoba Riharja-Jaka. Med sovražnikovimi vojaki je bilo pet mrtvih in sedem ranjenih, partizani pa niso imeli nobenih izgub.

Ob ukinitvi drugega Notranjskega odreda 20. decembra 1942 je ta bataljon v celoti pripadel v sestavo Šercerjeve brigade.[30]

Stane Dobovičnik-Krt, politični komisar drugega Notranjskega odreda

Drugi bataljon se je oblikoval postopoma. Na dan 6. oktobra 1942 je prišla v njegovo sestavo le 1. četa (Ronkova) prejšnjega 2. bataljona Krimskega odreda, ki je zelo dobro prestala tretjo A fazo velike italijanske ofenzive. Po preboju z Velike na Malo goro je 2. avgusta štela še 64 partizanov z dvema puškomitraljezoma. To število pa se je obdržalo tudi po vrnitvi na Travno goro vsaj do začetka novembra 1942, ko se ji je pridružilo še nekaj razhajkancev. Nadaljnji dve četi sta nastali pod Snežnikom blizu Otrobovca iz tistih partizanov (domačinov iz Loške doline in Loškega potoka), ki so bili okoli 20. oktobra 1942 izločeni iz Loškega odreda, tik pred njegovim pohodom prek nekdanje rapalske meje proti Vipavski dolini, ko se je preimenoval v Soški odred. Kot izvemo iz poročila Franca Popita-Jokla Petrova, je šlo za »70 prebranih ljudi s komaj enim puškomitraljezom«. Razdelili so jih v dve četi. Ker je bila 1. četa številčno skoraj dvakrat močnejša nasproti 2. ali 3. četi, so jo konec novembra razdelili ter tako osnovali še 4. četo, tako da je imel 2. bataljon drugega Notranjskega odreda od ustanovitve do konca novembra tri, odtlej do 20. decembra 1942 pa štiri čete.[31]

Vztrajna in dolgotrajna raziskava je naposled pripeljala do skoraj popolne ugotovitve poveljniške sestave naštetih čet.

Komandir 1. čete od 6. oktobra do konca novembra 1942 je bil Alojz Alič-Lesnika, od konca novembra do 2. januarja 1943 pa Viktor Kraševec. Politični komisar te čete do 3. oktobra je bil predvojni komunist Vinko Knol-Aleš, odtlej do 2. januarja 1943 pa Milan Paternost-Vojte. Četa je taborila pri Adamovem lazu pod Ostrim vrhom na Travni gori, opravila pa je le nekaj manjših akcij.

Komandir 2. čete od nastanka do konca novembra 1942 je bil ostrostrelec Viktor Kraševec, za kasnejšega ne vemo, politični komisar te čete pa je bil vse do 20. decembra 1942 Babnopoljec Jože Janež-Belizar.

Komandir 3. čete od nastanka pa vse do 2. januarja 1943 je bil Rafael Martinčič, prvi politični komisar ni znan, od začetka novembra 1942 do 2. januarja 1943 pa je bil Stanko Petelin-Vojko. Druga in tretja četa sta taborili blizu studenca Otrobovec pod Snežnikom. Opravili sta nekaj zasežb, da bi si zagotovili dovolj hrane za čez zimo, varovali sta civilno taborišče, partizansko bolnišnico in politične delavce, 2. novembra 1942 pa sta napadli

Janez Japelj-Lovrenc Kajžar, politični komisar 1. bataljona drugega Notranjskega odreda

Jože Merlak-Milan Pišler, komandant 1. bataljona drugega Notranjskega odreda

Italijane v Cerovljaku, ki so ščitili voznike za odvoz drv, ter jim prizadejali sedem mrtvih in ranjenih.

Vse tri čete so 17. novembra 1942 napadle belogardistično vaško stražo v Malem Logu pri Loškem potoku, vas zavzele in se v njej zadržale čez dan od sedmih do šestnajstih. Belogardisti so zbežali k Italijanom v Loški potok, dva sta na begu padla, tretjega pa so partizani prijeli, zaslišali in ustrelili. Pri tem so zaplenili sedem pušk.

Komandir 4. čete od njene ustanovitve do 20. decembra 1942 je bil Alojz Alič-Lesnika, politični komisar pa hkrati Janez Mohar-Harašo. Tudi ta četa je skupaj s 1. četo taborila pri Adamovem lazu pod Ostrim vrhom na Travni gori.

Štab bataljona je bil razdeljen, pol ga je bilo pri 1. četi na Travni gori in pol pri 2. in 3. pod Snežnikom. Komandant 2. bataljona drugega Notranjskega odreda ves čas njegovega obstoja je bil Lado Mavsar-Ronko, bataljonski politični komisar sprva Jože Kopitar-Gregor Oven, od sredine novembra do 20. decembra 1942 pa Franc Sterle-Nino, medtem ko je bil Jože Kopitar-Gregor Oven odtlej dalje njegov namestnik. Prvi bataljonski intendant Karel Mikulič-Korel je bil obenem tudi sekretar biroja KPS, ko pa je sredi novembra odšel na terensko politično delo, je novi intendant 2. bataljona postal Anton Popek-Maks, prejšnji komandir 1. čete 1. bataljona drugega Notranjskega odreda. Bataljonski sekretar ZKM (SKOJ) je bil Mirko Gorše-Iztok.

Ohranila se je listina, ki pove, da je bilo dne 2. decembra 1942 v 2. (Ronkovem) bataljonu drugega Notranjskega odreda vsega 26 članov KPS, 13 kandidatov in najmanj 35 članov ZKM, in to: v 1. četi šest članov KPS, trije kandidati in šest članov ZKM, od tega ena tovarišica; v 4. četi pet članov KPS, od tega dve ženski, dva kandidata in šest članov ZKM; v 2. in 3. četi pod Snežnikom pa skupaj 12 članov KPS, dva kandidata in 13 članov ZKM, od tega šest v drugi in sedem v tretji četi; v bataljonskem štabu so bili trije člani KPS in pet kandidatov. Natančno število partizanov in oborožitve v bataljonu ni znano. V primerjavi z drugimi je bil po pričevanjih zelo močan. Štel je 160 partizanov. Po podatku iz nekega poročila, ki je nastalo 25. januarja 1943, je ta bataljon (Ronkov) kot 4. bataljon Tomšičeve brigade, kamor je spadal od 20. decembra 1942 do 23. januarja 1943, štel 140 partizanov, toda 23. januarja 1943 je bil izločen iz njene sestave. Takrat je odšel v Polhograjske Dolomite, kjer je bil kot tretji vključen v sestavo Dolomitskega odreda.[32]

Tretji bataljon drugega Notranjskega odreda je nastal iz 2. in 3. čete 2. bataljona Kočevskega odreda (enaki številki kot v 2. ali Kočevskem bataljonu prvega Notranjskega odreda), bili pa sta znatno oslabljeni. Kot je ugotovil France Popit-Jokl Petrov sredi novembra 1942, je bilo v teh dveh četah samo 53 partizanov brez enega samega puškomitraljeza, nekaj pa celo brez pušk. Poleg tega se je v okolici skrivalo še 32 partizanov, ki so do avgusta 1942 pripadali 2. bataljonu Kočevskega odreda. Politični delavci in bataljonski štab so jih pozvali, naj se takoj priključijo 3. bataljonu drugega Notranjskega odreda, ni pa podatka, koliko jih je res potem prišlo v bataljon. Pač pa vemo, da je 3. bataljon po zaslugi odrednega štaba konec novembra 1942 vendarle prišel do enega italijanskega puškomitraljeza, ki so ga partizani skrili spomladi v Loškem potoku. To pa ni dosti pomagalo, saj bataljon tudi poslej ni napadal Italijanov, pač pa je opravljal pomembno politično poslanstvo med zdesetkanim in izropanim prebivalstvom.

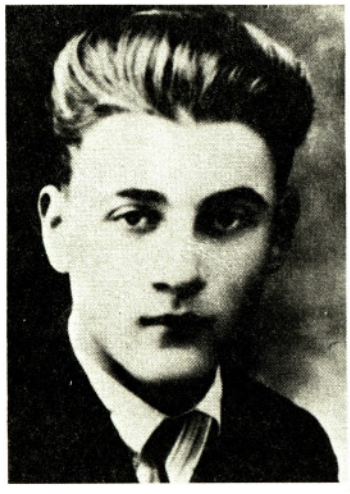

Lado Mavsar-Ronko, komandant 2. bataljona drugega Notranjskega odreda

Komandant 3. bataljona drugega Notranjskega odreda je bil ves čas Franc Bombač-Zorko, politični komisar Anton Kranjc-Mirko, bataljonski obveščevalec pa Alojz Rauh-Potemkin.

Ta štab se je največ zadrževal pri 1. četi, ki je taborila na Krempi. Komandir 1. čete je bil nekdanji kočevski rudar Franc Kum-Boter, njen politični komisar pa je bil Jože Kodelič-Jure. O 2. četi 3. bataljona drugega Notranjskega odreda je znano le to, da se je zadrževala v okolici Fedrenga in Lapinj. Njen komandir je bil menda nekdanji orožnik Matija Pantar iz Ograje pri Moravi, o političnem komisarju pa ni ne podatkov ne domnev.

Ob ukinitvi drugega Notranjskega odreda je ta bataljon ves prišel v sestavo Šercerjeve brigade. Odhodu se je izognil samo bataljonski politični komisar Anton Kranjc-Mirko.[33]

Za 4. bataljon drugega Notranjskega odreda so šteli civilno taborišče, ki so ga imenovali Slivniški bataljon, zapisan pa je tudi z imenom Poliški bataljon. Nastal je 3. septembra 1942, ko se je moralo v gozdove k partizanom umakniti devetnajst družin z otroki vred, skupaj 55 do 60 ljudi. Partizansko vodstvo jih je nameravalo najprej odpeljati na osvobojeno ozemlje v Liko, toda okoli Drežnice je prav tedaj divjala velika italijanska

ofenziva, zato so se ustavili v civilnem taborišču Goranov pod Sokolskimi stenami nad Gerovim. Proti koncu septembra 1942 se je Slivniški bataljon premaknil v Smrekovo drago, v začetku novembra pa so se družine z otroki, organizirane v bataljon, nastanile v Šimenovih dolinah, kjer so partizani zgradili veliko barako in več kolib, pripravili pa so tudi precejšnje zaloge krompirja, žita in mesa za zimo.

Vodstvo taborišča (Slivniškega bataljona) so sestavljali: komandant Jakob Baraga-Ješo, prvi politični komisar do oktobra 1942 je bil Feliks Razdrih-Stanko, za njim Rafael Kovačič-Žagar, komandir Franc Plos-Lado, ki pa je kaj kmalu odšel k političnim delavcem, intendant Viktor Kočevar in kuharica Nežka Bavec. V bataljonu je teklo kakovostno politično delo, zelo dejavni pa sta bili tudi celica KPS, ki je štela devet članov, aktiv ZKM, ki je štel šest članov, in pionirska četa, v katerih je bilo 22 pionirjev.

Po poročilu z dne 6. decembra 1942 je bilo v taborišču 97 ljudi, od tega za delo sposobnih 23, otrok mlajših od štirinajstih let 37, več kot petdeset let starih sedem, žena z otroki 10, od tega dve z dojenčkoma, in 20 oboroženih partizanov, ki so hodili na stražo, v patrulje in zasede, nosili hrano ter pripravljali zaloge za zimo.[34]

Širše varstvo partizanskim družinam z otroki sta dajali 2. in 3. četa 2. (Ronkovega) bataljona drugega Notranjskega odreda. Ko sta ti četi 18. decembra 1942 odrinili proti Mokrcu in Rutam, kjer se je Ronkov bataljon preimenoval v 4. bataljon Tomšičeve brigade, so pudobski belogardisti 19. decembra 1942 z italijansko pomočjo takoj napadli. Ustrelili so hudo bolnega Antona Avsca iz Vrhnike pri Ložu, njegovo ženo Frančiško s hčerkama Vando, Marijo in dojenčkom Nikom ujeli, taborišče požgali in zaloge razdejali. Med potjo k Šimenovim dolinam so na Županovem lazu ujeli pastirja Milana Matka-Melhiorja in pionirja Jožeta Masla. Melhiorja so v Starem trgu ustrelili, ujeti pionir Jože Maslo pa jim je spomladi 1943 pobegnil iz Ljubljane.

Slivniški bataljon je obstajal do 14. maja 1943, ko je bil razpuščen v Beli krajini, vendar po 20. decembru 1942 ni bil več podrejen štabu Notranjskega odreda, ampak je deloval samostojno. Po napadu belogardistov si je uredil novo taborišče v Jarmovcih. Na spomlad, 4. aprila 1943, je dobil tudi novega političnega komisarja, ki je bil Franc Levec-Bogo. Ob koncu zime so padle nove žrtve. Belogardisti so najprej na Babni polici 10. februarja ujeli partizane Antona Mlakarja-Zdravka iz Viševka in Antona Lundra z Bločic, ki so ju po hudem mučenju ustrelili za pokopališčem v Podcerkvi, ter Zdenka Ogrinca iz Grahovega, ki so ga ustrelili v Cerknici, in Sreča Intiharja-Tedija z Rakeka, ki so mu Italijani zaradi mladoletnosti prizanesli, 11. aprila 1943, pa so iz zasede na Cinkovcu smrtno zadeli še Antona Mlakarja z Babne police in Ivana Petriča-Boža iz Markovca, hudo ranili pa Alojza Matevžiča iz Vrhnike, ki pa je padel pozneje v Šercerjevi brigadi na Dolenjskem. Tako je imel Slivniški bataljon skupaj z Marijo Prijatelj, starejšo, Angelo in Marijo Prijatelj, mlajšo, ki so jih morali pokončati zato, ker so grozile, da se bodo šle vdat Italijanom, kar 10 mrtvih, šest ujetih in enega ranjenega.[35]

V drugi Notranjski odred sta spadali tudi dve partizanski bolnišnici, tretjo pa so šele gradili. Prva bolnišnica je bila v slikoviti soteski Iške in jo poznamo pod kamuflažnim imenom Krvavice. Skrita je bila pod previsnimi skalami ob potočku, ki izvira pri Ustju, sprejela pa je lahko do 80 pacientov. Vodil jo je izkušeni vojaški bolničar France Berce, ki so ga ranjenci upravičeno klicali za partizanskega dohtarja. Druga partizanska bolnišnica je bila pod Snežnikom, ki pa se je štirikrat selila. Najprej je taborila na Prezidanskem Berinščku, nato v Šimenovih dolinah, od tam se je preselila k Šoškovi lokvici, nazadnje pa je bila na Požarju. To bolnišnico je ustanovil in vodil zdravnik dr. Aleksander Gala-doktor Peter.

V krimskih gozdovih je skupina partizanov iz 1. bataljona drugega Notranjskega odreda gradila še eno skrivno partizansko bolnišnico, o kateri pa ne vemo nobenih potankosti.[36]

Drugi Notranjski odred je bil razpuščen po zaslugi načelnika vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije Arsa Jovanoviča in njegovih prenagljenih ureditvenih ukrepov, katerih namen je bil prve štiri slovenske brigade številčno in oborožitveno okrepiti ter v njih ustanoviti tudi četrte bataljone. Iz 2. (Ronkovega) bataljona so 20. decembra 1942 v Rutah osnovali 4. bataljon Tomšičeve brigade, iz 1. in 3. bataljona drugega Notranjskega odreda pa bi morali ustanoviti 4. bataljon Šercerjeve brigade, vendar ni nič znanega o tem, če so to zares storili.[37]

Franc Bombač-Zorko, komandant 3. bataljona drugega Notranjskega odreda

Anton Kranjc-Mirko, politični komisar 3. bataljona drugega Notranjskega odreda

TRETJI NOTRANJSKI ODRED

Slovensko partizansko vodstvo v Polhograjskih Dolomitih se z razpustitvijo drugega Notranjskega odreda ni strinjalo. Menilo je, da je Arso Jovanović prekoračil svoja pooblastila. Toda znašlo se je pred izvršenim dejstvom. Ko je za ukinitev izvedelo, odreda že ni bilo več, dotedanji njegov politični komisar Stane Dobovičnik-Krt pa je že prevzel posle namestnika političnega komisarja v Šercerjevi brigadi. In če bi zahtevalo vrnitev partizanske ureditve v prejšnje stanje, bi naredilo le zmedo, škoda pa bi bila še večja. Zato je razdelitev slovenske partizanske vojske na operativne cone sprejelo, glede Notranjskega odreda pa sklenilo, naj se obnovi v zmanjšani sestavi samo dveh čet. To je storilo 26. decembra 1942, ko ga je podredilo štabu 2. ali Notranjske operativne cone in imenovalo njegov štab. Za komandanta obnovljenega Notranjskega odreda je imenovalo spet Evgenija Ravniharja-Gregorja Rakovca, za političnega komisarja Matevža Haceta-Matevža Plehana, za njegovega namestnika pa Ivana Jakiča-Jožeta Jerina. Prva dva sta svoji dolžnosti prevzela brž, ko sta za imenovanje izvedela, Ivan Jakič-Jože Jerin pa nikoli, ker je hudo bolehal. Namesto njega je Hacetov namestnik postal Zvone Slak-Tilen.[38]

Notranjski odred se je obnovil na Mokrcu 6. januarja 1943, pretežno iz partizanov, ki jih je izločila Šercerjeva brigada. Imel je dve četi, ki sta skupaj šteli 60 partizanov. Vendar so bili vsi partizani oboroženi, v vsaki četi pa so imeli tudi po dva puškomitraljeza. Komandir 1. čete je postal Matija Smuk-Mato, ki ga je v februarju 1943 zamenjal Karel Kumše-Tomaž, politični komisar pa je bil Stanko Petelin-Vojko. Komandir 2. čete je bil ves čas Rafael Martinčič, politični komisar pa Miro Vesel-Iztok. Tačas je bilo v odredu 12 članov KPS in 14 kandidatov, ZKM pa še niso imeli organizirane v aktive.

Ker je bil tretji Notranjski odred številčno šibak, je bilo predvideno, naj bi se njegovi četi čim pogosteje premikali, tako da bi bojno delovali zdaj na Mokrcu, Krimu ali Ljubljanskem vrhu, zdaj pa okoli Travne gore ali pod Snežnikom. Tako naj bi sovražnik dobil občutek, da so partizanske enote povsod, čeprav tam ne bi bilo udarnih brigad. S temi podatki je opisano tudi operacijsko območje tretjega Notranjskega odreda, ki se je v primerjavi s prejšnjim precej skrčilo in zožilo, saj se je njegovo delovanje omejilo v glavnem na ozemeljski pas med Iško in železniško progo med Verdom in Rakekom na severu ter med Travno goro in nekdanjo rapalsko mejo od Rakovega Škocjana do Milanovega vrha. To pa ni čudno, zakaj poglavitna naloga tretjega Notranjskega odreda je bila: sprejem, prehranitev, zavarovanje in oboroženo spremstvo do prvih štirih slovenskih brigad, ki jih je moral zagotoviti napovedanim pošiljkam partizanskih prostovoljcev s Primorskega in Gorenjskega.

Takoj po ustanovitvi sta četi odšli v krimske gozdove. Toda zapadel je globok sneg. Prva četa se je utaborila v dolinici nad Tomišljem in si tam naredila zemljanke. Ker pa je pritisnil tudi hud mraz, je poveljstvo 2. Notranjske operativne cone ukazalo, naj se četi premakneta v osnovno šolo na Golo. Toda prišli sta z dežja pod kap, kajti v zgradbi se ni dalo kuriti, ker ni bilo drv, vrhu tega pa so jih Italijani prav brž zavohali ter jih 18. januarja 1943 obstreljevali s topovi. Zato sta se četi vrnili k Lopati (kota 809) v krimske gozdove, kjer sta si uredili novo taborišče in kjer je bilo mogoče kuriti.[39]

Evgenij Ravnihar-Gregor Rakovec, komandant drugega in tretjega Notranjskega odreda

V januarju in februarju 1943 sta četi opravili več manjših akcij. Tako je 28. januarja 1. četa napadla vojake 2. čete 52. pehotnega polka alpskih lovcev, dva vojaka in enega podčastnika ubila, dva druga vojaka pa ranila, 2. četa pa je 10. februarja 1943 pregnala Italijane ob progi ter zaplenila tri puške. Novo zasedo je 12. februarja pripravila 1. četa pri Tomišlju. Vanjo so zašli belogardisti, ki so imeli sedem mrtvih, med katerimi je bil namestnik komandanta postojanke na Igu, komandant le-te pa je bil ranjen.

Med obsežno hajko, ki so jo okoli Krvave peči, Sv. Vida (Žilc) in Rakitne zastavili Italijani, so 22. februarja prišli na svoj račun tudi belogardisti. Izsledili so taborišče 2. čete pod vrhom Lopate (kota 809), pri kateri se je tedaj mudila 1. četa 1. bataljona Šercerjeve brigade, in presenetili stražarja Ludvika Šumrado z Babne police, nanj vrgli ročno bombo in ga nato še ustrelili v glavo. Drugega uspeha pa niso dosegli, kajti četi sta hitro zasedli greben nad taboriščem in od tam sovražnikom preprečevali dostop vanj. Po tem dogodku je 2. četa (Rafaelova) zapustila krimske gozdove. Skozi Iško se je najprej izmuznila na Travno goro, od tam pa je odšla k Mrliču pod Snežnikom, kjer je nato taborila od 27. februarja do 4. aprila 1943. Še pred tem se je premaknila 1. četa, in sicer od Planince na Ljubljanski vrh. Poslej je taborila večinoma v gozdu pri Padežu.[40]

Teh premikov pa ni povzročila italijanska hajka, temveč so bili v zvezi z novo in nekoliko nenavadno nalogo, ki pa je bila za krepitev slovenske partizanske vojske prvenstvenega pomena. O njenem pomenu priča med drugim tudi dejstvo, da sta 1. in 2. četa tretjega Notranjskega odreda za izvršitev te naloge dobili v pomoč 1. četo 1. bataljona Šercerjeve brigade.[41] Namreč šlo je za novince-prostovoljce, ki so začeli v velikih trumah prihajati s Primorskega, deloma pa tudi z Gorenjskega. Te novince, ki so bili brez orožja, skrajno utrujeni in sestradani, je bilo treba lepo sprejeti, nahraniti in jih zavarovati pred belogardisti in Italijani, nato pa jim dati oboroženo spremstvo do prvih štirih brigad. Pošiljke, imenovane transporti, so si vrstile takole:

Prva skupina primorskih prostovoljcev je prestopila nekdanjo rapalsko mejo 19. februarja 1943 pri Grčarevcu. Štela je najmanj 164 novincev. Kolono je do Iške varovala 1. četa 1. bataljona Dolomitskega odreda pod poveljstvom Rudolfa Hribernika-Svaruna. Te novince je čez Travno goro pospremila na Dolenjsko 1. četa Notranjskega odreda pod poveljstvom Karla Kumšeta-Tomaža.

Druga skupina, ki so jo sestavljali novinci z Vipavskega, Pivškega in okolice Senožeč, je odšla iz taborišča Pivške čete mimo Prestranka. K civilnem taborišču v Jarmovce pri Otrobovcu je prišla 26. februarja 1943. Od tod dalje skozi Jelenov žleb* in čez Veliko goro pa vse do Podturna jih je spremljala Zgornjevipavska četa. Z njimi je 3. marca 1943 dospela v Muho vas in nato čez tri dni v Podturn. Ti novinci so se brigadam priključili 14. marca v Dobrniču. Takrat jih je bilo še 107.

Po tretjo skupino 200 novincev k Črnemu vrhu nad Idrijo je šla 3. četa 1. bataljona Dolomitskega odreda. Komandir te čete je bil Ivan Polak-Iskra, komisar pa Janez Zalar-Tavčar. Vodila sta jih mimo Žibrš, nato južno od Logatca in blizu Planine čez progo na Padež. V vas Župeno so prišli 1. marca 1943. Od tam so zavili v Iško in na Mačkovec, potem pa čez Lužarje in Goro na Travno in Veliko goro, kjer se je eden izmed novincev obstrelil s samokresom. Morali so ga spraviti v partizansko bolnišnico pod Snežnikom, kamor ga je spremil Janez Mihelčič-Majdar.

Po četrto skupino je šlo 23 izbranih partizanov 1. čete 1. bataljona Dolomitskega odreda. V tej skupini je bilo 70 do 80 novincev. Nekdanjo mejo so prestopili 11. marca 1943 spet blizu Grčarevca, od tam pa so se zatekli v zavetje Ljubljanskega vrha. Do 15. marca so dospeli k Malemu Logu pri Loškem potoku oziroma na Travno goro.[42]

Peta skupina, ki je štela 100 novincev, je prispela pod Snežnik k Mrliču v novo taborišče 2. čete Notranjskega podreda 15. marca. Med potjo je doživela italijanski napad, pri tem se je razbežalo 30 novincev, tako da jih je komandir Rafael Martinčič prevzel samo 70. Ta četa, pri kateri se je zadrževal tudi odredni politični komisar Matevž Hace-Matevž Plehan, je novince spremila skozi »rajon Mozelj« in Nemško Loko vse do Mavrlena, nato pa v Stare žage.

Šesta skupina primorskih partizanov, število teh ni znano, je prispela k Mrliču 19. marca.

Sedmo skupino, v kateri je bilo več kakor sto Primorcev (Italijani so 28. marca 1943 poročali, da so jih našteli 153), večinoma z Vipavskega, je 29. marca pripeljala v Podpresko 1. četa 1. bataljona Šercerjeve brigade.

Osma skupina je naredila najdaljšo pot in je bila od vseh najštevilnejša. V njej so bili Brici, Tolminci, Cerkljani ter Idrijci in Vipavci, pa celo en Beneški Slovenec, štela pa je 400 ljudi. V taborišče k Mrliču je prispela 2. aprila 1943. Od tam je k belogardistom v Pudob pri Ložu pobegnila Pavla Zazula, učiteljica iz Idrije, italijanska vrinjenka. Izdajalskim belim vojakom je povedala, da na prehod nekdanje meje in proge pri Ravbarkomandi čakata še dve skupini po 100 novincev.[43]

Zaradi te izdaje je 2. četa Notranjskega odreda 4. aprila svoje taborišče premaknila na Telebačnik nad Babno polje. Tam je bila 5. aprila 1943 z delitvijo druge ustanovljena tudi 3. četa Notranjskega odreda (tretjega). Za komandirja te čete je bil imenovan Ciril Debeljak-Slavc, za političnega komisarja pa Franc Lesica-Grča. Obe četi skupaj sta šteli 58 partizanov in sta imeli štiri puškomitraljeze. K ustanovitvi so pripomogli predvsem partizani iz Babnega polja in Loškega potoka, ki so bili razbiti med hajkami v Polhograjskih Dolomitih 19. in 22. marca 1943, nakar so se pretolkli v skrivna gozdna zavetišča blizu rodnih vasi, kjer so jih našle Tinetove* patrulje, bili pa so tudi štirje novinci. Tri, ki sta jih izbrala z Matevžem Hacetom, je Rafael Martinčič oborožil izmed prišlekov z druge strani

* V Jelenovem žlebu so te novince 28. februarja 1943 napadli Italijani in zaplenili 18 šotorskih kril, 43 odej, 34 nahrbtnikov, 34 jopičev in 20 parov čevljev (dr. Tone Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, od 221 do 223). Tedaj sta bila ranjena med drugim dva kuharja, izgubil pa se je Alojz Mesesnel iz Erzelja. Ko je iskal zvezo s partizani, so ga ujeli beli in ga ustrelili (Albert Stegovec-Milan po beležki z dne 27. maja 1983).

* Valentin Mlakar-Tine, Blažkov iz Babnega polja, namestnik komandirja 2. čete.

rapalske meje. Imel je namreč na zalogi tri francoske puške, zaplenjene belogardistom. Zlasti zadovoljen je bil, ker je dve izročil Idrijčanoma očetu in sinu, ki sta se oba pisala Anton Murovec in ki sta že v elektrarni na Marofu pripomogla k odmevni partizanski zmagi.[44]

Deveta skupina je štela 150 novincev in je 12. aprila 1943 prišla k Otrobovcu. Zadnja skupina, ki je štela samo 40 ljudi (najbrž ostanek katere od napadenih in razbitih pošiljk), pa je prispela k Otrobovcu dva dni pozneje, torej so se pošiljke primorskih prostovoljcev končale 14. aprila 1943, zakaj po tem datumu ni v dnevniku Franca Levca-Boga nobene zaznambe več o novincih s Primorskega.[45]

Če seštejemo samo znane številke, spoznamo, da je šlo skozi četna taborišča tretjega Notranjskega odreda v desetih skupinah kar 1314 prostovoljcev s Primorskega.*

K omenjeni številki je treba prišteti še najmanj 260 novincev z Gorenjskega, ki so potovali prek Notranjske v štirih pošiljkah. Najprej je prišlo 9. marca 1943 na Padež 50 novincev. Precej več Gorenjcev – bilo jih je 93 – je prišlo v Cankarjevo in Tomšičevo brigado 24. marca, dva dni pred veliko zmago v Jelenovem žlebu. Tudi podatek o novi skupini prostovoljcev z Gorenjskega izhaja iz Borštnarjevega dnevnika, vendar je datiran šele 4. maja, ko je v Cankarjevo brigado prišlo 42 Gorenjcev. Za naslednjo skupino Gorenjcev – kakšnih 75 partizanov – vemo iz Ileničevih spominov. Razmejitveno črto so prestopili 23. aprila, železnico med Verdom in Logatcem 25. aprila, nato so prek Menišije in Pokojišča odšli 2. maja v Iško, 7. maja 1943 pa so prispeli v Jurčetov bataljon na Rigelj. Nadaljnjih skupin prostovoljcev z Gorenjskega ni več sprejemal, varoval in spremljal tretji Notranjski odred.[46]

Torej je šlo spomladi leta 1943 čez opustošeno in izropano Notranjsko najmanj 1314 prostovoljcev s Primorskega in najmanj 260 prostovoljcev z Gorenjskega. Koliko hrane je bilo treba za toliko ljudi, čeprav samo za nekaj dni, si lahko mislimo. Ponjo so morale čete tretjega Notranjskega odreda iti k belogardistom v utrjene postojanke, ker je drugje ni bilo. Iz tega je mogoče sklepati o veličini naloge, ki jo je uspešno opravil ta odred.

Od 30. marca do 4. maja 1943 se je na Notranjskem mudila Tomšičeva brigada. Z glavnino je bojno delovala okoli Mokrca in Krima, 3. bataljon pa je operiral v Loški dolini in na obrobju Bloške planote. Temu bataljonu sta se 10. aprila pridružili 2. in 3. četa Notranjskega odreda, 12. aprila 1943 pa sodelovali v zasedi na Tabrču pri Grahovem in v jurišu od Križne jame proti Pogači. Tedaj so imeli Italijani enega mrtvega, belogardisti pa še enega, vrhu tega pa so izgubili tudi en puškomitraljez. Četi Notranjskega odreda nista imeli nobenih izgub, kar velja tudi za čas italijanske hajke od 19. do 21. aprila 1943, ko so sovražniki doživeli nov hud poraz pri Jermendolu. Le 14. aprila 1943 je na Dolenjih Poljanah zaradi disciplinskega prekrška nesrečno končal Janez Mlakar-Muki z Rakeka. Tako je tretji Notranjski odred ves čas svojega obstoja imel samo dva mrtva.

Prva četa tretjega Notranjskega odreda je sodelovala s 1. in 2. bataljonom Tomšičeve brigade. Napadla ali spopadla se je večkrat, zares uspešen pa je bil samo napad iz zasede 2. maja 1943 pri mostu v Podpeči. Tedaj je bil zadet v glavo komandant belogardistične postojanke Debevc, ranjen pa tudi belogardist Pikec iz Brezovice.[47]

Medtem je v CK KP Slovenije ob koncu marca 1943 dozorela odločitev za okrepitev brigad z vključitvijo celih odredov. Dne 5. aprila 1943 je Izvršni odbor OF sprejel dopolnilni odlok o preosnovi slovenske partizanske vojske. Ta odlok je določal, naj se odredi ukinejo, njihovi borci in orožje pa vključijo v brigade, kar je izrecno veljalo za Notranjski in Dolomitski odred. S tem je osrednje slovensko partizansko vodstvo hotelo okrepiti udarne brigade in jim zvečati napadalni polet, menilo pa je tudi, da bo z brigadami laže nadzorovati ozemlje, kjer so se belogardisti in Italijani zasidrali z mnogimi utrjenimi postojankami. Ker pa je osrednje slovensko vodstvo še nasedlo vohunskemu zavajanju, da Italijani pripravljajo na Notranjsko strahotno ofenzivo, podobno tisti iz julija in avgusta 1942, so se morale od tu brž umakniti vse partizanske enote, med njimi tudi Slivniški bataljon.[48]

Druga in 3. četa Notranjskega odreda sta se spet pridružili Tomšičevi brigadi že za 1. maj, 6. maja 1943 pa odrinili skupaj z njo iz Zadolja pod Veliko goro proti Jasnici ter med Lipovcem in Koblarji prekoračili kočevsko progo. Čez Polom, Stari Log in Pugled je dolga kolona dosegla Vinsko cesto, ki pelje prek roških gozdov, ter po njej proti večeru 7. maja pripešačila v Podturn. Obe četi Notranjskega odreda sta se nastanili v vasi Kočevske

* Dr. Tone Ferenc v že omenjeni knjigi (od str. 220 do 263) navaja samo osem transportov ali skupin, število primorskih prostovoljcev, došlih v Ljubljansko pokrajino, pa ceni na kakih 890. Vzrok za razliko je predvsem dnevnik Franca Levca-Boga, ki ga dr. Ferenc ni poznal, pa tudi v tem, ker ni verjel, da je transport, ki je rapalsko mejo prestopil v noči na 2. april 1943, štel kar 400 ljudi.

Zvone Slak-Tilen, namestnik političnega komisarja tretjega Notranjskega odreda

Poljane, kjer sta en dan še preživeli kot celoviti enoti. Drugi dan po kopanju v Dolenjskih Toplicah, 8. maja 1943, je Matevž Hace-Matevž Plehan, politični komisar tretjega Notranjega odreda, pred zborom obeh čet povedal, da je Notranjski odred razpuščen in da bo vključen v Tomšičevo brigado kot 4. bataljon. Počakati je treba le še na 1. četo in komandanta Evgenija Ravniharja-Gregorja, nato bodo preosnovo takoj opravili. Ob tisti priložnosti je bilo iz 2. in 3. čete izločenih 17 prekaljenih partizanov od leta 1942 za VOS, ki so se vrnili na Notranjsko. Z nočjo se je začel pohod čez Krko do Dobrniča, kjer sta bili 9. maja 1943 četi razpuščeni, njuni borci pa razdeljeni v tri bataljone Tomšičeve brigade, in sicer največ v 1. bataljon.

Prva četa, ki sta ji poveljevala komandir Karel Kumše-Tomaž in politični komisar Stanko Petelin-Vojko, z njo sta hodila tudi odredni komandant Evgenij Ravnihar-Gregor Rakovec in namestnik političnega komisarja Zvone Slak-Tilen, je imela zamudo. Zamuda je nastala, ker je četa dobila nalogo, da mora zavarovati pohod Slivniškega bataljona od taborišča na Jarmovcu pod Snežnikom čez Travno goro in Kočevski Rog do Podturna. To enoto so namreč sestavljale partizanske družine z materami in otroki, ki so bili zelo telesno oslabljeni in pohodov nevajeni. Zaradi tega so morali biti pohodi krajši in počitki daljši, to pa je potovanje podaljšalo za tri dni. V Poljane pri Podturnu je 1. četa s svojimi varovanci prišla šele 10. maja 1943.[49]

Ker je brigada v dneh od 12. do 15. maja 1943 zašla v krožno italijansko hajko, je njen štab mogel novi 4. bataljon Tomšičeve ustanoviti šele 17. maja 1943 v Češnjicah pri Trebelnem. Ob tisti priložnosti je bil prejšnji komandant Notranjskega odreda Evgenij Ravnihar-Gregor Rakovec imenovan za komandanta, četni politični komisar Stanko Petelin-Vojko pa za namestnika političnega komisarja 4. bataljona Tomšičeve brigade. Komandir Karel Kumše-Tomaž je od tedaj dalje poveljeval izpopolnjeni 2. četi, Rafael Martinčič pa 3. četi 4. bataljona. Tudi namestnici političnih komisarjev čet Anica Mohar-Smilka in Julka Kovač-Tjaša sta to ostali naprej, le da je bila Smilka dodeljena v 3. četo 3. bataljona, Tjaša pa v 2. četo 4. bataljona. Najbolj je napredoval Matevž Hace-Matevž Plehan. Najprej je bil 9. maja imenovan za političnega komisarja 1. bataljona, 17. maja 1943 pa za namestnika političnega komisarja Tomšičeve brigade.[50]

Matevž Hace-Matevž Plehan, politični komisar tretjega Notranjskega odreda

ZADNJI NOTRANJSKI ODRED

V nasprotju s prvimi tremi Notranjskimi odredi, ki so obstajali le po nekaj mesecev in ki so jih sestavljali skoraj sami domačini, se je 4. ali zadnji Notranjski odred obdržal skoraj poldrugo leto, vse do osvoboditve. Ves čas je bil podrejen štabu 7. korpusa NOV in PO Jugoslavije, ki je skrbel za dopolnjevanje pa tudi za njegovo poveljniško sestavo.

Ustanovitev zadnjega Notranjskega odreda

Ustanovitev 4. ali zadnjega Notranjskega odreda je spodbudila predvsem neresnična vest, da nameravajo Nemci na tleh Ljubljanske pokrajine začeti novo ofenzivo, ki da bo še strašnejša od tiste v oktobru in novembru 1943. Zaradi te vesti je Glavni štab NOV in PO Slovenije računal celo z možnostjo, da bo treba glavnino slovenske partizanske vojske umakniti čez Kolpo na sosednje hrvaško ozemlje. Da pa v tem primeru Dolenjska, Bela krajina in Notranjska le ne bi ostale popolnoma brez partizanov, je sklenil ustanoviti tri odrede: Dolenjski, Belokranjski in Notranjski odred. Odredba o ustanovitvi je nastala 20. novembra 1943, določa pa, naj ima vsak odred po dva bataljona in šteje povprečno po 200 mož. Njihova oborožitev naj bo lahka, vendar z zadostnim številom avtomatskega orožja. Na svojem operacijskem območju naj bi odredi ostali tudi tedaj, če bi se morale osnovne enote (brigade) 7. korpusa umakniti s slovenskega ozemlja. V tem primeru bi bili podrejeni naravnost Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije. Ti odredi naj bi omogočili ureditev boljše obveščevalne službe in večjo gibljivost temeljnim enotam 7. korpusa NOV in POJ. Za operacijsko območje pa je Notranjski odred s to odredbo dobil okoliš Krima, Mokrca in Snežnika.[51]

Natančnejša odredba o tem, kako naj se ustanovi 4. Notranjski odred, se ni ohranila, toda iz drugih listin in pričevanj izhaja, da bi morali zanj 14. in 18. divizija prispevati vsaka po en dober bataljon. Vsa pooblastila za dogovore in za ustanovitveni nadzor je dobil Alojz Kolman-Marok, operativni oficir Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki se je 14. decembra 1943 v Dobrepoljski dolini sestal s štaboma obeh divizij. Že dan pozneje je 13. SNOB Loška na podlagi tega dogovora v Kolenča vasi pri Strugah za Notranjski odred izločila četo tridesetih partizanov, ki sta ji poveljevala komandir Janko Vrhovec-Rajko in priletni politični komisar Tone

Gabrič-Miha. Šestnajstega decembra 1943 sta to storili še 1. SNOUB Toneta Tomšiča v Gradencu in 8. SNOB Frana Levstika v Podgori pri Vidmu-Dobrepolju. Iz Tomšičeve so izločili 2. četo 4. bataljona, katere komandir je bil Franc Petric-Peter, za političnega komisarja pa so mu dodelili Antona Kovača-Tončka, ki je bil dotlej politični komisar 1. čete 2. bataljona, Levstikova brigada pa je prispevala 2. četo 2. bataljona. Njen komandir je bil Anton Gradišar-Branko, njegov namestnik Anton Hitejc, politični komisar pa Jože Bedenčič-Iztok. Vse tri čete so se sešle 16. decembra 1943 v Korinju, kjer se jim je pridružil odredni štab na čelu s komandantom Francem Sotlarjem-Pavijanom, ki je bil pred tem namestnik komandanta Levstikove brigade, in s političnim komisarjem Venčeslavom Kolencem-Vencljem.[52]

Prvo poveljstvo zadnjega Notranjskega odreda. Od leve proti desni so: Franc Ljubič-Zidar, komandant 1. bataljona, Franc Sotlar-Pavijan, komandant odreda, Lojze Žokalj-Džidži, namestnik političnega komisarja odreda, in Anton Kovač-Tonček, politični komisar 1. bataljona zadnjega Notranjskega odreda

Glavni štab NOV in PO Slovenije je že 13. decembra 1943 ukazal, naj »Notranjski odred takoj odide na izvrševanje svojih nalog, da bi nameravani ponovljeni napad na Kočevje zavaroval s cerkniške smeri«. Zategadelj je moral Franc Sotlar-Pavijan z naštetimi četami nemudoma oditi iz Korinja prek grebena Male gore in čez Ribniško dolino v Kot pri Sodražici, od tam pa na Goro nad Sodražico, kjer so se tri čete Notranjskega odreda zadrževale do 23. decembra 1943, ko so se vrnile v Suho krajino ter mimo Žužemberka za božič prispele v Novo vas pri Polževem. Od tu je odredni štab 24. decembra poročal (poročilo sta podpisala politični komisar Venčeslav Kolenc-Vencelj in komandant odreda Franc Sotlar-Pavijan), da so do takrat za Notranjski odred prispevale po eno četo le Tomšičeva, Levstikova in Loška brigada, 9. in 10. (Ljubljanska) pa še nič. Ti dve brigadi 18. divizije pa sta bili takrat v Gorskem kotarju, zato zahtevanih dveh čet nista mogli dati. Vzeti jih je bilo mogoče samo v Levstikovi brigadi. Toda 80 mož, ki so jih iz brigade odbrali, ni bilo želene kakovosti. Major Alojz Kolman-Marok in odredni štab sta jih zavrnila, obenem pa sklenila, da bosta do konca uredila vsaj 1. bataljon. To se je zgodilo 26. decembra 1943 v Novi vasi pri Polževem. Prvi bataljon Notranjskega odreda je tega dne štel 102 partizana, odredni štab pa šest ljudi. Komandant 1. bataljona je postal Anton Ljubič-Zidar, za političnega komisarja 1. bataljona je bil imenovan Anton Kovač-Tonček, njegov namestnik pa je bil Dušan Gorkič, ki je bil pred tem politični komisar 1. bataljona 13. SNOB Loške.* Od čet je nastala sprememba le v prvi, kjer je bil za političnega komisarja imenovan Alojz Godeša.

Dan za tem je 1. bataljon s štabom Notranjskega odreda odšel čez Lobček v Velike Lipljene, da bi prekoračil turjaško cesto in se prevrgel čez Škocjan, Turjak in Veliki Osolnik v Zapotok na vzhodnem obrobju Mokrca. Toda moral se je vrniti, kajti cesto so zasedle močne nemške in kvislinške enote. Nato se je 29. decembra zadrževal v Sušicah pri Muljavi, 31. decembra 1943 pa na Orlaki. Od tu je odšel najprej v Ambrus, potem pa čez Struško dolino in Malo goro v Sodražico, kamor je prispel 4. januarja

* Le-ta je prav tedaj dobila častno ime po padlem komandantu 14. divizije Mirku Bračiču.

1944. Poročilo o tem pohodu je poleg komandanta podpisal še namestnik odrednega političnega komisarja Alojz Žokalj-Džidži.

Tega dne je 1. bataljon štel 101 moškega in šest žensk, štab odreda pa osem moških in tri ženske, skupaj 109 moških in devet žensk, od orožja pa šest puškomitraljezov, pet brzostrelk, 87 pušk in osem pištol.[53]

Medtem je 30. decembra 1943 v štab divizije, ki je bil tedaj že ves v Gorskem kotarju, prispel major Alojz Kolman-Marok z ukazom, da mora ta divizija namesto zavrnjenih 80 partizanov za Notranjski odred prispevati en popolni bataljon. Ker so bili vsi bataljoni 18. divizije na položajih, so po dogovoru odredili še preostali del 2. bataljona Levstikove brigade, se pravi tudi 1. in 3. četo. Ta sklep so uresničili 31. decembra 1943 v Mrzlih vodicah, in sicer z majhnim popravkom v bataljonskem poveljstvu. Namesto Jožeta Marinclja-Žoža je bil za bataljonskega komandanta imenovan Franc Centa, dotlej namestnik komandanta 1. bataljona Levstikove brigade, namestnik bataljonskega komandanta pa je še naprej ostal Franc Gorenc-Planinski. Enako velja tudi za Janeza Zalarja-Tavčarja, ki je še nadalje ostal bataljonski politični komisar. Tudi poveljstvi obeh čet se nista menjali. V celoti je znano poveljstvo 1. čete, katere komandir je bil Franc Dolinšek-Sokol, njegov namestnik Velimir Djurović, politična komisarka je bila Milica Strgar, njen namestnik pa Božo Ivanović-Borko Zlatički. Za 2. četo, ki je imela pred 15. decembrom številko 3, vemo samo za komandirja, ki je bil Jože Ržek-Tomaž, in za političnega komisarja, ki je bil Stane Gantar. Bataljon je zadržal številko dve, le da se je poslej imenoval 2. bataljon Notranjskega odreda. Na pot iz Mrzlih vodic je odšel 2. januarja 1944 v Gerovo, kjer je priredil zelo uspešen miting, od tam je odšel v Prezid in Loški potok, 5. januarja 1944 pa je čez Goro nad Sodražico prispel v vasico Strmco, vendar se tega dne še ni javil štabu odreda. Pač pa je to storil na novo imenovani politični komisar Notranjskega odreda Ivan Galič-Jovo, ki je bil pred tem politični komisar podoficirske šole v 18. diviziji, in tega dne tudi že podpisal prvo poročilo.[54]

Na dan 6. januarja 1944 sta 2. bataljon v vasici Strmca obiskala odredni komandant Franc Sotlar-Pavijan in namestnik odrednega političnega komisarja Alojz Žokalj-Džidži. Iz tega dne izvira poročilo o številčnosti vsega odreda, po katerem je 1. bataljon štel 105 moških in šest žensk, 2. bataljon 73 moških in šest žensk, štab odreda pa osem moških in tri ženske, skupaj 186 moških in 15 žensk, 18. januarja pa je štel 1. bataljon 108 moških in pet žensk, 2. bataljon (imel je samo dve četi) 86 moških in sedem žensk, štab odreda pa 18 moških in štiri ženske, skupaj 212 moških in 16 žensk. Od oborožitve je imel 1. bataljon šest puškomitraljezov tipa breda, dve brzostrelki, 91 pušk in 19 pištol, 2. bataljon tri puškomitraljeze (eno zbrojevko, eno lahko bredo in en grški puškomitraljez), en lahki minomet, dve brzostrelki, 76 pušk in 10 pištol, štab odreda pa tri brzostrelke, devet pušk in šest pištol.[55]

Tačas (podatki so z dne 13., 16. in 29. januarja 1944) je imel štab Notranjskega odreda takole poveljniško sestavo: komandant odreda je bil Franc Sotlar-Pavijan, njegov namestnik Ivan Furlan-Drago, odredni politični komisar Ivan Galič-Jovo, njegov namestnik Alojz Žokalj-Džidži, odredni intendant Stane Lukšič, namestnik intendanta Ciril Klun, odredni zdravnik in sanitetni referent dr. Marjan Žilič, kulturno prosvetni referent dr. Vladimir Seliškar-Peter, štabni administrator in referent za kadre Pero Cestnik, načelnik obveščevalnega centra Jožko Repič-Miha, odredna sekretarka ZKM* pa Milena Mozetič.

Še poveljniška sestava obeh bataljonskih štabov!

Komandant 1. bataljona je bil najprej Anton Ljubič-Tone Zidar in njegov namestnik Ludvik Vider-Ludve, ko pa se Zidar 9. marca 1944 ni vrnil iz oficirske šole, je komandant 1. bataljona postal Vider. Politični komisar je bil do 3. maja Anton Kovač-Tonček, njegov namestnik do 23. februarja 1944 Dušan Gorkič, bataljonski intendant Alojz Smolej-Lojze, njegov namestnik Franc Ljubič, bataljonski obveščevalec Maks Kranjc-Učko, bataljonska sekretarka ZKM Melanija Rotar-Polonca, kulturno prosvetni referent Gorazd Modrijan, bataljonski bolničar Franc Lampič in pisar Samo Marčič.

Komandant 2. bataljona je bil Franc Centa, njegov namestnik Franc Gorenc-Planinski, politični komisar Janez Zalar-Tavčar, ki do 27. marca še ni imel namestnika, bataljonski intendant Jože Fabjan, bataljonski obveščevalec Jože Puš, bataljonski sekretar ZKM Stanislav Japelj-Štefan, bataljonski kulturno prosvetni referent Maks Nosan, bolničar Anton Uršič-Matiček in pisar Jožef Berglez.

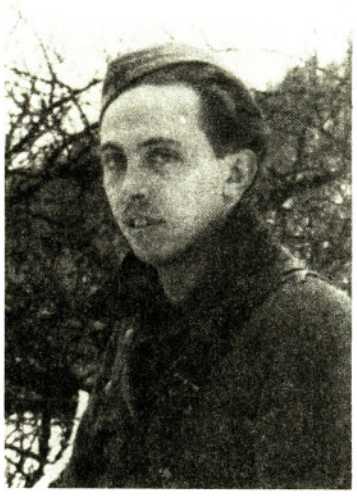

Venčeslav Kolenc-Vencelj, prvi politični komisar zadnjega Notranjskega odreda

* ZKM je slovenska kratica za Zvezo komunistične mladine (SKOJ). Njene člane, skojevce, torej upravičeno imenujemo mlade komuniste.

Franc Sotlar-Pavijan, prvi komandant zadnjega Notranjskega odreda

Sestava četnih poveljstev se do februarja ni spremenila. V začetku januarja 1944 se je 1. bataljon zadrževal v Petrincih, kjer je bil tudi odredni štab, in temeljito prekopaval cesto od Nove vasi čez Sodražico do Žlebiča, 2. bataljon pa v Strmci in Boštetjah ter prekopaval cesto Velike Bloke–Lužarje–Velike Lašče. Oba bataljona sta pridno novačila. Večino novincev sta sicer pošiljala v korpusno središče za dopolnjevanje, nekaj pa sta jih odbrala in pridržala za odred. Tako je bilo mogoče 4. februarja 1944 v 2. bataljonu ustanoviti tudi 3. četo, katere komandir je postal Stane Strniša, politični komisar pa Jože Pogačar-Dušan.[56]

Poslej je bilo v odredu šest čet, ki so bile razvrščene v dveh bataljonih, od 1. februarja 1944 dalje pa je imel četrti Notranjski odred pri štabu tudi posebne vode: obveščevalni in minerski vod ter inženirsko-tehnični vod in tri relejne postaje za zvezo z Istrskim odredom in štabom korpusa, katerih število pa ni znano. Na dan 1. februarja je odred štel 269 moških in 15 žensk. Od tega je bilo v 1. bataljonu 106 moških in pet žensk, v 2. bataljonu 112 moških in sedem žensk, v obveščevalnem vodu, katerega vodnik je 21. januarja postal Stane Lavrič, politdelegat pa je bil Janko Leben-Zmago, je bilo 12 moških, v minerskem vodu, ki mu je poveljeval podporočnik Lado Štefančič-Edi, je bilo 17 moških, v odrednem štabu pa 22 moških in tri ženske. Oborožitev obeh bataljonov je bila zelo dobra, saj sta skupaj imela en lahki minomet (2. bataljon), dva težka mitraljeza, 13 puškomitraljezov, štiri brzostrelke, 219 pušk in 37 pištol.

Dne 4. februarja je bil v odredu ustanovljen odsek za zveze, katerega vodstvo je prevzel Janez Ilc, 6. februarja 1944 pa tudi inženirsko-tehnični odsek na čelu z referentom Perom Cestnikom.[57]

S tem se je končalo ustanovno obdobje v zgodovini četrtega Notranjskega odreda.

Čas do prve zamenjave odrednega komandanta

Med tem je 1. bataljon 23. januarja 1944 zapustil položaje pri Vincah in Boncarju ter se skupaj z odrednim štabom premaknil v Markovec in Stari trg pri Ložu. Čete so varovale dostope proti Loški dolini, obenem pa korenito prekopavale cesti od Grahovega čez Bloško polico proti Ložu in čez Gorenje Jezero proti Pudobu s cestnim odcepom proti Lazam in prelazu Koren. Tudi 2. bataljon je odšel proti zahodu, v Hiteno. Z enako vnemo se je lotil ceste od Cerknice prek Begunj proti Cajnarjem in Velikim Blokam. Tačas je pritisnil hud mraz. Predvsem pri partizanih, ki so na prostem in v bojih preživeli že dve leti, so se začele pojavljati hude bolezni. Dne 6. februarja je zbolel komandir 2. čete 2. bataljona Jože Ržek-Tomaž, ki so ga pestili hudi živčni napadi. Zamenjati ga je moral Velimir Djurović, ki je bil za komandirja imenovan 1. marca, vendar je moral že 4. marca 1944 oditi v partizansko bolnišnico. V 1. bataljonu je zbolel priletni politični komisar 3. čete Tone Gabrič-Miha, ki ga je revmatizem ob koncu februarja popolnoma omrtvičil. Za novega političnega komisarja 3. čete 1. bataljona je bil imenovan študent Marjan Korenčan.

V najhujšem snežnem metežu sta bataljona 8. februarja 1944 zamenjala položaje. Tega dne je četrti Notranjski odred štel že 315 moških in 14 žensk. Od tega je 1. bataljon štel 126 moških in pet žensk, 2. bataljon 120 moških in šest žensk, obveščevalni vod 12 moških, minerski vod 17 moških, relejne postaje 18 moških ter odredni štab 22 moških in tri ženske. Od orožja pa je odred imel: en lahki minomet, dva težka mitraljeza, 20 puškomitraljezov, sedem brzostrelk, 262 pušk in 45 pištol.[58]

Odredni štab je ves ta čas načrtno urejal podrejene enote in jih pripravljal na spopade večjih razsežnosti. V ta namen je posvetil posebno pozornost izobrazbi nižjih poveljnikov. Od 7. do 12. februarja je izpeljal tečaj za prvo polovico desetarjev in vodnikov, od 14. do 19. februarja 1944 pa še tečaj za drugo polovico desetarjev in vodnikov. Tečaj je vodil nekdanji aktivni poročnik Anton Hitejc, predavali pa so še odredni komandant Franc Sotlar-Pavijan, odredni namestnik političnega komisarja Alojz Žokalj-Džidži, nekdanji aktivni kapetan Pero Cestnik in načelnik kulturno-propadandnega odseka dr. Vladimir Seliškar-Peter.[59]

V tem času so se začele že tudi prve premestitve. Najprej je moral 11. februarja 1944 oditi na obveščevalni tečaj načelnika odrednega obveščevalnega centra Jožko Repič-Miha. Začasno, do 19. februarja, ga je zamenjal Janko Leben-Zmago, tedaj pa je posle načelnika centra prevzel Alojzij Drenik-Lojze. Hkrati z Repičem sta na obveščevalni tečaj odšla še bataljonska obveščevalca Jože Puš in Maks Kranjc. Dne 18. februarja je prva premestitev zadela še ožji odredni štab. Po ukazu štaba 7. korpusa je iz odreda odšel Alojz Žokalj-Džidži. Njegovo delo je 23. februarja začasno

prevzel Dušan Gorkič, uradno pa je bil imenovan za namestnika političnega komisarja Notranjskega odreda 6. marca 1944. Skupaj z Džidžijem je morala oditi tudi odredna sekretarka ZKM Milena Mozetič. Njeno delo je prevzela Melanija Rotar-Polonca, le-to pa je v štabu 1. bataljona zamenjal Ivan Kolovič.

Kaže, da je poslej manjkal namestnik političnega komisarja ne samo v drugem, marveč tudi v 1. bataljonu, kajti do 26. marca še nista bila imenovana. Podobno je bilo z namestniki po vojaški plati. Komandant 1. bataljona Ludvik Vider-Ludve ni imel namestnika že od 11. marca in ga do 26. marca še ni dobil, 15. aprila pa je ta dolžnost pripadla komandirju 1. čete Francu Petricu-Petru. Novi komandir 1. čete 1. bataljona je postal Filip Jelenc. Kaj kmalu je nastala praznina tudi v odrednem referatu za kadre, ki ga je bil medtem prevzel kapetan Pero Cestnik, že 19. marca pa je bil prestavljen za inštruktorja v oficirsko šolo pri glavnem štabu. Tedaj je delo štabnega administratorja prevzel Stane Ilc, skrb za kadre pa je začasno prevzel dr. Marjan Žilič. Naposled, 27. marca 1944, je referent za kadre postal predvojni komunist in eden prvih partizanskih komandirjev Filip Tekavec-Gašper.

Alojz Žokalj-Džidži, prvi namestnik političnega komisarja zadnjega Notranjskega odreda

Pa ni šlo samo za premestitve, marveč tudi za izpopolnitve. Posebno dejaven je bil odredni referent za zveze Janez Ilc, ki je 21. februarja 1944 ustanovil vod za zvezo. Ta je štel sedem partizanov, ki so vzpostavili precej telefonskih zvez z drugimi enotami in ustanovami. Toda tudi Janez Ilc je moral oditi 19. marca na tečaj. Dne 8. marca je prišel v odredni štab še Mirko Vivod. Najprej je postal pomočnik vodje propagandnega odseka, ko pa je moral Ciril Klun 10. marca 1944 oditi na intendantski tečaj, so ga za čas Klunove odsotnosti pridobili za pomočnika odrednega intendanta. Položaj veterinarskega referenta je 13. marca dobila Milena Mele in to delo opravljala do 2. aprila, ko je bila premeščena. Naposled je odredni štab 26. marca 1944 dobil tudi sposobnega operativnega oficirja; na ta položaj je bil imenovan Franc Gorenc-Planinski, ki je opravljal tudi posle inženirsko-tehničnega referenta, novi namestnik komandanta 2. bataljona pa je postal poročnik Anton Hitejc. Seznam štabov z dne 26. marca 1944 med drugim pove, da so dobili operativnega oficirja tudi v štabu 1. bataljona, ki je bil Franc Lavrič iz Travnika, da je bil odredni pisar tačas Stane Ilc, da je sodne posle v štabu Notranjskega odreda vodil Stanko Klavs in da je bil orožar v 1. bataljonu Adolf Grm. Kakšno vojaško dolžnost je opravljal Anton Okoren-Paulin, ki je bil 16. aprila obveščen, da je dobil čin zastavnika, pa ni bilo mogoče ugotoviti.[60]

V tem času je v bojih z domobranci padlo tudi prvih sedem žrtev, in sicer: 16. februarja Anton Lesar, Matija Lovše in Jože Martinčič, 17. februarja v Begunjah pri Cerknici Franc Hribljan, dva neimenovana partizana sta bila ujeta, 1. marca sta padla Franc Klančar in Albin Pajnič-Bojan, 10. marca 1944 pa še Franc Valentinčič. Očitno so prav te izgube odred številčno nekoliko oslabile. Dne 28. marca je imel samo 309 ljudi, precej pa se je povečala njegova oborožitvena moč, saj je 27. marca 1944 premogel: en težki in en lahki minomet, štiri težke mitraljeze, en ameriški letalski mitraljez, 23 puškomitraljezov, sedem brzostrelk, 250 pušk, 45 pištol in 699 bomb, ob tem pa tudi dovolj streliva in razstreliva. Toda komandant 2. bataljona Franc Centa se je 29. marca odpravil po še en težki minomet. Za čas njegove odsotnosti je bataljonu poveljeval njegov namestnik Anton Hitejc. Kakor da bi se dogovorila, je istega dne bataljon zapustil tudi politični komisar Janez Zalar-Tavčar, ki je skupaj z Marjanom Korenčanom odšel na politkomisarski tečaj. Takrat je politična komisarka v 2. bataljonu začasno postala Milica Strgarjeva.

Kaže, da sta bila 16. aprila 1944 končno vendarle imenovana tudi namestnika političnih komisarjev v obeh bataljonskih štabih. Za namestnika političnega komisarja 1. bataljona je bil imenovan Jože Bedenčič-Iztok, za namestnika političnega komisarja v 2. bataljonu pa Božo Ivanović-Borko Zlatićki.[61]

Dušan Gorkič, namestnik političnega komisarja 1. bataljona (od 23. februarja do 8. maja 1944 namestnik političnega komisarja odreda), in Franc Ljubič-Zidar, komandant 1. bataljona zadnjega Notranjskega odreda

Vsekakor je treba poudariti, da je bilo vojaško sodstvo v odredu zgledno urejeno. Odredno vojaško sodišče je obstajalo in delovalo že od 4. januarja 1944. Predsednik odrednega vojaškega sodišča je bil Franc Sotlar-Pavijan, komandant odreda, namestnik predsednika Ludvik Vider-Ludve, namestnik komandanta 1. bataljona, član sodnik Alojz Žokalj-Džidži, namestnik odrednega političnega komisarja, njegov namestnik Dušan Gorkič, namestnik političnega komisarja v 1. bataljonu, član sodnik Stane Meljo, kurir v štabu odreda, njegova namestnica pa Melanija Rotar-Polonca, partizanka v 1. četi. Tožilec je bil Anton Kovač-Tonček, politični komisar

* Razlika med rednim vojaškim sodiščem in izrednim je bila ta, da je izredno vojaško sodišče smelo soditi le tedaj, če je bil bataljon preveč oddaljen od odrednega štaba oziroma od sedeža rednega vojaškega sodišča.

1. bataljona, njegov namestnik pa Jože Bedenčič-Iztok, politični komisar 2. čete 1. bataljona. Poleg odrednega je imel še vsak od bataljonov svoje izredno vojaško sodišče.* Predsednik izrednega vojaškega sodišča 1. bataljona je bil najprej Anton Ljubič-Tone Zidar (do 11. marca 1944), nato Ludvik Vider-Ludve, članica sodnica najprej Melanija Rotar-Polonca, partizanka v 1. četi, za njo Marija Meden-Štefka, bolničarka v 1. četi, član sodnik najprej Ciril Klun, bataljonski kulturni delavec, nato Marjan Korenčan, politični komisar 3. čete 1. bataljona, in sprva še Janez Šilc, bataljonski mesar, ter Franc Kovač-Jure, partizan 1. čete. Tožilec je bil najprej Dušan Gorkič, njegova namestnika pa Ludvik Vider-Ludve, namestnik bataljonskega komandanta, in Anton Kovačič, partizan 2. čete 1. bataljona, po 11. marcu pa Jože Bedenčič-Iztok, njegov namestnik pa Sašo Divjak, desetar v 2. četi 1. bataljona. Predsednik izrednega vojaškega sodišča 2. bataljona je bil Janez Zalar-Tavčar, politični komisar 2. bataljona, njegov namestnik Jože Ržek-Tomaž, komandir 2. čete, član sodnik Franc Centa, komandant bataljona, njegov namestnik Anton Uršič-Matiček, bataljonski bolničar, član sodnik Stanislav Japelj-Štefan, bataljonski sekretar ZKM, in njegov namestnik Maks Nosan, borec. Tožilec je bil Franc Gorenc-Planinski, njegov namestnik pa Stane Debevc-Tarzan, politdelegat. Pisarniške sodne posle v odrednem štabu je, kot rečeno, vodil Stanko Klavs.[62]

Zanimivo in nemalo poučno je, da se je Franc Sotlar-Pavijan kot predsednik odrednega vojaškega sodišča navezal na žensko, ki jo je malo pred tem obsodil. Zaradi te zveze je moral potem odred zapustiti.[63] To pa ne zmanjšuje njegovih velikih organizacijskih sposobnosti, zvestobe revolucionarni stvari in vojskovalne odločnosti. Ko je 13. aprila 1944 zapuščal Loško dolino, je bil četrti Notranjski odred že popolnoma urejena vojaška enota, sposobna za uspešno vojskovanje z elitnimi sovražnikovimi enotami, kakršen je bil razvpiti Rupnikov bataljon na Rakeku.

Čas številnih poveljniških sprememb in spopadov

Ni slučaj, da odredna vojaška kronika prav za 13. april 1944 omenja spremljevalni ali težki vod, ki je bil simbol oborožitvene moči in bojevitosti četrtega Notranjskega odreda. Sprva je imel po en težki in lahki minomet, v maju pa en težki in tri lahke minomete. Minometna podpora je četam veliko pomenila, kajti nenehoma so se morale spopadati s sovražnikovimi vojaškimi hlapci. K zgledni bojevitosti enot so pripomogli predvsem hrabri in izkušeni poveljniki, ki so že v Tomšičevi in Šercerjevi brigadi sloveli po juriših in neustrašenosti. Takšna poveljnika sta bila zlasti Ludvik Vider-Ludve in Ivan Furlan-Drago, ki je 13. aprila postal novi komandant Notranjskega odreda.

Za ta Notranjski odred je bilo značilno tudi razgibano kulturno delovanje, ki ga je že ob odredovi ustanovitvi domiselno zastavil dr. Vladimir Seliškar-Peter. Ko je 6. aprila 1944 odšel iz odreda, je bila kulturno-prosvetna dejavnost že toliko razvita, da se je lahko napajala z lastnimi vzgibi. Za kulturnikom Petrom je vodstvo propagandnega odseka prevzel Mirko Vivod, kajti Ciril Klun se je tiste dni že vrnil z intendantskega tečaja. Enako velja za Maksa Nosana, ki se je vrnil z dramskega tečaja. Le-ta je 16. aprila 1944 osnoval odredno kulturno družino. Člani te kulturne družine so bili: Mirko Vivod, Gorazd Modrijan, Stane Viršek-Zdeno, Metod Klun, Dominik Vesel, Dana Batinica, Mila Hojan in vodja družine Maks Nosan.[64]

Ivan Galič-Jovo, politični komisar zadnjega Notranjskega odreda od 4. januarja do 3. maja in od 29. julija do 2. oktobra 1944

Slej ko prej je poglavitna pozornost veljala vojaškim zadevam, kajti domobranska napadalnost se je začela krepiti. Ti izdajalci so začeli najprej siliti na Rakitniško-Vidovsko planoto. V bojih z njimi so bili potrebni vsestranski napori in dobro oskrbovanje s strelivom. Zato je odredni operativni oficir 14. aprila dobil za pomočnika še orožarja Staneta Štupico.

Dne 16. aprila 1944 je bil začasno vključen v Notranjski odred tako imenovani Istrski bataljon, ki je štel po seznamih 268, v enoti pa 252 ljudi. Poveljeval mu je Karlo Maslo-Drago (leta 1942 Matevž). Iz vasi Ulaka je odšel k Svetemu Vidu, da bi nadzoroval ozemlje okoli Otav, Beča, Pokojišča in Rakitne. Tam se je zadrževal do 22. aprila 1944, nato pa je odšel proti Suhi krajini k poveljstvu 7. korpusa. Kmalu za tem, 2. maja 1944, je v Loško dolino prišel ves Istrski odred, ki sta mu na tej poti poveljevala komandant Stanko Truden-Dušan in politični komisar Ludvik Tomori-Andrej. Ob tisti priložnosti so sestavili skupni operativni štab. Sestavljali so ga: komandant Ivan Furlan-Drago in politični komisar Ivan Galič-Jovo, oba iz štaba Notranjskega odreda, ter namestnik komandanta Stanko Truden-Dušan in namestnik političnega komisarja Ludvik Tomori-Andrej, iz Istrskega odreda. Ta operativni štab je deloval do 8. maja 1944.[65]

Med tem se je Notranjski odred številčno precej okrepil. Dne 18. aprila je štel po seznamih 380, prisotnih v enoti 336 ljudi, 29. aprila 1944 po seznamih 388, prisotnih v enoti pa 343 ljudi. Tudi oborožitev se je izboljšala. Dne 17. aprila je imel odred en težki in en lahki minomet, tri težke brede, 24 puškomitraljezov, 6 brzostrelk, 302 puški, 48 pištol in dve signalni pištoli, 24. aprila 1944 pa vse isto, le število puškomitraljezov se je povečalo na 26 in število pušk na 312. Počasi se je krepil tudi v maju. Dne 9. maja je štel po seznamih 378 in prisotnih v enoti 323 ljudi, 27. maja 1944 po seznamih 400, prisotnih v enoti pa 346 ljudi. Oborožitev se je v maju povečala za dva lahka minometa, tako da so bili odtlej dalje trije, in za eno težko bredo, tako da so bile poslej štiri. Z dne 22. maja 1944 obstajajo tudi podatki o številčnosti posebnih vodov, in sicer: obveščevalni vod, ki mu je tačas poveljeval vodnik Stane Lavrič, je štel 30 tovarišev, vod za zvezo 20 tovarišev, minerski vod 19 tovarišev, v kulturniški skupini pa je bilo pet tovarišev in dve tovarišici.[66]

Sredi maja je Notranjski odred dobil tudi radijsko oddajno postajo. Prvi radiotelegrafist je bil Metod Gašperšič. Oddajati je začel 23. maja 1944. To je bila za odred in za vso slovensko partizansko vojsko velika in nujna pridobitev, kajti poslej so obveščevalna poročila lahko nemudoma prihajala v štab 7. korpusa ter v Glavni štab NOV in PO Slovenije. S tem je prišla lahko do polnega izraza dobro organizirana odredna obveščevalna služba, ki je imela stalne obveščevalne točke na Mokrcu, Ljubljanskem vrhu, blizu Rakeka, Postojne in Pivke, skratka blizu vseh postojank, ki so bile življenjsko pomembne za sovražnike. Zlasti zato, da omogoči razvoj take obveščevalne službe, pa je bil četrti Notranjski odred tudi ustanovljen.

Štab 7. korpusa je 20. maja 1944 določil natančnejše meje operacijskih območij vseh petih odredov. Za Notranjski odred so bile važne zlasti meje nasproti Istrskemu in Kočevskemu odredu, ki so v celoti veljale, dokler Kočevski odred ni bil razpuščen. Meje operacijskega območja Notranjskega odreda so potekale: od križišča nekdanje rapalske meje z železniško progo pri Rakovem Škocjanu po progi od Rakeka prek Planine, Logatca in Borovnice do Ljubljane, nato po dolenjski progi do Grosupljega, od tam po (kočevski) progi čez Velike Lašče in Ortnek do Žlebiča, od tam po cesti čez Sodražico in Vagovko do Hriba v Loškem potoku, od tam pa na Medvedjek (Goteniški vrh, kota 1142), potem pa prek Trave in Babnega polja do Leskove doline in od tam po nekdanji rapalski meji do Rakovega Škocjana.[67]

Sicer pa je v maju 1944 ob Notranjski odred butnil pravi val poveljniških sprememb. Najprej je 3. maja prišlo povelje, da mora odredni politični komisar Ivan Galič-Jovo oditi v višjo partijsko šolo, 8. maja 1944 pa še, da mora odredni namestnik političnega komisarja Dušan Gorkič prevzeti dolžnost namestnika političnega komisarja v 8. SNOB Frana Levstika. Odpotovala sta 10. maja. Tistikrat je dolžnost odrednega političnega komisarja prevzel Anton Kovač-Tonček (opravljal jo je vse do 29. julija), za namestnika odrednega političnega komisarja pa je bil imenovan Božo Ivanović-Borko Zlatički, ki je organizacijo KPS v četrtem Notranjskem odredu vodil vse do 20. aprila 1945. Seveda je potem sledila veriga sprememb do čet. Za političnega komisarja 1. bataljona (namesto Tončka) je bil imenovan Jože Bedenčič-Iztok, (namestnik političnega komisarja v tem bataljonu ni znan), za namestnika političnega komisarja 2. bataljona pa Drago Čihak.

Po 5. maju sta se iz politkomisarskega tečaja vrnila Janez Zalar-Tavčar in Marjan Korenčan, oba z odličnima ocenama. Toda Janez Zalar-Tavčar se je prišel tako rekoč samo poslovit, kajti že 11. maja je moral s komandantom Francem Cento oditi v štab 7. korpusa, nakar sta bila imenovana za komandanta in političnega komisarja Istrskega odreda.

Do konca maja so v štabu Notranjskega odreda nastale še nekatere spremembe. Dne 17. maja 1944 se je vrnil Stane Lukšič z intendantskega tečaja in spet postal odredni intendant, tega dne pa je bil imenovan tudi namestnik odrednega komandanta. Ta dolžnost je pripadla Filipu Tekavcu-Gašperju. Opravljal jo je do 29. maja, ko je bil imenovan za načelnika štaba Notranjskega odreda. Dne 18. maja je moral oditi odredni zdravnik dr. Marjan Žilič, ki je bil premeščen v Belokranjski odred, od tam pa je v Notranjskega prišel znani predvojni komunist dr. Lojze Mihelčič. Natanko istega dne je bil dotedanji veterinarski referent Ivan Pelc premeščen v na novo ustanovljeni Kočevski odred, njegovo mesto v Notranjskem pa je zasedel Drago Matko, ki je bil premeščen iz 12. SNOUB Štajerske. Poleg tega je načelnik obveščevalnega centra Notranjskega odreda Alojzij Drenik-Lojze dobil prvega pomočnika, ki je bil Tine Benedičič. Vodja

Franc Centa, prvi komandant 2. bataljona zadnjega Notranjskega odreda

Janez Zalar-Tavčar, prvi politični komisar 2. bataljona zadnjega Notranjskega odreda

Milena Mozetič, prva sekretarka ZKM (SKOJ) zadnjega Notranjskega odreda

odrednega propagandnega odseka je bil Maks Nosan, njegov pomočnik Mirko Vivod, vojni poročevalec pa Stane Viršek-Zdeno. Stane Klavs je postal odredni tožilec. V širših bataljonskih štabih se osebje ni spremenilo. Izjema je Milan Gerželj, ki je postal pomočnik intendanta v 2. bataljonu.

Toda povedati je treba, da sta iz 2. bataljona že v maju odšla tudi komandir 2. čete 2. bataljona Jože Ržek-Tomaž, ki ga je nadomestil Velimir Djurović, in politična komisarka 1. čete 2. bataljona Milica Strgar, ki jo je zamenjal kovač Franc Malajner.

Šele 8. junija, po osemindvajsetih dneh, je bil za novega komandanta 2. bataljona imenovan poročnik Anton Hitejc, za njegovega namestnika Anton Gradišar-Branko, za političnega komisarja 2. bataljona je bil imenovan Jože Žabjek-Pepi, ki je bil poprej politični komisar posebnih vodov, na njegovo mesto za političnega komisarja posebnih vodov Notranjskega odreda pa Oton Karič. Po istem povelju z dne 8. junija je bil iz odreda odpoklican pomočnik načelnika OC Tine Benedičič, v odredni štab za novega pomočnika k Alojziju Dreniku-Lojzetu pa je prispel Jože Puš.[68]

Zavoljo naštetih poveljniških sprememb je bilo treba na novo imenovati odredno pa tudi izredna vojaška sodišča v obeh bataljonih. Predsednik odrednega vojaškega sodišča je bil poslej Ivan Furlan-Drago, komandant Notranjskega odreda, njegov namestnik Ludvik Vider-Ludve, komandant 1. bataljona, član poročevalec Anton Kovač-Tonček, vršilec dolžnosti političnega komisarja Notranjskega odreda, njegov namestnik Drago Čihak, namestnik političnega komisarja 2. bataljona, član partizan pa Metod Klun, partizan propagandist v odrednem štabu, in njegova namestnica Marija Meden-Štefka, bolničarka 1. čete 1. bataljona. Predsednik izrednega vojaškega sodišča v 1. bataljonu je bil Ludvik Vider-Ludve, člani Marija Meden-Štefka, Marjan Korenčan, politični komisar 3. čete 1. bataljona, Janez Šilc, pomočnik intendanta 1. bataljona, in Franc Kovač, partizan 1. čete 1. bataljona, njihova namestnika pa Sašo Divjak, desetar pri vodu za zvezo 1. bataljona, in Anton Kovač, partizan v 2. četi 1. bataljona. Predsednik izrednega vojaškega sodišča 2. bataljona Notranjskega odreda je bil Drago Čihak, člani Milan Gerželj, pomočnik intendanta 2. bataljona, Anton Gradišar, namestnik komandanta 2. bataljona, Anton Uršič-Matiček, bataljonski bolničar, ter Stanislav Japelj-Štefan, bataljonski sekretar ZKM, in njuna namestnika Stane Debevc-Tarzan, namestnik političnega komisarja 1. čete 2. bataljona, in Franc Dolinšek-Sokol, komandir 1. čete 2. bataljona.[69]

Spomladi so domobranci Rupnikovega bataljona vse pogosteje silili z Rakeka. Okoli Slivnice so besneli pogosti in siloviti boji. Bataljona Notranjskega odreda se nista dala, toda padale so žrtve. Najprej je 16. maja 1944 na Lavtar vrhu padel Lado Horvatiček z Unca, namestnik četnega političnega komisarja v 1. bataljonu, največ izgub pa je bilo 1. junija, ko so padli partizani Janez Surca-Marko, Alojz Puntar-Lojze, Franc Sasič, Ivan Kovačič in Vinko Mencinger ter obveščevalec Vinko Anžur in politični komisar 3. čete 1. bataljona Marjan Korenčan. Še huje sta odred prizadeli žrtvi na dan 19. junija, ko sta na Radleku padla Milan Selan, obveščevalec, in Ivan Furlan-Drago, komandant Notranjskega odreda. Tudi 23. maja sta padla mitraljezec Milko Rožeglav in partizan Peter Sluga, partizani Vladimir Fabjančič, Anton Doles in ranjeni Franc Nosan pa so bili ujeti, vendar so jih

Spremljevalni (težki) vod zadnjega Notranjskega odreda pri vaji

domobranci ustrelili. Dne 27. junija je padel obveščevalec Mirko Peterlin, pogrešanih pa je bilo šest partizanov. Naposled je 28. junija 1944 padel tudi Peter Savle. V juliju ni bilo nič bolje. Že prvi dan je hudim ranam podlegel borec Cvetko Kovačič, 10. julija je pri Dolenjem Jezeru padel vodnik Franc Rožman, 21. julija pri Purkarčah Jože Segulin, 24. julija pri Lužarjih pa še Jože Kraševec.[70]

Obdobje največje številčne moči in prvih porazov

Kljub naštetim izgubam je Notranjski odred 30. junija 1944 štel po seznamih še vedno 453 ljudi, prisotnih v enotah pa jih je bilo 422. Od oborožitve so premogli: en težki in tri lahke minomete, štiri težke brede, 25 puškomitraljezov, osem brzostrelk, 412 pušk, 39 pištol in 733 bomb.

Iz poročil izhaja, da je organizacija KPS v Notranjskem odredu postopno, vendar vztrajno napredovala. V času od 1. do 15. maja je bilo v 1. bataljonu 35 članov KPS in 12 kandidatov, v 2. bataljonu 23 članov KPS in štirje kandidati, v odredovih posebnih vodih in na relejnih postajah osem članov KPS in trije kandidati, skupaj 74 članov KPS in 26 kandidatov. V času od 15. maja do 1. junija se je povečalo število članov KPS samo v drugem bataljonu za pet ter v odrednem štabu in posebnih vodih za pet, zmanjšalo pa se je število kandidatov za dva, tako da je bilo v odredu skupaj 84 članov KPS in 23 kandidatov. V času od 15. do 31. julija 1944 se je število članov KPS v 1. bataljonu zmanjšalo na 30, število kandidatov pa povečalo na 21, v 2. bataljonu je število članov naraslo na 36, število kandidatov pa na 14, število članov KPS v posebnih vodih in na relejnih postajah se je povečalo na 17, kandidatov pa na 10, v odrednem štabu pa je število članov KPS naraslo na 15, medtem ko kandidatov ni bilo. Konec julija 1944 je bilo torej v Notranjskem odredu skupaj 98 članov KPS in 45 kandidatov. Podatkov o članih ZKM žal ni na voljo.[71]

S smrtjo Ivana Furlana-Draga je poveljniške pristojnosti v Notranjskem odredu prevzel načelnik štaba Filip Tekavec-Gašper, toda le začasno. Med tem je v odredni vodstveni sestavi nastalo še nekaj novosti. Dne 29. junija sta morala iz odreda oditi na nove dolžnosti referent za zveze Janez Ilc in odredni tožilec Stanko Klavs. Namesto Ilca je v Notranjski odred prišel Avgust Vouk-Jurče, tožilca pa odred ni dobil in so bili poslej brez njega.[72]

Najpopolnejši pregled o poveljniški sestavi Notranjskega odreda daje seznam funkcionarjev z dne 30. junija 1944, to pa zato, ker prinaša podatke celo o desetarjih, bolničarjih ali ekonomih. Sestave odrednega in bataljonskih štabov z njegovo pomočjo nikakor ne kaže ponavljati, ker smo jim tekoče sledili na podlagi drugih virov. Iz teh štabov velja navesti le tiste, ki jih še ne poznamo. Od teh najdemo v odrednem štabu: Adolfa Lovšina-Špička, štabnega intendanta, ki je te posle opravljal že od aprila 1944, Antona Uršiča-Matička, pomočnika sanitetnega referenta in Antona Šmalca, veterinarskega bolničarja.

V štabu 1. bataljona sta bila nova le pomočnik intendanta Emil Colja-Eco in propagandist Stane Viršek-Zdeno, v štabu 2. bataljona pa je bil nov samo bataljonski bolničar Ivan Svetek.

Natančneje se velja seznaniti s četnimi poveljstvi v obeh bataljonih in s poveljstvi posebnih vodov pri odrednem štabu

Prvi bataljon: komandir 1. čete 1. bataljona Jože Herblan, njegov namestnik Franc Juvančič, politični komisar 1. čete Alojz Godeša, njegov namestnik Pavel Hiti-Paša; komandir 2. čete Filip Jelenc, njegov namestnik Jože Vrhovec-Krašc, politični komisar 2. čete Jože Deželak-Slavček, njegov namestnik Franc Janša-Korl; komandir 3. čete Janko Vrhovec-Rajko, namestnik komandirja Oto Dolenc, politični komisar 3. čete 1. bataljona Janez Herblan in njegov namestnik Emerik Dulmin-Marjan.

Drugi bataljon: komandir 1. čete 2. bataljona je bil Franc Dolinšek-Sokol, njegov namestnik Edvard Brus, politični komisar 1. čete Franc Malajner, njegov namestnik Stane Debevc-Tarzan; komandir 2. čete Velimir Djurović, namestnik komandirja Franc Intihar-Lado, politični komisar 2. čete Franc Žabjek, njegov namestnik Alojzij Korče-Ilija; komandir 3. čete Stane Strniša, namestnik komandirja Milan Kašir, politični komisar 3. čete 2. bataljona Jože Pogačar-Dušan, njegov namestnik pa Franc Prezelj.

Posebni vodi: vodnik odrednega obveščevalnega voda je bil Franc Šošteršič-Prlek, politdelegat pa Slavko Olhofer-Bruno, vodnik minerskega voda je bil Mirko Volčič-Jamšek, politdelegat pa Jože Brežič, vodnik voda za zvezo je bil Janez Gerl, medtem ko je politdelegat manjkal, vodnik štabne patrulje je bil Robi Dolorenco, politkomisar štabne patrulje pa Miloš Abram, vodnika sanitetnega voda ni bilo, politdelegat tega voda pa je bil Jože Skodlar. Bolničarka vseh posebnih vodov je bila Pavla Gini.

Ivan Furlan-Drago, drugi komandant zadnjega Notranjskega odreda (od 13. aprila do 19. junija 1944, ko je junaško padel na Radleku)

Pogreb padlega komandanta Ivana Furlana-Draga in še dveh padlih borcev Notranjskega odreda na pokopališču v Viševku

Zelo pomembne spremembe so nastale 4. julija 1944. Tedaj je bil razrešen politični komisar 2. bataljona Jože Žabjek-Pepi. Namesto njega je bil za novega političnega komisarja imenovan Alojz Korče-Ilija, ki je bil prej pomočnik, za novega pomočnika političnega komisarja pa je v 2. bataljon iz prvega prišel Jože Bedenčič-Iztok. Zavoljo tega je imel 1. bataljon v tem času le vršilca dolžnosti bataljonskega političnega komisarja; to je bil Alojz Godeša. Natanko 5. julija je moral odred zapustiti še Franc Janša-Korl, pomočnik političnega komisarja 3. čete 1. bataljona, ki je bil potreben okrevanja. Še pred tem, 2. julija, je bil iz odrednih seznamov črtan tudi poročnik Lado Štefančič-Edo, komandir minerskega voda, ki ga je pridržalo vodstvo minerskega tečaja.[73]

Na dan 12. julija 1944 je štab Notranjskega odreda uvedel policijsko uro, ki je veljala od dvaindvajsetih zvečer do štirih zjutraj. Odredbo sta podpisala odredni politični komisar Anton Kovač-Tonček in načelnik štaba Filip Tekavec-Gašper. Samo nekaj dni pozneje je prišel za odrednega komandanta poročnik Franc Avbelj-Lojko, ki je čakal na razmestitev pri štabu 7. korpusa že od 26. junija. Naposled se je 29. julija vrnil iz višje partijske šole še Ivan Galič-Jovo, politični komisar Notranjskega odreda. Anton Kovač-Tonček, ki ga je nadomestoval dva meseca in pol, je odšel na zdravljenje čez morje po letalski poti. Dne 29. julija pa je moral odredni štab zapustiti tudi referent za zveze Avgust Vouk-Jurče, ki je postal komandant Belokranjskega odreda. Osmega avgusta 1944 je bil za namestnika odrednega komandanta imenovan poročnik Anton Hitejc, tako da je bil štab Notranjskega odreda poslej do konca izpopolnjen. Obenem je bil za komandanta 2. bataljona imenovan Anton Gradišar, za njegovega namestnika pa Dušan Tršič, ki je bil do tistega dne komandir posebnih vodov pri odrednem štabu.

Medtem so 23. julija 1944 iz sestave Notranjskega odreda odpadle relejne kurirske postaje, ki so prišle pod pristojnost korpusne vojaške oblasti. Kurirje je prevzel podporočnik Viktor Vidovič, referent poštno kurirsko telefonske sekcije. Odred se je tako zmanjšal za 21 partizanov, vendar je tistega dne štel po seznamih še vseeno 495 ljudi, od tega vsak bataljon po 169, štab s posebnimi vodi pa 157 partizanov.[74]

Franc Gorenc-Planinski, operativni oficir (od 26. marca do 2. oktobra) in namestnik komandanta Notranjskega odreda (od 2. oktobra do novembra 1944)

Zavoljo izgub zelo boleč je bil tudi avgust. Že 4. avgusta je v Gradišču pri Cerknici padel Jože Krmac, nato 7. avgusta v Martinjaku Anton Intihar, 12. avgusta 1944 pa je Notranjski odred doživel enega najhujših porazov. Pri Zelšah in Dolenjem Jezeru je domobranski udarni bataljon z Rakeka dobil v precep glavnino 2. bataljona, ki je nameravala domobrancem udariti v hrbet. To se je zgodilo zaradi izdaje in 2. bataljon je pretrpel hude izgube. Domobranci so zaplenili dva puškomitraljeza, en lahki minomet, eno brzostrelko in 13 pušk, ujeli 13 zdravih in enega ranjenega partizana, trije ranjenci so se rešili, ubiti pa so bili štirje, med njimi komandant 2. bataljona Anton Gradišar-Branko. Za novega komandanta 2. bataljona je bil imenovan Franc Lavrič, dotedanji operativni oficir v 1. bataljonu. Komaj kaj bolje se je

godilo 1. bataljonu v boju pri kožljeških žagah 28. avgusta 1944. Tamkaj so padli: partizana Franc Per in Jože Debevc ter namestnik komandirja Oto Dolenc. Ob tem je treba pripomniti še to, da je bil tačas v bolnišnici kot ranjenec tudi komandir 1. čete 2. bataljona Franc Dolinšek-Sokol in da je bil v tem času za pomočnika intendanta 2. bataljona imenovan Alojzij Štritof.

Poleg naštetih je mogoče iz listin razbrati še nekatera imenovanja. Prvi pomočnik vodje odrednega obveščevalnega centra do 15. avgusta je bil Jože Puš, ki je tega dne prevzel vodstvo obveščevalnega centra Notranjskega odreda, dotedanji načelnik Alojzij Drenik-Lojze pa je bil premeščen drugam. Drugi pomočnik vodje odrednega obveščevalnega centra dotlej je bil Rado Bevk, ki je 15. avgusta 1944 postal prvi pomočnik vodje OC. Položaj drugega pomočnika je tistikrat dobil Maks Kranjc-Učko. Vodnik obveščevalnega voda je 15. avgusta postal Anton Somrak-Drago, politdelegat obveščevalnega voda pa Jakob Meze. Vrhu tega je Notranjski odred tistikrat dobil tudi prvega pooblaščenca OZNA. To je bil Maks Siard, ki ga je v drugi polovici septembra 1944 zamenjal Kazimir Keržič-Kazi, le-ta pa je v štabu Notranjskega odreda ostal do marca 1945. Zelo zanimivo je, da je minerskemu vodu v tem času poveljevala ženska in sicer Marica Turk-Marija, partizanka od leta 1942.[75]

Pregled z dne 22. avgusta kaže, da se je številčna moč Notranjskega odreda od julija precej zmanjšala. Na ta dan je 1. bataljon po seznamih štel 154, prisotnih v enotah pa 139 ljudi, 2. bataljon po seznamih 140, prisotnih v enotah pa 122 ljudi, štab odreda s posebnimi vodi pa po seznamih 77 in prisotnih v enotah 72 ljudi, skupaj po seznamih 371, prisotnih v enotah pa 333 ljudi. Že 24. avgusta 1944 pa je število borcev spet poskočilo, zakaj tega dne je Notranjski odred dobil še 3. bataljon, ki je štel 155 mož, vendar pa še ni bil v celoti oborožen. Šlo je za tako imenovani bataljon Roma-Orfeo, sestavljen iz tržaških in tržiških delavcev italijanske narodnosti, ki je najprej spadal v Tržaško, potem pa v Gradnikovo brigado, in sicer vsakič kot njun 4. bataljon. Temu bataljonu je poveljeval Giovanni Paparazzo-Roma, politični komisar v njem pa je bil Orfeo Vigna. V ta bataljon je bilo vključenih tudi nekaj Slovencev, ki so večinoma opravljali dolžnosti pomočnikov političnih komisarjev. Pomočnik političnega komisarja v bataljonu Roma-Orfeo je bil Božidar Petejan, pomočnik političnega komisarja 1. čete Ivan Tomšič, namestnik komandirja 2. čete pa Stanko Pakar. Bataljon se je nastanil na Knežji njivi, kjer je varoval dostope od Loškega potoka, se uril in dodatno oboroževal.

Toda pregled številčnosti z dne 26. avgusta prikazuje tudi 4. bataljon, ki je štel 405 ljudi, s pripombo, da je 4. bataljon še neoborožen in nastanjen v Snežniškem gradu. Tako je tega dne Notranjski odred štel po seznamih 914, prisotnih v enotah pa 881 ljudi. Tudi v tem primeru je šlo za tržaške in tržiške delavce, ki so v Loško dolino prispeli 20. avgusta 1944 ob enih ponoči v varstvu Gradnikove brigade, vendar pa ti partizani sploh še niso bili oboroženi. O poveljniški sestavi 4. bataljona ni znanega prav nič. Odred se je številčno krepil do 5. septembra, ko je štel 1. bataljon po seznamih 171, prisotnih v četah pa 157 ljudi, 2. bataljon po seznamih 182, prisotnih v enotah 162 ljudi, 3. bataljon po seznamih 167 in prisotnih v enotah 165 ljudi, 4. bataljon po seznamih in prisotnih v enotah 550 ljudi ter odredni štab s posebnimi vodi po seznamih 50, prisotnih v enotah pa 48 ljudi, skupaj po seznamih 1120, prisotnih v enotah pa kar 1082 partizanov obeh spolov.[76]

Prikazana številčna rast pa je bila varljiva in za nadaljnji razvoj četrtega Notranjskega odreda brez pomena. Dnevno poročilo z dne 6. septembra 1944 namreč prikazuje spet samo tri bataljone, in sicer s pripombo, da je bil 4. bataljon razpuščen, moštvo pa razdeljeno na komande vojaških področij. Medtem so 10. septembra padli mitraljezec Milko Božeglav, partizani Franc Grmarevs, Ivan Bok in Franc Korenč ter politična komisarja 1. in 2. čete 2. bataljona Franc Malajner in Andrej Malavašič. Te žrtve, čeprav boleče, pa niso bile pravi vzrok za pogubno manjšanje števila ljudi v odredu. V dnevnem poročilu z dne 17. septembra sta namreč prikazana spet samo dva bataljona, tokrat s pripombo, da so 3. bataljon s 175 partizani priključili v 8. (Levstikovo) brigado 18. divizije. Iz dnevnega poročila za 18. september 1944 pa naposled izvemo, da je odšlo v 18. divizijo še 74 tovarišev. Pojasniti je treba, da je imel poročevalec v mislih glavnino 2. bataljona Notranjskega odreda, ki jo je Franc Lavrič, dotedanji komandant 2. bataljona, odpeljal v sestavo 8. SNOB Frana Levstika.

To se je zgodilo po povelju štaba 7. korpusa, ki je ukazal bataljone v Notranjskem odredu sploh odpraviti in namesto njih ustanoviti štiri čete. Kajpak v tako zmanjšanem odredu pa tudi komandant Franc Avbelj-Lojko in politični komisar Ivan Galič-Jovo nista imela več kaj iskati. Kot komandant

Filip Tekavec-Gašper, referent za kadre, namestnik komandanta in načelnik štaba zadnjega Notranjskega odreda, ki je v času od 19. junija do 16. julija 1944 opravljal tudi posle odrednega komandanta

Melanija Rotar-Polonca, druga sekretarka ZKM (SKOJ) in Anton Kovač-Tonček, tretji politični komisar zadnjega Notranjskega odreda (od 3. maja do 29. julija 1944)

Širši odredni štab sredi leta 1944 v Starem trgu pri Ložu. Razpoznali smo samo člane ožjega štaba od sredine proti desni. Srednji (z veliko nemško pištolo) je odredni politični komisar Anton Kovač-Tonček, zraven njega operativni oficir Franc Gorenc-Planinski, šesti od leve (z brzostrelko) načelnik štaba in v. d. odrednega komandanta Filip Tekavec-Gašper ter zadnji (skrajni desni) pomočnik političnega komisarja zadnjega Notranjskega odreda Božo Ivanović-Borko Zlatički

Notranjskega odreda se je Lojko nazadnje podpisal 2. oktobra 1944.[77] Dogodki so prav kmalu pokazali, da je šlo za zgrešene spremembe v ureditveni sestavi Notranjskega odreda.

Čete v obupnih spopadih z Rupnikovimi domobranci

Poročilo z dne 18. septembra 1944 kaže, da je Notranjski odred na ta dan štel po seznamih samo še 313 ljudi, v enotah prisotnih pa je bilo 268 ljudi. Od tega je bilo v štabu 22 ljudi, v obveščevalnem centru po seznamu 18, v enoti prisotnih pa 15 ljudi, v 1., 2. in 3. četi po 50 ljudi ter v 4. četi po seznamu 123, pri odrednem štabu prisotnih pa 81 ljudi. Do 22. septembra 1944 je stalež nazadoval še za devet oziroma 12 ljudi, ob koncu oktobra pa je imel Notranjski odred po seznamih samo še 285 partizanov in partizank, od katerih je bilo odsotnih 40.[78]

Iz karakteristik, seznamov in dopisa, ki so nastali 1., 3., 4. in 8. oktobra 1944, razberemo, da je bil za komandanta tako zmanjšanega Notranjskega odreda imenovan poročnik Anton Hitejc. Namestnik komandanta je postal poročnik Franc Gorenc-Planinski, ki pa je moral oditi že 11. oktobra v oficirsko šolo. Pomočnik odrednega političnega komisarja pa je ostal Božo Ivanović-Borko Zlatički. Novi odredni politični komisar ni omenjen, vendar iz podpisov dnevnih poročil in popisa njegovih dolžnosti izvemo, da je bil na ta položaj imenovan Jože Bedenčič-Iztok. Naštete listine tudi povedo, da je bil v tistem času referent za zveze Veljko Malešič, vodnik voda za zvezo Alojzij Pavlič, radiotelegrafista sta bila Ludvik Faletič in Janez Habič, šifrantki pa Tončka Lindič in Malka Intihar.

Obstaja tudi seznam četnih poveljstev. Komandir 1. čete je bil Jože Herblan, politični komisar Janez Herblan,* pomočnik političnega komisarja 1. čete pa Pavel Hiti-Paša. Komandir 2. čete je bil Filip Jelenc, njegov namestnik Jože Maver, doma iz Krške vasi, politični komisar Jože Deželak-Slavček, pomočnik političnega komisarja 2. čete pa Ivan Kolovič. Za komandirja 3. čete je bil imenovan Janko Vrhovec-Rajko, vendar je bil takrat v oficirski šoli, namestnik komandirja te čete je postal Franc Kožar, politični komisar Janez Levstik in pomočnik političnega komisarja 3. čete Emerik Dulmin-Marjan. Komandir 4. čete je bil Jože Kališčar, njegov namestnik Franc Rožanc, politični komisar Jože Maver, doma iz Boljunca pri Trstu, pomočnik političnega komisarja 4. čete pa Alojzij Potrbuješ. O spremembah v povzeti poveljniški sestavi do konca leta obstaja samo podatek, da je v času okoli 25. oktobra 1944 dolžnost političnega komisarja 3. čete opravljal Alojz Korče-Ilija, ki pa je moral kmalu oditi na zdravljenje v Italijo.[79]

Iz sestave četnih poveljstev je mogoče utemeljeno sklepati, da je v zmanjšanem notranjskem odredu ostala večina partizanov iz 1. bataljona (Ludvetovega).

Petnajstdnevna poročila o delovanju organizacije ZKM povedo ne samo to, da je odredni sekretar ZKM še naprej ostal Stanislav Japelj-Štefan, ampak tudi, koliko skojevcev je bilo v vsaki četi in v posebnih vodih. V času od 18. septembra do 1. oktobra 1944 je bilo v prvi četi 8, v 2. četi 10, v 3. četi 15, v 4. četi 13 in v posebnih vodih 16 članov ZKM, skupaj 62 mladih komunistov. V času od 15. novembra do 1. decembra je bilo v 1. četi osem, v

* Jože in Janez Herblan sta bila brata, doma iz Žerovnice. Očitno so zavoljo tega kmalu zatem Janeza prestavili v 4. četo, iz nje za političnega komisarja 1. čete pa je prišel Jože Maver.

2. četi 14, v 3. četi 15, v 4. četi 14 in v posebnih vodih 13 članov ZKM, skupaj 64. V času od 1. do 15. decembra 1944 pa je bilo v 1. četi devet, v 2. četi 11, v 3. in 4. četi po 15 in v posebnih vodih 11 članov ZKM, skupaj 61 mladih komunistov. O članih KPS in kandidatih so na voljo podatki samo za čas od 1. do 15. oktobra 1944. Tačas je bilo v 1. četi devet članov KPS in štirje kandidati, v 2. četi 13 članov KPS in štirje kandidati, v tretji četi 13 članov KPS in štirje kandidati, v 4. četi 10 članov KPS in dva kandidata, v posebnih vodih 17 članov KPS in en kandidat ter v odrednem štabu 8 članov KPS, skupaj 70 članov KPS in 15 kandidatov.[80]

Poslej v poveljniški sestavi četrtega Notranjskega odreda ni bilo veliko sprememb. Podatki o njih veljajo le za odredni obveščevalni center. Maks Kranjc-Učko je 15. oktobra postal 1. pomočnik vodje OC, drugi pomočnik vodje OC pa je postal Edvard Brus, ki je 17. decembra postal prvi pomočnik vodje OC v odredu. Te in druge spremembe so največ povzročali odhodi v tečaje, le deloma pa tudi izgube v bojih. Vendar pa padlih, ranjenih in ujetih do decembra ni bilo veliko. V novembru so padli samo trije: partizan Ivan Šega 5. novembra pri Sv. Trojici (Šivčah), partizan Avgust Hvalica pri Radleku in četni intendant Jože Pogačar-Dušan nad Škriljami v Danah pa 26. novembra 1944. Vse kaže, da se je odredni komandant Anton Hitejc spretno izmikal domobranskim pastem ter s premišljenimi odločitvami varoval svoje borce in enote, da bi jih ohranil za odločilne spopade.

Do decembra se stalež Notranjskega odreda ni bistveno zmanjšal; to pokaže primerjava. Prvega oktobra 1944 je 1. četa štela 83 ljudi, 2. četa 50 ljudi, 3. četa 57 ljudi, 4. četa 55 ljudi, obveščevalni vod 22 ljudi in odredni štab 23 ljudi, skupaj 290 ljudi. Prvega novembra je 1. četa štela 81 ljudi, 2. četa 49 ljudi, 3. četa 58 ljudi, 4. četa 50 ljudi, obveščevalni vod 22 ljudi in odredni štab 24 ljudi, skupaj 284 ljudi. In prvega decembra: 1. četa 65 ljudi, 2. četa 49 ljudi, 3. četa 56 ljudi, 4. četa 51 ljudi, obveščevalni vod 28 ljudi in odredni štab 25 ljudi, skupaj 274 ljudi. Odsotnost iz enot se giblje med 40 in 56, od tega zadnjega (decembrskega) števila je bilo kar 24 ljudi na tečajih, 29 v bolnišnici in trije na okrevanju. Ob tem je treba dodati, da je štab Notranjskega odreda od 10. novembra do 2. decembra prikazoval tudi številčnost bataljona Notranjskega vojnega področja. Ta mu je bil namreč operativno podrejen, po seznamih pa je štel 115 oziroma 112 mož, od tega jih je bilo 12 v bolnišnici, dva pa sta bila na tečaju. Dne 2. decembra je bil bataljon NVP razpuščen. Polovico tega moštva, in sicer 48 ljudi je dobil odred, prav toliko pa jih je odšlo v dopolnjevalni bataljon 7. korpusa NOV in POJ. Zaradi tega se je stalež Notranjskega odreda 6. decembra 1944 zvečal na 317 ljudi, vendar je bilo 59 odsotnih, in sicer 25 na tečajih, 31 v bolnišnici in trije na bolniškem dopustu.

Povzete številke se zdijo še kar zadovoljive, čisto ničeve pa postanejo, če jih vzporedimo z nalogami, kajti čete so bile z njimi preobložene. Možnosti manevra so bile zaradi številnih nalog neznatne, tako stanje pa so poslabševale še snežne razmere in hud mraz. Treba je pribiti: tedanji Notranjski odred je bil v vsakem primeru številčno prešibak. Rupnikovi domobranci, ki so svojo napadalnost trdovratno krepili, so to hitro opazili, in že s 1. decembrom 1944 so se začeli udarci. Tega dne je bil ujet intendant Adolf Lovšin-Špiček, 2. decembra so blizu Jermendola padli borci Janez Šilc, Jože Bečaj, Jozef Lešnjevski, poljske, in Alin Adilov, ruske narodnosti, 3. decembra je bil smrtno ranjen zastavnik Mirko Volčič-Jamšek, mrtev pa je bil partizan Alojz Sukljan, 8. decembra je bil ranjen komandir 4. čete Jože Kališčar in pogrešan partizan Anton Doles, na bolniški dopust pa je moral odpotovati odredni zdravnik dr. Lojze Mihelčič, 10. decembra se je z brzostrelko ponesrečil Janez Intihar, ki so ga odpeljali v bolnišnico, 14. decembra je bil pogrešan Milan Knez, ki so ga čez nekaj dni našli ubitega, 19. decembra je bil ujet Alojz Martinčič in ranjen Franc Intihar, padel pa je Janez Gioia, po narodnosti Italijan, 20. decembra sta padla desetar Jože Zalar in partizan Jože Valenčič, ranjen pa je bil Franc Miklavčič, 21. decembra je padel Ivan Klančar, ranjeni pa so bili Marjan Vončina, Alojz Zakrajšek in Alojz Drobnič, 23. decembra 1944 pa je bil ujet Jože Švigelj. Tu se dnevna poročila nehajo. K temu pa velja dodati, da to niso bile vse izgube. Ujetim, padlim in ranjenim ali tistim, ki niso zapisani, so se pridružili še razni beguni, ker so izgubili vsako upanje, da bodo preživeli.[81]

Tačas je namestnik odrednega komandanta postal Ludvik Vider-Ludve, ki se je vrnil iz oficirske šole sredi oktobra, zakaj prejšnji namestnik Franc Gorenc-Planinski se iz šole ni vrnil. Nekatere spremembe so nastale tudi v širšem štabu in v posebnih vodih. Odredni intendant je bil še naprej Stane

Božo Ivanović-Borko Zlatićki, pomočnik odrednega političnega komisarja, je organizacijo KPS v zadnjem Notranjskem odredu vodil od 8. maja 1944 do 20. aprila 1945

Franc Avbelj-Lojko, komandant Notranjskega odreda od 16. junija do 2. oktobra 1944

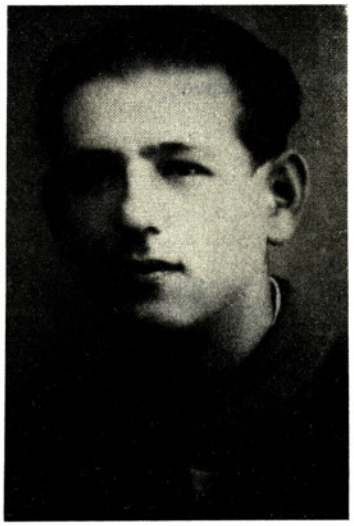

Franc Lavrič, komandant 2. bataljona Notranjskega odreda od 12. avgusta do 18. septembra 1944, ko je glavnino bataljona odpeljal v Levstikovo brigado

Jože Bedenčič-Iztok, politični komisar Notranjskega odreda od 2. oktobra 1944 do 23. februarja 1945

Lukšič, njegova pomočnika Metod Klun in Franc Ljubič, odredni administrator Stane Štupica, odredni orožar Alojz Erjavec, komandir čete za zvezo Veljko Malešič, vodnik obveščevalnega voda Tone Somrak-Drago, politdelegat obveščevalnega voda Jakob Meze, ki pa je moral v februarju 1945 oditi v politdelegatski tečaj, politični komisar posebnih vodov Franc Kovač-Jure, novi odredni sanitetni referent je postal Metod Rus, veterinarske posle je opravljal Anton Grom, za vodjo šifrantskega oddelka pa je v Notranjski odred prišel Rado Zavrašek. Ob tem je treba tudi zapisati, da je moral 28. decembra 1944 odred zapustiti odredni sekretar ZKM Stanislav Japelj-Štefan, ki je skupaj z obveščevalcem Jožetom Nagodetom odšel v vojno akademijo. Novi odredni sekretar ZKM je postal Lado Janežič-Lado.[82]

Zaradi izgub v decembru in odredove bojne nemoči je štab 7. korpusa hitro ukrepal. Že 18. decembra je razrešil odrednega komandanta poročnika Antona Hitejca, ki pa je svojo dolžnost opravljal do 29. decembra 1944, namesto njega pa je imenoval za komandanta Notranjskega odreda Janka Malenška-Bombo. Ta ukrep pa ni obrodil izboljšanja. Namreč iz številčne je izvirala tudi poveljniška in bojna nemoč, zategadelj zamenjava poveljnikov ni nič hasnila. In tako je prišlo 4. januarja 1945 do iznenadenja in poraza v Glini. Razbita je bila 4. in del 3. čete, izgubljeno veliko orožja ter opreme. Ujetih je bilo 10 partizanov, padlo pa jih je sedem, in sicer: telefonist Alojz Ivančič, partizana Jože Habič in Peter Kovič (kuhar 1. čete), vodnika vodov Franc Kunc (iz prve) in Jože Škrjanc (iz 4. čete), bolničarka Ema Zavec in politični komisar 4. čete Janez Herblan. Istega dne je padel nad Žerovnico tudi puškomitraljezec Franc Markuža, 11. januarja 1944 na Goričicah pri Žerovnici pa še borec Ferdinand Nosan. Nič boljša usoda se ni obetala komandirju 1. čete Jožetu Herblanu, ki je na Glini izgubil brata Janeza, in njegovemu političnemu komisarju Jožetu Mavru iz Boljunca pri Trstu.

Namreč zarana 13. januarja 1945 so domobranci spet pirovali. Pri Sv. Ani so presenetili 1. in 3. četo. V neenakem in surovem spopadu so padli ali bili umorjeni: politični komisar 1. čete Jože Maver iz Boljunca pri Trstu, komandir 1. čete Jože Herblan in komandir 3. čete Franc Intihar-Lado, vodnik Franc Urbas, desetar Vinko Ločniškar ter partizani: Silvo Bunin, Matevž Drobnič, Pavel Frank, Miha Hudovernik, Janko Ravnik, Andrej Malavašič, Matija Turk, Julka Tomšič in Dario Tevoggio, puškomitraljezec Milan Malavašič, ki se je skril v peč, pa je dobil opekline 2. in 3. stopnje. Od vaščanov je bil ustreljen priletni Janez Žnidaršič. Poleg tega je bilo ujetih kar 16 partizanov, med njimi pomočnik političnega komisarja 1. čete Franc Wolfing-Aco in vodnik Franc Oblak, ki so ju domobranci ustrelili v Cerknici, desetar Vid Železnik ter Bojan in Mitja Tollazzi (vseh še nismo ugotovili), izgubljeno pa skoraj vse orožje. Skratka, četi sta bili uničeni.[83]

Anton Hitejc, komandant Notranjskega odreda od 2. oktobra do 28. decembra 1944

Po strahotnih izgubah v Glini in pri Sv. Ani je v štirih strelskih četah Notranjskega odreda ostalo samo še 73 ljudi, ki so jih preuredili v dve četi. Minerski vod so ukinili in peterico minercev dodelili obema četama, ker je primanjkovalo ljudi celo za straže in patrulje. Prva četa je štela po seznamu 60, prisotnih v enoti pa 36 ljudi. Njen komandir je bil Franc Kožar, politični komisar pa Jože Deželak-Slavček. Druga četa je štela po seznamu 50, prisotnih v enoti pa je bilo 29 partizanov. Vršilec dolžnosti komandirja te čete do 21. januarja 1945 je bil Stane Knap, nato Jože Maver, doma iz Krške vasi, politični komisar 2. čete pa je bil Janez Levstik.

V tem obdobju so nastale nekatere spremembe tudi v odrednem obveščevalnem centru. Za novega vodjo OC Notranjskega odreda je bil 18. januarja 1945 imenovan Maks Kranjc-Učko in to dolžnost opravljal do 12. marca 1945. Tega dne pa je novi vodja OC postal Stane Lavrič, ki je bil od 17. decembra 1944 prvi pomočnik vodje OC Notranjskega odreda. Stane Lavrič je na tem položaju ostal do osvoboditve.[84]

Med končnimi boji vnovič dva bataljona

Žrtve so padale tudi v februarju, čeprav sta se četi bojem izogibali. Blizu Retij v Loškem potoku sta 7. februarja padla borca Jože Kališčar z Visokega nad Želimljem in Zigmund Koščanek iz Varšave, 9. februarja na Sv. Ani pod Križno goro obveščevalca Anton Jemc in Jože Turšič, 14. februarja v Malem Logu pri Loškem potoku Karel Serše in 16. februarja pri Sv. Trojici (zdaj Šivče) Silvester Mirc. Šele po vsem tem je štab 7. korpusa naposled le spoznal, da je treba Notranjski odred predvsem številčno okrepiti. Dne 16. februarja 1945 je sklenil, naj se odred nemudoma okrepi tako, da bo imel tri čete, potem pa dva bataljona in v vsakem po dve strelski četi. Ker pa je

Štab Notranjskega odreda na dan 24. februarja 1945 v vasi Vrh nad Podgoro pri Ložu. Od leve proti desni so: Humbert Gačnik-Humbi, politični komisar, Ludvik Vider-Ludve, namestnik komandanta, Kazimir Keržič-Kazi, oficir OZNA, Miha Zupančič, komandant, in Božo Ivanović-Borko Zlatički, pomočnik političnega komisarja zadnjega Notranjskega odreda

štab korpusa menil, da je bilo odredno poveljstvo premalo budno in za opisane poraze zdesetkanih čet sokrivo, je že pred tem, 16. januarja, razrešil komandanta Janka Malenška-Bombo in političnega komisarja Jožeta Bedenčiča-Iztoka. Za novega komandanta Notranjskega odreda je bil imenovan poročnik Miha Zupančič, ki je bil dotlej komandant Belokranjskega odreda, za političnega komisarja pa Humbert Gačnik-Humbi, ki je bil dotlej pomočnik političnega komisarja Dolenjskega odreda. Po 23. februarju, ko je v odred prišel Humbert Gačnik-Humbi, je bil razrešen še namestnik odrednega komandanta podporočnik Ludvik Vider-Ludve, ki je bil odlikovan z redom hrabrosti prvi in dotlej edini v Notranjskem odredu. Edini, ki je ostal od prejšnjega štaba, je bil Božo Ivanović-Borko Zlatički. Le-ta je vodil organizacijo KPS v odredu še naprej, vse do 20. aprila 1945.[85]

Prvi del te odredbe se je uresničil 24. februarja 1945 s pomočjo Belokranjskega odreda, ki je prispeval 2. četo 1. bataljona. Ta četa je štela 40 partizanov, ob preureditvi v Notranjskem odredu pa je dobila številko ena. Komandir te 1. čete je bil Timo Nescirjuk, ker pa je bil 28. februarja hudo ranjen, ga je moral že po štirih dneh zamenjati Anton Simonič. Politični komisar 1. čete je postal Jože Deželak-Slavček, njegov pomočnik pa Ivan Kolovič. Komandir 2. čete je postal Jože Maver iz Krške vasi, politični komisar Janez Levstik, njegov pomočnik pa Pavel Hiti-Paša. Komandir 3. čete je bil Franc Kožar, ki pa ga je 8. marca zamenjal Emerik Dulmin-Marjan, dotedanji pomočnik političnega komisarja. Politični komisar 3. čete je bil Anton Zupančič, njegov pomočnik do 8. marca Emerik Dulmin-Marjan, nato pa Anton Marentič. Ob omenjeni preureditvi je bil za pomočnika komisarja posebnih enot Notranjskega odreda imenovan Franc Potrbuješ. Tako je imel Notranjski odred tri čete.

Janko Malenšek-Bomba, komandant Notranjskega odreda od 28. decembra 1944 do 23. februarja 1945

Dne 12. marca 1945 se je uresničil tudi drugi del navodil korpusnega

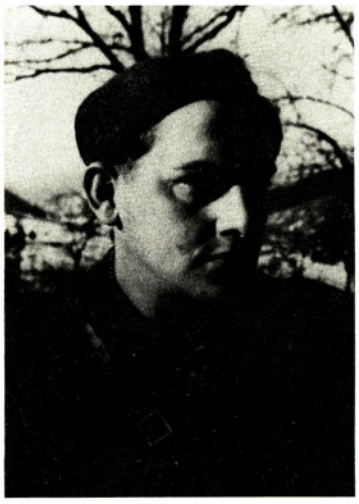

Ludvik Vider-Ludve, komandant 1. bataljona od 11. marca do 18. septembra 1944 in namestnik odrednega komandanta od novembra 1944 do 27. februarja 1945

štaba, in sicer spet s pomočjo Belokranjskega odreda, ki je v začetku marca prispeval še 1. četo 3. bataljona tudi s štiridesetimi borci. Tedaj sta bila v okviru Notranjskega odreda vnovič ustanovljena dva bataljona in v vsakem bataljonu po dve četi. Poveljniška sestava v prvem bataljonu je bila naslednja: komandant 1. bataljona Anton Simonič, politični komisar 1. bataljona Jože Deželak-Slavček, pomočnik političnega komisarja pa Pavel Hiti-Paša; komandir 1. čete 1. bataljona Jože Maver, doma iz Krške vasi, politični komisar pa Franc Potrbuješ; komandir 2. čete 1. bataljona Ivan Pajnič, politični komisar pa Stanko Strašek. Poveljniška sestava v 2. bataljonu pa je bila taka: komandant 2. bataljona Janko Vrhovec-Rajko, politični komisar 2. bataljona Janez Levstik, pomočnik političnega komisarja pa Ivan Kolovič; komandir 1. čete 2. bataljona Emerik Dulmin-Marjan, politični komisar pa Anton Zupančič, komandir 2. čete 2. bataljona Anton Ban, politični komisar pa Franc Zadnikar. Lepo število teh imenovanj je bilo začasnih z označbo »v.d.« Iz dopisov, ki sta nastalą 31. marca in 2. aprila, izvemo, da je medtem postal politični komisar 1. čete 1. bataljona Jože Šilc, da je bil pomočnik političnega komisarja v 2. četi 1. bataljona Franc Knez, v.d. pomočnika političnega komisarja 2. čete 2. bataljona pa Franc Žabjek, in tudi to, da Jože Deželak-Slavček ni več opravljal dolžnosti političnega komisarja 1. bataljona. Ob koncu marca; po odhodu Kazimirja Keržiča-Kazija je postal novi oficir OZNA Notranjskega odreda. Prav tiste dni sta prenehala opravljati svoji dotedanji dolžnosti tudi Pavel Hiti-Paša in Ivan Zavšek, ki sta odšla na tečaj.* Kdo je postal novi politični komisar 1. bataljona, kdo njegov pomočnik in kdo komandir 1. čete, pa iz listin ni razvidno.[86]

Iz sredine marca 1945 je poleg sestave ožjega znana tudi sestava širšega štaba. Odredni intendant je bil še vedno Stane Lukšič, njegov pomočnik Franc Ljubič, sanitetni referent Metod Rus, v.d. veterinarja Anton Grom, ki pa je 4. marca odšel na veterinarski tečaj, načelnik OC Stane Lavrič, njegov pomočnik Edvard Brus, referent za zveze Veljko Malešič, orožar Alojzij Erjavec in štabni administrator Danica Batinica. Še pred koncem marca 1945 je bil za vodnika kurirjev imenovan Stane Furlan, z radiooddajno postajo sta delala Ivan Dovjak in Milan Marič, ki tega dela še nista dobro obvladala, pomočnik radiotelegrafista Alojzij Rebec pa je bil na tečaju že od 13. februarja 1945.[87]

Poslej je bilo žrtev precej manj. Samo še 6. marca 1945 je nad Kozariščami pri Ložu padel partizan Franc Kožar, doma iz Sušja pri Ribnici. Ranjeni so bili: 7. marca Stane Knap in Jurij Cortese, 8. marca Jože Ota, 23. marca pri Metuljah Jože Zrinšek (že drugič), 4. aprila v Markovcu od brzostrelke in bombe Josip Logar, 16. aprila Franc Flajnik in 25. aprila 1945 Anton Meden, medtem ko je Niko Zupanič hudo zbolel že 12. marca.[88]

Skopi podatki iz depeš Glavnemu štabu JA za Slovenijo pričajo, da so domobranski udarni bataljoni na Notranjski odred še nadalje pritiskali. Izrinili so ga v okolico Čabra, potem pa proti Kočevski Reki in Muha vasi, kjer ga je Glavni štab JA za Slovenijo vključil v operativno sestavo tako imenovane Kočevske grupe. Ta se je bojevala s četniki iz srbskega prostovoljskega korpusa (nedićevci in ljotićevci) pod poveljstvom Radoslava Tatalovića in ta korpus ob pomoči 20. in 21. udarne divizije popolnoma razbila. Med tem časom, 20. aprila 1945, je moral iz odreda oditi tudi Božo Ivanović-Borko Zlatički. Poslej je posle pomočnika odrednega političnega komisarja opravljal Ivan Kolovič.

Med pohodom proti Ljubljani se je Notranjski odred vojskoval v sestavi 18. divizije in z njo vred 9. maja 1945 tudi vkorakal v Ljubljano, kjer je bil ukinjen, njegovi borci s poveljniki in političnimi komisarji vred pa so bili dodeljeni v 1. brigado 2. divizije KNOJ.[89]

S tem so borci in poveljniki četrtega Notranjskega odreda dobili zadoščenje za žrtve, poraze in druge preizkušnje, saj so bili sprejeti in uvrščeni med posebno izbrane borce za obrambo pridobitev ljudske revolucije.

Veličino in pomen četrtega Notranjskega odreda bo mogoče polnovredno oceniti šele po vsestranskih in izčrpnih raziskavah, že zdaj pa je mogoče zapisati, da je šlo za zelo bojevito enoto, ki je opravljala naloge, strateško pomembne za vso slovensko partizansko vojsko.

* Dne 12. marca 1945 bi bil moral oditi v vojaško akademijo tudi komandir 1. čete 1. bataljona Jože Maver, doma iz Krške vasi, prvi partizan Notranjskega odreda, ki je bil odlikovan z znakom hrabrosti, vendar se to iz nepojasnjenih razlogov ni zgodilo, čeprav je odredni štab že poročal o njegovem odhodu. Maver je do konca vojne celo napredoval in postal namestnik bataljonskega komandanta (Fasc. 169/I in fasc. 173/III v arhivu IZDG ter Miro Mlakar, pojasnilo z dne 27. oktobra 1985).

Miha Zupančič, komandant Notranjskega odreda od 23. februarja 1945 do osvoboditve

OPOMBE

[1] Franci Strle: Tomšičeva brigada – uvodni del, Ljubljana 1980 in 1981, str. 228, 229, 232, 239, 241 in 245 z opombami. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 2 (poslej Zbornik VI/2), dok. 48 na str. 119 in dok. 63 na str. 160 z opombami, Lojze Vrečar, spomini v IZDG, in Janko Mehle po beležki z dne 17. septembra 1985.

[2] Bogomir Gaberc-Huso, spomini iz leta 1944 (delno), fasc. 1a/II v arhivu IZDG, Alojz Založnik-Nikola, spomini v rokopisu (hrani hčerka Slavka Slobodnik, Založnikova 40, 61351 Brezovica pri Ljubljani) na str. 44, 47, 48 in 50, Jože Jakomin-Crni »Spomini na partizanska leta« z dne 6. januarja 1968 v arhivu IZDG in priredba »V partizane«, Borec 1970/10 od str. 794 do 797, Anton Ožbolt: Dežela Petra Klepca, Ljubljana 1974, zlasti str. 151, 232 in 234, Zbornik VI/2, dok. 54 na str. 134 z opombo, in Jože Kodelič-Jure, pismo z dne 10. in po beležki z dne 17. septembra 1985.

[3] Zbornik VI/2, dok. št. 60 in 67 z opombami na str. 153, 154 in 171.

[4] Anton Ožbolt, ista knjiga od str. 177 do 224, Franci Strle, ista knjiga, str. 241, 257 in 260, Lojze Mlakar »Dejavnost KPS in OF na Prezidanskem 1941/42«, Notranjski listi II, str. 100, 101 in 102, in Zbornik VI/2, dok. 55 na str. 136 (tam partizanski imeni komandirja Pera in političnega komisarja Borivoja nista pojasnjeni, medtem ko sta partizanski imeni političnih komisarjev Črtomira in Daneta pojasnjeni napačno) in dok. 67 na str. 171, ter anketni list Rafaela Kovačiča-Žagarja v zgodovinskem arhivu CK ZKS.

[5] Že omenjeni Zbornik, dok. 55 na str. 154 in dok. 67 na str. 173, in Franci Strle, ista knjiga od str. 256 do 268.

[6] Anton Ožbolt, ista knjiga, zlasti str. 232, že omenjeni Husovi spomini (delno) v fasc. 1a/II, blagajniški dnevnik, ukazi o imenovanjih, seznami in poročila, fasc. 5/II od A do C in fasc. 4a/I – 7, vse v arhivu IZDG, Jože Kodelič-Jure kot malo prej, Alojz Založnik-Nikola, isti spomini od str. 47 do 73, Jože Jakomin-Crni, prav tam, od str. 867 do 886, vprašalne pole za Franca Bombača-Zorka, Jožeta Jakomina-Crnega, Ivana Lokovška-Jana, Alojza Založnika-Nikola in Jožeta Kodeliča-Jureta v zgodovinskem arhivu CK ZKS ter Zbornik VI/2, dok. 54 na str. 135 in dok. 85 na str. 231.

[7] Anton Ožbolt, ista knjiga, str. 163, 262, 326 in 330, Husovi in Lojkovi spomini, fasc. 1a/II, Jože Jakomin-Crni »Spomini na partizanska leta«, nedatirana odredba in poročilo z dne 3. avgusta 1942 in seznami, fasc. 5/II, popis funkcij za Jožeta Bedenčiča-Iztoka, fasc. 169/I, vse v arhivu IZDG, poročili z dne 16. in 21. junija 1942, Mačkovo gradivo v zgodovinskem arhivu CK ZKS, Zbornik VI/2, dok. 85 na str. 229 in 230 in knjiga 3, dok. 46 z opombo na str. 110 in str. 111, Jože Kodelič-Jure kot malo prej, podatki za Janka Mehleta-Matevža v kartoteki Notranjskega odreda, Janko Mehle po beležki z dne 17. in Jože Bregar-Koko po beležki z dne 18. septembra 1985 ter sporočili krajevnega urada iz Dolenjskih Toplic z dne 23. in krajevnega urada iz Žužemberka z dne 23. in 25. septembra 1985.

[8] Isto kot v opombi št. 6, Jože Kodelič-Jure po že omenjeni beležki, Bogomir Gaberc-Huso po že omenjenih spominih, Jože Jakomin-Crni po beležki z dne 21. oktobra 1985, Nace Karničnik »Kočevski odred, udarna pest revolucije«, Dolenjski list z dne 4. oktobra 1984 na str. 14 priloge, in Zbornik VI/2, dok. 106 na str. 279.

[9] Zbornik VI/2, dok. 60 na str. 154 in dok. 67 na str. 171, in Zbornik VI/3, dok. 68 na str. 174 in dok. 111 na str. 299, fasc. 4/I in 5/II v arhivu IZDG, spomini Alojza Založnika-Nikola v rokopisu in njegova vprašalna pola v zgodovinskem arhivu CK ZKS, Franci Strle, ista knjiga na str. 377 in 392, dr. Metod Mikuž: Oris partizanske sanitete v Sloveniji, Ljubljana 1967, str. 51 in 52, Anton Štampohar »Partizanski zdravnik in revolucionar dr. Lojze Mihelčič«, TV-15 št. 51 z dne 19. decembra 1974, Lojze Vršnik »Pregled narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra«, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960/1 na str. 186, seznam udeležencev konference KPS na Cinku v Spominih Ivana Mačka-Matija in Ivan Lokovšek-Jan, ustno 3. avgusta 1985.

[10] Dnevnik bat. Miloša Zidanška, fasc. 5/III – A, ukazi, fasc. 4a/II – 6, in pismo Cveta Močnika-Florjana Notranjca ženi Zori z dne 28. aprila 1942, fasc. 527/IV, imenovanje Antona Nemca-Srečka, fasc. 4a/I in fasc. 4a/II – 6 v arhivu IZDG, in fasc. 7 v Pokrajinskem muzeju Kočevje ter Anton Bavec-Cene in Franc Mekina-Borut, pojasnila z dne 20. julija ter 5. in 26. septembra 1985.

[11] Franci Strle, ista knjiga na str. 271 in 272 ter lastni (nenapisani) spomini, Tone Kebe »Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem«, Notranjski listi II, str. 50, 51 in 52, prof. Anton Avsec »Spopad Rakovške v Grahovem«, TV-15, št. 20 z dne 11. maja 1972, kopije ukazov in dnevnik (s popravkom datuma za napad na Grahovo), fasc. 5/III – V arhivu IZDG in Zbornik VI/3, dok. 30, na str. 81.

[12] Zbornik VI/2, dok. 55 na str. 136, Zbornik VI/3, dok. 21 na str. 56, dok. 51 na str. 120 in dok. 166 na str. 497, dok. 30 na str. 80 in 81, dok. 15 na str. 45, dok. 37 na str. 97, kjer pa partizansko ime Srečko ni pravilno pojasnjeno, in dok. 14 na str. 43, odredbi štaba Notranjskega odreda, fasc. 4/I – 7 – g in h ter listine z dne 24. maja, 22. junija, 1. julija in 27. julija 1942, delovodnik in poročila, fasc. 5/III v arhivu IZDG, Rudolf Hribernik-Svarun: Dolomiti v NOB, Ljubljana 1974, na str. 162, Stanko Truden-Dušan, ustna izjava z dne 6. in telefonično pojasnilo z dne 23. oktobra 1985, dr. Aleksander Gala-Peter: Partizanski zdravnik, od str. 49 do 137, in Ogenjca, str. 155, dnevnik (dvakratni prevod) Cveta Močnika-Florjana Notranjca, dr. Tone Ferenc »Florjanova zapuščina v tujem arhivu«, Borec 1982/5, vpisi za 30. 6., 16. in 31. 8. ter 18. 8. 1942 na str. 259 in 261 (s pripombo, da Ferenčevi pojasnili funkcij Slavka in Levca na str. 271 nista točni), ter Franci Strle, ista knjiga na str. 385.

[13] Zaslišanje komandirja Karla Masla-Matevža z dne 8. julija 1942, fasc. 5/III v arhivu IZDG, in Zbornik VI/3, dok. 68 na str. 176.

[14] Zbornik VI/2, dok. 63 na str. 160 z opombo, dnevnik Toneta Vidmarja-Luka Suhadolca (neobjavljeni del), fasc. 1a/VII v arhivu IZDG, Stanko Petelin-Vojko: Krajevna skupnost Podpeč-Preserje v NOB, Ljubljana 1983, na str. 89, 90, 92, 96, 99 in 100, Viktor Kirn: Puntarska Faškarija, str. 9 do 11, Franci Strle, ista knjiga na str. 245 (opomba), 260, 264 in 269 in Rudolf Hribernik-Svarun, ista knjiga na str. 145 in 146.

[15] Dnevnik Toneta Vidmarja-Luka Suhadolca, neobjavljeni in objavljeni del, prav tam, operacijski dnevnik 1. bataljona Ljuba Šercerja v Zborniku VI/2, dok. 124 na str. 308, 312 in 313, Rudolf Hribernik-Svarun, ista knjiga na str. 150, in Franci Strle, ista knjiga, od str. 275 do 280, 282, 293 in 245 (opomba).

Humbert Gačnik-Humbi, politični komisar Notranjskega odreda od 23. februarja 1945 do osvoboditve

[16] Seznami in imenovanja, fasc. 4a/I, 4a/II – 2 in 4a/III ter spomini Franca Pavlina-Zdravka v arhivu IZDG, Tone Vidmar-Luka »Prva kolesarska četa«, Borec 1953/6, 7 na str. 178 in 179, in njegov dnevnik v Zborniku VI/3, dok. 135 na str. 372, 374 in 375, Stanko Petelin-Vojko, ista knjiga na str. 95, 96, 98, 110, 131 od 137 do 143 ter 161 in 162, Franci Strle, ista knjiga na str. 298 in 381, Ivan Dragar in Alojz Vidmar po beležki z dne 3. oktobra 1985 ter podatki iz kartoteke Notranjskega odreda.

[17] Stanko Petelin-Vojko, ista knjiga na str. 134, fasc. 4/I – 7 v arhivu IZDG in listina z dne 14. julija 1942 v gradivu, ki ga je Ivan Maček-Matija izročil zgodovinskemu arhivu CK ZKS.

[18] Stanko Petelin-Vojko, ista knjiga na str. 110, operacijski dnevnik v Zborniku VI/2, dok. 124 na str. 311, dnevnik Toneta Vidmarja-Luka Suhadolca, Zbornik VI/3, dok. 135 na str. 372, 373 in 374, fasc. 4/I – 7, fasc. 4a/II – 2 in fasc. 7/I – 4 v arhivu IZDG, in Lojze Vršnik, isti pregled in prav tam, str. 186.

[19] Zbornik VI/2, dok. 99 na str. 260 in 261 in dok. 124 na str. 313, in knjiga 3, dok. 45 na str. 45 in dok. 37 na str. 97, Lojze Vršnik, prav tam, str. 187, ter Franci Strle, ista knjiga na str. 296, 302, 303, 306, 307 in 308.

[20] Franci Strle, ista knjiga na str. 307, 308, 310 in 311, imenovanja v fasc. 4a/II in spomini Janeza (Japlja-Lovrenca) in Abija (Zdravka Prebila) v fasc. 4a/III, seznam Ronkove čete, fasc. 7/I – 4, in poročila čet, fasc. 5/I – 3 v arhivu IZDG, Jože Tekavec: Dnevi preizkušnje, Ljubljana 1977, od str. 171 do 180, in dodatna pojasnila z dne 27. junija 1985, Zbornik VI/3, dok. 91 na str. 232 in 233, anketni listi za Jožeta Ančika-Janka, Janeza Jerasa-Džuleta, Branka Kolariča-Svetovida, Franca Stegnarja-Kolumba, Jožeta Tekavca-Pepeta Soroka, dr. Karla Milavca-Tineta in dr. Ivana Pintariča v zgodovinskem arhivu CK ZKS, Franc Kramar-Šimen po beležki z dne 20. avgusta 1979 in Ivan Lamovšek-Runo po prepisu magnetofonskega zapisa z dne 17. oktobra 1972, dr. Aleksander Gala-Peter: Partizanski zdravnik, str. 125, in Ogenjca, str. 26, dr. Metod Mikuž: Oris partizanske sanitete na Slovenskem, Ljubljana 1967, str. 52, in dr. Karel Milavec-Tine, pojasnilo z dne 25. oktobra 1985.

[21] Zbornik V/3, dok. 17 na str. 50 in 51 in dok. 27 od str. 70 do 74, dr. Stanko Pirc-Lojze po beležki z dne 19. septembra in dr. France Bidovec po beležki z dne 2. oktobra 1985 ter dr. Aleksander Gala-Peter, prav tam.

[22] Fasc. 7/I – 4, fasc. 4/I – 7 – h, fasc. 4a/I – 1, fasc. 5/I – 3 – A in fasc. 5/I – 3 – B v arhivu IZDG, poročilo z dne 17. junija 1942 (Mačkovo gradivo) in anketni list za Jožeta Ančika-Janka v zgodovinskem arhivu CK ZKS, Franci Strle, ista knjiga na str. 312, 374 in 376, in »Notranjski odred in Tomšičeva brigada«, TV-15 št. 30 z dne 22. julija 1971 (v opombi), Franc Kramar-Šimen po beležki z dne 20. avgusta 1979, Zbornik VI/3, dok. 91 na str. 232 in 233, in knjiga 4, dok. 20 na str. 58, Ivan Maček-Matija: Spomini, Ljubljana 1981, str. 140, Lojze Vršnik, isti pregled in prav tam na str. 187 (samo deloma).

[23] Fasc. 4/I – 7 v arhivu IZDG in listine iz gradiva, ki ga je zgodovinskemu arhivu CK ZKS izročil Ivan Maček-Matija.

[24] Rudolf Hribernik-Svarun, ista knjiga od str. 146 do 149, Stanko Petelin-Vojko, ista knjiga na str. 99 in 100, Viktor Kirn »Puntarska Faškarija«, str. 11, Franci Strle, opomba v že omejenem podlistku, TV-15 št. 20 z dne 13. maja 1971, poročilo z dne 7. julija 1942 v fasc. 4/I – 6 in spomini Avgusta Mikca v arhivu IZDG ter Zbornik VI/2, dok. 124 na str. 312.

[25] Odredbe z dne 5. in 17. junija 1942, fasc. 4a/I – 3 – a in 4a/I – 5 – b in č v arhivu IZDG, Rudolf Hribernik Svarun, ista knjiga, na str. 149, 150 in 164, ter Zbornik VI/2, dok. 124 na str. 312.

[26] Rudolf Hribernik-Svarun, ista knjiga od str. 151 do 160 (s popravkom datuma), fasc. 4a/I – 5 – d in g v arhivu IZDG, Zbornik VI/3, dok. 19 na str. 52 in 53 in dok. 96 na str. 244, ter pripomba Mitja Tollazzija.

[27] Zbornik VI/3, dok. 34 na str. 88 in dok. 48 na str. 114 in 151, in fasc. 4/I – 1 v arhivu IZDG.

[28] Zbornik narodnih herojev Jugoslavije ter anketni listi za Andreano Družina-Olgo, Rudolfa Hribernika-Svaruna, Jožeta Klanjška-Vasja Ižanca in Lada Mavsarja-Ronka v zgodovinskem arhivu CK ZKS.

[29] Zbornik VI/4, dok. 28 na str. 92 in dok. 57 na str. 184, in Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 4, Ljubljana 1968, št. 6 na str. 10.

[30] Stanko Petelin-Vojko, ista knjiga na str. 224, 228, 229, 230, 236, 237, 239 in 240, Lojze Vršnik, isti pregled in prav tam na str. 190, Milan Guček: Šercerjeva brigada, Ljubljana 1973, na str. 71, Hinko Bratož-Oki: Dnevnik partizana, Ljubljana 1959, str. 50, 59, 62, 64 in 65, ter vprašalne pole in anketni listi za Janeza Japlja-Lovrenca Kajžarja, Antona Popka-Maksa, Stanka Petelina-Vojka, Janeza Zalarja-Tavčarja, Matija Škrabo-Brusa in Marijo Draksler-Marjano v zgodovinskem arhivu CK ZKS.

[31] Zbornik VI/3, dok. 91 na str. 232, in Zbornik VI/4, dok. 50 na str. 163 in dok. 119 na str. 370, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 4, št. 94 na str. 72 in št. 206 na str. 273, Matija Maležič-Ciril Gorenjc, pojasnilo z dne 6. januarja 1983, in Milan Paternost-Vojte po beležki z dne 12. avgusta 1985.

[32] Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 4, št. 8 na str. 13, št. 120 na str. 99, št. 132 na str. 114 in št. 206 na str. 273, Zbornik VI/4, dok. 119 na str. 371 in 372, Lojze Vršnik in Milan Paternost-Vojte kot malo prej ter listina št. 6393 in anketni listi za Alojza Aliča-Lesniko, Vinka Knola-Aleša, Rafaela Martinčiča, Viktorja Kraševca, Jožeta Janeža-Belizarja, Karla Mikuliča, Stanka Petelina-Vojka, Antona Popka-Maksa, Milana Paternosta-Vojteta, Janeza Moharja-Harašoja in Mirka Goršeta-Iztoka v zgodovinskem arhivu CK ZKS ter Vinko Kersnič, telefonična izjava z dne 17. septembra 1985.

[33] Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 4, št. 56 na str. 38, št. 94 na str. 72, št. 114 na str. 94, št. 142 na str. 134, št. 166 na str. 177 in št. 185 na str. 218, 5 (knjiga), Ljubljana 1978, št. 5 na str. 15, št. 35 na str. 90, št. 71 na str. 235, št. 102 na str. 303 in št. 106 na str. 317, Zbornik VI/4, dok. 119 na str. 372, potrdilo z dne 11. decembra 1942, fasc. 7 v Pokrajinskem muzeju Kočevje, že omenjeno pismo Jožeta Kodeliča-Jureta, Lojze Vršnik, prav tam, Jože Ožbolt po beležki z dne 11. avgusta 1985 ter Ignac Karničnik-Nace in France Ožbolt po beležki z dne 29. avgusta 1985.

[34] Zbornik VI, ista knjiga in isti dokument na str. 373, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 4, št. 8 na str. 13, in 5 (knjiga), št. 44 na str. 122, št. 49 na str. 151 in št. 128 na str. 364, brošura Slivniški bataljon, Lož 1973, zlasti str. 15, 16, 18, od 22 do 27 ter 48, in prof. Tone Avsec, izjava z dne 20. septembra 1985.

[35] Ista brošura, zlasti od str. 30 do 39, 48, 60, 75 in seznam na str. 77, 78 in 80, Franci Strle

»Znanilec oboroženega boja z Ostrožnega brda«, Borec 1973/11 na str. 613 in 614, Franček Saje: Belogardizem, Ljubljana 1952, str. 419, »Vesti« št. 60044, fasc. MVAC 110-A v arhivu IZDG, spomini Toneta Gabriča-Miha v rokopisu, str. 97, ter pojasnili, ki sta jih dne 18. septembra 1985 dala Franc Mekina-Borut in Stane Šega.

[36] Zbornik, ista knjiga in isti dokument, str. 373, dr. Aleksander Gala-Peter: Partizanski zdravnik, zlasti str. 308 ter od str. 331 do 344, in dr. Metod Mikuž, ista knjiga na str. 43 in 44.

[37] Zbornik VI/5, dok. 13 na str. 46, dok. 12 na str. 41, dok. 15 na str. 52 in dok. 23 na str. 73, ter Franci Strle: Tomšičeva brigada 2, 1942–1943, Ljubljana 1986, od str. 363 do 371.

[38] Zbornik VI/4, dok. 138 na str. 415 in 416 ter dok. 136 na str. 412, Ivan Jakič-Jerin po beležki z dne 9. februarja 1978 in vprašalna pola za Zvoneta Slaka-Tilna v zgodovinskem arhivu CK ZKS.

[39] Zbornik VI/5, dok. 23 na str. 74 in dok. 68 na str. 177, Matevž Hace: Komisarjevi zapiski, Ljubljana 1959, str. 53 in 54, Franci Strle, isto kot malo prej, Stanko Petelin-Vojko, ista knjiga od str. 240 do 244, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 5, Ljubljana 1978, št. 128 na str. 364, ter že omenjeni anketni listi v zgodovinskem arhivu CK ZKS.

[40] Zbornik VI/5, dok. 68 na str. 177, Stanko Petelin-Vojko, ista knjiga na str. 245 in 246, Milan Guček, ista knjiga na str. 161 in 162 ter Jutri bo vse dobro, Ljubljana 1959, str. 291 in 292, ter Vesti št. 60500 in 60501, fasc. MVAC 110-B/II v arhivu IZDG.

[41] Milan Guček: Šercerjeva brigada, str. 156 in 157, in Stanko Petelin-Vojko, prav tam.

[42] Zbornik VI/5, dok. 64 na str. 165 in 166, dok. 177 na str. 551, dok. 104 na str. 334 in dok. 103 na str. 326, Janez Mihelčič-Majdar po beležki z dne 21. oktobra 1982, Rudolf Hribernik-Svarun: Dolomiti v NOB, str. 384, 386, 387 in 388, Karel Kumše-Tomaž po ustni izjavi z dne 4. novembra 1983, dnevnik Franca Levca-Boga v prepisu, Ivan Orel po historiatu borbe št. 35, Franc Hrovatin, prav tam, Maks Vidmar-Ljubo po beležki z dne 20. junija 1981, Albert Stegovec-Milan po beležki z dne 27. maja 1983, Rezka Razdrih »Spomini na trpljenje v gozdovih«, brošura Slivniški bataljon, od str. 33 do 38, in dr. Tone Ferenc, ista knjiga, str. 225, 226, od 220 do 225 ter 228 in 229.

[43] Že omenjeni dnevnik Franca Levca-Boga, Matevž Hace »S primorskimi prostovoljci na Dolenjsko«, Delo št. 85 z dne 28. marca 1970, Milan Guček: Šercerjeva brigada, str. 198 in 199, Jutri bo vse dobro, Ljubljana 1959, str. 311, in Počakaj do prihodne pomladi, Koper 1959, od str. 7 do 37, dr. Tone Ferenc, ista knjiga, str. 227 in 228 ter 229 do 263, Valerija Železnikar po beležki z dne 4. decembra 1977, Viljem Gril po historiatu borbe št. 44, Jože Šturm po beležki z dne 22. marca 1980, Vesti, fasc. MVAC 110-A, št. 60433, v arhivu IZDG in Franci Strle, lastni spomini.

[44] Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 5, št. 61 na str. 156, Franci Strle, lastni (nenapisani) spomini, in podatki ZZB NOV Idrija.

[45] Nemec Severin-Teklo po beležki z dne 19. junija 1978 in dnevnik Franca Levca-Boga.

[46] Zbornik VI/5, dok. 104, na str. 355 in dok. 103 na str. 327 in 329, in Zbornik VI/6, dok. 71 na str. 187 in dok. 38 na str. 99, in Tone Ilenič, spominski zapis v rokopisu z dne 20. julija 1981.

[47] Franci Strle, ista knjiga od str. 653 do 676 ter osebni spomini, Tone Gabrič, spomini v rokopisu, str. 97, dnevnik dr. Milana Dolenca in Franc Mekina-Borut, pojasnilo z dne 17. septembra 1985.

[48] Pismo Edvarda Kardelja z dne 1. aprila 1943 Borisu Kraigherju-Janezu, arhivsko gradivo, ki ga je leta 1982 izročil Ivan Maček-Matija zgodovinskemu arhivu CK ZKS – glej dr. Tone Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, Ljubljana 1983, str. 327 in 328 – in Edvard Kocbek: Tovarišija, Maribor 1967, str. 385 in 386 ter 400 do 403.

[49] Franci Strle, podlistek »Notranjski odred in Tomšičeva brigada«, TV-15 št. 31 z dne 29. julija 1971, dnevnika dr. Milana Dolenca in Franca Levca-Boga ter Karel Kumše-Tomaž, ustni vir.

[50] Dnevnika dr. Milana Dolenca in Nandeta Sedeja ter Franci Strle, Tomšičeva brigada 2 od str. 713 do 719.

[51] Fasc. 8/I v arhivu IZDG.

[52] Janez Perovšek-Pelko, podatki iz rokopisa za Levstikovo brigado, Franc Petric-Peter po beležki z dne 20. oktobra 1983, spomini Toneta Gabriča v rokopisu, od str. 137 do 142, anketni listi za Jožeta Bedenčiča-Iztoka, Antona Kovača-Tončka, Franca Sotlarja-Pavijana in Venčeslava Kolenca-Venclja v zgodovinskem arhivu CK ZKS, dopis z dne 24. decembra 1943 (fasc. 9/III – 2 – f v arhivu IZDG) in Zbornik VI, knjiga 9, dok. 156 na str. 361.

[53] Zbornik VI/9, dok. 55 na str. 130 in 131, dok. 155 na str. 360 in dok. 156 na str. 361, fasc. 9/III in 199/II v arhivu IZDG, pojasnilo Dušana Gorkiča z dne 14. oktobra 1985 in podatki za Alojza Godešo v kartoteki Notranjskega odreda.

[54] Zbornik VI/9, dok. 156, poročila in imenovanja v fasc. 169/I – 1 – a, fasc. 199/II in fasc. 200/IV – 1 – a v arhivu IZDG, anketni list za Ivana Galiča-Jova v zgodovinskem arhivu CK ZKS ter sporočilo Milice Strgarjeve z dne 9. avgusta in njeno pismo z dne 11. oktobra 1985.

[55] Dnevna poročila za 5., 7. in 18. januar 1944, fasc. 199/II v arhivu IZDG.

[56] Listine o premestitvah, imenovanjih poveljniških kadrov in članov vojaških sodišč, formacijska, dnevna in druga poročila v fasc. 13/I, fasc. 16/III, fasc. 115/I, fasc. 124/III, fasc. 118/II, fasc. 134/II, fasc. 169/I in fasc. 199/I v arhivu IZDG, anketna lista za Jožeta Bedenčiča-Iztoka, Ivana Galiča-Jova in Mileno Mozetič v zgodovinskem arhivu CK ZKS, Dušan Gorkič, podatki z dne 14. in pripombe z dne 18. oktobra 1985, in Milica Strgar, sporočilo z dne 28. oktobra 1985.

[57] Vojaška kronika Notranjskega odreda in obveščevalni arhiv, fasc. 199/I in fasc. 200/II v arhivu IZDG.

[58] Spomini Toneta Gabriča v rokopisu, str. 147 in 148, vojaška kronika Notranjskega odreda, fasc. 199/I, dopis z dne 30. marca 1944, fasc. 16/III, predlog za napredovanje z dne 22. aprila 1944, fasc. 169/I, in seznam pacientov, fasc. 392/III v arhivu IZDG.

[59] Že omenjena vojaška kronika za čas od 8. do 14. februarja 1944, prav tam.

[60] Franc Lavrič po beležki z dne 10. avgusta 1985, že omenjena vojaška kronika, seznam gojencev obveščevalnega tečaja itd. fasc. 12/II, fasc. 13/I, fasc. 115/I, fasc. 124/III, fasc. 134/II, fasc. 169/I in fasc. 199/I v arhivu IZDG.

[61] Ista vojaška kronika, listina z dne 30. marca 1944 in kadrovski list za Jožeta Bedenčiča-Iztoka, fasc. 169/I, fasc. 16/III in fasc. 180/I – 14 v arhivu IZDG, anketni list za Boža Ivanoviča-Borka v zgodovinskem arhivu CK ZKS in pismo Milice Strgar kot malo prej.

[62] Predlogi in imenovanja sodišč, fasc. 118/II in fasc. 200/IV v arhivu IZDG.

[63] Sodni spis z dne 26. in 31. januarja 1944, fasc. 118/II v arhivu IZDG.

[64] Karakteristiki za Ludvika Viderja-Ludveta in in Ivana Furlana-Draga ter vojaška kronika, kot malo prej, vpisi za 6., 13. in 16. april 1944.

[65] Že omenjena vojaška kronika in dnevna poročila, fasc. 199/I in 199/II v arhivu IZDG, ter Maks Zadnik: Istrski odred, Ljubljana 1975, str. 254 ter od 128 do 282.

[66] Vojaška kronika, dnevna poročila in kadrovske listine, fasc. 169/I, fasc. 199/I in 199/II v arhivu IZDG.

[67] Prav tam, podatki iz kartoteke Notranjskega odreda, obveščevalni arhiv in arhiv operacijskega odseka, fasc. 199/I, fasc. 200/II in fasc. 29/I v arhivu IZDG.

[68] Vojaška kronika, seznam štabov, imenovanja sodnikov in partijska poročila, fasc. 16/I, fasc. 169/I, fasc. 199/I in fasc. 20/IV v arhivu IZDG, Milica Strgar po že omenjeni beležki ter anketni listi za Antona Kovača-Točka, Boža Ivanoviča-Borka in Jožeta Bedenčiča-Iztoka v zgodovinskem arhivu CK ZKS.

[69] Sodne listine, fasc. 200/IV v arhivu IZDG.

[70] Odredna vojaška kronika, fasc. 199/I v arhivu IZDG.

[71] Isto ter partijska poročila z dne 16. maja, 15. junija in 3. avgusta 1944, fasc. 16/I v arhivu IZDG.

[72] Odredna vojaška kronika in seznam funkcionarjev, fasc. 199/I in fasc. 169/I v arhivu IZDG.

[73] Listine odseka za kadre in dnevna poročila, fasc. 169/I, fasc. 199/II in fasc. 199a/I v arhivu IZDG ter pripomba Dušana Gorkiča z dne 18. oktobra 1985.

[74] Odredbe, seznam starih partizanov, karakteristike, kadrovski listini in dnevna poročila, fasc. 199/I in kartoteka oficirjev v arhivu IZDG, anketna lista za Antona Kovača-Tončka in Ivana Galiča-Jova v zgodovinskem arhivu CK ZKS ter kartoteka borcev Notranjskega odreda.

[75] Vse isto, potem pa še situacijska, operacijska in dnevna poročila ter sodni zaznamki, fasc. 169/I, fasc. 199a/I in fasc. 200/IV, kartoteka borcev Notranjskega odreda, Kazimir Keržič-Kazi, pojasnilo z dne 25. oktobra 1985 ter kartoteka padlih borcev v arhivu IZDG po izpisu prof. Toneta Avsca.

[76] Dnevna poročila in seznam ocenjevalne komisije, fasc. 199/II – 1 in fasc. 200/III v arhivu IZDG, Giorgio Iaksetich: La brigata »Fratelli Fontanot«, Milano 1982, podatki iz rokopisa inž. Janeza Perovška za monografijo o Levstikovi brigadi in anketni list za Božidarja Petejana v zgodovinskem arhivu CK ZKS.

[77] Dnevna poročila, fasc. 151/I in 199/II – 1 ter kartoteka padlih borcev po izpisu prof. Toneta Avsca v arhivu IZDG, inž. Janez Perovšek, kot že omenjeno, in Franc Lavrič po beležki z dne 10. avgusta 1985.

[78] Dnevna poročila kot malo prej.

[79] Dnevna poročila, karakteristike in seznam funkcionarjev z dne 1., 3., 4. in 8. oktobra 1944, fasc. 134/I, fasc. 169/I ter fasc. 199/I in 199/IV – 4 v arhivu IZDG.

[80] Fasc. 16/II in fasc. 152/II v arhivu IZDG.

[81] Kadrovski listi za obveščevalce ter dnevna poročila od 1. septembra do 23. decembra 1944, fasc. 200/III, fasc. 199/II – 1 in kartoteka padlih v arhivu IZDG.

[82] Fasc. 169/I v arhivu IZDG, Humbert Gačnik po beležki z dne 25. oktobra 1985 in kartoteka Notranjskega odreda.

[83] Fasc. 44/II (depeši št. 51 in 69), fasc. 151/I – 8, fasc. 154/II, fasc. 169/I – 1 in fasc. 392/III v arhivu IZDG, seznam padlih, ki ga je izdelal prof. Tone Avsec po poročilu okrožnega komiteja KPS v zgodovinskem arhivu CK ZKS in po kartoteki padlih borcev v arhivu IZDG, napis na spomeniku pri Sv. Ani ter pripombe Bojana in Mitja Tollazzijev z dne 30. oktobra 1985.

[84] Fasc. 44/II (depeša št. 73), fasc. 151/I – 8, fasc. 169/I – 1, fasc. 199/I in fasc. 200/III v arhivu IZDG.

[85] Avščev izpis padlih partizanov Notranjskega odreda in druge listine, fasc. 151/I – 8 in fasc. 169/I – 1, prav tam, anketni listi za Humberta Gačnika-Humbija, Miha Zupančiča, Janka Malenška-Bombo in Boža Ivanoviča-Borka v zgodovinskem arhivu CK ZKS, dnevnik Humberta Gačnika-Humbija ter Radko Polič: Belokranjski odred, str. 613.

[86] Fasc. 169/I – 1, prav tam, Radko Polič, ista knjiga in prav tam, ter pojasnili Kazimirja Keržiča-Kazija z dne 25. in Jožeta Deželaka-Slavčka z dne 26. oktobra 1985.

[87] Fasc. 169/I, fasc. 172/III in fasc. 174/II v arhivu IZDG.

[88] Avščev seznam padlih in fasc. 392/II v arhivu IZDG.

[89] Fasc. 44/II v arhivu IZDG, že omenjeni dnevnik Humberta Gačnika-Humbija, pojasnilo Ivana Koloviča z dne 13. novembra 1985, anketni list za Emerika Dulmina-Marjana v zgodovinskem arhivu CK ZKS in kartoteka Notranjskega odreda.

PARTIZANSKE TEHNIKE NA NOTRANJSKEM 1941–1945[1]

Lojze Tršan
Valburga 42a
61216 Smlednik

UVOD

Ker je bila propaganda vedno enakovredna orožju, vojaškim operacijam, in podlaga vsemu političnemu delu, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja od vsega začetka določalo njeno politično usmeritev in metodo ter se trudilo oblikovati posebno organizacijo za pridobivanje ljudskih množic za osvobodilne in revolucionarne cilje. Komunistična partija Slovenije se je zavedala, da je Slovencem potreben reden tisk, ki bo pobijal okupatorjeve laži, ki bo pisal o stvareh, ki so jih okupatorji skrivali pred javnostjo in razkrinkaval sodelovanje vrhov slovenskih meščanskih strank z okupatorjem. S tem naj bi pritegoval množice v osvobodilno gibanje in netil odpor. Te naloge so bile najprej namenjene časopisu Slovenski poročevalec, glasilu Protiimperialistične fronte, ki se je kasneje preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Že uvodnik prve številke, ki je izšla 15. maja 1941 z naslovom Naša nesreča in naša vera, je imel programska izhodišča za združitev vseh pozitivnih sil slovenskega naroda v boju proti okupatorjem. Kasneje so Slovenskemu poročevalcu sledili še drugi časopisi in glasila, ki so se delili na osrednje (poleg Slovenskega poročevalca še Ljudska pravica), pokrajinske (za Gorenjsko, Primorsko, Štajersko in Koroško) in okrožne (za ribniško okrožje Svoboda, za notranjsko okrožje Notranjski glas, po združitvi obeh okrožij pa je izhajalo glasilo Med Rogom in Dolomiti). Poleg teh so izhajala še glasila, ki so bila posebej namenjena kmetom (Kmečki glas), delavcem (Delavska enotnost), mladini (Mladina, Slovenski pionir, Pavliha, Novi rod), ženam (Naša žena), učiteljem (Prosveta) in narodnoosvobodilni vojski. V drugi polovici leta 1941 so začele pri okrožnih odborih OF nastajati prve tehnike. Središče propagandne dejavnosti pa je bilo do nastanka osvobodilnega ozemlja v Ljubljanski pokrajini v Ljubljani. Maja 1942 je bila pri izvršnem odboru OF ustanovljena Komisija za agitacijo in propagando, pri Narodnoosvobodilnem svetu pa Poverjeništvo za propagando in prosveto. Do začetka leta 1944 je propagandno delo odborov OF vodila komisija Izvršnega odbora OF, katero so sklenili na seji Izvršnega odbora OF 15. 2. 1944 ukiniti. Njeno delo je prevzel odsek za informacije in propagando pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.

Po navodilih odseka so morali biti okrožni in okrajni odseki v Ljubljanski pokrajini enako organizirani, kot je bil sam.[2] Odsek je imel oddelek za zbiranje informacij, oddelek za propagando, radijski oddelek, oddelek za kolportažo, fotografski oddelek in arhiv. Do junija 1944 so bili ustanovljeni okrožni odseki in veliko število okrajnih odsekov, v belokranjskem okrožju pa tudi krajevni. Potem ko je avgusta pregledal njihovo organizacijo in delo Vencelj Perko, se je predvsem na osvobojenem ozemlju njihova aktivnost zelo povečala.[3] Na seji 18. 9. 1944 je predsedstvo sklenilo ločiti agitacijo in propagando od zbiranja in priprave informacij, odpraviti odsek in ustanoviti dve samostojni organizaciji. Komisija za agitacijo in propagando pri Izvršnem odboru OF naj bi prevzela propagando, podružnica Tanjuga za Slovenijo kot samostojna ustanova predsedstva pa zbiranje informacij in organizacijo informativne službe. Okrožnico o ukinitvi odseka in reorganizaciji propagandnega dela je predsedstvo izdalo 5. 10. 1944. Na seji Izvršnega odbora OF 13. 10. 1944 so sklenili, da bo imela komisija za agitacijo in propagando sekcije za tisk, ustno propagando, propagando v tujini, radio, fotografijo in kinematografijo. Izvršni odbor OF je z okrožnico dne 31. 12. 1944 zahteval od pokrajinskih in okrožnih odborov OF ustanovitev predavateljskih skupin, da bi »dvignile politično zrelost prebivalstvu« in pripravljale »debatne večere, na katerih naj bi obravnavali vso politično problematiko, ki je ljudi zanimala«. Komisija za agitacijo in propagando pri Izvršnem odboru OF je dajala smernice in navodila pokrajinskim in okrožnim komisijam za agitacijo in propagando ter skrbela, da so dobivale dovolj propagandnega gradiva. Podružnica Tanjuga za Slovenijo je bila ustanovljena že aprila 1944 in je bila podrejena odseku za informacije in propagando pri predsedstvu oziroma njegovemu oddelku za zbiranje informacij. Po odpravi odseka je kot »časnikarska državna agencija« postala

samostojna organizacija predsedstva. Imela je poročevalski in tehnični oddelek. Zadolžena je bila za zbiranje informacij in poročil ter njihovo pravočasno posredovanje časopisom in radiu oziroma javnosti. Imenovala je pokrajinske in okrožne poročevalce, ti pa okrajne. Ker poročevalci niso bili podrejeni političnim in oblastvenim organom, so poročila in informacije pošiljali neposredno podružnici.[4]

Poročevalska služba Tanjuga je nadomestila oziroma prevzela prejšnjo dopisniško organizacijo osrednjih časopisov in nekaterih lokalnih glasil. Ti so imeli do osamosvojitve podružnice pri pokrajinskih odborih OF svoje poverjenike, ki so prejemali dopise od okrožnih, ti pa od okrajnih in krajevnih dopisnikov. Takšna dopisniška organizacija je v glavnem obstajala le v Ljubljanski pokrajini in Slovenskem primorju, iz drugih pokrajin pa so uredništva dobivala le »prostovoljne prispevke«.[5]

Oddelek za zbiranje informacij in podružnica Tanjuga sta 21. 4. 1944 začela izdajati trikrat tedensko Poročila, ki so bila namenjena propagandistom.

Radijski oddelek je pripravljal Radijski vestnik, ki je izhajal v treh izdajah: A, B in C. Izdaja A je bila pripravljena na podlagi vesti Radia svobodna Jugoslavija, jugoslovanske oddaje londonskega in ameriškega radia ter agencije TASS. Izdaja B je bila pripravljena na podlagi vesti moskovske jugoslovanske oddaje. Izdaja B je bila namenjena političnemu vodstvu in uredništvom časopisov. Oddelek je dnevno izdajal tudi Pregled dogodkov, ki je bil prirejen iz Dnevnega vestnika in je bil namenjen nižjim političnim organom in aktivistom. Po ukinitvi odseka je podružnica Tanjuga nadaljevala z izdajanjem Poročil in Dnevnega vestnika. Na podlagi teh poročil so v pokrajinah in okrožjih izdajali Radio vestnik, Radio vesti, Radijska poročila, izjemoma tudi Pregled dogodkov in priloge k radijskim vestem.

Naloga propagande v letih 1943–1945 je bila še naprej širjenje idej organiziranega odpora in načela demokratičnosti v narodnoosvobodilnem gibanju, popularizacija OF, partije, narodnoosvobodilne vojske, zedinjene Slovenije, skupne jugoslovanske države, Sovjetske zveze in njene odločilne vloge v zavezniški koaliciji. Prepričevala je ljudi o pravilnosti in nujnosti ukrepov vojaških in političnih organov narodnoosvobodilnega gibanja, splošne mobilizacije, organizaciji medsebojne pomoči in dela pri obnovi in gospodarstvu. Obveščala je organe nove oblasti in ljudi o notranjem in zunanjem vojaškem in političnem položaju, posebno še o uspehih AVNOJ, Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije in zavezniških armad.

Pisana in ustna propaganda se je od začetka narodnoosvobodilnega boja prilagajala trenutnim potrebam, krajevnim političnim in vojaškim razmeram. Uresničevali so jo na mitingih, sestankih in predavanjih, razširjali in razlagali so jo z literaturo, v čitalnicah, z bralnimi sestanki, oglasnimi deskami, letaki, napisnimi akcijami ter radijsko in fotografsko službo. Posebno mesto je imelo v propagandnih načrtih preoblikovanje narave slovenskega naroda, kar si je OF zapisala tudi med svoje temeljne točke. To preoblikovanje, ki so ga imenovali »razvijanje pozitivne in moralne propagande«, je pomenilo: odkrivanje naprednih sil v ljudstvu, njegovo vzgajanje v naprednem duhu, razvijanje samozavesti, pobud, požrtvovalnosti in samopomoči, da bi slovenski narod iz »naroda hlapcev postal narod junakov«.

Komunistična partija in OF na Notranjskem sta se vseskozi zavedali pomena tiska. Ilegalni tisk je pomagal pri oblikovanju razredne zavesti delavcev, kmetov in napredne inteligence in je bil vseskozi povezan z razvojem partijske in frontne organizacije. Po združitvi cerkniškega in vrhniškega okrožja v notranjsko okrožje je začelo oktobra 1943 izhajati okrožno glasilo Notranjski glas, po združitvi notranjskega in ribniškega okrožja v notranjsko-ribniško oktobra 1944 pa je pričelo izhajati novo okrožno glasilo z naslovom Med Rogom in Dolomiti, ki je imelo tudi jasno začrtano svojo teritorialno naravo. Notranjski glas je bil eno izmed prvih okrožnih glasil v Sloveniji. Ravno tako ne smemo prezreti dejstva, da je okrožna tehnika KPS začela delovati že v juliju 1941. leta in je bila ena izmed prvih okrožnih tehnik v Sloveniji. Delovala je neprekinjeno do konca vojne, razen ob sovražnih vdorih in s tem prispevala velik delež k uspešnemu razvoju in koncu narodnoosvobodilnega boja na Notranjskem in v Sloveniji.

Zaradi večje preglednosti je članek razdeljen na tri osrednje dele: prvi opisuje nastanek in razvoj tehnik, kako so bile opremljene, kako so se selile ter kdo je delal v njih in na propagandnem področju; drugi obravnava nabavo papirja in drugega tehničnega materiala, pridobivanje finančnih sredstev za

propagandno dejavnost, prodajo literature in finančno poslovanje; tretji del pa opisuje, kakšno literaturo so tiskali in kako je potekalo njeno razdeljevanje.

Ta tematika še ni bila širše obdelana, razen začetnega obdobja v Notranjskih listih.[6] Ta prispevek je napisan na podlagi arhivskih in ustnih virov, ki so zbrani v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani in v arhivu Muzeja ljudske revolucije Notranjske v Ložu. Razumljivo je, da je za obdobje 1941–1942 uporabljeno več ustnih, za obdobje 1943–1945 pa več arhivskih virov. Aktivisti, ki bodo brali ta prispevek, vidijo to obdobje drugače kot avtor, ki ni bil udeleženec tega dogajanja. Dokumenti o njihovem delovanju so največkrat skopi, ker je primanjkovalo papirja, veliko pa se jih je tudi izgubilo, zato so zelo pomembna medsebojno preverjena pričevanja Lojzeta Uleta-Špenglarja, Albina Logarja, Lojzeta Mlakarja-Ljuba, Franca Mlakarja-Gerika, Franca Štrleta-Nina in drugih aktivistov notranjskega področja. Delovanje tiskarn in druge propagandne dejavnosti je bilo odvisno od več dejavnikov: razmere dela so bile različne na osvobojenem in neosvobojenem ozemlju, opremljenost in preskrbljenost tehnik s papirjem in tiskarskimi potrebščinami sta bili različni, sovražni vdori so motili to delovanje. Zato je za opis te dejavnosti potrebno navesti tudi okoliščine, v katerih je potekala.

NASTANEK IN RAZVOJ TEHNIK

6. junija 1941 je bil ustanovljen okrožni komite KPS za Notranjsko. Sekretar komiteja je bil Ivan Novak-Očka, člani pa France Popit-Jokl, Janez Hribar, Vinko Kristan in Lojze Ule-Špenglar, ki je bil v komiteju za Kristanom odgovoren za propagando. S tem datumom lahko zaznamujemo tudi začetek priprav na ustanovitev okrožne tehnike za Notranjsko, čeprav sežejo začetki razmnoževanja in razpečevanja ilegalne partijske literature, letakov in drugega propagandnega gradiva že v leta pred začetkom druge svetovne vojne.[7] Okrožnemu komiteju KPS za Notranjsko je ciklostilni stroj prinesel Vinko Kristan iz Ljubljane v juliju 1941. leta.[8] Za ta stroj[9] in propagando je bil od tedaj zadolžen Lojze Ule, ki ga je prenesel pod previsno steno pod cesto, ki pelje iz Grahovega proti Bločicam nad Veselovim mlinom. Dvakrat mu je pri tiskanju Slovenskega poročevalca pomagal Albin Logar. Matrice Slovenskega poročevalca je iz Ljubljane prinašala Minka Sodja. Ule jih je dvigal na Rakeku v stanovanju nadzornika elektronaprav Ivana Kralja, kjer je Sodjeva stanovala. Slovenski poročevalec sta Ule in Logar tiskala v nakladi nad dvesto izvodov. Zaradi deževja je Ule prenesel stroj v Žerovnico na svoj dom. Tu je bil le kratek čas, ker sta ga že avgusta 1941 Albin Logar in Ule prenesla v bunker v Cerknico. Bunker sta po Uletovem naročilu zgradila Albin Logar in Franc Caserman pri Casermanovem sosedu, Janezu Casermanu, ne da bi sosed vedel zanj. V gospodarskem poslopju sta poiskala prostor na podu v skednju, kjer je bilo seno. Ponoči sta izžagala deske v podu in odstranila seno. Luknjo, ki je nastala v senu, sta obložila z deskami in v ta prostor, ki ni bil večji od kubičnega metra in pol, prenesla ciklostilni stroj in šestvatni akumulator za osvetlitev. Ponoči, po policijski uri, sta izmenično razmnoževala po eno številko Slovenskega poročevalca v tisoč izvodih. To je bila norma, ki jo je lahko dosegel v eni noči. Za prvo številko sta Logar in Caserman dobila od Uleta že izdelane matrice, za naslednje številke pa jima je naročil, naj jih tipkata sama. V ta namen jima je konec avgusta oziroma v začetku septembra 1941 prinesel pisalni stroj in igle za izdelavo glave oziroma naslova Slovenskega poročevalca. Albin Logar je poskušal izdelati glavo, vendar mu to ni uspelo, zato je izpisal naslov kar z velikimi črkami pisalnega stroja.

Tako izdelan naslov sta imeli samo dve številki, nato je Ule začel prinašati že izdelane matrice. Pisalni stroj in igle pa je imel Logar še naprej shranjene na svojem domu. V tem bunkerju v Cerknici sta Logar in Caserman delala do konca novembra 1941. Zaradi hladnega vremena pa sta morala opustiti delo, ker se jima je barva na valjih lepila.[10] Nato je bil stroj predan Kožlješki četi oziroma 3. bataljonu Ljuba Šercerja, ki je od januarja do marca 1942 izdajal svoj dnevnik. Partizanski vestnik je bil prvi časopis, ki je izhajal v slovenski partizanski enoti.[11]

Novembra 1941 se je notranjsko okrožje razdelilo na cerkniško in vrhniško. Takrat so ustanovili v vrhniškem okrožju tudi svojo okrožno tehniko, ki je bila v 1942. letu na sedežu okrožja pod Čelom, kjer so imeli radijski sprejemnik in ciklostil, na katerega so tiskali predvsem letake. Tam je bila tehnika vse do februarja 1943, ko so belogardisti odkrili bunker in ga požgali.[12]

Delovanje ciklostilne tehnike na vrhniškem območju je bilo obnovljeno po kočevskem zboru, partijskem posvetu in posebnem pogovoru na Blokah v jeseni 1943 z Borisom Kraigherjem, ko sta bila Ignac Voljč-Fric in Ignac Voljč-Drčar poslana na območje Vrhnike in Dolomitov, da tam poživita partijsko-politično delo. V novembru se jim je priključil instruktor CK KPS France Popit-Jokl, ki je vodil akcijo. Po njegovi ideji so organizirali ciklostilno tehniko kot močan agitacijsko-propaganden dejavnik.

Decembra 1943 je bila v bunkerju pri kmetu Matevžu Kavčiču (Maslarju) na Mirkah pri Vrhniki organizirana ciklostilna tehnika. Priskrbeli so močnejši radioaparat, pisalni stroj, ročni ciklostil z valjarjem in zadostno količino matric, barve in papirja. Tehniko je prevzel Franc Pasetta-Maks, ki se je vrnil iz internacije in takoj odšel v ilegalo. Prevzel jo je predvsem zato, ker je obvladal stenografijo in je vesti radia Jugoslavije, Moskve in Londona brez težav zapisoval in razmnoževal. Kot član rajonskega komiteja KPS Vrhnika je večji del svojega delovanja posvetil praktičnemu delu v tehniki. Organizirali so tudi redno kurirsko zvezo z mrežo organiziranih celic KP in odborov OF na Vrhniki, v okolici in v Dolomitih. V času od decembra 1943 do aprila 1944 je bil redno vsak drugi ali tretji dan natisnjen radijski vestnik z aktualnimi novicami in obvestili. Občasno so tiskali tudi letake z aktualnimi stališči NOG. Sistem tiskanja radijskih vesti, občasnih letakov in njihovega razpečevanja je brez večjih problemov deloval iz tega bunkerja do konca aprila 1944, ko je bilo ocenjeno, da je bunker že predolgo deloval in da obstaja nevarnost izdaje, zato je bil opuščen. Franc Pasetta-Maks je bil poklican na notranjsko okrožje na osvobojeno ozemlje v Loški dolini, tehniko pa je v celoti prevzel član rajonskega komiteja KPS Vrhnika Franc Leskovec-Tarzan.

Tehnika (radioaparat, pisalni stroj, ciklostil, zaloge matric, barve in papirja) je bila preseljena v bunker v družinski hiši Štirn na Tržaški cesti na Vrhniki. Leskovec je nadaljeval z istim sistemom dela. Tiskal je radijski vestnik in letake. Kot kurir za zvezo z organizirano mrežo OF je deloval Karel Štirn-Dali, ki kot član partije še ni bil kompromitiran in se je legalno gibal po Vrhniki in okolici.

Ker so Nemci in domobranska policija začeli tehniko sistematično iskati, je Tarzan za kratek čas prenehal s tiskanjem, potem pa je zamenjal pisalni stroj in spremenil naslov in obliko radijskih vesti v »Dolomitski vestnik«. Okupator in domobranci so iz tega sklepali, da zdaj ilegalni tisk prihaja izven Vrhnike.

Pri Štirnu je tehnika delovala brez večjih problemov do novembra 1944, ko so v hišo vpadli domobranci in jo preiskali. Postavljali so zasede okrog hiše in iskali domača fanta Karla in Franca. Oba sta se izmaknila aretaciji in odšla v ilegalo. V času vpada domobrancev v hišo je bil v bunkerju pod hišo zbran na seji ves rajonski komite KPS za Vrhniko. Bunkerja kljub večkratnim preiskavam niso odkrili. Ker je bila hiša pod nadzorstvom, je bila tehnika preseljena h kmetu Jakobu Susmanu na Mirke pri Vrhniki. Član rajonskega komiteja Franc Leksovec-Tarzan se je zadrževal na seniku, tehniko pa je organiziral v opuščeni kmečki sušilnici za sadje. Tu je nekako tri tedne v novembru in decembru 1944 ponovno zaživelo tiskanje in razpečevanje radijskega vestnika in letakov.

V decembru je tehnika morala prenehati z delom ker je v nezakurjeni sušilnici začela barva za ciklostil zmrzovati in razmnoževanje ni bilo več mogoče. Za nekaj časa so jo preselili v bunker v Stajah, kjer je že prej deloval okrožni komite KPS za Vrhniko in pozneje rajonski komite. Ker je bil bunker v gozdu okoli dva kilometra iz naselja, se je pojavil problem stalne zveze in rednega razpečevanja tiskanega materiala. Tehnika je bila preseljena v naselje Kačja vas na Vrhniko, h kmetu Jožetu Primcu, kjer je bil pod podom ene od sob napravljen začasni bunker. Tu je nekaj časa pozimi in zgodaj spomladi leta 1945 tehnika nadaljevala z delom. Nekaj časa pred osvoboditvijo Vrhnike pa je prenehala delovati.

Značilno je, da kljub upornemu iskanju in aretacijam večjega števila aktivistov novembra 1944, bunkerji pri Kavčiču na Mirkah, pri Štirnu na Vrhniki, pri Susmanu na Mirkah in pri Primcu na Vrhniki niso bili nikdar odkriti. Tehnika je ves čas od decembra 1943 do marca 1945 delovala z manjšimi prekinitvami v centru okupirane Vrhnike; kljub temu, da so zveze s tehniko delovale redno (razpečevanje materiala, oskrba z matricami, papirjem in barvo), tehnika in zveze niso odpovedale.[12a]

Rakovška partijska organizacija je imela od poletja 1941 rotociklostilni stroj, ki ga je prinesel nekdo izmed članov organizacije. Nekaj časa so tiskali nanj, potem pa se jim je pokvaril. Lojze Ule se je ponudil, da bo stroj popravil,

ker od takrat, ko so oddali ciklostilni stroj Kožlješki četi, niso imeli v Cerknici s čim razmnoževati. Na Rakeku so imeli poleg rotociklostilnega stroja še ciklostilnega, na katerem je razmnoževal Marcel Kroneger potem, ko se je pokvaril rotociklostilni stroj, do januarja oziroma februarja 1942 v prostorih Žagarjeve žage pod lokomobilo. Tam so bile zelo slabe razmere zaradi velikih količin pepela. Zato se je preselil v transformatorsko postajo v Dolenjo vas.[13] Jože Pirc, takratni sekretar okrožnega komiteja KPS Cerknica se je po razgovoru s Petrom Zlatnarjem odločil, da bodo nabavili nov rotociklostilni stroj za okrožno tehniko, ki naj bi delovala na Rakeku. Z novim strojem bi lahko natisnili oziroma razmnožili celo zgodovino VKP(b). Zato je šel Jože Pirc z Marcelom Kronegerjem marca 1942 v Trst, da bi kupila stroj, a sta bila ob tem aretirana.[13a]

Konec januarja 1942 sta Milan Mele in Franček Pelan iz Cerknice z avtobusom prepeljala rotociklostilni stroj z Rakeka v Grahovo, do mizarja Resinoviča h kovaču Mihi Šegi v Lipsenj, kjer je Ule stroj popravil. Nato se je je naprosil dva otroka, da sta mu z ročnim vozičkom pripeljala stroj od Resinoviča h Kovaču Mihi Šegi v Lipsenj, kjer je Ule stroj popravil. Nato se je Ule dogovoril z Ivanom Kraljem, nadzornikom električnih naprav, da mu je dal rezervne ključe transformatorja, ki je bil le kakih 50 metrov oddaljen od omenjene kovačije. Na ploščadi v notranjosti transformatorja si je napravil slamarico ter tam tiskal Slovenskega poročevalca. V tem času niso iz Ljubljane več pošiljali izdelanih matric, temveč samo po en izvod Slovenskega poročevalca. Da bi lahko sam tipkal matrice, je šel na Rakek k Linetu Žagarju, kjer je dobil pisalni stroj in ga s kolesom prepeljal in pretihotapil v Cerknico, kjer je stanoval pri starejši ženski na Peščenku. Od tu je nosil matrice, ki jih je sam tipkal, v transformator, kjer je tiskal.

Pred aretacijo 7. 4. 1942 je prenesel rotociklostilni stroj iz transformatorja na svoj dom v Žerovnico, kjer ga je skril. Pri tem mu je pomagal brat Janez. Že pred aretacijo se je z okrožnim vodstvom domenil, da bodo stroj prenesli na Babno polico v Loški dolini.[14] Stroj in druge tiskarske potrebščine je 10. aprila 1942 premestil Ludvik Lovko-Bobnar v Podgoro k svojim sorodnikom Grabnarjevim (Antončič). Od tu je že istega oziroma naslednjega dne Lojze Mlakar-Ljubo prepeljal rotociklostilni in pisalni stroj, papir in tiskarsko barvo na svoj dom. Lovko je pri Mlakarjevih na Babni polici razmnožil eno številko Slovenskega poročevalca. Matrice je tipkal v zgornji sobi, razmnoževal pa spodaj, kjer je bila topla kmečka peč, da so se razmnoženi listi hitro sušili. Tehniko sta potem Lojze Mlakar-Ljubo in Franc Mlakar-Gerik odnesla v bližnji gozdiček Nožice, kjer sta ob lepem vremenu razmnoževala, a Ludvik Lovko-Bobnar se je vrnil nazaj.

Po dogovoru Franca Popita-Jokla, Naceta Voljča-Frica in Lojzeta Mlakarja-Ljuba je bila izvršena mobilizacija nekaterih komunistov v Loški dolini. Na zborno mesto na Knežji njivi je prišlo vseh devet poklicanih članov. Ko jim je Nace Voljč-Fric pojasnil, da gredo na drugo področje, se je odločil za odhod s skupino ilegalcev, ki so jo sestavljali Nace Voljč-Fric, Lojze Mlakar-Ljubo in Ludvik Lovko-Bobnar, Franc Mlakar-Gerik, ostali pa so se vrnili na svoje domove. Takrat so prenesli stroj za razmnoževanje z Babne police na Knežjo njivo. Od tam pa ga je ta skupina nosila s seboj preko pobočij Slivnice in vasi Topol na območje Mačkovca. Dokler ni bila zgrajena baraka na Mačkovcu, so uporabljali barako ob Iški. V baraki na Mačkovcu so delali v tehniki Tone Zalar-Žan iz Borovnice, Franc Mlakar-Gerik ter Maruša in njena hčerka iz Ljubljane. Maruša je bila zelo vešča pri delu v tehniki, ker je že pred vojno delala v tiskarni v Ljubljani. Na Mačkovcu so razmnoževali Slovenski poročevalec in letake do italijanske ofenzive, ki se je začela 15. julija 1942. Med ofenzivo niso razmnoževali. Preden so odšli proti Loški dolini, so stroj in tiskarske potrebščine skrili v bližnje jame. Po končani ofenzivi je Franc Popit-Jokl zadolžil Franca Mlakarja-Gerika in Toneta Zigmunda, naj gresta iz Loške doline na območje Mačkovca. Tam sta se dobila s Tonetom Zalarjem-Žanom, s katerim so skupaj odšli na Padež, kamor so prenesli tehniko in tiskarski material.[15]

Junija 1942 je rajonski komite KPS Loška dolina, kjer je bil sekretar Franc Plos, izdal pesmarico z naslovom: Partizanske pesmi izdal ROOF Loška dolina leto 1942. Pesmarico je sestavil Vinko Sumrada-Radoš. Razmnoževala sta jo Vinko Šumrada-Radoš, ki je prinesel iz občine, kjer je bi zaposlen, šapirograf, in Franci Korošec, ki je tipkal matrice (padel je februarja 1943). Razmnožila sta jo v 160 izvodih v gozdičku pri Zakrajškovi žagi nad izvirom Obrha pri Vrhniki v Loški dolini. Od te pesmarice se ni ohranil niti en izvod, kajti takoj zatem, ko so jo razdelili, se je začela na Notranjskem velika italijanska ofenziva. Verjetno je bila to prva partizanska

pesmarica na Slovenskem in je vsebovala med drugimi dve pesmi Vinka Šumrada-Radoša z naslovom Veseli partizan in Ubegli ptič ter pesmi Bratje le k soncu svobodi, Nabrusimo kose in druge.[15a]

Zalar je na Padežu izkopal bunker, pripravil material in ciklostilni stroj; poglobil je kotanjo, jo obložil z deskami in jo pokril z zemljo, tako da bunkerja ni bilo mogoče opaziti. Prostor v bunkerju je bil majhen.

V bunkerju so delali Janez Mohar-Harašo, Tone Zigmund in Tone Zalar-Žan. Zalar je bil vodja tiskarne in je odločal, kaj in koliko bodo tiskali, ter urejal in prejemal material. V tehniko so živila dobivali s terena in si sami kuhali. Terenske razmere so bile izredno slabe. Bili so na robu okrožja. To je bilo iz varnostnih razlogov dobro, toda kolportaža, razdeljevanje literature je bilo počasno. Zaradi hitrejše dostave so se oktobra 1942 preselili v Loško dolino na Knežji vrh nad vasjo Knežja njiva. Tja sta šla Mohar in Zigmund. Zalar je šel že pred preselitvijo na politično delo v borovniški rajon vrhniškega okrožja, kmalu po preselitvi pa je odšel na drugo dolžnost tudi Mohar. Preden so prišli na Knežji vrh, je bil tam že Franc Strle-Štefan. Zgradili so si barako veliko 4 × 4 metre. Stala je na ravnem terenu, nad zemljo. Deske zanjo jim je pripeljal kmet iz Markovca. V tem obdobju je bil urednik radijskih vesti Vlado Kozak. V Dolenji vasi pri Mevcu je živel v globoki ilegali, poslušal radio in sestavljal radiovestnik. Besedilo za radiovestnik je poslal po kurirski zvezi v tehniko, kjer je Živko tipkal matrice. Za Kozakom je to delo na isti način in na istem kraju nadaljeval Tone Debevc. V februarju 1943 je obstajala nevarnost, da bi Italijani in belogardisti odkrili tehniko, zato so se z vso opremo selili na Travno goro, kjer so hoteli ostati dalj časa. Tam so bili nemogoči pogoji, predvsem kar zadeva oskrbo. Bili so na področju ribniškega okrožja, kjer niso poznali ne aktivistov OF ne ostalih prebivalcev, zato so se marca 1943 preselili nazaj na območje Loške doline, kjer so na Slemenih zgradili novo barako, ki je bila na visečem terenu, zato so imeli dober razgled, ki bi jim omogočal hiter umik v primeru sovražnega napada. Les jim je ravno tako kot za prvo pripeljal kmet, ponoči pa so ga znosili na mesto, kjer so zgradili barako. Novozgrajena baraka je bila skromnejša od prejšnje. V enem kotu so bila ležišča, v drugem pa ciklostilni stroj. Prostor je bil suh in ogrevan, kar je omogočalo normalno delo. Na Slemenih so delali Franc Mlakar-Gerik, Franc Strle-Štefan in Hacetova žena Terezija.[16] Po poročilu okrožnega komiteja KPS je imela tehnika šest članov.[17] V času, ko je tehnika iskala varnejši prostor za svoje delo, je pošiljal tisk v cerkniško okrožje tudi Jure iz okrožne tehnike KPS Stična, kar je razvidno iz poročila okrožnega komiteja KPS cerkniškega okrožja.[18] Hrano so dobivali od okoliških kmetov. Maja 1943 so se s Slemen preselili na Poljski vrh nad Babnim poljem, kjer so ostali do kapitulacije Italije. Tu jim je šlo tiskanje bolje od rok, čeprav je bila baraka skromnejša od tiste na Slemenih, ker je imela samo streho.[19] To selitev potrjuje tudi dopis stiške tehnike, ki pravi, da bo cerkniško okrožje nekaj časa prejemalo literaturo iz njihove tehnike.[20]

Okrožna tehnika je začela zopet razmnoževati v zelo kratkem času, že v sredini meseca junija 1943.[21]

V tehniki na Poljskem vrhu ni več delal Franc Strle-Štefan, ker je postal sekretar rajonskega komiteja KPS Loška dolina. V tehniko je še občasno prihajal, kdaj pa kdaj še pomagal, vendar ni več pripadal tehniki oziroma njenemu osebju. Zamenjal ga je Tone Vidmar.[21a]

Ko je bila okrožna tehnika KPS Cerknica na Knežjem vrhu, Slemenih in Babnopoljskem vrhu je imela poleg prostorov za razmnoževanje tudi skrivališče za tehnični material. Na Knežjem vrhu je bilo eno 20 metrov od barake v naravnih skalah, drugo pa 300 metrov vzhodno, kjer so med skalami skopali bunker v velikosti meter krat meter. Na Slemenih je bil bunker oddaljen 200 metrov, skrit v skalah, poglobljen meter globoko ter obdan in pokrit z deskami in kamenjem. Na Babnopoljskem vrhu je bil oddaljen en kilometer od barake v velikih skalah, kjer skrivališča niso kopali. Bilo je naravno. Odmaknili so skalo in material skrili v luknjo oziroma pod previs.[21b]

Junija 1943 je propagandni odsek okrožnega odbora OF cerkniškega okrožja izdal okrožnico, ki je analizirala dotedanje delo propagande in pomanjkljivosti na tem področju in dala navodila za nadaljnje delo. Propagandno dejavnost so aktivisti omejevali v glavnem na člane in simpatizerje partije in fronte, niso ga prilagajali političnemu razvoju, posameznim območjem in posameznim slojem, niso upoštevali »polemičnega momenta«, to je poznavanja nasprotne propagande in pravilnega odgovarjanja nanjo. Da bi se te napake odpravile, okrožnica zahteva, naj bi propagandno dejavnost organizirali vsi odbori OF in vsi

politični delavci, ki morajo biti pri delu samoiniciativni. Propagandni kadri morajo poznati sovražne parole in znati odgovarjati nanje sami od sebe in te odgovore širiti ne samo med ožje pristaše OF, temveč tudi med malodušnimi in nasprotniki OF. V pomoč jim bo Slovenski poročevalec, kje bo imela vsaka številka članke, ki bodo dajali tedensko orientacijo za propagandno dejavnost. Okrožnica je tudi naročala, da mora priti tisk med vse ljudi, ne le med pristaše in simpatizerje OF. Da pa bi bil tisk pestrejši po vsebini, naj organizirajo odbori OF poročevalsko službo, ki naj poroča o sovražnih zločinih, kar je bilo poudarjeno že v začetku leta 1943.[22] Okrožna tehnika je avgusta 1943 dobila še ciklostilni stroj.

Novico o kapitulaciji Italije je članom tehnike povedal Franc Strle-Štefan. Takrat so tehniko prenesli v Babno polje, kjer sta Franc Mlakar-Gerik in Tone Zigmund spakirala stroje in ostali material in vse to pretovorila z mulo v Novo vas, kjer je bil takrat sedež okrožja. Delali so v Lavričevi hiši. Od tu so se po krajšem času preselili v Markovec, v pisarno lesnega obrata Žagar, kjer je bil tudi sedež okrožja. Tu so bili dobri pogoji za delo. Imeli so dovolj papirja in matric ter telefon, da bi bili lahko obveščeni o morebitnem sovražnem napadu. Ker so pričakovali nemško ofenzivo, so material z vozom prepeljali v Jermendol k Plosovim, v njihovo hišo, ki je bila med Podgoro in Babnim poljem. Stroje in material so pred ofenzivo skrili na podstrešje in v skalovje, kakih dvesto metrov od hiše.[23]

Še pred začetkom nemške ofenzive sta se okoli 20. oktobra 1943 ponovno združila cerkniško in vrhniško okrožje v notranjsko okrožje. Še pred združitvijo pa je okrožni komite KPS Cerknica organiziral izdajanje Notranjskega glasa, glasila okrožnega odbora OF. Prvo številko je uredil Vlado Dernač-Iztok, ki je bil obenem tudi okrožni šolski nadzornik. Na to mesto ga je postavil okrožni sekretar KPS Lojze Mlakar-Ljubo. Prva številka, v katero je napisal uvodnik Matevž Hace, je izšla konec septembra oziroma v začetku oktobra 1943. Za Dernačem je urejal Notranjski glas Karel Grabeljšek-Gaber, po poklicu tudi učitelj. Urejal ga je do avgusta 1944. leta, za njim pa študent prava Franc Šušteršič iz Žerovnice. Kmalu zatem pa je prišlo do združitve notranjskega in ribniškega okrožja, kjer so izdajali novo okrožno glasilo Med Rogom in Dolomiti. Po končani ofenzivi novembra 1943 je tehnika delala v Babnem polju pri Županu, nato pa v šoli. Del tehnike pa je bil na Marofu, v prostorih Kovačeve žage. Sekretar okrožnega komiteta KPS Lojze Mlakar-Ljubo je določil, da bo tam urejal radijske vesti Vlado Dernač-Iztok. V prostor pod žago ga je pripeljal Tone Zigmund, ki je bil kurir tehnike. Elektriko je v ta prostor napeljal Fajdiga, ki je bil strokovnjak na žagi. Zigmund je vsako noč prihajal po radioporočila, ki jih je Dernač razmnožil in razdelil po posebnem razdelilniku ali ključu, ki ga je določil okrožni komite KPS. V prostorih pod žago je imel radio, ciklostil in pisalni stroj ter matrice. Vsak dan ob 7., 14. in 20. uri je poslušal radio London, ki je oddajal poročila v slovenščini in srbohrvaščini. Na podlagi teh poročil je napisal koncept s pisalnim strojem na list papirja, nato pa na matrico in razmnožil radijske vesti v par sto izvodih. To delo je opravljal od decembra 1943 do pomladi 1944. Proti koncu mu je pomagal pri tem tudi Karel Grabeljšek-Gaber.[24]

Po združitvi okrožij je poleg okrožne še naprej delovala tehnika za vrhniški del okrožja, ki je bil okupiran ves čas vojne.[25]

Vodja vrhniške tehnike je bil Franc Pasetta-Maks, ki je v rajonskem odboru OF odgovarjal za agitacijo in propagando, Kragulj pa je delal v tiskarni, kjer so imeli ciklostilni stroj in šapirograf, pisalni stroj in pokvarjen rotociklostilni stroj.[26] Okrožno tehniko je vodil Franc Mlakar-Gerik, v njej je delal Tone Zigmund, radijske vesti pa je urejal Karel Grabeljšek-Gaber. Delali so v bunkerju, ki je bil opremljen z radijskim aparatom, dvema pisalnima strojema, dvema ciklostilnima strojema in enim rotociklostilnim strojem. Gradili pa so še en bunker. Za mrežico na ciklostilu so uporabljali blago zavezniških padal.[27]

Maja ali junija 1944 se je okrožna tiskarna selila iz Babnega polja v Pudob (glej op. 31). V Pudobu so bili tri mesece, do sovražnega vdora v septembru 1944 (glej op. 42). Nato so šli v Snežniški grad. V obrambnem stolpu gradu, kjer je bila tehnika, so bili Franc Mlakar-Gerik, Franc Šušteršič in Tone Zigmund.[28]

Februarja 1944 je okrožni odbor OF za Notranjsko opozarjal na važnost propagande, za katero je menil, da je »v sedanjem času našega osvobodilnega pokreta še važnejša kot takrat, ko se je začelo razvijati. Žal pa moramo reči, da naša propaganda od takrat ni napredovala, temveč nasprotno, da smo danes na tem področju manj aktivni kot kdajkoli prej . . .

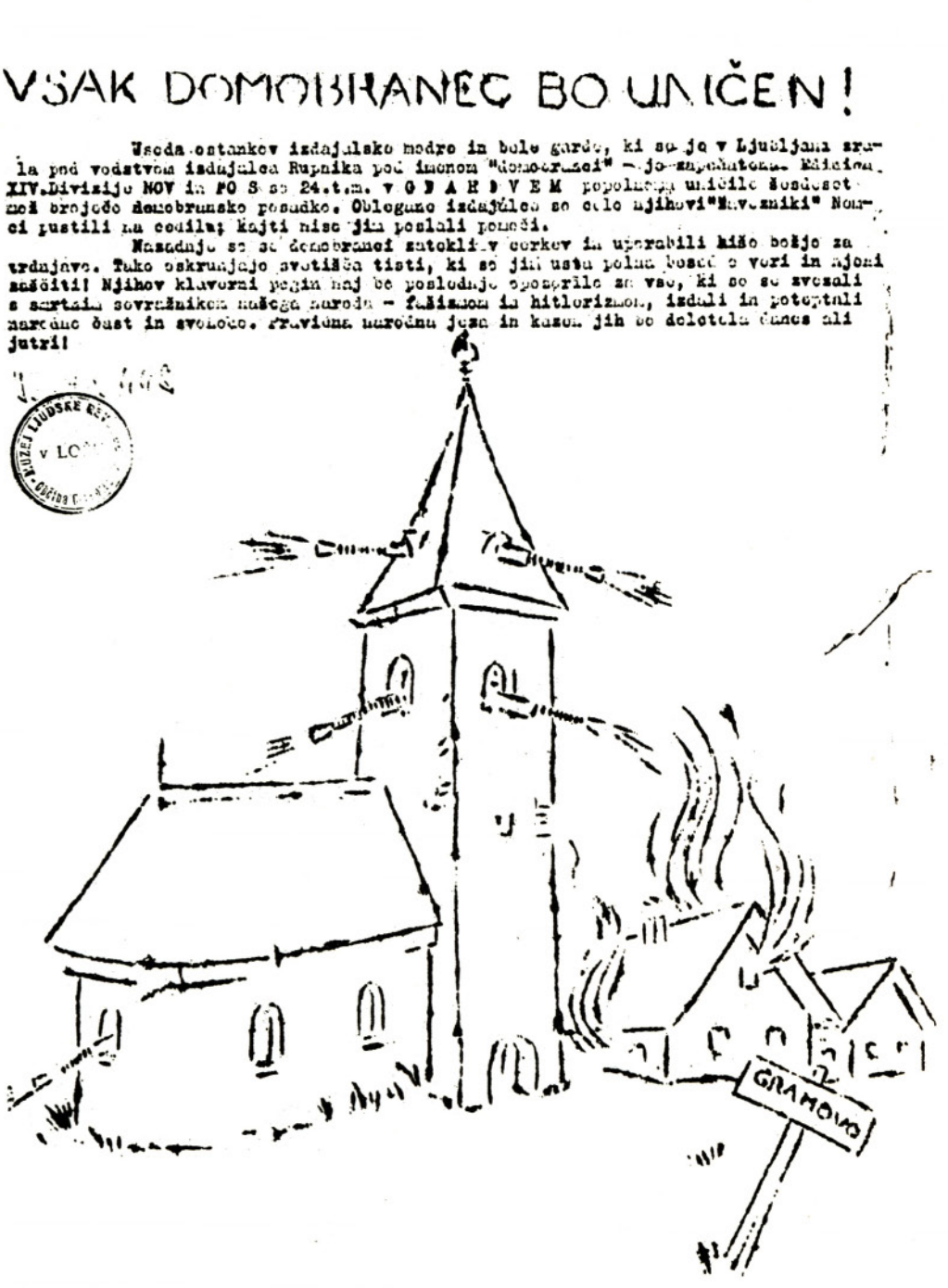

Protidomobranski plakat (Original v Muzeju ljudske revolucije za Notranjsko, Lož)

Naši listi, letaki, napisi, plakati (ki se lahko prenašajo od vasi do vasi), vse to naj se skladno izpopolnjuje z ustno propagando.« Naprej okrožnica govori o mitingih, ki v tistem obdobju niso bili več tako uspešni, ker so na njih obravnavali vedno ene in iste stvari. Okrožni odbor OF je naročal, naj rajonski odbori OF povežejo propagando predvsem z uspehi, ki so jih dosegli, pri tem pa pripominjal naj se ne bahajo, toda »tudi napačna skromnost ni na mestu«. Razne zločine, ki so jih zagrešili izdajalci, ne smejo samo registrirati, temveč jih morajo uporabiti za propagando proti njim. Propagandisti naj bi proučevali tudi sovražno propagando, »ki je daleko bolj ofenzivna kot naša«. Aktivisti bi morali posvečati več pozornosti dopisništvu, na sestankih pa bi morali prisluhniti, kaj teži ljudi.[29]

V okrožnem odboru OF so konec maja 1944 delali na področju propagande Cene Kranjc-Boštjan, ki je bil vodja, Karel Grabeljšek-Gaber je odgovarjal za dopisniško mrežo, informiranje in urejal Notranjski glas, Franc Strle pa je odgovarjal za kulturo in Tanjug. Vendar so imeli težave z dopisništvom, kajti celo Notranjski glas je bil »skoraj na suhem«, zato so pritegnili Bogumila kot potujočega dopisnika. Maja 1944 so v notranjskem okrožju postavili odseke za okraje Loška dolina, Sv. Vid–Begunje in Bloško planoto. Avgusta 1944 so imenovali referente za informacije in propagando pri šestih okrajnih odborih OF, katerih ozemlje je nadziral okupator, in reorganizirali s pomočjo Venclja Perka okrajne odseke na osvobojenem ozemlju, ki ga je nadzirala NOV. Okrožni odsek so ustanovili junija 1944, v

začetku septembra pa je imel poleg načelnika in njegovega namestnika še radijski oddelek, tiskarno, oddelek za kolportažo oziroma razdeljevanje literature in kinooperaterja. Vodjo oddelka za dopisništvo pa so imenovali septembra. Podobno so odseke organizirali v septembru tudi na osvobojenem ozemlju.[30] Že maja 1944 pa so bili postavljeni odseki za agitacijo in propagando pri rajonskih odborih OF v Cerknici in Loški dolini. Na sestanku okrožnega odbora OF so sklenili, naj se radijski aparat prenese v prostore, kjer bo sprejemalec. Tam naj bi bil tudi del tehnike, pisalni stroj in sedež odseka za agitacijo in propagando pri okrožnem odboru OF.[31] Pri vseh rajonskih odborih OF so morali ustanoviti fotosekcije, pri okrožnem odboru pa je bila že ustanovljena. Imeli so težave z nabavo filmov in drugega fotomateriala.[32] Teh težav pa so se rešili, ko so junija z Vrhnike pri Ljubljani dobili 87 filmov in 5 zavitkov fotografskega papirja. Tako veliko količino so jim poslali zaradi tega, ker so izvedeli, da bo fotografski material vzet iz prodaje.[33] Ko so se formirali odseki po okrajih, je delo začasno zastalo, ker ni bilo dovolj sposobnih propagandistov. V nekaterih okrajih niso imeli »prave avtoritete«, zato je bilo treba tudi okrajnim vodstvom OF prikazati važnost propagande.[34] Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta je okrožnemu odboru OF za Notranjsko 5. julija sporočilo, da je v svoj odsek za informacije in propagando pritegnilo Jožeta Kranjca, vodjo okrožnega odseka za agitacijo in propagando za Notranjsko.[35] Na sestanku okrožnega odbora OF za Notranjsko je sekretar Lojze Mlakar-Ljubo omenil, da je treba določiti novega vodjo odseka. Kranjc je predlagal za svojega naslednika Franca Strleta-Nina, vendar je zmagalo mnenje, naj bo za odsek odgovoren Ivan Kržič, član okrožnega odbora OF, ki naj dela s prejšnjimi ljudmi, delo znanstvenega društva pa bo opravljal Vlado Drnač-Iztok, ki bo zbiral tudi podatke za zgodovino okupacije ter ugotavljal napačne ugotovitve nasprotnikov. Kranjc je na sestanku poročal, da je delo odseka od druge polovice junija do 12. julija 1944, ko je bil sestanek »nekaj zastalo, kar se pa tiče splošnih stvari pa se je vršilo«. Poudaril je, da je od zadnjega sestanka izdalo okrožje trikrat letake, ki so jih razdeljevali na zasedenem ozemlju. »Za naš osvobojeni teritorij pa pride **zopet** (podčrtal avtor) v poštev direktni stik z ljudmi, kajti ljudje rajši poslušajo v razgovoru, kakor pa čitajo.«

Radijske vesti so za vodstva rajonov in aktiviste izdajali vsak dan, za javnost pa vsak drugi ali tretji dan, odvisno od pomembnosti dogodkov. Ob izrednih dogodkih so izdajali posebne izdaje. Tanjug je pošiljal svoja poročila s terena naravnost v centralo in jih niso pošiljali prek okrožnega odbora OF. Poročevalce za Tanjug so že prej politično pripravili, da so spoznali važnost poročanja. Sekretar okrožnega komiteja KPS Lojze Mlakar-Ljubo je pripomnil, da je treba to delo kontrolirati in spodbujati, ker se navadno vsaka organizacija »v začetku zaleti in potem prične popuščati«. Na tem sestanku so tudi sklenili, da bodo poiskali novega kolporterja, ker je bilo dotedanje osebje prezaposleno.[36] V avgustu 1944 je postal novi okrožni kolporter Drago Seliger-Lado, ki je »zelo dobro opravljal to delo«. Istega meseca je bil Franc Pasetta-Maks premeščen na drugo dolžnost, namesto njega pa je radijske vesti pričel izdajati Milan Gombač.[37] Iz odseka sta avgusta odšla na novo dolžnost tudi Karel Grabeljšek-Gaber in Cene Kranjc-Boštjan; odsek je dobro deloval, vendar je bil kadrovsko šibak.[38] V tiskarni sta še naprej delala Franc Mlakar-Gerik in Tone Zigmund, rabili pa bi še enega risarja.[39] 10. avgusta je vodil odsek za informacije in propagando Franc Strle-Nino, v odseku pa so bili še Milan Gombač, Marjanca, Milica in kinooperaterji, ki so imeli 10 filmov, od katerih so jih 5 predvajali.[40] Zvočni filmski aparat so dobili v začetku julija 1944 in je zanj odgovarjal Miloš Benčina.[41] Ko je Jože Kranjc govoril na sestanku o tem, da je odsek nekaj časa slabše deloval, je imel verjetno v mislih vdor sovražnika na osvobojeno ozemlje. Sovražniki so prodirali iz Cerknice, Velikih Lašč in Mašuna. Višek je vdor dosegel 26. 6. 1944, ko so zasedli večino cerkniškega in grahovskega ozemlja ter za en dan tudi Babno polje.[42] Naslednji vdor je bil 10. septembra 1944, vendar je uspelo tehnikom stroje in del materiala poskriti in rešiti, nekaj pa ga je ostalo in ga je sovražnik uničil, ker vsega v naglici niso mogli poskriti. Po združitvi notranjskega in ribniškega okrožja oktobra 1944 sta se združili tudi tehniki. Sedež je bil pod Planino nad Čabrom, pri kmetu, kjer so imeli na razpolago dve sobi. Vodja te tehnike je postal Jože Kotnik iz bivšega ribniškega okrožja. Od tam je bila tudi Slavka Fajdiga. Iz notranjskega okrožja pa so v tehniki delali Franc Mlakar-Gerik, ki je tipkal matrice, Tone Zigmund je bil kurir, Šušteršič Franc je urejal radiovesti. Iz notranjske tehnike so prinesli rotociklostilni stroj in pisalni stroj z dolgim valjem, iz ribniške pa so dobili ciklostilni stroj in manjši pisalni stroj.[43] Marca 1945 je bilo okrožni vodstvo

partije in OF v Osilnici,[44] zaradi četniškega vdora pa se je 13. aprila premaknilo v Bosiljevo loko, Faro in Skrad na Hrvaško, 23. aprila po končanem vdoru pa zopet v Faro na slovensko stran Kolpe.[45] Ob četniškem vdoru se je okrožna tiskarna preselila iz Podplanine, kamor so jo premestili po združitvi notranjskega in ribniškega okrožja, v Čabar na Hrvaško in ni vprašala občinskega narodnoosvobodilnega odbora Čabar za dovoljenje, zato je 12. marca okrožni odbor OF notranjsko-ribniškega okrožja prosil kotarski komite Komunistične partije Hrvatske, naj posreduje pri občinskem odboru, da bo njihova okrožna tiskarna lahko še naprej v Čabru, ko pa bodo na sedežu okrožja napeljali elektriko, jo bodo poklicali nazaj.[46]

Oktobra 1944 je za odsek za informacije in propagando pri okrožnem odboru OF notranjsko-ribniškega okrožja odgovarjal Franc Strle-Nino, okrožno glasilo Od Barja do Kolpe so urejali Nina Viderval, Silva Kmet in Franc Strle-Nino. Za dopisništvo in informacije je v odseku skrbel Zoran Hudales, ki je bil poslan v okrožje od izvršnega odbora OF kot dopisnik inštruktor, fotoreporter je bil Milan Bajc. Radijske vesti je urejal France Šušteršič, vodja tehnike pa je bil Jože Kotnik.[47] Novembra 1944 naj bi Drago Seliger-Lado ponovno prevzel kolportažo in okrožni arhiv literature, Zalka pa poročevalsko službo in Tanjug.[48] Decembra 1944 naj bi za sprejemanje radiovestnika in urejanje radiovesti skrbela Angela Prijatelj, za dopisništvo in Tanjug pa Zdenka Slomšek.[49] Januarja 1945 so delali v odseku za agitacijo in propagando v okrožju Franc Strle-Nino kot vodja, Zdenka Slomšek, Silva Kmet, Andolškova, Jože Kotnik kot vodja tehnike, Bogatajeva pa je skrbela za kolportažo.[50]

Okrožne in rajonske tiskarne KPS na Notranjskem so bile opremljene s ciklostilnimi oziroma rotociklostilnimi stroji. Tiski, izdelani na prvih, so bili lepši in jasnejši, na rotociklostilnih strojih pa so lahko hitreje tiskali.

Vsaka tiskarna je imela tudi vsaj en pisalni stroj, na katerega so tipkali matrice, razen če niso dobili že izdelanih. Aprila 1944 so imeli rajonski in okrožni odbor OF na Notranjskem 14 pisalnih strojev znamk Torpedo, AEG, Everest, Royal, Urania, Continental, Diplomat in Koppel.[51]

Naslovnici dveh primerkov glasila Notranjski glas (Izvirnika v Muzeju ljudske revolucije za Notranjsko, Lož)

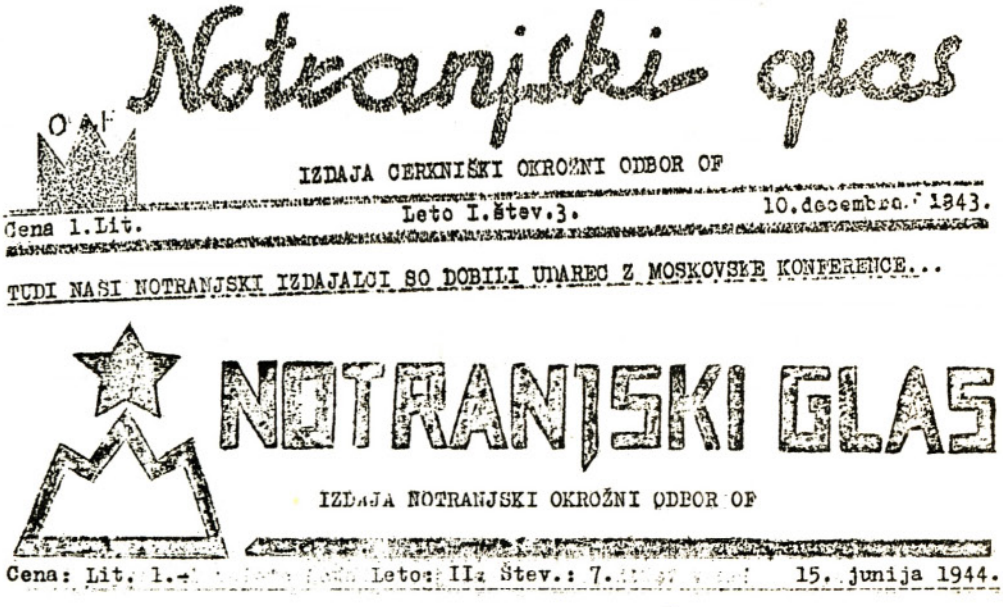

Notranjski glas

O.F.

IZDAJA CERKNIŠKI OKROŽNI ODBOR OF

Cena 1.Lit. Leto I.štev.3. 10.decembra 1943.

TUDI NAŠI NOTRANJSKI IZDAJALCI SO DOBILI UDAREC Z MOSKOVSKE KONFERENCE...

NOTRANJSKI GLAS

IZDAJA NOTRANJSKI OKROŽNI ODBOR OF

Cena: Lit. 1.- Leto: II. Štev.: 7. 15. junija 1944.

Večina tehnik je imela radijske sprejemnike, ki so jih rabili za izdelavo radioporočil. Sprejemniki so bili praviloma priključeni na elektriko ali baterijo oziroma akumulatorje, npr. v vrhniškem okraju v avgustu 1944,[52] ko ni bilo elektrike. Januarja 1945 je poveljstvo notranjsko-ribniškega vojnega področja poslalo okrožni tehniki radijski sprejemnik tipa Phonila, ker ga niso mogli priključiti, vendar so ga vrnili, ker so tudi »po specialnem pregledu ugotovili, da ga ne moremo priključiti na tukajšnji tok, ker je aparat na baterije.«[53] Iz pričevanja je vidno, da je imela vrhniška okrožna tehnika radijski aparat že 1942. leta,[54] iz dokumentov pa, da ga je imela cerkniška januarja 1943.[55] Marca 1944 je imel okrožni odbor OF 9 radijskih sprejemnikov tip Radiana, Philips in Minerva, od katerih so bili 4 uporabni, drugi pa niso imeli vseh elektronk.[56]

Kako nujno so rabili radijske aparate, se vidi iz dopisa okrožnega odbora OF za Notranjsko okrožni izpostavi NZ iz junija 1944, da jim izposojenega aparata ne morejo vrniti, pač pa »imajo v Dolenji vasi 2 aparata. Sklep okrožnega odbora OF je bil, da se boljši aparat odvzame proti potrdilu.«[57] Pred četniškim vdorom aprila 1945 je okrožni odbor OF posodil sanitetnemu oddelku radijski sprejemnik tipa Radiana iz leta 1938, dokler ga ne bi rabila tiskarna. Ker pa so predvidevali, da se bo tehnika preselila na sedež okrožja, kjer so imeli elektriko, bi ga nujno rabili, a sanitetni oddelek ga ni hotel vrniti.[58]

Štampiljk niso izdelovali na Notranjskem, pač pa so jih dobivali od predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Nove so naročali, ko so se zaradi reorganizacije spreminjala tudi imena okrožij. Okrožni izvršni narodnoosvobodilni odbor, organ ljudske oblasti, je 12. oktobra 1944 prosil za štampiljke z imenom notranjsko-ribniškega okrožja. Rabili so jih za okrožni narodnoosvobodilni odbor in njegove odseke, za personalne zadeve, prosveto, kmetijstvo, obrt, trgovino, gozdarstvo, prehrano, finance, socialno skrbstvo, promet, gradnje in zdravstvo.[59] Vseh 13 štampiljk so prejeli 12. 12. 1944.[60]

PRESKRBA IN POSLOVANJE

Papir za tiskanje je okrožna tiskarna KPS v začetku dobivala iz Ljubljane. Ciklostilni papir je vozil prevoznik Štirn Logarjevim v Cerknico, ki so imeli doma mesarijo, skupaj z ovojnim papirjem za meso, ki ga je naročil brat Albina Logarja. Albin Logar-Bine, ki je bil prisoten pri prevzemu, je o došli pošiljki obvestil Lojzeta Uleta. Zatem so papir dostavili k advokatu Tavčarju, ker pri Logarjevih ni bilo opravičila za toliko papirja. Kasneje, ko se je italijanski pritisk povečal, se je Tavčar zbal morebitnih sankcij, zato so papir odnesli v opuščeno Žumrovo kegljišče in ga namestili med »staro šaro«. Papir je bil tam do decembra 1941, ves čas, ko sta Albin Logar-Bine in Franc Caserman-Tesar tiskala v Cerknici. Material je prihajal iz Ljubljane še do italijanske ofenzive julija 1942. Po ofenzivi je Tone Zalar-Žan organiziral tiskarno na Padežu, ves čas do svojega odhoda v borovniški rajon vrhniškega okrožja pa je skrbel tudi za nabavo papirja in drugega materiala za tiskanje, ki ga je dobival iz Borovnice. Ko se je okrožna tehnika oktobra 1942 preselila v Loško dolino jo je s papirjem in tehničnim materialom za razmnoževanje preskrboval Alojz Komelj-Radovan, ki je vse to dobival s Primorske.[61] Pripadal je centralni tehniki, med drugim pa je zelo skrbno nabavljal tudi za notranjsko tehniko. Papir in druge potrebščine je nabavljal tudi Ludvik Lovko-Bobnar, okrožni aktivist, ki je padel spomladi 1944. Nabavljal je po posebni zvezi s Primorske, pa tudi preko Rakeka, posebno v kritičnem letu 1942.[61a] Zveza s Primorsko je nato obstajala do osvoboditve. Ves ta material pa je moral Komelj plačati, zato je okrožni odbor OF za cerkniško okrožje 2. 1. 1943 sklenil, da se bo odslej Slovenski poročevalec in Radiovestnik prodajal po eno liro.[62] Avgusta 1943 je tiskarna dobila 50 kg papirja iz Cerknice, dogovarjali pa so se še za dobavo s Sušaka in Hrvatske. Na zalogi so imeli 150 matric, 1000 kosov papirja in tri tube tiskarske barve.[64] Vodja okrožne tehnike Franc Mlakar-Gerik je oktobra 1943 z dopisom sporočil vsem rajonskim odborom OF, naj o potrebah po tisku sporočijo prek TV 18. Prek te postaje naj pošljejo tudi denar za literaturo, ki jo je izdelala njihova tehnika 18. Hkrati je opozarjal, naj bodo pri številu naročenih izvodov skromni, prodajo naj organizirajo prek mladine in naj iščejo vire za nabavo tehničnega materiala ter vseh vrst papirja.[65]

10. aprila 1944 je imela cerkniška tehnika na zalogi 500 matric, 150 kg ciklostilnega papirja in 1000 pol papirja večjega formata.[66] 21. aprila pa so imeli na zalogi 150 kg in 60 paketov ciklostilnega papirja ter 700 pol večjega formata.[67] Vrhniška tehnika je imela na zalogi 350 kg papirja.[68] Julija in avgusta 1944 je Radovan Komelj nabavljal material tudi za okrožni odbor OF Ribnica.[69] Nabavljal je za centralno tehniko KPS.[70]

Januarja 1944 je nabavil akumulatorje,[71] februarja so poslali neki rotociklostilni stroj na TV 13, od tam pa na TV 15, marca pa so grafičnemu oddelku centralne tehnike (grafika A 11) poslali 449 kg papirja, januarja pa 600 kg.[72] Avgusta je Alojz Komelj-Radovan nabavil centralni tehniki več raster plošč za matrice, hkrati pa jih prosil, naj bi jim odstopili eno veliko in eno malo ploščo, ter hkrati priložili račun, da bodo plačali.[73] Septembra je centralna tehnika prodala okrožni tehniki za Notranjsko 5kg karbida po 24 lir, 6 tub ciklostilne barve po 78 lir, 23 paketov papirja po 80 lir in dva valjčka za ciklostilni stroj po 306 lir.[74] Okrožna tehnika za Notranjsko je tiskala tudi za vojsko in je zahtevala, da literaturo plačajo, ker »ves ta material dobivamo po

kanalu s Primorske in ga moramo plačevati v gotovini. Kar naša blagajna nima rezerv, vas prosimo, da poravnate stari račun, nakar bomo rade volje ustregli vaši prošnji za material, za katerega ste zaprosili v zadnjem dopisu.«[75] Štabu Notranjskega odreda pa je okrožni odbor OF odgovoril, da nabavljajo papir prek Radovana, ki ima kanal s Primorske in da ga ne dobivajo od centralne tehnike.[76] Denar za literaturo so težko dobili. Maja 1944 je poverjenik za agitacijo in propagando poslal okrožnemu kolportažnemu oddelku 163 lir z dostavnicami s primanjkljajem 17 lir, hkrati pa opozoril, da je okraj Begunje–St. Vid gospodarsko izčrpan in »tukajšnje ljudstvo toliko pasivno, da oddam polovico literature zastonj«.[77] Okrožni narodnoosvobodilni odbor za notranjsko-ribniško okrožje je 24. oktobra 1944 izdal odlok, da se okraji Loška dolina, Cerknica, Št. Vid–Begunje in Bloke združijo v enoten okraj Cerknica. Na neosvobojenem ozemlju pa so prav tako združili manjše okraje (Vrhnika, Dobrova, Horjul) v okraj Vrhnika.[78]

Decembra 1944 je dolg za literaturo združenega okraja Cerknica znašal 10.502 lir, januarja 1945 pa se je nekoliko povečal na 10.557 lir.[79] Zato je aprila 1945 okrajni odbor OF Cerknica prosil okrožni odbor OF za izbris dolga iz leta 1944, ker niso mogli zbrati toliko denarja, saj je bila večina bivših okrajev nedostopna oziroma so jih zasedli okupatorji in domobranci. Okrožni odbor pa jim je odgovoril, da se bodo o tem posvetovali s centralnim kolportažnim oddelkom. Okrožni oddelek za kolportažo je aprila 1945 prejel od združenega okraja Cerknica za poslano literaturo kljub slabim razmeram 1550 lir.[80] Prvega marca 1944 je bil ustanovljen kolportažni oddelek za notranjsko okrožje. Ob tem je bila opravljena predaja denarja med Francem Mlakarjem-Gerikom, vodjem okrožne tiskarne, in Francem, vodjem na novo ustanovljenega oddelka. Saldo je bil pozitiven, saj je Franc Mlakar-Gerik predal Francu 4917 lir.[81] Za ilustracijo je avtor izpisal iz medvojnih beležk Franca Mlakarja-Gerika prejemke in izdatke okrožne tiskarne KPS notranjskega okrožja za mesec januar in februar 1944, iz česar je vidno, da je znašal pozitivni saldo 2120 lir. Od 2. 11. 1944 do 18. 12. 1944 so bili prejemki 15.000 lir, izdatki pa 19.617 lir.[82] V začetku leta 1945 so začeli plačevati literaturo iz blagajne okrožnega izvršnega odbora OF.[83] Novembra 1944 je okrožni izvršni odbor OF posodil centralni tehniki KPS 100.000 lir,

Izpisek iz medvojne beležke Franca Mlakarja-Gerika

Datum (1944)	Prejemek	Izdatek (v lirah)	Od koga	Za kaj
4. 1.	220		RO Begunje, Št. Vid	literatura
7. 1.		1500		posodil Tinetu
9. 1.	90		RO Loška dolina	
11. 1.	160		RO Grahovo Cerknica	
13. 1.	140		od Angelce	
17. 1.	150		RO Grahovo Cerknica	
14. 1.	3000		od Lapajneja	
		2459		za papir
16. 1.		50		za vino
18. 1.		204		Pavlič Lojzetu za baterije
19. 1.	170		RO Grahovo Cerknica	
21. 1.	25		za Našo ženo	
		103		za trakove in tulce
22. 1.	1150			tehniki Urški za poslano literaturo iz leta 1944 (43?)
23. 1.		53	Loška dolina	
		19	Mladino	
	3000		za papir	
		2474		za papir
28. 1.		3776		za papir
30. 1.	132		RO Borovnica	
31. 1.	303		RO Borovnica	
	94		RO Loška dolina	
	24		RO Begunje Št. Vid	
3. 2.	406		RO Begunje Št. Vid	
	14		VOS Dimač	
	5			
4. 2.	120		RO Grahovo Cerknica	
	172		RO Loška dolina	
	10		VOS Dimač	
5. 2.	1410		od papirja	
		1695		za CT

	1234		za lit. prod. v vrh. okr.	
2. 2.	2000		od Lapajneja za papir	
7. 2.	391		RO Grahovo Cerknica	
	20		Bloška planota	
	28		RO Borovnica	
10. 2.	201		RO Loška dolina	
13. 2.	129		RO Loška dolina	
17. 2.		1816		Zigmundu za papir
20. 2.	262		Bloška planota	
	100		komanda mesta	
24. 2.	114		Loška dolina	
25. 2.	160		RO Grahovo Cerknica	
26. 2	190		Horjul Dolomiti	
29. 2.		150	Ludviku Lovku za kuverte	

januar
februar 16.419 lir, 14.299 lir ..... saldo je bil 2.120 lir

februarja 1945 pa so ostali brez denarja, zato so prosili centralno tehniko KPS, da jim ta denar vrne. To je bila precejšnja vsota, saj je, za primerjavo, celoten mesečni davek v kočevskem okraju znašal od 9000–10.000 lir mesečno.[84] Okrožni izvršni odbor OF je poslal centralnemu oddelku za kolportažo decembra 1944 2080 lir kot zaostanek za literaturo, ki so jo prejeli v decembru, januarja 1945 9931, februarja 8079, marca 28.428 in aprila 15.311 lir.[85] Da ne bi te številke zvenele preveč abstraktno, jih lahko primerjamo s takratnimi cenami živil. Kilogram žita je bil po 10 lir, moka po 14 lir, krompir po 3 lire in govedina po 28 lir. Osrednje glasilo Slovenski poročevalec je stal 2 liri, Notranjski glas 1 liro, prav toliko tudi Radiovestnik, Pregled dogodkov pa pol lire.

TISKI IN RAZDELJEVANJE LITERATURE

V začetku narodnoosvobodilnega boja se je z razdeljevanjem ilegalne literature ukvarjala večina članov partijskih in frontnih organizacij. Literaturo so delili brezplačno. Preden je Vinko Kristan prinesel ciklostilni stroj, sta Slovenski poročevalec in druga literatura prihajala na Notranjsko iz Ljubljane. Kristan je deloval po agitpropovski liniji in je skrbel za razdeljevanje literature na Notranjskem in za vzpostavitev novih kanalov in baz. Iz Ljubljane je Slovenski poročevalec prihajal v Novo vas, kamor so ga vozili Nace Voljč-Fric, Slavko Jančar in Nace Žnidaršič s Pečnikovimi avtobusi in ga dajali Tonetu Šraju-Aljoši, ta pa je literaturo pošiljal na Hudi vrh k Jožetu Korošcu, ki jo je razširjal po Bloški planoti.[86] Jeseni 1941 je vozil literaturo iz Ljubljane v Logatec šofer, ki je bil doma iz Borovnice, tako kot Ivan Korošec, ki ga je pridobil za to delo. Ta šofer je vozil službeni avto italijanske firme Melchiori, Italijani pa ponavadi niso pregledovali svojih vozil. Ko je prenehala prihajati literatura iz Ljubljane, so jo začeli dobivati iz Cerknice, predvsem Slovenskega poročevalca, ki so ga iz Logatca pošiljali še na Vrhniko in v okoliške vasi.[87] Tretji del literature pa je prihajal v Cerknico s Štirnovimi tovornjaki. V Cerknici jo je prejemal Lojze Ule in jo pošiljal naprej.[88] Ko sta Lojze Ule in Albin Logar tiskala Slovenskega poročevalca pod previsno skalo pod cesto Grahovo–Bločice v nakladi nekaj sto izvodov, jih je Albin Logar odnašal Francetu Casermanu za Cerknico, za Begunje in okolico jih je predajal Lojzetu Rožeju v gostilni pri Perkosu, nosil pa jih je tudi v Logatec Anteju Crnici, sekretarju partijske organizacije, v njegovo gostilno in Jožetu Pircu na Rakek. V Cerknici tiskani Slovenski poročevalec je Lojze Ule odpremljal z avtobusom. Dvajsetlitrski petrolejski posodi je odrezal dno in pod zapirače namestil cev v premeru 5 do 6 centimetrov, v preostali prostor dal literaturo, z lesenimi vijaki privil pokrov v dno in po končanem opravilu površino spet zamazal, tako da je imela posoda čimbolj navaden videz. Nato jo je odnesel na avtobusno postajo in jo dal Francu Pelanu ali Milanu Meletu, ki sta vozila avtobus na progi Rakek–Stari trg–Rakek. Preden so »izumili« razpošiljanje v kantah, so razpečevali v zavitkih ali poštnih vrečah. Za razdeljevanje literature so imeli poseben razdelilnik, ki ga je Albinu Logarju dal Lojze Ule. Ko je bil Slovenski poročevalec natiskan, sta ga Franc Caserman in Albin Logar naložila v vrečo, ga založila s senom ter ga zjutraj po policijski uri nesla na Logarjev dom, kjer ga je Logar razvrstil in pripravil za razpošiljanje.

V Cerknici so Poročevalec razdeljevali Ule, Caserman in Logar.[89] V Ložu sta literaturo sprejela Tone Prevec-Dimač in Jože Vidmar na avtobusni postaji in jo odnesla v Prevčev hlev ali na Vidmarjev dom, kjer sta jo razdelila. Nekaj sta je zadržala za Lož in Podlož, drugo pa so odnesli v druge kraje. V Starem trgu jo je prevzemal Ivan Paternost ali pa Milan in Tone Janežič, v

Snežnik

Markovcu je Slovenskega poročevalca prevzemal Janez Mohar-Harašo, od tu pa ga je del nesel Franc Mohar v Viševek, kjer ga je prevzel Franc Levec. V Podcerkvi je prevzemal tisk za bližnje vasi Matevž Hace. Važna postaja za razpošiljanje tiska je bila tudi Voljčeva kolarska delavnica v Starem trgu. Morda ga je sem prinašal Tone Janežič (ki je bil nekoč zaposlen pri Voljču), bolj verjetno pa je, da so ga tu oddajali šoferji. V delavnico Janeza Voljča je prihajala po tisk Anica Mohar iz Markovca, od koder so ga spet poslali v Viševek in druge vasi. Iz Voljčeve delavnice je potoval tisk na Babno polico, od tod pa v vasi Vrh, Podgora, Kozarišče ter v Babno polje in v Prezid, kamor ga je nosil Franc Mlakar-Gerik. Te veze je organiziral Lojze Mlakar-Ljubo in so neprekinjeno delovale od poletja 1941 do spomladi 1942. leta.[90] Prezid je na Hrvaškem. Tamkajšnja partijska in frontna organizacija sta organizirali razdeljevanje med ljudi na Kozji vrh, Parg, Stari kot, Novi kot in drugod. Literaturo so prenašali tudi preko bivše državne meje na Primorsko. Vezo preko Podcerkve sta vzdrževala Hace in Maslo, preko Babne police Lojze Mlakar-Ljubo in Slavko Kovač-Smeli, v Ilirsko Bistrico jo je pošiljal Rudi Kolc. Obstajala pa je tudi veza preko Rakeka. Te veze so delovale v letih 1941 in 1942, nato pa so bile uvedene redne kurirske linije med Notranjsko in Primorsko.[91] Od poletja 1942, ko je bila tiskarna na Mačkovcu, sta za

razdeljevanje literature skrbeli Maruška in njena hčerka, ki sta pobegnili iz Ljubljane. Po literaturo so prihajali kurirji, vendar zaradi varnostnih razlogov ne direktno v tiskarno, ampak so morali čakati na javkah, kjer so se srečevali s tiskarji, ki so jim oddajali natiskan material. Če tiskarji niso mogli pravočasno natisniti določene količine literature, so jih kurirji tudi čakali. Že v letu 1942 je italijanska vojska prejemala literaturo, ki je bila pisana zanjo v italijanščini »skoraj direktno iz naših rok« in so večkrat prosili za večje število izvodov.[92] Marca 1943 je okrožnemu odboru OF Cerknica pošiljala literaturo tudi okrožna tiskarna Urška Stična. Iz Stične so prejemali po 100 izvodov Slovenskega poročevalca, 100 Kmečkega glasu, 40 Dela in Agitpropa, 30 izvodov Naše žene, 50 izvodov Mladine, 80 Radiovestnikov, 60 izvodov Slovenskega partizana, 100 komadov Ljudske pravice, 100 knjižic Glavnega poveljstva, 100 izrednih izdaj in 60 izvodov Bolettino radio za italijanske vojake. Omenjena tiskarna je prevzela tudi razpošiljanje literature za Bloško planoto, Sv. Vid in Cerknico.[93] Iz stiške tiskarne so literaturo občasno pošiljali do junija 1943. Po en izvod literature so dobile tudi šole po italijanski kapitulaciji.[94] Po združitvi cerkniškega in vrhniškega okrožja v notranjsko okrožje so se začele priprave za izdajo okrožnega glasila Notranjski glas.[95] Tretja številka 1. letnika je izšla 10. decembra 1943, prva številka drugega letnika 15. januarja 1944, peta 23. aprila, sedma 15. junija in deveta 25. avgusta 1944. Glasilo je izhajalo do združitve notranjskega in ribniškega okrožja.[96] Rajonski odbori OF so morali skrbeti, da se je branje ilegalnega časopisja čimbolj razširilo in »ljudstvu obrazložiti, da naši časopisi niso časopisi proslulega reda, zato naj se ne čitajo kot šablonsko in kratkočasno čtivo, temveč kot čtivo, ki krepi in vodi vse zatirane narode k boljši bodočnosti«.[97]

Centralni komite KPS je marca 1944 naročil okrožnemu komiteju KPS za Notranjsko, naj se glede Notranjskega glasu drže danih direktiv in naj organizirajo lokalno razmnoževanje Slovenskega poročevalca in Ljudske pravice, če imajo dovolj papirja. Hkrati pa naj pošiljajo uredništvom osrednjih glasil dopise iz Notranjske, ki bi obogatili njihovo vsebino. Franc Strle-Nino je poudarjal, da mora biti Notranjski glas »odraz Notranjske v duhu časa«, zato bi moral biti smotrneje urejen, material pa bi morali načrtno zbirati, pripravljati in pregledovati.[98]

Ljudje so najraje brali Radiovestnike oziroma Radioporočila, vendar je okrožni odbor OF opozarjal tudi na pravilno razlago le-teh. »Radioporočila postajajo vedno važnejši oblikovalec političnega mišljenja, vendar lahko obrnejo pozornost od neposrednega slovenskega terena na mednarodnega v taki meri, da se ljudje pasivizirajo. Marsikje so Radioporočila ustvarila vtis, da se v svetu dogajajo silne stvari, da ob tem slovenski napori ob njih nič ne pomenijo. Zato je potrebno urediti način radijskega poročanja. Težišče poročanja mora biti naravnano na Slovenijo. Zato naj bodo Radiporočila opremljena s pripombami.«[99]

Ilegalno literaturo so prodajali prek mladine[100] in bi jo moral dobiti vsak ne glede na to, ali je bil vključen v osvobodilno gibanje ali ne. »Važnejše je, da jo prejme omahljivec ali celo naš nasprotnik, kot pa naš pristaš.« Odborniki in politični delavci so morali nadzorovati razdeljevanje literature. Kjer jo je primanjkovalo, so morali organizirali njeno kroženje.[101] Literatura je na posamezna ozemlja prihajala pozno. Tako so bile Radiovesti, ki so prišle v Logatec, že zastarele in niso dosegle svojega namena. Tega se je zavedal tudi okrožni odbor OF, zato je februarja 1944 pozval rajonski odbor OF Logatec, naj nabavi radijski aparat, ciklostil ali hektograf in naj vesti sami tiskajo. Poleg tega naj organizirajo tudi dopisniško mrežo.[102] Večkrat so ostajali celi kupi literature med aktivisti. Okrožni odbor OF za Notranjsko je trdil, da je vse to »največji greh. Pomislite na pomanjkanje papirja, na ogromno delo pri tiskanju listov, na trud kurirjev, ki prenašajo literaturo ure in ure daleč, marsikje se podajajo tudi v smrtno nevarnost. Na drugi strani pa pomislite na uspeh, ki bi ga naša tiskana beseda dosegla med množicami.« Zato okrožni odbor OF naroča, naj se pri vsakem okrajnem odboru OF ustanovi arhiv, kjer bo shranjen po en izvod vsake literature. Za tak arhiv naj bi skrbel član agitpropa. Dolžnost aktivistov je tudi, da proučijo prejeto literaturo in razlagajo posamezne prispevke prebivalstvu.[103]

Da bi se izognili takim težavam, so 1. 3. 1944 ustanovili okrožni kolportažni oddelek, ki ga je vodil Franc. Pod kolportažo so razumeli dostavo propagandnega gradiva iz tiskarn propagandnim odsekom ali od višjih propagandnih odsekov nižjim, razdeljevanje gradiva, nadzor njegovega kroženja in uporabo. Okrožni kolporterji so prejeto gradivo posredovali

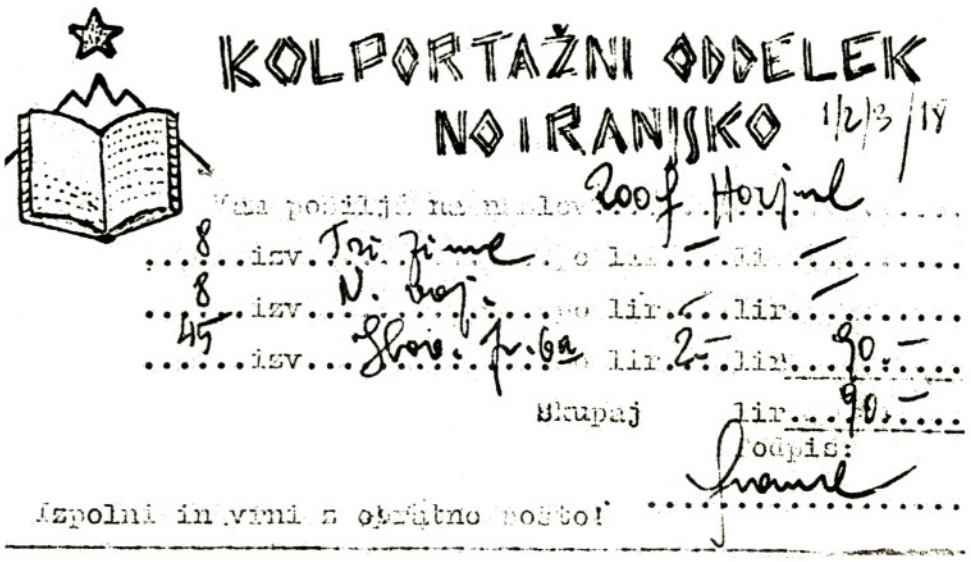
KOLPORTAŽNI ODDELEK
NOTRANJSKO 1/2/3/18
Vam pošiljam na naslov 200 f Horjul
8 izv. Tri Zime po lir. — lir. —
8 izv. N. Vaj. po lir. — lir. —
45 izv. Slov. Jr. 6a lir. 2.— lir. 90.—
Skupaj lir. 90.—
Podpis:
Izpolni in vrni z obratno pošto!

Kontrolni listek za kolportažo (Original v Muzeju ljudske revolucije za Notranjsko, Lož)

okrajnim, ti pa vaškim kolporterjem, ki so organizirali skupno branje ali kroženje propagandnega gradiva »od hiše do hiše«. Gradivo so razdeljevali po načrtu ali »ključu«. Decembra 1943 je tiskarna Urška 14 sporočila okrožnemu komiteju KPS za Notranjsko, da je Centralni komite KPS določil nov razdelilnik, po katerem bo okrožje prejemalo po 280 izvodov Slovenskega poročevalca, Ljudske pravice in Kmečkega glasa, 180 izvodov Mladine in Mlade pesti, 50 izvodov partijske literature, 100 izvodov Partizana in 200 izvodov Naše žene.[104]

Konec aprila 1944 so pošiljali literaturo po istem ključu kot avgusta:

Vasi in ključ razdeljevanja literature po rajonih notranjskega okrožja

Tek. št.	Rajonski odbor OF	Slov. por. Ljud. prav.	Preg. dog.	Radio vesti	Število vasi
1	Loška dolina	40	4	50	18
2	Cerknica	50	5	60	15
3	Bloška planota	40	5	50	45
4	Begunje–Sv. Vid	30	4	50	47
5	Vrhnika	60	5	5	7
6	Logatec	30	4	5	26
7	Borovnica	30	5	10	24
8	Rovte	35	4	2	37
9	Horjul	50	5	2	14
10	Dobrava	80	8	5	26
11	OOOF Notranjska	1	1	1	
12	Arhiv	2	2	2	259
13	Okrožna izpostava	1	1	2	
14	Goskom okrožja	1	1	1	
15	Politično upravni šoli	1	1	3	
16	Dečji dom	1	1	2	
17	NOO Prezid	1	1	1	
18	KPH Čabar	1	1	1	
19	OKSKOJ Notranjska	1	1	1	
20	Rezerva	5	1	3	
21	Odsek za inf.-prop. SNOS			3	
22	Znanstveni institut pri SNOS			3	
23	T. V. Miha			?	
		460	60	250	

Po združitvi notranjskega in ribniškega okrožja so pozimi 1944/1945 spremenili ključ za razdeljevanje literature zaradi množičnih aretacij zaupnikov OF in visokega snega, ki je oviral razdeljevanje. Ključ z letake je ostal nespremenjen. Na osvobojenem ozemlju jim je literature primanjkovalo. Zato so je sedaj več pošiljali na osvobojeno ozemlje, za neosvobojeno pa manj. Razdelilnik je bil naslednji:[105]

Procentualni ključ za notranjsko-ribniško okrožje

	Okrajni odbor OF Cerknica	Okrajni odbor OF Vrhnika	Okrajni odbor OF Logatec	Okrajni odbor OF Ribnica	Okrajni odbor OF Kočevje 14	Okrajni odbor OF Kočevje 12	Okrajni odbor OF Velike Lašče	Okrajni odbor OF Barje	Okrožni odbor OF Notranjsko Ribnica
Slovenski poroč., Ljudska pravica, Kmečki glas, Delavska enotnost, Mladina, Pionir, Naša žena, Naša vojska	25 %	8 %	5 %	25 %	2 %	25 %	5 %	5 %	15 izvodov
Razni letaki in parole namenjene neosvobojenim okrajem	3 %	20 %	18 %	18 %	10 %	2 %	13 %	16 %	5 izvodov
Parole in letaki namenjene osvobojenim krajem	23 %	3 %	8 %	20 %	2 %	25 %	8 %	9 %	5 izvodov
Brošure, ki so namenjene aktivistom, razni govori, navodila ali priročniki za odbore	27 %	6 %	4 %	26 %	2 %	26 %	4 %	5 %	25 izvodov
Nova Jugoslavija in inozemska literatura, literatura namenjena šolam	–	–	–	–	–	–	–	–	100 %

Novice so razdeljevali po naslednjem ključu:

Okrožni odbor OF Not.-rib.	15 kom.
Okrajni odbor OF Kočevje	27 %
Okrajni odbor OF Ribnica	28 %
Okrajni odbor OF Barje–Velike Lašče	5 %
Okrajni odbor OF Cerknica	27 %
Okrajni odbor OF Logatec	5 %
Okrajni odbor OF Vrhnika	8 %

Prvim štirim so Novice pošiljali prek postaje TV 11, drugim trem pa preko TV 18. Okrožje je prejemalo po 600 izvodov Slovenskega poročevalca in 750 izvodov Ljudske pravice.[106]

Ohranjen je natančen spisek dospele literature za cerkniški okraj od 9. 1. do 18. 3. 1945.[107]

Exp. pola	Odposl.	Došlo	Vsebina	Kom.	Cena	Znesek
1945.			saldo 1. 1. 1945			10.557.–
49	3. 1.	9. 1.	Naša Vojska št. 21	14	2	28.–
51	3. 1.	4. 1.	Dve vojski – dva značaja	12	–	–
1	9. 1.	16. 19. 1.	Lj. pravica št. 31	243	2	486.–
2	12. 1.	16. 1.	N. vojska št. 1	14	2	28.–
3	10. 1.	14. 1.	letak »Matija Gubec«	28		
4	14. 1.	18. 1.	Sl. poročevalec št. 1.	152	2	304.–
5	13. 1.	14. 1.	letak »Slov. žena«	28		
6	13. 1.		Pionir št. 4 SKOJ	1		
7	17. 1.	21. 1.	Naša žena št. 8	84	2	168.–
8	19. 1.		II. kongres ZSM	21		
9	20. 1.	24. 1.	Žene steber našega zaledja	42		
11	19. 1.	21. 1.	N. vojska št. 2	14	2	28.–
10	1. 2.	4. 2.	N. žena št. 8	10		
12	22. 1.	1. 2.	Lj. pravica št. 1.	70	2	140.–
13	22. 1.	29. 1.	Pot nove Jugoslavije	40	3	120.–
	25. 1.		Fašistično dom. nasilje	50		
	7. 2.	8. 2.	O nekaterih vprašanjih agit. in propagande	3		
	7. 2.	9. 2.	Kmečko gosp. v SZ in Naša prehrana in UNRRA	10	2	20.–
16	25. 1.	27. 1.	Slov. poročevalec št. 2	70	2	140.–

18	30. 1.		Lj. pravica št. 2	70	2	140.–
19	28. 1.		Naša vojska št. 3	14	2	28.–
20	26. 1.		Novice št. 1	370	1	370.–
20	28. 1.		Novice št. 2	364	1	364.–
21	4. 2.		Junaška obr. Leningrada	70	3	210.–
22	3. 2.		Slov. poroč. št. 3	70	2	140.–
23	6. 2.		Lj. pravica št. 3	70	2	140.–
24	6. 2.		Novice št. 5	375	1	375.–
25			Matere, žene slov. borcev	104		
27	9. 2.		Slov. poročevalec št. 4	70	2	140.–
29	10. 2.	23. 2.	Novice št. 6	375	1	375.–
			Odnos			14.301.–
	1945		donos			14.301.–
30	11. 2.	16. 2.	Naša vojs. št. 5	70	2	140.–
31	12. 2.	23. 2.	Lj. pravica št. 4	70	2	140.–
32	13. 2.	23. 2.	Novice št. 7	375	1	375.–
34	2. 2.		Naša vojska št. 4	14	2	28.–
	22. 2.	25. 2.	Fašistični teror	8	2	16.–
36	15. 2.	17. 2.	Dve poti malih narodov	65	3	195.–
37	18. 2.		Slov. poročevalec št. 6	70	2	140.–
38	18. 2.	2. 3.	Partizanski koledarček	166	3	498.–
39	21. 2.	2. 3.	Novice št. 11	375	1	375.–
40	20. 2.	2. 3.	Lj. pravica št. 5	70	2	140.–
41	22. 2.	2. 3.	Naša vojska št. 7	30	2	60.–
42	17. 2.	2. 3.	Naša vojska št. 6	70	2	140.–
	5. 3.		Borimo se	8		
42	22. 2.	2. 3.	Slov. poroč. št. 6	70	2	140.–
43	23. 2.	2. 3.	Novice št. 23, Gl. pripombo	300	1	300.–
44	25. 2.	11. 3.	Novice št. 13	300	1	300.–
45	25. 2.	8. 3.	Lj. prav. št. 6	70	2	140.–
46	25. 2.	2. 3.	slike maršala Tita	80	2	160.–
47	26. 2.	5. 3.	O današnjih nalogah	70	3	210.–
48	28. 2.	6. 3.	Novice št. 14	300	1	300.–
42	22. 2.		Slov. poročevalec št. 6	20	2	40.–
43	23. 2.		Novice št. 12	10	1	10.–
44	25. 2.		Novice št. 13	10	1	10.–
45	25. 2.		Lj. pravica št. 6	22	2	44.–
46	25. 2.		slike maršala Tita	40	2	80.–
47	26. 2.		O današnjih nalogah	15	3	45.–
48	28. 2.		Novice št. 14	10	1	10.–
	12. 3.		Razvoj gosp. v SZ	8	2	16.–
	14. 3.		Partija Lenina in Stalina	12		
49	1. 3.	5. 3.	Naša vojska št. 8	30	2	60.–
51	3. 3.	6. 3.	Lj. pravica št. 7	70	2	140.–
52	4. 3.	6. 3.	Novice št. 16	300	1	300.–
55	6. 3.	7. 3.	Slov. poroč. št. 7	50	2	100.–
54	6. 3.	11. 3.	Krimska konferenca	50	3	150.–
55a	7. 3.	11. 3.	Novice št. 17	300	1	300.–
56	7. 3.	11. 3.	Naša žena št. 9	70	2	140.–
	7. 2.		Novice št. 4	375	1	375.–
	8. 2.					
	14. 2.	23. 2.	Novice št. 8	375	1	375.–
	16. 2.	2. 3.	Novice št. 9	375	1	375.–
	18. 2.	2. 3.	Novice št. 10	375	1	375.–
	6. 1.		J. Stalin O domovinski vojni	1	5	5.–
			odnos			21.118.–
	6. 1.		J. Stalin O domovinski vojni	60	5	300.–
61	13. 3.		Svetovni mladinski teden	30		
50	2. 3.		Novice št. 15	300	1	300.–
57	9. 3.		Naša vojska št. 9	30	2	60.–
58	11. 3.		Novice št. 18	300	1	300.–
59	11. 3.		Lj. pravica št. 18	70	2	140.–
60	12. 3.		Novice št. 19	300	1	300.–
	18. 3.		Borimo se	100		
			Saopštenja	5		
			Skupaj			22.518.–
			Vplačila:			
	20. 2.	nak.				1.273.–
	2. 3.	nak.	za broš. »Fašist. teror«			16.–
	2. 3.	nak.	tiskovni sklad			168.–
	16. 3.	nak.				1.550.–
			Skupaj			3.007.–

Opomba: Spremni list na »Novice« št. 12 od Vas smo prejeli, toda le za 18 komadov. Ali je prišla ostala pošiljka naknadno. Prav tako Vas prosimo, da nam pošljete še spremnice za ostalo literaturo, kjer ni izpolnjena kolona »došlo«. Spremnice za prejeto literaturo nam pošiljajte vsaj 14 dnevno, čeprav slede plačila šele pozneje, ker jih moramo odpremljati na Centralni kolp. oddelek.

Opomba avtorja: Iz navedene preglednice je razvidno, da je potoval tisk iz centralne tehnike KPS do okrožja 4 do 6 dni, da je spisek periodičnega tiska precej pester za takratne razmere in da so pošiljke tiska plačevali.

Tehnika notranjskega okrožja (Muzej ljudske revolucije za Notranjsko, Lož)

V cerkniški tehniki so od 1. 1. 1944 do 10. 3. 1944 izdelali 120 legitimacij, 60 glasil Snežnik za Notranjski odred, dve vrsti letakov za komando mesta Stari trg in 2-krat tedensko po 300 Radioporočil za cerkniški del okrožja, v vrhniški tehniki pa po 200 za vrhniški del.[108]

Okrožna tehnika je prodajala pisarniški material tudi vojaškim enotam; tako agitpropu 18. divizije 300 in Notranjskemu odredu 100 kuvert.[109] Maja 1944 je okrožni odbor OF določil, da gre Tone Zigmund v oddelek za kolportažo, Radiovestnik pa je treba pred izdajo kontrolirati.[110] Ob uspehih naše propagande tudi sovražna ni počivala. V rajon Begunje–Št. Vid so jo prinašali ljudje, ki so neovirano hodili z osvobojenega ozemlja na neosvobojeno in narobe. Veliko so lagali, zato je njihov način propagande hitro izgubljal veljavo. Na člane in simpatizerje narodnoosvobodilnega gibanja je vplivala samo »takozvana strašilna propaganda, pa še ta je izgubljala na moči.«[111] Aprila 1944 je rajonski odbor OF Bloke dobival dovolj literature, ki jo je raznašala mladina, želeli pa so več Radiovestnikov. Junija pa so literature dobivali premalo, tako da niti vsaka vas ni dobila svojega izvoda. Radiovestniki so prihajali prepozno, tako da so ljudje zvedeli novice že prej, preden so jih prejeli. V rajonskih odborih OF je v aprilu 1944 en aktivist odgovarjal hkrati za propagando, kolportažo in dopisništvo.[112] Vasi logaškega okrožnega odbora so v juniju močno kontrolirali domobranci, zato so literaturo v Dolenji Logatec redko dostavljali, v Hotedršico je sploh niso mogli, v Ravniku in Žibršah so jo dostavljali le v nekatere hiše, redno pa so jo dobivali v Lazah in Grčarevcu, kamor so prihajali partizani.[113] V okraju Dobrova so razdeljevali literaturo, a »ostalo delo je nemogoče«.[114] V Horjulu je imel Leon Rupnik junija protikomunistično zborovanje, a hkrati so v okoliških vaseh aktivisti OF potresali letake.[115]

Okrožna tiskarna KPS nekaj časa zaradi pomanjkanja papirja ni tiskala okrožnega glasila Notranjski glas. Ponovno pa ga je začela tiskati aprila 1944 in je v enem mesecu natisnila dve številki po 320 izvodov. Poleg okrožnega glasila so natisnili še 700 volilnih listkov, 200 kandidatnih list in dvakrat tedensko Radioporočila po 300 do 400 izvodov.[116] Oddelek za kolportažo pri okrožnem odboru OF je junija 1944 sporočil centralni tehniki, da so zadovoljni z 11 izvodi Radiovesti, ker imajo 10 okrajnih odborov, katerim pošiljajo le-te.[117] Vrhniška tehnika nekaj časa ni delovala, julija 1944 pa so okrožnemu odboru OF sporočili, da spet obstaja možnost za razmnoževanje letakov, ki jih bodo potresli po terenu in podtikali domobranskim družinam.[118]

Julija 1944 je bilo stanje kolportaže v redu, ugotovili so le, da je zastoj med postajama TV 10 in TV 15, kar bo treba raziskati. Iskali so tudi še enega kolporterja, »ker je dosedanje osebje prezaposleno in delo trpi«.[119] Istega meseca je odsek za propagando pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta poslal notranjskemu okrožju zavezniško literaturo, ki naj bi jo uporabljali v sovražnih postojankah in krajih, ki jih je kontroliral okupator. Ta literatura naj bi ljudem dokazala, da je NOV

zavezniška vojska in da jo zavezniki podpirajo.[120] V propagandne namene so uporabljali tudi razstave fotografij.[121] Avgusta 1944 je notranjska okrožna tehnika KPS razmnoževala Notranjski glas v 400 izvodih, po 900 izvodov Radioporočil in od 500 do 1500 letakov in je lahko zadostila potrebam po literaturi v okrožju.[122] Vrhniška tehnika je tiskala Radiovesti dvakrat tedensko. V začetku avgusta so aktivisti OF izvedeli, da mislijo domobranci izvesti racije, ker so menili, da tiskajo Radiovesti v eni izmed hiš. Ljudje so se bali preiskav, zato so le neradi sprejemali literaturo.[123]

Naslovnica glasila Med Rogom in Dolomiti (Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana)

Novembra 1944 so bile v vrhniškem okraju racije in zato se je razpečevanje začasno ustavilo. Niso imeli več zvez z Ljubljano, zato so sklenili, da bodo razpečevali le po 100 izvodov.[124] V rajonu Begunje–Št. Vid je v avgustu literatura krožila še po vseh vaseh, razen v eni, v katero aktivisti niso imeli dostopa.[125] V združenem cerkniškem okraju so literaturo prenašali skojevci, v vsakem bivšem okraju po eden, organizirali pa so tudi poročevalsko službo, ki jo je vodila Melita, ki je sprejemala dopise, jih popravljala, vsakemu dopisniku odgovorila in ga poučila o napakah.[126] Okrožne tehnike so tudi izmenjevale literaturo. Septembra 1944 so Ribničani prosili Notranjce za izmenjavo in za začetek poslali svoj Radiovestnik.[127]

Konec septembra 1944 je okrožni odbor OF za Notranjsko poslal vsem odborom in organizacijam OF gesla, ki naj bi jih pisali na lističe in jih trosili na prometne poti, predvsem na neosvobojenem ozemlju:[128]

Parole: Naj živi naša vojska – rešiteljica! – Brez Osvobodilne Fronte bi ostali večni hlapci! – Iz naroda hlapcev smo postali narod junakov! – Enoten narod je nepremagljiv! – Slovenski narod zmaguje v svoji Osvobodilni Fronti! – Okrepimo in razširimo svoje organizacije! – Utrdimo svojo narodno oblast! – V zmago nas vodi Osvobodilna Fronta! – Naj živi bratstvo Jugoslovanskih narodov! – Živela združena Slovenija v federativni Jugoslaviji! – Naj živi Rdeča Armada! – Prvič v zgodovini korakamo v isti vrsti z največjimi narodi sveta! – Naj živi jugoslovanska brigada v Sovjetski zvezi! – Čuvajmo svoje pridobitve! – Čuvajmo svojo enotnost! – Bodimo samozavestni! – Bodimo disciplinirani; delajmo hitro! – S ponosom vršimo svojo častno službo! – S Titom v srečnejšo Jugoslavijo! – S Titom na pravične meje nove Jugoslavije! – Naj živi naš maršal Tito! – Bodimo ponosni na svoje uspehe; ponosno zaključimo veliko vojno! – Največ sveta otrokom sliši Slave! – Zmagali bomo, ker smo enotni. To enotnost bomo varovali kot svojo največjo vrednoto! – Za vsakega poštenega Slovenca je mesto v OF!– V resnem in načrtnem delu tekmujmo, da dosežemo veliko zmago! – Proti nemški totalni mobilizaciji postavimo svoje tekmovalne zmage! – Pri vsakem delu, ki ga opravljaš, premisli, če z njim pospešuješ in utrjuješ zmago! – Sveta dolžnost do naših padlih borcev je, da narediš za zmago vse, kar je v Tvoji moči! – Velika zmaga je pred nami! – Kdo bo storil zanjo največ? – Kam se boš skril ob največjem dnevu zmage, če zanjo ne boš nič naredil? – Slovensko ljudstvo si je samo priborilo zmago, zato bo tudi samo odločalo o svoji prihodnosti! – Narod si bo pisal sodbo sam! – Prihaja velik čas, čas Titove Jugoslavije! – Naš boj nam je pridobil za prijatelje miljonske množice sveta! – Če bo naša narodna oblast trdna, nam ne bo mogel nihče škodovati! – Naša vojska in naša narodna oblast – na ti dve vrednoti ne pozabimo niti trenutek! – Premisli, kako boš najboljše služil slovenski domovini! – Računajmo pred vsem nase! – Prvič v zgodovini delamo zase! – Naša vojska in naša narodna oblast sta čuvarja naših pridobitev! – Ljudska oblast trdna oblast! – Vse za zmago!

Decembra 1944 je okrožni odbor OF poslal navodilo za kolportažo, v katerem zahteva od okrajnih kolporterjev, da morajo voditi seznam literature in blagajniško knjigo, hraniti spremne listke in jih najmanj enkrat na štirinajst dni pošiljati skupaj z denarjem na okrožni kolportažni oddelek. Po vseh vaseh morajo organizirati tiskovni sklad, v katerega se bodo stekali prispevki za literaturo. Primanjkljaj pa bo plačevala blagajna okrožnega odbora OF. Okrajni kolporterji so morali skrbeti za pravilno kroženje literature in dvakrat mesečno pošiljati poročila.[129]

Po združitvi notranjskega in ribniškega okrožja oktobra 1944 je začelo izhajati novo okrožno glasilo Med Rogom in Dolomiti. Izšli sta le dve številki, 10. novembra in 18. decembra 1944. To pa zaradi tega, ker so v začetku leta 1945 začele izhajati Novice, glasilo OF za Dolenjsko in Notranjsko. 28. januarja 1945 je uredništvo Novic sporočilo, da bo ta časopis izhajal trikrat tedensko na štirih tiskanih straneh. »Priobčevale bodo vse, kar našega človeka zanima: politične in vojaške dogodke, članke o izgradnji naše oblasti, o gospodarstvu, kmetijstvu, skratka vse, kar mora človek v teh silnih časih vedeti, pa tudi krajevne vesti.« Uredništvo je prosilo okrajne odbore OF, naj organizirajo dobre dopisnike, ki bodo stalno poročali o važnejših dogodkih posameznega okraja. Kmalu so naklado povečali na 1500 izvodov, razpošiljal pa jih je centralni oddelek za kolportažo.[130]

Nekaj časopisov so tudi umaknili iz prodaje, oziroma zaplenili, med drugim tudi 3. številko Novic[131] februarja 1945. Januarja 1944 je bil vzet iz prometa Kmečki glas zaradi »nedostojnega tona v odnosu do zaveznikov«,[132] junija 1944 pa tudi glasilo Slovenski partizan.[133] Januarja 1945 so bile oglasne deske v Cerkniški dolini uničene in jih ni bilo mogoče obnoviti zaradi sovražnikove kontrole. Bile so le v večjih vaseh na Bloški planoti,[134] v Novi vasi in Blokah, kjer pa so bili plakati vsak dan raztrgani.[135] Ljudje so bili zaradi domobranskega terorja preplašeni, ker so jim grozili, da jih bodo ubili ali odpeljali, če bodo pri njih dobili literaturo OF.[136] V aprilu cerkniški okraj ni dobil literature iz okrožnega kolportažnega oddelka zaradi sovražnikovega vdora. 13. marca 1945 je ob sovražnikovem vdoru v Babno polje padla Ivanka, članica okrajnega odbora Cerknica za agitacijo in propagando.[137] V Loško dolino pa so literaturo v letu 1945 pošiljali tudi prek vojaških enot, ki so se premikale tja, tako da je redno prihajala.[138] Decembra 1944 in v januarju 1945 je literatura zastajala na TV postajah. Okraj Cerknica je dobil Radiovesti z datumom 29. 12. 1944 šele 4. 1. 1945. Ravno zanje je bilo med prebivalstvom veliko zanimanje, zato so prosili okrožje, naj razišče in odpravi prej navedene zamude.[139] O teh zastojih je okrožni odbor OF sporočil centralnemu kolportažnemu oddelku, da sta TV postaji 11 in 18, s katerima so imeli neposredne zveze, prenatrpani z literaturo in ni bilo upanja, da bi se stanje izboljšalo, ker so je imeli »za cele vozove in je vsled tega nemogoče, da bi kurirji s svojimi rokami to sprostili«. To je oviralo tudi raznašanje redne pošte. Tako je npr. cerkniški okraj prejel najprej šele 5. številko Novic, druge pa so nekje obtičale. Okrožni odbor je predlagal, da bi literaturo, ki je že zastarela, začasno skrili in bi tako »prišli na tekoče in kadar bi bila dana prilika, bi se dosedanja literatura spravila naprej z vozmi. »Vsemu temu je kriv predvsem sneg in tudi ne malo te debele knjige (Fašistično domobransko nasilje), nikakor pa ne kurirji, ki se trudijo in žrtvujejo vse, da bi izboljšali položaj«.[140] Za izboljšanje dostave v cerkniški okraj je okrožni kolportažni oddelek predlagal, naj urede zvezo za prejemanje Radioporočil z notranjskim vojaškim področjem, ki vzdržuje zvezo s Čabrom in komando mesta Stari trg. Ta zveza je že obstajala, a so jo prekinili, ker je komanda samovoljno jemala Radiovesti, čeprav jih je dobivala v posebnem paketu.[141] Tudi komanda istrskega vojnega področja je bila precej časa brez Radioporočil, ki so jih zanje tiskali v okrožni tehniki. Tako kot v Cerknici je bilo tudi v Istri »povpraševanje civilov ogromno«.[142] Okrožna tiskarna je v januarju in februarju 1945 poleg Radiovestnikov in lokalnega razmnoževanja Slovenskega poročevalca in drugih osrednjih glasil tiskala še letake za komando notranjskega vojnega področja, potne dovolilnice, kartotečne liste za člane partije, izkaznice Narodne zaščite itd.[143]

Okrajni kolporterji so morali skrbeti za okrajne arhive in preprečevati nastanek zasebnih, okrožni pa so morali poleg tega pošiljati dolžnostne izvode literature, ki so jo tiskali v okrožju, znanstvenemu institutu pri predsedstvu slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.[144] Marca 1945 je bilo naročeno vsem okrajnim narodnoosvobodilnim odborom in odborom OF, da morajo hraniti arhive v varnih bunkerjih. Pri shranjevanju naj pazijo, da ne bo prostor vlažen, ker se je okrožno vodstvo zavedalo, da so »dopisi in ves ostali arhiv iz današnje dobe važen zgodovinski material«.[145] Ohranil se je

okrožni arhiv iz Podplanine, kjer »smo za vsak slučaj že pripravili velik sod in smo v arhiv spravili po dva komada. Tega materiala smo veliko tiskali, ampak nismo vsega vozili s seboj. Nekaj smo imeli spravljenega nad Babnim poljem, nekaj nad Knežjo njivo. Ljubo mi je dal veliko tega materiala, spravil sem ga pod skalo, da je bil ločen od drugega materiala. Ko sem ga šel ob neki priliki iskat, ga nisem več našel. Iz soda, ki smo ga spravili v Planini, pa se je ves ohranil in je po osvoboditvi prišel v arhiv.«[146]

SMRT FAŠIZMU — SVOBODO NARODU!

NOVICE

GLASILO OSVOBODILNE FRONTE ZA DOLENJSKO IN NOTRANJSKO

Leto I., štev. 2. — 28. januarja 1945 — Cena 1 — Lire

Naslovnica glasila Novice (Muzej ljudske revolucije za Notranjsko, Lož)

Tiskarne na Notranjskem so se hitro in uspešno razvijale, ker so imele sposoben kader, partijsko in frontno vodstvo v okrožju pa je vseskozi skrbelo za uspešno delovanje celotne propagandne dejavnosti. Zelo uspešna je bila nabavna služba, predvsem »kanal«, prek katerega so nabavljali material s Primorske. Ponekod je zaostajalo le razdeljevanje literature, predvsem v letih 1944 in 1945 na ozemlju, ki so ga imeli zasedenega Nemci, domobranci in druge kvislinške enote, ki so hudo pritiskale na prebivalstvo in onemogočale gibanje aktivistov, tako da se je prebivalstvo balo sprejemati ilegalno literaturo. Kljub temu pa je bilo vodstvo propagandne dejavnosti iznajdljivo in so začeli uporabljati obveščanje s plakati in letaki, kar ni kompromitiralo posameznikov. Okrožno vodstvo si je prizadevalo popestriti tisk, ki naj bi bil tudi lokalno obarvan, kar mu je dajalo še posebno privlačnost. To dokazuje skrb za ustanovitev in razvoj dopisništva in lokalnih glasil. V tehniki so delali prekaljeni komunisti. Vanjo ni imel vstopa nihče drug, razen tiskarjev in članov okrožnega komiteja KPS. Okrožna tehnika KPS na Notranjskem ni bila nikdar izdana. Do konca vojne so razmnoževali na rotociklostilnem stroju, ki so ga dobili novembra 1941. Tiskarji so stroj vseskozi nosili s seboj, poleg svoje partizanske opreme, pozimi in poleti med sovražnimi ofenzivami. Maja 1945, ob osvoboditvi, ga je Franc Mlakar-Gerik prinesel na Vrhniko in ga izročil okrajnemu komiteju KPS in tako se je končala njegova »bojna pot«.

Ta prispevek ni dokončna podoba delovanja tehnike, ker bo potrebna obdelava celotne propagandne dejavnosti, predvsem vsebine okrožnih glasil in poročil Tanjuga za Notranjsko, ki nam bodo odprla nove poglede na razvoj NOB na Notranjskem.

OPOMBE

[1] Z besedo tehnika so med NOB označevali nabavo papirja in drugih tehničnih pripomočkov, razmnoževanje in razdeljevanje literature in gradnjo bunkerjev ter barak, v katerih so tiskali ilegalno literaturo.

[2] Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (v nadaljnjem besedilu AIZDG), fascikel (f) 465, navodilo odseka za informacije in propagando pri predsedstvu SNOS, 15. 8. 1944.

[3] AIZDG, f. 493, poročilo odseka za informacije in propagando pri okrožnem izvršnem NOO belokranjskega okrožja, 10. 8. 1944.

[4] AIZDG, f. 492, navodilo podružnice Tanjug za Slovenijo, 2. 10. 1944.

[5] Glej opombo 2.

[6] Lojze Mlakar; Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB (Gradivo za zgodovinopisje), Notranjski listi, št. 2, Cerknica 1981; Dejavnost KPS in OF na Prezidanskem 1941/1942, prav tam; Tone Kebe, Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem (prispevek k zgodovini NOB), prav tam.

[7] Magnetofonski zapis sestanka, ki ga je sklical odbor centralne tehnike pri Centralnem komiteju ZKS aprila 1980. Na tem sestanku so sodelovali Lojze Ule, Franc Mlakar in Albin Logar, Lojze Mlakar pa je dal svoje pripombe na zapisnik, ki se hrani v Zgodovinskem arhivu Centralnega komiteja ZKS v Ljubljani (v nadaljnjem besedilu ZACK, Zapisnik).

[8] Zaradi boljšega poznavanja življenja in dela Vinka Kristana, člana prvega okrožnega komiteja KPS za Notranjsko priobčujem glavne podatke o njegovem življenju in delu:
Vinko Kristan se je rodil 24. 1. 1917 v Verju pri Medvodah. Kristanova mati je bila samohranilka z dvema majhnima otrokoma, zato je moral že kot otrok oditi od doma ter sam skrbeti za svoje preživljanje in samoizobraževanje. politično je začel delovati že leta 1933 kot 16-leten fant, 1935. leta, z osemnajstimi leti pa je postal član KPS. Legalno je deloval v Zvezi kmečkih fantov in deklet, kamor ga je poslala partija z nalogo, da si pridobi zaupanje in postopno usmerja organizacijo čimbolj na levo. Od 1938. do 1940. leta je bil v izvršnem odboru glavnega odbora te organizacije. Partija je v to organizacijo poslala tudi Miro Tomšič-Svetina in njuna zasluga je, da ta močna mladinska organizacija z leti postala vse bolj napredna in se je 1941. leta kolektivno včlanila v mladinski OF in SKOJ. Večina članov te organizacije se je aktivno vključila v NOB. Leta 1937 je postal član mladinske komisije pri CK KPS z Lidijo Šentjurc in Borisom Kraigherjem, ko je ta komisija postala Pokrajinski komite SKOJ za Slovenijo, pa član te komisije, zadolžen za delo s kmečko mladino, in je to nalogo uspešno opravljal prek Zveze kmečkih fantov in deklet. Konec 1939 ali v začetku 1940 ga je CK KPS določil za inštruktorja in ga poslal na Dolenjsko, kjer je v letu dni postavil in utrdil partijsko in skojevsko organizacijo in organiziral okrožno partijsko tehniko. Kristan je napad na Jugoslavijo dočakal v novomeških zaporih, a je bil na pritisk napredne javnosti pred prihodom Nemcev izpuščen. Ker je bil v Novem mestu preveč znan, se je z Vilmo Bebler-Pirkovič preselil v Ljubljano, kjer sta bila v strogi ilegali. Še naprej je bil inštruktor CK KPS in je pomagal organizirati partijo, odpor proti okupatorju in sodeloval pri ustanavljanju partizanskih čet na Notranjskem, Dolenjskem in v Beli krajini. Septembra 1941 je začel delovati pri Glavnem štabu slovenskih partizanskih čet kot šef rekrutnega odseka. Ko je šel 9. 4. 1942 na sestanek s predstavniki gorenjskih partizanov na današnjo Trubarjevo cesto 79b v Ljubljani so ga italijanski fašisti, s katerimi je bil tudi slovenski izdajalec Rozman, ubili na mestu samem. Po prvi verziji, ki jo opisuje Ivo Pirkovič v svojem prispevku v Dolenjskem zborniku, so takrat Italijani iskali nekega pobeglega jetnika, pri čemer so čisto slučajno odkrili Kristana in ga ustrelili, ne da bi vedeli, kdo je, ker so ga tudi pokopali pod imenom Anton Voglar, ki ga je imel vpisanega na ponarejeni osebni izkaznici. Po drugi verziji pa je bil v ozadju Gestapo, ki mu je nastavil past in prepustil Italijanom, da ga ustrelijo.
Vilma Bebler-Pirkovič, pismo KOZB NOV Tabor, 1985, arhiv ZB Tabor Ljubljana.
Osmrtnica za Vinkom Kristanom v Slovenskem poročevalcu, 5. maj 1942.
Ivo Pirkovič, Predstraža ilegalnega Novega mesta, Dolenjski zbornik, Novo mesto 1961, str. 61–87.

[9] Ciklostilni stroj, ki ga je Lojzetu Uletu prinesel Vinko Kristan, je imel dve ročici, ki ju je bilo treba pritisniti navzdol. S tem sta se valjčka stisnila, v sredini pa je bila matrica in papir. Nato je bilo treba ročici potegniti k sebi in ju ponovno namestiti v prvotni položaj;
Ustna izjava Albina Logarja avtorju spetembra 1985.

[10] ZACK, Zapisnik.

[11] Gradivo za bibliografijo slovenskega partizanskega tiska, april 1945.

[12] ZACK, Spomini Ceneta Logarja. Ob tem je treba omeniti, da je za okrožno tiskarno Vrhnika ohranjenega manj spominskega gradiva.

[12a] Pisna izjava Franca Pasetta-Maksa, 11. 2. 1986, arhiv avtorja.

[13] Izjava Marcela Kronegerja avtorju, oktober 1985.

[13a] Izjava Jožeta Pirca avtorju, februar 1986.

[14] ZACK, Zapisnik.

[15] Izjavi Lojzeta Mlakarja-Ljuba in Franca Mlakarja-Gerika avtorju, januar 1986.

[15a] Izjava Vinka Šumrada-Radoša avtorju, februar 1986.

[16] Glej op. 15.

[17] A Lož, Poročilo okrožnega odbora OF za cerkniško okrožje, 5. 1. 1943.

[18] Alož, poročilo okrožnega komiteja KPS za cerkniško okrožje, 5. 3. 1943.

[19] ZACK, Zapisnik.

[20] AIZDG, f. 719, dopis stiške okrožne tehnike Urška, 31. 5. 1943.

[21] AIZDG, f. 714, dopis stiške okrožne tehnike Urška, 16. 6. 1943.

[21a] Pisna izjava Lojzeta Mlakarja-Ljuba, 5. 2. 1986, arhiv avtorja.

[21b] Izjava Lojzeta Mlakarja-Ljuba avtorju, januar 1986.

[22] AIZDG, f. 714, okrožnica okrožnega odbora OF za cerkniško okrožje, 12. 6. 1943.

[23] Glej op. 15.

[24] Izjava Vladimirja Dernača-Iztoka avtorju, februar 1986.

[25] Pisna izjava Lojzeta Mlakarja-Ljuba, 5. 2. 1986, arhiv avtorja.

[26] AIZDG, f. 23, Tehnike, poročilo okrajnega komiteja KPS Vrhnika 21. 3. 1944.

[27] AIZDG, f. 23, Tehnike, poročilo okrožne tehnike za Notranjsko, 10. 3. 1944.

[28] ZACK, Zapisnik.

[29] AIZDG, f. 719, okrožnica okrožnega odbora OF za Notranjsko, februar 1944.

[30] AIZDG, f. 719, poročilo okrožnega odbora OF za Notranjsko, 21. 4. 1944;
AIZDG, f. 442, poročilo okrožnega odbora OF za Notranjsko, 31. 5. 1944;
AIZDG, f. 442, poročilo okrožnega odbora OF za Notranjsko, 9. 7. 1944;
AIZDG, f. 443, poročilo okrožnega odbora OF za Notranjsko, 18. 9. 1944;

[31] AIZDG, f. 719, zapisnik sestanka okrožnega odbora OF za Notranjsko, 22. 5. 1944.

[32] AIZDG, f. 719, dopis okrožnega odbora OF za Notranjsko, 23. 5. 1944.

[33] AIZDG, f. 719, dopis rajonskega odbora OF Vrhnika, 25. 7. 1944.

[34] AIZDG, f. 719, zapisnik seje okrožnega odbora OF za Notranjsko, 10. 8. 1944.

[35] AIZDG, f. 719, dopis predsedstva SNOS, 5. 6. 1944.

[36] AIZDG, f. 719, zapisnik okrožnega odbora OF za Notranjsko, 12. 7. 1944.

[37] AIZDG, f. 719, zapisnik seje okrožnega odbora OF za Notranjsko, 10. 8. 1944.

[38] AIZDG, f. 719, poročilo okrožnega odbora OF za Notranjsko, 27. 7. 1944.

[39] AIZDG, f. 23, Tehnike, poročilo okrožne tehnike za Notranjsko, 5. 8. 1944.

[40] AIZDG, f. 719, zapisnik seje okrožnega odbora OF za Notranjsko, 10. 8. 1944.

[41] AIZDG, f. 719, dopis okrožnega odbora OF za Notranjsko, 8. 7. 1944.

[42] AIZDG, f. 719, poročilo okrožnega odbora OF za Notranjsko, 29. 6. 1944.

[43] Glej op. 15.

[44] AIZDG, f. 723, dopis okrožnega izvršnega odbora not.-rib. okrožja, 15. 3. 1945.

[45] AIZDG, f. 723, dopis izvršnega okrožnega odbora not.-rib. okrožja, 24. 3. 1945.

[46] AIZDG,f. 725, dopis okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 12. 3. 1945.

[47] AIZDG, f. 723, zapisnik sestanka okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 22. 10. 1944.

[48] AIZDG, f. 723, zapisnik sestanka okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 24. 11. 1944.

[49] AIZDG, f. 723, zapisnik sestanka okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 23. 12. 1944.

[50] AIZDG, f. 723, zapisnik sestanka okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja 29. 1. 1945.

[51] AIZDG, f. 23, Tehnike, poročilo okrožne tehnike KPS za Notranjsko, 28. 4. 1944.

[52] AIZDG,f. 727 A, zapisnik sestanka okrajnega komiteja KPS Vrhnika, 1. 8. 1944.

[53] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis komande notranjskega vojnega področja, 11. 1. 1945; dopis tehnike not.-rib. okrožja 20. 1. 1945.

[54] ZACK, Spomini Ceneta Logarja.

[55] A Lož, dopis okrožnega odbora OF za cerkniško okrožje, 5. 1. 1943.

[56] A Lož, dopis okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, 14. 3. 1944.

[57] AIZDG, f.719, dopis okrožnega odbora OF za Notranjsko, 3. 6. 1944.

[58] AIZDG, f. 723, dopis okrožnega izvršnega odbora not.-rib. okrožja, 28. 3. 1945.

[59] AIZDG, f. 723, dopis predsedstva SNOS, 12. 12. 1944.

[60] AIZDG, f. 723, dopis okrožnega izvršnega odbora not.-rib. okrožja, 12. 9. 1944.

[61] ZACK, Zapisnik.

[61a] Pisna izjava Lojzeta Mlakarja-Ljuba, 5. 2. 1986, arhiv avtorja.

[62] AIZDG, f. 714, okrožnica okrožnega odbora OF cerkniškega okrožja.

[63] Arhiv Muzeja narodnoosvobodilne borbe na Notranjskem (v nadaljevanju besedila A Lož), poročilo okrožnega odbora OF cerkniškega okrožja, 5. 1. 1943.

[64] AIZDG, f. 714, poročilo o stanju tehnike okrožja Cerknica. 29, 9. 1943.

[65] AIZDG, f. 714, navodilo okrožnega odbora OF cerkniškega okrožja, 12. 10. 1943.

[66] AIZDG, f. 23. Tehnike, poročilo okrožne tehnike, 10. 3. 1944.

[67] AIZDG, f. 23, Tehnike, poročilo okrožne tehnike, 5. 8. 1944.

[68] AIZDG, f. 23, Tehnike, poročilo okrajnega komiteta KPS Vrhnika, 21. 3. 1944.

[69] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis izvršnega odbora OF, 8. 8. 1944; dopis centralne tehnike KPS, 11. 8. 1944.

[70] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis tehnike Urška 14, 8. 1. 1944.

[71] ALož, dopis Centralnega komiteja KPS, 12. 1. 9144.

[72] ALož, poročilo okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, 14. 3. 1944.

[73] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis tehnike okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, 28. 8. 1944.

[74] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis centralne tehnike KPS, 18. 9. 1944.

[75] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis notranjske tehnike, 25. 3. 1944.

[76] AIZDG, f. 719, dopis okrožnega odbora OF za Notranjsko, 5. 6. 1944.

[77] ALož, dopis rajonskega odbora OF Begunje–Št. Vid, 10. 5. 1944.

[78] AIZDG, f. 723, dopis okrožnega izvršnega NOO notranjsko-ribniškega okrožja, 12. 10. 1944.

[79] AIZDG, f. 725, dopis okrožnega odbora OF notranjsko-ribniškega okrožja, 4. 12. 1944.

[80] AIZDG, f. 725, dopis okrajnega odbora OF Cerknica, 25. 2. 1945.

[81] AIZDG, f. 719, predajna listina, 1. 3. 1944.

[82] AIZDG, f. 23, Tehnike, obračun okrožne tehnike, od 2. 11.–18. 12. 1944, beležka Franca Mlakarja-Gerika.

[83] AIZDG, f. 723, zapisnik okrožnega odbora OF notranjsko-ribniškega okrožja, 29. 1. 1945.

[84] AIZDG, f. 723, dopis okrožnega izvršnega odbora OF notranjsko-ribniškega okrožja, 28. 2. 1945.

[85] AIZDG, f. 728 b, dopis okrožnega odbora OF notranjsko-ribniškega okrožja, 27. 4. 1945.

[86] ZACK, Zapisnik.

[87] ZACK, Spomini Anteja Crnice.

[88] Lojze Mlakar, Pregled dejavnosti KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB, (Gradivo za zgodovinopisje), Notranjski listi, št. 2.

[89] ZACK, Zapisnik.

[90] Pisna izjava Lojzeta Mlakarja-Ljuba, 5. 2. 1986, arhiv avtorja.

[91] Glej op. 90.

[92] A Lož, poročilo okrožnega odbora OF Cerknica, 5. 1. 1943.

[93] A Lož, poročilo okrožne tehnike KPS Cerknica, 5. 3. 1943;
AIZDG, f. 719, dopis okrožne tehnike Stična-Urška, 31. 5. 1943.

[94] AIZDG, f. 714. dopis okrožnega odbora OF Cerknica, 15. 10. 1943.

[95] AIZDG, f. 714, dopis okrožnega odbora OF Cerknica, 10. 10. 1943.

[96] A Lož.

[97] AIZDG, f. 714, dopis okrožnega odbora OF Cerknica 12. 10. 1043.

[98] AIZDG, f. 719, zapisnik seje okrožnega odbora OF za Notranjsko, 10. 8. 1944; zapisnik seje okrožnega odbora OF za Notranjsko, 22. 5. 1944.

[99] AIZDG, f. 714, okrožnica okrožnega odbora OF Cerknica, 12. 6. 1943.

[100] AIZDG, f. 714, okrožnica okrožnega odbora OF Cerknica, 12. 10. 1943.

[101] AIZDG, f. 719, okrožnica odbora OF Cerknica, 1. 6. 1943.

[102] AIZDG, f. 719, dopis okrožnega odbora OF za Notranjsko, 29. 2. 1944.

[103] AIZDG, f. 719, okrožnica okrožnega odbora OF za Notranjsko, 17. 2. 1944.

[104] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis tehnike Urška 14, 31. 12. 1943.

[105] AIZDG, f. 728b, dopis okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja zima 1944/45.

[106] AIZDG, f. 728 b, dopis okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 24. 1. 1945.

[107] AIZDG, f. 725, seznam odposlane literature, 30. 3. 1945.

[108] AIZDG, f. 23, Tehnike, poročilo okrožne tehnike KPS za Notranjsko 10. 3. 1944; poročilo tehnike KPS Vrhnika, 21. 3. 1944.

[109] AIZDG, f. 23, Tehnike, Reverz, 14. 3. 1944.

[110] AIZDG, f. 23, dopis okrožne tehnike KPS za Notranjske, 23. 2. 1944.
AIZDG, f. 719, zapisnik okrožnega odbora OF za Notranjsko, 22. 5. 1944.

[111] AIZDG, f. 719, poročilo rajonskega odbora OF Begunje–Št. Vid, 29. 5. 1944.

[112] AIZDG, f. 723, zapisnik seje okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 23. 12. 1944; zapisnik seje okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 22. 10. 1944;
AIZDG, f. 719, zapisnik rajonskega odbora OF Begunje Št. Vid, 12. 4. 1944.

[113] AIZDG, f. 720, poročilo rajonskega odbora OF Logatec, 22.6. 1944.

[114] AIZDG, f. 720, poročilo rajonskega odbora OF Dobrova, 23. 6. 1944.

[115] AIZDG, f. 723, poročilo rajonskega odbora OF Horjul, 18. 6. 1944.

[116] AIZDG, f. 23, Tehnike, poročilo okrožne tehnike KPS za Notranjsko, 28. 4. 1944.

[117] AIZDG, f. 719, dopis okrožnega odbora OF za Notranjsko, 12. 6. 1944.

[118] AIZDG, f. 719, dopis okrožnega odbora OF za Notranjsko, 5. 7. 1944.

[119] AIZDG, f. 719, zapisnik sestanka okrožnega odbora OF za Notranjsko, 12. 6. 1944.

[120] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis predsedstva SNOS, 16. 7. 1944.

[121] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis okrožnega odbora OF Notranjska, 18. 7. 1944.

[122] AIZDG, f. 123, Tehnike, poročilo okrožne tehnike KPS za Notranjsko, 5. 8. 1944.

[123] AIZDG, f. 725, dopis okrajnega odbora OF Vrhnika, 17. 10. 1944.

[124] AIZDG, f. 727 a, zapisnik sestanka okrajnega komiteja KPS Vrhnika, 1. 8. 1944.

[125] AIZDG, f. 719, dopis okrajnega komiteja KPS Begunje-Št. Vid, 14. 8. 1944.

[126] AIZDG, f. 725, dopis okrajnega odbora OF Cerknica, 8. 11. 1944.

[127] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis okrožnega odbora OF Ribnica, 14. 9. 1944.

[128] AIZDG, f. 720, dopis okrožnega odbora OF za Notranjsko, 20. 9. 1944.

[129] AIZDG, f. 725, dopis okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 4. 12. 1944.

[130] AIZDG, f. 727, dopis uredništva Novic, 28. 1. 1945.

[131] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis izvršnega odbora OF, jan. 1945.

[132] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis izvršnega odbora OF, jan. 1944.

[133] A Lož, dopis centralnega koportažnega oddelka 18. 6. 1944.

[134] AIZDG, f. 725, zapisnik okrajnega odbora OF Cerknica, 4. 1. 1945.

[135] AIZDG, f. 725, zapisnik seje okrajnega odbora OF Cerknica, 8. 2. 1945.

[136] AIZDG, f. 725, zapisnik seje okrajnega odbora OF Cerknica, 27. 1. 1945.

[137] AIZDG, f. 725, zapisnik seje okrajnega odbora OF Cerknica, 3. 5. 1945.

[138] AIZDG, f. 725, dopis okrajnega odbora OF Cerknica, 3. 4. in 16. 2. 1945.

[139] AIZDG, f. 23, dopis okrajnega odbora OF Cerknica, 6. 1. 1945.

[140] AIZDG, f. 728 b, dopis okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 17. 1. 1945.

[141] AIZDG, f. 725, dopis okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja 19. 1. 1945.

[142] AIZDG, f. 23, Tehnika, dopis komande istrskega vojnega področja, 28. 1. 1945.

[143] AIZDG, f. 23, Tehnike, dopis okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja 25. 1. 1945;
dopis komande notranjskega vojnega področja, 20. 1. 1945.
dopis okrožnega poveljstva NZ, 15. 2. 1945.

[144] AIZDG, f. 723, zapisnik sestanka okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 22. 10. 1944;
AIZDG, f. 725, dopis okrožnega odbora OF not.-rib. okrožja, 4. 12. 1944.

[145] AIZDG, f. 723, dopis okrožnega izvršnega odbora not.-rib. okrožja, 24. 3. 1945.

[146] ZACK, Zapisnik; izjava Franca Mlakarja-Gerika.

Branko Korošec
Linhartova 84
61000 Ljubljana

NEKAJ PRIMEROV PARTIZANSKIH VOJAŠKO-TOPOGRAFSKIH DOKUMENTOV NOTRANJSKE

V politični, vojaški, memoarski in historiografski literaturi o Notranjski med leti 1941 in 1945 se dokumentarnega gradiva, katerega nekaj primerov nameravamo obravnavati v tem sestavku, pretežna večina avtorjev poslužuje le obrobno ali posredno, še redkejši pa so primeri neposredne vključitve tovrstnega topografskega in kartografskega gradiva v zapise in razprave same. Vrzel v kompleksnosti historiografske obdelave vojnega obdobja postaja s tem vse bolj opazna, klub dejstvu, da je tega dokumentarnega gradiva po štiridesetih letih le še precej ohranjenega in evidentiranega,[1] čeprav ga veliko – in pogosto zelo pomembnega – kot trofeja ali spominek na vojne čase neopazno prehaja v roke zbiralcev in prekupčevalcev in dalje neznano kam. Vrzel je še vedno mogoče zapolniti, čeprav najprej morda samo z zasilno pisno in slikovno informacijo.

Najprej o tem, za kakšno vrsto topografskih in kartografskih dokumentov sploh gre. Zanje se je med vojaškimi geodeti in kartografi ter vojaškimi zgodovinarji že uveljavil termin akcijska topografska skica iz NOB ali položajni topografski kroki iz NOB ne glede na to, ali gre pri tovrstnem dokumentu za informativni (oziroma obveščevalni) ali operativni (akcijski) namen. Večinoma so ti institucionalno ohranjeni topografski dokumenti le obveščevalni (informativni) topografski krokiji in skice pretežno ozke lokalitete, se pravi posameznih krajev in tudi objektov (na primer železniška proga Ljubljana-Trst, Štampetov most, železniška postaja na Rakeku). Vsebinsko prevladujejo med temi dispozicijske skice in krokiji okupatorjevih in belogardističnih postojank in oporišč s podatki o številčnosti in oborožitveni moči sovražnika. Časovna opredelitev nastanka posamezne skice ali krokija je – razen pri redkih datiranih primerkih – težko določljiva, saj so iste skice ali krokije uporabljali večkrat, pri akcijah ene ali druge od partizanskih enot korpusa, brigad in odredov druge ali notranjske operativne cone oziroma operativnega območja VII. korpusa. Velja namreč poudariti, da izvira institucionalno ohranjeno topografsko gradivo skoraj vse iz arhiva štaba VII. korpusa bodisi iz njegovega operativnega bodisi obveščevalnega odseka. Tam ohranjeno topografsko gradivo je le delec tega, kar je bilo med štiriletno narodnoosvobodilno vojno izdelanega, dopolnjevanega in uporabljanega, medtem ko je večji del tovrstnega dokumentarnega gradiva še danes neevidentiran in zato proučevalcu nedosegljiv ali pa izgubljen oziroma uničen že med vojno.

Za Notranjsko, oziroma pravilneje, za območje druge ali notranjske operativne cone operativnega območja VII. korpusa je tovrstnih topografskih in kartografskih dokumentov v arhivih ohranjeno relativno malo. To se nam morda ne bo zdelo logično, če se spomnimo vojaško-strateških okoliščin reliefno, naselitveno in komunikacijsko tako razgibanega in raznolikega predela ob obeh straneh vstopa v skozi stoletja pomembna Postojnska vrata, ki si ga je po rapalski pogodbi s slovenskim Primorjem in Krasom prilastila fašistična Italija. Vojaško-strateške pomembnosti tega ozemlja sta se zavedali tako Italija kot tudi Jugoslavija že kmalu po Rapallu, zato sta ena kot druga svojo stran meje pričeli utrjevati z najrazličnejšimi obrambnimi objekti, ki pa v aprilu 1941 niso opravičili – vsaj z jugoslovanske strani – svojega namena. O tako imenovani Rupnikovi obrambni črti in njenih objektih na območju Notranjske tu ne bomo govorili.[2]

Po 10. aprilu 1941 je italijanska okupacijska vojska zasedla Notranjsko, se utrdila in postavila na območju Notranjske vojaške, policijske in civilno-okupacijske postojanke znotraj petih vojaško-strateških con: Velike Bloke, Cerknica, Rakek, Stari trg pri Ložu in Rovte.[3] Italijanska vojaška poveljstva teh con so imela popolno oblast ter so odgovorna za zločine, ki so jih vojaške posadke same ali pozneje skupaj s formacijami kvislinške vojske – vaške straže, prostovoljna protikomunistična milica MVAC (Milizia volontaria anticomunista) – zagrešile nad onim delom notranjskega prebivalstva in njegovo imovino, ki se okupatorju ni uklonil ter se aktivno ali posredno vključil v narodnoosvobodilno gibanje. To je že deloma publicirano tudi v doslej izšlih zvezkih Notranjskih listov. Morda bi veljalo še dodati, da je dobršen del ohranjenega in arhiviranega vojaško-kartografskega gradiva italijanske okupacijske vojske v Sloveniji[4] v historiografskem pogledu dokaj fragmentarno obravnavan.[5]

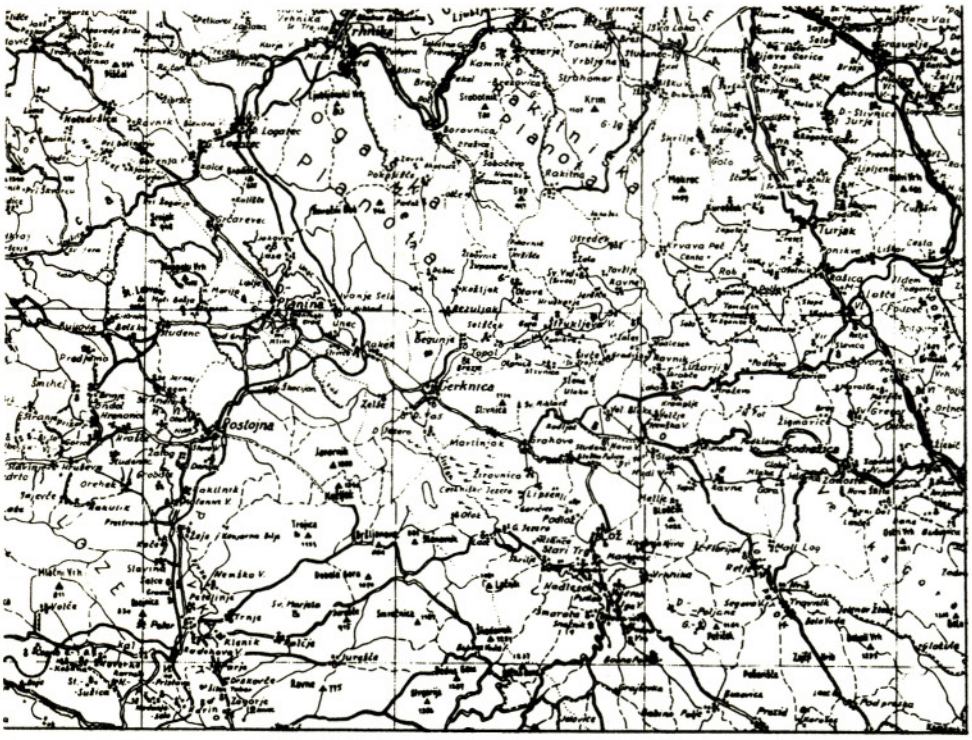

Slika 1
PREGLEDNA KARTA SLOVENSKEGA OZEMLJA
M = 1 : 200.000, pomanjšava 2 : 1
Operativno območje 7. korpusa list. 1. Posnetek ozalidne kopije
Izdelala Geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POS poleti 1944
Izvirnik izgubljen
Ar IZDG, fasc. 61 – neoštevilčeno, posebna mapa

Med vsakovrstnim italijanskim kartnim gradivom – vojaškimi topografskimi kartami z vrisanimi conskimi (Presidio militare) mejami, koncentracijami vojaških in policijskih sil ter oboroženih skupin domačih izdajalcev, »slepimi« listi plankvadratov[6] izbranega območja protipartizanskih akcij in kasneje ofenziv, preglednimi topografskimi grafikoni oskrbovalnih, likvidacijskih in nasploh protiokupacijskih akcij narodnoosvobodilnega gibanja in partizanske vojske in enakimi grafikoni širjenja in krepitve kvislinške protikomunistične milice v skupnih ali samo kvislinških postojankah – pa je najti kakšno vojaško topografsko karto, ali del le-te (pretežno so to še listi vojaške topografske karte bivše jugoslovanske vojske oziroma Vojnega geografskega inštituta Kraljevine Jugoslavije) z oznakami in vrisi katerega od štabov Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov ter pogosto komajda še čitljive skice in krokiji, celo dispozicije posameznih partizanskih enot, ki so jih italijanske komande »na terenu« zbrale, zaplenile ali jih prek svojih in belogardističnih agentov kakor koli pridobile in jih prilagale svojim akcijskim poročilom štabu XI. armadnega zbora v Ljubljani. Nesmiselno bi bilo namreč še vnaprej tajiti, da je marsikateri tovrstni dokument, sicer vestno in prizadevno delo terenskega ali partizanskega obveščevalca ter operativcev v posameznem partizanskem štabu, končal kot plen, kot priloga in končno dokument protiokupacijskega odpora in boja v okupatorjevih arhivih. In to se je dogajalo ves čas narodnoosvobodilne vojne na vsem okupiranem ozemlju.[7]

Preden si pobliže ogledamo primerke ohranjenih partizanskih akcijskih topografskih skic in situacijskih ali položajnih topografskih krokijev nekaterih notranjskih krajev oziroma objektov – tovrstnih topografskih dokumentov je namreč največ ohranjenih, operativnih dispozicijskih skic partizanskih premikov, napadov in ofenzivnih operacij pa kljub njihovi privlačnosti ne moremo vključiti v ta zapis, ker bi nas to ne samo oddaljilo od nameravanega cilja, temveč zahtevalo širšo obravnavo, kakršna bo mogoča šele po evidentiranju in vključitvi doslej nedosegljivega dokumentacijskega gradiva[8] – je potrebno še nekaj besed o njihovem nastanku, namenu in njihovi vsebinski vrednosti.

Poznavanje razmestitve in bojne moči sovražnika, njegovih utrdb in objektov in, če le mogoče, tudi planiranih protipartizanskih akcij in ukrepov je bilo osnovni pogoj bojne učinkovitosti narodnoosvobodilne vojske. To je s potrebnimi podatki oskrbovala bolj ali manj učinkovita mreža terenskih obveščevalcev in poverjenikov med aktivisti Osvobodilne fronte in člani celic KP, organiziranih v obveščevalno službo v krajevnih in rajonskih poverjeništvih ter okrajnih in pokrajinskih komisijah Varnostno Obveščevalne službe (VOS).[9] Poleg pisanih obvestil in podatkov so le-ti posredovali obveščevalcem partizanskih štabov in komand[10] tudi različne vojaške in upravne topografske karte in načrte, gradbeno-tehnične načrte objektov in prog, celo kopije katastrskih preglednih načrtov in fotoposnetke objektov, ki jih je zasedal sovražnik.[11] Ob vsem tem je bilo seveda nujno, da dobe štabi partizanskih

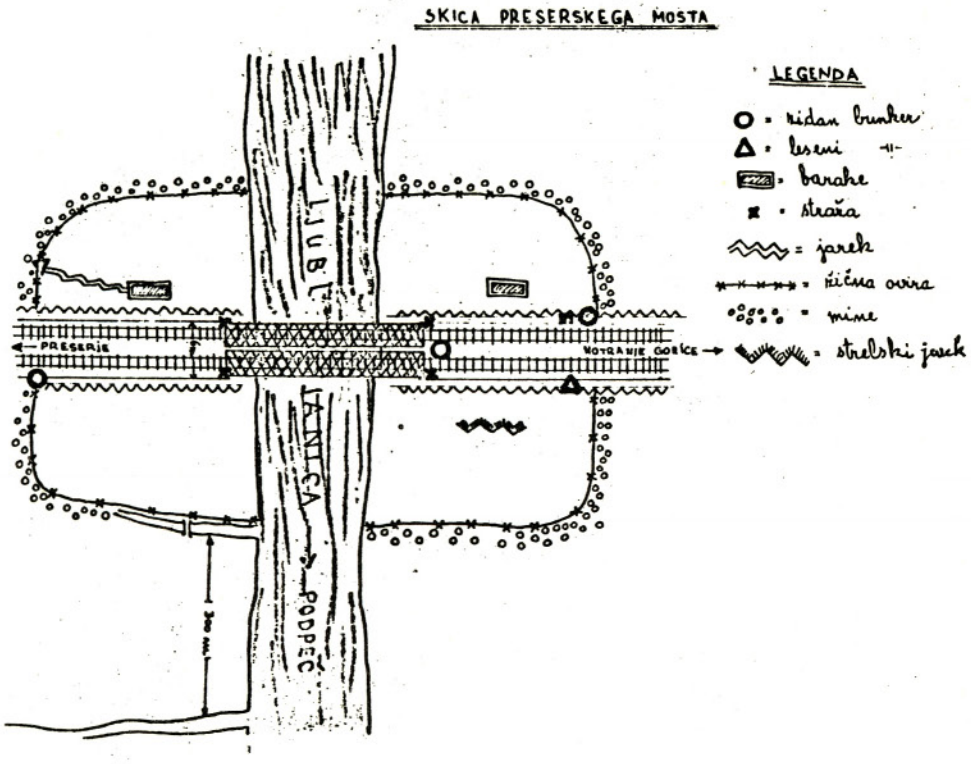

Slika 2
SKICA PRESERSKEGA MOSTA
brez navedbe merila, pomanjšava 2 : 1
Obveščevalni center štaba XVIII. divizije, poleti 1944
Ar IZDG, fasc. 60/III – 30 A

enot kar najpodrobnejše in tudi najažurnejše položajne podatke o sovražniku, te pa sta poleg ogledniškega poročila lahko posredovala le situacijska ali položajna skica ali kroki.

Za ljudi, ki so skice in krokije izdelovali, bi nasploh lahko rekli, da so bili sicer prizadevni, saj so v svoje risbe domače vasi ali kraja s sovražnikovo in belogardistično posadko (v utrjene postojanke z bunkerji in stražarnicami spremenjena poslopja imovitejših sovaščanov, šolske zgradbe, županije in župnišča ter cerkveni zvoniki, pa tudi izpostavljene, vojaško dominantne cerkve z mežnarijami in kaplanijami, na primer Hrib v Loškem potoku, belogardistične postojanke v Rovtah), vložili tako rekoč vse svoje poznanje okolja in ga pogostokrat z nespretno roko in potezo spravili na razpoložljivi kos papirja v prepričanju, da je njihova risba enako berljiva in razumljiva kot njim tudi onim, katerim je namenjena. Ali povedano drugače: avtorji zgodnejših tovrstnih situacijskih risb le z bornim znanjem osnov vojaške topografije ali brez tega znanja tlorisno in pozicijsko pravilnejših topografskih skic ali krokijev enostavno še niso znali izdelati. Seveda so bile izjeme tudi tu ter se je nekaj sicer risarsko preprostih, a situacijsko točnejših tlorisnih skic notranjskih krajev s sovražnikovimi posadkami iz prvih dveh let narodnoosvobodilnega boja ohranilo ne le kot plen v okupatorjevih arhivih, temveč tudi v torbicah ali arhivih operativnega kadra štabov posameznih partizanskih enot. Vendar v višjih štabih le izjemoma in le v primeru, kadar so v operativnih, obveščevalnih in kasneje leta 1944 v geodetskih odsekih teh štabov izdelali po teh »predlogah« pravilnejše in vsekakor v tlorisih in razmerjih (velikost in dolžine, razdalje) zanesljivejše, čeprav še vedno ne topografsko povsem točne skice in načrte. Redki ohranjeni izvirniki teh preprostih situacijskih in položajnih risb so dragocen in zgovoren dokument naše NOB in njene moči in širine med ljudmi. Danes je preučevalcu tega obdobja naše narodne zgodovine dostopen le posamezen primer takega izvirnika. Da upravičimo zgoraj povedano, vključujemo v ta zapis enega izmed njih, skico s tedanega terenskega območja 3. grupe odredov oziroma kasnejše notranjske operativne cone, ki je v vojaško-kartografskem pojmovanju obveščevalne situacijske skice ali krokija nedvomno pendant istovrstnih situacijskih risb ali skic s Cerkniškega, izdelanih v istem obdobju narodnoosvobodilne vojne, sredi ali proti koncu leta 1942. Izvirna risba terenskega obveščevalca iz Preserij pod Krimom[12] z naslovom **Skica preserskega mosta** (slika 2) je izdelana na poli uradniškega papirja (31,5 × 42 cm) najprej s svinčnikom, s katerim je ostala potemnjena reka Ljubljanica, potem pa prevlečena s črnovijoličasto tinto. Talno oblikovitost (konfiguracijo) zemljišča utrjenega območja železniškega mostu je avtor risbe povsem zanemaril, v skico je vrisal le jarek ob železniškem nasipu. Nazorno pa so vrisani utrditveni objekti mostu, kakor so jih zgradili Italijani spo-

mladi 1942, da bi zavarovali most pred sabotažo ali razstrelitvijo. Avtor je sicer risbi dodal razlago znakov, ki jih je za posamezne objekte varovanja mostu uporabil, navedel pa na skici le eno približno mersko razmerje, namreč oddaljenost jarka ob nezaminiranem delu žičnega obroča utrdbe mostu od barjanskega odvodnega jarka z iztekom v strugo Ljubljanice. Do tod, če odštejemo nejasno oblikovitost terena ob mostu, avtorju skice tudi z gledišč vojaške topografije ne bi bilo kaj očitati – čeprav je železniški nasip ob nastavkih mostu dejansko visok prek tri metre, kar pa se s skice skoraj ne da razbrati – je avtor elemente in objekte utrdbe dovolj »čitljivo« narisal in jih tudi opisal z legendo svojih znakov. Toda edina orientacijska opora skice je obratno nakazana smer toka Ljubljanice, saj bi moral biti napis na strugi reke obrnjen, ker je risba situirana v smeri reke proti njenemu izviru, to pa seveda vojaško-topografsko ni pravilno. Tudi posredna označba smeri proge, levo Preserje desno Notranje gorice, postavlja bralca skice na najbolj neprimerno opazovališče sovražnega objekta, v barjansko ravnico, od koder je bilo most in utrdbo sicer dobro videti, težko pa jima je bilo priti neopaženo blizu. Avtor-

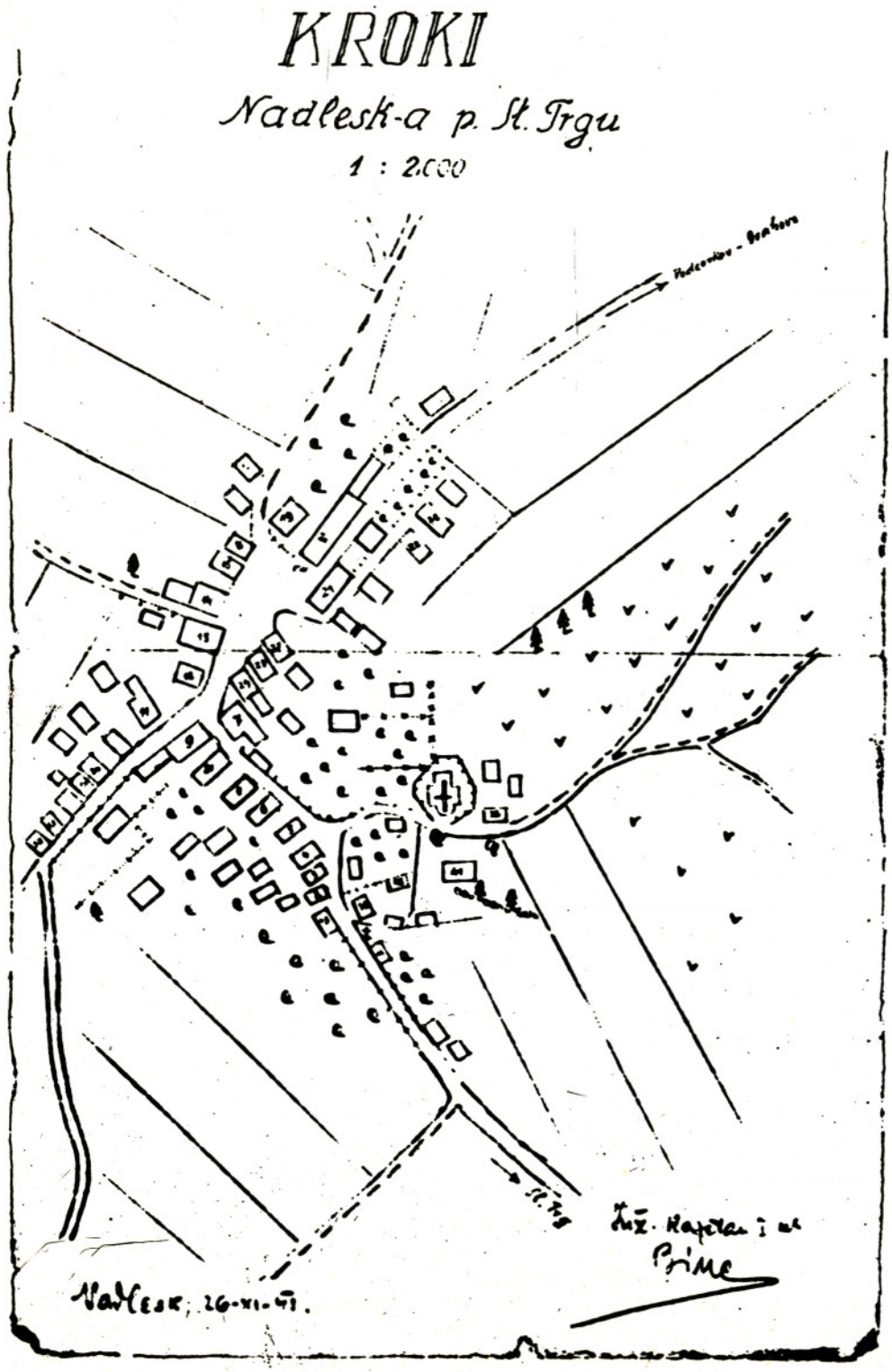

Slika 3
KROKI NADLESKA PRI STAREM TRGU
M = 1 : 200.000, pomanjšava 2,3 : 1, izdelan po katastrskem načrtu 1943 Ar IZDG, fasc. 60/III – 18 A

ju skice, ki je skicirani objekt dobro poznal, orientacijska zaznamba nebesnih smeri (sever–jug, vzhod–zahod) ni bila pomembna, vsakomur drugemu, ki sta mu bila položaj in okolje preserskega železniškega mostu prejkone neznana, pa bi bila ta neizogibna osnovna orientacijska oznaka na skici vsekakor potrebna. Drugo, kar zmanjšuje akcijsko uporabnost skice, je avtorjevo nenamerno opuščanje meril, oziroma daljinskih razmerij upodobljenih osnovnih (reka, proga, most) in utrdbenih elementov na skici. Ker je skica karikirana, torej risana v bolj ali manj skvarjeni projekciji svojega stvarnega tlorisa, so tudi vsaj približna razmerja oddaljenosti in razdalj med narisanimi elementi skice orientacijsko zavedljiva, torej kakšni koli partizanski akciji prej nevarna kot ne ter o obrambni moči sovražnikovega varovanja mostu le grobo informativna. Partizanskemu operativnemu oficirju ali vodji morebitne akcije miniranja mostu, domačinu s tega predela Barja, ki je preserski železniški most poznal, je skica povedala dovolj, saj ga je zanimala predvsem sovražnikova obrambna moč mostu in utrditev njegove postojanke na njem. Toda tudi v tem je skica nezadostna, saj ne vsebuje podatkov o številčni moči sovražnikove posadke, njeni oborožitvi in podobno, kar so sicer obveščevalci vpisovali na take skice. Toda koliko se je mogel po tej skici orientirati kdo od dolenjskih, belokranjskih, gorenjskih ali primorskih partizanov ali komandirjev, ki mu most ni bil znan od prej? To je bilo treba povedati, z analizo situacijske topografske skice preserskega mostu pa opozoriti na tedaj, v prvem letu in pol boja spontano in prizadevno, vendar v vojaškem smislu nezanesljivo in nezadovoljivo tovrstno obveščevalno dejavnost, od katere pa je bila aktivnost in uspešnost narodnoosvobodilne vojske posredno ali neposredno vendar precej odvisna. Na obravnavanem primeru obveščevalske skice ugotovljene in tu navedene pomanjkljivosti so ugotovljive ne samo na zgodnejših ohranjenih izvirnikih skic in krokijev sovražnikovih postojank na Notranjskem, temveč nasploh. Izjeme v doslednejši topografski projekciji in opisu skice ali načrta so za tisto obdobje še redke.

Obravnavali smo situacijsko topografsko skico, ki je prišla v štab partizanske enote – v konkretnem primeru Notranjskega odreda – »s terena« kot izdelek ilegalca, člana Osvobodilne fronte.[13] Kako pa je bilo s hkratno tovrstno obveščevalno dejavnostjo v štabih narodnoosvobodilne vojske? Tudi na to je treba najprej odgovoriti s posplošenim odgovorom. Obveščevalce, ki so bili v posrednem ali neposrednem stiku s terenom ter opravljali hkrati tudi vojaško ogledništvo z zbiranjem in preverjanjem podatkov, med temi seveda tudi topografskih skic in krokijev aktivistov OF in vosovcev – da tu ne omenjamo zbiranja vojaških topografskih kart in vsakršnih zemljevidov in kart še posebej –in razumljivo risali le-te tudi sami, je imela praviloma vsaka partizanska enota, tako rekoč vse od čete navzgor. Vsekakor so bili za to dejavnost izbrani ljudje z vsaj osnovnim poznavanjem vojaške topografije, bolj ali manj sposobni situacijsko skico ali načrt »terenca« tudi dopolniti in ju prilagoditi zahtevam vojaške topografije. Da pa je bila dejavnost, ki jo tu obravnavamo, pred izpopolnitvijo partizanskih komandnih kadrov in služb ob reorganizacijah le-teh v letu 1943[14] še precej ohlapna in dostikrat tudi neučinkovita, ni nobena skrivnost več. Pomlad in predvsem poletje 1943 pa pomenita opazno ločnico, odločen preobrat na bolje tudi glede kakovosti gradiv, s katerimi si tu dajemo opravka: zasluga gre predvsem partizanskemu vojaškemu šolstvu, torej podoficirskim in oficirskim šolam ter tečajem v njih, ki so od poletja 1943 dalje šolali in izurili svoje gojence tudi v tej stroki vojaške aktivnosti.[15] Dvoje partizanskih ciklostiranih brošuric, Berimo karte Stanka Doma iz 5. SNOUB Ivana Cankarja, ki jo je brigadna tehnika razmnožila v dveh izdajah spomladi in poleti 1943, ter Čitanje kart, brošurica, ki jo je štab Gorenjskega odreda ciklostiral na Dobrči prvič že jeseni 1942 – vendar je dosegla partizanske enote v I. in II. operativni coni južno od demarkacijske čete med nemškim in italijanskim okupacijskim območjem le v posamičnih primerkih – sta dokaj prispevali h kartografski poučenosti številčno in kakovostno naraščajočega komandnega kadra, med katerim seveda obveščevalcev vseh rangov ni manjkalo. Že konec spomladi 1943 je Glavni štab NOV in POS pričel pripravljati formiranje svojega kartografskega oddelka[16] s posebnimi nalogami za izboljšanje obveščevalne topografije. Rezultati štabnih prizadevanj v tej smeri so opazni na topografskem obveščevalnem gradivu, kolikor se ga je ohranilo v čas po siloviti nemški protipartizanski ofenzivi, ki je septembra sledila italijanski kapitulaciji, oktobra in novembra pa zajela tudi vso Notranjsko. Ob italijanski kapitulaciji, ki je partizanskim enotam in štabom pri razoroževanju umikajočega se italijanskega vojaštva iz Ljubljanske pokrajine navrgla poleg orožja in vsakovrstne vojaške opreme tudi obilo sovražnikovega regularnega topografskega in kartografskega gradiva, se je dogajalo, da so

posamezni, tudi višji štabi partizanskih enot pretežni del zdaj že zastarelega in tudi netočnega topografskega gradiva, torej situacijskih skic in položajnih krokijev izpred septembra, počistili iz svojih arhivov in torbic ter odvrgli oziroma povečini uničili.

Ko so Nemci takoj po zasedbi Ljubljanske pokrajine v začetku oktobra 1943 na Dolenjskem pričeli z ofenzivo, imenovano »Wolkenbruch« (oblak se je utrgal), ki naj bi uničila glavnino narodnoosvobodilne vojske in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, koncentriranega na Dolenjskem, sta tretja in četrta faza nemške ofenzive zajeli tudi Notranjsko. Pri svojih akcijah v ofenzivi so obilo izrabili poznavanje krajevnih razmer in terena domačih izdajalcev in domobrancev – v ofenzivi so sodelovali trije bataljoni slovenskih domobrancev, ob nemški podpori pa so si domobranci tudi utrdili močni postojanki v Grahovem in v Velikih Laščah – vendar svojega namena, uničenja narodnoosvobodilnega gibanja in NOV, niso dosegli ne na Dolenjskem in ne na Notranjskem. Nemški pritisk je bil tolikšen, da je terenska obveščevalna služba predvsem v kritičnih dneh zadnje faze ofenzive na Bloško in Rakitniško planoto povsem izgubila stike s partizanskimi enotami, ki so se, sicer s precejšnjimi izgubami v moštvu in opremi, spretno izmaknile iz sovražnikovega obroča. Takoj zatem, ko so se Nemci po končani ofenzivi umaknili v izhodiščna središča ofenzive, se je pričela skrbno načrtovana in vodena ofenziva narodnoosvobodilne vojske, usmerjena najprej v uničenje nemško-domobranskih postojank, ki so ogrožale osvobojeno ozemlje, zatem pa na za sovražnika pomembne komunikacije, ceste in železniške proge proti Karlovcu, Kočevju, Reki in Trstu. V tej ofenzivi sta bili uničeni nemško-domobranski postojanki v Grahovem (24. novembra) in v Velikih Laščah (4. decembra), ofenzivnost XIV. divizije NOV pa je prisilila nemško-domobranske sile, da so opustile svoji postojanki v Cerknici in Begunjah in okrepili varovanje železniške proge Ljubljana–Postojna.

Kljub prekinjenim stikom s štabi partizanskih enot znotraj nemškega obroča pa dejavnost terenskih organizacij OF in KP ni prenehala in prav tako tudi dejavnost obveščevalne službe, čeprav je ostalo njeno delo začasno brez izrazitejšega vpliva na potek obrambnih bojev narodnoosvobodilne vojske in njenih taktičnih premikov. Odločno pa je pripomoglo k načrtovanju in vodenju protiofenzive in napadov narodnoosvobodilne vojske po nemški ofenzivi. Ena glavnih nalog obveščevalcev v zaledju je tedaj postala oskrba partizanskih štabov s kar najtočnejšimi situacijskimi načrti in skicami posto-

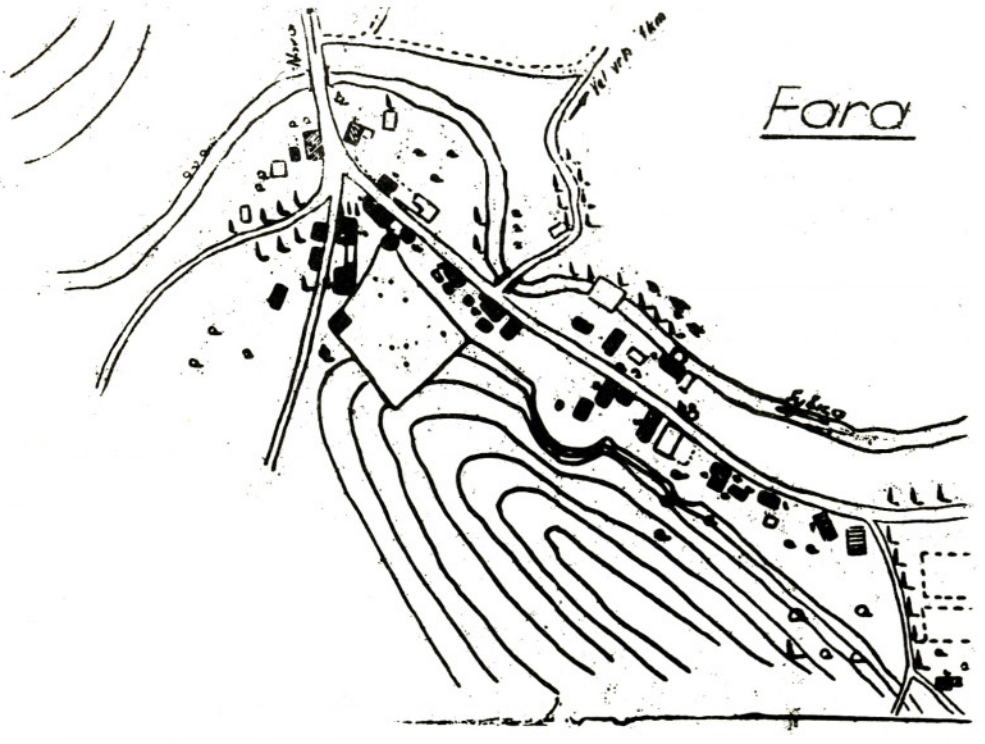

Slika 4
KROKI VASI FARA NA BLOKAH
M = 1 : 2500, pomanjšava 2 : 1, narisan s svinčnikom jeseni 1943
zasebna zbirka

jank, ki jih je sovražnik še obdržal, krajev, kjer bi se mogel znova utrditi in obdržati ter s podatki in skicami utrjenih ranljivih točk komunikacijskega omrežja v sovražnikovih rokah, njegovih oskrbovalnih baz in letališč. To nalogo je prenovljeni, v oficirskih šolah Glavnega štaba in štaba 9. korpusa ter korpusnih in divizijskih podoficirskih šolah izšolani obveščevalni in operativni kader partizanskih štabov začel opravljati tudi v strokovnem smislu vojne in vojaške topografije dokaj bolje, kot so to zmogli isti štabni kadri leto dni prej. Za notranjski del operativnega področja 7. korpusa, iz cerkniškovrhniškega vojnega okrožja novo formirano Notranjsko vojno področje, potrjuje prejšnjo trditev v arhivu operativnega oddelka Glavnega štaba NOV in POS ohranjeni topografski **kroki Nadleska pri Starem trgu** v merilu 1 : 2000, izdelan konec novembra 1943.[17] Njegov avtor je podpisan, kar sicer ni bilo običajno, vsaj pri terenskih obveščevalcih ne. Vendar nas v tem primeru ne oziraje se na njegovo identiteto bolj zanima strokovna, ali bolje rečeno, kreativna sposobnost avtorja in kakovost njegovega topografskega krokija (slika 3).

Kroki je narisan na rjavkastem pisarniškem papirju slabše, medvojne kakovosti v velikosti 21 × 34 cm. Risba je izvlečena prostoročno in z ravnilcem, najprej s svinčnikom in potem prevlečena s temnomodro tinto. Projekcijsko razmerje, ki ga je risar upošteval pri krokiranju, je navedel pod naslovom (1 : 2000), merilo krokija je torej nekoliko večje od merila zemljiškokatastrskih načrtov 1 : 2880, katerim je grafično tudi nasploh toliko blizu – uporabljeni topografski znaki, na primer – da ga je mogoče na prvi pogled istovetiti s prerisom izvirnega katastrskega načrta. Vsekakor je bil slednji krokiju za predlogo, čeprav ne dosledno, saj so nekateri katastrsko-topografski znaki na krokiju opuščeni ali zanemarjeni namenoma, ker se avtorju niso zdeli potrebni (stanovanjske stavbe razlikuje od gospodarskih poslopij le vpis hišne številke, nezadostna označba cestnih smeri). Pomembna pomanjkljivost tega krokija je *popolna opustitev ponazoritve reliefne (višinske) oblikovitosti naselja* z neposredno okolico ter ni na krokiju podana niti ena orientacijska vi-

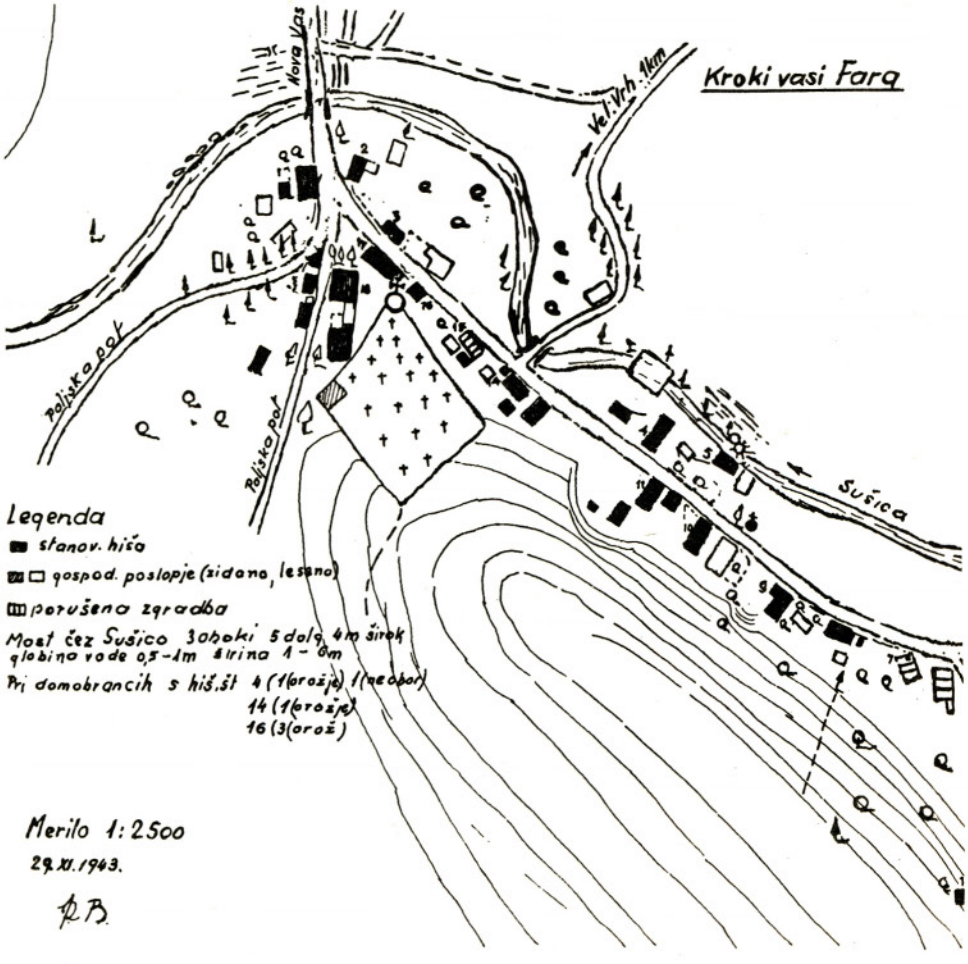

Slika 5
TOPOGRAFSKI KROKI FARA
(kopija) M = 2500, pomanjšava 2 : 1, začetek leta 1944
Ar IZDG, fasc. 60/III – 22 A

šinska točka ali topografski znak, ki bi kroki označevali tudi višinsko, ga vsaj malo »dvignili« iz ploskovitosti tlorisa. Kroki tudi ne vsebuje kakršne koli hidrografske oznake, znakov za obstoječe električno ali telefonsko omrežje ali povezavo – rekli bi torej lahko, da je kljub lični, dovolj jasni risbi tlorisa izrazito »nevojaški«, saj mu manjka vris vrste akcijsko orientacijskih oziroma informativnih topografskih podatkov, brez katerih si dobrega in vojaško uporabnega topografskega krokija ne moremo zamišljati. Torej, ali velja tudi v tem primeru za še nezadostno poznavanje osnov vojaške topografije in napako, ki je ob tem tako pogosta: avtor krokija je kraj poznal in mu je njegov *tloris* zadoščal, da se je mogel orientirati po njem, prezrl pa je dejstvo, da nedomačinu njegov tlorisni kroki Nadleska ne more posredovati potrebne topografske podobe kraja, kot jo s svojega krokija razbere sam. Nasprotno pa je v risbi sicer okorneje izdelani **kroki vasi Fara na Blokah** v vojaškem smislu izrazito boljši in uporabnejši, saj povsem ustreza zahtevam dobrega situacijskega krokija. Izdelan je bil –kar je razvidno iz datuma – prav tako v jeseni 1943 v merilu 1 : 2500. Njegov avtor se skriva za začetnicami P. B. (slika 4). Kroki vasi Fara je izrisan na enaki poli papirja kot kroki Nadleska, v velikosti 34 × 21 cm tako rekoč dvobarvno, saj je za naris reliefa in tlorisa vasi avtor uporabil črnilo, potok Sušico pa obarval s svinčnikom. Zgradbe v vasi, v katerih so bili tedaj nastanjeni domobranci, so navedene v legendi, sicer pa se stanovanjske zgradbe na krokiju ločijo od gospodarskih po tem, da so močno počrnjene. Kroki Fare je torej izdelan dosledno po pravilih za izdelavo topografskega katastrskega načrta, oziroma pravilu, ki ga za to vrsto vojaške topografije predpisuje Priročnik za čitanje kart, skiciranje in krokiranje, ki ga je konec poletja 1943 pripravila Oficirska šola Glavnega štaba NOV in POS in ki ga poznamo v dopolnjeni vsebini in z naslovom Osnovni pojmi topografije in čitanje kart kot prvega od tovrstnih priročnikov januarja 1944 tudi formalno ustanovljene Geodetske sekcije Glavnega štaba NOV in POS.[18] Poleg

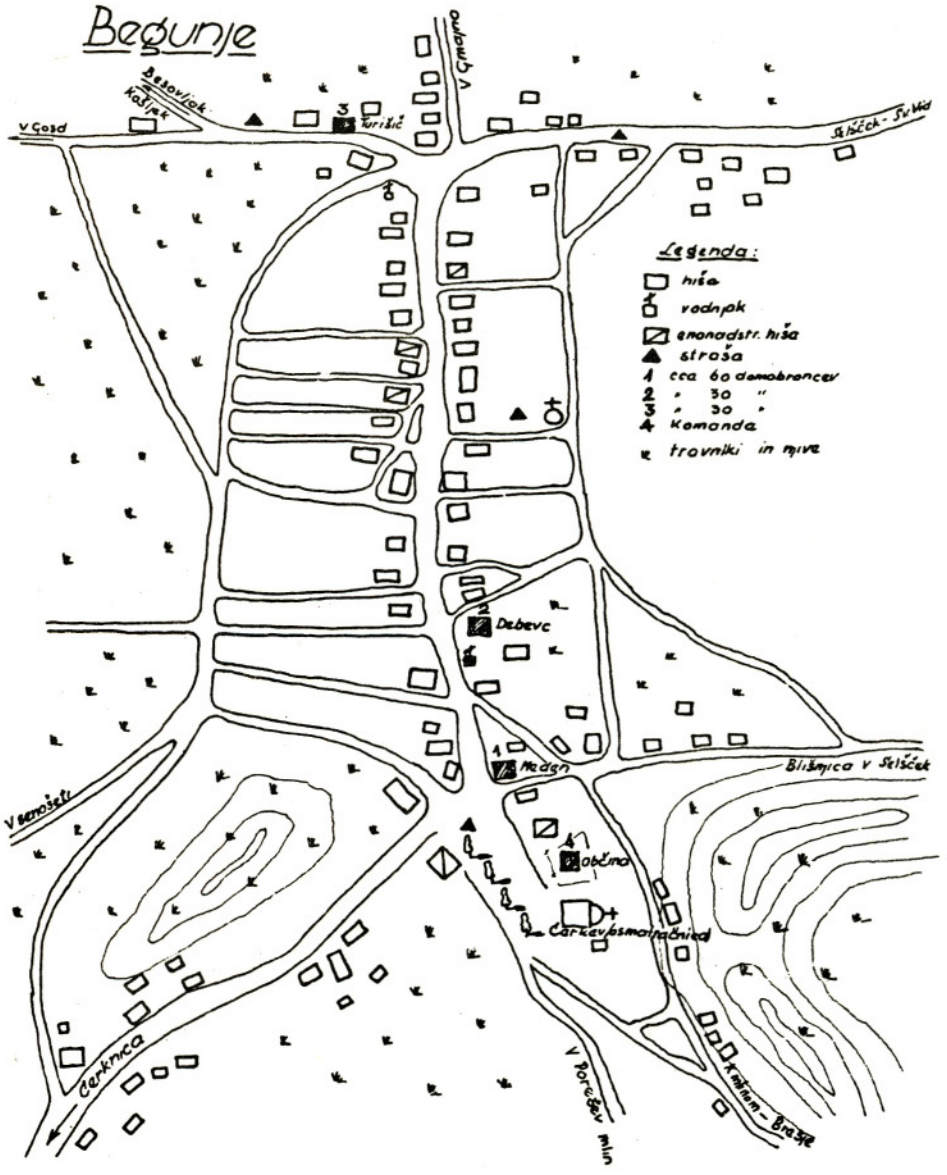

Slika 6
TOPOGRAFSKI KROKI VASI BEGUNJE PRI CERKNICI
M = pribl. 1 : 2500, pomanjšava 2 : 1, maj-junij 1944
Izdelal geodetski referent štaba XVIII. divizije NOV in POS
Ar IZDG, fasc. 60/III – 19 A

navedbe merila ima kroki Fare vrisano orientacijsko puščico smeri sever–jug, to postavlja risbo krokija pred gledalca v pravilno lego po naravi; oblikovitost tal je na krokiju ponazorjena s plastnicami, elementi samega tlorisa naselja pa z ustreznimi topografskimi oznakami, simboli; dodan je topografski znak za porušeno poslopje. Avtorjeva legenda simbolov na krokiju je vojaško informativna ter podaja podatke, ki z risbe krokija niso dovolj razvidni: o mostu čez Sušico in o razmestitvi in oborožitvi domobrancev v vasi. Vsekakor je, vsebinsko in uporabnostno vzeto, kroki Fare *vzoren primer* obveščevalnega topografskega situacijskega krokija, hkrati pa tudi upoštevanja vreden vojno-zgodovinski dokument, tega pa za sicer hkrati nastali kroki Nadleska ne moremo reči.

V istem sklopu topografskih dokumentov obveščevalnega oddelka Glavnega štaba NOV in POS pa je ohranjena tudi inačica krokija Fare pri Novi vasi na Blokah, vendar le-ta ne vsebuje onih topografskih in vojaško-obveščevalnih podatkov, na katere smo opozorili pri zgoraj opisanem krokiju Fare. Topografski kroki **Fara** (slika 5) je kasnejša *kopija* prvega, brez oznake nebesne smeri in brez vsakršne legende topografskih znakov čistejša, bližja v tem risbi krokija Nadleska – to pa zahteva novo pojasnilo. Doslej v tem sestavku nismo omenjali sprememb, do katerih je prišlo v obveščevalno-topografski dejavnosti že pred septembrom 1943 in predvsem po njem, po kapitulaciji Italije. Kakovostnemu premiku te zvrsti aktivnosti v narodnoosvobodilnem boju ob samo historiografski obravnavi političnih in predvsem vojaških dogajanj poleti in jeseni 1943 največkrat ne posvečamo dovolj ali potrebne pozornosti ter ostaja le-ta na videz nebistven, nepomemben. Pri kompleksni historiografski obravnavi vojnih dogodkov, torej tudi pri podrobnejši analizi posameznih obdobij in faz narodnoosvobodilne vojske – in to velja tudi za notranjsko operativno območje, kjer je hkrati ali izmenoma delovalo v sestavi 7. korpusa več partizanskih enot s svojimi štabi – pa postajajo tudi kakovostne spremembe v organiziranosti in delovanju njihovih prištabnih služb ne samo zanimivejši, temveč vse vidnejši soakter dogodkov na bojni črti. Brez pristranskosti ali pretiravanja velja to za vojaško topografsko in obveščevalno topografsko dejavnost, kakršna je, predvsem zadnja, postala v zadnjem letu in pol vojne nasploh, v Glavnem in korpusnih štabih ter štabu 4. operativne cone pa še posebej. Rezultat reorganizacije Glavnega in višjih štabov NOV in POS pozimi 1943-44[19] je preoblikovanje in dopolnitev te službe v višjih štabih s kadrom, ki je prihajal iz Oficirske šole Glavnega štaba [20] znatno bolje pripravljen in usposobljen opravljati naloge vodij štabnih obveščevalnih centrov v koordinaciji z operativnimi oddelki, odseki ali sektorji. Neposredni rezultat tega pa je, ob sicer opaznejših, močno zaznavna izboljšava obveščevalnega topografskega gradiva.

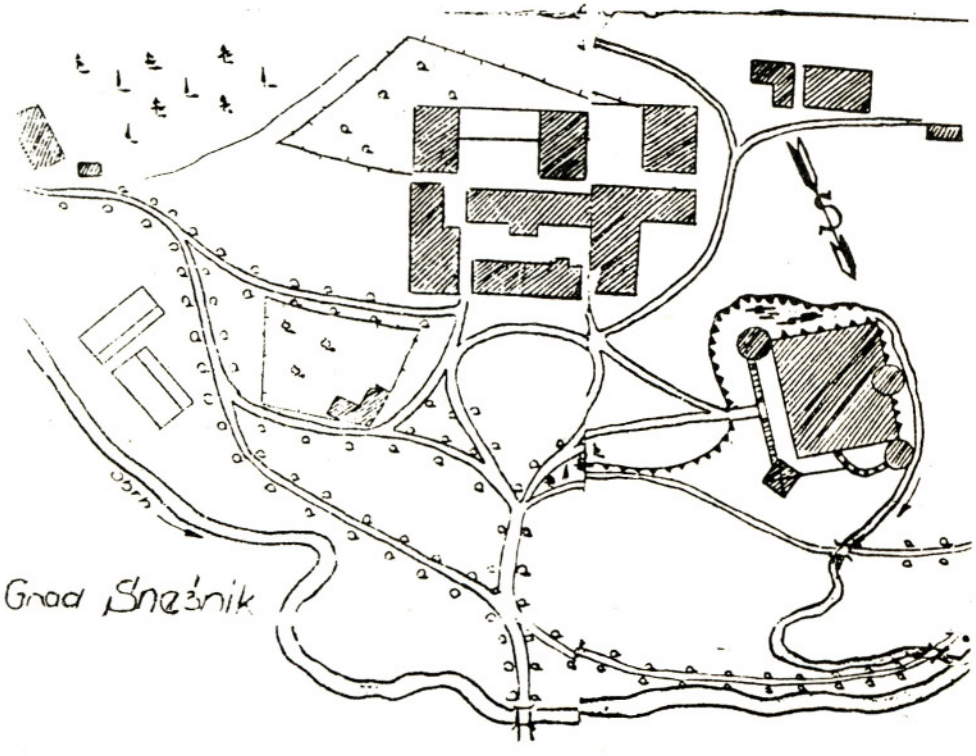

Slika 7
SITUACIJSKI KROKI GRADU SNEŽNIK
M = pribl. 1 : 2500, pomanjšava 2,2 : 1, poletje 1944
Ar IZDG, fasc. 60/III – 22 A/a

Pomemben delež pri tem pomeni uspostavitev vojaških geodetskih referentov in osebja v korpusnih in divizijskih štabih. Naloga le-teh je bila sprva predvsem oskrba svojih štabov s topografskimi kartami, že sredi pomladi 1944 pa se je razvila v spontano sodelovanje s štabnimi obveščevalnimi centri (OC) predvsem pri pripravi obveščevalnega topografskega gradiva, potrebnega operativnim odsekom višjih štabov v operativne namene. Preoblikovanje obveščevalne dejavnosti v NOV in POS, kakor ga je določal odlok Glavnega štaba NOV in POS z dne 4. maja 1944,[21] je določneje opredelil troje dejavnosti v obveščevalni službi narodnoosvobodilne vojske: dve od teh, obveščevalni aparat v operacijskih in zalednih enotah NOV in POS ter obveščevalni aparat z mrežo civilnih obveščevalcev na okupiranem in osvobojenem ozemlju, sta segali vse do bataljonskih štabov,[22] naloga slednje pa je bila ». . . da zbira podatke o podolžnih in prečnih profilih vseh prog na svojem območju z vrisanimi bunkerji, utrjenimi stavbami, žičnimi ovirami, zaminiranimi polji; točne načrte mostov, viaduktov, škarp, predorov, propustov z vrisanimi minskimi komorami in drugimi tehničnimi podrobnostmi, dalje železniški vozni red in število napovedanih transportov; *načrte vseh postojank zasedenih po okupatorju in prav tako vasi, trgov in mest, ki niso okupirane, pa bi v slučaju sovražnikovega prodiranja bile ponovno zasedene* (podčrtal avtor). Obveščevalni center naj bi imel na razpolago pregled stalnih sovražnikovih garnizij, mesto njihovih štabov, evidenco nad njegovimi manevrskimi skupinami in po možnosti smeri njihovih premikov . . .«.[23]

Izpolnjevanje zadane naloge brez tesnega sodelovanja obveščevalnih centrov z geodetskimi referenti odtlej ni bilo več mogoče, dotedanja praksa delne ali popolne konspirativnosti izvora in obravnave obveščevalnih topografskih informacij ni bila več smotrna, posledice te prakse je bilo namreč pogostokrat občutiti: vsebinska – v našem primeru topografska netočnost obveščevalnega gradiva za pripravo in izvedbo operacij proti sovražniku je bila posredni sokrivec pogostih neuspehov in večjih človeških žrtev med

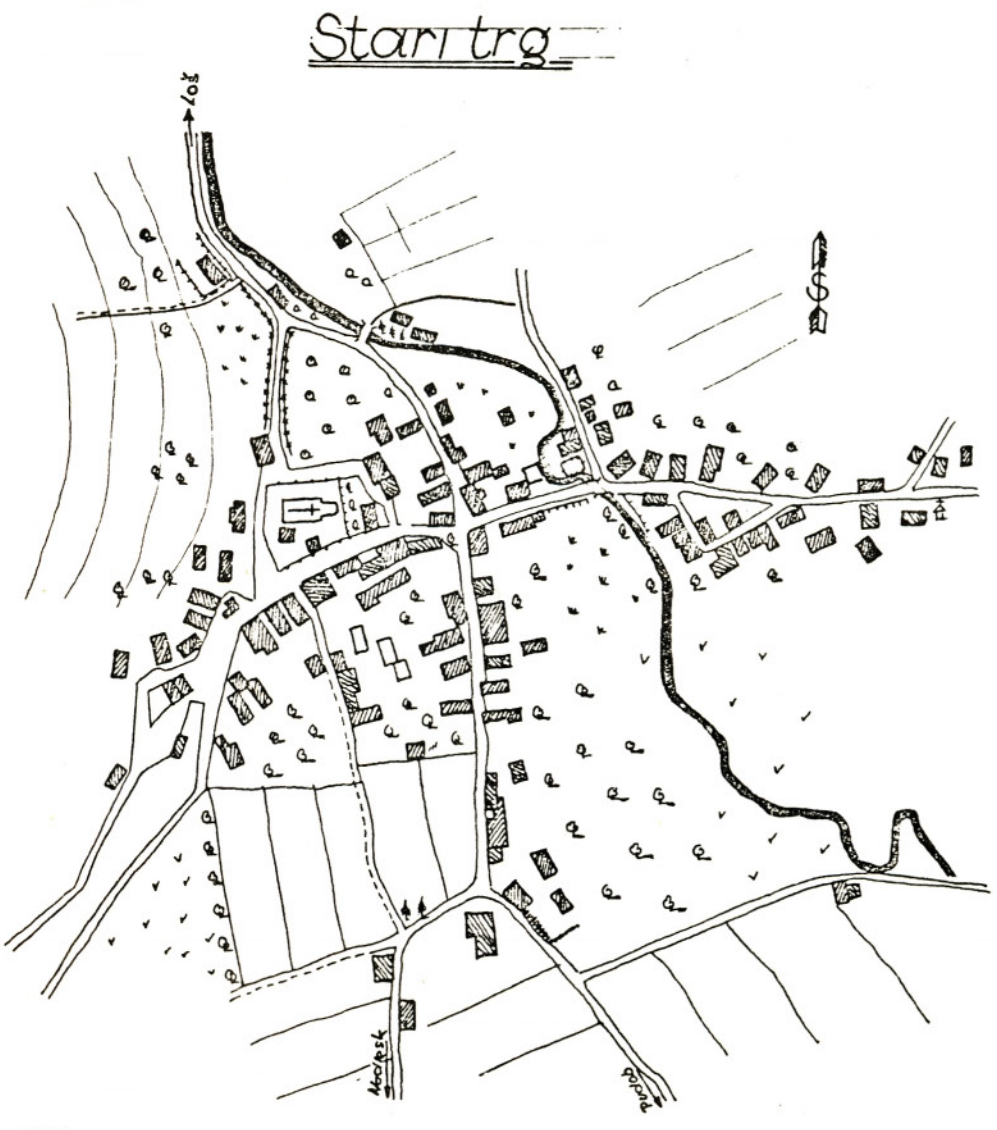

Slika 8
AKCIJSKI KROKI STAREGA TRGA PRI LOŽU
M = 1 : 2500, pomanjšava 2,5 : 1, kopija, oktober 1944
Izdelal geodetski referent štaba XVIII. divizije NOV in POS po poškodovani predlogi iz junija 1944
Ar IZDG, fasc. 60/III – 27 A

operativnimi enotami, kot bi bilo sicer opravičljivo. Eden takih primerov posledic neusklajenega, nepreverjenega ter zato za potek akcije soodgovornega dejavnika je napad enot VII. korpusa na Kočevje novembra 1944; operativni štabi napadajočih enot so imeli močno razlikujoče se načrte in skice sovražnikove utrditve Kočevja in razporeditve sovražnikovega topništva v njem, kar poteka operacije ni moglo pospešiti, temveč nasprotno; sovražnik je vzdržal partizanski pritisk vse do prihoda rešilne kolone iz Ljubljane, partizanski napad pa se je končal le z delnim uspehom.[24] Podobnih primerov bi lahko navedli še nekaj, kar pa nas bi preveč zavedlo od siceršnjega namena tega zapisa.

Osnovne topografske podatke obveščevalcev, situacijske skice in krokije s terena odslej niso več obravnavali samo obveščevalci oziroma obveščevalni centri partizanskih enot, temveč je obveščevalna topografska informacija kakršne koli kakovosti posredovana divizijskemu, in če je bilo potrebno, tudi korpusnemu geodetskemu odseku ali referentu, ki je terensko topografsko informacijo, torej situacijsko skico ali kroki dopolnil, popravil ali celo zamenjal s točnejšim, predvsem terenskim topografskim posnetkom cilja ali območja načrtovanega operativnega ali akcijskega posega – napad na sovražnikovo postojanko, miniranje objektov ali komunikacij, eliminiranje so-

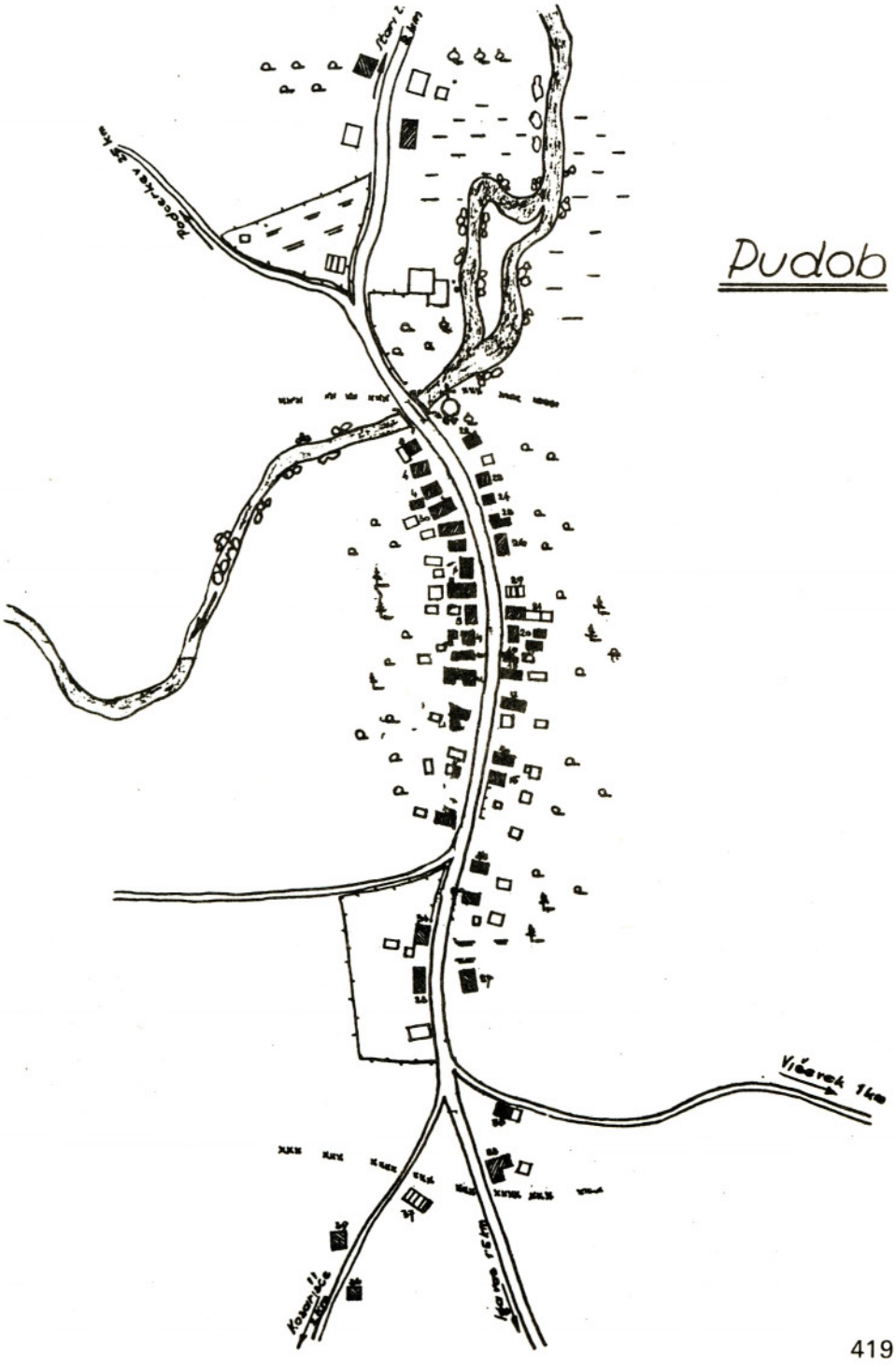

Slika 8a
SITUACIJSKI KROKI VASI PUDOB
M = pribl. 1 : 2500, pomanjšava 2,2 : 1, junij 1944
Izdelal geodetski referent štaba XVIII. divizije NOV in POS po poškodovanem izvirniku Obveščevalnega centra Cerk. vojnega področja
zasebna zbirka, kopija v Muzeju ljudske revolucije Slovenije, kartna zbirka

vražnih postojank na območju predvidene ofenzive in podobno. Tudi za notranjski predel operativnega območja VII. korpusa se je v pripravljalnem obdobju poletne ofenzive NOV 1944 nabralo v Obveščevalnem centru korpusa, pa v štabih XV. in XVIII. divizije, katerih brigade so z Notranjskim in Dolomitskim odredom ofenzivno delovale na tem, za okupatorja in njegove pomagače občutljivem območju, obilo informativnega topografskega gradiva, ki – kar se ga je ohranilo v povojne dni – nazorno potrjuje ne samo kakovostni razvoj in napredek te zvrsti obveščevalne dejavnosti, temveč tudi njeno razsežnost nasploh.

»Čisti« topografski kroki vasi Fare pri Novi vasi na Blokah (brez legende o razmestitvi in moči sovražnika), ki smo ga omenili prej, že sodi v obdobje tesnejšega sodelovanja in uskladitve dela štabnih obveščevalnih centrov z geodetsko službo. Tudi naslednjega, ki ga vljučujemo v naš zapis, **topografski kroki vasi Begunje pri Cerknici** (slika 6)[25] moremo po nastanku in ne nazadnje po tehniki osnovne topografske risbe uvrstiti med obveščevalno topografsko gradivo, ki je nastajalo med pripravami na poletno ofenzivo 1944 v Obveščevalnem centru štaba VII. korpusa v sodelovanju s korpusnimi geodeti in kartografi.[26] Topografski kroki, ali bolje topografska situacijska skica Begunj se nekaterim starim napakam enakih skic in krokijev iz leta prej še ni zmogla izogniti: ni situirana v širšem prostoru (manjka ji oznaka nebesnih smeri), razmerje merila, v katerem je izdelana, ni označeno, čeprav je poznavalcu kraja ter vojnemu geodetu, obveščevalcu ali operativnemu oficirju jasno, da je izdelana v merilu, ki se je za to vrsto topografske obveščevalne skice v štabih nasploh že uveljavila (približno merilo 1 : 2500). Legenda z označbami sovražnikove razmestitve v vasi nakazuje tedanjo stalno zasedbo vasi in potencialno nevarnost, ki jo lahko kraj s sovražno posadko predstavlja in je treba nanjo v vsakem primeru tudi računati. Brez legende in brez ponazoritve reliefa je tlorisni situacijski kroki **gradu Snežnik** (slika 7)[27] v inačici, ki jo prikazujemo, očitni rezervni kroki v obveščevalnem centru (OC) štaba korpusa, izdelan po nalogi, ki jo je Glavni štab NOV in POS s citiranim odlokom (glej stran 414 podčrtani odstavek) nalagal reorganizirani obveščevalni službi višjih štabov. Iz iste pobude ter v enaki topografsko-risarski tehniki – pripisali bi ga lahko celo istemu risarju – je izdelan topografski situacijski kroki **Starega trga pri Ložu** (slika 8), v svojem merskem razmerju na las istoveten s prej navedenima krokijema Begunj in Snežnika. Ker tudi ta nima opisa oziroma legende iz katere bi bilo mogoče razbrati akcijsko namembnost krokija – saj v Starem trgu kot v Snežniškem gradu poleti 1944 ni bilo sovražnikove postojanke – ga moramo brez pridržka šteti kot predlogo, topografsko osnovo izdelano tako rekoč »na zalogo«. Skoraj povsem enako

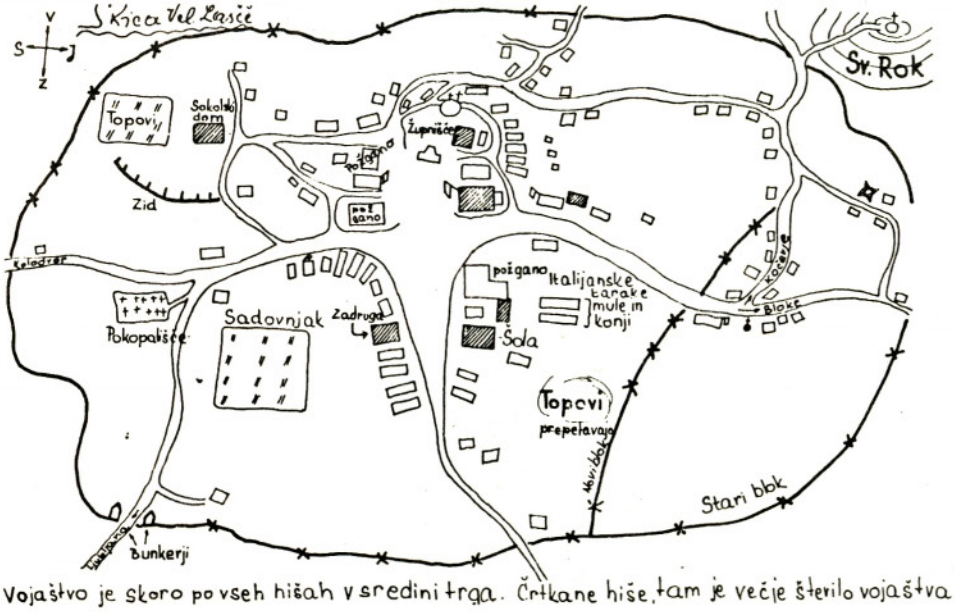

Slika 9a
SKICA VELIKIH LAŠČ
M = pribl. 1 : 2500, pomanjšava 2 : 1, poletje 1944
Operativni odsek štaba III. SNOUB »Ivana Cankarja«, kopija
Ar IZDG, fasc. 60/I – 3 a

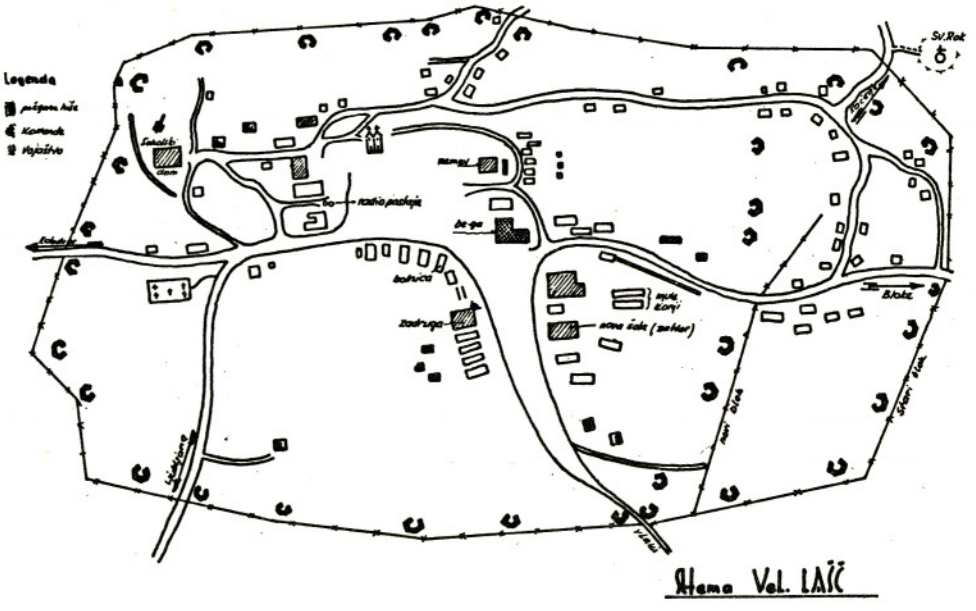

Slika 9b

SHEMA VELIKIH LAŠČ
M = pribl. 1 : 2500, pomanjšava 2,1 : 1, poletje 1944
OC štaba Notranjskega odreda, kopija po skici OC »Šercerjeve brigade«
zasebna zbirka (S. Petelin), kopiji Ar IZDG, fasc. 61/I – 11

– če pustimo nepomembne individualne značilnosti tehnične risbe posameznih avtorjev-risarjev ob strani – in skoraj z istimi pomanjkljivostmi (opuščanje situiranja skice ali krokija, navedbo merila, delno ali popolno opuščanje vrisa reliefne oblikovitosti in še kaj) so bili v času priprav na ofenzivo izdelani topografski krokiji vseh strateško pomembnih krajev cerkniškega vojnega področja, torej vasi **Pudob**[28] (slika 8a), Velikih Blok, Dan in Nove vasi na Blokah,[29] pa tudi – že med poletno ofenzivo – Grahovega, Martinjaka in Cerknice.[30] Slednja je v tej inačici bližja slabi, površni kopiji katastrskega topografskega načrta.[31] Zopet moramo bralca tega zapisa opozoriti, da obravnavamo

Slika 9c

TOPOGRAFSKI NAČRT VELIKIH LAŠČ
M = 1 : 6250, pomanjšava 3 : 1, poletje 1944
Izdelal geodetski referent štaba 7. korpusa po katastr. mapi
Ar IZDG, fasc. 60/III – 33

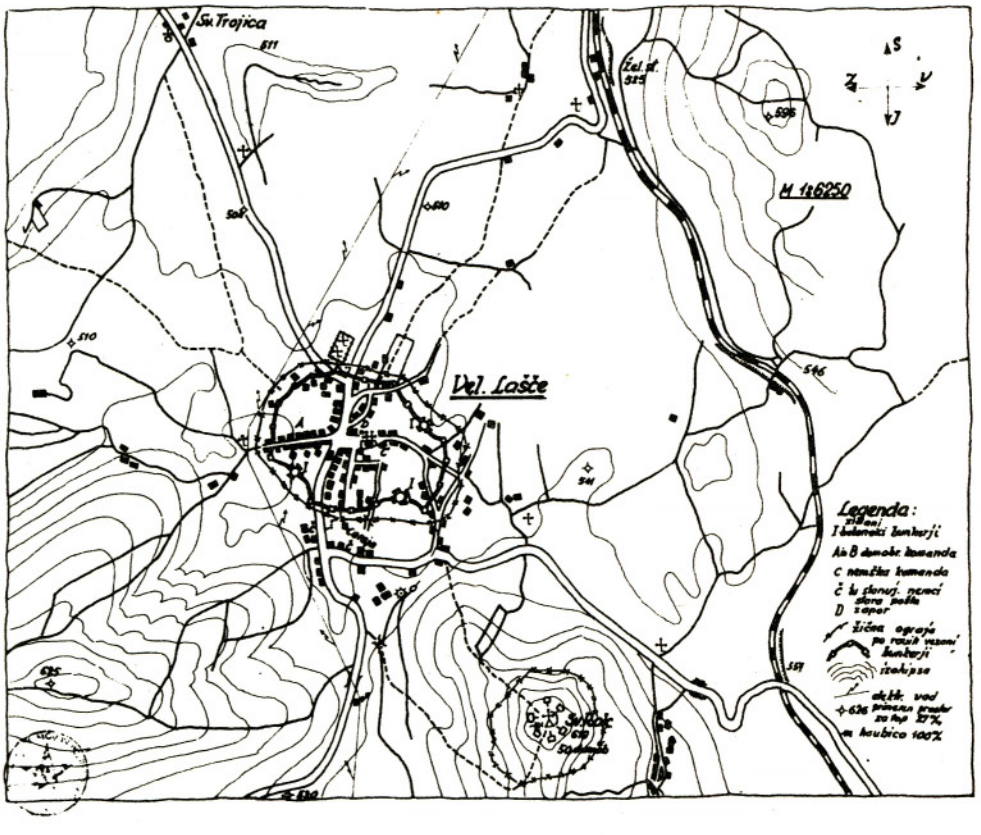

v njem samo institucionalno ohranjeno in arhivirano topografsko gradivo ter da je bil dobršen del podobnih skic in krokijev krajev na cerkniškem vojnem področju, ki so jih tedaj še držali ali nadzirali domobranci/belogardisti, potem ko je »odslužil« svojemu namenu v štabih bojujočih se partizanskih enot odvržen ali uničen ali kakor koli izgubljen, oziroma zadržan kot spominek.

Topografske netočnosti prenekaterega od situacijskih krokijev smo omenili že nekajkrat. Da gre pri tem za netočnosti že pri narisu-izvirniku oziroma kasnejšem prerisovanju tlorisne osnove situacijske skice ali krokija, nam potrjuje naslednji primer situacijske skice Velikih Lašč: prvo, **Skico Velikih Lašč** (slika 9a) smo našli v ohranjenem arhivu štaba Šercerjeve brigade, drugo, **Shemo Velikih Lašč** (slika 9b) je uporabljal štab Notranjskega odreda.[32] Navidezno enaki skici se v podrobnostih tlorisa kraja samega ter v vrisu belogardistične utrditve znotraj žičnega obroča z bunkerji opazno razlikujeta, to pa seveda ni moglo biti v prid akcijam ene ali druge od partizanskih enot, ki sta belogardistično postojanko v Velikih Laščah napadli. Če pa obe situacijski skici primerjamo s **topografskim načrtom Velikih Lašč**, ki ga je izdelal korpusni geodetski referent v manjšem merilu (M = 1 : 6250), a z enakim namenom – to izpričuje legenda utrditvenih elementov in obrambne moči belogardistične postojanke – ter so jo še pred začetkom ofenzivnih operacij v poletju 1944 korpusni geodetje kopirano na ozalidni papir razdelili vsem štabom NOV in PO na območjih dolenjskega in cerkniškega vojnega področja oziroma operativnega območja VII. korpusa,[33] potem so netočnosti na obeh skicah še bolj opazne (slika 9c).

Vsem štabom enot NOV in PO operativnega območja VII. korpusa je bila hkrati razposlana tudi **Pregledna karta sovražnikovih postojank in bojne moči v Sloveniji** (slika 10) po stanju, ugotovljenem za junij 1944. Take, vsebinsko strogo zaupne, kartografsko pa močno poenostavljene topografske pregledne karte v merilu 1 : 300 000[34] je od pomladi dalje redno vsak mesec izdelala Geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POS po podatkih, ki jih je posredoval OC Glavnega štaba, pred tem pa uskladil s podatki, ki so prihajali s terena in OC divizij in brigad. Seveda ob tem ni potrebno posebej poudarjati, da je bil izvod te karte vsakič poslan tudi Vrhovnemu štabu NOV in POJ. Pregledne karte sovražnikovih postojank in moči so geodetje Glavnega štaba NOV in POS kopirali na dva lista ozalidnega papirja; štab VII. korpusa in njemu podrejenih enot so prejemali ustrezni levi list te karte (slika 10). Naj tu zadostuje, da opozorimo, da so na junijski pregledni karti vrisane le sovražne postojanke, ki so varovale železniško progo Ljubljana–Postojna, oziroma cesto Vrhnika–Logatec–Postojna, saj tedaj stalnih sovražnikovih postojank na cerkniškem vojnem področju ni bilo.

Vsi štabi NOV in POS ter komande vojnih področij – torej tudi cerkniškega – pa so že pred začetkom poletne ofenzive razpolagali s **Pregledno karto slovenskega ozemlja** v merilu 1 : 200 000 Geodetske sekcije Glavnega štaba NOV in POS,[35] razmnožene na ozalidnem papirju. Geodetska sekcija Glavnega štaba je s to poenostavljeno izdelano, kartografsko močno reducirano – relief je bil na tej karti povsem opuščen, saj bi se plastnice terena v enobarvni kopiji karte povsem zlile z ostalimi topografskimi znaki in napravile karto težko berljivo – pregledno karto uspešno nadomestila operativno nepogrešljive »generalštabne« strateške pregledne karte istega merila, a tujega izvora, ki pa jih je celo v višjih štabih NOV in POS še po kapitulaciji Italije nasploh primanjkovalo. Operativno območje VII. korpusa sta »pokrivala« tretji in četrti list te pregledne karte na štirih listih; po le-tej karti so geodetje korpusnega štaba jeseni 1944 izdelali posebno karto korpusnega operativnega območja istega merila na enem listu, ki pa je bila manj precizna v topografski risbi (slika 1). Omejene možnosti razmnoževanja te karte v štabu korpusa so vzrok, da je bilo izdelanih le nekaj izvodov te karte ter da se je v povojni čas ohranilo le dvoje, troje močno poškodovanih izvodov njene ozalidne kopije ter del kopirne matrice na prosojnem papirju.[36]

Zgovoren primer dobre topografske informacije so tako imenovani itinerarji železniških prog in njihove obrambne utrditve. Za uspešno in predvsem grafično enotno izvajanje prej citirane naloge o stalnem nadzoru sovražnikovih obrambnih naprav in moči na železniških progah je Geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POS že spomladi 1944 izdelala topografske itinerarje vseh železniških prog na slovenskem ozemlju[37] ter jih razposlala obema korpusnima štaboma in štabu 4. operativne cone. Geodetje v štabih obeh korpusov so za neposredno uporabo v štabih podrejenih enot izdelali poenostavljene topografske skice posameznih progovnih odsekov na svojem operativnem območju, te pa potem grafično in opisno dopolnjevali s podatki OC in terenske obveščevalne službe v izredno podrobne in priročne situacijske skice široke akcijske uporabnosti. Naša slika 11 prikazuje tako skico[38] odseka tržaške proge z osrednjim objektom, **Štampetovim mostom**, ki ga je ves čas vojne sovražnik skušal čim bolje varovati in ohraniti nepoškodovanega. Med ohranjenimi dokumenti štaba Notranjskega odreda je še danes evi-

denten enak »itinerar« logaškega progovnega odseka, arhiv Dolomitskega odreda pa vsebuje kopijo železniške postaje in odseka proge na Rakeku[39] v enaki topografski tehniki in z enako podrobno »legendo« sovražnikove obrambe.

Nasploh so topografske karte informativne narave, kakršna je na sliki 12 v pomanjšavi prikazana **Okolica Logatca – Borovnice – Cerknice** v merilu 1 : 100 000 Geodetske sekcije Glavnega štaba NOV in POS,[40] kljub dokajšnji poenostavitvi topografske osnove orientacijsko točnejše in zato uporabnejše od podobnih skic, ki so nastajale na terenu ali pod roko obveščevalcev v štabih posameznih partizanskih enot. Risba reliefa – izohipse/plastnice – je na tej orientacijski karti povsem opuščena, nadomeščajo ga točke višinskih kot s številkami – na tej karti je dovolj prostora za vsakovrstno tematično dopolnjevanje in vrisovanje dodatnih informacij in podatkov. Kot vemo, so jo v

Slika 10

PREGLEDNA KARTA SOVRAŽNIKOVIH POSTOJANK IN BOJNE MOČI V SLOVENIJI
– izrez, drugi list karte M = 1 : 300.000, pomanjšava 2 : 1
Izdelala Geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POS
Ar IZDG, fasc. 61/I – neoštevilčena, močno poškodovana.
– svetla proga železnice in krožci so na izvirniku obarvani svetlordeče, na potemnelem ozalidnem papirju so komaj zaznavni

višjih štabih NOV in POJ tako tudi uporabljali – komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu SNOS je na primer že sredi leta 1944 naročila šefu Geodetske sekcije Glavnega štaba, da po zaplenjenem italijanskem vojaškem arhivu v postojankah, zaseženih akcijskih poročilih in »slepih« kartah italijanskih komandnih con ugotovi in vriše na izvod te karte meje sodne odgovornosti posameznih italijanskih komand, na drugega pa belogardističnih komand za storjene zločine med prebivalstvom na tem območju. Jeseni 1944 sta bili obe karti že gotovi in z odgovarjajočo dokumentacijo oddani sodnim organom Predsedstva SNOS.[41]

Ne gre prezreti tudi zanimive, kartografsko izredno natančne skice partizanskega **letališča pri Nadlesku v Loški dolini**, ki jo je izdelala Geodetska sekcija Glavnega štaba, »zakonspirirala« pa z naslovom skica terena X (slika 13), na kateri je šele iz situacijske skice v merilu 1 : 100 000 ob robu vidno, za katero od partizanskih letališč pravzaprav gre. Naj dodamo, da je bila ta strogo zavarovana skica letališča pri Nadlesku odposlana tudi poveljstvu zavezniškega letalstva v Italiji, posedovali pa so jo tudi vsi zavezniški piloti, ki so z letali pristajali na tem letališču.[42] Nekatere od arhivsko ohranjenih topografskih situacijskih skic sovražnikovih postojank ali objektov na vrhniškem in pivškem območju imajo žig Notranjskega odreda. Njegovo operativno območje se je s premikom meje med operativnima conama VII. in IX. korpusa z bivše državne meje med Jugoslavijo in Italijo na progo Postojna–Reka razširilo proti zahodu in zajemalo vzhodni del pivškega in ilirsko-bistriškega območja. Z operativno vključitvijo Dolomitskega odreda med enote IX. korpusa pa je v območje operativne cone VII. korpusa formalno prešlo celotno vrhni-

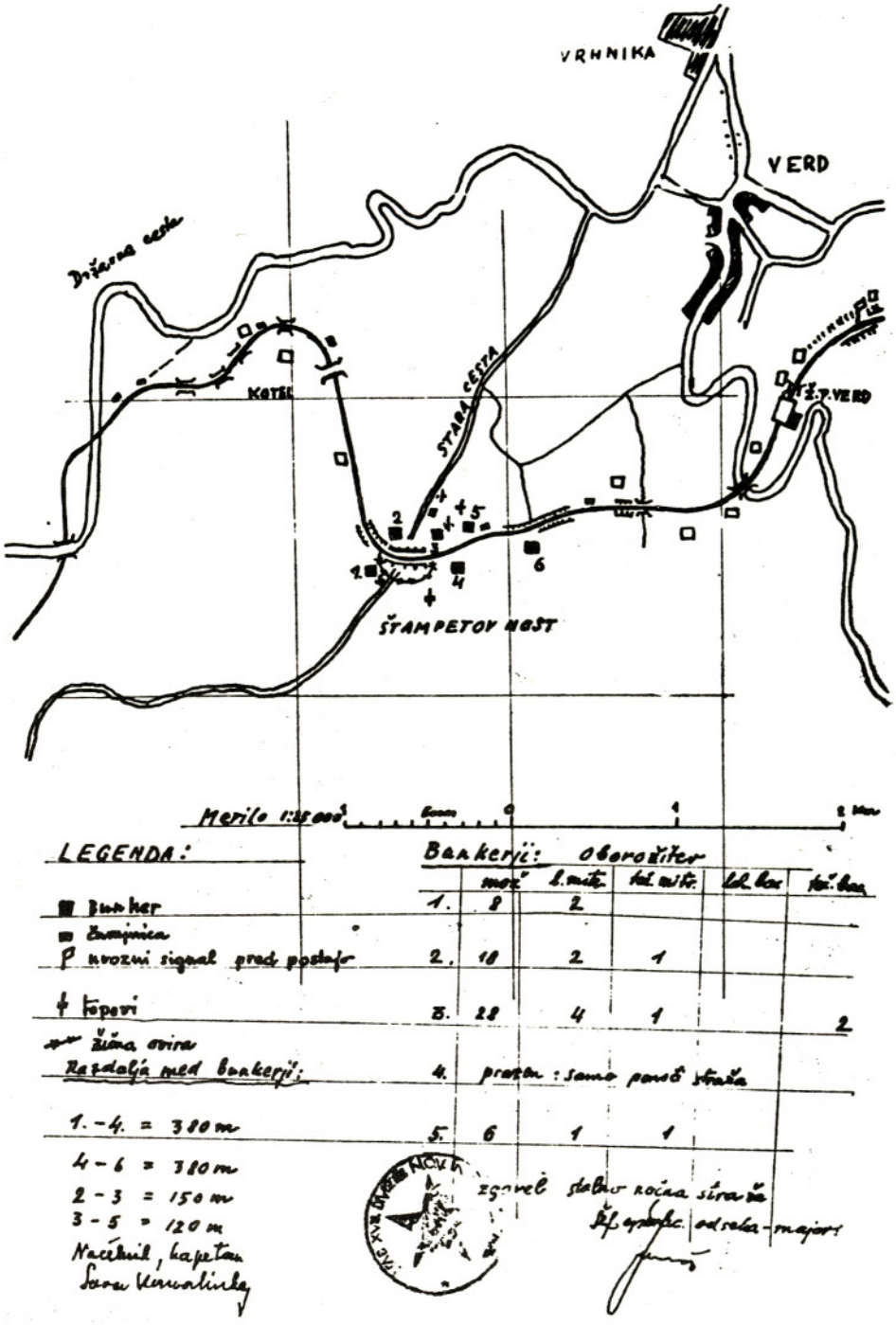

Slika 11

ITINERAR OBRAMBE ŠTAMPETOVEGA MOSTU
M = 1 : 25.000, pomanjšava 2,5 : 1 po ozalidni kopiji
Izdelal Operativni odsek štaba XVIII. divizije NOV in POS
Ar IZDG, fasc. 60/III – 9 a

ško območje.[43] Oktobra 1944 je nastala **situacijska skica Vrhnike** s tlorisom in narisom nemško-domobranskega poveljstva na Vrhniki. Ta dokument je eden redkih ohranjenih primerkov kombinirane situacijske skice, ki združuje topografsko podobo kraja s sovražnikovim objektom ter tlorisno in narisno podobo objekta samega. Namenjena je bila izvedbi sabotažne akcije Notranjskega odreda, namen akcije pa je bil onesposobitev ali uničenje nemško-domobranske komande in rešitev zapornikov v njej – zapori v njej so poudarjeno označeni[44] (sliki 14a in 14b). Da so »Notranjci« oziroma terenski obveščevalci s cerkniškega vojnega področja posredovali obveščevalcem in OC štaba VII. korpusa, ta pa dalje Glavnemu štabu NOV in POS, odlične situacijske skice in krokije ter celo kopije originalnih načrtov obnove in širjenja obrambne linije pri Planini, Rakeku in prek Cerkniške doline (prek Slivnice), ki so jo Nemci mrzlično pričeli graditi kot zadnjo zaporo Postojnskih vrat že decembra 1944, izpričuje vrsta v arhivu OC Glavnega štaba NOV in POS ohranjenih obveščevalnih skic in risb ter tudi kopij načrtov te zapore. Te so dovolj zgovoren znak, da aktivnost zalednih in odredovih obveščevalcev kljub slabim in težavnim razmeram za to dejavnost v prvih mesecih leta 1945 na tem območju ni pojenjala.

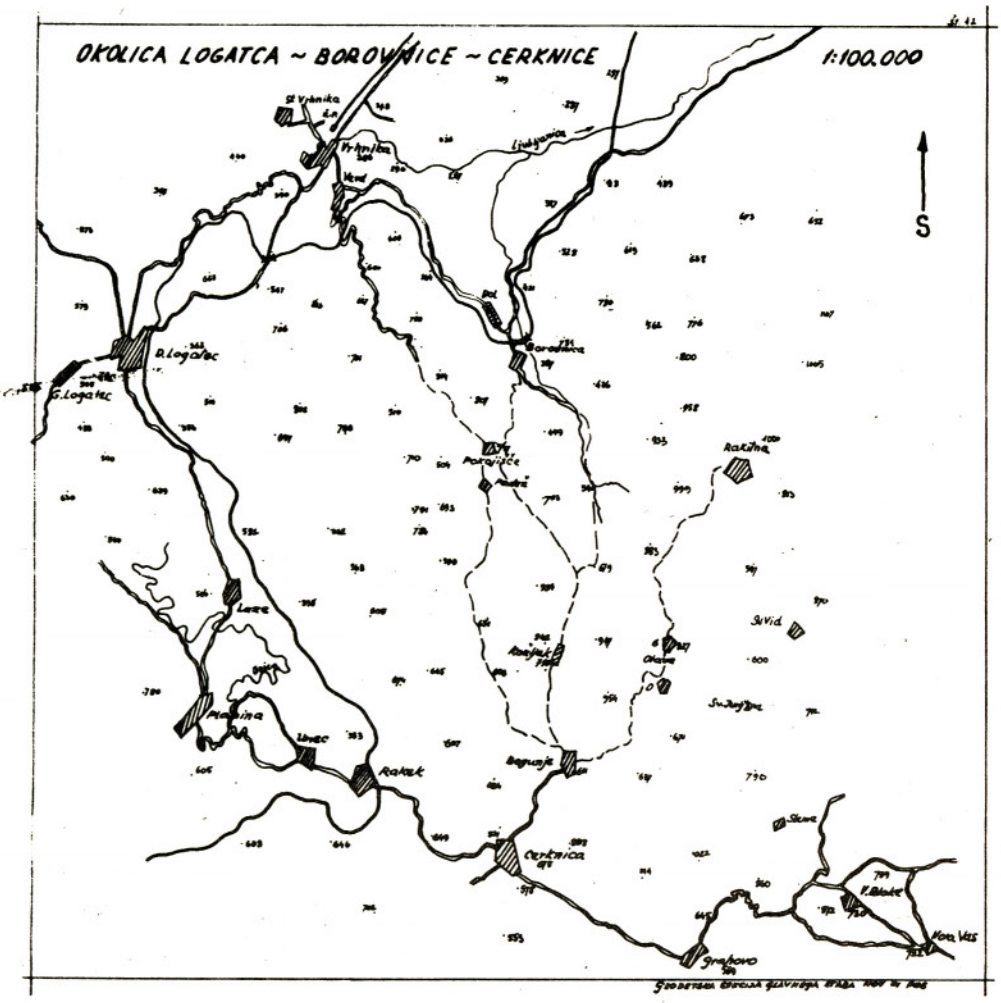

Slika 12

TOPOGRAFSKA SKICA OKOLICE LOGATCA – BOROVNICE – CERKNICE
M = 1 : 100.000, pomanjšava 2,5 : 1 po ozalidni kopiji
Izdelala Geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POV, matrica št. 42

Gornji zapis zajema le nekaj izbranih primerov obveščevalno-topografske in kartografske obravnave Notranjske ob nekdanji državni meji. Ker gradivo, ki ga tu zajemamo in skušamo prikazati tudi v podobi, vsekakor zahteva temeljitejšo obravnavo, kot nam jo dopušča obseg tega zapisa, obravnavamo prikazano gradivo predvsem z vojaško-topografskega vidika. Podrobnejše povezave opisanega kartnega gradiva s stvarnim dogajanjem, torej z zgodovinskimi, političnimi in vojaškimi razmerami in dogodki v tem predelu Notranjske med vojno 1941–1945 so v tej obliki in obsegu zapisa nemogoče. Vprašanje pa je tudi, koliko so v tem konceptu zapisa sploh potrebne. Morda bo pravilnejše, če poudarimo, da je ta zapis samo *opozorilo* o številčnem obsegu, raznovrstnosti in topografsko-kartografski kakovosti grafično-kartografskega gradiva, ki je proučevalcu zgodovine narodnoosvobodilnega gibanja in vojnih dogajanj v tem predelu Notranjske še dostopno in prav tako še lahko v pomoč pri njegovem delu.

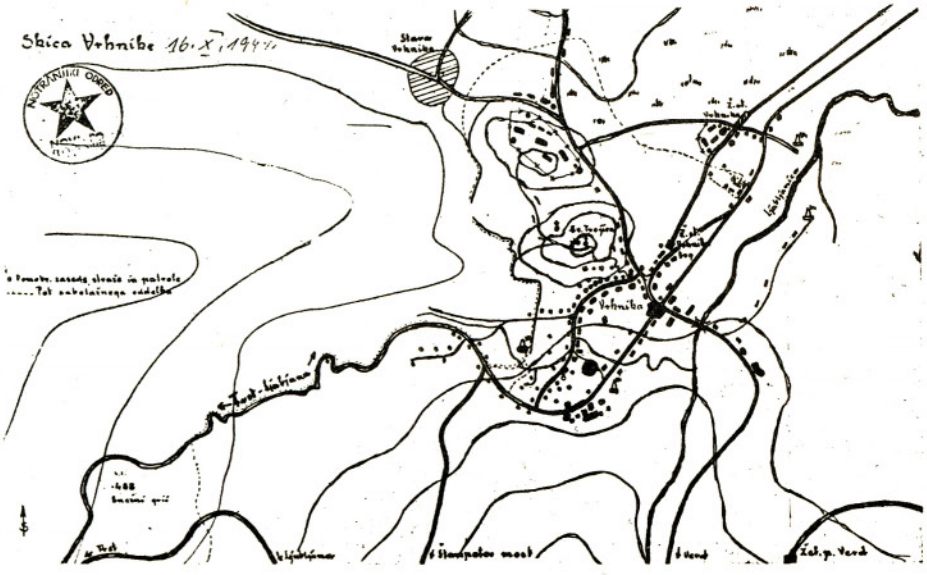

Slika 14a

SITUACIJA IN NARIS SOVRAŽNIKOVIH OBJEKTOV NA VRHNIKI
Merilo neoznačeno, pomanjšava 4 : 1, po izvirni risbi
Izdelal OC Notranjskega odreda NOV in POS
Ar IZDG, fasc. 60/III – 32 A

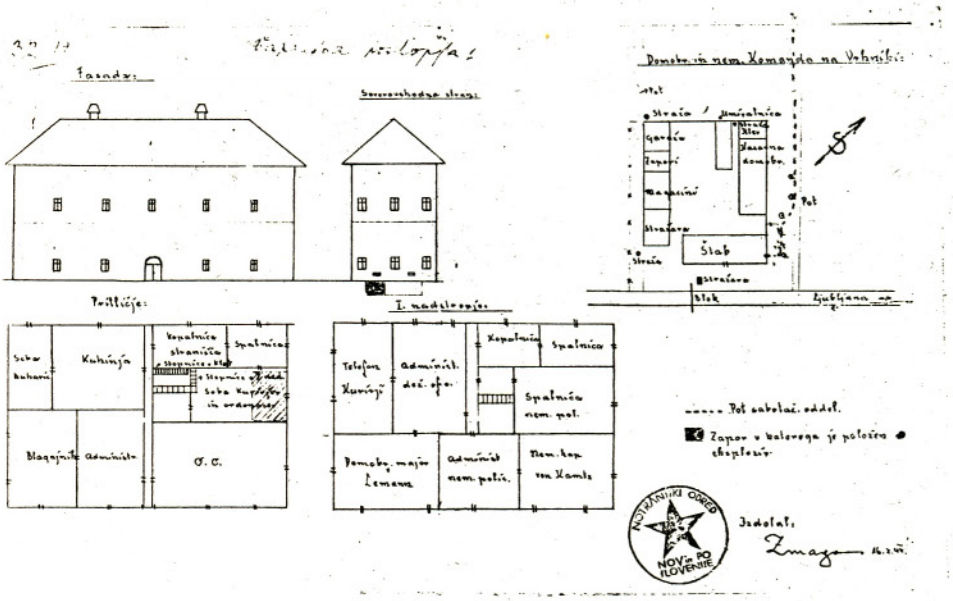

Ob tem pa bo treba poseči tudi po vsakovrstnem kartografskem gradivu obeh okupatorjev in njunih pomagačev, belogardističnih vaških straž in domobranstva. Tudi tega gradiva je ohranjenega dovolj, da je z njegovo pomočjo mogoče zapolniti vrzeli, ki nam zaradi pomanjkanja partizanskega kartografskega gradiva za nekatera obdobja ali faze NOB še ostajajo. O tem gradivu pa več kdaj drugič.

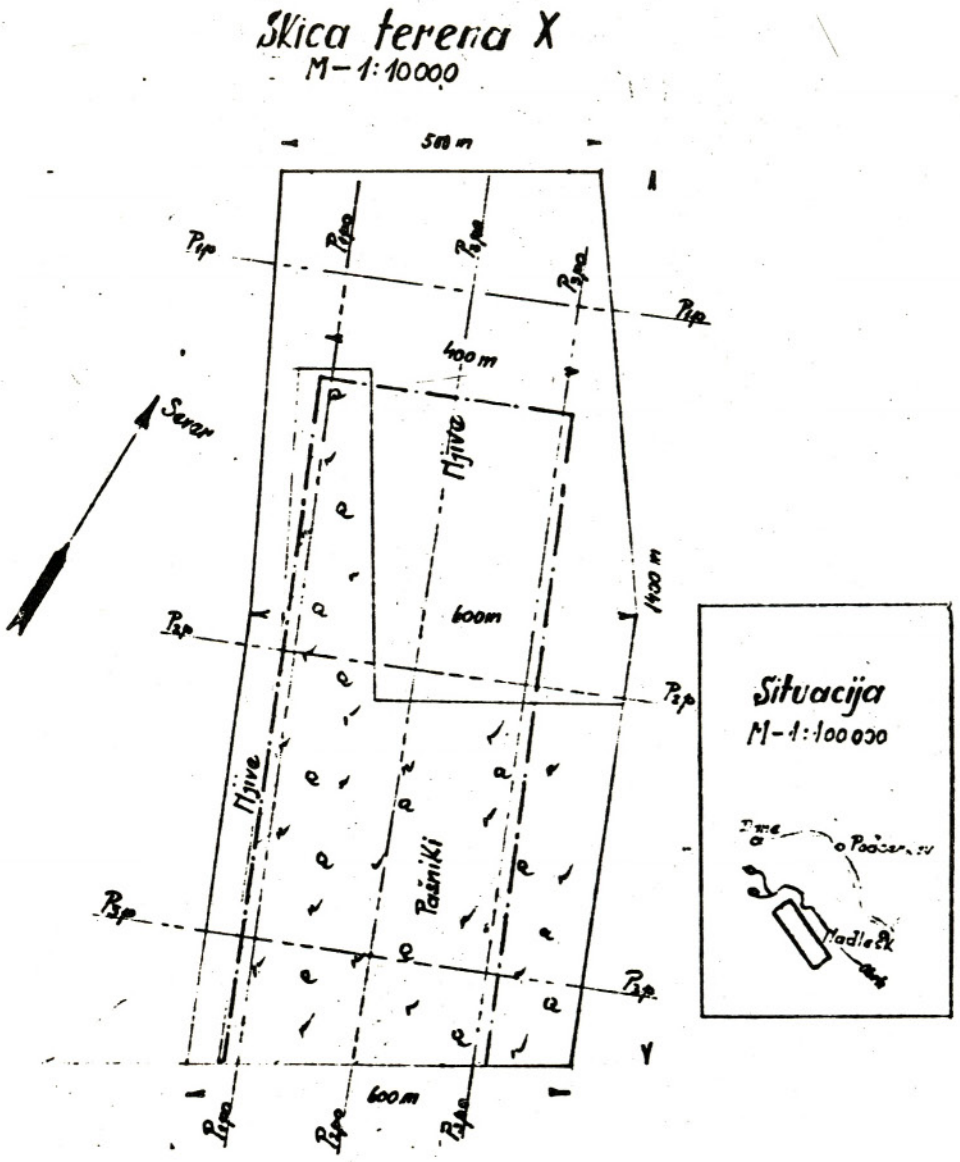

Slika 14b

SKICA TERENA X – PARTIZANSKO LETALIŠČE NADLESK V LOŠKI DOLINI
M = 1 : 10.000 (1 : 100.000), pomanjšava 1,5 : 1 po izvirniku
Izdelala Geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POV
Ar IZDG, fasc. 60/I – 12 A

OPOMBE

[1] Najobsežnejši fond topografsko-kartografskega dokumentacijskega gradiva hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (A IZDG) v Ljubljani, vendar je tudi tu le del tega gradiva zbran v posebnih fasciklih (št. 60, 61 in 62), del pa je ostal priključen poročilom višjih štabov Glavnemu štabu NOV in POS, kamor praviloma tudi sodi. Z neopravičljivo ločitvijo obeh dokumentov, pisnega poročila in temu ustrezne topografske karte, skice ali krokija, je celovitost obeh dokumentov razbita, kar vsakršno študijsko delo v tem smislu močno otežuje. Del topografskega dokumentacijskega gradiva je v arhivu CK ZKS v Ljubljani. Kartno gradivo Geodetske sekcije Glavnega štaba NOV in POS je v ozalidnih kopijah in nekaj izvirnih kopirnih matricah zbrano v kartnem fondu Muzeja ljudske revolucije Slovenije (MLRS) v Ljubljani. Razmeroma skromno število tovrstnih dokumentov hranijo nekateri pokrajinski arhivi (Novo mesto, Kranj, Kromberk), a je večinoma neurejeno in študijsko težko uporabljivo. Končno je treba spregovoriti tudi o »zasebnih« zbirkah arhivalij vidnejših udeležencev revolucije, ki so dosegljive le v redkih primerih. Veliko pomembnih topografskih dokumentov od zasebnikov še ni našlo poti v javne arhivske fonde, kjer jim je pravo mesto. Lokalne zbirke NOB hranijo med drugimi vojnimi eksponati tudi prenekateri kartni in topografski dokument. Tudi avtorjev poskus sistematičnega evidentiranja tako raztresenega dokumentarnega kartografskega in topografskega gradiva NOB je bil le deloma uspešen. Zapuščine vidnejših revolucionarjev in udeležencev NOB le počasi in nepopolne prehajajo v arhivske fonde. Še vedno iščemo na primer dele dokumentarne zapuščine Stanka Semiča-Dakija pa Matevža Haceta in še katerega od notranjskih aktivistov in funkcionarjev.

[2] Tu lahko opozorimo na članek: Šesti april 1941 – nemško-italijanski napad na Jugoslavijo z vojaško kartografskega vidika, Obzornik Prešernove družbe 1983, št. 4.

[3] A IZDG, fond italijanskega XI. armadnega zbora, fasc. 655.

[4] A IZDG, fond italijanskega XI. armadnega zbora, fasc. 655, 656/I–II.

[5] Naj tu opozorim na enega zelo zanimivih italijanskih kartografskih dokumentov, zadevajočih tudi Notranjsko, fašistični načrt izselitvenega pasu ob Kolpi in v Gorjancih, segajočega na zahodu prek Babnega polja do bivše državne meje, ki doslej ni bil historiografsko obravnavan. Glej tudi Obzornik Prešernove družbe 1983, št. 11, reprodukcija načrta na str. 781.

[6] V vojaški kartografiji je plankvadrat topografski načrt poljubnega objekta ali objektov, ki ga zajema kvadratni izrez določenega merila (običajno enkratna, dvakratna ali trikratna povečava osnovne topografske karte merila 1 : 25 000). »Slepi« listi plankvadratov so risbe izbranih objektov na prosojnem papirju *brez* topografske osnove in le z oznakami (križci in numeričnimi podatki) koordinat kvadrata osnovne topografske karte. Brez ustrezne kartne podlage ostaja prosojni list z risbo objekta nečitljiv, torej »slep«.

[7] Evidenca dokumentarnega kartografskega gradiva NOB, ki ga je zaplenil okupator in hranil v svojih arhivih, je otežkočena že s tem, ker ti arhivi niso v celoti ostali v Sloveniji, temveč so d anes vključeni tudi v vojaške arhive ZR Nemčije, Avstrije in Italije.

[8] Glej opombo 1.

[9] Navodila Centralne komisije VOS z dne 20. februarja 1943 organizatorjem Obveščevalne službe na terenu:
. . . V ta namen je treba organizacijo OS izvesti v sledečem redu:
1. najprej in najtemeljiteje v sovražnikovih upravnih in vojaških centrih,
2. v ostalih njegovih postojankah,
3. na terenu kontroliranem po sovražniku,
4 na terenu, ki ni kontroliran po sovražniku.
A CZ ZKS v Ljubljani, VOS – II – 1. Izvirna kopija.

[10] Mišljene so komande vojnih področij in komande mest. Notranjsko je zajemala komanda cerkniškega vojnega področja, komande mest pa so bile v Novi vasi na Blokah, Starem trgu, Grahovem–Cerknici in v Begunjah pri Cerknici.

[11] Na primer fotografije in celo razglednice borovniškega viadukta. Več o tem gradivu govori 1. poglavje avtorjeve monografije Partizanska kartografija, Partizanska knjiga, Ljubljana, Knjižnica NOV in POS (pred izidom).

[12] To je bil progovni preglednik na preserski železniški postaji, ki je nadzoroval progo na mostu prek Ljubljanice. Podatek mi je posredoval nekdanji načelnik štaba 31. divizije in pisec monografij brigad IX. korpusa, Stanko Petelin-Vojko, ki je hranil to skico med svojim zasebnim dokumentacijskim gradivom.

[13] Navajanje imena avtorja skice in njegove aktivistične identitete v tem zapisu ne štejem za obvezno, pomembnejša se mi zdi njegova topografska skica.

[14] Reorganizacija Glavnega štaba in višjih štabov NOV in POS v juniju in avgustu 1943 obveščevalne službe v partizanskih enotah še ni dosegla. Opazne spremembe v strukturi obveščevalne službe NOV pa so nastale po reorganizaciji štabov novembra in decembra 1943. Glej: Miroslav Stepančič, Organizacijski razvoj Glavnega štaba NOV in POS, Vojnoistorijski glasnik 1974/1, str. 75 in nasl.

[15] Podrobneje o partizanskem vojaškem šolstvu, oficirskih in podoficirskih šolah glej: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, str. 818 in 819.

[16] O tem več v avtorjevem zapisu ob 40-letnici ustanovitve Geodetske sekcije Glavnega štaba NOV in POS: Partizanska kartografija, Borec 1984, št. 6/7.

[17] A IZDG, fasc. 60/III – 18 A.

[18] Glej opombo 16.

[19] Glej opombo 14.

[20] Oficirsko šolo je imel tudi štab IX. korpusa. Glej tudi opombo 15.

[21] A IZDG, fasc. 111/III. 2. Odredba Glavnega štaba NOV in POS št. 374 z dne 24. 8. 1944. – Glej tudi: M. Stepančič, navedeno delo, str. 84.

[22] A IZDG, fasc. 133/I., fasc. 134/III. – Seznami kadrov Glavnega in drugih štabov enot NOV in POS.

[23] A IZDG, fasc. 111/III – Odredba Glavnega štaba NOV in POS št. 374 z dne 24. 8. 1944; fasc. 12/1 – Glavni štab NOV in POS.

[24] Pri zbiranju topografskega dokumentarnega gradiva za monografijo Partizanska kartografija – glej opombo 11 – se mi je ponudila možnost primerjave točnosti sedmih topografskih skic utrjenega Kočevja, ki so jih uporabili štabi napadajočih partizanskih enot pri drugem, novembra 1944 izvedenem napadu na Kočevje. Netočnosti in pomanjkljivosti podatkov in vrisov sovražnikove utrditve Kočevja na teh operativnih skicah so tako očitne, da jih ni mogoče zamolčati ali opravičiti. – Glej tudi: 7. poglavje monografije Partizanska kartografija (op. 11).

[25] A IZDG, fasc. 60/III. – 19 A.

[26] Geodetsko skupino štaba VII. korpusa so tedaj sestavljali: geodetski referent major Jože Malnarič-Križevski in korpusni kartograf ing. Vladimir Pardubsky; v operativnem odseku štaba je bil geometer poročnik Karel Jaklič, v inženirsko-tehničnem pa poročnik ing. Maks Trost. Štab XV. divizije je imel geodetskega referenta poročnika Vlada Resnika in risarja Stanka Milavca, štab XVIII. divizije pa geodetskega referenta vodnika ing. Dušana Sodnika in risarja Karla Lavrenčiča. Štabi brigad in odredov niso imeli geodetskih referentov, te dolžnosti je opravljal kdo od operativnih ali obveščevalnih oficirjev štaba.

[27] A IZDG, fasc. 60/III – 23 a.

[28] A IZDG, fasc. 60/III – 27 A. – Ta in drugi krokiji z območja Notranjske so večinoma v tako slabem stanju, da je za njihovo objavo najprej nujna izdelava dvojnika. V našem zapisu vključeni krokiji so obnovljeni v identični tehniki izvirnika.

[29] A IZDG, fasc. 60/III – Velike Bloke 17 A, Dane 25 A, Nova vas 26 A. Za morebitno objavo le-teh je zaradi poškodovanosti skic nujno potrebna izdelava identičnega dvojnika.

[30] A IZDG, fasc. 60/III – 38 A. Arhivirani izvod skice, ki je pretrgan in tudi sicer močno poškodovan, risba na njem pa skoraj zabrisana, je kopija izvirnika, ki je bil izdelan spomladi 1944. Na kopiji so vrisani podatki o sovražniku po stanju v marcu 1945. Ena zgodnejših kopij te skice brez vrisanih sovražnikovih položajev je bila v zasebni lasti tov. Hrastnika iz Cerknice. Zdajšnja usoda te kopije mi je neznana.

[31] Glej opombo 30. – Omenjena kopija iz spomladi 1944 je povsem slična katastrskemu topografskemu načrtu Cerknice v merilu 1 : 5000. Domnevam, da je bila izvirna, torej prva kopija tega načrta v naglici in precej površno izdelana po katastrskem izvirnem načrtu. Takih primerov v obveščevalni dejavnosti ni manjkalo in bi jih za operativno območje 7. korpusa lahko našteli kar precej.

[32] AIZDG, fasc. 60/III – 3 A in 27 A.

[33] Po izjavi tedanjega korpusnega geodeta, sicer vodje minerske čete XV. divizije, ing. Maksa Trosta avtorju avgusta 1981, ki je avtor tega topografskega načrta, je bilo kopiranih in v štabe enot operativnega območja VII. korpusa razposlano blizu 30 kopij tega načrta na ozalidnem papirju. Vsaj polovica teh kopij pa je bila uničena ali odvržena že med vojno. Geodetski referent XVIII. divizije, ing. Dušan Sodnik, je eno teh kopij zadržal in ohranil med svojo partizansko opremo.

[34] Te pregledne karte, katerih podlaga je bila najprej Pregledna karta slovenskega ozemlja v merilu 1 : 200 000, potem pa Pregledna karta Slovenije v merilu 1 : 300 000, so izdelali in razmnožili na ozalidni papir geodetje Geodetske sekcije Glavnega štaba NOV in POS. Na kopirnih matricah obeh kart je bila topografska osnova delno reducirana – brez plastnic, relief terena je bil označen samo z višinskimi kotami. Karto so v Geodetski sekciji razmnoževali za potrebe Glavnega štaba, oddelkov Predsedstva SNOS in drugih zalednih vojaških in političnih organizacij. Prvo karto je sestavljalo četvero listov, drugo pa dva lista; zaradi varčevanja z ozalidnim papirjem so pogostoma štabom in zalednim službam pošiljali samo njihovim potrebam odgovarjajoči list ali del obeh kart.

[35] Zaradi dotrajanosti kopirne matrice so to karto v Geodetski sekciji Glavnega štaba NOV in POS jeseni 1944 izrisali na novo. Tedaj je bilo kopiranih blizu 150 izvodov te karte, del zaloge je prišel prek štaba 4. armade JA v depo MLRS.

[36] Hrani jo MLRS v arhivskem depoju.

[37] Izvirniki teh intinerarjev (topografskih skic odsekov železniških prog z vsemi progovnimi objekti v obliki trakov) so danes izgubljeni, kopije v Geodetski sekciji Glavnega štaba NOV in POS izdelanih itinerarjev v merilu 1 : 25 000 in 1 : 50 000 pa so hranjene v MLRS, mapa kart geodetske sekcije Glavnega štaba NOV in POS.

[38] A IZDG, fasc 60/III – 9 A. Avtor skice, ing. M. Trost, mi je povedal, da sta z geodetskim referentom XVIII. divizije D. Sodnikom razmnoževala skice posameznih odsekov tržaške proge sko-

zi vse poletje 1944, saj so brigadni štabi neprenehoma povpraševali po njih. Marsikatero od teh kopij je še najti ne samo v A IZDG, temveč tudi pri nekaterih zasebnikih – glej opombo 1.

[39] A IZDG, fasc. 61/II – 41. Poznana mi je tudi slabše ohranjena kopija le-te v zasebni lasti.

[40] Izvirnik Geodetske sekcije GŠ, matrica št. 42, je izgubljen, kopijo hrani LMRS, mapa kart Geodetske sekcije Glavnega štaba NOV in POS. – V iste namene sta bili v Geodetski sekciji GŠ izdelani še enaki karti Okolice Trebnjega in Mirne peči in Žužemberka (št. 40) in okolica Tržišče Žužemberka (št. 41), katerih kopiji sta prav tako v MLRS.

[41] Več o tem v avtorjevem članku: Partizanska kartografija, Borec 1984, št. 6/7 in v 5. poglavju avtorjeve monografije Partizanska kartografija, Partizanska knjiga, Knjižnica NOV in POS, str. 375 in nasl. (pred izidom).

[42] Geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POS je izdelala točne topografske načrte vseh letališč NOV, pri Brezniku (neuporabljeno), pri Otoku v Beli Krajini ter pri Nadlesku v Loški dolini. Te strogo zaupne načrte so izročili tudi zavezniški vojaški misiji pri Glavnem štabu, pa tudi štabu VII, korpusa, ki je bil odgovoren za njegovo varnost. Obravnavana skica terena X je arhivirana v A IZDG, fasc. 60/8 – 12 A.

[43] Septembra 1943 ustanovljeni novi Dolomitski odred je oktobra 1943 prešel pod poveljstvo operativnega štaba za zahodno Slovenijo, še isti mesec pa pod poveljstvo na novo oblikovanega štaba 3. operativne cone oziroma kasnejšega štaba IX. korpusa. – Glej tudi: Rudolf Hribernik-Svarun, Dolomiti v NOB in Zbornik VI/5.

[44] A IZDG, fasc. 60/III – 32 A.

SPOMINI

Franc Strle-Nino
(1907–1985)

Ni sukal peresa kot izšolan zgodovinar in ne kot izurjen pisec. Tudi moči so ga že zapuščale, ko je zapisoval spomine o svoji življenjski poti. A tole je gotovo: neresnice, nepoštenja, zahrbtnosti in krivic kot človek ni priznaval. In tako je nastala tale zavzeta, iskrena pripoved.

Hvala vsem, ki ste pomagali uresničiti njegovo veliko željo, da bi bila ta pripoved objavljena v tiskani obliki in tako počastili človeka, zvestega naprednim idejam vse do smrti.

Miljana Strle-Makovec

NAPREDNE SILE V LOŠKI DOLINI

Za prebivalce Loške doline je značilno, da so že v devetnajstem stoletju veliko brali in se tako kulturno dvigali, kar ni bilo povsod.[1] Čeprav niso brali napredne literature, je vendarle vanje postopoma pronicala napredna in za tiste razmere revolucionarna miselnost. Zato ni slučaj, da je šlo leta 1848 50 kmetov na Dunaj k cesarju z zahtevo, da se jim dodeli grajska zemlja. To je bilo za tisti čas nedvomno revolucionarno dejanje,[2] ki se je porajalo v dovolj razgledanih upornih ljudeh.

Druga značilnost za Loško dolino je, da so se tu zelo zgodaj pojavili prvi socialisti. V Lož je iz Trsta prek idrijskih rudarjev zanesel socialistične ideje trgovski pomočnik Maks Prezelj. Kmalu je za te ideje pridobil nekaj Ložanov. Pozneje so se te ideje postopoma razvijale. Po ustnem izročilu je znano, da so se že leta 1892 fizično spopadli socialisti s klerikalci in liberalci. To se je dogodilo v Starem trgu v gostilni pri Žurgu (Žnidaršiču), ko so socialisti imeli svoj sestanek.[3] Maks Prezelj je osnoval trgovinico in je bil pravi ljudski trgovec. Zelo se je trudil, da bi ljudem dobro postregel. Daleč naokoli je bilo znano, da se pri Maksu dobi vsakovrstno orodje, deli za razne (zlasti šivalne) stroje itd. Pri tem je imel malo zaslužka, ker so se ti izdelki počasi prodajali in je v tem blagu ležal mrtev kapital.

Ko sem bil čevljarski vajenec, me je mojster večkrat poslal k Maksu po razno orodje in drug material. Prezelj je tudi veliko bral in imel kar lepo zbirko knjig, med njimi tudi razne socialistične časopise. Nekaj teh vezanih časopisov smo dobili od Prezljeve hčerke Rozalije v letih 1934–1939. Imeli smo pa težave, ker so bili časopisi pisani v nemščini. Taka je bila npr. Arbeiterzeitung, vendar so nam nekatere članke prevedli, da smo tako spoznali vsebino.

Maks Prezelj je zapisoval tudi važne politične dogodke, predvsem rezultate raznih volitev. Ti zapiski so v Muzeju ljudske revolucije v Ložu. Naj kot zanimivost navedem rezultat državnozborskih volitev 18. marca 1897:

Nekatera mesta in trgi na Kranjskem	Klerikalni kandidat	Liberalni kandidat	Socialistični kandidat
Idrija	122	57	13
Kamnik	69	66	–
Kranj	89	34	–
Lož	22	10	4
Postojna	98	12	22
Radovljica	49	25	1
Škofja Loka	20	62	–
Tržič	42	29	–
Vrhnika	42	52	–
Skupno	560	348	40

Iz navedenega je vidno, da je bilo v tem času izven Ljubljane največ socialistov v Postojni in Idriji. Očitno je, da je bil to vpliv iz Trsta. V Ložu so bili le štirje, v Radovljici pa le en socialist.

Zgodovinska osebnost Loške doline je bil tudi Franc Zabukovec (1891–1976), krojač iz Loža. Ta se je leta 1909 navzel socialističnih idej od Maksa Prezlja. Veliko sta se družila, čeprav je bila med njima velika starostna razlika. Na Zabukovca je vplival tudi Lojze Drobnič iz Loža. Drobnič je iz Amerike prinesel nekaj socialistične literature, ki so jo s pridom

uporabili pri političnem delu. Tako so se socialistične ideje počasi, vendar vedno bolj utrjevale. V vrste političnih nasprotnikov, zlasti klerikalcev, pa je to vnašalo vznemirjenje in hude skrbi.

Ko se je začela prva svetovna vojna, je bilo v Loški dolini že več socialistov, vendar neorganiziranih. Ko so jih poklicali v vojno, so dejali: »Ne bomo se borili za cesarja, saj so vsi cesarji enaki. Vsi zatirajo delovnega človeka.« Vnaprej so se odločili, da bodo šli raje v ujetništvo kot da bi pobijali delavce in kmete na drugi strani fronte. In res, več socialistov iz Loške doline se je že l. 1914 in pozneje predalo Rusom. Med prvimi je bil tudi Franc Zabukovec. Tam so bili v raznih ujetniških taboriščih, od koder so jih pošiljali na delo v tovarne in na kmete. Takoj ob prihodu v Rusijo so začeli iskati stike z ruskimi socialisti, pri čemer so imeli velike težave. Bilo je veliko političnih strank in niso vedeli, katera je prava. Končno je Zabukovec le našel prave, ko je dobil v roke časopis Svobodnaja žizn, ki ga je urejal Maksim Gorki.

Po časopisih so pozivali vojne ujetnike iz vrst jugoslovanskih narodov, naj se vključijo kot prostovoljci v jugoslovansko vojsko. Tako so Franc Zabukovec, Nace Podobnik iz Idrije in Franc Batagelj iz Ajdovščine sprva vstopili v to vojsko, brž ko so pa spoznali, da gre za velikosrbske ideje, so od tam pobegnili. Odšli so v Voronež in tam vsi trije postali člani boljševiške partije. Nace Podobnik je postal vodja preskrbe mesta, Zabukovec pa instruktor boljševiške partije in je vneto obiskoval ujetniška taborišča, kjer je propagiral za boljševiško partijo ter delil ujetnikom napredno literaturo.

Zabukovec je imel pri tem velike uspehe, zlasti še zato, ker je dobro obvladal ruščino in nemščino. Tako je mnoge ujetnike pripeljal v Rdečo armado in v boljševiško partijo. Zabukovec in Podobnik sta s pravočasnim obvestilom uspela, da niso nazadnjaški oficirji vsega bataljona odpeljali na stran kontrarevolucije. Zabukovec je bil tudi član vojnega tribunala (sodišča), ki je izrekal obsodbe kontrarevolucionarjem-belogardistom.

Konec leta 1918 so omenjeni trije Slovenci-boljševiki zvedeli, da je revolucija tudi v domačih krajih. Zaprosili so boljševiško partijo, naj jih pusti domov, kjer bodo nadaljevali z revolucijo. Rade volje so jim ustregli s priporočilom, naj se borijo za zmago svetovne revolucije.

Ko je Zabukovec prišel v Lož, je našel v Loški dolini poraženo revolucijo. Tu so pred nekaj tedni ljudje, ki so se vrnili iz vojske, res razorožili žandarje in prevzeli oblast, ki so jo imeli za boljševiško. Žal pa kljub pripravljenosti ljudi ta revolucija ni dolgo trajala. Zatrle so jo takratne oblasti. Resnici na ljubo pa je treba reči, da ti revolucionarji niso dobro ravnali, tudi takratno socialdemokratsko vodstvo kljub ugodnim razmeram ni znalo povesti ljudi v pravo revolucijo. V Loški dolini so ti »revolucionarji« zaplenili v snežniški graščini večje število govedi in ljudem zastonj delili meso. Spominjam se tudi, da so v mojo rojstno vas pripeljali meso in ga delili vaščanom. Meni pa mati in ded nista pustila, da bi šel po meso. Tudi več drugih vaščanov je odklonilo to meso z motivacijo, da tega ne bi smeli delati.[4]

Po porazu te »revolucije« so organizatorje vstaje kaznovali vsakega s po nekaj mesecev ali tednov zapora.

Zabukovec je odšel kot prostovoljec na Koroško, vendar so boji v začetku leta 1919 prenehali in se je kmalu vrnil.

Ko je bila v Sloveniji ustanovljena komunistična stranka, so jo organizirali tudi v Ložu. Organizatorji so bili zelo aktivni in pri občinskih volitvah leta 1920 tudi zmagali. Vendar takratne oblasti niso dovolile, da bi v Ložu vodili občino komunisti.

Istega leta je na komunistični listi pri volitvah v ustavodajno skupščino kandidiral za poslanca Franc Zabukovec. Na volišču v Ložu mu je manjkalo le 30 glasov, da bi zmagal.[5]

Glavna organizatorja komunistične stranke sta bila Franc Zabukovec in Ivan-Žan Bravec (1886–1975). Oba sta doživela veliko starost in pred nekaj leti umrla. Vse svoje življenje sta delovala kot komunista med množicami, čeprav po obnovi komunistične stranke nista bila člana KP. Za današnje pojme je to čudno slišati, vendar je bilo tako. Oba sta med drugo svetovno vojno sodelovala v NOB. Zabukovec je v Beogradu ves čas vojne dajal na razpolago stanovanje političnim delavcem, ilegalcem in tudi sam delal pri tem. Bravčeva družina je aktivno sodelovala v NOB in prav tako on sam. Oba sta tudi po vojni stala na pozicijah KP in po svojih močeh delovala pri povojni graditvi. Za vse, kar sta storila ta dva v nekem smislu neznana vojaka naše revolucije, jima moramo biti hvaležni in ostati morata zapisana v zgodovini Loške doline kot organizatorja-pionirja in veterana naprednega gibanja.

V Loški dolini so delavci leta 1919 ustanovili sindikat lesnih delavcev in leta 1922 kulturno-prosvetno društvo Svoboda. Glavni organizator je bil socialdemokrat, strojnik Jernej Dimic, ki ni bil domačin. Pri delavcih pa je užival zaupanje. Poleg Dimica so bili zelo aktivni v teh organizacijah: Feliks Razdrih, Matevž Hace, Valentin Pirc, Franc Plos, Franc Levec, Janez Korošec, Janez Pirc, Janez Trape in drugi.[6]

LETA 1919 USTANOVIJO DELAVCI SVOJE ORGANIZACIJE

Delavci so si s pomočjo graščine Snežnik, pri kateri je Dimic izposloval potrebni les, zgradili lesen delavski dom in v njem prirejali kulturne prireditve.[7] Imeli so dramski odsek, tamburaški zbor in knjižnico. Vse to je zelo pozitivno vplivalo na ljudi in so se tako s temi organizacijami krepile socialistične ideje, čeprav so bile organizacije v rokah socialdemokratov.

Že v l. 1919 so lesni delavci organizirali štrajk in dosegli, da so jim skrajšali delovni dan od 10 na 8 ur.

Štrajkali so tudi v l. 1926 in 1928. Leta 1936, ko je delovala že enotna Ljudska fronta, so delavci organizirali na žagi Karla Kovača štrajk za povišanje plač. Štrajk je uspel in so delavcem plače zvišali. Glavna organizatorja tega štrajka sta bila napredna delavca Jože Mlakar (Kolajev) in Franc Klun iz Vrhnike.[8] Pri tem štrajku je bil razkrinkan socialdemokrat in tajnik odbora lesnih delavcev pri delavski zbornici N.[9] Le-ta se je v avtomobilu pripeljal z okrajnim podnačelnikom in prepričeval delavce, naj prenehajo s štrajkom, namesto da bi bil na njihovi strani. To smo komunisti izkoristili in ljudem prikazali, kako zgrešeno je biti pod okriljem socialdemokratov, saj le-ti nikdar in nikjer še niso bili pravi revolucionarji. V resnici so socialdemokrati pod krinko naprednih marksističnih idej zavajali delavce v napačno smer. To danes marsikdo podcenjuje, vendar so bili kakor drugod tudi v Loški dolini ostri boji med komunisti in socialdemokrati. Tega ne smemo zanikati, čeprav je že leta 1936 večina vodilnih delavcev v Loški dolini zapustila socialne demokrate in se vključila v kmečko delavsko gibanje, ki so ga vodili komunisti.[10] Zgrešeno je potvarjati zgodovino, četudi lokalno. Nobenega dvoma ni, da je 110 komunistov,[11] ki so leta 1920 pri državnozborskih volitvah glasovali za komuniste, nadaljevalo s političnim delom. Po drugi strani je tudi res, da je 252 socialdemokratov, ki so na istih volitvah glasovali za svojo stranko v Loški dolini, delovalo vse do leta 1936 pod okriljem socialdemokratov. Tu ne gre za to, da bi sedaj obsojali takratne socialdemokrate, zlasti ne zato, ker so vodilni delavci večinoma postali dobri komunisti in se je to izkazalo v naši revoluciji in tudi po njej, pač pa zato, da ne bi omalovaževali takratnih komunistov v Loški dolini, ki so se vztrajno bojevali proti socialdemokratom. Bilo je tako in se tega ne da spremeniti, čeprav danes to ni več tako pomembno. Pomembno je le za zgodovino tega kraja, ta pa je bila veren odsev političnega stanja v vsej Sloveniji.[12]

ORJUNA V LOŠKI DOLINI

Ko so kapitalisti v bojazni pred komunistično revolucijo v Rusiji s svojo vojaško intervencijo doživeli neuspeh, so začeli ustanavljati fašistične stranke, da bi razbili enotnost delavskega razreda in ga odvrnili od revolucije. Tudi pri nas so ustanovili tako organizacijo pod imenom Orjuna.[13] Tudi ta je segla v Loško dolino in iz sokolskih vrst so lokalni veljaki ustanovili krajevno organizacijo Orjune. Oblekli so jih v črne uniforme z znakom mrtvaške glave na pokrivalih ter jim dali orožje. Ljudje so Orjuno istovetili s sokoli, ker so jih vodili isti ljudje. Orjunaši so naperili svoje puščice na komunistični Lož. Nekaj časa so vsak dan proti večeru v uniformah strumno prikorakali v Lož in eden izmed njih je imel izzivalni in grozilni govor. V teh govorih so poudarjali, da grozi Evropi boljševiška nevarnost, da je treba pri nas pomesti z vsemi strankami, ki da se med seboj samo prepirajo in da bodo oni napravili temu konec, kot je to storil Mussolini v Italiji. Loški komunisti so na to ostro reagirali. Ko so imeli orjunaši pri Sveti Ani zbor, so šli tja loški komunisti ter odločno povedali, da jih bodo odvadili izzivalnih pohodov v Lož. Rekli so jim: »Prvič, ko boste prišli, vas bomo nagnali, kot so to storili komunisti v Trbovljah.« To je bilo kmalu po trboveljskih dogodkih. Ni jih bilo več v Lož. Najaktivnejši orjunaši so bili: učitelj Jelinčič, trgovec Franjo Lah iz Loža in Zdravko Vila iz Pudoba. Sicer pa so bili člani po večini mladi apolitični sokoli, ki v svojem bistvu niso bili fašisti. Pozneje so dokazali, da niso bili za politiko trde roke. Že leta 1936 so se vključili v napredno kmečko delavsko gibanje in bi brez njih pri občinskih volitvah napredne sile ne zmagale. Več sokolov je že zgodaj leta 1942 odšlo v partizane in več jih je dalo življenja za našo svobodo. Nekateri danes zanikajo, da so bili sokoli v Loški dolini nekaj časa tudi pri Orjuni. To nimajo prav, ker se zgodovinskih dejstev ne da spremeniti. Sokoli iz Loške doline

zavzemajo vidno mesto v naši revoluciji in je zelo krivično, da so jih nekateri bivši socialdemokrati podcenjevali.[14]

ZVEZA MED DELAVCI IN KMETI

Kakor drugod, so tudi v Loški dolini zaradi prepovedi komunistične stranke komunisti delali ilegalno. Bili so kot ogenj pod pepelom. Čeprav niso imeli svoje organizacije, so vendarle širili od človeka do človeka te ideje. Tako se je razvijal spontan proces zbliževanja kmetov in delavcev in drugih delovnih ljudi.[15] To so bili zarodki poznejšega skupnega delovanja vseh naprednih delovnih ljudi v kmečkodelavskem gibanju.

Poleg navedenega je treba upoštevati tudi slabo socialno stanje v teh krajih. Tu ni bilo ne pravih proletarcev, ne pravih kmetov in tudi obrtniki in drugi so morali prilagoditi svoje storitve tej revščini. Naj navedem primer čevljarske obrti. V Ložu, kjer sem devet let opravljal to obrt, smo delali čevljarji približno 40 % ceneje kot v Ljubljani. To sem ugotovil sam, ko sem leta 1939 preselil svojo delavnico v Ljubljano. Res je bila v Ljubljani večja režija, vendar so imeli obrtniki večji standard kot v od centrov odmaknjenih krajih. V Loški dolini je bilo zelo malo kmetov, ki so živeli od same kmetije. Bili so gozdni delavci in prevozniki lesa. Po drugi strani pa je bilo zelo malo takih delavcev, ki niso obdelovali manjših površin zemlje, svoje ali najete od kmetov. Torej so bii eni kot drugi nekakšne dvoživke – polproletarci in polkmetje.

V takih razmerah so na občinskih volitvah leta 1933 nastopili napredni kmetje in delavci s svojo listo. Glavna organizatorja pri tem sta bila delavec Feliks Razdrih in kmet Stanko Štritof. Pri teh volitvah so uspeli izvoliti od skupno 21 le 3 odbornike. Klerikalci so jih dobili 13, liberalci pa 5. Na delavskokmečki listi so bili izvoljeni v občinski odbor: delavec Feliks Razdrih iz Vrhnike, kmet Stanko Štritof iz Starega trga in kmet Jernej Intihar iz Pudoba. Pri navedenih volitvah in v sindikatu lesnih delavcev je imel zelo pozitivno in pomembno vlogo Feliks Razdrih. Izhajal je iz zelo revne družine. Njegov oče je imel 19 otrok in živeli so prav na dnu socialne lestvice. Ker je bil Feliks dober učenec v osnovni šoli, so ga klerikalci poslali študirat v škofove zavode v Šentvid nad Ljubljano. Od tam je po enem letu ušel in se v 15. letu starosti zaposlil na žagi Marof, kjer je delal vse do leta 1942, ko je kot aktivist odšel v ilegalo. Razdrih je imel vedno dober odnos do kmetov in drugih in ga lahko uvrstimo med pionirje predhodnike Ljudske fronte v Loški dolini, čeprav je deloval pod okriljem socialdemokratov.[16]

Podobno vlogo je imel Stanko Štritof med kmeti. Ubili so ga belogardisti pri Sv. Urhu pri Ljubljani.[17]

TEŽKA POT OD KLERIKALCA DO KOMUNISTA

Nič se ne sramujem, niti mi ni žal, da sem bil sprva navdušen član klerikalnega društva Orel. Tja me je že kot naraščajnika vključil moj oče. Bil je zelo aktiven javen klerikalni delavec, 25 let občinski odbornik in član odborov v raznih klerikalnih organizacijah (hranilnice in posojilnice, živinorejske zadruge in drugo). Bil je ugleden in ljudje so ga zelo cenili ter imeli za poštenjaka. Tudi med vojno se ni umazal z izdajstvom, kar je storila večina klerikalcev. Nekaj časa je bil v internaciji na Rabu. Ko se je vrnil, je bil pasiven, in šele leta 1944, ko so v Loški dolini pristajali zavezniški avioni, mi je rekel, da verjame, da bomo zmagali partizani. To mu je ugajalo zlasti zato, ker je imel štiri sinove v partizanih. Mati, ki je rodila devet otrok, je očeta kot klerikalca močno podpirala. Med vojno pa je skrivaj pred očetom podpirala partizane in tudi bila na Rabu in pozneje v Gonarsu, kjer 2. maja 1943 v 60. letu starosti umrla. Na njenem pogrebu smo bili brat Jaka, sestra Mija in jaz – 30 let po njeni smrti. To je bilo leta 1973 v Gonarsu,kjer so prenesli 454 žrtev vojne v posebno grobnico, ki jo je tam zgradila Jugoslavija.

V rojstni hiši so bili v mojih otroških letih pogosti politični pogovori. K nam so prihajali krovec slamnatih streh Matija Strle (Detrh), ki je bil komunist, mizar Franc Mlakar–socialist in Janez Žnidaršič (Žurga), liberalec. Tako so nenehno stali nasproti mojemu očetu – klerikalcu. Jaz sem vse to pozorno poslušal in bil krepko na strani očeta. Vse te debate so vplivale, da sem postal navdušen član Orla. Sodeloval sem pri telovadbi, petju in poslušal veliko koristnih predavanj. Pridobival sem nove člane Orla in spodbujal »brate«, kakor smo se imenovali, k aktivnosti. Postal sem tudi društveni trobentač. Vse to mi je v življenju koristilo, saj je znano, da so najnevarnejša leta za mladega človeka po končani osnovni šoli, da zaide na napačna pota, če ni kje s pridom zaposlen. Veliko mladih je popivalo po gostilnah, se pretepalo, sam pa sem, čeprav na napačnem bregu, pridobival koristno znanje.

Še nekaj o moji družini. Veliko smo prepevali in igrali na razne inštrumente. Brat Lojze (padel kot borec Gradnikove brigade 26. aprila 1943 na planini Golobar) je igral violino, harmoniko, kitaro in rog. Drugi smo prav tako igrali na kak inštrument. Jaz na primer kitaro, s katero sem spremljal petje. Poleg tega smo v naši družini zelo veliko molili. Vsak dan trikrat pred jedjo in po njej, zvečer pa naglas rožni venec. Teh molitev je bilo toliko, da so nas otroke spravljale v slabo voljo in tako zbujale dvom, če ima bog prav, da se pusti kar naprej prositi.

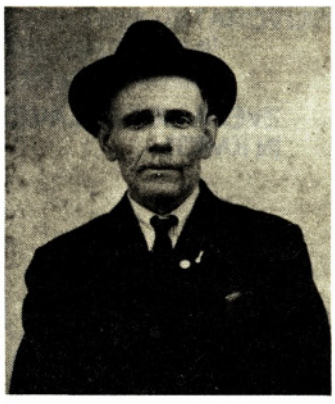

Avtorjev oče Alojz Strle

V jeseni leta 1924 sem se zaposlil pri čevljarju Jožetu Zupančiču[18] v Dolenjem Logatcu, ki je bil komunist. Ob prihodu v Logatec sem se takoj vključil v društvo Orel ter v pevski zbor, ki je pel tudi v cerkvi. Z več logaškimi člani Orla sem se poznal že prej, saj smo skupaj nastopali na orlovskih taborih. Zupančič in njegovi pomočniki so me hoteli na vsak način pregovoriti, naj zapustim Orle oziroma klerikalce, jaz pa sem se jim krčevito upiral. Celo v pogovoru z enim od vodilnih slovenskih komunistov dr. Milanom Lemežem sem ob priložnosti, ko je obiskal Zupančiča, samozavestno zagovarjal svoje politično prepričanje in nasprotoval komunističnim idejam. Kljub temu pa so logaški komunisti v meni zanetili komunistične ideje. Na nekatera vprašanja jim nisem mogel odgovoriti, da nimajo prav. Eden od starejših čevljarskih pomočnikov me je vprašal: »Kako le moreš verjeti oziroma odobravati vse cerkvene parole? Na primer 'Potrpite na tem svetu, da vam bo na drugem bolje!' Ali ne vidiš, da to velja samo za delovne ljudi, bogataši in razni gospodje pa na tem svetu nočejo trpeti in pustijo druge, da trpijo?« Nisem mu znal odgovoriti, ker je bilo res tako. To mi je dalo veliko misliti in sem nihal med resnico in cerkvenimi nauki o ponižnosti. Ko sem se sredi leta 1925 zaposlil pri čevljarju Grčarju na Rakeku, sem se tudi vključil v cerkveni pevski zbor in se družil s klerikalci. Pri mašah sem budno zasledoval pridige in vedno bolj so se mi zdele prazno govorjenje. Vse pridige so ljudi pozivale k ponižnosti in pokorščini, niti besede pa ni bilo o pravičnem odporu proti krivicam, ki so se dogajale delovnim ljudem. Ko je dekan povedal parolo »Potrpite na tem svetu, da vam bo na drugem bolje«, je v meni kar zavrelo in sem bil žalosten. Vpraševal sem se: Ali je mogoče, da je toliko ljudi (med njimi visoko šolanih) v zmoti in imajo komunisti, čevljarji in drugi prav? Kako naj zapustim Orla, ki sem zanj tako vneto agitiral in bil sam vsestransko zelo aktiven član? Kaj bosta rekla oče in mati, če postanem komunist? Take misli so mi rojile po glavi in na Rakeku ni bilo nikogar, ki bi videl moje notranje boje. Obrnil sem se na železničarja Antona Kranjca, ki je živel pri Godeševih in sem zvedel, da je socialist. Vprašal sem ga, kako on gleda na te stvari. Tudi on mi je govoril podobno kot logaški komunisti, čeprav ni vedel zakaj ga to sprašujem in da sem v veliki duševni stiski. Tudi Kranjc je pripomogel, da sem se odločil. Ko sem ga vprašal, kako je mogoče, da toliko oziroma večina ljudi ne vidi, kje je izhod iz krivične družbe, mi je odgovoril: »Iz zgodovine vemo, da so na grmadah sežigali ljudi, ki so bili nedolžni, samo da so obdržali oblastniki svoje vladanje. Tudi cerkev je zažigala čarovnice, za katere danes vsi vemo, da so bile nedolžne. Vsaka nova stvar se težko prebija in prav tako napredne politične ideje, ki bodo gotovo prej ali slej zmagale.« Potem sem se odločil. Prenehal sem s petjem v cerkvi, nisem pa drugim pevcem povedal zakaj. Cerkniški dekan, ki je na Rakeku maševal, je kmalu zatem prišel v našo čevljarsko delavnico in rekel: »Gospod Strle, vašega glasu več ne slišimo v cerkvi in vsi ga zelo pogrešamo. Le kaj se je zgodilo, da nočete več peti?« Obotavljal sem se z odgovorom, vendar, ker ni odnehal, sem rekel: »Zaman si prizadevate, ker sem se trdno odločil, da ne bom več v cerkvi pel. Pa ne samo to. Tudi v cerkev ne bom več hodil, ker tam učite samo ponižnost in pokorščino, niti besede pa ne spregovorite proti krivicam, ki jih ljudje trpe zaradi krivične družbene ureditve.« Nato je rekel dekan: »Ja, mladenič, le kdo ti je vcepil tako pregrešne misli? Le kaj se je zgodilo?« »Dejstva, v nebo vpijoče krivice, ki jih je vse polno,« sem mu odgovoril. »Nisem se lahko odločil, toda spoznanje je bilo močnejše. Kakor sem bil doslej navdušen za klerikalizem, bom poslej tembolj živel za napredne ideje.« Pokimal je z glavo in žalosten odšel.

Kmalu zatem sem se ponovno zaposlil pri komunistu Zupančiču v Logatcu ter se z vso vnemo zavzemal za komunistične ideje in jih propagiral. Tu sta bila še Ludvik Pezdir (sedaj Roman Potočnik) in kovaški pomočnik Ignac (Nace) Voljč, s katerima sem se ozko povezal. Seveda je bilo naše politično znanje skromno. Vedeli smo za Marksa in njegov Manifest, da je Lenin v Rusiji izvedel revolucijo in da jo moramo tudi mi. Glavni argumenti pri naši propagandi so bile krivice in poniževanja, ki so jih morali prenašati

ljudje. Razlastiti je treba kapitaliste in odpraviti izkoriščanje človeka po človeku in oblast naj prevzamejo delovni ljudje. To je bilo v glavnem naše znanje, vendar smo bili trdno odločeni za komunistične ideje. Treba je upoštevati, da v tem času ni bilo nikakršne marksistične literature.[19] Šele mlajši komunisti – Kardelj, Kidrič, Tomšič, Ziherl in drugi – so poskrbeli za marksistično znanstveno literaturo.

Mislim, da so bili v takih razmerah bolj ali manj takratni komunisti povsod.

VOJAK V ZAGREBU 1928–1929

S takim znanjem in političnim prepričanjem sem leta 1928 odšel k vojakom v Zagreb. V tem letu so se v Zagrebu pripetili pomembni politični dogodki. V beograjskem parlamentu so ubili voditelja hrvatske kmetske stranke Stjepana Radića, pred sodiščem je bil bombaški proces proti komunistom in 6. januarja 1929 je bila uvedena kraljeva diktatura.

Kmalu po prihodu v vojašnico sem dobil najslabše mnenje o vojski. Čeprav je bolj ali manj v vsaki vojski težko, vendar tako, kakor so v tej vojski poniževali ljudi, se verjetno ni dogajalo nikjer. Le kam naj bi z mojim političnim prepričanjem v tej surovi vojski, sem se spraševal. Vendar smo se našli trije, ki smo se imeli za komuniste: Stane Bokal z Jesenic, Jože Hegler iz Kočevja in jaz. Seveda je bilo naše delo zelo omejeno, saj nismo smeli vojaki niti brati časopisov. Hodili smo v kantino, da smo prebrali kako novico. Zanimivo je bilo, ko je naše topništvo bežalo pred ustaši. Na državni praznik Vidov dan smo imeli veliko parado v Zagrebu. Ko smo z našimi topovi s konjsko vprego čakali v bližini Jelačićevega trga na slavnostni govor, so ustaši na vseh štirih straneh zvonikov zagrebške katedrale izobesili hrvaške zastave in vpili: »Dole vojska, dole kralj, živjela slobodna Hrvatska!« Komandant parade je dal povelje, naj se vsa vojska umakne v vojašnice. Tako so v diru konj naši težki topovi po velikih kamnitih kockah poskakovali in vojaki smo se držali eden drugega, da nismo z železja popadali na ulico. Na Ilici smo slišali streljanje. Naslednji dan smo zvedeli, da je bilo nekaj mrtvih, med njimi en vojak.

Ko je bil sodni proces proti komunistom, kjer je bil glavni obtoženec Josip Broz, smo mi trije komunisti proces zasledovali in ostali trdno na strani obtoženih. Kar veseli smo bili, ko smo zvedeli za junaško zadržanje Josipa Broza pred sodnim senatom. Spominjam se karikature Broza v časopisu.

Ko je Stjepan Radić ležal na mrtvaškem odru v neki palači v bližini Jelačićevega trga, je bil vojakom in oficirjem prepovedan izhod iz vojašnice. Z Bokalom sva tvegala in čez ograjo v ozadju vojašnice ušla ter se s tramvajem peljala do Jelačićevega trga in potem v bližino palače, kjer je ležal Stjepan Radić. Čez vso palačo je bila razpeta črna zavesa, le pri vhodu v palačo je bila razmaknjena zaradi prehoda. V palačo si nisva upala, ker sva se bala, da naju ne izsledijo, saj sva kršila prepoved izhoda iz vojašnice.

Kot zanimivost navajam svoje srečanje s pisateljem Ivanom Mrakom v tej vojski. Z Mrakom sva dobila skupni postelji. Že prvi dan so nam pokazali, kako morajo biti postelje urejene. Naslednji dan smo jih morali kar se da hitro urediti. Ko sem svoje ležišče naravnaval po danem navodilu, je Mrak preprosto vrgel posteljnino čezenj, da je visela odeja kar do tal. Opozoril sem ga, da morava postelji urediti po navodilu, on pa mi je v strogo slovničnem jeziku rekel: »Do tega trenutka sem mislil, da si pameten dečko. Začel sem dvomiti.« Nato se je ogledoval v okenskem steklu, se pred njim obračal ter dejal: »Ha, ha, branilec domovine!« Imel je preveliko šajkačo in ga je bilo prav čudno videti. Ostro sem ga posvaril, da ne bom zaradi njega kaznovan, če ne urediva ležišč, in je končno prijel za deske, s katerimi sva zlikala postelji. Slikarka Bulovčeva, Mrakova žena, je prišla kar z njim in se cele dneve zadrževala v vojašnici. Slišal sem, ko je govorila Mraku: »Ivan to ne bo zate. Poskrbi, da greva v Ljubljano.« »Kako naj to storim?« ji je odvrnil.

Čez 14 dni, ko smo se pripravljali na prisego, me je vprašal komandir baterije: »Kakšen je ta tvoj vojak Mrak? Ali je zmeden?« Mislil sem, da morda Mraku lahko kaj koristim, če mu pritrdim, in sem rekel: »Je, gospodine poručniče.« »Ali naj ga odpustimo iz vojske?« me vpraša. »Čimprej«, sem mu odvrnil. Čez dva dni sta z ženo odpotovala domov v Ljubljano. Tako je ta danes ugledni pisatelj odslužil vojaški rok. Naj omenim, da sem ga že takrat zelo cenil saj je izražal globoke misli. Ko sem ga vprašal, kaj je po poklicu, mi je odgovoril, da je režiser.

Dne 5. 1. 1929, na dan pred uvedbo vojaške diktature, je bilo izdano povelje, da nihče ne sme iz vojašnice. Bili smo v strogi pripravljenosti. Spati

smo smeli le oblečeni na pogrnjenih posteljah, topove smo pripeljali na zborno mesto in vso konjsko opremo v hleve. Izvedel sem, da je komandir ta dan proti večeru dobil strogo zaupno pošto, ki mu jo je prinesel osebni adjutant komandanta polka, kar se je zgodilo le v izjemnih primerih. To je bilo pismo kralja Aleksandra, v katerem so bila navodila, kaj mora vsak komandir v vojski storiti tisto noč, ko bo razpustil parlament. V teh navodilih je bilo med drugim navedeno, da mora vsak komandir slehernega vojaka, ne glede na njegovo službeno mesto zapreti v garnizijski zapor, če je sumljiv, da simpatizira s komunisti. Iz tega je videti, kako se je kralj že takrat bal komunistov. Naslednji dan so izšle posebne izdaje časopisov, v katerih je bil objavljen kraljev ukaz o razpustu parlamenta in imenovanju vojaške vlade Petra Živkovića. Moj komandir je to jutro ugotovil, da je nekdo bral omenjeno kraljevo pismo, ki ga je hranil v miznici. Zelo je bil zaskrbljen, ker ni dovolj skril pisma, v katerem je bilo navedeno, da ga nihče ne sme dobiti v roke. Zaslišal je oba podporočnika, narednika in podnarednike. Vpil je nad njimi in seveda nihče se ni vdal. Potem jih je prosil in obljubil, da se tistemu, ki bo priznal, ne bo nič zgodilo. On da hoče biti le na čistem. Vse to sem poslušal na hodniku, ker sem bil ravno dežurni. Ker ni uspel, je poklical komandir še mene. Tudi mene je najprej ostro pozval, potem pa prosil, naj mu priznam, da sem bral to zaupno pismo. Rekel sem, naj mi pove, za katero pismo gre, saj gre skozi moje roke vsa pošta, ker sem delal v pisarni. »Ne ta pošta, tista strogo zaupna je bila v tvojih rokah in ti dobro veš, katera«, mi je rekel. »Ker

Skupina Slovencev, rekrutov 4. artilerijskega polka v Zagrebu leta 1928. V drugi vrsti sedi na sredi Stane Bokal, na njegovi levi Franc Strle

vidim, da vam je veliko do tega, da ugotovite, kdo je čital to pismo, sem pripravljen prevzeti nase to dejanje, čeprav ne vem, za katero pismo gre«, sem mu rekel. Nato me je nahrulil in dejal, da sem svinja. Jaz pa sem stal mirno in ga gledal naravnost v oči. »Vem, da si bil ti ali ne morem ti dokazati, zato te kaznujem, da takoj zapustiš pisarno in odslej boš delal kot kaplar v hlevu pri konjih«, mi je rekel. Strumno sem mu odgovoril: »Razumem, izvršil bom vaše naročilo.« Pozdravil sem in odšel. Da je tako ravnal, sem mu dal povod sam pred nekaj meseci, ko sem med učno uro pred vso baterijo rekel, da so najboljši patrioti Rusi, ker da imajo rajši stroje in tovarne kakor orožje, ki rabi za pobijanje. Takrat me je ostro prijel in nam vsem dopovedoval, da ni tako, kakor sem rekel, mene pa je vprašal, kje sem to zvedel. Rekel sem mu, da sem bral v časopisu in če on reče, da ni tako, ima pač prav, saj je bolj študiran od mene. Ta moj umik je bil seveda le navidezen.

Kmalu po tem pregonu iz pisarne v hlev sem šel k zdravniku, ki me je dal z rešilnim avtom odpeljati v vojaško bolnišnico. Zbolel sem za pljučnico in vnela se mi je rebrna mrena. Postal sem za vse življenje invalid. Več kot polovica desne strani pljuč je ohromela in prsni koš se je močno deformiral. To bolezen je povzročilo nečloveško ravnanje z vojaki v takratni vojski. V velikem mrazu in na prepihu smo se morali tuširati in skoraj vsi smo se prehladili.

Najslabše mnenje sem dobil o takratni vojski in to ne samo zato, ker so me napravili invalida, pač pa predvsem zaradi surovega in nečloveškega odnosa, ki so ga imeli v vojski višji do nižjih. To je še poglobilo moj odpor do takratnega družbenega reda.

PRVE ILEGALNE ORGANIZACIJE KP V LOŠKI DOLINI

Kmalu po vrnitvi iz vojske sem začel opravljati samostojno čevljarsko obrt. Najprej v rojstni hiši v Viševku, septembra leta 1930 pa sem obrt preselil v Lož. Tu so mi šli zelo na roko loški komunisti, predvsem Franc Zabukovec. Z Zabukovcem kot komunistom sem se seznanil na sejmih, kjer je prodajal obleke, jaz pa čevlje mojstra Zupančiča.[20] Seveda nismo imeli svoje organizacije, vendar smo komunistične ideje z vso vnemo razširjali med ljudmi. Upoštevati je treba, da nihče, ki se je trdno odločil za te ideje, sploh ni mogel mirovati in je v taki ali drugačni obliki delal za zmago komunizma.

Ko so v času najhujše diktature Aleksandra in Živkovića začeli obnavljati komunistično partijo mlajši komunisti (Kardelj, Kidrič, Ziherl, Tomšič in drugi), so tudi na Notranjskem nastale ilegalne komunistične celice, in to na Vrhniki, v Logatcu, na Rakeku, v Cerknici, v Begunjah, v Grahovem in v Ložu.[21] V Loški dolini sem prvo ilegalno komunistično celico organiziral jaz, in to v septembru leta 1932. Navodila za delo mi je dajal zaupnik KP za Notranjsko, moj stari prijatelj, komunist Nace Voljč, sam pa sem bil zadolžen, da organiziram partijske celice v Loški dolini. Voljč je bil v tem času kovaški mojster v Cerknici in je bil povezan z vrhniškimi in ljubljanskimi komunisti. Voljč mi je dal navodilo, da moramo osnovati partijske celice s tremi in le izjemoma s štirimi člani. Vsak član je bil zadolžen, da pridobi dva nova člana, on pa naj bo sekretar celice. Ker na Vrhniki in v Logatcu niso imeli takega sistema trojk, sem pozneje menil, da si je Voljč izmislil tak sistem zaradi konspiracije. Vendar, ko sem leta 1967 o tem govoril z Edvardom Kardeljem, mi je rekel, da je partija zaradi varnosti poleg drugih načinov uporabljala tudi obliko trojk. V Ložu smo organizirali več takih celic. V celici, katere sekretar sem bil, sta bila še Andrej Švigelj in Franc Jernejčič. V celici, ki jo je vodil Jernejčič, sta bila člana Janez Prevec in Janez Žnidaršič-Lužar iz Podcerkve. Švigelj je prav tako pridobil dva člana. Ne spominjam pa se, koliko nas je bilo povezanih v te celice. Voljč nam je v Lož prinašal ilegalno partijsko literaturo: Rdeči prapor, razne letake in navodila o tajnem delovanju KP. Letake smo raztrosili ponoči po Ložu in drugih vaseh. Rdeči prapor pa je bil zelo slabo čitljiv.[22] Očitno so ga razmnožili nevešči komunisti na ciklostil. Navodilo o konspiraciji je imelo določilo, za katerega nismo verjeli, da se bo lahko izvajalo. Ko smo v celici razpravljali o tem, smo bili prepričani, da nihče pred policijo ne bo napravil samomora, kakor so zahtevala ta navodila. Zapisano je namreč bilo, naj komunist, če ga na policiji ali žandarmeriji mučijo in nastane nevarnost, da bo izdal druge komuniste, na najbolj primeren in možen način napravi samomor.[23] Sicer smo pa druge dele navodil odobravali in se po njih ravnali.

V jeseni leta 1932 smo imeli komunisti ilegalni sestanek za vasjo Martinj hrib pri Dolenjem Logatcu. Na sestanek sta prišla iz Ljubljane Boris Ziherl in ing. kemije Friderik Gerl. Od Notranjcev smo bili navzoči: Nace Voljč, čevljarski pomočnik Ludvik Pezdir (sedaj Roman Potočnik), mizarski mojster Anton Poženel iz Logatca in iz Loža jaz. Na sestanku sta govorila Ziherl in Gerl o razvoju in pomenu komunističnega gibanja pri nas in v svetu. Mi pa smo o zadevi razpravljali in poročali o naši organizaciji oziroma o delu na terenu. Spominjam se, ko je Ziherl rekel: »Rdeči petelin je že zanetil požar v Bolgariji.« Tam je bil v tem času velik pokol ljudi v sofijski katedrali.

Kdo sta Ziherl in Gerl. nismo vedeli in šele v zaporu smo to izvedeli.

V začetku leta 1933 mi je Voljč ob obisku v Ložu sporočil, da se pripravlja puč in da bomo komunisti prevzeli oblast.[24] Naročil mi je, naj zberem podatke o oboroženih žandarjih, graničarjih in financarjih v Loški dolini. To sem storil in mu podatke ob naslednjem obisku izročil. Voljču sem dal tudi zagotovilo, da bomo v Loški dolini sami opravili z njimi in prevzeli lokalno oblast. Pred tem sem se seveda posvetoval z drugimi komunisti in vsi smo bili mnenja, da to ne bo težko opraviti. Ko danes razmišljam o tem, mislim, da je bila to lepa, toda nerealna vizija. Kar ponosen pa sem na našo pripravljenost za tako akcijo. Bili smo sicer naivni in prepričani, da je povsod veliko komunistov, zlasti pa njihovih simpatizerjev. Modrovali smo: Če sta kralj in Živković prevzela oblast s pučem, zakaj ne bi tega storili komunisti. Večina ljudi jih bo pri tem podprla. Če bi pa hotela proti nam nastopiti vojska, pa tudi ne bo uspela, saj vojsko prav tako sestavljajo

napredni delovni ljudje, ki jih peščica oficirjev ne bo mogla zadržati pri izvršitvi puča!

SODNI PROCES PROTI NOTRANJSKIM KOMUNISTOM

V Logatcu je bil vključen v celico tudi delavec Matija Podobnik,[25] ki je z izdajstvom sprožil veliki sodni proces proti notranjskim komunistom. Skupaj z žandarji je napravil načrt za aretacijo komunistov. Na njegovo pobudo je bil sklican partijski sestanek v nedeljo 10. junija 1933 v gmajni nad logaško železniško postajo. Že pred prihodom komunistov na sestanek so se žandarji skrili v grmovju in ko so komunisti začeli sestanek planili nanje in jih aretirali. Žandarji so komuniste mučili in jih zasramovali. Sezuti so si morali čevlje, da so jih nato po podplatih pretepli do krvi.[26] Podobnik je žandarjem izročil celoten spisek komunistov. Vse so aretirali in odpeljali na ljubljansko policijo. Na policiji so nekatere aretirane z zvijačo pripravili, da so vse povedali, kar so pač vedeli o delu komunistov. Tako so na policiji Jakobu Kranjcu iz Cerknice[27] obljubili, da ga bodo izpustili, če vse pove, kar ve o komunistih. Nasedel jim je in vse, kar je vedel, povedal policiji, potem pa je dobil 3 leta robije. Kranjc je izdal tudi mene, čeprav sem ga v življenju le enkrat videl.[28] Nekaj tednov pred našo aretacijo je prišel k meni v Lož in mi sporočil, da bo na Pokojišču partijska konferenca za Notranjsko. Nisem mu zaupal in rekel, da se s politiko ne ukvarjam in da ne bom šel na Pokojišče. Toda, čeprav nisem bil na tem sestanku, so me obtožili in obsodili po 2. členu zakona o zaščiti države. Ta člen je določal, da se kaznuje tudi tisti, ki je vedel, da se zbirajo komunisti, pa tega ni prijavil oblastem. Ko me je 15. 6. 1933 policijski komisar Vrečar v Ložu aretiral, me je najprej pozval, naj povem, kako je s celicami v Loški dolini. Odgovoril sem mu, da ne poznam celic, ker še nisem bil v njih zaprt, da bi jih videl. S komandirjem žandarjev Žunkom sta se oddaljila in Vrečar ga je tiho vprašal (vendar sem ga slišal), kaj misli, ali lažem ali ne. Žandar mu je odgovoril, da je prepričan, da ne lažem in da me ima za poštenega. To mi je zelo olajšalo položaj in sem bil obsojen le po 2. členu zakona o zaščiti države. Zaslševali so me tudi o tem, če mi je neki komunist iz Cerknice po mojem bratu Janezu poslal Rdeči prapor. To je bilo res, vendar sem našel dober izgovor. Policiji sem povedal, da mi je brat to res izročil, da pa sem ta mali paket dal ženi, ki ga je zažgala.To je bilo le deloma res, ker je zažgala samo slabo izdelane nečitljive Rdeče prapore, druge smo pa komunisti uporabili. Žena je na zaslišanju potrdila, da je ta material zažgala in da sem bil tako tudi za to oborožen po 2. členu zakona o zaščiti države.

Na policiji me je obremenjeval tudi Ivan Šušteršič, lesni manipulant iz Logatca. Z njim sva se po Voljčevem naročilu sestala na ljubljanskem velesejmu ter razpravljala o delu komunistov v Ložu in Logatcu. Šušteršič je to na policiji povedal. Priznal sem, da sem bil z njim na velesejmu in da sva govorila o slabem stanju v Jugoslaviji, da je veliko revežev in podobno. Nič pa nisem priznal, da sva govorila o komunizmu. Vrečar naju je skupaj zaslišal. Šušteršič je ponovil svojo izjavo in dodal, da naj vsak nosi nekaj bremena. Odgovoril sem mu, da morava nositi pač vsak svoje in da zame srečanje na velesejmu ni bilo nikakršen sestanek, če sva se slučajno sešla in skupaj popila vrček piva. »Če si ti menil, da je to sestanek, je pač tvoja stvar, zame ni bil.« Vrečar je Šušteršiču ostro rekel, zakaj hoče grehe prevaliti na drugega. Tako mi je uspelo tudi to tretjo obtožbo o možnem sodelovanju s komunisti odvrniti. Dejansko sem za vse skupaj policaja Vrečarja dobro prelisičil. Če bi on vedel za celice v Ložu, zlasti pa za našo obljubo partiji, da bomo sami prevzeli lokalno oblast, bi bil gotovo eden glavnih obdolžencev, tako sem bil pa manjša riba. Ko so naju s Šušteršičem peljali v zapor, je bil le-ta ves iz sebe. Rekel mi je, da ga bodo obesili, saj vedo, da je bil na poljsko-ruski meji zavrnjen, ker da je hotel emigrirati v Rusijo. Prosil me je, naj po telefonu pokličem Vrečarja in potrdim njegovo izjavo. Smilil se mi je, ker je vse tako črno videl, in sem mu rekel, da ne bo tako hudo. Nekaj časa bomo zaprti, potem bo pa vse dobro. Tisto noč se je Šušteršič v samotni celici obesil na radiator. Komunisti so začeli v zaporu z gladovno stavko in obdolžili policijo, da je Šušteršiča ubila. Zahtevali so, da se to razišče in da se zapornikom komunistom zboljša stanje v preiskovalnem zaporu.[29] Jaz sem za to stavko zvedel šele čez dva dni. Povedal mi je komunist Franc Štajner, ki je bil v sosednji samici. Štajnerju sem povedal, da se je Šušteršič gotovo sam obesil, ker sem videl, kako je bil obupan, ko sva bila skupaj zaslišana pri Vrečarju. Komunisti so prenehali štrajkati, vendar ne vem, če jih je k temu navedla moja informacija o Šušteršiču. V tem času so bili poleg nas Notranjcev v zaporu tudi: Boris Kidrič, Dušan Kermavner, brata Oskar in Fedor Kovačič, Martin Mencej,

Srečanje udeležencev notranjskega procesa pri spomeniku na Ulaki nad Starim trgom leta 1973. Od leve proti desni: Janez Truden, Franc Strle, Andrej Benčič, inž. Friderik Gerl, Roman Potočnik in Boris Ziherl

Tone Tomšič, Lidija Šentjurc, Vida Tomšič in drugi. Vse navedene sem spoznal na sprehodih v jetnišnici. Ženske so se sicer sprehajale ločeno, vendar so mi ob srečanju povedali drugi zaporniki, kdo je kdo.

V notranjskem procesu nas je bilo 32. Osem so jih med preiskavo na policiji izpustili, Šušteršič je umrl, 19 je bilo obtoženih od vrhovnega tožilca za zaščito države v Beogradu, 4 pa je sodilo okrožno sodišče v Ljubljani. Glavni obtoženec je bil inž. Friderik Gerl in se je proces imenoval »Gerl in tovariši«. Obsojeni so bili:

1. inž. Friderik Gerl iz Ljubljane – 6 let robije,
2. Andrej Benčič, delavec iz Logatca – 6 let robije,
3. Albin Pergar, pekovski pomočnik z Vrhnike – 5 let robije,
4. Boris Ziherl, študent iz Ljubljane – 4 leta robije,
5. Ignac Voljč, kovaški mojster z Vrhnike – 4 leta robije,
6. Jože Petrovčič, kolar iz Cerknice – 4 leta robije,
7. Roman Potočnik, čevljarski pomočnik iz Logatca – 3 leta robije,
8. Jakob Kranjc, mizarski pomočnik iz Cerknice – 3 leta robije,
9. Anton Hojan, uradnik z Vrhnike – 2 leti robije,
10. Ignac Kunstelj, strojar z Vrhnike – 2 leti robije,
11. Matija Pečnik, zidar iz Logatca – 2 leti robije,
12. Franc Mele, kmet iz Cerknice – 2 leti robije,
13. Anton Matijas, delavec z Vrhnike – 1 leto zapora,
14. Ludvik Lovko, kolar iz Cerknice – 1 leto zapora,
15. Janez Truden, čevljarski pomočnik iz Šmarate – 1 leto zapora,
16. Kristijan Poljšak, radiomehanik iz Logatca – 1 leto zapora,
17. Jože Laznik, delavec z Vrhnike – 1 leto zapora,
18. Jože Zupančič, čevljarski mojster iz Logatca – oproščen,
19. Anton Poženel, mizarski mojster iz Logatca – oproščen.

Vsem navedenim je vrhovno sodišče za zaščito države izreklo kazen – izgubo častnih pravic in sicer: inž. Gerlu in Andreju Benčiču za vedno, drugim pa za dobo od 3 do 5 let.

Pred okrožnim sodiščem v Ljubljani smo bili obsojeni:

1. Ivan Suhodolnik, čevljarski mojster iz Kožljeka – 10 mesecev zapora,
2. Franc Gornik, delavec iz Grahovega[29a] – 10 mesecev zapora,
3. Franc Strle, čevljarski mojster iz Loža – 10 mesecev zapora,
4. Andrej[30], čevljarski pomočnik iz Grahovega – 6 mesecev zapora.

Vsi štirje smo bili obsojeni tudi na 3 leta izgube častnih pravic.
Obravnava na okrožnem sodišču je bila gola formalnost. Predsednik

senata je bil sodnik Hudnik. Vsak obtoženec je imel zagovornika, ki so jih določili po uradni dolžnosti. Ti zagovorniki se z nami obtoženci sploh niso posvetovali. Predstavili so se nam šele tik pred sodno obravnavo. Tako si niti imena mojega advokata nisem zapomnil.

Predsedujoči je najprej ugotovil, kdo smo navzoči, dal to v zapisnik ter nato pozval državnega tožilca, da spregovori o obtožbi. Mi smo pismeno obtožnico dobili nekaj dni pred obravnavo. Tožilec je povedal precej več, kot je bilo v obtožnici. Med drugim je rekel, da je prepričan, da smo bili vsi aktivni člani KP, da pa nam tega niso mogli dokazati. Pozval je sodišče, naj pri izreku to upošteva kot oteževalno okoliščino in nas strogo kaznuje. Potem so nastopili vsi štirje zagovorniki in se zavzeli vsak za svojega obtoženca. Rekli so, da smo žrtve okoliščin in nepoznavanja člena zakona, po katerem smo obtoženi, in predlagali oprostilne ali vsaj mile kazni. Potem nas je predsednik vprašal, če želimo še kaj sami povedati v svoj zagovor. Vsi štirje smo izjavili, da se ne čutimo krive. Tudi po izreku sodbe smo bili vprašani, če imamo na sodbo kako pripombo in če se bomo pritožili. Vsi smo izjavili, da se ne bomo pritožili, saj smo kazen prestali že v preiskovalnem zaporu. Jaz sem še vprašal, če bo obsodba o izgubi častnih pravic kaj vplivala na to, da sem predsednik združenja obrtnikov v Ložu. Dobil sem odgovor, da to ne bo nič vplivalo, pač pa da ne bom mogel politično delovati, zlasti ne pri volitvah v državne organe. Potem so nas izpustili iz zapora. Ko danes ocenjujem ta proces v Ljubljani, lahko trdim, da se nam ni bilo treba držati ne dobro ne slabo. Vse je šlo zelo hitro, saj je obravnava trajala le dobro uro in vse je teklo mirno, brez vsakega pritiska na obtožence.

NADALJEVANJE DELA KOMUNISTOV IZ LOŽA PO SODNEM PROCESU

Notranjski sodni proces je bil pri vodstvu KP Slovenije slabo zapisan. Sicer je res, da smo imeli izdajalce in tudi take, ki se niso pred policijo in sodiščem dobro držali, vendar ne bi smeli krivično obsojati tistih, ki so se na procesu dobro obnašali in tudi potem kot komunisti aktivno delovali ter zlasti v vsej naši revoluciji trdno stali na pozicijah KP. Takratne razmere niso omogočale vsakega udeleženca objektivno oceniti, pozneje pa zaradi hitrega razvoja revolucije tudi ni bilo časa in se zadeva ni zdela več tako važna. Vendar pa ni prav, da se pri pisanju lokalne zgodovine ta zadeva kratko in malo prezre oziroma piše, da takratne celice niso imele političnega vpliva in podobno. Treba je ugotoviti takratne razmere in s tega zornega kota oceniti stvari ter dati takratnim komunistom mesto, ki jim gre. Menim, da tudi tistih neizkušenih ljudi iz notranjskega procesa, ki so kaj preveč povedali policiji, ne bi smeli prehudo obsojati, čeprav tega ne bi smeli storiti. Ko je Podobnik v Logatcu povedal vse o delovanju komunistov, je temu neizkušen komunist pač pritrdil. Bolje bi bilo seveda, da ne bi priznal, vendar saj sam ni vedel, da greši in spravlja celoten proces v težji položaj. Skratka, nerazčiščenih je še vrsta vprašanj, ki bi jih bilo treba raziskati, in to s sodelovanjem vseh še živečih udeležencev tega procesa in na osnovi uradnega spisa, ki je morda še dosegljiv v kakem arhivu. Obtožnica in sodba vrhovnega sodišča sicer obstajata, vendar bi bil potreben celoten spis o zaslišanjih oziroma izjavah posameznikov. Ko bi bilo to razčiščeno, bi tudi zgodovino Loške doline drugače prikazovali, kot jo sicer. Ne bi na primer na raznih slavnostih govorili, da je bila prva ilegalna celica KP ustanovljena, kakor so to uspeli lažno prikazati bivši socialdemokrati, šele 1940. Mlajši komunisti pa so jim nasedli, oziroma ne poznajo takratnih razmer in temu ne posvečajo dovolj pozornosti.[31] Zgodovine se ne da spreminjati, lahko jo pa potvarjamo. Težko je razumeti, da so nekateri pisali o zgodovini Loške doline in prezrli poročilo o organizaciji KP v Sloveniji, ki ga je leta 1934 poslal Pokrajinski komite KP Slovenije Kominterni v Moskvo. V tem poročilu, ki ga hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS, je med drugim zapisano, da je v Ložu močna partijska organizacija. Le kako bi mogli to zapisati, če je v resnici ne bi bilo. Seveda, če zadevo ocenjujem po današnjem statutu Zveze komunistov, take organizacije ne bi mogli priznati, takrat pa so jo ocenjevali po aktivnosti komunistov, saj takrat statuta partijske organizacije sploh ni bilo.[32] Navedeno poročilo o Ložu je nastalo na osnovi poročil, ki sva jih dajala Janez Hribar in jaz vodilnim komunistom v Ljubljani. Zelo so bili navdušeni nad našim delom v Ložu in je bila to tudi velika spodbuda za delo njih samih. V navedenem poročilu je bilo pravilno tudi to, da navaja Lož in ne Loško dolino. V Ložu smo bili komunisti, ki smo se poleg drugega ostro bojevali proti socialdemokratom, ki so bili v drugih vaseh Loške doline. V tem času je bila to partijska linija in mi v Ložu smo jo razumeli in se po tem ravnali. Šele leta 1935, ko je KP spremenila taktiko in širše presojala druge politične stranke ter začela organizirati Ljudsko fronto – ki se je v Sloveniji imenovala kmečko delavsko

gibanje – smo tudi komunisti v Ložu delovali v tej smeri. Da smo se preusmerili, pa smo se najprej dobro prepričali ali bomo v bodoče res delali z vsemi strankami. Bili bi slabi komunisti, če bi kar na poziv dveh mladih študentov, Lineta Žagarja in Jožeta Brileja, spremenili za 180 stopinj odnos do drugih strank.[33] Nekateri hočejo to prikazati kot sektašenje, kar je popoln nesmisel. Da smo v Ložu spremenili linijo, je bil potreben le slab mesec dni in ni bilo pri tem nobene škode. Narobe! Bilo je stvari samo v korist, ko smo se loški komunisti s še večjo vnemo lotili dela po novem.

KAKO SMO DOBILI ZVEZO S KOMUNISTI V LJUBLJANI

Seveda so bile partijske organizacije na Notranjskem po sodnem procesu razbite in v Ložu prav tako nismo obnovili partijske organizacije, saj nismo imeli več zveze z višjimi forumi KP. K sreči mi je ob ločitvi pri odhodu v beograjske zapore Boris Ziherl nakazal pot. On nam je v zaporu predaval marksistično teorijo in me s tem izredno spodbudil k študiju te teorije. Dal mi je dve brošuri Male biblioteke, ki jih je izdala KP. Ena je bila Dinamit na Daljnem vzhodu, druga pa Vprašanje srednjih slojev. Ko sem ga vprašal, kje bom lahko dobil tako literaturo, ko bom izpuščen iz zapora, mi je rekel, da se lahko o tem posvetujem z njegovo mamo, ki da je o tem povsem na tekočem. Tako sem storil in Ziherlova mama mi je svetovala, da se lahko za take stvari obrnem na Lada Kozaka. Tako smo loški komunisti dobili povezavo z vodstvom slovenske KP, ki je potem nismo več prekinili.

SREČANJE Z JANEZOM HRIBARJEM

Janeza Hribarja sem poznal iz mladih let. Bil je edini otrok v družini in močno navezan na očeta. Materine ljubezni ni bil deležen, ker je bila duševni bolnik. Hribarjeva kmetija je bila zgled dobrega gospodarjenja. Njihove njive so bile vedno dobro in prve obdelane. Tako delavnih ljudi kot sta bila Janez Hribar in njegov oče ni bilo daleč naokrog. Oče in sin sta imela globoko usidrano miselnost, da morata biti povsod prva. Oče je trdil, da je najboljši kosec v Ložu in najboljši jezdec, česar se je naučil pri vojakih, kjer je služil pri konjenici. Ko je bil star že 90 let, je sedel na konja, da bi to dokazal. Sin Janez sicer ni bil tako ekstremen, vendar nekaj tega je pridobil od očeta. Ko je hodil v osnovno šolo, je bil najboljši učenec ne samo v svojem razredu, pač pa v celotni šoli. Imel je izredno energijo in voljo do vsakega dela, ki se ga je lotil. Navajam primer, ki ga ne morem pozabiti. Neko dopoldne sem šel k njemu, da bi rešila neko vprašanje v zvezi z volitvami. Na dvorišču je nakladal gnoj na voz, oče pa ga je odvažal na njivo. Z vilami je zajemal skoraj toliko gnoja, kot da bi bil seno, in je tega dopoldneva razcepil še cel voz drv. Ves je bil premočen od potu in kar gledal sem ga, odkod jemlje toliko energije. Ko sem mu predlagal, da se dobiva zvečer, je odvrnil: »To lahko obravnavava istočasno, ko jaz delam.« In tako je bilo. Ta izredna Hribarjeva energija je delovala tudi v času revolucije na področju političnega dela. Ko sva leta 1941 ilegalno delala na Notranjskem in ko sem mu poročal, kaj sem v enem tednu uspel storiti za OF v kraju Podlužarji, mi je rekel, da sem naredil premalo, in da moram bolj energično zahtevati, da pridejo ljudje na sejo na novo ustanovljenega vaškega odbora OF. Ljudje so se pa bali priti ponoči na sejo odbora. Ob tem mi je še rekel: »Jaz sem šel 14-krat[34] k Sv. Vidu, da bi ustanovil odbor OF in če bo treba bom šel še 14-krat in ustanovil ga bom.« Kar gledal sem ga, kot takrat, ko je nakladal gnoj. Odgovoril sem mu, da ga občudujem in da bi jaz šel k Sv. Vidu največ trikrat, potem bi pa za nekaj časa namero za ustanovitev odbora OF opustil in šele čez čas ponovno poskusil. No, Hribar je odbor OF pri Sv. Vidu kmalu zatem ustanovil. Nešteto primerov bi še lahko naštel o močni Hribarjevi volji, toda to ni potrebno, saj veliko ljudi to ve. Trdno sem prepričan, da mu je ta izredna energija pomagala, da se je tako visoko povzpel v naši revoluciji. Globoko sem prepričan, da je bil resnično pravi narodni heroj.

Kmalu po mojem prihodu iz zapora maja 1934 je prišel Hribar k meni na dom in mi rekel: »Svojega očeta sem pregovoril, da boš odslej ti naš družinski čevljar, čeprav smo z dosedanjim, ki je za nas delal 15 let, zadovoljni. To sem storil zato, ker te spoštujem, ker si pripravljen za ideje nekaj žrtvovati (mislil je na zapor). Svetujem ti, da to opustiš, ker je komunizem ekstremen in zato nima bodočnosti.« Njegove besede so me močno presunile in sem mu rekel: »Janez, če si imel težave z očetom pri zamenjavi družinskega čevljarja, kar še naprej hodite k dosedanjemu. Vi ste sicer dobra stranka, ker vse takoj plačate, kar je veliko vredno. Sem ti pa hvaležen, ker mi želiš dobro. Zame je važnejše ono drugo, kar si rekel. Praviš, da naj odneham in da iz tega ne bo nič. Tvojega nasveta ne bom in ne morem upoštevati, bom pa bolj previden, da me ne bodo zopet zaprli. To so

ideje iz katerih se ne moreš izmotati, če te osvojijo. Če mi dajo okoli vratu vrv in mi rečejo: 'Reci, da ne bo komunizem zmagal, če ne bomo vrv zategnili,' jim moram, če sem pošten, reči, da bo zmagal. Tudi jaz imam tak odnos kot ti do tistih, ki so za ideje pripravljeni nekaj žrtvovati. Rečem ti, da sem najboljše ljudi srečal v zaporu. Tam sem srečal poleg delavcev, kmetov in obrtnikov tudi izobražene ljudi, profesorje, inženirje, pravnike, študente in druge. Vsi smo si bili res dobri tovariši. Kako naj jih zapustim? Pa to ni poglavitno. Kako naj zapustim ideje, ki so najnaprednejše? Med komunisti in vsemi ostalimi je velikanska razlika. Komunistična stranka je edina stranka, ki sloni na znanosti o družbenem razvoju, ki se ji pravi marksizem in dialektični materializem. Šele v zaporu sem to spoznal, čeprav sem se imel že prej za komunista. Zelo si želim spoznati ta nauk. V Ljubljani je mogoče o tem kupiti knjige in ko si bom materialno malo opomogel jih bom kupil in če boš hotel ti jih bom dal čitati, da boš sam lahko presodil, kaj je prav in kaj ne. Največji spor med marksisti in idealisti je v tem, da idealisti trdijo, da je najprej duh in potem materija, marksisti pa obratno.« Hribar je nekaj časa molčal, potem me je pa vprašal: »Kako to, da se ti kot čevljar baviš s tako težkimi stvarmi? To lahko razpravljajo le študirani ljudje. Res je, Marjan Poznik (študiral je teologijo) mi je prav tako govoril, da je najprej duh in šele potem materija.« »Kaj pa ti misliš?« sem ga vprašal. »Ali je mogoče, da bi brez možganov (materije) lahko bil duh (duševnost)?« – »To je visoka filozofija in ti ne morem odgovoriti,« je dejal. Tako sva se prvič razšla.

Čez kak teden sem zvedel, da je Hribar pri Šerinovih, kjer je vasovalo več Ložanov, zavzeto dokazoval, da ni boga. Ko sva se srečala, sem mu za to čestital. On pa mi je rekel: »Kar si mi zadnjič govoril, sem večkrat temeljito premislil in moram reči, da ti niti ene stvari ne morem oporekati.« »Zelo me veseli, da sem našel v tebi tako poštenega in o družbi razmišljajočega človeka,« sem mu odgovoril.

Kmalu potem je Hribar privihral v mojo delavnico. Rekel mi je: »Imam tisoč dinarjev, ki sem jih v več letih prihranil od nagrad, ki sem jih prejemal na sejmih, ko je oče prodajal živino. (To kaže, kakšen odnos je bil na kmetih med 25-letnim sinom in očetom.) Pojdi v Ljubljano in za ta denar kupi tiste marksistične knjige in kadar boš mogel, mi boš polovico vrnil. Tako bova oba lastnika teh knjig.« Šel sem v Ljubljano in pri založbi Nova ekonomska enota in v delavski zbornici kupil polno aktovko teh knjig. (To mi je svetovala Ziherlova mama.) Ne spominjam se več kaj vse sem kupil, ker sva pozneje s Hribarjem kupila še vse marksistične knjige, ki so izšle. Za nekatere pa se le dobro spominjam. To so bili Uvod v dialektični materializem, Naš svetovni nazor, Marksov Kapital in nekaj brošur Male biblioteke. Naročil sem tudi revijo Književnost, v kateri so komunisti pisali razne razprave.

S Hribarjem sva začela temeljito študirati marksizem. Zavedala sva se, da brez znanja napredne teorije ne bova mogla uspešno nastopati pred političnimi nasprotniki. Vendar sva imela pri študiju težave, ker nisva poznala neštetih tujk in sva pri branju stalno uporabljala slovar tujk. To je bil tudi glavni vzrok, da nama kljub velikemu prizadevanju ni uspelo pritegniti k študiju drugih komunistov. Za resen študij sva pridobila le Matevža Haceta in Toneta Šraja z Blok. Večkrat so nama knjige, ki sva jih pošiljala ljudem, vračali s pripombo, da je to pretežko in da so kljub temu za komunistične ideje. Kmalu zatem sva se s Hribarjem dobro povezala z vodilnimi komunisti v Ljubljani, ki so nama veliko pomagali pri študiju in tudi pri operativnem političnem delu. Česar nisva razumela ali sva pri študiju kaj dvomila, sva si pisala in potem v Ljubljani to razčiščevala.

Glavno zbirališče komunistov je bilo v gostilni Štrajzel, katere lastnik je bil Lado Kozak. V to gostilno smo zahajali komunisti iz raznih območij Slovenije. Tu smo se srečevali z razgledanimi komunisti, kot na primer z Dušanom Kermavnerjem, Mirkom Koširjem, Oskarjem in Fedorjem Kovačičem, Linetom Žagarjem, Jožetom Slakom, Ivanom Bratkom, Ivanom Kreftom in drugimi. Največ pa smo imeli koristi od Lada Kozaka, ki je bil vedno na voljo. Njemu smo rekli »ponočni mož«, ker je vedno hodil spat v jutranjih urah. Velikokrat sem pri njem prespal in sva politizirala do zgodnjih jutranjih ur. Naj omenim, da je bilo med nami veliko tovarištvo in nismo imeli od teh razprav koristi samo mi, ki smo prihajali z dežele, pač pa smo bili tudi mi za te sposobne ljubljanske komuniste določena spodbuda. To se je čutilo ob srečanjih, saj so nas z velikim navdušenjem sprejemali in nas poslušali, kako delamo v svojih krajih.

BAN DRAVSKE BANOVINE IZDA ODLOČBO O MOJI RAZREŠITVI

Ban dr. Drago Marušič je izdal odločbo, s katero me je razrešil dolžnosti načelnika združenja obrtnikov v Ložu. Združenje je obsegalo občine Lož, Stari trg in Nova vas. Odločbo je utemeljil s tem, da ne morem opravljati funkcije, ker sem bil obsojen na izgubo časti. Odločba je bila obrobljena s črnim, ker je bilo to v času žalovanja za kraljem Aleksandrom v oktobru 1934. Če so imeli sodniki, ki so mi pet mesecev pred tem rekli, da izguba časti ni ovira za delo pri obrtniškem združenju, prav, potem je bila banova odločba protizakonita.

Naj pojasnim, kako je prišlo do tega. V tem času smo se obrtniki v Sloveniji razdelili na dva tabora. One, ki so bili nazadnjaški, smo označevali z rebekovci, ker jih je vodil ključavničar Rebek iz Ljubljane, druge, ki so bili naprednejši, pa pičmanovci, ker jih je vodil vodovodni inštalater Pičman, prav tako iz Ljubljane. Rebekovci so vztrajali, naj bi imeli skupno zbornico za trgovino, obrt in industrijo (TOI), pičmanovci pa smo bili za samostojno zbornico obrtnikov. O tem je bilo razpisano glasovanje. Glasovali so vsi obrtni mojstri in seveda trgovci ter industrialci. Ko je bil o zadevi v Ljubljani sestanek vseh načelnikov združenj obrtnikov v Sloveniji, je bila o tem žolčna razprava. Ko je bilo najbolj vroče (kar vpili so), sem prosil za besedo. Ko je predsedujoči navzoče malo pomiril, sem spregovoril naslednje: »Zastopam 67 obrtnikov iz treh občin izpod Snežnika na Notranjskem in izjavljam, da bomo vsi glasovali za ločeno zbornico obrtnikov, ker je absurd, da sedimo za isto mizo obrtniki, bogati trgovci in industrialci in rešujemo probleme obrtnikov. Ali naj sedim jaz, čevljar, skupaj z bogato kapitalistično firmo Bata? Kakšni so interesi enega in drugega?« Pičmanovci so dolgo ploskali in vpili. Kar je veljalo za podeželske obrtnike, je veljalo tudi za mestne. Ljubljanski obrtniki so bili tako navdušeni, da so me po zborovanju kar obkolili, čeprav me nobeden ni poznal ter me povabili k Šestici na kosilo.

Mesto načelnika obrtnega združenja sem predal članu upravnega odbora, mizarju Jožetu Šepcu iz Loža. Volili pa smo vsi (razen nekaterih, ki so abstinirali), za ločeno zbornico obrtnikov v Sloveniji. Zaradi velikega pritiska na volilce seveda nismo zmagali, čeprav smo v lokalnem merilu stoodstotno glasovali za ločeno zbornico.

Pozneje sem pri Štrajzlju zvedel, da je KP podpirala pičmanovce.

PONOVNO V ZAPORU

Julija 1937 je KP organizirala »španski teden«. Po vsej Sloveniji se je širila propaganda za republikansko Španijo, izdane je bilo nekaj literature, ki so jo v tem tednu razdeljevali itd. V Loški dolini je akcija dobro uspela. Ljudje so dajali denar in razno blago za španske borce. Komunisti v Ložu smo borcem v Španijo poslali nekaj spodbudnih pisem in od tam dvakrat prejeli propagandno literaturo. Spominjam se brošure, ki je imela na prvi strani naslikano veliko zastavo s srpom in kladivom, v rokah pa jo je držala voditeljica španskih komunistov Dolores Ibarruri – La Pasionaria. Iz Loške doline so odšli v Španijo tudi trije borci, Janez Korošec, Franc Turšič in Janez Mulec.

V španskem tednu in tudi pred njim so v Sloveniji zaprli več skupin. Tudi mene so zaprli in je bila to že osemnajsta skupina, ki je bila v zaporu zaradi propagande za republikansko Španijo. V naši skupini smo bili: Tone Šušteršič, Mile Smolinski in Leon Kovačič, vsi iz Ljubljane, in jaz iz Loža. Značilno je, da od vseh 18 skupin nihče ni bil kaznovan. V Sloveniji so bile reakcionarne politične stranke na strani upornega generala Franca. Toda vrhovni tožilec za zaščito države je vse v Sloveniji aretirane izpustil iz zapora. Ker je dokaj zanimivo, kako so ravnali z menoj in kako sem doživljal ta zapor, bom o tem napisal malo več. Iz Ljubljane so na moj naslov v Lož poslali 7 kg težak paket z literaturo španskega tedna. Ko sem na pošti ta paket dvignil, me je pred vrati pošte aretiral žandar Bučar. Povabil me je v občinsko pisarno, da sem pred pričami odvil paket. Ko sem videl, da je v paketu 100 brošur Mučeniška Španija, 100 brošur 70 dni v Glavnjači in 100 slik kaznjenca v Sremski Mitrovici Petka Miletića (Miletićeve slike je KP izdala iz protesta, ker je dobil 9 let zapora samo zato, ker ni povedal sodišču, kdo je), sem zadovoljno rekel: »O, to bodo pa naši ljudje radi čitali!« Žandar pa me je prekinil: »Ne bodo, ker je zaplenjeno! Ti pa pojdi z menoj na žandarmerijsko postajo, ker si aretiran.« Navedene brošure smo v Ložu že brali, ker mi jih je po 1 izvod teden pred tem dala Vida Bernot-Tomšič v tiskarni Hrovatin v Wolfovi ulici v Ljubljani.

Brošure so legalno izšle in ko so bile razposlane iz tiskarne, so jih prepovedali. Komandir žandarjev Toplak me je zasliševal in se zelo trudil, da

bi mu povedal, kdo mi je poslal ta paket. Seveda mu nisem nič povedal, sicer pa res nisem poznal na pošiljki navedenega imena. To je bilo pač izmišljeno ime. Ker sem vedel, da ne bom kaznovan in kmalu izpuščen, kakor je bilo za isto obtožbo izpuščenih že 17 skupin, sem sklenil, da bom žandarjem malo ponagajal. Ko je Toplak spoznal, da z menoj ne bo nič opravil, mi je povedal, da ima točne podatke o meni, kaj delam. In res mi je pokazal dva namizna koledarja, v katerih je bilo za dve leti nazaj zabeleženo, kje sem bil vsako uro. Rekel sem mu: »Veliko truda ste vložili pri zbiranju teh podatkov, koristi pa od tega ne bo nobene.« Potem me je vprašal, če sem pripravljen plačati voznino za avtobus zase in za spremstvo do železniške postaje Rakek. »Tega ne bom storil, zase pa sem pripravljen plačati,« sem mu odgovoril. Potem je odredil, da me bodo ponoči vodili od ene žandarmerijske postaje do druge, in to od Loža do Rakeka. Ko so me vklenjenega iz postaje v Ložu pripeljali na cesto, je bilo pred hišo zbranih veliko ljudi, pred njimi pa je stal Janez Hribar. Glasno sem spregovoril: »Nič ne bo hudega! Kmalu se vrnem.« In dvignil sem roke, da so zarožljale verige. Ljudje so stali kot nemi, mi trije – dva žandarja in jaz – pa smo hitrih korakov odšli iz Loža. Na žandarmerijskih postajah so zaradi mene budili žandarje, ki so povsod pokazali slabo voljo, ker so me morali spremljati naprej. Ko so me privezali na verige grahovskih žandarjev, smo odšli proti Cerknici. Bila je mesečna noč, žandarja pa sta tiho in zamišljeno korakala ob meni. Začel sem jima govoriti, da nisem nič kriv in ju pozval, naj se kaj pogovarjamo, da bo čas hitreje tekel. »Le kaj naj se mi pogovarjamo?« mi je odvrnil eden. »Karkoli, morda o zvezdah, ki jih tako lepo vidimo,« sem mu odgovoril. Potem sta se toliko omehčala, da sta govorila z menoj. Ko so v Cerknici okrog polnoči zopet opravili zamenjavo verig in žandarjev, smo odšli proti Rakeku. Tu je bil pa žandar podnarednik in zelo zgovoren. Takoj, ko smo krenili, mi je rekel: »Mi vemo, kdo ste. Ali vas ni škoda, saj ste znan kot dober pevec in ugleden mojster, da se spuščate v te nesmisle in komunizem!« Prijazno sem mu odgovoril: »Če sem res tak, kot govorite, in če me je škoda, zakaj me pa ne izpustite, saj sem nedolžen. Zagotovo ne bom kaznovan. No, pa vi nič ne morete pri tem, pač pa me le peljite do Rakeka.« Potem se je med nama razvnela živahna politična debata in vsi smo bili kar dobre volje. Najzanimivejše pa je bilo na žandarmerijski postaji na Rakeku. Zaradi mene so šli ob treh zjutraj klicat komandirja. Ko je prišel, je stopil predme in jezno rekel: »Svinja komunistična!« Ostro sem mu odvrnil: »Če sem jaz svinja, ste vi lopov, prasec in vse psovke tega sveta izrekam vam, prevzvišeni.« Obrnil sem se od njega. Buljil je vame in ukazal, da mi na rokah stisnejo verigo, da so roke dobile kar plavkasto barvo. Potem so me odvedli v drugo sobo, kjer je bil dežurni žandar Hegedič, s katerim sva se dobro poznala. Rekel mi je: »Že spet? Ali ne boš miroval?« – »Ne bom! Pa pustiva to. Za nekaj členov verige mi olajšaj roke, saj vidiš, kako nezakonito ravnajo z menoj,« sem mu rekel. Odgovoril mi je, da nima ključa in mi ne more pomagati. »Kakšni kolegi pa ste žandarji, če take malenkosti ne morete rešiti?« Potem je šel po ključ in verigo popustil, da me ni več tiščala.

Z jutranjim vlakom so me odpeljali v Ljubljano. Ko so me zvezanega peljali z železniške postaje, so me ljudje začudeno gledali. Čez ramena sem imel obešena dva paketa (zaplenjeni paket in še enega, približno enako težkega, ker so mi zaplenili pri hišni preiskavi več marksističnih knjig), dolgi lasje so bili razkuštrani, ker se nisem mogel počesati in povrhu so mi na kolenu počile še hlače. Videti sem bil res kot pravi razbojnik. Vse to pa me ni spravljalo v slabo voljo. Mislil sem si: saj me vsi ti ljudje ne poznajo, če pa je vmes kdo, ki me pozna, pa ve, zakaj me ženejo. Potem so me zaprli v šempetersko kasarno, in to skupaj s kriminalcem. To je bil 25-letni fant lepe zunanjosti, ki se je pisal Cigan. Doma je bil iz okolice Ljutomera. Ko sem vstopil, mi je rekel: »Kaj si storil? Ali si kaj zažgal ali kam vlomil?« Odgovoril sem mu: »Nič takega! Preganjajo me zaradi politike.« Zakrohotal se je ter rekel: »Saj na zunaj še nekam izgledaš, a vse kaže, da nimaš pravega pojma o tem svetu. Kar smiliš se mi. Če si že zaprt, moraš imeti nekaj od tega. Ti pa sanjaš, da boš spremenil svet. Poglej mene. Obtožili so me za 43 vlomov, kaznovali pa le za dva. Vlomil sem pa že več kot sedemdesetkrat, pa mi niso dokazali.« Začel sem mu razlagati o krivičnem družbenem redu, da ga je treba spremeniti tako, da ne bo ne bogatih ne revnih in da bodo s tem tudi vlomilci odpadli, ljudje pa bodo živeli udobno in v tovarištvu. Nič se ga ni prijelo. Začel mi je razlagati, kako se je treba ravnati pri vlomih, da je pri tem važno troje: dobra informacija, imeti moraš dobro orodje in imeti moraš kapital. Seveda to velja za prave vlomilce, ne pa za te drobnjakarje, ki kradejo iz žepov ali ženskih torbic. Ker sem videl, da je vsaka beseda zaman, sem ga pustil, češ naj govori. Rekel sem mu še, da mi lahko vse zaupa, da ga

ne bom izdal, saj se v družbi s tem ne bi nič spremenilo, čeprav obsojam vsak kriminal. Vprašal sem ga, zakaj je postal vlomilec. Razložil mi je, da ga je k temu privedla ljubezen. Na obali Save da je spoznal lepo Zagrebčanko bogatih staršev. Nalagal se ji je, da je inženir in da ima lepo službo. Ko je zvedela, da to ni res in da nič nima, mu je odkrito povedala, da reveža ne mara. Obljubil je, da bo postal bogat in da se bo vrnil k njej. »Doslej sem z vlomi zbral že 40 000 din, za kar si že lahko kupim hišico.« Vprašal sem ga, zakaj je sedaj zaprt. Povedal mi je tole: »Pred kratkim sta se oglasila dva kriminalca pri zelo pobožni ženici, ki stanuje sama v ulici Pred škofijo št. 2 v Ljubljani. Predstavila sta se, da sta študenta in da sta zelo pobožna ter povedala, da se je eden odločil, da bo šel v samostan. Prosila sta jo za prenočišče, ker sta rada v družbi tako bogu vdane ženske in da bi skupaj molili. Ženska je pristala in zvečer so naglas molili rožni venec. Vsa srečna je bila, da sta mlada fanta tako dobra in ju povabila, da sta pri njej lahko še nekaj dni. Ostala sta več dni, ženska jima je stregla in veliko so molili. Ko je šla v nedeljo zjutraj ženska k maši, sta ji pobrala veliko zlatnine in nekaj denarja ter izginila. Eden od njiju se je ženski predstavil, da se piše Cigan. Vidiš, zato sem tu. Čez nekaj dni me bodo z njo soočili. Ne bom dopustil policiji, da bi kakorkoli vplivala na to, morda že slabovidno žensko, da bi pritrdila, da sem bil jaz pri njej, da smo skupaj molili. Jaz sicer vem kdo sta bila onadva, ker sta o tem govorila, ko smo bili skupaj v zaporu. Imam alibi, saj sem bil v času, ko so Pred škofijo molili, na Štajerskem in jim bom to lahko dokazal. Baraba pa je ženski povedala moje ime in jaz zdaj zato sedim v zaporu.« Po soočenju z žensko so ga izpustili. Povedal mi je več primerov, kako je vlamljal. Ko sva se ločila, mi je rekel: »Verjamem, da me ne boš izdal, vendar če boš poskušal, vedi, da si brezpredmetna priča, ker bom policiji rekel, da si se mi smilil, ker si v zaporu zaradi lastne neumnosti in da sem ti zato pripovedoval pravljice.« Tako sva se ločila s tem kriminalcem, ki sva se eden drugemu smilila. Nič čudnega, bila sva pač dva svetova.

V šempeterski kasarni so nas policaji bolj slabo kontrolirali in smo se v večernih urah skozi okna nemoteno pogovarjali vsi štirje iz naše skupine. Tako smo se dogovorili, da smo začeli z gladovno stavko, ki je trajala od petka zvečer do ponedeljka zvečer. Policiji smo postavili dva pogoja:

1. Zahtevali smo, da nas takoj izpustijo iz zapora, ker nismo kršili nobenega zakona.
2. Če tega ne storijo, naj nas takoj predajo sodišču.

Policija je namreč v več primerih zavlačevala preiskavo (tudi po več mesecev) in tako držala ljudi v zaporu. Naš štrajk je na policiji izzval močno reakcijo. Prepričevali so nas, naj odnehamo, namerno so nam nosili lepo dišeče pečenke, da bi nas to zapeljalo in bi začeli jesti. Seveda vse to ni nič pomagalo. Žena Mileta Smolinskega je prinesla skrivaj pod okno vrečko suhe hrane, Mile pa hrane ni hotel sprejeti, pač pa je ženi (bila je komunistka) naročil, naj sporoči našim zunaj, da štrajkamo in da naj pošljejo policiji zaradi tega protest. Do tega ni prišlo, ker smo dosegli, da so nas po treh dneh štrajka izročili sodišču. Da jih je naš štrajk vznemiril, je dokazovalo tudi to, da je k nam v celice skoraj vsako uro prihajal zdravnik in smo bili tako pod njegovo stalno kontrolo. Ko so nas peljali z »marico« na sodišče, so hkrati peljali tudi Ivana Bratka, ki je bil prav tako v preiskovalnem zaporu. Ko sem mu rekel, da sem zelo lačen, mi je dal popiti nekaj požirkov nerazredčenega malinovca. Zaradi tega malinovca sem imel celo noč velike težave. Ko so me na sodišču zaprli v samico, sem takoj kršil hišni red, in sicer s tem, da sem ob steni visečo železno posteljo naravnal in se ulegel nanjo. Starejši paznik je z vso ihto odprl vrata celice ter zavpil: »Le kaj si drznete, takoj priprite posteljo nazaj k steni!« Jaz pa sem stopil k njemu, ga prijel za obrvi ter rekel: »Poglejte, kako imate povešene obrvi, ker morate vedno gledati jezno in grdo. Le zakaj se jezite name, ko sem se ulegel zaradi tega, ker sem bolan. Tri dni sem na policiji iz protesta odklanjal hrano in sem sedaj pošteno lačen in bolan. Imam pravico takoj poklicati zdravnika, pa ga nočem motiti, ker je verjetno kje na savski plaži v tako lepem vremenu. Javim se pa že sedaj za jutri zjutraj za zdravnika. Le zakaj se jezite? Gotovo imate družino in z njo dovolj skrbi in nikar ne trošite toliko energije z nami zaporniki.« Mož je popustil in mi dovolil, da lahko ležim. Potem je zelo pogosto opazoval skozi kukalo v vratih, večkrat pa je prišel v celico in me spraševal, če mi je kaj bolje. Skratka skrbel je zame kot za otroka.

Zaslišanja na policiji in sodišču so bila zelo kratka. Očitno so vedeli, da bomo izpuščeni, kot so bili oni pred nami, ki so bili v zaporu za isto stvar. Na

policiji mi je zasliševalec ostro rekel: »Vi ste komunist« in me gledal naravnost v oči, kaj bom rekel. Zasmejal sem se ter dejal: »Tu v moji glavi (prst sem si položil na čelo) se dogaja to, kar jaz hočem in ne, kar bi vi radi. Če pa že želite odgovor, je tale. Podpisal bom samo to, kar bom rekel in sicer: Sem navdušen pristaš kmečkodelavskega gibanja in prosim, da to podčrtate na mojo željo.« Nato mi je odgovoril: »To gibanje postaja že sumljivo.« Rekel sem mu: »Saj bo držalo, ker nas je vedno več.« Potem me je vprašal, kdo mi je poslal paket in mi ga pokazal. »Nimam pojma,« sem mu odgovoril. »Poiščite ga! Možno pa je, da je ime pošiljatelja izmišljeno,« sem še dodal. Potem je vse to zdiktiral strojepiski. Zapisnik je imel samo dva kratka odstavka, ki sem ju podpisal. Podobno je bilo na sodišču, le da je bil tu preiskovalni sodnik bolj prijazen. Rekel mi je, da nas bo tožilec za zaščito države v Beogradu gotovo izpustil in da me pač mora formalno zaslišati. Na sodišču so nas vse štiri dali v skupno sobo, kjer smo veliko politizirali, zbijali razne šale in med nami je nastalo veliko prijateljstvo, ki še traja. Manjka le Mile Smolinski, ki je pred leti umrl. Bil je zelo vnet in predan komunist, kar velja seveda tudi za druge. Vsi štirje smo bili ves čas naše revolucije aktivni komunisti.

VOLITVE V LOŠKI DOLINI

Pri občinskih volitvah leta 1936 in leta 1938 je zmagala kmečkodelavska lista.[35] Pri državnih volitvah l. 1938 pa je v Loški dolini nastala majhna oseka in nismo zmagali. V glavnem je bila bitka med kmečkodelavskim gibanjem (KDG) in klerikalci. Liberalci so povečini glasovali za KDG, mlajši, zlasti člani Sokola, so bili pa aktivni v KDG. Nasploh je treba povedati, da so bili ljudje politično napredno osveščeni, in ko so volili občinske odbore, je bila glavna parola – boj proti obstoječemu protiljudskemu režimu. Po drugi strani je pa ljudi prav ta politična zrelost spodbujala k zmagi proti lokalni klerikalni vladavini. V Ložu je bil za KDG položaj nekoliko boljši, ker je bila večina mladih komunistično usmerjena, pa tudi zato, ker so imeli v Ložu občino stalno v rokah liberalci. Tu je tekla torej bitka med liberalci, kmečkodelavskim gibanjem in komunisti. V Ložu smo sklenili dogovor za skupen nastop pri volitvah. Za liberalce so sklenili dogovor: veleposestnik Milan Lah, mestni župan Franjo Škrbec in kmet Jože Ule. Za KDG pa kmečki sin Janez Hribar in jaz. Ta dogovor pa so hoteli liberalci izigrati. Dogovor je določal, da bo kandidat za župana Franjo Škrbec, za podžupana pa Janez Hribar in da bosta imeli obe strani enako število odbornikov. Ko je bil v gostilni Bravec predvolilni sestanek, so na predlog liberalcev volilci sklenili, da bodo prvi trije liberalci in šele četrti Hribar. Jaz sem bil ta dan v Ljubljani, in ko sem se naslednji dan vrnil, me je Hribar že čakal ter ves ogorčen povedal, kako so nas liberalci izigrali. Ostro sem ga pokaral, zakaj je to na predvolilnem sestanku dopustil. Poleg tega sem mu rekel, da bom uredil, da bo tako, kot smo se dogovorili. Hribar mi ni verjel, vendar sem to dosegel. Naslednji dan sem poslal Janeza Prevca k Škrbcu z naročilom, da zbiramo podpise in da bo kmečkodelavsko gibanje šlo na volitve s svojo kandidatno listo, četudi bi na volitvah zmagali klerikalci. Prevec je to županu Škrbcu sporočil in čez kako uro je bil Škrbec že v moji delavnici. Rekel mi je, da niso pričakovali take reakcije in prosil, naj tega ne storimo. Rekel mi je, da se bodo liberalci posvetovali, kaj storiti, in da nas bodo obvestili. Odšel je in se kmalu vrnil s sporočilom, da bo tako kot smo se prvotno dogovorili in da bo Hribar podžupan in da bodo že oni o tem volilce obvestili na primeren način. Tako se je zgodilo in sta bila izvoljena: Franjo Škrbec – liberalec, župan, Janez Hribar – komunist, podžupan. V upravi, ki je skupno štela štiri člane, je liberalce zastopal Jože Ule, zastopnik KDG pa je bil Tone Nahtigal. Potem pa je vsaka stran volila še po šest odbornikov. Vladna klerikalna stranka je zelo pritiskala na volilce, vendar je dobila le kako tretjino glasov. Ti glasovi so bili zvečine iz okoliških vasi, ki so spadale v občino Lož.

Z volitvami v občini Stari trg je bilo težje. Tam so imeli v rokah občino klerikalci nad 40 let. Čutili so se tako močne, da so si privoščili dve kandidatni listi. Eno so imenovali »lista mlajših JRZ«, drugo pa »starejših JRZ«. Med njimi so bile razlike v gledanju na lokalno politiko, sicer pa so bili vsi klerikalci. To razdvojenost je KDG izkoristila in se z vso silo pognala v volilni boj ter zmagala. Za župana je bil izvoljen kmet Jože Mlakar, za odbornike pa ugledni delavci in kmetje. Kandidatno listo je postavilo skupno vodstvo KDG, vse tehnične posle (podpise kandidatne liste, vložitev le-te pri sodišču itd.) pa so opravili člani KDG iz občine Stari trg. Nekateri, ki površno gledajo na te priprave, mislijo in so tudi javno objavili, da so se volitve

pripravljale in izvršile ločeno za Lož in Stari trg. To gledanje je zgrešeno, saj smo vsi delali za obe občini. Še več. Vse sile smo vložili v občini Stari trg. Kdor tega ne prizna, potvarja zgodovino. Dokaz za to je tudi, da je po objavi naše zmage godba iz Loža zaigrala sredi zbrane množice (bilo nas je nad 800) marsejezo in so se ljudje iz obeh občin razvrstili v povorko, ki je s petjem in vzkliki revolucionarnih parol odkorakala po Loški dolini.[36] Naj omenim, da so žandarji poskušali izzvati nerede, da bi tako imeli povod za represalije proti nam. Takole je bilo: Ko je zaradi zmage navdušena množica prišla do mostu v Pudobu, so ji tam zaprli pot žandarji. Komandir žandarjev je glasno rekel: »V imenu zakona in po nalogu okrajnega načelstva vas pozivam, da se razidete na svoje domove. Dovolj ste kričali. Naprej boste lahko šli le prek mojega mrtvega telesa.« V koloni so ljudje vpili: »Naprej! Zakaj nas ovirajo? Dol z žandarji!« Zaskrbljen, da se množica ne bo umirila in v spoznanju, da smo izzvani, sem skočil na obcestni kamen ter zelo glasno rekel: »Tovariši! Ne bomo se pustili izzvati. Naša zmaga jih boli. Naši glasovi so jih vznemirili. Še bodo volitve in takrat jim bomo ponovno odgovorili z našimi glasovi. Pojdimo domov in v srcih nosimo zavest, da smo močni in da bomo v bodoče še močnejši. Živela zmaga!« Ljudje so se mojemu pozivu odzvali in odšli na svoje domove. Niso pa povsem utihnili. Od daleč je bilo še slišati petje in vzklikanje raznih parol zmagi.

Naslednji dan mi je na cesti v Ložu komandir Toplak rekel: »Ali veste Strle, da bi vi bili glavni obtoženec, če bi sinoči prišlo do spopada?« »Ne! Ne bi bil, ker sem proti nasilju, zato kaj takega ne bi počel. Saj ste bili priča, da sem pozval k miru in so me ljudje poslušali, medtem ko vas niso ubogali na poziv,« sem mu odgovoril.

V času, ko je zaigrala godba in je množica navdušeno vzklikala k zmagi, je prejšnji dolgoletni župan Ludvik Kržič v občinski pisarni jokal, z glavo naslonjeno na roke oziroma mizo. Zanj je bilo vse izgubljeno.

Po teh volitvah se je kmečkodelavsko gibanje močno utrdilo in razmahnilo. Dosegli smo tako stopnjo, da se je izoblikovalo javno mnenje, češ da je sramota, če nisi za KDG.

Na novo izvoljeni občinski odbor v Starem trgu je spočetka imel težave. Na prvi seji so se skregali in nekaj jih je zapustilo sejo. Z Janezom Hribarjem sva bila med sejo v gostilni Pri Nikoli (gostilna je bila nasproti občinske hiše). Ostro sva reagirala: »Takoj nazaj na sejo. Menda ne boste dopustili, da se bo uresničilo, kar so govorili klerikalci pred volitvami. To je, da žagarski delavci in kmetje ne bodo znali voditi občine. Ne smemo dopustiti te sramote.« Pomirili so se in se vrnili na sejo. Pozneje je občinski odbor dobro delal. Okrajni načelnik je dal izjavo, da je najboljši občinski odbor v vsem okraju. Sicer pa v tistih razmerah s takratnimi protiljudskimi zakoni in režimom ni bilo mogoče dobro vladati v občini. Naš občinski odbor je pa kljub temu dobro gospodaril; zboljšal je položaj socialno ogroženim občanom, ukinil je dotacije cerkvi in podobno.

Poraženi klerikalci pa niso mogli preboleti poraza. Pri banovini so dosegli združitev občin Lož in Stari trg v eno občino.[37] V resnici so imeli v obeh občinah skupaj kakih 120 glasov več in so izgubili občino Stari trg samo zato, ker so imeli dve kandidatni listi. Razpisane so bile volitve za združeno občino po preteku leta in pol po zadnjih volitvah. Pred KDG je stala težka naloga, kako pri novih volitvah pridobiti najmanj 120 volilcev za zmago. Dejansko so bile za KDG druge volitve mnogo težje kot prve. Upoštevati je treba, da je bila že pri prvih volitvah dosežena velika zaostritev med klerikalci in KDG in je bilo v takih razmerah zelo težko pridobiti približno 10 % volilcev za zmago KDG (volilnih upravičencev je bilo približno 1300). Z vso vnemo in iznajdljivostjo smo se vrgli na delo oziroma predvolilno akcijo. Najprej smo ustanovili volilni štab, v katerega smo vključili iz vsake večje vasi po enega člana. Kandidatno listo smo sestavili iz najuglednejših kmetov in delavcev. Za župana smo predlagali ponovno Jožeta Mlakarja, za podžupana pa dotedanjega župana Loža Franja Škrbca. Tako je bilo zadoščeno tudi maloštevilnim liberalcem. V volilnem štabu smo na prvi seji sklenili:

1. V vsaki vasi, v vsaki družini moramo najprej ugotoviti, kateri volilec je trdno naš, kateri je trden klerikalec in kateri so bolj ali manj neopredeljeni.

2. Izdelati in izdati moramo primeren letak, ki naj pritegne volilce na našo stran.

Ko smo ugotovili, kakšno je stanje med volilci, smo se z vso zagrizenostjo vrgli na prepričevanje tistih, ki so bili evidentirani kot neopredeljeni. V zadnjem tednu pred volitvami je volilni štab dvakrat pregledal vse volilce in ocenil, komu bo posamezen volilec oddal

glas. Zanimivo je, da smo pri prvem takem pregledu stoodstotno zadeli, komu bodo volilci oddali glas, zadnji večer pa smo pri ponovni oceni predvideli za nas 16 glasov manj. Letak, ki smo ga izdali, je imel izreden učinek. Ljudje so letake nosili kar po žepih in jih z navdušenjem kazali drugim.

Zanimivo je, kako učinkuje politična osveščenost in enotnost ljudi tudi v lokalnem merilu. Navajam primer. Navedeni letak sem sestavil, volilni štab ga je brez pripomb potrdil, poslal sem ga v tisk v Kočevje, ga na svojem domu razdelil za posamezne vasi in nihče me pri tem ni oviral. Nekaj letakov sem izročil tudi našim pristašem (vem, da se je eden pisal Mlinar) v Cerknico, kjer so jih zaplenili žandarji, okrajni načelnik pa je štiri obsodil zaradi teh letakov na nekaj dni zapora.

Na dan volitev je naše delo potekalo brezhibno. Naši aktivisti po vaseh, ki so vsakega volilca dobro poznali, so skrbeli, da bodo šli ljudje volit našo listo. Ni bilo volilnih skrinjic, pač pa je volilna komisija le zapisala, za katero listo se je volilec izrekel. Brezhibno so prihajale tudi informacije z volišč v štab, iz štaba po vaseh in nasprotno. V Starem trgu, na glavnem volišču, so imenovali za predsednika volilnega odbora zagrizenega klerikalnega voditelja, advokata dr. Albina Šmajda iz Ljubljane, ki je volilne glasove razveljavljal. Predstavniki naše liste so ostro protestirali in veliko glasov rešili, nekaj pa je že bilo kljub temu neveljavnih. Dr. Šmajd je skušal razveljaviti glas volilca za najmanjšo nerodnost (npr. če ni gladko izgovoril nosilca kandidatne liste). Volilnemu štabu je izredno pomagal Andrej Janežič, ki je z motornim kolesom skoraj vsake četrt ure prinesel poročilo o stanju z vseh treh volišč in prav tako odnašal poročila štaba na volišča ter po vaseh. Tako smo bili vsi obveščeni, tudi če se je kje kaj zataknilo oziroma če kdo še ni oddal glasu za našo listo. Štab je na to takoj reagiral in poskrbel, da so ljudje šli volit.

Klerikalci so računali na zmago in so se tudi dobro pripravili za volitve. Na dan volitev so pripeljali poleg dr. Albina Šmajda tudi nekaj zagrizenih klerikalnih študentov in avtobus za dovažanje volilcev na volišča. S tem avtobusom so šli ti študentje v spremstvu domačih klerikalcev od vasi do vasi in vozili svoje ljudi na volišča. Zanimivo je bilo moje srečanje s temi visokošolci. V Vrhniki je ugledni kmet Lojze Palčič[38] še pred volitvami dajal izjave, da ne bo volil naše liste, čeprav je bil naš. Bil je užaljen, ker vaščani niso upoštevali njegovega predloga, kdo naj bo iz Vrhnike kandidat za občinskega odbornika. Še na dan volitev so bili naši pri njem, Lojze je pa še kar naprej trmoglavil. Šel sem sam k njemu, ker sem ga dobro poznal. Ko sem na njegovem dvorišču stopil s kolesa, so tam stali trije ljubljanski študentje in klerikalec Jakob Palčič, med vhodnimi vrati hiše pa je bil Lojze. Jakob Palčič je študentom nekaj prišepetaval (očitno jim je rekel, da sem komunist). Meni pa je rekel: »Tebe pa že dolgo ni bilo v naši vasi. Kako, da si danes tu?« »Moral sem priti, ker je z Lojzetom nastala mala komplikacija, za katero dobro veš in prav zato smo vsi tu,« sem mu odgovoril. Nato sem se obrnil k Lojzetu Palčiču in mu rekel: »Če si res tako daleč padel, da boš glasoval proti lastnim interesom in ne boš oddal glasu za listo kamor pripadaš, ti svetujem, da se ne pelješ z avtobusom (avtobus je stal na cesti), pač pa greš peš in to za vasjo, da te ne bo nihče videl. Tako te bo manj sram.« Lojze je molčal in me gledal v oči. Tudi jaz sem ga prav od blizu gledal v oči, da še videl nisem, da mi ponuja roko. Stisnil mi je roko in rekel: »France, poznaš me in ne dvomi vame.« Obrnil sem se k študentom in jim rekel: »Fantje, tukaj ne bo nič in verjetno še marsikje ne.« Eden od njih je rekel: »Nikamor ne boste prišli komunisti, ker ste zavrgli boga.« Odgovoril sem: »Pusti komuniste in boga danes pri miru, saj vidiš, da imamo važnejša opravila.« Sedel sem na kolo in se odpeljal. To je bilo okoli 10. ure, Lojze pa se je kujal še vse do 17. ure in potem volil naše kandidate. Težave so bile tudi pri mojem bratu Lojzetu, ki je živel z očetom, ta pa je bil pri teh volitvah kandidat za občinskega odbornika na klerikalni listi. Lojze je bil napreden, oče pa je hotel s svojo avtoriteto vplivati nanj, naj voli klerikalce. Hotel sem pred očetom prevzeti odgovornost, da bo brat Lojze volil kmečkodelavsko listo, zato sem šel iz Vrhnike še v Višovek. Ko me je oče zagledal, je začel vpiti: »Če si že toliko drugih pokvaril, pusti pri miru brata Lojzeta. Meni si veliko hudega napravil. V nedeljo me je Srpan iz Nadleska pred vsemi možmi na predvolilnem sestanku napadel, da sem jaz kriv za to boljševiško nesrečo v Loški dolini, ker da sem tebe slabo vzgajal. Ali ti ne govorim kar naprej, da opusti to brezversko početje, ti pa kot nalašč še bolj delaš to, kar ni prav. K sreči me je zagovarjal župnik Jernej Hafner, ko je na sestanku rekel: »Ne napadajte Lojzeta Strleta, ki je trdno naš. Tudi njegov sin France ni tako slab, nesreča je v tem, da je zapustil boga. On se ne bori zase, pač pa ima

svoje ideale.« Ko mi je oče to povedal, sem ga vprašal: »Kaj ste pa vi rekli temu Srpanu, ki vas je po nedolžnem obrekoval?« »Da nisem nič kriv, da si se ti tako izgubil in da ima tudi on otroke in nič ne ve, kaj bodo počeli, ko bodo polnoletni,« mi je odgovoril oče. Brata Lojzeta sem odpeljal s kolesom na volišče, oče pa je vpil za nama: »Lojze ne poslušaj ga in ne delaj mi sramote, da me ne boš volil.« Brat je glasoval za kmečkodelavsko listo in imel po volitvah z očetom nekaj težav. Jaz sem brata tolažil, obema pa se je oče resnično smilil, saj je vse delal v dobri veri, ni pa mogel dojeti, za kako veliko stvar se mi, predvsem mlajši, borimo.

Podobnih primerov, kakršna sta navedena, je bilo po vaseh še veliko. Doživljali so jih naši aktivisti.

Pri teh drugih občinskih volitvah smo prav zaradi naše aktivnosti in skrajne požrtvovalnosti naših aktivistov dosegli sijajno zmago. Klerikalna lista je dobila 492 glasov, lista KDG pa 519. Zaradi krivičnega zakona je dobila lista KDG 25 odborniških mest, klerikalna (JRZ) pa samo 5.

Volitve v državni parlament, ki so bile 11. novembra 1938, v Loški dolini niso bile tako uspešne. Glavni vzrok je bil v tem, da KDG ni imelo pravega kandidata. Določili so ga v Ljubljani. Lokalno KDG je takoj po razpisu volitev intenzivno prijelo za delo in iskalo, kdo naj bo naš kandidat. Sicer smo vnaprej vedeli, da bo v logaškem okraju zmagal vladni kandidat JRZ, nam pa je šlo iz političnih razlogov za to, da dobimo čimveč glasov proti režimu. Kot je znano, so se vse napredne sile pri teh volitvah združile z dr. Vladkom Mačkom, ki je vodil močno hrvatsko seljačko stranko. Zato je bil dr. Maček tudi nosilec liste združene opozicije.

Ker sem bil sam najbolj angažiran pri izbiri kandidata za te volitve, bom o tem nekaj več povedal. V Novi vasi na Blokah je živel aktiven politik, trgovec Stanko Lenarčič. V času pred temi volitvami je bil poslanec za logaški okraj. Izvolili so ga liberalci (bil je pucljevec). Kot poslanec je ostro nastopal proti beograjski čaršiji. Izdal je več ciklostiranih poročil o korupciji, o okoriščanju posameznikov pri nakupu orožja itd. Skratka, kar gorel je proti obstoječemu stanju in režimu. Gotovo bi ga zaprli, če ne bi imel poslanske imunitete. Zato smo se dogovorili Janez Hribar, Tone Šraj iz Nove vasi in jaz, da ga pridobimo za naše KDG. To nam je uspelo, pri čemer je imel glavno vlogo Tone Šraj. To je bilo kako leto pred novembrskimi volitvami. Lenarčič se je resnično opredelil za KDG in ga vsestransko podpiral. Prav zato je bil Lenarčič gotovo najbolj primeren, da kandidira na naši listi za poslanca. Preden smo se dokončno odločili za njegovo kandidaturo, smo želeli vedeti, kako bi ga podpirali liberalci, ki so ga izvolili za poslanca pri zadnjih volitvah. Lenarčič je najel taksi in sva šla po vseh občinah logaškega okraja ter obiskala njegove zaupnike, ki so bili povsod zato, da volimo proti obstoječemu režimu. Tako smo se odločili in določili Stanka Lenarčiča za kandidata KDG. Potem je Lenarčič ponovno najel taksi, da sva šla s Stankom Štritofom, ki je bil določen za namestnika poslanca, po vseh občinah zaradi podpisov kandidatne liste za Lenarčiča. Ko sva potovala, so naju že povsod čakali žandarji. Že na Rakeku so naju legitimirali in pogledali, kaj imava v aktovki. Ko so videli obrazce, na katerih je bilo z velikimi črkami zapisano: Nosilec liste dr. Vladko Maček, so naju vprašali, če imava dovoljenje za zbiranje podpisov. Ostro sem reagiral in rekel: »V časopisih piše, da so volitve svobodne. Če naju boste kakorkoli ovirali pri zbiranju podpisov, bo v eni uri to zvedel dr. Maček in bo to dobra propaganda za nas pri volitvah.« V Planini so pred hišo profesorja Rajka Kiaute čakali žandarji, vendar naju niso ničesar vprašali. Tako je bilo tudi v Logatcu, ko sva se oglasila pri starosti Sokola Viktorju Šenici, v Rovtah in Žireh. Ko smo kandidatno listo registrirali pri sodišču v Ložu, smo zvedeli, da je za naš okraj določen za kandidata advokat dr. Dragotin Lončar iz Ljubljane. Kako je do tega prišlo, še danes ne vem. Menda smo bili prepočasni, čeprav smo delali zelo hitro. Meni je bilo pred drugimi tovariši težko, ker sem jim zagotovil, da je z vodstvom KDG Slovenije dogovorjeno, da si bomo sami izbrali kandidata. Eden od bivših socialdemokratov me je celo nahrulil, češ da sem jih nalagal. V resnici pa je bilo takole: KDG je imelo v Mariboru pri predsedniku tega gibanja dr. Kukovcu ilegalno posvetovanje o bližnjih volitvah. Sestanka so se udeležili predstavniki okrajev in krščanskih socialistov, sokolov in morda še kdo. Za logaški okraj sem se sestanka udeležil jaz. Na tem sestanku smo za vsak okraj posebej razpravljali, kdo naj bo kandidat za poslanca na naši listi. Ko je prišel na vrsto logaški okraj, se je prvi oglasil predstavnik krščanskih socialistov (ne spomnim se več, kdo je bil, bil pa je eden od njihovega vodstva) in rekel: »Predlagam, da v logaškem okraju kandidira krščanski socialist.« Rekel je še, da imajo tu oni močne pozicije, zlasti v Loški dolini.

Povedal je, da je bil osebno na Babni polici in da so tam vsi krščanski socialisti (v resnici so bili komunisti). Potem sem se oglasil ter pojasnil, da v Loški dolini ni nobenega krščanskega socialista in prosil, da nam dajo naslove krščanskih socialistov, če so po drugih občinah, da se bomo rade volje z njimi povezali in skupno nastopili pri volitvah. Glede kandidata za naš okraj pa sem povedal, da imamo predvidenega zelo primernega, vendar imena še ne morem povedati, ker še ni dokončno določen. Prosil sem, da to prepustijo nam, ki razmere najbolje poznamo. Vsi so se strinjali s tem. Posebno je moj predlog podprl Franc Leskošek. Toda zgodilo se je drugače.

Takoj smo skušali ta nezaželeni dogodek popraviti in s Stankom Štritofom sva šla v Ljubljano. Najprej sva šla k odvetniku Ladu Vavpetiču, ki je bil desna roka dr. Lončarja. Spremil naju je v pisarno dr. Lončarja, kjer sva s Štritofom obema razložila, kako slaba je situacija glede izida volitev, če bo kandidiral dr. Lončar. Sprva se ni hotel omajati, vendar je po dveh urah pogovora pristal, da se bo odpovedal kandidaturi v logaškem okraju in da bo kandidat le v okraju Litija. Potem sem šel k Štrajzlju, da bi tam dobil koga od komunistov, ki bi pomagal zadevo do kraja rešiti. Poleg Lada Kozaka sem tam našel še Oskarja Kovačiča. Ko sem jima vse razložil, sta mi povedala, da je kandidatura dr. Lončarja že pri dr. Mačku v Zagrebu. Oskar je še tisto popoldne odpotoval v Zagreb k dr. Mačku, da bi zamenjal kandidata (namesto dr. Lončarja naj bi bil Stanko Lenarčič). Toda ni uspel. Dr. Maček je prav ta dan oddal celotno kandidatno listo pristojnim organom. Tako smo ostali na cedilu in zelo težko smo ljudem dopovedovali, da moramo voliti dr. Lončarja, ker s tem glasujemo proti obstoječemu režimu. Ljudje so govorili, da nočejo ljubljanskega škrica, pač pa Lenarčiča in da raje ne bodo šli volit.

Na listi dr. Mačka je za logaški okraj kandidiral liberalec (JNS), šped iter Tavčar z Rakeka. Rezultat volitev je bil za dr. Lončarja najslabši. Od 7311 volilnih upravičencev jih je glasovalo za JRZ 3847, za Tavčarja 874 in za Lončarja samo 610, kar 1965 volilcev pa ni volilo. Toda kljub temu je v Loški dolini dobil dr. Lončar 338 glasov, medtem ko je glasovalo za Tavčarja 21 volilcev. Pravi poraz je doživel Ljotičev kandidat slaščičar Karel Vilar iz Logatca.[39] Dobil je le 5 glasov.

Poraz na teh volitvah ni pomenil le majhno število naših glasov, pač pa je bila storjena predvsem velika polit čna škoda. Zelo lepo smo imeli zasnovano, da bomo s pomočjo Lenarčiča in naše povezave razširili KDG na vse občine v okraju. Zlasti so bile ugodne razmere v Logatcu in na Rakeku,[40] kjer je bilo veliko naprednih članov Sokola. Dokaz za to je, da se je večina le-teh zgodaj pridružila partizanom.

V Loški dolini pa je zaradi neprimernega kandidata nastala politična oseka, saj kar 428 volilcev ni volilo. Tako so zmagali v Loški dolini klerikalci. To pa ni kazalo resnične slike v tej občini, saj je pred tem že na dveh volitvah zmagalo KDG.

POSEBNA OBLIKA POLITIČNEGA DELA V LOŠKI DOLINI

V Loški dolini so se napredne politične sile, predvsem pa KP, razvijale v posebnih razmerah. Komunistična partija je v teh krajih vse od njene ustanovitve do danes aktivno in odločno vplivala na politični razvoj v lokalnem in širšem merilu.

Zaostrena je bila politična diferenciacija med strankami, kar je še posebno oteževalo KP pri osveščanju in pridobivanju množic.

Posebna značilnost teh krajev je bila tudi v tem, da je KP nastala in se razvijala v glavnem mimo delavcev in je bilo glavno politično žarišče v mestu Lož. Šele ko je KP zasnovala in vodila Ljudsko fronto, so se politične sile tudi v Loški dolini zlile v enotno gibanje. To je bilo v letu 1935.

Ta enotna fronta je sijajno opravljala svojo funkcijo. Ljudi ni vezalo običajno prijateljstvo, pač pa enaki politični pogledi na družbeni razvoj in enake ideje. Enaka vizija je ljudi tesno povezovala. Pri tem je treba upoštevati, da so se ljudje med seboj vsi dobro poznali, bolje kot v večjih centrih, kjer se marsikje ne poznajo, čeprav stanujejo v isti hiši. Tako so nas okoliščine pripravile do tega, da smo se ob nedeljah redno sestajali v Starem trgu pred pošto in vodili lokalno napredno politiko. Nobene organizacije nismo imeli, nihče ni teh sestankov skliceval, pač pa smo se kar spontano sestajali, in to samo zaradi politike. Bile so sicer delavske organizacije, ki so znotraj vodile napredno politiko in tudi kmetje so bili organizirani v vrhniškem društvu, vendar je bila glavna politična sila tista pred pošto.[41] Tu smo

pretresali notranji in zunanji politični položaj, lokalne akcije in od tu se je vse potem sistematično prenašalo v posamezne vasi, kjer so vaščani o rečeh spet razpravljali na neoficialnih sestankih. Tako se je pretakala politična vsebina iz centra v vse vasi in nazaj. Iz vasi so namreč prenašali v center razne politične informacije in tudi primerne predloge za naše skupno delo. Vse to pa se ni omejevalo le na lastne sile. Na enak način in prav tako zaradi enakih idej in vizije politične prihodnosti sva z Janezom Hribarjem pogosto zahajala k vodilnim komunistom v Ljubljano. Od njih sva prejemala navodila, ali bolje rečeno orientacijo za politično delo. Midva pa sva to prenašala na lokalne politike. In nasprotno. Vedno sva tudi midva prinašala novice in probleme iz svojega kraja ljubljanskim komunistom. Verjetno bo bralec, ki gleda politično delo z današnjimi očmi, v tak način dela podvomil, vendar tako je bilo in nihče tega ne more spremeniti. Še je živih nekaj ljudi, ki lahko to potrdijo. O zvezah z Ljubljano pa seveda s Hribarjem nisva smela ljudem povedati, da ne bi tako škodovala komunistom v Ljubljani in tudi midva sva to skrila pred žandarji, sicer bi nama gotovo onemogočili politično delo.

Pomemben delež k našemu delu so prispevali tudi centralni zbori oziroma posvetovanja KDG, ki so bila napol legalna. Sestajali smo se namreč na skrivaj, vendar obenem z zavestjo, da je KDG legalna organizacija. Če se ne bi sestajali tajno, bi nam gotovo preprečili zborovanja. To je bil čas, ko je KP vztrajala, da mora napredno gibanje preiti v odkrit javen boj proti obstoječemu režimu. Kot predstavnik Notranjske sem se udeležil zborovanja v Ljubljani v Kolodvorski ulici v gostilni pri Starem Tišlerju. Zborovali smo v stekleni dvorani na vrtu. Med zborovanjem so nas detektivi od vseh štirih strani od zunaj slikali. Govorili so Franc Leskošek, Rudolf Golouh in neki Lasič. Govorili so o političnem položaju pri nas in v svetu ter o nalogah KDG. Drugi sestanek smo imeli v gostilni Strgar v Zaprešiču pri Zagrebu. Tudi na tem zboru smo obravnavali naloge KDG. Na tem zboru je bil najbolj aktiven Ivan Kreft. Vse zborovalce je zelo navdušil duhovnik dr. Tinko Povše, ki je stopil kar na mizo in navdušeno govoril. Na to zborovanje smo se od Ljubljane do Zaprešiča in nazaj vozili z avtom Lineta Žagarja. Poleg njega so bili še inž. Anton Štebi, Lado Kozak in jaz. Tako smo se počutili varne, saj si žandarji niso mogli misliti, da se komunisti prevažamo z avtom. Tretji sestanek smo imeli v Zagrebu v tiskarni (kar med stroji) samostojne hrvaške demokratske stranke, ki jo je vodil Sava Kosanović. Ta je prišel med zborovanjem tudi med nas in imel zelo spodbuden govor za naše gibanje. Zelo ostro je obsodil fašistično intervencijo v Španiji in se zavzemal za to, da moramo pomagati španskim republikancem. To zborovanje je vodil bivši minister dr. Vekoslav Kukovec iz Maribora. Zborovali smo od 9. do 17. ure. Glavna vsebina zborovanja so bile priprave na državne volitve in naloge KDG v tem času. Govorila sta tudi Franc Leskošek in Miha Marinko, veliko pa jih je razpravljalo. Izvolili smo tudi nov odbor KDG za Slovenijo. V volilno komisijo smo bili izvoljeni Franc Leskošek, Miha Marinko in jaz. Leskošek in Marinko sta predlagala v odbor tudi mene, jaz pa sem predlagal kmeta Janeza Hribarja s pripombo, da naj vodstvo, če se mu bo zdelo potrebno, pokliče k sejam tudi mene. Mojega predloga nista takoj sprejela, ker Hribarja še nista poznala. Rekel sem jima, da je Hribar prav tako trden komunist kot jaz, nato sta se z mojim predlogom strinjala in Hribar je bil izvoljen. Hribarja sem predlagal iz treh razlogov: 1. ker je bilo bolj primerno, da je v odboru kmet; 2. da ne bom vedno samo jaz prihajal iz našega kraja na centralne sestanke; 3. omogočil naj bi dobremu prijatelju, ki je z vso vnemo delal kot komunist, da se uveljavi sam in njegova izredna energija.

Naj navedem s tega zborovanja sicer manj pomemben dogodek. Ko smo se vračali z vlakom, sem v kupeju rekel Leskošku in Marinku, naj v bodoče ne vabijo več na naša zborovanja nekega mlinarja, ki je bil doma nekje blizu Ljutomera, in pripomnil, da lahko pride iz Loške doline sto boljših. Ta mlinar je name napravil najslabši vtis, ko je trdil, da je za svoj okraj najprimernejši kandidat za poslanca in da bo s pomočjo žensk, ki prihajajo v njegov mlin, širil najboljšo propagando, saj bodo žene vplivale na može, da ga bodo volili. Leskošek mi je odgovoril, da tam pač ni takih, kot si želimo, in moramo povabiti tiste, ki so in se opredeljujejo za KDG. Četrti sestanek KDG iz vse Slovenije je bil v Mariboru v pisarni odvetnika dr. Vekoslava Kukovca.

Poleg navedenih centralnih sestankov sem se udeležil tudi sestanka v vili inž. Antona Štebija v Podborštu pri Črnučah. Na tem sestanku so bili navzoči sami vodilni komunisti: Edvard Kardelj, Franc Leskošek, Miha Marinko, inž. Štebi, prof. Mirko Košir in Tone Dolinšek. Razen Dolinška sem vse navedene poznal že pred tem sestankom. Kaj se je na tem sestanku

razpravljalo sploh ne vem, ker sem kmalu, ko je Kardelj začel z referatom, odšel. To sem storil zato, ker sem bil vezan na prometne zveze za povratek domov. To seveda ni bilo prav in bi moral žrtvovati še en dan, saj so imeli z menoj precej opravka, da so me ilegalno spravili na ta sestanek. Toda žal sem zadevo presodil napačno. Mislil sem si, kaj bom jaz mogel storiti med tako sposobnimi komunisti, zato sem jim pred odhodom rekel: »Opravičujem se, da ne morem ostati na sestanku, ker če ne grem takoj, se danes zaradi slabih zvez ne bom mogel vrniti, kakor sem obljubil domačim.« Rekel sem še, naj mi sporočijo v Lož, kar bodo sklenili in bomo mi opravili vse, kar bo treba. Ne vem, kako so navzoči moje početje ocenili. Gotovo slabo, čeprav sem jim dal odgovorno obljubo. Tega sestanka sicer ne bi omenjal. Vendar sem to opisal, ker menim, da je že samo vabilo na tak sestanek dokaz, kako pozitivno so gledali odgovorni tovariši na komunistično gibanje v Ložu.

Za nobenega od navedenih sestankov se ne spominjam, kdaj so bili. Čudim pa se, da se o njih nikjer ne piše, saj so tudi ti sestanki sestavni del naše zgodovine.

Ves čas našega delovanja so nas v Ložu zasledovali žandarji in ovirali pri delu. Treba pa je upoštevati, da smo se z žandarji osebno dobro poznali in se po večini z njimi tudi tikali. Zato je bila potrebna z njimi posebna taktika. Navajam primer. Nekega večera sva se s Hribarjem sprehajala med Ložem in Starim trgom, kakih dvajset korakov za nama pa je celi dve uri hodil komandir žandarjev Toplak. Ko sva se obrnila, je žandar storil prav tako in spet stopal za nama. Ustavila sva ga in rekel sem mu: »Čemu to pasje zasledovanje? Ali se vam ne zdi, da je nekulturno?« Toplak je dejal: »Če smatrata to za metanje polen pod noge, vaju vabim, da prideta k meni na razgovor na žandarmerijsko postajo.« Sprejela sva vabilo in dogovorili smo se za naslednji dan, ko je bila nedelja. Od 9. do 13. ure smo živahno razpravljali o politiki. S Hribarjem sva mu odkrito povedala, da sva marksista, vendar zakonov ne kršiva. Misli so svobodne in nihče ne more človeku preprečiti misli, sva mu govorila. Ugotovila sva, da je ta žandar dokaj politično podkovan in je bil naš razgovor kar miren in prijeten. Do ostrine je prišlo le, ko je Toplak dejal Hribarju, da je pod mojim vplivom. Hribar ga je ostro zavrnil in rekel: »Sem pod vplivom naprednih idej in če je Strle pod vplivom istih idej, je logično, da se druživa.« Nato sem dodal: »Strinjam se s Hribarjem in lahko govorimo le, da vplivava drug na drugega, saj skupaj študirava marksizem.« S tem smo razpravo o tem končali. Na koncu smo se drug drugemu zahvalili za prijeten razgovor. Gotovo je tudi ta razgovor pripomogel, da je Toplak spremenil mišljenje o našem gibanju. Leta 1938 mi je žandar Jože Bučar, ki je po tihem simpatiziral s KDG, zaupno povedal, da je Toplak po večletnem prizadevanju, da bi v Loški dolini zatrl napredno gibanje (tako je sam izjavil) poslal okrajnemu načelniku poročilo, v katerem je zapisal, da smo »pošteni socialisti«. (Po vojni je Toplak kmetoval nekje na Štajerskem in verjetno še živi.) Zanimiv je bil moj primer z žandarjem Drozgom. Slučajno sva se srečala v gostilni pri Matazinu. On s citrami, jaz s kitaro. Tako sva skupaj zaigrala, jaz sem pa vmes prepeval. Zelo se je razнežil in ko sva šla iz gostilne pozno domov, me je zaprosil, da s spremljavo kitare zapojem v noč mojo najljubšo pesem. Zapel sem mu Slavček, daj mi svoje petje, da zapojem . . . Naenkrat se je Drozg vznemiril in pognal kolo, na katerem je imel citre, z jezo v zid in rekel: »Zakaj je tako na svetu, da tebe s tako mehko dušo preganjajo? Zakaj me ljudje ne marajo, tebe pa imajo radi? Zato, ker sem žandar in kaj naj storim? Bil sem zaposlen pri »ta črnih« (kurjačih) na železnici za 450 din na mesec. Jaz bi bil rad to, kar si ti.« Rekel sem mu: »No, no! Ne stresaj čustev pred mano, saj nima nobenega pomena. Če res misliš, kakor si se mi razkril, lahko kaj storiš v smeri, ki jo hodim jaz, sicer je to tvoja stvar.« Jezno je vrgel žandarsko kapo na tla in rekel: »Glej, tak žandar sem jaz in te prosim, svetuj mi, kaj naj storim.« »Lahko nas obveščaš, kaj žandarji nameravate kdaj storiti proti nam in tako boš koristil stvari,« sem mu rekel. Rekel je, da velja, vendar mora dogovor ostati med nama. »Drži in bodi brez skrbi,« sem mu odgovoril. Kmalu po tem dogodku mi je Drozg zaupno prinesel dopis okrajnega načelstva, v katerem je bil nalog žandarjem, da zberejo material o mojem komunističnem delovanju ter pošljejo ovadbo sodišču v Ložu, da bo proti meni uvedlo sodni postopek. Kakih 10 do 15 dni pred tem mi je pokazal dopis o isti zadevi sodni uradnik, aktivni član KDG Tone Čufar. Tako sem bil o stvari dvakrat obveščen. Seveda, če bi o tem zvedeli na okraju, bi bila Čufar in Drozg ob službo in še kaznovana zaradi uradne tajne. Čufarja so leta 1942 ustrelili Italijani, kaj je bilo z žandarjem Drozgom, pa ne vem.

Postavlja se vprašanje, zakaj v Ložu v času najživahnejšega političnega dela in razmaha nismo imeli partijske organizacije. To vsekakor ni bila naša

krivda. Objektivne razmere so nakazovale takšno obliko dela. Ko sem o tem vprašal komuniste v Ljubljani, so mi rekli, da ni važna formalna organizacija KP, pač pa delo v duhu KP. Zelo sem bil vesel, ko mi je to potrdil tudi pokojni Edvard Kardelj leta 1967 v navzočnosti Milana Škerlavaja, Naceta Voljča in Janeza Fajdige. Kardelj je izrecno poudaril, da ni prav, če se govori, da je bil Janez Hribar komunist šele od leta 1939, ker sam dobro ve, da je bil od leta 1934. »Saj je KP v Ložu imela velike uspehe in ni prav, da se to podcenjuje,« je še dodal. O tej zadevi sem se v Ljubljani pogovarjal s komunisti trikrat. Prvič pri Štrajzlju leta 1934 s komunisti, drugič me je o tem vprašal leta 1938 Oskar Kovačič, ki sem mu odgovoril, da je oblika dela, ki jo uporabljamo, zelo primerna za naše razmere, in mi je dal prav. Rekel pa sem mu, da ni nikakršen problem kadarkoli organizirati partijsko organizacijo v Ložu, saj je tam veliko komunistov. Tretjič sem vprašal znanega komunista Slavka Židanika, ko sem živel že v Ljubljani in mu plačeval za Rdečo pomoč. Od vseh sem dobil odgovor, da me imajo za dobrega komunista in da naj kar tako kot pred tem delam naprej kot komunist. Prepričan sem, da je bilo tako prav. Bolje je, da smo dobro politično delovali, kakor pa da bi imeli ožjo organizacijo KP in manj uspehov. Seveda, če to gledamo z današnjimi očmi, se zdi tako stališče nevzdržno, saj si pozneje ne bi mogli zamišljati političnih uspehov brez partijske organizacije. Kot primer navajam izvolitev CK na Čebinah. Zelo modro so ravnali, da člani CK, ki so bili izvoljeni, zaradi varnosti tega niso smeli vedeti, in to kljub temu, da so bili sami dobri in prekaljeni komunisti (glej zapis Mihe Marinka pod naslovom Spomini na Čebine, objavljen v teoretični prilogi Komunista, januar–marec 1977). V tistem času je veljalo pravilo: »Čim manj vedi o partijski organizaciji in čim bolj delaj kot komunist. Če nečesa ne veš, ne moreš izdati v primeru, da ti pred policijo popustijo živci. Tako imaš korist sam in tudi komunistična partija kot celota.« Iz teh varnostnih razlogov tudi v Ložu ni bilo potrebe po organizaciji KP. Delali smo pa kot komunisti, kar dokazuje tudi omenjeno poročilo, ki ga je poslal že leta 1934 Pokrajinski komite KPS Kominterni v Moskvo (kopijo hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS). Upoštevati je treba, da je bila KP po letu 1930, ko so jo obnovili mlajši, sposobnejši komunisti (Kardelj, Kidrič, Tomšič, Ziherl in drugi), organizacijsko zelo šibka in še na začetku razvoja.

PRESELITEV V LJUBLJANO

Septembra 1939 sem se zaradi domačih razmer preselil s svojo obrtjo v Ljubljano, v Moste. Poleg tega me je vleklo v Ljubljano dobro tovarištvo z ljubljanskimi komunisti. V družini so nastale velike težave. V rojstni hiši moje žene, kjer sem si uredil primeren poslovni lokal, je bil ženin oče sam. Njegov sin je bil na delu v Franciji, od koder me je večkrat prosil, naj se vselim v njihovo hišo in skrbim za očeta. Hiša stoji na glavnem trgu v Ložu in je zelo primerna za obrt. Po dveh letih, ko sem se vselil v to hišo, pa sta se pojavila dva kandidata za ženitev. Tast mi je rekel, da se bo oženil in svak se je vrnil in se prav tako nameraval oženiti. Poleg tega me je žena stalno prepričevala, da se preveč ženem za komunizem. »Le zakaj me kot mož nočeš poslušati in zakaj se moraš ravno ti tako izpostavljati pred žandarji? Zakaj so pa drugi bolj zmerni in jih ne preganjajo,«mi je vedno očitala. Nisem je mogel prepričati, da se borim za boljše življenje vseh in tudi za našo družino. Tudi to je bil eden od razlogov, da sem odšel v Ljubljano. Družine s tem nisem zapustil, saj sem jo vse do začetka oborožene vstaje v celoti vzdrževal in imel z njo pogostokrat osebne stike.

Po prihodu v Ljubljano sem se še bolj povezal s komunisti. Večkrat na teden sem obiskoval Kozaka pri Štrajzlju, in ko se je nato Kozak preselil na Zaloško cesto (gostilno je prodal in vse dal za gibanje), sem še pogosteje zahajal k njemu, kjer sem srečeval tudi druge vodilne komuniste. Redno sem hodil tudi k Ziherlovim v Šiško in k Tonetu Šušteršiču za Bežigrad. Razumljivo je, da sem k vsem hodil zaradi politike. Dobro zvezo sem obdržal tudi z Loško dolino in večkrat je bil pri meni v Ljubljani tudi Janez Hribar. Politično v Loški dolini nisem mogel več delati. Je pa z vso vnemo in izredno energijo naprej delal Janez Hribar in pol leta po mojem odhodu v Ljubljano tudi formalno ponovno organiziral celico KP. Za to so bile razmere zrele in se je politično delo v Loški dolini še bolj razmahnilo, po Hribarjevi zaslugi pa se je razširilo tudi na Bloško planoto in v Cerkniško dolino. Glavni voditelji so bili prvotno Janez Hribar, Feliks Razdrih, Matevž Hace in za Bloke Tone Šraj (formalno član KP od junija 1941). Tja sta redno zahajala tudi France Popit in Ivan Novak-Očka.[42]

Imel sem že toliko izkušenj v političnem delu, zlasti dobre uspehe pri pridobivanju posameznikov za komunistične ideje, da sem v Mostah lahko takoj začel politično delovati. Še vedno pa formalno nisem bil povezan v celico KP.

(Iz objave so izpuščeni Strletovi spomini na delovanje v Ljubljani, ki so za notranjskega bralca manj zanimivi, bili pa so tudi v povzetku objavljeni v glasilu ljubljanske občine Moste-Polje.)

ODHOD V PARTIZANE OZIROMA NA OSVOBOJENO OZEMLJE

Dne 3. julija 1942 sva z Avgustom Farčnikom odšla v partizane. Pri Štepanji vasi naju je ločeno s konjem prepeljal čez blok na zapravljivčku Drago Strniša. Oba sva imela ponarejeni legitimaciji, ki nama ju je preskrbela OF. Za kamuflažo je Strniša odpeljal sod kisa neki trgovini v Sadinjo vas. S Farčnikom sva imela v aktovkah vzorce žganih pijač in se izdajala za trgovska potnika. Straža na bloku je vse to pregledala in naju pustila na osvobojeno ozemlje, ki je segalo v tem času prav do žice, ki je obdajala Ljubljano. Dober kilometer od bloka v Štepanji vasi sva s Strnišo srečala partizansko patruljo. Tudi tej patrulji sem moral pokazati dokumente in sva tako srečno prišla v Sadinjo vas, kjer smo imeli dogovorjeno javko. Prvo noč sva s Farčnikom prespala v Sadinji vasi, zgodaj zjutraj pa so naju partizani odpeljali v partizansko šolsko taborišče Pugled. Komandant taborišča je bil Ludvik Smrekar, komandir ene čete pa Janez Hribar-Rokec. Po naključju je prav tiste dni odšlo iz Ljubljane skozi to taborišče tudi več članov vodstva OF in KPS, med njimi Edvard Kardelj. Le-ti so imeli v taborišču več političnih ur. Partizani so nas vodili v Suho krajino in smo brez ovir prišli v Stari log pri Kočevju. Kardelj je jahal konja, drugi pa smo seveda šli peš. V Starem logu je bilo veliko partizanov, med njimi tudi razni strokovnjaki in kulturni delavci. Ti so pod košato lipo priredili miting, na katerem je med drugimi recitiral neko pesem tudi Ivan Rob.

V Stari log se je od nekje pripeljal z majhnim kamionom komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije Franc Leskošek-Luka. Spredaj na blatniku sta sedela dva partizana s strojnicama v rokah. Markantni komandant z velikimi brki in v vojaški uniformi je na vse delal najboljši vtis. Komandant Leskošek je prišel med nas, ki smo prišli iz Ljubljane, da bi nas razporedil na politično delo na razne kraje tako imenovane Ljubljanske pokrajine. Meni je dal na izbiro: ali na Notranjsko ali v Belo krajino. Odločil sem se za Notranjsko, ki sem jo dobro poznal in tudi družino sem imel tam. Pet aktivistov je vodil na Notranjsko Dušan Kraigher. Poleg mene so bili tja poslani tudi Nestl Žgank, Ženka, hči akademskega slikarja Vidmarja, imeni drugih dveh sem pa pozabil. Farčnik je odšel na Dolenjsko in takoj postal politkomisar Zapadnodolenjskega odreda. Dušan Kraigher je nas pet aktivistov predal v začasno varstvo II. bataljonu Krimskega odreda, ki je imel svoje taborišče blizu Roba v novih barakah, sam pa je odšel v Mačkovec k političnemu vodstvu Notranjske, ki ga je vodil France Popit-Jokl, zaradi razporeditve naše peterice na politično delo. Naslednjega jutra je šel bataljon v zasedo, v taborišču pa so ostali kuharji, nekaj partizanov in nas pet, ki smo prišli iz Ljubljane. Prav ta teden pa se nam je približevala velika italijanska ofenziva. Ko smo tako pohajkovali v taborišču, je ves zasopel pritekel stražar in povedal, da se po hribu iz Osojnika proti vasi Rob v strelski vrsti pomikajo Italijani. Z Žgankom sva odhitela pogledat in ugotovila, da ni neposredne nevarnosti, ker je bilo naše taborišče na drugi strani doline nasproti vasi Rob. Ko sva se vrnila, so bili v taborišču le drugi trije od naše skupine, vsi drugi pa so zbežali. Začasno poveljstvo v njem sta imela bataljonski intendant in politkomisar čete, neki Žan. Nas pet aktivistov je skoraj tri ure nosilo različen material v bližnjo dolinico ter ga pokrivalo z vejami in listjem. Potem smo tudi mi odšli za drugimi. Dobili smo jih v bližini cerkve sv. Primoža, visoko nad našim taboriščem. V imenu Ljubljančanov sem predlagal našima začasnima komandantoma, da bi šli vsi skupaj nazaj v taborišče, da bi poskrili še tisto, kar je ostalo v njem. Zakamuflirali smo namreč le celotno bataljonsko pisarno s pisalnim strojem, nekaj sodov jedilnega olja, nekaj vreč moke in drugega materiala. Še več (vse polno opreme, orožja in drugega) pa je ostalo v barakah, kjer so bivali partizani, ki so bili na položajih. Z Žgankom sva se ponudila, da bova šla med reševanjem materiala na najbolj izpostavljena mesta na stražo, da jih bova tako varovala.

Nato mi je intendant ostro dejal: »Kaj pa imaš ti tu odločati?« Odvrnil sem mu: »Nič ne odločam, le predlagam, da bi storili dobro delo, kar je naša moralna dolžnost.« Pomislil sem na požrtvovalne Ljubljančane, ki tako skrbno zbirajo material za partizane, tu pa bi ga kar na debelo zapravljali. Ukazal je, da moram biti tiho, da bosta že onadva odredila, kaj bomo delali. Dala sta povelje za umik v smeri proti Blokam. Prišli smo do jase, kjer je bilo veliko borovnic in smo se jih pošteno najedli. Proti večeru smo se vrnili v tabor, kamor je še pred nami prišel celotni bataljon.

Ker so bili Italijani v naši bližini, je bilo pri partizanih opaziti določeno vznemirjenost. To je bilo razumljivo, saj so bili večinoma mobilizirani novinci, ki še niso bili v bojih. Ko se je zmračilo, me je v štabno barako poklical bataljonski komisar Gregor (Jože Kopitar) in me vprašal: »Zakaj si pa danes delal paniko med partizani?« Odločno sem mu odvrnil: »Če kdo ocenjuje moj današnji dan, bi mi šla samo pohvala, vendar je ne želim, saj sem opravljal samo svojo dolžnost, ki mi jo je narekovala potreba.« In še sem dodal: »Nas pet, ki smo začasno pod vašo zaščito, ti je rešilo oziroma skrilo ves bataljonski arhiv s pisalnim strojem vred in glavno zalogo živil. Kakih sto metrov odtod je vse to zakamuflirano v neki dolinici. Ta dva (bila sta navzoča), ki sta bila za vse odgovorna, sta z ostalimi zbežala iz taborišča, namesto da bi dala povelje za reševanje dragocenega materiala.« Ta dva sta pa trdila še naprej, da sem delal paniko. Prosil sem komisarja, naj pokliče in vpraša še druge štiri iz naše skupine, da bi se prepričal, kaj je resnica. Ko je o zadevi vprašal Žganka, mu je ta povedal isto kot jaz. Prisoten je bil tudi namestnik komandanta bataljona Sočan (učitelj po poklicu) ter rekel komisarju: »Ko to poslušam, ugotavljam, da tovariš ni ničesar zagrešil in ga ne moremo obtoževati.« Nato se je Gregor pomiril in dejal: »Za enkrat naj bo, drugič pa pazi, kaj boš počel.« »Protestiram! Nič za enkrat naj bo, ne sprejmem kritike, ničesar nisem zagrešil,« sem mu ostro odvrnil. »Kdo pravzaprav si, kako si se znašel v našem bataljonu, ko se tako samozavestno obnašaš,« me je vprašal. »V torbici imaš pismo, ki ti ga je izročil pooblaščenec našega centralnega vodstva Dušan Kraigher, če si pozabil, kaj ti je naročil, kdo smo peterica, ki nas je dal v začasno zaščito v vaš bataljon.« Trenutek je pomolčal, nato pa dejal, da lahko odidemo iz barake. Nejevoljen sem odšel z mislijo, da je ta komisar trd kot zmrzla zemlja in neroden kot sveder v žepu. Pozneje, ko sem Gregorja bolje spoznal, mi je bilo žal, da sem ga tako slabo ocenil; že pred vojno, ko je bil na Brezovici pismonoša, je bil član KP in je požrtvovalno deloval v krajih med Ljubljano in Vrhniko. Pri partizanih, ki jih večinoma ni poznal, pa se ni takoj znašel, zlasti ne v tako odgovorni funkciji, kot jo je imel.

Naslednjega jutra ob štirih je naš bataljon odšel v drugo, podobno zgrajeno taborišče v gozdu blizu Dvorske vasi pri Karlovici. Dopoldne tega dne so napravili zbor vseh novincev, med katere so uvrstili tudi nas pet Ljubljančanov. Pripravili so nas za partizansko prisego. Komisarja Gregorja sem ponovno opozoril, da nas pet ne spada med novince partizane. Pripomnil sem mu, da sem že zdavnaj prisegel, ko sem začel delati za komunistične ideje. Ta moja prisega je bila izrečena iz notranjosti, brez kakih besed. »Mi se ne moremo s prisego obvezati za vaš bataljon,« sem mu še rekel, on pa je vztrajal, da moramo priseči. Popustil sem rekoč: »Lahko prisegam še stokrat, če že hočeš, saj s tem samo potrjujem svojo voljo, vendar tvoj vojak zaenkrat kljub temu še nisem.« Nato smo prisegli.

Po prisegi so nas pozvali, da moramo izročiti bataljonu ves denar in osebne legitimacije. Denar bo postal kolektiven, legitimacije pa bodo zaradi varnosti uničili, so nam rekli. Izročil sem jim 2000 lir, ki sem jih nameraval izročiti družini, ki je bila v Loški dolini brez sredstev. Ponarejeno legitimacijo, v kateri sta bili tudi iz časopisa izrezani sliki Mussolinija in kralja Viktorja Emanuela, sem tudi dal. Mislil sem, da bom morda to legitimacijo še kdaj uporabil. Uporabil sem jo uspešno dvakrat. Prvič, ko me je sekretar rajona Ivan Bratko poslal v Ljubljani čez blok v Mostah z važno nalogo onkraj žice in drugič, ko sem šel čez blok v partizane. Naivni italijanski stražarji so namreč videli zaradi teh slik v meni italijanskega patriota.

Izročitev legitimacije z omenjenima slikama v njej je bila dovolj, da so me še istega dne brez zaslišanja obsodili na smrt. Komisar Gregor je poklical v štab Nestla Žganka in mu to povedal. Njega pa je opozoril, da se z menoj, ki da sem pod tajno stražo, ne sme družiti, sicer bodo ustrelili še njega. Žgank je Gregorja prepričeval, da tega ne smejo storiti in rekel, da je on priča, ko mi je komandant Leskošek-Luka sporočil, da bom šel na Notranjsko na

Takole so Italijani aprila 1943 pripeljali s planine Golobar v Bovec 32 padlih partizanov. Med njimi je bil tudi avtorjev brat Lojze

političnо delo. Rekel mu je tudi, da me je v dobrem tednu dobro spoznal in da sem resnično naš človek. Gregor pa se ni dal. Rekel mu je, da je dokazano, da sem prišel iz Ljubljane med partizane vohunit. Žgank mi je vse to takoj povedal in bil je zelo ogorčen nad tem, kaj nameravajo storiti z menoj. »Jaz bi ti rad pomagal! Le na koga naj se obrnem, da bi preprečil to krivično dejanje?« mi je rekel. Predlagal sem mu, da bi zbežala od tod in šla v Loško dolino, kjer me vsi poznajo in bova tako rešena. Žgank je imel pomisleke, češ da naju bodo ujele patrulje. »Zaradi teh patrulj lahko pridem do Pariza,« sem mu rekel. »Poleg tega pa naju patrulje ne bodo poznale. Jim bom že kaj natvezel, če bo treba!«

Ko sva tako ležala v travi in razmišljala, sem bil vedno bolj nemiren. Kri mi je udarjala v glavo in ušesa so postala vroča. Ali bom moral res na tako bedast način umreti? Ali je v partizanih res tako preprosto ubiti poštenega človeka, sem se spraševal. Ne! To ne more biti, to lahko delajo le površni posamezniki. Mussolinijeva in kraljeva slika v partizanskem taborišču jim je rabila kot corpus delicti in na tej osnovi so zadevo napihnili. Šel sem h Gregorju in mu mirno rekel: »Tovariš komisar! Napak ravnaš z menoj, jaz sem že od leta 1926 komunist, bil zaradi tega dvakrat v zaporu in te prosim, da to preveriš. Zahtevam, da me izročiš odrednemu komisarju Janezu Hribarju, ki sem ga leta 1934 pridobil za komunistične ideje.« Gregor mi je ostro odgovoril: »S teboj se nimam kaj pogovarjati!« Pozval me je, naj odidem iz štaba. Še bolj razburjen sem se vrnil k Žganku na jaso. Ko sva se tako nekaj časa pogovarjala v travi, sem mu naenkrat rekel: »Nikamor ne bova bežala! Rešena sva. Ne bodo me ustrelili.« Žgank me je debelo gledal, morda je mislil, da se mi blede. Videl sem, da se našemu taboru približuje moj stari soborec od leta 1927 Nace Voljč-Fric, ki je bil v tem času sekretar ribniško-laškega okrožnega komiteja KP. Poklical sem ga in nasmejan je stopil k meni: »Že tri dni te iščem. Delal boš na rajonskem komiteju KP Lašče in me veseli, da bova delala skupaj.« Odgovoril sem mu: »Rešil si me smrti. Sem kakor priprt pes med vrati. Zabili so si v glavo, da sem vohun in ne dajo se pregovoriti.« Nato je poklical Frica nekaj korakov vstran komandir čete Matiček in mu dejal, da se ne sme družiti z menoj, ker da sem velika izdajalska riba, ki so jo ujeli in da bom zvečer ustreljen. Voljč ga je vprašal, kaj sem storil takega in ali imajo kake dokaze proti meni. Matiček je potegnil iz zadnjega žepa oguljeno denarnico in Fricu pokazal mojo legitimacijo s slikami. »Ali ni dovolj, da nosi v partizanih Mussolinijevo in kraljevo sliko? Je pa zvit in zna tako lepo govoriti, da bi skoraj mene prepričal, da je nedolžen.« Fric mu je mirno dejal: »Ta bo šel kar z menoj, bom jaz uredil z njim.« Matiček pa je protestiral, češ da partizani ne dovolijo, da bi terenci opravili likvidacijo izdajalca, ki so ga oni odkrili. Fric se je razjezil in dejal Matičku: »Pred nekaj dnevi sem te postavil za komandirja čete in te bom na mestu razrešil, če ne odnehaš nasprotovati moji odločitvi.« Potem se je vrnil k meni, ki sem seveda vse slišal, ter me vprašal, če so mi še kaj drugega storili. »Odvzeli so mi 2000 lir z motivacijo, da je v partizanih vse kolektivno,« sem mu odgovoril po

resnici. Potem je vprašal Matička, kje je moj denar. Povedal je, da ga odnesla patrulja nekemu kmetu, da bo z njim plačala kravo, ki jo je dal partizanom. Fric mu je ukazal, da naj takoj pošlje še eno patruljo, ki bo prinesla denar nazaj, kmetu pa preskrbela drugo plačilo. Patrulja je odšla in denar so mi vrnili. Tako je že drugič šla »Matilda« od mene brez uspeha. Prvič pri Strniševih, ko sem bil zabit v sodu, in sedaj, ko so me tako krivično obsodili. Žgank je bil vesel, da se je tako srečno končalo.

MED VELIKO ITALIJANSKO OFENZIVO

Velika italijanska ofenziva je preprečila moje delo v rajonu Lašče. Bil sem le na eni seji rajonskega komiteja KP Velike Lašče, na kateri me je Fric predstavil drugim štirim članom. Sekretar rajonskega komiteja Lašče je bil Lojze Centa. Poleg njega imam v lepem spominu še Jožeta Bavdka, kmeta iz Kaplanovega, imen drugih dveh se pa ne spominjam več. Bil sem tudi na sestanku vaščanov pri žagi v bližini karlovškega gradu. Na sestanku sva govorila s Fricem in ljudje so navdušeno pritrjevali najinemu govoru. Od tu sva s Fricem odšla v vas Kališče, kjer se je Fric veliko zadrževal in tam organiziral tehniko za tiskanje literature. Kališki aktivisti so nama povedali, da so se tega dne javili na italijanski komandi v vasi Rob zaradi letakov, ki jih je raztrosilo letalo. Italijani so jim zagotovili, da se jim ne bo nič zgodilo, če bodo doma pri svojih družinah. Posvarila sva jih, naj jim ne verjamejo, ter da so v nevarnosti, da jih bodo zaprli ali celo pobili. Čez nekaj dni so vse odpeljali v internacijo. Tudi veliko partizanov se je predalo Italijanom. Tako tudi neki domačin (imena se ne spominjam več), ki je šel v svojem izdajstvu tako daleč, da je v zasedi počakal našega sekretarja Cento in ga s puško ubil. Potem ga je naložil med deske na vozu, odpeljal s konjem v Velike Lašče in ga izročil Italijanom. Ta izdajalec se je v partizanih hlinil ter postal komandir čete in kot tak se je predal Italijanom ter jim poleg Cente izročil tudi svoje orožje. Tudi midva s Fricem sva bila izdana. Eno noč sva prespala v podzemski jami, v kateri sta bili shranjeni dve toni papirja naše tehnike. Ta luknja je v pečini pod vasjo Kališče. Ko sva šla naslednjega dne na teren, sva v jami pustila svojo opremo. Italijani so v najini odsotnosti papir zažgali, najino opremo pa verjetno odnesli. Ko sva se po nekaj urah vrnila, je iz jame puhal ogenj. Medtem, ko so Italijani to počenjali, sva s Fricem zakopala na njegovem vrtu člana našega komiteja Jožeta Bavdka, ki so ga Italijani ubili ob poti, ki pelje mimo Kaplanovega. Imel je razbito glavo in prestreljene prsi. Njegovi materi in sestri sva naročila, naj Jožeta, brž ko bo mogoče, pokopljejo na pokopališču. To je bilo potrebno tudi zaradi tega, ker sva ga zakopala zelo plitvo.

S Fricem sva krenila proti Loški dolini, kjer naj bi lažje preživela italijansko ofenzivo. Kar tri dni sva potovala tja. Vsepovsod je bilo polno Italijanov. Ob cesti, ki pelje od Roba proti Karlovici, sva videla 17 pobitih kmetov in tri padle partizane. V bližini karlovškega gradu je na hribčku ob gradu v porušeni hiši pri oknu slonel s puško v roki mrtev partizan, dva pa sta ležala na močvirnatem travniku blizu karlovškega gradu. Ko sva prišla s Fricem na vrh hriba med vasema Ravne in Topol, sva videla, da gre po hribu nad Topolom dolga vrsta Italijanov in da preiskujejo grmovje. Zaskrbelo naju je, kaj če se obrnejo tudi proti najinemu hribu. Povzpela sva se na veliko košato bukev in tičala gori od 10. ure do mraka, ko so Italijani odšli proti Novi vasi. Bila sva zelo žejna in lačna. Jedla sva sicer med, ki nama ga je dal neki kmet v vasi Nerede, vendar sva ugotovila, da med ne poteši lakote in žeje

Že ponoči sva prišla v vas Metulje. Pri požgani hiši je stalo kakih pet fantov in ženska. Zaprosil sem žensko, naj nama da vode ali mleka, pa je kar molčala. Moški so začeli pregovarjati drug drugega, naj nama kdo nekaj pove. Fric jim je rekel, naj kar povejo, kar mislijo. Pa je rekel eden: »Vesta, sicer neradi, vendar moramo vaju peljati k Italijanom, sicer nas bodo vse pobili. Tako piše na letaku, ki so jih trosili.« Pregovarjala sva jih, naj tega ne storijo, saj smo vendar vsi Slovenci, Italijani pa ne vedo, da sva tu. »Vse se zve,« je odgovoril eden. V glavo mi je šinila zvijača in sem rekel: »Če je že tako, pa storimo tako, da bova midva bežala, vi pa tecite za nama, vendar naju ne smete ujeti, potem pa pojdite povedat Italijanom.« Strinjali so se in že smo začeli teči po vasi. Po kakih 80 do 100 metrih so naju prenehali loviti. Zavila sva na neko dvorišče, jaz pa v hišo. Fric mi je prigovarjal, da ne smeva tvegati: »Ti čuvaj na vrtu, jaz pa grem v hišo po vodo in da dobim kaj za pod zob.« Ko sem stopil v kmečko kuhinjo, je žalostno vzdihnil stari mož: »Ježeš, uničeni smo. Zakaj ste prišli v našo hišo, ki jo bodo zaradi tega požgali?« Mlado črnolaso dekle ga je tolažilo, da ne bo tako hudo. Zopet sem uporabil zvijačo in rekel: »Veliko vama plačam, če mi dasta vode in hrane za dva človeka.« (Sicer sem res imel v žepu kar 45 000 lir, last OF.) »Ne!« je zavpil

starec. Dekle pa mi vzelo iz rok čutarico, skočilo v klet in vanjo nalilo kislega mleka. Dalo mi je tudi hlebec še toplega kruha in ga porinilo v nahrbtnik. Stari mož je še kar naprej vpil nad njo, ona pa mu je ostro odgovorila: »Ti bodo zmagali, ne oni!« Kar obstrmel sem in rekel: »Tega ne bom pozabil. Zelo dobro dekle si.« (Po vojni sem jo iskal, pa je nisem našel, saj nisem vedel, kdo je bila.) Hotel sem ji ponuditi nekaj denarja, to pa je odločno odklonila. Med vrati se je pojavil Fric in hitro sva izginila iz vasi. Za vasjo sva se usedla, jedla še topel kruh ter iz čutarice pila mleko.

Prvega avgusta sva že zgodaj zjutraj prišla na Kneški vrh nad Loško dolino. To je bil najbolj krvav dan. Zgorel je Lož in pobili so 36 Ložanov,[43] med njimi nekaj članov KP. Z daljnogledom sva gledala, kako so jih vodili na hrib Ulaka in tam postrelili. Anton Antončič iz Vrhnike jim je med streljanjem ušel in še danes živi. Zvečer sva stopila na Knežji njivi v hišo dobrega aktivista OF Andreja Strleta, po domače Lohneta. Tu sva zvedela veliko novic in Andrejeva žena nama je dala dobro večerjo. Drugi dan sva z nekaj domačini in Andrejem prespala v grmovju blizu Lohnetove hiše. Ko se je storil dan, so se pojavili v bližini kakih 30 metrov Italijani. Imeli so obkoljeno vas Knežjo njivo. Tiho in previdno smo se umaknili na Kneški vrh, Andrej pa je skočil v hlev in spustil živino, da je ne bi Italijani odpeljali. Ujeli so ga in še istega dne ubili.[44]

Pod Snežnikom sva z Voljčem našla nekaj aktivistov in se jim pridružila. Po ofenzivi je Voljč odšel nazaj na svoj teren, mene pa so kmalu potem poslali v II. bataljon Notranjskega odreda za namestnika komisarja bataljona.[45]

Med tem ko je gorel Lož, je moja žena s triletno hčerko Dašo bežala iz goreče rojstne hiše. Proti njej je stekel starejši Ložan, sosed, s kolom v roki in ji grozil, da jo bo udaril. Vpil je, da je vsega tega gorja kriv njen mož – komunist. Zatekla se je v Klobčarjev skedenj, ki ni gorel, in se tako skrila. Seveda so bili ljudje med požarom vsi iz sebe in niso dosti vedeli, kaj počnejo. V taki situaciji je obstajala možnost, da kdo komu stori kaj žalega, nepremišljenega. Prijateljica moje žene Ženi Mlakar je nekajkrat prinesla v skedenj hrano za moji dve, zatem pa sta odšli v Viševek na moj rojstni dom, kjer je že bila starejša hčerka Miljana. Tu so ostale vse do septembra, ko so jih odpeljali v internacijo.

Tudi jaz sem tiste dni doživel podoben napad dveh tovarišev, od katerih bi kaj takega najmanj pričakoval. Ko sem na Racni gori naletel na skupino domačinov, sta me dva z očitajočim glasom nahrulila. »No, kaj ste naredili komunisti?« Ostro sem reagiral. Z roko sem pokazal na zadimljeno Loško dolino. »Tam je vajino mesto! Tja pojdita! Kdo pobija in požiga, Italijani ali komunisti? Zmagali bomo mi.« Obstrmela sta in tiho rekla: »Če greva tja, naju ubijejo.« Povesila sta oči. Očitno jima je bilo žal, da sta me napadla. Tisti dan sem mnogo razmišljal o tem dogodku, zlasti še zato, ker sta bila pred vojno zelo aktivna v kmečkodelavskem gibanju in pri volitvah. Iz tega spodrsljaja nisem delal problema, saj sem vedel, da sta pod vtisom strašnih dogodkov v času velike ofenzive trenutno klecnila. To omenjam zaradi tega, da bo bralec vedel,kako so v hudih situacijah tudi nekateri naši ljudje zapadali v malodušje in komunisti smo v takih primerih skrbeli za ohranitev oziroma dvig morale.

Pod Snežnikom smo imeli aktivisti nekaj časa svoje taborišče. Glavno besedo v njem so imeli aktivisti cerkniškega okrožja in rajona Loška dolina. Večina je med italijansko ofenzivo zapustila domove in prešla na odprto politično delo. V novem položaju se niso takoj dobro znašli. Kar naprej smo se morali seliti iz enega kraja v drugi in se tako po nepotrebnem izčrpavali.[46] Prepričeval sem jih, naj se nikar tako ne sprehajamo po teh gozdovih, ker je bila varnost ali nevarnost bolj ali manj povsod enaka. Razen mojega brata Lojzeta me nihče ni podprl. Z bratom sva se začasno ločila od njih, ki so v 14 dneh enajstkrat menjali bivališče, in šla na veliko skalo nad Dolenjimi Poljanami. Od tu sva mirno od jutra do večera menjaje opazovala celih devet dni, kaj se dogaja v Loški dolini. Videla sva, kako so na njivah obkolili in ujeli Mlakarjevi sestri Francko in Vero (skrivali sta se v žitu na viševskih njivah, imenovanih »Ta široki parti«). Odvedli so ju v vas. Tega dne so ujeli tudi Gregoriča (po domače Lokavčevega) iz Male Vrhnike in ga pri Viševku ustrelili. Tudi Mlakarjevi so po nekaj urah ustrelili. Italijani so jima pred vasjo ukazali, naj tečeta pred njimi, nato pa so ju ustrelili. Vse to sem gledal z dobrim daljnogledom. Ko so Italijani odšli, sta trupli nekaj časa ležali na njivi, ob njiju pa je bil domači pes. Potem so prišli Viševčani in ju odnesli. Takrat so Italijani zažgali tudi Mlakarjevo hišo. Gorečo Vrhniko sva gledala s skale

kot iz ptičje perspektive. Ljudje so tekali med gorečimi poslopji, živina, prašiči in druge domače živali so bežale na vse strani. Slišati je bilo kričanje ljudi ter glasove živali. Gledala sva, kako vsak dan vozijo in zakopavajo ubite ljudi na viševskem pokopališču. Kar velik del pokopališča je porjavel od prekopane zemlje. To so bili strašni dnevi za Loško dolino.

V tem času sva z bratom od daleč zadnjikrat videla mater. Pred tem sva bila eno noč doma, kjer sva nabavila nekaj hrane in smo se dogovorili, naj mati vsak dan ob štirih popoldne pride na njivo k žitni kopici. Če se doma ni nič zgodilo, naj pride do kopice in se vrne, če pa so Italijani kaj zaplenili, naj gre enkrat okrog kopice, če so koga odpeljali, naj gre dvakrat in če so koga od domačih ubili, naj gre trikrat okoli kopice. Prvi dan je prišla le do kopice, drugi dan je šla enkrat, ko so odpeljali devet glav goveje živine (to sva zjutraj sicer že sama videla), tretji dan pa mati ni več prišla na dogovorjeno mesto. Kmalu zatem so odpeljali mater in očeta na Rab. Ko so februarja 1943 očeta izpustili, so mater premestili v Gonars, kjer je 2. maja 1943 umrla.

Po devetih dneh opazovanja tega strašnega pobijanja, požiganja in ropanja sva se z bratom vrnila v tabor aktivistov v bližino Otrobovca. Sedaj so bili že bolj umirjeni in so prenehali s tem nesmiselnim prehajanjem iz enega kraja v drugega. Pri Otrobovcu je bilo ugodno to, da je tam voda, medtem ko so jo v druga taborišča nosili od daleč.

Med ofenzivo se je tudi veliko partizanov umaknilo pod Snežnik. Iz teh borcev se je nato formiral Loški odred. Komandant odreda je postal Mirko Bračič, komisar pa Dušan Pirjevec-Ahac. Odred so sestavljali dobri borci, saj so se slabiči predali Italijanom,[47] nekaj pa so jih seveda tudi ujeli. Odred je imel z Italijani nekaj hudih bojev in dosegel lepe uspehe. Predvsem so Italijane s temi boji preplašili, da si niso več upali v gozdovih napadati partizanov.

V tem času je bila tudi v Loški dolini ustanovljena bela garda. Sestavljali so jo zagrizeni klerikalci in nekaj neznačajnežev. Organizatorji so bili: pred vojno poraženi župan Ludvik Kržič,[48] ki so ga Italijani imenovali za občinskega komisarja, župnik France Presetnik, zloglasni špekulant in tihotapec Jernej Telič in drugi. Le-ti so odločali, koga naj bi ubili, koga odgnali v internacijo in komu naj bi požgali in oropali domačijo. Docela požgana so bila naselja Lož, Babno polje, Babna polica, Gorenje in Dolenje Poljane, kjer so živeli napredni ljudje. V drugih vaseh so požgali in uničili domačije prav tako le naprednim ljudem. Tako so pogorišča prikazovala pravi politični zemljevid tega kraja.

V dokaz izdajstvu navajam poročilo italijanskega poveljnika višjemu poveljniku o vdanosti in aktivnosti župnika Presetnika iz Starega trga:

»Podpisani in major Manca, o katerem s posebnim veseljem poročam, da energično, hrabro in v polno zadovoljstvo izvršuje povelja Eksc. komandanta armadnega zbora in moja povelja, **sva v imenovanem duhovniku našla informativni vir prve vrste.** Ta ima točen pregled nad svojim krajem, za katerega sam izjavlja, da je do dveh tretjin neozdravljivo okuženih z boljševiško kugo, za kar predlaga drastična zdravila.

Akcija čiščenja se je šele začela in se bo v naslednjih dneh neusmiljeno nadaljevala. Posadka, ki bo ustanovljena v Starem trgu, verjetno ne bo imela pretrdega življenja.«

V maju1942, ko je bila Loška dolina osvobojena, je pisal župnik Presetnik okrajnemu fašističnemu komisarju Umbertu Rosinu v Logatec naslednje:

»Na vašo prošnjo vas obveščam:

Smo brez občinske oblasti, brez vojaške posadke, popolnoma zapuščeni . . . Mi duhovniki smo vedno v cerkvi, osebno smo pozvali ljudstvo in prosili, naj uboga oblast. Mnogi so nas poslušali, toda mnogi ne pridejo v cerkev in mnogokrat radi poslušajo, kot sem pravkar zvedel, tajne agitatorje OF (Strle, Hribar). In mnogi agitatorji so skriti voditelji komunizma, ki so prevarali ljudi z lepimi besedami. Zadnje dni smo jih spoznali, toda bili smo brez moči, ker so mnogi bili oboroženi.

V torek, 12. maja, po odhodu čet, so vkorakali v trg in oborožili mladino od 17. do 20. leta ter vse prestrašili, da kdor ne pojde z njimi, bo ustreljen. Toliko jih je šlo prestrašenih zaradi groženj. Nam duhovnikom so grozili, da nas prepode in tako nismo varni življenja v nobenem kraju. Prišla je zaslužena kazen. Ljudstvo je postalo bolj resno in pametno. Danes smo sklicali na sejo zastopnike vasi Stari trg, Dane, Podcerkev, Gornje Jezero in Nadlesk. Iz drugih vasi jih pokličemo jutri. Sporazumni sklepi so tile:

· Nihče teh, ki so v hribih, se ne more vrniti domov z orožjem. Če se vrne, se bo moral vrniti k svojemu delu in nehati s priganjaštvom. Vsak prebivalec,

ki ne bo sledil tem sklepom, bo obsojen od vasi. Dosti je žrtev. Zastave so izobešene povsod. Rotim vas, gospod komisar, podvzemite vse možne korake, da bi ne bombardirali, kot so obljubili. Dajte nam novo občinsko upravo in vrnite nam vojaško posadko. Prosim vas, g. komisar, da nas obvestite, kaj naj napravimo kot najbolj nujno. Imamo polno zaupanje v vas in upam, da nas ne zapustite. **Z vašo pomočjo bo ljudstvo ubogljivo kot doslej.**

G. komisar, zahvaljujem se vam za vašo naklonjenost in vas prosim, da mi pošljete navodila.

Vam vdani in naklonjeni
Presetnik Francesco – župnik«.[49]

Iz obeh pisem je vidno, kako dosledni so bili klerikalci z župnikom Presetnikom na čelu pri izdajstvu in organiziranju bele garde. Kot je navedeno, je imel župnik dobre informacije o partizanih. V resnici je imel spisek o tem, kdo je pri občinskih volitvah volil napredno listo KDG. Tako so bili žrtve najboljši ljudje, ki so se borili proti krivičnemu redu, proti poniževanju in izkoriščanju delovnih ljudi. Že pred vojno so se borili proti barbarskemu fašizmu.

Velika italijanska ofenziva in silovita belogardistična propaganda, masovna streljanja, požigi vasi, odgoni v internacijo, ropanje imovine, so povzročili tudi pri nekaterih naprednih ljudeh malodušje. Mislili so, da partizani ne bodo vzdržali. Toda globoko v srcu so vendarle bili naši in kmalu so nadaljevali z delom za OF. Partizani so se otresli malodušnežev in ponovno začeli napadati sovražnika. Loški odred je v noči med 3. in 4. septembrom 1942, ko je italijanska ofenziva še divjala po Dolenjski in v Rogu, napadel vse sovražne postojanke v Loški dolini.[50] Likvidiranih je bilo več izdajalcev. V tej noči so partizani tudi evakuirali partizanske družine. Tovariše, ki so pripravili in vodili to akcijo, sem zaprosil, naj evakuirajo tudi mojo družino, ki je ta čas živela pri mojih starših. Obljubili so mi, da bodo v to vključili tudi mojo družino. Ko smo 3. septembra odhajali v akcijo, sem vprašal Franca Plosa, ki je vodil akcijo, kdo je določen, da mi bo pomagal odpeljati družino. Odgovoril mi je, naj se kar sam pobrigam. Bil sem ves iz sebe. Prav gotovo, da sem bil od vseh v Loški dolini pri sovražniku najbolj kompromitiran in zaradi tega v veliki nevarnosti tudi moja družina. Pri pooblaščencu CK Dušanu Kraigherju-Jugu, ki je sodeloval v pripravah za celotno akcijo, sem protestiral, zakaj tako ravnajo z mojo družino, toda bilo je prepozno, ker smo bili že na poti v akcijo. Prepričan sem, da če bi vedeli za mojo in Hribarjevo povezavo pred vojno z vodstvom KP in KDG, ne bi tako ravnali. Niso pa vedeli za to, ker jim zaradi konspiracije o tem nisva nikoli govorila. Vedeli so sicer o moji aktivnosti, toda v svoji ozkosti, ker sem se družil z vsemi, kmeti, delavci, obrtniki itd. so videli v meni neproletarca. V resnici pa je prav moje udejstvovanje pri petju, igralstvu itd. omogočilo, da sem lahko politično delal v vseh krogih. Poleg tega so bili prepričani, da sem ga v Ljubljani nekaj lomil s kogojevci, ker je pač »slab glas segel v deveto vas«. Čutil sem, da me zapostavljajo, vendar sem bil prepričan, da bodo spoznali, kako so v zmoti, saj sem imel čisto vest. Prepričevati in dokazovati v tistih okoliščinah bi bilo nesmiselno, sem ocenjeval.

Mojo družino so po navedeni akciji odpeljali v koncentracijsko taborišče Treviso v Italiji. Tam je bilo življenje izredno težko, že zaradi lakote in negotove prihodnosti. Gotovo je bilo to hujše, kakor v civilnem taborišču pod Snežnikom, če izvzamemo znani napad belogardistov nanj.[51] No, na koncu se je vendarle za ene in druge kar srečno končalo. Vsi otroci so hude preizkušnje junaško prestali.

Po navedenem napadu na belogardistične postojanke, se je morala pri naših ljudeh močno dvignila. To ni bilo čudno. Sovražniki so govorili, da so partizani uničeni, da se jih le še malo lačnih in prestrašenih tu pa tam potika po gozdu in da jih bo kmalu konec. Nimajo kam zbežati in se bodo morali predati ali pa umreti od gladu. Tako so govorili belogardisti ljudem. Naenkrat pa tako močan napad partizanov in tako sijajna zmaga. Pobitih je bilo več belogardistov in Italijani jih niso branili, pač pa so se med napadom partizanov poskrili.[52] V Starem trgu je šel eden od partizanov na teraso Kovačeve hiše ter z močnim glasom dajal povelja bataljonu, ki ga ni bilo. Italijani so tičali za strelskimi linami v Pečetovi hiši, peščica partizanov pa je gospodarila v Starem trgu.

Kmalu po tej akciji je Loški odred odšel na Primorsko[53] in se preimenoval v Soški odred. Bil sem navzoč, ko je tik pred odhodom govoril partizanom komisar odreda Ahac, kar mi je ostalo v živem spominu. Približno takole je govoril: »Tovariši, tovarišice! Prišel je čas, da gremo osvobodit

Primorsko, kjer že nad 20 let preganjajo in trpinčijo fašisti Slovence. Konec moramo napraviti temu početju.« Potem je dal še nekaj konkretnih navodil za premik. Le kako čudno se sliši, da je tako majhno število partizanov hitelo nad 400.000 Italijanov,[54] (italijanski vojaki so se ta čas na Primorskem pripravljali za odhod na rusko fronto), da bi osvobodili Primorsko. Pa vendarle je bilo res, kar je govoril komisar Ahac. Preštel sem partizane v vrsti. Bilo jih je 92. Nekaj jih je na Primorsko že odšlo s komandantom Bračičem, vendar je odred štel le okrog 150 borcev. Takrat sem tudi zadnjikrat videl brata Lojzeta. V aprilskih dneh leta 1943 je padel s harmoniko v rokah na planini Golobar pri Bovcu. Bili so izdani in padlo je 32 partizanov, med njimi tudi politkomisar Cveto Močnik-Florjan Notranjc, ki je bil proglašen za narodnega heroja.

Po odhodu Loškega odreda na Primorsko je pod Snežnikom ostalo malo partizanov, predvsem starejši in šibkejši, ki so se vključili v II. bataljon Notranjskega odreda. Postavljen sem bil za namestnika politkomisarja bataljona. Zanimivo je bilo moje srečanje z bataljonskim politkomisarjem Gregorjem. Ko nas je večja skupina pripotovala na Mokrc, kjer je bil štab bataljona, so bili partizani ob približno 4 m dolgem tabornem ognju. Med njimi je bil tudi komisar Gregor. S prisiljenim nasmehom je pristopil k meni in mi ponudil roko. »Zelo mi je žal, da smo tako ravnali s teboj. Nisem vedel, da si predvojni komunist. Prosim te, oprosti mi.« Podala sva si roke. »Ne bom iz tega delal problema,« sem dejal. »Si pač bolj verjel svojim partizanom kot meni. Nekaj ti pa vendarle moram reči. Prosil sem te, da me predaš komisarju odreda, s katerim sva veliko skupaj politično delala, vabil sem te, da se pogovarjajva o marksizmu, o predvojnih komunistih, da boš tako spoznal, da nisem vohun–izdajalec. Ti si me pa nagnal. Vendar sem ti vse odpustil, bojim pa se, kako bova skupaj delala, če boš tako neroden, kot si bil v mojem primeru.« Obljubil mi je, da se bo zavzel, da bova dobro delala skupaj. Res se je zelo trudil, da bi mi pokazal, kako želi, da bi bila dobra tovariša. Po nekaj dneh sem ga moral celo opozoriti, naj ne pretirava, saj se boriva za isto stvar in naju mora družiti predvsem delo. Spoznal sem, da je zelo predan našemu boju, da je včasih malo ozek, vendar resnično iskren in dober tovariš.

MED PARTIZANI POD SNEŽNIKOM

Naš bataljon ni bil v skupnem taborišču. V začetku je bil en del na Mokrcu, en del na Veliki gori nad Ribnico in en del pod Snežnikom. Pozneje smo organizirali 4 čete, 2 pod Snežnikom, 2 pa na Veliki gori.[55] Komandant bataljona je bil Vlado Mavsar-Ronko, komisar Gregor in jaz njegov namestnik. Pod Snežnikom sta bila komandirja čet Rafael Martinčič, delavec iz Pudoba, in Viktor Kraševec, strojnik iz Vrhnike. Komisarja čet pa sta bila Stanko Petelin-Vojko iz Kamnika pri Preserju in Jože Janež, kmečki sin iz Babnega polja. Viktor Kraševec se je sprva branil prevzeti funkcijo komandirja z motivacijo, da je rajši navaden borec. Prosil je, naj mu dovolimo, da bo streljal divjačino za našo hrano, kar mu je bilo dovoljeno. Kraševec je bil izredno hraber borec in čudovit strelec, osebno pa zelo skromen in prava dobričina. Bil pa je včasih malo svojeglav, kar je izviralo iz njegovega molčečega temperamenta. Borci so ga pa imeli radi.

Stanje v bataljonu spočetka ni bilo dobro. Slabo je bilo že to, da je bil komandant na Veliki gori, komisar pa pod Snežnikom.

Druga slabost pod Snežnikom je bila v tem, da je bilo nekaj zelo mladih partizanov, ki še niso poznali orožja in tudi ne discipline. Težave so bile tudi v primerih, ko je bila v istem taborišču vsa družina. Tako so se hočeš nočeš kazala družinska čustva, kar je zmanjševalo prepotrebno solidarnost v polbataljonu. Zato je v partizanih veljalo pravilo, da družine, zlasti pa mož in žena, niso v isti enoti oziroma taborišču. To je veljalo za operativne enote, v katerih ni bilo časa za ljubezen. Drugače pa je bilo v raznih zalednih enotah in bazah, kjer je bilo v določenih primerih skupno življenje moža in žene celo koristno. V začetku so bile težnje, da bi si partizani pripravljali hrano po skupinah. Zlasti je bila to težnja posameznih družin. To je preprečevalo solidarnost med borci, zato smo si na vso moč prizadevali, da zadevo pravilno uredimo in kuhamo v skupnih kotlih. To je bilo nujno potrebno, sicer bi nastala pri prehranjevanju partizanov prava anarhija. Bilo je tudi nekaj takih, ki so bili proti temu, da bi napadali sovražnika; skrbeli naj bi le za to, da se preživimo. Po svoje so si razlagali tudi disciplino. Navajam primer. Neko jutro dva borca nista hotela v patruljo. Ko sem vprašal komandirja Viktorja, kako je s tem, mi je povedal, da nekateri tudi na stražo nočejo in da jim nič ne more. Sklicali smo zbor polbataljona in najprej vsem na široko razložili, da brez medsebojne solidarnosti ne bomo mogli obstajati, ker nas bo sovražnik

z lahkoto uničil. Le kako bi to bilo, če bi eni hodili na stražo in varovali tiste, ki nočejo stražiti. Nato smo pozvali vse, naj brez bojazni, da bi se jim kaj zgodilo, povedo svoje mnenje o disciplini. Več se jih je oglasilo in poudarilo nujnost samodiscipline. Nato smo postavili alternativo: Kdor ne misli tako oziroma se misli izogibati dolžnosti, naj odide od nas, kamore hoče, mi mu ne bomo ničesar storili. Naj odslej kar sam sebe straži in si pomaga, kakor ve in zna. »Kdor se je za to odločil, naj stopi tri korake iz vrste,« sem še rekel. Nihče ni stopil iz vrste. »Zelo me veseli in upam, da bo odslej dobra disciplina in bo vsakdo dobro opravljal svojo dolžnost,« sem dejal. In res je bilo stanje po tem zboru mnogo boljše. Takrat smo sklenili še nekaj. Od tega dne naprej komandirji in komisarji čet in dežurni niso bili več dolžni čakati v koloni pri delitvi hrane. Odgovorni so bili za red pri tej delitvi, sami pa so smeli vzeti hrano po svoji presoji. Prepričani smo bili, da ne bodo h kotlu silili prvi. Vsi so se strinjali s tem in tako je bila odpravljena čudna ter brez dvoma neprimerna demokracija.

Navedene notranje in še nekatere slabosti so hitro izginile in stanje je bilo mnogo boljše. K temu sta zlasti veliko prispevala oba komisarja čet, ki sta vsakodnevno vplivala na borce glede discipline, zlasti pa pri političnem osveščanju borcev. Skoraj vsak večer smo imeli pri tabornem ognju politične ure, ki so tudi veliko pripomogle k izboljšanju razmer. Menim, da je bilo bolj ali manj podobno tudi v drugih partizanskih enotah in da se o teh slabostih in težavah vse premalo piše.

Seveda tudi poveljujoče osebje ni imelo izkušenj partizanskega življenja in bojevanja in smo pač urejali in vodili stvari po svojih močeh in sposobnostih. Pri tem je imela izredno važno vlogo partijska organizacija. Vsak ukrep smo obravnavali na partijski organizaciji in je v bistvu obstajalo v bataljonu kolektivno vodstvo. Drugače tudi ni moglo biti, ker bi partizani sicer vsako samovoljo posameznika ostro obsodili in odpravili. Pa ne samo to. Vsako akcijo, ki smo jo izvedli, so borci in vodilni tovariši temeljito ocenili in se tako usposabljali za nadaljnje boje. Tudi mladinska organizacija je delovala in prispevala k izboljšanju razmer.

Kakšnih posebnih uspešnih vojaških akcij bataljon v mesecih svojega obstoja ni imel, nekaj pa vendarle. Polbataljon pod Snežnikom je izvedel več akcij proti belogardistom in akcij za zbiranje hrane. Naloge za te akcije je dajal rajonski odbor OF Loška dolina. Polbataljon je bil zadolžen, da preskrbuje s hrano tudi civilno taborišče, bolnišnico, rajonski odbor, TV postajo in okrožno tehniko, ki je tiskala literaturo in izdajala redne radijske vesti, ki jih je urejal Lado Kozak.

V te akcije smo vključevali tudi vse sposobne ljudi iz civilnega taborišča in druge. Iz civilnega taborišča so se teh akcij udeleževali tudi otroci, stari nad 12 let, in seveda ženske. Šlo je za to, da smo prinesli čimveč hrane za naše skupne potrebe. Seveda so bile pri tem določene težave. Tako smo dobili povelje, da na Gorenjem Jezeru in v vasi Laze likvidiramo nekaj belogardistov, ki so se zadrževali na svojih domovih, ter pri njih opravimo rekvizicijo.[56] S komisarjem odreda Matevžem Hacetom sva napravila za to akcijo podroben načrt. Partizane in druge sva razdelila po skupinah in vsaki določila nalogo, ki jo mora izvesti. Ena četa je šla na Gorenje Jezero in z njo iz štaba bataljona Gregor. Štab akcije z Matevžem Hacetom smo imeli nad vasjo Laze. Vsa stvar je seveda potekala v tajnosti. Nenadoma je v vasi Laze počil slaboten strel iz flobertovke (vsaj tako smo presodili). Otroci, ženske in nekaj partizanov je zbežalo iz vasi. Z Matevžem sva ukazala, da mora vsakdo opraviti svojo nalogo in akcija je v celoti uspela. Izjema je bil le belogardist, ki je v svojo obrambo streljal, da je lahko ušel in ga nismo dobili. Po vojni so mi ga predstavili v gostilni pri Vragu na Gorenjem Jezeru in sem mu rekel: »Dobro si se izmuznil. Glej, da boš vsaj sedaj dober državljan.« Nasmejala sva se in razšla. Četa, ki je opravljala akcijo na Gorenjem Jezeru, je med drugim zaplenila tudi nekaj domače slivovke. Prevarala je Gregorja in ko smo se vračali, je vse do jutra veliko govoril in preklinjal, mi pa smo se mu smejali. Ko se je zdanilo in smo se približevali našemu taborišču, so partizani vsi ogorčeni protestirali, ker so se iz akcije vračali rajonski in en okrožni funkcionar s praznimi nahrbtniki. Odločno so zahtevali, da jim tokrat ne damo hrane, ker so tako nesramni, da gredo praznih rok, medtem ko smo vsi drugi nosili polne nahrbtnike fižola, krompirja in drugih dobrot. To je bila v tistih razmerah velika napaka. Zagovarjali so neživljenjsko stališče, da smo pač mi v bataljonu dolžni, da jih oskrbujemo s hrano. Ti voditelji bi morali iz solidarnosti pokazati zgled, ne pa povzročati težav. Bataljonski intendant Tone Žagar[57] iz Babnega polja je prav tako dobival od borcev poziv, da

terencem ne sme dati hrane in grozili so, da drugič tudi oni ne bodo nosili hrane. Ko sta naslednji dan prišla dva iz rajona po hrano, sva z Žagarjem našla nekak kompromis. Dala sva jim svinjske glave in noge s pojasnilom, da borci odločno zahtevajo, da se jim hrane ne da. Zaradi tega sem imel pozneje težave, ko so me lokalni voditelji tožili na CK KPS.[58]

Še en zanimiv dogodek v zvezi z našim polbataljonom. Belogardisti so postali predrzni in so si upali skozi gozd na Dolenje Poljane. V bližini vasi so iz zasede ranili dva partizana, ki sta tam patruljirala. Oba sta jim srečno ušla ter prišla v naše taborišče, kjer jima je zdravnik Peter (dr. Aleksander Gala) pomagal.[59] Sklenili smo, da moramo belogardistom podvig na Poljanah vrniti. Odločili smo se, da bomo akcijo izvedli s prostovoljci, in to tako, da jih bodo počakali v zasedi v bližini njihove postojanke v Pudobu. Ko bodo šle belogardistične patrulje na nočni pohod, kar so običajno delale, naj bi nanje streljali, po možnosti zaplenili njihovo orožje in se nato naglo umaknili. Za vodjo te akcije smo določili požrtvovalnega komandirja čete Rafaela Martinčiča. Na zboru polbataljona sem razložil pomen te akcije in nevarnost, ki nam preti, če ne bomo napadli sovražnika. Vsi, ki se bodo udeležili akcije, bodo oproščeni vseh drugih del v taboru (stražarjenja, patruljiranja in raznih drugih del). Poleg tega bodo, ko se bodo vračali (hodili naj bi toliko časa v zasedo, da bo akcija uspela), dobili dobro zabeljene koruzne žgance, kar je bilo za tiste razmere pravo razkošje. Na poziv se je za akcijo javilo kar 17 prostovoljcev. Iz taborišča so odhajali proti večeru in se vračali okrog 2. ure zjutraj. Prvikrat ni bilo uspeha in več naslednjih dni prav tako ne. Nastalo je malodušje, saj očitno nismo poznali pravega načina, kako napadati belogardiste. Da bi napadli celotno postojanko, nismo bili še sposobni in smo zato vztrajali na zamišljeni akciji. Upoštevati je bilo treba, da smo imeli v polbataljonu precej ljudi, zlasti žensk, brez orožja, zato smo bili prisiljeni izvajati le manjše akcije iz zasede. Prepričani smo bili, da belogardisti naše namere niso izsledili, sicer bi gotovo reagirali na primeren način. Prav te dni, ko so bili naši v zasedi, so belogardistične patrulje odhajale v severni del Loške doline, vendar zaradi težkega umika naši tam niso mogli tvegati zasede. Tako akcija po kakih 10 dneh ni uspela in smo jo opustili. Seveda nam je bilo vsem zelo žal. Ko so se vrnili zadnjič iz zasede, je opešal prostovoljec za akcijo, sedemnajstletni Lado Kraševec, nečak komandirja Kraševca. Povedali so, da je začel nerazumljivo govoriti. Zaradi tega me je Kraševčeva žena pred vsemi nahrulila, da gonim ljudi po nepotrebnem v zasedo. Poleg nje je bilo še nekaj takih, ki so bili proti temu, da bi napadali belogardiste; seveda tega niso počeli iz hudobije, pač pa niso razumeli, da je napad najboljša obramba. Seveda sem žensko ostro zavrnil in ji zagrozil, da jo bomo pregnali iz taborišča, če bo razširjala malodušje. Vsega tega ne bi bilo, če bi akcija uspela. Ta dogodek sem opisal zaradi tega, ker so se po več kot 30 letih pojavljale javne kritike na račun te akcije. To je krivično, saj je bila akcija izvedena s prostovoljci in z dobrim namenom. Torej ni nihče s silo gonil partizanov v akcijo in vsak čas so imeli priložnost predlagati, da jo opustimo, pa tega niso storili. Vsi smo bili prepričani, da bodo belogardisti le prišli v past, zato smo toliko časa vztrajali.

Nekega jutra je naša patrulja ugotovila, da gredo Italijani proti Babni polici, to je v smeri proti nam. Ker bi bil nesmisel začeti z Italijani frontalni boj, smo se umaknili više proti Snežniku, na hrib, imenovan Požarje. Ko smo videli, da gredo Italijani le ob gozdu, ker si vanj niso upali, smo poslali skupino borcev ob rob gozda, da bi spustili na Italijane nekaj rafalov in se potem hitro umaknili. To nalogo so odlično opravili. Mi na Požarju smo gledali, kako Italijani pobirajo svoje mrtve in ranjene in v največjem diru bežijo v Loško dolino. Naši so prinesli kot dokaz, da so uspeli, okrvavljeno listje in etikete obvez, ki so jih Italijani odvrgli, ko so obvezovali svoje ranjence. Zvečer smo zvedeli, da so Italijani vozili skozi vasi pet težje ranjenih vojakov. Veselja in morale v našem taborišču ni manjkalo.

V času, ko so bili naši v zasedi, se je na Požarju zgodilo nekaj neprijetnega. Ko smo v tem začasnem taborišču eni opazovali gibanje Italijanov, drugi pa posedali, je Terezija Hace z močnim in prestrašenim glasom zavpila: »Italijani!« Ljudje so se ustrašili, da so Italijani v neposredni bližini. Razumljivo je, da so ljudje začeli bežati v nasprotno smer, od koder naj bi prihajali Italijani. Šel sem nekaj hitrih korakov za njimi in ljudi pozval: »Ne bežati! Ne bežati! Vsi nazaj!« Med tem pa je nekdo zavpril: »Nič ni! Krava je v grmovju!« Vsi so se vrnili v tabor in se jezili na tovarišico, ki je povzročila preplah. Bila je prepričana, da se po grmovju približujejo Italijani, bila pa je naša krava. Vse to je trajalo kake pol minute. Med tem dogodkom

sta Mara Avsec in Francka Kraševec kar mirno ostali na svojem mestu. Taka hladnokrvnost je pohvale vredna, vendar pa je lahko usodna. Vprašanje je, kako bi se končalo, če bi bili Italijani res v našem taborišču. Poudariti je treba, da je v kritičnih situacijah tudi najboljši borec zaskrbljen in se instinktivno umakne od najbližje nevarnosti. V takih situacijah so najbolj izpostavljeni komandanti in komandirji, ki morajo skrbeti za svoje borce oziroma dajati povelja. O navedenem dogodku je bilo javno objavljeno, da je ves komandni kader zbežal in da je poveljevanje prevzela Francka Kraševec. Prepričan sem, da ona tega ni nikdar in nikjer govorila, saj v prvem hipu nihče ni nikogar poslušal. To je razumljivo in človeško, kadar je človek v obrambi za golo življenje pa čeprav je, kot se je zgodilo v opisanem primeru, bila bojazen le v zavesti borcev, ker nevarnosti v resnici ni bilo. Po toliko letih zadevo obračati tako, kot da so bili partizani in komandni kader strahopetci, pomeni grobo potvarjanje resnice in žali vse, ki so bili tedaj navzoči.

Kmalu po teh dogodkih smo imeli akcijo s celim bataljonom v vasi Mali log v Loškem potoku. Prvotno je dobil bataljon nalogo, naj bi skupaj s Šercerjevo brigado napadel sovražno postojanko v Topolu na Blokah. Ko smo bili že nad vasjo Metulje, smo dobili sporočilo, da akcije na Topol ne bo. To noč je bataljon prespal v opuščenem partizanskem taborišču v Smrekovcih. V štabu bataljona smo se odločili, da napademo namesto Topola vas Mali log. Belogardisti v Loškem potoku so se zaradi odsotnosti partizanov nevarno razbohotili in ogrožali prehode naših patrulj. Naša akcija naj bi bila opozorilo belogardistom, da smo partizani še vedno tu. Akcija je dobro uspela. Padlo je nekaj belogardistov in en organizator, mi pa nismo imeli niti ranjenca. Vas smo imeli osvobojeno od 7. do 15. ure, čeprav so belogardisti skušali vdreti vanjo. Sposobni komandir Rafael Martinčič jih je vsakokrat, ko so poskušali, s hrabrimi borci odbil. Med zadrževanjem v Malem logu smo imeli z domačini sestanek, ki smo ga imenovali miting. V neki hiši sem zbranim vaščanom govoril o pomenu in perspektivi našega boja ter ostro obsodil belogardiste, ki nam ob tako napornem boju skačejo v hrbet. Ljudje so poslušali in le nekaj jih je pritrdilo mojemu govoru.

Po tej uspešni akciji se je stanje v bataljonu zelo zboljšalo. Iz njega je odšlo tudi nekaj takih, ki niso bili za operativno vojsko. Šli so v razne baze, kjer so opravljali zelo koristna dela za partizane (v tehniko za literaturo itd.)

Drugo in zadnjo akcijo pred razpustom je bataljon opravil v vasi Poljane nad Ortnekom. Poljanci so hodili v belogardistične in italijanske postojanke prosit, naj se v njihovi vasi ustanovi postojanka bele garde in da želijo sami vstopiti v njene vrste. Ta akcija ni bila uspešna. Ni bila dobro pripravljena po krivdi 19-letnega komandanta bataljona Ronka.[60] Z instruktorjem glavnega odbora OF Janezom Stanovnikom-Tinetom[61] sva ga prepričevala, naj bi napravili podroben načrt za akcijo, Ronko je pa to zavračal. Rekel je, da ima načrt že narejen in naj stvar prepustiva kar njemu kot komandantu in bo vse dobro. Seveda mu nisva verjela, da bi imel dober načrt in tako je tudi bilo. Dobra priprava za napad je bila potrebna tudi zaradi tega, ker je bila sovražnikova postojanka Ortnek zelo blizu Poljan. Tako smo, ko se je zmračilo, naglo vdrli v vas, za vasjo pa je bila proti Ortneku razvrščena naša zaseda. Kot komisar nisem vedel, kako akcija poteka. Odredil sem nekaj partizanov, da spravijo vse odrasle vaščane v neko hišo, da jim bomo povedali, zakaj smo napadli njihovo vas. Med tem časom sem šel po hišah opazovat, kako poteka akcija. V več hišah sem našel partizane, ki so cvrli jajca in jedli razna jedila. Tine je bil med zbranimi vaščani in jih v nevezanem pogovoru tolažil, da se jim ne bo nič zgodilo in jim rekel, da bo več povedal komisar. Ko sem na mitingu spregovoril nekaj stavkov, je priletela nenadoma skozi okno krogla, ki je v stropu okrušila omet in se vsula meni in drugim v bližini za vrat. Ljudje so ugasnili luč, polegli po tleh, midva s Stanovnikom pa sva kar prek njih skozi zadnja vrata odšla na vrt. Podobno so storili tudi partizani v drugih hišah. Vsi skupaj smo se nato v neredu umikali po hribu v naselje Žukovo, kjer je bila ena naša četa, ki je za ves bataljon pripravljala večerjo. Partizani so to vedeli in je bilo samo po sebi umevno, da smo vsi šli tja. Ko smo prišli v eno izmed dveh hiš v Žukovem, je bila večina partizanov bolj ali manj pijana. Našli so veliko steklenko slivovke, jo zlili v škaf in kar iz zajemalke pili žgano pijačo. Na prazen želodec je ni bilo treba dosti popiti, da si postal pijan. V obeh hišah v Žukovem sta bila izdajalca, ki bi ju morali po nalogu likvidirati. Eden je obstreljen ušel in čez nekaj dni v Ribnici umrl. Prav tako je ušel drugi, ki sem ga po kapitulaciji Italije srečal pred Ribnico. Postal je narodni zaščitnik, me legitimiral in dovolil, da lahko grem v Ribnico. Drug drugega sva spoznala. Prosil me je, naj mu ne storim slabega. Vprašal sem

ga, koliko časa je že na tem položaju. Odgovoril mi je, da nekaj dni. Pozval sem ga, naj dobro služi partizanom in s tem popravi napako, ki jo je storil. Zahvaljeval se mi je, jaz pa sem odšel v Ribnico.

V tej akciji so padli trije partizani, med njimi dober mitraljezec in tudi mitraljez smo izgubili. To so storili belogardisti iz Ortneka, ki so dobro poznali teren in treba jim je priznati hrabrost, da so vdrli mimo naše zasede kar med nas v Poljane. Tako se je torej končal naš slabo pripravljen napad na Poljane.

Po tej akciji so čete bataljona odšle zopet na stara mesta, dve na Veliko goro, dve pa pod Snežnik. Pod Snežnikom se je nadaljevalo intenzivno politično delo. Pripravili smo tudi veliko hrane za zimo. Viselo je kar pet zaklanih volov in še več prašičev. Tudi za civilno taborišče je bataljon preskrbel precej hrane.

Večer pred 7. novembrom, praznikom oktobrske revolucije, smo imeli ob tabornem ognju pomemben miting. V naš tabor sta v teh dneh prišla organizacijski sekretar CK KPS Boris Kraigher in Aleš Bebler. Kraigher se je vračal iz Gonarsa, od koder jih je nekaj pobegnilo, Aleš Bebler-Primož pa je odhajal na politično delo na Primorsko. Oba sta govorila ob tabornem ognju, potem pa je bila živahna razprava. Veliko smo govorili o našem boju, o odprtju druge fronte na zahodu itd. Janez Stanovnik je vprašal, zakaj Rusi priznavajo londonsko vlado, ki deluje proti OF in partizanom. Oba govornika sta razglasila, da so bili že pred vojno med Jugoslavijo in Rusijo diplomatski odnosi in da bodo Rusi že prekinili te odnose v primernem času. Tine se ni dal prepričati in je vztrajal, da Rusi nimajo prav. Debato je končal Bebler z besedami: »Nekaj vpliva ima londonska vlada, takšnega ali drugačnega na Jugoslavijo, saj ima celo svojo vojsko, ki jo vodi Mihailović in Rusi hočeš nočeš pred Angleži in Amerikanci tega ne morejo enostavno zanikati. Bo pa vlada v Londonu z Mihailovićem vred kmalu razkrinkana«.

Janez Stanovnik-Tine (krščanski socialist) je bil v našem taborišču izredno dobrodošel. Na naših sestankih je veliko govoril in nikdar ni omenjal kakega ločenega programa krščanskih socialistov. Trdno je sprejel stališče programa OF in priznaval, da so komunisti glavno jedro OF. To je bilo še pred dolomitsko izjavo. Tine je bil tudi izredno tovariški in vedno pripravljen karkoli pomagati v bataljonu. Že ob prihodu v našo enoto je izjavil, da bo skrbel za to, da nihče od nas ne bo mislil, češ prišel je zato, da bi ga preživljali. Udeležil se je vseh naših akcij ter vedno kakor drugi nosil hrano v taborišče. Ko smo šli neko popoldne na Babno polico po krompir, si je Tine naložil celo vrečo krompirja in ga nosil proti Otrobovcu. Svetoval sem mu, naj ne nosi toliko, on pa je vztrajal. V strmem klancu je komaj zmagoval. Odnehal je šele, ko sem mu predstavil dva partizana, ki naj bi naslednji dan prišla po polovico tega krompirja, ki naj ga odloži ob poti. Tako se je potem zgodilo. Tine je to počenjal iz dobrohotnosti, saj mu nihče ne bi očital, če bi nosil manj. Vsi smo ga imeli radi in si je z dejanji sam pridobil veliko zaupanje.

V času, ko sta bila pri nas Kraigher in Bebler, je prišlo do zamenjave komisarskih funkcij v bataljonu. Dotlej je bil komisar Gregor, jaz pa njegov namestnik, nato pa so najini dolžnosti zamenjali.

Dober mesec po tem (14. decembra) je bataljon dobil od odreda nalogo, da mora priti na Mokrc. Naš polbataljon je šel najprej na Veliko goro in potem celotni bataljon na Mokrc. Tja smo prišli 18. decembra. Takoj po prihodu me je obvestil komisar odreda Matevž Hace, da sem zaradi slabega odnosa do terencev razrešen dolžnosti komisarja. Očitek, ki mi je bil sporočen, me je zelo prizadel. Vedel sem, da so me očrnili tisti, ki smo jim dali svinjske glave, vendar je bil vzrok globlji. Vedel sem, da so me očrnili prav tisti, ki so bili pred vojno socialdemokrati in proti katerim sem se boril, dokler se niso vključili v KDG.[62] Ni mi šlo za funkcijo, pač pa za moralno plat zadeve. Potožil sem komisarju Šercerjeve brigade Janezu Hribarju, ki je nekdanje težave s socialdemokrati dobro poznal. Svetoval mi je, naj zadevo razložim Borisu Kraigherju, ki bo naslednje dni prišel na Mokrc. Tako sem storil. Ob navzočnosti komisarja cone Franceta Popita-Jokla sem vse razložil in odkrito povedal, da so me bivši socialdemokrati pod Snežnikom omalovaževali in zapostavljali. Celo mojo družino so prepustili sovražnikom, medtem ko so evakuirali nekatere družine, ki niso bile v tako veliki nevarnosti. Kraigher mi je postavil dve vprašanji: 1. zakaj sem dal terencem svinjske glave in parklje in 2. zakaj nisem hotel dati poročila članu okrožnega komiteja, ko ga je zahteval. Moj odgovor je bil: »Slabo meso sem jim dal, ker so partizani zahtevali, da jim ničesar ne smem dati.« Pojasnil sem tudi, zakaj so to upravičeno zahtevali. Poročila članu okrožnega komiteja KP zaradi

njegovega skrajno netovariškega nastopa nisem dal. Bil je tudi glavni krivec, da je bila moja družina v internaciji. In bil je pred časom socialdemokrat. Zgodilo se je takole: Tovariš iz OK KP[63] je prišel v naše taborišče in mi v ostrem ukazovalnem tonu dejal, naj takoj napišem poročilo o delu bataljona. Ostrmel sem, nekaj časa molčal, nato pa vprašal, zakaj se tako grdo obnaša proti meni? »Povej, kaj sem ti žalega storil?« Grdo me je gledal in ponovil v grobem tonu, naj mu dam poročilo. Zavrelo je v meni in sem mu jezno rekel: »Ne dam ti poročila, ker se tako netovariško obnašaš, sicer pa imam naročeno, da naš bataljon spada pod ribniško okrožje in bom tja poslal poročilo.« Na ta pojasnila Kraigherju in Joklu je Kraigher rekel, da nisem prav ravnal, da nisem že prej zahteval razčiščevanja medsebojnih odnosov. Rekel sem, da obžalujem, vendar sem menil, da se bo zadeva že nekako rešila brez nadlegovanja višjih forumov. Nato mi je Kraigher rekel, da sem na voljo komisarju cone Joklu, ki mi bo odredil primerno delo. Pozneje sem zvedel, da je bil ta član OK KPS zaradi slabega obnašanja izključen iz tega foruma. Meni pa je Jokl odredil kulturno delo v Šercerjevi brigadi.

Drugi bataljon Notranjskega odreda je bil tiste dni razpuščen. En del partizanov je šel v Dolomitski odred, katerega komisar je postal Janez Japelj, en del pa v Šercerjevo brigado. Gregor je šel kot politični delavec na Kočevsko, komandir Viktor Kraševec pa pod Snežnik. Tja je želel sam z motivacijo, da bo civilni tabor oskrboval z divjačino.[64] Komisar Hribar me je vprašal, če je res tako dober lovec, kar sem potrdil. Ko je bil aprila 1943 civilni tabor razpuščen, se je več tovarišev, med njimi tudi Viktor Kraševec, zadrževalo za Racno goro v pollegalnem taborišču. Tu je bilo nekaj takih, ki so jim rekli skrivači. Mislim, da jih ne bi smeli tako imenovati, saj so bili to naši ljudje, četudi nekakšni »zabušanti revolucije«.[65] To je sicer po tolikih letih nepomembno, vendar hočejo nekateri prikazati to taborišče v najbolj svetli luči, kar pa ni resnično.

V svoji dolgoletni praksi pri varstvu borcev in vojaških vojnih invalidov sem opazoval, zakaj so tisti borci, ki so malo prispevali v naši revoluciji, tako globoko prepričani, da so zelo zaslužni. Tisti, ki je veliko storil, mu ni treba dokazovati, kako je zaslužen, medtem ko tisti, ki je storil malo, to poveličuje in je trdno prepričan, da je zelo zaslužen. Gotovo gre za psihološko zakonitost, ki povzroča tako stanje Seveda ne smemo podcenjevati kakršenkoli in kogarkoli prispevek v naši revoluciji, vendar dejanske razlike moramo upoštevati.

V ŠERCERJEVI BRIGADI

V takratnih razmerah je bilo zelo malo možnosti za kulturno delo v brigadi. Brigada se je stalno bojevala in bila na dolgih pohodih. Tako se je npr. februarja 1943 bojevala kar v 23 dneh. Belogardisti so brigado stalno napadali, ker so dobro vedeli, koliko nas je in kako smo oboroženi.

Najprej sem v brigadi ustanovil pevski kvintet. Imel sem srečo, ker je bilo v brigadi nekaj pevcev, ki so že prepevali v raznih zborih. Ta naš mali zbor je nastopal pri tabornem ognju na mitingih in žal pri pogrebih padlih borcev. Kmalu je zbor narasel na 16 članov. Kak mesec potem, ko sem vstopil v brigado, sem bil od politkomisarja cone Franceta Popita-Jokla imenovan za šefa kulture v brigadi.

Prvi javni nastop je imel naš kvintet 1. januarja 1943 v cerkvi pri Sv. Trojici. To je bil izreden doživljaj. V tednu pred novim letom je prišel v brigado duhovnik dr. Metod Mikuž. To je dalo povod, da je štab brigade odločil, da bo šel en bataljon prvega dne v letu k maši. Pevci smo dobili nalog, da pri tej maši zapojemo kako božično pesem. Izbrali smo znano Sveta noč, blažena noč in jo po končani maši prav čustveno zapeli. Iz štaba so najprej šli k domačemu župniku in mu predlagali, naj namesto njega to zgodnjo mašo opravi partizanski duhovnik dr. Mikuž. Z izgovorom, da za to ni pristojen, je župnik predlog odklonil. Potem je naš štab stvar rešil tako, da bo hkrati kot župnik maševal na malem oltarju Mikuž. Ko je bataljon tako ob 5. uri zjutraj čakal pred cerkvijo, so nas ljudje pozdravljali »Buon giorno«, ker so mislili, da smo italijanski vojaki. To so delali iz bojazni, saj so takoj, ko so ugotovili, da smo partizani, v dobrem razpoloženju pozdravljali oziroma odzdravljali s »Smrt fašizmu – svoboda narodu«. Bataljon je vkorakal v cerkev in obstal na sredini. Spredaj je partizan držal slovensko zastavo, ob njem pa sta stali dve partizanki z rdečima rutama okoli vratu. Dva partizana sta bila določena za ministranta, saj sta že pred vojno opravljala ta posel. Oči vseh v cerkvi so bile uprte v našega duhovnika Mikuža. Ko sta ministranta prinesla za vse tri mašna oblačila, je Mikuž najprej odložil opasač s pištolo in površnik na prvo cerkveno klop, si oblekel mašno oblačilo ter začel maševati. Obe maši sta

potekali hkrati, le proti koncu je župnik pohitel in ko je končal, takoj odšel iz cerkve. Župnik pri tej maši pridige ni imel in je tako mašo končal prej kot ponavadi.

Pretresljivo pridigo pa je imel dr. Mikuž. Seveda se ne spominjam vsega, kar je govoril, navedel bom le tisto, kar je vse navzoče globoko ganilo. Stal je na stopnici pred velikim oltarjem in med drugim rekel: »Dragi verniki! Vidi se, da ste začudeni, ker so partizani prišli k maši in še celo duhovnik med njimi. Verjemite mi, dragi verniki, da bi jaz kot duhovnik lahko spal v Ljubljani v topli postelji in užival vse ugodnosti normalnega življenja. Toda nisem mogel, šel sem tja, kjer trpi slovenski narod velike krivice. Sem, k poštenim in požrtvovalnim partizanom sem prišel, da se z njimi borim za resnično svobodo slehernega Slovenca. Ne verjemite tistim, ki govorijo drugače in zavajajo ljudi v napačno smer, v službo krutim okupatorjem. Tudi Kristus je trpel za pravičnost, za ljudstvo. Pravična borba partizanov bo zmagala in takrat bo vsakdo vedel, da je bila borba proti krivicam potrebna.« V cerkvi je med govorom vladala popolna tišina. Po govoru smo pod vtisom Mikuževih besed nekaj časa še kar strmeli. Zatem smo lepo zapeli pripravljeno božično pesem. Ljudje so si brisali oči, ker niso mogli zadržati solza. Resnično, zelo pretresljivi trenutki. Res je, med nami partizani je bilo tudi nekaj takih, ki niso šli v cerkev zaradi molitev, pač pa zato, da ponudimo roko vsem, ki so verni in niso vedeli za resnico, za katero se mora bojevati vsak človek, vsak Slovenec. Na povratku v vas Zavrh, kjer smo bivali, smo bili v veliki nevarnosti. Med tem ko smo bili pri maši, je neki izdajalec privabil Italijane in belogardiste, da bi nas napadli. Italijani so se razvrstili v bližini zasnežene poti, po kateri se je vračala po ozki gazi naša kolona. To je povedal kmet Jurman, ki so ga prijeli, ko se je vračal od maše in je moral z Italijani ležati v snegu v zasedi, ko smo šli mimo. Belogardisti pa so šli v naselje Pajkovo ter tam ujeli dva pevca našega kvinteta: Franca Mikuša-Marka in Antona Urbančiča-Kvirina, oba doma z Rakeka. Odvedli so ju k cerkvi svetega Urha nad vasjo Zavrh. Tu so naši obkolili belogardiste in se z njimi kakih pet ur bojevali. Nameravali so jih uničiti, vendar so izkoristili nizko oblačnost ter pobegnili, in to takrat, ko so naši zamenjevali zasedo v krogu. Preden so zbežali, so ustrelili Marka in Kvirina, Jurmana pa pustili pri cerkvi. Jurman je obvestil naše, kaj se je zgodilo, nato so šli k cerkvi, kjer je iz obeh mrtvih še tekla kri. Tako je naš pevski zbor že ob prvem javnem nastopu izgubil dva izvrstna pevca in hrabra partizana.

V vasi Povšeče sta štaba cone in brigade priredila majhen miting, na katerem je nastopil tudi naš izpopolnjeni kvintet. Ta miting mi je ostal v živem spominu zaradi zanimivega konca. Na mitingu so govorili komisarja Jokl in Hribar ter komandant brigade Bojan Polak-Stjenka. Govorili so zelo zavzeto in po vsebini eden drugega dopolnjevali. Navzočih nas je bilo vsega kakih 15, od domačinov pa le 67-letni mož in 14-letni fant, ki sta bila na kmečki peči. Ko je bilo mitinga konec, nam je stari mož rekel: »Iz tega ne bo nič! Le kako boste reveži premagali tako močnega sovražnika?« Malo je manjkalo, da nisem bruhnil v smeh, pa me je eden od navzočih prehitel. »Bomo, bomo zmagali, oče. Nas bo vedno več, onih pa vedno manj. Pa močne zaveznike imamo: Ruse, Angleže, Amerikance in druge.« In odšli smo spat. Razmišljal sem o tem dogodku in v sebi sem čutil prijetno zadovoljstvo. Ganila me je namreč naša vztrajnost in potrpežljivost. Mislil sem si: Ta miting je bil namenjen pravzaprav nam samim, za govornike pa je pomenil dobro vajo za večje nastope.

Z mojo kulturo je bilo bolj slabo. V štabu brigade sem se počutil, kot da sem odveč. Kadar je bilo nujno, sem šel v izvidnico ali na stražo, kadar pa je bil štab v neposrednem boju, sem bil seveda tudi jaz. Strahopeten nisem bil nikoli, kakšnega posebnega junaštva pa tudi nisem napravil. Morda je bilo še največ vredno to, da sem prostovoljno izvlekel iz neposredne bližine belogardistov truplo načelnika štaba cone, narodnega heroja Zdravka Jovanovića. Ležal je na čistini v bližini vasi Dednik. V tej vasi je prespal brigadni štab in del cone, ki so jo zgodaj zjutraj napadli belogardisti. Med umikom je Zdravko padel. Videli smo ga ležati pred vasjo in nismo vedeli ali je le težko ranjen ali mrtev. Vprašal sem v štab, zakaj ga pustimo tako ležati in dobil odgovor, da bi bilo reševanje preveč tvegano. Prosil sem, da mi dodelijo dva tovariša, ki ga bosta pomagala nositi, ko ga bom privlekel v dolinico kakih 15 m vstran. Šli smo iz vasi Rute, od koder so našo akcijo opazovali. Po trebuhu in s čim manj gibanja, da me ne bi opazili belogardisti, sem se priplazil do Zdravka. Prijel sem ga za ovratnik suknjiča in ga počasi privlekel v zaklon. Bil je mrtev, ker je dobil kroglo naravnost v čelo. Čeprav je

bil zelo težak, sem ga srečno izvlekel in smo ga prinesli v štab brigade. Več tovarišev mi je reklo, da sem preveč tvegal in imel veliko srečo, da me niso opazili belogardisti, ki bi me gotovo prerešetali s strojnico. To se je zgodilo 2. februarja 1943.

Šercerjeva brigada je konec februarja leta 1943 odšla na Dolenjsko in v Belo krajino. Zaradi pomanjkljive hrane, stalnih pohodov in neprespanosti je bila brigada zelo izčrpana. Toda kljub temu je bila morala partizanov visoka in niti eden ni pobegnil. Bili smo utrujeni, navajeni vseh težav in vedeli smo, da se bodo razmere zboljšale. In res, na Dolenjskem, zlasti pa v Beli krajini, smo polno zaživeli. Tudi naša kultura je postala aktivna in bolj vidna.

PARTIZANSKI MITINGI

Razvoj kulturno-prosvetnega dela v partizanih lahko delimo na tri obdobja:

1. Mitingi ob tabornih ognjih v gozdovih, ki so bili namenjeni izključno za vzgojo in razvedrilo samim partizanom,
2. Mitingi, ki so bili v začasno osvobojenih vaseh in so utrjevali vero v zmago partizanov pri civilnem prebivalstvu. Največkrat je bilo to edino razvedrilo in zabava za prebivalce.
3. Mitingi, ki so jih prirejale večje enote (brigade, divizije, korpusi) na osvobojenem ozemlju. Ti mitingi so bili kvalitetnejši, saj so na njih nastopali poklicni igralci in dobri pevski zbori in godbe. Začeli so se po kapitulaciji Italije in so se vedno bolj uveljavljali med partizani in prebivalstvom.

V prvem obdobju, ko se je Šercerjeva brigada zadrževala v gozdu in ko so bataljoni imeli že ločena taborišča, so bili mitingi ob večerih pri tabornih ognjih. Programi teh mitingov so vsebovali v glavnem politične govore, recitacije, revolucionarne pesmi. Najprivlačnejši del teh mitingov je bilo petje partizanskih pesmi in vmes še kakšne narodne. Razpoloženje je dvignila tudi harmonika, ki so jo imeli v vseh bataljonih Šercerjeve brigade. Na te so igrali večinoma kmečki muzikanti.

V Šercerjevi brigadi sem bil pol leta organizator mitingov. Pri tem je bila moja velika skrb, kako in s kakšnim programom naj nastopimo, da bomo ljudi razživeli in spravili v dobro voljo. V našem partizanskem jeziku smo temu rekli »razpaljot«. Mislim, da ni pretirano, če rečem, da smo večinoma z našim »razpaljot« uspeli. To pa seveda ni bila zasluga samo nas nastopajočih, pač pa so k temu veliko prispevali tudi drugi partizani, zlasti komisarji in komandanti, ki so se zelo trudili ustvariti dobro razpoloženje.

Programe teh mitingov smo prilagajali razpoloženju ljudi po potrebi kar med samim potekom mitinga. Če je npr. nastopajoči z borbeno recitacijo pritegnil in osvojil poslušalce, smo takoj za to točko dali primerno borbeno pesem. Tako smo začeli najprej z govori komisarjev, nadaljevali z resnejšimi točkami in nato z navedenim načinom stopnjevali razpoloženje vseh navzočih na mitingu. Govorniki so bili: Janez Hribar, Stane Dobovičnik-Krt, Drago Benčič-Brkin, Janko Rudolf-Janko, Vinko Šumrada-Radoš, na manjših mitingih pa tudi četni komisarji. Na koncu mitingov smo večkrat tudi zaplesali. Gotovo Šercerjevci nikdar ne bomo pozabili mitingov na Maverlenu, v Suhorju, v Dragah, na Jugorjih, v Bojancih, Tribučah, Krašičih, Lokvicah, v Gradniku in v še več drugih krajih Bele krajine in v raznih krajih Dolenjske. Težko je danes po toliko letih povedati, kako pomembni so bili partizanski mitingi, zlasti v dobi, ko so bile vasi le začasno osvobojene. Ko smo prišli v vas, so bili ljudje zaskrbljeni in nekateri tudi hudo prestrašeni, ko pa smo odhajali, tega ni bilo več. Vsa naša prizadevanja so padla na plodna tla, zlasti pa je v takih razmerah pozitivno vplivala lepo zapeta pesem.

Štab brigade je pevskemu zboru veliko pomagal. Dal mi je pooblastilo, da lahko vsak čas skličem k vaji vse pevce ne glede na druge dolžnosti, ki jih opravljajo. Tako smo imeli pogosto pevske vaje, zlasti pred nastopi. Glavni stebri pevskega zbora so bili: tenorist Franc Plevel-Joki, drugi tenor Janez Kožar-Prajer, prvi bas Stane Grm-Grmovje, drugi bas Tomc in baritonist Tone Šraj-Aljoša.

Prej še nikoli nisem bil pevovodja, saj nimam kvalifikacije za to. Toda če si sam pevec in imaš za vse štiri glasove dobro osnovo in poznaš nekaj pevske dinamike, se da kar lepo zapeti, zlasti v razmerah, v kakršnih smo prepevali partizani. Naj kot zanimivost povem, kako sem na mitingu dirigiral zboru, v katerem je bil znani glasbenik Bojan Adamič. Tik pred nastopom je Adamič sicer skromno predlagal, da bi on dirigiral, pa so pevci odločili, da naj kar jaz, čeprav je bil to absurd. Sicer pa imamo partizani Bojana Adamiča v najlepšem spominu. Bil je zelo tovariški in vedno pripravljen prijeti za vsako delo. Izkazal se je tudi v boju. Ko je bil del Ljubljanske brigade v veliki nemški

ofenzivi (oktober–november 1943) do kraja izčrpan na Mokrcu, so jih napadali Nemci. Bojan Adamič je nekemu partizanu vzel puškomitraljez in sam napadel Nemce. Le-ti so se umaknili in je tako Bojan rešil izčrpane borce. Verjetno se sam ni zavedal velikega dejanja, vendar je to dejstvo. Adamiča sem bolje spoznal, ko sva bila skupaj v propagandnem oddelku 18. divizije.

Pevski zbor je žal pogostokrat nastopal tudi na pogrebih padlih partizanov s pesmijo Kot žrtve ste padli v borbi za nas . . .

Od pesmi smo dostikrat imeli na sporedu Radoševo Otok Rab,[66] ki jo je največkrat kar sam recitiral ali pa njegov dobri tovariš komandant bataljona Jože Mirtič, dalje pesem Majde Šilc Vstani mladina, ki jo je prav tako največkrat sama recitirala. Seveda smo imeli na programu tudi pesmi drugih avtorjev partizanskih pesmi, predvsem Mateja Bora. Kajuh, Seliškar, Kosmač in drugi pesniki so se s svojimi pesmimi bolj uveljavili šele po kapitulaciji Italije.

Zelo priljubljena točka na mitingih Šercerjeve brigade je bila Prešernova O železni cesti v duetu. Sprva sta jo recitirala Olga in Leon. Ko pa sem spoznal po besedilu ene kitice melodijo, ki jo je pel moj ded, ko sem bil še otrok, smo prešli na petje te pesmi. Zelo dobro sta jo zapela Olga Družina[67] in Vanja Turk in je bila zelo toplo sprejeta pri poslušalcih.

Pevski zbor je poleg partizanskih pesmi prepeval tudi narodne Kako bom ljubila, k'me srček boli, Ena ptička priletela, Peč se je podrla, kaj bo pa zdaj, Na vas, na vas, Adijo, pa zdrava ostani, Fantje se zbirajo, Oglar in druge.

Na programih smo imeli tudi razne skeče o izdajalcih ali o čem drugem iz življenja tega časa. Za šalo smo največkrat igrali skeča Šaljivi brivec ali Čevljar in njegova ura. Zaradi tega brivca smo jih enkrat slišali od samega Kardelja-Krištofa, ki je prisostvoval našemu mitingu pod kozolcem v belokranjski vasici Lokvice. Na konferenci vseh vojaških in terenskih političnih delavcev v Beli krajini je svetoval, naj takih praznih dramskih prizorov več ne prikazujemo, ker ni od njih nobene koristi. To kritiko smo smatrali za pravilno, vendar smo potem s tem brivcem še nekajkrat nastopili čeprav s slabo vestjo, ker je bilo pri tej točki vedno največ smeha. Vsebina je bila v tem, da je duhoviti Striček (Branko Defar) z velikim čopičem namazal tri obraze (in to kar vse z istimi zamahi) z jajčnim snegom ter potem z veliko leseno britvijo ta sneg pobiral z obrazov in polagal sebi in soigralcem na jezike, da so to dobroto slastno pojedli. Striček je pa ves čas šaljivo govoril in tako zbujal veliko smeha. Torej brez vsebine, toda z mnogo smeha.

Pri vseh mitingih pa smo imeli velike tehnične težave. Najteže je bilo to, da nismo imeli potrebne literature. Tako smo npr. večkrat naročili železničarjem, naj nam iz Ljubljane prinesejo vsaj eno pesmarico za moški zbor, pa nam je ni uspelo dobiti. Ob neki nočni akciji na vas Bubnarice sva z Jokijem pregledala v osnovni šoli vso knjižnico, da bi našla pesmarico z notami. Končno sva našla pesmarico za mešani zbor, ki jo je izdala Mohorjeva družba, a nam ni veliko koristila (v glavnem le besedila). Velika težava je bila tudi s pripravo odrov za naše gledališče. Neki kmet v Bojancih nas je sumljivo opazoval, ko smo ogledovali njegov skedenj, kjer naj bi imeli miting, ter šaljivo vprašal: »Pa ne da ste se okužili od Italijanov za požiganje skednjev.« No, največkrat se je to končalo v kmetovo zadovoljstvo, da je prav njegov skedenj ali kozolec postal prizorišče. Včasih so bile velike pajčevine za zavese. Šotorska krila smo uporabili za zastor, in kadar smo napravili malo boljši oder, tudi za zavese v ozadju. Gledalci so gledali izpred skednja ali kozolca, skedenj ali kozolec pa je uporabljalo gledališče. Naslednji problem so bili kostumi, šminke in drugi drobni pripomočki. Iz belokranjske narodne noše se je dalo kar dobro improvizirati kostume. Za brke smo uporabljali dlako ali žimo, za lepilo brk in brade pa klej, kar smo pač dobili. Za šminko smo uporabljali rdeč papir za izdelovanje rož, za črno barvo pa je bilo oglje ali saje. Opremo za oder (mize, stole, steklenice itd.) so nam kmetje rade volje posojali. Duhovito je pogruntal partizan Jelen, ki je šaljivo svetoval: »Naši literati naj pišejo take umotvore, da se bo med igranjem čimveč jedlo in pilo, pa bomo kmalu imeli še več igralcev na razpolago.«

Največkrat so domačinke – mladinke naš oder tudi lepo okrasile z zelenjem. Povsod so partizanke poskrbele za sodelovanje mladink na mitingih. Pri tem sta bili posebno aktivni Olga Družina in Majda Šilc, obe narodni heroinji.

Med najbolj uspele mitinge Šercerjeve brigade sodi vsekakor miting 1. maja 1943 v vasi Draga v Beli krajini. Ta dan smo se vsi šercerjevci ostrigli, obrili, si očistili obleke in čevlje ter dopoldne strumno korakali mimo štaba brigade in okrožnih funkcionarjev na čelu s sekretarjem Ivanom

Novakom-Očkom. Stali so na malem hribčku sredi vasi, kar naj bi bila tribuna. Popoldne pa smo imeli velik miting, ki se ga je udeležilo okoli tisoč ljudi iz vse Bele krajine. To je bilo za takratne razmere nekaj veličastnega, česar se ne da pozabiti. Miting je imel na vse navzoče velik moralnopolitični učinek, saj je bilo doseženo nepopisno dobro razpoloženje. Prireditev se je spremenila v veliko ljudsko rajanje, ki je trajalo kar dva dni. Kakor se spominjam, so začeli šercerjevci že kar pogledovati po brhkih Belokranjicah. Na tem in tudi še na nekaj drugih mitingih so nastopila tudi belokranjska dekleta z belokranjskimi plesi in drugimi točkami. Verjetno še noben šercerjevec ni pozabil Pejte, pejte trikrat skus, al' je trden ta naš must. Tudi belih petelinjih peč na glavah teh vedrih deklet nismo pozabili. Radoš je tedaj na čast Belokranjicam spesnil pesem Belokranjice[68] ter jo z velikim zanosom kar sam recitiral. Ves srečen sem bil, ko sem vodil ta miting. Tako me je vse navdušilo, da sva z bratom Jakom (partizansko ime Geno) dodala še eno točko programa ter ob spremljavi kitare zapela melodično pesem Lipa zelenela je.

Prav tako dobro je uspel miting v Suhorju, le da je bila udeležba manjša in se veselje ni nadaljevalo v drugi dan, kakor v Dragi.

Veliko doživetje je bil tudi skupni miting vseh prvih štirih slovenskih brigad v Šmarjeti na Dolenjskem.

Nekaj dni pred tem mitingom mi je v nekem hlevu v vasi Kronovo ob treh zjutraj zapovedal komisar I. operativne cone Viktor Avbelj-Rudi, naj šefi kulture in propagande vseh štirih brigad organiziramo skupni miting. Za kulturnopropagandno delo smo bili v tem času odgovorni: v Cankarjevi Živko Bernot, v Tomšičevi Fedor Kovačič, v Gubčevi Ferdo Godina in v Šercerjevi jaz. Naslednjega dne smo se kulturniki sestali in pripravili program za miting. Najprej smo pregledali, kakšne točke lahko prispeva posamezna brigada, in se potem dogovorili, da jih bomo pripravili kar največ, na samem mitingu pa bomo določili, katere točke bomo prikazali glede na razpoloženje. Dan pred nastopom smo imeli skupne vaje v gasilskem domu v Šmarjeti. Tudi tehnično ureditev smo za takratne razmere dobro pripravili. Oder smo postavili na župnijskem vrtu ob skednju. Ko je bilo vse dobro pripravljeno, smo kar naenkrat izvedeli, da se domačini ne nameravajo udeležiti mitinga. Ta dan je namreč okrog poldneva sovražno letalo nekajkrat preletelo Šmarjeto in to tako nizko, da se je na cesti dvigal prah. Ljudje so bili prestrašeni in so pričakovali vsak čas bombardiranje. Seveda, naš partizanski optimizem se za to ni prav nič zmenil. Povedati pa moram, da je bilo tedaj v Šmarjeti tudi precej ljudi, ki so bili proti nam. To smo opazili že ob prihodu v vas. Tako so npr. mene v hiši, kjer naj bi se hranil, najprej pošteno ozmerjali. Potem pa, ko so videli, da z menoj nič ne opravijo, je pred menoj kar vsa družina demonstrativno molčala. Pri skledi, ko smo jedli, sem jim kar prijazno dopovedoval, da naj z menoj potrpijo in da nisem nič kriv, če je vojna, niti da moram biti pri njih na hrani. V dveh dneh so se omehčali (po mitingu) in me kar prijazno stregli ter mi pri odhodu celo dali popotnico. Nekaj podobnega se je dogodilo tudi tovarišem v nekaterih drugih hišah.

Prišel je čas mitinga. Partizanov je bilo vse polno iz vseh štirih brigad, civilistov pa, razen nekaj aktivistov, ni bilo. Vsi ljudje so šli v cerkev k majskim šmarnicam. Ugibali smo, kako bi jih spravili na miting. Potem smo napravili nekaj nenavadnega. Ne vem ali je štab za to vedel ali ne, vem le, da smo bili zaskrbljeni, češ morda pa ne delamo prav. No, na koncu se je vse dobro izteklo. Oboroženi partizani so obkolili cerkev, napravili pri vratih špalir ter zapovedali: »Vsi na farovški vrt z župnikom vred!« Molče so vsi ubogali povelje. Čudna je bila slika ob začetku mitinga. Na eni strani veseli, razigrani partizani, na drugi pa molčeča vas. Nekateri so bili kar s hrbtom obrnjeni proti našemu gledališču. Le otroci so se smejali, pa še to ne vsi, ker so bili nekateri, držeč se za materino krilo, z njo vred žalostni. Toda to je trajalo le malo časa. Partizani so z vso potrpežljivostjo vaščane prijazno ogovarjali. Začeli smo s programom.

Z nekaj besedami sem odprl miting in napovedal, da bo prvi govoril politkomisar Drago Benčič-Brkin. S kratkimi stavki je pletel svoj govor. Vedel je, kaj dela in je temo svojega govora prilagodil položaju in poslušalcem. Dobre pol ure je govoril in ves čas je bila popolna tišina. Odlično nam je pripravil razpoloženje za nastop.

Napovedal sem drugo točko, zborno recitacijo Mi vstajamo in vas je strah. V tretji točki je iz vse duše recitiral komandant Jože Mirtič Otok Rab. Majda Šilc je sama recitirala svojo pesem Vstani mladina in kar gledala v mlada dekleta pred seboj.

Potem smo zapeli tri partizanske. Tako so se vrstile točka za točko pa skeč, petje, deklamacija in zopet petje, nastopi zborov iz ene in druge brigade.

Najbolje je uspela tista O železni cesti. Pela sta Šercerjeva Olga (Družina) in Vanja Turk z Vrhnike, spremljal ju je na harmoniki Lado Platon. Prav tako je zelo uspela pesem Tam, kjer teče bistra Zilja, ki sta jo zapeli cankarjevki Vida Kulovec in Ančka Devetak. Pri tej pesmi so nekaterim domačinkam tekle solze po licih. Priznam, tudi v moji hrbtenici so začeli mravljinci s promenado in tudi vse druge sta vznemirili ti dve blondinki. Res, takšnega nastopa s toliko mehkobe in čustvovanja šercerjevci nismo zmogli. Smo pač bili večinoma notranjski robavsi.

Proti koncu mitinga nismo več odpirali in zapirali odra z odejami.

Zadnje točke so bile partizanske pesmi, ki so jih peli borci vseh štirih brigad.

Nič več ni bilo podolgovatih žalostnih obrazov. Vse se je smejalo in ploskalo.

Ura je bila že čez polnoč. Nikomur se ni mudilo, da bi šel spat. Predlagal sem še eno točko – zapeli smo vsi, kar nas je bilo zbranih, Nabrusimo kose. Stal sem na polomljenem odru in mahal, dirigiral, vsem navzočim. Mladina in otroci iz vasi so znali to pesem. Čudovito je odmeval glas v temno noč. Razšli smo se. Drugi dan smo bili vsi prijatelji.

Nesporno je, da so imeli partizanski mitingi zelo pomembno družbeno ter idejnopolitično vlogo v času našega veličastnega boja in bodo ostali našemu ljudstvu in še posebej partizanom v najlepšem spominu.

Proti koncu marca leta 1943, ko so vse štiri slovenske brigade opravljale skupne akcije v Suhi krajini in v okolici Ribnice, je kulturno delo tako rekoč počivalo. Kulturniki smo bili večkrat v zasedah z drugimi partizani. Navajam dva zanimiva dogodka, ki sta mi ostala v živem spominu. Ko je Šercerjeva napadla vas Korinj, so belogardisti zbežali v dobro utrjeno cerkev. Ves dan si je brigada prizadevala, da bi jo zavzela, toda ni uspela. Cerkev stoji kakih 100 metrov od vasi, na čistini, zato so naši streljali iz vasi proti cerkvi, belogardisti pa nasprotno. Vstopil sem v hišo, kjer sem videl tale prizor: Nekaj partizanov je skozi okno streljalo proti cerkvi, na tleh so ležali štirje naši ranjenci, Šercerjeva Olga je na mizi valjala testo, da bi nekaj spekla za ranjence, harmonikar je z vso vnemo igral poskočno polko, dva partizana in dve partizanki pa so plesali med ležečimi ranjenci. Rekel sem jim: »Ja, kaj pa počenjate? Streljanje v prvi liniji, ambulanta, kuhinja, plesišče, žalost in veselje vse obenem.« Eden od ranjencev je pozval harmonikarja: »Nadaljuj. Plešite naprej, tako me vsaj manj bolijo rane.« Dogajanje v tej hiši je nastalo spontano, kar dokazuje, kako dobro razpoloženje je vladalo v naši partizanski vojski.

Zdaj pa o dogodkih v okolici Ribnice in v Jelenovem žlebu. Vse štiri brigade so bile razvrščene na zadnji strani Ribnice in jo sistematično napadale, vendar je niso zavzele. Z Jokijem sva šla v bližino Rudeževega gradu na izvidnico. V bližini ob robu gozda je bila razvrščena naša zaseda. Naenkrat sem opazil, da okoli gradu kar mrgoli Italijanov in da se v neredu po širokem travniku spuščajo proti nama. Joki je poleg mene zadremal. Z roko sem mu pokril usta, da ne bi kaj pisnil, ga prebudil in mu pokazal Italijane, ki so bili zelo blizu. Previdno sva se umaknila ter naše obvestila, kaj se dogaja. Napeto smo čakali, da pridejo Italijani čez griček, kjer sva bila na izvidnici. Najprej so prišli na našo stran trije oficirji in gledali na karto ter z rokami kazali v več smeri. Čakali smo, da jih pride več pred naše puške, toda zaseda, ki jih je čakala z druge strani, je sprožila nanje ogenj. Tako so Italijani na hribčku postavili mitralješka gnezda in mi nismo mogli iz zasede na čistino, dva borca pa sta od strani le prišla v bližino teh gnezd in pred našimi očmi padla. Prvega je zadela krogla, ko se je pokazal iz grmovja, nato ga je drugi hotel ranjenega odnesti pa ga je tudi pokosilo. Naša Olga ni vzdržala in jima je šla na pomoč. Stekla je na brv malega potočka in Italijan ji je prestrelil roko. Vrnila se je in vztrajala v boju. Naši so od vseh strani napadli Italijane z jurišem. V neredu so bežali v Ribnico, naši pa prav do Ribnice za njimi. Precej Italijanov je padlo, še več pa jih je bilo ranjenih. Na naši strani sta padla dva borca in nekaj jih je bilo ranjenih.

Italijani so v Ribnici dobili okrepitve in napravili načrt, da nas obkolijo in uničijo. Tisto noč proti jutru so se vse štiri brigade umaknile iz Ribniške doline. Šercerjeva in Tomšičeva sta šli v smeri Martinovec–Jelenov žleb, Gubčeva in Cankarjeva prav tako v smeri Jelenov žleb čez Glažuto v Drago. Naša brigada je počivala v bližini Jelenovega žleba. Bili smo zelo utrujeni in

kuharji so začeli kuhati običajno partizansko čorbo. Nenadoma smo zaslišali strele v Jelenovem žlebu, ki so se kmalu spremenili v pravo grmenje. Tja je takoj odšla naša patrulja. Na prizorišču je bilo že vse končano. Po cesti in ob njej je ležalo na desetine mrtvih Italijanov. Partizani so jim odvzemali orožje in opremo ter jih slačili in vse skupaj nosili na kup. Nekaj prestrašenih in krvavih Italijanov se je treslo pod drevesi. Vse to pa so vodili brigadni in conski funkcionarji.

Ta uspešna akcija in tista v Suhi krajini sta zelo ugodno vplivali na prebivalstvo in partizane po vsej Sloveniji.

Ves april in maj je bila Šercerjeva brigada v Beli krajini in na Dolenjskem. Številčno se je povečala, zlasti se je v njo vključilo veliko Primorcev. V Beli krajini je imela več bojev, ki so bili vsi uspešni.

MED RANJENCI

Glavni štab partizanov Slovenije je odločil, da odideta Šercerjeva in Cankarjeva čez Savo na Štajersko. V noči med 4. in 5. junijem smo v bližini vasi Javorje prešli na ozemlje, ki so ga zasedli Nemci, ter se ustavili na strmini nad železniško progo in Savo v bližini Jevnice. Nestrpno smo čakali na tej strmini in stvar se je zapletla. Nemci so nas zavohali in se pripravljali, da nas napadejo. Glavna ovira za prehod pa je bila narasla Sava. Nameravali smo čez Savo napeljati vrv, da bi ob nji prešli obe brigadi. Morali smo se vrniti. Kar sredi popoldneva smo prešli mejo in zasedli belogardistično vas Javorje. Ljudje so nas neprijazno sprejeli. Od hiše do hiše je šlo povelje, da mora vsaka domačija nahraniti nekaj partizanov. Med tem časom smo v šoli pripravili miting. Nekateri domačini so šli neradi na naš miting, vendar so na prigovarjanje partizanov le vsi odrasli prišli. Najprej jim je govoril Dušan Kveder-Tomaž, ki jim je v ostrem tonu povedal, da se borimo za resnično svobodo, oni pa da služijo okupatorju in da partizani tega ne bomo trpeli. Za njim je bolj čustveno govoril naš duhovnik dr. Metod Mikuž. Potem je zapel naš pevski zbor. Domači župnik, ki se je pred začetkom mitinga s kolesljem pripeljaľ iz Ljubljane, je tudi moral na miting. Sedel je v prvi vrsti in ves prestrašen molčal.

Zanimivo je bilo popoldne opazovati življenje v vasi. Prestrašeni, nam sovražni vaščani so hočeš nočeš morali gledati samozavestne in veselo razpoložene partizane, ki so se do njih vedli dostojno, človeško.

Naslednji dan popoldne so brigade z zastavo na čelu odkorakale proti Grosupljem ter zasedle vasice v trikotu Pijava gorica–Turjak–Grosuplje.

V tem času so začeli Italijani v okolici Mokronoga ofenzivo proti Gubčevi brigadi. Naši dve brigadi pa sta napadli močno utrjeno belogardistično postojanko Šentjur pri Grosupljem in s tem pritegnili Italijane na naše bojišče. Tako smo pomagali gubčevcem. Tu se je bil v dneh 11., 12. in 13. junija hud frontalni boj, pri čemer smo imeli veliko mrtvih, še več pa ranjenih. Tako sta na primer v eni od čet 3. bataljona Šercerjeve brigade v enem dnevu padla kar dva komandirja čete. Ko je padel prvi, je bil takoj imenovan novi in tudi ta je še istega dne padel. 12. junija so odnesli 17 hudo ranjenih borcev v bolnišnico nad Iško, kjer je partizane zdravil zdravniški pomočnik Berce. Naslednji dan pa je sovražnik močno okrepil svoje sile, tako da je bilo na položaju samo Italijanov nad 18.000. Naše sile pa so se zmanjšale, in to ne samo zaradi padlih in ranjenih, pač pa tudi zato, ker je moralo nad 80 borcev odnesti ranjence. V tem času so brigade štele le po nekaj nad 400 mož. Tega dne je imel štab Šercerjeve brigade sedež v vasici Vrh pri Turjaku. Takoj zjutraj se je začel boj in se stopnjeval vse do našega umika. Po poldnevu je sovražnik izvedel splošni napad. Tako so začeli streljati tudi s topovi kar iz štirih strani: iz Grosupljega, Iga, Velikih Lašč, in kar je bilo najhuje – s Kureščka. Na vse to je priletela še »štorklja« in metala na položaje manjše bombe. Tako je nastal pravi pekel: grmenje, pokanje, kričanje in tekanje sem in tja. V Lovšinovo hišo (lastnik hiše Lojze Lovšin je bil agilni intendant Šercerjeve brigade) so nosili ranjence in zdravnik jih je obvezoval. Ko je bilo najhuje, se nas je kakih 8 partizanov zateklo v Lovšinov hlev. Naenkrat je prav nizko nad vasico priletela »štorklja« in metala bombe, da so bile eksplozije podobne drdranju mitraljeza. Nekaj teh bomb je padlo na železna vrata na vodnjaku v naši bližini. Ko so tovariši ob tem pokanju v hlevu sklanjali glave pod jasli ali za krave, sem jim napol v šali rekel: »Taki ste kot pobožne ženice, ki se prekrižajo, kadar zagrmi. To je vendar že prepozno, saj glas eksplozije pride k nam pozneje. Sicer pa ni tako važno, če umrješ 20, 30 let prej ali pozneje. Le nekaj ožjih sorodnikov bo par dni imelo rdeče oči, pa se bo pozabilo.« Ob steni je stal slikar Dore Klemenčič-Maj in mi v nasmehu odgovoril: »Nino, saj imaš prav, vendar upoštevaj, da človek ob

Franc Strle-Nino kot ranjenec

eksplozijah sklanja glavo tudi instinktivno in niti ne ve za to.« Ko je to povedal, je eksplodirala pred hlevskimi vrati »štorkljina« bomba in skozi vrata napravila na meni 13 ran. Kos granate mi je presekal kost na roki, najtežji pa je šel nekaj centimetrov nad srcem skozi pljuča in obtičal v prsnem košu. Tam je ostal do operacije leta 1947. V ušesih mi je močno zazvonilo in sem ob zidu in vratih zlezel na tla. Takrat sem zagledal ranjeno in okrvavljeno živino. Tekla je kri. Partizani so zdrveli iz hleva in slišal sem vpitje: »Nino je ranjen! Italijani jurišajo na nas! Pazite, odnesite ranjence!« Prej kot v minuti je bil pri meni naš priljubljeni zdravnik dr. Karel Milavec-Tine, mi razgalil prsi in takrat je v curku brizgnila kri; na največjo rano mi je pritisnil pest vate. Takrat je prihitel k nama komisar brigade Janez Hribar ter vrgel pred naju »trage« (se pravi, nosila, ki jih kmetje uporabljajo za prenos gnoja) in rekel Tinetu: »Italijani so blizu hiše. Hitro ga dajva na trage in odnesiva.« Tudi jaz sem zaslišal vpitje Italijanov in sem mislil, da smo izgubljeni. »Težko bova ušla z njim,« je zamrmral zdravnik. Toda že sta me nesla v leseno šupo, šla z mano po njivi z žitom ter se ustavila v majhni dolinici, kjer so bili v zaklonu že trije partizani. Hribar jim je ukazal, naj me nesejo čez kakih dvajset metrov široko čistino v gozdiček. To so storili in me srečno prinesli med druge borce, ki so od tam streljali na Italijane. Ko sta me zdravnik in komisar nesla po žitu, so bili Italijani že v vasi in so streljali za nami. K sreči nista bila zadeta, pač pa je ena krogla zadela mene pod koleno in povzročila manjšo rano. Ta dan je bil tako hud, da sta bila dva partizana kar trikrat ranjena. Prvič na položaju, drugič v Lovšinovi hiši, ko so ju obvezovali in kamor je »štorklja« odvrgla nekaj bomb, ki so prebile strop, in tretjič, ko so ju nesli iz hiše, na katero so jurišali Italijani. V mojem prsnem košu se je začela velika kriza. Med pljuči in rebri se je na levi strani nabralo toliko krvi, da sem zelo težko dihal. Tretjina desne strani pljuč pa je bila že od prej hroma, saj sem pred leti prebolel plevritis. Primanjkovalo mi je kisika in prepričan sem bil, da bo po meni. Ko je komandant brigade Jože Klanjšek-Vasja videl, kakšen sem, se je sklonil k meni in me povprašal, kako se počutim, ter me tolažil, da bo vse še dobro. Prosil sem ga, naj mi dajo v glavo milostni strel, toda tako, da ne bom videl. Bil sem prepričan, da bom umrl in ni se mi zdelo prav, da bi me od bojev izčrpani borci še nekaj časa nosili. No, tega niso storili, čeprav so bili vsi prepričani, tudi zdravnik, da je z menoj konec. Težave mi je povzročal poln želodec, ki sem ga pred bitko napolnil z dobrim segedinskim golažem. Proti večeru sem začel bruhati in so mislili, da je to kriza pred smrtjo. To se je pri ranjencih večkrat dogodilo. Pri meni pa je bila to rešitev. Po tej neprijetnosti sem laže dihal. Takoj sem dal poklicati komandanta in mu naročil, naj me ne ustrelijo, ker sem se izmazal. Naj omenim, da mi je po vojni Vasja povedal, da so bili vsi prepričani, da sem realno gledal svoj konec. Toda, če bi me poslušali, ne bi po vojni skupaj obujali spominov.

Ta večer se je začel naporni osemdnevni prenos 23 ranjencev od bližine Ljubljane v kočevske gozdove. Vsi zdravi borci brigade so nas nosili. Po treh dneh bojev in ob pomanjkljivi hrani so bili zelo izčrpani in so dejansko bolj

trpeli kot ranjenci. Tolažil sem jih in spodbujal, da bo kmalu bolje in da bodo zopet veseli zaplesali na mitingu. Borci so nesebično vztrajali. Odisejada se je nadaljevala. Čez dan smo bili v bližini kakega naselja, da so partizanske bolničarke preskrbele ranjencem malo boljšo hrano. Med pohodom smo doživeli razne težave. Naj opišem le tri.

Drugo noč našega pohoda je močno deževalo. Ko so nas nosili po gozdni poti, je enemu od mojih nosačev nenadoma spodrsnilo ob gladkem kamnu in padel sem v globoko lužo. Naenkrat sem bil ves v vodi, le glavo sem držal iz nje. Takoj je bila pri meni Olga Družina, ki je kot bolničarka ves čas pohoda skrbela zame in še za tri druge ranjence. Za druge so skrbele druge partizanke, ki so bile odrejene za začasne bolničarke.

Olga mi je predlagala, da bi mi previla rane, češ, da bi mi umazana voda utegnila povzročiti zastrupitev. To sem odklonil, ker bi se stanje še poslabšalo. Nato mi je ponudila svoj veliki mehki volneni pled. S hvaležnostjo sem ga sprejel. Ovila mi ga je okrog prsi, da je popil vodo. Bilo je bolje, vendar so mi zobje šklepetali vse do jutra, ko so me položili ob grmu na sonce. Precej časa se je kadilo iz tega gnezda na nosilih.

Drugo, težjo dogodivščino sem doživel naslednje jutro, ko je šla kolona z ranjenci ob vaški poti blizu vasi Lužarjev kal in so nas nenadoma iz bližine napadli Italijani. Nosači so me kar spustili na tla in to na precejšnjo skalo, da sem se močno udaril in se komaj premaknil z nje. Kakor ves čas pohoda, sem bil tudi tedaj pokrit s šotorskim krilom. Italijani so napadali, komandant 2. bataljona Jože Mirtič pa je ukazal: »V strelce in streljaj.« Pokril sem se čez obraz in čakal kaj bo. Z obeh strani so žvižgale krogle in vmes so na gosto pokale bombe. Pokanje je nato začelo pojenjevati in v kake četrt ure povsem prenehalo. Bil sem brez vsake orientacije. Začel sem klicati čimbolj pritajeno, dokler se ni oglasil partizan, čigar imena se ne spominjam več. »Kaj je, Nino? Sama sva!« Prišel je do mene. »Zdi se, da so Italijani kot ponavadi pred nami zbežali. Tudi naši so se pomaknili nazaj. Grem, da jih poiščem in da te bomo odnesli.« Prosil sem ga, naj me zagrabi in vleče v smeri proti našim. Vrgel me je čez koleno z nosili vred. Stisnil sem zobe in iz nekaterih ran je pritekla kri. Nato me je vlekel kakih 70 m do naših. V tem času se je med partizani raznesla novica, da so me dobili Italijani. Komandant Mirtič me je vprašal, kdo me je med napadom nosil. Povedal sem za dva, ki ju je dal poklicati, mene pa pokril čez glavo. Ko so bili vsi štirje pri komandantu, jih je le-ta vprašal, kje imajo ranjenca Nina. Rekli so mu, da me ni bilo mogoče rešiti, ker so bili Italijani tako blizu, da je eden nekoga skoraj za roko zgrabil. Nato je komandant odkril mojo glavo, da so me vsi videli. Ostro jih je prijel predvsem zato, ker so mu lagali. Začeli so se opravičevati in ga prosili, naj jim odpusti, ter mu zatrjevali, da bodo v bodoče pokazali, da so dobri borci in tovariši. Bilo je pretresljivo pa sem prosil komandanta, naj jim oprosti, saj je bila situacija res kritična in niso bili dolžni tvegati življenje zame. Toda komandant je bil resnično prizadet. Zahteval je, da morajo dokazati, da so še vredni njegovega zaupanja, kaznoval jih pa ni. Mene je komandantov drastičen vzgojni prijem pretresel.

Ko so nas ranjence v vasi Ajdovec položili na tla v veliko sobo prazne gostilniške hiše, se je pojavila pred nami kakih 60 let stara ženska s košaro, v kateri so bile zelo lepe sveže češnje. Začela nas je zmerjati, zakaj smo prišli v hišo in nas zelo grdo gledala. Rekel sem ji: »Vi se boste gotovo znašli na dnu pekla, ker tako grdo in nečloveško postopate z nemočnimi bolnimi ljudmi. Obljubim vam, da vas bom po vojni obiskal in se bova še pogovarjala o tem našem srečanju. Ali ne bi bilo lepše od vas, da bi ponudili nam, lačnim in žejnim, tiste češnje v katere so uprte oči vseh ranjencev?« Osorno se je obrnila in odšla v drugo sobo, kjer je stanovala. Kmalu se je vrnila s krožnikom, na katerem so bile češnje, in mi jih ponudila. »Ne vzamem jih od vas! Dajte jih drugim,« sem ji rekel. Tako je tudi storila in hitro odšla v svojo čumnato. Obljube po vojni nisem izpolnil. Gotovo je po 35 letih že umrla, vendar zagotovo ni v peklu. Če pa je živa in bo prišlo do nje to moje pisanje, naj ji bo dokaz, da se takšne grde stvari težko pozabijo.

Ko je bila v vasi Ajdovec kolona pripravljena za odhod, je pridrvela moja varuhinja Olga s skodelico mlečne kaše. Sredi vasi, na sredi ceste in na tleh sem jo slastno pojedel. Tudi druge ranjence so nahranili. Čez Krko so nas, se pravi vso brigado, prepeljali pri Meniški vasi. Dolgo je trajal ta prevoz, ker smo imeli le en čoln. Vsakokrat je bil poln partizanov, v sredino pa so polagali po enega ranjenca. Ko sem zdravo roko naslonil na rob čolna, so prsti rezali vodo. Samo majhna nerodnost bi bila dovolj, pa bi se čoln prevrnil

in ne vem, kako bi se rešili neplavalci in ranjenci. Zase vem, da se sam ne bi rešil.

Zadnja postaja pohoda je bila v vasi Sušice pri Dolenjskih Toplicah. To je bilo 20. junija. Ranjenci smo ležali na nekem vrtu ob gozdu in partizanke so nas dobro nahranile. Olga nam je celo ocvrla flancate, za partizane veliko razkošje.

Zgodaj zjutraj 21. junija so nas v kočevski vasi Štale predali osebju bolnišnice, ki se je imenovala Vinica. To je bilo težko slovo od brigade in od dobrih tovarišev. Zavezali so nam oči, da ne bi vedeli, kam nas nesejo. No, jaz sem napravil očem toliko prostora, da sem vseeno opazoval izpod obveze, kje nas nosijo. To je bil sicer prekršek, še danes imam slabo vest, toda do danes še nihče ni vedel zanj. Bolnišnica Vinica je imela več barak različnih oblik. Strehe so segale do tal, tako da smo imeli glave potisnjene med te deske, po sredini barake pa je bil prehod. Zdravnik v tej siromašni bolnišnici je bil dr. Borut. Šele po vojni sem zvedel njegovo pravo ime: to je bil dr. Miroslav Gerbec. Komandant naših zaščitnikov je bil bradati partizan z imenom Široki, komisar pa Stane Keber, doma iz okolice Vevč.

Italijani nam niso dali miru niti v bolnišnici. Že naslednji dan so nas morali evakuirati. Vsi, ki so lahko ali težko hodili, so se umaknili skupaj z osebjem. Za nas najtežje ranjence pa je bil pripravljen podzemeljski bunker, oddaljen kake četrt ure hoda. V majhni dolinici so napravili navpično steno in potem pokrili dolinico z močnimi deskami. Vrh desk so nasuli zemljo in jo zakamuflirali z rušo in majhnimi smrekicami, da je bilo vse videti kot druga tla. Pri eni od sten so bila dvižna vrata in na njih prav tako na žici navezan mah, pomešan z listjem. V ta bunker so 14 najtežjih ranjencev znosili po zelo težkem terenu. Dvigali so nas čez skale, čez navzkriž posekana drevesa in dračje. Po takem terenu nas niso mogli nositi štirje, pač pa le dva. Mene je nosil komisar Keber, drugega pa se ne spominjam več. Ležal sem v šotorskem krilu, na vsakem koncu pa je bil nosač. Tako sta me prekladala in nosila do bunkerja. V bunkerju so nas razvrstili enega ob drugem po dolžini, na koncu naših glav pa še dva. Enemu od njiju je granata odbila usta s čeljustmi vred in je zelo stokal in grčal. Rotili smo ga, naj bo tiho, toda ni nas poslušal. Čez kako uro je utihnil in mislili smo, da je zaspal. Ko so nas naslednjega dne prišli iskat, so ugotovili, da je čisto trd. Tako je tudi moja glava celih 10 ur tičala ob tovariševem truplu. Pri vhodu bunkerja so nam pustili v vrečah nekaj suhega mesa, suhega sadja, majhen sod in manjšo posodo brez ročaja. Te posode smo uporabljali za telesne potrebe. Dobro uro po tem, ko so nas zaprli v bunker, sem začutil, da mi srce hitreje bije in da težko diham. To sem povedal Francu Taurerju-Plahunu, ki je ležal poleg mene. Pred kratkim so mu odrezali nogo. Spoznal sem ga natanko 10 let poprej, ko sva bila zaprta kot komunista v ljubljanskih zaporih. Tudi on je težko dihal. Hoteli smo prižgati svečo, toda zaradi slabega zraka se žveplenka ni vžgala. Tako smo ugotovili, da smo živi pokopani. Graditelji bunkerja so pozabili napraviti zračnik. Sklenili smo, naj, kdor more, odrine vrata bunkerja, ker se bomo sicer vsi zadušili. Prvi je poskusil Plahun, pa ni šlo. Jaz sem imel privezano roko k dvema deščicama, pa tudi sicer se nisem mogel prek teles spraviti do vrat. Poskušali so tudi drugi, toda nihče ni zmogel tega. Kdaj pa kdaj se je kdo oglasil, da želi posodo za malo ali veliko potrebo, ki smo jo iz roke v roke podajali do njega in nazaj. Ob enem takšnih prenosov se je prav nad mojo glavo posoda prevrnila in vsa vsebina mi je tekla in drsela po licih za vrat. Olgin pled jo je vsrkal vase, zrak pa se je pod mojim nosom primerno poslabšal. Bilo nam je vedno težje v tem »grobu«, v katerem smo ležali vsi nemočni v popolni temi. Naslednji dan dopoldne smo zaslišali zunaj govorjenje. »Tišina!« smo rekli, morda je zunaj sovražnik. Odprla so se vrata in svež zrak je puhnil v nas. Vsi smo molčali in globoko vdihovali zrak, ki je takrat za nas pomenil vse. Rešitelji so nam rekli, da jih je smrad kar vrgel od odprtine in se je iz bunkerja pošteno kadilo. Znesli so nas nazaj v bolnišnico in zdelo se nam je, kakor da smo na novo zaživeli.

Življenje v bolnišnici je bilo še kar prijetno. Zdravil nismo imeli. Z žganjem so nam vsak drugi ali tretji dan očistili rane, ki so se vsem neverjetno hitro celile. Injekcijo proti tetanusu nam je že dal brigadni zdravnik. Imeli smo tudi predavanja in celo miting. Čez dober mesec sem toliko ozdravel, da sem šel lahko iz barake. Toda kako? Takoj po prihodu so nam oprali okrvavljene obleke in mojih hlač ni bilo nikjer. Tako sem si ovil okoli pasu Olgin pled ter šel na plano. Nastal je splošen smeh. Izpod ogrinjala so štrlele shujšane noge, okrog njih pa so viseli cofi blaga. Pogledal sem se v okno in se sam sebe ustrašil. Bil sem suh, bled in zdelo se mi je, da so moje samo oči.

Nekega dne, mislim, da je bilo v avgustu, so nas obiskali Luka Leskošek, Zoran Polič, Josip Vidmar in še nekaj voditeljev naše revolucije. Zelo prijazni so bili z nami in vsi so z vsemi spregovorili nekaj besed. Ranjenci pa smo jim priredili kulturni program. Najbolj je vžgal z duhovitim humorističnim nastopom Franc-Pepe Stadler, kasnejši narodni heroj, ki je imel polno ran na hrbtu. Jaz in tovariš Kerševani sva zapela neko pesem. Sredi petja mi je zmanjkalo zraka in sva se kar ustavila. Opravičil sem se pred to pisano publiko in so vsi z razumevanjem upoštevali »spodrsljaj«. No, pesem sva potlej odpela do konca.

Devetega septembra je prijahal na konju naš komandant Široki v uniformi italijanskega oficirja. Italija je kapitulirala, partizani so bili v Kočevju, Novem mestu in drugod, po cestah pa so vozili partizanski kamioni in osebni avtomobili. Radi bi šli iz bolnišnice in hoteli smo biti zdravi. Petar Brajović, ki je imel v nogah vse polno drobcev od granate, Kostja (za njegov priimek nisem vedel), ki je imel še rano na nogi in je zelo šepal, Pepe Stadler in jaz smo se odločili, da gremo v Novo mesto. Zdravnik se ni strinjal, saj je menil, da nobeden ni sposoben za potovanje. Zagotovili smo mu, da bomo sami odgovarjali. Če bo kaj narobe, se bomo pa vrnili. Odšli smo (in vmes večkrat počivali) do ceste Dolenjske Toplice–Črnomelj. Prvi kamion nas je odpeljal v Novo mesto, kjer smo naslednjega dne doživeli nemško bombardiranje mesta.

S kamionom sem se odpeljal proti Notranjski. Ko smo se peljali čez Turjak, je bil tam boj z v gradu zabarikadiranimi belogardisti in plavogardisti. Naslednji dan sem z ožjo skupino obiskal ujete belogardiste, ki so bili zaprti v lesenih barakah med Laščami in železniško postajo. Videti so bili zelo slabi. Nekateri so bili objokani, drugi so molili in ko smo posameznike ogovorili, je vsak vprašal, kaj bodo storili z njimi. Odgovarjali smo jim, da bodo šli pred sodišče in da bo vsak pravično obsojen ali pa oproščen, če je nedolžen. Nekateri med njimi so bili že prej obsojeni na smrt. Prav v času ko smo bili v barakah, so jih odpeljali in vsi drugi so skozi okna gledali, kam jih peljejo. Ko so videli, da se niso ustavili na železniški postaji, pač pa šli proti gozdu, so vsi v barakah začeli glasno moliti. Molili so za izdajalce svojega naroda, še na misel pa jim ni prišlo, da bi molili za najboljše ljudi, ki so umirali za pravično stvar.

ZOPET V PARTIZANIH

V Velikih Laščah sem se srečal s komisarjem 18. divizije Janezom Hribarjem. Odpeljal sem se z njim v Loško dolino obiskat družino in že naslednji dan sem bil na njegov predlog imenovan za šefa obveščevalne službe Ljubljanske brigade. Imenoval me je šef obveščevalne službe glavnega štaba NOV in PO Slovenije Vito Kraigher. Dal mi je tudi nekaj ustnih navodil za delo v brigadi. Glavna naloga obveščevalcev v tem času je bila, poloviti belogardiste, ki so se skrivali v bližnjih gozdovih. Tiste, ki so bili zapeljani in niso imeli krvavih rok, smo vključevali v partizanske enote, druge, ki jih je bilo v tem kraju malo, pa smo predajali sodišču. Štab Ljubljanske brigade smo imeli v vasi Kompolje. Navajam primer naivnosti neke družine. Sin, belogardist, je bil v bližnjem gozdu, mati mu je kuhala hrano, sestra pa nosila to hrano v gozd. Ko jo je eden od obveščevalcev pri tem zalotil, jo je pripeljal k meni v štab. Vsa preplašena je zatrjevala, da ne ve, kje je brat in da mu je hrano nesla kar tako na slepo, češ, morda ga bo v gozdu našla. Po njenem mnenju ne more biti daleč, je zatrjevala. Ker je bila na spisku zapeljanih, sem ji mirno rekel: »Pojdi ponj in ga pripelji sem, da bo vstopil v partizane in prav nič se mu ne bo zgodilo. Vemo, da ni bil navdušen belogardist, bo pa lahko postal dober partizan.« Ubogala je in prej kot v eni uri je že bil pri meni. Bil je suhljat fant in milo me je gledal ter vprašal, če sem ga prevaral. »Ne! Odloči se za partizane, silimo te pa ne. Če to storiš, boš dokazal, da smo te pravilno ocenjevali, sicer te moram predati sodišču, da bo odredilo, kako bo s teboj.« Odločil se je in po našem nasvetu postal partizan. Podobnih primerov je bilo več.

Treba je poudariti, da je bilo ves čas vojne tako. Z raznimi pozivi, amnestijami in z vso potrpežljivostjo smo vabili vse v naše vrste, tudi tiste, ki so delali proti nam. Bil je to znak naše moči in tudi to je pripomoglo k naši zmagi.

V Ljubljanski brigadi sem bil le kakih 20 dni. V našo brigado je prišel namestnik komisarja glavnega štaba NOV Slovenije in mi sporočil, da sem imenovan za člana propagandnega oddelka glavnega štaba NOV Slovenije. Kar z njim sem se odpeljal z osebnim avtomobilom v glavni štab, ki je imel sedež v gradu Soteska pri Dolenjskih Toplicah. Načelnik oddelka za

propagando glavnega štaba NOV Slovenije je bil pisatelj Ignac Koprivec, člani pa Lojze Kersnik, Ahac Zabukovec in jaz. V štabu sem se zadržal le nekaj dni, potem pa obiskal propagandne odseke vseh treh slovenskih divizij. Vodje propagandnih odsekov v divizijah so bili v tem času: v 14. diviziji Ladislav Kiauta (divizijsko kulturniško skupino je vodil Karel Destovnik-Kajuh), v 15. diviziji Vladimir Pavšič-Matej Bor in v 18. diviziji Tone Seliškar. Seliškar je bil v Cankarjevi brigadi in se kljub pozivu glavnega štaba ni hotel vključiti v 18. divizijo. Ni se mogel ločiti od svojih dveh sinov, ki sta bila z njim v brigadi. Moja naloga je bila, da ga spravim v divizijo. Poklicali smo ga v štab 15. divizije v Novo mesto, kjer sem mu prikazal, kako potreben je v 18. diviziji in da moramo vsi izvrševati povelja oziroma odločitve glavnega štaba. Šele ko sem pri štabu 15. divizije izposloval, da gre s Seliškarjem lahko tudi njegov sin Zlato, je pristal. Čudovito lepe odnose sta imela Seliškarjeva oče in sin. Bila sta zares prava tovariša. Odpotovali smo v 18. divizijo, ki je bila v vasi Slivnica pri Grosupljem. Seliškar je bil izredno toplo sprejet. Tovariši so kar drveli skupaj in mu stiskali roko. Vsi so ga pričakovali in bili veseli, da so dobili vodjo propagandnega odseka. Očitno je bilo, da je glavni štab postavil na tako odgovorna mesta ugledne in renomirane kulturne delavce.

Kot inštruktor za propagando sem moral v divizijah in brigadah pomagati čimbolj smotrno organizirati propagandno in kulturno delo. Tu je šlo za vsakodnevna vojaška in druga pomembna poročila, za divizijske in brigadne časopise, organizacijo mitingov, pevske zbore in glasbo sploh, fotografsko službo, za tisk in kolportažo literature itd.

Ko sem obiskal vse tri divizije, ugotovil stanje in dal določena priporočila, zlasti to, da morajo za vsa dela določiti posebne ljudi, ki bodo opravljali naloge, sem pripravljal o zadevi poročilo za glavni štab. Vendar mi je to preprečila nemška ofenziva. Še danes hranim zapiske s tega pohoda.

Ko sem se 20. oktobra 1943 vrnil s terena v glavni štab, so bili v Soteski

Od leve: angleški oficir pri Glavnem štabu NOV in POS, dr. Marija Jeras, Ahac Zabukovec in Franc Strle-Nino

na lesenem mostu pripravljeni kupi lesa in slame, očitno zato, da bi most zažgali. Začela se je velika nemška ofenziva. Večina ljudi iz glavnega štaba je že odšla, ostal je le ožji štab in intendant Povh. Z njim sem se na zapravljivčku, naloženem z usnjem, odpeljal v Hinje, kamor so drugi že odšli. Iz Hinj smo nato odšli nad požgano vas Polom in opazovali nemške kolone in tanke, ki so se pomikali proti Kočevju. Tu me je proti večeru obvestil namestnik komisarja Rudi, da sem zadolžen, da štabne ljudi odpeljem v največjo partizansko enoto, na katero naletim. Potem se bo vse razporedilo po divizijah in brigadah, kjer bodo najbolj na varnem. Imenoval me je torej za začasnega komandanta, za mojega pomočnika pa sodnika Marka Simčiča, z naročilom, naj se, če bo potrebno, posvetujeva z Borisom Ziherlom. Za varstvo oziroma spremstvo smo dobili še 16 partizanov. Drugih je bilo 118, vsega torej 134. Razen spremstva so bili vsi zelo pomembni tovariši iz oddelkov glavnega štaba, SNOS, IOOF, med njimi znanstveniki, gledališčniki, glasbeniki, pravniki . . .

Ko se je zmračilo, sem sklical zbor vseh navzočih. Najprej sem se jim predstavil in povedal, da sem njihov začasni komandant. Pojasnil sem, da se bomo porazdelili po večjih partizanskih enotah in da se zavedam velike odgovornosti za izpolnitev te naloge. Sedaj se gremo spet prave partizane, kar verjetno ne bo dolgo trajalo, saj ofenzive navadno niso dolge. Zato sem dolžan povedati nekaj partizanskih pravil, ki so v interesu nas vseh in vsakega posameznika. Rekel sem jim, da se mora vsakdo ravnati po teh pravilih. Ustni telefon mora v največji tišini brezhibno delovati. Če nisi razumel sporočila predhodnika, vsebino prej preveri, preden jo sporočiš naprej. Potovati moramo v popolni tišini, ker ne vemo, kje je sovražnik. Vse predmete, ki ropotajo (posode, steklenice in podobno), je treba zaviti, oziroma jih spraviti v nahrbtnike. Zelo strogo je prepovedano prižigati ogenj in podobno. Za grobi prekršek navodil se izreče in izvrši smrtna kazen. To ni grožnja, pač pa nuja, saj ne moremo trpeti, da bi zaradi posameznika prišli v nesrečo vsi. To je bilo še posebej poudarjeno, ker večina teh ljudi še ni doživela ognjenega krsta. Nam, starim partizanom, to ni bilo nič novega. Vse mogoče smo preživeli in gotovo bomo tudi to nemško ofenzivo. Torej nobenega strahu, pač pa nam je v teh trenutkih potrebno zaupanje drug do drugega in dosledna disciplina.

Nato sem vprašal, če se z menoj strinjajo in pozval, naj dajo k stvari svoje pripombe. Prva se je oglasila Angelca Ocepek in me v celoti podprla ter pozvala druge, da storijo prav tako. Vsi so se strinjali in nihče ni imel pripomb.

Krenili smo po stranskih poteh v smeri proti Dobrepolju. Vse je lepo teklo. Ustni telefon je dobro deloval, tišina je bila zgledna, disciplina prav tako. Sam sem vso pot zaostajal in zopet prehiteval kolono ter preverjal, če izpolnjujejo dana navodila. Tako sem bil zjutraj, ko smo prišli v majhno vasico pred Kompoljem, pošteno utrujen. Pred vasjo Struge so po »telefonu« sporočili, da dve gledališki igralki ne moreta več hoditi. Sredi vasi smo počivali in mobilizirali vprežni voz, da smo tovarišici in opremo nekaterih drugih peljali naprej. Medtem ko smo ob cesti čakali na voz, se je oglasil gospodarstvenik Roman Golov (sicer star partizan - intendant): »Rad bi poznal tega norca, ki nas vodi po dolgih ovinkih, namesto po cesti.« Bil je prav poleg mene in sem ga dobro poznal. Rekel sem mu: »Jaz sem ta norec in če takoj ne utihneš, te preženem iz kolone, pa hodi, kakor in koder hočeš. Le kako bi bilo, če bi šli po cesti Nemcem v past. Kdo bi odgovarjal za žrtve?« Opravičil se je in smo se zadevi smejali.

Ko se je zdanilo, sta dva Ljubljančana opazila, da je med nami izdajalec, ki je bil v Ljubljani obsojen na smrt. Vsa Šiška se ga je bala, ker je na veliko izdajal okupatorju naše ljudi. Bil je postaven in živahen človek in je kazal veliko pripravljenost pomagati tovarišem in sem ga zato določil za dežurnega v tej noči našega pohoda. Kot dežurni se je zelo dobro izkazal. Očitno zaradi tega, da bi se dobro uveljàvil. Imeli smo torej gada na prsih. Z Markom in Ziherlom smo se odločili, da ga kar pustimo, da naprej dežura ter da ga bomo izročili prvi naši enoti, da z njim obračuna. Bilo bi neprimerno, da bi to storili mi pred temi uglednimi ljudmi. Na Rašici smo ga izročili komandantu bataljona Ljubljanske brigade Juriču oziroma njegovi patrulji. Preden smo ga oddali, smo mu povedali, da vse vemo, kaj je počenjal v Ljubljani, in mu odvzeli orožje.

Vprašali smo ga, kako je prišel v partizane. Odgovoril je, da so ga partizani ob kapitulaciji v Novem mestu mobilizirali in določili za šoferja in tako je prišel v glavni štab.

Pred Rašico se je naša skupina razdelila na dva dela. Polovica nas je šla v štab 18. divizije, ki je bival v vasi Plešivica pri Grosupljem, druga polovica pa je odšla v 14. divizijo v Loško dolino.

V 18. DIVIZIJI

V nemški ofenzivi smo spoznali, da je nemška vojska mnogo nevarnejša kot italijanska. Pri Italijanih je bilo med bitko slišati »mamma mia«, pri Nemcih pa: »Vorwärts, vorwärts!«

Tako smo v štabu 18. divizije, ki se je z našim prihodom močno razširil, doživeli hude trenutke. Ko so nemški tanki prihrumeli do vasi Plešivica, smo se umaknili v bližnji gozd. Izredno hladnokrven in hraber komandant divizije Rado Pehaček je šel iz vasi s svojima osebnima kurirjema zadnji. Šel sem malo pred njimi in sem to videl. Najbolj so bili v nevarnosti umetniki in nekateri drugi kulturniki, ker so bivali v hiši ob cesti, ki pelje proti Krki in so bili tanki le kakih 60 do 80 m stran. Vsi so se uspešno rešili. Slikar Niko Pirnat pa je v naglici pustil puško in opremo v hiši. Ko smo to ugotovili, so ga nekateri zbadali in mu očitali, da tega ne bi smel storiti. Komandant Pehaček je posegel v zadevo in rekel: »Čeprav je bilo kritično, ko moramo marsikaj tolerirati, je vendarle res, da se tov. Niko ne bo znebil te sramote, dokler bo živ.« Nato je predlagal Pirnatu, naj gre nazaj po puško. Za spremstvo mu je ponudil dva hrabra osebna kurirja. Niko pa je kar zarohnel: »Tovariš komandant, ali si znorel! Ali naj grem v smrt? Saj so Nemci prav blizu hiše in sedaj gotovo že v njej.« »No, če so v njej, pač ni treba mednje, toda kolikor se jaz razumem na vojsko, so še prav tam, kjer so bili med vašim umikom. Nemci brez komande po hišah ne gredo.« Pirnata smo spodbujali, naj le gre rešit puško in čast, pa če ne bo šlo, se bo pač vrnil. Ko sta mu rekla kurirja, da ju prav nič ne skrbi, da se ne bi rešili, se je odločil. Kake četrt ure zatem so se vrnili in Pirnat je v razširjenih rokah držal puško in nahrbtnik. »Ne boste uživali v moji strahopetnosti! Nisem pustil puške in opreme na položaju! Kar smejte se, saj se tudi jaz, kot vidite, na ves glas.« Vsi smo mu čestitali in Pirnat je bil junak dneva. Sicer pa v resnici sploh ni bil strahopetec, pač pa vedno duhovit in dobre volje.

Ko je štab divizije krenil proti Ilovi gori, smo propagandisti ocenili, da je nevarno nositi zapisnike z zasedanja prvega slovenskega parlamenta (SNOS) in zapisnik s kočevskega sodnega procesa proti belogardistom in plavogardistom, kar vse je nosil univ. profesor Albin Kraševec v večji kanti za mleko. Kraševec, Boris Ziherl in jaz smo ta material oziroma kanto na skrivaj založili s kamenjem ob skali na robu večje dolinice vrh grička v bukovem gozdu. Dogovorili smo se, da bo eden od nas po vojni ta material dvignil in ga oddal SNOO. Gotovo vsi trije ne bomo padli in bo tako ta dragoceni material rešen. Pa to ni bilo lahko. Poleti 1948 so na pobudo muzeja revolucije začeli iskati ta material in ga niso našli. Potem so še mene povabili k iskanju. Glavna težava je bila, kako najti dolinico. V tem gozdu je vse polno gričkov. Za pomoč smo povabili kmeta domačina, ki gozd dobro pozna. Toda vsi skupaj nismo našli grička z dolinico. Šele ko sem povedal kmetu, da je tam konec gozdne poti in smo partizani tam pustili prazne vozove, smo našli sled. Kmet nas je pripeljal na pravi kraj, vendar je bila dolinica vsa spremenjena – zaraščena z drevesi. Iskali smo več ur brez uspeha. Ko se je že mračilo, smo vendarle našli dragoceni material. Bil je dobro ohranjen. Zgodovinar profesor Škerl je bil ves srečen, da smo rešili zgodovinski zaklad. Kanto, v kateri je bil material shranjen, smo darovali kmetu, ki nam je pokazal pot. Po 20 letih smo kanto dobili pri kmetovi hiši in je danes v Muzeju ljudske revolucije v Kočevju. Ob proslavi petindvajsetletnice kočevskega zbora odposlancev (1968) je ljubljanska televizija predvajala reportažo o tem zboru, med katero je bilo prikazano tudi reševanje arhiva.

Tudi o ranjencih iz nemške ofenzive bi bilo prav kaj zapisati.

V neki kmečki veži na Ilovi gori je sedel na tleh ranjen mlad fant. Čreva je imel zunaj telesa in jih je z rokami potiskal nazaj v trebuh. Doma je bil z Dolenjske ceste v Ljubljani. V tej hiši so bili tudi trije partizanski zdravniki, dr. Marjan Ahčin, dr. Peter Držaj, ime tretjega pa sem pozabil. Vprašal sem jih, če bo ranjeni fant še lahko ozdravel in dobil odgovor, da ne. Predlagal sem zdravnikom, naj napravijo evtanazijo, pa so to odločno odklonili. Dali so mu injekcijo proti bolečinam in fant je kmalu zaspal. Okrog 23. ure smo z Ilove gore odšli in s seboj nesli več ranjencev. Manjkalo nam je nosačev, zato so morali nesti ranjence vsi sposobni iz divizijskega štaba. Nekaj časa smo hodili po poteh, potlej pa po slabem terenu med grmovjem in skalami. Ko se je svital dan, so nosili prav tega, v trebuh ranjenega partizana, štirje pomembni Slovenci: skladatelja Marjan Kozina in Rado Simoniti, zgodovinar

prof. dr. Fran Zwitter in pisatelj Tone Seliškar. Vsi so bili potni in zadihani, ko smo se približevali vrhu griča. Vprašal sem jih, če je težko, in Zwitter mi je odgovoril, da bodo do vrha grička še zmogli. Rad bi jim pomagal, toda nisem mogel, saj sem ranjeno roko nosil še privezano na ruti. Tovariši, ki so nosili tega nesrečnega fanta, so zaradi fizične utrujenosti morali mnogo več žrtvovati kot tisti, ki so bili utrjeni in navajeni hudih naporov. Ko so ga odložili, smo ugotovili, da je mrtev.

Ko se je štab 18. divizije s celotnim osebjem umikal pred sovražnikom proti Korinju, so se nenadoma pojavili v bližini Nemci na konjih. Očitno je bila to njihova izvidnica. Nemci nas zaradi ropota konjskih kopit niso slišali. Iz naše kolone je večina ljudi začela bežati. To ni čudno, saj večina ni bila oborožena. Hrabri komisar divizije Janez Hribar je energično del povelje: »Nazaj! Vsi v strelce in tišina!« Ljudje so ubogali, le nekateri so se obotavljali, da bi šli v strelce. V lepem spominu imam pisatelja Toneta Seliškarja, ki ni bežal in je na povelje komisarja stekel naprej ter puško, pripravljeno na strel, prislonil na skalo in čakal nadaljnjega ukaza. Bil sem poleg njega in mu dejal, da je v mojih očeh zelo zrasel.

Slišali smo, da se Nemci od nas oddaljujejo, vendar smo pričakovali, da jih bo prišlo za konjeniki mnogo večje število in da bodo ves teren prečesali. V teh trenutkih pa smo doživeli nekaj posebnega. Na jasi pred nami je ležalo kakih dvajset naših težkih ranjencev in je bilo vprašanje, kako jih bomo rešili. Štab se je odločil za manjše zlo: ranjence naj bi do večera pustili na jasi, saj je bilo dosti bolj nevarno nositi jih v koloni. Vprašanje pa je bilo, kdo od zdravih naj ostane pri ranjencih. Za to nalogo sta se prostovoljno javili Pepca Zajc, sedaj Udovič in Darinka Udovič, sedaj Mišič. Hribar je dal Pepci svojo

Kulturniška skupina 18. divizije decembra 1943 v Mrkopolju. Od leve na desno: Franc Strle, Zorka Gradišnik, neznani, Zlato Seliškar, Bojan Adamič in Marjan Kozina. Fotografiral je Tone Seliškar

pištolo z naročilom, naj jo v sili uporabi. Če bo treba, tudi proti sebi. Obema je zagotovil, da bosta dobili, brž ko bo mogoče, pomoč. Nato je naša kolona odšla dalje, ranjenci in navedeni dve hrabri partizanki pa so ostali tako rekoč prepuščeni na milost in nemilost veliki nevarnosti.

Po vojni sem pri obujanju spominov večkrat pripovedoval o občudovanja vredni hrabrosti Pepce in Darinke. K sreči Nemci ranjencev niso našli in še isto noč so jih prenesli na varnejši kraj, kjer sta Pepca in Darinka organizirali začasno bolnišnico in dobili tudi zdravnika.

Kulturniki so nekje staknili dve kokoši in ju kot železno rezervo nosili ob telesu, da so imeli okrvavljene obleke. Najbolj se spominjam pesnika in poznejšega filmskega režiserja Franceta Kosmača, kako je hodil v koloni s temi kurami. Med ofenzivo smo bili zelo lačni, utrujeni in neprespani. Ko smo počivali v borovem gozdu, so se trije kulturniki malo oddaljili od nas in veseli pekli kure. Razumljivo je, da so se vsem, ki so to videli, cedile sline. Ko so bile kure pečene, so dobili kulturniki povelje, da jih morajo odstopiti ranjencem. To je bil zanje velik udarec, vendar so dišečo dobroto brez prigovora oddali. Živo se spominjam njihovih žalostnih obrazov. »Smilite se mi, vendar naj vas pomiri zavest, da ste storili dobro delo, saj so ranjenci bolj

potrebni hrane kot mi, ki nismo izgubili kaplje krvi,« sem jim rekel. Pri vsej tragediji smo se dogodku vsi smejali.

Ko smo prišli v Korinj, smo se razšli po domačijah. V hišo na kraju vasi smo vstopili Boris Ziherl in njegova Ančka, Miloš Brelih in prof. Albin Kraševec. Ženska v hiši nas je zelo neprijazno sprejela. Rekla je, ne da bi jo vprašali, da nima ničesar, s čimer bi nas nahranila. Iz žepa sem potegnil srebrno žepno uro, ki smo jo odvzeli mrtvemu partizanu, ter jo ponudil čemerni ženski. »Tole dobro uro vam dam, če skuhate za pet ljudi koruznih žgancev ter napolnite še menažko za na pot. Pa dobro morajo biti zabeljeni.« Kmetica je bil takoj za to, ko si je ogledala uro. Tako smo se vsi pošteno najedli, preostale žgance pa smo čez dva dni pojedli Ziherl, njegova Ančka in jaz.

V GORSKEM KOTARU

Kmalu po nemški ofenzivi je 18. divizija odšla na Hrvaško, v Gorski kotar. Ljubljanska brigada je zasedala Lokvice in druge kraje med Delnicami in Sušakom. Deveta brigada pa je zasedla Ravno goro, Srbske Moravice, Vrbovsko in druge kraje pred Ogulinom. Štab divizije je bil v Mrkoplju, pozneje pa se je preselil v letoviški kraj Skrad. Osma brigada, ki je bila v sestavi 18. divizije, pa je ostala v Sloveniji in blokirala Kočevje. V Gorskem kotaru sta obe brigadi imeli hude boje in zelo dobre uspehe. Najhuje je bilo v bojih za Vrbovsko, saj so trajali kar tri dni. Čeprav je bilo veliko partizanov v vojski šele od kapitulacije Italije, so bili vendar dobri borci in vsi štabi so bili zelo samozavestni.

V propagandnem odseku divizije nas je bilo kakih deset. Meni so dodelili delo v političnem oddelku divizije (to je bil v bistvu divizijski komite KP). Tu so delali še: Lojze Nusdorfer, Martin Mencej, Marko Peršič in komisar divizije, ki je bil tudi sekretar politoddelka, Nace Majcen. Člani tega oddelka smo politično delali v štabih brigad in bataljonov. Ker so bile naše enote razporejene na zelo obširnem teritoriju, smo tudi veliko potovali, večinoma peš.

Navajam nekaj zanimivosti iz tega časa in kraja.

Majda Šilc je bila sekretarka SKOJ Ljubljanske brigade in se je z vso vnemo posvetila delu z mladino. Tako je kar sama organizirala brigadni tečaj za skojevce. Sama ga je sklicala, napravila program in kar sama predavala na tečaju. Ko smo v diviziji to zvedeli, smo odšli tja ter ji pomagali. Upoštevati je treba, da je bila Majda stara komaj 18 let in za tako delo neizkušena. Pa vseeno, tečaj je kar dobro potekal in bil uspešen.

Nekaj kilometrov pred Ogulinom, pod Klekom, stoji vas Vitunj. Ustaši so vas požgali, pobili nad 200 vaščanov in jih zmetali v neko brezno. Ustreljen je bil tudi enajstletni deček in so ga skupaj z materjo in očetom vrgli med druge v brezno. Deček pa ni bil mrtev, pač pa le ranjen v vrat. Z veliko težavo se je izvlekel izpod trupel ter prilezel iz brezna. Našli so ga partizani in ga vključili v komando mesta Vrbovsko. Nastopal je na mitingih z recitacijami in bil pri vseh zelo priljubljen. Občudovali smo ga, saj je bil zelo korajžen in požrtvovalen.

Vas Vitunj je bila pravoslavna in so jo ustaši zato uničili. Nekaj ljudi pa se je le rešilo in so živeli po raznih kleteh na pogorišču. Čudoviti so bili ti ljudje. Vsi so vsestransko pomagali partizanom. Imeli so vaški narodno-osvobodilni odbor in mladinsko organizacijo. Vsako dopoldne so se vsi zbrali sredi pogorišč, kjer jim je predsednik NO odbora prebral dnevne radijske vesti. Nato so razpravljali o tekočih nalogah ter sprejeli sklepe in naloge za vsakogar posebej, kaj mora do naslednjega dne storiti. Skratka, ljudje niso imeli zasebnega življenja. Mladino je vodila Zora Kunjović. Dala mi je prebrati pripravljeno poročilo o delu mladine iz Vitunja za rajonski mladinski odbor. Prosil sem jo, naj mi ga prepiše, da mi bo v spomin na te čudovite ljudi. To je storila in ga hranim še danes.

V vasi Goimir, južno od Vrbovskega, je bival bataljon 9. brigade, številčno sicer majhen, toda izredno borben. Ko je iz Ogulina proti Vrbovskemu vozil oklopni vlak, ga je napadlo 26 borcev tega bataljona in ga prisililo, da se je vrnil v Ogulin. Tako je teh 26 borcev preprečilo, da bi ustaši vdrli na osvobojeno ozemlje. Ostalo mi je v živem spominu, kakšno veselje je zavladalo v bataljonu po tem uspelem podvigu.

Ogulin so obkolile štiri brigade, tri hrvaške in naša deveta. Pripravljen je bil načrt, da bi ga partizani osvobodili. Ogulinski ustaši so bili največji klavci v vsej Hrvaški (takšno je bilo splošno mnenje takrat).

Ker so Nemci začeli pri Otočcu ofenzivo, je glavni štab NOV Hrvaške odredil, da se napad na Ogulin ne izvede in je svoje enote usmeril proti Otočcu.

Še veliko raznih zanimivosti se je dogodilo v tem času in kraju, vendar naj povem le še to, da smo imeli velike težave s prehrano. Pasivni kraji so preživljali veliko naše vojske in so bili čedalje bolj izčrpani. Civilne oblasti so dobro delovale in nam dobavljale hrano, vendar so objektivne razmere onemogočile primerno prehrano številnih partizanov. Tako se je moral npr. štab 18. divizije celih 16 dni prehranjevati z gobami in mesom, kar je povzročilo znatno oslabelost organizmov borcev.

NA OKROŽJU

Osemnajsta divizija je na Hrvaškem zelo dobro opravila svojo nalogo. Partizani te divizije imamo o tem najlepše spomine in gotovo tudi tamkajšnji prebivalci niso pozabili nanjo.

V začetku marca 1944 se je 18. divizija vrnila iz Hrvaške v Slovenijo. Ker je bilo delo v političnem oddelku združeno z napornim pešačenjem, sem pri Sv. Gregorju pri Sodražici zaprosil komisarja glavnega štaba, da mi dodeli lažje delo. Zaradi kar za polovico zmanjšane kapacitete pljuč (danes sem 90 % vojni invalid) večjih fizičnih naporov resnično nisem več zmogel. Komisar Boris Kraigher mi je ugodil ter dal na voljo notranjskemu okrožju. Tu so me vključili v okrožni odbor OF in dodelili delo v propagandi in kulturi. Na okrožju so imeli delo že dobro utečeno in sem ob dobrih tovariših in tovarišicah z veseljem delal in mislim, da ne pretiravam, če zapišem, da tudi uspešno. Seveda se tudi tu nisem mogel izogniti dolgih pohodov, saj sem večkrat potoval iz Notranjske v Belo krajino, vendar sem potoval bolj svobodno kot v vojski.

V jeseni l. 1944 sta se notranjsko in kočevsko okrožje združila in se je združeno okrožje imenovalo notranjsko-ribniško okrožje.[69] Naše delo se je tako povečalo, zlasti pri utrjevanju nove oblasti na vseh področjih. Dobro so delovali NOO in šolstvo. Zlasti na gospodarskem področju je bilo veliko storjenega. K temu je veliko pripomogel inž. Stanko Kovačič, ki je uvedel celo pridelovanje boljšega krompirja in skrbel za pospeševanje živinoreje. Prirejali smo okrožne tečaje, ki so se dobro obnesli. Vlado Drnač je skrbel za novo šolstvo, Andrej Petelin za kmetijstvo itd. Propagandisti smo bili stalno vpreženi. Izdajali smo okrožni časopis,[70] katerega urednika sta bila pisatelja Karel Grabeljšek-Gaber in za njim France Šušteršič. Organizirali smo kolportažo in fotografsko službo, pripravili smo celo predvajanje filmov, kar je bil za tiste razmere izreden podvig. S tovarišem Gabrom in Cenetom Kranjcem smo se udeležili prve novinarske konference v Metliki in več drugih posvetovanj s centralnimi organi.

Čeprav smo bili na osvobojenem ozemlju, je bila moja družina razkropljena. Žena je delala v AFŽ, hčerka Miljana je bila poslana v Črnomelj

Člani notranjsko-ribniškega okrožnega odbora OF: Ciril Dekval, Silva Kmet, Jože Kopitar, Jože Klarič, Jože Molek-Puntar, Andrej Petelin in Franc Strle

študirat gimnazijo, petletna Daša pa je bila zdaj pri enih, zdaj pri drugih dobrih ljudeh.

OB KONCU VOJNE

Za konec navajam še zanimivost, kako sva z Janezom Fajdigo zadnje dni vojne zabredla med Nemce, ki so jih naše enote razoroževale v Šoštanju.

V prvih majskih dneh leta 1945 so se iz Bele krajine razne centralne ustanove preseljevale proti Kočevski in Notranjski. S hrvaške strani so se valile dolge kolone naše vojske in prav tako šle v isto smer in dalje proti Trstu. Tudi naše okrožje se je preselilo. Najprej v Loško dolino in se potem 11. maja namestilo v prostorih nekdanjega okrajnega načelstva v Dolenjem Logatcu. Narodna vlada, ki je bila ustanovljena v Ajdovščini, je že bila v vladni palači v Ljubljani. Od vlade smo na okrožje dobili sporočilo, naj se Janez Fajdiga in jaz javiva v vladni palači pri notranjem ministru Zoranu Poliču. Pri njem sva dobila nalogo, da morava za bežečo nemško vojsko in našimi izdajalci ter od tam prepeljati čimveč živeža, zlasti pa živine v osvobojeno Kočevje, kjer ni bilo hrane. Minister Polič nama je dal pooblastilo, da to storiva v imenu narodne vlade Slovenije in v pooblastilu zapisal, da nama morajo pri opravljanju naloge vsestransko pomagati vse civilne in vojaške oblasti. Okrožni intendanti so na Vrhniki pri nekem privatniku mobilizirali avto mercedes in šoferja in sva dne 14. maja odšla na pot. Na cestah je bilo vse živo. Med Kamnikom in Vranskim sva videla čudne prizore. Cele kolone vpreženih vozil, naloženih z begunci in vso njihovo kramo, so se pomikale ene proti Celju, druge proti Kamniku. Naša vojska jih je usmerila proti Ljubljani in obračala na cesti, oni pa so se zopet obračali proti Celju. To so bili četniki, ustaši, belogardisti s starčki, otroki in ženami. Tako sva s Fajdigo skozi ta labirint prišla do Celja. Ob cesti naprej od Žalca je bilo vse polno tovornjakov, tankov, topov in raznega vojaškega materiala. Prav pred Celjem smo se vozili kar po puškah, ki so bile raztresene po cesti. Pri več tovornjakih smo se ustavili, da jih je naš šofer preizkušal, če so sposobni za vožnjo, vendar brez uspeha. Sovražna vojska jih je onesposobila. Na celjskem kolodvoru je bilo vse zatrpano z vagoni, naloženimi z orožjem, vojaško opremo, toda hrane, ki sva jo iskala, nisva našla. Šla sva na komando mesta Celje in prosila za pomoč. Dodelili so nama mladega živahnega zastavnika, ki je odgovarjal za promet. Skupaj z njim sva se odpeljala iz Celja proti Šoštanju. Tudi tu je bilo ob cesti nagrmadenega vse polno orožja in pokvarjenih motornih vozil. Želeli smo namreč zbrati vsaj deset tovornjakov, da bi z njimi odpeljali hrano v Kočevje, čeprav je še nismo imeli zbrane. Sredi Šoštanja sem zagledal bojnega tovariša iz Šercerjeve brigade Kolumba (pravo ime Franc Stegnar in živi sedaj v Mariboru). Povedal nam je, da je komandant mesta Šoštanj in da v mestu ni nobene druge vojske, ker je vsa šla z Nemci proti severu, kjer se predajajo. Ko smo sedli v avto, da bi se odpeljali, smo zagledali na križišču v Šoštanju veliko lepo limuzino in v njej nemške oficirje, ki so imeli še pripeta odlikovanja. Fajdiga in najin zastavnik sta skočila za njimi. Predlagal sem jima, da pojdimo rajši opravit našo nalogo in pustimo te Nemce, saj bodo že drugi uredili z njimi, mi pa že tako nimamo z njimi kaj početi. Nista me poslušala in sta izginila za njimi. Kakih pet minut sva čakala s šoferjem v avtomobilu in potlej zapeljala za njimi. Ko sva jih dohitela, so Nemci pravkar izročali Fajdigi in zastavniku razne osebne predmete. V limuzini sem zagledal veliko aktovko, v kateri je bila dvolitrska steklenica vina, velika štruca kruha in velik kos masla. Aktovko sem molče prenesel v naš avto. Najin spremljevalec-zastavnik je sedel v nemško vozilo in se odpeljal. S Fajdigo sva bila prepričana, da avto samo preizkuša in da se bo vrnil, vendar ga nisva nikoli več videla. Samovoljno naju je zapustil, kar je bila pravzaprav velika kršitev službene dolžnosti. Nemce sva pustila sredi Šoštanja in se odpeljala proti Topolšici. Pred eno zadnjih hiš v tej smeri sta stala dva stražarja. Na vprašanje, kaj tu stražita, sta odgovorila v srbohrvaščini, da je v hiši štab brigade. Kasneje sva zvedela, da je bil to štab pete krajiške brigade. To je bila operativna enota in midva nisva smela šariti po njenem terenu brez njene vednosti. Odločila sva se, da gremo najprej malce pogledat proti Topolšici, nato se bomo vrnili v štab. Ko smo prevozili kak kilometer, je pridirjal za nami motocikel s prikolico, v njem pa trije partizani z naperjenim mitraljezom. Mlad major–komisar je zavpil: »Stoj! Stoj!« Ko smo ustavili, je ves razburjen zavpil: »Izlazi!« Ko smo stopili iz avta, je major ukazal svojim spremljevalcem: »Vežite jih!« Fajdiga je ostro reagiral, češ da je funkcionar KP. V razburjenosti ga je major krepko udaril. »Počakajte, da razčistimo, za kaj gre,« sem skušal posredovati, toda major ni hotel nič slišati. Z žico so najprej zvezali Fajdigo. Potem so se obrnili k meni, jaz pa

sem jim rekel: »Ne dam se zvezati, ker sem partizanski invalid!« in pokazal sem jim hromo roko. »Grem kamor hočete, toda ne zvezan.« Vmešal se je najin šofer in predlagal, naj namesto mene zvežejo njega. Zvezali so ga, nas spravili v avto in njihov šofer nas je zapeljal v Šoštanj pred hišo, v kateri je bil njihov štab. Tam so stali vsi tisti nemški visoki oficirji, ki smo jih malo prej oplenili. Med njimi je bil brez pokrivala in z razpeto bluzo svetlolasi nemški general. Pozneje sem vprašal v štabu, kdo je ta general, in dobil odgovor, da je komandant vse nemške vojske na Balkanu. Torej je bil to verjetno general Loehr. Fajdiga je ponovno protestiral in razjarjeni major–komisar ga je zopet krepko udaril po licu, da mu je iz dlesni pritekla kri.

Fajdiga je moral vrniti nemškemu oficirju uro, naš avto pa so izročili Nemcem. Meni in Fajdigi so pobrali orožje, torbice in opasače ter naju s šoferjem vred zaprli v svinjak za štabno hišo, predenj pa postavili dva stražarja. Fajdiga se je jezil in mi očital, zakaj se tudi jaz nisem uprl majorju. Miril sem ga in mu dejal, da moramo najprej razčistiti, za kaj gre, potem bomo pa napravili pritožbo. Verjetno je bilo kar prav, da je Fajdiga tako ostro nastopil, ker je s tem tega vročekrvnega majorja opozoril, da le nisva kakšna v partizane preoblečena provokatorja. Po drugi strani pa je bilo nevarno, da nama v teh prevratnih dneh ne storijo še kaj hujšega, morda naju celo ubijejo, če bi se preveč upirala. »No, saj so nam pri vsem tem napravili celo uslugo. Bomo vsaj malo zaspali, saj tako zadnje dni zaradi obilice dela in veselja nismo veliko spali,« sem skušal ob prihodu v svinjak pomniti tovariša. Obrnil sem dolgo leseno svinjsko korito, se ulegel vanj in res kar hitro sladko zaspal. V svinjak so nas vtaknili okrog enajste ure. Po 15. uri popoldne sem začel ukrepati. V žepu sem imel k sreči list papirja in svinčnik (drugo so mi vse pobrali) in napisal sem naslednje:

»Narodni vladi Slovenije – V roke notranjemu ministru Poliču.

Sporočava vam, da ne moreva izpolniti naloge, za katero ste naju pooblastili, ker se nahajava v nekem svinjaku v Šoštanju, kamor naju je zaprl štab neke naše brigade, ki je prišla z juga države. Torej ne bova mogla nabaviti hrane in živine za Kočevje.

Prosiva, da posredujete in naju rešite iz tega nevšečnega položaja, da bova obveznost lahko izvršila.

SMRT FAŠIZMU – SVOBODA NARODU

Ivan Fajdiga
Franc Strle-Nino«

Skozi okence svinjaka sem izročil list stražarju z naročilom, naj ga takoj nese komisarju ali komandantu brigade. Stražar je to storil. Čez kake četrt ure je stopil v svinjak postaven debelušen major in se nama predstavil, da je pravnik–divizijski tožilec.

»Kdo pa ste vi, ki počenjate tod vojni kriminal,« nas je vprašal. »Razorožili in oplenili ste nemški štab, s katerim je naše poveljstvo sklenilo dogovor, da bodo sami razorožili 42.000 svojih, nemških vojakov in oficirjev, ki so v bližini Šoštanja. Kaj sploh stikate tu na bojišču. Sicer so zdaj vsi Nemci razoroženi, vendar vaš zločin bo ostal.«

»Tovariš major, gotovo je res, kar pravite in prosiva, da upoštevate, da tega nisva vedela in nama to oprostite. Oba sva partizana in verjemite, da kaj takega ne bi nikdar storila. Vsekakor ste pravilno ukrepali, da ste naju začasno izolirali, saj očitno ni bilo časa za naše medsebojno razpravljanje. Sedaj pa ni več te potrebe,« sem mu rekel. »Tu je pooblastilo narodne vlade Slovenije.« Vzel ga je in z njim odšel v štab ter se kmalu vrnil. Prebral nama je obtožnico ter naju povabil v štab, šoferja pa je pustil zunaj. Komisar naju je prijazno sprejel ter izrazil obžalovanje, da je do tega prišlo, saj smo gotovo vsi komunisti. Tudi jaz sem se opravičil za najino nevede storjeno veliko napako in prosil, naj nama oprostijo. Fajdiga mu je rekel, da je že vse prav, vendar bo moral odgovarjati pred partijo, zakaj ga je tepel. Major se je zopet razjezil nanj, zakaj noče upoštevati, v kakšnem položaju je bil, ko ga je udaril. »Prav ni, da si ga udaril, in to celo pred nemškim generalom, toda ne delajmo iz tega problema,« sem ju miril. Tožilec nama je izročil obtožnico ter povedal, da bova šla pred vojaško sodišče. Prosila sva, naj naju izpustijo in dajo obtožnico, ki da jo bova izročila narodni vladi Slovenije. Predlog so sprejeli in izročili obtožnico Fajdigi. Prosila sva, naj nam vrnejo mercedes, toda niso ga mogli, ker ga je nemški štab še uporabljal.

Rekli so nama, naj si preskrbiva kak drug avto, da ga bodo dali Nemcem, nama pa vrnili našega. Šla sva h komandantu mesta Kolumbu, mu povedala vso zgodbo in ga prosila, naj nama preskrbi kak avto, čeprav ne bo reprezentančen. Rad nama je ustregel in naju napotil na dvorišče tovarne usnja, kjer je stalo kakih dvajset osebnih avtomobilov, ki so bili vsi lisasto prebarvani, da jih sovražniki ne bi opazili. Večina je bila pokvarjenih, vendar je najin šofer enega le toliko popravil, da je motor stekel. Odpeljali smo ga Nemcem, oni pa so nam, sicer nejevoljno, vendar na zahtevo našega štaba, vrnili naš avto. Ob tej priložnosti me je nek nemški major v srbohrvaščini vprašal, kaj bomo napravili z njimi. Povedal je, da je Hrvat in da ni nič žalega storil partizanom. Mirno sem odgovoril, da bo pač vsak, kdor je storil vojne zločine, zanje odgovarjal pred našim sodiščem, kdor pa tega ni počel, naj se nikar preveč ne boji. Nekaj časa bo pač vojni ujetnik, potem pa se bo vrnil domov. Njegov zaskrbljen obraz se ni spremenil, gotovo je bil ustaš.

Ko sva bila tako spet svobodna, sva se šla zahvalit komandantu mesta Kolumbu za dano pomoč. On pa nama je dal usnja za en par škornjev. Meni pa še zapestno uro za spomin, ker je bila zaplenjena nemškemu vojaku zadnji dan vojne. S Fajdigom sva se odpeljala v Topolšico, da bi kaj storila za prehrano Kočevja. Od tu se je prav takrat pomikala dolga kolona sanitetnih avtomobilov z nemškimi ranjenci. Naše ranjence iz pohorskih bolnišnic so razmeščali po bolnišnici v Topolšici. Tu sem našel vojnega tovariša, partizanskega zdravnika dr. Julija Sajeta, ki nama je preskrbel tovornjak s prikolico, naložen z rižem, sladkorjem in drugimi živili. Dali so nama še nemškega ujetnika–šoferja, da sva tako vsaj nekaj pripeljala v Ljubljano. To so potem poslali v Kočevje. Nalogo sva torej bolj slabo opravila, nekaj pa je le bilo živeža za lačno Kočevje.

S Fajdigom sva šla k ministru Poliču, mu povedala najino zgodbo in mu izročila obtožnico. Prebral jo je ter se smejal in rekel: »Le kam vse ne zalezejo partizani in aktivisti! Res sta bila v nevarnosti. Saj sta vendar zavozila prav na bojišče.« Vrnil nama je obtožnico z nasvetom, naj jo ohraniva za spomin. Obtožnico hrani Fajdiga še danes.

Vojna je bila končana. Ljudje so partizane in aktiviste zelo prisrčno sprejemali. V Ljubljani so jim kar na ulicah in v tramvaju delili cigarete in jih objemali. To je trajalo še dneve in dneve po osvoboditvi.

Z osvoboditvijo pa se je delo aktivistov močno povečalo. Delo smo začeli ob petih zjutraj in se je skoraj redno končalo po polnoči. Pogosto smo od raznih republiških forumov in organov oblasti prejemali navodila za delo in skrbeli, da se je to na terenu tudi izvajalo.

Notranjsko-ribniško okrožje in oblastni odbor za Gorenjsko sta se združila v ljubljansko okrožje, ki je imelo 13 okrajev. Z velikim veseljem smo opravljali sicer naporno delo. Izkušnje, ki smo jih dobili med vojno, so nam dobro prišle pri delu. Ena glavnih nalog je bila politična ureditev države ter njena obnova. V hudi vojni prekaljeno ljudstvo je z vso vnemo opravljalo navedeni nalogi.

Na ljubljanskem okrožju sem delal vse do leta 1947, ko je bilo ukinjeno. Potem sem delal celih 19 let na republiški ravni. Nekaj časa kot zadružnik, potem kot vodilni uslužbenec v republiški upravi in nazadnje do upokojitve leta 1966 na republiškem zavodu za socialno zavarovanje.

Tako je, v grobih orisih nakazano, potekalo moje življenje od kmečkega otroka, čevljarskega vajenca in pomočnika ter čevljarskega mojstra do odgovornega javnega delavca. Ves čas javnega delovanja sem z veseljem in čutom odgovornosti opravljal zadane naloge, čeprav je včasih priletelo kako boleče poleno pod koleno. Toda, kdo tega ni doživel? Res je, eni bolj in huje, drugi manj.

Anton Avsec
Kržišnikova 1
61215 Medvode

OPOMBE*

[1] S to trditvijo se ne gre povsem strinjati, saj so npr. prebivalci Nadleska izgubili v osemdesetih letih prejšnjega stoletja zemljo, ki je dotlej pripadala soseski, prav zato, ker niso znali brati in pisati. S križci so se podpisali na listino, ki je bila njim v škodo, in zemljo je prigrabil snežniški graščak.

[2] Izhodišče za revolucionarno delovanje je treba iskati v družbenoekonomskih vzrokih in vplivu naprednih idej, zlasti iz Trsta.

[3] Za omenjeni spopad doslej nisem našel pisanega vira.

[4] O tem glej razpravo Francija Strleta, Boljševizem v Loški dolini, NL I/1977, str. 98–103.

[5] Izčrpneje je o tem pisal Lojze Mlakar, Komunistična organizacija in volitve v Loški dolini 1920/21, NL I/1977, str. 104–112.

[6] Razen Dimica so vsi našteti iz druge generacije sindikalistov DPD Svoboda in so bili zlasti dejavni v tridesetih letih.

[7] Delavski dom je bil odprt 11. junija 1922.

* Ker avtor pred smrtjo ni uspel pregledati nekaterih dokumentov, s katerimi bi še bolj ilustriral in podkrepil svoje spomine, je pripravil član uredniškega odbora, zgodovinar Anton Avsec, nekaj opomb na podlagi dokumentov (op. uredništva).

[8] Kluna so leta 1940 v gostilni pri Komidarju v Vrhniki ubili graničarji.

[9] To je bil Niko Bricelj.

[10] Ta Strletova ocena je zgodovinsko nevzdržna. Nedvomno so člani marksističnega krožka v Loški dolini po 1934, torej po pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo v Goričanah, sprejeli smernice in direktive KP in jih začeli uresničevati na terenu. Gotovo se je Franc Strle-Nino bojeval proti socialdemokratski politični demagogiji, ki so jo izvajali med organiziranim delavstvom v Loški dolini prek centrale odbora lesnih delavcev pri delavski zbornici, vendar pa je dejstvo, da so v tedanjem kriznem času tudi delavci prišli v stik s KP. Nadalje je treba poudariti, da je obdobje razčiščevanja in ustvarjanja akcijske enotnosti vsega delavstva in ostalih demokratičnih sil trajalo le slabi dve leti in da sta se že na občinskih volitvah leta 1936 in pri delavskem štrajku na žagi Karla Kovača manifestirala enoten nastop in uspeh. Ob tem je treba tudi reči, da v Loški dolini od Obznane pa do leta 1932 formalno ni bilo partijske organizacije.

[11] Toliko je bilo volilcev, ne pa organiziranih komunistov. Raziskati bi veljalo, kako so ti ljudje delovali v letih 1920–1932, ko v Loški dolini ni bilo partijske organizacije, čeprav so revolucionarne ideje tlele med ljudmi.

[12] Prim. opombo 10.

[13] Organizacija jugoslovanskih nacionalistov.

[14] Strletova ocena Orjune je poenostavljena, podatki pa skopi in poprečni. Na Notranjskem so namreč orjunaši pridobivali ljudi predvsem z geslom o obrambi domovine, kar je razumljivo, saj je potekala meja v neposredni bližini, Rakek, Planina in Logatec pa so bili nekaj let pod italijansko okupacijo. Ko je usmerila buržoazija svojo dejavnost proti delavcem, je Orjuna na Notranjskem naglo razpadla. Krajevne organizacije Orjune so bile v vseh večjih krajih oz. občinskih središčih na Notranjskem. Tudi tisti člani organizacije, ki jih Strle poimensko navaja, v dveh letih obstoja Orjune v Loški dolini niso bili posebno aktivni.

[15] Ta proces gotovo ni bil spontan. Kmete in delavce je z ostalimi delovnimi ljudmi zbliževal težak gospodarski položaj vseh slojev in pa perspektivna pot iz takšnega stanja, ki jo je nakazala, vodila in usmerjala KP.

[16] Takšna Strletova ocena je nevzdržna, saj vse priče navajajo, da je bil Feliks Razdrih med prvimi člani marksističnega krožka, ki ga je organiziral Nino in ga zatem s Hribarjem tudi uspešno vodil. Razdrih se je povezoval tudi s člani partije iz Ljubljane in bil končno tudi član predvojne partijske celice v Loški dolini.

[17] Stanko Štritof (1903–1943) je bil aktivist Društva kmetskih fantov in deklet v Loški dolini, aktivist kmečkodelavskega gibanja in med vojno pristaš OF.

[18] V spisku komunizma osumljenih oseb v srezu Logatec (v ZA CK ZKS, 1930, B-64) je naveden Josip Zupančič, rojen 4. 4. 1883, hišni posestnik in čevljarski mojster, Dolenji Logatec 47.

[19] Ta trditev je v nasprotju s citiranim spiskom komunizma osumljenih oseb, kjer je zapisano, da je bil Josip Zupančič naročnik Borbe in Enotnosti ter zbiralec naročnikov za te časopise.

[20] Zabukovec, Bravec in Zupančič tedaj niso bili člani KP, komunistične ideje pa so navzlic policijskemu nadzorstvu vedno in povsod izpričevali. V že citiranem spisku komunizma osumljenih oseb v srezu Logatec je bil Zupančič naveden pod številko 1, Bravec pa pod številko 6; Zabukovec se je odselil v Beograd.

[21] Celice so bile vključene v dva okrožna komiteja KP.

[22] Slabo čitljivi so tudi ohranjeni primerki v ZA CK ZKS.

[23] V policijskem prepisu navodil PK KPJ za Slovenijo z naslovom »Konspiracija ilegalnega političnega delovanja« iz aprila 1934 (priložen je kazenskemu spisu P. Tepina; hrani ga ZA CK ZKS) dejansko beremo v peti točki: »Zavedaj se, da ne smeš nikogar in ničesar izdati; to načelo naj ti bo najvišja komunistična zapoved. Tudi muke ne smejo iz tebe napraviti izdajalca. Če te mučijo in če se bojiš, da boš klonil, se brezpogojno na katerikoli način ubij.« Mlajši generaciji komunistov, ki je po letu 1932 obnavljala partijsko organizacijo v Sloveniji, je bilo takšno razmišljanje tuje in neživljenjsko, saj mrtev komunist v boju proti razrednemu sovražniku nič ne pomeni. To je razvidno tudi iz analize vzrokov policijskih odkritij in načina borbe proti policijskemu terorju, ki je izšla v prilogi Celica, leto 2, številka 1, pod naslovom »Izkušnje vsled policijskih in žandarmerijskih odkritij« (ZA CK ZKS, fasc. 34).

[24] Letak KP iz julija 1932 z naslovom »Slovensko delovno ljudstvo! Bratje delavci, kmetje in intelektualci!« (v ZA CK ZKS, f. 62) pravi: ... »bliža se čas, ko bo treba prijeti za orožje! Neznosne razmere, ki jih je ustvaril višek kapitalistične tiranije, režim 6. januarja, kričijo po odgovoru in rešitvi, **zahtevajo oboroženo vstajo**!« (podčrtano v izvirniku). Takšno naravnanost je v svojem »Referatu o organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji« (v ZA CK ZKS, fasc. B-27) na pokrajinski konferenci v Goričanah septembra 1934 podal Jože Brilej z besedami: »Obnovljene in novoozorganizirane grupe (ki so se formirale po policijskih provalah v letu 1931 in v začetku 1932, op. A. A.) zato niso pristopale k organiziranju borb delavcev in kmetov za njihove ekonomske zahteve, ampak so se zapirale vase, se »izgrajevale« in razširjale dokaj številne letake. Provizorično vodstvo (začasni PK KPJ za Slovenijo, op. A. A.) tega sektaškega dela ni kritiziralo. Ono samo se je omejevalo edino na iskanje novih zvez, na organizacijsko učvrščanje starih, na izdajanje referatov o komunizmu, o diktaturi proletariata itd. ter v izdajanju letakov. Plakati so mestoma pozivali na borbo za vsakdanje ekonomske zahteve, toda niso poudarjali, da je to pot k mobilizaciji delovnih množic za strankine borbene cilje, pač pa so v ospredje postavljali čisto akcijsko parolo: »pripravljajte se na oboroženo vstajo« in »zbirajmo orožje«, ki jo je novoobnovljena organizacija kratkomalo sprejela od stare organizacije. Na ta način je stranka vzbujala v množicah iluzijo o neposredni revolucionarni situaciji. Ta napačna parola je imela tudi svoje konkretne slabe posledice, saj je na primer na Notranjskem povzročila, da se je cela številčno močna organizacija nagibala v terorizem in v formiranje oboroženih edinic. Da se stranka še do danes po provali na Notranjskem ni povezala z ljudmi v tej provinci, je poleg ostalih vzrokov eden tudi v tej paroli, ki je jasno podčrtala nesposobnost prilagoditve stranke na konkretne pogoje in zato tudi omajala zaupanje do stranke v delovnih množicah Notranjske, ki so verjele strankinim akcijskim geslom.« Negativna ocena pozivanja na oboroženo vstajo je bila podana tudi v političnem referatu na povojnem 2. kongresu KPS in v spominih Mihe Marinka.

[25] Matija Podobnik je bil provokator. Prim. Proleter X/1934, julij, št. 4–5.

[26] Kraljevska banska uprava Dravske banovine je že 12. marca 1932 z okrožnico Pov. II/2 št. 938/1 opozorila vse sreske načelnike, upravnike in predstojnike mestnih policij ter železniške

in obmejne policijske komisarje na možnost komunistične akcije med kmečkim prebivalstvom. Hkrati jim naroča, da »pazite najbudneje na vsak najmanjši pojav, iz katerega bi se dalo sklepati, da se vrši kaka pritajena komunistično-propagandna ali sicer razdirna akcija med našim kmečkim življem in ukrenite vse potrebno, da se vsak poskus takšne ali slične propagande že v kali zatre, da se komunistični ali sicer sumljivi agitatorji in hujskači takoj izsledе in izroče sodišču« (ZA CK ZKS, fasc. 61).

[27] Jakob Kranjc je bil doma iz Dobca nad Cerknico, zaposlen pa je bil v Cerknici.

[28] Avtor bi moral pri tem upoštevati tudi brutalen nastop policije, njene zvijače in naivnost takratnih notranjskih komunistov. O Kranjcu kaže zapisati tudi, da je takšno naivnost drago plačal in da v vsem nadaljnjem življenju ni več storil podobne napake, kar je razvidno iz nekrologa v Delu dne 8. februarja 1980.

[29] Komunisti-politični jetniki, ki so bili zaprti v policijskih in preiskovalnih zaporih ljubljanske jetnišnice, so v razglasu »Javnosti« že julija 1933 obvestili slovensko javnost o nečloveškem postopanju s komunisti in zahtevali od uprave jetnišnice in od sodnih oblasti med drugim tudi »1. . . . da se preišče vzrok Šušteršičeve smrti, 2. da se preišče postopanje žandarmerije in policije. Znano nam je, . . . da so v Logatcu in na Vrhniki strahovito mučili tamošnje aretirance in da jih je maltretirala tudi ljubljanska policija . . .« (ZA CK ZKS, f. 65). Politični jetniki so začeli 1. avgusta 1933 z gladovno stavko (gl. letak »Delavnemu ljudstvu, vsej slovenski javnosti!«, ZA CK ZKS f. 65. Še pred tem je ljubljanska partijska organizacija izdala in razširila letake z naslovom »Delovnemu ljudstvu in vsej pošteni slovenski javnosti« s podpisom »Rdeča pomoč, mednarodna organizacija za pomoč žrtvam belega terorja«. Letaki so bili po obvestilu načelnika upravnega oddelka Kraljevske banske uprave Dravske banovine (21. julija 1933, Pov. II/2 No. 2929/28; v ZA CK ZKS f. 65) razširjeni v okraju Logatec in njegovi bližini. 1. avgusta 1933 je načelnik upravnega oddelka dr. Vončina obvestil podrejene, da so se pojavili »novi komunistični letaki z naslovom »Delavcem, kmetom in zatiranemu ljudstvu Slovenije« (Pov. II/2 No. 2930/33, v ZA CK ZKS f. 65). V okrožnici z 9. avgusta 1933 (Pov. II/2 No. 2930/35, v ZA CK ZKS f. 65) sporoča dr. Vončina podrejenim, da so se v okolici Ljubljane pojavili »komunistični letaki v zvezi z gladovno stavko političnih jetnikov v ljubljanskih sodnih zaporih«.

[29a] Franc Gornik, roj. 27. 1. 1910 na Gori pri Sodražici in tja pristojen, obsojen na 10 mesecev strogega zapora.

[30] Andrej Kraševec-Tešov, roj. 7. 10. 1912 v Grahovem; okrožno sodišče v Ljubljani ga je obsodilo na 5 mesecev strogega zapora.

[31] Tukaj bi pričakovali temeljito oceno notranjskega procesa, česar pa avtor ni storil. Povsem so odveč kritike na račun ocene vodstva KPJ, ki se v usodnih trenutkih na večino tega partijskega kadra sploh ni moglo opreti, še manj utemeljene pa so obtožbe na rovaš mlajših komunistov, češ da zgodovino potvarjajo. Pisec bi si bil mogel v Zgodovinskem arhivu CK ZKS ogledati zapiske Janeza Hribarja, Matevža Haceta, Franceta Popita in Feliksa Razdriha o partijski organizaciji na tem območju.

[32] Trditev, da KPJ tedaj ni imela svojega statuta, je napačna, saj so statut sprejeli na vukovarskem kongresu.

[33] Trditev ni logična zaradi naslednjih dejstev:

a) Line Žagar in Jože Brilej sta skušala po nalogu partije vzpostaviti stik s tedaj še razbito in neobnovljeno notranjsko partijsko organizacijo;

b) Jože Brilej ni prišel na razgovor s komunisti v Lož kot mlad študent, temveč kot član PK KPJ za Slovenijo, izvoljen na pokrajinski konferenci septembra 1934 v Goričanah.

c) V tej zvezi je zanimiva izjava Lineta Žagarja o političnih razmerah na Notranjskem po policijski provali in njegovi konkretni akciji za ponovni dvig političnega vzdušja (v ZA CK ZKS, S1 – Partija pred vojno):

». . . Spominjam se, da sem iz kartoteke pri »Ekonomski enoti« izpisal vse naročnike obeh edicij in revije »Književnost«. Izpisal sem si naročnike iz Notranjske, katerim sem poslal priporočilno pismo. To pismo sem napisal sam in v njem sem jim sporočil, da se bom oglasil pri njih. Partija je bila takrat deloma razbita, jaz pa sem na ta način iskal stike z našimi ljudmi in jih hotel povezati tam, kjer povezave ni bilo. Oglasil sem se pri Strle Ninu v Ložu, pri Janezu Hribarju in še pri nekaterih drugih. Takrat smo imeli že organizirano Slovensko ljudsko fronto in izhajala je že Ljudska pravica. Spominjam se, da smo se sestali v Ložu. Sam jih sicer nisem mogel čisto prepričati za linijo Slovenske ljudske fronte. Zelo so se strinjali z imenom »Ljudska fronta«, za »Slovensko ljudsko fronto« so se pa bali, da to ni kak zakrinkan nacionalizem. Dogovorili smo se, da bodo prišli v Ljubljano do Vlada Kozaka. Med sabo so določili Janeza Hribarja za prvi kontakt z Vladom Kozakom in tovariši, ki bi bili tam. Pri Vladu Kozaku je bil, kolikor je meni znano, nekakšen »legalni štab«. Vem tudi, da so se tam sestajali člani partijske kmečke komisije. Tam so imeli intenzivne diskusije, ki so se končale z razčiščenimi pojmi, ki so že vsebovali akcijske programe . . .«

[34] Kolikokrat je šel Hribar k Svetemu Vidu (današnjim Žilcam), navajajo spominski viri kaj različno. Nekateri trdijo celo, da je šel tja štiridesetkrat.

[35] Lista kmečkodelavskega gibanja je zmagala leta 1936 na občinskih volitvah v občini Stari trg in v mestni občini Lož. Prim. razpravo Gospodarske in politične razmere v Loški dolini med obema vojnama, NL1/1977, str. 121–124.

[36] V sestavku Notranjska in Loška dolina 1900–1941 (ZA CK ZKS, fasc. 32, str. 31) je Matevž Hace zapisal o volilnih pripravah takole: »Glavnih sestankov za sestavo kandidatne liste smo se udeleževali v okviru sindikalne podružnice in to: Korošec Ivan, Levec Franc, Plos Franc, Razdrih Feliks in avtor tega sestavka . . . za malo mestno občino Lož, ki je imela še nekaj vasi, smo bili pa sigurni, da bosta Janez Hribar in Strle France uredila vse sama z lastnimi aktivisti in da bo tam lažje, ker je bila občina v liberalnih rokah . . . Naj še omenim, da je ob naši zmagi na volilni dan Janez Hribar iz Loža pripeljal gasilsko godbo«.

[37] Formalni vzrok za komasacijo je bilo poslovanje blagajnika občine Lož, ki ni bilo v skladu s predpisi. Prim. v op. 35 citirano razpravo.

[38] Lojze Palčič je bil predsednik društva voznikov Loške doline, prek katerega je KDG uspelo vključiti v svoje vrste tudi tisti sloj kmetov prevoznikov, ki so bili bolje situirani kot kajžarji in mali kmetje.

[39] Med vojno je Karel Vilar aktivno sodeloval v OF. Leta 1944, kmalu zatem, ko je bil v Logatcu domobranski oficir in propagandist domobranske pokrajinske uprave Cergolj, sicer predvojni aktivni ljotičevec, je Vilarja ubila na domu tako imenovana »črna roka«.

[40] Na Rakeku je bila že za občinske volitve sestavljena opozicijska lista, ki pa je bila zavrnjena na sodišču iz povsem formalnih razlogov (izjava Toneta Bavca-Ceneta).

[41] V tedanjem logaškem okraju - morebiti so pri tem izjema Žiri – delavstvo ni bilo nikjer

tako dobro organizirano kot v Loški dolini (sindikat lesnih delavcev, Svoboda). Posebnost je bilo vsekakor vozniško društvo, ki je organiziralo tudi tisti sloj, ki ni bil izrazito proletarski, a je bil nekakšen sopotnik organiziranega delavstva.

[42] Do začetka vojne sta postala člana KP tudi Franc Plos in Franc Levec. Pred vojno France Popit in Ivan Novak nista zahajala v Loško dolino, je pa v Lož (in na Rakek) prihajal Viktor Stopar.

[43] Tedaj so Italijani ustrelili na Ulaki nad Starim trgom 20 Ložanov, 9 Vrhničanov in drugih, Anton Antončič iz Vrhnike pa je z morišča pobegnil. Istega dne so v internacijo odpeljali še 15 Ložanov in Vrhničanov. Gl. članek Vinka Šumrada-Radoša. Ob štiridesetletnici pokola v Loški dolini, Glasilo Kovinoplastike Lož XVIII/1983, št. 1, str. 12.

[44] Andreja Strleta s Knežje njive so Italijani ujeli in ustrelili 12. avgusta 1942.

[45] Do 20. oktobra 1942 je na tem območju deloval Loški odred. Borci, ki niso bili odrejeni, da z Loškim odredom odidejo na Primorsko, so bili vključeni v 2. bataljon drugega Notranjskega odreda.

[46] Premikali so se po navodilih partijskega vodstva. Med ofenzivo je vojaške akcije vodil Anton Bavec-Cene, politično delo pa instruktor CK KPS France Popit-Jokl. To je bilo nujno, saj so med ofenzivo Italijani izvajali taktiko česanja terena (naprej - nazaj), kar potrjujejo tudi ohranjena okupatorska poročila (gl. npr. operativno poročilo poveljstva XI. armadnega korpusa z dne 4. avgusta 1942, v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani).

[47] O Loškem odredu gl. prispevek Franja Bavca-Branka v tem zborniku. Treba je pripomniti, da se je le malo borcev predalo Italijanom, iz Loške doline vsega pet! Četa, ki se je predala, je bila iz območja Drage in Loškega potoka. Prim. sestavek Francija Strleta o Notranjskem odredu v tem zborniku.

[48] Legalnega župana Jožeta Mlakarja, aktivista OF, so Italijani ubili 30. julija 1942 v Starem trgu pri vaškem vodnjaku.

[49] Strle ponatiskuje dokumente, ki jih je objavil Franček Saje, Belogardizem, druga izdaja, Ljubljana 1952.

[50] O tem glej prispevek Franja Bavca-Branka v tem zborniku.

[51] Če primerjam piščevo oceno civilnega taborišča z vsebino brošure Slivniški bataljon, se mi ne zdi samo posplošena, temveč tudi neobjektivna.

[52] Podatek o tem, da so se med partizanskim napadom na Stari trg Italijani poskrili, ni točen. Partizani postojanke niso mogli uničiti. Sploh pa je bil osnovni namen napada, da bi Italijanom onemogočili pomoč belogardistom. Gl. prispevek Franja Bavca-Branka v tem zborniku.

[53] To se je zgodilo 20. oktobra 1942.

[54] Loški odred je odšel na Primorsko predvsem zato, da bi tam okrepil NOB in s svojimi vojaškimi izkušnjami pripomogel k razmahu vstaje. Prim. navedeno razpravo Franja Bavca-Branka. Vsekakor pa na Primorskem ni bilo 400.000 Italijanov, kot pravi avtor.

[55] Iz poročila OK KPS Cerknica z dne 28. oktobra 1942 je razvidno, da je imel drugi Notranjski odred več bataljonov: drugi in Poliški (kasneje imenovan Slivniški) bataljon sta bila na območju rajonskega komiteja za Loško dolino. Prvi bataljon je bil na Mokrcu, tretji pa na Kočevskem. Kot četrti bataljon je bil v Notranjski odred vključen Slivniški bataljon. Prim. prispevek Francija Strleta v tem zborniku.

[56] Akcije na belogardiste so izvajali po odloku OF, ki je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu oktobra 1941, leto II, št. 19.

[57] Tone Žagar-Stipe.

[58] K temu primerjaj poročilo OK KPS za cerkniško okrožje dne 2. decembra 1942, namenjeno CK KPS (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 4, str. 114, št. 132).

[59] Partizan Stanko Kraševec iz Vrhnike je ranam podlegel.

[60] Bataljon ni bil razpuščen, kot trdi Strle, ampak zaradi reorganizacije vključen v druge enote. Krivdo narodnega heroja Ronka bi bilo treba bolje utemeljiti.

[61] Janez Stanovnik-Tine je bil takrat član poverjeništva OF za Notranjsko.

[62] Avtor stalno označuje Franca Plosa in Franca Levca kot socialdemokrata, kar ni umestno, saj sta bila predvojna člana KP in organizatorja kmečko delavskega gibanja. Kaj bi rekel avtor, če bi še danes pisali o njem kot o klerikalcu?

[63] To je bil Franc Plos. Prim. poročilo kot v op. 58 in druga tam objavljena poročila.

[64] Viktor Kraševec ni šel v civilno taborišče (Slivniški bataljon), temveč v bližnjo četo, ki je vzdrževala zvezo s Primorsko in prevzemala tostran stare meje transporte Primorcev. Četa je z divjačino oskrbovala Slivniški bataljon in partizansko bolnišnico, ki je bila zaradi visokega snega povsem odrezana od vasi. O Kraševcu gl. knjigo Francija Strleta, Partizanski volk samotar.

[65] Ocena Vrhničanov kot »zabušantov revolucije« je presplošna in ne ustreza zgodovinskim dejstvom, saj so veliko prispevali za NOB. Janeževa mama je npr. že jeseni 1941 skrivala pri napadu na Lož ranjenega partizana Zlatka Pavlico in ga nato skrivaj prepeljala v Velike Lašče, od koder je šel ilegalno na operacijo v ljubljanski sanatorij Emona (gl. NL I/1977, str. 141–142), njen sin pa je bil prav tako kot avtor član okrožnega odbora OF za Notranjsko.

[66] Pesnitev Vinka Šumrada-Radoša je nastala maja 1943 v Drašičih v Beli krajini. Prim. objavo v zbirki Ulaka, Ljubljana 1972.

[67] Adreana Družina-Olga Šercerjeva.

[68] Najbrž gre za pesem »Pozdrav Belokranjcem«, ki je nastala dan prej, 30. aprila 1943 v Suhorju.

[69] Do združitve je prišlo 8. oktobra 1944.

[70] Sprva je bil to »Notranjski glas«, za tem pa »Med Rogom in Dolomiti«. Prim. razpravo Lojzeta Tršana v tem zborniku.

ZAPISKI

Andrej Makovec
Begunje 23
61380 Begunje pri Cerknici

POPIS MLINOV, ŽAG IN NEKATERIH DRUGIH PROIZVODNIH OBRATOV NA OSREDNJEM NOTRANJSKEM

Naša notranjska dežela v mejah sedanje cerkniške občine je posejana z mnogimi vodnimi izviri, ki se zbirajo v večje in manjše potoke, ob katerih so naši predniki napravili številne mline in žage pa tudi kovačije, mizarske delavnice in druge vodne naprave, nekateri pa so si napravili tudi svojo električno luč, še preden je prišla elektrika v naše kraje. Nekateri mlini in žage so ostali do danes, mnoge so med vojno požgali Italijani, mnogi pa so sami razpadli, ker so gospodarji zanje premalo skrbeli. V vseh teh številnih vodnih napravah se kaže delavnost in podjetnost naših prednikov, ki so znali porabiti še tako majhne vodice, da so jim gnale tako številne vodne naprave, ki so začetek notranjske industrije. Zato je prav, da se za našo zgodovino ohrani spomin na te številne naprave ob naših vodah. Prav je, da se ohrani spomin tudi na naprave, ki jih je poganjal parni stroj in bencinski ali električni motor. Prav je, da se ohrani za našo zgodovino tudi druga podjetnost naših prednikov, ko so tudi z ročnim delom služili vsakdanji kruh sebi in svojim družinam s tem, da so delali zobotrebce in lesene žlice, nekateri pa tudi glinasto in cementno opeko za zidanje in za na streho. Mnogi so se oprijeli različnih obrti, tako da je bilo nekdaj za mnoge storitve mnogo bolj poskrbljeno kakor danes.

V tem sestavku bom najprej poimensko naštel vodne naprave na Notranjskem s knjižnim imenom, zraven v oklepaju pa tudi z domačim narečnim imenom.

I. RAZNE VODNE NAPRAVE

Ob Iški, ki izvira pod Lužarji in teče na naši severni meji med bloškimi, trojiškimi in vidovskimi vasmi na levi strani in med rutarskimi vasmi, ki se na desni strani Iške od Naredov do Pragozda imenujejo s skupnim imenom Rute, potem pa teče po Sovodnji (Saúdə) med Krimom in Mokrcem proti Ljubljani, je bila od izvira naprej najprej Milávceva (Məláucava) žaga iz Ravnika, na kateri so imeli pravico tudi Dolnji Zakrajni iz Zakraja. Potem si sledijo po vrsti Rútarski mlin (Rútarskə málən), Graščinska žaga (Grejšínska), Ográdarjeva (Ográdarjava) žaga iz Zavŕha, Zahríbška (Zehrípška) žaga, na kateri so imeli pravico tudi nekateri gospodarji iz Raven, potem je bil Zahríbški mlin (Zehrípškə) iz Zahríba in Brínova (Brínava) žaga; malo pod izlivom Črnega potoka v Iško pa je bila še Osréška (Osrájška) žaga iz Osredka.

Ob Zali, ki izvira pod Pikovnikom, potem pa teče najprej proti severu, potem pa zavije proti vzhodu in se pri Vŕbcu pod Osredkom izliva v Iško, je bil najprej Píkovnikov mlin (Píkounkou) od Píkovnika, potem Jóžkova (Juóškava) žaga nad Zalo, ob bližnjici od Sv. Vida proti Rakitni je morala biti še neka stara žaga, ker še zdaj pravijo, da gre bližnjica mimo stare žage; potem pa je bil še Mŕharjev mlin (Márharjou) in Zakóški mlin (Zekuóškə) iz Zakotka. Ob vodi, ki teče v Zalo izpod Koroščega, je bil Koróšči mlin (Karuóščə) s Koroščega; ob vodi, ki teče v Zalo izpod Míkčega konca v Osredku, je bil Bangálov mlin (Bangálou) iz Osredka.

Ob Črnem potoku, ki izvira pod Rudofljim in pod Čohovim in teče najprej proti severu, potem pa zavije proti vzhodu in se malo nad Osreško žago izliva v Iško, sta bila pod Čohovim blizu skupaj Júrkov mlin (Júrkou) od Sv. Vida in skupni Čóhov mlin (Čuóhou) s Čohovega, potem je bila nekje v Kladju Júrkova (Júrkava) žaga od Sv. Vida, pod Osredkom pa je bil Lénarči mlin (Lájnarč) in vaški Osréški mlin (Osrájškə) iz Osredka. Mlini so bili tudi ob vodi, ki teče med Lešnjaki in Tavžlji in se pri Klávžu združi z vodo, ki teče iz šrinja med Tavžlji in Ravnami, potem pa skupaj tečeta v Črni potok. Ob prvi vodi je bil pod Lešnjaki skupni Štálni mlin (Štáunə) od Lešnjakov in Márkcev mlin (Márkcou) od Tavžljev. Štálni so mleli tudi drugim, Márkcevi pa samo zase. Ob drugi vodi pa sta bila Matičev mlin (Matíčou) in Špelínčkov mlin (Špelínčkov) od Tavžljev.

Ob Opečniku, ki izvira pod Rudofljim in pod Sv. Vidom in teče med Ravnami na levi strani ter med Jeršiči, Povšečim in Zavrhom na desni strani, potem pa se 700 m nad Zahriško žago izliva v Iško, je bil od izvira najprej Jeršíčev mlin (Jeršíčou) od Jeršičev, potem Rávenski mlin (Rovənskə) iz Raven, potem Srednja žaga (Təsrájdna) s Povšečega in Júrčkova (Juŕčkava) žaga s Povšečega, naprej pa je bil še Stari Rávenski mlin (Starə Rovənskə) in Stara Rávenska žaga (Stara Rovənska) iz Raven. Ob manjši vodi, ki teče med Zavrhom in Sv. Urhom, je bil Ográdarjev mlin (Ográdarjou) iz Zavrha.

V zahodnem delu Vidovskih hribov teče od Požarja izpod Stražišča mimo

Zibovnika v Koželjški graben in naprej čez slapove v Peklu v Borovniščico potok Otávščica, ob katerem je bil četrt ure od Zibovnika najprej Lázarski mlin (Lázarskə) iz Zibovnika, potem pa so bili po vrsti Kováčev mlin (Kováčou) iz Gornjih Otav, Píkovnikova (Píkounkava) od Pikovnika, vaška Otavska (Otáuska) žaga iz Gornjih Otav, Rótova (Ruótava) žaga z Župenega, Mahnétov mlin (Mahnjətou) z Župenega in pod Žlafótcem Rótov mlin (Ruótou) z Župenega, v katerem je gnala voda tudi brus, s katerim so brusili nože, ki so jih za prodajo delali iz starih izrabljenih vodnih žag. Vsi ti mlini in žage so bile še na vidovski oziroma na otavski zemlji. Kakih 800 m naprej pa so se začeli Kóželjški (Kuóžəlškə) mlini in žage, ki so si sledili takole: Švígljeva žaga in mlin (Švíglava), Boštjánova žaga in mlin (Boštjánava), Šimča žaga in mlin, Vaška Kóželjška žaga (Kuóžəlška), Vaški Kóželjški mlin (Kuóžəlškə) in Pávlova žaga in mlin (Páulava). Naprej pa je bil na borovniški zemlji Matévžev mlin (Matjəužou) iz Zavrha, potem Povlíčkova (Poulíčkava) žaga s Pádeža in Cólnarjeva (Cóunarjava) žaga s Pokojišča.

Druge vidovske in trojiške vode se stekajo v Cerkniščico ali v Veliko Cerkniščico, kakor se z Malo Cerkniščico imenuje v stari listini turjaškega arhiva z dne 20. 7. 1433. Velika Cerkniščica izvira pod Gradiškim v trojiških hribih, potem pa teče po dolgi dolini proti Cerknici in proti Cerkniškemu jezeru, potem pa pod zemljo mimo Rakovega Škocjana v Planino in naprej v Ljubljanico. Velika Cerkniščica je nekdaj ob vsem svojem teku poganjala številne mline in žage. Pod Gradiškim je bila najprej Gradiška žaga z Gradiškega, v Fužini pod Hitenim je bila verjetno najprej kovačija, kakor je mogoče sklepati iz imena Fužina, kjer je voda poganjala mehove, kladiva in bruse, pozneje pa si je tam Fužínski (Fəžínskə) Vinko napravil mizarsko delavnico, v kateri je voda poganjala različne mizarske stroje; pod Fužino je bila Vaška Hitenska (Hətájnska) žaga s Hitenega, potem pa Bóčkova žaga in mlin (Buóčkava) z Mramorovega* blizu tam je moral biti tudi Primožáncev mlin (Primožáncou), ki je bil last Primožáncevega prednika Primoža Pakiža iz Nemške vasi; potem pa si sledijo Koróščev mlin in žaga (Karuóščou) in Stebrov mlin in žaga (Stəbróu) z Bočkovega, Možákova (Možákava) žaga z Mramorovega, Prhájeva žaga in mlin (Prhájava) pri Malnih, Seljákova (Selákava) sekirna kovačija na Lovranovem, pod Lovranovim pa skupna Zaleška (Zeləška) žaga iz Zalesa in stari Prhájev mlin (Prhájou) z Lovranovega, Jeršánova (Jeršánava) žaga z Jeršanovega, Erjávcev mlin (ərjáucou) z Rožančega, v Mlakah pod Slugovim je bila mizarska delavnica Míhovega (Míhouga) Poldeta z Jeršanovega, potem pa Kremènski mlin in žaga (Kremjənskə) s Kremence, pri Cajnarjih je bila tam, kjer je zdaj Dom krajevne skupnosti, Hribljánova (Hrblánava) žaga od Hribljanov, malo naprej pa je bil Cájnarjev mlin in žaga (Cájnarjou); pod Reparji je bil skupni Réparjev mlin in žaga (Rájparjou), pod Ponikvami skupni Ponikóvski mlin (Panikuskə) iz Ponikev, pod Topolom je bila najprej Jágrova (Jágrava) žaga iz Topola, potem pa skupna Topólska (Tapóuska) žaga iz Topola in skupna Sèlska (Sjəuska) žaga iz Selščka.

V Begunjah je bil najprej Gornjemálinski mlin in žaga (Guornumálənskə), potem pa so sledili Dolnjemálinski mlin in žaga (Duolnumálənskə), Čópči mlin in žaga (Čuópčə), skupna Begunjska žaga (Bəgúnska) in skupna Bezóvska žaga (Bəzóuska). V Cerknici so se vrstili mlini in žage po temle redu:

1) Ríbčkova žaga (Ripčkava), ki se je po drugem lastniku iz Grahovega imenovala Krájceva (Krájcava); 2) Šérkotov mlin in žaga (Šérkotou); 3) Pogáčnikov mlin in žaga (Pogáčnəkou); 4) Rútarjev mlin in žaga (Rútarjou); 5) Hrénov mlin in žaga (Hrjènou); 6) Milávcev mlin in žaga (Məláucou); 7) Jágenški mlin in žaga (Jágənškə).

V Dolenji vasi je bil Górnikov mlin in žaga (Guórnəkou) in Milávceva (Məláucava) žaga. V Rakovem Škocjanu pa sta bili še Zèlška (Žješka) žaga in Rákovška (Rákouška) žaga.

V Vidovskih in Trojiških hribih so bili ob potokih, ki se stekajo v Veliko Cerkniščico, še drugi mlini in žage. Ob vodi, ki teče na vzhodni strani Dolnjih Otav, je bil kakih 200 m pod vasjo skupni Otávski mlin (Otáuskə) Dolnjih Otavcev. Čez pot, ki gre od Župenega proti Koščakom, teče več manjših vodic, ki se pod potjo združijo; ob tej skupni vodi je bil kakih 200 m pod potjo Anžícev mlin (ənžicou) z Župenega, njegov gospodar je živel v sedanji Frâncljevi (Frânclavə) hiši na Župenem. Vodi, ki teče med Otavami in med Kranjčim in ki se pod Topolom izliva v Veliko Cerkniščico, pravijo Topolci Mala Cerkniščica. Ob njej je bila v Fužini verjetno najprej kovačija, kakor se da sklepati iz imena Fužina, pozneje pa je bil tam Fužínski mlin (Fəžínskə), pod njim pa skupni Kránjski mlin in žaga (Krájnskə) s Kranjčega.

V Peklu je bila na turbinski pogon še Gregoríševa (Gregorišava) žaga z

Rudofljega. Mlin so pripravljali tudi v Grégcevi (Grjəgcavə) hiši v Riglu pod Topolom, pa ga niso dodelali.

Ob vodi, ki teče izpod Koščakov na vzhodni strani Kranjčega in se pri Cajnarjih izliva v Veliko Cerkniščico, je bil Láhov mlin in žaga (Láhou) s Kranjčega. Ob vodi, ki teče iz Jazbine med Bečaji in Hribljani, je bil pod Hribljani gornji in dolnji Hribljánov mlin (Hrblánou) od Hribljanov.

Ob vodi, teče izpod Povšečega in se potem združi z vodo, ki priteče od Jeršičev, potem pa teče med Slugovim in med Štrukljevo vasjo in se malo pod Kremensko žago izliva v Veliko Cerkniščico, je bila v Ščrkovcu pod Povšečim Grégoreva ali Jóžetova (Gregorjəva ali Juóžetava) žaga s Povšečega, potem pa Ščúrkov mlin (Ščúrkou) s Ščurkovega; med Slugovim in med Štrukljevo vasjo pa je bil še Zímov mlin (Zímou) iz Štrukljeve vasi. Ob vodi, ki teče izpod Pajkovega med Hitenim in Zalesom proti Bočku na Mramorovem, je bil v Lapúšju Hiténski mlin (Hətájnskə) s Hitenega. Ob vodi, ki teče izpod Slemena mimo Hribarjevega in mimo Podslivnice in mimo Mahnetov v Veliko Cerkniščico, je bil v grabnu pod Bregarjem najprej Hríbarski mlin (Hríbarskə) s Hribarjevega, pod Mahneti pa je bil najprej Mahnèški mlin (Mahnjəškə) od Mahnetov, potem pa še Podslívniški mlin (Podsljəvənškə) iz Podslivnice in Otoníški mlin (Otaníškə) iz Otanice.

Na Blokah je večji potok Blóšica (Bluóšca), ki izvira pri Runarskem in teče po gornji Bloški dolini proti Sv. Trojici in zbira vodo drugih manjših potočkov, potem pa zavije proti Velikim Blokam, kjer ob suši ponikne. Ob večjem deževju pa teče še naprej po dolenji Bloški dolini proti Novi vasi in proti Fari, kjer končno ponikne. Ob Bloščici je bil v bližini mostu nad Nemško vasjo mlin, kateremu so po prvem lastniku rekli Vesélov mlin (Vesjəlou) iz Nemške vasi, po drugem lastniku pa so mu rekli Srnélov mlin (Srnájlou) od Krampljev. V Velikih Blokah pa je bil najprej Málinski mlin in žaga (Mál nskə), malo naprej pa še Stebrov mlin in žaga (Stbrou). Ob manjših bloških vodicah je bil na Škrabčem Škrábči mlin ali Málnarjev mlin na Škrabčem (Škrápč ali Málnarjou). Mlin je bil tudi pri Fari in pod Velikim vrhom, obema so rekli Málnarjev mlin (Málnarjou málən). V Ravnah pa je bil Lésarjev mlin (Lájsarjou).

V Martinjaku je bil takoj ob izviru Martínščice Málnarjev mlin in žaga (Málnarjou), pod njim pa je bil Pískov mlin in kovačija (Pískou), kjer so delali sekire.

V Grahovem je bil ob Grahóvščici (Grahúšcə) Fužínski mlin in kovačija (Fəžínskə), kjer so delali sekire, plenkače in motike.

V Žerovnici so bile ob Žerovníščici (Žerúnščə) tele vodne naprave:

1. Vesélov mlin in žaga (Vesjəlou),
2. Miškarjev mlin in žaga (Miškarjou), ki mu po novem gospodarju pravijo Miklávcev mlin in žaga (Məkláucou),
3. Lándovcev mlin in žaga (Lándoucou),
4. Rútarjev mlin in žaga (Rútarjou),
5. Krkótov mlin in žaga (Krkuótou). To so Žeróvniški mlini in žage (Žərúnskə).

V Lipsenju so bile ob Lipsénščici (Ləpsájnščə) tele vodne naprave:

1. Málnarčkov mlin in žaga (Málnarčkou),
2. Žágni mlin in žaga (Žágnə).

Ob Goriščici pa je bil Hlapínov mlin (Hlapínou), ki ga je ob veliki vodi zalilo, da niso mogli mleti.

Ob izviru Obrha v Cerkniškem jezeru pa je bil Oštírjev mlin (Oštírjou).

V Loški dolini so bile ob Obrhu, ki teče od Vrhnike, tele vodne naprave:

1. Žágna žaga,
2. Adolfova žaga in mlin (Adolfava),
3. Lákomceva žaga in mlin (Lákomcava),
4. Jáneževa žaga in mlin (Jáneževa),
5. Renkóča žaga in mlin (Renkuóča),
6. Špetnjákova žaga in mlin (Špetnákava) in
7. Beli mlin in žaga (Bájlə).

V Podcerkvi je bil Urhov mlin in žaga (Urhou).

V Danah pa je bil Málinski mlin (Málənskə).

II. PARNE ŽAGE IN ŽAGE, KI JIH JE POGANJAL BENCINSKI ALI ELEKTRIČNI MOTOR

Na območju sedanje cerkniške občine so bile tele parne žage:

1. v Občini pod Pikovnikom ob cesti proti Rakitni je bila Petričeva parna žaga iz Borovnice,

2. v Begunjah je bila Gornjemálinska (Guornmálənska) parna žaga,
3. na Rakeku je bilaŽágarjeva parna žaga iz Starega trga,
4. v Martinjaku je bila Cesárjeva (Cesárjeva) parna žaga,
5. v Novi vasi na Blokah je bila Módiceva parna žaga, ki se je po naslednjem lastniku imenovala Volčjánova (Vučjánava) žaga;
6. v Marofu v Loški dolini je bila Graščinska parna žaga,
7. ob cesti iz Starega trga proti Nadlesku je bila Kóvačeva parna žaga.

Električni žagi sta bili:
1. Partarska električna žaga v Begunjah na prostoru, kjer je zdaj JELKA,
2. Jelenčičeva električna žaga na Rakeku.

Žaga s pogonom bencinskega motorja pa je bila Paternostova (Patrnaštava) žaga v Škrilah nad Danami.

Kljub številnim žagam, ki so jih imeli naši predniki, niso uničili notranjskih gozdov, ampak so jih tudi nam zapustili, ker so gozdove sekali po pameti. Tako moramo tudi mi po pameti sekati gozdove, da bomo imeli tudi mi kaj zapustiti svojim potomcem.

III. ŠE DRUGE NEKDANJE DEJAVNOSTI V NAŠIH KRAJIH

Ko sem po cerkniških krstnih knjigah iskal prednike škofa Friderika Baraga, sem našel zapis »fabrica vitraria sub monte Javornik«. To pomeni, da je bila nekdaj pod Javornikom steklarna, v kateri so vodili delo tuji mojstri, od katerih se imenoma omenja vitrarius Dominus Anton Seidel, v steklarni pa so morali delati tudi domačini.[1] Prav tako sem po starotrških krstnih knjigah ugotovil, da je bila glažuta ali steklarna tudi v bližini Kozarišč v Loški dolini, kakor je zapisano »Kosarishe nebst Glashütten«. Tudi tu so vodili delo tujci, od katerih se v letih 1775/76 omenjata Plechinger in Nafflin, delati pa so morali tudi domačini.[2]

V Podskrajniku, kjer je zdaj Brestova tovarna Iverka, je bila nekdaj Górnikova opekarna (Guórnəkava cájgunca) iz Dolenje vasi, kjer so iz gline ročno delali strešno opeko bobrovec in zidno opeko.

V Dolenji vasi je bila Klámerjeva oljarna (Klámerjava olarna), kjer so pridobivali olje iz hojevih vršičkov.

V Cerknici je imel zidarski mojster Ronko večkrat kakšnega delavca, ki je ročno delal cementno srtrešno opeko.

V Danah v Loški dolini je bila Jákobceva opekarna (Jákobcava) kjer so iz gline ročno delali zidno opeko.

Na Škrabčem na Blokah je bila Milávceva opekarna (Məláucava), kjer so delali cementno strešno opeko. Isti Milávec (Məláuc) iz Ravnika na Blokah je ob križišču ceste nad Nemško vasjo začel delati iz ilovice zidno opeko. Zaradi slabe ilovice pa je kmalu prenehal delati.

Tudi v bližini Fare na Blokah pravijo še zdaj nekemu kraju Cájgunca, kjer so nekdaj morali delati opeko iz ilovice.

V Iški so večkrat razni oglarji za potrebe kovačev žgali oglje, včasih pa so ga žgali tudi sami kovači.

Ob poti od Jeršičev proti Povšečemu so nekdaj tudi morali žgati apno, ker še zdaj pravijo nekemu kraju po domače »pr opljəncah«, kar se knjižno glasi »pri apnenicah«.

V gozdu pri Rudofljem še zdaj pravijo po domače nekemu kraju »prəstarə Patuóš Incə«. Ime je narejeno po nemški besedi Pottasche, ki po naše pomeni pepelika. Tam so morali nekdaj pripravljati pepeliko, ki so jo pridobivali iz lesnega pepela. Pepelika se rabi pri izdelavi mila in steklenih šip. Morda so tam naši predniki pripravljali pepeliko kot nekakšni sodelavci steklarne v Cerknici in v Loški dolini.

Naši predniki so bili pridni in delavni ljudje. Pridno so se ukvarjali s kmetijstvom. Če pogledamo sedanje notranjske travnike in senožeti, takoj opazimo, da je morala biti nekdaj še tu in tam kakšna njiva, ki se danes več ne obdeluje. V prostem času so naši predniki delali zobotrebce, delali so tudi drugo suho robo, posebno lesene žlice, da se je do zdaj ohranilo ime sekire, s katero so grobo obdelovali žlice in so ji zato rekli žličarka. Radi so se oprijeli tudi kakšne obrti, da je bilo nekdaj po naših krajih več krojačev, šivilj, čevljarjev, mizarjev, tesarjev in tesačev, pa tudi več kovačev in zidarjev kakor sedaj.

Naši predniki so bili pridni in podjetni. Kar so kje videli dobrega in koristnega, so si še sami napravili. Ko so se lahko kupile mlatilnice in slamoreznici, so si jih mnogi nabavili, mnogi so si nabavili tudi geplje, da so z njihovo pomočjo z volovsko ali konjsko vprego poganjali svoje mlatilnice in slamoreznice. Ko so po zadnji vojni ljudje popravljali požgane hiše, so se mnogi priučili zidanja in tesarstva in mnogi so tako postali dobri zidarji in tesarji, da so še drugim pomagali. Tudi naši ljudje, ki gredo na delo v tujino,

[1] Prim. razpravo dr. Vlada Valenčiča, Steklarni na Notranjskem Javorniku, Kronika III/1955, str. 87–93 (op. urednik).

[2] Prim. Franc Komatar, Archiv-Inventare, Mitteilungen des Musealvereines für Krain XVII/1904, str. 50 (op. urednik).

poprimejo za vsako delo, zato jih tudi tujci sprejmejo na delo, ker so tako delavni in podjetni. Ohranimo tudi mi delavnost in podjetnost naših prednikov zavedajoč se pregovora, da brez dela ni jela, potem tudi nam ne bo zmanjkalo ne dela ne jela.

Roman Gorjan
Partizanska 12b
61381 Rakek

GENERAL RUDOLF MAISTER-VOJANOV IN NOTRANJSKA

Malo je odraslih Slovencev, ki še niso slišali za slovenskega generala in pesnika Rudolfa Maistra (1874–1934), ki je s svojimi soborci ob koncu prve svetovne vojne novembra 1918 priboril pravkar nastali Državi SHS mesto Maribor in Slovensko Štajersko; če bi mu bili tedanji slovenski oblastniki dali potrebno pomoč, bi bil prav lahko osvobodil tudi Celovec in Koroško vse do Šentvida in Dobrača. Kot pesnik je bil Vojanov prijatelj Dragotina Ketteja, Otona Župančiča, Ivana Cankarja in drugih književnikov svoje dobe. Napisal je vrsto pesmi, ki jih je izdal tudi v dveh pesniških zbirkah (1914, 1929).

Malo ljudi pa ve, da je bil Maister tudi ljubitelj Notranjske in kraškega sveta. Na to pokrajino ga niso vezale le sorodstvene vezi, pesnik ni občudoval le njenih naravnih lepot, ampak je, politik, vojak in čuteč slovenski patriot, precej pretrpel zaradi krivične odrezanosti velikega števila Slovencev od na novo nastale jugoslovanske države. V pesmi KRAŠKI PILOTI pa je izpovedal vero v trdnost in moč slovenstva na Primorskem, ki ga primerja s stoletnimi hrastovimi piloti s Krasa, na katerih so bile pozidane Benetke, in tudi slutnjo, da osvoboditev primorskih rojakov ni več daleč:

General Rudolf Maister

Vi, hrastovi piloti,
ki kažete v lagunah pot,
da mrak krmarja ne premoti
in brod ne sede mu na prod –
– od kod?
Iz zemlje trepetlike in cipres
tak grčav ne poganja les –
vas zvlekel Benečan za hlodom hlod
je s trdih kraških Brd v svoj mehki kot.
Ste zrasli ob devinski skali?
Ste v Črnem kalu, na Grmadi stali?
Vseeno kje – če tam, če tod –
saj Kras je Kras!
Starine ve častite:
stoletja vam je burja prsi klala,
stoletja glodal val stopala,
stoletja dož vam bil gospod –
pobral je doža čas,
požel za rodom rod,
svetega Marka ladje so razbite,
a vi, leseni Kraševci, stojite.

In živi kraški vi piloti,
držite trdno kakor hrast z Grmade?
In v skalah vaši sokoliči se godé?
Imajo stara gnezda radi?
Jim krempeljčki in kljunčki se ostré?
In stezajo in vadijo peroti,
da bodo švigali čez mračna tla
od Nanosa do Jadrana –
in vikali: Bo svit . . . bo svit . . . svit, svit!

Pesem je objavil v Ljubljanskem zvonu leta 1927 in priča o Maistrovih občutkih, ko je moral iz svojega občasnega bivališča na Uncu gledati, kako se sprehajajo po bližnjih gričih, kjer je potekala meja, Italijani.

Sredi novembra 1920 je sklenila jugoslovanska vlada z Italijo v mestecu Rapallo mirovno pogodbo, po kateri je Italijanom pripadel velik del Slovenije, Istra, Trst, Gorica, Reka in jadranski otoki. Leta 1921 je bila ustanovljena posebna razmejitvena komisija, ki naj bi meje med sosednima državama natančno začrtala. Na nehvaležno funkcijo predsednika jugoslovanskega dela komisije je bil imenovan prav general Maister. Na zasedanjih komisije v planin-

Notranjci so se 27. julija 1934 na Uncu še zadnjič poslovili od generala Rudolfa Maistra. Govori dr. Stanko Pušenjak

skem gradu Hošperku si je Maister prizadeval, da bi se meja premaknila v bližino Postojne, tako, da bi ostal tudi Rakov Škocjan Kraljevini SHS. Temu se je odločno uprla italijanska stran, ki se je zavzela za interese lastnika planinskega gradu, kneza Hugona Werianda Windischgrätza, in snežniškega gradu, kneza Hermana Schönburga-Waldenburga. Na tem področju sta namreč imela obsežni gozdni veleposestvi in sta hotela, da prideta pod italijansko oblast.

Po upokojitvi leta 1923 je Maister še večkrat kot prej zahajal na Unec k Šebernikarjevim. Tam je domovala njegova teta Matilda, pri njej pa je bila skoraj ves čas Maistrova mama Franja. Šebernikarjevi niso imeli naslednikov, zato je teta v svoji oporoki 14. 8. 1923 zapisala posestvo Maistrovima sinovoma Hrvoju in Borutu. Zato je Maister odtlej večkrat, zlasti poleti, prihajal na Unec, čeprav je stanoval v Mariboru.

Kadar je bil Maister na Uncu, ni hodil veliko okrog, ker je bil na splošno slabega zdravja, še zlasti so ga bolele noge. S sosedi je bil v dobrih odnosih, čeprav z njimi ni imel veliko stikov. Vaščani so ga sicer spoštovali. Imel pa je veliko obiskov. Rad se je družil z narodno zavednimi ljudmi, s svojimi nekda-

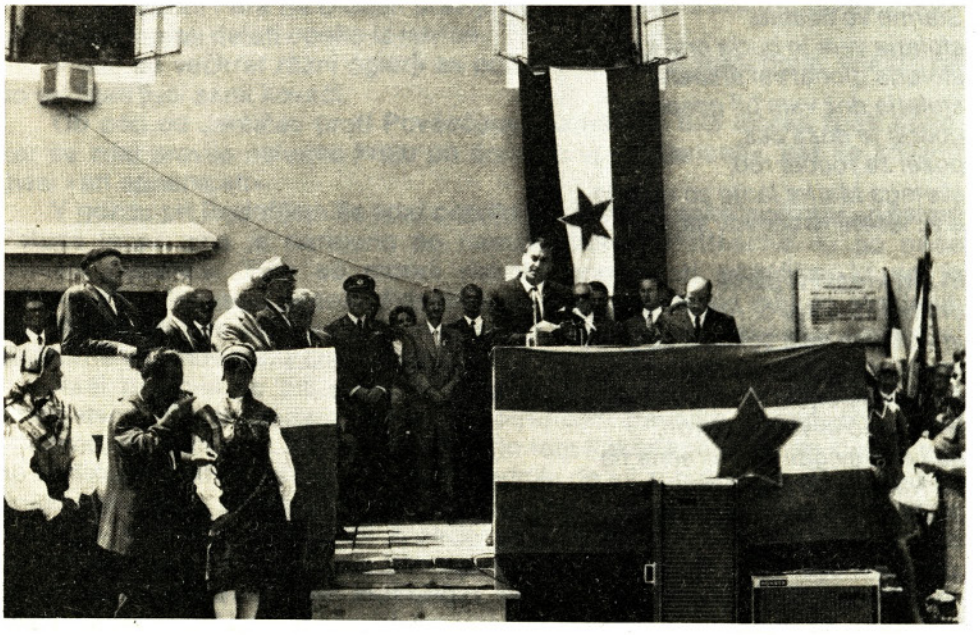

Ob odkritju spominske plošče Rudolfu Maistru na Uncu 26. julija 1969. Za igralcem Borisom Kraljem stoji levo Maistrov sin Borut

njimi borci, zlasti s pisateljem Ivanom Matičičem, domačinom iz Ivanjega sela. Matičiču je često tožil o svojih težavah in razlogih, zakaj je pravzaprav zagrenjen. Stara jugoslovanska vlada mu je sicer priznala čin divizijskega generala, toda njegovega boja in žrtev njegovih soborcev ni cenila skoraj prav nič. Ubadal se je z mislijo, da bi napisal spomine, strastno je zbiral starinske predmete, njegova knjižnica pa je bila med bogatejšimi na Slovenskem.

26. julija 1934 se je v sobici hiše na Uncu 21 iztekla Maistrova življenjska pot. Dan kasneje so se od njega poslovili domačini z Unca in iz okoliških krajev. Ob njegovi krsti so spregovorili v imenu občine Rakek župan Tavčar, v imenu njegovih borcev pisatelj Matičič, v imenu sokolov pa cerkniški zdravnik dr. Stanko Pušenjak. Na zadnji poti v Maribor so njegove posmrtne ostanke pospremili Maistrovi borci iz vse Slovenije.

Petintrideset let kasneje so na njegovi hiši na Uncu odkrili spominsko ploščo, na kateri preberemo:

Slovenski general in pesnik
Rudolf Maister-Vojanov
najzaslužnejši poveljnik naših borcev
za severno mejo 1918–1919 in osvoboditelj
Maribora. Svoje življenje je posvetil narodu
in domovini. V poslednjih letih svojega
življenja je prihajal semkaj na oddih
in počitek.
Rojen dne 29. 3. 1874 v Kamniku
je umrl v tej hiši dne 26. 7. 1934.

Franci Strle
Lajkovška 17
61000 Ljubljana

PRAVDA O PRVOBITNEM IN UVOŽENEM RISU

Ris, ki se je po naselitvi razmnožil nad vsakršnimi pričakovanji, je slovenskemu lovstvu zastavil vrsto vprašanj, ki jih je treba na novo preučiti in najti ustrezne rešitve.

Enostranske odločitve ali žolčni očitki, naj bodo glede risa že taki ali drugačni, ne vodijo v pravo smer. Da bi ugotovili in popravili zmote iz preteklosti, je potrebna strpna, predvsem pa demokratična razprava, ki mora izhajati iz samoupravnih pravic lovskih družin in lovsko-gojitvenih skupnosti. Dosledno izvajanje gojitvenih ukrepov v korist ene ali druge divjadi je namreč mogoče doseči samo, če bodo lovci prepričani, da so bile zadevne odločitve sprejete po demokratični poti in v resničnem družbenem interesu.

Razpravam o risu in velikanski škodi, ki jo povzroča, se ni mogoče ogniti, pa čeprav preraščajo v neprizanesljiv besedni boj. Seveda bi moral biti ta boj odkrit in podprt z dokazi. Žal polemika o risu ubira čudna in zakulisna pota. To izpričuje sestavek Igorja Guzelja v sobotni prilogi Dela z dne 22. decembra 1984, ki so ga nekateri lovci krstili za veliko neumnost, pa tudi pisanje Jela Gašperšiča v reviji Lovec 1984/9.

Potrebujemo dokaze, ne žalitev na račun Notranjcev

Poskusi nasprotnika utišati ali izločiti z naštevanjem nekulturnih dejanj, ki naj bi jih zagrešili njegovi predniki, v slovenski stvarnosti niti niso tako redki, čeprav dosledno slonijo na trhlih nogah. Kljub temu, da zvenijo včasih nesmiselno, jih je treba odločno zavrniti, ker nič ne prispevajo k pametni rešitvi spornih vprašanj in ker se za njimi vselej skrivajo nečisti računi.

Da bi bil videti duhovit, je Igor Guzelj v članku Ris ima več sovražnikov kot zaveznikov zapisal, da so avtohtonega risa »iz naših gozdov prek okroglo sto leti prakolegi današnjih lovcev dokončno iztrebili«. Zastavlja se vprašanje, kdo naj bi bili ti »prakolegi«. Po podatkih iz prve dostopne lovske statistike (Lovec 1913/10, str. 155) je bilo leta 1910 na Kranjskem 60 izprašanih in 102 neizprašana poklicna lovca, 19 izprašanih in 941 neizprašanih lovskih čuvajev, se pravi, da je šlo v prvem primeru za dobro plačano strokovno osebje ali logarje, v drugem primeru pa za pomožno (in slabše plačano) lovsko osebje. Po drugih podatkih je mogoče utemeljeno sklepati, da v dobi iztrebitve našega avtohtonega risa vsaj glede logarjev ni bilo bistvene razlike, torej je šlo za izkušene in z naravo živeče lovce, ki so o risih vedeli precej več, kakor dandanes vedo razni »lovski izvedenci«. Če so torej lovsko široko razgledani grofje in njihovi logarji spoznali, da risi ne spadajo v lovišča, ki jih upravlja in izkorišča človek, so imeli za to prav gotovo utemeljene razloge.

Jelo Gašperšič (Zapisani gozdovom, Lovec 1984/9, str. 250) je bil glede opisane obdolžitve še bolj natančen. V svojih razvlečenih meditacijah je polemično zapisal: »Posmeh zgodovine je ta, da so čarovnico sežgali na grmadi šegavi Ribničani, risa pa so dotolkli vrli trmasti Notranjci . . .« Če Gašperšič ob svojem duhovičenju že ne ve tega, da je tako pisanje neutemeljeno, bi lahko vedel vsaj to, da je žaljivo.

Trma ni nikakršna notranjska posebnost. Poznajo jo vse slovenske pokrajine in vsi narodi. Pa saj ne gre za »trmaste Notranjce«, ampak za poskus nizkega udarca, zakaj tipična notranjska lastnost je, da se pač ne damo odpraviti s cenenimi sredstvi, da se ne pustimo ugnati kar tako v kozji rog. Koristnih zadevnih izkušenj si je nabral predvsem inž. Anton Simonič, ki se je kot upravnik Gojitvenega lovišča Jelen zavzemal za gojitev volkov, obenem pa se radoval risom, ki so jih vnovič zasledili v snežniškem pogorju.

Kdo je iztrebil risa pred sto in toliko leti

Dokazi o tem, da se je naš avtohtoni ris najdlje obdržal prav v snežniškem pogorju, so neizpodbitni. Kronist Etbin Henrik Schollmayer je zapisal, da so (v lovišču snežniške graščine) uplenili zadnjega risa leta 1869, Jožef Oberreigner (oba sta bila tujca, ne Notranjca) pa navaja, da so risa na Snežniku sledili še decembra 1888. O tem, da so bili v tem pogorju zadnji risi uplenjeni v prvih letih tega stoletja, govori le ljudsko izročilo (inž. Anton Simonič: O lovstvu v Loški dolini, Notranjski listi 1, 1977, str. 223, in pripovedi snežniških poklicnih lovcev). Nasprotno imamo za Kočevsko trdne dokaze, da je iz tamkajšnjih pragozdov ris popolnoma izginil že z letom 1840 (inž. Anton Šivic, Lov na Dolenjskem v starih časih in sedaj, Lovec 1926, str. 319). Iz teh podatkov bi bilo mogoče sklepati kvečjemu to, da so bili logarji snežniške graščine risom mnogo bolj prizanesljivi kot njihovi stanovski tovariši z gozdne veleposesti kneza Auersperga, saj so risa v snežniškem pogorju trpeli vsaj še šestdeset let po tistem, ko so drugod na Slovenskem že povsem izginili. Torej ne gre dolžiti barbarstva niti logarjev snežniške graščine, ki so bili večinoma tujci, niti Notranjcev, ki so mogli opravljati v grofovskih loviščih kvečjemu pomožne službe. V resnici ne gre za krivdo in še manj za zasluge: avtohtoni ris se je v snežniškem pogorju obdržal šestdeset let dalj kot na Kočevskem pač zato, ker je imel tam boljše razmere za svoj obstoj.

Resni znanstveniki po vsem svetu vedo že precej časa, da nobene divje živali ni mogoče iztrebiti tako dolgo, dokler ima vse naravne možnosti za svoj obstoj. To naravno zakonitost je mogoče dokazati tudi iz naše nedavne lovske preteklosti, ne samo glede lisic, ampak tudi volkov.

Česa vsega niso počeli slovenski lovci še v povojnih letih, da bi zatrli lisičji rod! Lisice so streljali z mladiči vred ne glede na letni čas, jih strupili s strihninom in s cianovodikovimi ampulami, jih lovili v pasti, zadimljali v lisičinah ali jih izkopavali iz njih, pa jim niso mogli do živega: izdatneje jih je razredčila šele steklina. Če bi se risi (podobno kot lisice) pretežno hranili z manjšimi glodalci, kakor smo se lahko poučili iz desete številke Lovca leta 1983 (Blaž Krže, Risi v Ribniški dolini, str. 327, in Janez Čop, Deset let po naselitvi risov v Sloveniji, str. 312), avtohtoni ris s Kočevskega in Notranjskega ne bi bil nikoli izumrl, saj tudi lisica ni. Kaj pa naj si ris pomaga z eno mišjo, ko pa (po Čopu in Guzelju) na dan potrebuje kar tri do štiri kilograme mesa?

Tudi volkove so kočevski in snežniški lovci strupili in lovili s pastmi, jih pozimi »obkrajdovali z lapnami« ali streljali na množičnih pogonih, zlasti pa v poletnih nočeh zasliševali njihove skote ter uničevali volkulje z volčiči vred. Kljub temu so volkovi še nadalje pasli jelenje črede na Kočevskem in v okolici Snežnika, ki so se pozimi zadrževale ob krmiščih v velikih množicah (tudi po 150 do 300 glav), ter zlasti v hudih zimah uprizarjali pravcate pokole. Ko so snežniški lovci preprečili množična zbiranja jelenjadi (to so naredili tako, da so namesto redkih velikih krmišč zgradili množico manjših), in ko so jelenjad (ob pomoči volkov) izdatneje razredčili, so postali tudi volkovi redki.

V obratnem sorazmerju je trenutno zajčji rod. Celo desetletje in še več so si lovci (in lovski znanstveniki) zaman razbijali glave, zakaj številčnost zajcev nazaduje. Krivili so sodobne agrotehnične ukrepe in podobno, pravi odgovor pa jim je dala šele steklina, ki je razredčila lisice. Prav po njeni zaslugi zajce spet lahko pogosto videvamo in streljamo tudi v sredogorskih loviščih, od koder so pred leti že skoraj izginili. Toda steklina je poskrbela tudi za posmeh lovskim »znanstvenikom«, saj so preprosti podeželski lovci vedeli že zdavnaj, da je lisica najhujši sovražnik zajca. In prav zato so jo tako neusmiljeno zatirali.

Poudariti velja, da naravno ravnovesje med zvermi in rastlinojedo divjadjo ni nekaj idealnega, se pravi stalnega in nespremenljivega, kot menijo nekateri zanesenjaški občudovalci narave, temveč pomeni izravnavanje v valo-

vih ali ciklih: kadar se kakšna žival preveč razmnoži, se razmnožijo tudi njeni sovražniki (zveri, zajedavci ali bolezni), ki jo nato korenito zdesetkajo, s tem pa, kajpak, zmanjšajo ali izničijo tudi možnosti za svoj obstoj. Da to velja zlasti za zveri, ki so od rastlinojede divjadi popolnoma odvisne, ne kaže posebej opozarjati.

Vzroke za izginotje slovenskega avtohtonega risa lahko razberemo iz podatkov o odstrelu srnjadi in jelenjadi na Kočevskem v prejšnjem stoletju. Srnjad je bila tako zdesetkana, da je bilo v letih od 1768 do 1818 uplenjenih samo pet srnjakov, potem pa do leta 1860 večinoma letno po en srnjak. Nato se je začelo število povečevati. Z letom 1860 je bilo odstreljenih 20 srnjakov, potem pa vsako leto več, leta 1896 že 100 in leta 1897 celo 197 uplenjenih srnjakov. Za jelenjad so podatki še zgovornejši. V letih 1768 do 1847 so odstrelili samo 91 jelenov, v posameznih letih pa niso odstrelili niti ene živali. Kako je bila jelenjad na Kočevskem zdesetkana, priča podatek, da so jo mogli popolnoma iztrebiti že s tem, ko so v letih od 1848 do 1852 odstrelili 23 jelenov ter 19 košut in telet (inž. Anton Šivic, prav tam, str. 317). In kdo je do leta 1840 tako razredčil srnjad in jelenjad na Kočevskem? Kočevski kmetje gotovo ne, zakaj takrat še ni bilo zemljiške odveze ali marčne revolucije. Odgovor je samo eden: to je naredil ris, kajti po letu 1840, ko je izginil ris, si je srnjad na Kočevskem spet kmalu opomogla.

Prvotna jelenjad se je v snežniškem pogorju obdržala poldrugo desetletje dalj kot na Kočevskem. Tlačanstva prosti kmetje (in tudi graščinski lovci) so vse do leta 1865 prirejali pogone, na katerih je v enem dnevu padlo do 26 glav jelenjadi. Zadnji rukajoči jelen je bil odstreljen leta 1865 na Bičkih lazih, vendar so posamezne jelene v okolici Snežnika sledili še leta 1875 (inž. Anton Simonič, prav tam). Kot rečeno, je bil tačas (leta 1869) v lovišču snežniške graščine uplenjen zadnji ris. To priča dovolj zgovorno, da je bilo izginotje risa tudi v snežniškem pogorju (in ne samo na Kočevskem) odvisno od zdesetkanja srnjadi in jelenjadi.

S tem je dokazano, da ima kar prav tisti lovec z Notranjskega, ki je o iztrebitvi našega prvotnega risa takole razmišljal: »Morala je priti kakšna naravna katastrofa, ki je srnjad in jelenjad v naših krajih tako izničila, da si je moral ris hrano iskati po vaseh. Tako je kmetom (in lovcem) omogočil, da so ga iztrebili brez večjih težav . . .«

Napovedi ob naselitvi risov se niso uresničile

Dokazov o tem, zakaj je na novo naseljeni ris velik škodljivec v naših loviščih, ne bom ponavljal, ker se bralci lahko seznanijo z njimi v Lovcu 1984/5 na str. 138 in 139 ali iz okrnjenega odgovora Igorju Guzelju, ki ga je objavilo Delo 16. februarja 1985 (sobotna priloga). Rad bi samo poudaril, da je ogorčenje lovcev zavoljo gromozanske škode, ki jo ris počenja med rastlinojedo divjadjo, razumljivo, saj lovci gospodarimo s srnjadjo, jelenjadjo in gamsi, ne pa z risi.

Odstrelna taksa za enega risa, ki ga upleni inozemski lovski turist, je resda precej visoka (pri risu do starosti enega leta znaša 2650, pri starosti nad enim letom pa 5300 nemških mark). Toda kaj je to v primerjavi s številom velike divjadi, ki jo ris podavi, dokler popolnoma ne odraste, saj bi samo za divjačino na tujem trgu, kolikor je uniči en ris v dveh letih, dobili najmanj osemkrat toliko (42 800 nemških mark). Kje pa so odstrelne takse, ki bi jih za rogarje lahko plačali tuji lovci? O tem, kako drago nas je stal edini ris, ki so ga doslej pri nas odstrelili tujci, pa je bolje molčati. Tu ni nobenega računa, ki bi gojitev risa opravičeval.

Napovedi tistih, ki so (kljub utemeljenim nasprotnim dokazom) naselitev risa opravičevali s pojasnili, da bo v naših loviščih poživitveno vplival na zdravje divjadi in popravljal gojitvene napake lovcev, se niso uresničile. Izkazale so se za veliko zablodo, če že ne za zavestno zavajanje lovskih množic, za čisto navadno laž, ki jo skušajo zdaj še grdo braniti. Prav to je temeljni razlog za ogorčenje, nad katerim se pritožujejo «ekološko ozaveščeni znanstveniki«. Sklicujejo se na mednarodno lovsko mnenje, ki pa za prehrano pri nas naseljenih risov ne prispeva niti marke, in vztrajno zahtevajo »da risu, če smo ga že naselili, odrajtujemo tisto, kar mu gre in kolikor mu gre . . .« (Jelo Gašperšič, prav tam, str. 251).

Kaj pomeni zahteva, da risu dajemo, kolikor potrebuje?

Svoječasni starosta slovenskih lovcev Janez Zupan, brat nedavno preminulega lovskega pesnika Lenarta Zupana, ki je skupaj z njim neutrudno negoval nravstvene vrednote našega lovstva, je zavzeto poudarjal, da »en volk naredi več škode v lovišču kakor tri puške«; ko je to govoril, pa je, seveda, s puškami mislil na divje lovce. In prav za divje lovce gre. Če en sam volk naredi med divjadjo več škode kot trije lovci, zdaj pa je že dokazano, da je volk nasproti risu pravi angel, potem moramo iz socialnih nagibov, ki naj veljajo za rise, sprostiti tudi divji lov, kar je zagotovo nesprejemljivo.

Težnje »ekološko ozaveščenih znanstvenikov«, ki se zavzemajo, da se morajo risi še naprej neovirano razmnoževati in pleniti med našo prvobitno rastlinojedo divjadjo vse, kar potrebujejo in kolikor potrebujejo, ogrožajo torej tudi pravni in nravstveni red, ki smo ga v našem povojnem socialističnem lovstvu ustvarili z nemajhnimi napori.

Sprostimo odstrel, kajti ris sploh ni ogrožen

Vsa obramba risa temelji na domnevi, da ga hočemo lovci spet iztrebiti, da je njegov obstoj ogrožen, to pa ni res. Ris je tu, pri nas, kakor koloradski hrošč: tudi če bi ga kdo hotel iztrebiti, ga več ne more (dokler bo kaj jelenjadi, gamsov in srnjadi, zagotovo ne).

Domneva o ogroženosti risov temelji predvsem na napačnem hektarskem računu o površinah, ki so jih poselili risi. Do leta 1982 so se ustalili zahodno od črte Vinica ob Kolpi–Semič–Straža pri Novem mestu, nato južno od Krke in Ljubljanskega barja in avtoceste Vrhnika–Razdrto ter jugovzhodno in vzhodno od vijuge Senožeče–Rižana–Gradina. Na Hrvaškem so risi poselili ves Gorski kotar, del Istre, Primorje z Velebitom in vso Liko. Lovska statistika navaja, da je bilo aprila 1984 v Sloveniji 129, na Hrvaškem pa 127 risov. Diplomirani biolog Janez Čop (Deset let po naselitvi risov v Sloveniji, Lovec 1983/10, str. 310) je ocenil, da opisani prostor obsega skupaj 300 000 hektarov, namreč v Sloveniji 130 000 hektarov, na Hrvaškem pa 170 000 hektarov. Toda ta ocenitev je izdelana vse preveč na pamet, pa sploh ne ustreza stvarni razprostranjenosti risje poselitve. Natančen račun namreč pokaže, da že opisana risja poselitev samo na Slovenskem zavzema nič manj kot 389 344 hektarov*, kar je trikrat toliko, kolikor je zapisal diplomirani biolog Janez Čop. Razume se, da iz napačno izračunane osnove izvirajo nadaljnje zmote, predvsem ta, da se zdi številčnost risov, kakor jo prikazuje lovska statistika neverjetna. Pa je še kako natančna in verjetna, saj izkazuje, da pride en ris na 3018,17 hektara, kar ustreza ugotovitvam dr. Pavela Hella iz Češkoslovaške. Vedeti pa moramo tudi to, da v loviščih, ki so zelo bogata z rastlinojedo divjadjo, pride en ris že na tisoč hektarov lovnih površin.

Nevera v statistične podatke o številčnosti risov, ki jih pošiljajo lovske družine, ni utemeljena z ničemer, razen z nezaupanjem. Razume se, da lovska znanost, ki ne priznava opažanj lovcev iz zelene prakse ali pa taka opažanja zametuje, ni nobena znanost, pa čeprav se še tako sklicuje na svoj elitistični značaj.

Podatki o spomladanski številčnosti divjadi, ki navajajo, da je bilo aprila 1984 v gozdovih od Novega mesta do Rižane 129 risov (od tega eden na Gorenjskem), sicer niso stoodstotni, vendar so za načrtovanje odstrela dovolj natančni. Da tem podatkom ne kaže oporekati, priča dovoljenje za izjemen odstrel šestih risov, ki je bil celo presežen zelo hitro po objavi v novembrski številki Lovca. Saj sta bila 24. in 25. decembra 1984 uplenjena tudi šesti in sedmi ris, nato pa še osmi. Če risov ne bi bilo na pretek, se kaj takega ne bi moglo zgoditi. Gotovo bo kdo vprašal, zakaj predlanskim nismo odstrelili šestih risov, kakor je dovoljevala podobna odločba. Odgovor je zelo preprost: zadevna odločba je nekje zaspala, navadni lovci sploh niso vedeli za njo . . .

Čeprav to dovoljenje glede risov še ne upošteva podobnih odstrelnih meril, ki veljajo za drugo veliko divjad, saj bi moralo glede na letni prirastek določati vsaj štirikrat večji odstrel, pa vendar daje slutiti, da se pri lovu na rise obetajo drugačna določila.

Iz republiškega komiteja za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano je prišla pobuda, naj se tudi za risa izvede rajonizacija, s tem da bi bilo za risa namenjeno isto območje, kot je za medveda. Znotraj tega območja bi vsako leto z odločbo dovolili za odstrel določeno število risov (verjetno letni prirastek ali del letnega prirastka), zunaj tega območja pa lov na risa številčno ne bi bil omejen, predpisana bi bila samo lovna doba. Vendar kaže, da ne gre za kakšne posebne novosti, saj je o tem pisal že Blaž Krže v Lovcu 1983/10, na str. 327, ki je pojasnil tudi to, da kot osrednji življenjski prostor za medveda na

* Seštevek upošteva skupne površine šestdesetih lovskih družin in petih gojitvenih lovišč (iz obalnokraškega lovsko gojitvenega območja: Kojnik-Podgorje 8581 ha, Rižana 3600 ha, Senožeče 5719 ha, Slavnik-Materija 8495 ha, Timav-Vreme 5672 ha, Videž-Kozina 8540 ha in Žabnik-Obrov 7260 ha; iz notranjskega lovsko gojitvenega območja: Babno polje 1880 ha, Brkini 6240 ha, Bukovica 5580 ha, Cerknica 4540 ha, Grahovo 4170 ha, Gorenje Jezero 3560 ha, Iga vas 2800 ha, Košana 5882 ha, Kozlek 5420 ha, Pivka 5997 ha, Postojna 5150 ha, Prem 5084 ha, Prestranek 5625 ha, Rakek 4870 ha, Ložki-Stari trg 3320 ha, Tabor-Zagorje 3870 ha, Trnovo 6522 ha in Zemon 4492 ha ter Jelen-Snežnik 27 585 ha; iz krimskega lovsko gojitvenega območja: Begunje 4685 ha, Borovnica 4240 ha, Cajnarje 3290 ha, Dobrepolje 6394 ha, Ig 4130 ha, Krka 3940 ha, Logatec 5920 ha, Mokrc 6508 ha, Rakitna 6170 ha, Suha krajina 5780 ha, Škofljica 4260 ha, Taborska jama 5250 ha, Tomišelj 3540 ha, Turjak 2890 ha in Žilce 2650 ha ter Ljubljanski vrh 4070 ha;iz kočevsko-belokranjskega lovsko gojitvenega območja: Banja Loka 5128 ha, Draga-Trava 3422 ha, Dragatuš 4710 ha, Dolenja vas 3210 ha, Kočevje 6125 ha, Lazina-Hinje 2708 ha, Loški potok 4847 ha, Mala gora 3649 ha, Osilnica 3230 ha, Predgrad 4997 ha, Ribnica 5219 ha, Sinji vrh 4243 ha, Sodražica 5319 ha, Struge 3800 ha, Velike Lašče 5644 ha, Velike Poljane 2345 ha in Vinica 6400 ha ter Medved 43 017 ha, Žitna gora

Slovenskem pojmujemo kočevsko, notranjsko in krimsko lovsko gojitveno območje. Toda iz zadevne odločbe (Lovec 1984/11 na str. 307) izhaja, da je gojitveno območje za risa še precej raztegljiv pojem, kajti dovoljenje za odstrel risov po Krženu naštetim dodaja še novomeško in obalno-kraško lovsko gojitveno območje.

Ta odločba, ki je rajonizacijo risa dejansko uveljavila, je vsekakor napredek v primerjavi z dosedanjim stanjem, vendar pa rajonizacija sama ne bo rešila ničesar. Če bo namreč risov v kočevskem, notranjskem in krimskem območju preveč, bodo pač silili čez meje, ki jim jih bo določil človek. Z drugimi besedami to pomeni, uveljaviti načelo, naj osrednje lovske družine rise redijo, obrobne pa naj jih streljajo, to pa je zagotovo krivično. Prava rešitev je samo ena: rise je treba ustrezno razredčiti kar tam, kjer so se že od zdaj preveč razplodili. Takšno je splošno prepričanje lovcev iz tistih lovišč, ki najhuje trpijo zaradi risje nadloge. In prav zato ne bo odveč vedeti, kako so novico o rajonizaciji risov sprejeli nekateri lovci, ki so posebno ugledni, izkušeni in na daleč znani.

Jože Vidmar iz Loža je z besedo kar planil: »A tako? Lovske družine, ki imajo že preglavice z volkovi in medvedi, naj bi dobile zdaj na grbo še rise . . .«

Ljubljančan Boris Lovrenčič, sicer doma iz Sodražice, pa je rajonizacijo risov zavrnil takole: »Mož naj bi raje povedal, kako naj lovimo risa. Polnih dvajset let sem sistematično zasledoval volkove, čakal nanje po več noči zapored in jim nastavljal vabe, pa sem v tem času videl le dva volka, streljal pa sem lahko samo na enega. Lov na risa je še neprimerno zahtevnejši, saj je ris zmožen ždeti na drevesu, v vejevju ali na skali tudi več ur, ne da bi se ganil, da o naporih pri tem lovu ne govorim. Odločno trdim, da lovci v naših loviščih opazimo komaj ali kvečjemu vsakega desetega risa. Zategadelj bi moralo veljati pravilo, da se na risa strelja, kadarkoli pride pred cev . . .«

Ni prav, da se teh in takih lovcev ali njihovih organizacij nič ne vpraša, ampak se o risih odloča mimo njih. Na Hrvaškem je glede tega precej drugače. Posnemati bi veljalo predvsem anketo, na katero je odgovorilo pet od osmih območnih lovskih zvez, kjer imajo opraviti z risi. Od teh sta zvezi lovskih društev Čabar in Senj zahtevali, naj ris dobi pravni položaj lovne divjadi z lovopustom, druge območne lovske zveze pa so zahtevale, naj se ris obravnava kot nezaščitena divjad, ker dela preveč škode. Ustrezna komisija pri Zavodu za zaščito narave sicer ni verjela, da bi moglo biti v tem delu Hrvaške 127 risov (menila je, da jih je le 60), toda kljub temu je dovolila odstreliti 16 risov (Lovački vjesnik 1984/12, str. 446), torej deset več kot v Sloveniji. Kočevski in notranjski lovci, ki so hrvaškim mejaši, te vesti razlagajo tako, češ da Slovenci rise redimo, Hrvati jih pa streljajo . . .

Snovi za pikre in zajedljive ugovore je torej dovolj. Predvsem pa podeželske lovce razjeda skrb, kako risom vendarle priti do živega. Večinoma menijo, da lov na risa ne more biti uspešen brez ostrega psa s ščitno ovratnico, kajti brez nje se tak pes z risom sreča samo enkrat. Menda je mogoče risa zanesljivo upleniti na ložu, kakor je naredil Maks Konečnik po zapisu Jela Gašperšiča. Najti risov lož pa je spet velika umetnost, ki je dana le redkim lovcem.

O lovu na rise nimamo slovenski lovci pravzaprav še nobenih izkušenj. In prav zato pa tudi zavoljo izrednih risjih spretnosti bo ta škodljiva zver še dolgo varna pred našimi puškami. Ta ugotovitev bo obveljala celo tedaj, če bo odredbodajalec odpravil omejitve, ki nam glede risa zdaj vežejo roke. Prenos pristojnosti na lovske organizacije, da bodo lahko same in po svoji uvidevnosti uravnavale številnost risov, bi imel najbrž tudi to dobro stran, da bi se državni organ znebil plačila škode, ki jo risi povzročajo kmetovalcem, zlasti rejcem ovac.

Obstoj risa sploh ni ogrožen. Zato bi morali tudi rise loviti normalno, se pravi podobno kot drugo veliko divjad, ki jo moramo lovci enako varovati pred iztrebitvijo kot risa. Če utegne biti povzročitelj iztrebitve ris, to se je glede gamsov na Snežniku in muflonov v obori na Smuki že izkazalo, pa bi mu bilo treba korenito stopiti na prste in preprečiti, da ne bo več povzročal katastrofalnih škod med divjadjo.

ODMEVI

Med odmevi na drugo knjigo Notranjskih listov je treba na prvo mesto postaviti odločitev Republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije, ki je podelil Notranjskim listom za dotlej dosežene uspehe pri obravnavanju narodnoosvobodilne borbe in ohranjanju revolucionarnih tradicij Nagrado vstaje slovenskega naroda.

Stalni sodelavec Notranjskih listov Lojze Ule je prispeval kratko dopolnilo k razpravi A. Avsca in J. Šumrade, objavljeni v Notranjskih listih II.

PRIPOMBE NA PRISPEVEK »KRATEK ORIS PRIPRAV NA MNOŽIČNO VSTAJO IN NA OBLIKOVANJE OSVOBOJENEGA OZEMLJA NA NOTRANJSKEM POZIMI 1941–1942«

Lojze Ule
Gasparijeva 13
61380 Cerknica

V navedenem prispevku v Notranjskih listih II (str. 155) je omenjeno, »da so se že sicer intenzivne politične priprave na množično vstajo po Beblerjevem prihodu nadaljevale. Zlasti sta bili pomembni dve posvetovanji, ki sta bili decembra 1941 na Kožljeku. Prvo je bilo vsekakor pred božičem, udeležili pa so se ga predvsem predstavniki OF. Na sestanku so formirali odbor Narodne zaščite za Notranjsko . . .«

Podatek dopolnjujem s tem, da je bilo prvo posvetovanje skoraj gotovo v nedeljo 11. 12. 1941 dopoldan v Krajčevi hiši na Kožljeku, kar potrjuje Jože Zigmund iz Žerovnice, ki je bil takrat član odbora OF za cerkniško okrožje. Zigmund mi je 9. junija 1981 pripovedoval – izjavo sem takrat zapisal – da se je omenjenega dne dopoldan udeležil nekega sestanka v Krajčevi hiši na Kožljeku. »Sestanek je bil v sobi, do katere se je prišlo po stopnicah, na steni v sobi pa je visel neki zemljevid. Sestanek je vodil France Popit-Jokl, udeležilo pa se ga je približno 25 ljudi, med njimi učitelj Mervič iz Gorenjih Otav in Jože Pirc z Rakeka. Nedelja je bila sončna in še ni bilo veliko snega. Na sestanek smo se odpeljali Lojze Ule, Matija Knap in jaz s kolesi do Begunj, od tam pa peš na Kožljek. Sestanku sta seveda prisostvovala tudi Ule in Knap. Okrog poldneva smo se skupaj vračali domov v Žerovnico. Da bo omenjeni sestanek, naju je s Knapom obvestil Lojze Ule«.

V naslednjem odstavku omenjenega prispevka je navedeno tudi drugo posvetovanje, ki je bilo prav tako v Krajčevi hiši na Kožljeku. Moram pa pripomniti, da na tem posvetovanju zagotovo niso sodelovali Matija Knap, Ludvik Lovko in Lojze Rožej, so pa bili po vsej verjetnosti prisotni na prvem posvetovanju. Na drugem posvetovanju, ki je bilo nekega dne med božičem in silvestrovim, sem bil prisoten kot sekretar partijskega komiteja za cerkniško okrožje, z menoj pa je bil tudi Jože Zigmund kot član cerkniškega okrožnega odbora OF.

Drugega posvetovanja se še nekoliko spominjam. Bila je nedelja ali praznik – delavnik zagotovo ni bil – in ležalo je precej snega. Z Zigmundom sva zaprosila Ivana Remžgarja, gostilničarja iz Žerovnice, ki je bil aktivist OF, da naju je s sanmi odpeljal v dopoldanskem času prek Cerknice in Begunj na Kožljek. Odšla sva na posvet v Krajčevo hišo, Remžgar pa se je vrnil domov. Prvotno bi moralo biti posvetovanje popoldan, ker smo pa pričakovali še nekoga, ki navsezadnje ni prišel, je potekalo ponoči. Spominjam se, da sem začel posvetovanje kot okrožni partijski sekretar, zatem pa je povzel besedo France Popit-Jokl.